

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LII

Sa. 204

Kasım 1988

ATATÜRK ÖZEL SAYISI

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

2001

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü :

Türk Tarih Kurumu Adına

PROF. DR. YAŞAR YÜCEL

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :

Sayfa

YÜCEL, YAŞAR: Önsöz	775
İNÖNÜ, İSMET: Devlet Kurucusu Atatürk	777
ÇUBUKÇU, PROF. DR. İBRAHİM AGÂH: İstiklal Savaşı ve Milli Birlik	795
YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR: Atatürk İlkeleri	807
AFETİNAN, PROF. DR.: Atatürk ve Demokrasi (1 resimle birlikte)	825
EROĞLU, PROF. DR. HAMZA: Atatürk ve Devletçilik	833
TURAN, ŞERAFETTİN: Atatürk Milliyetçiliği	849
İNAN, M. RAUF: Gazi'nin (Atatürk'ün) Halkçılık Ülküsü, Halkevleri ve Sonrası (1 resimle birlikte)	869
OLGUN, İBRAHİM: Türkiye'de Laikliği Gerektiren Nedenler	913
BAYUR, HİKMET: Atatürk'ten Anılar	939
ARAR, İSMAIL: Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları	953
BAYUR, HİKMET: Atatürk'ün Geleceği Seziş Gücüne ve İnsandan Anlayışına Üç Örnek	975
İNALCIK, PROF. DR. HALİL: Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi ..	985
ÇAĞATAY, NEŞET: Atatürk Devrimlerinin Amaçları ve Esprisi	993
ÜÇÖK, PROF. DR. COŞKUN: Hukuk Devriminin Nedenleri	1003
ÖYMEN, HİFZIRRAHMAN RAŞİT: Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi	1013
SAYILI, AYDIN: Atatürk, Bilim ve Üniversite	1089
ÇAYCI, DOĞ. DR. ABDURRAHMAN: Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı	1105
ÖZ, TAHSİN: Atatürk ve Türk Sanatları	1119
ÖZGÜ, PROF. DR. MELÂHAT: Atatürk'ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı ...	1133
TANSEL, FEVZİYE A.: Atatürk Hakkında Şiirler (1915-1938) Bunların Tarih ve Edebiyat Bakımından Değerlendirilmesi	1169
ŞİMŞİR, BİLÂL N.: Atatürk'ün Hastalığı	1195
GÜRÜN, KÂMURAN: Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları ...	1455

BELLE TEN

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu Kızılay Sokak No: 1

06100-Sıhhiye/ANKARA

Tel: 310 23 68 (11 Hat)

Fax: 310 16 98

Internet: <http://www.ttk.gov.tr>

email: yusuf@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

Birinci baskı: 1988

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt: LII

Sa. 204

Kasım 1988

2. Baskı

ATATÜRK ÖZEL SAYISI

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

2 0 0 1

BELLETEN

Cilt: LII

Kasım 1988

Sayı: 204

ÖNSÖZ

YAŞAR YÜCEL

Ulusça varlığımızı, Türk Tarih Kurumu olarak da bilim dünyasındaki seçkin yerimizi Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Atatürk'e borçluyuz. Ulusal ve çağdaş devletimizin her kurumu gibi Türk Tarih Kurumu da O'nun elleriyle dikilmiş, yeşermiş ve gelişmesi için çaba harcanmış bir fidandır. Bu çabanın bilinciyle görevini sürdürmekte olan Türk Tarih Kurumu, adını, 1937 yılında kendisinin verdiği Belleten dergisinin 204. sayısını O'nun ölümünün 50. yılı anısına ayırmıştır.

Bu özel sayı, bir yönüyle Atatürk'ün değerli anısına armağan, bir diğer yönüyle de O'nu görmek mutluluğuna erişemeyen ancak düşüncelerinin ışığından aydınlanmak isteyen genç kuşaklara bir yansıtıcı niteliğindedir. Belleten'in bu özel sayısında O'nun düşünce ve etkinliklerini bilimsel yönden açıklayan, ilke ve inkılaplarını benliğinde özümlemiş yeni ve daha önceki yıllarda Kurumumuz yayınları arasında çıkan yazılardan bir kısmına da yer verilmiştir.

Yüce önderimize borcumuz, bu fidanın ebediyete akan yıllar içinde, ulu bir çınar görüntüsü kazanması ile ancak ödenebilir.

Uluslararası bilimsel nitelikteki araştırmaların artışı Atatürk'ümüzün anısına gösterilen saygıların en büyüğü olacaktır.

DEVLET KURUCUSU ATATÜRK

İSMET İNÖNÜ

“Türk Tarih Kurumu”muzun Büyük Atatürk için tertiplediği konferans serilerinden birincisini benim konferansıyla açmayı tensip etmesini âlicenap bir teveccüh sayıyorum. Sayın Türk Tarih Kurumu Başkanımızın Genel Müdürle beraber lütfettikleri dâveti eksiklerime bakmaksızın cesaretle kabul ettim, o vazife ile huzurunuzdayım.

Sayın Başkanımıza teşekkür ödevimi yerine getirdikten sonra başlayacağım.

Atatürk'ün bütün hayatında askerî kudretini, kumandan olarak büyük değerini dikkatle takip etmişimdir ve büyük bir kumandanın bilgi olarak ve karakter olarak vasıflarını Atatürk'te daima bulmuşumdur. Muharebelerde ve harita başında Atatürk'ün büyük kumandan olarak müdahalelerini, icraatını muhtelif vesilelerle dile getirmişimdir; anladığım ve duyduğum gibi. Bunun gibi, Atatürk'ün büyük kumandan olarak vasıflarını takdir ettiğim gibi, siyasî kudretini, siyasî vasıflarını kumandanlığının da üstünde gördüğümü daima belirtmiştim. Bu kanaatle bu konferansa başlıyorum. Atatürk'ün bugün size kumandan olarak büyük vasıflarını, memlekete büyük tesirlerini ve hizmetlerini dile getirmeyeceğim, devlet kurucusu olarak siyasî vasıflarını anlatmağa çalışacağım.

Mondros mütarekesinden başlıyorum. Mondros mütarekesi yapıldığı zaman İstanbul'daydım. Ben, muharebeden hasta olarak dönmüştüm ve az bir müddet sonra Harbiye Nezareti Müsteşarı olmuştum. O esnada Mondros Mütarekesi yapılmıştı. Bulunduğum vazifede mütareke ile görevli olanlar, müzakerelerden haber verenler ve haber alanlar bizim çalışma ortamımızın tamamıyla dışındaydı. Bize Mondros mütarekesi hiç bir suretle gelmez ve anlatılmazdı. Yalnız bir heyet gitmişti ve Mondros mütarekesi yapılmıştı. Bu, İstanbul muhitinde ilkönce olumlu bir tesir yaptı. Muharebenin büyük yenilgiyle bitmiş olmasına karşı, ilgili devletler içinde Türklerin en insafsız muamele görenlerinden biri olmadığı, olmayacağı, aksine Türk devletiyle dostluğa önem veren bir anlayışın tatbikatını

göreceğimiz zannı yaygın idi. Atatürk bu esnada Yıldırım Ordularının başında bulunuyordu. Mütarekeyi O, cephe kumandanı olarak muharebe meydanında öğrendi. O zaman hatırladığıma göre ve sonradan kendisinden dinlediğime göre, mütareke hakkında ilk şüpheleri gösteren Atatürk olmuştur. Mütareke tebliği bizim ordulara yapıldığı gibi, karşımızda bulunan ordulara da yapılmış olduğu için, yahut olacağı için, kumandanların mütareke tatbikatında pek teklifsiz ve taahhütsüz hareket ettiklerinden Atatürk ilk andan itibaren şikâyetçi olmuştu. O'nun şikâyetini, İstanbul'daki idare daha ziyade biraz güç beğenen mizacının tabiatına hamlederek zaman ile mütarekenin hafifliği umumî efkârda iyice anlaşılacaktır ümidi korunuyordu. Böyle başladı mütareke ve bir müddet sonra Atatürk, mütareke tatbikatı şikâyetleri içinde kendisi barınamaz hale geldi ve cepheden ayrıldı, istifa etti. İstifa edip ayrılmasını zaten İstanbul hükümeti de o zamanki siyasî şartlar için bir kolaylık farzettii. Atatürk kendisiyle İstanbul'daki hükümetler arasında mütareke ile gelen meseleleri değerlendirmekte farklı düşünen bir zihniyet olarak ilk ânda vaziyet almış oluyordu; bu durumda İstanbul'a geldi. Atatürk, mütareke ile teşekkül eden, mütarekeden evvel ve mütareke esnasında işbaşında bulunan hükümette vazife almak arzusunda idi. Zannediyorum bunu istemişti de (o zamanki sadrazamdan). Bunu arzu ediyordu. Kendisine münasip bir dille hükümetin teşekkül ettiği bildirilmiş, bu ortam içinde Atatürk İstanbul'a gelmiştir. Atatürk İstanbul'a gelişinden tekrar Anadolu'ya vazife alarak dönüşüne kadar (19 Mayısı hesap ederseniz, 31 Ekimden sonra mütareke yapıldığını düşünürseniz, 6 ay kadar bir müddet geçmiş olacaktır en çok); bu altı ay İstanbul'da bulunduğu zamanda sorumlu bir adam gibi siyasî hayat içinde çok engin ve faal bir çalışmaya girmiştir. Herkesle temas eder, dost düşman her muhite girer. Yapılacak, yapılan işler, gelecek işler ve kurtulmak için, kurtarmak için neler yapmak lâzım, taraftarları ile aleyhtarları ile her birisi ile uzun münakaşalar içinde vakit geçirirdi. Böyle bir hayat yaşadı.

Yeni sorumlularla tanışmaya ehemmiyet veriyordu. Hükümet kısa bir zamanda değişti ve o zamana kadar muhalefette kalmış olan Hürriyet ve İtilâf Fırkasının sorumluları hükümet başına geldiler ve doğrudan doğruya o fırkanın başlıca temsilcisi olan Damat, sadrazam olarak hükümete geldi. O zaman da Atatürk, o hükümetin ricali ile tanışmak için, meseleleri görüşmek için hiç bir fir-

satı kaçırmamıştır. Bu görüşmeler içinde, memleketi idare etmekte olan ve gelecek meseleleri karşılayacak olan siyaset adamlarının ne çapta olduklarına teşhis koymaya önem veriyordu. Ümitli konuşmazdı. Konuştuğumuz zamanlar ümitli konuşmazdı; güçlüklerle başa çıkacak çapta olmadıklarından üzüldü; karakterlerini ve geçmiş itiyatlarını mübalâğa ile değerlendirir; onların duygularına, acılarına nüfuz eder; geçirdikleri ayrılık devirlerinin tesirlerine kapılmalarından şikâyet ederdi. O zaman memleketin siyâsî vaziyeti, gittikçe gerginleşen (iç politika olarak) bir seyir takip ediyordu. İttihatçılar hükümette iken Hürriyet ve İtilâf'çılarla çok keskin ayrılmış bir halde idiler. Muhalefette bulunanlar, İttihad ve Terakki'nin büyük bir yenilgisi ile işbaşına geldikten sonra, ilk iş olarak bütün çektikleri sıkıntı devirlerinin öcünü almak yoluna girmişlerdi; öyle görünüyorlardı. Atatürk bunların içinde bir tarafı tutmaksızın, hâdiselere doğru teşhis koymaya ve hâdiselere doğru teşhis koydurmaya çalışmıştır.

Bu müddet esnasında Atatürk orduda idi. Muharebelerden çok kesin tecrübeler geçirmiş, askerî itibarı, askerî vasıfları hiç bir tereddüt ve münakaşa götürmeyen yüksek bir seviye taşıyordu. O salâhiyetle her muhite girebiliyor, herkesle konuşuyordu. Siyâsî bir kudretle çalışmak ihtimali azaldıkça, orduda tekrar bir vazife alarak memleket işlerine resmî bir surette karışmağa hevesli oldu. Bu nasıl olacak, bunu bilmeye imkân yoktu. Siyaset sahasında tecrübe etti; mümkün olmadı. Ondan sonra vazifersiz olarak İstanbul'da uğraştığı zaman, ne surette resmî bir vaziyete gireceğini kendisi de tahmin etmiyordu.

Son zamanlarda Atatürk için böyle bir fırsat çıktı. Kendisini Üçüncü Ordu Kumandanı yapmak için İstanbul Hükümeti ciddî bir ihtiyaç hissetti. Zannediyorum ki o zamanlar, bir defa dış siyaset çok gergin bir hale geldi. Nihayet Mayıs ortasında Yunanlılar İzmir'e çıkmışlardı. İşgalin bir kaç gün evveline kadar ahval her tarafta ümitsiz görünüyordu. Bu müddet esnasında, Anadolu içinde karışıklık, asayişsizlik olacak ve sulh şartları bir de bu yüzden son derece ağır ve memleket için fena hale gelecek endişesi yaygın idi. Hükümet bu tesirlerin altında kalmış olacaktır. Tahmin ettiğime göre, Atatürk'ü dostları vasıtasıyla uzaktan gıyaben tanıyanlar, hükümet içinde nüfuzlu olan arkadaşları üzerinde de tesir yapmışlardır. Bilhassa İçişleri Bakanı olan zatın (o zamanki zatın), Atatürk'ün bu

Üçüncü Orduya tayininde taraftar olduğu söylenmiştir. O da, bir ucundan zannediyorum ralımetli General Ali Fuat Cebesoy'la münasebette idi. Mehmet Ali Bey isminde bir zat olduğunu sanıyorum.

Atatürk'e Üçüncü Ordu Kumandanlığını bu şartlar içinde, teklif ettiler. Üçüncü Ordu Kumandanı olacak, memleketin şarktaki ordusunu, ordu içindeki büyük nüfuzu ile idare edecek; böylece Karadeniz sahilinde ve şark havalisinde emniyetli, hem askerî bakımdan, hem asayiş bakımından emniyetli bir destek temin olunacak. Bu arzu ile kendisini intihap ettiler. İntihap edilir edilmez, Atatürk, vazifesinde muvaffak olmak için, memleketin şartlarına göre (askerî vaziyetle siyasî ve dahilî politika vaziyeti birbiri içine girmiş dolaşık bir haldedir) Ordu Müfettişi olarak icabında geniş bir bölgede valiler ile de muhabere etmek salâhiyeti lâzım olduğunu hükûmete anlatmaya çalıştı. Birkaç gün de onunla uğraştı ve nihayet Yunanlıların İzmir'e girmesi havadisi 15 Mayısta meydana çıktıktan sonra, kendisi daha ziyade imkânlar sağlamak için müzakereyi uzatmaktan sarfınazar etti, hükûmet de bir ân evvel onu dışarı göndermek istedi. Şimdi artık bir an önce Anadolu'ya geçmeyi lüzumlu görüyordu ve kendisine böyle bir ihtiyaç duyulunca orada çalışması için lâzım olan şartları süratle sağlayarak gitmek fikrine kapıldı. Bunların hepsini gözönüne alarak memleketin içinde bulunduğu güç şartların getireceği ihtimallere karşı mümkün olduğu kadar kendisini teçhiz etmek, hazırlamak fikri, onda ilk andan itibaren işliyordu, diye kabul etmek lâzımdır.

Samsun'a 19 Mayısta çıktı. Çıktığı andan itibaren memleketin kurtuluşu için bir mücadeleye atılmış, fırsat bulmuş, geniş, serbest bir saha elde etmiş insan gibi, dilini açtı ve herkesi uyarmaya başladı. Tehlikelerden bahsediyordu, her tarafta düşmanların insafsız olduğundan bahsediyordu. Bu şartla Samsun'da konuşmaya başlayarak yürüdü ve Samsun'da hareketin başladığından itibaren de İstanbul Hükûmeti ve İtilâf çevreleri, intihap ettikleri zatın hareketlerinin başka mânalar taşıdığından şüphe etmeye başladılar. Sonra bana hikâye ettiklerine göre, Samsun'da otomobillerine benzin tedarik etmekte bile müşkülât gösterdiler; Atatürk nerede ne buldu ise onunla hareket etti; Amasya'ya geldi; Amasya'da tekrar halkla, memleketin ileri gelenleriyle görüşüyordu; ümitle kendisini karşılayanlara her ümidi veriyordu. Ama herkesin zannettiği gibi, önümüzde kolay şartlar ve düşmanlarda insaf, hak veya adalet gibi hisler yoktu...

İçinde bulunduğumuz yerlerde Rumlar, Ermeniler faaliyettedirler; bunlardan ümit beklemek doğru olmayacağını açıkça telkin ediyordu. Sivas'a gelinceye kadar epey zaman geçti. Sivas'ta kendi üzerinde ve muhaberelelerinden dolayı o kadar çok şüphe hasıl oluyor ki, Atatürk, Tokat'tan geçip Sivas'a geliyor, bu haber duyulunca Sivas'ta vilâyet idaresi, Vali Paşa, sorumlular, emniyet memurları, diğer sivil memurlar, toplantı halinde nasıl hareket edeceklerini, Atatürk'le nasıl münasebette bulunacaklarını müzakere etmeye başladılar. İyi münasebet kuralım, şöyle karşılayalım, veya böyle davranalım diye türlü fikirler; İstanbul Hükümetinden aldıkları şüphe verici talimatlara uygun olsun, büyük bir kumandan olarak geliyor ve görünüşe göre çok azimli de gelmiş. Dilini de tutmaz görünüyor. Onunla da ilk anda çatışacak bir vaziyet hasıl olmasın, onu da idare edelim, endişesi içinde toplanmış olarak vilâyet erkânı bir karar vermeden konuşurlarken içeriye bir emir adamı girer; "Mustafa Kemal geliyor, Sivas'a yakın gelmiş" der. Hep birden münakaşaya geçerler, ne yapalım derler, istikbal edelim, derler. İstikbale karar verelim derler, vali paşa başta olarak dışarı çıkarlar.

Bu bana Atatürk'ün bizzat anlattığı hikâyedir. Hakikaten dışarı çıkarlar, yarım saat evvel vilâyet konağında onun gelişini nasıl idare edeceklerini heyecan ile düşünen insanlar değil, hasretle onun gelişini bekleyen insanlarmış gibi güzel sözlerle birbirlerine kavuşurlar. Vali Paşayı yanına alır, biraz özür dilemek ister, onu yanına alır, beraber gelirler ve orada kalırlar, orada toplanırlar; ondan sonra bir an evvel ordu merkezine giderler, orada bir takım muhavereler oluyor; kalacak mı, geri mi çağırılacak, kimsenin bildiği yok. Bu ihtimaller içinde, orada oyalanmaksızın Erzurum üzerine yürürler. Erzurum'a gelmesi Temmuzu bulur. Erzurum'a geldiği zaman ilk konuşmalarından sonra kendisinin ordu Müfettişliğinden alındığını öğrenir. Kolordu Kumandanına da, vilâyete de tebligat yapılmış. Bunu, geldikten sonra mı, gelmekte olduğuna kesin kanaat geldikten sonra mı, şu anda takdir edemiyorum, öğrenince istifaya karar verir kendisi. Ordudan istifa eder, İstanbul'da Harbiye Nezaretine, sivil makamata, hepsine istifa ettiğini, bundan sonra milletin içinde bir ferd-i millet olarak çalışacağını söyler. Burada istifa etmesi, şimdiye kadar bir buçuk aydan fazla bir zaman zarfında Şarkta, Anadolu'da çalışmalarının kendisine temin ettiği mevki; Şarkta zaten zihinlerin Yunan işgalinden sonra, Ermeni emellerinden dolayı çok gergin bulunduğu

bir muhit vardır. O muhit içinde, kendisinin ordu başından ayrılmış olması büyük bir hüznü yaratmıştır. Başka çare yok. Ordu başında durması mümkün değil; ama ordudan ayrılmış olduğu halde, kendi içlerinde bir evlâtlarıymış gibi büyük bir itibar ile muamele görür. Başta Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa büyük bir gösterişle, tam bir sadakatla bütün ordu erkânını yanına toplayarak Erzurum içinde Atatürk'ün bulunduğu karargâha doğru Kolordu Karargâhından gelir. Herkes, ne için geliyor, onun merakı içindeyken, gelir askerce selâm verir. "Kolordu emrinizdedir. Ordu kumandanı olduğunuz zaman hâkimiyetiniz ne ise, bizim size karşı borçlarımız ne idiyse, aynı surette itaatimiz devam ediyor, emir neferleriniz, vasıtalarınız, yerleriniz, hepsi Ordu Kumandanı olduğunuz zaman gibi emrinizdedir" tarzında geniş, mutlak bir teslimiyet ve itaat gösterir. Atatürk bunu bana kendisi anlatmıştır. Buraya (Ankara'ya) geldiği zaman çok minnetle bahsediyordu. Bu tarzda ordudan ayrılır, bu günler Erzurum'da bir kongre yapılmak isteniyor. Daha ziyade Şark vilâyetlerinin mukadderatını düşünecek bir kongre mahiyetinde olarak düşünülüyor. Atatürk'ü ilgilendiriyorlar, kendisi bu kongrenin içine giriyor, bu kongrenin tertipçisi, başı oluyor, bu kongreyi başarı ile nihayete erdiren; Şarkta ilk siyasi kongrede, beraberlik temin edilmiş oluyor.

Bunun bir özel ehemmiyeti vardır. Erzurum ve etrafı, mütareke şartları ile Vilâyatı Şarkıye iade olunduktan sonra Ermeni taşkınlıkları ile, zaten huzursuz bir haldedir; ergeç tutuşmaya karar vermiş bir halk zihniyeti vardır. Atatürk bunların başında, o zihniyetin temsilcisi halinde bu kongreyi idare ediyor.

Şimdi Atatürk o zamana kadar ordu kumandanı olarak ve bir seneden beri, takriben bir seneden beri, İstanbul'da bir siyasi mevkide faydalar olabilir mi şartlarını aramakla meşgul iken ve bir resmî vazife yetkisi ile memleketin kurtuluşuna daha faydalı olacak zihniyeti hâkim iken, birden her türlü resmî imkânlardan ayrılmış olarak tam kendi tabiriyle bir ferd-i millet gibi, bir vatandaş gibi, memleketin mukadderatı ile ve halk ile karşı karşıya, yalnız başına tehlikelerle karşı karşıya gelmiş bulunuyor. Bu andan itibaren Atatürk bir sivil önder olarak bir memleketin kurtuluşunu idare etmek durumuna geçmiştir. Burada Erzurum Kongresini bitirdikten sonra (23 Temmuz 1919 da oluyor), Sivas'a gidiyor, Sivas'ta gene bir kongre ihtiyacını duyuyor. Orada Eylül başları için bir kongre tertip ediyorlar.

Bu kongre bütün memleket için yapılıyor. Sivas'ta bulundukları zaman iktidardan ayrılmış, azledilmiş bir insan olduğu halde bütün bu bir buçuk ay zarfında seyahatleriyle ordu içinde, halk içinde yaptığı temaslarla bir sivil otorite haline gelmiş oluyor. Orada kendisine, kongre için (düşünmeli ki hükümet başında Damat hükümeti var), orada kongre için resmi mektebin salonunu verebiliyorlar. Sivas kongresi neticeleri daha önemlidir. Bütün memlekette mücadeleyi idare etmek bakımından ve Atatürk'ün devlet idaresi için geniş bir otoriteyi fiilen elde etmesi bakımından.

Sivas kongresi şu zamanda yapılıyor: Memleket müdafaası için dört tarafta teşekkül etmiş olan Kuvay-ı Milliye'nin birbiriyle irtibatları yoktur. Teşkilât Trakya'da vardır, Şarkta vardır, Garbın muhtelif yerlerinde vardır, Fransız hududunda vardır. Birbirinden ayrı teşkilât halindedirler. Atatürk, Sivas Kongresinde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adında bütün bu müdafaa teşkilâtlarını, kendi murahhasları vasıtasıyla beraber karar vermiş olarak, bir araya getiriyor. Adamlar buraya geldikleri zaman salâhiyetleri (bu kadar meseleleri düşünmüş olarak) salâhiyetleri mevzuu-bahis değil, var mıdır yok mudur? Bütün bunları düşünmeli. Cemiyetin idaresi ve bir devlet halinde salâhiyet sahibi olarak işi yürütmek düşüncesi ve kudreti bir insanda ne kadar kemal sahibi olmalı ki, ilk iş olarak bütün bu dağınık kuvvetleri bir yere toplamak lâzım, bunu düşünüyor, hepsi karar veriyorlar ve kararı tebliğ ediyorlar. Herkes zaten öyle düşünüyormuş gibi her taraftaki müdafaa teşkilâtı, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin birleşmesi ile bir yerde toplanmış oluyor. Bu hale getiriyor. Dahası var, bir de Heyeti Temsiliye seçiyorlar, bu Heyeti Temsiliye bütün memleket için seçiliyor ve bu Heyeti Temsiliye Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin idaresine, ve memleket her taraftan muharebe halinde, mücadele halinde olduğu için, memleketin her tarafında millî mücadelenin idaresini Heyeti Temsiliye başında bulunan Atatürk'ün eline, milletin kararı ile, bir konferansın kararı ile, her taraftan gelmiş adamların kararı ile verilmiş oluyor ve otoriteyi alıyor.

Bu şekilde hâdiselere bakıldığı zaman, sivil bir kılavuz ve önder olarak büyük bir mücadeleyi ilk andan itibaren bir devlet başında gibi düşünüp teşkilâtlandırmak kuvveti kendiliğinden meydana çıkar.

Bütün bu hâdiseler İstanbul'da Damat Ferit hükümetinin değişmesine sebep oluyor. Yeni hükümet ilk iş olarak Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanı olan Heyeti Temsiliye Reisiyle temasa gelmeye karar veriyor. Ali Rıza Paşa Hükümeti, kendi Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı memur ediyor, Atatürk'le aralarında mülakat tertip ediyorlar, Amasya'da görüşüyorlar.

Salih Paşa hükümetiyle, Salih Paşa'yla Amasya'da bir kaç gün, zannederim iki üç gün görüşüyorlar, protokollar yapıyorlar; bir kısmını imza ediyorlar, bir kısmı mahrem kalmak üzere imza edilmesin diyorlar. İmza ettikleri de, imza etmedikleri de önemlidir; resmen padişahın, saltanatın salâhiyet sahibi hükümetinin murahhası ile Anadolu'da Heyeti Temsiliye Başkanı, haricî ve dahilî memleketin bütün meseleleri üzerinde müzakere yapıyor ve kararlar alınıyor.

Konuşulmıyan, ilân olunmıyan, imza edilmıyen kararlar için de, gelecek günlerde murahhas heyetler nasıl olacak, gelecek günlerde memleketin müdafaası ve büyük tehlikeler karşısında idaresi nasıl olacak, buna ait hükümler var. Bir tarafta İstanbul hükümetinin vekili olan zat bunları hükümete aktaracağını söylüyor; bir taraftan da kendisi Anadolu'da onları tatbik ettireceğini söylüyor. Otorite sahibi, elinde kudretleri olan bir devlet reisi gibi taahhütler alıyor ve taahhütler veriyor. Bunun neticeleri de tabii çok olumlu ve tesirli olmuştur. Fiilen Anadolu'da askerî mücadele ve sivil idare üzerinde. Askerî idare doğrudan doğruya kumandanlıklarla işbirliği sebcbiyle daha çok yürüyor. Sivil idare türlü vasıtalarla tesir ederek her taraftaki sivil memurların mukavemetleri, idareleri, anlayışları nisbetinde yürüyor. Bir Heyeti Temsiliye'den alacakları emirleri tam bir dikkatle yapmak sorumluluğu hiç kimsede yok. Ama herkes hali idare etmek, istikbali düşünmek kaygıları içinde bir dereceye kadar Heyeti Temsiliye Başkanı'nın tesiri altında kendilerini hissediyorlar.

Atatürk, Salih Paşa görüşmesinden sonra 27 Aralık'ta Ankara'ya geliyor. Salih Paşa ile görüşülen şeylerden birisi, seçim yapılmasıdır. İlk Meclis dağıtılmıştır, Padişah tarafından. Şimdi memleketin içinde bulunduğu şartlara göre, Meclisi, Millet Meclisini toplamak lâzım olduğuna beraber karar veriyorlar. Salih Paşa ihtiyacı İstanbul'a götürecekt; daha fazlası var. O, "Meclisin İstanbul'da toplanması tehlikelidir, onu Anadolu'da toplamak lâzımdır". Bunu da münakaşa ediyorlar. Salih Paşa bunu taahhüt ediyor, "kendi şahsım namına" diyor. "Yalnız bunu hükümete nakledeceğim, ne yapacaklarını, ne karar vereceklerini tayin edemem, ama ben anlıyorum" diyor "bu sebebi". Meclisi Anadolu'da yapmak lâzımdır, diyor. O gittikten

sonra hakikaten seçim kararını veriyor İstanbul hükümeti. Anadolu'da Ankara'da bulunduğu zaman seçimlerin yapılması için her tarafta memleket uyarılıyor. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, seçimlerde ilerici ve propaganda yapıcı başlıca unsur olarak çalışıyor. Meclis, büyük çoğunlukla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nın taraflısı olarak seçiliyor. İstanbul'a gönderiliyor. Bu gidenlerin hepsi mümkün olduğu kadar hepsi Ankara'dan geçerlerdi ve bunların hepsine Atatürk telkinlerini söylerdi. Atatürk Sivas Kongresinde kabul edilmiş olan sulh esaslarını, ondan sonra Meclisin Anadolu'da toplanması fikrini hemen hepsi ile münakaşa etmiştir. "Çalışırız" derler, mebuslar giderler. Sonra Atatürk İstanbul'da Meclisin, İstanbul'da Mebusan Meclisinin teşkil edeceği siyasi grubun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu olmasına ehemmiyet veriyordu. Bir de bunu telkin ediyor.

Meclis bir müddet çalıştıktan sonra nihayet dağıldı, dağıtıldı İtilâf Devletleri tarafından. Onun içinde bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başlıca üyelerinin, Rauf Bey'den başlayarak bilinen şahsiyetlerin hemen hepsi toplandı, dışarı, Malta'ya götürüldü, hapsedildi. Ağır bir dehşet havası içinde İstanbul'un işgali ilân olundu.

İstanbul'daki Meclis'te, Meclis'in Anadolu'da toplanması fikri yürümedi, yürüyemedi. O zamanki, umumî anlayışa, siyasi anlayışa göre, İstanbul politikacılarının içinde bulundukları tehlike hissini değerlendirilmesi şu şekilde idi. İstanbul'dan çıkmak, Meclis'in İstanbul'dan çıkması, Türklerin İstanbul'dan vazgeçmesi demek olur. Halbuki tüm İslâm âlemine karşı, İtilâf Devletleri İstanbul'u Türklerin elinden almak gibi bir harekete teşebbüs edemezler, İslâm âlemi buna imkân vermez. İstanbul'da Türkler böyle düşünüyor, güya diğer İslâm memleketleri de böyle düşünüyorlar. Ama biz kendi elimizle Meclisi İstanbul'dan dışarı çıkardığımız zaman İstanbul'la alâkamızı kesmiş ve bunu düşmanlara teslim etmiş oluruz. Bu kadar büyük bir mesuliyeti, tehlikeyi kimse göze alamaz. Onun için İstanbul'da sonuna kadar tutunalım duralım. İyi niyetlilerini, iyi düşünenlerini söylüyorum. Bu niyette olanlar İstanbul üzerinde bir görüşmeyi, böyle Anadolu'ya gitme tarzında bir muamele yapmayı tasvip etmiyorlardı, etmezlerdi. İstanbul'un işgali üzerine, şimdi şunu söyleyeyim. Atatürk İstanbul Meclisinden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti grubu kurulsun dedi, bunu yapamadılar, Felâhı Vatan grubu yap-

tılar. Atatürk İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulsun ve Meclis Başkanlığına da kendisini seçsinler isterdi. Bunu da arzu ederdi, bundan tabii büsbütün gözleri korkmuştur. İşgal olunca Atatürk, Meclis Reisi olmadığı halde, Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatı ile, Millet Meclisinin bir ân evvel Anadolu'da toplanmasını kendi iradesiyle memlekete ilân etmiştir. İstanbul'da düşman taarruzuna uğramış bir meclis dağıtılmıştır, millet kendi haklarını muhafaza etmek için talihini, derdini görüşmeye, karar vermeye mecburdur. Oradan kurtulanlar gelecek, gerisinde Millet Meclisinin eksiği şu tarzda tamamlanacaktır. Kumandanlar çalışsın, ilân olunsun, millet meclisi toplansın, demiş ve millet bunu pek tabii görmüş, her tarafta millet meclisi seçimine geçilmiş ve millet meclisi kurulmuştur. 23 Nisanda bunların hepsi buraya geldiler. Bunun adı ne olacaktır? Uzun boylu görüşüldükten sonra İstanbul Meclisi olmayacaktır bu, büsbütün başka anlamda heybetli bir meclis olacaktır; en güzel isim olarak "Büyük Millet Meclisi" bulundu, adı verildi. Büyük Millet Meclisi olarak kuruldu.

Anlaşıldı ki Atatürk Millet Meclisi er geç gelecek, toplanacak, nasıl işe başlayacak, nasıl yapacak, bunların hepsini düşünmüş, zihninde hazırlamıştır.

Daha evvelce düşünülen ve alınması gereken bütün tedbirleri almış olarak, hazırlanmış olduğuna misal olarak her teşebbüste her tarih safhasında örnek bulunabilir.

Gayet tabii şekilde Büyük Millet Meclisi toplandı, Atatürk nutkunu söyledi ve ilk kararları aldılar. Meclisin meşruiyetine kim dil uzatırsa ve kim Meclisi tanımazsa hareketin kanunî müeyyidelere bağlanması ilk kararlardan ve icraattandır. Böyle bir düzen kuruldu, B. M. Meclisi, Vahdet-i Kuva meselesi de o andan itibaren meydana çıkmıştır. Padişah dışarıda. O zamana kadar bir iktidar nereden kuvvet alır ve kimden alınan yetkilerle çalışır, bunların hepsinin usulleri bellidir; yetkiler dinî hükümlerden gelir, kanunî hükümlerden gelir, padişahın salâhiyetinden, geleneklerden gelir, bunların hepsinin üzerinde bir başka şey, "hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir", millet kendi işlerini kendisi görür, tek kuvvet, tek başına kuvvet, her kuvvet mecliste olduğu için kanun yaptığı gibi memleketi de idare eder. Herkes idare edemeyeceği için vekiller tayin eder. Ve her vekili de ayrı tayin eder, memnun olduğu müddetçe tutar, memnun olmadığı zaman bırakır. Bu tarzda Vahdet-i Kuva'ya müs-

tenit bir milletin kayıtsız şartsız hâkimiyeti esası içinde meclisin her meseleyi kendisi halletmesi şartlarında B. M. Meclisi çalışmaya başladı. Bunun nasıl cendere olduğunu tecrübeler gösterdiği gibi, her memleket tarihinde böyle tecrübeler geçirmiştir. O zaman söyledilerdi bize, bu usul yabancılarla temas ettiğimiz vakit, devam edebilir mi, devam edecek midir, hiç şikâyetimiz yok derdik, biz. Pek güzel devam ediyor ve her işimizi de pek güzel görüyoruz. Vergi almaktan, asker almaktan, diğer devletlerle temasa geçmek ve memleketi müdafaa etmeye kadar memleketin her ihtiyacını isabetli tedbirlerle yerine getiriyoruz kanaatindeydik, bunu açıkca ve inançla söyledik. Yabancılarla da böyle söyledik. Şüphe gösterirlerdi, biz yürekten iman ile müdafaa ederdik.

Bundan sonra tekrar İstanbul Hükümeti büyük bir faaliyete geçti. İstanbul'un işgali, Meclisin dağıtılması, bu darbeler Yunan işgali darbesi içinde zaten müdafaa kuvveti uyandığı kadar ümitsizliğe düşenler de çok olduğu için yeni bir darbe ile Anadolu'da milletin duyguları geniş ölçüde sarsılacaktır, tahmin olunuyordu. Bu sarsılış duygularını bir de harb neticeleriyle tamamlamak mümkün görünüyordu, İtilâf Devletleri'nce ve İstanbul Hükümeti'nce. Onun için İstanbul Hükümeti B. M. Meclisi idaresine karşı hakikî bir sefer açtı. Bu sefer iç isyanlar şeklinde meydana çıkmıştır. Her tarafta bir takım isyanlar çıkıyordu. İstanbul Hükümeti'yle, yabancılarla teması olan bölgelerde bu isyanlar doğrudan doğruya üniformalı, teşkilâtlı askerî kuvvetlerle destekleniyordu. Kuvay-ı İnzibatiye denilen, Anzavur çeteleri dediğimiz muntazam milis kuvvetleri idi ve Kuvay-yı İnzibatiye namı altında teşkilâtlı ordu kuvvetleriydi. Her tarafta B. M. Meclisi idaresine ve ona itaate karşı muharebe başladı. Nisanda B. M. Meclisi açıldı. Hemen hemen o senenin nihayetine, Aralık ayına kadar İzmit havalisinde, İstanbul yolu üzerinde, Bolu havalisinde, Sivas, Samsun arasında, Şarkta; tabii Fransızlar aşağıda muharebe ediyorlar; Adana'da, hakikî bir sefer içinde bulunuyoruz. Bunların dışında kalan her yerde ya düşmanla muharebe ediliyor, ya içerdeki isyanlarla uğraşıyoruz. İstanbul Hükümeti'nin bu muharebesiyle İtilâf Devletleri'nin dış kuvvetlerinin muharebesi arasında hakikî bir ahenk kurulmuştur. Birisi hareket eder, evvelâ ister istemez ele geçen kuvvetler, şuradan ve ister istemez buradan cephelerden de alınarak isyan yerine yetiştirilir. Onlar orada uğraşırken, zayıf veya boş bırakılan cephelerde yeni bir adım, yeni bir hareket vuku bulur.

Askerî mesele olarak bir müşahede vardır; bu iç isyanlar yani İstanbul Hükümeti'nin ve Padişah'ın açtığı seferle Kuva-yı Milliye hareketinin nihayete ereceği ümidi ciddi olarak vardı. İtilâf Devletleri'nde vardı, İstanbul Hükümeti'nde vardı. Buna dair Anadolu'da muhtelif yerlerde bulunan İtilâf subayları ile konuşulurken Fransız subayları, İngiliz subayları bunu telkin ederlerdi. Birbirleriyle uğraşırken iç isyanlar içinde bu hareketler sona erecektir, ümidini beslerlerdi. Bu iç isyanlar devri atlatıldı geçti, yani İstanbul Hükümeti açtığı harpte mağlûp oldu ve çekildi. Bu sefer doğrudan doğruya yabancı devletlerin işgal kuvvetleriyle askerî seferler devri daha açık ve bariz olarak başladı. Daha açık olması B. M. Meclisi Hükümeti'nin bütün kuvvetleriyle düşman istilâ kuvvetleriyle uğraşması şeklinde tecelli etmiştir. Bu esnada düşmana karşı ilk aldığımız büyük ve müspet netice, Şark'ta Ermenistan'a karşı açılan seferde olmuştur. Bu sefer Türk kuvvetlerinin tam bir muvaffakiyetiyle neticelendi ve bunun neticesi, evvelâ hudutta, sonra Ruslarla siyasî münasebet şeklinde siyasî muahede yapılarak alınmıştır.

B. M. Meclisinin ilk yaptığı işlerden birisi, memleket içinde hâkimiyeti tesis etmek gibi, Sovyet Rusya ile de karşılıklı resmî tanışma ve muahede yapmak olmuştur. Gene bu esnada bir siyasî temas olarak Fransızlarla Antep cephesinde bir mütareke yapılmıştır. Mütareke üç-dört gün sürmüştür. Diğer bir Fransız generalinin Zonguldak vilâyetinde mütareke hükümlerini tanımayarak harekete geçmesiyle her iki taraf da bozulmuştur. Bunları anlatmaktan maksadım, Ruslar bizi tabiatıyla bir devlet olarak tanıyordu, Fransızlar B. M. Meclisi Hükümeti ile ancak asker olarak temas ettiler. İngilizler temaslarında, onların meşhur bir siyasî tedbirleri vardır, kontrol eden otorite ile temas ederler. Herhangi bir yerde böyle bir vaziyet çatallı olursa, nerede kontrol kimin elinde ise, kontrol eden kudret sahibiyle temas ederler.

Şarktaki zaferlerden sonra Garpta zaferler başladı. Garpta zaferler derhal siyasî temasları tahrir etti. İnönü muharebeleri. Birinci İnönü Muharebesinden sonra Londra Konferansına çağırdılar. İstanbul Hükümetini de beraber çağırdılar. Münakaşa oldu. Atatürk'le siyasî münasebete gelindiği zaman İstanbul Hükümeti'ni İtilâf Devletleri daima beraber bulundurmaya çalışırlardı. İstanbul Hükümeti buna çok önem verirdi. Atatürk de her defasında B. M. Meclisi Hükümeti'ne ortak vaziyetinde bir otoriteyi kabul etmemek için

sonuna kadar ısrar eder, sebat ederdi. Nihayet bir şekil bulundu. Mescîâ Londra Konferansına gıdıldığı zaman İstanbul Hükümeti'yle bir anlaşma olmaksızın bizi çağırılmışlardır. Bizden bir muralıhas heyet İstanbul'a uğramaksızın Londra'ya gitmiştir. İstanbul'dan davet olunan heyet de oraya gelmiştir. Konferans içinde Türkiye'den iki heyeti bir araya İngilizler getirmişlerdir. Birbirleriyle hiç bir mesceleyi görüşemez bir halde. Londra Konferansı esnasında bir sahne oldu. İstanbul Hükümeti konuşuyor, sonra Anadolu'daki hareketlerden bir söz geçeceği zaman, Sadrazam Tevfik Paşa heyet reisi olarak "söz Anadolu'ya aittir, onların salâhiyetleri vardır, biz bu hususta söz sahibi değiliz" diye sözü kendiliğinden bizim heyete nakletmiştir; bu bütün Anadolu'da, Mecliste, hepimizde büyük bir vatanperverlik işareti olarak değerlendirildi. Çok minnettar olduk adama. Halbuki aslında adam eski bir diplomat olarak zaten iki tarafı bir idareyi kabul ettirmiş vaziyette; devletin sorumluluğu, idaresi kendilerindedir, Anadolu'da bir ordu vardır, onlar da uğraşıyorlar. Onlarla da kendileri hasım değildirler. Beraber çalışıyorlar, karar ve hüküm kendilerindedir, tarzında bir birleşik siyaset takip ettiğini zannediyor.

Rahmetli Sadrazam Tevfik Paşa'nın o zaman bizi çok müteşekkire eden Londra Konferansı'ndaki tutumunun değerini bu mülâhazalarla azaltmak istemem. Çünkü diğer misaller de vardır, onlar bu kadar dikkat de göstermezlerdi. Tevfik Paşa'nın gene bir değeri ve teşekkür edilecek tarafı vardır. Ama aslında İstanbul Hükümeti'nin varlığını azaltacak hiç bir muamele yapmadıkları kanaatini besliyorlar ve tatbik ediyorlar kanaatinden mülhemdirler. Bağlı oldukları Saltanat hukukunu koruyorlar, bununla vatanseverliği ve Anadolu'dakilerin gayretlerini mezcetmek çaresini mahirane bulmuş olduklarını zannediyorlar. Böyle bir ruh haleti içinde beraberliği gösteriyorlardı.

Şimdi, bu zamandan Büyük Taarruza kadar İtilâf Devletleriyle muhtelif siyasî temaslar ve telkinler olmuştur. Bir teklifleri daha vardır, Anadolu ile anlaşmak için. Bu orta teklifler daima Yunanlıların İzmir'de kalmalarını esas tutar, kesin kararı zamana talik eder, bir takım çarelerle esas bize kabul ettirmeye çalışır. Böyle teklifler, asıl mühim olanı, İtilâf Devletleri Anadolu'daki idareyle, B. M. Mec-lisi idaresiyle bir anlaşmaya, sulh ile bu ihtilâfı neticelendirmeye heveslidirler, razıdırlar, hazırdırlar. Ama Anadolu'daki idare hırçın

ve inatçı olmasa. Bu kanaati de telkin ederek memlekette tesir yapmaya çalışırlar. Taarruz ihtimali şüpheli görüldükçe askerî zaferin kesin olarak elde edilmesi tabiatıyla zihinlerin daimî bir kaygusu ve kuşkusu içinde bulundukça bu çeşit siyasi temasların, telkinlerin yapıcından ziyade insanı teslimiyete sevkeden önemli bir tesiri vardır. Bundan nihayete kadar istifade etmişlerdir. Bunların ordu üzerinde, memleket üzerinde tesiri daima olmuştur ve olabılırdi. Bunların her birinin zuhurunda Atatürk yalnız başına ümitsiz mücadeleler yapmıştır. Orduya geldiği zaman anlatır, yeni bir teklif, yeni bir müracaat varmış, anlaşıldı, onlar da işin iyiye varmayacağını anladılar, bir hal şekliyle bundan çıkalım, nasıl hal şekli bulacağız, kim münakaşa etmek isterse, Atatürk bunların karşısına çıkar, esas olarak İzmir'de kalacaklar, aldıkları yerleri alacaklar, şimdi bunu memlekete hazmettirmek, kabul ettirmek için nasıl yumuşatıcı veya bir dereceye kadar hafifletici çarelerle bu silâhlı çatışmaya son verebilirler, gayret, araştırma bundan ibarettir. Biz böyle bir zemine girdiğimiz vakit hiç bir şey kazanmamış, şimdiye kadar çektiğimiz eziyetleri heba olarak çekmiş oluruz. Onun için ümit vardır, nihayete kadar dayanalım, mutlaka muzaffer olacağız. Böyle bir kanaati kendi yüreğinde sarsılmadan taşımak ve onu bütün tereddütlere karşı inandırarak, yalnız inandırarak, yüreğinden inandırarak nihayetine kadar dayandırmak, olur olmaz insanın ne yapabileceği, ne düşünebileceği bir iştir. Atatürk'ün varlığını, çektiğini, ve tesirini, Millî Mücadeledeki askerî sahadan bahsetmiyorum, görüyorsunuz, Muharebe meydanlarında, askerî teşkilâtta, askerî plânlardan bahsetmiyorum. Sırf siyasi idareden, devlet idaresi şartlarından ve zamana göre her türlü müeyyidelere malik olan bir İstanbul Hükümeti karşısında Anadolu'da kurulmuş bir millî devleti, millî devlet olarak memlekete maletmek için ne güçlükler, ne fedakârlıklar göze almak lâzımgeldiğini hesap ederek düşünmenizi isterim.

Hükümet bu tarzda teşekkül eder; Meclis hakikaten zaman olurdu ki, zaman olmuştur ki, Meclisin talepleri, idaresi, güçlükleri karşısında nasıl yürüteceğiz bu işi diye ciddi olarak düşündüğü zamanlar olmuştur. Meselâ niçin taarruz etmiyorsunuz, hazırlanıyoruz; taarruz ediniz canım, hazırlanıyorsunuz; niye hazırlanıyorsunuz? Hesap verin bize. Oturacağız karşı karşıya, işte düşman kuvveti bu kadardır, silâh bu kadardır, bizim silâhımızda şu eksiklerimiz var, şu eksiklerimiz var, yahut bu kadardır, şu kadardır bunları söyleyeceğiz, askerlikle,

meslekle münasebeti olmıyan insanlara fennin, sanatın ince ihtimallerini anlatıp kabul ettirmeye çalışacağız. Maddeten imkânı olmıyan şeyler, ama bunların hepsiyle uğraşmak, döner, dolaşır nihayet Atatürk'ün üzerinde kahrıdır.

Sözü siyasî ortamdan biraz da dışarı çıkardık. Bu ilk askeri zaferlerden sonra siyasî temaslar başladığı zaman ilk Londra konferansından sonra ertesi sene 1922 Ağustosuna kadar geçen zamanda takriben bir seneden fazla bir zamandır. Bu zaman zarfında siyasî temaslar kesilmemiştir. Bu siyasî temaslar hem memleket içinde tesir etmeyi, hem de savunma gücünü zayıflatmayı hedef alıyordu. Atatürk bunlarla mücadele ediyordu. Nihayet askeri zafer tahakkuk etti; askeri zafer tahakkuk ettiği zaman ilk mesele mütarekeden evvelki (Mudanya mütarekesinden evvelki) İzmir teması var. Mütareke esnasında İstanbul Hükümetiyle bir ihtilâf olmadı. Fakat sulh konferansı daveti ortaya çıktığı zaman gene sulh, devletin sahibi olarak İstanbul Hükümeti, İtilâf Devletleri tarafından başlıca unsur olarak ortaya çıkarıldı. Ve B. M. Meclisi bu ihtimal karşısında kaldı. Atatürk bu zamanı, saltanat için verilecek hükmün tam bir zamanı telâkki ederek işi, saltanatın kaldırılması ve milletin şimdiye kadar muharebeyi yalnız başına idare ettiği gibi sulhü de, meseleleri bilerek fedakârlıkların derecesini ölçerek, alınacak hedefleri tayin etmek yetkisinin B. M. Meclisinde bulunması esasına dayandı, sebat etti; nihayet saltanatın kaldırılmasından başka çare olmadığına karar verildi. Saltanat kaldırıldı; Hilâfet kaldı.

Şimdi zaferle İzmir'e gittiğimiz zaman herkes zafer neşesi ile tabii çok sevinç içinde; bir taraftan da İzmir yangını, memleket yangınlarıyla çok üzgün olduğumuz halde, birbirimizin duygularının çetin tesiri altında bulunduğumuz bir zamanda, Atatürk sulh yapacağız, sulhtan sonra da yapacak işlerimiz vardır, dedi. Bana söylemiştir bunu. Ne yapacak, ne edecek teferruata girmeyiz. Bunu şunun için söylüyorum ki, daha Cumhuriyetin ilânından evvel İzmir'e girdiğimiz zaman, bu konuşmalar oluyordu. Saltanatın ilgası sulh konferansına davet vesilesi ile meydana çıkmış bir ihtiyaç idi. Kurulacak devletin nihayet Cumhuriyet olacağı belli idi. Yakın çevresinde Atatürk'ün, biz Cumhuriyeti mutlaka yapılacak, başka bir çaresi olmayan, tabii bir şey gibi telâkki eder zihniyettedirdik. Muharebe esnasında bir iki defa da hanedandan şehzadeler bularak İstanbul'da, Ankara'da mücadeleyi şehzadelerle beraber yapmak

sureti ile padişahın tesirini, İstanbul hükümetinin tesirini zayıflatmak veya bertaraf etmek fikri işlenmiştir. Bunun için teşebbüsler olmuştur. Bir şehzade İnebolu'ya kadar geldi. Kabul etmedi onları, çok hürmet ettiğimiz Osmanlı devlet ricalinden birisi Anadolu'ya seyahat etmiş, Atatürk'le konuşmuşlar. İsterseniz size bir şehzade getirebiliriz diye söylemişler. Atatürk de, cephede idim ben o zaman, İnönü muharebeleri arasında oluyor, bir de git İsmet Paşa ile görüş demiş, halbuki o günlerde de artık bizim aleyhimizde açıktan Yunan tayyareleri padişahın, şeyhülislâmın idam fetvalarını bizim hatlara atıyordu. O günlerde idi İstanbul'da Yunan donanması Boğaz sahillerine yanaşıyor, arada kokteyllerde, suarelerde, şehzadelerle, hanedanla beraber ömür sürüyorlardı. Bu haberler hep bize geliyordu. Bu esnada onlardan herhangi birini getireceğiz, yeniden memleketin meselelerini anlatacağız, bildiği bilmediği kadar onların tesiri altında güç şartları idare etmeye çalışacağız. Yalnız beyhude bir müşkülât değil, kabul etmek lâzım ki, kurtuluştan sonra kurulacak yeni devlet için kurulacak esaslar bakımından da böyle bir iştirak artık imkânsız hale gelmişti. Aslında biz Anadolu harbine, bu kurtuluş harbine gelmeden evvel son Sultan Hamit devri, ondan sonraki padişahlardan Vahdettin tam bir fena niyetin, veya ondan önceki fena niyetle münasebeti olmasa da tam bir aczin, ve kuvvetli siyaset adamlarının elinde her mânası ile oyuncak olan hükümdarların devrinden geldik. Böyle bir devirden Cihan Harbine geldik ve böyle bir devirden millî mücadeleye geçtik. Arkadaşlarımızla en mahrem konuşmalarda bir defa Cumhuriyetten bahsölündüğünü bilmem. Onun daha çok müşkülâtı olacağı zanniyle yetişmiştik. Böyle bir mülâhaza düşünmedik. Cumhuriyet fikri millî mücadelenin adım adım her safhasında Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle adım adım bizim kanaatlerimize ve milletin kanaatlerine çakıla çakıla perçinlenmiş olan esaslı bir kanaat halinde yerleşmiştir. Çok esaslı bir kanaat halindedir bu bizim için. Böyle geldik biz Cumhuriyete.

Şimdi saltanat kalktı, yalnız halife kaldı. Atatürk, bunu nutkunda da açık olarak söylemiştir, saltanatı kaldırıp halifeyi koymakla aslında hanedanı işbaşından ayıran tam bir millî idare kurmuş olmadığını takdir ettiğini anlatır. Yalnız tatbikçi olarak o gün başka bir tedbire imkân yok idi, diyor. Gerçekte de yoktu. Hilâfetin kalmasıyla, saltanatın kaldırılmasına olan mukavemet de azalmıştır. Saltanat kaldırıldı, Cumhuriyet ilân edildi. O zaman eski usullerin ve eski

rejimlerin her ne olursa olsun muhafazası fikrinde olan muhafazakâr zihniyet gene bir tutamaktan mahrum kalmıştır. Halife olacak, o da bir hükümdar demektir. Zaman nasıl götürür bilinmez, elverir ki halifeyi sıkı tutalım, diye düşünürlerdi.

Aslında Cumhuriyetin ilânı dönüş yollarını esasından kapamıştır. Hilâfetin muhafazası dönüş ihtimallerini bir takım zihinlerde mahfuz tutmuştur. Hilâfetin kaldırılması ile muhafazakâr zihniyetin bütün istinatları sarsılmış ve bertaraf edilmiştir. Bundan sonra yeni devlet meselesi ortaya çıktı. Atatürk, söylediğim gibi; daha İzmir'e geldiğimizden itibaren yapacak işlerimiz vardır diye yeni cemiyet ve yeni devleti kurmak için bir takım müesseseler düşündüğünü anlatıyordu. Aına teferruatı ile başında etraflı bir surette konuşmuş değiliz. Ben değilim. Konuşabildiğimiz meseleler vardır, konuşamadığımız meseleler vardır. Belki onun da henüz düşünmediği meseleler vardır. Yalnız bir esaslı fikir Atatürk'e daima hâkim olmuştur, bir millî devlet kurulacak, bu devlet hem devleti çağdaş medeniyetin esaslarına göre kuracak, hem cemiyeti, Türk cemiyeti, yeni bir medeniyet cemiyeti olacak. Bu esaslar üzerinde yürümüştür. Bu yeni devletin esasları, 1923'te Cumhuriyet ile ilân olunduğu, 5 sene zarfında 1928'e kadar bu devlet kaza birliği, ordunun siyasetten ayrılması, lâik kaydı, 1928'e kadar şapka, yeni takvim, Türk Medenî Kanunu ve Lâtin harfleri şeklinde kurulmuştur. Teferruatları bırakıyorum. Başka bir takım ıslahat da vardır ama başlıca karakterleri bunlardır.

Bu çağdaş medeniyet, çağdaş devlet ve çağdaş bir cemiyet fikri, Atatürk'e çok zamandan, eskiden beri hâkim olmuştur. Daha muharebe içindeyiz. Büyük Millet Meclisi yeni kurulmuş. İstanbul açıkca sefer ilân etmiş, bir senedir iç isyanlarla uğraşıyoruz. Atatürk 1921 başında Anayasayı yazmakla meşguldür. İlk Anayasayı o zaman yapmışlardır, 1921'de. Ve bu Anayasada Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Bu anayasa, usulü veçhile mütehassıslar, komisyonlar düşünmüşler, hazırlamışlar, öyle ilân olunmuştur, değil; evet mütehassıslar, komisyonlar çalışmışlardır, ama başında Atatürk gece gündüz ilk evvel bir Anayasayı çıkaralım diye çalışmıştır. Muharebe içinde, ben şahsen muharebe içinde meşgul olduğum zamanlarda onun dışında olan meselelerde mecbur olmadan hiç zihin yormamışımıdır. Hem vaktim yoktur, hem o kadar dağılamam da, Atatürk hem muharebe eder, hem muharebe ile meşgul olurdu, hem de devletin esaslarına değinen noktalarda kendisi harf harf, cümle cümle çalışarak meydana çıkacak şekli tespit etmiye çalışırdı.

Kadınların siyasi hakları: 1934'e kadar kadınlar cemiyete, Cumhuriyetle beraber cemiyetin her türlü faaliyetine girmişlerdir. Nihayet seçme ve seçilme hakkı 1934'e kadar kalmıştır. 1934'te resmen ilân edildi. Türk cemiyetinin her tabakasında, mütevazı ve sade tabakasından ileri okumuş tabakasına kadar her dalından hanımları cemiyet içinde vazifeye çağırdık.

Atatürk'ün bir özelliğini de, zaman ile gelişip tamamıyla belirli bir hale gelen bir özelliğini de dikkate almak lâzımdır. O da kurulan devletin Türk Milleti vasıflarına ve medeniyetine istinat etmesi fikridir. Buna Türk Milliyetçiliği diyebilirsiniz; onun yanında Türk vasıflarını esas tutma diyebilirsiniz, bunu da esaslı bir unsur olarak takip etmiştir.

Konferansımın sonuna geldik. Bu devleti kurarken Türk milleti üzerine kurmuş olmasının belirgin delilleri Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'dur. Bunların her birisiyle ayrı ayrı uzun müddet çalıştı ve her birini kudretli bir kültür Kurumu olarak, sağlam bir halde bıraktığına emin idi, onları o inanla çalıştırmayı daima arzu ederdi. Bu kurumlar, bıraktığı zamandan beri yeni Türk cemiyetini kurmak için büyük ölçüde hizmet etmişlerdir. Bir araştırmaya göre biz evvelce 4-5 sayfa bir fikir yazısı veya siyaset yazısı yazdığımız zaman bunun yüzde elliden fazlasını yabancı kelime kullanarak yazarmışız. Geçen senelerde yapılan bir hesaba göre yüzde elliden 25'e kadar inmişizdir. Türkçe dışındaki kelimeler ancak yüzde 25'e kadar bulunabilmiştir. Ben zannediyorum ki, yakından takip ederim, Mecliste çok muvaffak olan arkadaşlarımı ve basında çok muvaffak olan yazarları görürüm. Kendi kendime bunun ne kadarı yabancısıdır, Türk dilinde ne kadar terakki etmişizdir diye ölçmeğe çalışırım. Yüzde 10'un aşağısına kadar da yabancı kelime kullanmayı indiren yazılar görmekteyim. Öyle yazılar görüyorum ki geniş bir fikri tahlil ediyor, anlatıyor, uzun bir yazıdır, onun içinde Türk kelimesi sayılamayacak olan her milletin kelimeleri ancak yüzde 10 kadar kullanılır. Her milletin dilinde de bu kadar vardır.

Bunlar Türk milletinin varlığı üzerine kurulmuş olan müesseselerdir. Türk Tarih Kurumu böyle bir müessesedir. Türk Tarih Kurumu bana bugün bu fırsatı verdiği için kendisine hürmet duyarım. Konuşmalarımı sabırla dinlediniz, size yüreğim dolusu teşekkürler sunarım.

İSTİKLÂL SAVAŞI VE MİLLÎ BİRLİK

Prof. Dr. İBRAHİM AGÂH ÇUBUKÇU

Birinci Cihan Savaşı'nda Osmanlılar dostlarıyla birlikte yenik düşmüştür. Bunun sonucu olarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Mütarekeyi İngiliz Akdeniz Donanması Başkomutanı Koramiral Arthur Galthorpe ile Osmanlı Hükûmeti temsilcilerinden Denizcilik Bakanı Rauf Bey (Orbay) imzalamıştır. Yirmi beş şartı içeren bu ateşkesle Osmanlı Devleti'nin eli kolu iyice bağlanmış ve galip devletlerin arzularına boyun eğmek zorunda kalmıştır. Ateşkesin bazı maddeleri Osmanlıların silâhlarının alınmasını ve güçsüz halde bırakılmasını öngörmüştür.

Ayrıca, Mütarekenin 7. maddesine göre galip devletler güvenliklerini ilgilendiren bir durum olduğu takdirde istedikleri stratejik bölgeyi ele geçirme hakkını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir. Ülkenin tersaneleri, haberleşme kurumları, enerji kaynakları, demiryolları ve yönetimi düşmanların kontrolüne bırakılmıştır.

Galip devletler, daha sonra ateşkes tarihine kadar işgâl görmemiş yörelerimizi parçalamak için çeşitli oyunlara başvurmaya başlamışlardır. Bir takım dernekleri harekete geçirerek nifâk tohumu ekmeyi düşünmüşlerdir¹.

Bu derneklerden bir tanesi Mavri Mira'dır. Bu derneği kilise de desteklemiştir. Amaçları İstanbul, Bursa, Bandırma, Kırklareli, Tekirdağ yörelerindeki Rum azınlığı örgütlemek, silâhlandırmak, çeteler kurmak ve Yunanistan yararına propaganda yapmaktır. Bu Derneğe Yunan Kızılhaç'ı, Göçmenler Komisyonu ve bazı yabancı okul mensupları da yardımcı olmuştur.

Yine Yunanistan yanlısı başka bir örgüt de Pontus Rum Derneği'dir. Bu derneğin amacı Trabzon, Samsun ve öteki Karadeniz yörelerinde örgütlenerek buraları ülkemizden ayırmaktır².

¹ Bak. Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber c. I, s. 28-29, Ankara 1986.

² Bak. M. Kemâl Atatürk, Nutuk c. I, s. 1-2. Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz.

Ayrıca, Ermeni Patriği Zaven Efendi, Rum-Ermeni Birliği Komitesi'ni kurarak Mavri Mira'yı güçlendirmek istemiştir.

Ülkemizin elde kalan yerini parçalamak için başka bir kuruluş daha faaliyete geçmiştir. Yunanistan'ın İstanbul'da kurdurduğu bu örgütün adı Rum Göçmenleri Merkez Komisyonu'dur. Bunların amacı İstanbul, Trakya, Trabzon, Marmara kıyıları ve İzmir dolaylarında düzeni bozarak Yunan emellerine hizmet etmektir.

Millî Birliği bozmak için İngilizlerin kurdurttuğu derneklerden birisi Kürdistan Teali (Yükseltme) Derneği'dir.

Ülkeyi parçalamaya yönelik örgütler arasında İngiliz Muhipler (Sevenler) Derneği, Teali-i İslâm (Müslümanları Yükseltme) Derneği de vardır³.

Bu zararlı örgütlere karşı yöresel dernekler ülkemizin çeşitli yerlerinde kurulmuştur. Yurtsever vatandaşlarımız düşmanın emellerine karşı örgütlenme ve çareler arama çabasına girmişlerdir. Yöresel örgütler arasında şu dernekleri sayabiliriz: Trakya'da, Trakya-Paşaeli Müdafaa-yı Heyet-i Osmaniye Derneği, İzmirde İzmir Müdafaa-yı Hukuk-u Osmaniye (İzmir Osmanlı Haklarını Savunma) Derneği, Manisa'da İhtilas-ı Vatan (Yurdu Kurtarma) Derneği, Kars'ta Millî Şûra Hareketi, Erzurum'da Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-yı Hukuk Derneği, İzmir'de Redd-i İlhak (Katılmayı Reddetme) Derneği, Balıkesir'de Balıkesir Hareket-i Milliye, Alaşehir'de Alaşehir Kongresi, Trabzon'da Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-u Milliye (Trabzon Ulusal Hakları Koruma) Derneği ve benzerleri.

Bu dernekler düşmana karşı kurulmuş olmakla birlikte, yöresel çareler aramak ve kurtuluş yolları düşünmekle meşguldüler. Aralarında birlik yoktu. Dağınık haldeydiler. Her birinin farklı amaçları vardı. Ayrıca, Ülkemizin çeşitli yerlerinde İtilâf ve Hürriyet (Uzlaşma ve Özgürlük), Sulh ve Selâmet (Barış ve Kurtuluş) dernekleri kurulmuştur⁴.

Bu sıralarda ülkemizi kurtarmak için düşünülen çareler arasında şu üç husus üzerinde duranlar olmuştur:

1. İngiliz korumacılığını istemek.
2. Amerikan egemenliği altına girmek.
3. Bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmak.

Galip devletler, ülkemizi pay ederek etkileri altına alacakları yöreleri saptamışlardır.

³ Bak. Prof. Dr. Suna Kili, Türk Devrim Tarihi, s. 10-11, İstanbul 1980.

⁴ Bak. Nutuk, c. I, s. 4-5.

Fransızlar Adana'ya, İngilizler Urfa, Maraş ve Antep'e, İtalyanlar Konya ve Antalya'ya asker yollamışlardı. İngilizler Merzifon ve Samsun'da asker bulunduruyordu. Yunanlılar da 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmışlardı. Doğu Anadolu ve Sinop'tan başlayarak uzanan Doğu Karadeniz bölgesinin Ruslara verilmesi plânlanmıştı. Boğazlar bölgesiyle Boğazlardan Sakarya'ya kadar uzanan topraklar da Ruslar'ın payına bırakılacaktır. Ancak 1917'de Rusya'da ihtilâl oldu ve savaştan çekildiler. Ruslar, 3 Mart 1918'de Osmanlı Devleti'yle imzaladıkları Brest-Litovsk Antlaşması'yla toprak iddialarından vazgeçti. Ancak, İngilizlerle Amerikalılar Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ile etnik başka bir devlet daha kurmayı plânladılar.

Galiplerin gittikçe baskılarını artırmaları ve sinsî emellerini açığa vurmaları Türk halkının milli duygularını kamçılardı. Yer yer direniş hareketleri görüldü. İzmir'deki Yunan işgâline karşı Albay Bekir Sami Bey (Anday), Albay Kâzım Bey (Özalp) ve bazı arkadaşları ellerindeki kuvvetlerle direniş geçtiler⁵.

172. Alay Kumandanı Ali Bey (Çetinkaya) ve Köprülülü Hamdi Bey topladıkları asker ve sivil kuvvetlerle Yunanlılara Ayvalık taraflarında karşı koydular.

Millî Kuvvetler, Aydın taraflarında da düşmanla çarpışma girişimlerinde bulundular⁶. Ülkemizin düştüğü durum Çanakkale'de kahramanlıklar yaratan M. Kemal'i ve arkadaşlarını çok üzüyordu. Nihayet, Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Ülkemiz perişan bir durumdaydı. Küçük çaptaki yerel direnişler sonuç verecek güçte değildi. İstanbul Hükûmeti saltanatı kurtarma çabasındaydı. Bunun için de çareyi uzlaşmacılıkta görüyordu.

Mustafa Kemâl'in Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatıyla yollanması önemli bir olaydı. Bu görev, Mustafa Kemâl'in bir ideal olarak gönlünde sakladığı tasarıları yürütmesi için imkân sağladı. Aslında verilen görevin amacı bölgede asayişin sağlanmasıydı. Samsun'daki makineli tüfek bölüğü mensubu Teğmen Hamdi'nin askerleriyle birlikte dağa çıkarak Rum ve Ermeni çetecilere karşı mücadeleye girmesi İngilizleri huzursuz etmişti.

Ayrıca, Türk çetecileri de Rum ve Ermeni bozgunculara karşı koyuyordu. Bu durum karşısında bölgede huzurun sağlanması için Mustafa

⁵ Bak. Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, s. 33, Ankara 1973.

⁶ Bak. Kâzım Özalp, Millî Mücadele I, s. 15, Ankara 1985.

Kemâl'in Samsun'a yollanmasına İngilizler başlangıçta muhalefet etmedi. Türk Genelkurmayı Mustafa Kemâl'i geniş yetkilerle donattı.

Bu sıralarda Anadolu'da Türk ordusunun sayısı 50.000 kadardı. Mustafa Kemâl Samsun'da bulunduğu sırada Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir ve Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Cebesoy'la ilişki kurdu. Zaten Sivas'daki 3. Kolordu Komutanlığı'na atanan Albay Refet Bele kendisiyle birlikte gelmişti. Mustafa Kemâl, Müfettişi olduğu 3. Ordu dışındaki sivil ve askerî güçlerden yardım isteme yetkisine de sahipti.

Mustafa Kemâl, düşmanla mücadelenin ve vatanı kurtarmanın ancak millî birliği sağlamakla mümkün olacağını biliyordu. İlk iş olarak yerel hakları savunma örgütlerini birleştirmeyi düşündü. Bu örgütlerin temsilcilerinin yabancıların etkisinden uzak bir yerde toplanarak görüş alışverişinde bulunmaları gerekiyordu. Mustafa Kemâl yöneticilere ve komutanlara telgraflar yollayarak millî birliğin ve millî bilincin canlı tutulmasının önemini vurguluyordu. Hattâ ülkenin her tarafında işgâllere karşı gösteriler düzenlenmesini istedi.

Mustafa Kemâl, Havza'da bulunduğu sıralarda millî bilinci güçlendirmek için yaptığı çabalara Amasya'ya varınca da devam etti. 21-22 Haziran 1919'da emir subayı Cevat Abbas'a tarihte Amasya Tamimi diye bilinen tanınmış genelgesini yazdırdı. Bu genelgenin içeriğinin şifre ile Anadolu'daki tüm sivil ve askerî makamlara iletilmesini emretti.

Genelgede, vatanın bütünlüğünün ve bağımsızlığının tehlikede olduğu, milletin istiklâlini yine ulusumuzun azim ve kararının kurtaracağı, ayrıca Erzurum Kongresi için delegeler yollanmasının önemi belirtiliyordu.

Bu genelgenin en önemli esaslarından birisi, millî iradeye ve bağımsızlığa verilen önemdir. Genelgenin kesin biçimde milletin ve vatanın birliği üzerine dikkati çekmesi de çok önemlidir.

Mustafa Kemâl, Erzurum Kongresi için yoldayken 2 Temmuz 1919'da Erzincan'da aldığı telgraftan Padişah Vahdettin'in kendisinden ya İstanbul'a gelmesini ya da dilediği yere iki ay süreyle dinlenmeye gitmesini istediğini öğrendi. Ancak, O, bu önerileri kabul etmeyerek milleti için mücadeleye devam edeceğini bildirdi. Erzurum'a vardıktan sonra 7-8 Temmuz gecesi kendisinden Ordu Müfettişliği görevinin alındığı bildirildi. Bunun üzerine İstanbul'daki yetkililere askerlik mesleğinden ayrıldığını telgrafla açıkladı. Mustafa Kemâl'i takdir eden Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, askerleriyle birlikte Atatürk'ün yanında yer aldı. Artık Mustafa

Kemâl, sivil olarak mücadelesine devam edecek ve ülkesini bağımsızlığa kavuşturmak için uğraşacaktı.

Nihayet, 23 Temmuz 1919-5 Ağustos 1919 arasında Erzurum Kongresi yapıldı. Bu Kongreye başlıca Bitlis, Erzurum, Sivas, Trabzon, Van illerimizle bu illere yakın bölgelerden bazı delegeler katıldı.

Mustafa Kemâl, Erzurum Kongresi'nden önce yakın çalışma arkadaşlarından Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf Bey (Orbay), Erzurum Valisi Münir Bey (Akkaya), Süreyya Bey (Yiğit), Kâzım Bey (Dirik), Hüsrev Bey (Gerede), Refik Bey (Saydam), ve Mazhar Müfit Bey'le (Kansu) bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Osmanlı Devleti'nin durumunu ve ne yapılması gerektiğini açıkladı. Düşmanların ülkemizi paylaşma emellerini, milleti kurtarmak için bazı yurtseverlerin yerel dernekler kurma çaresini düşündüğünü, ordumuzun yorgun olduğunu belirtti. Galip devletlerin arzularına uysal davranmanın, dar bir bölgede Osmanlı Padişahlığının devamını sağlama fikrinin ya da soy ve bölge özelliklerine göre kurtuluş çaresi aramanın doğru olmadığını izah etti. Ancak, vatani bölmeyen, millî egemenliğe dayalı bağımsız bir Türk Devleti kurma gayretinin ülkeyi esenliğe çıkaracağını vurguladı. Bu amacı baltalamak için iç ve dış düşmanların her türlü bozgunculuğu yapacağını, bunlara karşı uyanık ve azimli olmak gerektiğini sözlerine ekledi⁷. Böylece Mustafa Kemal, yakın mücadele arkadaşlarıyla fikir birliğini hazırlamağa çalıştı. Kongre'de bu görüşlerin etkisi büyük oldu.

Kongre'de konular serbestçe tartışıldıktan sonra özetle aşağıdaki kararlar alındı:

a- Millî sınırlar içinde vatan bir bütündür. Doğu illerimiz düşmana karşı elbirliğiyle savunulacaktır.

b- Osmanlı Hükümeti dağılsa bile Millet birlik içinde ülkemizi savunacaktır.

c- Millî bilinci kuvvetlendirme ve Millî iradenin geçerliliği sağlanacaktır.

d- Hıristiyan azınlığa ayrıcalık tanınmaz. Ancak onların her türlü güvenlikleri sağlanır.

e- İstanbul'da Millet Meclisi derhal toplanacak ve İstanbul Hükümeti millî iradeye uyacaktır⁸.

⁷ Bak. Mazhar Müfit Kansu, anılan eser, c. I, s. 30-33.

⁸ Bak. Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihi, s. 189; Prof. Dr. Ahmet Mumcu, anılan eser, s. 47-48; Prof. Dr. Suna Kili, s. 33-34.

Kongre, aldığı kararların uygulanması için bir Temsil Kurulu seçti.

Erzurum Kongresi'nden sonra 4 Eylül 1919'da başlatılıp 11 Eylül 1919'da biten Sivas Kongresi de İstiklâl Savaşında millî birliğin sağlanması açısından önemlidir. Bu kongreden sonra 19 Eylül 1919'da Nazilli'de, 22 Eylül 1919'da Balıkesir'de, Nisan 1920'de Lüleburgaz'da, 9 Mayıs 1920'de Edirne'de yerel kongreler yapılmışsa da millî birlik açısından en büyük ve en önemli kongre Sivas'da olmuştur. Sivas Kongresi'ne, Erzurum Kongresi'nce seçilen Temsil Kurulu'na ek olarak Afyonkarahisar, Ankara, Aydın, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, Hakkâri, İstanbul, Kastamonu, Kayseri, Niğde Samsun ve öteki bazı illerimizden delegeler katıldı.

Sivas'da Kongre'nin sonunda özetle aşağıdaki kararlara varıldı:

a- Ülkemizin sınırları, Mondros Ateşkesi sırasında elimizde bulunan topraklar bizde kalmak üzere saptanmıştır.

b- Osmanlı topraklarının bütünlüğünü, hilâfet ile saltanatın güvenliğini sağlamak için millî iradeyi egemen kılmak esastır.

c- Ülkemizi parçalayarak üzerinde Rum ve Ermeni Devletleri kurma çabalarına birlikte karşı çıkılacaktır. Ancak, Hıristiyan azınlıkların güvenliği sağlanacaktır. Ne var ki, onlara ülkemizde ayrıcalık tanınmayacaktır.

d- Millet'in kendi geleceğini sağlaması için derhal milletvekillerinden oluşan Meclis toplanacaktır.

e- Millî direnişi güçlendirmek için yerel derneklerin birleştirilerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Derneği adını alması uygun görülmüştür⁹.

Kongre'nin sonunda kararları uygulayacak bir Temsil Kurulu seçilmiştir.

Mustafa Kemal başkanlığında kararları yürütecek üyeler, Rauf Bey (Orbay), Refet Bey (Bele), Hoca Raif (Dinç), İzzet Bey, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey, Hacı Musa Bey, Sadullah Efendi, Kara Vasıf, Mazhar Müfit, Ömer Mümtaz Bey, Husrev Sami Bey, Hakkı Behiç Bey ve Niğdeli Mustafa Bey'den oluşmuştur¹⁰.

Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemâl, Meclisin Ankara'da toplanmasını istedi. Ancak bir çok arkadaşına söz dinlemedi. İstanbul'da

⁹ Bak. Prof. Dr. Ahmet Mumcu, anılan eser, s. 47-48.

¹⁰ Bak. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, s. 103-104, Ankara 1986; Prof. Dr. Suna Kili, anılan eser, s. 42.

yabancıların, Rum ve Ermenilerin Meclise baskı yapması mümkündü. Mustafa Kemâl 27 Aralık 1919'da yakın arkadaşlarıyla Ankara'ya geldi.

Meclis'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nun kurulması ve başkanlığa Mustafa Kemâl'in getirilmesi plânlandı. Ancak, 12 Ocak 1920'de Meclis İstanbul'da toplandığında Mustafa Kemâl'i başkanlığa seçmedi. Meclisde Felâh-ı Vatan adında bir grup oluşturuldu. Her şey alt üst olabilirdi. Çalışmalar umulduğu gibi gitmiyordu. Ne var ki, Sivas Kongresi kararlarının tasdiki söz konusu olunca Mustafa Kemâl'e bağlı milletvekilleri etkili oldu. Millî Ant, Meclis'ce onandı. Böylece Osmanlı Mebusan Meclisi, vatanın bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını tasdik etmiş oldu.

İşgâl kuvvetleri Millî And'ı (Misâk-ı Millî'yi) hoş karşılamadı. Yabancılar 16 Mart 1920 günü İstanbul'u işgâl ettiler. Bazı milletvekillerini tutukladılar. Anadolu'ya kaçış başladı. Sonuçta 11 Nisan 1920'de Padişah Vahdettin, Mebusan Meclisi'ni feshetti.

Mustafa Kemâl, çeşitli güçlükler arasında yeniden milletvekili seçimleri yaptırdı. Birliği sağlamak için İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelen milletvekillerinin haklarını baki saydı. Yeni seçilenlerle birlikte Milletvekilleri 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı. Böylece yasal ve özgür Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını Anadolu'nun ortasında yapmış oldu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yasal çalışmalarına karşı gelinmesini önlemek için Hiyanet-i Vataniye Kanunu çıkarıldı.

Bu arada Padişah'ın telkiniyle Şeyhulislâm Dürriyade Abdullah, Millî Kuvvetler aleyhine fetva çıkardı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarını idamlık ilân etti. Milleti isyana teşvik ettiler. Uçaklarla İngilizlerin yardımıyla bildiriler dağıtıldı. Buna karşılık ilkin Bursa'da, daha sonra Ankara'da vatanperver din görevlileri, toplanarak hür olmayan Halifenin ve baskı altındaki Şeyhulislâmın verdiği fetvanın geçerli olamayacağını ilân ettiler. Ne var ki, İstanbul'da verilen fetva Anzavur Ahmet, Delibaş ve bazıları üzerinde etkili oldu. Anadolu'da yer yer isyanlar başladı ¹¹.

Bir yandan Batı Anadolu'dan yurdumuzun içine doğru sarkan Yunan ordusu, öte yandan Halife Ordusu halka zulmediyordu.

Çeşitli zamanlarda Ali Batı, Bozkır, Şeyh Eşref, Koçkiri, Düzce Kuva-yı İnzibatiye, Yozgat, Cemil Çeto, Zile, Millî Aşireti, Konya, Demirci Mehmet Efe, Pontus ve Çerkes Ethem isyanları olmuşur ¹².

¹¹ Bak. Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. IV, I. Kısım, s. 509-524, Ankara 1984.

¹² Bak. Kâzım Özalp, Millî Mücadele I, s. 107-109, 166-170, Ankara 1985; Prof. Dr. Ahmet Mumcu, anılan eser, s. 67-68.

Ancak, Türk Milletinin yüksek ruhuna güvenen Mustafa Kemâl bu güçlükleri yenmesini bildi. Sonuçta, millî bilinci canlı tutarak birliği ve âsaiyi sağladı. Bazı yurttaşlarımızı kandıranlar, ya cezalandırıldı ya da yola getirildi. Düzenli ordu kuruldu.

Dış düşmanlarımız 10 Ağustos 1920'de Paris'de Sevres Sarayı'nda Osmanlılarla anlaşma imzalayarak öz yurdumuzu parçalamayı karara bağladı. Ancak, Anadolu Hükûmeti bunu tanımadı. Ya bağımsızlık, ya ölüm kararıyla kahramanca mücadeleye girişti. 6-11 Ocak 1921 tarihlerinde Birinci İnönü ve 23-31 Mart 1921 tarihlerinde cereyan eden İkinci İnönü Savaşlarında kuvvetlerimiz düşmanı durdurdu. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihlerinde yapılan Sakarya Meydan Savaşı'nda ise Yunanlıları Sakarya'nın gerisine attı. Atatürk'ün başkomutan olarak ülkemize kazandırdığı bu zafer, yurt içinde büyük bir moral gücü yarattığı gibi, yurt dışında da Türklüğün yutulamayacağına inancı artırdı. Daha önce doğu cephesinde Kâzım Karabekir Paşa'da Ermenileri yenmiş, Kars ve dolaylarını ülkemize yeniden katmıştı. Böylece Ermeniler 3 Aralık 1920'de Gümrü Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmışlardı. 16 Mart 1921'de Rusya ile imzalanan Moskova Anlaşması da bu ülkeyle kesin sınırımızın saptanmasını sağladı. İki taraf da uluslararası düzeyde birbirlerinin çıkarlarını baltalamayacaktı. Hatta Rusya, maddî destek vermeyi bile kabul etmişti.

Sakarya Savaşı'ndan sonra ise Fransızlarla 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı. Fransızlar, Millî Kuvvetler karşısında Antep'te, Urfa'da, Adana'da ve Maraş'da üstünlük sağlayamadılar. Halkımızın direnci karşısında bezgin ve yorgun duruma düştüler. Hatta bazı yerlerde yenik düştüler. Türklerin tutsak edilemeyeceğini anlayınca da barışa yanaştılar. Esasen, İtalyanlar ve Fransızlar, Osmanlı topraklarının paylaşılmasında sonradan İngilizlerle çıkar çatışmasına düştüler. Bu sebeple Mustafa Kemâl'e ve Millî Kuvvetler'e karşı siyasetlerini değiştirdiler. Ordumuzun Sakarya'daki başarısı, gerçek gücün İstanbul Hükûmetinde değil, Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinde olduğunu gösterdi.

Daha önce 1 Mart 1921'de imzalanan Türk-Afgan dostluk anlaşması bu ülkenin diplomatik desteğini sağlamıştır. Afganistan'ın Türkiye'yi ve onun mücadelesini desteklemesi İngiliz ve Yunanlılarda endişe yarattı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sakarya Meydan Savaşı'nı kazanan Mustafa Kemâl'e mareşallık (müşirlik) ve Gazi'lik ünvanı verdi.

Mustafa Kemâl, Başkomutan olarak ordularına 26 Ağustos 1922'de Yunanlılara karşı taarruz emri verdi. 30 Ağustos Dumlupınar Meydan Savaşı'nda düşman kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğradı. Sağ kalanlar bozgun halinde kaçmaya başladı. Türk kuvvetleri 9 Eylül 1922'de İzmir'e, 11 Eylül'de Bursa'ya girdi. 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkesi imzalandı.

Lozan Barış Konferansı'nın hazırlıkları başladı. Bu Konferans'da İstanbul Hükûmeti de söz sahibi olmak isteyince, 30 Ekim 1922'de Osmanlı Saltanatı kaldırıldı. Son Padişah Vahdettin 17 Kasım 1922'de bir İngiliz gemisine binerek İstanbul'dan kaçtı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Abdülmecit Efendi'yi Halife olarak seçti.

Lozan Konferansı'nda sert tartışmalar oldu. Neticede 24 Temmuz 1923'de İsmet Paşa başkanlığındaki heyetimiz, Lozan Barış Antlaşması'nı imzaladı. 29 Ekim 1923'de Türkiye, Cumhuriyet'i ilân etti.

Lozan Antlaşması'na göre aşağı yukarı bugünkü sınırlarımız üzerinde bağımsız Türkiye'nin varlığı kabul edildi.

3 Mart 1924'de Halifelik kaldırıldı. Eğitimin birliği yasası kabul edildi. Türkiye Cumhuriyeti lâik uygulamalara geçti. 1925'de Tekke ve Zaviyeler kapatıldı. 1928'de lâtın harfleri kabul edildi. Yine 1925'de şapka kanunu çıktı. 1928'de Anayasa'dan "Türk Devleti'nin dini İslâmdır" cümlesi çıkarıldı. 1937'de Anayasa'da Türk Devleti'nin lâik olduğu belirtildi¹³.

1926'da Türk Ceza, Türk Medenî ve Türk Ticaret Hukuku kanunları değiştirildi. 1933'de Üniversite Reformu yapıldı. 1934'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. 1931'de Türk Tarih Cemiyeti, 1932'de Türk Dil Cemiyeti kuruldu. Hasılı gerek devlet yönetiminde, gerek kültür alanında büyük bir gelişme başlatıldı. Millî bilinç canlı, milletimizin moral gücü yüksekti. Türkiye saygın, bağımsız ve halkın desteğini kazanmış bir ülke olarak uluslararası düzeyde yerini aldı.

Atatürk'ün başarısında en büyük etken milletini iyi tanıması ve ona dayanması idi. Bunun için de işin başından beri millî birliği sağlamağa önem verdi.

Samsun'a çıkınca ilk iş olarak kolordu komutanlarıyla dayanışma yollarını aradı. Bu hususta gerekli emirleri verdi. Ayrıca milletimizde bağımsızlık için millî şuurun tazelenmesini istedi. Gösteriler düzenlettirdi.

¹³ Bak. Prof. Turhan Feyzioğlu, Prof. M. Aysen Prof. H. Eroğlu, Prof. İ. Girâti, Prof. M. Gönübol, Atatürk Yolu, s. 169-226, Ankara 1987; Doç. Dr. Yavuz Ercan, Atatürk Devrimi, 100. Yıl Atatürk Konferansları, s. 57-67 Ankara-1981.

Millet, bu çabalar sonucu elbirliğiyle mücadele fikrini benimsedi. Parça parça mücadele grupları ve çeşitli dernekler Mustafa Kemâl'e bağlanmaya başladılar. İsyanlar bastırıldı. Milletimiz canıyla ve malıyla bağımsızlık için savaşını verdi. Atatürk henüz Amasya'dayken "Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" parolasıyla mücadeleyi halka maletti. Erzurum Kongresi'nde kabul edilen "millî andı sebep kılarak Millet iradesini egemen kılmak" kararı Türk halkı için güç kaynağı oldu ¹⁴.

Her ne kadar İstanbul Hükûmeti ve İngilizler, milletimiz içinde nifaklar yaratmak istedilerse de başarılı sonuç alamadılar. Türk Milleti birlik ve beraberliği sağlamayı başardı. Bu başarının sağlanmasında milletimizin yapısında ve kültüründe bulunan birçok özelliklerin etkisi vardır. Her şeyden önce Türk Milleti için vatan kavramı kutsaldır. Vatan, uzun mücadeleler sonucu şehit kanlarıyla sulanmış topraklar üzerinde kültür bağlarıyla kaynaşmış şuurlu insan topluluğunun yerleştiği yerdir. Millet ise kültür bağlarıyla birbirine bağlanmış, sınırları uluslararası anlaşmalarla çizilmiş bir ülkede yaşayan şuurlu insan topluluğudur.

Bizim milletimiz vatani için yüzyıllarca kanını akıtmış, beraberce şehit vermiş, düşmana karşı omuz omuza savaşmıştır. Milletimiz tarihini birlikte oluşturmuştur. Bir milletin hayatında tarih, millî birlik ve beraberliğin temel unsurlarındandır. Bunun için de Atatürk, tarih araştırmalarına önem vermiştir. Türk Tarihinin çağdaş yöntemlerle ve bilimsel delillerle yeniden yazılmasını sağlamıştır. Türk Milletinin barbar olmadığını, aksine dünya medeniyetine büyük katkıları olduğunu göstermiştir ¹⁵.

Dil de bir milletin hayatında son derece önemlidir. Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lûgat-ı Türk'ü, Türkçe'nin ne kadar zengin bir dil olduğunun kanıtıdır. 1277'de Karamanoğlu Mehmet Bey'in çabalarıyla resmî yazışmalarda yerini alan Türkçe, kültürün çeşitli kollarında zenginleşerek gelişmesini sürdürmüştür. Bugün Türkçe dünyada çeşitli diyalektleriyle birlikte en çok konuşulan beş altı dilden biridir.

Kültür birliği, insanların kaynaşmasını sağlamıştır. Özellikle bizim Milletimiz aynı kültürü paylaşmaktadır. Birunî, Farabî ve İbnî Sina gibi akılcı filozoflar, Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre ve Mevlâna gibi mistik düşünürler Türk felsefesine zenginlik getirmiştir.

¹⁴ Bak. Turhan Feyzioğlu, Atatürk ve Milliyetçilik, s. 35-77 Ankara-1986.

¹⁵ Bak. Enver Ziya Karal, Atatürk'ün Türk Tarih Tezi-Atatürkçülük II, s. 157-165, Ankara 1983; Afet İnan, Atatürk ve Tarih, Atatürkçülük II, s. 151-157.

Mimarîde Edirne'de Selimiye, İstanbul'da Süleymaniye, Ankara'da Kocatepe Camii Türk Milleti'nin yaratıcılığının ürünleridir. Kervansaraylar, medreseler, kümbetler, tarihî âbideler milletimizin ortak yaratılarıdır.

Camilerin ve medreselerin içindeki ve dışındaki süslemeler, bitki ve hayvan figürleri, renklerin kaynaşmaları milletimizin sanat yeteneğinin ürünleridir. Bunlar geçmişte Türk Milleti'nin ortak duygu, düşünce ve dileklerini sergilemektedir. Milletimiz aynı fıkraları, aynı atasözlerini ve aynı kıssaları benimsemişlerdir. Şairlerimizin kullandıkları kavramlar ve deyimler hepimizindir. Karacaoğlan'ı, Emrah'ı, Dertli'yi, Köroğlu'nu, Nesimi'yi, Âşık Veysel'i hepimiz okuruz. Milletimizin hatıraları, acıları ve sevinçleri ortaktır. Mohaç'da, Plevne'de, Çanakkale'de, İstiklâl Savaşında aynı kaderi paylaştık. Bayramlarımız ve kandillerimiz birdir.

Düğünler, sünnetler, cenaze törenleri ortak usullerle yapılır. Kısacası bir çok kültür bağı milletimizi kaynaştırmıştır.

Ayrıca, milletimizin ahlâkî değer yargıları da ortaktır. Adalet, doğruluk, ölçülülük, tutarlılık, büyüğe saygı ve küçüğe sevgi Türk Milleti'nin benimsediği temel ahlâkî özelliklerdendir. Bizim ahlâkî değerlerimizde kin, kıskançlık, aldatma, haksızlık yerilmiştir. Misafirperverlik, dayanışma, hatır sayma ve yardımlaşma övülmüştür.

Vatani, bayrağı ve düşmana karşı namusu korumak kutsal sayılmıştır. Bunun için milletimiz millî felâketlerde birlik ve beraberliğini güçlendirmiştir¹⁶.

İstiklâl Savaşımızda ulaşılan başarıda bu özelliklerimizin payı başta gelir. Büyük Atatürk, dehası sayesinde her türlü imkânsızlıklara ve saçılmış nifak tohumlarına karşılık¹⁶ millî birliği sağlamıştır. Sonuçta zafer kazanılmış ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Atatürk'ün yaptığı inkılaplarla Türkiye akılcı yolda ilerlemiş ve Orta Doğunun en güçlü devleti olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, Cumhuriyetçilik ilkesiyle egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğunu vurgulamıştır. Bu ilke uyarınca devlet yönetiminin sorumluluğu babadan oğula ya da bir hanedan mensuplarına bırakılamaz. Yönetim, halkın özgür iradesine dayanır. Halkın seçilmiş temsilcileri millete ve onların oluşturduğu yönetimin üyeleri de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı sorumludur.

¹⁶ Bak. Nutuk I, s. I; Nutuk II, s. 420; Mazhar Müfit Kansu, Anılan Eser, C. I, s. 29-30; Atatürkçülük I, s. 11-13, Ankara 1982.

Bak. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. I, s. 6-9, Ankara 1985.

Türkiye'nin benimsediği halkçılık ilkesi, eşitliği saptamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde kimseye ayrıcalık tanınmaz. Türk Milleti sınıfsız bir toplumdur. Babadan oğula ünvanlar devredilemez. Kanun önünde vatandaşlar eşittir ve aynı haklara sahiptir.

Lâiklik ilkesiyle vicdanların hür olduğu vurgulanmış, din ve devlet işleri geniş ölçüde birbirinden ayrılmış ve ibadet özgürlüğü güvenceye alınmıştır. Anayasa, devletin sosyal, siyasal, ekonomik ve hukukî düzeninin teokratik esaslara dayatılamayacağı esasını içermiştir. Lâiklik ilkesiyle büyük devletlerin azınlıkları bahane ederek içişlerimize dinî açıdan karışması da önlenmiştir. Ayrıca bu ilkeyle Müslüman yurttaşlarımız arasında mezhep çekişmesinin durdurulması düşünülmüştür. Bu ilkeye göre dinî sebeplerle kimse bir başka yurttaşla baskı yapamaz. Herkes vicdanının sesine uymakta, dinî görevlerini yerine getirmekte serbesttir. Esasen İslâmiyet'te ruhbanîyet ve ruhban sınıfı yoktur. Din ve inanç sorunlarında Müslüman yurttaşlarımıza yardımcı olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Lâiklik çağdaş gelişmelere ve kalkınmaya daha rahat imkân sağlamıştır.

Milliyetçilik¹⁷ de Türk Milleti'nin birlik ve beraberliği açısından son derece önemlidir. Atatürk "ben Türküm diyen herkes Türk'tür" demiştir. Yine bir vecizesinde şöyle seslenmiştir: "Diyarbakır'lı, Van'lı, Erzurum'lu, Trabzon'lu, Makedonya'lı, Trakya'lı ve İstanbul'lu hepsi aynı ulusun evlâtları ve aynı cevherin damarlarıdır." Atatürk, fikri hür, vicdanı hür, irfânı hür bir nesil isteyerek Türkiye'nin akılcı yolda gelişmesini öngörmüştür. Çağdaş uygarlığın üzerine çıkmayı hedef olarak göstermiştir. Kapitülasyonları tarihe gömerek devletçilik ilkesiyle karma ekonomiye yer vermiştir. Cumhuriyetin temel ilkeleri güçlü olduğu için Milletimizin kalkınması gelişmiş, birliğimiz korunmuş, diğer İslâm ülkelerinden daha az imkânlarla daha çok işler başarılmıştır.

Türkiye, birlik ve beraberliği, demokratik kurallar içinde sürdürmekte ve uluslararası itibarlı yerini almış bulunmaktadır. Atatürk'ün "Türk, öğün, çalış, güven" dediği gibi bütün bu başarılar övgüye değerdir. Atatürk gençliğe şöyle seslenmiştir: "Cumhuriyeti biz kurduk, onu yükseltecek ve yaşatacak sizlersiniz." Geçmiş olaylardan ders alarak birliğimizi güçlendirdikçe, Cumhuriyetimizin bundan sonra daha hızlı yükseleceği muhakkaktır.

¹⁷ Bak. Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik, "Atatürk Yolu" adlı kitaptan ayrı basım, s. 133-166, İstanbul-1981.

ATATÜRK İLKELERİ

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu ve yaptığı siyasal, sosyal ve kültürel inkılaplarla Türk ve Dünya tarihlerinin akışına yeni yön vermiş olan Büyük Kurtarıcımız Atatürk'ün, ölümünün 50. yıldönümünü milletçe anmaktayız. Bizce bu anma yılı gerçek anlamı ile Atatürkçülüğe dönüşü yeni bir başlangıçtır. Daha açık bir deyişle O'nun Türk toplumuna kazandırdığı değerlerle, ileri uygarlık anlayışı ve insanlığa yönelik fikir gücü ile, Türk toplumuna sunulan insanlık modeli olan Atatürkçülüğün anlamını tanımak ve tanıtmaktaki zorunluluğun belirtilmesi için fırsattır.

İşte bu düşünce iledir ki, bu konuşmamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu, Türk milleti için tek yol gösterici Atatürk'ün ilkelerinin bütününden söz edeceğim. Ancak burada bir noktayı belirtmekte yarar görüyorum. O da kısıtlı zaman için her biri üzerinde uzun uzun durulabilecek nitelikteki ilkelerin, bu konuşmamda genel çizgileri ile sizlere aktarılma çalışılacağıdır.

Burada, konuya açıklık getirmek amacı ile Atatürkçülüğün tarif ve anlamını belirtmekle konuşmama başlamak istiyorum.

Bizce Atatürkçülük; tarihi ve sosyolojik gelişme ve değişmelerin hazırladığı Türk İnkılâbı'nın bütünü ile kendisidir. Nitekim Atatürk Türk İnkılâbı'nı şöyle tanımlamaktadır: “İnkılâp mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son yüzyıllarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseler koymuş olmaktadır.” İşte bu tanımla ile Türk İnkılâbı fikir ve ideal yönüyle “Atatürkçülük” veya “Kemalizm” diye ifade edilmektedir.

Türk İnkılâbının yapıcı ve yön verici gücü ile dayandığı temel fikirler, bir sistem haline gelerek yalnız geçmişin hatıraları değil geleceğin de değer ifade eden ve toplum hayatımıza yön, şekil veren ilkeleri olmuştur. Bu genel tanımlamadan sonra diyebiliriz ki, Atatürkçülük Türkiye'nin gerçeklerinden doğmuştur. Bu düşüncemizi Büyük Önderimizin şu sözleri en açık biçimde doğrulamaktadır. Bakınız Atatürk ne diyor:

“Biz ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz. Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadık-

ğımız yurt bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de, milletler tarihinin binbir facia, ızdırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız sonuçlardır. Bizim akıl, mantık ve zekâ ile hareket etmek parolamızdır.”

Türkiye gerçeklerinden doğan Atatürkçülük bir yandan bütünü ile birlikte Milli Mücadele’yi içine alırken diğer taraftan da Türk toplumunda her alanda yapılmış olan köklü değişiklikleri içermektedir. Kısacası Atatürkçülük Türk İnkılâbı’nın sistemleşmiş fikir gücü ve geleceğe bakan yönü ile de ülküsüdür. İşte Türk İnkılâbı ile Atatürkçülük arasındaki bağ, Atatürk’ün lider olarak Türk İnkılâbı’nın fikir yönünden hazırlayıcısı, yöneticisi ve aksiyon bakımından da yürütücüsü, yapıcısı olmasındandır.

Atatürk’ün iradesi ile Türk milletinin inkılâpçı hamlesi arasında öyle bir uyumluluk vardır ki; bu uyumluluk kanunların veyahut nazari düşüncelerin üstündedir; gerçek manası ile bir millet ruhunun ifadesidir.

Atatürk’ün düşünceleri kendilerinin ifade buyurdıkları gibi yaşadığı devirlerde, Türk milletinin toplumsal vicdanında vücut bulmuş olan düşüncelerdir. Bu nedenlerle kesin olarak diyoruz ki, Türkiye’nin gerçeklerinden doğan Atatürkçülük, bir fikir ve ideal olarak Türk milletinin iradesi ile oluşmuş ülküsüdür. İstiklâl mücadelesi ile başlayan Atatürkçülük millet gerçeğine inanışın bir zaferidir. Millete haklarını tanıma ve tanıtma, millet egemenliğinin ifadesidir. Nitekim Tek Önderimiz bu düşüncesini şöyle açıklamaktadır :

“Bir millet, varlığı ve hukuku için bütün kuvvetiyle, bütün fikrî ve maddî güçleriyle alakâdar olmazsa, bir millet kendi kuvvetine dayanarak varlığını ve bağımsızlığını temin etmezse şunun bunun oynacağı olmaktan kurtulamaz. Millî hayatımız, tarihimiz ve son devirde idare tarzımız, buna pek güzel delildir. Bu sebeble teşkilâtımızdan millî güçlerin etken ve millî iradenin hâkim olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir egemenlik tanırırlar; millî egemenlik”. “Egemenlik, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve belirtide ortaklık kabul etmez”.

Aynı zamanda milletçe bağımsızlığa kavuşma, bir kurtuluş olan Atatürkçülük; çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma bir diğer anlamda modernleşmek, hür fikir ve düşünce sahibi olmaktır; hürriyet ve demokrasi anlayışıdır.

Laik bir düzen kurma, “Dünyada herşey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, başarı için en hakiki yol gösterici müsbet ilim zihniyeti ile devlet yönetimini gerçekleştirme demektir”.

Evet, yukarıda Atatürkçülüğün herşeyden önce bir Milli Mücadele gerçeğinden doğduğunu söylemiştik. Gerçekten de Milli Mücadele’de doğmuş, gelişmiş ve Milli Mücadele’den sonra da sürmüştür. Ancak, bir anda değil, zaman süreci içinde karşılaşılan sorunlara uygun çözüm yolları aranarak yılların oluşturduğu bir fikir düzeni halini almıştır. Özünde akıl ve müsbet ilim, milliyetçilik ve bütünleştiricilik yatan Atatürkçülük, millî ve bağımsız bir devlet kurma, yönetme ve yaşatma demektir ki; bunu Atatürk şöyle açıklamaktadır: “Arkadaşlar Türkiye devletinde ve Türkiye devletini kuran Türkiye halkında tacidar yoktur, diktatör yoktur. Tacidar yoktur, olamayacaktır. Çünkü olamaz, bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin başında hiçbir kuvvet yoktur. Hiç bir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da millî egemenliktir. Yalnız bir makam vardır. O da milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir”.

Bizde ve dünyada Türk İnkılâbı veya başka bir deyişle Atatürkçülük olarak tanınan ve kaynağını hayat gerçeğinden alan bu sistem akılcı, gerçekçi ve dinamiktir. Yeniliğe ve gelişmeye açıktır. Bu yönü ile de bir oluş ve bitişin hikâyesi olarak asla kabul edilemez. Hayat gerçeklerine kıymet ve değer verdiği için de katı ve statik bir doktrine bağlı değildir. Nitekim, Atatürk’e göre doktrine bağlı kalmak donup kalmak demektir.

İşte sağ ve sol formüllerin kesinlikle dar çerçevesi altına alınamayan ve Türkiye gerçeklerine tek cevap Atatürkçülüğün bütün verimli başarılarını toplu olarak canlandıran kavram Türkiye Cumhuriyeti’dir.

O sadece bir devlet yapısı idare şekli değil, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra millî varlığımızın yöneldiği yeni bir yaşayış ve dünya görüşü, modern ve medeni, ileri bir toplum düzeyine ulaşmak için, fikir, gönül ve işbirliği, bütünleşmek demektir. Dil, tarih, yazı, kıyafet, düşünce ve sair inkılâpları hep bu mesut, müreffeh yüksek toplum ülküsünün gerçekleşmesine ve milletimizin uygar dünyada lâayık olduğu yere ulaşmasını sağlamaya yönelmiş hamleleridir. İşte bu ülkülerini gerçekleştirmede dayandığı ilkelere biz “Atatürk ilkeleri” diyoruz.

Bu ilkeler 1924 Anayasası’nın 2. maddesi sonra da 1937 Anayasası’nın 1. maddesinde şöyle bir sıra içinde sayılmışlardır :

- 1 — Cumhuriyetçilik
- 2 — Milliyetçilik
- 3 — Halkçılık
- 4 — Devletçilik
- 5 — Laiklik
- 6 — İnkılâpçılık

Bütün bunlar birer temel düşünce veya ilkelerdir. Her ilke birer amaç veya hedefi belirlemektedir. İlkeler arasında son derece hassas bir denge mevcuttur.

Şimdi bu açıklamalardan sonra yukarıda değindiğimiz sıralanış şekli ile bu ilkeleri ayrı ayrı ele alarak genel çizgilerle değerlendirmek istiyoruz. Ancak bu değerlendirmede esas kaynağımız bizzat Atatürk'ün yaptıkları açıklamalar olacaktır.

1 — CUMHURİYETÇİLİK

Atatürk İnkılâbı'nda Cumhuriyetçilik ana ilke ve esas değerdir. Çünkü Cumhuriyet, Atatürk İnkılâbı'nın bütün verimlerini temsil eden bir devlet ve hükümet şekli olarak değiştirilemez bir cevherdir. Bu ilke yeni Türkiye Devleti'nin temelidir. Bu yüzden 1924'lerden itibaren Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında, meclislerce değiştirilmesi teklif bile edilemeyecek bir ana kuruluş değeri ile korunmuş ve yerleşmiştir. Bu niteliği ile Cumhuriyet, devlet düzen ve yönetiminde şahsılık ve keyfiliğin hâkim olmasını önleyen en sağlam teminattır. Ayrıca Türkiye'de siyasal iktidarların el değişmesi ve dağılması bakımından sosyal yapı üzerine en kuvvetli şekilde etki yapan Atatürk ilkelerinden en önde gelenidir. Nitekim Atatürk'ün bütün konuşmalarından açık bir şekilde anlaşılacağı üzere Cumhuriyet, demokratik parlamenter düzendir. Şu kadar ki; Atatürk'ün bu ilke ile amaçladığı düzen, her yönüyle çağdaş bir Türkiye yaratmak için seçilmiş bir yol, bir sistemdir. Ancak şu unutulmamalıdır ki, Cumhuriyetçilik ilkesini halkçılık ve milletçilikten soyutlamaya imkân yoktur. Zira Cumhuriyetçilik gerçek mana ve hüviyetini bunlar sayesinde kazanmaktadır. Şu halde diyebiliriz ki, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılık bir başka deyişle millet olma, demokratik bir idareye kavuşma gayretleri ve ilkeleri birbirinden ayrılmaz bir bütündür.

Burada onun cumhuriyet ve demokrasi üzerine olan düşüncelerini biraz daha açarak Cumhuriyetçilik ilkesini izaha çalışacağız. Onun devlet ve rejim çeşitleri üzerinde araştırma ve değerlendirmeler yaptığını bilmekteyiz. Ölümsüz Önder egemenlik ilkesi hakkındaki fikirlerini açıklarken diyor ki; “Çağımızda, bu esas teşkilatın dayandığı, anane haline gelmiş bir takım temel ilkeler vardır. Demokrasi ilkesi (Halkçılık). Bu ilkeye göre irade ve egemenlik milletin bütününe aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi ilkesi millî egemenlik şekline dönüşmüştür.

— Temsilî hükümet ilkesi, bu ilke, millî egemenliğin uygulanması ve yürütülmesini düzenler.

— Devletin esas teşkilatını saptayan kanunun, diğer kanunlara üstünlüğü ilkesi. Bu ilke çağdaş esas teşkilatta, kanuniliğin ve adli kararlılık ve yerleşmenin doğurucusudur.

Bu saydığımız ilkeler, demokrasi ilkesinin binası gibi görülür. Gerçekten de demokrasi ilkesi, uygulamadaki değerini, ancak bu ilkeler sayesinde kazanır”.

Bundan sonra, hâkimiyet ilkesini daha genişçe incelemeye önem veren Atatürk, devlet şekillerinden “monarşi, oligarşi ve demokrasi” (Halkçılık) başlıkları altında düşüncelerini belirtmekte ve “Demokrasi ilkesinin en çağdaş ve mantikî uygulanmasını sağlayan hükümet şekli Cumhuriyettir... Millet, egemenliğini, devlet yönetimine katılmasını, ancak zamanında oyunu kullanmakla temin eder” demektedir. İşte bu nedenledir ki, Atatürk’ün milli egemenlik ve halkçılık kavramı ile bağlantılı olan Cumhuriyetçilik ilkesini Türk siyasal hayatında demokrasiye yönelik ve hazırlanışın bir işareti saymak gerekir.

Şimdi niçin Cumhuriyet sorusunu, Atatürk’ün bizzat kendi söylevlerinden aldığımız parçalarla cevaplamaya çalışalım :

“Cumhuriyet ahlâkî fazilete dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Sultanlık korku ve tehdide dayanan bir idaredir. Cumhuriyet idaresi faziletli ve namuslu insanlar yetiştirir.

Sultanlık, korkuya ve tehdide dayandığı için korkak, alçak, sefil ve rezil insanlar yetiştirir. Aradaki fark bunlardan ibarettir.”

“Türk milletinin tabiat ve adetlerine en uygun idare Cumhuriyet idaresidir.”

“Cumhuriyet idaresini, Cumhuriyetten söz etmeksizin millî hâkimiyet esasları içinde her an Cumhuriyet’e doğru yürüyen şekilde toplamağa çalışıyorduk.”

“Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcra kuvveti, teşriî selâhiyeti milletin yegane mümessili olan Mecliste tecelli etmiş ve toplanmıştır. Bu iki kelimeyi bir kelime ile özetlemek mümkündür. Cumhuriyet”.

“Cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz Cumhuriyeti kurduk, Cumhuriyet 10 yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe koymalıdır” diyor-du.

Yine bir başka söylevlerinde de “Hiçbir zaman hatıranızdan çıkmasın ki cumhuriyet, sizden, fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister” diyerek Cumhuriyetin kesin emrini açıklarken “Benim için bir taraflık vardır: Bir tarafım. O da Cumhuriyet taraflılığı fikrî ve sosyal inkılâp taraflılığı. Bu noktada Yeni Türkiye topluluğunda bir ferdi hariç düşünmek istemiyorum.” Öz deyişiyle Cumhuriyetçilere bir tek yolun varlığını kesin direktif olarak iletmekte idi.

2 — MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik ilkesi, Atatürk’ün “Türkiye Cumhuriyeti ilelebet yaşayacaktır” diyerek ebediliğini dilediği ve bir demecinde müjdelediği Cumhuriyetçi devlet yapısını koruyacak olan toplumun siyasî birlik şuuruna kavuşmuş pekişik bir bütün olması amacına yönelmiştir. Bu ilke Milli Mücadele’nin çıkış noktasını teşkil etmiş ve bütün esir milletlerin kurtuluş ve kalkınma hareketlerine ışık tutmuştur. Bilindiği üzere millet, milliyet ve milliyetçilik türlü düşünce akımlarına veya bilimsel esaslara göre farklı şekilde tanımlanmıştır. Ancak biz burada Atatürk’ün millet, milliyet, milliyetçilik tariflerini ele alarak, Atatürk Milliyetçiliği’ne gelmek istiyoruz. Ulu Önder milleti 1922’de “İtiraf edelim ki, biz üç buçuk sene evveline kadar cemaat halinde yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi idare ediyorlardı. Cihan bizi temsil edenlere göre tanıyordu. Üç buçuk senedir tamamen millet olarak yaşıyoruz” diyerek, büyük olguyu açık bir şekilde dile getirmiştir. Atatürk, “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir”, “Türkiye halkı, ırken veya dinen veya harsen birleşik ve yekdiğerine karşı hürmet ve fedakârlık hisleriyle dolu ve mukadderat ve menfaatleri ortak olan bir toplumsal hey’et-

tir” diye tarif etmektedir. Atatürk, milliyet düşüncesinin varlığını “Milliyet nazariyesini, millet mefkûresini yok etmeğe çalışan nazariyatın dünya üzerinde tatbik kabiliyeti bulunamamıştır. Çünkü tarih, vukuat, hadiseler ve müşahadeler hep insanlar ve milletler arasında, hep milliyetin hâkim olduğunu göstermiştir ve milliyet prensibi aleyhindeki büyük mikyasda fiili tecrübelerle rağmen yine milliyet hissinin öldürülemediği ve yine kuvvetle yaşadığı görülmektedir” diyerek dile getirmekte, milliyetin gerçekliğini vurgulamakta ve bir başka söylevinde de “Biz milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok gevşeklik göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle gidermeğe çalışmalıyız... Bu hususta bizim milletimiz, milliyetinden anlamamazlık edişinin çok acı cezalarını gördü... Anladık ki, kaba-hatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvelâ biz, kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hisseden, fikren, fiilen bütün tavır ve harekâtımızla gösterelim. Bilelim ki, millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin avıdır” demektedir.

Milliyetçiliğin tarifi ise, Atatürk tarafından “Türk milliyetçiliği, ilerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve münasebetlerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla dengeli bir şekilde birlikte, Türk toplumunun özel karakterlerini ve başlı başına bağımsız kimliğini saklı tutmaktır” şeklinde yapılmaktadır.

Bir diğer söylevinde de “Gerçi bize milliyetçi derler; ama biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere saygı ve uyum gösteririz. Onların milliyetlerinin bütün gerçeklerini tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde bencilce ve mağrurca bir milliyetçilik değildir” diyen Atatürk bir başka konuşmasında “biz doğrudan doğruya milletseveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur” şeklindeki beyanları ile de milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve halk bütünleşmesini yapmaktadır.

Bu görüşlerin ışığı altında diyebiliriz ki, Atatürk Milliyetçiliği’nin temel taşlarından ilki bağımsızlıktır. Çünkü, O “Hürriyet ve İstiklâl benim karakterimdir” diyordu. Bunun yanında Milli Hâkimiyet gelmektedir. Atatürk bunu “Hakimiyet-i Milliye uğruna canımı vermek benim için vicdan ve namus borcu olsun” sözleri ile en güzel şekilde ifade etmekte idi. Bir diğer özelliği, milli birlik ve beraberliğe daha açık deyişle bütünleştiriciliğe önemli yer ayırması idi. Bunların yanında ise en büyük özelliği gerçekçi oluşudur.

“Efendiler, asırlardan beri Türkiye’yi idare edenler çok şeyler düşünmüşlerdir. Fakat yalnız bir şeyi düşünmemişlerdir. Türkiye’yi... Bu düşüncesizlik yüzünden Türk vatanının, Türk milletinin duçar olduğu zararları ancak bir tarzda telâfi edebiliriz: O da Türkiye’de Türkiye’den başka bir şey düşünmemek...” Bu nedenledir ki, panislâmizmi, ümmetçiliği, panturanizmi ve sosyalizmi kesinlikle red etmektedir. Büyük Önder söylevlerinde bu hususları “Şurası unutulmamalıdır ki, bu tarz-ı idare bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne Bolşevikiz ne de komünist... Ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü milliyetperver ve dinimize hürmetkârız”. “Vatandaşlarımız olan, dindaşlarımızdan, hemşerilerimizden her biri kendi dimağında bir büyük ölkü besliyebilir. Hürdür, muhtardır... Buna kimse karışamaz. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin sâbit, müsbet, maddî bir siyaseti vardır: O da efendiler, T. B. M. Meclisi’nin muayyen millî hududu dahilinde hayatını ve istiklâlini temin etmeğe yöneliktir.... Büyük ve hayalî şeyler yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garezini, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz panislamizm yapmadık; belki yapıyoruz, yapacağız dedik, düşmanlar da yaptırmamak için bir an evvel öldürelim dediler. Panturanizm yapmadık; yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik ve yine öldürelim dediler. Bütün dava bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapmadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize yaptıkları baskıları artırmaktansa, hadd-i tabîye, hadd-i meşrûa rücû edelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh efendiler, biz hayat ve istiklâl isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı seve seve veririz”, diye dile getirmektedir.

Sonuç olarak diyoruz ki mazlum milletlerin kurtuluş çabalarına da ışık tutan Atatürk’ün Milliyetçilik ilkesi bencil değildir. Irkçı değildir. Dağıtıcı değil, toplayıcı ve bütünleştiricidir. Onun Milliyetçiliği kaderde, kıvançta, tasada bir olmanın mutluluğundan doğan yepyeni ve gerçekçi Türk Milliyetçiliğidir. Simgesi “Ne mutlu Türküm diyene” özdeyişinde en açık ifadesini bulmaktadır.

3 — HALKÇILIK

Atatürk’ün Halkçılık ilkesi her şeyden önce “Halkın halk tarafından halk için idaresi” anlamına gelen ileri batılı gerçek bir demokrasinin gerçekleşip yerleşmesi amacına yönelmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemde

benimsenmesi bile zor ve imkânsız olan **“Halkçılık”** ile ilgili Atatürk’ün ifadeleri gözden geçirildiğinde Milliyetçilik ilkesi ile sıkı sıkıya bağlı olduğu hemen gözlenecektir.

Çünkü O, halkı ne ulus içinde ayrı bir sınıf ve gruplar, ne de egemen bir gücün yönettiği kitle olarak kabul etmiştir. Halk Büyük Önderimizin **“Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir”** sözü ile belirlediği gibi, milletimizin doğrudan doğruya kendisi sınıfsız ve ayrıcalıksız kaynaşmış bir kitle olarak bütündür. Bu görüşleri biraz daha açabilmek için yine Atatürk’e dönelim ve **“bizim inancımıza göre, milletimizin hayatının ve yükselmesinin sağlanması, kendine sindirip benimseyeceği görüşlerdir. Fakat esas olarak incelenirse, bizim görüşlerimiz ki halkçılıktır, kuvvetin ve kudretin, egemenliğin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulunmasıdır. Hiç kuşku yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir ilkesidir”** sözlerine dikkatleri çekelim. Burada görülmektedir ki; Atatürkçü halkçılığın amacı **“Demokratik ve sosyo-ekonomik alanda ve çağdaşlaşma yolunda başarıya ulaşmaktır”**. Nitekim Ulu Önder **“Hükümet şeklimiz tam bir demokrat hükümetidir ve dilimizde bu hükümet halk hükümeti diye anılır”** deyişiyle yukarıdaki görüşümüzü güçlendirmektedir.

Halkçılık, halkı egemen ve her bakımdan mutlu kılmak olduğu gerçeğini benimseyen Atatürk, milletin vicdanında ve geleceğinde sezinlediği büyük gelişme, yükselme yeteneğini, bir millî sır gibi vicdanında taşımıştır. Ülkü, gözlem ve değerlendirmeler zamanı geldikçe uygulanmıştır. Halkçılık da bu çerçevede içinde, millî vicdan ile, Atatürk’ün vicdanının bütünleşmesi sayesinde gerçekleşebilirdi. Nitekim Atatürk,engin sezgi ve bilgisi ile kavradığı Türk toplumundaki gerçeği çağdaş halkçılık hedeflerine doğru, büyük yetenek ve iradesiyle yöneltmiştir.

Halk idaresi demek olan demokrasinin uzun bir geçmişi vardır. Türk ulusu ve toplumlarının da bunda rol oynadıkları tarihî bir gerçektir. Toplumların gelişmesine uygun, yaygın, etkili bir sosyal felsefe ve sistem olarak demokrasi, halkın siyasî ve fikrî terbiyesini aynı zamanda hak ve görevlerini her şeyin üstünde sayar.

Ulu Önder 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki konuşmasında: **“Sosyal bilim bakımından bizim hükümetimizi anlatmak gerekirse Halk Hükümeti deriz. Sosyal meslek bakımından da düşündüğümüz zaman, biz hayatını bağımsızlığını kurtarmak için**

çalışan insanlarıdır. Zavallı bir halkız, durumumuzu bilelim, kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmak zorunda bulunan bir halkız.

Buna göre herbirimizin hakkı vardır. Yetkisi vardır. Fakat çalışarak bir hakkı kazanırız; yoksa çalışmadan sırtüstü yatmak isteyen insanların bizim toplumumuzda yeri yoktur - hakkı yoktur. O halde söyleyiniz baylar: Halkçılık toplumsal düzene, çalışmaya, hukuka dayanmak isteyen bir sosyal meslektir” diyordu. Mustafa Kemal, bu sözleri ile halkçılığı gerçekleştirecek yöntemi ve kendi buluşu olan Atatürkçü düzeni anlatmaktadır. O halde Halkçılık ilkesi ile amaçladığı “halk için, halkla birlikte ve gerekirse halkın yüce çıkarları uğruna millî çabalarda bulunmaktır”.

Atatürk 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'daki şu sözleri ile halkçılığa, yani halk egemenliğine yeniden ışık tutmakta ve şöyle demektedir: “.... Bu büyük zaferin türlü tesirleri üstünde en önemlisi ve yükseği, Türk milletinin kayıtsız şartsız egemenliğini eline almış olmasıdır. Millî egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, yok olur.”

Yukarıdaki açıklamaların ışığında açıkça söyleyebiliriz ki, Atatürk Millî Mücadele süresince memlekette kendisini gönülden destekleyen iç kuvvetlerle dünya ölçüsündeki dış gelişin şartlarının dengeli etkisini her an hesaba katarak her türlü “doktriner ve dogmatik” düşüncelerden temizlenmiş bir halkçılık anlayışına ve ilkeler kompozisyonuna ulaşmıştır. Çünkü o, hiçbir zaman doğmacı doktriner görüşlerin sosyal gelişim ve kültürel değişim şartlarına uymadığını görerek, Türk toplumuna yol gösterecek diğer ilkeleri ve anlamları gibi Halkçılık ilkesi anlamını da özel görüş açısından tesbit etmiştir. Bu nedenledir ki, Halkçılık ilkesi de herşey için, halkla beraber anlayışı ile bütüne yönelik bulunmaktadır.

IV — DEVLETÇİLİK

Atatürk'ün Devletçilik ilkesi, sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmada daha çok metodu belirten bir esastır. Devletçilik, genellikle “ülke için geniş yararlar sağlayacak büyük ölçüde kuruluş, sermaye ve araçlara ihtiyaç gösteren işlerin; özellikle büyük sanayi ve tarımın, istenilen ve aynı zamanda gerekli alan ve oranlarda devlet tarafından teşkilatlandırılıp işletilmesine” denilmektedir. Ancak hemen belirtelim ki bunun yöntem ve genişlik bakımından tanımlanması ve uygulanma şekilleri her toplum ve ülkenin ihtiyaç ve özelliklerine göre olmaktadır. Biz bura-

da, Ulu Önderimizin Devletçilik ilkesi ile neyi amaçladığı üzerinde duracağız. Bu ilkeyi açıklarken de, hareket noktamız Atatürk'ün iktisat politikası daha başka bir deyişle, yeni Türk Devleti'nin iktisat politikasının esasları olacaktır. Burada sözü en büyük Türk'e bırakıyorum. 6 Aralık 1922'de Ankara'da verdiği bir söylevde diyor ki:

“Memleketimiz üzerinde istilâ emellerini besleyecek olanların her türlü ümitlerini kırarak surette, siyasette, idarede ve iktisatta kuvvetli olmak gerekir. Tarımımızın ve ticaretimizin geri olması, memleketimizin pek çok kısımlarının yıkık ve halkımızın fakir bulunması, ulaştırma araçlarının sayılı olması, millî eğitimin herkese ve her yerde gereği gibi giremeyerek toplumsal hayatımızın en büyük düşmanı olan cahillik ve benzeri gibi sebebler, milletimizi fakir ve zayıf düşürmekten uzak kalmamış ve kalmayacaktır. Bu yüzden, kurtuluş ve bağımsızlık için yaptığımız savaşı tamamlamak ve Tanrının ulusumuza doğuştan verdiği istidat ve kabiliyeti en yüksek derecede geliştirmek ve memleketimize bağışladığı kuvvet ve zenginlik kaynaklarından en büyük faydayı sağlayarak güçsüzlüğümüzün sebeblerini gidermek için bundan böyle hiçbir fırsatı ve vakti kaçırmayarak çalışmak zorundayız. Ancak, bu çaba, yıllarca izlenip uygulanacak bir programa dayanmaz ise, başarısızlığa mahkûmdur.”

17 Şubat 1923'te, İzmir İktisat Kongresi'ni açış söylevinde şu sözler yer alıyor:

“Siyasal, askerî zaferler ne denli büyük olursa olsun, iktisat zaferleri ile taçlandırılmazlar ise elde edilen zaferler devamlı olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği faydalı verimleri tesbit için iktisat hayatımızın, iktisat egemenliğimizin sağlanması, pekiştirilmesi ve genişletilmesi gerekir.

Düşmanlara karşı en kuvvetli silâhımız, iktisat hayatındaki genişleme, sağlamlık ve başarı olacaktır.”

30 Ağustos 1924'te, Dumlupınar'da yaptığı konuşmalarının sonlarında da aynı kaniyi tekrarlıyordu: “Milletimiz burada elde ettiği zaferlerden daha önemli bir ödev peşindedir. O zaferin kazanılması, milletimizin iktisadî alandaki başarılarıyla mümkün olacaktır”.

Atatürk'ün iktisat politikasına verdiği önemi vurgulayan sunduğumuz birkaç örnekten sonra, özlediği iktisadî kalkınma nasıl gerçekleşecekti so-

rusuna cevap verelim. İşte bu sorunun cevabı Atatürkçü iktisadın temeltası Devletçilik ilkesidir.

Atatürk, şöyle tanımlıyor devletçiliği: “İktisat politikamızın mühim gayelerinden biri de umumî menfaatleri doğrudan doğruya ilgilendirecek iktisadî kuruluşları ve teşebbüsleri malî ve teknik kudretimizin müsaadesi oranında devletleştirmedir”. Mahiyet ve sınırına dair de, 1930 yılında verdiği söylevlerin birinde, “Herhalde devletin, siyasî ve fikrî hususlarda olduğu gibi bazı ekonomik işlerde de düzenleyiciliğini ilke olarak kabul etmek uygun görülmelidir... Devletin bu husustaki faaliyet hududunu çözmek ve bu hususta dayanacağı kaideleri tesbit etmek; diğer taraftan, vatandaşın ferdî teşebbüs ve faaliyet hürriyetini tehdit etmemiş olmak, devleti idareye yetkili kılanların düşünüp tayin etmesi lâzım gelen meselelerdir. Prensip olarak, devlet ferdin yerine geçmemelidir. Fakat ferdin gelişmesi için umumî şartları gözönünde bulundurmalıdır... Bu izah ettiğimiz mana ve telâkkide devletçilik bilhassa, içtimaî, ahlakî ve millîdir. Millî servetin dağılımında, daha mükemmel bir adalet ve emek sarfedenlerin daha yüksek refahı, millî birliğin korunması için şarttır. Bu şartı daima gözönünde tutmak, millî birliğin mümessili olan devletin mühim vazifesidir... Özet olarak, Türkiye Cumhuriyetini idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla beraber, mutedil devletçilik ilkesine uygun yürümleri bugün içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur...”. böyle söylüyordu. Yine bu konu ile ilgili 1935 Ağustos’unda İzmir Fuarı’nın açılışına gönderdiği mesajda yer alan şu sözlerine eğilelim:

“Türkiye’nin uyguladığı devletçilik sistemi XIX. yüzyıldan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce anlamı şudur; fertlerin hususî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında yüzyıllardan beri ferdî ve özel teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmayı başardı. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden, başka bir yoldur.”

“Bizim takibini uygun gördüğümüz devletçilik ilkesi, bütün istihsal ve tevzi vasıtalarının fertlerden alınarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensibine müstenid kollektivizm yahut komünizm gibi hususî ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir”.

Bu tanımlama ve açıklamalarda şu gerçek ve temel öğelerle karşı karşıyayız.

- 1 — Ferdî çalışma ve gayretler esastır.
- 2 — Millî ihtiyaç ve gerekler dolayısıyla devlet iktisadî hayatla ilgile-necek, yani bu alanda görev ve sorumluluk yüklenecektir.
- 3 — Sosyalist düzene yer yoktur.
- 4 — Tam liberalist ve tam devletçi bir sistem öngörülmemiştir.

Bu açıklamalar bizi şu sonuca götürmektedir. Devletçilik ilkesi de Türkiye'nin gerçeklerinden doğmuştur. Çünkü ülkeye özgü bu devletçilik, ihtiyaç, gerçek ve imkânlarla orantılı biçimde, devlet girişimi ve özel girişimden örülmüş bir iktisadi düzendir. Nitekim İzmir İktisat Kongresi'nde, İktisat Bakanı olarak konuşan Mahmut Esad Bozkurt'un Atatürk Devletçiliği'nin esaslarını açıkça ortaya koyduğu konuşması yukarıdaki görüşümüzü desteklemektedir. Mahmut Esad konuşmasında: “Bütün bir tarihimiz içinde, ekonomik durumumuzu kısaca inceledikten ve onunla pek yakın ilgisi olan yönetim sistemlerini gözden geçirdikten sonra, bugünkü ekonomimizde izlenmesi gereken iktisat politikası konusunda bir iki söz söylememe izninizi dilerim.

Yeni Türkiye'nin iktisadı, bugün dünyada uygulanan ekonomik sistem ve politikalardan hiçbirinin benzeri olamaz. Ülkemiz, iktisadî anlam ve ihtiyacına ve iktisat tarihimizin ruhuna uygun, başlı başına bir iktisat politikası izlemek zorunluluğundadır... Yeni Türkiye karma bir ekonomik sistemi takip etmelidir. İktisadî girişimleri kısmen devlet ve kısmen kişiler üzerlerine almalıdırlar”.

Bu konuşma aynı zamanda Türk gerçekleri ile uyarılılık halinde olan olmaya devam edecek bir sistemin öğretisini ana hatları ile ortaya koymaktadır. Nitekim Ulu Önderimiz yurdun kendine özgü bir tutumu olması gerektiği düşüncesini şöyle savunmakta idi. “İktisadî çalışmamızı dayandıracığımız esaslar her türlü bilgi ile beraber doğrudan doğ-

ruya memleketimizin topraklarını kollayarak ve bu topraklarda biz-zat çalışan insanların sözlerini işiterek tesbit olunacaktır. Sanayi ve ticaretimiz için de aynı şekilde düşünülecektir”.

Sonuç olarak diyoruz ki, bu ilke ekonomide Türkiye'nin koşullarına uygun bir ekonomik politika olarak kabul edilmelidir.

Şu sözleri, “Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdî mesai ve faali-yeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlere -bilhassa ikti-sadî sahada- devleti fiilen alakadar etmektir”, ile de Atatürk'ün az za-manda milleti refaha, ülkeyi bayındırlığa götürecektir seçmeler yaptığı ve sosyal adalete yer verdiği anlaşılmalıdır.

V — LAİKLİK

Atatürk İnkılâbı'nın en önemli ilkesi, Laiklik. Laiklik, Ortaçağ'ın İslâmî düşüncesinde, içtihat kapısının kapalı olduğu gerekçesiyle sosyal ilerlemeyi köstekleyen, fikir hürriyetini baltalayan skolastik zihniyeti yıkıp, vicdan hürriyetini korumak, dinin şahsî ve siyasî yararlar uğruna sömürülmesini önlemektir.

Laiklik, geniş manası ile de hürriyetlerin en kutsal olan düşünce hürriyetine devletin tarafsız bir davranış içinde olarak saygı göstermesidir. Batılı manada demokrasinin, devletin objektif bir müessese ve hukuk devleti olmasının temel şartı budur. Dar ve klasik manası ile laiklik ise, devletin her çeşit dinî inanç, ayin ve kuruluşlar karşısında tarafsız kalması ve muhtelif dinlere bağlı olanlar arasında bir ayırım yapmaması, böylece din hürriyetinin sağlanması. Buna karşılık dinsel otorite ve ilkelerin inançları-nın da hiç bir şekilde devlet ve dünya işlerine karışmamasıdır.

İşte Atatürk İnkılâpları'nın bütününe böyle bir laiklik anlayışı hâkim olmuştur. O halde Atatürk İnkılâpları'nın ortak ve ana temelini teşkil eden Laiklik, din düşmanlığı değil, dini dünya işlerinden uzaklaştırmak, ona Allah'la kulları arasındaki ilişkiler çerçevesi dışına çıkmayı yasaklamak ve gerçek yeri olan vicdanların harimine kapanmasını istemektir. Dini batılı ve rasyonel bir kültür çerçevesinde ancak bu şartlar sosyal bir varlık ve değer kazandırabilir. Memleketimizde Laiklik ilkesinin dine tam saygı esasa göre uygulanması böyle bir anlayışın neticesidir.

İşte bu genel açıklamalardan sonra, Ulu Önderimizin laiklik anlayışını ve İslâm dinine verdiği önemi açıklamak istiyorum.

Atatürk'e göre **"Laiklik"** yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Bütün yurttaşların vicdan, ibadet ve din hürriyetini tekeffül etmektir. Hiç şüphe yok ki bu tanımlaması ile Atatürk, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması, yani toplum ve devlet olarak, din kural ve ilkelerini dünya işlerine karıştırılmamasını amaçlamaktadır. Yani bu tanımlaması ile O, bütün yurttaşların, vicdanlarının emrettiği şekilde dine karşı durumlarını kararlaştırmakta serbest olmaları gerektiğini ve devletin de bu hak ve özgürlükleri koruyacak, yürütecek güvenceyi getirmesi ve uygulamasının zorunluluğunu anlatmak istemektedir. Gerçekten de Atatürk'ün bu anlayış ve tanımlaması, gerçekçi ve bilimsel olduğu kadar, millî ihtiyaçlarımıza da uygun düşmektedir. Laik düzen kurma ve anlayışta Atatürk'ün İslam dinine karşı durumunun önemli rolü vardır. Atatürk din düşmanı değildir. Dinin sömürülmesine, politikaya karıştırılmasına ve devlet ilkesi haline getirilmesine karşıdır. O'nun karşı olduğu kişiler, İslâm dinince de red edilen yobazlar, bağnazlar, hurafeciler, din simsar ve aktörleridir.

Örneğin din ve laiklik konusunda Ata şöyle söylüyor :

"Bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi akvamın cehlinden ve taassubundan istifade ederek binbir türlü siyasî ve şahsî maksat ve menfaat temini için, dini alet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların, dahil ve hariçte mevcudiyeti, bizi bu zeminde söz söylemekten, maatteessüf, henüz müstağni bulundurmuyor. Beşeriyette din hakkında ihtisas ve vukuf, her türlü hurafelerden tecerrüd ederek, hakiki ulum ve fünün nurlarıyla musaffa mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde tesadüf olunacaktır." (1923)

"Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dini yoktur. Devlet idaresinde bütün kanunlar, nizamlar, ilmin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Din telakkisi vicdanî olduğundan cumhuriyet, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkisinde başlıca muvaffakiyet görür."(1930)

"Türk devleti laiktir. Her reşit, dinini intihapta serbesttir." (1930)

Çünkü Atatürk, Allah'a inanmakta ve İslâm dinine bağlı bulunmaktadır. Birçok söylevlerinde, sömürücülük sayılması imkânsız bir biçimde, Allah'tan, İslâm'dan, dinden saygı ve bağlılıkla söz etmiştir.

“Bizim dinimiz en mâkul ve en tabîî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki, son din olmuştur. Bir dinin tabîî olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur. Müslümanların toplumsal hayatında, hiç kimse-nin özel bir sınıf halinde mevcudiyetini muhafazaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler, dinî emirlere uygun harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık sınıfı yoktur. Hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, din duygusunu imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır....”

“Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına im-kân yoktur. Yalnız şurası vardır ki, din, Allah ile kul arasındaki bağılıktır. Softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddî çıkar temin edenler, iğrenç kimselerdir”.

“... Bizim dinimiz, milletimize değersiz, miskin ve aşağı olmayı tavsiye etmez. Aksine Allah da, Peygamber de, insanların ve millet-lerin değer ve şerefini muhafaza etmelerini emrediyor...”.

“Büyük dinimiz, çalışmayanın insanlıkla alakası olmadığını bil-diriyor. Bazı kimseler zamanın yeniliklerine uymayı kâfir olmak sa-nıyorlar. Asıl küfür onların bir zannıdır. Bu yanlış yorumu yapan-ların amacı, İslâmların kâfirlere esir olmasını istemek değil de ne-dir? Her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıkla değil beyinle-dir...”.

Verdiğimiz bu birkaç örnek bile yukarıda değindiğimiz düşüncemizi doğrulamaya yetmektedir, kanısındayım.

Laikliği, yukarıdan beri yorumunu ve değerlendirilmesini dinleyenlere bırakarak, açıklamaya çalıştığımız, ilkeleri arasına özenle oturtmuş olan Atatürk, bu güne dek gizli kalmış not defterinde “**Tanrı birdir ve büyüktür**”, “**Hafıza Kur’an okutun**” gibi yazıların altlarını çizerek yaz-mıştır. Bunlar, O’nun vicdanının ve inancının temiz ve maddî çıkarlardan uzak ifadelerinden başka birşey değildir. Bu nedenledir ki, “**Bizi yola sevk eden soysuzlar bilirsiniz ki, çok kere din perdesine bürünmüşler, sâf ve temiz halkımızı hep din kuralları sözleri ile al-data gelmişlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz.... Görürsünüz ki, milleti mahveden, esir eden, harab eden fenalıklar hep din örtüsü altındaki küfür ve kötülüklerden gelmiştir..... Baylar ve hey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mec-**

zuplar memleketi olamaz. En doğru ve en hakikî tarikat, medeniyet tarikatıdır, medeniyet yoludur” diyordu.

Sonuç olarak diyoruz ki, laiklik, dinsizlik demek değildir. Laikliğin düşünce ve tutumda yerleşmesi hem ilericiliğe hem de demokratik yaşam felsefesine uygundur. Çünkü Laiklik ilkesinde dinin siyaset aracı olarak kullanılması akıl ve mantık dışıdır.

VI — İNKILÂPÇILIK

İnkılâpçılık ilkesi ise, bir yandan Atatürk ilkelerinin korunmasını esas tutan, öte yandan da bu esaslara dayanılarak yeni hamlelerle Türk toplumunun aydın ve ileri yönde gelişim ve geleceğini sağlayacak dinamik bir toplum yaşayış ilkesi olarak benimsenmiştir. Çünkü bu ilke Atatürk, felsefesi bazı dinî, siyasî ve felsefî kuramlarda olduğu gibi katı ve dar çerçevede kalmaktan kurtarmak istemiştir.

Buradaki açıklamalarımızda Atatürk'ün inkılâbı tarifini ve Türk İnkılâbı nedir sorusuna verdiği cevap hareket noktamız olacaktır. Ulu Önder inkılâbı “Mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır” diye tanımladıktan sonra, Türk İnkılâbı nedir sorusuna “Bu inkılâp kelimenin ilk anda işaret ettiği ihtilâl manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, yüzyıllardan beri gelen eski şekilleri ortadan kaldıran en gelişmiş tarz olmuştur. Milletin, varlığını devam ettirmesi için fertleri arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dinî ve mezhebî bağlantı yerine Türk milliyet bağıyla fertlerini toplamıştır. Millet beynelmilel umumî mücadele sahasında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olacak ilim ve vasıtanın ancak çağdaş medeniyette bulunabileceğini bir değişmez gerçek olarak prensip saymıştır. Netice olarak millet, saydığım değişiklik ve inkılâpların tabîi ve zarurî icabı olarak umumî idaresinin ve bütün kanunlarının ancak dünyevî ihtiyaçlardan mülhem ve ihtiyacın değişme ve gelişmesiyle sürekli olarak değişme ve gelişmesi esas olan dünyevî bir zihniyeti hayatı boyunca devam edecek bir idare saymıştır.

Büyük milletimizin hayatının seyrinde vücuda getirdiği bu değişiklikler herhangi bir ihtilâlden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılâplardandır.

Çok milletlerin kurtuluş ve yükselme mücadelesinde köpürdükleri görülmüştür. Fakat bu köpürme Türk milletinin şuurlu köpürmesine benzemez”, diye cevap vermektedir.

Bizce İnkılâpçılık ilkesinin gerçek anlamı tartışmasız Ulu Önderin bu tariflerinin içeriğinde en güzel ifadesini bulmaktadır. Nitekim bu açıklamalarını daha net ve belirginleştirdiği “**Hakiki inkılâpçılar onlardır ki, ilerleme ve yenileşme inkılâbına yöneltmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki gerçek eğilime sızmasını bilirler. Bu münasebetle şunu da ifade edeyim ki, Türk Milletinin son senelerde gösterdiği harikaların yaptığı siyasî ve sosyal inkılâplarının gerçek sahibi kendisidir. Sizsiniz.... Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağımıza uygun ve bütün mana ve biçimi ile medeni bir toplum haline ulaştırmaktır.**

İnkılâplarımızın temel ilkesi budur. Bu gerçeği kabul edemeyen zihniyetleri darmadağın etmek zaruridir” şeklindeki bu sözleriyle, ilkelinin bütünlüğünün korunmasını dile getirirken, İnkılâpçılık ilkesinin anlamını da vurgulamaktadır.

Demek oluyor ki, Atatürk’ün İnkılâpçılık ilkesi değişme, gelişme ve her türlü yeniliğe açıklık getiren bir ilke olarak kabul edilmek zorundadır. Daha açık bir deyimle, çağdaş medeniyete yürüyüşün direktifidir.

Konuşmamı şu cümlelerle bitirmek istiyorum: Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik hayatı, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılâpçılık olarak belirlenen temel ilkelere sahiptir.

Bunları, Atatürkçülük bayrağının sembolleri olarak, belli bir kalıba sokmaya ve dondurmaya hiçbir kimsenin gücü yetmeyecek ebediyete kadar yaşayacak ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve milletinin hayat güvenesi olacaktır.

I

ATATÜRK VE DEMOKRASİ

Prof. Dr. ÂFETİNAN

4 Haziran 1933 tarihindeyiz. Atatürk'ün etrafında devlet ve fikir adamlarımızın toplandığı bir gece idi. Gündüz Genel Kurmay'da meşgul olan Atatürk, gece bazı arkadaşlarıyla çeşitli konular üzerinde konuşuyordu ve bundan büyük haz duyuyordu. Hazır bulunanlardan Ruşen Eşref Ünaydın, Falih Rıfkı Atay, Saffet Arıkan, Recep Peker, Necip Ali Küçüka, Fethi Okyar, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya beyleri hatırlıyorum. 1933 sonlarında Cumhuriyetin onuncu yılı tamam olacaktı. O gece on yılın tarihçesi üzerinde duruldu. Atatürk'ün sorduğu sualler üzerinde veyahut herkes kendi düşüncesine göre bir konu üzerinde konuşmuştu.

Fakat en çok inkılâplar üzerinde duruluyordu. Uzun ve istifadeli konuşmalar arasında Atatürk bazen dinliyor bazen kendisi uzun uzun konuşuyordu. Fakat her zaman olduğu gibi mefhumların, tarifleri üzerinde formüller aramıştı ve ısrarla "inkılâp" kelimesinin lûgat mânasından gayrı, Türk inkılâpları yönünden tarifini, izahını istemişti. İnkılâp kelimesinin diğer batı dillerindeki karşılığı aranmıştı.

O gece herkes gibi ben de konuşmuş, fikrimi izah etmişim. İşte şimdi o gecenin tarihini taşıyan kurşun kalemiyle yazdığım bir not elimde. Bir sahifesine sadece soru işareti ile yazdığım kelime şu: İstihale mi? Fakat iyice hatırlıyorum ki Atatürk *istihale* veya *inkışafı* inkılâplar için kabul etmiyordu. "Révolution" ve "évolution" kelimelerinin lûgat mânası yanında bizim inkılâplarımızın izahlı bir tarifi yapılmalı idi.

Bu kanaat belirlediği vakit, Atatürk'ün aynen söylediklerini üç paragrafta böylece tesbit etmişim:

1 — *İnkılâp mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir.*

2 — *Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır.*

Bir çizgiden sonra not ettiğim kısımlar da şudur :

"Devlet hayatında inkılâp, içtimai vaziyetimiz de dahildir. (lâiklik (kanunu medenî), (Demokrasi))."

Kısa notlarım o gecenin konuşmaları üzerindeki fikirleri belirtmesi bakımından çok önemlidir. Öyle anlaşıyor ki Atatürk bu iki tarifi yaptıktan sonra bilhassa devlet hayatındaki müesseseler üzerinde fazla durduğu için bu son kelimeleri yazmayı ihmal etmemişim.

Atatürk Devlet hayatında “en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseler” derken devletin din işleri ile meşgul olmamasını ve dinî hislerin siyasî maksatlar için istismar edilmemesini daima söylemiş ve bu prensibi yeni Türkiye devletinin başlıca inkılâbı addetmiştir.

Devlet hayatı için yazıların sonunda kaydettiğim kelime “Demokrasi” dir. Yine hatırladığıma göre, bunun üzerinde bilhassa durulmuş ve milletin olgunluğu meselesi, konuşanların endişesine vesile olmuştu. Ben bu konuda şu fikrin müdafaasını yapmışım.

“Milleti bu sahada yetiştirmek için böyle bir müessesenin yani demokratik idare sisteminin varlığını tanıtmak gerektir. Meselâ kadınlara seçim ve seçilme hakkının kanunlarla tanınması sonunda bu vazifenin ifası beklenebilir. Nazarî ve ameli bilgiler paralel yürütülmeli diyordum. Bu meseledeki bilgi ve fikirlerim “Yurt bilgisi” derslerimin mevzularındandı. Demokratik memleketlerde kadınların seçim hakkı meselesini bu vesile ile tekrar Türk devlet ve fikir adamlarına hatırlatmak istiyordum. Demokrasi müessesesinin kurulması ve gelişmesi için kadın vatandaşların hak ve vazifelerindeki eşitlik meselesi elbetteki önemli bir yer işgal edecekti. Atatürk “demokratik” idare sistemi için ideal addedilen prensiplerin inkılâplarımız içinde yer almasına taraftar olduğunu ifade etmişti. Kadın hakları için müdafaa ve delillerle konuşan Necip Ali Küçüka demokratik idare için lüzumlu müesseselerin bir hukukcu gözü ile izahını yapmıştı. Kadın hakları için itiraz ve aleyhinde bulunan kimse, o akşamki toplulukta bulunmamıştı. Çünkü bazen bu gibi mevzular açıldığı vakit, Atatürk müspet ve menfi tarafı tutanları karşılıklı konuşurmaya daima âdet edinmişti.

4 Haziran 1933 akşamı konuşmalarda demokrasi idaresi için kadınlara seçim hakkının tanınması fikrinde herkes ittifak etmişti.

Bundan başka “Demokrasi” üzerine daha pek çok konuşuldu. Atatürk’ün o akşam umumî kanaati şu olmuştu: “Cumhuriyet” rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz Cumhuriyeti kurduk, o on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası

geldikçe tatbikata koymalıdır. Kadın haklarını tanımak da bunun bir icabı olacaktır. Müsterih olunuz” demişti.

Kadın haklarımız (5. XII. 1934) de B. M. Meclisinde kanunlaştığını burada hatırlatmak isterim.

İşte Atatürk'ün toplantılarından birinde konuşulnlardan bir örnek. Bu vesile ile yirminci ölüm yıldönümünde Atatürk'ün fikir hayatı. dan bir olayı hatırlamak istedim.

II

İNKILÂPCİ ATATÜRK'ÜN EKONOMİ MESELELERİ ÜZERİNDEKİ DÜŞÜNCELERİ

Atatürk diyor ki: “Bir içtimai heyet, aynı gayeye bütün kadınları ve erkekleriyle beraber yürümezse terakki, temeddün etmesine fennî imkân ve ilmî ihtimal yoktur”.

Bu cümlede aydınlık bir fikrin ifadesi içinde, geniş bir medeniyet programını bulmak mümkündür.

M. Kemal gerek askerî gerek siyasî hayatında cemiyet problemlerini daima gözönünde tutmuştur. Onun kurduğu Türkiye Cumhuriyeti devletin siyasî tarihi içinde, bir inkılâplar serisi mevcuttur. İşte bu bakımdan dünya umumî efkârı en geniş mânasıyle bu problemlerin tahlil ve tetkiki ile daima meşgul olmuş ve olmaktadır. Atatürk, çok ender faniye nasip bir inkılâpcı olarak herkeste ilgi uyandırmaktadır. Bu durum, bilhassa ölümünden sonra onun hakkında ve eserleri üzerinde gerek Türkiye’de gerekse ecnebi basınında görülen, yayınların çokluğu ile ölçülebilir. Bu geniş ilginin sebebini başta tekrarladığım cümle içinde bulmak mümkündür. O, milleti için bugünkü ileri dünya medeniyeti yollarını seçmiştir. Bunun için fennî ve ilmî imkânları düşünürken cemiyeti teşkil eden kadın ve erkeğin medeniyet yolunda müşterek çalışmalarını esas telâkki etmektedir.

Atatürk'ün onbeş yıllık devlet başkanlığı zamanında pek çok siyasî olaylar yer almış ve kendisini bu meseleler üzerinde her bakımdan kesin kararlar almaya sevketmiştir. Ancak, bütün bu işler yanında içtimai, ve iktisadî gelişmelere çok önem vermiş olduğunu, o devrin olaylarını incelerken görmekteyiz.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk devrini kısaca üç safhada mütalâa etmek yerinde olur.

1 — Millî birliğin teşekkülü ile, düşman istilâsına karşı T. B. M. Meclisi hükûmetinin askerî kuvvetle zafer temin etmesi ve memleketin sınırları, Misakı Milliye göre tesbit edilerek bu fiilî durumun Lozan antlaşması ile bütün devletlere tanıtılması. (19 Mayıs 1919 - 24 Temmuz 1923).

2 — Devlet şekli olarak Cumhuriyetin ilânı ile ve düşmandan kurtarılmış vatanda iktisadî gelişmenin sağlanması. (29 Ekim 1923-1938).

3 — Türk milletinin içtimaî ve fikrî seviyesinin, medenî dünyanın kabul ettiği seviyeye çıkarılmasıdır (1920-1938).

Bu üç safhadan birincisi resmî belgeler ve görgü şahitlerinin hâtıraları ile tarihe geçecektir.

Ancak Atatürk'ü, Doğu ve Batı âleminde Milletlerarası şöhrete ulaştıran ve bugün dahi ilim adamlarını bu eserleri incelemeye götüren sebepler yukarıya ayırdığım bilhassa son iki safhadır. Bunların incelenmesi ciltlerle kitap dolduracak mahiyettedir. Bu yazımda sadece birkaç noktaya temas etmek istiyorum.

Cumhurbaşkanı Atatürk, hükûmetin 1934 yılında, beş senelik iktisadî plânlarını tetkik etmekte iken, elime eski harflerle yayınlanmış "İktisat esaslarımız" adlı bir broşür geçmişti. Bunun kabında şu cümle yazılı idi: "*Milletimiz mazisinden değil, artık istikbalinden mesuldür*".

Henüz Cumhuriyet ilân edilmeden evvel, Şubat 1923 İzmir'de toplanan "Türkiye İktisat Kongresi'nin kabul ettiği esasları (çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi grupları, 1130 kişi) ve söylenilen nutukları içine alan bu kitapta, dikkate değer pek çok bilgi bulmuştum. Atatürk, o zaman bu broşürü eline alarak, o tarihten on bir yıl önce söylemiş olduğu nutuktan bazı cümlelerin altını çizmişti. İşte onlardan bir kısmını buraya kaydediyorum :

"Tarih milletimizin itilâ ve intihâtı sebeplerini ararken birçok siyasi, askerî, içtimai sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphesiz ki bütün sebepler içtimai hâdiselerde müessirdirler. Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla alakadar olan, o milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin teksif ettiği bu hakikat, bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde tamamen mütecellidir. Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa itilâ, inhitat sebeplerinin iktisadi meselelerden başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır" . . . (S. 53).

"Yeni Türkiyemizi lâıyk olduğu mertebeye-i resanete isal edebilmek için, behemahal iktisadiyatımıza birinci derecede ve en çok ehemmiyet vermek mecburi-

yetindeyiz. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir. . . (S. 54).

Atatürk bu münasebetle birçok tarihî izahlar vererek şöyle devam etmektedir. Bilhassa şu cümleler dikkate değer olduğu için yine kendisi altlarını çizmiştir.

“Türkiye B. M. Meslisi ve hükümetinin milletten aldığı veçhe istiklâl-i tam, hâkimiyet-i milliye umdelerine istinaden milleti zengin, memleketi mamur etmekten ibarettir. . .

İstiklâl-i tam için şu düstur var: Hâkimiyet-i Milliye, hâkimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir” (S. 60).

Gazi M. Kemal nutkun sonlarında şunları belirtiyor :

“Bence yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. . . Evlâtlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz, onlara o suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki âlem-i ticaret, ziraat ve sanatta bütün bunların faaliyet sahalarında müsmir olsunlar, faal olsunlar, amelî bir uzuv olsunlar. Binaenaleyh maarif programımız, gerek iptidâî tahsilde, gerek orta tahsilde verilecek bütün şeyler bu nokta-i nazara göre olmalıdır. Maarif programlarımız gibi şuebat-ı devlet için tasavvur olunacak programlar dahi iktisat programına istinat etmekten kendini kırtaramazlar. Esaslı bir program tesbit etmek, program üzerine bütün milleti hemahenk olarak çalıştırmak lâzımdır” (S. 65).

Bu nutuktaki telkinlerinden biri de her ferdin kendi üzerine düşen vazifede çalışkan olmasıdır. Meselâ “Bu yeni Türkiye’nin adına çalışkanlar diyarı denir” diyerek milletimizi her bakımdan teşvik etmektedir.

Bu uzun nutuktan Atatürk’ün kendisinin altlarını çizdiği bazı cümleleri okurken şunu hatırlamalıdır. Askerî zaferden hemen beş altı ay sonra, henüz sulh muahedesi neticelenmeden, ve bilhassa iktisadî meseleler, yani kapitülâsyonlar yüzünden Lozandaki müzakerelere ara verilmek mecburiyetinde kalındığı zamana tesadüf etmektedir. Atatürk’ün Cumhuriyeti ilân etmeden önce bu kongre vesilesiyle verdiği nutukta, iktisadî meselelere ne kadar önem verdiğini anlamak mümkündür.

Atatürk Cumhurbaşkanı olarak da daima hükümet çalışmalarında iktisadî meselelerle yakından ilgilenmiştir. Daha sonraları bilhassa şahit olduğum ise iktisadın nazari kısımları ile de uğraştığı ve bu konular üzerinde kitaplar okuduğudur.

Hastalığının son günlerinde kendisini en çok meşgul eden üç olay vardı:

1 - Hatay meselesi, 2- Hükümetin yeni iktisat programı. 3- Dünyanın bir harbe doğru gidişinde Türkiye'nin umumî durumu.

İktisadî işler bakımından Atatürk devrinde şüphe yok ki bütün bu ideallerin tahakkuku için zaman kâfi değildi ve imkânlar daima müsaîit olmamıştı. Ancak İkinci Dünya Harbinin arifesinde ölen Atatürk, kadın ve erkek vatandaşların çalışmalarıyla iktisaden kuvvetli ve müreffeh bir Türkiye'nin özlemi içinde bulunmuş ve ideallerinin tahakkuk etmesini dilemiştir.

Atatürk devrinin üçüncü safhası *ichtimai ve fikri* inkılâplarıdır.

Hakikaten bizzat Atatürk'ün uğraştığı ve kendi mesuliyeti altında tahakkuk ettirmek istediği inkılâplar, ona izafeten "Kemalizm" tâbi-riyle tarihte yer almış bulunuyor.

Bu inkılâplar üzerinde pek çok yazılar yazılmış ve konuşulmuştur. Ancak, hepimiz biliyoruz ki, Garp medenî âleminin ilgisini en çok çeken bu inkılâplardır. Şark İslâm âlemi için ise Türk inkılâbı medeniyette bir ilerleme örneği kabul edilmiştir. Atatürk'ün Türk milleti için ideali, her bakımdan medenî bir varlık olarak dünyada yer almasıdır. Meselâ o lâtin harflerinin kabulünü, yeni nesillere kolaylığı olduğu için ve okuma yazma bilmiyen yaşlı kimselere de öğretmenin mümkün olduğunu düşünerek B. M. Meclisinin bu işi kanunlaştırmasını sağlamıştır. Bu iş için İstanbul'da devlet adamları, yazarlar ve mütefekkirler arasında yapılan uzun tartışmalara kısmen şahit olmuştum. Atatürk hepsini sabırla, dikkatle dinlemiş ve kara tahta üzerine yazılan teklifleri, izahları mukayese ettikten sonra, kendi zaviyesinden makul telâkki ettiği kısımları teklif ederek onun üzerinde de serbest münakaşalar açmıştır. Kararların verileceği en son toplantılardan birinde bir gazete sahip ve başmuharriri şöyle bir teklif yapmıştı: "Gazetelerde evvelâ halkı alıştırmak için, bazı sütunlarda yeni harfler le yer verilmeli ve her iki yazı, hiç olmazsa bir müddet için aynı zamanda yer almalı, okullarda ise evvelâ birinci sınıflara bu yeni harflere öğretilmeli, o sınıf ilerledikçe buna devam edilmeli" diyordu. Yani bu teklife göre gazetelerde olduğu gibi okullarda da ilk giren öğrenciler yeni harflerle, diğer ilerlemiş sınıflar eski harflerle öğrenim yapacaklardı.

Atatürk'ün işte bu teklif karşısında birden bire öfkelenişini ve sert bir ifade ile şöyle dediğini işittik:

“Bu iş ya hepsi birden olur veyahut hiç olmaz. Bilmelisiniz ki, sizin yazacağınız yeni yazı kısmı eski harfleri bilenler tarafından hiç okunmayacaktır. Okullardaki ikili öğretim ise faydadan ziyade zararlı olur”.

Bütün teferruat üzerindeki tartışmaları ve fikirleri sabırla dinliyen Atatürk, tam tatbika geçilmesi zamanında böylece kesin bir hüküm vermişti. İşte bu karara, bir inkılâp demek doğru olur.

Atatürk milletin mânevi ve fikrî değerlerinin önemine inanmış olduğu için, medenî olma kaygusunu bütün millet fertlerine aşılama istemiştir.

Bu makalemin ikinci paragrafındaki yazının başında üzerinde durduğum Atatürk’ü cümlesinin mâna ve medlûlünü, tarih tetkikleri için de araştırma plânı olarak kabul edebiliriz. Aynı zamanda yaşıyan nesillerin medeniyette ilerleme hedefini de ona göre çizmek lâzımdır.

Atatürk Türk, milletin medenî varlığına inanmış, onu üstün bir seviyeye yükseltmek için bütün millet fertlerinin, erkek ve kadın, çalışkan ve üzerlerine aldıkları vazifelerde mesuliyetlerini müdrik olmalarını daima önemli addetmiş ve bunu telkin etmiştir. O, medeniyetin her kolunda muvazi ilerlemenin sağlanmasını milletin kuvveti için esas kabul etmiştir.

Onun ömrü, Cumhuriyet devrimizin ilk yıllarının tarihi içinde sona ermiştir, fakat fikir ve telkinleri ile idealleri, ilerleyen dünya medeniyetinde bizlere daima maziden ışık vererek parlamaktadır.

İnkılâf : 4. Nispan, 1933

1. (Yeni) müsseseler ^{ve yeni} zorda değıstirmek demektir

2. Türk milletinin son asırlarda geri bırakmış olan müsseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medenî icapları göre ilerlemesini temin edecek yeni müsseseleri koymış olmaktadır

(Devlet hayatında inkılâf içtimai varışın mıdır (Kamusal).
 dahildir (Kamusal).
 (Kamusal medenî)
 (Demokrasi), liberal

Üzerinde tarih bulunan bu yazıyı şu maksatla neşrediyorum:

Bu el yazısı benim, fakat fikir ve ifade Atatürk'ündür. Diğer bir nokta da, bazen gazetelerde benim el yazım Atatürk'ün el yazısı diye neşredilmektedir.

Bu örnek tetkik edecekler için mukayese imkânını sağlar ümidindeyim.

ATATÜRK VE DEVLETÇİLİK *

Prof. Dr. HAMZA EROĞLU

Devletçilik, Türkiye'nin toplumsal ihtiyaçlarına cevap veren, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına ve gelişmesine olanak kazandıran bir politik uygulamadır. Devletçilik bir politik uygulama ve yöntem olarak Türk toplumunun gerçeği üzerine inşa edilmiştir. Bu binanın temelinde uzak görüşü, fikir ve ideali ile Atatürk vardır.

Atatürk, Türk inkılâbının yaratıcısı, başı ve mimarı olduğu kadar ileri fikirlerin, topluma yeni değerler katan ideallerinde güç kaynağıdır.

Daha 1922 yıllarında devletçiliği ilke olarak dile getiren, milli ihtiyaçların zorunlu kıldığı hallerde, devleti vazife ve hizmete davet eden, çağıran Atatürk olmuştur.

Atatürk, fikirleri ve uyguladığı politikası ile Türk devletçilik anlayışına yön vermiştir.

İncelememizin başlığının, "Atatürk ve Devletçilik" şeklinde belirlenmesi, devletçilik ilkesinin ancak Atatürk fikir ve ideali içinde birlikte bir arada değerlendirilmesindendir.

I - ANLAMI:

Devletçilik, uzun süreden beri Türkiye'de uygulanan ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın özelliklerini gösteren, niteliklerini belirten bir politik uygulamadır. Diğer bir deyimle bu uygulamaya yön veren bir temel ilkedir.

Toplum için, toplum yararına lüzumlu ve faydalı hizmetler görmekle görevli çağımızın devleti, klasik kamu hizmet ve faaliyetleri ötesinde toplum yararına çok daha geniş ve yaygın hizmet görmekle yükümlü olmuştur. Devletin ekonomik, sosyal ve kültürel alana yayılışı kolektif ihtiyaçları devlet eliyle karşılama gereğinin bir sonucu olmuştur.

Devlet bu tür ihtiyaçları karşılamak için teknik alanda, teşkilât kurarak farklı faaliyetlerde bulunmak zorunda kalmıştır.

* Ayrıntılı bilgiler için (Hamza Eroğlu, Atatürk ve Devletçilik, Ankara, 1981) başlıklı yeni kitabımıza bakınız.

Devletçilik, devlet yetkilerinin artması, genişlemesi, kamu hizmet ve faaliyetlerinin yayılması demektir. Devletçilik, bir tür devlet müdahalesi, daha önce devlet faaliyet alanına girmeyen konularda, kamu menfaati nedeni ile devletin bu alana karışması, katılması, müdahalesi demektir. Ancak devlet, böyle bir müdahalede bulunurken klasik devlet teşkilâtı yanı sıra, idarî alanda teknik hizmet görmekle görevli yeni kuruluşlar kurmayı hizmetin icabı gerekli görmektedir.

Bizde devletçilik şümulü ve yaygın anlamda kullanılmıştır. Bu anlamda devletçilikte devlet, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın temel faktörü, hareket ettirici gücü olmuştur. Devleti ekonomik, sosyal ve kültürel alanda geniş ve yaygın faaliyetleri görmekle görevli, üstün güce sahip, yetkilerle donatılmış, kamu tüzel kişisi olarak değerlendirmek bizdeki devletçilik anlayışının sonucu olmuştur.

Daha dar anlamda devletçilik ise, devletin ekonomik alanda doğrudan doğruya müdahalesini öngören sistemi ifade etmektedir.

Devletin, ekonomik alanda görünümü, değerlendirilmesi, karma ekonomi şeklinde olmuştur. Devletçilikte asıl uygulama alanı ekonomide, devletin ekonomik faaliyetlerinde görüldüğünden, devletçilik ve karma ekonomi eş anlamda kullanılmıştır.

Karma ekonomi, bir taraftan ekonomide devlet denetimine yer verme, devlet endüstrisi kurma ve geliştirme, diğer taraftan da özel teşebbüse ekonomide sadece yer verme değil, aynı zamanda geliştirme gibi temel ilkelere dayanır.

Karma ekonomi, özel teşebbüs serbestliği ile devlet işletmeciliğinin birlikte bir arada bulunması demektir. Devletçilik, ancak karma ekonomi ile varlığını sürdürebilir.

Devletçilik, güçlü devleti, devletin ekonomiye müdahalesini zorunlu kılmaktadır.

II - AMACI:

Devletçiliğin amacı, öncelikle devletin amacı ile ilgilidir.

Yeni Türk devleti kuruluşunda, ekonomik bakımdan sömürge tipi geri kalmış bir ülke olduğundan süratle kalkınmak zorunda idi. Türkiye'nin kalkınması bir var olmak veya yok olmak meselesi olarak ele alınmıştı. Demokratik düzen içinde süratle kalkınmak, Türkiye'yi devletçiliğe, devlet yetkilerini toplum refahına yönelterek hareket etmeye mecbur kılmıştı.

Tanınmış Fransız iktisatçısı H. Laufenburger'e göre, Türkiye'de uygulanan devletçilik, 19'uncu yüzyıldan beri sosyalizm tarafından öngörülen fikirlerden yararlanmış bir sistem değildir. Türkiye'nin kendi ihtiyaçla-

rından doğmuş, kendine özgü bir sistemdir. H. Laufenburger'e göre, kapitalizm ile sosyalizm arasında yer alan bu ekonomik sistem tamamen yeni bir sistemdir ¹.

Türkiye'de devletçilik bir sentez olarak belirmiş, ortaya çıkmıştır. Liberalizm ve sosyalizm akımlarının gerçekler karşısında başarısızlığa uğraması, diğer bir deyimle toplumsal olayların baskısı altında bu iki sistemin yakınlaşması, Türk toplumunun kollektif ihtiyaçlarını karşılamak üzere sentezci bir sisteme yönelmeyi zorunlu kılmıştır.

Türkiye'de uygulanan devletçilik birtakım özellikleri içermektedir. Prof. Dr. Mümtaz Turhan'a göre devletçilik, "Türkiye'nin modern bir millet olma, milli bir kültüre kavuşabilme ve demokratik bir nizâm içinde gelişerek iktisâdi istiklâlini kazanabilme imkânlarını hazırlamak üzere devletin yüklenebileceği vazife ve mükellefiyetlerin bütününden ibaretir" ².

III - DEVLETÇİLİĞİN KAPSAMI:

Devletçilik, devlet yetkilerinin artması, genişlemesi, devlete özgü hizmet ve faaliyet alanlarının yayılması demektir.

Devletçilik, öncelikle müdahaleyi gerekli kılar. Devletçilikte özel teşebbüs yanı sıra devlet, müteşebbis olarak ekonomik alanda faaliyette bulunmaktadır. Özel sektörle resmi sektörün ekonomik hayatta bir arada bulunması, karma ekonomi esaslarını ortaya çıkarmakta ve planlı ekonomiyi zorunlu kılmaktadır. Türk devletçilik anlayışı içinde planlı ekonomi, devletçiliğin başlıca özelliğini teşkil etmektedir.

1 - Devletçilik, devlet müdahalesini zorunlu kılmaktadır.

Müdahalecilik terimi her şeyden önce devletin müsbet bir fiilini, yapıcı, kurucu bir hareketini kapsar. Müdahalecilik prensi itibarıyla klasik devlet hizmetlerinde yer almaz. Müdahalecilik daha çok, klasik devlet hizmetleri dışında, özellikle ekonomik alanda, politikalarını uygulamaya çalışan siyasî iktidarların fiillerini içerir.

Eğer devlet müdahalesi, toplumun bütününe veya toplumun belirli gruplarının maddî refahını temine yönelikse sosyal müdahalecilik adını alır. Sosyal müdahalecilik sosyal adalet ilkesine dayanır, toplumda sosyal güvenlik sağlamaya da yöneliktir. Türk devletçiliğinin belirli özelliklerinden biri de sosyal müdahaleye dönük olmasıdır.

¹ Bk. H. Laufenburger, İktisadî Sahada Devletin Müdahalesi, (Tercüme: Zekâi Apaydın), İstanbul, 1941, s. 238-239.

² Mümtaz Turhan, Atatürk İlkeleri ve Kalkınma, İstanbul, 1965, s. 53.

Müdahalecilik, aşırı liberalizmin doğurduğu sonuçları, kuvvetlilere karşı zayıfları koruyarak toplumsal dengeyi sağlar ve düzeltmeye çalışır. Bu tür müdahalecilik sosyal adaleti sağlamaya yöneliktir.

Devletçilik, zorunlu olarak müdahaleciliği gerekli kılar. Bu müdahalenin amacı, siyasi iktidarların politikası ile belirlenir, sınırları uygulanan devlet politikası ile ortaya çıkar. Türk devletçiliğinin esas hedefi, geri kalmış bir ülkeyi süratle kalkındırmak, refah seviyesini artırmaktır. Türk devletçiliğinin ikinci hedefi de, toplum düzeninde sosyal adaleti sağlayacak yöntemler uygulamaktır. Türk devletçiliğinde kalkınmanın yanı sıra, sosyal içerikli bir politika izlenmesi, devlet müdahalesinin sosyal müdahaleci bir karakter arzemesindendir.

2 - Devletçilik, planlı ekonomiyi zorunlu kılmaktadır.

Plan, mevcut kaynakların en rasyonel şekilde kullanılmasını sağlayan bir yöntemdir. Süratli kalkınmayı sağlamak için plan en uygun yoldur. Devletçilik, özel sektörle, resmi sektörü özel teşebbüsle birlikte devleti müteşebbis olarak bir arada gördüğünden ve devletin, ekonomisinin bütününe etkileyecek kararların alındığı bir düzeni de ifade ettiğinden, zorunlu olarak planı gerekli kılar.

Devletçilik, ferdin, ticaret ve sanayi işletmeleri kurma ve işletme hakkını sınırladığından, özel sektörle devlet sektörünü eşit şartlar altında bulundurma gereği, devletçiliği, plana götürmektedir. Plan önce resmi sektörle özel sektör arasında dengenin sağlanması için gereklidir. Ayrıca devlet yatırımı ve işletmeciliği devlete yük teşkil ettiğinden, devletin ekonomik hayata aktif olarak katılması da planı gerekli kılar.

Plan, milli sermayeyi israftan kaçınmak ve milli menfaatlerimizin ahenkli bir şekilde yürümesi için, devletin yol gösterici ve koruyucu rolünü gerekli kılar.

İlk defa devlet hayatına 1933 yılında, "Birinci Sanayi Planı" olarak giren plan, genel bir plan olmaktan daha çok düzenli ve disiplinli bir sanayileşmeyi öngörüyordu. 1936 yılında uygulamaya konulan "İkinci Sanayi Planı" da, "Birinci Sanayi Planı" gibi devletçilik prensibinin uygulanmasını sağlıyordu.

3 - Devletçilik özel teşebbüsü ve devlet işletmeciliğini bir arada dengeli bir şekilde bulundurmaya gerekli kılar.

Türk devletçilik anlayışında, fertlerin özel teşebbüsleri ve faaliyetleri esas tutulmakta, mümkün olduğu kadar az zamanda milleti refaha, memleketi bayındırlığa erdirmek için, milletin genel ve yüksek menfaatlerinin gerektirdiği işlerde, devleti fiilen ilgili kılmak prensip olarak kabul edilmektedir.

Atatürk'ün devletçilik anlayışında hakim olan esasları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

a) Ferdi teşebbüsün korunması ve desteklenmesi, demokratik rejimin kaçınılmaz bir şartıdır.

b) Ekonomik kalkınmanın temelinde, ferdi teşebbüsün bulunması tabii bir olaydır.

c) Devletin ekonomik faaliyeti, ferdi teşebbüsü engellemek amacına yönelik değildir.

d) Devletin ekonomik faaliyetinin sınırı, millî menfaatlerin gerektirdiği hallerde hükûmetler tarafından çizilecektir. Bu sınır zaman içinde değişebilecektir³.

Devletçilik ilkesine göre, büyük ve kamu yararı olan kuruluşlar devlet eliyle ve planlı bir şekilde yapılacak, özel teşebbüs için ise, millî sermayeyi israf etmekten kaçınmak ve millî menfaatlerimizin ahenkli bir şekilde yürümesini sağlamak için, devlet yol gösterici ve koruyucu rolü oynayacaktır⁴.

1 kasım 1937'de T.B.M.M.'de yıllık açılış konuşmasında Atatürk, "kesin zaruret olmadıkça, piyasalara karışılmaz; bununla beraber, hiçbir piyasa da başıboş değildir" diyerek devlet müdahalesinin bir diğer yönden de sınırını çizmiştir.

Türkiye'de devletçilik, devletin müteşebbis olarak ekonomiye katılması, hemen hemen sanayi alanına inhisar etmektedir. Ziraat alanında kurulan bazı devlet işletmeleri amacı itibariyle, öğretici ve eğitici olmaktadır. Örnek çiftçiliği öğretmek ve yaymak amacı izlenmektedir.

IV - DEVLETÇİLİĞİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ:

Türkiye'de devletçiliğe yönelmenin baş nedeni yeni kurulan devletin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasî durumdur.

Yeni Türk devleti köhnemiş Osmanlı devletinin yerine geçerken harap bir ülkeyi de devralmıştı. Ülke geri kalmış, fakir ve sermayeden yoksundu. Esasen yetersiz olan alt yapı tesisleri de uzun savaş yılları boyunca harap olmuştu. Ülkemizde sanayi denilecek tesisler de mevcut değildi. Ulaşım ülkede güçlüklerle gerçekleşebiliyordu. Bankacılık, dış ticaret, demiryolları hep yabancıların elinde idi. Nüfusun yüzde doksanı okuma yazma bilmiyordu. Memlekette mevcut ufak çaptaki sanayi ve ticarî teşebbüslerde yabancılarla Müslüman olmayan azınlıkların elinde idi.

³ Bk. Mustafa A. Aysan, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, İstanbul, 1980, s. 16.

⁴ A. Afetinan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti Birinci Sanayi Planı, op. cit., s. 17.

Bilgisizlik yüzünden, memleket ekonomisinin en büyük kısmını kavrayan tarım dahi, kaderciliğe terkedilmişti. Ne meteorolojik buluşlardan faydalanma, ne karasabandan kurtulma çareleri aranıyor, ne de düşük kaliteli tohumları ıslah etme olanakları araştırılıyordu.

Sanayileşmek içinde gerekli tasarruf sermayesi mevcut değildi. Sanayileşmek için yabancı sermayeye ihtiyaç vardı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu devrinde yabancı devletlere ve onun vatandaşlarına sağlanan özel imtiyazlar, devletin bağımsızlığını da zedelediğinden, memlekette bu tür imtiyazlara karşı çok ciddi tepkiler mevcuttu. Bu şartlar altında da, yabancı sermayeden faydalanmakta mümkün değildi. Yabancı sermaye özel imtiyaz ve muafiyetlerden faydalanmak istiyordu ⁵.

A. H. Hanson'un belirttiği gibi, "Türkiye, sömürge tipi düşük bir iktisat ve onun yanında derin bir sermaye eksikliği ve bundan da derin bir teknik bilgi eksikliği ile başbaşa kalmış bulunuyordu" ⁶.

Türkiye, başka ülkelerle karşılaştırılması güç şartlar altında bulunmakta, kalkınabilmek için çok büyük güçlükleri yenmek zorunda idi. Birinci Dünya Savaşı 1918 yılında bittiği halde, Türkiye 1922 yılı sonlarına kadar bir ölüm kalım savaşı yaşamıştı.

Cumhuriyetin ilân edildiği 1923 yılında kişi başına düşen milli gelirin 50 dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir ⁷.

Yeni devlet 23 Nisan 1920'de kuruluşundan itibaren bir önemli sorun olarak ülkenin işgalden kurtarılması ve milli bağımsızlığın sağlanması için büyük ve çok üstün çabalar içinde bulunmuştur. Savaş yılları içinde dahi ekonomik kalkınma bir sorun olmuştur. T.B.M.M. reisi Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Mayıs 1920 ve 1 Mart 1921 Meclisi açış konuşmaları ekonomik konularda dikkat çekici açıklamalar yapıldığını göstermektedir.

Atatürk, 1 Mart 1922'de T.B.M.M.'ni açış konuşmasında ilk defa devletçilik deyimini kullanmaktadır.

"Ekonomi politikamızın önemli amaçlarından biri de; toplumun genel faydasını doğrudan doğruya ilgilendirecek kuruluşlar ile, ekonomik alandaki teşebbüsleri, mali ve teknik gücümüzün ölçülerine uygun olarak dev-

⁵ Bk. Halûk Cillov, Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1972, s. 134-135.

⁶ A.H. Hanson, Türkiye'deki İktisadi Devlet Teşekküllerinin Bünyesi ve Mürakabesi (Mümtaz Soysal'ın yardımcılığı ile yapılan başlangıç maliyetinde bir tetkik), Ankara, 1954 (Teksir), s. 8.

⁷ Bk. Ömer Celâl Sarç, 50 Yıllık Cumhuriyet Döneminde Ekonomik ve Sosyal Bünyedeki Başlıca Değişmeler, İstanbul, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 30, No. 1-4, s. 9-10.

letleştirmektir. Bu arada, topraklarımızın altında el değmemiş halde duran, maden hazinelerini az zamanda işleterek, milletimizin yararlanmasına açık bulundurabilmek de ancak bu uygulama ile mümkün olabilir”⁸.

Atatürk bu konuşmasında daha 1922’de henüz Büyük Zafer’in kazanılmasından önce, ekonomik kalkınmada özel teşebbüsün yanı sıra, toplumun genel faydasını doğrudan doğruya ilgilendiren konularda devletçiliğe gidileceğinden bahsetmiştir.

Atatürk, daha sonra, İzmir İktisat Kongresi’nde, ekonominin devlet hayatındaki önemini belirterek, “milli egemenlik, ekonomik egemenlikle pekiştirilmelidir. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal ve ulu hedeflere, kağıtlar üzerinde yazılı genel kurallarla, istek ve hırslara dayanan buyruklarla varılamaz. Bunların bütün olarak gerçekleşmesini sağlamak için, tek kuvvet, en kuvvetli temel, ekonomik güçtür.

Siyasi ve askeri zaferler, ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner. Bu kuvvetli ve parlak zaferimizi de taçlandıracak olan bayındırlık yolunda sonuç alabilmek için, ekonomik egemenliğimizin sağlanması ve güçlendirilmesi gerekir”⁹ demiştir.

Atatürk, gerçek kurtuluşun ekonomik egemenlikle sağlanacağını, kuvvetli bir temel üzerinde yükselişin şartının ancak ekonomik güçle olabileceğini bu konuşmasıyla da açıklamıştır.

Lozan Barış Andlaşması’nın imzalanması, Cumhuriyetin ilânı ile yeni bir evreye girilmiş, sağlanan barış ve yeni siyasi düzen, ekonomik alanda da toparlanma ve kalkınma tedbirlerinin alınmasına neden olmuştur. 26 Ağustos 1924’de Atatürk’ün teşviki ve desteği ile kurulan Türkiye İş Bankası, bir taraftan ticarî işlemler yaparken diğer taraftan da sanayi kuruluşlarına iştirak etmiştir. Böylece banka, sanayileşme hareketinin öncüsü olduğu gibi, sanayileşmede de ilk önemli adımı atmıştır.

1925 tarih ve 558 sayılı kanunla, iç tüketimi düzenlemek amacı ile tütün alımı, işletilmesi, sigara üretimi, satışı devletin tekeline bırakılmıştır. Ayrıca demiryollarının ve limanların devletleştirilmesi için hükûmete kanunla yetkiler verilmiştir.

1925 yılında bir kanunla kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası sanayicilere ve maden sektöründe çalışanlara kredi vermek amacı ile hizmete

⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I.

⁹ Bu konuşma bugünkü dile aktarılarak, Prof. Dr. Afetinan’ın Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara, 1972, s. 42’de yer almaktadır.

açılmıştır. 1927'de çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu sanayi kuruluşlarını teşvik ve koruma amacı ile çıkarılmıştır.

Sanayiın teşvik gördüğü bu devrede, dünya ekonomik bunalımı (1929-1932 yılları) sanayileşme hareketini yavaşlatmıştır. Bir tarım ülkesi olan Türkiye bu bunalımdan az zarar görmüş olmakla beraber, dış satımını yaptığı hammadde fiyatlarının dünya piyasasında düşüklük göstermesi, üretici olan köylünün korunmasını gerekli kılmış ve devleti sanayide olduğu kadar tarım alanında da koruyucu tedbirler almaya yöneltmiştir.

Bu devrede devlet, gerek ekonomi (sanayi ve tarım alanı dahil) ve gerekse sosyal hizmetlerde klasik, liberal devlet anlayışının dışında hizmet ve faaliyetlerde bulunmuştur. Devlet, Teşviki Sanayi Kanununu çıkarırken dahi özel teşebbüsü bir taraftan teşvik ve himaye ederken, bu alanı da denetimi altına almıştır. Yeni devletin kuruluşundan 1933 yılına gelinceye kadar Türkiye'de liberalizm veya başka deyimle piyasa ekonomisi tam anlamı ile uygulanmamıştır. Devlet çeşitli alanlara el atmıştır. Bu devreye bu nedenle mutedil (ılımlı) devletçilik diyebiliriz.

O devrin Başbakanı İsmet İnönü 30 Ağustos 1930'da Sivas demiryolunun açılışında söylediği nutukta mutedil devletçilikten bahsetmiştir.

"Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri temayülüdür.

Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükûmeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülâtına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?"¹⁰.

Yeni devletin kuruluşundan 1933 yılına kadar geçen on yıl içinde, siyasi iktidar, özel teşebbüsü desteklemiştir. Devlet, faydalı görünen ve teşvik ve himaye edilen sınaî teşebbüslerin özel sermaye tarafından kurulup işletilmesini sağlayacak tedbirlerin alınmasına önem vermiştir. Fakat buna rağmen çeşitli etkenlerin ve bilhassa teşebbüs ve sermaye eksikliğinin etkisi altında memleketin ekonomik gelişmesi ve sanayileşmesi bakımından önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. 1929-1930 dünya ekonomik bunalımının getirdiği sıkıntılar da, devletin, ekonomiye yeni bir yön vermesine neden ol-

¹⁰ İnönü Diyor ki, Nutuk, Hitabe, Beyanat, Hasbihaller (Toplayan, metni hazırlayan ve notlarla neşreden, Prof. Dr. Herbert Melzig), Ankara, 1946, s. 163-164.

muştur. Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını süratle başarması, halkının refah ve seviyesinin yükseltilmesi, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak için devletin bazı tedbirler almasını ve bu amaçla birtakım kuruluşlar kurmasını gerekli kılmıştır. Bu zorunluğun sonucu olarak devlet icrai ve idari faaliyetlerin yanısıra sınaî ve iktisadî alanlara da yayılarak birtakım kamu hizmetleri kurmuştur ¹¹.

Bu dönemde devlet müdahalesini zorunlu kılan çeşitli nedenler vardır:

a) 1929 bunalımı ile çok güç şartlar altına düşen batı ekonomik sistemlerinin dayandığı fikir yapısının sağlamlığına karşı her tarafta beliren şüpheler,

b) Avrupa'da ekonomik yeterlik diğer deyimle kendi yağı ile kavrulma temayülünün yaygın bir hal alması,

c) Depresyon yıllarında ve onu izleyen dönemde dış ticaretin açık vermesi ve bundan doğan dış alım güçlükleri,

d) Devletin nüfuz ve otoritesini yükseltmek zorunluğu, devletçiliğe gidişin nedenlerini teşkil etmiştir ¹²

1931 yılında, tek iktidar partisi C.H.P., programına devletçiliği almış, hazırlık ve çalışma devresinden sonra, bir taraftan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hazırlamış, diğer taraftan, 1933 yılında Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nı kaldırarak Sümerbank'ı kurmuştur.

Sümerbank'ın 1933'de kuruluşu ile mutedil devletçilikten, devletçiliğe geçilmiştir. 1934 yılından itibaren uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile devlet müteşebbis olarakda ekonomiye müdahale etmiştir.

1935 yılında yeraltı kaynaklarının araştırılması için Maden Tetkik Arama Enstitüsü, elektrik enerji kaynaklarının değerlendirilmesi için Elektrik İşleri Etüd İdaresi, maden ve elektrik işletmelerini kurmak ve işletmek amacıyla da Etibank kurulmuştur.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarısı, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Harbi'nin çıkışı maalesef bu planın uygulanmasını geniş ölçüde aksatmıştır.

1938 yılında çıkarılan 3460 sayılı kanunla iktisadî devlet teşekküllerinin statüleri genel bir düzenlemeye tâbi olmuştur.

¹¹ Bk. Vakur Versan, Türk Anayasasının İktisadî Esasları ve Başlıca Siyasî Partilerin İktisadî Görüşleri, Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1966, s. 96.

¹² Memduh Yaşa, İktisadî Meselelerimiz, İstanbul, 1966, s. 19.

1933-1938 yılları arasındaki döneme Türk sanayinin ilk ve planlı kuruluş safhası olarak bakılabilir. Yapılacak işler, ciddi etüdlere dayanan bir plana bağlanmış iç ve dış finansman sağlanarak, çok başarılı bir uygulama sonuç olarak elde edilmiştir. Hammadde kaynakları ile enerji sorunları ciddiyetle ele alınmış, konunun bilimsel ve teknik yönü ile ciddi şekilde uğraşmıştır¹³.

Bu dönemde yapılan yatırımlar hep devletçilik ilkesi adı altında yapılmıştır. Programın finansmanını geniş ölçüde vergiler, iç istikraz ve devlet bankalarının kredileri karşılamıştır. Bütün bu dönemde, pek de önemli sayılmayan 1934 yılında Sovyet Rusya'dan 8 milyon dolar, 1938'de İngiltere'den, 13 milyon sterlin dış borç sağlanmıştır.

Yeni devletin kuruluşundan Atatürk'ün ölümüne kadar olan bu dönemin birçok bakımdan özellikleri vardır.

Dış ticaret açığı olmadan, enflasyona başvurulmadan, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma sağlanmıştır. Hükümet, dış ticaret aktifinin sağladığı döviz geliriyle altın stokunu artırmıştır.

Mali dengenin korunmasına büyük itina gösterilmiştir.

Devletçilik başlığı altında inceleme konusu yaptığımız, Atatürk dönemi uygulaması, fakir bir hammadde üreticisi olan bir ülkenin sanayici bir ülke olarak kalkınma yolundaki gayretlerini, istikrarlı, planlı ve dengeli kalkınmasını göstermektedir. Bu dönem bütünü ile birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmamızın bir altın çağıdır.

V - DEVLETÇİLİK UYGULAMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ:

Devletçilik, bir politik uygulama ve bir sistem olarak, Türkiye'de başarılı sonuçlara ulaşmıştır. Devletçilik hem gelişmiş, hem de gelişmemiş ülkeler bakımından da sağladığı sonuçlarla örnek ve model olmuştur.

Her şeyden önce belirtmek gerekirse, Türkiye'de devletçiliğin başarıya ulaşmasının baş nedeni, Türkiye'nin gerçeklerine cevap vermiş olması kadar, toplumların gelişme ve değişme sürecine de tam anlamı ile uyabilmesindendir.

A - Türkiye Bakımından Konunun Değerlendirilmesi.

Yeni Türk devleti kuruluşunda çok güç şartlar altında bulunuyor ve çok zayıf bir ekonomik güç devir alıyordu. Anadolu baştan aşağıya yıkılıp yıkılmış, uzun süren harpler toplumu da manen çökertmişti. Sömürge tipi

¹³ Bk. 50 Yılda Türk Sanayii (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca hazırlanmıştır), Ankara, 1973, s. 7.

geri kalmış bir ülke, ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan yükselecekti, ona kuvvetle ihtiyacı vardı.

Prof. Dr. Avni Zarakolu'nun haklı olarak belirttiği gibi, "yeni devletin kuruluşundan sonra girilen inkılâp hareketleri Türk toplumunu iktisadî, sosyal ve kültürel yönden engelleyen ortaçağa özgü, modası geçmiş kurumları yıkıp, yerine yenilerini getirmek suretiyle iktisadî kalkınma için elverişli bir ortam yaratmıştır"¹⁴.

Prof. Dr. Avni Zarakolu'nun belirttiği gibi, "Atatürk ne kişi özgürlüğünü proletarya diktatörlüğüne feda eden kollektivist bir sistemden, ne de kendi kendine işleyen liberal bir piyasa ekonomisi düzeninden yana olmuş, karma ekonomi düzeni içinde devletin alt yapı yatırımları yanında, özel sektörün giremediği, güç gelişen veya ekonomide dar boğazlar yaratan sanayi alanlarına müteşebbis olarak girmek suretiyle ekonomik gelişmeyi hızlandırmak istemiştir"¹⁵.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından hazırlanan, "Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı" adlı eserde, 1923'den 1973'e kadar olan gelişmeler şu şekilde ifade edilmektedir:

"Bugün Türk toplumu umutlarıyla, yaşama düzeyiyle ve özelemleriyle 1923'lerin toplumunu çok geride bırakmıştır. 1973'lerin Türk toplumu sanayileşme sürecine girmiş ekonomik ve sosyal ölçüleri büyümüş, hızlı gelişmenin ortaya çıkardığı toplumsal devrimin sorunlarını çözmeye çalışan yepyeni bir toplumdur. Türkiye elli yıl içerisinde birçok ülkenin yüzyıllar boyunca gerçekleştiremediği dönüşümü gerçekleştirmiştir. Halen kişi başına geliri 500 doları aşmış, yarınına umutla bakan, özelemleri batı toplumlarının özelemlerine denk sanayileşmiş bir Türkiye doğmaktadır"¹⁶.

1973 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından hazırlanan söz konusu kitapta kişi başına düşen gelir 500 doları aşmış olarak gösterilmektedir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında elde mevcut verilere göre fert başına düşen milli gelir takriben 50 dolar civarında bulunuyordu¹⁷. 50 yıl sonra varılan sonuç asgari 10 misli bir artış göstermektedir. Ancak bu artışta dikkatimizi çeken önemli bir nokta, Türkiye'de nüfus artışının da çok yüksek seviyede oluşudur.

¹⁴ Avni Zarakolu, Atatürk Devrimleri ve İktisadî Kalkınma, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı, Ankara, 1977, s. 46.

¹⁵ Avni Zarakolu, op. cit., s. 47.

¹⁶ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973, s. 488.

¹⁷ Ömer Celâl Sarç, 1923'de adam başına düşen gelirin takriben 50 dolar civarında olduğunu belirtmektedir. Bk. 50 Yıllık Cumhuriyet Döneminde Ekonomik ve Sosyal Bünyedeki Başlıca Değişmeler, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 30, No. 1-4., İstanbul, 1974, s. 10.

Ord. Prof. Ömer Celâl Sarç'a göre, az çok çabuk gelişen 75 ülkeden 29'unu alan bir istatistiğe göre, adam başına gayri safi millî hasılanın 1950-1969'daki artış oranı itibariyle Türkiye 29 memleket arasında 16'ncı gelmektedir.

1950-1969 arası artış oranı, istatistik bilgiye göre örnek olmak üzere vereceğimiz bazı ülkeler için şöyledir:

Japonya	4.85	Yugoslavya	2.63
Bulgaristan	4.35	İsrail	2.54
İspanya	2.85	Irak	2.45
Ürdün	2.71	İran	2.04
Yunanistan	2.66	Türkiye	1.88

Ancak Türkiye'de şiddetli nüfus çoğalışının adam başına gelirin yükselişini frenleyici etki yaptığıni belirtmek gerekir. Şöyle ki, eğer Türkiye'de nüfus artışı % 2.6 yerine Bulgaristan'da olduğu gibi % 0.8 olsa idi, 1969 yılı adam başına G.S.M.H.'mızın 1950'dekine oranı 1.88 yerine 2.63 tutar ve Türkiye yukarıda bahsi geçen 29 memleket arasında 16'ncı değil, Yugoslavya ile beraber 6'ncı gelebilirdi¹⁸.

Demek ki Türkiye'de hızlı nüfus artışı, ekonomik gelişme hızını frenlemektedir.

Türkiye'nin ekonomik kalkınması ile ilgili olarak Prof. Dr. Zeyyat Hatipoğlu'nun müşahadeleri de pek dikkat çekicidir.

Prof. Dr. Zeyyat Hatipoğlu'na göre, "1927 yılı ile İkinci Dünya Harbi'nin ilk yılı başına kadar, Türkiye'nin millî geliri % 4'e yakın ve fert başına düşen gelir ise % 2'ye yakın oranlarda artmış bulunmaktadır. Harp yılları içinde ise millî gelirimizde azalma meydana gelmiştir".

Zeyyat Hatipoğlu'da, "ülkenin kuruluş yıllarında millî gelir çok yaklaşık bir hesapla bugünkü paramızla 20 milyar TL. idi. Şimdiki millî gelir 215 milyar TL. bulunduğuna göre bu süre içinde millî gelir 11 misli artmıştır" diyerek artış hızının önemini belirtmektedir.

Zeyyat Hatipoğlu bir diğer mukayeseyi de on yıllık devreler itibariyle yapmakta ve Türkiye'yi Sovyet Rusya gibi komünist bir ülke ile karşılaştırmaktadır. Hatipoğlu'na göre, "1927-1972 Türkiye reel millî gelirinin 45 yıllık devredeki artışının on yıllık devreler itibariyle % 45 civarında olduğu görülür. 1950'den itibaren bu oran % 65 olmuştur. Gelişmiş

¹⁸ Bk. Ömer Celâl Sarç, 50 Yıllık Cumhuriyet Döneminde Ekonomik ve Sosyal Bünyedeki Başlıca Değişmeler, op. cilt., s. 24.

ölkelerin daha uzun ve eski yıllardaki oranlarının genellikle 10 yılda % 30 civarında olduğu tespit edilmiştir. Rusya gibi tablonun en yüksek oranına sahip bir ölkede, komünist bir rejimde ulaşılan en yüksek rakam % 53.8'dir. Bu oranlara göre genellikle Türkiye'deki oranın çok daha tatminkâr olduğu söylenebilir"¹⁹ diyerek Türkiye'de millî gelirin artış hızının önemini belirtmektedir.

Prof. Dr. Zeyyat Hatipoğlu'nun aldığı rakamlar, 1967 yılına aittir. Öngörülen tabloda fert başına gayri safi millî hasıla ve yıllık ortalama artış hızı açıklanmaktadır. Bu tabloda Sovyet Rusya'da fert başına gayri safi millî hasıla 1967'de 970 dolardır. Türkiye'de ise 1967'de fert başına gayri safi millî hasıla 290 dolardır²⁰. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'nin 1977 İktisadî Raporu'nda kişi başına gayri safi millî hasıla cari fiyatlarla 15809 TL. bulmuştur. Rapora göre bu miktar 1000 dolara yaklaşmış bulunmaktadır. Türkiye bugün süratle gelişmekte olan ölkeler arasında bulunmaktadır²¹. Bu karşılaştırma Türkiye'nin takriben 10 yıllık bir gecikme ile fert başına düşen millî gelir artışında Sovyet Rusya'yı takip ettiğini göstermektedir.

1977 yılında Türkiye'nin ekonomik gelişmesi belirli azalmalardan geçerek bugünkü sonuca ulaşmıştır. Ancak bugün Türkiye ekonomisinin karşılaştığı başlıca sorunlar vardır. Enflasyon, ödemeler bilançosundaki dengesizlik, tasarruf yetersizliği ve işsizlik çözümlenmesi gereken sorunlardır. 1977 yılında Türk ekonomisinin ulaştığı bu sonuçların, "dış siyasî ilişkilerimizin bazı ölkelerle kopma derecesine geldiği, yurt içinde endişe ve büyük huzursuzluk verici öğrenci hareketlerinin, çalışma barışını zedeleyen direnişlerin, kanunsuz eylemlerin ve sert siyasî münakaşaların yarattığı bunalımlar yüzünden ekonominin beklediği elverişli ortamı oluşturacak istikrarın sarsıldığı bir dönemde elde edilmiş olması ise başlı başına sevindirici bir husustur"²².

Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve daha sonra gelişmesi sihirli bir değnekle, liberal ekonomi düzenini yerleştirmekle sağlanamazdı. Türkiye'de devletçilik, ekonomik alanda karma ekonomi düzeni Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulların sonucu olmuştur. Türkiye gibi, siyasî yönden,

¹⁹ Zeyyat Hatipoğlu, Cumhuriyet Rejiminde Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi, İstanbul, 1973, s. 23.

²⁰ Bk. Zeyyat Hatipoğlu, op. cilt., s. 9-14.

²¹ Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisadî Rapor, 1977, Ankara, 1977, s. 531-532.

²² Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisadî Rapor 1977, Ankara, 1977, s. 532.

demokrasi, ekonomik yönden, karma ekonomi prensiplerine bağlı bir ülkede devletçilik vazgeçilmez ve güvenilir bir kalkınma yolu olmuştur. 1961 Anayasası'nda yer almamakla beraber, devlet düzenleyici fonksiyonu yanında üretici ve müdahaleci fonksiyonu da üstlenmiş bulunmaktadır. Devletin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı sağlamak için demokratik yollarla planlamayı en güvenilir ve vazgeçilmez bir yol olarak seçişi, bir Anayasa gereğidir. Plan, merkezi otoride olarak devletin yaptığı ve gerçekleştirdiği kalkınma yoludur.

Genel olarak devletçilik, özel anlamda ekonomik alandaki görünümü ile karma ekonomi, bağımsız bir sistem olarak Türkiye'de başarıya ulaşmıştır.

B - Yabancı Ülkeler Etkileri Bakımından Konunun Değerlendirilmesi.

Yabancı ülkelere devletçiliğin etkileri bakımından değerlendirme, önce az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerin kalkınmasında, model ve örnek olarak yaptığı etkiler bakımından dikkate alınacaktır. Gelişmiş ülkeler içinde çağın gereği, en liberal ülkelerde dahi, ekonomiye devlet müdahalesinin zorunluluğu ortaya konarak, Türkiye'nin bu tür bir politik uygulamaya yıllar öncesi gittiği, batılı devletlerden çok önce bu yola başvurduğu belirtilerek örnek olduğu da ortaya konacaktır.

1 - Gelişmemiş Ülkeler Bakımından Değerlendirme.

Türkiye, yeni Türk devletinin kuruluşundan, 1920'den 1933'e kadar ılımlı bir devletçilik politikası uygulamış, 1933'den itibaren de devletçilik politikasına yönelmiştir. Türkiye'de uygulanan devletçilik politikası, ne klasik, ne Marxist, ne de neo-klasik ekonomik sistemlerin bir uygulaması değildir. İkinci Dünya Harbi'nden sonra uygulanan kalkınma veya gelişme ekonomisi adı ile anılan ekonomik sistemin uygulanmasıdır. Türkiye, kalkınmak için, klasik, Marxist, neo-klasik sistemlerin dışında, ondan ayrı bir ekonomik politika uygulamıştır. Böylece Türkiye, gelişme veya kalkınma ekonomisinin gereklerini, teorideki gelişmelere öncelik ederek devletçilik politikası adı ile uygulayan ilk ülke olmuştur. Türkiye'de devletçiliğin bu bakımdan büyük önemi ve değeri vardır.

Aynı konuyu incelerken, tanınmış Fransız Profesörü Maurice Duverger'in bir müşahedesi de çok dikkati çekmektedir.

Prof. Maurice Duverger, Türk inkılabının bir özelliğine işaret ederek, özellikle bu konunun İkinci Dünya Harbi'nden sonra daha iyi anlaşıldığını ve değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Duverger'e göre, ekonomik ve sosyal bakımdan geri kalmış bir memleket batıya yönelirken, batı demokrasisine geçerken, Türk inkılâbının deneyinden faydalananın yolunu aramıştır.

Yeni istiklâlini kazanan ülke, hem de emperyalist batıya karşı istiklâlini kazanan bu ülke, komünizmin kucağına düşmemek için Atatürkçülüğe, Türk inkılâbının ışık tutan prensiplerine bağlanmıştır.

Duvarger'e göre, Kemalizm, Türk tarihinin bir anı değildir, bir politik sistem tipi haline gelmiştir. Bu politik sistem henüz kat'i olarak tarif olunmamakla beraber, Üçüncü Dünya'ya, yani Moskova veya Pekin'e yaklaşmayan, batıya doğru yönelmeyi arzulayan fakat yarı gelişmiş memleketlerin, batı demokrasileri de pek işlerine gelmediğinden onlar için çoğunluğu henüz okuma yazma bilmeyen, hayat standardı düşük olan bu memleketleri kısa zamanda batı standardına yükseltmek ancak Kemalizm tecrübesi kalındırabilirdi²³.

Maurice Duverger, devletçilik politikası uygulayan yeni Türkiye'yi geri kalmış ülkelerin kalkınması için bir model, bir örnek olarak vermektedir.

2 - Gelişmiş Ülkeler Bakımından Değerlendirme.

İkinci Dünya Harbi'nden sonra özellikle batı dünyasında gelişen ekonomik kamu hukuku, devletin ekonomiye müdahalesini öngörmektedir. Bu müdahale, devletin, yeni örgütler kurarak, hizmet alanını genişletmesine neden olduğu gibi, değişik bir hizmet anlayışına da imkân vermektedir. Devlet, klasik hizmet anlayışına uygun örgütlerle, devletin ekonomik alana müdahalesi sonucu, bu tür hizmetleri yerine getirmesi imkânsızdır. Devlet, bu tür hizmetleri düzenlemek için yeni kurduğu örgütlerle, kurumlarla öncekilerden pek farklı faaliyette bulunacaktır. Bu farklılık kamu hizmetinin farklılığından ileri geldiği gibi değişik hukuk kurallarının da uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

İkinci Dünya Harbi'nden sonra ortaya çıkan bu hukuk dalı, bizde 1933'den itibaren devletçilik adı altında uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle, iktisadi devlet teşekküllerinin kurulması ile devlet, ekonomik hayata müteşebbis (girişimci) olarak katılmış, bu alanda aktif bir rol almıştır. Devletin bu tür faaliyeti, klasik devlet faaliyetlerinin dışında olduğundan, hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşlarının kurulmasına, (Sümerbank, Etibank gibi) ve bu kuruluşlara yalnız kamu hukukunun değil, özel hukukun da uygulanmasını sağlayan yeni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Devletçilik politikası, devlet hizmet alanına yeni bir yön vermiştir. Batıda gelişen ekonomik kamu hukuku yıllarca önce Türkiye'de uygulanmıştır.

²³ Maurice Duverger, *Le Kemalisme*, Atatürk, Unesco yayınları, 1963, s. 177-179 (Makalenin aslı: *Le Kemalisme, Le Pays d'Atatürk*, Supplement Publi  par le Monde, le 27 mai 1961).

Türkiye’de uygulanan devletçilik politikası böylece batılı devletlere de örnek olmuştur.

Ancak burada bir noktayı açıklamak gerekecektir. Batı Avrupa’da ekonomiye devlet müdahalesi sanayileşmenin sonucunda olmuştur. Bu müdahale 1929 dünya ekonomik bunalımından sonra başlamış esas gelişmesini de İkinci Dünya Harbi’nden sonraki dönemde sağlamıştır. Halbuki Türkiye’de devletçilik, devletin ekonomiye müdahalesi, sanayileşmeyi gerçekleştirmek içindir.

Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta, devletçiliği dar anlamda ele alarak, karma ekonomi veya devlet işletmeciliği olarak dile getirmektedir.

Profesör Tahsin Bekir Balta, “Ülkemizin 1930’larda giriştiği devlet işletmeciliği batı aleminde o tarihlerde yadırganmıştır. Fakat geri kalmış bir ülkenin devlet işletmeciliği olmadan gelişemeyeceği bugün her yerde ve hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Üstelik gelişmiş ülkelerin devlet işletmeciliğini uygulama zorunluğunda kalabileceklerini sonraki olaylar göstermiştir. Karma ekonomi, bugün batı aleminin adeta ortak görüşü sayılabilir. Bu bakımdan Türkiye karma ekonomi sisteminin öncüsü olmuştur. Şüphesiz karma ekonomi sisteminin uygulama oranı ülkeden ülkeye değişmektedir”²⁴ diyerek devletçiliğin Türkiye dışında da etkisini dile getirmiştir.

Karma ekonomi, Türkiye’nin kalkınmasına zemin teşkil etmiştir. Bu sistem, Profesör Dr. Osman Okyar’ın da belirttiği gibi, “İkinci Dünya Harbi’nden sonra, üçüncü dünyaya mensup birçok ülkelerin başta Hindistan olmak üzere uyguladıkları rejimlerin örneğini de teşkil etmiştir”²⁵.

²⁴ Tahsin Bekir Balta, İdare Hukuku, I., Genel Konular, Ankara, 1970-1972, s. 119-120.

²⁵ Osman Okyar, Karma Ekonomi ve Kalkınma, Cumhuriyet, 12 Kasım 1971.

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

ŞERAFETTİN TURAN

“Birtakım kelimeler vardır ki, sık sık telâffuz edildiği halde nattâ münevverlerimiz arasında onu tamamiyle anlayan çok değildir!” Bu sözler, Atatürk’ün 18 Aralık 1930 da İstanbul’da yaptığı bir konuşmadan alınmıştır¹. İşte biz bugün, herkesin, her aydının kendine göre bir mâna verdiği, kendi anlayışına göre yorumlamağa çalıştığı bir konuyu ele almış bulunuyoruz. Millet, milliyetçilik ve Atatürk milliyetçiliği, bir gerçek, bir realite olmakla beraber, bizzat Atatürk’ün deyiimiyle, herkesin üzerinde ittifak edemediği kavramlar niteliğini taşımaktadır. Bu yüzden biz, “bina’yı bânisine götürerek”, eseri onu yaratana malederek yâni doğrudan doğruya Atatürk’ü konuşturmağa gayret ederek, O’nun millet, milliyet ve milliyetçilik anlayışını izah etmeğe çalışacağız.

“Milliyet” (nationalité) kavramı, bir terim olarak ancak 1835 te Fransız Akademi lûgatine girebilmişti². Bu kadar yeni bir kavram olan milliyet ve milliyetçilik, XIX. yüzyıl boyunca büyük bir gelişme göstererek, bir milletler topluluğu olan Osmanlı İmparatorluğunu da etkisi altında bulundurmuş, bir taraftan imparatorluk dahilindeki milliyetler ayrı ayrı birer siyasî teşekkül halinde gelirken, diğer taraftan imparatorluğun kurucusu Türkler arasında zayıf bir şekilde de olsa bir milliyetçilik akımı başgöstermişti. Şu hususta bütün Türk aydınları, Türk düşünürleri ve Türk vatandaşları herhalde müttetikler: Kurtuluş Savaşı dediğimiz Türk İstiklâl mücadelesi, bir millî oluşun destanı, millî benliğin idraki ve Türk halkının bir millet haline gelişinin hikâyesidir. Bu büyük oluşum, dolayısıyla Atatürk’ün önderliğinde girilen her hareket, atılan her adım, yapılan her teşebbüs, başına bir sıfat almıştır: *Millî* sıfatı. Mücadele *millî*’dir. Mücadelenin siyasî programı *millî*’dir: *Misak-ı Millî*. Varılmak istenen

¹ İstanbul Türkocağı’nı ziyaretlerinde yaptığı konuşma : *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri* (Kısaltma : *Söylev ve Demeçler*) II, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayınları, Ankara, 1959, s. 258.

² bk. Paul Henry, *Milliyetler Meselesi*, Trc. Fehmi Baldaş, İstanbul 1939, s. 9

sınırlar *millî*'dir. Hareketin enerji merkezi olmak üzere kurulan teşekkül *millî*'dir: *Türkiye Büyük Millet Meclisi*. Girişilecek yolda, adım adım ilerleme için tasarlanan program *millî bir sır* halinde saklanmış ve zamanı gelince gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ve nihayet Atatürk'ün deyişiyle kin, nefret bile *millî*'dir. Nitekim O, 1923 te Adana'daki bir konuşmasında. "Bu millet millî benliğini idrak ve bunu bütün dünyaya ispat eylemiştir. . . Milletleri yükselten bu havassa bir âmil daha ilâve edelim: İntikam hissi. Milletlerin kalbinde intikam hissi olmalı. Bu, bayağı bir intikam değil, milletin hayatına, ikbaline, refahına düşman olanların zararlarını gidermeye yönelen bir millî intikamdır" demişti³.

Mustafa Kemal, daha Millî Mücadele'nin başlangıcında *Türklük duygusu*'nu kendisine rehber olarak almış ve bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ordu Müfettişi sıfatıyla Samsun'a ayak basışından birkaç gün sonra, 22 Mayıs 1919 da Sadarete gönderdiği raporda, İzmir'in Yunanlıların işgali altına düşmüş olmasına temasla, "Türklüğün ecnebi idaresine tahammülü olmadığı" nı belirttiğini ve izlenecek yolu şöyle tesbit ettiğini görüyoruz: "Millet, yekvücut olup hakimiyet-i millîye esasını ve Türk duygusunu hedef ittiraz ederek" gerekeni yapacaktır⁴. Bu bakımdan Kurtuluş Savaşı, Türklerin millî benliklerinin şuuruna varıp o yolda harekete girişmeleri demektir. "Biz, milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok tekâsül göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle gidermeğe çalışmalıyız. . Bahusus, bizim milletimiz, milliyetinden tegâfûl edişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu içindeki muhtelif kavimler hep millî akîdelere sarılarak milliyet mefkûresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimizin zaafa uğradığı anda onlar bizi tahkîr, tezlîl ettiler. Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvelâ biz, kendi benliğimizi ve milliyetimize

³ 16 Mart 1923 te Adana Türkocağı'nda yaptığı konuşma : *Söylev ve Demeçler*, II, s. 117.

⁴ İstanbul Başvekâlet Arşivinde bulunan ve M. Kemal'in millî mücadele programını açıklayan ilk belge niteliğinde olan bu önemli rapor Tevfik Bıyıklıoğlu tarafından yayınlanmıştı : *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara, 1959, s. 49 vd.

bu hürmeti hissen, fikren, fiilen bütün ef'al ve harekâtımızla gösterelim. Bilelim ki, millî benliğini bulmıyan milletler başka milletlerin şikâridir". 20 Mart 1923 te Konya Türk Ocağı salonunda bunları söyleyen Mustafa Kemal⁵ aynı zamanda Türk Kurtuluş Savaşı'nın Türklerin *cemaat* halinden *millet* hayatına geçişleri demek olduğunu da açıklamıştır. Şöyle ki: 27 Ekim 1922 de Bursa öğretmenlerine hitabederken, "İtiraf edelim ki, biz üç buçuk sene evveline kadar *cemaat* halinde yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi idare ediyorlardı. Cihan bizi temsil edenlere göre tanıyordu Üç buçuk senedir tamamen *millet* olarak yaşıyoruz" diyerek bu büyük oluşuma işaret etmiştir⁶. Mustafa Kemal'in, Kurtuluş Savaşı'nı bir millî oluş olarak nitelendirmesi yalnız kendi düşüncesinin eseri değildir. Nitekim daha bu mücadele başlarken kendileriyle savaş halinde bulunduğumuz Avrupalılar bile Türk Kurtuluş Savaşı'nı bir milliyetçilik mücadelesi, bir millî mücadele olarak görmüşlerdi. Meselâ, İngiliz Amirali Webb'den Sir R. Graham'a gönderilen 28 Haziran 1919 tarihli mektuba eklenen notta, "M. Kemal, Samsun'a gittiğinden beri milliyetçi hareketlere girdi" denilmek suretiyle⁷ Anadolu harekâtına doğru bir teşhis konulmuştu. İngiliz belgelerindeki bu kaydı, Mustafa Kemal ile de konuşan ve Anadolu'da uzun seyahatlerden sonra bir rapor hazırlayan Amerikalı General Harbord'un 10 Ekim 1919 tarihli mektubundaki şu cümle ile tamamlayalım: "İstanbul'dan Mardin'e kadar olan bütün bölgeleri gezdik. *Milliyetçi hareketin amacı Türklüğün şerefini kurtarmaktır.*"⁸. Bunun gibi, 1919 ve 1921 yılları arasında Anadolu'yu gezen, Ankara'da M. Kemal'le tanışan Fransız gazetecisi Berthe Georges-Gaulis, memleketine dönüşünde 1921 de "Les problemes d'aujourd'hui" (Günümüzün meseleleri) serisinde yayınladığı kitabına şu adı vermiştir: *Le Nationalisme Turc* (Türk Milliyetçiliği). Bu kitabın sonunda da şöyle bir paragraf buluyoruz: "*Türk millî hareketi galip gelecektir. Çünkü çok yüksek bir ideale dayanmaktadır. Çünkü bu hareketi idare edenler şahsî menfaatlerini gözetmemektedirler*"⁹.

⁵ *Söylev ve Demeçler*, II, 142 vd.

⁶ *Ayn. esr.* II, 45

⁷ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1967, s. 201

⁸ *Ayn. esr.*, s. 212

⁹ s. 141

Türk Kurtuluş Savaşı, millî benliğin idraki demek olduğuna göre, idrak edilen bu benliğin elbetteki devam ettirilmesi gerekir. Bunun için de milletin bir mefkûreye, bir ideale, bir ülküye sahip olması icabeder. Atatürk, eserleri ve fikirleri hakkında yazılan eserlerin bir çoğunda, Atatürk'ün millete bir ideal, bir ülkü vermediği veya veremediği görüşü ortaya atılmıştır. Dolayısıyla Atatürk kuşaklarının bir millî ülküden, millî mefkûreden yoksun olarak yetiştirdikleri iddia edilegelmiştir. Oysaki daha Kurtuluş Savaşından itibaren Mustafa Kemal'in, "millî mefkûre", "millî ideal" veya "millî ülkü" deyimleriyle bunu bütün açıklığıyla tesbit ettiğini görüyoruz. Meselâ 30 Ağustos 1924 de Dumlupınar zaferinin yıldönümü için yaptığı o muazzam konuşmada *millî hedef* diye millî mefkûre'den bahsetmişti:

"Milletimiz bundan sonraki mesâisinde de muvaffak olabilmek için millî hedefini bütün vuzuh ve kat'iyetiyle, tek mil vatandaşların nazarında ve vicdanlarında bütün parlaklığıyla tesbit etmiş bulunuyor. İsterseniz benim burada *hedef* dediğim şeyi siz *milletin mefkûresi* diye adlandırınız. Fakat bu unvanı verirken dikkat ediniz ki, hayalî bir mânaya kendimizi kaptırmıyalım. . . Efendiler! Milletimizin hedefi, yâni millî mefkûresi, bütün cihanda tam manasiyle medenî bir içtimai hey'et olmaktır"¹⁰. Millî ideal kavramının, giderek daha da belirli hale konulduğuna şahit oluyoruz. Gerçekten, 4 Şubat 1935 tarihli beyannâmede Atatürk, millî ideali, millî birlik, millî duygu ve millî kültür şuuru olarak tanımlamıştı: "Türk ulusunun idaresinde ve korunmasında ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir"¹¹. Nihayet, 10. yıldönümü nutkunun kulaklarımızda her zaman çınlayan paragrafını hatırlıyalım: "Milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel san'atlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyecek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür"¹².

Millî benliğin idraki, millî ülkü, elbette ki millet içindir. Ama yer yüzünde üzerinde ittifak edilmeyen tanımlardan biri de herhalde

¹⁰ *Söylev ve Demeçler*, II, 181

¹¹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayınları, Ankara 1964, s. 573

¹² *Söylev ve Demeçler*, II, 275

“Millet”in ne olduğudur. Fazla teferrüata ve sosyolojik izahlara girişmeden, Ziya Gökalp ile *Türk İnkılâbı ve Milliyetçiliğimiz* yazarı Remzi Oğuz Arık’ın “Millet” tanımlarını ele alalım ve Ernest Renan’ı hatırlıyalım. Gökalp, “Millet, ne ırkı, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasî ne de iradî bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan, yâni aynı terbiyeyi almış olan fertlerden mürekkep olan harsî bir zümredir” diyordu¹³. Remzi Oğuz Arık ise, “Millet, soy aslına dayanan kültür birliğini benimsemiş insan kitlesidir. Türk Milleti, Türk soyundan gelenlerle birlikte bu soyun yarattığı kültürü benimsemiş, bu kültür hayatını benimsemiş, bu kadere katılmayı benimsemiş olanlardan meydana gelir” diye, soy-kültür ve kader birliği esaslarına dayanan bir tanım yapıyor¹⁴. Millet nasıl tarif edilirse edilsin, onun meydana gelmesinde ister ırk, ister din, isterse lisan esas alınsın, bütün bu tanımlar bir bakıma eksik kalmakla ve çeşitli itirazlara yol açmaktadır. Ve geriye kala kala E. Renan’ın izahları kalmaktadır. Gerçekte de, millî şuurun tarifinde belirli surette kabul edilebilecek biricik âmil, arzu edilen bir iştirak, iradî bir iştirak, bir kültür iştirakidir. Bir milletin hakikaten yaşayabilmesi için onun herşeyden evvel kalplerde yaşaması lâzımdır. Millet kavramına asıl anlamını ve değerini veren muhakkak ki insan iradesidir. Amerikalıların, Amerika Birleşik Devletleri’ni kuran Amerikan halkının tarihe verdikleri örneğin kanımızca en önemli tarafı, aralarında ırk, din ve dil birliği bulunmayan insanların zamanla da olsa, yalnız vatandaşların serbest iradeleriyle bir “Millet” haline gelebileceklerini isbat etmiş olmalıdır.

Bunları hatırladıktan sonra Atatürk’ün “Millet” anlayışına geçebiliriz. Ancak evvelâ şunu belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal’in kullandığı deyim *Türkiye Milleti*’dir. O, Türkiye’de coğrafya, tarih ve kültürün doğurduğu bir Millet’in yaşamakta olduğunu kabul etmektedir. Daha 1919 Aralık’ında Ankara’ya gelirken Kırşehir Gençler Derneğinde yaptığı bir toplantıda, “Ecnebler tamamen kani olmalıdır ki Türkiye ve Türkiye’de yaşayan millet, başlı başına bütün cihan milletleri içinde müessir bir mevcudiyete maliktir. Bu aslâ giderilemez, izale edilemez” diye Türkiye’deki millî varlığa işaret etmiş¹⁵ ve Millî

¹³ *Türkçülüğün Esasları*, Varlık yayınları, İstanbul, 1958, s. 16

¹⁴ *Türk İnkılâbı ve Milliyetçiliğimiz*, Ankara, 1958, s. 29

¹⁵ *Söylev ve Demeçler*, II, 3

Mücadelenin sonunda da “*Türkiye Milleti*”nin idarî, malî ve iktisadî bütün hukuku istiklâl ve hayatına malik olması hiç bir millete zarar vermiyen ebedî bir haktır” diye haykırmıştı¹⁶. Bununla beraber Atatürk’ün Türkiye’de yepyeni bir Millet’in mevcut olduğu hakkındaki kanaatini en açık delilini, 1931 de Ortaokullarda okutulmak üzere hazırlanan ve Bn. Âfet (Prof. Dr. A. İnan) imzasını taşıyan *Vatandaş için Medenî Bilgiler* kitabının Millet bahsinde bizzat kendi kaleminden çıkan şu cümlede buluyoruz: “*Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir*”¹⁷. Bu kitapta yeralan Millet tarifi, Ernest Renan’a bağlılık gösterir:

“a) Zengin bir hatırat mirasına sahip bulunan;

b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimî olan ;

c) Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete *millet* namı verilir”¹⁸.

Fakat M. Kemal’in 1 Mart 1922 de TBMM üçüncü toplanma yılını açış nutkunda Millet’i Z. Gökalp ile E. Renan arasında yer alan bir görüşle tanımladığını görüyoruz:

“*Türkiye halkı, ırkan veya dinen veya harsen müttehit, yekdiğerine karşı hürmet ve fedakârlık hisleriyle dolu ve mukadderet ve menfaatleri müşterek olan bir içtimaî hey’ettir*”¹⁹.

Böyle bir içtimaî hey’et olan ve karşılıklı olarak fedâkârlık hisleriyle dolu, mukadderat ve menfaat birliği yapmış, ırk veya din veya hars bakımından yeknesak olan Türk milleti, Türkiye Milleti için Mustafa Kemal’in en önemli gördüğü unsur *millî seciye*’dir. Bu hususta şöyle diyor: “Bir milletin namuskâr bir mevcudiyet, şâyanı hürmet bir mevki sahibi olması için o milletin yalnız âlim ve mütefennin bulunması kâfi değildir. Her ilmin, her şeyin fevkinde bir hassaya sahip olması lâzımdır ki, o da, o milletin muayyen ve müsbet bir seciye-yeye malik bulunmasıdır. Böyle bir seciye-yeye malik olmayan fertler ve

¹⁶ 1 Mart 1923 te T.B.M.M. nin dördüncü toplanma yılını açış nutku : *Söylev ve Demeçler*, I, 301

¹⁷ Âfet İnan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün el yazıları*, Ankara, 1969 s. 351 (krş. s. 18)

¹⁸ *Ayn. esr.* 379 vd. (krş. s. 23 vd.)

¹⁹ *Söylev ve Demeçler*, I, 221

böyle fertlerden mürekkep milletler hiç bir dakika hakiki bir devlet teşkil edemezler. Böyle milletler birer fesat ocağı olurlar”²⁰. Atatürk’ün, “millet”i meydana getiren önemli bir faktör olarak saydığı *millî seciye*’yi milliyetçilikte de aslî bir unsur olarak kabul ettiğine şahit olacağız.

Millet bir gerçek olduğuna göre, milliyet de Atatürk’e göre bir gerçektir ve milliyeti inkâr eden bütün nazariyeler onun deyimiyle iflâs etmişlerdir: “Milliyet nazariyesini, millet mefkûresini yok etmeye çalışan nazariyatın dünya üzerinde tatbik kabiliyeti bulunamamıştır. Çünkü tarih, vukuat, hadiseler ve müşahedeler, hep insanlar ve milletler arasında, hep milliyetin hâkim olduğunu göstermiştir ve milliyet prensibi aleyhindeki büyük mikyasta fiili tecrübelerle rağmen yine milliyet hissinin öldürülemediği ve yine kuvvetle yaşadığı görülmektedir”²¹.

Milliyetçilik ve milliyet hissinin böylelikle tarihî bir gerçek, inkâr edilemez bir vakıa olarak kabul eden Mustafa Kemal’in kendisi de elbetteki bu yoldadır; ancak kendisine yakıştırdığı sıfat “milliyetperver” liktir. Gerçekten de O’nun konuşma ve demeçlerinin çoğunda kullandığı deyim “milliyetçi” değil, “milliyetperver” tâbidir. 1923 te Lozan andlaşmasının imzalanmasının ertesinde Avrupa gazetecilerinden birisine verdiği demeçte “Biz milliyetperverler” diye söze başlamıştı. “Biz milliyetperverler gözleri açık adamlarız. Gözlerimizi hergün daha ziyade açmaktayız. Ve gerek içte, gerek dışta olup biteni görüyoruz.”²² Bunun gibi, 1922 de *Petit Parisien* muhabirine verdiği demeçte de “milliyetperverler” deyimini kullanmıştı: “Şurasını unutmamalı ki, bu tarz-ı idare bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz, ne bolşevikiz ne de komünist. . Ne biri, ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkâruz”²³.

Millet’i nasıl tanımladığını gördüğümüz Mustafa Kemal, *milliyetçilik*’ten ne anladığını da yine kendisi açıklamıştır. Prof. Dr. Âfet İnan’ın son yayınlarından, Atatürk’ün milliyetçiliği şöyle tarif ettiğini öğreniyoruz:

²⁰ Konya Türkocağı’ndaki konuşmasından : *Söylev ve Demeçler*, II, 142

²¹ Aynı konuşma : *Söylev ve Demeçler*, II, 143

²² Neue Freie Presse muhabirine verdiği 27.IX.1923 tarihli demeç : *Söylev ve Demeçler*, III, 65

²³ *Ayn. esr. s. 51*

*“Türk milliyetçiliği, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde, bütün muâsır milletlere muvazi ve onlarla bir âhenkte yürümekle beraber, Türk içtimai hey’etinin hususî seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmaktır”*²⁴.

Millet’i tanımlarken onda esaslı bir unsur olarak *seciye*’yi gören M. Kemal’in, milliyetçilik’te de yine bu nokta üzerinde ısrar ettiği karşımıza çıkmaktadır: Millete has *seciye*, *millî seciye*. Acaba millî *seciye* nedir? Ve Atatürk’ün bazen *millî seciye* yerine kullandığı *millî kültür* nedir? Öyle sanıyoruz ki bütün münakaşalar ve farklı yorumlar, Atatürk Milliyetçiliği’ne verilmek istenen birbirine zıt yönler, M. Kemal’in millet’in ve milliyetçiliğin esaslarından biri olarak kabul ettiği millî *seciye*, millî kültür ve bu kavramlara sıkıdan sıkıya bağlı olan millî an’anenin ne demek olduğu üzerinde bir görüş birliğine varılamamış olmasından doğmaktadır.

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi Atatürk, millî *seciye* yerine bazen “millî kültür” deyimini kullanmakta, hattâ *seciye*’yi kültür’ün zemini olarak ele almaktadır. 1921 Temmuzunda Maarif Kongresini açış nutkunda izlenecek millî kültür politikasından bahsederken, bu politikanın milletin özelliklerine, millî ve tarihî *seciye*ye uygun bir kültür olması üzerinde ısrar etmiş ve sözlerini “Kültür (haraset-i fikriye) zeminle mütenasiptir, o zemin milletin *seciyesidir*” diye bitirmişti²⁵. Öyleyse Türk milletin *seciyesi* nedir? Millet’in ve milliyetçiliğin tanımlanmasında bir aslı unsur olması ve millî kültürün zeminini teşkil etmesi bakımından acaba millî *seciye* nedir? Alman düşünürlerinden Friedrich Naumann’a göre, “Bir millet, yüksek ve hususî bir hars sayesinde kendine özel müsterek bir *seciye*yi elde eylemiş olan bir kavimdir. Bu *seciye* (millî *seciye*), geniş arazi üzerinde batından batına geçer ve değişmez”²⁶. Fakat F. Naumann’ın da tarif etmekten kaçındığı millî *seciye*’yi, nesilden nesile intikal eden *seciye*yi kim tayin ve tesbit edecektir? Milletlerin kendileri mi, yabancılar mı? Milletlerin *seciyesi* tayin edilirken, bir bütün olarak millet topluluğu mu ele alınacak, yoksa aydınlara veya şehirliilere göre mi bu *seciye* tesbit edilecektir? Konunun teferruatına girmeden, bunu

²⁴ *Kurtuluş Savaşının bazı belgeleri ve Atatürk’ün İnkılâp Prensipleri, Belleten, c. XXXII, Sayı. 128, s. 557; krş. Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün el yazıları, s. 25*

²⁵ *Söylev ve Demegler, II, 17*

²⁶ bk. Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri, Millî Hayat, İstanbul, 1339, s. 109*

aydınlatmak gayesiyle çaba sarfetmiş, eser yazmış bir kaç Türk düşünürünün, Türklerin millî seciyesi diye öne sürdükleri vasıflar arasında ne kadar tutmazlık, birbirine aykırılık bulunduğunu belirtmekle yetinelim. Meselâ, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre Türklerin millî seciyesi "mahviyet ve tevazudur". Hoşgörülük ve tevazu, alçakgönüllülük. Yalnız Ağaoğlu Ahmet Bey buna bir şey daha ilâve ediyor: "Muhite kapılmak", yani içinde bulunduğu muhite uymak, dolayısıyla çok geçmeden aslî hüviyetini kaybetmek²⁷. Bunlar övünülecek, millet olarak övünülecek vasıflar mıdır? Son zamanlarda *Garb Menbalarına göre eski Türk seciyesi ve Ahlâkı* adıyla bir kitap çıkaran İsmail Hâmi Danişmend'in ise eski Türk seciyesi diye şu noktaları tespit ettiğini görüyoruz: Eşsiz doğruluk ve namus; edep, haya ve tevazu, ağırbaşlılık, ciddiyet, vakar, iyilik, insaniyet, merhamet, taassupsuzluk, mertlik, sözde sebat, ahda vefa ve netice itibarıyla bir üçlü vasıf: Kuvvet-kudret, fevkalâde şecaat, üstünlük şuuru²⁸. Türklerin eski seciyeleri diye öne sürülen bu sıfatları sadece Türklere has birer karakter olarak kabul etmiye elbetteki imkân yoktur. Her millet kendisinin kahramanlığından, her millet kendisinin dürüstlüğünden, her millet kendisinin ahda vefasından bahseder. Herhangi bir millete mensup fertlerin bütün iyi meziyetleri, iyi sıfatları kendilerine malederek kötü vasıfları başka milletlere bırakmaya herhalde hakları yoktur. Bir yabancı bu iyi vasıfları kendi milletine maletmekte ve başka milletlerin seciyesi diye daha başka şeyleri, ahlâk kaideleriyle bile bağdaşmayan bazı vasıfları pekâlâ öne sürebilmektedir. Üstelik eserine *Eski Türk Seciyesi* adını veren İsmail Hâmi Danişmend kitabına ilâve ettiği bir "Tavzih"te, bahis konusu ettiği seciyenin, özellikle XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıl başına kadar yaşamış olan Türklere ait olduğunu belirtmektedir²⁹. Dolayısıyla o, Tanzimat Türkiye'sinde, XIX. yüzyıl Türkünde bu seciyenin, seciyelerin tamamıyla ortadan kalktığına kanidir. Şu halde bir millî seciye, nesilden nesile devretmesi gereken bir seciye bahis konusu değildir. Bir eski Türk seciyesi vardır, bir de bazı kimselerin iddialarına göre Tanzimatla beraber bozulan

²⁷ Ağaoğlu Ahmed, *Türk Turdu*, IV, s. 532; İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), *Büyük Mecmua*, Piyer Loti nüshası.

²⁸ İstanbul 1961. Kitabın II, III, VII, IX, XIV ve XV. fasılları.

²⁹ *Ayn. esr.* s. 177

Türk cemiyetinin yeni şartlar içerisinde yarattığı bir seciye, bir yeni Türk seciyesi. Kaldı ki Ağaoğlu Ahmet Bey de Türk seciyesi diye Muhite kapılmağı öne sürdüğüne, milletin içinde bulunduğu zamana, şartlara uyma ve onun kalıbını almayı bir millî seciye diye kabul ettiğine göre, zaman ve muhite uygun bu seciye elbette ki değişecektir. Bunlardan sonra bir de Atatürk'ün X. yıldönümü Nutkunu hatırlıyalım: "Türk milletin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Türk milleti millî birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Türk milleti ilme bağlıdır, çünkü terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müsbet ilimdir".

Milletlere ait seciyelerin tesbitinde başka bir nokta da dikkati çekmektedir. Millî seciye, millî tarihin esası ve ona yön veren aslı bir unsur mudur? Öyle ise tarih boyunca millî seciyelerin hiç değişmemesi gerekirdi. Bugün Cermenlerin, Cermen kavimlerinin çok çalışkan olduğu dünya kamu oyunca iffifak edilmiş bir husustur. Ve eğer bugün Cermen kavminin seciyesi tespit edilmek istenirse muhakkak ki çalışkanlığı başa koymak icabeder. Halbuki Tacitus o devrin Cermenlerinden bahsederken, onların başlıca vasıflarının tenperest, tembellik olduğu üzerinde ısrarla durur. Şu halde eski Cermen seciyesiyle günümüzün Alman (Cermen) seciyesi arasında taban tabana zıt iki özellik vardır. Diğer taraftan, her millette bir seciye birliği aramak sanırız ki biraz güçtür. Millî birlik başka, seciye birliği muhakkak ki başkadır.

Seciye üzerinde görüşler birbirini tutmadığı gibi hars, millî hars, millî kültür noktasında da ittifak edilmediğini görüyoruz. Ziya Gökalp'a göre, Hars milletlere hastır, Medeniyet ise milletler arasında müşterek olan hayattır³⁰. F. A. Wolf'a göre, "Bir millette hars, içindeki bütün insanların katıldıkları mânevî hayattır"³¹. Nihayet ünlü Alman tarihçisi J. Burckhard'a göre de "Hars, ruhun kendiliğinden inkişafıdır ki onu sayesinde bir milletin faaliyeti şuurlu bir hal alır"³². *La politique internationale* yazarı Novicouw ise, "Tam olan bir milliyetin bir din, bir felsefe, bir sanat, bir edebiyat ve hususî

³⁰ "... Hars millî olduğu halde, medeniyet beynelmiledir. Hars, yalnız bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muakalevî, bedîî, lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının âhenktar bir mecmuasıdır. Medeniyetse, aynı mamureye dahil birçok milletlerin içtimâî hayatlarının müşterek bir mecmuasıdır." (*Türkçülüğün Esasları*, s. 22)

³¹ Mehmet İzzet, *Ayn. esr.* s. 141

³² *Griechische Kulturgeschichte*'den naklen M. İzzet, s. 142

ilim yolları ortaya koyması gerekir”³³. diyor. Atatürk’ün X. Yıldönümü Nutkunda, millî ülkü adı altında topladığı hususlarında bu son tarife uyduğunu görüyoruz: “Şunu da ehemmiyetle tebaruz ettireyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihi bir vasfı da Güzel sanatları sevmek, onda yükselmektir. Bunun içindir ki milletimizin karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemediyen ve her türlü vasıta ve tedbirlere baş vurarak inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür.” Acaba hars milliyetin tek unsuru mudur? *Milliyet Nazariyeleri* yazarı M. İzzet’in de belirttiği gibi Milliyeti toprağa, ırka, iktisada, lisana, seciyeye veya ananeye bağlamak isteyenler, milliyetin aslında ne olduğunu değil de, belki neden başka başka milletlerin mevcut bulunduğunu göstermeye çalışmaktadırlar. Bunun gibi, milliyeti sadece hars, kültür ile izah edenler de, her şeyden evvel milletler arasındaki farkları değil milleti, millet fertleri arasındaki birliği, şuurlu bir hal almakla beraber millî gayretin esasını teşkil eden vakıanın mahiyetini belirtmeye gayret ediyorlar³⁴. Çünkü harsın millî olması, insanları ayırmasından değil, bir gaye etrafında birleştirmesindendir. Beşerî hayatta toprak, ırk, iktisat ilişkileri birbirine zıt olabilir. Konuşulan lisanlar anlaşılabilir, seciyeler birbirine karşıt olabilir. Ananeler, millî aneneler yekdeğerini tekzip edebilir. Fakat beşerî harslar birbirine düşman olmamıştır ve aslâ olamaz. Medenî aletlerin milletlerarasında müşterek olması demek aynı zamanda belirli hayâtî gâyelerin müştereken makbul olması demektir. Bundan dolayıdır ki milletler arasında yalnız medenî aletler değil bazı hars mahsulleri de müşterektir. Hars mefkûresi elbette ki kalpte doğar ve kalpte yaşar. Bu yüzdendir ki Ziya Gökalp, hars ile kalp arasında benzerlik görmektedir.

Milliyet, milliyetçilik ve Atatürk milliyetçiliği, dine aykırı mıdır? Milletın bir din birliği olmadığı muhakkaktır. Hernekadar İsmail Gasprenski 1919 da “Milliyet fikrinin en kuvvetli dayanağı dindir. Binaenaleyh idare-i ruhaniyelerimizi islâh etmelidir” demekte idise de, unutmamalı ki o, bu sözleri azınlık hayatı yaşadığı Rus topluluğu içinde söylemişti. Şurası da dikkati çeken bir vakâdır ki, bir başka milletin idaresi altında azınlık hayatı yaşayan topluluklarda dinî hisler

³³ s. 21

³⁴ s. 145

daha da kuvvetlenmekte ve koruyucu bir kalkan vazifesini görmekte-
dir. Bununla beraber milliyet duygusunu dinî hislere benzetmek, müm-
kündür. Ancak milliyete mefkûre, ideal gözüyle bakıldığı takdirde ona
bir dinî kutsallık izafe edilebilir, yoksa milliyet dinî muhtevayı almak,
onu olduğu gibi muhafaza etmek değildir. Çünkü tarih, dinî hisler
zayıflamadıkça, ümmet kavramı sarsılmadıkça milliyet hislerinin kuv-
vetlenmediğini göstermektedir. Mehmet İzzet Bey'in bir müşahade-
sini burada anmanın faydalı olacağını sanıyoruz. "Müsbet ve müesses
dinler milliyeti müdafaa eder gözüktüğü vakit onu kendine bir vesile,
faydalı bir silâh olarak kullanır. Buna karşılık milliyet de dine dayan-
mak istediği zaman onu bir âlet gibi kullanır. Her iki halde de ya
semavî olan din, ya da beşerî olan milliyet ülkücü veya mutlak âmir
olan mâhiyetlerinden çok şeyler kaybeder"³⁵

Atatürk milliyetçiliği an'anelerden tamamiyle uzaklaşma mı
demektir? Elbette ki hayır. Ama an'enenin ne olduğu üzerinde de
millî seciye, millî ahlâk gibi ittifak edilmediği için bu görüş ayrılıkları
meydana çıkmaktadır. Ananeye önem verenlere göre, nasıl uzvî
hayat tabîî sevke dayanıyorsa, millî hayat da ananelerden ibarettir.
Millî olarak yaşamak için ister istemez ananelere uymaya mecburuz.
Meselâ bugün İngilizlerin ananelerine sadık ve muhafazakâr bir
millet olduklarını hepimiz söyler ve iddia ederiz. Halbuki XVII.
yüzyıla geri gittiğimizde İngiliz topluluğunun hiç de muhafazakâr
ve ananepere bir sıfatı yoktu. Üstelik İngilizlerin XVII. yüzyıldaki
şöhretleri ihtilâlcilik ve kavgacılık idi! Demek ki, millî anane sayılan
şeyler ekseriya tarihî akışın mahsullerinden ibarettir. Herhangi bir
dönemde millet onları kendi hayatının timsali olarak sevebilir. Fakat
onlara esir olması, yaşama ve yaşatma imkânları kalmadığı halde
onları zorla devam ettirmeğe çalışması, bir bakıma ananelerin esa-
retinde hürriyeti görmek demek olur. Ananenin kuvveti atalet kuv-
vetidir. Oysa millî hayat bir akışın ifadesidir. Ataletle millî hayat
bağdaştırılmaz. Tarih boyunca değişmeden devam eden Türk anane-
sini veya ananelerini nasıl tespit edeceğiz? Ünlü düşünürümüz Gök-
alp "Biz Türkler ananesiz bir milletiz" diyor³⁷. Ahmet Ağaoğlu
da muhite kapılmayı Türk millî seciyesi olarak gösterdiğine göre

³⁵ 21 Mayıs 1335 tarihli *Sırat-ı Mustakim*.

³⁶ *Milliyet Nazariyeleri*, s. 156

³⁷ *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, s. 16

ananelerde tarihî bir devamlılık görmüyor demektir. Hertürlü ifrattan kaçınarak bu hususta şu sonuca varabiliriz: Yaşayan ve toplum içindeki davranışlara etki yapan ananelerle, ölü kaideler halini almış olanları birbirinden ayırt etmek gerekir. Ancak maziden kalan miras içinde yaşayanlarla yaşamıyanları bugünkü hayatımızdan başka hangi ölçü ile birbirinden ayırabiliriz? Müşkülât burada başgöstermektedir. Yapılacak tek şey “Geçmişî tekrar hayat için kullanabilmek, olmuş olanlardan tekrar tarih yapabilmek sayesinde millet, millet olur” diyen Nitze’ye hak vererek, ananeye sadakat demek, geçmişî geleceğin hizmetine almak ve onu buna göre değerlendirmek, manalandırmak olmalıdır. İşte Atatürk’ün ananelerin millî hayattaki yerine verdiği önem de bu düşünce çerçevesi içinde toplanır. Herşeyden önce Atatürk, taklitçiliğin tamamıyla karşısındadır. Ve bir toplum için geçerli olan kaidelerin bir başka toplum için aynen taklit edilmesinin bazen sakıncalar doğurduğuna işaret etmekten geri kalmamıştır. Fakat o aynı zamanda, “Türkiye’ye istiklâlini veren bu Asya milletinin içinde daha karışık sunî, bâtil itikatlardan ibaret bir din daha” olduğuna kanidir.³⁸ İşte yok etmek istediği, kurtulmak istediği bu sunî, bâtil hurafelerden, ananelerden meydana gelmiş olan ortamdır: “Artık bugün hayat ve insanîyat icapları bütün hakikatıyla tecelli etmiştir. Bunlara mugayir olan rivayetler ahlâk ve imana esas olamaz. Hakikat tecelli edince kizb ortadan kalkar. Safsatalar, hurafeler kafalardan çıkmalıdır. Her türlü yükselme ve inkişafa müsait olan milletimizin içtimai ve fikrî inkılâb kademelerini kısaltmak isteyen mâniler behemehal bertaraf edilmelidir.”³⁹ Böylece Mustafa Kemal içtimai bünyeye zararlı akide ve ananelerin milliyetçilikle bağdaşmıyacağı üzerinde ısrarla durmuştur: “Milleti millet yapan terakkî ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve içtimai kuvvetler.. Fikirler mânasız, mantıksız safsatalarla mâli olursa o fikirler marîzdir. Kezâ, içtimai hayat akıl ve mantıktan âri, faydasız ve muzır birtakım akideler ve ananelerle meşbû olursa mefluç olur.”⁴⁰ Bu yüzdendir ki, O, batıya yönelmeyi ananelere sadakatsizlik

³⁸ Fransız yazarı Maurice Pernot’ya 29 Ekim 1923 te verdiği demeç: *Söylev ve Demeçler*, III, 70

³⁹ 30 Ağustos 1924 te Dumlupınar’da yaptığı tarihî konuşmadan: *Söylev ve Demeçler*, II, 182

⁴⁰ Bursa’da öğretmenlerle hasbıhal: *Söylev ve Demeçler* II, 43 vd.

ve milliyetçiliğe aykırı bulmamıştır. Kendisine milliyet mefkûresiyle batı müesseselerinden ilham alınma arasında bir tezat görüp görmediğini soran bir Alman muhabirine 1930 Martında verdiği cevap şudur : “Aslâ! Çünkü asrî olan milliyet prensibi beynelmilel taammüm etmiştir. Biz de Türklüğümüzü muhafaza etmek için gayetle itina edeceğiz.”⁴¹ Çünkü Atatürk, Türk tarihinin Doğu’dan Batı’ya doğru akmakta olduğuna nüfuz edebilmiştir. “Türklerin asırlardan beri takip ettiği hareket devamlı bir istikameti muhafaza etti. Biz daima şarktan garba doğru yürüdük. Eğer bu son senelerde yolumuzu değiştirdikse, itiraf etmelisiniz ki, (bir Fransız gazetecisine söylediği için) bu bizim hatamız değildir. Bizi siz mecbur ettiniz. Ric’at ârızî ve gayr-i ihtiyarî oldu. Takdir etmelisiniz ki, şarkta ikametgâh intihabına mecbur olduğumuz için, ırkımızın beşiği ile alâkadar olması itibariyle mümkün olduğu kadar Garb’a yakın bir ikametgâh intihab ettik. Fakat vücutlarımız Şark’ta ise fikirlerimiz Garb’a doğru müteveccih kalmıştır.”⁴²

Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik tariflerinde yer alan başlıca unsurları belirttikten sonra şimdi Atatürk Milliyetçiliğinin başlıca özelliklerine geçebiliriz. Atatürk Milliyetçiliği’nin birinci büyük vasfı, *her şeyden önce bağımsızlık*’tır. Yüzyılımızın ünlü Fransız yazarlarından Paul Bourget, “Bir milletin varlığı nefes almak, yemek ve içmekten ibaret değildir. Bir millet, ancak kendine tâbi olduğu, kendi için düşündüğü, yolunu kendine âit bildiği, kendine özgü fikirleri tasavvur eylediği ve kelimenin tam, basit ve pek kuvvetli anlamıyla bağımsız olduğu anda mevcuttur” diyor. Mustafa Kemal, daha da ileriye giderek bağımsızlığı bir karakter, bir hayat mes’esi olarak kabul etmektedir: “Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir... Bence bir millette şeref, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve beka bulabilmesi, mutlak o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olmasıyla kaımdır. Ben yaşayabilmek için mutlaka müstakil bir milletin evlâdı kalmalıyım. Bu sebeple millî istiklâl, bence bir hayat mes’esidir.”⁴³ Bağımsızlığın yanibaşında, *her şeyin üstünde millî hakimiyet* gelir Mustafa Kemal’de. O’nun, annesinin mezarını ziyaret ettiği

⁴¹ 21-24 Mart 1930 tarihlerinde *Vossische Zeitung* muhabirine verdiği demeçten : *Söylev ve Demeçler* III, 89

⁴² Maurice Pernot’ya verdiği demeçten : *Söylev ve Demeçler*, III, 68

⁴³ TBMM’nin açılışına âit hatıralarından : *Söylev ve Demeçler*, III, 24

vakit göz yaşlarını içine akıtaraktan şöyle haykırdığına şahit oluyoruz : “Vâlidem bu toprağın altında, fakat hakimiyet-i milliye ilelebed pâydâr olsun! Beni teselli eden en büyük kuvvet budur. Evet, millî hakimiyet ilelebed devam edecektir. Vâlidemin ruhuna ve bütün ecdat ruhuna müteahhit olduğum vicdan yeminini tekrar edeyim: Vâlidemin medfeni önünde ve Allahın huzurunda ahd ü peyman ediyorum. Bu kadar kan dökerek milletin istihsal ve tesbit ettiği hâkimiyetin muhafaza ve müdafaaası için icabederse validemin yanına gitmekte aslâ tereddüt etmiyeceğim. Hâkimiyet-i milliye uğruna canımı vermek benim için vicdan ve namus borcu olsun!”⁴⁴ Diğer taraftan, Atatürk’ün milliyetçilik şuuru içerisinde millî birliğe büyük bir yer ayırdığını da tesbit ediyoruz. “Katiyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan milletler zayıftır, marîzdir. Çocuklarımızı ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin sınırı ne olursa olsun onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz : Milletine, Türkiye devletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine düşman olanlarla mücadele esbab ve vesaitiyle mücehhez olmıyan milletler için yaşama hakkı yoktur. Mücadele lâzımdır.”⁴⁵

Atatürk Milliyetçiliğinin bir diğer büyük özelliği de *gerçekçi* oluşudur. Herşeyden önce ve herşeyin üstünde Türkiye.. Fakat iş sadece burada bitmez. “Efendiler! Asırlardan beri Türkiye’yi idare edenler çok şeyler düşünmüşlerdir. Fakat yalnız bir şeyi düşünmemişlerdir : Türkiye’yi. Bu düşüncesizlik yüzünden Türk vatanının, Türk Milleti’nin duçar olduğu zararları ancak bir tarzda telâfi edebiliriz : O da artık Türkiye’de Türkiye’den başka bir şey düşünmemek! Ancak bu zihniyetle hareket ederek her türlü selâmet ve saadet hedeflerine vâsıl olabiliriz.”⁴⁶

Gerçekçi oluşu yüzündendir ki Mustafa Kemal, Pan-İslâmizmi, Pan-Turanizmi ve Ümmetçiliği red etmiştir: “Vatandaşlarımızdan, dindaşlarımızdan, hemşehrilerimizden her biri kendi dimağında bir mefkûre-i âliye besliyebilir. Hürdür, muhtardır.. Buna kimse karışamaz. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin sâbit, müsbet, maddî bir siyaseti vardır : O da efendiler,

⁴⁴ *Söylev ve Demeçler*, II, 76

⁴⁵ 27 Ekim 1922 de Bursa öğretmenleriyle hasbıhal : *Söylev ve Demeçler*, II, 45

⁴⁶ M. Kemal’in 30 Ağustos 1924 de Dumlupınar’da yaptığı konuşmadan : *Söylev ve Demeçler*, II, 180

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin muayyen millî hududu dahilinde hayatını ve istiklâlini temin etmeye mâtuftur... Büyük ve hayalî şeyler yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garezini, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz, Pan-İslâmizm yapmadık; belki “yapıyoruz, yapacağız” dedik, düşmanlar da “yaptırmamak için bir an evvel öldürelim” dediler. Pan-Turanizm yapmadık; “yaparız, yapıyoruz” dedik, “yapacağız” dedik ve yine “öldürelim” dediler. Bütün dâva bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize yaptıkları baskıları artırmaktansa, hadd-i tabîiye, hadd-i meşrûa rücû edelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh efendiler, biz hayat ve istiklâl isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzâl ederiz.”⁴⁷

Bundan dolayı Atatürk, milliyetçilik kavramının veya hislerinin kötüye kullanılmasının, uluslararası buhranları çoğalttığı kanaatindeydi. 1935 te dünya mes'eleleri hakkında kendisiyle konuşan bir yabancıya, Avrupa'da durumun kötüye gittiğine işaretlerle, “Harbin ciddiyetini nazar-ı dikkate almıyan bazı gayr-i samimi önderler, taarruzun vasıtaları (agent'ları) olmuşlardır. Kontrolleri altındaki milletlere milliyetçiliği ve an'aneyi yanlış bir şekilde göstererek ve suistimal ederek onları aldatmışlardır.” diyerek⁴⁸ Faşizm veya Nasyonal Sosyalizmin körüklediği hislerin doğuracağı tehlikelere dikkati çekmiştir.

Milliyetçilik anlayışında elbette ki, herşeyin üstünde Türk Milleti ve onun menfaatleri gelir. Fakat Türk Milleti yer yüzünde diğer milletlerden tecrit edilmiş olarak tek başına yaşayabilecek bir millet değildir. O yüzden milliyetçilik, diğer milletlerin inkârı demek değildir. Milliyet duygusunun var olması ve yaşayabilmesi için başka milletlerin mevcut bulunması şarttır. Nitekim birçok anneler arasında birisine “Benim annem” diyebilmem için başkalarının annelerinin de mevcut olması lâzımdır. Millî hislerin en çok, bir milletin diğer milletlerle karıştığı yerlerde kuvvetlenmesi veya azınlık

⁴⁷ Bakanlar Kurulunun görev ve yetkisini belirten kanun teklifi dolayısıyla 1 Aralık 1921 de T.B.M.M. de yaptığı konuşmadan : *Söylev ve Demeçler*, I, 199, 201

⁴⁸ 21 Haziran 1935 te Gladys Baker'e verdiği demeç : *Söylev ve Demeçler*, III, 97

hayatı yaşıyan milliyetlerde artması tarihî bir tesadüfün eseri olmasa gerektir. Milliyet duygusu ile diğer milliyetlere saygı arasında bir tezat görülebilir. Ancak bu tezat, fert ile cemiyet, milletin bir ferdi ile millet arasındaki tezadı andırabilir. M. İzzet Bey'in de belirttiği gibi "Beşeriyet, birbirine zıt milletlerin çarpışmasından çıkan nefret dolu haykırışlardan ibaret değildir herhalde. Beşeriyet bir âhenktir veya öyle olması gerekir. Millî olan, olması gereken harsımızla ve millî ülkümüzle iftihar edebilmemiz için ona beşerî bir kıymet vermeye mecburuz."⁴⁹ İşte bundan dolayı Atatürk, kendi milliyetperverliğinin, milliyetçiliğinin aslâ bencil bir milliyetçilik olmadığı üzerinde ısrarla durmuştur: "Vâkıa bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperverânız ki, bizimle teşrik-i mesâi eden bütün milletlere hürmet ve riâyet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icabatını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz herhalde hodbinâne ve mağrûrâne bir milliyetperverlik değildir."⁵⁰ Çünkü Atatürk'e göre 'Millet', beşeriyetin bir organıdır. Beşeriyetin tümünü bir vücut ve Millet'i de o vücudun bir organı saymak gerekir.

Vaziyet böyle olunca, Türk Milleti ve Türk Milliyetçiliği için ilim ve fennin tek bir kaynağa dayandırılması bahis konusu olamaz. İlim ve fen nerede ise oradan alınacaktır. Daha 1922 de Mustafa Kemal'in bu konuya şöyle temas ettiğini görüyoruz: "Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çemberiçine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız. Bilâkis müterakkî, mütemeddin bir devlet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur"⁵¹. Şüphesiz ki milliyetçilik yabancı düşmanlığı da değildir. Medeniyet te ona katkıda bulunan milletlerin müşterek eseri olduğuna göre, milletler arasında, bir tarafın zararına işlemeyen karşılıklı menfaatleri gözetten bir işbirliği daima mümkündür. "Şu bilinsin ki, biz ecnebilere karşı herhangi düşmanca bir his beslemediğimiz gibi onlarla samimî münasebette bulunmak arzusundayız. Türkler bütün medenî milletlerin dostlarıdır. Ecnebler memleketimize gel-

⁴⁹ *Milliyet Nazariyeleri*, 140 vd.

⁵⁰ 14 Ağustos 1920 de T.B.M.M. de bir tahrir üzerine yaptığı konuşmadan : *Söylev ve Demeçler*, I, 101

⁵¹ 27.X.1922 de Bursa öğretmenleriyle konuşma : *Söylev ve Demeçler*, II, 44

sinler; bize zarar vermemek, hürriyetlerimize müşkülât irâsına çalışmamak şartıyla burada hüsnü kabul göreceklerdir. Maksadımız, yeniden yakınlık peyda etmek, bizi başka milletlere bağliyan revabıtı tezyid etmektir. Memleketler muhtelifdir, fakat medeniyet birdir. Ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır. Osmanlı İmparatorluğunun sukutu, Garb'a karşı elde ettiğı muzafferiyetlerden çok mağrur olarak kendisini Avrupa milletlerine bağliyan rabıtaları kestiğı gün başlamıştır. Bu bir hatâ idi, bunu tekrar etmiyeceğiz" diyordu Mustafa Kemal, 1923 Ekiminde M. Perrot'ta verdiği demeçte ⁵².

Millî seciye'ye önem veren, millî kültürü esas alan, geleneklere bağlılığı ancak geleceğe etkileri bakımından değerlendiren ve istikbalin inşasına engel olacak hurafelere saplanılmasını red eden, her şeyin üstünde istiklâli ve millî hakimiyeti gören, gerçekçi olan, diğer milletlere ve milliyetlere karşı saygı duyulmasını öngören Atatürk Milliyetçiliğı'nin, 1961 Anayasasının başlangıç kısmında şöyle ifade edildiğini görüyoruz: "Bütün fertlerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler tarafından toplayan ve milletimizi dünya milletleri âilesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak millî birlik ruhu içinde daima yüceltmeğı amaç bilen Türk milliyetçiliğı". . İşte Atatürk yolu budur. Ama şuna da işaret edelim ki, herkes Atatürk'ün yolunda olduğundan bahsederken gösterilen yönler birbirini tutmamakta bazen de birbirinin tamamiyle zıddı bulunmaktadır. Oysa Atatürk kendi yolunu ve kendisini izleyeceklerin sapmamaları gereken yönü göstermiştir: "Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir" ⁵³. Bu yolu izlemek gerekir. Ama bu yol yorucudur. Unutmamalı ki Atatürk te bu yolun yorucu olduğunu biliyordu. 26 Mart 1937 de Ankara'da düzenlenen Uludağ gecesinde, kendisinin izinde olduklarını haykıran gençliğe hitaben şöyle konuştuğunu duyar gibi oluyoruz: "Yorulmadan beni takip edeceğinizi söylüyorsunuz. Fakat arkadaşlar, yorulmadan ne demek? Yorulmamak olur mu? Elbette yorulacaksınız. Benim sizden istediğim şey, yorulmamak değil, yorulduğunuz zaman dahi durmadan yürümek, yorulduğunuz daki-

⁵² *Söylev ve Demeçler*, III, 67 vd.

⁵³ 1 Kasım 1937 de T.B.M.M. 'in açış nutkundan : *Söylev ve Demeçler*, I, 405

kada dinlenmeden beni takip etmektir. Yorgunluk, her insan, her mahlûk için tabii bir hâlettir. Fakat insanda yorgunluğu yenebilecek mânevî bir kuvvet vardır ki işte bu kuvvet, yorulanları dinlendirmeden yürütür. Sizler, yâni Türkiye'nin genç evlâtları, yorulsanız dahi beni takip edeceksiniz" ⁵⁴.

Bu yolu izleyenlere, günlük şahsî ve politik çıkarlara sapmadan izleyebilenlere ne mutlu! Atatürk'ün "Ne mutlu Türküm diyene!" dediği gibi.

⁵⁴ *Söylev ve Demeçler*, II, 283

GAZİ'NİN (ATATÜRK'ÜN) HALKÇILIK ÜLKÜSÜ, HALKEVLERİ VE SONRASI

M. RAUF İNAN

Halkçılık çağı : Halkçılık, halk amacında, halka dayalı ve halkça yürütülen bir toplumsal düzen anlamındadır. Temelinde gerçek demokrasi anlamına gelir*. Ancak Gazi'nin halkçılığı, bugünkü anamalcı (kapitalist) ülkelerin biçimsel ve törensel demokrasisi değil, gerçek bir halkçılıktır.

Halk, halkçılık, demokrasi deyimleri günümüzde ve ülkemizde hemen tüm dünyada çok kullanılan sözcükler olmuştur. Ancak bu sözcükleri herkes kendine göre bir anlamda kullanmaktadır. *Halk* sözcüğü bizde 1920 den beri –demek ki yeni Türk Devleti'nin kuruluşundan beri– özellikle üzerinde durulan ve çok yinelenen (tekrarlanan), çok söylenen bir deyim olmuştur.

Bu sözcüğe eski metinlerde Kanuni'nin, günümüzde bir çeşit atasözü, özdeyiş gibi kullanılan: “*Halk* katında muteber bir nesne yok devlet gibi, / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi” ikili dizesinde rastlıyoruz. Son yüzyıllarda Namık Kemal'in: “*Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten*” dizesinden önce halk sözcüğünün yazı dilimizde, yazınımızda çok kullanılıp kullanılmadığını pek bilmiyorum. Namık Kemal'in bunu millet anlamında kullanmamış

* *Demokrasi* deymi, eski Yunancada (demos = halk) ve (Kratos = buyruk, buyruğunu yürütme, uygulama, yerine getirme) anlamına gelen iki sözcüğün birleşmesinden oluşmuştur. Özüne bakılırsa, eski Yunanistan'da ne *demokrasi*, ne de *insan hakları* vardı. Atina'da nüfusun yarısı olan kadın insan haklarından yoksundu, Köle gibi idi. Köle sayısı da atinalı nüfusun bir kaç katı idi. Netekim Yunanistan'ın Washington büyükelçisi Kostantin Papayotakis ABD dışişleri bakan yardımcısı Sisco'ya eski Yunanlılarda *demokrasi*'nin olmadığını, Perikles zamanında çok kısa bir süre, o da yalnız Atina'da uygulandığını, o demokrasi yurttaşlarının da bir avuç azınlık olduğunu, halkın büyük çoğunluğunun özgür olmadığını söylemiş. (Cumhuriyet gazetesi, 9 Ekim 1974) “Demokrasinin Beşiği” yazısı - Niyazi Berkes. (Türk yurdu) dergisinin III. cilt, 1975. sayısında Akçoraoğlu Yusuf” demokratiler = demokratlaştırma” sözcüğünü “enamileştirme” olarak Osmanlıcaya çevirmiştir ki, o da “halklaştırma” demektir.

olduğunu, yine “Kaside” başlıklı o koşuğundaki: “Dönersem kah-peyim millet yolunda bir azimetten” dizesinden anlaşılıyor.

Halk sözcüğü Türk Dil Kurumunun (Türkçe Sözlük)’ünde:

1 – Aynı ülkede oturan ve ortak menfaatlarla (çıkarlarla) birbirine bağlı kişilerin tümü, 2 – Bir ulusun belli bir çevre içinde yaşayan kısmı (bölümü), 3 – Aynı yerde toplanmış kimseler, 4 – Ulusun aydınlar ya da resmî (kamusal) görevliler dışında kalan kısmı (bölümü) . . . olarak dört türlü açıklanmış, bir de çok bilinen bir atasözünü örnek verilmiş: “Halka verir talkını (telkini) kendi yutar salkımı”.

Eski sözlüklerde: (ahali, tebaa, raiye, reaya, avam, avamı nas) gibi karşılıklar gösterilmektedir. (Kul taifesi) de denilmektedir.

Bu sözcüğün karşılığı Almancada (Volk) tur, –folk gibi söylenir–, Fransızcada (peuple), İngilizcede (folk) tur. Bunlar oldukça (halk) sözcüğü anlamı taşırlar.

Osmanlı Devletinde halk, Padişahın kulları, köleleri idi. Padişah ta Tanrının Yer yüzünde vekili, gölgesi olarak deyimlendirilirdi, ki bu, İslâm inancına temelden terstir**.

Yeni devlette işte ahali, avam, avamı nas denen ve padişahın kulu olarak nitelenen bu halkı, insan olmanın, yurttaş olmanın bilincine ve yüksek değerine, onuruna vardırma gerekiyordu. Bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa kendi toplum düşününde, devlet düşününde, toplum ve devlet düzeninin temelinde ve amacında ilk ülküsünün deyiimi olarak *ulusu*, hemen arkasından da *halkı* akmıştır. O, Türk Ulsu için etkili görev yüklendiği hemen o ilk yıllarda, hatta ilk aylarda bu iki sözcük üzerinde çok durmuştur.

7 Temmuz 1919 da “Kuvayi milliyeyi âmil ve *iradei milliye*’yi hakim kılmak = Ulusal güçleri etken ve *ulusal iradeyi* eğemen kılmak”

** Bilindiği gibi, Hz. Peygamber, (Tanıklık Sözünde = Kelime-i Şhadette) önce Tanrının “kulu” ancak sonra da “elçisi” olarak belirtilir. İslâmda tüm insanlar yalnız Tanrının kuludurlar, kula kul olmazlar. Kur’an, daha çok insan sorununu işleyen, ikinci sûresinin 30. ayetinde Tanrının insanı –şu demek ki, tüm insanlar– kendisine “halife” –vekil demektir– kıldığını belirtir. Ve insanın mükerrem kıldığını (ağırlandığını), yaratıkların en güzeli olduğunu açıklar. Peygamber bir çok söylevlerinde: “Ey insanlar!” diye tüm insanlara seslenir. Padişahın yer yüzünde “Tanrının gölgesi = zil-ul-lâhi fi-l âlem” deyiimi İslâm’a tümünden aykırıdır. Bilgisizliğin ve dalkavukluğun hem dini, hem de sözde dinin en büyük temsilcisi, Peygamberin vekili olan adamı ne duruma soktuğu açıkça görülüyor.

ülkü ve amacını ortaya koymuştu. Ulusun kurtuluşunu bu ülkünün gerçekleşmesinde görüyordu. Bu “ulusal irade” ülküsü 20 Ocak 1921 de Teşkilâtı Esasiye (Anayasa) kanunu münasebetiyle Millet Meclisinde ki söylevinde “*Hakimiyeti milliye = Ulusal egemenlik*” olmuş, 29 Ekim 1923 te Cumhuriyete dönüşmüştür.

Mustafa Kemal Paşa'nın *halkçılık* ülküsü de ulusçuluk (milliyet ülküsünün) hemen yanbaşında yer alıyordu. Zati ulus sözcüğü ve ulusçuluk ülküsü halkı ve halkçılığı da içeriyordu, ve onun büyük ülküsü olmuştu. O, kendisi de halktan gelmiş, halktan kopmamış, ayrılmamıştı. O'nun “halk”ı tanımlaması ona verdiği anlam, 1 Aralık 1921 deki “Bakanların Ödev ve Sorumlulukları” yasasının görüşülmesi sırasındaki söylevinde apaçık belirir:

“Toplumsal meslek bakımından da düşündüğümüz zaman biz yaşamını, bağımsızlığını kurtarmak için çalışan emekçileriz (erbabı sa'yız). Zavallı bir halkız. Neliğimizi (mahiyetimizi) bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmak zorunda olan bir halkız. Bunun için her birimizin hakkı vardır, yetkisi vardır. Ama, çalışmakla bir hakkı elde ederiz. Yoksa arka üstü yatmak ve yaşamını çalışmadan geçirmek isteyen insanların bizim toplulumuz içerisinde yeri yoktur. hakkı yoktur...”

Bu sözlerinden Atatürk'ün “halk” sözcüğünden ne anladığı, neyi amaçladığı açıkça ortaya çıkıyor. Halkçılığı da O, şöyle tanımlıyor:

“Halkçılık, toplumsal düzenini emeğe (sa'ye) dayandıran bir toplumsal öğretilerdir. O'nun kendi deyişiyle: “Halkçılık, nizamı içtimaisini sa'ye istinat ettiren bir mesleki içtimaidir”.

Yine o gün o söylevinde şöyle demişti:

“Bilimsel, toplumsal bakımdan bizim hükümetimizi belirtmek gerekirse, ona halk hükümeti deriz...”

Genel Yönetimi doğrudan doğruya halkın eline vermek :

(Vakit Gazetesi, 10 ocak 1922, Başyazar Ahmet Emin Beyle (Yalman) yaptığı görüşme, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri V, sayfa: 93-94).

“..... Her halde halkımızı yönetim ile ilgilendirmek, şu demek ki (yâni) yönetimi doğrudan doğruya halkın eline verebilecek bir yönetim biçimini kurmak, hem ulusal egemenliğin gerçek olarak temsili, hem de böylece halkın benliğini anlaması bakımından en

gerekli idi. İşte bu düşüncelerin ve incelemelerin esinlenmesi olarak tasarı (proje) yapılmıştı.

Halkçılık örgütü en ufak daireye dek yayılırsa, elde edilen sonucunun büyük ve daha gür verimli (feyiznâk) olacağına kuşku yoktur. Yurt ve ulusun, içinde bulunduğu zorlukları ve savaş durumunu düşünürsek, Meclisin çalışma sonucunu ve oradaki başarısını beğenip değerlendirmemeye olanak yoktur.

Ulusal ant (Misakı Milli) barış yapmak için en ussal (makul) ve en az koşullarımızı kapsayan bir izlencedir (programdır). Barışa varmak için toplulaştıracağımız temelleri (esasatı) kapsar. Ne var ki, yurt ve ulusu kurtarmak için barış yapmak yeter değildir. Ulusun gerçek kurtuluşu için yapılacak çalışmalar ondan sonra başlayacaktır. Barıştan sonraki çalışmalarda başarılı olabilmek ulusun bağımsızlığının korunmasına bağlıdır. Ulusal Andın (Misak-ı Millinin) amacı onu sağlamaktır. Yurt ve ulusun yarınından asıl güvenli olabilmesi, bir kez *halkçılık* temeline dayanan yönetim örgütünün hakkıyla yapılması ve örgenletilmesi (taazzuv ettirilmesi) ve uygulanmasıyla birlikte tutumsal durumumuzun (ahval-i iktisadiyemizin) ulusal gönencimizi sağlayacak biçimde düzeltilmesine ve canlandırılmasına bağlıdır.

Bu gerçekleri ulusal inan (akide-i milliye) tanıyarak koruyabilecek bir toplum olabilmemiz için de eğitim ve öğretimimizi (maarifimizi) tümünden işsel (amelî) ve gerçek gereksinmelerimize uygun bir izlence içinde yeniden kurmak gerekir. Bu noktalarda başarı yoluyla yurt bayındırılabilir (imar edilebilecek) ve ulus zenginleştirilebilecektir.

Ufak bir izlence (program) kadrosu söylemek gerekirse,: Örgüt baştan sona dek *halk örgütü* olacaktır. Genel yönetimi halkın eline vereceğiz. Bu toplumda hak sahibi olmak, herkesin emek ve çalışma sahibi olması temeline dayanacaktır. Ulus hak sahibi olmak için çalışacaktır.

Düzeltilecek şeyler tutumbilim (iktisadiyat) ve ulusal eğitim, öğretimidir. Bu yolla yurt bayındırılacak (imar edilecek), ulus gönenc sahibi olacaktır.

.....

Ulusal Ant içinde varlığı sağlandıktan sonra gürültü çıkarıp karıştırıcılık (fesatçılık) edecek ve toprak genişletme düşüncesinde bulunacak adamlar ortaya çıkamaz. Bence buna olanak yoktur”.

Ve tutumsal (ekonomik) yönden :

Atatürk tutumsal bakımdan halkçılık ülküsünü ilk kez 17 Şubat 1923 te, -Barıştan önce, henüz Lozan Konferansı sürüp dururken- (İzmir İktisat Kongresi'nin) açış söylevinde açıklanmıştır:

"..... Efendiler! Uzun aymazlıklarla ve derin aldırıışsızlık (lâkaydi) ile geçen yüzyılların tutumsal yapımızda açtığı yaraları sağaltmak, sağaltma çıkar yollarını (çarelerini) aramak ve ülkeyi bayındırlığa ulusal bir gönence, mutluluğa ve zenginliğe eristirecek yolları bulmak için, olacak çalışmalarınızın başarılı sonuçlara ulaşmasını dilerim...."

"..... Çünkü halkın sesi hakkın sesidir....." ... "... Bir ulusun doğrudan doğruya yaşamiyle, yükselmesiyle, çökmesiyle, ilgili ve ilişkili olan ulusun tutumbilimidir. Tarihin ve deneyimlerin saptadığı bu gerçek, bizim ulusal yaşamımızda ve ulusal tarihimizde de tümiyle kendisini göstermiştir. Gerçekten Türk tarihi incelenirse bütün yükselme ve çökme nedenlerinin bir tutumsallık (iktisat) sorunundan başka bir şey olmadığı anlaşılır. Tarihimizi dolduran bunca başarılar, utkular veya yenilgiler, yıkılmalar ve yıkımlar, bunların hepsi; oldukları dönemlerdeki tutumsal durumlarımızla ilişkili ve ilgilidir. Yeni Türkiyemizi yaraşır (lâyık) olduğu aşamaya eristirebilmek için, kesinkes tutumsallığımıza birinci kertede önem vermek zorundayız....."

"..... Bu çalımı kurumlu, (azametli), güçlü, erkli padişhlar izledikleri dış siyasaı kendi emelleri, tutkuları ve isteklerine dayandırmışlardır. İç örgütlerini dış siyasalarına uydurmak zorunluğunda kalınca, aldıkları ülkede bütün öğeleri dilleri, dinleri, gelenekleri, her şeyi başka başka olan ve bir çok uluslardan oluşan bu öğeleri, olduğu gibi korumaya kalkıştılar ve onlara bütün bu şeyleri korunmuş bırakabilecek ayrıklıklar (istisnalar), ayrıcalıklar, bağışladılar. Buna karşılık asıl öge (bu deyimle Atatürk Türk halkını belirtiyor) uzun savaş yolculukları yapmakla, fetihler alanlarında ölmekle, alınan ülkelerin kendisini ve halkını beslemekle ve onlara bekçilik etmekle kendi kendini yıkıp geçiriyordu. Bunun için ulus, asıl öge, kendi evinde, kendi yurdunda kendi gerçek yaşam deneyimlerini elde etmek için çalışmaktan büsbütün yoksun bir durumda bulunuyordu...." "... Kapitülasyon sözcüğü, bir kale içinde çevrilmiş bulunan, savunma araç ve gereçlerini kullandıktan sonra,

kendini teslim etmek zorunda kalanlar için kullanılan bir sözcüktür. İşte böyle bir sözcüğü, padişahların müsaadesini tercüme ederken kullandılar....” “.... Yeni ülkeler açanlar (fatihler) asıl öğeyi ardına takarak kılıçla fetihler yaparken, kılıç sallarken alınan ülkelerin insanları kazandıkları ayrıklıklar, ayrıcalıklarla sapanla yapıyorlardı.; toprak üzerinde çalışıyorlardı. Akradaşlar! Kılıç ile ülkeler açanlar, sapanla toprak açanlara (fütuhât yapanlara) yenilmeye ve sonucunda yerlerini bırakmaya zorunludurlar. Netekim Osmanlı saltanatı böyle olmuştur....” ... “... Kılıç kullanan kol yorulur, en sonunda kılıcı kınına koyar ve belki kılıç o kında küflenmeye, paslanmaya mahkûm olur. Ama sapan kullanan kol gün geçtikçe daha çok güçlenir ve daha çok güçlendikçe daha çok toprağa iye ve sahip olur”.

..... “.... Bir de taşlıkların çevrelerini saran çakara-tapanlar vardı. Onlar da padişahların anlayışları ile anlayışlanırlar ve padişahın bu anlayışını, bu isteğini bir göksel gereklik (lâzime-i semaviye), bir Kur'an gereği gibi herkese aşarlardı. “Gerçekte devlet bağımsızlığını çoktan yitirmişti ve Osmanlı ülkesi yabancıların serbest bir sömürgesinden başka bir şey değildi ve Osmanlı halkı içindeki Türk ulusu da tümünden tutsak bir duruma getirilmişti. Bu sonuç ...ulusun kendi iradesine ve kendi egemenliğine sahip bulunamamasından ve irade ve egemenliğin şunun bunun elinde kullanılagelmiş olmasından ileri geliyordu. Öyleyse kesinlikle diyebiliriz ki, biz ulusal bir çağ yaşamıyorduk ve ulusal bir tarihe sahip bulunmuyorduk.....”

“İşte, ulusumuz, ulusal döneme girdi, halk dönemin başlangıcına girdi”.

“.... Biliyorsunuz ki Ulusal Ant (Misak-ı Millî), ulusun tam bağımsızlığını sağlayan ve bunu sağlayabilmek için, tutumsallığında (iktisadiyatıda) gelişmesine engel olan bütün nedenleri –bir daha kesinlikle dönmemek üzere– ortadan kaldıran bir başyasadır (düsturdur). Teşkilâtı Esasiye Kanunu (Anayasa) egemenliğin bağılsız koşulsuz ulusun üstesinde kalabilmesi için, *halkın bizzat* kendi yazgısını yönetmesi temelini koşul (şart) kılan bir yasadır.....”

.....

..... “Siyasal, süel (askerî) utkular ne denli büyük olursa olsunlar, tutumsal utkular ile taçlandırılmazlarsa meydana gelen

utkular kalımlı olamaz az zamanda söner. Bu nedenle en güçlü ve parlak utkumuzun dahi sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği yararlı sonuçları saptamak için tutumsallığımızın, tutumsal egemenliğimizin sağlanması, güçlendirilmesi ve genişletilmesi gerektir. Bunca gürverimli (feyizli) ve bunca güçlü olan yeni hükümetimizin düşmansız kalacağını varsaymak doğru değildir. Bu güzel temellerin dahi içine kundak koyarak onu yıkmaya çalışacaklar olacaktır. Onun yaşama, gürverimine karşı yağınmalar (suikastlar) düzenlemeye girişecekler bulunacaktır. Bütün bunlara karşı en güçlü savutumuz (silahımız) tutumsallıktaki genişlik, sağlamlık ve başarımız olacaktır. İçine girdiğimiz *halk döneminin*, ulusal dönemin, ulusal tarihini dahi yazabilmek için kalemlerimiz sapanlar olacaktır. Bence *Halk dönemi*, tutumsallık (iktisat) dönemi kavramı ile deyimlendirilir”.

“..... Eğer vatan denen şey kupkuru dağlardan, taşlardan, bataklık alanlardan, çıplak ovalardan ve vatan; kentlerden, köylerden oluşmuş olsaydı, onun zindandan hiçbir ayrımı olmazdı. Ve gerçekten bu felsefenin sahipleri bu değerli vatanımızı böyle zindan ve cehennem yapmaktan başka bir şey yapmamışlardır. Oysa bu vatan çocuk ve torunlarımız için cennet yapılmaya yaraşır, en çok yaraşır bir vatanıdır.....” “Ve artık bu yurt böyle yoksul ve bu ulus değersiz değil; belki yurdumuza zengin yurdu, zenginler yurdu, bu yeni Türkiye'nin adına da çalışkanlar ülkesi denilsin. İşte ulus böyle bir dönem içinde bulunuyor ve böyle bir dönemi yükseltecektir. Ve böyle bir dönemin tarihini yazacaktır. Ve böyle bir dönemde, böyle bir tarihte en büyük onurun, en büyük hak çalışanlarınkı olacaktır”.

..... “Gerçekten geçmişte ve özellikle Tanzimat döneminden sonra yabancı anaparası (sermayesi) yurttan ayırık (müstesna) bir yere sahip oldu. Ve bilimsel anlamıyla denebilir ki, devlet ve hükümet yabancı anaparasının jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her uygar devlet gibi, ulus gibi, yeni Türkiye dahi bunu onayamaz. Burasını tutsak ülkesi yaptıramaz”.

.....

“.... Yeni devletimizin yeni hükümetimizin bütün temelleri bütün izlenceleri (programları) tutumsallık izlencesinden çıkmalıdır. Çünkü, demin dediğim gibi, her şey bunun içinde bulunmaktadır. Bunun için çocuklarımıza öyle öğretim ve eğitim vermeliyiz, onlara

öyle bilim ve düşümsel ekin (irfan) vermeliyiz ki, tecim, tarım ve sanatta ve bütün bunların çalışma alanlarında verimli olsunlar, etkili olsunlar, etkin olsunlar, eylemli bir üye olsunlar. Bunun için eğitim, ve öğretim izlencemiz, gerek ilköğretimde, gerek ortaöğretimde verilecek bütün şeyler, bu bakıma göre olmalıdır. Eğitim ve öğretim izlencelerimiz gibi, devlet dalları (şuabatı) için tasarlanacak izlenceler dahi, tutumsallık izlencesine dayanmaktan kendilerini kurtaramazlar. Temelli bir izlençe uygulamak ve bu izlençe üzerinde bütün ulusu uyumlu olarak çalıştırmak gerektir”.

“Bizim ulusumuzun çıkarları birbirinden ayrılr sınıflar durumunda değil, tam tersine varlıkları ve çalışmalarından elde edilen sonuçları birbirine gerekli olan sınırlardan oluşmuştur. Bu dakikada beni dinleyenler çiftçilerdir, sanatçılardır, tüccarlardır ve işçilerdir. Bunların hangisi birbirine karşı koyan olabilir. Çiftçinin sanatçıya, sanatçının çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, birbirine ve işçiye gereksinimleri olduğunu kim yoksayabilir (inkâr edebilir).

“Bugün bulunan yapınaklarımızda (fabrikalarımızda) ve daha çok olmasını dilediğimiz yapınaklarımızda kendi işçilerimiz çalışmalıdır. Gönençli ve kıvançlı olarak çalışmalıdır. ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır ve yaşamın gerçek tadını tadabilmelidir ki, çalışmak için erk ve güç bulabilsin. Bunun için, izlenceden söz edildiği zaman, denebilir ki bütün halk için “*çalışma Ulusal andı*”dır.....”.

Halk devleti ve hükümeti :

“Halkçılık” Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk kuruluşundan hemen 5 ay sonra ve Cumhuriyetin kuruluşundan daha 3 yıl önce, büyük Türk Devrimciliğinin bu ülküsü açıklanmıştı. 18 Eylül 1920 günü Büyük Millet Meclisine getirilen “*Teşkilâtı Esasiye Kanunu*” (Anayasa) tasarısının gerekçesinde: “*Halkın öteden beri içinde bulunduğu yoksulluk sıkıntısının (sefaletin) nedenlerini kaldırarak, onun yerine gönenç ve mutluluk getirmek Meclisin başlıca amacıdır. Toprak, eğitim, tüzün (adalet), maliye, tutumsallık (iktisat) ve evkaf idareleriyle öteki bütün kurumlar halkın gereksinmelerine göre yenilenecektir. Bunun için gerekli siyasal ve toplumsal ilkeler ulusun ruhundan alınacaktır. . . .*” deniyordu. 2 ay sonra da 18 kasım 1920 de, Meclisin 99. toplantısının 1. oturumunda açıklanan “*Halkçılık Programı*”, “*Büyük Millet Meclisinin Beyannamesi*” Kur-

tuluş Savaşı yanında büyük Türk Devriminin temelindeki felsefeyi ve amaçlarını, ülküler dizgesini açık ve kesin belirtiyordu.

Bir yıl sonra da 18 Ekim 1921 de, Devrimin temel düşüncesini, ülkü ve amaçlarını koyan Önderi Mustafa Kemal Paşa şunu diyordu:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dahi, egemenliğine bağılsız ve koşulsuz sahip olan ve yönetim yöntemi halkın yazgısını kendisinin ve eylemli olarak (bizzat ve bilfiil) yönetmesi temeline dayanan bir halk hükümeti”dir. Türkiye halkı bu ereğinin elde edilmesi için savaştı, savaşmaktadır ve savaştacaktır...”.

3 Ocak 1922 de: *“Ulusun bugünkü yönetimi, gerçek neliği (mahiyeti) ile bir halk yönetimidir...”* 7 Şubat 1923 te Balıkesir’de halkla yaptığı bir konuşmada, barışın elde edilmesinden sonra, *Halkçılık* temeli üzerine dayalı ve Halk Fırkası adıyla bir parti kurmak güdeğinde (niyetinde) olduğunu söyledikten sonra:

“Halk Fırkası halkımıza siyasal eğitim vermek için bir okul olacaktır...” diyordu. 8 Nisan 1923 Seçim Bildirisi şöyle başlıyordu:

“Yurdu ve ulusu eriyip dağılma ve çökme yıkımından (inhilâl ve izmihlâl felâketinden) kurtarmak için, ulustan aldığı kesin yetki ile toplanan (Türkiye Büyük Millet Meclisi) ulusal egemenlik temellerine dayalı bir halk devleti ve hükümeti kurdu...”

13 Ağustos 1923 te Meclisin 2. dönemini açış söylevinde:

“Gerçekten, Türkiye Devletinin, bu yeni kuruluşun dayandığı temeller, neliği bakımından kendinden önceki tarihsel kuruluşların temellerinden başkadır. Bunu bir sözcük ile belirtmek gerekirse, diyebiliriz ki, yeni Türkiye Devleti bir halk Devletidir, halkın devletidir. Geçmişteki kuruluşlar ise bir kişi devleti idi, kişilerin devleti idi...”

Sayın Prof. Dr. Muammer Aksoy’un Cumhuriyet Gazetesinde 11 Kasım 1973 günü başlayan ve 15 sayı süren *“Atatürk Günlerinde Sosyal Demokrasi”* yazısında 1921 yılının (Hakimiyeti Milliye) gazetesinden aktardığı Hüseyin Ragıp (Baydur) ve Mahmut Esat’ın (Bozkurt) geniş yazılarından, o yıllarda –1921 lerde– halkçılık ülküsünün enginliği derinliği ve içtenliği tüm açıklığıyla anlaşılıyor. Mahmut Esat bir yazısında Gazi’nin “Balkanların Ödev ve Sorumlulukları Yasası’nın görüşülmesi sırasında Mecliste yaptıkları söylevde yeni kurulmakta olan Türk Devletini (Halkın Emeği Devleti) olarak be-

lirttiğini açıklıyor. O yazılarda devlet “emeğe dayanan devlet” ve halk ta “üretici” kitle olarak nitelendiriliyor. “Üreticilik” ve “emek”, “halk” deyiminin belirgin özelliği olarak o yazılarda açıklanıyor. Her iki yazarın yazılarındaki görüşler ve düşünceler hiç kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa’dan alınmadır ve O’nun buyruğudur. Mahmut Esat’ın sözünü ettiği meclis görüşmesi 1 aralık 1921 dedir. Atatürk’ün o günkü söylevindeki “halk”ı tanımlaması yukarıda geçmişti.

Atatürk diyor ki: “Bizim görüşümüz gücün, erkin, egemenliğin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır”.

O’nun kendi sözcükleriyle: “Bizim noktai nazarımız kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır.”

(Anıt Kabir duvarındaki özdeyişlerinden)

Ve demokrasi için de, O diyor ki:

“Bizim bildiğimiz, demokrasi siyasaldır; onun amacı ulusun, yönetenler üzerindeki denetimi ile siyasal özgürlüğü sağlamaktır. Demokrasinin birinci özelliğiyle ortak, ikinci bir özelliği daha vardır. O da şudur: demokrasi düşünseldir, bir kafa sorunudur. Her halde bir mide sorunu değildir. Hükümet ilkesi de bir tüze (adalet) sevgisini ve aktöre (ahlak) düşüncesini gerektirir.

Demokrasi yurt aşkıdır, babalık ve analıktır.

Demokrasi gerçekte bireyseldir, bu nitelik yurttaşın egemenliğe, insan niteliğiyle katılmasıyla olur....

En sonunda, demokrasi, eşitliktir. Bu nitelik demokrasinin bireysel olması niteliğinin zorunlu bir sonucudur. Kuşkusuz bütün bireyler özdeş siyasal hakları taşımalıdırlar. Demokrasinin bu bireysel ve eşitlikçi niteliklerinden, genel ve eşit oy ilkesi çıkar...” (1929).

Ve Köylü için:

Türk Devriminin düşünen ve eyleme koyan önderi, O bu görüşleri ve kesin kararları belirleyen toplumsal nedeni ve gerekliliği, tanılamış (teşhis etmiş), 1 mart 1922 de Meclisi açış söylevinde şöyle dile getirmişti: (Zabıt Ceridesi, 1. dönem, 3. toplantı, cilt: 188, sayfa: 5).

“Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun yanıtını hemen birlikte verelim Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. Öyleyse, herkesten daha çok gönenç, mutluluk ve zenginliği en çok hak etmiş ve ona en layık olan köylüdür. Bunun

için Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin tutumsal siyasası bu temel ereği elde etmeye yöneliktir.

Diyebilirim ki, bugünkü yıkım ve yoksulluk sıkıntısının (sefililiğin) tek nedeni bu gerçeğin aymazı bulunmuş olmamızdır. Gerçekten; yedi yüzyıldır cihanın çeşitli bölgelerine göndererek, kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarda bıraktığımız ve yedi yüzyıldan beri emeklerini ellerinden alıp, saçıp savurduğumuz ve buna karşılık sürgit onur kırma, aşağılama ve kötüleme (tahkir ve terzil) ile karşıladığımız ve bunca özveriliklerine ve iyiliklerine karşı iyilik bilmezlik, küstahlık, zorbalıkla uşak kertesine indirmek istediğimiz bu öz sahibin önünde bugün tam utanç ve saygı ile gerçek durumumuzu alalım”

“..... Demiştik ki, bu yurdun öz sahibi ve toplumumuzun temel ögesi köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne dek eğitim ve öğretim ışığından (nuru maarifeten) yoksun bırakılmıştır. Bunun için, bizim izleyeceğimiz eğitim ve öğretim siyasasının temeli ilkönce, varolan bilmezliği (cehli) gidermektedir.....”.

(Şunu da anımsayalım ki: Cumhuriyet'in ilk çıkan kâğıt paralarının arka yüzünde çift süren bir köylü resmi konmuştu).

(22. 1. 1925, Bursa Şark Sinemasında halkla konuşurken):

“..... Halkımızın çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu memleketin çok güçlü olmasının nedeni de halkımızın çiftçi ve çoban olmasıdır, Oysa, şimdiye dek bir çok nedenler ve etmenler etkisiyle ne çiftçiliğini ve ne de çobanlığını yapabilmiştir....”

Sonra da şunlar söylemişti: “Milletimiz çiftçidir. Ulusu çiftçilikteki çalışmalarını çağcıl tutumsal önlemler ile (tedabiri iktisadiye ile) en yüksek sınıra ulaştırmalıyız. Köylümüzün çalışmalarının sonuçlarını ve meyvelerini kendi yararından yana en yüksek sınıra çıkarmak tutumsal siyasamızın temel ruhudur. Bunun için; bir yandan çiftçinin çalışmalarını artıracak verimli kılacak bilgi, araç ve fenni aletlerin kullanılmasına ve yayılmasına ve öte yandan onun çalışmalarının sonucundan en çok yararlanmasını sağlayacak tutumsal önlemlerin alınmasına çalışmak gerektir. Şimdiye dek bulunan yolsuzluk, çağcıl taşın araçlarının yokluğu değiş tokuş yöntemlerinin çiftçi zararına olması ve hükümet yasalarının çiftçiye korumaması gibi engellerin kaldırılması gerektir.....”.

Köylü için sonraki yıllarda da :

1 Kasım 1936 da: “Tarımda kalkınmayı kolay ve çabuk yapmak için koşullar çok ilerlemiş ve hızlanmıştır. Yeni yöntemde ve yeni makineler kullanmakta iyi örgütle yapılacak yardımların hızla sonuç vereceğini görüyoruz. Kooperatif örgütü her yerde seçilmiştir. Ödenlik (kredi) ve satış için olduğu gibi, üretim araçlarını öğrenip kullanmak için de, kooperatiftan yararlanmayı olanaklı görüyoruz.

Tarımda hastalıklar ile savaşma işine daha çok önem vermek gerektir. *Toprak yasasının bir sonuç varmasını kamutayın (Meclisin) yüksek çabasından beklerim.* Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması kesinkes gerektir. Yurdun sağlam temeli ve bağımsızlığı bu temeldedir.”

Ve 1 Kasım 1937 de 5. dönem 3. toplanma yılını açarken Mecliste :

“Bir kez, yurttan topraksız çiftçi kalmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiç bir neden ve yolla (sebepler ve suretlerle), bölünemez bir nitelik (mahiyet) alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işleyebilecekleri toprak genişliğini, toprağın bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim ölçüsüne göre sınırlamak gerektir.

Küçük, büyük bütün çiftçilerin iş araçlarını artırmak, yenileştirmek ve korumak önlemleri, vakit geçirilmeden alınmalıdır. Her durumda en küçük çiftçi ailesi, bir çift hayvan sahibi kılınmalıdır; en iyi (ideal) olan öküz değil, beygir olmalıdır. Öküz, ancak kimi koşulların henüz sağlanması güç bölgelerle hoş görülebilir Köyde ve yakın köylerde, ortak harman makineleri kullanırmak, köylülerin ayrılamıyacağı bir alışkanlık durumuna getirilmelidir”

Sonraki yıllarda da halk devleti :

Mart 1934 te (İnkılâp Kürsüsü Dersi’nde), Büyük Türk Devriminin temel ülkelerini, amaçlarını ve sürecini açıklayan İsmet Paşa, Devrimin ikinci önderi de şöyle diyordu :

“.... Türk Devrimi ilk anda *halk devletini* kurdu. Büyük Millet Meclisinin *halk hükümeti* Osmanlı Devleti karşısında hem varlığı ile, hem de temelleri ile artsız arasız çarpışma durumunda bulundu....” ... “...Türkiye Büyük Millet Meclisi kurumunda vücutlanan *Halk devleti* –ki, onun açık deyişi Cumhuriyettir– Türk

Ulusunun yazgısı üzerinde bağılsız koşulsuz (kayıtsız şartsız) bütün yetkileri kendinde toplamıştır....” “...Devrimin büyük atımlı (dinamik) sürekliliği hepimizi uzun ve çetin yola koymuştur. Devrimciler *halk kitlesi* içinde onun yeni ve ileri güç olması için çalışırken, çok zorluklarla uğraşacaklardır. Geniş *halk kitlesine* Devrimin temiz ülkülü düzenini anlatmak ve bu yolda maddesel yoksunluklara katlanmak gerektir...” ... “...Türk Devriminin amacı, ulusal kurtuluş ve yükseliş dâvâsı olduğuna göre, bizim için *kitlenin* gereksinmesini sağlamak temel ödevimizdir....”

Büyük devrim ülküsünün odağı :

“*Türkiye'nin öz sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylü*”, “*herkesten çok gönenç, mutluluk ve zenginliğe lâyık olan köylü*”, “*halk hükümeti*”, “*halk devleti*”, “*halkın devleti*”, “*halk yönetimi*”, “*halkın sefaleti*”, “*halkın ihtiyaçları*”, “*halk kitleleri*”, “*halkçılık esası*”, “*halka siyasal eğitim vermek*”, “*geniş halk kitlesine devrimin temiz ve ülkülü düzenini anlatmak*” Bunlar elbet te ki, ülküler, amaçlar, kararlar olarak saptanmış ve kesinleşmişti. Ve her şeyden önce ancak geniş, sürekli ve tasarlı (planlı) bir eğitimle halkın uyarılması, bilinçlendirilmesi ile gerçekleştirilebilirdi. O da halkın bir yandan eğitim ve ekim (kültür), öte yandan yaşam düzeyini geliştirmek, yükseltmekle *kitlenin ihtiyacını* sağlamakla olabilirdi.

(O yıllarda henüz bir işçi kitlesi bulunmadığından halkçılık tümiyle köye yönelikti).

Bu ülkünün gerçekleşmesi iki yandan olacaktı :

1 — Tutumsal (ekonomik): halka, insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi, yaşam güvenliği sağlamak, herkesi iyi kazançlı iş sahibi yapmak.

2 — Ekinel (kültürel) ve eğitimsel: Halka, insan ve yurttaş olma hakkının onurunu, değerini ve bilincini veren, geleceği için umudunu güvence altına alan aydınlığı, bilgi ve beceriği kazandırmak, her Türkü başarılu bir meslek sahibi yapmak.

“Halkçılık” ülküsünü getiren Atatürk bunları sağlamanın yollarını göstermeye, açmaya ve uygulamaya çalışmıştı. Birincisini 15 yıl süresince söylev ve yönergeleriyle devleti yönetenlere, hükümetlere, Meclislere, yasacılara, ikincisini millî eğitim bakanlarına, yetkililerine, eğitimcilere, öğretmenlere ödev olarak vermişti.

Bunun yöntemi ne olmalıydı?

Devrim kadrosunun ikinci önderi Başvekil İsmet Paşa İnkılâp Kürsüsündeki dersinde Devrimi açıklarken şöyle demişti:

... "...Türk Ulusunun, içinde yaşadığımız ve sürüp gitmekte olan devrimi, yabancı salgınına ve Osmanlı düzenine karşı çifte cep-heli bir savaş ile başlamıştır. Türk Devrimi, Türk Ulusunun kur-tuluş savaşıdır..." ... "Anlaşıyor ki, içsel ve ulusal niteliği ile Osmanlı toplumsal kurulunun vakit vakit gösterdiği düzeltme (is-lâhat) girişimlerinin bir sürgiti veya evrimi değildir. Tam tersine Türk Devrimine Osmanlı düzeni (nizamı) amansız bir karşıt ve düşman durumu almıştır..... *Osmanlı düzeni* dediğimiz zaman, *yöneten adamları ve kurumları* ile toplumsal kurulun yasalarını amaç-lıyorum (murat ediyorum)....." "*Uğraşacağımız en önemli hastalık bilgisizlik ve izleyeceğimiz en gürverimli (feyizli) yol deneysel (müsbet) bilim yoludur.....*"

Osmanlı Devletinde toplumlar ve durumları :

Bu devlette iki toplum ayrı düzenler içinde, ayrı yaşam düzeyinde, ne var ki, yan yana ve iç içe yaşıyordu: a) Türkler ve müslüman olan halklar, b) müslüman olmayan azınlıklar. Azınlıklar çağın gelişme-lerini en ileri ülkelerle atbaşı izliyor ve yürütüyorlardı. Eğitim kurum-larını kurmuş, çağcıl eğitimi kendi toplumlarında bütün ileriliğiyle yaygınlaştırmış ve gerçekleştirmişlerdi¹. Yurtta bulunan sanayi, ulaştırma, pazarlama, içealım ve dışasatım (idhâlat ve ihracat), büyük tecim işleri, tutumsal (iktisadâ) ve teknik güçler, kurumlar tümünden onlarda idi. Başka ülkelerle ilişkileri çok sıkı, onların yurttaki bütün girişimlerinde bütün çalışanlar azınlıklardı. Sanayii devri-mini yapmış, gelişmiş anamalcı ve emperyalist ülkelerin -Osmanlı devleti içinde- uyrukları gibi olmuş, zenginleşmiş ve burjuvalaş-mışlardı.

Türk ve müslüman olan toplum çağın çok gerisinde ve hele tümünden denecek ölçüde eğitimsiz bırakılmış, en büyük çoğunluğu ile köylerde geri yöntemli bir tarım ve hayvancılık işlerine aile tu-tumsallığına, ayrıca da sürekli bir savaş yolculuğuna, savunma ça-basına ve padişahın kapıkulluğuna koşullandırılmıştı (şartlandırıl-

¹ Bak. (Atatürk'ün Evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaç-ları) kitabımızda "Atatürk "ün Devraldığı Eğitim Durumu" bölümü.

mıştı); bunun için de gittikçe yoksullaşmıştı. (Bu durumun temel nedenlerini Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir İktisat Kongresinin –yukarıda kimi tümceleriyle kısa özetini verdiğimiz– açış söylevinde açıklamıştır.) Türk demek, biraz da küçümsenen, hatta aşağılanan köylü demekti. II. Meşrutiyette başlayan bilinçlenme döneminde 20 şubat 1912 de kurulan Türkocaklarındaki çalışmalar içinde zamanla bir avuç ülkücü aydında, köylüye yönelmek, ona dönmek düşünüyordu. Ve ancak 7 yıl sonra ilk girişim oldu.

Köylü için ilk girişim :

1919 da ilk (Köycüler Cemiyeti) (Derneği) kuruldu. Kurucuları: Resimde; oturanlar; sağdan sola doğru: Nakiye Hanım (Elgün) –1935 de Erzurum millet vekili, ilk kadın milletvekillerimizden– Ahmet Ferit Bey, Mehmet Emin Bey (Yurdakul), Halide Hanım (Adivar), Dr. M. Cemal Bey (Arman), Nezihe Hanım,

Ayaktakiler: sağdan sola doğru: Dr. Lütfü Bey (Kırdar), –1930’larda, Manisa, 1940’larda İstanbul valisi– Dr. Şemseddin Bey (Dora) Dr. Hasan Ferit Bey (Cansever, Türk Ocakları Genel Kâtibi), Dr. Reşit Galip Bey, Avukat Hayati Nesip Bey (Boratav), Dr. Mustafa Bey, M. Ali Bey idi*.

(Bunlar gerçekten su katılmamış som ülkücüler idiler. Derneğin merkezi Dr. Şemseddin Bey’in (Dora) Kadıköy’deki evi idi. İlk toplantılarını İstanbul’da Arnavutköy’de, Halide Edip Hanımın evinde, Nakiye Hanımın yöneticisi bulunduğu Beyazıt’taki Feyziye Okulunda yapmışlardı. İlk çalışma ve ülkülerini uygulama yeri olarak Tavşanlı Bucağını (şimdi ilçedir) seçmişler. Hemen o yıl 1919 da Dr. Reşit Galip ile Dr. Hasan Ferit (Cansever) oraya gitmişler. Avukat Hayati Bey (Boratav) da oraya bucak müdürü olmuş. Tavşanlı’dan sonra Bozüyük bucağı tasarlanmış, ancak, o yıllardaki tarihsel olaylar nedeniyle uygulanamamış. Dr. Reşit Galip Bey sonradan Darülfünun’u üniversiteleştiren, kendisini öğretmenlere çok devdiren ve Halkevlerinin kuruluşunda büyük hizmeti olan maarif vekilidir. Dr. Hasan Ferit Bey (Cansever) de sonradan Kayseri’nin Zencidere köyünde öksüz yurdunu kurmuş, 1925’e dek orada çalışmıştır. –“Atatürk’ün Devraldığı Eğitim Durumu” yazısında bu okulun o yıllardaki resimleri vardır–).

* Bu resim ve buradaki bilgiler rahmetli ozan ve başöğretmen dostum Sadık Çiner’den dir

Türk toplumunu yönetenler :

Osmanlı devletinde -Atatürk'ün "unsuru aslî = asıl öge-" dediği Türk toplumunu ve ayrıca müslüman toplulukları yönetenler, yönetici ve etki adamları şunlardı:

a) Tanrının yeryüzünde gölgesi ve her yönetimin başı, en büyük güç, Halife - Padişah ve "mukarribini" (yakınları); b) Şeyh-ül İslâm (en yüksek din yetkilisi) ve İlmiye sınıfı denen sözde din öğreticileri; c) Tarikat ve tekye başkanları şeyhler; d) Kentlerde eşraf; e) Köylerde ağalar vb. sınıf ve takımları.

Bunların eğitim kurumları da vardı: *Mektepler*, Padişaha "kapıkulu" görevliler teyistirmek içindi. Daha önce bu amaçtaki eğitim kurumu padişahın sarayı içinde (Enderun) idi. *Medrese* mahallelere, köylere dek yaygındı; İslâm dininin özünü, geliştirici, atılımcı ve devrimci içeriğini, dünyasal ve yaşamsal eğitim ve ekin (kültür) değerlerini kavramadan biçimsel yanı üzerinde, urasalara da kaçan bilgiler verir, insanları onlara göre koşullandırır, durgunlaştırır. *Tekye* şeyhlerin, yetişkinleri eğiten, koşullandıran okulları idi. *Medrese* ve *tekye* eşraf ve ağaya dayanır, onlarca yaşatılır, çağın gereklerinden, bilimden, insanlık hak ve ödevi bilinçlerinden uzak onlara, yabancı birer eğitim kurumu olmuşlardı; çağ dışı düzenin sürdürülmesi hizmetinde saldırganlar yetiştirirlerdi de. Etkilerini güçlendirmek için de kutsallaştırılırlardı bunların hepsi. Çok iyi örgütlenmiş, birbirine çok iyi kenetlenmiş, devletin ve toplumun bütün güçlerini ve kurumlarını ellerinde bulunduran padişah, Şeyh-ül islâm ile "ülema" denen çoğu sözde din bilginleri, "meşayih" (şeyhler), eşraf ve ağa örgütü etkilerini -hiç bir direnmeye olanak bırakmadan- toplum, hele halk yığınları üzerinde yürütürlerdi. Bu koşullar içinde Büyük Türk Devriminin gerçekleştirilmesi olanaksızdı.

Devrimci güçler çıkarmak gerekliliği ve Atatürk'ün güvenererek ödevlendirdiği güçler :

Gazi Mustafa Kemal Paşa yeni düzeni kurmaya giriştiği ilk günden başlayarak, toplumu zaman aşımına uğramış, müstehaleşmiş (fosilleşmiş, taşılşmış) bu kurumların etkilerinden kurtarmak kararını gerçekleştirmeye koyuldu. Çağcillaşmanın oluşumunu ve geliştirme koşullarını sağlayacak yeni kurumlar ve güçler sırasıyla ve yan yana şunlar oldu:

1) Eğitim ve öğretmen; 2) Ordu; 3) Bilim ve fen, bilimci ve fenci; 4) Sanat ve sanatçı; 5) Gençlik. . .

Büyük güvenle Devrim amacıyla değerlendirildi ve ödevlendirildi. Atatürk'çe.

O'nun öğretmenlere ilk seslenişi, yeni Türk Devletinin kuruluş günü olan 23 Nisan 1920'den hemen 19 gün sonra, 9 Mayıs 1920'de Maarif Vekâletine (Millî Eğitim Bakanlığına) yaptırdığı ilk genelge iledir. Öğretmenler ile doğrudan doğruya olan görüşme ve konuşmaları şunlardır:

16 Temmuz 1921, Ankara'da Maarif Kongresini açarken,

27 Ekim 1922, Bursa'da gece, İstanbul ve Bursa öğretmenlerine, Şark Tiyatrosunda

21 Mart 1923, Konya'da Sultanî Okulunda verilen çay şöleninde,

24 Mart 1923, Kütahya'da, Lise binasında, öğretmenlerin çay şöleninde,

25 Temmuz 1924, Ankara'da Muallimler Birliği Kongresi üyelerine, Maarif Vekili Vasıf Beyin (Çınar) verdiği çay şöleninde,

22 Eylül 1924, Samsun'da, İstiklâl Ticaret Okulunda öğretmenlerin çay şöleninde,

14 Ekim 1925, İzmir'de Kız Öğretmen Okulunda,

14 Ekim 1925, İzmir'de Erkek Öğretmen okulunda verilen çay şöleninde,

18 Ekim 1925, Konya'da, Öğretmenler Birliğinde,

19 Ekim 1925, Konya'da, Öğretmenler Birliğinin musameresinde,

7 Temmuz 1927, İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında öğretmenlere.

1 Şubat 1931, İzmir'de, Kız Öğretmen Okulunda öğretmenlerle,

Atatürk ayrıca Büyük Millet Meclisindeki ve başka topluluklardaki söylevlerinde, halkla konuşmalarında eğitim, öğretim ve öğretmen için, yüksek eğitimci kişiliği ile görüşlerini, düşüncelerini, öğretmenlere övgülerini, güvenlerini belirtmiştir.

Telleri:

5 Aralık 1922 İstanbul Erkek Öğretmen Okulunu bitirenlere,

7 Nisan 1923 İstanbul Erkek Öğretmen Okuluna, 75. yıldönümü dolayısıyla.

Eylül 1924 Trabzon Erkek Öğretmen Okulunun defterine yazdıkları

Bilim ve bilim adamları için :

27 Ekim 1922, Bursa'da Şark Tiyatrosunda öğretmenleri ve İstanbul Darülfünun müderrislerine (profesörlerine),

22 Eylül 1924, Samsun'da İstiklâl Ticaret Okulunda öğretmenlerin çay toplantısında,

29 Ekim 1933, Cumhuriyetin Onuncu yıl Bayramı töreninde, Öğretmenlerle olan toplantılarındaki hemen bütün söylevlerinde ve özellikle

Büyük Millet Meclisindeki söylevlerinde ve çeşitli demeçlerinde.

Orduya :

En ilginç ve geniş seslenişi, kendisine (Gazi) sanı verildikten sonra 20 Eylül 1337 (1921) günü "Neferlere" başlığı ile gönderdiği bildiridir. (Alagöz köyündeki, Sakarya Savaşması Karargâhından.)

Söylevleri :

1 Kasım 1920 yedek subay adayları töreninde,

3 Nisan 1922 Konya'da Askerî Nalbant okulundaki törende,

15 Şubat 1924 İzmir'de Askerî mahfilde, savaş oyunlarına başlarken,

22 Şubat 1924 İzmir'de askerî mahfilde, savaş oyunlarından sonra,

30 Ağustos 1924 Dumlupınar'da meydan savaşmasının ikinci yıldönümü dolayısıyla,

13 Ekim 1925 İzmir'de ordu ileri gelenlerine,

22 Şubat 1931 Konya'da askerî mahfilde.

Bildirileri ve telleri :

30 Ekim 1920 Kars Kalesinin kurtarılması üzerine, tel,

12 Nisan 1921 Dumlupınar meydan savaşması üzerine 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Beye (Paşaya) tel

12/13 Nisan 1921 Dumlupınar savaşması üzerine Cenup Ordusu Kumandanı Refet Paşa'ya tel,

3 Eylül 1921 Ordu hakkında, güvence, T. B. M. Meclisinin tel yazısına yanıt,

27 Ağustos 1922. 26 Ağustos utkusu üzerine tel.

1 Eylül 1922 Batı Cephesinde ordulara gönderilen bildiri,

1 Eylül 1922 Dumlupınar Utkusu üzerine Türk Ulusuna bildirir,

9 Eylül 1922 Büyük Utkudan sonra orduya teşekkür,

13 Eylül 1922 İzmir ve Bursa'nın kurtuluşu üzerine ulusa bildirir,

16 Nisan 1923 orduya gönderilen kutlama teli,

Ağustos 1923 B. M. Meclisinin 2. dönemini açarken,

23 Nisan 1923 ulusal bayram dolayısıyla ordulara gönderilen kutlama teli.

16 Mayıs 1923 orduya gönderilen bayram kutlaması,

23 Nisan 1925 orduya gönderilen bayram kutlaması,

28 Ağustos 1938 Doğu manevraları dolayısıyla Mareşal F. Çakmak'a tel,

29 Ekim 1938 Türkiye Cumhuriyeti ordularına bildirir.

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki çeşitli söylevlerinde ordunun yüksek değerlerini tüm genişliğiyle açıklamıştır.

Gençlere söylevleri :

24 Aralık 1919, Kırşehir gençler Derneğinde,

18 Mart 1923, Tarsusta Gençlik Yurdunda,

20 Mart 1923, Konya'da Türkocağındaki çay toplantısında,

30 Eylül 1926 Çankaya'da İdman Dernekleri Birliği Kongresi adına gelen kurula,

Ekim 1927, Cumhuriyet Halk Partisi büyük Kurultayındaki söylevinin sonunda,

Şubat 1933 Bursa söylevi

26 Mart 1937, Ankara Halkevinde Bursa gençlerinin düzenledikleri Uludağ Gecesinde

Telleri :

20 Mart 1925 Üniversite Öğrenci Birliğinin teline karşılık,

29 Ağustos 1925, Afyonkarahisar gençlerinin teline karşılık,

27 Mart 1933, öztürkçe yolunda başarılarından dolayı İstanbul Türk Talebe Birliğine.

Gençler için olan söylevlerinde –öğretmenlere, bilim ve fen adamlarına, orduya, sanatçıya olduğu gibi– büyük ödevler vermiş, devrimini onlara inamlamıştır (emanet etmiştir).

Üniversite ve bilim konularında :

Örneğin: 27 Ekim 1922, 1 Mart 1923, 1 Mart 1924, 22 Eylül 1924, 1 Kasım 1928,

29 Ekim 1933, 1 Kasım 1933, 9 Mayıs 1935, 1 kasım 1936, 1937, 1938 ve

Büyük Millet Meclislerindeki söylevlerinde.

Güzel sanatlar :

13 ağustos 1923, 9/10 ağustos 1928, 29 ekim 1933, 1 kasım 1934, 9 Mayıs 1956 (C. H. P. Dördüncü Büyük Kurultayında), 1 Kasım 1935, 1936, 1937 ve

Büyük Millet Meclislerindeki söylevlerinde.

Sanatçılar için Meclisteki millet vekillerine söylediği: “Efendiler! *Siz her şey olabilirsiniz, millet vekili, bakan, başbakan, hatta Cumhurbaşkanı olabilirsiniz; fakat sanatçı olamazsınız. Bu çocukların değerini bilelim*”. sözü O’nun kendi kişiliğinde de taşıdığı sanatçılığın, sanatseverlik ruhunun ve sanat sanatçı değerini kavramanın, sanatçıya olan güveninin anlatımıdır.

Türk Ulusunu yakın yüzyıllarda geri bırakmış güçleri yıkarak onların yerine güvenle koymak istediği bu yeni güçler arasındaki ilişkileri sağlamak için de uyarıları vardır. Özellikle ordu ile eğitim ve bilim ordusunun, subayla öğretmenin ilişkilerini, ödev, ülkü ve amaç birliklerini, örneğin 24 mart 1923 te Kütahya’da öğretmenlerin çay toplantısında ve 22 şubat 1931 de, Konya’da Askeri mahfilde (ordu evinde) açıklamıştır. (O tarihlerdeki Hakimiyeti Milliye gazetelerinde, Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri: II, sayfa 163, sayfa 269).

“... Arkadaşlar! Bütün tarih bize gösteriyor ki, uluslar yüksek amaçlarına ulaşabilmek istedikleri zaman karşılarında üniformalı çocuklarını buldular. Tarihin bu genelliği içinde yüksek bir ayrıklık (istisna) bizim tarihimizde, Türk tarihinde görülür. Bilirsiniz ki, Türk ulusu ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse bu adımların önünde her zaman öncü olarak ulusal amacı gerçekleştiren kendi kahraman çocuklarından oluşmuş bir ordusunu görmüştür.

Bunun içindir ki, Türk ulusu tehlikelere karşı elinde kılıç, yürümeye haphazır (müheyya) bulunan kahraman çocuklarına derin güven beslemiştir. Ve bu güveni her zaman besleyecektir. Bundan sonra da Türk ulusunun yüce ülküsünün oluşu için kahraman çocukları hep önde gidecektir.

Arkadaşlar! Ordudan söz ederken ülkenin gerçek iyesi (sahibi) olan Türk ulusunun aydın çocuklarından söz ediyorum. Bu çocuklar içinde kuşku yok ki, yarının kahramanlarını yetiştiren eğitimcilerimiz (mürebbilerimiz) vardır. Gereğinde hemen kılık değiştirerek gereken yere başını veren ve ordu ile birlikte yürüyen öğretmen arkadaşlarımız bunun içindedir..." (Konya, 21 Şubat 1931 Askerî mahfilde).

"Yurdumuzu, toplumumuzu gerçek amaca, mutluluk amacına ulaştırmak için iki orduya gereksinme vardır: Biri yurdun yaşamını kurtaran asker ordusu, öteki de ulusun geleceğini yoğuran ekin (kültür) (irfan) ordusu. Bu iki ordunun her birisi de değerlidir, yücedir, verimlidir, saygıdeğerdir. ... Bu iki ordunun ikisi de dirimseldir (hayatidir).

Yalnız siz, ekin ordusundan olanlar, sizlere bağlı olduğunuz ordunun değer ve kutsallığını anlatmak için şunu söyleyeyim ki: Sizler ölen ve öldüren birinci orduya niçin öldüğünü öğreten bir ordudansınız....

"... Bir ulus savaş alanlarında ne denli parlak utkular elde ederse etsin, o utkuların sağlam sonuçlar vermesi ancak ekin ordusunun varlığına bağlıdır. Bu ikinci ordu olmadan, birinci ordunun elde ettiği sonuçlar yiter. Ulusumuzu gerçek mutluluk ve kurtuluşa ulaştırmak istiyorsak, ulusumuza güvenli, verimli bir gelecek bağışlamak istiyorsak, bir an önce büyük, olgun, ıslıklı (nurlu) bir ekin ordumuz olması gerektiğini yoksayamayız. (inkâr edemeyiz)..."

"... "Tanrıya şükürler olsun, düşman karşısındaki çok sevgili ordular için harcadığımız bütün emekler meyvelerini verdiler. Artık bundan sonra yine o (aynı güç, yine onun gibi etkinlik, yine onun gibi kayırış emekleriyle (himmitle) ekin ordusu için çalışacak ve birincide olduğu gibi, bu ikinci ordudan da emeklerimizin etkinliklerimizin, kayırışlarımızın mutlu ve başarılı meyvelerini yine onun gibi parlaklık yine onun gibi bollukla elde edeceğiz..."

... "Bir ordunun değeri subaylar ve kumuta kurulunun değeriyle ölçülür. Siz, beyan ve bay öğretmenler, sizler de ekin ordusunun subayları ve komuta kuruluşunuz. Sizin ordunuzun değeri de, sizlerin değerinizle ölçülecektir. Bağımsızlık Savaşında üç dört yıldır düşmanı topraklarımızda yoketmek için yaptığımız savaşta ordunun ruhu olan subaylar, komuta kurulu ve ileri gelenleri değerlerinin yüksekliğini nasıl göstermiş ve tanıtlamışsa (isbet etmişse), bundan sonra yapacağımız aydınlık ve devrim savaşının, ulusumuza bir karanlık gibi çöken genel bilmezliği (cehaleti) yenme ve ezme (kahretme) savaşında da ekin ordusunun ruhu olan siz bayan ve bay öğretmenlerin yine o (özdeş) yeteneği göstereceğinize güvenirim (eminim). Hepinizi bu güvenle esenlerim (selâmlarım) sayın arkadaşlar. (24 Mart 1923, Kütahya, öğretmenlerin çay toplantısında).

Eğitimi ve öğretmeni, gerçekten bir eğitim örgütü olan orduyu, bilgini ve fenni, bilimi, Sanatı ve sanatçıyı, ve gençliği değerlendirerek, saygınlandırıp güçlendirerek etkili kılmak yolu ile Devrimi gerçekleştirecek, yürütecek, sürdürecektir ve geliştirecek güçler, kurumlar yetiştirmek; yeni toplum düzeninin ve çağın istediği yeni yurttaşı ve insanı sağlamak. O'nun söylevlerinde, demeçlerinde, davranışlarında, ilişkilerinde, o yılların yasalarında, devrim atılımlarında, uygulamalarında bu karar ve amaç apaçık görülür. (O'nun girişimlerinde, öncekilerden sonra, ilk en etkili *yazı devrimi*, ilk etkili kurum da *Millet Mektepleri* olmuştu. Bu girişim, eğitim ve ekin alanında en büyük ve en evrensel devrim atılımı idi. Bir yıl gibi kısa bir süre içinde 596 bin yurttaş okuma yazma öğrenmişti. O hızlı tutuş bugüne dek o yılki nüfusa oranla — 2,5 olarak gelişme sürse idi, 1970 lerde bile yurdumuzda ortaokul düzeyinde eğitim görmemiş tek yetişkin yurttaş kalmamış olacaktı) ¹.

¹ Şu gerçeği açıkça görmek ve üzerinde dikkatle düşünmek gerektir: Atatürk'ün etkisizleştirmeye giriştiği o çağdışı kurumlar ve güçler, O gittikten sonra, O'nun güvendiği ve ödevlendirdiği güçlerin ve kurumların aymazlığından yararlanarak, hatta onlardan kendilerine çok yetkili yardımcıları ve bağlaşıkları da bularak, siyasal alanda güçlü örgütler kurarak ve yetkiler elde ederek toplulumuzu yeniden etkileri altına almaya başlamışlardır. Bunun için de Atatürk'ün o 5 kurumunu önce kendi içlerinde parçalanmaya ve çatışmaya düşürmüşler, halktan ayırmaya uzaklaştırmaya çalışmışlar, sonra da, onları karşı karşıya getirerek yıpratmışlar, saygınlıklarını çok azaltmışlar, halkın güveninden ve gözünden düşürmek için ne yapabilirse hepsini yapmışlardır.

HALKEVİ GERÇEĞİ

Halkevleri kurulurken :

Atatürk'ün güvendiği ve görevlendirdiği güçlerin toplumda saygın ve toplum üzerinde etkili olmalarını sağlamak, onlardan devrim atılımlarını yürütme ve sürdürme, gerçekleştirme ve geliştirme amacıyla yararlanmak, halkı bilinçlendirmek, yığınların eğitim, ekin ve yaşam düzeylerini yükseltmek için özel ve özgün bir kurum gerekti. İşte bu kurum 19 Şubat 1932 de açılan *Halkevleri* oldu. O'nun, Gazi'nin Devrim Kadrosundan Recep Bey (Peker) o gün Halkevlerini açma söylevine şöyle başlamıştı:

“Arkadaşlar, biz Halkevlerinin, samimi ve bütün Türk vatandaşlarını müsavi şeref mevkiinde gören zihniyetle kurulmuş çatıları altında bütün vatandaşları toplamağa ve itinalı (özenli) bir kültür çalışması içinde milli birliği yükseltmeye azmetmiş bulunuyoruz...”
Ve özetle şöyle konuşmuştu:

... “Gençlik istikbalin ışıdır. Gençlik mütemadiyen (artsız aralıksız) yetişen, yetiştiren bir çalışma içinde yaşatılmalıdır...” ... “Gaye, milleti suurlu (bilinçli), birbirini anlayan, birbirini seven ideale (ülküye) bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilâtlandırmaktır”. ... “Bu mahiyette bir Halkevi teşkilâtını bütün halk için esas olarak yetiştirecek olgun insanlardan mürekkep bir rehber unsura (önder ögeye) ihtiyaç vardır...”.

“Bu cemiyetleşmek (toplumlaşmak) fikri bütün halkevleri faaliyetlerinin esas temelidir...” ... “En kuvvetli ders vasıtalarına, yetişkin muallim ordularına malik olmak kâfi değildir.

Halkı yetiştirmek, halkı bir kütle haline getirmek için ayrıca bir millî halk mesaisine ihtiyaç vardır. Silâh kuvvetinden, her türlü cebir ve madde kuvvetlerinden daha müessir olanı fikir kuvvetidir. Milletimizi bu sahada yetiştireceğiz”.

O yıllar, 1946 ya dek, “halkçı, devrimci, ve atılımcı eğitim çağı” idi. Halkevlerinin hemen ardı sıra, Atatürk'ün “pratik tedbirler” deyişiyle nitelendirdiği çok özgün “eğitmen örgütü”, “köy enstitüleri”, “köy eğitimi seferberliği”, “teknik öğretim seferberliği” gibi hepsi de Türkiye özgü ve bütünüyle ulusal eğitim atılımları geldi. Osmanlı düzeninin “idare eden adamları ve müesseseleri” sinmişti, sindirilmişti. Yazışmacılık (kırtasiyecilik) egemenliği, yozlaşması yoktu.

Halkevi ülküsü ve gelişmeler :

Halkevi sayısı ilk yılda 55'i, 2 yılda 80'i, 3 yılda 103'ü, 4 yılda 136'yı ve 15 yıla varmadan 478'i bulmuş; köylerde de 4332 Halkodası açılmış, böylece bu eğitim ve ekin kurumlarının sayısı beşbine (5000'e) yaklaşmıştı.

Devrimin kendi yapısından doğan zorlamalar ve gereksinmelerle 1930 ve sonraki yıllar bütün yurttaki devrimin temel felsefesi, temel düşünceler bilimi ile yurdun ulusal ve bölgesel sorunları, gerçekleri, dünyadaki toplumsal, siyasal ve bilimsel akımlar, olaylar ve oluşlar –başta devrim kadrosu– düşünürlerin, yazarların, eğitimcilerin, sanatçıların sürekli inceleme, araştırma ve yayım konusu olmuştu. Ocak 1932 de KADRO, 1933 te ÜLKÜ dergileri çıkmaya başlamış, Türk Devriminin ulusal ve evrensel temel düşüncelerini, etkilerini, anlamlarını açıklamaya, dizgelendirmeye (sistemlendirmeye), dünyanın o günkü koşulları içinde ulusal durumumuzu ve sorunlarımızı incelemeye, aydınlatmaya ve çözmeye çalışıyorlardı, Gazi Mustafa Kemal Paşa ÜLKÜ dergisine –23.1.1933 tarihini atarak– “Ülkü'den öz ülkümüzü yayma yolunda kutlu verimler beklerim”. yazısı ve “Mustafa Kemal” imzasıyla; İsmet Paşa da 24.1.1933 de “İsmet” imzası ve “Ülkü'ye muhabbetle” yazısıyla birer resimlerini vermişlerdi.

Kadro dergisine Gazi şu iltifatta bulunmuştu: “*Hatırlıyorum ki, Kadro intişar ederken, maksadının Türk Milletine has (özgü) meslek ve metodun millet ve memlekette teessüs ve inkişafına hizmet olduğunu yazmıştı. Kadro'ya bu maksadında geniş muvaffakiyet temenni ederim*”.

İsmet Paşa da “*Fırkamızın Devletçilik Vasfı = (Partimizin Devletçilik Niteliği)*” başlıklı bir yazı vermişti, (Sayı: 22, Ekim 1933):

Halkevlerinin açılmasından bir yıl sonra –Cumhuriyetin 10. yılında– 29 Halkevi çalışma ve başarıları konusunda yapıtlar yayınlamışlardı. Bunlar arasında Aksaray, Bafra, Boyabat, Şebinkarahisar, Urla gibi ilcelerin Halkevleri de vardı. 4 yıl içinde, 1936 da, 136 Halkevinin yayınladıkları dergi sayısı 25, küçüklü büyüklü kitapların sayısı da 120 olmuştu. 5 ve daha çok yayın yapmış olanlar; Ankara: 7, Aydın: 10, Balıkesir: 7, Bilecik: 6, Gaziantep: 12, Bursa: 6, İstanbul: 7, Konya: 5, Muğla: 5 idi.

Halkevlerinin yayınladıkları dergiler de:

ÜLKÜ: Ankara, DOĞUŞ: Kars, GÜZEL GÜNLER sonradan FİKİRLER): İzmir, HALKEVİ: Eskişehir, KAYNAK: Balıkesir,

TAŞPINAR: Afyon, İSTANBUL ve YENİ TÜRK: İstanbul, 7 OK: Edirne, YENİ DOĞUŞ, sonradan BOZKURT, daha sonra GEDİZ): Manisa, AKSU: Giresun, AKIN İNAN, KÖY: Trabzon, ÜN: Isparta, AKPINAR: Niğde, YENİ TOKAT: Tokat, TÜRKÜM (sonradan ULUDAĞ): Bursa, ILGAZ: Kastamonu, ALTIN YAPRAK: Bafra ÜLKER: Niksar, ÜLKER: Burdur, TAŞAN: Merzifon, KONYA: Konya, ALTAN: Elazığ, 19 MAYIS: Samsun, ORTA YAYLA: Sivas, TÜRK AKDENİZ, ÇAĞLAYAN: Antalya, ve sonradan daha şu dergiler yayımlanmaya başlamıştı:

BAŞPINAR: Gaziantep, ÇORUMLU: Çorum, DERNE: Malatya, ERCİYES: Kayseri, ERZURUM: Erzurum, GÖRÜŞLER: Adana, HATAY: Antakya, İNANÇ: Denizli, KARAEMLAS: Zonguldak, ORDU: Ordu.

Bulup adlarını ve yayımladıkları yerleri yazamadıklarımızla birlikte, halkevlerinde yayımlanan dergi sayısının 50'yi bulduğunu sanırım.

Halkevlerinin kitap yayınları 500'e yakındır. A. Avni Candar ile Hasan Taner'in yayınladıkları iki ayrı bibliyografyada bu kitaplar açıklanmıştır. (Temsil kolları için yerli ve yabancı oyunlar, ulusal etkin araştırmaları, ve çeşitli konulardaki kılavuz kitaplar da bu yayınlar arasındadır.)

Yayımlanan konferanslar da buna katılırsa kitap sayısı 800'ü bulur. Bu kitaplardan ve dergilerden kimileri hem bugün hem de gelecekte aranacak değerlidirler.

Çalışmalardan örnekler ve sayılamalar:

Daha ilk yılında 34 Halkevi açılmış, bir yılda 500.000 kişiye seslenmişti. Bu sayı —ondan yararlananların sayısı— 8 yıl sonra 1940 ta 11 000 000'a yaklaşmıştı. 9 yıllık süre içinde halkevlerinden yararlananların sayısı, 38,5 milyonu bulmuştu.

İlk yılda halkevlerinde çalışan üye sayısı 31 000 idi, bunun 2000'i bayandı. 1940 ta bu sayı 13 500'ü bayan olmak üzere, 43 000'i bulmuştu. Köylerdeki Halkodalarıyla birlikte bu kurumlarda çalışanların sayısı 157 000'e yaklaşmıştı.

Yapılan çalışmalar:	1932 de:	1940 ta:	9 yıl sürecince	artış % si
Konferans sayısı :	900	9506	23 750	10,6
Temsil " :	800	2619	12 350	3,3
Konser " :	450	1150	9 050	2,6
Film gösterisi :	—	1950	7 850	
Açılan sergi " :	80	447	978	5,6
Okunan kitap " :	59 444	453 176		
Okuyanların " :	149 949	2557 853		81,0
köy halkodası " :	400	1900		475,0
Kurslardan yararlanan:	900	48 000	136 900	5333,3

(Bu sayılamalar ÜLKÜ dergisinin o yıllarda yayımlanan sayıları ile "HALKEVLERİ 42. yıl Kuruluş Bayramı" gazetesi Özel sayısından alınmıştır).

Halkevleri arasında karşılıklı tiyatro temsilleri için gidiş gelişler yapıldı. Kış sporları, spor gezileri, spor yarışmaları, su sporları yapıldı.

Toplumsal yardım için çevredeki hayır dernekleriyle işbirliği yapılarak fakir hastalara, yoksul öğrencilere sık sık yardım edilirdi. Bunun için gelir, düzenlenen balolardan, başarılı piyes temsillerinden ve bağışlardan sağlanırdı.

Kitap sergileri açılır, her Halkevinde halka açık bir okuma odası veya salonu bulunurdu. Her Halkevi ele aldığı en az bir köye sık sık geziler, eğlenceler düzenler, oranın sağlık, eğitim, tarım, toplumsal ve tutumsal yanlarıyla uğraşır, gelişmesine çalışırdı.....

Çalışmalar, halkçılık ve eğitim:

Bütün Halkevlerinde şu 9 kol kurulmuştu: Dil, Tarih ve Edebiyat, - Güzel Sanatlar - Temsil - Spor - İhtimai Muavenet (Toplumsal Yardım) - Halk Dersaneleri ve Kursları - Kitaplık ve Yayın-Köycülük - Müze ve Sergi.

ÜLKÜ Dergisi ilk sayılarında Halkevini şu yazılarla açıklamaya çalışmıştı:

- 6 Halkevleri Açılma Nutku - Recep (Peker),
- 97 Halkevleri Yıldönümü Düşünceler - Celâl Sahir,
- 99 Halkevleri Yıldönümü Nutku - İsmet Paşa,

- 104 Halkevleri Yıldönümü Nutku - Necip Ali (Küçük),
- 194 Halkevinin Çatısı Altında - Dr. Necdet Nasuhi,
- 185 Halkçılık,
- 191 Türk Devletinde Halkçılık - K. Naci,
- 216 Millî Şuur ve Halkevleri - Nebil,
- 233 Halkevleri - Necip Ali.

Köycülük Kolu yanında, Halkevlerinin çalışmalarında, dergilerinde, ÜLKÜ'de *eğitim ve köy* konuları çok geniş yer tutuyordu. ÜLKÜ'nün ilk sayılarındaki yazılar:

Sayfa

- 152 Halk Terbiyesi - Hamit Zübeyr (Koşay),
- 237 Kışla ve Köy Terbiyesi - Hilmi A. Malik
- 16 Halk Terbiyesi - Nusret Kemal,
- 60 Halk Terbiyesi - Sabri Gültekin,
- 238 Soviyetlerde Bayram ve Terbiye - Nusret Kemal,
- 245 Millî Bayram ve Halk Terbiyesi - Nusret Kemal,
- 289 Cumhuriyette Halk Terbiyesi - Osman Halit,
- 295 Garp Memleketlerinde Halk Terbiyesi - R. Ş.,
- 362 Köy Seferberliğine Doğru - Nusret Kemal,
- 481 Köyde Mektep - Hilmi A. Malik,
- 154 Köy Muhiti ve Çocuk Terbiyesi - Hıfzırrahman Raşit (Öymen),
- 385 Köy Çocuğu - Hıfzırrahman Raşit,
- 414 Köy Mektebi ve Köy Muallimi - Hıfzırrahman Raşit,
- 118 Köy İçin Yüksek Halk Okulları - Hıfzırrahman Raşit,
- 277 Köy Terbiyesinde Aileye Yardım - Hıfzırrahman Raşit,
- 345 Tek Dersaneli Okullar - Hıfzırrahman Raşit.

Sonraki yıllarda bu iki konu ve Halk Bilgisi ÜLKÜ'de daha çok yer tutmuştur, öteki dergilerde de (O yıllarda “*köy, köylü*” deyimi ile “*halk*” deyimi eşanlamda idi. İşçi kütlesi henüz doğmamış, yok denecek kadar azdı.) Köye köylüye yönelme, köycülük akımı Halkevleriyle gelişti, 1920 lerde *yazınsal* (edebî) olan *öykü* (hikâye) ve *roman köycülüğü*, *Halkevlerinde köy sorunlarına* derinliğine indi, *eğitim köycülüğüne, köy enstitülerine, köy eğitimi seferberliğine* ulaştı. (Onları durduranlar, ortadan kaldıranlar, onların yerine sözselsel (verbal) - siyasal ve düzmece köycülük diyebileceğimiz bir tutuş, bir aldatmaca getirdiler).

İstekler, umutlar ve amaçlar:

İsmet İnönü'nün 1935 Şubatında yeni Halkevlerini açış söylevinden öğreniyoruz ki, "Bütün memlekette 80 toplantı yerinde 800 000 (Sekizyüz bin) kişi alırsak, bunu azımsamak bizim için borçtur. . . . "Halkevleri siyasî bir müessese değildirler; sosyal ve kültürel kurumlardır. . . . "Halkevlerindeki kitap sayısı . . . bu sene 97 bine çıkmış; bu azlıktan ne kadar şikâyet etsek hakkımız vardır. 97 bin kitap, 80 Halkevi için azdır. Bu geçen 1934 yılında okurların sayısı 428 bindir. . . . Bu sayılar iki, üç kat artmıştır. Ancak bu artış, varmak istediğimiz sonuca ve ihtiyaçlarımıza göre çok azdır. Bunların çok daha artırılması lâzımdır. . . . "Bu memleketin ilerlemesi için ihtiyaç duyduğumuz vasıtaların başında paradan, her şeyden önce bilgi lâzımdır. Onun için okuma hevesini Halkevlerinde çoğaltma başlıca işlerdendir. . . . "Ve güzel sanatlar. . . . Güzel sanatlar. . . Güzel Sanatlar. . . ."

Recep Peker'in bir yıl sonraki "Yeni Halkevlerini açma" söylevinden de öğreniyoruz ki; "Yalnız son bir yıl içinde 103 Halkevinin çatıları altına 2 milyon 100 bin (2 100 000) den fazla yurttaş girmiş, evlerin ışık saçan kuvvet yapan çalışmalarından yararlanmıştır. . . . "Son sayımında Ankara'nın 125 000 nüfus taşıyan bir şehir olduğu anlaşılmıştır. Bu son yılda . . . Atatürk ülküsüne inanını daha beslemek amacıyla -halkevlerinde- 300 bin yurttaş toplanmış ve çalışmıştır. Ankara Halkevine devam eden yurttaşların toplamı, Ankara şehri nüfusu toplamının 2,5 katıdır. . . . "Mualimlerimiz, memurlarımız, doktorlarımız, mühendislerimiz, avukatlarımız, bunların hepsi, bu yurdun müşterek fedakârlığı sonucunda okutulup yetiştirilmiş vatan çocuklarıdır. . . . "Bugünkü Türk Ulusunun, hepsi birbirine dayanan ve hepsi birbirine inanan büyük ulusal bir kütle olarak yetişmesi lâzımdır. Bunun için, kendisinden başka bir yurttaşına verecek bilgi ve inan sermayesi olan herkes ölçüsü küçük fakat değeri büyük bir zaman vergisi ile ulusal borcu ödemelidir. . . . "Geçmişte büyük zamanlar kaydetmiş bir milletiz. Bu geçmiş zamanları telâfi etmek (ödünlemek) için, şimdiki ulusal çalışışta daha hızlı bir gidişle parlak gelecek günlerinin mesafesini kısaltmak zorundayız. . . . "Klâsik okul yetişmesinin yanında bir ulusal yetişme ve yetiştirme vazifesi vardır. . . ."

Büyük olumlu sonuçlar :

O çağın bu kendine özgü ulusal eğitim ve öğretim kurumu, bu coşkun ülkü ve esrime ile kısa sürede inanılamayacak, şaşılacak başarılar sağlıyordu. Çünkü “bürokrasi” ve “verbalizm = lafçılık” yoktu. Türkiye Cumhuriyeti bir *eğitim ve kültür devleti* idi.

Her yaştan her cinsten, her meslekten ve her mizahtan milyonlarca yurttaş bu kurumda gece gündüz, pazar bayram demeden –milyonları bulan saatlar içinde– kendisi yetişiyor ve başkalarını yetiştiriyordu. Yetenekler buralarda değerleşti, çok değerli yazarlar, bilginler, sanatçılar olarak geliştiler: oluştular². Halk sanatları anlayış buldu; halk ekini (kültürü), ozanları, sanatçılarıyla değerlerini ortaya koydu. Her Halkevi çevresinde, bölgesinde büyük bir hareket, bir canlılık ve eğitim kurumu olduğu gibi, bir araştırma kurumu da oluşmuştu. Çevrelerinin, bölgelerinin özellikleri, tarihleri, coğrafyaları, halk bilgileri (folklorları), budun bilgileri (etnoğrafyaları), halk gelenekleri, sanatları, yapıtları, bütün özdeksel (maddî) ve toplumsal varlıkları, sorunları inceleniyor, araştırılıyor ve yayınlanıyordu. Bölge köylerindeki Halkodaları ile iş ve el birliği içinde çalışılıyordu. Her yetenek kendi değerini göstermek ve geliştirmek için, kendisine –kapısı ardına dek açık– bir yer buluyordu; sevgi ve saygı ile karşılandığı bir yer³. Ve “*halk kütleleri*” uyanıyor, bilinçleniyor, insanlık ve yurttaşlık hak ve ödevlerini kavıyordu.

Kısa sürede bu muazzam sonucu sağlayan etkenler :

Başta gelen neden, Atatürk’ün güvenini kazanmış Nafi Atuf (Kansu), Ferit Celal (Güven) ve Reşit Galip gibi büyük devrim ülkücülerinin, düşlenemeyecek özverilikte atılımlı çabaları olmuştur;

² İki küçük örnek: Arkeolog rahmetli Osman Bayath, Bergama, tarihçi Çağatay Uluçay ve genç yaşında, pek erken yitirdiğimiz İbrahim Gökçe Manisa Halkevlerinde yetişmişlerdi.

Ve 40 yıl sonra: “Eski bir Halkevi çalışanı olan Celâleddin Uzmen, Halkevlerinin o yıllarda yetenekli gençlere olanak sağlamak yönünden olsun, sanatçıyı arkalamak yönünden olsun unutulmaz çalışmalar yaptığını söylüyor. Aynı tip çalışmalara dönmenin, özellikle resim sanatı yönünden çok yararlı olduğunu da hatırlatıyor”. (Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1972, sayfa 6, “Hız ve Cesaret isteyen bir Resim Türü” yazısı.

³ Bir kente giden, uğrayan her aydının, her görevlinin ilk gittiği yer oradaki halkevi oluyor, hemen tanıştığı halkevlilerle orada yabancılik çekmekten kurtuluyor ve zamanını değersizleşmekten kurtarıyordu.

sözcüğün en geniş anlamıyla özverili, geçili çabaları ve atılımları. Ayrıca:

A- Bütün toplumda büyük bir coşku, esrime, inan ve güven egemendi. Bütün yurttaşlar ve aydınlar sürekli olarak şu yaşam ve toplum görüşü ile besleniyordu: Halkçılığa, devrime ve eğitime gönülden inan, geleceğe gönülden umut ve güven, yüksek iş ahlakı, millete hizmet bilinci; bütün görevlilerde, hele yöneticilerde, ve yetkililerde ödev ve sorumluluk bilinci, atılım ve başarı tutkusu, insan değeri ve sevgisi, insan harcamaktan sakınmak, insan kazanmak ilkesi, ülküsü, ve çabası.

B- 10 yılı aşkın bir süredenberi bu ülküler ve yaşam anlayışı içinde çalışan *Muallim Birlikleri ve Türk Ocakları*:

Halkevlerinin kısa süredeki büyük gelişmesinde 20 Mart 1912'de açılmış ve yurda yayılmış olan Türk Ocaklarının oldukça geniş uygulama ve deneyim birikimleri etkili olmuştur.

Halkevlerinden önce her Muallim Birliği kendi çevresinde bir eğitim ve ekin merkezi ve kaynağı idi. Sonradan Halkevlerinde gelişen, büyüyen bütün girişimler Muallim birliklerinde -küçük çapta- denenmiş, geliştirilmiş, olumlu sonuçları da alınmıştı. Halkevlerinde görev alan, çalışan üyelerin pek çoğu zati öğretmenlerdi. Okullarındaki öğretim ve eğitim saatları dışında, Halkevlerinden önce, kendi birlik merkezlerinde buluşurlardı. Okuma yazma, konferanslar, pek çok çeşitli kurslar, konuşmalar, müzik, halk oyunları, yabancı dil, dergi, yazı, halk derslikleri çalışmaları, eğlenceler, balolar, müsamereler, törenler, tartışmalar, sohbet toplantıları ile dopdolu idiler. (Her kente gelen her aydının, hangi meslekten olursa olsun, ilk uğradığı yer Muallimler Birliği olurdu). Öğretmenler bütünü ile buna öylesine alışmışlardı ki, bu durum onlar için bir gelenek olmuştur. Bu nitelikleri ile Muallimler Birliği her yerde halkın en içten saygı gösterdiği yer, her öğretmen en içten saygı gösterdiği kimse idi. Başta Devrimin önderi, her yetkili, öğretmene saygı ve sevgi ile dolu idi. Çarşaf tutukluluğundan kurtulan ilk bayan öğretmenler, ilk bayan aydınlar bulundukları kentte Muallimler Birliğinin sürekli üyesi, konuğu idiler; bütün toplantı ve çalışmalara onlar da tam eşitlikle katılırlardı. Gazi Mustafa Kemal dünya tarihinde hiç bir komutanın, hiç bir devlet kurucusunun ve başkanının, hiç bir devrim önderinin

taşımadığı bir yüksek sevgi ile, öğretmenlere övgü ile güvenç gösteriyordu⁴.

5 Kasım 1925 te Ankara Hukuk Mektebinin (Fakültesinin) açılışında Gazi Mustafa Kemal Paşa şöyle demişti: ... "... Ulusun ateşli devrim atılımları sırasında sinmek zorunda kalan eski yasa hükümleri, eski hukuk adamları; kayırış kişilerinin (himmet erbabının) etkinlik ve ateşi yavaşlamaya başlar başlamaz, hemen canlanarak devrim temellerini ve onun içtenlikli izleyicilerini ve onların sevgili ülkülerini mahkûm etmek için elverişli durum beklerler...." O'nun deyişiyle: "... Milletın hummalı İnkılâp hamleleri esnasında sinmeğe mecbur kalan eski ahkâmı kanuniye, eski erbabı hukuk; erbabı himmetin nüfuz ve ateşi yavaşlamağa başlar başlamaz, derhal canlanarak inkılâp esaslarını ve onun samimî muakkiplerini ve onların aziz mefkûrlerini mahkûm etmek için fırsat beklerler...."

Başka bir yerde de şunu demişti: ... "Politika aleminde bir çok oyunlar görülür. Fakat mukaddes bir idealin tecellisi olan Cumhuriyete, asrî harekete karşı cehil ve taassup ve her nevi husumet ayağa kalktığı zaman, bilhassa terakki sever ve cumhuriyetçi olanların yeri, hakikî terakkici ve cumhuriyetçi olanların yanındır, yoksa mürtecilerin (gericilerin) ümit ve faaliyet menbaı olan saf değil...."

Ve sonrası :

Daha önce bütünüyle sinmiş olan "*Osmanlı düzenini yöneten adamlar ve kurumlar*" -ki, bunlar gerçekte *Devrimin düşmanları, halk düşmanları, eğitim düşmanları* olarak ulusal gelişmeye karşı idiler- 1946 ve sonrasında, buldukları çok elverişli ortamla, yekindiler, ağaya kalktılar. Şu gerçeği görmek gerektir ki, Atatürk'ün ortadan kaldırmağa çalıştığı kurumlar O gittikten sonra, O'nun güvendiği, ödevlendirdiği kurumların ve güçlerin aymazlığından yararlanarak, kendilerine onlardan da yetkili yardımcılar buldular. Onların etkisi ve emri altına giren, onlarla bağlaşma (ittifak) kuran politikacıların ve yöneticilerin de katılmalarıyla çok güçlendiler. İlk girişimleri, toplumda egemen ülküyü, havayı ve amacı değiştirmek oldu. Daha önceleri Başvekil İsmet Paşa şöyle demişti:

"Bu nesil çok esaslı hazırlığa muhtaçtır. Bir cemiyette en zararlı adam yetersiz olduğu halde, selâhiyet (yetki) sahibi olandır. Ehli-

⁴ Öğretmenler de bunu hak ettiklerini her elverişli durumda gösteriyorlardı. Örneğin Yazı Değişiminde, hemen bir yılda 596000 kişiye yeni yazıyı kavratmışlardı.

yetsiz ve fakat selâhiyet sahibi olan adam, eğitim döneminde ıslâh olmayacak olursa, hayatın seyrinde güç ıslâh olunur. Bu adam bütün hayatında ilmin, liyakatın ve çalışkanlığın düşmanı olacaktır...". İnkılâp kürsüsünde de: "Bir inkılâp için ölüm darbesi, her şeyin kazanılmış ve emin bulunduğu zannedilmesidir..." ... "Türk inkılâbı sürekli, kesiksiz bir ilerleyiş atılımı gözü ile görülürse, onun durmasını istemek değil, durmasından sakınmak lâzımdır..." demişti.

Fakat "Osmanlı düzenini yöneten adamlar"ın ardıllarından, Devrimin önderlerine bağlılıkları, yakınlıkları ile içten devrimci görünenler (gerçekte *düzmece devrimciler*, *devrim düşmanları*) örgütlenerek, İsmet Paşa'nın uyarı için olan bu düşünlerini uygulamaya koyuldular. "Her şey kazanılmış ve emin" bulunuyordu. Öyle ise, artık Türkiye Cumhuriyetinin bu *eğitim ve ekin devleti çağı* değişmeli, *halkçı*, *devrimci ve atılımcı*, *üretici eğitim dönemi* kapanmalı idi. Ve çok kısa sürede bu amaçlarında başarı kazandılar. Çünkü, Atatürk'ün Devrim kadrosundan kalan ve özyapı (karakter) değiştirmeyenler, onlarla etkili bir savaş canlılığını ve atılımını, yürekliliğini gösteremediler.

İlginç bir düzmece devrimci özyapı örneği:

10 yıl boyunca yurdumuzda en büyük yetkiye sahip olmuş bir politikacının Halkevleri konusundaki birbirine bunca ters şu iki görüşü bu insanların ve o zamanların politikacı devlet adamı özyapısının açık ve kesin bir örneğidir. 1932 de bir ilimizin Halkevi açılış törenindeki söylevinde: "Milletimizin yükselmesi yolunda her ihtiyacı gören ve sezen büyük GAZÎ, içtimâî hayatımızda çok derin bir boşluğu ve çok şiddetli bir ihtiyacı görmüş ve bu boşluluğu dolduracak ve ihtiyaca cevap verecek bir tesis ve teşekkülün esasını kurmak, temellerini atmak şerefini de kazanmıştır..."

1950-51 deki söylevinde: "... Halkevleri, halkodaları kurmak, gençlik teşkilatını ele almak faşistvari telakki ve düşüncelerin mahsulüdür. Bunlar içtimâî bünyemiz içinde tamamiyle abes, beyhüde, geri ve yabancı uzuv halindedirler..." Sonra da; "Halkevleri içi boşalmış, tarihe karışmış, maksatsız birer varlık halinde idiler. Bunlar partiler için birer hicap (utanç) mevzuu teşkil ediyordu..."

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mart 1968, Şevket Süreyya Aydemir'in bir yazısından).

(Birinci söylevdeki içtensizlik ve içeriksizlik, ikinci söylevdeki gerçeksizlik ve karacılık, özyapısızlığın ve politika ahlaksızlığının açık ve kesin bir örneği olduğu gibi, Devrimin, halkçılığın büyük ülkü ve esrimesi yerine konan korkunç ve yıkımlı anlayışın, anlayış ve tutuşun da dışı vuruşudur –ki, bu, gerçekte ulusumuzun büyük talihsizliğidir–).

Bunların öncülleri (selefleri) tarihimizin derinliklerine dek uzanır. Sindikleri zaman bozuculuğu, kötümserliği ulusun içinde sinsi sinsi yaymak, elverişli durumu bulunca da bunu açıktan açığa ortaya dökmek ve arı yürekli (saf) yurttaşları aldatmak için her şeyi yaparlar. En iyi, en büyük başarıları, kötölemekten çekinmezler. Örneğin: Ulus yazgısının en tehlikeli günlerinde bile ağıllarını (zehirlerini) nasıl saçtıklarını İnönü'nün bir açıklamasından öğreniyoruz. Sakarya utkusu günlerinden sonrası için O diyor ki:

“Sakarya'dan önce olduğu gibi, Sakarya'dan sonra da kötümser bir hava esmeye başladı. Öteden beri siyasal bozuculuk (fitne) ve siyasal çekişme hiç bir an durmamıştır. Her büyük savaştan, her büyük süel (askerî) başarıdan az bir süre sonra, umut dönemi geçer geçmez, yeniden umutsuzluk egemen olur. Bu umutsuzluk havası, içerden, dışardan her araç ile kışkırtılır. Şimdi yine böyle bir umutsuz havanın içine düştük. Her yandan şöyle konuşuluyor: Amaç şu, anladık ama, Anadolu ortasına dek gelen düşmanı bir savaşma meydanında yenerek ülkeden çıkaramayız. Öyle ise bunun bir çıkar yolunu bulmak gerektir. Siyasal çıkar yol, süel çıkar yol, uyuşma yolu, düşmanla anlaşma çıkar yolları aramalıyız.

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bu olumsuz havayı yenmeye çalışıyor. Bu haksız eleştirileri yönetenler, haklı çıkmak için türlü eseme (mantık) oyunlarına başvuruyorlardı ... “E ..., ne oldu? Muharebe ettik te ne sonuç aldık?...”

“... Ağustos başlarında Fevzi Paşa geldi, benim kararhâgımda konuk oldu. Bana dedi ki: — Ben artık Ankara'ya gitmem, bize yapmadıkları kalmıyor. Mustafa Kemal Paşa'nın çekmediği yok...” (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ağustos 1972 “Zafere Giden yol” Saba-hattin Selek).

Karanlığın azgınlığı :

Halkevlerini ve o eğitim dönemini –demokrasi adına– kapatma amacı başardı. Halkevleriyle birlikte, onların çıkardıkları

“değerli dergiler, çok değerli yayınlar, özgün yapıtlar, bütün eğitim ve ekin çalışmaları, girişimleri durdu. Kitaplıkları yok edildi. Bütün kitapları belki yakılmadı; fakat milyonlarca kitap ve değerli belgeler, dergiler tartı ile bakkallara satıldı, kese kağıdına çevrildi. (Bu arada köy enstitülerinin kitaplıklardaki değerli düşün yapıtları, daha önce Bakanlıkça gönderilmiş, öğrencilere okutturulması yararlı, gerekli görülmüş kitaplar- kitaplıklardan çıkarıldı, kimi yerlerde de topluca yakıldı). Dünya tarihinde bu kitap kırımı dördüncü kez oluyordu.

“Halkevlerinde bütün özverilikleriyle çalışan binlerce ülkücü öğretmen ve aydın etkisizleştirildi. Boş zamanların, avaralıkların kucağına atıldı. Gençliğe kendi yeteneğini özgür geliştirme, çalışma, halka, eğitime, sanata hizmet ederek değerlenme olanağı bırakılmadı”.

Ve hele halktan gelen, halkın içinde en yaygın sayıda bulunan tek aydın, öğretmen kütlesi, bütün örgütüyle kitaptan, eğitimden uzaklaştırılarak kahvelerin ve oyun masalarının tutkusuna itildi, mahkûm edildi. Buna direnen ve kişiliğini, Atatürkçü, halkçı, devrimci, atılımcı ülküsünü yitirmeyenler, çeşitli bahaneler, çeşitli haksızlıklarla sindirilmeye çalışıldı. Atatürk’ün, umutlarını üzerlerinde topladığı en büyük, en güçlü ve *halktan* gelen bu aydın kütle, öğretmen, bir yandan oyun ve kahvehane tutkusu ile, bir yandan da -İsmet Paşa’nın yukarıda geçen açıklamasında belirttiği- “yetki sahibi olanlar” tarafından çeşitli haksızlıklara, insafsızlıklara uğratarak, değersizleştirilmeye, saygınlıktan, halkın gözünden düşürülmeye çalışıldı. halktan da koparıldı.

Bakanlıkta eğitim görüşü ve anlayışı kalmamıştı. Konferanslar, meslek toplantıları düzenlemek, öğretmeni durgunluktan, gevşeklikten, boş zaman değersizliklerinden kurtarmak şöyle dursun; bu tür çalışmalarda, girişimlerde, bilimsel toplantılarda Bakanlıktan ve yönetici kişilerden kimseler görünmez oldu. Dış memleketlere eğitim, bilim toplantılarına gönderilen bu kişiler -çok azı ayrı- turistik kafa ile gidip o gözle ve kavrayışla döner oldular. Karanlık bir bürokrasi (yazışmacılık) bütün millî eğitimi sardı. Yazışmacılık ve lafçılık -yalnız ordu örgütü dışında- bütün yurttta egemenliğini kurdu ve çok ta güçlendi.

(“*Osmanlı düzenini yöneten adamlar ve kurumlar*” kafasında ve görüşünde güçler yetiştirmek için olan girişimler -buldukları elverişli

ortamla- gittikçe güçlendiler: Açık ve gizli Kur'an kursları, bir çok camilerdeki vaazlar, imam - hatip okullarının bir çoğu, Ticanilik, Süleymancılık, Norsçuluk⁵, onların yayınları, dergileri, gazeteleri, örgütleri, propagandalarını ve savunmalarını yapan politikacılar, yöneticiler, yetkililer, hatta bakanlar....)

Değerli bir öğretmenin anılarından :

Sayın hocam Cevdet Emiroğlu mektuplarında, o yıllarındaki Urfa Muallimler Birliği çalışmalarını kısaca şöyle anlatıyor: (O sıralarda önce Urfa Sultanisinde (lisesinde, müdür yardımcısı, sonradan ortaokul müdürü idi).

(9.1.1974) günkü mektubundan): “Urfa’da tam on sene muallimler birliği başkanlığı yaptığım sırada hep Rahmetli Necati Bey’den (–Maarif Vekili Mustafa Necati’yi anıyor) ilham almıştık. Öğretmenliği değeri üstün bir meslek haline getiren ve muallimler birliğini güçlendiren hizmetleriyle maaîf tarihimizde unutulmayacaktır; eserlerini daima şükranla anmaktayız.

Okul dışında bütün saatlarımızı halkın yararına adanmış, mesleğin değerini yukarı katlara çıkarmış ve halka tanıtmıştık. Öylesine ki, bütün bayramlarda, başta vali, tümen komutanı ve daire reisleri birliğimizi ziyarete gelirlerdi. Onların hepsinin saygılarını kazanmıştık. Müsamere, konferanslar, temsiller, konserlerimizle halk ile içli dışlı olmuştuk. Hapishanelerde ve gece dershanelerinde parasız dersler düzenlemiş, faydalı olmağa çalışmıştık. Şimdiki gibi iskambil oynamakla vaktimizi değersizleştirip boşuna harcayamazdık. Altı ay ders verdiğim hapishanedeki katil ve hırsızlardan bile saygı görmüştük. Bunlar kurtulup hapisten çıktıkları vakit bize gelir –Sayenizde okuryazar olduk,– diye minnetlerini sunarlardı. Oysa ki, herkes bunların şerlerinden kaçardı. İslah edildiler. Şimdi de yazık ki, öğretmenlik önemsiz, bayağı bir meslek haline geldi. Biz bütün gücümüzü yukarıda adlarını minnetle andığım rahmetli bakanlarımızdan almıştık.....”

“O hamleleri şimdi artık göremediğimizden çok üzgünüm. O zamanlar öğretmenliğimizi yeterli bulamadığımız halde, gündüz okullarda, gece öğretmen birliğinde, Türkocağında, sonradan da halkevinde

⁵ “Nurculuk” sözcüğünün gerçekte “Norsçuluk” olması gerektir. Kurucusu “Nors” köyünden olduğu için, gerçekte adı “Norsî” olmalıdır. Ancak saf halkı aldatmak, onun kutsal duygu ve inançlarını sömürmek için “Nursî” denmiştir.

faal görevler almış, bütün varlığımızı oralara adamıştık. Her yerde saygı ve sevgi görürdük. Yetersiz aylıkla yetinirdik te, gece derslerinden veya yan ödemelerden bir şey almak aklımızın kenarından bile geçmezdi. Bütün bunları gösterişsiz, aşk ile, şevk ile yapardık. Beş yıl önce Urfa Kurtuluş Bayramına belediyece davet edilmişim. (Her sene davet ediyorlar gidemiyorum). Öğretmenler kulünübe uğradım. Ne onlar beni, ne ben onları tabii tanıyamazdık. Otuzu aşkın sayıda öğretmen masa başında iskambil çeviriyorlardı. Oturmadan ayrıldım. Hey gidi günler hey! dedim kendi kendime. Hani o değerli konferanslar, kurslar, folklor çalışmaları, piyesler, temsiller? Piyas icabı, rol alacak bir hanım bulamayınca yüzümüzü, gözümüzü boyayarak, sesimizi kısararak temsiller verirdik. Nerde o zeybek oyunları....”.

Bütün bunlar rahmetli Necati Beyin, Hasan Âli Yücel’in bizlere aşıladıkları güç ve teşvik ile olmuştu. O zamanlar bizi tebrike gelen Genel Müfettiş İbrahim Tali bey 1000 ve Kolordu Komutanı Kâzım Paşa 100 lira –O zamanki para ile biri bin, biri de yüz lira– birliğimize yardım etmişlerdi. biz kendimiz için de çalışmalarımızın anlaşılacağını, değerlendirilip takdir edildiğini görerek kıvanç duyardık...”

Yeni bir atılım ve devrim denemesi:

27 Mayıs 1960 Devrimi, Atatürkçülüğü, Büyük Türk Devrimini yıkmak isteyen, ona çabalayan girişim, örgüt ve başarılarla karşı –Atatürk’ün güvenerek ödevlerdirdiği saygınlıklarını ve etkilerini sağlamaya çalıştığı güçlerin ve kurumların– gençliğin, ordunun, öğretmenin, bilginin ve sanatçının hep birlikte harekete geçmesi idi.

Halkçı, devrimci, uluscu ve atılımcı eğitim dönemini yeniden kurma çabalarına girişildi: Halkevleri, Halk eğitimi Örgütü, Yedek Subay Öğretmen, İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Devlet Planlama Örgütü, Millî Eğitim Bakanlığınca bütün millî eğitimde ateşli reform hazırlığı ve tasarıları çalışmaları (1961 başında), Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Kanunu ve 1961 ANAYASASI.*... Bu Anayasa ile gerçekleştirilecek Atatürkçü, Devrimci, Halkçı ve Ulusçu toplum düzeni.

* Bak: “27 Mayıs Devriminin Millî Eğitimimize Getirdikleri”, M. R. İnan, Halkevleri Dergisi, Ocak 1971, sayı: 51.

Ve sonuç :

Ancak, bu “Akdevrim” kendisinden önceki 15 yılda karşıt ve gerici hazırlıklar yüzünden, geçen bu süre içinde amacına varamadı. Çünkü Atatürkçülüğe, halkçılığa ve devrimcilığe karşı olan akımlar (“Osmanlı nizamının adamları ve müesseseleri”) çok iyi örgütlenmiş, politikacılar, yöneticiler ve yetkililer arasında kendi kadrolarını çok iyi kurmuş ve işbirlikçilerini, bağlaşıklarını (müttefiklerini) geniş ölçüde bulmuşlardı. Atatürkçü gençler koyu bir aymazlıkla dağınıklık, kararsızlık ve şaşkınlık içine düşmüşlerdi. Bu koşullar altında, gelecek yakın zamanda, geçmişteki olağanüstü güçlü, başarılı ve atılmı Halkevlerine, halkçı devrimci ve ulusçu eğitime dönülmek umudunun ışıkları henüz ufuklarda görünmemektedir.

O coşkulu ve ülkülü girişimler, çabalar sürse idi, bugün en azından her ilimizde, 100 kadar büyük kentimizde “Yüksek Halk Okulları”, “Halk Üniversiteleri” ve pek çok köylerimizde —Almanya’nın Hessen Eyaletindeki “Köy Toplum Evleri” gibi— “Köy Eğitim ve Ekin Evleri” kurulmuş olacak; ve Türkiye, “gelişmekte olan memleketler” arasında olmayacak; tarihinin ona verdiği ödevle o memleketlere —kurtuluştaki olduğu gibi— gelişme ve kalkınmada da örnek ve önder olacaktı.

*Halkevi coşkusu :**Bu coşkuyu açıklamanın zorluğu :*

Açıldığı 19 Şubat 1932 yılından, savsaklanmaya başlandığı 1946 ya dek 14 yıl, —uzantısıyla 1950 ye dek 18 yıl— HALKEVİ eğitim ve ekin kurumunun çalışma, gelişme ve başarılarını, oralardaki büyük hızı, atılımı sayılar vererek açıklamak zor değildir. Ancak, bugün inanılamayacak olan o çalışmalardaki, hızlı gelişmelerdeki, altımlı başarılardaki olağanüstülüğü sağlayan düşünüyü, duyguyu, umudu, ülküyü ve ruhu açıklamak öyle zor ki, Bunun için kullanılacak sözcükler bile, geçen şu zaman içinde öylesine yıprandı, öyle aşındı ki, onu, bugünkü kuşaklara kavratmak olanaksızdır. Bugün bol bol ve olağanüstü övünme konusu olabilecek başarılar, o günlerde yetersiz sayılır, yerilirdi. Halkevleri kuruluşunun yıldönümlerindeki söylevler bu yermeler ve yerinmelerle doludur. Ölçüler öylesine değişti ki, bugün yakışıklı boyluboslu görülen şeylere o günlerde cüce; bugün çok diye görülen şeylere, o günlerde az, bugün büyük görülen nesnelere, o günlerde küçük . . . vb. diye bakılırdı. Atılım, atılım ülkü idi.

Halkevleri çalışmalarında durmak, dinlenmek yoktu; yürümek beğenilmezdi; koşmak atılmak, hatta uçmak istenirdi, uçmak.

İnsanları bu yurtta bu ruha, bu dirikliğe, bu atılıma götüren ne idi? Bugün ona *devrim iradesi*, *devrim ülküsü*, *devrim coşkusu*, *devrim esrimesi* demek gerek. Bu hava Çankaya'dan fışkırır ve artsız aralıksız dalgalar olarak yurdun her yanına, her köşe ve bucağına, her ruha yayılırdı. Bugün bunu anlatabilmek kavratılabilmek öyle zor ki. O O coşku, o ülkü, o esrime (Vecit — enthousiasme) ve atılım bir de eğitimci örgütünde ve köy enstitülerinde vardı; yurdun her yanını, her alanın kaplamıştı o ruh kesinkes.

İnkılâp (devrim) bugünkü sözcüklerle bir çok anlama gelirdi: kendimizi, varlığımızı, gücümüzü, güvenimizi, özsaygımızı, saygınlığımızı tanıma, tanıtma, bilinçlenme, kalkınma, ilerleme, tüm geriliklerden, yoksulluklardan, olumsuzluklardan, gelişmişliklerden, başı bozukluklardan, karanlıklardan bir ayak önce kurtulma; durmadan, dinlenmeden hızla gelişme, ulusça, tüm ulusça mutluluğa, engin güçlere kavuşma, “*çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkma*” vb. Devrim tüm yurttaşları, tüm bireyleri sarmıştı. Bütün bireyleri birbiriyle kaynaştırmıştı. Onları bu ülkülerine doğru özveriliklerle, atılımlarla götürüyordu.

Kaynaşmış bir kitle :

Cumhuriyetin, 10. Yılındaki Marşta (Onuncu Yıl Marşında) geçen “*Kaynaşmış bir kitleyiz*” sözü bugün kimilerine gerçek dışı, gülünç geliyordur. Onu görmediklerinden yaşamadıklarından inanamazlar. Halkevleri bu kaynaşmanın kurumlaşmış anıtı idi. Tüm bireyleri, yurttaşları sarmayan, birbirine kaynaştırmayan ülküler, düşün ve amaçlar topluma yalnız şaşkınlık, dirliksizlikler getirirler; bugün gördüğümüz gibi. Şimdi daha iyi görüyor ve anlıyoruz ki, insanları, yurttaşları birbirine bağlayan kaynaştıran ülküler eksik olunca, bireyler kum, un, kül tanelerine benzerler; değil rüzgâr, üfleme ile bile dağılırlar. Ortak ülküler, amaçlar insanları, birbirinden kopmamak için —bir bilinci varmış gibi, birbirinden ayrılmak istemiyen birbirine tutunan— her ayrılmada birbirine atılan ve yapışan su, sıvı birimlerine benzerler. Halkevleri bu kaynaşma ile atılımlı güçleri alıyor, geliştiriyor, geliştiriyor ve ayrıca da onu sağlıyorlardı.

Halkevi Atatürk devrim yıllarının ve devrim istencinin eğitim ve ekin (kültür) kurumu idi. O yıllarda Türkiye başka bir Türkiye,

bu toprakların insanlarından her biri, başka bir insandı. Gözler iyi, çok iyi görür; kulaklar iyi, çok iyi işitir; ağızlar iyi çok iyi konuşur, kafalar iyi, çok iyi düşünür; kalpler iyi, çok iyi duyar; eller iyi, çok iyi işler; insanlar iyi, çok iyi davranırlardı. Her iyi ve güzel şeyi yapmaya hazırdı herkes.

Halkevleri ve köy enstitüleri bu özelliğin kurumları idiler. Atatürk'ün Onuncu Yıl Söylevindeki -29 Eaim 1933-:

“...Bizce zaman ölçüsü geçmiş yüzyılların gevşetici anlayışına (zihniyetine) göre değil, yüzyılımızın hız ve devim (hareket) kavramına göre düşünülmelidir. Geçen zamana oranla, daha çok çalışacağız. Daha ez zamanda daha büyük işler başaracağız...”
düşünü ve kararı, bu kurumlarda gönülden kavranılıyordu ve gerçekleştiriliyordu.

Özverilik ne demekti?

Günlük işlerinden kalan her anı bayramıyla, pazariyle, sabahiyle, akşamıyla halkevlerine adayanlar, bundan kendileri için hiç bir karşılık beklemeyenler, en ufak bir çıkar düşünmeyenler, yığınlar, kitleler bugün kavranamaz artık. O iradeyi o coşkuyu, o ruhu, ne yazı, ne sözle, ne müzik, ne resimle, biçimci (plastik) sanatların hiç biriyle anlatma olanağı yoktur. Onu ancak temsil (tiyatro) sanatı somutluğu, aydınlığıyla gözler önünde canlandırabilir ve kafalara, gönüllere aktarabilir, belki.

(İstanbul'da, İzmirde, okullarında; Manisa'da Halkevinde akşamların geç saatlarına dek çalışma birliklerinde çalışan genç, yaşlı, bayan, bay öğretmen arkadaşları, çeşitli kollarda çalışan her meslekten gençleri, yaşlıları anımsıyorum. O toplantılar, o özverilikler gözlerimin önüne geliyor da, başka bir evrende yaşamışım gibi geliyor bugün bana).

On yıla kalmadan yurdun her yanında 478 halkevi, 4332 köyde halk okuma odası böyle kurulmuştu. Kitaplıklardaki kitapların, onları okuyanların sayıları milyonları böyle aşmıştı. 50'ye yakın değerli, özgün dergi, 500'e yakın değerli, özgün kitap böyle çıkmıştı; araştırmalar bu tutuşla yapılmıştı; sanatçılar, yazarlar, bilginler, araştırmacılar, sporcular böyle yetişmişti oralarda. Gençler, yaşlılar böyle veriyorlardı kendilerini; böyle adıyorlardı tüm zamanlarını, güçlerini halkevlerine. Halk böyle coşarak koşuyordu halkevlerine, köy enstitülerine. Bir sanatçının bir aydının, herhangi bir kimsenin

gittiği kentte, kendi evi gibi, ilk uğradığı, yabancılık duymadığı yer halkevi idi; orada ülküdeşlerini hemen bulurdu. Çeğdaş bir tekye olmuştu her kentteki halkevi. Titiz, tasarlı (planlı), izlenceli (programlı), saatlı, dakkalı çalışmalar yapılıyordu oralarda.

Köyle kent arasında, köylü ile kentli arasında, aydınlı halk arasında, çeşitli mesleklerden olanlar, çeşitli yaşlardan olanlar arasında, çeşitli durumlardan olanlardan, çeşitli düşünenler arasında bir anlaşma, yakınlaşma, bir bağdaşma, bir bağlanma, bir dostluk yeri idi her halkevi. Ayrımlar (farklar) siliniyordu orada, nüfus uluslaşıyor, ulus bir alınıyazısı ortaklığı, bir yazgı birliği olarak duyuluyor, kavranıyordu.

Anılardan kırıntılar :

(İlk kuruluşunda İstanbul'da halk dersaneleri ve kurslar, sonradan izmir'de, Manisa'da konferanslar ve yayıu kollarında çalışmışım. Viyana'daki öğrenciliğim yıllarında da Ottakring Volksheim'ına -Halkyurduna- devam etmişim. Orası şimdi Yüksek Halk Okulu olmuş; o yıllarda da çok kapsamlı ve düzenli bir okul gibi çalışıyordu oralarda Volksheim'ler. Ne var ki, onlar çok düzenli birer okul idiler.)

Halkevleri gerçekten başka bir nitelikte idi Kısa sürede öyle engin bir irade, bir ülkü, bir coşku sarmıştı ki halkevlerini, anlatılması olanaksız. Anılarla onlardan belki bir iki kırıntı verilebilir. Her yerde valilerden muhtarlara, köy imamlarına dek, herkeste bir halkevi yaşıyor, herkesi bir halkevi ülkülendiriyor, olgunlaştırıyordu. Vali General Kâzım Dirik, Dr. Lüftü Kırdar halkevlerinin en etkili, en yürütücü ve sürükleyici üyeleri idiler. Vali Tevfik Gür'ün, Haşim İşcan'ın yaptırdıkları halkevi binaları, oralardaki emekleri ve katkıları, başarıları gönülleri övgü ve saygı ile dolduruyordu.

Bir köy imamı :

1936 yazın eğitimci okulları için kitap ve kılavuz hazırlayan kurul üyeleri okulsuz köylere gider, oralarda okul çağına giren çocukların gelişim ve algı durumlarını incelerlerdi. Bir akşam bunlardan iki üye, o zaman Ankara'ya hayli uzak görünen Balgat köyüne giderler. O çağıdaki çocukları kahveye toplar incelemelerine başlarlar. Çocuklarla konuşur, onlara resim yaptırır, çizgi çizdirir, sayı saydırırlar. Ve çocukların hepsinde gördükleri çok olağanüstü gelişme ve yetenek

karşısında şaşa kalır, nedenini bulmaya, kendilerince açıklamaya çalışırlar. Gelişme, yaşlara göre öyle yüksektir ki, açıklama olanağı bulamazlar. Onlar bu şaşkınlık içinde, çocuk babaları ve komşuları bu duruma pek kıvançlıdırlar. Bu sıkıntı içinde düşünüp duran o iki üyeye imam yaklaşıp; çekine çekine özür diler ve durumu şöyle açıklar: –Bu bebeler boş zamanlarında avara gezmesin, yaramaz olmasınlar, diye, ben hem onları, hem de gençleri toplayıp okutuyorum. Onların hepsi de çok iyi okuma, yazma, hesap bilirler. Öğretmen olmadığım için, bir suç sayılır diye, başta söyleyemedim. Kusura bakmayın, gazete verin onu da okurlar, anlarlar. (O üyelerin ikisi de bugün yaşamakta ve Ankara'dadırlar; biri bu satırları yazandır).

O yıllarda böyle imamlar az değildi. Eğitim kurslarına gelen, sonradan eğitim olanların, köy enstitülerine çocuklarını gönderenlerin bir çoğu ve başta gelenleri köy imamlarıydı.

Karanlıkla savaşan gönüllüler :

10 yıl sonra, yılbaşında bir Ocak günü akşamı saat 20-21 dir. Çubuk'un Yenice köyünün yanından geçenler, ışık görerek okula uğrarlar ve şu görünüşle karşılaşırlar: Derslik yetişkinlerle dolu, ders aralığında kendi kendilerine çalışıyorlar. Küçük öğretmen odasında, bir kaç ay önce Hasanoğlu Köy Enstitüsünden çıkmış o köylü, genç öğretmen, bir kaç yıldır köyde çalışmakta olan eğitimci ve muhtar başbaşa vermişler; okul yaşını geçirmiş genç, yaşlı, kadın, erkek köydeki tüm nüfusu tek tek, ev ev yazıyor, onları kümeler ayırıyor, kümelerin akşam derslerini izlenceliyorlar (programlıyorlar). Amaç: Tüm yurttan okuma - yazmasız tek kişi kalmamış ilk köy olmak.

Yaşlı, ama genç ruhlu, gerçek ülkücü bir öğretmenden :

Geçen uzun yıllar, –buluncumda (vicdanımda) kendilerine neler borçlu olduğumun bilincini taşıdığım– değerli öğretmenlerimden yaşamda yalnız bir tanesini bıraktı: Urfa sultanisinde edebiyat öğretmeni Cevdet Emiroğlu. Onun 24.5.1973 günkü mektubundan düşünceleri ve halkevi anıları ile ilgili bölümü buraya alıyorum: “...Yaşım ilerledikçe Atatürk'ün ne büyük bir insan olduğunu daha iyi kavıyor ve yüreklilikle giriştiği eylemlere hayranlığım artıyor. O, benim gönlümün tapınağıdır ve önderimdir. Bilinçli ve vicdanlı her yurttaş O'nu iyi bilmeli, anlamalıdır. O'nun, (Halep)’

in düşüşünden sonra çektiği sıkıntıları adım adım biliyor, Erzurum'dan Sivas'a Ankara'ya yolculuğunda karşılaştığı maddî, manevî üzüntüleri ancak yenerek ülküsüne nasıl kavuştuğunu, devrimleri için sabahlara kadar uyumadan, dinlenmeden Çankaya'nın ahşap ve basık odalarında, paslı beyinleri aydınlatmak için nasıl çırpındığını da biliyorum Yazık ki, sonrakiler, sahte Atatürkçüler O'nun o çok değerli ülkü ve eserlerini, devrimlerini yozlaştırmaya çalıştılar, hâlâ da çalışmaktalar. O'nun en yakını bildiği bir çokları halka hoş görünmek sevdasıyla, - tüm köylümüzü uyandıracak, kalkındıracak, formülü bulanları ve - ülkü arkadaşlarını etkisizleştirdiler. Arkasından da başı boş kalmış gençlerimizi ışıklı bir çatı altında toplayan halkevlerini politik düşüncelerle kapattılar. Bu nedenle milyonlarca köylümüzün geri kalmasına sebep oldular. Bu günahlıların işledikleri cinayetlerin arkasından da Atatürk düşmanlığı aşılayan kurumlar açtılar.

Burada bize biraz ferahlık ve umut ışığı veren, gerçek yurtseverler tarafından kurulmuş (Halkevleri Atatürk Enstitüsü)'dür; bilmem ki, 35 senelik geriliği kapatabilecek, yitmiş zamanı ödünleyebilecekler mi?

Dileğim şudur: Bu ferağatlı kişiler öğüt ve düşüncelerini daha sade halk diliyle yazsalar, tüm halk faydalansa ve bir çok yanlışlıklara düşmüş gençlerimizi ters yoldan çevirerek çatılarının altında Atatürkçülüğe kavuştursalar.

Urfa'da halkevini ilk defa biz kurduk, sonra Karaman ve Buca'da çok başarılı oldu çalışmalarımız. Evinde ışığı, sobası olmayan çocuklar halkevinin kitaplığında derslerini hazırlarlardı. Okullar arasında şiir, kompozisyon, spor, müzik yarışmaları düzenlerdik. Böylece halkevi çalışmaları, öğrencileri ve okulları da kendi çerçevesi içine alıyordu. Benim, gözleri görmeyen oğlum Yılmaz'ın, halkevinin piyanosunda, bugün tanınmış bir piyanist olarak yetişmesini oranın müzik kolu sağladı".

Halkevi ülküsündeki eğitmenlere selâm :

Köylerde, ruhlarını halkevi ülküsü doldurmuş ne eğitmenler, muhtarlar vardı. 1939 Manisa'nın Demirci ilçesi eğitmenlerinden -aslında çevresinde bir efe olarak tanınan- Kadri Yılmaz bir pazar günü öğleden sonra toplayıp kıra çıkardığı öğrencileriyle ve gençlerle

eğitsel uğraşlar sırasında, ilçe ilköğretim müdürüyle birlikte ansızın yanına gelen Manisa milli eğitim müdürünün sorusuna:

— Ne yapalım, direktorum biz bu işi götürü aldık! diye yanıtlar. Bu onun eyleminin *halkevi bilinci* idi.

1944'te, Konya - Hadım'ın Korualan (Gezlevi) köyünde okumayazmasız te kişi bırakmıyan, 19 yılda köyünden 15 tane öğretmen yetiştiren eğitimci Ramazan Sakarya, Bozkır'ın Ahırlı çevresinde ülküsü, olağanüstü atılımı ile bütün köylerde tanınan, gönüller yakalayan Süleyman Doğanarslan, köylerinde okul yaptıranlar, bağ, bahçe orman kuranlar, sebzeciliği, meyveciliği, aracılığı, tavukçuluğu yayanlar halkevi esrimesi içinde, kendi varlıklarında birer halkevi yansıtıyorlardı.

Ve bir eğitimci, Emirdağ'ın Eskiören köyü eğitimci Abdullah Bereket, 1973 aralık ayının son fahtasında bir dostunu yazdığı mektubu şöyle bitiriyordu: "Bana gelince, mesleğimde otuzüçüncü yılı dolduruyorum. Artık emekliliğimi isteyeceğim. Bu yıl son yılım olacak.

Uzun yıllar inanarak, duyarak çalışarak tükendiğimi düşünerek hüznü olduğumu belirtmek isterim. Tek tesellim milletime, bütün engellemelere rağmen, Atatürk ilkeleri paralelinde hizmet ettiğime kendimi inandırmış olmamdır. Onun mutluluğu içindeyim.

Atatürk diyordu ki:

"...Halkevlerinin bütün yurttaşlara kucağını açması vatanda sosyal ve kültürel devrim yaptı".

(Ülkü Dergisi, Haziran 1935, sayı: 28, s. 241).

1919'da ilk (Köyçüler Cemiyeti) kurucuları

TÜRKİYE'DE LAİKLIĞI GEREKTİREN NEDENLER

İBRAHİM OLGUN

Sayın Başkan, Türk Tarih Kurumu'nun
Sayın Yöneticileri, Sayın Dinleyicilerim

Huzurlarınızda bugün Sayın Başkanımızın buyurdukları gibi çok çetin; fakat çok konuşulmuş, tartışılmış bir konu üzerinde durmaktan sevinç duyuyorum. Özellikle böyle karakışın müstesna bir gününde her türlü güçlüklerle katlanarak teşrifinizden ötürü son derece duyguluyum. Ve sizlere en içten şükranlarımı sunarım.

Bu konferansın konusunun bugüne değin çeşitli yönlerden işlendiğini biliyorum. Bu konuda yazılmış pek çok yazıların, yapıtların, çalışmaların bulunduğu da farkındayım. Fakat bugün devrimlerimizin üzerinden elli yıl geçmiş olmasına karşın, hala bu konularda çeşitli anlayış ve yorumların bulunması, beni böyle bir konuşmaya zorlamış bulunmaktadır.

Bugüne değin çevremden aldığım izlenimler, okuduğum yazılar, bu konunun her zaman üzerinde durulmayı gerektiren, ciddi ve ulusumuz ve ülkemiz için hayati bir önem taşıdığına beni inandırmıştır. Hayatidir; çünkü Türkiye'nin varlığı ya da yokluğu, uygar bir ulus olması ya da olmaması, bu konunun anlaşılmasına ve uygulanmasına bağlıdır.

Bu nedenle konu aslında güncelliğini yitirmemiştir ve bu gidişle de yitirmeyecektir. Ama, konuşmanın sonunda da belirteceğim gibi bunun bir içtihat, görüş ve nokta-i nazar konusu olmasına, herkesin kendine göre bir ahkâm çıkarmasına da izin verilmeyecektir.

Özetle bu konuyu niçin seçtim? Türkiye'nin temel konusu olduğu için.

Ziya Gökalp Türkçülük konusunda düşünmüştü.

Bunu İslamcılık ve batıcılıkla uzlaştırmak istiyordu ve diyordu ki, Türkçülük, Türk ulusunu yükseltmek, demektir. Bu biraz yoruma olanak tanıyan bir tanımdı. Atatürk, bir strateji adamı olarak, ulusu için tartışmasız bir amaç saptamıştı. "Türk ulusunu

çağdaş uygarlık düzeyine getirmek". Atatürk, bir karar adamı bir strateji adamı olarak, bütün olguları olanakları inceleyip çağdaş uygarlık düzeyine varmanın yolunu saptamıştır. Amaç belli, strateji belli, yol belli, yol pozitif bilime yapışmak. Pozitif bilimden yararlanmak, onun verilerinden sonuç alabilmek için asılsız inançlardan, önyargılardan kurtulmak gerekir. İnsan kafasına musallat olan düşüncelerinden uzaklaşmak, bağımsız bir kafa ile düşünmek gerekir. Vicdanı besleyen içten bir dinsel inancı tasallut olarak kabul etmiyorum. Zaten laiklik de imanı yaşatmak, kişilerin inançlarına saygılı olmaktır.

Laiklik, genellikle tanımlandığı gibi dünya işleriyle din işlerini birbirinden ayrı tutmaktır. Bunun daha açık tanımı dinsel duyguları ve inançları çeşitli çıkarlara araç yapmaya engel olmaktır.

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri dinle ilgili bir sınıf ya da zümre lâhûti ve ilahi güçlerden yararlanarak dünyayı yönetmek iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Laik, Latince *laicus*, din sınıfının dışında halka ait olan, anlamını taşımaktadır. Halkın yani ayrıcalığı olmayan insanların bir yönetim biçimi. Kendilerini Tanrıyla kul arasında ayrıcalıklı bir yerde varsayan insanların yönettiği bir toplum değil. Dinsel kurallardan güç alarak yönetilen toplumlara biz teokratik toplum diyoruz. Teokratik süreç, insanlık tarihinde yüzyılları kaplamış, İnsanlara çok kötü acı ve karanlık günler yaşatmıştır. İnsanlar din adına giyotine, ipe verilmiş, ya da ateşe atılmıştır. Bütün bu cinayetler din adına Tanrı adına yapılmıştır.

Ben konuşmanın konusunu şöylece sermiş olayım:

Türk ulusu çağdaş bir ulus olmak zorundadır. Çağdaş olmak için hatalar, her çeşit bağımsızlıkların etkisinden kurtarılmalıdır. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" prensipi benimsenmelidir. Tanrı ile kul arasına hiçbir güç, hiçbir bahaneyle girememelidir. Din, insanlar arasına sevgi, saygı, yardım, iyi niyet gibi duyguları geliştirmelidir. Soylu ve yüce duyguları uyanık tutmalıdır.

Din pozitif bilime yani laboratuvarıdan, deneyden gelen bilime düşman olmamalıdır. Din, hoşgörülü olmalıdır. Hoşgörünün olmadığı yerde bilim hiçbir biçimde gelişemez. Din, dolayısıyla din adamı kendi sınırını belirlemelidir.

Din güçlünden yana, yazıya karşı değildir. Zulme araç olamaz.

Bir cümleyle özetlemek gerekirse, kişi nasıl düşünürse, nasıl kabul ederse ve inançları sonucu nasıl ibadet ederse, Tanrısına ne biçim yönelirse yönelsin, bu davranışlarından ötürü kimseye karşı sorumlu olmayacaktır.

Oysa tarih boyunca gördüğümüz örnekler, insanoğlunun kıskıvrak bağlandığını, dinin politikaya araç edildiğini, pozitif bilime karşıt olarak anlatılmak istendiğini kanıtlar niteliktedir.

Atatürk teokratik bir toplumu, laik bir toplum durumuna getirebilmek için hangi aşamalara başvurmuştur?

Bize göre laiklik devriminin ilk adımı 3 Mart 1924 günü çıkarılan üç dört maddelik bir yasa aynı gün onu izleyen kısa fakat içerikli yasalarla atılmıştır. Tüzede birlik sağlanacak, mahkemeler birleşecek, aynı nitelikteki yasaları aynı niteliklere sahip kişiler uygulayacaktı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (öğretimi birleştirme yasası) aynı gün kabul edilmişti. Milli Eğitim Bakanlığınca laik esaslara göre yönetilecek, denetlenecek, anayasanın istediği tipte çağdaş, cumhuriyete, devrimlere bağlı kuşaklar yetiştirilecek. Bir yanda medreseler skolastik eğitim, öbür yanda modern okullar pozitif eğitim yapsın, böyle bir şey olamazdı. Dinsel hizmetleri görmek üzere, o günkü deyişle yalnız hademe-i hayrat denilen din görevlilerini yetiştirmek üzere meslek okulları açılabilirdi. Fakat üzülerken belirtmeliyiz ki, günümüzde bu durum kötüye kullanılmıştır. Kimi politikacılar, halk avcılığı yaparak, İmam - Hatip okullarını amaçlarından saptırmışlar, bunları laik orta öğretime karşı kullanarak İmam - Hatip lisesi dedikleri okulları yüksek öğretime kaynak yapmışlar. Bu okulları üniversitelere kaynak yaptıkları gibi, Harp Okuluna da burayı bitiren öğrencilerin girebilmesi için direnmişlerdir. Aslında din görevlilerini yetiştirmek için açılan İmam - Hatip liselerinden çıkanlardan yüzde onu bile din hizmetleri yapmamaktadırlar. Böylece, hem öğretim birliği yasası çiğnenmiş oluyordu, hem de çocuklarımız onların deyişle din lisesine, dinsiz liseye gidenler olarak ikiye bölünüyorlardı.

Yine aynı gün çıkan önemli bir devrim yasası da halifelikğin kaldırılmasını sağlayan yasa idi. Devlet yönetiminde peygamberin halifelliği pozisyonunu kullanarak, bir üstünlük sağlamak isteyen, aslı esası olmayan bu kurumun kaldırılması da yukarıda belirtilen nedenlerle zorunlu olmuştu. Bu kurumun dinimizle uzaktan yakından

bir ilişkisi yoktur. Ancak, her dönemde yönetimi elinde tutan kişinin gücünü arttırmak için bir araç olmaktan ileri gitmemiştir.

Bugün hâlâ daha halifelik kurumunun dinsel bir kurum olup olmadığını tartışanlar var toplumumuzda. Oysa bu kanunun kabul edildiği 1924 Meclisi, pek çoğu medreseden icazetli, tanınmış din adamlarından oluşuyordu. Bunlar dini sorunları bütün tartışmalarıyla, kil ve kâl rivayetlerini, tüm ayrıntılarıyla biliyorlardı. Örneğin, Seyyit Bey'in halifelikle ilgili yapıtına bir göz atacak olursak, ne denli derin bilgisi olduğunu, soruna ne denli derin bir vukufila eğildiğini görebiliriz. Urfalı Saffet efendi (Şeyh Saffet) nin sözlerini zabıt ceridelerinden okursak gerçeklerin ta kendisini öğrenebiliriz. Bugün yine bu sorunları hiç bilmeyen kimi bağnazlar, halifelik kurumunu hortlatmanın gereğinden söz etmek cüretini kendilerinde buluyorlar.

Tarihle, hadiselerle kanıtlanabilir ki peygamberimiz, hiçbir kişiyi kendinden sonra halife yapmamıştır. Hatta ilk Halife Ebubekir'e ölmezden önce ancak kendisi namazı kıldırılamayacak kadar ağır-laştığı zaman, yanında halka namaz kıldırılmasını söylemiştir. Bu davranışı: "Bu, bana en yakın saygın bir kişidir. Benden sonra ona uyarmanız, bunu ben de onaylarım" biçiminde yorumlanabilir. Ve hepimizin bildiği gibi Ebubekir de yine seçimle işbaşına getirilmiştir.

Halifeliğin geçirdiği aşamaları Atatürk de tarihsel kaynaklara dayanarak en sağlam bir biçimde Meclis'te anlatmıştır. Bize göre bu konuşma her yönden büyük bir anıt ve son derece bilimsel, önemli bir belge olarak değerlendirilmelidir.

3 Mart 1924 günü yasalardan bir başkasıyla da Evkaf ve Şer'îye vekilliği kaldırılmıştır. Bu tarih, devrim tarihimiz için son derece önemli bir tarihtir. Çünkü o gün Türk devletinin en önemli sorunları çözülmeye başlanmıştır.

Günümüzde dinin nasıl bir gelişme çizgisine geldiğinden haberi olmayanlar, bu konudaki ağızdan dolma bilgileriyle çoktan bir sonuca bağlanmış sorunları sanki ilk kez ele alınmışçasına tartışmaya yelteniyorlar. Aslında bunlar hiçbir şey bilmemektedirler.

Laiklik tarihsel bir zorunluğun sonucudur. İlerleyen zamanla dinsel yargılara yeni bir genişlik tanıma zorunluğunun sonucudur. Keşke bu zorunlar olmasaydı da insanlar, Müslümanlar, Asr-ı saadeteki (Peygamber çağı) gibi ahlaksal bir yaşam içinde bulunsalardı. Anlatıldığı gibi kurtla kuzu, birbirine zarar vermeden aynı yer-

de kalabilselerdi. Keşke din adına her yerde ve her zaman bunca cinayet işlenmeseydi de hayallerde yaşatılan ve özlem duyulan bir dünyada yaşayıp gitseydik. Tarih bize bunun olanaksızlığını kanıtlamış bulunuyor.

Ülkemizde laikliğin uygulanmasıyla neler kazanılmıştır. Sayısız kazançlarımızdan birkaçını anımsatalım: Vicdanlarımız esenliğe kavuşmuştur. Artık hiç kimse, Tanrı adına istediği gibi asıp kesemiyor. Tanrı ile kul arasına kimse giremiyor. Herkes istediği zaman istediği yerde, istediği gibi ibadetini yapabilmektedir. Kimse kimseyi dinsel inançlarından ötürü kınayamıyor, horlayamıyor. Din politikaya araç yapılamıyor. . . Pozitif bilimlere bid'attır diye kimse saldıramıyor. Bağımsız düşünceye saygı gösteriliyor. Din, müteâl (yüce) bir gerçek olarak kişilerin vicdanlarında yer alıyor.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde hatta daha sonra uzun süre laikliğin bu sonuçlarından hiçbir ödün verilmemişti. Ancak, çok partili döneme girileceği sırada halk avcısı yöneticiler ve politikacılar, geçmiş dönemi de kötüleyerek, devrimin bu en önemli rüknünü soy-suzlaştırmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Yine insanların vicdanlarına musallat olmaya başlamışlar, yine mezhep kavgalarını kışkırtmışlar, yine öğretim birliği yasasını ve anayasayı hiç çekinmeden çiğnemişlerdir.

Şimdi sırası gelmişken İslam kurallarından, bunların oluşmasından, sonra da bozulmasından söz edelim:

İslamlığın temel taşı, Peygambere yirmi üç yılda gerektikçe ayet, ayet ya da parça nazil olan Kur'andır. Bunun yanında Peygamber'in Kur'anda belirtilenlerle hiçbir zaman çatışmayan yaşamı ve sözleridir. Hz. Muhammed Kur'anda "üsve-i hasene" (en iyi örnek) olarak gösteriliyor. O halde İslamiyetin ilk kuruluş döneminde Kur'an ve Peygamberin yaşamı bütün toplumsal gereksinimler için yeterli idi. Müslümanlar bu döneme asr-ı saadet derler. İnsanların birbirlerine özveriyle bağlı oldukları, başkalarının çıkarlarını kendi çıkarlarına yeğledikleri, kurtla kuzunun yan yana geçindiği kabul edilen bir dönemdir bu. Ne vakit saf İslamlığa bir dönüş düşünülse Hz. Peygamber çağı anımsanır, o günlerin içtenliği, dostluğu, yakınlığı hayal edilir. Bunlar, kimi koşullarda abartılır, böylece Müslümanlıkta bir Asr-ı Saadet romantizmi canlanmış olur. Bu romantizm, Müslümanlara bir coşku ve bir huzur verir.

Dinsel yaşamın amacı, asr-ı saadete dönmektir. Hz. Muhammet sağlığında site savaşları küçük küçük gazalar yapmış büyük fetihler yapmamıştı. Asıl sorunlar, Hulefâyı Râşidin ve ondan sonraki dönemde ortaya çıkmıştır.

Peygamber kendi koşulları içerisinde ayetlere aykırı düşmeyecek biçimde belli bir davranış içinde bulunurdu. Bu nedenle büyük güçlükler yoktu, kimi durumlar olsa dahi, Hz. Muhammet, hoşgörülü, geniş görüşlü bir kişiliğe sahip olduğu için, koşullara göre sorunu uygun ve iyi bir biçimde çözümlerdi. Gerektiğinde yanıldığını anlarsa önceki kararını değiştirebilirdi.

Ortaya çıkabilecek komplikasyonlara karşı önceden ya da vaktinde önlemler alır, hiçbir çapraşıklığa yer vermezdi.

Dünya işlerinde halkı zaman zaman kendi hallerine bırakır, onların deneylerine ve buluşlarına önem verirdi. Bunun için bir örnek vermek isterim:

Bir gün adamın biri Medine’de bir hurma dalını buduyormuş. Peygamber bunu görünce, “O dalı kesme, gölge yapıyor” demiş. Tabii adamcağız da Peygamber’in buyruğuna uyarak dalı budamaktan vazgeçmiş. Ertesi yıl ağaç beklenen ürünü vermemiş. Bunun üzerine adam: “Ya resulallah, sen kesme dedin, kesmedik ama, beklediğimiz ürünü de alamadık” demiş. Hz. Peygamber o zaman şu yanıtı vermiş. “Siz dünya işlerinde benden daha bilgilisiniz.” Sahih-i Müslim. Yani sen yine bildiğin gibi hurma dallarını kes, demiş oluyor.

Hız. Muhammet, çeşitli sorunlarla karşılaşıldığında iyi ve doğru kararlar verilsin, toplumun gereksinimleri karşılansın, diye içtihadı karşı çok hoşgörülü bir tavır takınmıştır. Müslümanların aralarında uygar bir biçimde tartışıp doğru bir sonuca varmalarını istemiştir. “Ya benim ümmetimin bir sorun karşısında fikir dalaşmalarına düşmeleri, genişlik ve ferahlık yaratır” demiştir. Namık Kemal bunu: “Bârîka-ı hakikat müsademe-i efkârdan doğar” ya da “çıkâr âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re’y-i ümmetten” biçiminde formüleştirmiştir. Hız. Muhammet, dinde çeşitli görüşlerin tartışılarak bir sonuç alınmasına yani, çaba ve tefekkürle bir içtihadı varılmasına o denli önem vermiştir ki, varılan sonuçta yanılana bir sevap, doğruyu bulana da iki sevap verilir, diyecek kadar ileri gitmiştir. Bu da İslamlığın dar bir çember içerisinde sıkışmasını bir kerteye değin önlemiş oluyordu.

Dört halife döneminden sonra dinsel kanıtların kaynaklarına ikisi daha katılmıştır.

Bir müslüman her çeşit sorunu ya 1. kitaba (Kur'an) ya da 2. sünnet (Peygamberin sözleri ve yaşayışı) göre düzenleyecektir. Bu iki ana kaynak toplum gelişip büyüdüğü artık gereksinimlerini karşılamaz olmuştur. Böylece, dinsel kanıtlar (edille-i şer'îye) a üçüncü ve dördüncü olmak üzere iki kaynak daha katılmış oldu: 3. Kıyas 4. İcmâ. İslamda kıyas dönemi H. 100-300 yılları arasındır. Kıyas sorunların çözümünde bir hayli rahatlık sağlamıştır. Fıkıh dilinde kıyas, Kur'an'da ve hadiste olmayan her hangi bir konunun, bu iki kaynaktan bulunan bir benzerine kıyaslanarak sonuca varmaktır. Bu da insanı çoğu zaman yanılgıya götürebilir. Kimileri, özellikle başta Mevlâna olmak üzere mutasavvıflar, kıyasa karşı çıkmışlardır. İlk kıyası yapan İblis olmuştur diye bu yöntemi benimsememişlerdir.

Dördüncü kanıt olan *İcmâ-ı Ümmet* ise, Kıyas'a göre daha tutarlıdır. Bir sorunun çözülmesinde kıyas da yeterli olmuyorsa, o vakit *halkın yararı, örf ve adetler* gözönünde bulundurularak bir karar verilir. Burada halk oyunun eğilimi dinsel kurallar yerine geçiyor, demektir ki, bu önemli bir aşamadır.

Dinde rahatlık ve kolaylık sağlamak için konulmuş olan *kıyas* ve *icthâat*, kötü ve çıkarıcı ellerde dinin saflığının bozulmasına kitabına uydurma yollarının açılmasına neden olmuştur.

Şimdi aklımıza şöyle bir soru geliyor. Acaba teokratik bir devlet, başarı sağlayabilmiş midir? Ya da uygar ve çağdaş bir devlet olabilmemiş midir?

Geçmişteki örnekler incelendiğinde buna kelimeyle evet, demek biraz güçtür. Belki tek tük kimi iyi diyebileceğimiz örnekler, özveriler, ahlaksal davranışlar gösterilebilir, ancak bunlar beklenen, umulan genel sonuçlar değildir. Din, yönetim ve politikaya karışınca ister istemez Tanrı adına söz söyleyen, karar veren birtakım ayrıcalıklı insanlar sınıfı ortaya çıkacaktır. Batıdaki Engizisyon mahkemelerini yürüten ve günahsız insanları yüce bir varlık adına ateşe atan insanlara benzeyen bir din sınıfı bizde de oluşmuştur. Günün iktidarlarının ve kendilerinin çıkarlarına uygun olarak din adına verdikleri çoğu kararlar, tutuculuğa, gericiliğe hatta acımasızlığa araç olmuştur. Gerçi İslam'da ayrı bir din sınıfı yoktur. Ama çağlar boyunca böyle devlet yönetiminde etkin ayrıcalıklı toplumlar gerçekte

varolmuştur. Her ne denli Cevdet Paşa böyle bir din sınıfının olmadığını, olamayacağını çok inandırıcı kanıtlarla savunmuşsa da, bu savunma tarihsel gerçeklere karşı geçerli sayılamaz. Nerede bir dinsel yönetim varsa orada dinsel bir sınıfın oluşması doğaldır.

Kur'an'da her ne denli: (sizin içinizde Tanrı katında en değerliniz mütteki olanınız yani Tanrı'nın buyruklarına, din yasalarına en çok bağlı olanlarınız) deniliyor ve dine göre herhangi ayrıcalıklı bir bölük insanın olmadığı açıkça belirleniyorsa da, bir din sınıfı, bir ilmiye sınıfı, bütün İslam devletlerinde özellikle Osmanlılarda son derece etkindir.

Bu sınıfın yetişme biçimi, aşama sırası İsmail Hakkı Uzunçarşılı hocamızın yazdığı *İlmiye Teşkilatı* adlı kitabında da en iyi bir biçimde görülüyor. Mekke, Medine, Edirne, İstanbul... kadıaskerlikler ve sonunda şeyhülislâmlık... hep bunlar apayrı bir sınıf olmuş, aşama, aşama yükselmişler, kendi aşamalarına göre devletin yönetiminde çok önemli görevler almışlardır. Müftülerin şeyhülislâmların fetvaları son derece ibret vericidir. Söz gelimi pozitif bilimlerin gelişmesine engel olan fetvaları düşünelim: Batıdan üç yüz yıl sonra bize matbaa geliyor. Kimi insanlar, matbaa dine aykırıdır diye gürültü çıkarmaya yelteniyor. Daha önceki belli bir bölük esnaf geçimini yazı ve kitap-tan sağlıyordu. Elle yazı yazan hattatlar, mürekkep, kalem, kâğıt cilt, tezhip yapanlar... gibi. Matbaa doğal olarak bunların geçimlerine zarar verecekti. Gerçekte matbaa bu işlerle uğraşanlar için bir ekonomik sorun ortaya çıkarıyordu. Fakat her zaman olduğu gibi buna dinsel bir görünüm verilmek isteniyordu. Bu bir kâfir icadıydı. Matbaada kitap basmak caiz olamazdı. Gösteri yürüyüşleri yapıldı, halk kışkırtılmak istendi. Hattatlar, divitlerini, kalemlerini, her çeşit yazı gereçlerini tabutlara koyarak Beyazıt'tan sahaflar çarşısından geçtiler.

Sonunda Padişah'a başvuruldu. Padişah, her vakit olduğu gibi şeyhülislâmdan fetva isteyecekti. H. 1141 (1729) tarihli ve ilk matbaada basılan kitap olan Vankulî Lugatı (Sıhah-ı Cevherî Tercümesi) adlı kitabın başına konulan ve üzerinde "Mucibiyle amel oluna" başlığı bulunan fetva sureti ve buna dayalı padişah buyruğu son derece ilginç ve ibret vericidir:

Sûret-ı Hatt-ı Humâyûn
Sûret-ı Emr-i Şerif
Mûcibince Amel Oluna

Kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Mektûbî-i Sadr-ı âzâmî hulefâsından Saîd ve Dergâh-ı muallâm müteferrikalarından İbrahim Zeyyede mecdühümâ tevki-i refi-i Hûmâyûn vasıl olıcak malûm ola ki çün revâbıt-ı devâm-ı kıyâm-ı kavânin-i dîn ve devlet ve zavâbet-ı kıvrâm-ı nizâm-ı mülk ü millet ve zapt rabt-ı tevârih ü ahbâr ve hıfz u harâset-i maârif ve âsâr sebt ve tahrîr-i kutub u sahâif ve kayd u tahrîr-i devâvin-i letaif ile müyesser ve işâat-ı envâ-ı ulûm ve utarît-âsâr-ı funûn teksîr-i kutub ile mukadde iduğı müsellemler ve mukarrer olmağla tulu-ı şems-i dîn-i Muhammedî ve zuhr-ı tebâşîr-i subh-ı millet-i Ahmedî Sallablahu tâslâ aleyhi vesellemden beru ulemâ-i dîn-i mübîn ve fuzâla-ı muhakkıkîn kesserahumullahi Teâlâ ilâ Yemi'd - dîn zabt u hımâyet-i âyât-ı Kur'ânîyye ve hıfz u sıyânet-i ahâdis-i nebeviyye ve sâir maârif-i yakiniyye içün tedvîn-i sahâif ve tastîr-i kütüb-i ulûm ve maârif eyleyüb ve kezalik lugât-ı Arabiyye ve Fârsiyye ve maârif-i êliye ve hıkemiyye ve sâir funûn-i cüz'îyye ve havâid-i külliyye zabt ve ifâde ve teallüm ve istifâdesi dahi kütüb ve tahrîr ve tedvîn ve tastîr ile husûl - pezî olmağla neyl-i ucır-ı dünyeviyye ve uhreviyye ve ihraz-ı seâdet-i edebiyye içün te'lîf-i kutub-i ilmiyye ve tedvir-i suhuf-i maârif-i cüz'îyyeden dahî hâli olmayub lâkin murur-ı eyyâm ve ihtilâfat-ı edvâr ve e'vâm ile Cengiz-i fitne - engiz ve hülâgu-yı bî-temyiz hurucların ve memleket-i Endülüs'e fecere-i Efrenc istilâsında vesâir vâkı olan kurub ve kıtâl ve harîk esmalarında ekser-i musannefât urza-ı ziya ve telef olmağla elzem memâlik-i İslâmiyyede Kamus ve Cevherî ve Lisanül-Arab ve Vankulû ve kutüb-i tevârih ve müseh-ı Ulûm-ı êliyeden cild ve hacmi kebir olan museh-i lâzıma nâdir ve zümre-i küttâb ve müstensihimin dahi kusûr-ı himmet ve rehâvetlerinden mâsî yazmağâ rağbet itmeyüb ve yazdıkları nuseh dahi habt u hatadan - hâli olmamağla nedret-i kutub ve sekamet-i nuşeh talebe-i ulûm ve rağabe-i maârif ve funûnun usret ve meşakkatlerine bais ve bâdî olub ve emâl-i senaiyyeden basma san'atı vücûh-ı denânire sikke-i hasene darbı ve rûy-ı sahîfeye migîn-i yemîn tab'ı gibi bir nev kitabetden ibâret ve fenn-i basmada husûle gelen kütübün ebârâtı ıyâm ve bir cild kitab yazılmak zahmetiyle basma fenninde nice bir cild kütüb-i sahîha husule geleceğı nümâyân olub kalîlu'l - meşakka ve kesîül - menfaa bir san'at-ı mergûbe olduğı mefkûmunı hâvi bir risâle-i beliga te'lîf ve ıvşa ve menâfi-i kesîresin ta'did ve ihsâ ve fenn-i mezkûrda sizin mehâretimiz olmağla levâzım ve mesârifin iştiraken görüle tedârik

etmeniz ile eyyam-ı seâdet - iktirâmında bu san'at-ı garibenin ve-rây-ı hafadan mansama-ı zuhurda cilvegeer olmasıyla âmme-i ehl-i İslâmın ilâ yevmi'l - kıyam istirlâb-ı deavât-ı hayriye - yelerine bâis olmağ için fıkıh ve tefsir ve hadis-i şerif ve kelâm kitaplarından mâadâ lugât ve tevareh ve tıb ve fûnuûn-ı hıkemiyye ve hey'et ve ana tâbi coğrafya ve memâlik ve mesâlik kitapları basılmak bâbında izn ve ruhsat-ı padişâhanemi iltimâs eylemeniz ile risâle-i mezkâre e'leme'l - ulemâ il - mütebahhirin efdalü'l - fudalâr'l - müteverri'in bahr-ı zehhar-ı ulûm şetâ ve yenbû-ı enbû-ı mesâil ve fetvâ ve lâbis-i libas-ı vera'u takvâ hâlâ Şeyhu'l - islâm ve Muftiyyu'l-enâm Mevlâna Abdullah Edâmallahü teâlâ fezailehuya irsâl ve basma san'atinde mehâret iddia eden Zeyd, lugat ve mantık ve hıkmət ve hey'et ve bunların emsali ulûm-ı âliyyede telif olunan kitapların huruf ve kelimâtının suretlerini birer galube nakş idüb evrak üzerine basmağla ol kitapların misillerini tahsil iderim dise Zeyd'in bu vechile amel-i kitâbete mübâşeretine şer'ab ruhsat var mıdır? Deyu istiftâ olundukta basma san'atında mehâreti olan kimesne bir musahhak kitabın huruf ve kelimatını kalıba sahihan nakş idüb evraka basmağla zaman-ı kalilde bilâ meşâkka nüseh-ı kesire hasıla olub kesret-i kütüb rakıs-ı behâ ile temellûke bais olur bu vechile faide-i azîmeyi müştemil olmağla ol kimesneye müsaade olunub birkaç âlim kimesneler sureti nakş olarak kitabı tashih için tâyin buyurulur ise gâyet müstahsene olan umûrdan olur deyü iftâ eyledüğünden mâadâ zahr-ı risâlede kalem-i hikmet - tev'emi ile takrız etmekle mevlânâ-yı müşârun ileyhın fetvâ-yı şerifeleri mucibince müsaâde-i hümayunûn erzânî kılınub ve sûreti nakş olacak buğat ve mantık ve hıkmət ve hey'et ve bunların emsâli ulûm-ı ekiyyede te'lif olunan kitâblardan sureti nakş olacak kitabı tashih için ulemâ-yı muhak-kıkın ve fuzelâ-yı müdakkıkından ulûm-ı şer-ıyye ve fûnûn-ı âliyyede mehâret-i kamileleri olan akzâl - kuzatıl - müslimin İstanbul kadısı Mevlâna İshak ve sâbıkan Selânîk Kadısı Mevlana Sahib ve sâbıkan Galata Kadısı Mevlâna Es'ad zeyyedet fezâilehüm ve meşâyih-i kirâmdan kıldetü'l-ulemâi'l-muhakkıkın Kasım Paşa Mevlevihânesi Şeyhi Mevlâna Mûsâ Zeyyede elmehu memûr ve tayin olunmuşlardır. İndi zikrolunan kütüb-i buğat ve mantık ve hıkmət ve hey'et ve bunların emsali Ulûm-ı Eliyyede te'lif olunan kitâblardan sûreti nakış olunacak kiyabı Mevlânâyâ mumâileyhine tashih ittirdükten sonra vech-i meşrûh üzere san'at-ı merkumeyi maiyyet ile amel ve

icrâ ve bu vechile kütüb-i mezkûrenin teksirine cidd-i evfâ eyleyüb velâkim san'at-ı merkume ile husule gelen kütüb-i sahîha olmak üzere ziyâde ihtimâm ve hâbet u hatâ bulunmaktan be-gayet ittika eyleyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerife i'timâd kılasız tahrîren fi evâsıt-ı Zilkâ'de sene tis'a ve selûsine ve mie ve elf bi-mekâmı mahrûseti kostantınıyye

Sûret-i Fetvâyyı Şerife

Basma san'atında mehâret iddia eden Zeyd, lugat, mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsâli ulûm-ı âliyyede te'lif olunan kitâbların huruf ve kelimâtı-nın suretlerini bir kalıba nakş idüb evrak üzerine basma ile ol kitâbların misillerini tahsil iderim dise Zeydin bu vechile amel-i kitâbete mübâşeretine şer'an ruhsat var mıdır? Beyan buyruldu.

El - cevab Allahü âlem basma san'atında mehâreti olan kimesne bir musahhah kitabın hurûf ve kelîmatını bir kalıba sahîhan nakş idüb evraka basmağla zemân-ı kalilde bilâ meşakka nüseh-ı kesîre hasıla olub kesret-i kütüb rahis-i behâ ile temellûke bâis olur bu vechile fâide-i azîmeyi müstemil olmağla ol kimesneye müsâade olunub birkaç âlim kimesneler sûreti nakş olacak kitabı tashih için ta'yin buyurulu ise gayet müstahsene olan ümûrdan olur.

Ketebehu Abdullahi'l-fakır

Ufiye anhu

Bu belgeyi olduğu gibi vermek istedik. O günün koşulları içerisinde bir zümreyi memnun etmek için hangi yollara başvurulduğunu göstermesi bakımından çok ilginçtir. Yüksek bilimler, âliye tefsîr, hadis, fıkıh, kelâm gibi. Bunlar aslında erbabı tarafından korunmakta imiş. Bunların matbaada basılmasına gerek yokmuş. Ulûm-ı eli'ye (âlet bilimleri), lugat, dilbilgisi, coğrafya, tarih, gökbilim kitapları gibi kitaplar basılabilmiş. Bir süre geçtikten sonra Kur'an'da, tefsir de, hadis de... hepsi basıldı. Niçin o zaman caiz değildi? Sonra niçin câiz oldu? O gün bu konu belli bir sınıfın çıkarlarına karşı idi. Fetva o yolda verildi. Yani, dinsel yargılar bu amaç için kullanıldı. Onun için bu ibret verici belgeyi olduğu gibi verdik.

Şimdi bir de siyasal çıkarlarla ilgili olarak verilen dinsel kararları bir iki örnekle göstermeye çalışalım:

Geçmişte Anadolu'da ya da öbür İslam ülkelerinde birtakım sûfi liderler, şeyhler vardı. Bunların bir kısmı etkinlik kazanmışlar, halk tarafından çok sevilmişlerdi. Yönetimi elinde bulunduranlar, bu ünlü kişilerden her vakit çekinmişlerdir. Onlardan kurtulmak için en kolay yol, onları dinsizlikle suçlamak, şeyhülislâmlardan bu yolda fetva yani, dinsel hüküm almaktır: Sözelimi, XIV. Yüzyılın ünlü coşkulu şairi Seyyit Nesîmî'nin yaşbeg gününde fetva ile derisi yüzülerek öldürülmesi gibi. (Bu konuda uzun bir incelememiz 1970 ve 1971 yılları Türk dili Belleten'inde yayımlanmıştır). Bunlar dini araç yapmak, bu etkin kişileri kâfir, mülhid, zındık, diyerek yok etmek için oynanan bir oyundur.

Başka bir örnek daha verelim: XVI. Yüzyılda İstanbul'da melâmî - Hamzavî şeyhlerinden İsmâil Maşuk adlı bir şeyh vardır. Bu coşkulu kişi, o günün İstanbul'unda halktan ve aydınlardan birçoklarını çevresinde toplamış ve kendine bağlamıştır. İstanbul ve Edirne'de birçok müritleri varmış. Etkisi, askerler özellikle sîpâhiler arasında da epeyce yayılmış. Sonunda H. 935'de on iki müridiyle birlikte Atmeydanı'nda Çukur Çeşme'nin üstünde idam edilmiştir¹. Hem de kimin fetvasıyla? Osmanlı bilginlerinin en önde gelenlerinden, yüzlerce yapıt ve risâle yazmış olan İbni Kamâl'in fetvasıyla. İsmail Maşukî'nin müritleriyle birlikte öldürülmesi üzerine birçok ağıtlar yazılmış, toplum içerisinde birtakım dedikodular, homurdanmalar oluyor. Bunun üzerine İbni Kemâl'in öğrencisi ve ondan sonra şeyhülislâm olan ünlü bilgin, tefsir yazarı Ebussuud Efendi'de bu dedikoduları basturmak üzere şöyle bir fetva veriyor: Sabıkan katlolunan oğlan Şeyh (İsmail Maşûkî) zulmen katlolundu diyen zeyd'e lâzım olur? El-cevap: Anın mezhebinde ise katlolunur. Ebussuud².

Bu fetvaları verilen kişiler, şöyle böyle kişiler değillerdi.

Adları dillere destan olmuş, takva sahibi, dindar, birçok yapıtları olan ünlü bilginlerdi. Fakat, verdikleri pek çok tutarsız, kısıcılığa araç olan bu gibi tutarsızlıklarla dolu fetvalar, önyargısız olan herkesi şaşırtabilecek niteliktedir.

Şimdi bir de hile-i şer-iye konusuna bakalım. Hile ve şer' yani, din ve hile. Bu iki sözcüğün bir arada düşünülmesi kadar insanı

¹ Abdülbaki Gölpınarlı, Melamilik ve Melâmiler, İst. Devlet Mat. 1931. S. 48.

² Fetvâ-yı Ebus - Suud, s. 268 Millet Kütüphanesi.

şaşırtan bir şey olamaz. Faizcilik ve tefecilik İslam dininde hem âyetle, hem hadisle kesin olarak yasaklanmıştır. Kur'anda: "Ribâ (faiz) yiyen kimseler, şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa öyle kalkarlar, bu işte onların (bey tıpkı ribâ gibidir) demeleri yüzünden. Oysa Allah bey'i helâl kıldı, ribayı haram... Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve riba hesabından kalan fazlayı bırakın, eğer gerçekten müminlerseniz. Yok eğer yapmazsanız, o halde Allah ve resûlünden mutlak bir harp olunacağını bilin ve eğer tevbe ederseniz resûlmalleriniz sizindir..." (II, 275-279). Hadiste de şöyle deniliyor: "Resûlullah, riba yiyen, yediren ve bu akdi yazana ve her iki tarafın tanıklarına lânet etti ve bütün bu kimselerin (günahta) eşit olduklarını söyledi, demiştir". (Müslim)

Bu açıklık karşısında işi kitabına uydurarak faiz almışlardır. Bu hile-i şer'iyyeye de muamele-i şer'iyye adı vermişlerdir. Hatta bunu eleştirenler de cezalandırılıyor. Aşağıdaki fetva suretini birlikte okuyalım: "Zeyd, Amr'den bir akçe isteyüb, onun on bir üzerine bin akçe alub Amr kaftanını çıkarub Zeyd'e yüz akçeye sattım, dise Zeyd dahi kabul edüp kaftanı Bekr'e hibe idüb Bekr dahi kaftanı Amr'e hibe eylese bu tarik üzere muamele şer'iye midir?

El-Cevâb: Şer'iyyedir.

Suret-i mezkûrede olan ribh haramdır, dise ona nesne lâzım olur mu?

El - Cevâb: Muameleleri sahiha alınacak haram dimemek gerek. (Ebu's - Suud)".

"Mesele: Ba'zı hile-i şer'iyeler Zeyd, hile Tanrı'yı aldatmaktır, dise ve lâzımgelir?

El-Cevab: Ta'zî-i belîğ ve teeddî-i iman lâzımgelir.

Ahmet (İbni Kemâl)".

Görülüyor ki Osmanlı İmparatorluğunda da hile-i şer'iyye yoluyla fâizi helâl bir biçime sokmak isteyenleri, "Allah'ı aldatmağa kalkışmak"la suçlayanlar bulunmuştu³. Bunlara karşı da yine önlemler almak İbni Kemâl gibi en büyük din adamlarına düşüyordu, daha bunlar gibi öyle dinsel yargılar (fetvalar) vardır ki, çeşitli fetva dergisi-

³ Prof. Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel gelişimi, Cumhuriyetin 50. yıldönümü Semineri - Seminere sunulan bildiriler. T. T. K. 1975, s. 72-74.

lerini doldurmuştur. İçlerinden bir oranda ayıklananları günümüzde yeni Türk harfleriyle Ebussuud Efendi'nin fetvaları ve 999 fetva adlarıyla yeni Türk harfleriyle yayımlanmıştır. Bunları bile gözden geçirmek biraz olsun bir fikir verebilir.

Toplumumuza düzen veren bu fetvaların en ilginçlerinden biri de kurtuluş Savaşımız sonrasında yurdu işgalcilerden, vatan hainlerinden, emperyalistlerden kurtarmak için her türlü yoksunluğa göğüs geren, canını dişine takarak savaşan yurtseverleri halifeye, devlete karşı ayaklanmış şakiler gibi diyerek düşmanlarımızın istekleri yönünde verilen fetvalar da hainliği zorunlu kılan çok önemli bir belgedir. Bu belgeyi gelecek kuşakların ibretle okuyup değerlendirmeleri için olduğu gibi vermekte yarar görüyorum:

Fetva-yı Şerife sureti

Sebeb-i nizâm-ı âlem olan Halife-i İslâm Edame'llahu Teala hilâfetahu ilâ yevmi'l-kıyâm Hazretlerinin taht-ı İslâmiyede bazı eşhas-ı şerîre ittîfak ve ittîhâd ve kendilerin rüesâ intihâb iderek tebâ-i sâdıkâ-ı Şâhaneyi habl ve tezvîrat ile iğfal ve idlâle ve bilâ emr-i âlî ahâlden asker cem'ine kıyam idüp zâhirde askeri iâşe ve techîz behanesiyle ve hakikatde cem'-i mâl sevdâsiyle hılâf-ı şer-i şerîf ve mugayir-i emr'i münîf bir takım garamat ve vergiler tarh ve tevzi ve enva-ı tazyik ve işkencelerle nasın envâl ve eşyasını gasb ve garet ve bu vechile ibadullahâ zulmü i'tiyâd ve tecrîme cesaret ve memâlik-i mahrûsenin ba'zı kurâ ve biladına hücûm ile tahrib ve hâk ile yeksân ve tabaa-i sâdıkadan nice nüfus-ı ma'sûmeyi kall ve itlâf ve dimâ-ı mahkuneyi sevk ü ırâka itdikleri ve cânib-i emira'l mümininden mansub ba'zı memûrin ilmiye ve askeriye ve mülkiyeyi hod-behod azl ve kendi hem - pâlarını nasb ve merkez-i hilâfet ile memâlik-i mahrûsenin muvâsalat ve münâkalât ve muhabêrâtını kat ve taraf-ı devletden sâdır olan evâmirin icrâsını men' ve merkezi diğer memâlikden tecrîd ile şevket-i hilâfeti kesr ve tevhin kasd ederek makam-ı muallâ-yı imamete ihânet etmekle tâat-i imâmdan huruc ve Devlet-i Aliyyenin nizâm ve intizâmını ve bilâden âsâyişini ihlâl neşr-i erâcif ve işaa-i ekâzib ile nası fitneye saik ve sâi-i bil-fesad oldukları zâhir ve mütehakkık olan rüesa-i mezburin ile e'vân ve etbâi bâğiler olup dağılmaları hakkında sâdır olan emr-i âliden sonra hâlâ inad ve fesâdlarında ısrar iderler ise mezburların habasetlerinden tathîr-i bilâd ve şerr ü mazarratlarından tahlîs-ı ıbad vacib olup nass-ı kerimi

mucibince katl ve kıtalleri meşrû ve farz olu mu? Beyân buyurula.

El-Cevâb: Allahü Teâlâ a'lem olur.

Ketebehü'l-fakir Dürrî-zade
es-Seyyid Abdullah
Ufiye anhumâ.

Bu surede memâlik-i mahruse-i şâhanede harb ve darbı kudretleri bulunan müslümanlar imâm-ı Adil Halifemiz Sultan Muhammed Vahideddin Hân Hazretlerinin etrafında toplanub mukatele için vâkı' olan davet ve emrine icâbet ve buğat-ı mezburun ile mukatele etmeleri vâcib olur mu? Beyân buyurula.

El-Cevâb: Allahu Teala a'lem olur.

Ketebehü' fakir
Durrî-zade Es-Seyyid Abdullah
Ufiye anhumâ

Bu suretle Halife-i müşarûn ileyh Hazretleri tarafından buğat-ı mezburun ile mukatele için ta'yın olunan askerler mükateleden imtina ve firâr eyleseler mürtekib-i kabîre ve âsım olub dünya'da ta'zır-i şedide ve ukbâda azâb-ı elime müstahak olurlar mı? Beyân buyurula.

El-Cevab: Allahü Teâlâ a'lem olurlar.

Ketebehü'l-Fakir
Durrî-zade Es-Seyyid Abdullah
Ufiye anhumâ

Bu suretde Halife'nin asâkirinden olub da buğatı katl idenler gazi ve buğat tarafından katlolunlar şehid ve musab olurlar mı? Beyan buyurula

El-Cevab: Allahu Tealâ a'lem olurlar.

Ketebehü'l-Fakir
Durrî-zade Seyyid Abdullah
Ufiye Anhumâ

Bu suretle buğat ile muhabere hakkında sadır olan emr-i Sultaniye itâat etmeyen müslümanlar asım ve ta'zır-i şer'iye müstahak olurlar mı? Beyân buyurula.

El-Cevab: Allahu Tealâ a'lem olurlar.

Ketebehu'l-fakir
Dürri-zade Es-Seyyid Abdullah
Ufiye anhumâ

Burada görüldüğü gibi yurdu kurtarmak için her çeşit özveriye katlanan Anadolu hükümetinin yöneticileri için beş ayrı fetvâ alınmıştır:

1. Müslüman halkı ezdikleri eşkiyalık ettikleri Halifeye itaat-sızlıkta bulundukları için bunların öldürülmelerinin din yönünden farz oluşuyla ilgili.

2. Yurtta savaşa gücü yetenlerin ve çağrıya katılması Halifenin çevresinde toplanıp bu eşkiya ile savaşmalarının vacib olduğu.

3. Bu eşkiya ile savaşmaktan kaçınanların büyük günah işlediklerine ve bunların dünyada cezaya ve âhirette azab-ı elime layık olduğuna dair.

4. Vuruşmaya girip de bu eşkiyayı vuranların gazi ve bu eşkiya tarafından öldürülenlerin şehit olacaklarına dair.

5. Eşkiya ile savaş hakkındaki Sultan'ın buyruklarına itaat etmeyen Müslümanlar günahkâr ve şer'i cezaya layık olduklarına dairdir.

İşte o günün İstanbul'undaki emperyalistlerin oyuncağı olan Padişah'la onun kukla hükûmeti bu sözde dinsel yargılara dayanarak ulusal direnmeyi durdurmak istemiştir.

Size soruyorum. En son ve en gelişmiş din olarak bildiğimiz Müslümanlık, ülkeyi yabancıların, emperyalistlerin, Türk ve İslam düşmanlarının buyruğuna nasıl terkedilir? Kardeşi kardeşe vurdurmaya nasıl araç yapılabilir? Nasıl vatan hainlerinin yanında, yurt-severlerin karşısında olabilir? Buna akıl erdirmek olanağı var mıdır? O halde açıkça görülüyor ki, din belli bir sınıfın elinde her türlü kötülükleri yapmak için bir araç olmuştur. Kutsal olan dinin ve dinsel yargıların bu kişilerin kötü, ahlâk dışı ve yurt çıkarlarına ters düşen niyetlerine araç olmaktan kesin olarak kurtarılması gereklidir ve zorunludur.

Ancak burada bidatlarla ve pozitif bilim düşmanlığıyla ilgili bir kaç söz söylememiz de gerekecektir.

Bid'at, Hz. Muhammet zamanında olmayan, yapılmayan şeylerdir. Bunlar da bid'at-ı hasene (iyi bid'atlar), bid'at-ı seyyie (kötü bid'atlar olarak ikiye ayrılır. Örneğin, elek, kalbur, çatal kaşık, hatta minare gibi şeyler iyi bid'atlardandır. Ancak, din sınıfı: "Her bid'at dalâlet (sapıklık)tır. Her çeşit sapıklar da cehenneme ulaşır". kuralından hareket ederek ne denli yeni buluş ve insanlığa yararlı neler varsa bunlar hepsi bid'at sınırı içine alınmış ve karşı çıkmıştır.

Söz gelimi dinine bağlı halkımızın yüzyıllardan beri okuduğu, dinlediği Birgili Mehmed Efendi'nin *Tarikat-ı Muhammediye adlı bir yapıtı var.*

Bu kitabı okuduğunuz zaman şaşar kalırsınız. Bid'at işleyenin itikad bakımından hükmü şöyle: "İtikatta onu öldürmek gebertmek gerekir." (Şeyh Takuyyiddin, Zübdetü'l- hakayıt).

Abbasi Halifeliği döneminde felsefe ve pozitif bilimler büyük ilgi görüyordu. Yunan filozofları hep Arapça'ya çevirttirilmiş ve İslamda rönesans dönemi başlamıştı. Önceleri medreseler pozitif bilimlerin öğretildiği yerlerdi. Jeolojiden tutunuz da fizik, matematik ve astronomiye varıncaya değin bütün pozitif bilimler dinsel konularla birlikte bu medreselerde okutulurdu. Nizamiye medreselerinin programlarında bu bilimlere yer verildiğini öğreniyoruz.

Önceki yıl Sayın Prof. Aydın Sayılı burada verdikleri bir konferansta Ebbeyrûnî'nin günümüzden 900 yıl önce yaptığı fizik deneyleri, enlem boylamla ilgili çeşitli araştırmaları bizlere yansıtılar, enlem boylamla ilgili çeşitli araştırmaları bizlere yansıtılar. Bu örnekleri hepimiz büyük bir hayretle izledik. Fakat ne yazık ki sonraları felsefeye ve pozitif bilimlere karşı düşmanlık ve bağnazlık insan kafalarını körleştiriyor. Hz. Muhammed'in ümmetini bilime özendiren salt ve açık sözleri, sonraları din bilgini geçinen kişiler tarafından saptırılıyor, tümcelerin sonuna "buradaki ilim yararlı ilim demektir" tümcesi eklemek "öbür dünyada yararı olan din bilgisinin kastedildiği belirtiliyordu.

Felsefeye karşı da olumsuz bir tutumla karşı çıkılıyordu. Bir konu açıklandıktan sonra Arapça bir tümce eklenir:

Bütün bu görüşler, felsefecilerin görüşlerine karşıdır.

Felsefeye ve pozitif bilimlere karşı bir medrese doğal olarak halkı ortaçağın karanlık dehlizlerinde dolaştıracaktı.

Katip Çelebi de yazdığı *Mizamü'l-Hakk* adlı yapıtında H. 1000 tarihinden sonra ortalıkta bilimden bir yakınıyordu. Kendi gününde birtakım kimselerin halkı din adına boşu boşuna uğraştırdıklarını, birbirlerine düşürdüğünü söylüyor. Söz gelişi, Peygamberin anası babası Müslüman mıydı, değil miydi? Müslümanlık Peygambere, kırk yaşına girdikten sonra bildirildiğine göre, bunlara rahmet okunmalı mıydı? Bu incir çekirdeğini doldurmayan sözler uzun yıllar halkı uğraştırmıştı.

Sayın dinleyenlerim, benim yetiştiğim dönemde hatta bugün de dine bağlı bildiğimiz halk neleri tartışıyor acaba?

Aşağı yukarı buna benzer konuları...

Başı açık namaz câiz mi, değil mi? kerâhat-ı tahrimiye mi, kerahat-ı tenzihiye mi? filân mescidin imamı çürüyen dişine dolgu yaptırmış. Onun guslû sahih mi, değil mi? Muaviye'ye lanet edilir mi, edilmez mi? Günümüzde adil halife olmadığına göre cuma namazı kılınmalı mı, kılınmamalı mı?

Bu ve benzeri konular, Ülkemizin en uzak köşelerine dek tartışılmaktadır. Bunlar bizi ortaçağın gerisine götürecek anlamsız şeylerdir.

İzninizle birkaç izlenimimi daha sunayım.

Pakistan ve Afganistan birer İslam Cumhuriyetidirler. Pakistan'da bilimsel toplantıların oturumları bile kur'an okunarak açılır. Bizim çocukluktan beri bir eğitimimiz var: İster inançlı olalım, ister olmayalım, bir yerde Kur'an okunurken toparlanır, kendimize bir çeki düzen veririz. Ben orada oturumu yöneten Üniversite rektörünün ayak ayak üstüne atmış umursamaz bir biçimde oturduğunu görmüş ve çok yadırgamıştım. Sonra salonda sağımda, solumda oturan İslam ülkelerinden gelen delegelere baktım. Onlar da aynı saygıdan uzak bir biçimde purolarını, sigaralarını tüttürüyorlar.

Bu ve benzeri İslam ülkelerinde nereye varsanız, İslamiyetten-seriattan, İslam birliğinden söz edilir. Aslında dine ve kutsala karşı bu saygısızlık, zora karşı bilinç altında gelişen bir tepkiden başka bir şey değildir.

Dini politikayla karıştıranlar, ister istemez birtakım açmazlara girerler. Ülkelerini yabancıların etkisine terkederler, emperyalistlerin oyunlarına araç olurlar.

Hindistan'da Yenidelhi ile Bombay arasında Dîvbend dedikleri bir kasaba var. İngilizler öteden beri din ve fikir özgürlüğü altında burada yetiştirilen son derece bağınaz din adamlarını her yönden desteklerler, onların halkı din adına zehirlemelerinden yararlanmışlardır. Bunların incir çekirdeğini doldurmayan tartışmalarını perde arkasından yönetirler ve böylece halkın uyanmasını engellerlermiş. Yenilik ve ilerleme yanlısı kişileri de bunlar aracılığıyla sustururlar, bir çeşit afaroz ettirirlermiş. Hindistan, Pakistan, Afganistan gibi İslam ülkelerinde bu Dîvbend mollalarının yaptıkları tahribatın büyüklüğünü düşünebilmek olanaksızdır. Bu olumsuz etki üzülerək söyleyelim ki bugün de sürüp gitmektedir. İngilizler bu kasabada medreseler kurmuşlar ve din uleması yetiştiriyorlar. Bu din ulemasını bütün orta şarka dağıtıyor. Her şey zarar. Kâbil'in ortasında bütün necaseti sürükleyen bir su, orada yüzlerce adam. Yedi yaşında çocuk, kafasına yedi arşın kumaş sarmış, ne kılık belli ne kıyafet. Orada abdest alıyor, gargara, istinşaf, mazmaza onların din deyimiyle. Bunlar yapıyor, mikroba inanmaz. Hadesi kebir, hadesi sagir..... avuç içi kadar olursa diye hâlâ fasl-ı âbâr ne demektir efendim bugün fasl-ı âbâr. Bir leş düşerse bilmem neyin içersine, kedi düşerse yirmi kova, köpek düşerse otuz kova yok böyle şey olamaz. Mikrobun, müspet ilimlerin icat edildiği bir yerde veba mikrobunu, kolera mikrobunu mikroskopla görülüyorsanız rengi beyazdır diye artık bu suyu temiz mi farzedeceğiz? Bu yirminci yüzyılın ikinci yarısında olur mu rica ederim. Hâlâ bunu savunan kafalara hakiki Müslüman, çağdaş Müslüman diyebilir miyiz? Bunların asla ne Müslümanlıkta, ne insanlıkta, ne akl-ı selimde yeri yoktur.

Efendim, bu memlekette pek çok mihraklar, odaklar vardır. Bunlar çalışmaktadır. Bunlarla akılla, mantıkla, insanlıkla hatta her türlü güçle mücadele etmek mecburiyetindeyiz. Ben buraya tecdid-i iman için geldim. Yani bu sözümü tecdid-i iman için yapıyorum. Her şey bu. Karşımızda adam imanımıza tasallut ediyor, beni Avrupa'ya gönderecek diye, bana şunu bilmiyorsun, bunu bilmiyorsun diye. Kendisi namaz surelerinin 10 tanesini bilirse ben her türlü şeye razıyım. Bilmesi de şart değil. Bilmesene ne lazım gelir; fakat din, iman adına konuşuyor. Dindar geçiniyor, alim geçiniyor.

Şimdi Atatürk'ün söylediklerini arz ediyorum. Bir de Dürri-zade'nin fetvasını okuyacağım. Efendim biz biliyoruz Dürri-zade fetva vermiştir. Ne vermiş fetvada. Kendini alim zanneden adamlar

bu fetvanın suretini yazmışlar, bir satırda on tane yanlığı var. Onun bir parça daha doğrusunu okuyacağım ve hangi meselelere dayanarak ne kadar sudan meselelerle memleketi din adına, iman adına, allah ve peygamber adına satmak ister gibi bir hayasızlık gösterdiğini görün.

Her şeyden evvel şunu en iptidai bir hakikat-i diniye olarak bilelim ki, ey Bursa nutkunu inkâr eden kefare, bu nutkun sonundaki cümle Bursa nutkunun aynıdır. Evet bu mesele Türkiye'nin hayat ve memmat meselesidir. Varlığı ve yokluğu meselesidir, oraya gelecektir. Her şeyden evvel şunu en iptidai bir hakikat-i diniye olarak bilelim ki, bizim dinimizde bir sınıf-ı mahsus yoktur. Ruhbaniyeti reddeden bu dinin din inhisarını kabul etmez. Mesela ulema, behemahal tenvir vazifesi ulemaya ait olmaktan başka dinimizde bunu katiyetle men eder. O halde biz diyemeyiz ki, bizde bir sınıf-ı mahsus vardır. Diğerleri dinen tenvir hakkından mahrumdur. Böyle telakki edersek kaba-hat bizde, bizim cehlimizdedir. Hoca olmak için yalnız hakayık-ı diniyeyi halka telkin etmek için mutlaka kisve-i ilmiye şart değildir. Bizim ulvi dinimiz her Müslim ve Müslime amme taharrisini farz kılıyor ve her Müslim ve Müslime -kadın ve erkek Müslüman- emmeti tenvir ile mükelleftir. Efendiler, bir fikri daha tashih etmek isterim. Milletimiz içinde hakiki ulema, ulemamız içinde milletin bihakkın iftihar edebileceğimiz alimlerimiz vardır. Bunları tenzih ediyor, herkez tenzih eder. Seyit Bey gibi. Börekçi gibi, Şeyh Saffet gibi aydın adamlar, Şerafettin hoca gibi kişiler.

— Hacı Süleyman efendi.

Evet, Hacı Süleyman efendi. Öbür Süleyman efendiye gider diye söylemedim. Efendim. Türkiye'de bir de Süleymanlık mezhebi var biliyorsunuz. Bendeniz daha lise öğrencisi iken bu zatı görmüş idim. İstanbul'da küçücük bir kapıdan bir adam beni götürdü oraya, girdik içeriye. Başu ustura ile tıraş olmuş 18-20 yaşında bir genç, bir tutam sakalı var; bizi içeriye aldı, ikindi namazı vakti. Onların tabiri ile ma halât allah dolu orası. Namaz kılacak yer yok. En arkada durduk. Onun arkasında, derler yarım arşın sarıktan pay bırakırlar, yaşlı 70-80 yaşında ihtiyarlar. Namaz kılınıldıktan sonra döndü; herhalde bir mev'izede bulunacak, bir nasihat edecek dedim. Bu, dediler meşhur Hacı Süleyman efendidir. Gördüm. Gözlerini kapadı, derisi kemiğine yapışmış, biraz da Moğolumsu

bir adam, bitkin, yaşlı; sene 1937-38. Dedi ki, Kardeşlerim, yakında Hazreti Ömer'in kılıcı bu kâfirlerin kellesini kesecek. Herkez birer kere Azrail yoklamış gibi sıçradılar, allah allah diye bir gürültü geldi. Buna çok yakında muntazır oluruz falan dedi. Ben de çocuk aklımla bu kadar önemli adam boş konuşmaz, dedim, ortalıkta gene bir gürültü patırtı var filan gibi düşündüm. Halbuki safsata dümdüz. İşte Hacı Süleyman. Onu anımsattınız bana. Kadızadede 16. - 17. asırdan kalma adamlar günümüzde bile İstanbul'da geziyorlar, her türlü söylediğimiz kitapları okuyorlar, ahkâm kesiyorlar. Evliya Çelebi çok komik bir adam, şakacı bir adam, Celâli eşkiyası tutmuş İstanbul'a, Üsküdar'a kadar gelmiş, Orada mezarlar var. Evliya Çelebi diyor ki, bu başı misvaklı, gözü sürmeli, ayağında elli dirhem çetik pabuçlu; hoppa, zirzop, derdnak çelebiler. Kimisi elinde topla top oynar, kimisi gemi maymunları gibi mezar taşlarının üzerine çıkmışlar v.s. Oysa gelen ne? Celali eskiyası. İstanbul'u, makarr-ı hükümeti elde ediyor. Üsküdar'a kadar yaklaşmış. Bunlarda bu kadar bilinç yok; ama hazreti peygamberin babasına salâvat getirilir mi, getirilmez mi? Rahmet okunur mu, okunmaz mı? Müslüman mı, değil mi? Bunlarla uğraşır. Kâtip Çelebi çok büyük bir adam, çok âlim bir adam. Onlarla o kadar güzel alay ediyor ki. Bunlar halkı oyalamak, uyutmak ve bir yandan kendileri yüksek makamlara nüfuz etmek için belli bir propaganda idi. Gene hakşinas bir kişi kendisi şunu söylüyor aynı zamanda. Bu adam "ilim tahsil edin derdi" diyor. Bu sözleri beni etkiledi. İlme bu kadar önem vermem bu Kadızade sayesinde olmuştur, diyor. Bu da çok büyük bir insaf, çok büyük bir ilim adamı karakteri.

Efendiler, hakiki ulema ile dine muzir ulemanın yekdiğerine karıştırılması Emeviler zamanında başlamıştır. Hazreti peygamberin zamanı saadetlerinde, peygamberimizin irtihalinden sonra hulefa-yı raşidin zamanında hep doğrudan doğruya hazreti peygamberin irşadı falan. Şimdi vaktaki Muaviye ile hazreti Ali karşı karşıya geldiler, Sıffin vakasında. Muaviye'nin askerleri kuran-ı kerim'i mızraklarına diktiler ve hazreti Ali'nin ordusunda bu suretle tereddüt ve zaaf husule geldi. İşte şeyler bundan sonra Kuran'ı vasıta ediyorlar. Hazreti Ali'nin elinden hilafeti. . . İşte ilk oyunlar bu dönemde başlamıştır. İhtiras ve istibdatlarını terviç için. Bunların en tipiklerinden bir tanesi de Abdülhamittir. Memleket iyice zaafa düşüp iflasa sürüklendiği zaman sağ tarafına Şazeli bilmem ne şeyhi şeyh

Zafir efendiyi, Araplardan, sol tarafına Ebül Hüda denilen bir Arap şeyhini, karşıda da Cemalettin Efgani ile kur yapmak suretiyle bütün talebe-yi ulema, cerrarlara, müezzinlere, imamlara ayrı ayrı harçlıklar dağıtmak suretiyle bir askeri arisstokrazi yaratmak, ondan sonra da ulu hakan hazretleri memleketi, Sait Paşa'yı da bilmem kimlerden kurtarmak için Kuran-ı Kerimi mabeyinci İzzet Efendi ile İngiliz sefaretine gönderip, padişahımız öptü Kuranı, abdest aldı sabahleyin meşrika döndü, magribe döndü diye maskaralık yapmak Hep bu. İşte bu ulu hakan memleketi 33 sene böyle idare etmiş. Neyse ameliye haşrolsun, burada kimseyi çekiştirmek istemiyorum. Fakat bugün 20. asır Türkiye'sinde hâlâ daha hilafet özlemi çekmek. Hilafet nedir? Gelin bana anlatın, anlatacak varsa. Bana anlatmayın, erbabına anlatın. Bunun hakkında yazılan eserleri okuyun. Bütün eserlere, bütün incelenecek şeylere tam bir örtü çekilmiş, ondan sonra kör dövüşü gidiyor memlekette. Böyle bir şey olmaz, böyle maskaralık olmaz.

Şimdi asıl sonunu söylüyor. Atatürk büyük bir vukuf, tarih bilgisiyle ve tarihi yalnız bilmek değil, kullanarak, değerlendiren bunları ifade etmiştir. "Eğer onlara karşı benim şahsımdan bir şey anlamak isterseniz derim ki, ben şahsen onların düşmanıyım. Onların menfi istikamette atacakları bir hatve yalnız benim şahsi imanıyla değil, yalnız benim gayeme değil, o adım benim milletimin hayatı ile alakadar, benim millette karşı bir kasıt, benim milletimin kalbine havale edilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle hem fikir arkadaşlarımın yapacağı şey mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir. Şüphe yok ki arkadaşlar, millet birçok fedakârlıklar, birçok kan pahasına en nihayet elde ettiği umde-i hayatıyetine kimseyi tecavüz ettirmeyecektir. Bugünkü hükümetin, meclisin, kanunların, teşkilât-ı esasiyenin (anayasanın) mahiyet ve hikmeti hep bundan ibarettir". İşte devrim stratejisi burada. "Size bunun da fevkinde bir söz söyliyeyim. Farzı mahal eğer bunu temin edecek kanunlar olmasa, bunu temin edecek meclis olması öyle menfi adım atanlar karşısında herkez çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam yine tepeler ve yine öldürürüm". Bunun lamı cimi yok. Bursa nutkunu söylememiştir falan. İşte Bursa nutku sana. Ankara nutku var, Konya nutku var. Daha bu mahalde aynı şeyler. Bu nedir? Din düşmanlığı mı? Bu din sevgisidir. Dini madrabazlıktan, dini yalandan dini fakiri, yoksulu ezmekten kurtarmak için bir araçtır.

Son olarak Şeyhülislâm Dürriyade Abdullah Efendinin Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında verdiği fetvayı okuyacağım.

Sebeb-i nizam-ı âlem olan halife-i İslam edam allahü teala hilafetihi ile yevm'ül kıyam hazretlerinin taht-ı velâyetinde bulunan bilâd-ı İslamiye bazı eşhas-ı şerire ittifak ve ittihad ve kendilerine rüesa intisab ederek teb'a-yı sadıka-yı şahaneyi hiyel-i tevizat ile iğfal ve idlâl (Mustafa Kemal ve arkadaşları bütün insanları hile ve tevizat ile aldatıyorlarmış) ve bila emr-i âli ahaliden asker cem'ine kıyam edip zahirde askeri işe ve techiz bahanesiyle ve hakikatte cem-i mal sevdasıyla hilafî şerri şerif ve mugayir-i emr-i münif bir takım garamat ve vergiler taraf ve teviz ve envayı tazyik ve işkenceler ile nasın (halkın) enval ve eşyasını gasp u garet (çalıyorlar) ve bu vechile ibadullahı (allahın kullarına) zarar, zulmü itiyat ve tecrime cesaret ve memaliki mahrusenin bazı kura ve biladına (köyler ve kentlerine) hücum ile tahrip ve hâk ile yeksan ve tebayı sadıkadın nice nüfus-u masumeyi katl ü itlaf ve dimağ mahkumeyi serk ve irake ettikleri ve canib-i emirül mü'mininden (halifeden) mansup memurin-i ilmiye ve askeriye ve mülkiye hod be hod azil ve kendi henpalarını nasp ve merkez-i hilafet ile memaliki mahrusenin muvasalat ve münakalât ve muhaberatını katl ve tarafı devletten sadır olan evamirin icrasını men ve merkezi diğer memalikten tecrit ile şevket-i hilafeti kesri tevhiye katlederek makam-ı mualla-yı imamete ihanet (yüce önderlik makamına) etmekle itaati imamdan huruç ve devlet-i âliyenin nizam ve intizamını ve bilâdın asayişini ihlal için neşr-i eracih ve işaa-yı ekazip ile (bir takım yalan şeyler uyduruyorlar. Memleketi kurtarmak için söyledikleri şeyler hep yalan) nası fitneye sait ve sai-i bil fesat oldukları zahir ve müteakkik olan rüesa-yı mezburin ile avam ve etba-ı bagiler olup (eşkiyalar) dağılmaları hakkında sadır olan emr-i âli'den sonra hâlâ inat (dağılmalarını ihtar ettik bunu ayete uydurmak istiyor. Ayetin manasını şimdi söyleyeceğim, hiçbir alakası yok) ve fesatlarında ısrar ederlerse mezburların habasetlerinden tahrib-i bilâd ve şerr-i mazarratlarından tahlil-i ibâd vacip olup nass-ı kerimi mucibince katl ü kıtalleri meşru ve farz olur mu beyan buyurula.

El cevap: Allahütealâ alem olur.

Şimdi dayandıkları ayet şu. Hucurat suresinin 9. ayetinde. Eğer müminler, iki parti birbirleriyle çekişirlerse hemen aralarını bulup barışsın. Eğer onlardan biri diğerine tecavüz ediyorsa, siz tecavüz

eden partiye karşı o allahın emrine dönünceye kadar savaşın. Şimdi burada müminler birbiriyle savaşmıyorlar ki. Yani uydurmacılığın bu kadar seviyesizi, bu kadar yalanı olamaz.

Bu suretle halife-yi müşarünileyha hazretleri tarafından kudretleri bulunan Müslümanlar imam-ı âdil halifemiz Sultan Vahidettin han hazretlerinin etrafında toplanıp, mukatele için vaki olan davet emrine icabet ve bugat-ı mezburin (adı geçen eşkiya ile) mukatele etmeleri vacip olur mu beyan buyurula?

El cevap: Allahüalemler olur.

Halife-yi müşarünileyha hazretleri tarafından bugat-ı mezburin ile mukatele için tayin olunan askerler mukateleden firar ve emtina eyleseler mürtekib-i kebire (büyük günah) işlerler mi ve günahkâr olup, dünyada tâzir-i şedide (şiddetli cezalandırma) ve ahirette de azab-ı elime müstahak olurlar mı beyan buyurula?

El cevap: Allahütealaalemler olurlar.

Bugat ile muharebe hakkında sadır olan emr-i sultaniye itaat etmeyen Müslümanlar atıl (?) ve tazir-i şedideye müstahak olurlar mı beyan buyurula?

El cevap: Allahüalemler olurlar.

Şimdi efendim, din adına verilmiş, bizim Kurtuluş Savaşında, milletimizin varlık ve yokluk savaşında, ayetleri yalandan isad edip de ta müftüyü sakaleyn makamına oturmuş, allah, peygamber adına söz eden bu adamların bu fetvaları ile hareket edildikten sonra bu sistem devam eder mi, yürür mü? Daha binlerce misali, bu memleketi satıncaya ihanet edinceye kadar bu derece yürür mü? Yürümez. Gitmezdi ve Atatürk bunun en kesin teşhisini verdi. Bugün çağdaş medeniyetin düzeyine doğru yol almak istiyoruz; fakat parazitlerden imkân bulursak. Bunun için hiçbir zaman korkmamak lazım. Bunların bir silahları vardır. Bunlar, cihad farzdır üzerimize derler. Herşeyi cihada sokarlar ve bunlar bir adamı öldürdükleri zaman, masum insanları öldürdükleri zaman –bütün ibadetlerin sonu evamir-i ilâhiye itaat ve mahlukata merhamet olduğuna göre bu adamları bir tahtakurusu gibi, bir sivrisinek gibi bütün zararlıları öldürün deyip kafasını kesip, içersine saman doldurup, türlü eziyetler yapmak insanîyete, İslamiyete sığar mı? Cihad namına, ibadet namına yapılan bu ihanetleri ne tarih affeder, ne insanlık tarihi affeder. Bunlar

memlekette ve bundan sonraki kuşaklarda da lanetle, iğrençle anılacaklardır. Nitekim bunun şeyleri olmuştur. Tevfik Fikret, Mehmet Akif'e söylediği gibi "Ben de senin gibi Müslüman bir aileden doğuyorum. Ben de mutekit bir zatım; ama siz adamı dinden imandan çıkardınız. Hatta Mehmet Akif'in Süleymaniye kürsüsünde bunların aleyhinde söylenmiş namütenahi sözler vardır ki onları kendilerine bayrak itti haz ederler, ona da acırım. Buna rağmen bugün hâlâ daha bu itikatta olanlar İsmet Paşa'nın söylediği gibi, bu cihad sevdasıyla içleri tutuşanlar bazı mihraklardan..... Çünkü toplumsal olaylar hiçbir zaman hiçbir fikir akımı.... İlkçağdaki bir fikir akımına rastlıyorsunuz bugün, bakıyorsunuz Biberiye tarikatı diye bir adam, bir demirci, bir kaynakçı çıkıyor, birşeyler söylüyor. Kimi ruhlardan haber getiriyor. Yani bu mihraklar, bu eracif hiçbir zaman hiçbir şekilde durmaz ve kökü kurutulur.

Yüksek öğretmen Okulunda müdür idim. 10 sene kadar önce. Cuma günleri Maltepe Camiine giderdim. Çıkarken bir adam, kadife palto giymiş, 30 yaşlarında diyor ki, yanındaki adama: Canım emre iteat falan diyor. O adam kükrüyor, yüzü sapsarı olmuş, otuz yaşındaki genç adamın mümkün var, mümkün var. Kardeşim ben mümkün falan bilmem, ben bunu duydum, bunu söylerim, falan gittiler.

Şimdi bakınız Kuran'da Allaha ve resulüne iteat ediniz ve sizin içinizden seçilmiş veyahut belirmiş emir sahibi varsa ona da saygı gösteriniz. Şimdi o mihraklar şöyle diyorlar, efendim mümkün olacak. Ne diyor ayette: Sizden olanlar. Bunlar sizden mi? Sizden. Cuma namazına gidilmez arkadaşlar. Niye? Halife yok. Halifenin olmadığı yerde kimin adına hutbe okuyacak? Caiz değil. Kardeşim burası dar-ül harp'tir diyor birtanesi. Kulaklarımla duydum. Darü-l harpte cuma namazı farz değildir insana. Anadolu'da Etilerden, friglerden gelen bu imanların bu itikatların sonunda içinde bu münkümler var, bu dar-ül harpler var. Bir müddeiumumi, ihtiyar bir adam söylüyordu. Şeyh Sait isyan ettiği zaman, yakalandı beni memur ettiler. Ramazan günüydü. Efendi dedim. bu sigara nedir, bu mübarek ramazan günü sen dini islam adına cihad açmışsın. Efendim, burası dar-ül harptir, ben mücahededeyim, benim için oruç lazım değil, günahdır hatta, dedi. Buyurun efendim, cihad edeni bu, cihaddan kaçanı bu, İngiliz torpidosuna bineni bu. Bunların hiçbirisini temizlemek mümkün değildir. En iyisi kalbimizde iman varsa var,

yoksa yok. Buna da kimse karışmaz. Allaha teveccüh edip belli şeyleri yapmaktan veya yapmamaktan ibarettir. Kalkıp laikliyi şu veya bu şekilde tevil ile, tedvir ile şey yapmak. Çünkü bu. devrimlerimizin ana şeysidir. Kıyafet devrimi falan hepsi bunun içindedir. Bu esastır. Bu esas üzerinde sağlam durmak zorundayız ve ödün vermemek mecburiyetindeyiz.

Hepinize saygılarımı sunarım.

ATATÜRK'TEN ANILAR

HİKMET BAYUR

ATATÜRK ADI

Bunu *Atatürk Hayatı ve Eseri* adlı kitabımın önsözünde kısaca ele almıştım. Sonra karşılaştığım sorular dolayısıyla işin gerektiği gibi anlaşılmadığını gördüğümünden daha açık yazmayı doğru buldum.

Bir akşam Atatürk, bu adı almaya karar verdiğini söyledi ve düşüncemi sordu.

“Mustafa Kemal adıyla parlak zaferler kazandınız, ün saldınız, çürümüş bir imparatorluktan dipdiri bir cumhuriyet çıkardınız, büyük devrimler yaptınız; bu adı bırakmak doğru olmaz.” dedim.

Atatürk yalnız şu karşılığı verdi: “İbn-i Sina’ya neden kızıyor-sun?” Ben işi anlamış ve “Doğru.” demiştim.

Bunun anlamı şuydu:

İbn-i Sina diye anılan Ebu Ali el-Hüseyin İbn-i Abdullah, Buhara yakınlarında Afşana’da doğmuştur. O sırada Mâveraü’n-Nehr bir Türk ülkesiydi. Orada doğanların Türklüğü değil, Türk olmadığı savı ortaya atılırsa bunun kanıtlanması gerekirdi. Ancak, hemen bütün Türk ünlülerinin Arap adları taşıması yüzünden karışıklıklar doğagelmektedir.

Bir karşılaştırma, durumu daha iyi anlamaya yarar.

Farabî de Mâveraü’n-Nehrlidir, ancak dedesinin adı Tarhan’dır (tam adı Muhammed ibn-i Muhammed ibn-i Tarhan Ebu Nasir el-Farabî’dir). Bu yüzden Türklüğü kabul edilmektedir.

Eğer Farabî’nin dedesi de “Ahmet”, “Muhammed” gibi bir ad taşıyaydı hiç kuşkusuz o da İbn-i Sina gibi Arap veya Fars sayılacaktı.

Atatürk bu adı almakla Türklerin de genellikle Türk adları taşımalarının gerektiğini belirtmek istemiştir.

HERRIOT İLE BİR GÖRÜŞME¹

1933 yazında Atatürk'ün İstanbul'da bulunduğu sırada eski Fransız başbakanlarından Herriot oraya gelmişti. Atatürk onu Dolmabahçe Sarayında kabul etti. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da orada bulunuyordu. Genel Sekreter sıfatıyla tercümanlığı ben yaptım. Herriot çok saygılıydı ve her sözünde büyük bir yakınlık duygusu seziliyordu. Türlü devlet işleri ve layiklik üzerinde konuşulurken, eski Fransız Başbakanı: "Size nasıl hayran olmayayım? Halifeyi sınır dışı ettiniz; halbuki Papanın Paris temsilcisi (*nonce apostolique*) benim hükümetimi düşürdü." dedi.

BİR SAVAŞ BAĞLAŞMASI ÖNERİSİ

Atatürk'ün İstanbul'da bulunduğu bir sırada Rusya'ya komşu devletlerden birinin elçisi Atatürk tarafından kabul edilmek istemiş ve görüşme Dolmabahçe Sarayında olmuştu. Kabulde Genel Sekreter sıfatıyla ben tercümanlık yaptım. Elçi Rusya'daki düzenin kötülüğü, milyonlara varan toptan öldürmeleri ve öldürücü yerlere sürmeleri söz konusu ettikten sonra, Hitler'in bu düzeni yıkmaya azimli olduğunu, olayın bütün Rusya komşularını ilgilendirdiğinden alınacak tedbirler üzerinde görüşüp anlaşılmasının çok yararlı olacağını söyledi. Bu beklenmedik öneri bizleri şaşırttı.

Atatürk uzun bir öğüt vermeye koyuldu ve âdeta karşısında bulunan bir öğrenciye siyasal ders veren bir profesör gibi konuştu. Savaşların hiç umulmadık çok değişik talihler gösterdiğini, hiç yoktan bu gibi nedenlerle savaşa atılmanın sırf bir macera olacağını, Birinci Dünya Savaşının yenenleri de yenilenler kadar yıprattığını, barışın en büyük nimet olduğunu, bizim barış içinde gelişmekten başka bir amacımız olmadığını ve "yurtta barış, dünyada barış" parolasının siyasamızın ilkesi olduğunu, kendi ülkesi de bu ilkeye uyarsa çok iyi edeceğini söyledi.

¹ Bir ara "Bursa nutku" hikâyesiyle ün yapmış olan R. R. Yücer, aynı risalede "Titülesko'nun enfiyesi ve Herriot'nun piposu" başlığı altında, Atatürk'ün Herriot'yu kabulünde, önüne birçok pipo serdiğini anlatmıştır. Oysa, bunun gerçekte hiç ilgisi yoktur. Titülesko'nun kabulünde bulunmadım, ancak ona ait hikâyenin de uydurma olduğunda kuşku yoktur. Öyle bir şey olmuş olsaydı duyardım.

Elçinin, bu öğütlerin ne ölçüde yerinde olduğunu anlamış bulunduğunu kuşkuludur. Yüzünde, görevini başaramamış olmanın üzüntüsünden başka bir belirti yoktu.

MUSSOLİNİ'NİN ATATÜRK HAKKINDA BİR GÖRÜŞÜ

Belgrat'ta elçi bulunduğum sırada orada General Bodrero adında bir İtalyan elçisi vardı. Arnavutluk ve türlü sorunlar dolayısıyla Faşist Hükümet, Belgrad'a hep önemli kimseleri atardı. Doğal olarak Bodrero da bu partidendi ve Mussolini ile teması çoktu. Bir gün bana bu diktatör'ün Atatürk hakkındaki şu sözlerini nakletti:

"Rusya'ya karşı güdülmesi gereken siyaseti yalnız Mustafa Kemal ve ben anladık: dış siyasette onunla dost olmak ve içeride komünistleri ezmek."

Bunu kendisine anlattığımda Atatürk, "Doğrudur." dedi.

O, genel olarak Mussolini'nin demeç ve sözlerine bakarak, "Bunlar bir delinin ağzından çıkmışa benziyor, ancak dış siyasette davranışları hesaplı görülüyor, sonrasını bekleyelim." derdi. Bu konuşma 1928 yılında olmuştu.

ATATÜRK'ÜN HITLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Atatürk, Hitler'in gerçek bir başarıya ulaşabileceğine inanmazdı ve durmadan yeni sorunlar ortaya atmasının kendisini bir gün yıkıma götürebileceğini söylerdi.

Bununla birlikte, Versailles Antlaşmasının kısıtlayıcı hükümlerini ortadan kaldırmak yolundaki çabalarını, Avusturya'yı Almanya ile birleştirmek istemesini doğal bulurdu. İki ülkede de aynı ulus aynı dili konuşuyordu ve Viyana'nın Germen İmparatorluğunun başkenti olduğu sıralarda ortak bir yaşantıları olmuştu. Çekoslovakya'nın sınırları üzerinde yaşayan ve Südet diye anılan Almanlar'ın geleceği konusu ortaya çıktığı zaman Atatürk çok hastaydı ve eski tertip sofraya kurulmuyordu, bu konudaki düşüncelerini öğrenmek fırsatını elde edemedim.

Atatürk, Hitler'in tutumunun Genel Savaşı yakınlaştırdığını görmüştür. Ancak o yoldaki başlıca adımlar, yani Almanya'nın Çekoslovakya'ya ve İtalya'nın Arnavutluk'a el koymaları onun ölümünden sonra olmuştur.

ATATÜRK'ÜN HARBİYE NAZIRI OLMAK İSTEMESİ

1918'de Osmanlı Devleti bırakışma istemek zorunluğunda kaldığında, Atatürk, Harbiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) olmak istemiş ve bu makamın ona verilmesi, gerek Padişah, gerekse Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ca uygun görülmemiştir.

Türk Devletinin Dış Siyaseti adlı eserimi yazarken kendisinden sormuştum: "Harbiye Nazırı olsaydınız ne yapardınız?" Karşılığı şu olmuştur: "İlk olarak Padişahla Hükümeti Eskişehir'e götürmek ve Mondros'taki bırakışma görüşmelerini oradan yönetmek."

HAVA KUVVETLERİNİ TEFTİŞ

Bir gün Atatürk Hava Kuvvetlerini teftiş etmiş, onların havada yaptıkları cambazlıkları ve toplu manevralarını seyretmiş, birçoklarıyla kendi usulüyle konuşmuş, pek çok şey öğrenmiş ve hükümler çıkarmıştı. O akşam iyi bir rastlantıyla ben de sofrada bulundum.

"Havacıları teftiş ettim, bunlar müthiş adamlar, ben korkmam, benden sonra gelecek olanlar düşünsün." dedi.

Kimse bir şey sormadı ve iş daha vuzuha kavuşmadı.

ATATÜRK VE DEVLET İŞLERİ

Eleştirici yaradılıştan olduğumdan Genel Sekreterliğim sırasında bu "hastalığım" çok teperdi. Sabırlı olan Atatürk bu işlerdeki ilkesini şöyle özetlemişti:

"Ben işleri sorumlusuna bırakır ve elde edilen sonuca göre hüküm veririm. Eğer bir işin behemehal yapılması gerektiği halde yapılmadığını görürsem işe karışır ve yol gösteririm. Normal olarak hükümet işleri iyi gitmezse Başbakanı, ordu işleri iyi gitmezse Genelkurmay Başkanı değiştiririm."

ATATÜRK ÖNEM VERDİĞİ BİR OLAYIN BÜTÜN YÖNLERİNİ İNCELEMEDEN GEÇMEZDİ

Buna iki örnek vereceğiz:

1932 yazında Dolmabahçe'deydik. O sırada İstanbul'da bulunan Yedek Subay Okulu öğrencilerinin bir kısmı Park'ta gösteri yapmışlardı.

Yemeklerin kötü ve disiplinin aşırı sert olmasından yakınıyorlardı. O sırada Genel Sekreterdim. Atatürk olayı duyunca: "Galiba bana İstanbul'da rahat bir yaz geçirtmek istemiyorlar." dedi.

Toplantı yapan yedek subay adayları dağıtıldı. Atatürk elebaşlarının ilk soruşturmasının Dolmabahçe'de yapılmasını istedi. Çok ustaca sorular hazırlayıp gençlere bunların sorulmasını buyurdu. Kendisi de bitişik bir odadan söylenenleri dinliyordu. Bilmek istediği şeydu: Bunlar gerçekten yemek ve disiplinden mi sızlanıyorlar, yoksa eski muhaliflerce iş çıkarmak için mi kışkırtılmışlardı?

Sorulara verilen karşılıklardan böyle bir olasılık bulunmadığına hükmederek, gösteri yapmak suçu dolayısıyla gerekenin yapılması için işin Savunma Bakanlığına bırakılmasını buyurdu.

Aynı yılda, Atatürk'ün yine ne denli önemsiz görülürse görülsün dikkatini çeken her işin derinliğine inmeğe verdiği önemi gösteren bir olayla karşılaşıldı.

Meclis ve Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe son derece cesur, atılgan, disipline bağlı ve Atatürk'e âşık denecek kadar onu seven bir subaydı ve birliğini iyi yetiştirirdi.

1932 yılında İstanbul'a geldiğimizde subayların üst rütbede olanlara selâm vermekte pek titiz olmadıklarını, nice teğmen ve yüzbaşının, binbaşı olan kendisine selâm vermediklerini görerek içlerlemişti.

İstanbul'da Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa çok çetin bir savaşçı olduğunu İstiklâl Savaşında kanıtlamıştı. Ancak anlaşılan bu selâm işinde pek titiz değildi.

İsmail Hakkı Tekçe tutup Şükrü Naili Paşa'ya olayı anlatan ve disiplin eksikliğini belirten bir mektup yazar ve altına ad ve görevini belirten imzasını atar. Bir alay komutanının bir kolordu komutanına o yolda mektup yazması asker disiplinine hiç mi hiç sığmazdı. Bundan alınan Şükrü Naili Paşa, Dolmabahçe Sarayına gelip "Kimdir bu İsmail Hakkı Bey², bana nasıl böyle şeyler yazar?" yolunda konuşur.

Olayı öğrenen Atatürk, işi İsmail Hakkı Tekçe'nin aşırı gayretine vererek ona tembihlerde bulunmakla yetinebilirdi. Ancak O, bununla yetinecek bir kimse değildi. Aklı bir noktaya takılmış, kendi kendine: "Acaba İsmail Hakkı'nın arkasında bir destekleyici kuvvet var da

² O tarihte henüz soyadı kanunu çıkmamıştı.

ona güvenerek mi bu derece disiplin dışına çıktı?" diye sormuştu. Bu düşünceyle onun hakkında hiç bir şey belirtmeyecek M.A.H. (şimdiki M.İ.T.) yoluyla incelemeler yaptırmıştı. Bir şey çıkmayınca, Atatürk'ün içi rahatladı; çünkü Tekçe'yi çok severdi ve ona çok güvenirdi.

ATATÜRK'ÜN DEVRİM İŞLERİNDEKİ
TUTUMUNA BİR ÖRNEK:
ŞAPKA KANUNU

Atatürk bir devrimi gerçekleştirmeyi düşününce konuyu ve onun yaratabileceği tepkileri inceden inceye araştırır, sezdirmeden yoklamalar yapar, onu tepkisiz veya en az tepki ile halka kabul ettirmek için gereken her tedbiri alırdı.

Atatürk özel hayatında olduğu gibi, toplum hayatında ve siyasette de büyük bir ruhbilim ustası idi. Konuştuğu kimsenin sorularına karşılık verirken, gösterdiği ilgi, duraksama veya tepkiler, başkaları için ne denli belirsiz olurlarsa olsunlar, onun için anlam taşırdı. Bir topluluk karşısında konuşurken de böyle yapardı. Dinleyenlerin yüzlerinden duygu ve düşüncelerini sezerdi.

O, bir devrime girişmeden önce bu konudaki olağanüstü yeteneğinden yararlanırdı. Ankara'da, İstanbul'da ve seçtiği illerde sofrasına çağırdığı kimseler ve görüştüğü halktan, onlara hiç sezdirmeden, yapacağı devrime karşı olanın tepkilerini büyük bir isabetle sezerdi.

Ondan sonra devrimin stratejisini saptardı ve "eşref saati" iyi seçerdi.

Şapka devrimi bu yolda iyi bir örnektir.

Esasa bakılırsa kavuğun, sarığın, fesin ve şapkanın dinle hiç bir ilgisi yoktur. Agel ile kefiyeyi bırakıp kavuk ve sarık kullanmış olanlar nasıl "kâfir" olmamışlarsa, onların yerine fesi ve daha sonra şapkayı geçirenler de "kâfir" olmamışlardır.

Ancak şu var ki, gelenekleşmiş bir tutuma bağlı inançlar ne ölçüde dinle ilgisiz, hatta saçmanın saçması olurlarsa olsunlar, bir kere kütlenin kafasında kutsal diye yer aldılar mıydı onu söküp atmak son derece güç ve tehlikeli olabilir. Şapka giyen kimsenin "kâfir" ve halk diliyle "gâvur" olacağı inancı bu gibi saçmalar arasında yer tutmuş bir inançtı.

“Eşref saat”, 1925’te çalar. Türkiye’de Kurtuluş Savaşı yapmış olanlar iki takıma ayrılmışlardır. Esas kütleden ayrılanlar tutucu kuvvetleri yanlarına almaya çalışmaktadırlar, gerici kuvvetler ise kendilerine bir baş aramaktadırlar. Türklerin zaferini hazmedememiş olup onun sömürgelerdeki gitgide gelişen etkilerini önlemek için Türkiye’nin başına bir belâ getirmeye çalışan birtakım İngiliz sömürgeci çevreleri de, Kürtler arasında kışkırtıcı davranışlarını sürdürmektedirler. Şeyh Said olayı, gericilik ve Kürtçülük akımlarıyla tutuculuk akımının bir kısmını³ bir çığır içine sokmuş, Cumhuriyet Türkiye’sini yıkmayı bile ummuş, ama çarçabuk ezilmiştir.

Şapka kanunu bu zaferin ürünlerinden biridir.

O sıralarda Ankara’daki havayı belirtecek bir iki örnek vermek yararlı olur.

Ankara’da şapka giyileceği yolunda haberler dolaşmaya başlamış, birtakım genç gazete muhabirleri de şapka giymeye koyulmuşlardı. Şeyh Said ayaklanması üzerine kurulmuş olan Ankara İstiklâl Mahkemesine de ünlü Ali Çetinkaya başkanlık ediyordu. Bu türlü şapka giyenlerin tümünü mahkemeden sert bir şekilde kovduruyordu.

Dışişleri Bakanlığının gardrobunda birkaç günden beri asılı bir şapka görüyordum. Kapıcıya kimin olduğunu sordum: “Bilmem beyim, birkaç gündür buraya bir gâvur dadandı.” dedi. Sonra öğrendim, İran’dan yeni gelmiş Müşfik Selâmi adında birininmiş.

Bunlar havayı belirtir.

Atatürk, hareketin stratejisini şöyle düzenler :

Önce Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe’ye yeni hazırlattığı bir er başlığını göstererek: “Bunu askerine giydirebilir misin?” diye sorar. O, “Giydiririm efendim.” karşılığını verince, Atatürk: “Bundan yaptır ve hazır ol!” der.

Daha sonra, ağustos ayı içinde eski Konya Çelebisi, Mevlâna Celâleddin soyundan Türk ve İslâm bilgini Velet Çelebi’yi yanına alır, ikisi de başlarında şapka Kastamonu ve çevresine gidip halka türlü konular ve bu arada şapka üzerinde demeçler verirler. Ankara’ya döndüğünde bütün Kurtuluş Savaşı boyunca kendisini desteklemiş olan Diyanet İşleri Başkanı ünlü Rifat Hoca (Börekçi) kendisini büyük

³ Doğal olarak, K. Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Refet Bele gibi uzkişilerin bu macera ile ilgileri yoktu.

bir kalabalıkla hepsinin başı açık olarak karşılar, Atatürk onu arabasına alır ve başkente girer. O gün, muhafız birliği subay ve erleri şapka giymişlerdir.

Böylelikle şapkanın “küfür” olduğu kavramı ortadan kalkmış olur. Ancak bu yeterli değildi. Atatürk’ün sözleri ve verdiği örnek, Halk Partisi mebusları ile memurlar için şapka giymeyi zorunlu kılıyordu. Esasen bunlar için bir Bakanlar Kurulu kararı da çıkarılmıştı. O vakit şu sorun ortaya çıkar: Şapka giymeyenler arasında bazı kişiler kendilerini “Müslüman”, giyenleri “gâvur” gösterip ulus arasında bir ayrılık doğmasına yol açmazlar mıydı?

Bunu önlemek için şapka giymeyi zorunlu kılan kanun çıkarılır (28 kasım 1925).

KADINLARIN BAŞLARINI AÇMALARI

1928 yılında Afganistan Emiri Amanullah Han, eşi, iki kızkardeşi ve kalabalık bir kurulla Avrupa’yı dolaştıktan sonra Ankara’ya gelmişti. Bu bayanların tümünün başı açıktı. Oysa, kendi ülkelerinde “çadırı” denilen bir giysileri vardır ki, çadır gibi baştan aşağı vücudu kaplar, alt kısmı da ayakkabılarının içine girer. Bu giysinin yüz kısmı kafeslidir ve kafesin arkasında beyaz bir tülbent vardır. Öyle ki, ne göz ne ağız ne de bir şey görünür.

O yıla değin Ankara’da “Sosyete Hanımları”, denilen takım, başlarına sarık sararlardı ve buna sarığın Fransızca karşılığı olan “türban” adını verirlerdi. Böylelikle” saçları kısmen örtülürdü.

T.B.M.M. Başkanı Kâzım Paşa (Özalp)’nın Amanullah Han ve yanındakilere bir çay daveti vardı. Biz Türk davetliler ev sahibi sayılmamız dolayısıyla az önce gelmiştik. Atatürk sarıklı bayanları gözden geçirdikten sonra bu giyimi doğru bulmadı. Havanın sıcaklığından, başı saran kumaşların sıkıcılığından söz ederek bunların çıkarılmasının daha iyi olacağını söyledi. Bayanlar sarıklarını çıkardılar, ayrı odalara giderek birbirlerinin saçlarını düzelttiler ve Afganlar gelince onları başları açık olarak karşıladılar.

Önce Ankara’da, sonra İstanbul’da, daha sonra başka yerlerde, bayanların baş açık ya da şapka ile sokağa çıkmaları böylelikle başlamış ve yayılmıştır.

ATATÜRK'ÜN AMANULLAH HAN'A ÖĞÜTLERİ

Amanullah Han, Atatürk'ten kendisine bir çeşit danışmanlık edecek birini istemiş, o da beni seçmişti. Kâbil'e büyükelçi atanmıştım ve Amanullah Han'ın başkentine varmasından az sonra yola çıkardım.

Yol hazırlıklarıyla uğraşırken, Amanullah Han'ın çarşıda kadınların çadırlarını polise yırttırmakta olduğunu ve bu yüzden mollaların (ileri derecede bulunan din adamlarının) kendisini görüp sızlandıklarını gazetelerde okuduk. Oysa, Atatürk ona güvenebileceği çağdaş bir ordu kurmadan başına iş açacak denemelerde bulunmak öğüdünü vermişti.

Gazetelerde görülen haber üzerine Atatürk bana: "İnsan başını kayaya çarpmamalıdır, ona bunu anlat." dedi.

Kâbil'e vardığımda türlü konular üzerinde konuşurken Amanullah Han'a "Ağabeyim" dediği Atatürk'ün bu yoldaki öğüdünü de uygun biçimde bildirdim: "Yazınız Ağabeyim'e, hiç endişe buyurmasınlar, bütün millet avucumun içindedir." dedi ve yumruğunu havaya kaldırarak avucunu sıktı.

Sonradan duydum ki kendi vezirlerine (bakanlarına): "Türkler korkuyor, bakın ben neler yapacağım ve onları şaşırtacağım." demiş.

Bir iki hafta sonra birkaç gün süren uzun bir söylev verdi. Kor-diplomatik de çağrılmıştı. Eşi Süreyya Hanım da vardı. Başındaki büyük şapkanın üzerinden geçen birkaç kat muslin, yüzünü örtüyordu. Bir ara Amanullah Han bağırdı: "Süreyya, çıkar o yüzündekini!" Muslin çıkınca Süreyya Hanım bir Avrupalı bayan kılığında göründü.

Yine söylevinin bir yerinde yirmi kadar kız ve kalabalık erkek çocukları önümüzden geçtiler ve Amanullah Han: "Bunları kardeşim Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderiyorum, okutsun ve yetiştirsin..." dedi. Kızlar pek çocuk değillerdi, 16-18 yaşları arasında görünüyorlardı. Göreneğe göre "çadırı" giymeleri gerekiyordu, bunun yerine dizlerine gelen etekleri ve başlarında ufak bir bereleri vardı.

Bu kızlar bu kılıkla bir otobüsle Hindistan'a ve oradan Türkiye'ye gönderilirler. Sınır üzerinde Abdülgaffar adında İngiliz uyruklu bir memur bu kızlar onuruna bir ziyafet düzenler; sınırın her iki yanında yaşayan Afgan oymaklarının ileri gelenlerini de çağırır ve bir söylevle işi pohpohlayarak ve överek anlatır. Amaç, kızları teşhir ve oymakları kıskırtmaktır.

Bir iki ay sonra Amanullah Han'ı kaçmak zorunda bırakacak olan ayaklanma bu sınır üzerindeki oymaklar arasında başlar ve yayılır. Durumla başedemeyeceğini anlayan, daha doğrusu ürken Amanullah Han dışarı kaçmaya karar verir. Ancak sınır subaylarının kendisini bırakmamarından korktuğu için kardeşi İna-yetullah Han'ı görevle Hindistan'a gönderdiği yolunda bir ferman yazar ve yasaklamış olduğu çadırlardan birini giyip kardeşinin eşi ve kızları arasına karışarak yurttan çıkar.

TRABZON VALİSİNİN BİR BAŞVURMASI

Maarif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) bulunduğum sırada eski Emniyet Genel Müdürlerinden olan Trabzon Valisi Rifat Bey, vilâyetindeki bayan öğretmenler arasında bir kısmının başörtü ile okula geldiklerini bildirip bunu bir emirle yasaklamamı istedi.

Mektubu Atatürk'e gösterdim. Şu yolda konuştum:

“Bu işe karışma, zamanla kültür ilerledikçe bunlar hep olacaktır; bu sırada bize düşen başörtü giymeye zorlayanlar varsa onlarla mücadeledir. Başörtü işi fes işi gibi kör bir taassubun sonucu değildir; insanlarda pek canlı olarak var olan ayrı bir duygunun, kıskançlık duygusunun da etkisi altındadır. Onunla mücadele apayrı bir konudur.”

Valinin mektubunu karşılıksız bıraktım.

ATATÜRK'ÜN FRANSIZCASI

Atatürk Fransızca'yı hele okurken iyi anlardı, karşısındaki çabuk konuşursa anlamadığı yönleri tekrarlatırdı. Konuşmaya gelince, pratiği olmadığından tam gereken sözcüğü bulmakta güçlük çekerti. Bu nedenle yabancılarla görüşürken tercüman kullanmayı daha uygun görürdü.

Genel Sekreterliğim sırasında, Armstrong'un *The Grey Wolf* (Bozkurt) adlı eseri gelince, kendisine en ilginç parçalardan birkaçını Türkçeye çevirerek okudum. Eser saçmalarla, yalan-yanlışlarla doluydu, ama ilgi çekiciydi. “Bunun çevirisini yaptıralım.” dedim. “Uzun sürer, sen okuyarak çeviremez misin?” dedi. “Cümle kuruluşu büsbütün başka iki dil arasında sözlü çevirme çok güçtür, denersem sizi sıkar, dilerseniz, Fransızca'yı çevirmeyi deneyeyim.” karşılığını

verdim. “İyi öyleyse, başla.” dedi ve hemen o akşam başlayarak birkaç gün içinde çeviriyi sofraya başında bitirdik.

Atatürk'ün genel görüşü, eserin kendisiyle alayı kapsamakla birlikte daha çok Türk ulusunu pek küçültücü olduğu ve kendisinin didinmelerine acıdığı yolundaydı.

ATATÜRK VE ALAFRANGA MÜZİK (BATI MÜZİĞİ)

Atatürk'ün müziğe çok merakı vardı ve keyiflenince türkü, şarkı, gazel söylemeyi ve söyletmeyi severdi. Ancak çocukluğundan beri hep alaturka müziği duymuş ve ona bağlanmıştı. *Alafranga* havalarından pek hoşlanmazdı. Saffet Arıkan, Edip Servet Tör, Dr. Rasim Ferit Talay ve ben, ona operanın pek üstün bir zevk olduğunu anlatırdık.

Bir gün Stalin'den en iyi opera şarkıcılarından birkaç tanesini kısa bir süre için Ankara'ya göndermesini istedi. O da, en üstün ve her türlü sesi kapsamına alan kadın-erkek 7-8 kişilik bir kurul gönderdi.

Çankaya köşkündeki yemek odasına bir piyano kondu ve birkaç gün orada New-York Metropolitan veya Paris'in ünlü operaları ayarında müzik ve şan'ın en yüksek doruklarına çıkan bir ziyafetler dizisine tanık olduk.

Bunun üzerine Atatürk, “Şimdi alafranga müziğin ne demek olduğunu anladım.” dedi ve radyolarda alafranganın çoğaltılmasını buyurdu. Ancak kendisi eski zevkinden ayrılmadı. Nasıl olsa gelen artistler ayarında dinleyecek kimseyi bulamıyordu.

TEKNİK ÖĞE (UNSUR) EKSİKLİĞİ

Zafer ve barıştan sonra kalkınma çabalarımızı destekleyen en büyük nedenin her kolda teknik öğe eksikliği olduğunu Atatürk söyledi. Kendi başına gelen bir olayı şöyle anlattı:

“Yeni edindiğim çiftliğin bir tarlasını sürdürüyordum. İş de sözde bilenlere havale etmiştim. Bir köylü, sürme işine bakarak gülümser bir durum takınmıştı. Ona, neden güldüğünü sordum. “O tarlada ekin bitmez.” dedi. “Neden?” dedim. “Biz bir tarlanın verimli olup olmadığını anlamak için oraya geceden su dolu bir testi gömeriz, eğer sabah testide su kalmamışsa toprak verimli demektir, kalmışsa

onu işe yaramaz sayarız. Ben vaktiyle bunu burada denemiş ve olumsuz sonuç almıştım.” karşılığını verir. Gerçekten de o yıl o topraktan bir şey alınamaz ve emekle tohum boşuna gider. Hiç kuşkusuz, teknik öğeler toprağın verimliliğini testi ile denemezler, daha güvenilir bilimsel usulleri vardır. Bunları bilmeyince, köylüler kadar bile olamıyorlar.”⁴

İSMET BEY (İNÖNÜ)’İN ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE REİSİ OLMASI

1920 nisan sonlarında T.B.M.M. toplanınca hükümet kurma işine girilir. Atatürk, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin (Genelkurmay Başkanının) Bakanlar Kurulu üyesi olmasını ve bu göreve Albay İsmet Bey’in atanmasını kararlaştırır.

Bunu öğrenen Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile Albay Refet Bey (Bele) Atatürk’ü görüp sorarlar: “Bu makam Osmanlı’da olduğu gibi Harbiye Nazırının (Milli Savunma Bakanının) buyruğu altında mı, yoksa imparatorluk Almanya’sındaki gibi ondan bağımsız bir makam mı olacaktır?”

Atatürk “Bağımsız olacaktır.” karşılığını verince, “Biz daha kıdemliyiz ve Milli Mücadeleye daha önce atıldık.” derler.

Atatürk’ün karşılığı şu olur: “Üçünüz de aynı çapta birliklere komuta ettiniz. Ben aranızdan onu seçtim.”

ATATÜRK VE DR. ADNAN ADIVAR

Bir akşam sofrada eski muhalifler üzerinde konuşulurken Dr. Adnan Adıvar’ın adı geçti. Dedim ki: “Onu çok yakından tanırım; uzun zaman bir evde kaldık. Bir süre de aynı odayı bölüştük. Kurtuluş Savaşı boyunca onun hep sizin yanınızda olduğuna ve siyasetinizi desteklediğine tanık oldum. Evdeki konuşmalarında da tutumu buydu.”

Atatürk şöyle dedi: “O karısı olmasaydı, Adnan benden ayrılmazdı.”

Bilindiği gibi Dr. Adnan Adıvar’ın eşi Halide Edip Hanım, Atatürk’e çok muhalefet etmişti. Uzun süreceği belli olan Sakarya vuruşması başlamadan önce Atatürk onu “Halide Onbaşı” olarak karargâhına götürmüştü. Amaç, arkada çetin bir muhalif bırakmamaktı.

⁴ Bu çiftlik, Atatürk için tarım işlerine nüfuz etmek yolunda bir araç olmuştur.

REFET PAŞA'NIN BİR SÖZÜ

Bilinen nedenler dolayısıyla "Terakkiperver Cumhuriyet Partisi" nin kurucuları ile Atatürk arasına giren "küskünlük" diyelim, oldukça uzun sürmüş, sonunda bazılarıyla barış olmuştu. Atatürk'ün son yıllarında Refet Paşa (Bele) da barışanlar arasındaydı. Atatürk bu konuda bir konuşmayı bana anlatmıştır: "Refet'e, "Sizler bana isyan ettiniz" dedim; o da şu karşılığı verdi: "Biz, size isyan etmedik; birini kıskandık."

ATATÜRK'ÜN ADLİYEE SAYGISI VE
ALİ SAİP URSAVAŞ'IN SUİKAST İŞİ

Kurtuluş Savaşında Urfa bölgesinde önemli hizmeti görülmüş olan Ali Saip Ursavaş'ın Suriye sınırına yakın bir çiftliği vardı. 1935 yılında haber alma örgütleri o çiftliğe Suriye'den birtakım kuşku kimselerin gelip gittiğini ve bunlar arasında Atatürk'e suikast yapmak istediklerinden kuşku anılanların bulunduğunu bildirirler. İşin bir kaçakçılık sorunu olasılığı üzerinde de durulur. Atatürk geniş haritalar üzerinde bölgeyi inceler ve A. S. Ursavaş'ı çağırıp sorguya çeker. O, gelip gidenlerin iş amacı güden kimseler olup, ne kaçakçılık ne de suikastla ilgili bir şey olmadığında direnir.

Atatürk'ün edindiği kanı, suikast olasılığının ağır bastığıydı. "Çünkü," derdi, "bu gidiş gelişlerde mutlaka gizli bir neden olmalıdır. Eğer kaçakçılık olsaydı, Ali Saip bunu bana söyler ve af dilerdi. Bunu yapmayıp tüm inkâra sapsa suikast kuşkusunu pekiştiriyor."

Bununla birlikte Atatürk adliyeye hiç karışmadı. Urfa Mebusu olan A. S. Ursavaş'ın dokunulmazlığı Meclisçe kaldırıldı ve Ursavaş mahkemede beraat etti.

Bu sonuç karşısında, Atatürk'ün tek sözü: "Böyle bir dava bu çocuk savcının eline bırakılır mıydı?" olur.

LA TAKREBÜ'S-SALÂTE⁵

Türk Tarih Kurumu, benim Kâbil elçiliğim sırasında kurulmuş ve ilk eser olarak *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı bir kitabı yalnız yüz nüsha olarak bastırıp gerekli gördüğü kimselere dağıtmıştı. Bunlar

⁵ "Namaza varmayın" anlamında olup âyetin tümü "Namaza varmayın, eğer sarhoş iseniz"dir. Güya Bektaşiler, âyetin yalnızca birinci kısmını okuyarak "Tanrı namazı yasaklıyor" bahanesiyle namaz kılmazlarmış.

arasında ben de vardım. Eseri bana göndermiş olan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tefik Bıyıklıoğlu, düşünce ve eleştirilerimi bildirmemi de istemişti.

Kitabın amacı, her çağda kurulmuş olan uygarlıklarda ve devletlerde Türk etkisini ve Türklerin payını belirtmekti; bu konuda, benim görüşüme göre, aşırı gayret gösterilmişti. Şu da var ki, eser bir denemeydi; daha doğrusu ilerideki çalışmalara yön verecek çıkış noktalarını belirliyordu. O noktalardan başlayıp araştırmaları sürdürecekteler elbette kesin kanıtlar ya da çok kuvvetli olasılıklarla karşılaşmadan hüküm vermeyeceklerdi.

Tefik Bıyıklıoğlu'na yazmış olduğum karşılığın müsveddelerini bulamadığım için olaya genel çizgileriyle değineceğim:

L'Evolution de l'Humanité adını taşıyan eserler dizisinin eski çağlara ait bir cildinde, bir ulus hakkında "Filanca yazar bu ulusa Türk (veya Turan) asıllı demektedir ise de, böyle olmayıp..." gibi bir fıkra bulunuyordu. *Ana Hatları* yazarları, bunun bir kısmını alıp: "Filan yazar bu ulusa Türk (veya Turan) asıllı diyor" diye kesip atmışlar ve fıkrayı aldıkları eserin adını ve sayfasını belirtmişlerdi.

O eser Kâbil'de, bende de vardı, gösterilen yere baktım ve ikinci kısmın çıkarılmış olduğunu gördüm. Verdiğim uzun karşılıkta, türlü görüşlerim arasında bu olayı da andım ve "La takrebü's-salâte" biçiminde nakiller yapıldığını imledim.

T. Bıyıklıoğlu'ndan Atatürk'ün yazımdan memnun olduğu yolunda bir karşılık geldi.

Aradan iki yıl kadar geçti; yeniden Genel Sekreter oldum. Bir gün tarih üzerinde bir çalışma sırasında Atatürk, "Sen benim *La takrebü's-salâte* tarzında nakil yaptığımı yazmıştın." dedi. "Ben onu sizin için değil, kitapta yazar olarak adları geçenler için yazdım." karşılığını verince: "Yok, yok hitap banadır." diyerek "*L'Evolution de l'Humanité*"nin o cildini açarak fıkrayı şu biçimde ele aldı: "Mademki bir tarihçi, o ulus için Türk (veya Turanlı) demiştir; her halde kanıtları vardır. Onun bu konu ile ilgili yazıları ele alınıp incelenmelidir ve onun düşüncesini beğenmeyenlerin yazılarıyla karşılaştırılıp bir hükme varılmalıdır. Benim istediğim bundan ibarettir." dedi.

Bu olay, Atatürk'ün iki güzel huyunu belirtmektedir: içtenlikle yapılan eleştiriye kızmamak ve çalıştırdığı kimseleri bilinçsiz birer araç gibi değil, inanmış arkadaşlar gibi kullanmaya önem vermek.

ATATÜRK'ÜN GÜNÜMÜZ OLAYLARINA DA IŞIK TUTAN BAZI KONUŞMALARI

İSMAİL ARAR

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, kuruluşundan bu yana kendisine sağlanan pek sınırlı parasal imkânlarla rağmen, Atatürk'ün söylev, demeç, tamim, telgraf ve beyannamelerini toplayıp beş cilt halinde yayınlayarak Atatürk'ün biyografisi ve yakın tarihimiz üzerinde çalışacaklar için pek kıymetli bir koleksiyonu ortaya koymuş bulunmaktadır. Ne var ki Atatürk'ün bütün sözleri ve yazıları önceden tam olarak saptanmadan yayına başlandığı için bu beş cilde girmemiş pek çok malzeme de vardır. Gene bir ön saptama yapılmadığı içindir ki aynı gün söylenen bir söylev, verilen bir demeç ya da yazılan bir mektup veya telgraf ayrı ayrı cildlerde yer almış, bu da yayınlanan belgelerin kronolojik düzenini bozmuştur. Bugüne kadar yayınlanan beş ciltten sadece dördüncüsüne bir dizin konulup ötekilerinde dizin bulunmayışı da araştırmacılar için ayrı bir güçlük yaratmaktadır. Bütün bunları ortaya konan eserin değerini ve önemini küçümsediğimizden değil, fakat ilerki basımlarda gözönünde tutulması dileği ile bir öneri olarak söyledığımızı belirterek konumuza gelmek istiyoruz.

Biz, Atatürk'ün Büyük Nutuk'u üzerinde sürdürdüğümüz çok yönlü bir çalışma nedeniyle, eski gazete ve dergi koleksiyonlarını ve yerli, yabancı çeşitli türde kitapları dikkatle tararken beş ciltlik "Söylev ve Demeçler" dizisine girmemiş bir çok konuşmalarına, demeçlerine sohbet tarzında söylenmiş sözlerine rastladık. Bunların içinden, Türkiye'nin ve Türk milletinin bütünlüğü ve millî çıkarları üzerindeki duyarlılığını, dış politikadaki tutarlı ve kararlı tutumunu ve Türk milleti için olduğu kadar bütün insanlık âlemi için de ne kadar yüksek idealler beslediğini yansıtan ve olaylara nasıl derin bir önsezi ve tarih bilgisi ve bilinciyle baktığını gösteren bir kaç tanesini seçerek yeniden gün ışığına kavuşturmak istedik.

Bunların hepsi çok eski yıllarda çeşitli yerlerde yayınlanmış fakat "Söylev ve Demeçler"e girmemiş, âdeta unutulmuş oldukları için, önce, bunlara "*Atatürk'ün Az Bilinen Bazı Konuşmaları*" demeyi

düşünmüştük. Fakat her birini bir kaç kez ve dikkatle okuduktan sonra hepsinin güncelliklerini koruduklarını, sanki günümüzde geçen bir olay üzerine söylenmiş gibi olduklarını ve bu nitelikleriyle milletimiz, özellikle Türkiye'yi yönetenler için bilinmesi gerekli öğütlerle dolu olduklarını hayranlıkla görünce, "*Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları*" demeyi daha uygun gördük.

Konuşmalar tarih sırasına göre sunulmuş olup ayrıca gerekli görülen bazı açıklamalar ve notlar da eklenmiş bulunmaktadır.

I.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ GRUP YÖNETİM KURULUNDA KONUŞMA

(22 Kasım 1924)

Genç Türkiye Cumhuriyeti henüz bir yaşını doldurmuştu ki ağır bir iç buhranla karşılaştı. O tarihte henüz Şapka Devrimi yapılmamış, Lâtin harfleri esasına dayalı Türk Alfabesi kabul edilmemiş, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştı. Fakat Saltanatın ve Hilâfetin kaldırılmasına, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti ile Şer'îye Mahkemelerinin lağv edilmesine, Osmanlı hanedanı mensuplarının yurt dışına gönderilmelerine ve Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü ile eğitimde lâiklik ilkesinin getirilmesine bakarak, kaldırılan eski düzene ve kurumlara çıkarları ya da duyguları ile bağlı olanlar bütün yurttta sinsi sinsi "*Din elden gidiyor, Mustafa Kemal bizi gâvur yapacak*" propagandasını¹ yayıyorlardı.

Öteyandan, "*Milli Mücadeleye beraber başlıyan yolculardan bazıları, milli hayatın Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe (Atatürk'e) mukavemet ve muhalefete geçmişlerdi*"². Nihayet bunlar, 17 Kasım 1924 günü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Parti programında yer alan (madde 6), "*Fırka, efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır*" hükmü, âdetâ, sinsi propagandacılara cesaret veren bir davetiye idi. Ayrıca İngilterenin Musul sorununu kendi lehine çözümlemek için genç Türkiye Cumhuriyetini iç gâilelerle başbaşa bırakmak ve zayıflatmak

¹ Nutuk, s. 640 (Nutuk'a ait sayfa numaraları 1938 basımını gösterir) ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Tarih, İstanbul 1934, C. IV, s. 192.

² Nutuk, s. 11-12.

amacıyla, özellikle doğu bölgelerimizde, kışkırtıcı ve bölücü çalışmalar içine girdiği de gözden kaçmıyordu. Kısaca özetlenen bu durum karşısında Atatürk, Türkiye Cumhuriyetini ve Kurtuluş Savaşı başından beri elde edilen sonuçları iç ve dış tehlikelere karşı korumak için yeni yasal önlemlere ihtiyaç görüyor, Hükûmeti yeni ve daha geniş yetkilerle güçlendirmek zorunluğuna inanıyordu. Ancak bunun için, önce kendi Partisine mensup milletvekillerini, dolayısıyla Grup Yönetim Kurulunu ikna etmesi gerekiyordu. İşte, aşağıda metnini sunduğumuz konuşma bu amaçla 22 Kasım 1924 Cumartesi günü, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Yönetim Kurulunda yapılmıştır.

Konuşmanın 22 Kasım 1924 günü yapıldığı Atatürk'ün "*Bugün Başvekil İsmet Paşa istifa edecek, yeni kabineyi Ali Fethi Bey kuracaktır*" demesinden anlaşılmaktadır. Gerçekten, Başbakan İsmet İnönü 22 Kasım 1922 günü istifa ettiği gibi yeni Hükûmeti kurmakla Fethi Okyar'ın görevlendirilmesi de aynı günde olmuştur³.

Burada belirtmek istediğimiz diğer önemli bir husus, Atatürk'ün alınmasını zorunlu gördüğü yasal önlemler konusunda Grup Yönetim Kurulunu ikna edememiş olmasıdır. Bunu sadece konuşma metnini bize ileten Avni Doğan⁴'ın anılarından değil, fakat bizzat Atatürk'ün bir açıklamasından öğrenmekteyiz. O, Büyük Nutuk'unda aynen şöyle demektedir : "*Muhterem Efendiler, ciddi icabat üzerine, Hükûmetçe fevkalade tedbirler alınması lüzumuna dair ilk izharı kanaat eylediğimiz zaman, bunu hüsnü telakki etmeyenler vardı*"⁵.

Atatürk, aşağıda görüleceği gibi, Grup Yönetim Kurulundaki konuşmasında "*Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor*" demektedir. Gerçekten de Meclis olağanüstü tedbirler alma zorunluğunu ancak,

³ T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Dönem II, C. 10 (İkinci Basılış), s. 358 ve 375.

⁴ Avni Doğan (Yozgat 1892 - İstanbul 1965). Mülkiye Mektebini bitirdi. Kaymakamlık, Vâlilik, Umumi Müfettişlik, Milletvekilliği, Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Devlet Bakanlığı yaptı. Atatürk'ün 22 Kasım 1924 günü C. H. P. Grup Yönetim Kurulunda aşağıda sunduğumuz konuşmayı yaptığı sırada o da Grup Yönetim Kurulu Üyesi idi. Bu konuşmayı *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası* (İstanbul 1964, Dünya Yayınları) adlı kitabının 164-166 mci sayfalarında vermektedir. Anılan kitabından başka S. Lane - Poole'den çevirdiği *Kur'an Şiir ve Kanunları* adlı (Ankara 1942, 74 S.) bir kitabı daha vardır.

⁵ Nutuk, s. 643.

dış ve iç kışkırtmalar sonunda, Şeyh Sait isyanı⁶ patlak verdikten, başka bir deyimle "barut ve kan kokusu" ortalığı sardıktan sonra anlamış ve Takrir-i Sükûn Kanununu⁷ kabul ederek Hükûmete geniş yetkiler vermiştir.

Şimdi, Atatürk'ün konuşmasını birlikte okuyalım:

"Efendiler, Sizi çok ehemmiyetli bir mes'eleye karar vermek için topladım. Memlekette menfi tahrikât son haddini bulmuştur. İstanbul matbuatı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının dini siyasete alet eden propagandası, şurada burada sinmiş olan mürtecilere cesaret vermektedir. Yer yer Cumhuriyet idaresi alevhine ağır isnatlar ve iftiralalar yapılmaktadır: "Din elden gidiyor, aile hayatımız, binlerce yıllık an'anelerimiz birbiri ardınca yıkılıyor, bu gidişle Garp medeniyetini alacağız diye dinimizden olacağız" yolundaki propaganda-ların tesirsiz kalacağını sanmak budalalık olur. Benim görüşüme göre yakın bir zamanda mukabil bir ihtilal ile karşılaşmamız mümkündür.

"Mevcut kanunlar, inkılaplarımızı ve henüz çok taze olan Cumhuriyetimizi korumaktan âcizdir. Hele, Birinci Büyük Millet Meclisinin dağılışı sırasında, Abdülkadir Kemâlî Bey⁸'in Meclisce kabul olunan (Masuniyet-i

⁶ Şeyh Sait isyanı için bk. 1 - Tarih, C. IV, s. 192-194, 2 - Behcet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, İstanbul 1955, Sel Yayınları, 121 s., 3 - Metin Toker, Şeyh Sait ve İsyanı, Ankara 1968, Toker Yayınları, 136 s., 4 - Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1928), Ankara 1972, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı Yayını, s. 77-144, 5 - Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938). Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları. Ankara 1975, LIII+311 s., 6 - Ahmet Süreyya Örgüçevren, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, Dünya gazetesi, 14 Nisan - 26 Temmuz 1957.

⁷ 4 Mart 1924 gün ve 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu için bk. T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Dönem II, C. 15 (İkinci Basılış), s. 131-149. ve Düstur, 3. Tertip, C. 6 (İkinci Basılış), s. 88.

⁸ Abdülkadir Kemâlî Ögütçü (Yarpuz 1889 - İstanbul 1948). İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi. Siirt, Basra ve Kastamonu Savcılıklarında bulundu. Bu son görevde iken Birinci T. B. M. M. ne Kastamonu Milletvekili olarak seçildi. Pozantı İstiklâl Mahkemesi üyeliğinde ve Celâlettin Arif Bey'in iznini olduğu sırada 1 Kasım - 4 Kasım 1920 tarihleri arasında üç gün Adliye Vekâleti vekilliğinde bulundu. İkinci Grupa girerek muhalefet saflarına geçti. Dönem sonunda milletvekilliği sona erince Adana'da yerleşerek bu muhalefetini Meclis dışında ve basın yoluyla daha sert bir biçimde sürdürdü. Toksöz, Mücadele ve Ahali gazetelerini çıkardı ve Ahali Cumhuriyet Fırkasını (Eylül 1930) kurdu. Şeyh Sait isyanından sonra Şark İstiklâl Mahkemesine verilmiş fakat beraat etmişti. Menemen irtica olayından sonra kovuşturmayla uğrıyacağından korkarak pasaportsuz olarak Suriyeye kaçtı ve

Şahsiye Kanunu)⁹, icra organının ve emniyet kuvvetlerinin elini kolunu bağlamıştır. Zabıta kuvvetlerimiz, suçlunun yakasına sarılamıyor. Bunu yapabilmek için bir sürü kanunî formalitelere lüzum hissediliyor. Bu hâl, fesatçılara cesaret vermektedir.

“Biz büyük bir inkılâp yaptık. Memleketi bir çağıdan alıp yeni bir çağa götürdük. Bir çok müesseseleri yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lâzım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince, inkılâbı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacdır. Bu itibarla, vaziyeti Başvekil ile tetkik ettik. İsmet Paşa, ufukta görünen tehlikeleri önlemek için icra organını ve zabıtaı takviye eden bazı kanunî tedbirlere müracaatın zarurî olduğu kanaatinde. Sizleri bunun için topladım. Soruyorum size, büyük tedbirler alınmasına taraftar mısınız? Büyük Millet Meclisi, bu kanunları kolaylıkla kabul eder mi?”

Konuşmanın bundan sonraki bölümüne geçmeden önce, Avni Doğan şöyle demektedir: “Ortalığı sükûnet kapladı. İlk önce kim konuşmaya başlayacaktı? Gazi Mustafa Kemal, Paşa, bir müddet bekledikten sonra, kendisine en yakın koltukta oturan Pirinççizade Feyzi Bey’e yöneldi: “— Feyzi Bey, ne düşünüyorsunuz? Açık ve samimî konuşmanızı istiyorum”, dedi. Halk Partisi İdare Kurulunun bütün üyeleri düşüncelerini söylediler. Konuşmalar iki nokta etrafında toplanmakta idi: 1) — Memlekette olağanüstü tedbirlere lüzum yok-

ancak sekiz yıl sonra, 1939 da yurda döndü. Necip Fazıl Kısakürek tarafından çıkarılan Büyük Doğu dergisine (Birinci Büyük Millet Meclisinde bugünkü Devletin kurucuları arasında Kastamonu Meb’usu olarak bulunmuş olan Ahali Fırkası Reisi Abdülkadir Kemali Öğütçü) imzasıyla yazılar yazdı. T. B. M. M. nin ikinci dönemi için yapılan seçimler sırasında (1923) Adanada bir beyanname yayınlamış ve Atatürk’ün şahsiyetini imâ ederek “saltanatı şahsiyeyi yıkmak için çalıştığını ve Şahsiyeti Masuniye Kanununu da bu maksatla kabul ettirdiğini” yazmıştı. Çocuklarından Mehmet Raşit Öğütçü, Orhan Kemal takma adıyla ün yapmış olan romancıdır.

⁹ Kanun teklifi T. B. M. M. Başkanlığına “Kanunu Cezanın 203 üncü maddesine tezyil edilecek mevad hakkında kanun teklifi “başlığı altında sunulmuştur. Ancak, basında ve politika kulislerinde kısaca “Masuniyeti Şahsiye Kanunu” diye anılmıştır. Teklifin adı ve kapsamı T. B. M. M. indeki görüşmeler sonunda değişikliğe uğramış ve 12 Şubat 1923 günü “Ceza Kanununun birinci babının beşinci faslına müzeyyel mevaddı kanuniye” adı altında kabul edilmiş ve 306 No.yı alarak kanunlaşmıştır. T. B. M. M. deki görüşmeler ve Kanun metni için bk. Zabıt Ceridesi, Dönem I, C. 26, s. 387-405, C. 27, s. 207-217, 223-245, 261-277 ve Düstur, Üçüncü Tertip, C. 3 (İkinci Basılış), s. 142-143.

tur, ortalık gül gülistandır, 2) — İnkılâbı korumak için tedbirler almaya lüzum yoktur. Devrimler milletçe benimsenmiştir. Çoğunluk bu türlü tedbirlerin lüzumsuzluğu etrafında toplanmıştı. Gazi Mustafa Kemal, elindeki kâğıt bıçağını yavaşça masanın üzerine bıraktı ve gülerek:

“— Arkadaşları dinledim. Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor. İnşallah ben aldanmışımdır. Ali Fethi Bey de memleketin normal şartlar içinde idare edilebileceğine inanmaktadır. Bugün Başvekil İsmet Paşa istifâ edecek, yeni kabineyi Ali Fethi Bey kuracaktır. Müzakeremiz mahrem kalsın.”

“Dedikten sonra başı ile hepimizi selâmladı, ağır adımlarla odadan çıktı”¹⁰.

II.

BULGARİSTAN'A GİDECEK TÜRK GAZETECİLERİNE TÜRK - BULGAR DOSTLUĞU HAKKINDA DEMEÇ (24 Temmuz 1930)

Kurtuluş Savaşından sonra Türk devlet adamlarının izlediği, Türkiye'nin çıkarlarına uygun gerçekçi dış politika semerelerini vermeğe başlamış ve Türkiye hemen bütün komşularıyla dostluk ve güvenlik anlaşmaları yaparak her türlü anlaşmazlıkların, eşitlik, içişlerine karışmama, toprak bütünlüğüne saygılı olma ilkelerine dayalı olarak, barışçı yollardan çözümlenmesini komşularına da kabul ettirmişti. Özellikle henüz bir savaştan çıktığımız Yunanistan'la ilişkilerimizin, eski kötü hatıraları bir kenara iterek, iki ülkenin ve milletin içinde bulundukları şartlara ve günün gereklerine uygun, en yüksek bir dostluk düzeyine gelmesi, 1929 yılı sonlarına doğru, bu dostluğun ve anlaşmanın daha da genişletilerek bütün Balkan ülkelerini içine alacak biçimde bir *Balkan Misakı* (= *Entente Balkanique*) yapılması fikrini ortaya çıkarmıştı.

¹⁰ Atatürk'ün konuşması verilirken, herhalde yayınevi tarafından yapılmış olacak, 1924'de kullanılması söz konusu olmayan (basın, durum, İnönü) gibi bazı kelime ve adlar kullanılmıştır. Bunlar, konuşmaya o günkü havasını vermek için, tarafımızdan aslı şekline dönüştürülmüştür.

Atatürk, bu fikri içtenlikle benimsemiş ve Misak'ın oluşmasında ve anlaşmanın imzalanmasında etkin bir rol oynamıştır¹¹.

Ne var ki Arnavutluğun Birinci Dünya Savaşı sonunda İtalyanın nüfuzu altına girmesi yüzünden, Bulgaristanın ise *Neuilly Andlaşması* (27 Kasım 1919) ile toprak kaybına ve çeşitli haksızlıklara uğradığı inancı ile hırçın bir tutum içine girmesi sonucu Balkan ülkeleri arasındaki anlaşmaya girmeyecekleri daha işin başında anlaşılmış gibi idi.

Bulgar Kırallı Boris'in İtalyan Kırallı Victor - Emmanuel'in kızı ile evli olması gibi ailevi bağlar yanında Mussolini'nin, Rusya ve Almanya'nın kendi içişleri ile uğraşmalarından yararlanarak Akdeniz ve Balkanlarda etkin, hatta istilacı bir politika izlemek hevesinde olduğu görülüyordu. İtalya, Bulgaristanı kendi yanında tutabilmek için *Bulgar Makedonya Komitesi*'ni elinde tutuyor, ona malî yardım sağlıyor¹² bu Komite de, büyük bir maharetle, dış politika sorunlarını iç politika çekişmeleri haline getiriyor, aynı zamanda Bulgar kamu oyunu sürekli olarak komşu ülkeler aleyhine kışkırtıyordu¹³.

¹¹ 27 Aralık 1937 tarihili konuşmasından: "*Balkan ittifakı bizim ötedenberi samiyetle üzerinde durduğumuz bir idealdir*". Bk. Söylev ve Demeçler, C. II, s. 284. Ayrıca, Söylev ve Demeçlere girmemiş olan, 30 Ekim 1934 tarihli bir mesajında da şöyle diyordu: "*Balkan birliğini isteyenler ve onu kendilerine şîâr edinenler, harp ile sulhün ne olduğunu tecrübe ile bildikten sonra sulhsever olmayı tercih edenlerdir. . . Bütün sulh ve müsalemet isteyen medeniyet âlemi karşısında şüphesiz ki Balkan anlaşmasının birleştirdiği çehre insanlık, sulhperverlik, kardeşlik çehresidir. Nurlu çehredir.*" Bk. 31 Ekim 1934 tarihli gazeteler. Ve nihayet Balkan milletlerinin dost olmaları zorunluğunu tarihî nedenlere bağlayan fevkalâde ilginç görüşleri için bk. Yunus Nâdi, Gazi Hazretlerinin Hakikat Olmuş Bir Düşüncesi, Cumhuriyet 14 ve 15 Ekim 1931. Yunus Nâdi'nin ifadesine göre bu görüşler daha 1928 yılında söylenmiştir.

¹² Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), (Ankara 1973), s. 310. Bulgar Makedonya Komitesi'nin çalışmaları için ayrıca bk. Ali Naci (Karacan), Ya Hürriyet, Ya Ölüm, İstanbul 1934, Ahmet Halit Kitaphanesi, 207 s.

¹³ Sırası gelmişken, burada, Türkiyede Bulgaristan ve Türk Hükümetlerinin dış politikası aleyhinde yapılan bazı yayınlar ve bunların, kimliği bir az karanlıkta kalan yazarı hakkında da bilgi vermek istiyoruz. Görebildiğimiz bu üç kitap şunlardır: 1 — Bugünkü Bulgaristan'da Türk Düşmanlığı. Bulgar Sefiri G. Pavlof'a bir cevap. İstanbul 1932, Tecelli Matbaası, 47 s. 2 — Türk Milletine Açık Mektup. Galata 1937, Gütemberg Matbaası, 72 s. 3 — Balkan Sulhünü Kim Tehdit Ediyor? Bulgarların Balkanları İstila Planları. İstanbul 1938, Tecelli Basımevi, 116 s. Kitapların arka kapaklarındaki duyurulardan bu diziden 1 — İçimizdeki Tarihî Düşmanlar, 2 — Tefvik Rüştü'nün Bulgarlık Siyaseti, 3 — Trakya'mıza iskân edilmek istenen Gagavuz Bulgarları adında üç kitap daha bulunduğu anlaşılmakta ise de

İşte, Atatürk'ün aşağıda okuyacağımız ve Bulgar Basın Fedarasyonunun davetlisi olarak Bulgaristana gidecek Türk gazetecilerine verdiği demeci, yukarda kısaca belirttiğimiz olaylar içinde değerlendirilmek gerekmektedir. Atatürk'ün bu demeciyle, Bulgar basını ve Bulgaristandaki eski dostları aracılığı ile Bulgar yöneticilerine bir dostluk ve işbirliği çağrısında bulunduğu ve onlara, diplomatik nezaket üslûbu içinde, sağduyunun gerektirdiği doğru yolu göstermek istediği kesindir.

Atatürk, İstanbul Matbuat Cemiyeti Başkanı, Vakit gazetesi sahip ve başyazarlarından ve Giresun milletvekili Hakkı Tarık Us¹⁴ başkanlığındaki Türk gazetecilerini 24 Temmuz 1930 Perşembe günü Yalova'da kabul etmiştir. Görüşmeden sonra heyeti oluşturan gazetecilerin ayrılmasına izin vermiş, yalnız Cemiyet başkanı Hakkı Tarık Us'u akşam yemeğine alıkoyarak, ondan, daha sonra kabul ettiği Tahran Büyük Elçisi Hüsrev Gerede'ye verdiği direktifi not edip yayınlamasını istemiştir.

Atatürk'ün gazetecilere verdiği demeç gazetelerde (*Gazi Hazretleri Türk-Bulgar münasebatı hakkında çok mühim beyanatta bulundular*) başlığı altında yayınlanmıştır. Demeci bugün tekrar yayınlarken, açıklığa kavuşmasını istediğimiz konularda bazı notlar ekledik ve bunlarla ilgili kaynakları da gösterdik.

bunları elde etmemiz mümkün olmadı. Bu kitapların hepsinin yazarı (İstanbul Barosu Avukatlarından ve Tuna Vilâyetinin Sofya Sancağının Samakov Kazasının Dolna Banya Köyünden Halil Yaver) dir. Ancak, kendisini (Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı?) (Ankara ve Avrupa Siyaseti) ve (Mustafa Kemallerin Kitabı) adlı kitapların yazarı olarak tanıdığımız Hâbil Âdem Pelister, (Son Çeyrek Asrın Muhasebesi) adlı yazı dizisinde (Bk. Büyük Doğu, Sayı 80, 13 Şubat 1948, s. 13 ve 16) yukarda andığımız Bulgaristan ve Türk-Bulgar ilişkileri ile ilgili kitapları (Abdülhamit devrinden kalma dostu olan Avukat Halil Yaver'in adını kullanarak kendisinin yazdığını) söylemektedir. Hâbil Âdem, aynı yazısında, emniyet makamlarının kendisini (Intelligence Service) in adamı diye sürekli izlediklerini de söylemektedir. Hiç bir önyargı ileri sürmeksizin, burada, Hâbil Âdem'in Arif Oruç'un çıkardığı Yarın gazetesine ve Necip Fazıl Kısakürek'in yayınladığı Büyük Doğu dergisine de yazılar yazdığını belirtmekle yetiniyoruz.

¹⁴ Hakkı Tarık Us (Gördes 1889 - İstanbul 1956). Öğretmen, yazar, Vakit gazetesi kurucu ve başyazarlarından, Giresun milletvekili (1923-1939), İstanbul Matbuat Cemiyeti ve Basın Kurumu Başkanı. Hayatı, eserleri ve ölümünden sonra hakkında yazılanlar için bk. Hasan Rasim Us ve Hakkı Süha Gezgin, *Hakkı Tarık Us*, İstanbul 1957, Vakit Matbaası, 200 s.

"Efendiler, ben Balkan muharebesinden sonra, Sofya'ya Ataşemiliter olarak gitmişim¹⁵. Orada en aşağı bir yıl kaldım. Bulgarlarla çok ve ailevî denecek kadar yakından temasta bulundum¹⁶. Bu temaslar bende dikkate lâayk intibalar uyandırdı.

Bunu, bu noktayı ayrıca tetkik ve tahlile lüzum gördüm. Anladım ki bu histe Türkle Bulgarın bir asıldan gelmiş olmasının tesiri vardır. Türk, Bulgar aynı menşee olan Orta Asya yaylasından gelmiş, aynı kanı muhafaza etmiştir¹⁷. Daha o zamanlar bu noktayı en özlü Bulgar'lara söylemişimdir¹⁸. Bunlardan tarih cereyanlarını, beşeriyet safhalarını takip etmiş, anlamış olanlar beni teyit etmişlerdir.

Bulgaristan'da yaşadıkça onlara muhabbetim arttı. Çok tabiidir ki, benim Bulgarlara gösterdiğim bu muhabbet ve merbutiyyette onlar tarafından aynı muhabbet ve hisle karşılandım.

O günden bugüne kadar bu ciddi, samimi, kardeş yakınlığının sebep manası da büyük bir vuzuh ve sarahat almıştır.

Şüphesiz, Türklerde, belki Bulgarlarda, dil ve din ihtilaflarını yapan âmiller olmuştur. Fakat artık bugün, 1930 senesinde, hâlâ bu âmillere; masallardan, hurafelerden, âdi politika cereyanlarından ibaret bu âmillere ne Türk'-

¹⁵ Atatürk Sofya Ataşemiliterliğine 27 Ekim 1913'de atanmış (Bk. İslâm Ansiklopedisi, C. 1, s. 722 ve 805) ve 20 Kasım 1913'de görevine başlamıştır (Bk. Hikmet Bayur, Atatürk, s. 61). Ayrılışının ise, kendi ısrarlı isteği üzerine olduğu (Bk. Büyük Gazi'nin Hâtırat Sayfaları, Milliyet, 6 Nisan 1926, Tefrika No. 29) bilinmekte ise de bunun tarihi ihtilâfıdır. 1925-1926 yıllarına ait (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi) için Tefrik Bıyıklıoğlu tarafından yazılan (Reisicumhur Hazretlerinin Tercümei Hâlleri)'inde (s. 54), "Harbi Umumi başladıktan sonra da Kânunuevvel 1330 (Aralık 1914) nihayetine kadar bu vazifede kaldı" denilmektedir. Oysa, Sofya Ataşemiliterliğinden alınıp Tekirdağ'da kurulmakta olan 19. Tümen Komutanlığına atanma tarihi olarak İslâm Ansiklopedisinde (Bk. C. 1, s. 723 ve 805) 2 Şubat 1915, Hikmet Bayur'da ise (Bk. Atatürk, s. 70) 20 Ocak 1915 tarihleri verilmektedir. Kesin olan, Atatürk'ün 1914 yılını Sofya Ataşemiliterliğinde geçirdiğidir.

¹⁶ Sofya Ataşemiliterliğindeki çalışmaları ve özel ilişkileri için bk. 1) — Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, İsyambul 1959, 60 s., 2) — Hasan Yılmaer, Atatürk'ün sevdiği kadın, Milliyet, 9 Kasım - 29 Kasım 1966.

¹⁷ Okul Tarih kitaplarına bile geçmiş olan Bulgarların Orta Asya ve Türk kökenli oldukları hakkında daha geniş bilgi için bk. 1) — Christian Gerard, Les Bulgares de la Volga et les Slaves du Danube, Paris 1939, Maisonneuve, 294 s., 2) — Akdes Nimet Kurat, Bulgar, İslâm Ansiklopedisi, C. 2, s. 781-796.

¹⁸ Bu notu (Özlü Bulgar) deyimini üzerinde dikkati çekmek için koymuş bulunuyoruz.

*lerin, ne Türklerle aynı kandan olan Bulgarların ehemmiyet vereceğini zan-
netmiyorum.*

*Size son sözüm: Bulgaristan'a gidiniz. Onları seveceksiniz. Samimi
görüşünüz ve hatırlatınız ki ben, 1914'de Sofya'da bulunmuş, kankardeş Bul-
garlarla yüksek dostluk yapmış adamım."*

III.

TAHRAN BÜYÜK ELÇİLİĞİNE ATANAN HÜSREV GEREDİ'YE

DİREKTİF

(24 Temmuz 1930)

Türkiye, 1930 yılında, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Ahali Cumhuriyet Fırkası adında iki muhalefet partisinin kurulup kuruluş-
larından kısa bir süre sonra birincisinin kendi kendisini feshetmesine,
ikincisinin ise Hükûmetçe kapatılmasına; kadınlara Belediye Meclis-
lerine üye seçme ve seçilme hakkı tanıyan kanunun kabulüne; yeni
muhalefet partilerinin varlığından ve belediye seçimlerinden yarar-
lanmak isteyen geri kafalı bazı kişilerin yeryer neden olduğu irtica
olaylarına ve bu irtica olaylarının Nakşibendlikten kaynaklanan
kara düşünce ile Menemen'de, yedek subaylığını yapan genç öğretmen
Kubilay'ın hunharca kafasının kesilmesi ile doruk noktasına vardığına
tanık oldu. Ayrıca, aynı yıl içinde, Birinci Umumî Müfettişliğin¹⁹
8 Şubat 1930 tarihli raporunda "*Bir emrivakiler ülkesi*" diye tanımla-
dığı²⁰ Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da, o bölgede her zaman
görülen ve "ahvali âdiyeden" sayılan eşkıyalık boyutlarını aşan dört
ayaklanma oldu: 1 — Savur ayaklanması, 2 — Zeylan ayaklanması,
3 — Oramar ayaklanması, 4 — Ağrı ayaklanması.

Bu ayaklanmaları basit şakavet olayı olma niteliğinden çıkaran
ortak yönleri; eşkıyanın komşu ülkelerde üslenmesi, sınırlarımızdan
sızarak topraklarımıza girmesi, askerî birliklere ve resmî binalara
saldırılması, silâh ve cephanelerini yabancı ülkelerden sağlamaları,
işin içinde bazı yabancı ajanlarının da bulunduğunun öğrenilmesi,

¹⁹ Birinci Umumî Müfettişlik, 25 Haziran 1927 gün ve 1164 No.lı Kanunla
kurulmuştur. Önce Elazığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt ve Mardin
illerini içine alan Müfettişliğe daha sonra Ağrı ili de bağlanmıştır. Bk. Güney
Doğu. Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi. İstanbul 1939, 466 s. Sonradan dörde çıkarı-
lan Umumî Müfettişlikler 21 Kasım 1952 gün ve 5990 No. lı Kanunla kaldırıl-
mışlardır.

²⁰ Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s. 330.

üzerlerine tedip kuvvetleri gönderilince bu kez ters yönde sınırlarımızı geçip komşu ülkeler topraklarına sığınmaları idi. Bu olayların yanı sıra, kendini Türk'ten ayrı sayan etnik bir grupun özerkliği ve bağımsızlığı için de sürekli propaganda yapıyordu.

Zamanın Başbakanı İsmet Paşa bu durumu, kendine özgü veciz sözleri ile şöyle tanımlıyordu:

"Milliyet asrında milliyetin de bir takım sahtekârlara ve dolandırıcılara taklit malı yapmak vesilesi verdiğini görüyoruz. Kendi yaşamalarını temin etmek için diğer memleketlere sahte milliyet, sahte siyasi maksat satmak isteyen teşkilât vardır ve daima olacaktır".

Arkasından şunu soruyordu:

"Bu memleket, bu onüç milyon Türk bunun dört beş misli kut'alar üzerinde, dört beş misli nüfus arasında mevcudiyetini göstermiştir. Ne oldu da gene bu onüç milyon Türk, yeni ve daha iyi şeraitte kendisinin bu sefer ancak yüzde biri kadar olanı idare edemeyecek ve hele kanuna karşı çıkan bir avuç şaşılmıştı nihanet bir kaç günde yola getirmek iktidarından mahrum addedilecektir?"

Ve sözlerine hemen şunu ekliyordu:

*"Hiç kimsenin izzetinefsine dokunmak hatırımdan geçmez. Fakat anlaşılması lâzımdır ki meşru müdafaa vaziyetinde kalınca onun icabatından bu memleketin çekineceğini zannetmek yanlış bir hesaptır"*²¹.

7-14 Eylül 1930 tarihleri arasında sürdürülen Ağrı Tedip Harekâtı²² sırasında İran Hükûmeti, Türkiye ile imzalamış olduğu 22 Mayıs 1926 ve 15 Haziran 1928 tarihli Emniyet ve Muhadenet (= Güvenlik ve Dostluk) anlaşmalarının²³ yükümlülüklerini yerine getirerek asilere karşı ortak harekete geçmek şöyle dursun, onların Sovyet Ermenistanından gelen silâh ve cephaneyi kullanmalarına ve Türk kuvvetleri karşısında dayanamayınca İran topraklarına dönüp saklanmalarına göz yummuş, Türk birlikleri de kesin sonuç almak amacıyla İran topraklarına girmek zorunda kalmışlardı. Daha önce Birinci (16 Mayıs - 17 Haziran 1926) ve İkinci (13 - 20 Eylül 1927) Ağrı

²¹ İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933), Ankara 1933, s. 284-286.

²² Ağrı harekâtı için bk. Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s. 319-350.

²³ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934), s. 42 ve devamı.

harekâtı sırasında da ortaya çıkan bu durum, Türk - İran sınırının Ağrı Dağı bölgesinde Türkiye lehine bir değişiklik yapılması zorunluluğunu kesinlikle ortaya çıkarmış bulunuyordu.

Olayların bu gelişme süreci içinde ve bu noktada, Atatürk'ün konuya bizzat elkoyması zorunlu hale gelmişti. Çünkü, Türk - İran anlaşmazlığı basit bir sınır ihtilâfı olmaktan çıkmış, iki ülke ilişkilerini çok gergin bir noktaya getirmiş bulunuyordu. Bu sorunu her iki ülke Hükûmetlerinin normal girişimler ve geleneksel diplomatik kurallar içinde çözümliyemeyecekleri anlaşılmıştı.

Türk Millî Emniyet Hizmetleri (o zamanki kısaltılmış adı ile MAH), 1929 yılı sonlarında verdiği bir raporda, İran hakkında şu bilgileri veriyordu: “İran her ne kadar meşrutî bir devlet ise de, Orduya istinad eden Rıza Şah memleketi mutlakiyetle idare etmektedir. Şah milliyet-perverdir. Eski hanedanın ve gayri Fârislerin²⁴ amansız düşmanıdır. Memlekette Acem mefkûresini ihyaya son derece gayret etmektedir. Şahın 1929 nihayetlerine doğru Azerbaycan tetkik seyahatlerinin mühim sebeplerinden birisi de Azerî’leri Fârisleştirme cereyan ve teşkilâtına yakından tetkik etmektir”²⁵.

Rıza Şah’ın, daha önce de Türkiye’nin Tahran Ataşemiliteri Binbaşı Hüsamettin (Tugaç)’a²⁶ şöyle dediği bilinmekte idi:

“Binbaşı Hüsamettin Bey, öyle zannediyorum ki Türkiye’nin İran Azerbaycanında gözü vardır. Burasını almak ister. Öyle değil mi? Ne dersin? Evet, Azerbaycan halkı Türktür. Türkiye bunu ihmal edemez. Vakıa şimdiki Türkiye böyle bir politika gütmüyor. Mustafa Kemal Paşa çok akıllı bir zâttır. Fakat kendisinden sonra Türkiye yine eski İttihat - Terakki Hükûmetinin siyasetini benimsiyebilir. Görüyorum ki demiryolu inşaatınız iki koldan Azerbaycana doğru yönelmiştir. Gerekir ki Türkiye ergeç Azerbaycan’ı alsın”²⁷.

²⁴ Fâris. İran’ın Şiraz eyaletinden olup kendilerini hakikî İranlı sayanlar.

²⁵ İran - Irak? 1929, Millî Emniyet Hizmeti Neşriyatından. Onikinci Kitap, s. 3.

²⁶ Hüsamettin Tugaç (Hasankale 1889 - Ankara 1975). 1910’da Harp Okulunu bitirdi. Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşına katıldı. 1924 yılında Harp Akademisini bitirerek Kurmay Subay oldu. 1934’de Yarbey rütbesi ile emekliye ayrıldı. İçişleri Bakanlığı Seferberlik Şubesi Müdürlüğü yaptı. T. B. M. M. nin VII. Döneminde Ağrı, VIII-IX. Dönemlerinde Kars milletvekilliği yaptı. Anılarının bir bölümü (*Bir Neslin Dramı*) adı altında yayınlanmıştır.

²⁷ Bk. Hüsamettin Tugaç, Son İran Hâdiseleri Karşısında Türkiye, Tanin gazetesi, 15 Aralık 1956. Yazar, Rıza Şah’ın bu sözleri biraz güç konuştuğu Azerî Türkçesiyle söylediğini kaydetmektedir.

Şu halde, bu bilgilerin ışığı altında, asıl yapılması gerekli olan İran'ın mutlak hâkimi Rıza Şah'a yeni Türkiye'nin dış siyasetinin ne olduğunu tam yetkili bir Büyük Elçi ağzından bir kez daha anlatmak ve onun kuşklarını ortadan kaldırılmaktan ibaretti. İşte bu nedenledir ki Tahran Büyük Elçisi Memduh Şevket (Esendal) geri çağrıldı ve yerine Atatürk'ün "*ilk inkılâp ve müşkilât arkadaşlarından*"²⁸, Sofya Orta Elçisi Hüsrev Bey (Gerede), Büyük Elçi payesi ile atandı²⁹.

Atatürk, Tahran Büyük Elçiliğine atanan Hüsrev Gerede'yi 24 Temmuz 1930 Perşembe günü Yalova'da kabul ederek ona şu direktifi verdi:

"Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ricali, mazinin manasız kör dövüşlerini bilir, onu hiç bir sebep ve suretle, asla, tekrar etmek istemez.

Bugünkü Türk Cumhuriyeti müdirleri, bilâkis hemürk olduğuna, bilhassa yeni tarihi vesikalarla kaani olduğu, İranlıların muntazam, mazbut, kuvvetli bir devlet olmasını temenni eder.

Bugün İran devletinin başında bulunan Rıza Han Hazretlerinin bu hakikati bilenlerin de başında bulunduğuna kaniim. Müşterek hudutlar üzerinde tezahür eden hâdiseler beni Rıza Han hakkında asla şüpheyi düşürecek mahiyette

²⁸ Deyim Atatürk'ündür ve aşağıda sunulan konuşmasında geçmektedir.

²⁹ Hüsrev Gerede (Karaağaç 1885 - İstanbul 1962). Hersekli Ferik Rıdvan-beyoğlu Mehmet Ali Paşa'nın oğludur. 1905 yılında Harp Okulunu, 1908'de Harp Akademisini bitirdi. Balkan Savaşına Kırklarelinde 7. Tümen Kurmay Başkanı olarak katıldı. Savaşın sonra Atina Ataşemiliterliği yaptı. Birinci Dünya Savaşında Kafkas cephesinde bulundu. 1918 Nisanında Maverayı Kafkas Devletleri ile Trabzon'da yapılan barış görüşmelerinde Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki Türk heyetine askerî murahhas olarak katıldı. Mütarekede İstanbul'da Karma Basın Sansür Komisyonunda çalıştı. 19 Mayıs 1919'da, Dokuzuncu Ordu Müfettişliği Karargâhına dahil olarak, Atatürk'le birlikte Samsun'a çıktı. T. B. M. M. nin I. Döneminde Trabzon, II. Döneminde Urfa milletvekilliği yaptı. Dönem içinde Budapeşte elçiliğine atanarak milletvekilliğinden ayrıldı. Daha sonra Türkiye'yi Sofya ve Tahran'da temsil etti. III. Dönemde Sivas milletvekilliğine seçildi. Bu kez de Tokyo Büyük Elçiliğine atanarak yasama görevini bıraktı. Berlin ve Rio da Janeiro Büyük Elçiliklerinde de bulunduktan sonra emekliye ayrıldı. Kurtuluş Savaşında Bolu - Düzce - Gerede isyanı sırasında asilerin eline düşerek ölümle burun buruna gelmişti. GEREDE soyadını bu nedenle Atatürk vermiştir. 16 Eylül 1889'da Japon Denizinde batan Ertuğrul fırkateyninde şehit olanların anısına Japonya'da Kaşinosaki'de dikilen anıt onun Tokyo Büyük Elçiliği zamanında törenle açılmıştı. Adlarını bildirdiğimiz şu iki kitabı yazdı: 1 — Siyasî Hâtıralarım. I - İran. 1930-1934. İstanbul 1952, Vakıf Basımevi, 311 s. 2 — Mubarek Ertuğrul Şehitlerimiz ve Muhteşem Anıtları, İstanbul 1956, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 38 s.

değildir. Zira, hatırlarım ki, Pehlevî Hazretleri bu gibi mes'elelerin müşterek faaliyetimizle bertaraf edilmesinde kuvvetlerimizi teşrik edebileceğimizi de kabul eden samimî fikirlerle bize hakiki dostluk eserleri mahiyetinde sözler söylemiştir.

Buna nazaran Tahran memuriyetiniz Türk ve İran dostluğunun, zaten mevcut olan yüksek ve kavî temelleri üzerinde âli bir karabet binası kuracaktır.

Zatıâliniz de, benim ilk inkılâp ve müşkülât arkadaşım olmak itibarıyla, bu nazik vazifenizi muvaffakiyetle ifa edeceksiniz; buna emniyetim vardır. Zatıâlinizi, İranın muhterem ve benim şahsıma muhip olduğunu yakinen bildiğim İran Şahı Rıza Pehlevî Hazretlerine yazılacak olan itimatnamenizde sizi bu sıfatlarınızla zikredeceğim”³⁰.

Atatürk, yanından ayrılacağı sırada da Hüsrev Gerede'ye:

“Hüsrev, pasaportun cebinde, fakat dönmeni değil, orada kalmanı, hudut mes'elesini hal ile sulh ve dostluk siyasetimizde muvaffak olmanı isterim”³¹ demiştir ki “pasaportun cebinde” demekle gerekirse İran'la ilişkilerimizi kesmeyi ve temsilcisini geri çekmeyi göze aldığını bu suretle açıklamış oluyordu.

Olayların bundan sonraki gelişmesi konumuzun dışındadır. Ancak şu kadarını söylemekten kendimizi alıkoyamadık: Türk - İran sınır anlaşmazlığı ancak iki yıl sonra ve Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşti Aras'ın Tahran'a gidip gene Atatürk tarafından kendisine verilen bir direktif ve taktığı uygulaması ile çözümlenebilmiştir³².

Atatürk, Hüsrev Gerede'nin kısa bir sürede sonuç alamamasından duyduğu hoşnutsuzluğu, “— Hüsrev, propaganda yapma, muvaffak olamadın. Şah seni sevmedi”³³ diye ifade etmiş ve diplomasi tarihinde ender görülen bir biçimde, Şah'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaretten sonra, Tahran Büyük Elçisinin onunla birlikte İrana dönmesine müsaade edilmiyerek görevden alınmış, yerine Enis Bey (Akaygen) atanmıştır.

³⁰ Atatürk'ün bu sözleri ilk kez Vakıf gazetesinin 25 Temmuz 1930 Cuma günkü sayısında, sonra bir iki gün ara ile diğer gazetelerde yayınlanmıştır. Ayrıca bk. Hüsrev Gerede, İran, s. 15-16 .

³¹ Hüsrev Gerede, İran, s. 17.

³² 23 Ocak 1932'de Tahran'da imzalanan anlaşma, 18 Haziran 1932 gün ve 2011 No. 11 Kanunla onaylanmıştır. Bk. T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Dönem IV, C. 9, s. 163-166 ve Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, s. 50-56.

³³ Hüsrev Gerede, İran, s. 298.

IV.

ÖMÜR BOYU CUMHURBAŞKANLIĞI ÖNERİSİNE CEVAP

(25 Eylül 1930)

Türkiyenin sakin, hatta bir bakıma durgun siyasal hayatı 1930 yılının ikinci yarısında, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla (12 Ağustos 1930) birdenbire hararetlenmişti. Yayın hayatına yeni atılan bazı gazeteler yeni partinin yanında yer alıyor, demeçler, söylevler birbirini kovalıyor, mektuplar gönderilip cevaplanıyor, Meclis'te gensoru görüşmeleri yapılıyor ve yeryer isyanlara, gerici ayaklanmalara tanık olunuyordu. Bu arada Cumhurbaşkanı Atatürk'ün de Serbest Fırka'nın kurulmasına, çalışmalarına ve kendi kendini feshetmesinden sonraki duruma ilişkin mektupları ve demeçleri vardır ve yayınlanmıştır³⁴. Bunlardan aşağıda sunacağımız demeci de doğrudan doğruya Serbest Fırka ile ilgili olmamakla beraber o günlerin siyasal tartışmaları içinde yer almıştır.

Kurtuluş Savaşı günlerinden beri daima muhalefet hareketleri ve safları içinde yer almış olan Arif Oruç³⁵ un çıkardığı *Yarın* gazetesi Eylül ayı içinde verdiği bir haberde Fethi (Okyar) Bey'in Serbest Fırkayı kurarken Atatürk'e "kaydı hayat şartı ile Cumhurbaşkanı kalması teklifinde" bulunduğunu bildiriyordu. Bunun üzerine diğer bazı İstanbul gazetelerinin Ankara'da bulunan başyazarları - ki bunların Cumhuriyet başyazarı Yunus Nâdi ve Milliyet başyazarı Mahmut Bey'ler oldukları kolaylıkla tahmin olunabilir - Atatürk'e şu soruyu yöneltiyorlardı:

" — *Reisicumhur Hazretleri, zâtı devletlerinize böyle bir teklif vâki olmamıştır. Fakat, farzı muhal olarak, herhangi bir taraftan vaki olabilecek bu tarzda bir teklife karşı mütalaai devletlerini öğrenmek ve Türkiye efkâr-ı umumiyesine bildirmek isteriz.*"

³⁴ Bk. 1 — Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul 1980, 606 s., 2 — Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 168 s. 3 — Söylev ve Demeçler, C. 2, s. 255-257 ve C. 4, s. 544-545.

³⁵ Arif Oruç (? 1892 — İstanbul 1950). Yabancı bir yazarın çok doğru bir teşhisi ile "hayatı hakkındaki ayrıntılar karanlıktır" dediği (Bk. Walter F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey. The Free Party and its Aftermath*, Leiden 1973, s. 109 not 2.) gazeteci ve yazar. Hakkında toplıyabildiğimiz bilgilerin tümünü ayrı bir çalışmamızda sunacağız.

Atatürk'ün bu soruya verdiği, Söylev ve Demeçlere alınmamış olan, karşılığı aşağıda sunuyoruz. Ancak, daha önce, bu cevapta yer alan *“bana ötedenberi bu ve buna mümasil tekliflerde bulunanlar çok olmuştur”* cümlesi üzerinde bir ân durmak istiyoruz.

Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra, Atatürk'ün siyasi hayattan tamamen çekilmesini isteyenler olduğu gibi³⁶, ona Halife olmasını önerenler de bulunmuştu³⁷. İşte *“buna mümasil teklifler”* den bu biçim önerileri anlamak gerekmektedir.

Atatürk'ün Ankara'da bulunan İstanbul gazetelerinin başyazarlarının sorusuna verdiği karşılık şudur:

“— Bana ötedenberi bu ve buna mümasil tekliflerde bulunanlar çok olmuştur. Siz ve efkâr-ı umumiye bilmelisiniz ki bu yoldaki teklifler hoşuma gitmemiştir ve gitmez.

*Benim gayem Türkiyede, yeni Türkiye Cumhuriyetinde millet hâkimiyetini takviye etmek ve ebedileştirmektir. Dediğiniz gibi bir teklifi benim idealimi cidden rencide eden bir manada telâkki ederim. Bu noktada şu veya bu tefsirlere giden sözlerin manasını, beni iyi tanımış olan Türk milleti benden daha iyi takdir eder”*³⁸.

V.

BAŞBAKAN OLURSA CUMHURBAŞKANLIĞINI BIRAKACAĞI,
AMERİKAN SİSTEMİNİ DÜŞÜNMEDİĞİ HAKKINDAKİ SÖZLERİ

(27 Eylül 1930)

Atatürk'ün aşağıda sunacağımız bu konuşmasıyla ilgili olarak, ona öngelen bazı olayları belirtmekte yarar vardır. T. B. M. M. 22 Eylül Pazartesi ve 25 Eylül 1930 Perşembe günleri olağanüstü iki toplantı yapmış ve Hükûmetçe getirilen bazı kanun tasarılarını kabul ederek, izlenen malî ve iktisadî politikayı onaylamıştır. Bu toplantılardan ikincisine, 24 Eylül'de Gümüşhane Milletvekilliğine seçilen Fethi (Okyar) Bey de katılmış ve yemin ederek yasama görevine başlamıştır.

³⁶ Bk. İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, İstanbul 1969, s. 89.

³⁷ Nutuk, s. 611-612.

³⁸ Cumhuriyet ve Milliyet, 26 Eylül 1930 ve Aynı Tarihi, Sayı 79-81, s. 6645-6646.

Başvekil İsmet Paşa, Hükûmetin izlediği politika Meclisçe onaylandığı halde, anlaşılan Meclisin güvenini yeterli görmiyerek, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün de güvenini sürdürüp sürdürmediğini anlamak için 25 Eylül Perşembe günü, "*İcra Vekillerinden bazılarının inhilâli ve bugünkü siyasi ahval*" gerekçesiyle Başbakanlıktan istifa etmiştir. Aynı günlerde Arif Oruç'un çıkardığı *Yarın* gazetesinde Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığını bırakıp Başbakanlığı üstlenmesini isteyen yazılar yayınlanmıştır. Cumhurbaşkanı, 26 Eylül Salı akşamı, yeni kabineyi kurmakla tekrar İsmet Paşa'yı görevlendirdiği halde onun mazeret beyan ederek tekrar görev kabul etmek istememesi³⁹ ve Akşam gazetesinde Atatürk'ün "*ya İsmet Paşa Başbakan olur, ya ben, başka kimse olamaz*" anlamında söylenmiş "*ya İsmet, ya ben*" şeklindeki sözlerinin yayınlanması, *Yarın* gazetetesinin ortaya attığı haber ve dedikodulara kuvvet kazandırmıştır.

İsmet Paşa, Atatürk'ün ısrarı üzerine Başbakanlığı tekrar kabul etmiş, bu konudaki Cumhurbaşkanlığı yazısı T. B. M. M. nin 27 Eylül Cumartesi günü birleşiminde okunmuştur.

Atatürk, aynı gün, Meclis toplantısından sonra, kalabalık bir milletvekili grubunu – ki içlerinde gazeteci milletvekilleri de vardır – Çankaya'da kabul ederek, çıkarılan dedikodularla ilgili ve onlara karşılık olan şu konuşmayı yapmıştır:

"Arkadaşlarımız içinde Başvekillik yapacak zevat çoktur. Fakat bütün bu arkadaşlarım dahil olduğu halde milletin umumî temayülü benim şu ve bu zaruret karşılığında Başvekil olmamı icap ettirirse bu vazifeyi kemal-i tevazu ve minnetle ifaya müheyyayım. Bu takdirde benim aynı zamanda Riyaseticumhurluğu uhdemde bulundurmamın elbette imkânı kanunisi yoktur.

"Benim alacağım bu yeni vazifeyi muhtelif tarz ve manalarda suitefsir etmek, Türk milletinin efkârını teşviş edecek tarzda izaha kalkışmak hiç de makul ve mantıkî değildir.

"Amerikan sistemini memleketimizde tatbik etmeği hiç hatırıma getirmedim. Sistemsiz ve kanunsuz tarzda Reisicumhurlukla Başvekâleti birleştirmeye asla düşünmedim. Ve düşünecek adam olmadığım, bütün milletçe malûmdur zannederim.

"Bugünkü şerait içinde bir hükûmetin millet ve memleket menfaati için takviyesine masruf herhangi sözümü bin türlü malâyanilerle istismar etmeğe

³⁹ Ayın Tarihi, Sayı 79-81, s. 6646.

kalkışmak isteyenler çok bedbaht adamlardır. Akşam gazetesi başmuharririne söylediğim sözler benim ağzımdan çıkmış ve icabında daima tekrar olunacak sözlerdir”⁴⁰

VI.

MİLLETİN MANEVİYATINA TASALLUT EDENLER HAKKINDAKİ SÖZLERİ

(7 Şubat 1931)

Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendisini feshetmesinden bir gün sonra, 18 Kasım 1930 Salı günü, üç ay sürecek uzun bir yurt gezisine çıkmıştır⁴¹. Orta Anadolu, Karadeniz kıyıları, İstanbul, Trakya, Batı Anadolu, Malatya'ya kadar uzanan kısa bir Doğu yolculuğu ve nihayet Güney Anadolu gibi yurdun büyük bir bölümünü kapsayan bu gezinin amacı apaçık bellidir: Serbest Fırkanın faaliyette bulunduğu sırada ortaya çıkan, yeryer halkın galeyanına neden olan şikâyetleri, dilekleri, uygulamadaki aksaklıkları bizzat ve yerinde incelemek⁴².

Atatürk, Menemen irtica olayını da (23 Aralık 1930) Edirne'de iken öğrenmiştir. Bu olay üzerine, Hükümetçe, yalnız Menemen'de değil, Manisa ve Balıkesir Merkez İlçelerinde de sıkıyönetim ilân edilmişti. Atatürk, Batı Anadolu'da yaptığı gezisi sırasında 7 Şubat 1931 Cumartesi günü Balıkesir'e gelmiş orada yaptığı inceleme ve temaslar sonunda bir yıl kadar önce yapılan Belediye seçimlerinde oya katılanların çok az oluşu nedenlerinin başında “*bazı gizli tarikat mensuplarının telkinat ve tahrikâtının âmîl olduğunu*”⁴³ öğrenmiştir. Bu

⁴⁰ Ayın Tarihi, Sayı 79-81, s. 6646-6647 ve 4 Ekim 1930 tarihli gazeteler. Ayrıca bk. Milliyet, 20 Ekim 1930 Pazartesi ve 25 Ekim 1930 Cumartesi, (Gazi'nin Başvekâleti rivayetlerinin içyüzü) ve (Gazi ve Başvekâlet) adlı başyazılar.

⁴¹ Bk. Ayın Tarihi, Sayı 79-81, s. 6824-6834, Sayı 82-83, s. 7052-7053, Sayı 84-85, s. 7279-7294 ve Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye, İstanbul 1945, 176 s.

⁴² Atatürk, gittiği yerlerden, Başbakanlığa, ilgili Bakanlıklara ve C. H. P. Genel Sekreterliğine, önemli gördüğü konularda öneri ve uyarmalarda bulunmuştur. Bu öneri ve direktiflerinin tape edilmiş birer örneği, iki cilt halinde, gazeteci ve yazar Ömer Sami Coşar'ın kütüphanesinde vardır O da bunları. Recep Peker'in veresi tarafından satılan kitaplar arasında bulunduğunu ve Beyazıt'ta sahaf Nizamettin Bey'den aldığını ifade etmiştir. Ayrıca bk. Söylev ve Demeçler, C. V, s. 168-169.

⁴³ Ayın Tarihi, Sayı 84-85, s. 7284.

nedenle, aynı gün Balıkesir Türk Ocağında yaptığı konuşmanın ağırlık noktasını gericilik olayları oluşturmuştur. Konuşma aynen şöyledir:

“— *Halkın saffetinden istifade ederek milletin maneviyatına tasallut eden kimseler ve onların muakkip ve müritleri elbetteki bir takım cahillerden ibarettir. Bunlar Türk milleti için bir şîn teşkil edecek vaziyetlerin hudusunda daima âmîl olmuşlardır. Milletimizin önünde açılan rehâ ufuklarında fasılasız yol almasına mâni olmağa çalışanlar hep bu müesseseler ve bu müesseselerin mensupları olmuştur. Millete anlatılmalıdır ki bunların millet bünyesinde yaptıkları tahribatı hissetmek lâzımdır. Bunların mevcudiyetini müsamaha ile telâkki edenler Menemen’de Kubilay’ın başı kesilirken lâkaydane seyretmeğe tahammül ve hatta alkışlamağa cesaret edenlerle birdir⁴⁴.”*

VII.

DEVLET OTORİTESİ VE FERT HÜRRİYETİ - HÂKİMLERE DÜŞEN GÖREV - TÜRKÇE KONUŞMAK MECBURİYETİ (17 Şubat 1931)

Atatürk, yukarki bölümde sözünü ettiğimiz uzun yurt gezisinin son kısmında Güney Anadolu’yu dolaşmıştır. 17 Şubat 1931 Salı günü geldiği Adana’da, Türk Ocağında fevkalâde önemli bir konuşma yapmıştır. Hayli uzun olan bu konuşmanın güncelliğini ve tazeliğini koruyan ve bazı günümüz olaylarına da ışık tutan bölümlerini aşağıya almış bulunuyoruz:

“— *Vatandaşlar bilmelidir ki vicdanî ve fikrî hürriyet vardır. Fakat, nihayet, bunlar namahdud değildir. Ferdî hürriyet karşısında, fertlerin heyeti umumiyesinin kurduğu ve dayandığı bir de Devlet vardır. O Devletin de iradesi ve hâkimiyeti vardır. Fertlerin hürriyetini mahfuz tutmakla mükellef olan insanların, diğer taraftan, Devletin de irade ve hâkimiyetinin meflûc bir hale gelmesine çok dikkat etmeleri lâzımdır. Fertlerin hürriyeti, Devletin hâkimiyet ve iradesinin mahfuziyetine vabestedir. Devlet iradesi meflûc olursa fertlerin hürriyetini muhafaza edecek hiç bir kuvvet ve vasıta kalmaz. Binaenaleyh, hürriyeti yalnız bir taraflı değil, her iki taraftan düşünmek lâzımdır.*

“*Vatandaş olan fertler kendi hürriyetlerinin bir kısmını seve seve, lüzumlu görerek Devlete zaten devretmişlerdir.*

⁴⁴ Yeni Gün gazetesi, 10 Şubat 1931 Salı.

“Devlet kendine hâs olan irade ile ferdî hürriyetlerin bir kısmına, gene o hürriyetlerin temini için sahip olur. Yeter ki Devlet hâkimiyeti, milletin refah ve saadeti umumîyesine ve vatandaş hürriyetlerinin teminine masruf olsun.

“Vatandaşlarda bu emniyet hasıl olduktan sonra fertlerin kurdukları Devlet kuvvet ve otoritesini masun bulundurmak için vatandaşlara terettüp eden vazifeler vardır. Bu meyanda memurlara ve bilhassa hâkimlere teveccüh eden vazife büyüktür. Hâkimler vatandaşların hürriyetini mümtaz tutmağı düşünürken Devlet otoritesinin hakikaten masun kalmasına dikkat ve riayet etmelidirler. Aksi takdirde kendilerine tevdi edilmiş olan yüksek vazifeyi ifada kusur etmiş olurlar.

“Milliyetin çok bariz vasıflarından birisi, kıymetli esaslarından birisi dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden evvel ve behemahal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk harsına ve camiasına mensubiyetini iddia ederse, buna inanmak doğru olmaz. Halbuki Adana’da Türkçe konuşmayan yirmi binden fazla vatandaş vardır. Eğer Türk Ocağı buna müsamaha gösterirse, gençler, siyasi, içtimai bütün Türk teşekkülleri bu vaziyet karşısında bihis kalırsa, en aşağı yüz seneden beri devam edegelen bu vaziyet daha yüzlerce sene devam edebilir. Bunun neticesi ne olur Efendiler? Herhangi bir felâket günümüzde bu insanlar başka dille konuşan insanlarla elele vererek aleyhimize hareket edebilirler”⁴⁵.

VIII.

TÜRK - YUNAN DOSTLUĞU HAKKINDA YUNANİSTAN BAŞBAKANI

GL. METAXAS’A DEMECİ

(25 Şubat 1938)

Yunanlıların (Anadolu Seferi), bizim (Kurtuluş Savaşı) dediğimiz kan ve barut kokan acılı günlerden sonra Türk - Yunan dostluğunu yeniden kurmak güç bir işti⁴⁶. Ne var ki her iki taraf devlet adamları, bu güç işi gerçekleştirmeyi ve tarihin her zaman takdirle anacağı bir eser ortaya koymayı başaramışlardır.

“Bugün artık iyice anlaşılmış bulunmaktadır ki, Türkiye ile Yunanistan arasında mevcut ihtilâfların sadece iki millete ağır meşak-

⁴⁵ Hilâliahmer (= Kızılay) gazetesi, 20-21 Şubat 1931 ve Taha Toros, Atatürk’ün Adana Seyahatleri, Adana 1939, s. 33-40.

⁴⁶ Yunanistan’da bu dostluğun öncülüğünü yapan Venizelos’un karşılaştığı ağır eleştiriler için bk. Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Pakı, s. 243.

kat ve ızdırap vermekten başka bir neticesi olmadığı Atatürk tarafından daha İstiklâl Harbi günlerinde idrak edilmiş ve bu münasebetlerin istikbâl ve akıbetini, akli-selim çerçevesinde, sonuna kadar, bizzat kendisi titizlikle planlayarak hedeflerinin tahakkukuna girişmiştir”⁴⁷.

Türk - Yunan dostluğu, yukarda da değindiğimiz gibi, giderek bütün Balkan ülkelerini içine alacak bir (*Pacte*) yapılması fikrini doğurmuş ve sonuçta, Arnavutluk ve Bulgaristanın dışarda kalması ile, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında (*Balkan Antantı*) imzalanmıştır (9 Şubat 1934).

Anlaşma gereğince, pakta dahil ülkelerin Dışişleri Bakanları ve Başbakanları, pakt üyesi devletlerin başkentlerinde sık sık bir araya gelip ortak sorunları görüşerek karara bağlamışlardır. Bunlardan Başbakanlar düzeyinde yapılan ve Atatürk'ün sağlığında yapılan sonuncusu 1938 yılı Şubat sonu, Mart başında Ankara'da yapılmıştır.

Atatürk, Balkan Antantı ülkelerinin Ankara'ya gelmiş olan Başbakanlarını Çankaya köşkünde hem topluca kabul etmiş onurlarına çay ve akşam yemeği vermiş, hem de onlarla ayrı ayrı görüşmeler yapmıştır⁴⁸.

Atatürk'ün 27 Şubat 1938 günü Çankaya köşkünde verdiği çay sırasında yaptığı ve Balkan Antantına verdiği önemi belirten konuşması daha önce yayınlanmış ve Söylev ve Demeçler'e de alınmıştır⁴⁹. Ancak Yunanistan Başbakanı General Metaxas'la⁵⁰ yaptığı görüşme sırasında söylediği Türk - Yunan dostluğu hakkındaki sözleri, toplantıda hazır bulunan Yunanlı gazeteciler tarafından not edilip kendi

⁴⁷ Aynı kitap, s. 153.

⁴⁸ Hazin bir rastlantı olarak Atatürk'ün ölümüne neden olan (cyrhose) hastalığının ilk vahim belirtileri de bu resm-i kabuller sırasında ortaya çıkmıştır. Bk. Dr. Asım Arar, Son Günlerinde Atatürk, İstanbul 1958, s. 31-38.

⁴⁹ Bk. Söylev ve Demeçler, C. II, s. 284-285. Konuşmanın yapıldığı (27 Şubat 1938) tarihi yanlış olarak (27 Aralık 1937) diye gösterilmiştir.

⁵⁰ Yani Metaxas (1870-1941) Yunanistan Başbakanı. 1890 yılında Yunan Harp Okulunu bitirmiş, 1897 Türk - Yunan savaşına (Tesalya Savaşı) katılmıştır. 1913'de Genelkurmay Başkanı oldu. Kıralcı eğilimi nedeniyle Cumhuriyet yanlısı Venizelos'un önde gelen hasımlarındandı. Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşına girmesine karşı çıkmış, Kral Constantin - İngiliz ve Fransızların desteklediği - bir darbe ile tahttan indirilince onunla birlikte İtalyaya gitmiştir. 1921'de Kıralla birlikte yurduna döndü. 1923'de Hür Fikir Partisini kurarak siyasete atıldı. 1935'de Başbakan Yardımcısı, 1936'da Başbakan oldu. Uzmanlardan ve emekli subaylardan

gazetelerine bildirildiği halde bizde sadece bir tek gazetede yayınlanmış ve sonra unutulup gitmiştir. Aşağıda sunduğumuz konuşma budur:

“Milletlerimiz arasındaki çalışma beraberliği zamanla mukayyet bir şey değildir. Bu beraberlik mantığın devamlı icaplarına dayanır. İdeallerimizin tahakkuk edeceğine tam emniyetimiz vardır. Tesanüdümüzün temeli ne kadar sağlam olursa bütün dünyaya göstereceğimiz örnek o kadar mükemmel olacaktır. Bu örneğin her türlü tahminlerden üstün olacağına kanaatim vardır.

“Uzun sulh devreleri tarihte nadirdir. İçinde bulunduğumuz devreyi mümkün olduğu kadar uzatmak için elden gelen her gayreti ve hüsnüniyeti sarfetmeliyiz.

“Milletleri idare edenler için ilk ve en müşkül vazife, şahsî gurura kapılmaktan kendilerini korumaktır. Herkesi memnun edecek bir adalete varmak güçtür. Mutlak mânada bir hakkaniyet belki de hiç bir zaman dünya yüzünde kurulamamıştır. Bununla beraber bütün kuvvetlerimizi bu yüksek ideale doğru çevirmeli ve buna yaklaşmak için elden neler gelirse hepsini yapmalıyız”⁵¹.

oluşan bir hükümet kurdu. Otoriter bir yönetim getirerek Yunan ekonomisini kalkındırdı ve orduyu güçlendirdi. Atatürk, 26 Mayıs 1937’de, ona gönderdiği bir telgrafta şöyle diyordu: “Hudutlarımızın bir ve onu müdafaa kuvvetlerimizin bir ayrılmaz kuvvetler olduğunu söylemekle en büyük insanlık ve askerlik zevkini duyduğumu size bildirmekle mesudum”. (Bk. Söylev ve Demeçler, C. IV, s. 583).

⁵¹ Tan gazetesi, 1 Mart 1938 Salı.

ATATÜRK'ÜN GELECEĞİ SEZİŞ GÜCÜNE VE İNSANDAN ANLAYIŞINA ÜÇ ÖRNEK

HİKMET BAYUR

İlk örneği 1918 bırakışması sıralarında çıkmış olan Minber gazetesinden alacağız. Bu gazeteyi Dr. Rasim Ferid (Talay) çıkarıyor ve orada Ali Fethi (Okyar)'ın başkanı bulunduğu "Osmanlı Hürriyet-perveran Avam" partisinin görüşleri yayınlanıyordu. Bunların ikisi de Mustafa Kemal'in düşünce arkadaşı idiler ve o da gazeteye, daha önce atlarını Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşaya satarak elde ettiği paranın bir kısmını yatırmıştı¹.

Minber'in 19 Kasım 1918 günlü nüshasında "Nühüfte bir Sima"² başlıklı bir yazıda Mustafa Kemal övüldükten ve gördüğü işler belirtildikten sonra onun, adı söylenilmeyen bir dostuna, Fransızlar'la Almanlar arasındaki Marn³ vuruşmasından az sonra yazılmış bir mektubunu, içindeki bütün öz adları çıkararak yayınlamıştır⁴.

Aşağıda görülecek olan bu mektup daha önce bir gazetede çıkmış olmakla birlikte, bugün bulunması zor olan Minber gazetesinde yayınlanmış ve eski harflerle basılmış olması dolayısıyla onu burada yeniden ele almayı uygun gördük.

O sıradaki güç ve geç haber alma koşulları içinde bulunulmasına rağmen pek ufak tefek yanlışlar kapsayan bu mektup daha dört yıl

¹ Bk. Hikmet Bayur "Atatürk Hayatı ve Eseri" S. 135 ve 195.

² "Gizli bir yüz", daha doğrusu "Gizli bir uz kişi" anlamındadır. "Bilinmeyen bir Büyük Adam" denilmek istenilmiştir.

³ Marne vuruşması (5 - 10 Eylül 1914). Anılan mektupta imlenen öbür vuruşmalar Almanlar'la Ruslar arasındaki Tannenberg (26 - 31 Ağustos 1914) ve Mazurries Gölleri (7 - 9 Eylül 1914) vuruşmalarıdır. Bunlardan mektubun Eylül 1914 ün ikinci yarısında yazıldığı anlaşılabilir.

⁴ Bu mektup "Atatürk'ün Hayatı ve Eseri" adlı kitabımızda, S. 66 - 67 de ana çizgilerini yayınladığımız Dr. Tevfik Rüştü Aras'a gönderilen mektuptan başkadır. O, Marne vuruşmasından önce yazılmıştı; şimdiki ise bundan sonra yazılmıştır. Bu mektup, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsünce yayınlanmış olan "Atatürk'ün Söylev, Demeç, Tamim, Telgraf ve Beyannameleri" adlı dört ciltlik yayında bulunmamaktadır.

sürecek olan genel savaşın nasıl gelişeceğini ana çizgilerini şaşılacak bir açıklık ve gerçeklikle belirtmekte olup henüz Sofya'da asker ataşesi bulunan genç Yarbey Mustafa Kemal'in öngörüşünün ne ölçüde güçlü olduğunu açığa vurmaktadır.

Mektup alaylı ve şakacı bir biçimde yazıldığına göre yakın bir arkadaşına gönderilmiş olmalıdır. Orada Mustafa Kemal genel savaşın ilk vuruşmalarıyla ilgili olarak şunları demektedir:

"Hangi tarafın galip geleceğine dair olan kanaat-i fikriyemi⁵ söylemekten hazer ederim⁶. Nazik ve mühim bir devrede bulunulduğuna şüphe yoktur; Almanlar büyük ve şayan-ı hayret bir savletle⁷ müteaddit Fransız kalelerini çiğneyerek sağ cenahıyla Paris'i geçip⁸ Fransız ordusunu arkası İsviçre'ye olmak üzere sıkıştırdı. Bu, Almanların maksadı olduğunda ve ona göre muvaffakiyet elverdiğinde herkes müttehid-ül fikir⁹ idi ve bütün kâinat¹⁰ artık son ve kat'î¹¹ meydan muharebesine ve onun neticesine intizar ediyordu. Halbuki bu neticeye mukabil Alman ordularının Fransız orduları karşısında yüzlerce kilometre geri çekildiği görüldü.

"Şarkda Ruslar'la Almanlar ve Avusturyalılar arasında cereyan eden vekayi'de¹² Şarkî Prusya'da Ruslar bozuldu, fakat Cenupta Ruslar'ın pek faik¹³ kuvvetleri karşısında Avusturya ordusu çekiliyor.

"Garpta Fransız ordusu müheyya-yı taarruz¹⁴, binaenaleyh Alman ordusu serbest değil, Şarkta Rus ordusu pek faik ve Avusturya ordusu çekilmeğe mecbur.

"Vaziyeti şöyle tefsir edebiliriz¹⁵: Almanlar Fransız ordusunu kat'î bir meydan muharebesiyle henüz mağlûp edemeyeceklerini ve Avusturya ordusunun faik Ruslar karşısında daha ziyade mukavemet edemeyeceğini görerek Garpta bütün ordu ile geri çekilerek bilnisbe¹⁶ Şarka yaklaşmak ve sonra Fransız ordusu karşısında bir müdafaa or-

⁵ Düşünce bakımından inancımı.

⁶ Sakınırım.

⁷ Saldırıyla.

⁸ Alman ordusunun Paris'in Doğusundan Fransa Başkenti paralelinin Güneyine inmiş olmasına im.

⁹ Düşünce birliğinde idi.

¹⁰ Acun.

¹¹ Kesin.

¹² Olaylarda.

¹³ Üstün.

¹⁴ Saldırıya anık.

¹⁵ Durumu şöyle yorumlayabiliriz.

¹⁶ Oranla.

dusu terk ederek mütebaki ordularıyla Şarka teveccüh edip Avusturya ordusuyla birlikte Rus ordusunu vurmak istiyorlar.

“Pek güzel, fakat bu defa Rus ordusu geri çekilmiye başlarsa ve bu orduyu yakalayıp yok etmek mümkün olmazsa ve diğer taraftan Fransız ordusu karşısında müdafaa kuvvetleri de nihayet mukavemet için muavenet talebine mecbur olursa bu defa yine Şarkda Ruslar’a karşı bir müdafaa kuvveti bırakıp Garba mı teveccüh edilecek¹⁷. Ve böyle mekik gibi bir Şarka, bir Garba gide gele Alman ordusunun hali ne olur?...”.

İleride zamanla ve yapılacak resmî ve özel yayınlarla öğrenilecek bir takım ayrıntılar ayrı tutulursa Atatürk daha savaşın ilk haftalarında başlıca Avrupa savaş bölgelerini ilgilendiren savaş stratejisini ve bunun Alman orduları için sonda yıpranmaya varan Doğu ve Batı cephe-leri arasında yok edici bir mekik gibi gidiş geliş sorunu olacağını açıkca görmüştür. Ancak Rusya’daki ayaklanma ve devrimle Bolşevikler’in son aşama yıpranmış olan Rus ordusunu kendi elleriyle dağıtıp ezici bir barışı kabul edeceklerini hesaba katamazdı. Bu olay ve Rus çöküşü bile Atatürk’ün görüşünün gerçekleşmesini engelleyememiştir.

*
* *

1934 Şubatında Balkan Misakı imzalanarak Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan bir takım koşullarla bağlanmışlardır.

“Küçük Anlaşma” veya “Küçük İtilâf” diye adlandırılan ve Birinci Genel Savaş sonucu olarak imzalanan andlaşmaların kendilerini ilgilendiren kısımlarını hep bir elden korumak için kurulmuş bulunan Yugoslavya, Çekoslovakya ve Romanya devletler topluluğu, hem Almanya’ya karşı, hem de genel siyasette Fransa’ya güvenmekteydi, hattâ onu kendine destek saymaktaydı.

Ancak Fransa 1927 yılında Alman sınırı boyunca Majino (Maginot) çizgisi adı verilen bir berkitmeler zinciri yapmaya koyulunca ona karşı küçük devletlerce beslenen güven azalmaya başlamıştır. Yapım ilerledikçe ve durum gitgide daha iyi anlaşıldıkça bu güven azalması da artmıştır. Anlaşıyordu ki Fransa, Almanya ile bir sa-

¹⁷ Yönelinecek.

vaşa tutuşacak olursa başlangıçta bu berkitilmiş çizginin gerisinde İngiltere'nin, belki Amerika'nın yardımını bekliyecekti. Böyle olunca da Lehistan'ı ve "Küçük Anlaşma" devletlerinin Alman tehdidi altında bulunanlarını, veya bu tehdidin altına girecek olanlarını, savaşın tâ başında Almanlar'ca ezilmekten koruyacak durumdan çıkmış bulunuyordu, çünkü Almanya, Fransa'nın savaş başında savunma durumunda kalmasından çıkarılarak küçük komşuları üzerine yüklenip onları ezebilirdi. Nasıl ki 1939'da Polonya'yı ve az sonra yansız Danimarka ve Norveç'i bu koşullar altında ezecekti.

Böylelikle Fransa'nın genel olarak barış andlaşmalarını koruyucu nitelikte olan ağırlığı kaybolmaya yüz tutunca ve yapımı on yıl sürecektir Majino berkitmeleri ilerledikçe Batı Avrupa'da kuvvetler denkleğinin bozulmakta olduğı gitgide daha iyi sezilir. İtalya Başbakanı Mussolini de daha çatıcı bir siyasa gütmeğe koyulur.

İtalya'nın sağa sola gözdağı veren bu siyasası, onun Arnavutluğu karışırması ve Bulgaristan'la anlaşık bir durumda görünmesi hem Yugoslavya, hem de Yunanistan'ı kuşkulandırıyor. Bu son devlet ise ayrıca da Yugoslavlar'ın Selânik'te gözleri olduğı inancındaydı ve bu yüzden de kaygılanmaktaydı.

Bu etkenler altında önce Yunanistan Türkiye ile yakınlık arar ve kurar.

Balkan Devletleri arasında Majino berkitmelerinin yapılmasından doğan durumu gereğı gibi değerdendiren ve Fransız stratejisinin çok sakıncalı olduğunu anlamakta gecikmiyen ilk devlet Yugoslavya olmuştur. Almanya'da Hitler'in işbaşına geçmesiyle onun atılğan siyasası ve hele Avusturya'ya elatmak, yani Yugoslavya'ya komşu olmak, amacını güttüğünün bilinmesi Belgrad Hükümetini büsbütün tedirgin etmişti. Romanya ise herhangi bir tehlike sırasında Bulgaristan'ın kendisine saldırmasından korkuyordu.

Türkiye de Mussolini'nin saldırgan düşünceleri karşısında Bulgaristan'ı uslu durmaya zorlayabilecek inancalar elde etmeyi gerekli buluyordu.

Bütün bu düşünce ve etkenler yüzünden Türkiye, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan Şubat 1934 de Balkan Misakını imzalarlar. Daha sonra da bunu bütünleyen bir takım askerlik anlaşmaları yapılır. Böylelikle Bulgaristan'ın Balkan dışı bir devletin âleti olmasına karşı gereken ölçemler alınmış olur ve Yunanistan'ın Yugoslavya yönünden beslediğı kuşklar bu bağlaşma içinde erir.

Misakın Türkiye bakımından ayrıca bir önemi vardı. 1922 büyük zaferinden ve Lozan Barışından sonra da o, Batı Avrupa acununca hâlâ bir türlü yabancı sayılıyor ve ona karşı siyasal bakımdan sanki karantina altındaymış gibi davranılıyordu. Bu Misak ile bu acıip durum sona ermiş bulunur.

Bu işin yapıcısı Atatürk idi ve Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın işde çok ustaca emeği geçmişti. Diplomatik çevrelerde, kâğıt oyunlarından "as" ın yani "birli" nin üstünlüğü imlenerek Balkan Devletler topluluğunda bir "as" ile üç "roi - rua" yani "Kral" var denilirdi.

Öbür yandan Yugoslavya ve Romanya, ne olur ne olmaz diye "Küçük Anlaşma" topluluğu içinde Fransa ile yakın dostluk bağlarının çözülmemesine önem veriyorlardı.

Aşağıda anacağımız olay bu koşullar gözönünde tutularak değerlendirilmelidir :

Sözü geçen Misak ve askerlik anlaşmalarının gerçekleşmesinden sonra Yugoslavya'da yapılan ilk büyük manevralarda Türk ordusu adına Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Fransa ordusu adına da bu devletin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Moris Gamölen (Maurice Gamelin) hazır bulunmuşlardı.

Manevralar sonuçlandıktan sonra verilen şölende rütbesi dolayısıyla Mareşal Fevzi Çakmak'ın Kral Naibinin yanında onur yerine oturtulması kararlaştırılınca Orgeneral M. Gamölen buna karşın olur. Kendisinin Fransız ordusu gibi Genel Savaşı kazanmış olan bir Büyük Devletin ordusunu temsil etmesi dolayısıyla rütbesi ne olursa olsun Türk ordusu temsilcisinin kendisinden üstün bir durumda bulundurulamayacağını ileri sürer. Ayrıca da Yugoslavlar'a Türkler'de Mareşallığa yükselmenin pek kolay olduğunu, istabl-i âmire¹⁸ müdürlerine bile Mareşallik rütbesinin verilegeldiğini söylediği daha sonraları duyulur.

Her ne kez kendisine dileğinin yerine getirilemeyeceğinin nedenleri ve Cumhuriyet Türkiye'sinde işlerin değişik olduğu anlatılırsa da o direnişinden vaz geçmez ve bu koşullar altında sofraya oturmıyacağını bildirir.

Sonda hem Türkiye'yi hem de Fransa'yı kırmaktan çekinen Yugoslav protokolcuları durumu kurtarmak için bir çıkar vol bulurlar.

¹⁸ Padişahın ahırları.

Balkan Misakı içinde Bağlaşık olan Türkiye'nin Mareşalini kendilerinden sayarak onu da ev sahibi gibi Kral Naibinin karşısına oturturlar, böylelikle onur yerlerinin birincisi Kralın ve ikincisi Mareşal Fevzi Çakmak'ın sağındaki yer olur. General Gamölen de işdeki inceliği ve olayın Türk-Yugoslav yakınlaşmasına kazandırdığı değeri pek anlamadan bu çözümü onaylıyarak Kralın sağına oturur.

Bir süre sonra Mart 1936 da Hitler, Versay (Versailles) Andlaşmasının bir hükmünü daha çiğneyerek askerlikten arınmış olan Ren (Rhin) ırmağının Batı yakasındaki bölgeye (Renani - Rhénanie) Alman ordusunu sokar. O sırada Fransız barışlık (hazerî) ordusu Alman ordusundan çok daha güçlüdür. Bunu bilen Alman Genel Kurmaylığı, eğer Fransızlar ordularını ilerletirlerse Renani'ye girmiş olan birliklerini hemen geri çekmeğe kararlıdır.

Ancak Paris'de Hükümet şaşkın ve kararsızdır ve Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Gamölen de Versay Andlaşmasının Fransa'nın güvenini sağlayan başlıca bir hükmüne saygı gösterilmesini elde etmek için çok üstün kuvvetlerine rağmen Almanya'ya girip Alman ordusunu askerlikten arınmış olan Renani'den çıkarmak için önceden genel seferberlik yapılması, yani epey zaman kaybedilmesi gibi bir takım koşullar ileri sürer ve hemen işe girişmekte büyük bir isteksizlik gösterir. Onun bu çekingenliği Fransız Hükümetinin bir şey yapmamasına bir türlü neden ve mazeret teşkil eder. Böylelikle Hitler, Versay Andlaşmasının en önemli hükümlerinden birini yırtarak bedavadan büyük bir başarı sağlamış olur.

Bu olayları izleyen Atatürk Orgeneral Gemölen'in Yugoslavya'daki şölende çıkardığı yer kavgasını hatırlayarak: "Ziyafet sofrasında atılgan ve inatçı amma savaşmak, hattâ kendi ordusundan çok zayıf bir orduya karşı sadece yürümek işinde bu kadar çekingen bir komutandan hayır gelmez" demişti.

Atatürk'ün ölümünden bir yıl bile geçmeden ikinci genel savaş patlak verdiğinde Başkomutan Orgeneral Gamölen Fransız ordusunu Majino berkitmelerinin gerisinde bir bekleme durumunda tutmuş ve önce Lehistan'ın sonra da Danimarka ve Norveç'in ezilmesine seyirci kalmıştır.

Bir kaç ay sonra da 10 Mayıs 1940 da sıra Holanda, Belçika ve Fransa'ya gelince Almanlar bir kaç hafta içinde ve yalnızca 60.000 kadar kayıp vererek bu üç ülkeyi de silip süpürmüşlerdir.

Böylelikle Atatürk'ün tanınması doğru çıkmış ve kehaneti gerçeğeleşmiştir.

*
* *

Çok kez anılmış olmakla birlikte yukardaki savımızla ilgili olmasından ötürü Mustafa Kemal'in İzzet Paşa ile bir çatışmasını ve o sırada söylediklerinin sonraki yıllarda bir tüm olarak gerçekleşmiş olduğunu hatırlatacağız.

1918 son baharında Alman Generali ve Osmanlı Mareşali Liman von Sanders'in çekilmesi üzerine onun komutanlığı sırasında ezici bir yenilgiye uğramış bulunan Yıldırım orduları grupuna Mustafa Kemal komutan olmuştu. İngilizler yeni imzalanmış olan Mondros Bırakışması hükümlerini çiğnemekten ve onları diledikleri gibi yorumlamaktan çekinmiyorlardı. Osmanlı Hükümeti de onların bu davranışları karşısında boyun eğmekten başka bir şey yapmaya yüreklenemiyordu.

Mustafa Kemal 8 Kasım 1918 günü Sadrazam ve Harbiye Nazırı İzzet Paşaya çektiği telde Hükümetin bu tutumunu yererek şunları demişti:

“... Yoksa İngilizler'in tekâlifine¹⁹ bugüne kadar olduğu tarzda mukabelede devam edildiği takdirde bugün Payas-Kilis hattına (çizgisine) kadar olan araziye isteyen İngilizler'in yarın Toros'a kadar olan Kilikya mıntakasının (bölgesinin) ve daha sonra Konya - İzmir hattının (çizgisinin ve demir yolunun) lüzum-u işgali tekâlifinin yekdiğerini velyedeceği (birbiri ardından geleceği) ve binnetice ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi ve hattâ heyet-i vükelây-ı Osmaniye'nin Britanya Hükümeti tarafından lüzum-u intihabı (seçilmesi) karşısında kalmak müsteb'at (olanaksız) değildir”.

Atatürk'ün bu kehanetlerinin tümü gerçekleşecektir. Çok geçmeden Kilikya bölgesi İngilizler'ce, Konya ise İstanbul'daki İngiliz komutanlığına bağla olarak İtalyanlar'ca işgal olunur ve bütün Anadolu demiryolları İngilizler'in denetlemesi altına girer.

Kasım 1918 den beri gerçekten işgal altında bulunan İstanbul'un 16 Mart 1920 de bilinen zorbalıkla resmen de işgal edilmiş olduğu

¹⁹ Tekliflerine, önermelerine.

o zamanki düşmanlarca biletlenildikten sonra 5 Nisanda Damat Ferit Paşa dördüncü Hükümetini kurar. O sırada İngiltere'nin Savaş Bakanı ve dolayısıyla İstanbul'daki İngiliz komutanının büyüğü bulunan Çörçil (Churchill) anılarında: "16 Martta İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerince işgal edilmişti. Ferit elden geldiği ölçüde renksiz bir Hükümet kurmağa çağrıldı" ve daha sonra "Ferit itaatla bir kuklalar Hükümeti kurdu ve 10 Ağustosta Türkiye Sevr (Sèvres) e, barışı yeniden kuran belgeyi imzalamaya geldi" der²¹.

Bu kuklalar Hükümetinin Anadolu'da yurdu kurtarmaya çalışanlara karşı saldırttığı "Kuvayı İnzibatiye" adı verilen birliklerin kuruluşu, komutan ve subaylarının seçilmesi, gerçek yönetimi ve dağılışı hep İstanbul'daki İngiliz komutanlığının oy ve buyruğuna bağlı olmuştur. Aşağıdaki belgeler bunu gösterir²²:

26 Haziran 1920 de Sadrazam Damat Ferit Versay'dadır. Sadaret Kaymakamı (Vekili) olan Şeyhülislâm Dürriyade Abdullah Efendi ona gönderdiği bir şifre telde Kuvayı Milliye, yani Anadolu'yu düşmanlara karşı savunan yurtseverler için şunları der:

"Ahiren İzmit'te vuku bulan taarruzat-ı şedid e def ve tenkil²³ edilmiş ve neticede yalnız oradaki fabrikamızın duçar-ı hasar²⁴ olmasından başka bir zarar hasıl olmamıştır. Bundan başka Kandere istikametinden çete şeklinde Gebze ve Ömerli taraflarına gelen şerzime-i kalile²⁵, tedabir-i müttahize-i tenkiliye²⁶ üzerine kezalik tedmir edilmiş²⁷ ve cihet-i askeriyece İngiliz kuvay-ı askeriyesi kumandanlarıyla birlikte ahval-i mümasile-i şakavetkaranenin²⁸ esaslı bir

²¹ Winston S. Churchill : La Crise Mondiale C. IV S. 371 ve 372, Fransızca çevirmesi. Metinler şöyledir: "Le 16 Mars, Constantinople était occupé par des troupes britanniques, francaises et italiennes. Ferid fut invité à composer un Gouvernement de couleur aussi atténuée que possible". Ve daha sonra : "Ferid, avec obéissance composa un Ministère de Marionnettes et le 10 août la Turquie vint signer à Sèvres l'acte qui rétablissait la paix".

²² Bk. Yusuf Hikmet Bayur : Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, İstanbul 1938, S. 61.

²³ Başkalarını korkutacak biçimde cezalandırmak.

²⁴ Zarar görmek.

²⁵ Az sayıda olan kötü kimseler.

²⁶ Cezalandırmak için alınan ölçemler.

²⁷ Yok edilmiş.

²⁸ Buna benzer eşkıyaca davranışların (veya durumun).

surette men ve def'i²⁹ için üç dört bin kişilik bir kuvve-i müsellâhanın tertip ve teşkiline tevessül³⁰ olunmuştur".

27 Haziranda aynı Dürrizade Abdullah Efendi Damat Ferid'e şu şifre teli çeker:

"İzmit muntakasında asayiş temine memur müfreze³¹ Haziranın 14 ünde Alemdağ şosesinde bâğilerin³² kesretli³³ kuvvetiyle harbe-derek İzmit'e ricat etmiş ve eslihasını kâmilen İngilizler almıştır. Müfreze silâhsız Çobançeşmeye getirilmiştir. Müsademede³⁴ İzmit kuvvetlerinden yüzü mütecaviz efrat bâğilere geçmiş, bize silâh kullanmış, müfrezenin ricatine sebep olmuştur. Bundan dolayı Kuvay-ı İnzibatiyenin tedricen ilgasına mecburiyet hasıl oldu³⁵.

*
* *

Atatürk'ün uzun yıllar önceden uzağı görüş ve sezişinin örnekleri pek çoktur. Ondaki bu yetenek yakınları arasında onun her düşünce ve buyruğunun yerinde olduğu inancını kökleştirmiştir. Şu da unutulmamalıdır ki Atatürk kesin kararlarını önce halk arasında belirli belirsiz yoklamalarda bulunarak, sonra da bütün ilgilileri dinleyerek ve onlarla tartışarak verirdi, ancak kararı karardı ve herkes Onun en doğru ve uygun olduğuna inanırdı.

Onun bir takım kimselerce yersiz olarak "diktatörlük" diye adlandırılan her önemli konu ve sorunda son sözü söyleyip bunu her kese onaylatabilmesi bu görüş ve seziş gücüne sahip olmakla birlikte gereken herkesle danışmayı uygun bulmasının sonucudur. Eğer Atatürk'e "diktatör" denilecekse bu "diktatörlük" onu yakından tanıyan herkesin ruhuna girmiş ve sinmiş olan onun en doğru yolu seçeceği üzerindeki kesin inançtan doğan bir "diktatörlük" idi.

²⁹ Önlenmesi ve savulması için.

³⁰ Girişilmiştir.

³¹ Asker birliği.

³² Ayaklanmış olanların. İstanbul'daki Kuklalar Hükümeti Kuvay-ı Milliye bu adı takmıştı.

³³ Kalabalık.

³⁴ Çarpışmalar.

³⁵ Azar azar ortadan kaldırılması zorunluğu doğdu.

Aristo'nun aşağıdaki sözü Atatürk çapında kimseler için söylenilmiştir:

“Kendisi için düşünen ve etrafı inceleyen kimse bir bilge (hakîm, filosof) dır. Eğer O bundan da ileri giderek başkalarının düşünceleriyle kınamalarını göz önünde tutar ve önemsiz sayılan kimselerin görüşlerini de hor görmezse Yüzyılların Efendisidir”.

ATATÜRK VE TÜRKİYE’NİN MODERNLEŞMESİ

Prof. Dr. HALİL İNALCIK

1922 Lozan konferansına delegelerimiz eşsiz bir zaferle gittiler. Fakat orada müzakereler açıldığı zaman batılı devletler Türkiye’ye eşitlik hakkı tanımak istemiyorlar, bilhassa Türkiye’nin geri bir memleket olduğu noktası üzerinde duruyorlardı. Kapitulasyonların ipkısı için Ryan “*Medeni Kanun İslâm mevzuatından alınmadır*”, Galli ise “*Kanun-i esası, kanunların daima fıkıh ahkâmına uygun olmasını ister. Muhtelit mahkemelerde bile Mecelle ihticâc olunur*” diyordu. Başdelegemiz İsmet Paşa, Türk adliyesini övdüğü zaman da Curzon “*yazık ki, bütün âlemin bildiği üzere mesele böyle değildir*” diye bunu istihza ile karşılıyordu. İşte o zaman Rıza Nur ve Münir beyler, Türkiye’nin umumî ve asrî bir kanun neşredeceğini Barış konferansına bildirdiler.

Aynı tarihte Mustafa Kemal, Türk milletine şu sözlerle hitap ediyordu: “*Memleket behemehal asrî, medenî, müteceddit olacaktır. Bizim için bu hayat dâvasıdır*”. Ogündenberi modernleşme, Türkiye için bir hayat dâvası, mücadelelerimizin ana meselesi olmuştur. Bugünkü meselelerimizin asıl kaynağı şüphesiz modernleşme dâvasıdır.

Modernleşme kavramı, içinde kendiliğinden bir değer hükmü taşıyan mefhumlardandır. Gerçekte, bir medeniyetin diğerine üstünlüğü hakkında bir hüküm vermek için elimizde hiç bir objektif ölçü yoktur.

Sosyoloji, modernleşme kavramını, ileri-geri medeniyet, tekâmül ve terakki gibi değer hükümlerinden sıyrarak kültür değişimi kavramı içinde mütalâa eder. Bu da, Molinovski’nin umumî tarifini kabul edersek, “bir cemiyetin mevcut nizamını, yâni içtimai, maddî ve manevî medeniyetini bir tipten başka bir tipe çeviren bir *processus*dür”.

Türkiye’nin Batı medeniyetini benimsemeğe çalışması içtimai bir olaydır. Bir kültür değişimi olayıdır. Fakat bu değişme, Türkler tarafından bir modernleşme, yâni daha mütekâmil, daha ileri adde-dilen bir içtimai düzen tipine geçiş telâkki edilir; bir değer hükmü taşır. Muayyen bir *attitude*’ü ifade eder.

Bununla beraber medeniyet ile kültür arasında fark gören bir kısım sosyologlara göre, medeniyet unsurları içinde öyle bir kategori

vardır ki, mahiyetleri icabı bir değer hükmü taşımaz. Bunlar başlıca maddî-teknik unsurlardır. Meselâ, bir cemiyetteki din, ahlâk ve âdâtın diğer cemiyetlerdekinden üstün olduğu, objektif bir ölçüye göre tâyin edilemez; ama istihsal vasıtaları, teknoloji ve hattâ idare usulleri sahasında objektif bir ölçü kullanmak mümkündür. Meselâ makineleşmiş ziraatin çapa ziraatinden ileri olduğundan kimse şüphe etmez. Büyük Türk düşünürü Ziya Gökalp ve ondan önce Namık Kemal ve arkadaşları bu düşüncede idiler. Ancak kültürle medeniyet arasında kesin bir ayrılığı mümkün görmeyen sosyologlar bazı itirazlar ileri sürerler: Meselâ geleneksel bir cemiyet, ziraî tekniği dahi sadece gıda vesair ihtiyaçları temin için bir vasıta olarak düşünmez; ziraatle ilgili faaliyetler ve âletler dahi doğrudan doğruya dinî-sihri bir mâna taşır ve ziraat faaliyeti âdeta bir âyin mahiyetindedir. Ekonomik faide gayesi tamamen geri plâna atılmıştır. Başka bir deyimle *kâinata bakış tarzı* medeniyete bir kül olarak şekil vermektedir. Temel hayat görüşü, bütün medeniyet unsurlarına şekil ve mâna veren prensiptir. Kültür-medeniyet, insanın cemiyetle ve kâinatla münasebetlerinde belli bir yorumlama ve değerlendirme sistemidir ve organik bir bütün teşkil eder. Netice olarak, modernleşmede en önemli olay *attitude de, hayat görüşü ve davranışında* meydana gelen değişimdir.

Konuşmama bu nazari görüşlerle girişimin mazur görüleceğini umarım. Öyle sanıyorum ki, bu noktalar, konumuzu tartışmada bizim için hareket noktaları teşkil edecektir. Hemen işaret etmek isterim ki, Atatürk'ün radikal modernleşme fikri, yâni yalnız maddî ve teknik unsurlarda değil, Türk cemiyetinde *attitude*'i tâyin eden hayat görüşünde topyekûn modernleşme kararı, bu son görüşün ışığı altında tamamiyle haklı görünür. Atatürk'e kadar Türkiye'de, bilhassa geleneksel cemiyetin mukavemeti sebebiyle, modernleşmenin yalnız teknikte ve usullerde mümkün ve arzu edilir bir şey olduğu görüşü hâkimdi.

Türkiye'de modernleşme hareketi asırlarca gerilere uzanır. Fakat ancak topyekûn modernleşme, hayat görüşünde modernleşme kavramı ile Türkiye gerçek modernleşme yoluna girmiştir. Atatürk'ün radikalizmi, yalnız bir derece farkı değil, bir mahiyet farkı doğurmuştur.

Türkler, tarihleri boyunca ileri medeniyetleri benimsemekte daima büyük kabiliyet göstermişlerdir. Burada Uygur medeniyetini, Hazarları, nihayet İslâm kültürünün kabulünü hatırlamak yeter. Osman-

hılar, tarihlerinin başlangıcından itibaren Batı'nın kendileri için gerekli araçlarını iktibasta tereddüt etmemişlerdir. Aşık Paşa-zâde tarihindeki şu sözler, 15. asırda Türkiye'de âdetlerde vuku bulan "frenkleş-miye" karşı geleneksel cemiyetteki tepkiyi göstermektedir. O diyor ki: "Şimdiki zamanda sakalların kendi elleriyle keserler... bu sakal kırmak âdeti kadimî Frenkten kalmıştır. Frenkten cünüplü aşıklar almışlar. Bu yerlere Frenk gelmeğe başlayacak andan aldılar. Şimdiki zamanda saç gibi oldu ki, avratlar bile saçın keserler ve erler sakalların keserler."

Fatih Sultan Mehmet, şüphesiz devrinin en "modern" hükümdarlarından idi. Ülkesini devrin en ileri ülkesi yapmak azminde idi. Bir taraftan Doğu'dan astronom-riyaziyeci Ali Kuşçu'yu ve büyük edip Molla Cami'yi ülkesine çağırıyor, öbür taraftan Batı'dan hümanist Ciriaco d'Ancona'yı ve ressam Bellini'yi sarayına davet ediyordu. İmparatorluğun maliye işlerini bir Napolili Yahudinin, Yakup Paşa'nın eline vermişti. Fatih, Galata'da Floransalıların ziyafetlerine katılmaktan çekinmezdi. Gelişme ve ilerleme ihtiyacını şiddetle duyması, bu maksatla geleneği kırarak her vasıta ve unsurdan faydalanmağa çalışması onun modernizmi hakkında hiç şüphe bırakmaz.

Daha sonraları, 1555'de Busbecq şunları yazıyordu: "Dünyada hiçbir millet Türkler kadar faydalı bir icadı benimsemekte gönüllü değildir. Meselâ bizim küçük büyük topraklarımızı ve diğer icadlarımızı derhal kabul etmişlerdir".

Fakat 16. asır ikinci yarısında Osmanlılar, her şeyde en ileriye sahip oldukları düşüncesine vardılar. Artık değişmek değil, muhafaza etmek kaygusuna düştüler.

Böylece Osmanlı kültürü *klâsizmini* yapmış, başka ifade ile kaidleşmiş, kalıplaşmış ve Osmanlıların *attitude'i* artık iktibas ve değişmeye karşı olmuştur. Davranışta değişiklik, değişme ve islâh ihtiyacı, ancak şiddetli bir zaruret, bir müdafaa ihtiyacı, yâni faide düşüncesiyle 1699'da kendini gösterecektir. Bu yöneliş, sanıldığı gibi, yalnız askerî teknikte değil, zevklerde ve hayat felsefesinde ve bilhassa Batı medeniyetine karşı bakışta da değişiklik meydana getirdi. Artık Batı beğeniliyor, onun başarıları karşısında hayranlık duyuluyordu. Bir zaruret olarak kabul edilen Batı askerî tekniğinden, 19. asırda devlet idaresinde ve idarî teknikte taklide geçildi. Aynı devirde edebiyatta ilk defa batılı hayat görüşü de aydınlar arasında yayılmağa başladı. İşte Atatürk'ü bütün bu uzun tarihî gelişme hazırlamıştır. Fakat 20. asır

başında Ziya Gökalp'de bile modernleşme, daha ziyade yalnız Batı ilim ve teknolojisini iktibas şeklinde anlaşıyordu.

Modernleşmede Atatürk ihtilâli topyekûn bir ihtilâldir. O, Batı'yı hayat felsefesi ile ve onun bütün senbollerini ve değer hükümleriyle benimseyordu. 1925' de diyordu ki: "*Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı zihniyetiyle medeni olduğunu isbat ve izhâr etmek mecburiyetindedir ... Aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir*". 1927' de de "*Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mâna ve eşkâliyle medeni bir heyet-i içtimaiye haline îsal etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur*". "*Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak bu, zihniyetimizdeki tebeddülüdür. Artık duramayız. Behemehal ileri gideceğiz*".

Zihniyet değişikliği, topyekûn değişme; işte bu kelimelerde Atatürk'ün radikal devrimci modernleşme fikri ifadesini bulmaktadır. Malinovski'nin tâbiriyle gaye, Türk cemiyet düzenini, yâni içtimai, maddî ve mânevî medeniyetini Batı medeniyeti tipine çevirmektir. Türkiye'yi batılı bir millet yapmaktır. Modernleşme, Atatürk tarafından *asrileşme, muasır medeniyet seviyesine erişme* veya *garplılaştırma* terimleriyle ifade olunmuştur.

1924 şubatında dedi ki: "*medeniyete girmek arzu edip de Garb'a teveccüh etmemiş devlet hangisidir?*". Şüphesiz modernleşme, zaruri olarak batılılaşma değildir. Bugün bir çok milletler, meselâ Araplar modernleşmek istediklerini, fakat batılılaşmak istemediklerini ilân etmektedirler. Bu fikirde olanlar Batı kültürünün mayasında tarihî hristiyan kültürünü bulurlar ve ondan insanî ve aklî olan ilmi ve teknolojiyi ayırt etmek isterler. Ziya Paşa daha 1869 da : "*Avrupalı'ya taklit ile ileri gitmek dâîyesinde bulunduğumuz halde Avrupa'da câri olan riâyet-i kanûn ve icrây-ı ahkâm-ı mükâfat ve mücâzât ve terakki-i sanâyi ve tevsî-i ticâret ve temîn-i hukuk ve usûl-i meşveret-i milliye gibi esbâb-ı terakkiden hiç birini taklit etmeyip fakat tiyatro yapmak baloya gitmek, zevcesini kıskanmamak, tahâretsiz gezmek misillü şeylerde tatbik-i harekete çalıştığımızı*" ve ahlâk-ı milliyeyi bozduğumuzu yazıyordu. İşte bugün müslüman memleketlerinin bazıları aynı düşünceye tâbidirler.

Şu halde Batı medeniyeti gerçekte nedir? Kültür ve medeniyet bahsinde olduğu gibi bu meselede de ancak bir yorumlama bahis konusu olabilir. Batı medeniyetini yorumlayanların bazıları onu, evvelâ topyekûn Batıya mahsus tarihî gelişmelerin doğurduğu içtimai bir kompleks şeklinde telâkki ederler. Buna karşı başkaları, modern Av-

rupa'nın doğuşunda muayyen bir unsurun ağırlık noktası teşkil ettiğine kanidirler. J. Burckhardt'dan gelen bir akıma göre, modern Avrupa *rönesans* ve *reform*'dan doğmuştur. Bu hareketler, ferdiyetin geleneklere isyanı, ferdin duyma, düşünme, tapma ve yaratma çabalarında otoritelerden âzâde serbest gelişme iradesini temsil eder ve klâsik kültürde bu ihtiyacına bir destek ve örnek bulmuştur. Böylece bütün tezahürlerinde yeni bir çağ, yeni bir Avrupa doğmuştur. Klâsik kültürü hareket noktası olarak alan ferdiyetin galebesi modern Avrupa kültürünün kaynağı ve temelidir.

Burada hemen ilâve edelim ki, bu yorum tarzı Türkiye'de de revâç bulmuştur. Modernleşme, bir Türk hümanizminin doğuşuna bağlanmıştır.

Bu cereyana bağlı olarak bazıları ilmi, *rasyonel zihniyeti* Batı medeniyetinin temel prensibi olarak belirtirler ve derler ki, Batı kültürünü Doğu kültürlerinden ayıran başlıca özellik, batılı insanın eski Yunanlı gibi insana ve kâinata objektif bir gözle bakabilmesindedir. Olayları objektif bir şekilde müşahade ile rasyonel bir sisteme bağlama kabiliyetidir. Modern insan, devlet hayatından özel yaşayış tarzına kadar her şeyi *rasyonel* bir şekilde düzenlemeğe çalışır. Buna karşı doğulu her şeyi mistik, majik, ilâhi bir sebebe bağlar. Onun gözünde Tanrı ile her hâdis arasında doğrudan doğruya bir münasebet vardır. Bu sebepten o bizzat hâdiseleri kontrol iradesini kendinde görmez. Halbuki batılı insan tabîi ve içtimaî muhitini kontrol kudretini kendinde görür. Onun içindir ki, batılı, doğulu ile temasında onun davranışlarını *irrationel*, *fatalist* olarak vasıflandırır.

Atatürk'e gözlerimizi çevirelim. O, diyor ki: “*Dünyada her şey için maddiyât için mâneviyât için muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde bir mürşid aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir*” “*Memleketler muhtelifdir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır*”.

Atatürk için her hareketimize *ilim zihniyeti*, bütün kültüre şekil veren temel prensip ve bir hayat görüşü olarak hâkim olmalıdır. Batı medeniyeti, bu insanî üniversal prensipin mahsulü olduğu için birdir. Bunun içindir ki o, devlet ve cemiyet hayatında, dünyevî yaşayışımızda, mistik ve ilâhi temele dayanan her türlü müessesenin hâkimiyetine son vermedikçe modernleşmenin mümkün olmadığına inanıyordu.

Türkiye'nin, ilim zihniyetinin yerleşmesiyle modernleşeceği fikri üzerinde son yirmi yıl içinde bilhassa iki Türk düşünürü etraflı bir şekilde durmuşlardır. Ord. Prof. Aydın Sayılı'ya göre çağımızın en ileri ve en medeni cemiyetleri ilim zihniyetine tâbi cemiyetlerdir. Zira ilim, içtimai şartları aşan objektif mahiyetle gelenekleri bertaraf eder, cemiyete değişme ve dinamizm getirir. Bu cemiyetler yeni durumlara büyük bir intibak kabiliyetini haizdir ve bunun sonucu süratli ilerlemeler yaparlar. Bu ilerlemeler sonsuzdur. Kezâ ilim, anprık teknolojiye karşı ileri bir teknoloji getirir ve cemiyetin istihsal gücünü ve refah seviyesini yükseltir.

Prof. Mümtaz Turhan ise, medeniyet ve kültür arasında mahiyet farkı bulan sosyologlara katılır ve gerçek batılılaşmayı ilmî zihniyet ve teknolojiden bekler. Ona göre, Batı medeniyeti "tamamiyle rasyonel münasebetlerin bir terkididir". Esas unsurları da ilim, teknik, hukuk ve hürriyettir. Bir kültür olarak Batı kültürünü benimsemek imkânsızdır. Fakat Batı medeniyetinin esas unsurlarını benimsemek mümkündür. Modernleşme de budur. Bu sebepten maarifi genişletmek, ilmî zihniyeti benimsemiş âlim ve mütehassısların miktarını arttırmak modernleşmeye götüren en kısa yoldur.

Max Weber de rasyonelleşmeyi Batı medeniyetinin en belirli vasfı olarak görür ve Batı devlet kavramı üzerinde durur. Ona göre rasyonel devlet, Batı medeniyetine hâs bir kavramdır. Bu suretle batılı modern devlet, cemiyeti, kitlenin refah ve saadeti gayesiyle rasyonel bir tarzda teşkilâtlandıran, toplulukların ziraî, sanai, ticarî ve içtimai yapısını ve faaliyetlerini yakından kontrol eden ve düzenleyen, plânlaştıran bir devlet tipidir. Doğulu devlet, bunun tersine, her şeyi tabiat üstü kuvvetlere bırakan, içtimai faaliyetleri mistik menşeden bir hukuka dayandıran sathi bir idare şekli temsil eder. Modern devlet, cemiyeti temellerinden kavrayan ve değiştiren bir kuvvettir. Geleneksel cemiyet ise, işleri kadere bırakan devlettir.

İktisat tarihçisi Cunningham, modern devletin doğuşundaki şartları araştırır ve modern devletin, kilisenin iktisadî hayat ve hukuk sahasında müdahalelerini sınırladığını, lâik bir hukuka dayanan ziya-desiyle merkezileşmiş bir idare yarattığını ve cemiyet içinde faaliyet sahasını genişletmiş olduğunu belirterek Weber'le birleşir. Böylece modern Batı cemiyetinin ana vasfını, onun iktisadî bünyesinde gören telâkkiye gelmiş bulunuyoruz.

Bunlar modern devleti bilhassa bir *refah devleti* olarak anlamaktadırlar. Modern cemiyet ilâhî, mistik ölçülerle değil, müspet ekonomik ve sosyal ölçülerle tâyin edilmektedir. Böylece modern bir cemiyetin vasıf ve şartları şunlardır :

1. Halkın ekseriyetinin ihtiyaçları çok çeşitli, hayat standardı ve nüfus başına gelir miktarı, okuyup yazma nisbeti yüksek;
2. İş bölümü ve içtimai farklılaşma ilerlemiş olduğu gibi içtimai seyyaliyet en yüksek derecede ve bunu sağlayan haberleşme, ulaştırma vasıtaları mütekâmil;
3. İlmi teknoloji bütün istihsal kollarında hâkim, insan ve hayvan gücü yerine tabiat kuvvetlerinin istismarı gelmiş;
4. Emek karşılığı istihsal nisbeti âzami, lüzumsuz emek ve servet israfı önlenmiş.

Bugün modern cemiyet karşısında, gelişmemiş geleneksel cemiyet mefhumu ortaya çıkmıştır.

Revaçta olan bir iktisadî gelişme teorisine göre, gelişmemiş cemiyetin en göze çarpan vasfı, yüksek nüfus artışı nisbetine karşı yetersiz gelir artışı ve bunun neticesinde daimî bir fakirleşmedir. Düşük hayat standardıyla beraber sermaye birikiminde yetersizlik, ilk ihtiyaçların tatminine münhasır basit bir yaşama tarzı, gelenekçilik geri cemiyetlerin vasıfları arasındadır. Modern cemiyetle geleneksel cemiyet arasında en büyük fark ilerleme temposundadır.

Atatürk, daha 1923 de Türkiye'nin modernleşmesi için refah devleti gayesini göstermişti. O tarihte İzmir'de toplanmış olan iktisat kongresinde söylenmiş olan şu sözler onundur :

"Bence halk devri, iktisat devri mefhumıyla ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki, onda memleketimiz mamur olsun, milletimiz müreffeh olsun ve zengin olsun... Fakrı fazilet bilmek felsefesine de iktisat devri hitam versin..."

1937'de daha açık olarak "büyük dâvamız en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. . . . Bu teşebbüste başarı ancak töreli bir plânla ve rasyonel tarzda çalışmakla olur." "Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız" (1933).

Atatürk devrinde rasyonel devlet, ekonomik -sosyal hayatta, terbiyede ve kültürde muayyen bir gayeye göre düzenleyici devlet mefhumunun uygulanmasına girişmiştir. Cemiyetin temellerine kadar inen bir devlet faaliyeti, tamamiyle rasyonel metodlara ve rasyonel bir hukuka dayandırılmak istenmiştir. Fakat bugün acı ile müşahade etmek mecburiyetindeyiz ki, Atatürk'ün ölümünden çeyrek asır sonra

Türkiye hâlâ gelişmemiş memleketler arasındadır. Modernleşme gerçekleşmemiştir. Bugün bir dönüm noktasına gelmiş bulunuyoruz. Durum şudur :

İktisadî problem, modernleşme buhranının esas konusu olmakta devam ediyor. Türkiye gelişmemiş memleketleri tehdit eden fâsid daire içindedir. Rekor seviyede bir nüfus artışına karşılık gelir yeter derecede bir kalkınmayı sağlayacak miktarda artmamakta, daimî bir fakirleşme ve bundan doğacak içtimâî ve siyasî tehlikeler memleketi tehdit etmektedir. Son kalkınma plânımıza göre, Türkiye’de nüfus başına gelir modern cemiyetlerden on defa düşüktür. Okuma yazma bilmeyenler % 61 dir. Şehirlerde meskenlerin % 30’ u oturulamıyacak seviyededir. Kara sapan miktarı 1948 den 1958 e yarım milyon artmıştır. İktisatçıların geri cemiyetler için kullandıkları hangi ölçüyü tatbik ederseniz, Türkiye’yi gelişmemiş bir cemiyet olarak bulacaksınız.

Bu durumun sebebi nedir ?

Türkiye’de rasyonel devlet, Batı’dakinden farklı bir şekilde ortaya çıkmış ve tamamiyle uygulanamamıştır. Modernleşme, Batı’da uzun bir tekâmül neticesinde aşağıdan, kitlenin geleneksel cemiyeti değiştirmesi şeklinde olmuş; Türkiye’de ise devletin ve aydın bir zümrenin devrim hareketi olarak yukarıdan gelmiştir. Bu durum, içtimâî ve siyasî gelişmemizde, mücadele ve buhranlarımızda büyük bir rol oynamış görünmektedir. Eğitim nimetlerinden mahrum, mistik zihniyete sahip, taradisyonalizmin hâkim olduğu kitlede, modernleşmeye karşı bir direnme kendini göstermiş ve kitlenin rey sahibi olduğu siyasî iktidar mücadelesi devrinde ise, siyasetçiler bu cereyandan istifade etmeği denemişlerdir. Gelenekcilik teşvik olunmuş ve kitlenin muhafazakâr hisleri aydınlara karşı bir düşmanlık haline getirilmeğe çalışılmıştır. Türkiye bugün bu gerçekleri açıkça tesbit etmiştir ve yeni bir hamle ile rasyonel modern devleti kurmak çabası içindedir.

Son anayasamız ve iktisadî kalkınma hamlemiz, Atatürk’ün millî demokratik refah devleti yolunda, yani gerçek modernleşmede, kesin bir ileri atılmayı ifade eder. Bu hamlenin başarıya ulaşması, hiç şüphesiz bu devletin kudret kaynağı olan millî dava heyecanını beraber duymakla ve bütün milletin bu hedefe doğru birlik halinde yürümesi ile mümkün olacaktır.

ATATÜRK DEVRİMLERİNİN AMAÇLARI VE ESPRİSİ

NEŞET ÇAĞATAY

Tarihten alınan ibretler, dersler:

Büyük adamları, içinden çıktıkları ülkenin, ulusun tarihi zorunlulukları, çekilen ızdıraplar, sıkıntılar yoğurur yetiştirir. Rahmetli yüce Atatürk de böyle bir ortamda ve Türk ulusunun çok sıkıntılı günlerinde ortaya çıkmıştır. Zaten doğduğu, çocukluk ve ilk delikanlılık çağlarının geçtiği bölge ona tarihi görevini her an hatırlatan bir atmosferde idi. Kendisinin doğup büyüdüğü Selanik ve çevresi bir çok milletin bağımsızlık çabasına kışkırtıldığı, itildiği Balkan Yarımadası'nda idi.

Avrupanın uyanmış ve gelişmiş devletleri, Osmanlı uyuğu bu Balkan halklarını millî duygular bakımından bilinçlendirmeye, örgütlendirmeye çalışıyorlardı. O sıralarda dünyada ve çevremizde gelişen olaylar, Türk ulusunun ve ülkesinin ayakta durabilmesi ve benliğini koruyabilmesi için vakit geçirmeden bir şeyler yapması gereğini bütün şiddeti ile duyurur nitelikte idi.

Avrupa'da filizlenen fikir akımlarının geliştirdiği reformlar, matbaanın, pusulanın bulunuşu, buharın mekanik güç olarak kullanılması, teknolojinin ve sanayiın gelişmesi, makinanın icadı ile ortaya çıkan ağır sanayiın ham maddeye ve paraya ihtiyaç göstermesi, sömürgecilik ve kuzey, güney Amerika devletleri gibi yeni devletlerin dünya politika alanına atılması oluşuyordu. Pek tabii ki bu gelişmeler dünyamıza yeni bir yaşantı anlayışı getiriyordu.

Üretim ile tüketim arasında bir denge kurma, üretimi düzenli olarak dağıtma düşüncesi Avrupada daha XIII. y. yılda korporasyonları doğurmuştu. Hemen söylemeliyim ki biz Türkler, bunun daha mükemmeline, onlardan çok önce “ahi örgütü” olarak kurmuş isek de, bir çok buluşlarımızda ve girişimlerimizde olduğu gibi bunu da zamanın gereklerine uydurup sürdüremedik. “Bir Türk Kurumu Olan Ahilik” adı ile vaktiyle yazdığımız kitapta bu konuyu dile getirmiştik.

XIX. y. yılda serbest üretim ve serbest ticaret başlamış, büyük sanayiın gerçekleşmesi için anonim ortaklıklar kurulmuştur. Bu ortaklıklardaki patron-işçi ilişkileri sosyal adalet düşüncesini doğurdu.

Yine bu yüzyılda devletler, Avrupa'nın durumunu yeni temellere göre düzenleme gereğini duydular ki bu, 1815 Viyana kongresi ile gerçekleşti. Napolyon'un XIX. y.yıl başında meydana getirdiği geopolitik alabora yatıştı. Yine bu 1815 kongresinde kişinin doğal hakları incelenerek toplumun nasıl bir düzenle yönetilmesi gerektiği saptandı.

Bu konuda Monteskiyo'nun (Montesquieu: 1689-1755) "Acem Mektupları", "Roma imparatorluğunun yükselişi ve düşüşü", "Kanunların ruhu" adlı eserleri, Volter'in (Voltaire: 1694-1778) "Sezarın ölümü", "Muhammet", "XII. Şarl'ın tarihi", "XIV. Lui çağı", "Felsefi mektuplar" adlı eserleri, yine Fransız yazarlarından Jan Jak Ruso'nun (J.J. Rousseau 1712-1778) "Toplum sözleşmesi", "emil veya eğitim", "Yeni Eloiz", "İtirafnam" gibi eserleri çok etki yarattı. Bu ünlü düşünür ve yazarlar "aydınlanma devri" denen çağın usta yaratıcılarıdır J.J. Ruso, (Toplum sözleşmesi) adlı eserinde, toplumla yöneticiler arasında içerik (zımnı) bir anlaşma olduğunu, hükümdar, güveni, düzeni gerçekleştiremezse bu anlaşmanın bozulmuş sayılabileceğini ileri sürerek "Tarihi hukuk teorisi"ni yani, hükümdarın Tanrı tarafından yollandığı anlayışını kökünden sarsıyordu.

Monteskiyo, "Roma imparatorluğunun yükselişi ve düşüşü" adlı eserinde Romayı örnek alarak bir imparatorluğun ya da toplumun nasıl yücelip nasıl çöktüğünün nedenlerini açıklamış, özellikle "Kanunların ruhu" adlı eserinde ilk kez, yönetimde güçlerin ayrımı prensibini yani, yasama, yargı, ve yürütme güçlerinin ayrı kuruluşların ellerinde olması gereğini savunmuştur.

Avrupadaki bu köklü gelişme Osmanlı İmparatorluğunu gerektiğinde uyarmadı ama, Osmanlı uyruğu toplumları ve ulusları, özellikle Balkan Yarımadası'ndakileri çok etkiledi ve uyardı. Bunda bizdeki eğitim eksikliğinin büyük rolü vardı kuşkusuz. Bu duruma, biraz aşağıda kısaca değineceğim.

Ayrıca, Avrupada politikacıları, ilerde kendi yararlarına kullanmak için bu Osmanlı uyruklarının dil, tarih ve kültürlerini inceleyerek, milli duygularını kamçılarak bağımsızlıklarını elde etmeye kışkırtıyorlardı. Bu durum ise zaman zaman başgösteren iç ayaklanmalara yol açıyordu. Öte yandan Türkiye, Hindistan yolu üzerinde bulunduğu için, Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası bulunan Arap memleketlerinde çıkan petrolün önem kazanmasından dolayı onların dış kışkırtmalara hedef oluşları, Osmanlı devletinin durumunu gittikçe ağırlaştırıyordu.

Balkanlara gelince: 1. Cihan savaşından önce Çekoslovakya, Romanya, Arnavutluk ve bugünkü Yugoslavya gibi Balkan devletlerinin

çoğu, ortada yoktu. Bulgaristan, bağımsızlığına 1908'de kavuşmuş, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmıştı. Yugoslavya bugün Sırbistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya eyaletlerinden oluşan federe bir devlettir. Eskiden, bugünkü Yugoslavyanın bir parçasında Osmanlılara bağlı bir Sırbistan vardı.

1814'de "Etniki eterya: milli dernek" adı ile bir dernek kurmuş olan Yunanistan Rusya'nın sürekli yardımlarıyla 1829 yılında sadece Mora Yarımadası'nda elli bin km². bir bölgede bağımsızlığa kavuştu (Yunanistan'ın bugünkü alanı: 131957 km²). Öteki yerler ve Selanik bölgesi (Batı Trakya) adı ile Osmanlılarda idi. Yunanlılar buraları, 1. Cihan savaşından sonra İtilaf devletlerinin yardımları ile alabildiler. Onlar bununla da yetinmeyerek, kurtuluş savaşımızdan az önce (Mavri mira: kara baht) cemiyeti kurup Ege bölgesini alma çabasına giriştiler. Ermeniler, "Taşnak", "Hınçak" ve "Goybon" ihtilal komiteleri kurup İmparatorluğun doğu bölgelerini ele geçirmek istiyorlardı.

Bir parçası bağımsız duruma gelmiş bulunan Macaristan, 1871'de Alman birliğinin kurulması üzerine, 1872 yılında Avusturya ile birleşip yamalı bohça halinde "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu"nu oluşturdu. Bu yeni İmparatorlukta ne ırk, ne dil, ne de mezhep aynı idi. Lehistan'ın yani Polonya'nın (Podolya Eyaleti) 1699 Karlofça Barışı'na dek Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası halinde bulunuyordu.

İtalya birliği 1870 yılında kuruldu. 1854 Kırım Savaşı'na katıldığında bir sürü küçük kırıllıklar halinde idi. Balkanlardakiler, orta ve güney Avrupa devletleri ortaya çıkmadan önce, Avrupada söz sahibi bağımsız devlet olarak İngiltere Fransa ve Rusya vardı. XIX. y. yıl sonlarında bunlara İtalya ve Almanya katıldı.

Yeni kurulan Alman İmparatorluğu, Avrupa politikasında ve ekonomisinde çok hızlı bir gelişme gösterdi. Buhar gücünün mekaniğe uygulanmasından sonra gelişen makine sanayii yerini, ağır sanayie bıraktı. Ağır sanayi ise daha önce de dediğimiz gibi çok hammaddeye ve geniş satış pazarına ihtiyaç gösterir. İşte bu iki önemli konuyu halletmek için harekete geçen Almanya, gözlerini sömürgecilığe dikti. Esasen I. Dünya savaşının gerçek nedeni, politik olmakta çok sosyo-ekonomiktir. Yani hammadde elde etmek ve bunu işledikten sonra elde edilen işlenmiş malı sürececek pazarlar bulma çabası ve yarışdır.

Avrupanın büyük sömürgeci devletleri bu işe XVI. y.yıl başlarında başladılar. Almanya onlardan üçyüz yıla yakın bir süre geç kalmış olmasına rağmen bu alanda da şaşılabacak bir başarı elde etti. Batı Afrikada (Togo),

(Kameron), (Alman güneybatı Afrikası), (Alman doğu Afrikası), Pasifik Okyanus'unda (Bismark takım adaları) Yeni Gine'nin bir parçası, (Marşal), (Mariyan), (Karolina) ve (Parlav) adaları gibi toplam alanı 2.000.000 km². den çok bir sömürge ele geçirdi ki 1. Cihan savaşında yenilince bu sömürgeleri, İngiltere, Fransa ve Belçika arasında paylaşıldı.

1. Cihan savaşından önce Almanya gözlerini Asya'ya dikti. Osmanlı İmparatorluğunda imtiyazlar elde ederek ve Anadolu-Bağdat Demiryolu-nu yaparak Basra körfezine inip Hirdistana giden yolu kontrolü altına almayı planladı. O zamanlar yeni kurulmuş olan bu imparatorluk, dünya politikasında birlikte hareket edeceği bir yardımcı aradı. Bir ara, Almanya-Avusturya-Rusya üçlü ortaklığı gerçekleşir gibi oldu ise de 1878 Berlin Kongresi'nde Bismark'ın Rusya'ya karşı ikiyüzlü davranışı bu birliğin gelişmesine engel oldu.

1883 yılında Almanya ve Avusturya-Macaristan ikilisine, birliğini yeni tamamlamış olan İtalya'da katılıp 1. Cihan savaşında kader birliği eden üçlü ittifak ortaya çıkmış oldu. Bu üçlü ittifaka karşı politik bir denge kurmak ve kendi çıkarlarını korumak amacı ile 1899'da Rusya ve Fransa arasında anlaşma yapıldı. Bir süre sonra buna İngiltere de katılarak üçlü ittifak devletleri doğdu.

Prusya ile, Osmanlılarla ve Orta Asyadaki Türk hanlıkları ile giriştiği savaşlarda mali sıkıntıya düşen Rusya, 1.530.000 km². alanı olan Alaska'yı, 7.200.000 dolara Amerikaya sattı. Ayrıca 1904-1905 savaşında Japonyaya yenilmesi Rusyanın içinde iç depremlere, karışıklıklara yol açtı.

Burada küçük bir parantez açarak Rusya ve doğu türkleri ilişkilerine kısaca değinmek istiyorum:

Rusya, "Moskova kniyezliği" adı altında küçük bir kara devleti iken, XIII. yüzyılın ilk yarısı sonlarında Baltık Denizi kıyılarını ele geçirip kara devleti olmaktan kurtuldu.

Rusya, Asyadaki Türk devletlerinin özgürlüklerine son verdi; oysaki daha 1711 Prut savaşında, Büyük Petro'nun karısı Katerina, Türk orduları başkomutanı Baltacı Mehmet Paşanın ayaklarına kapanarak kocasının ordusunu zor durumdan kurtarabilmişti.

Rus Çarı Petro, memleketine parlak bir gelecek hazırlamak için şöyle bir plan çizmişti:

1. Batıdan Baltık Denizi'ne çıkmak, Polonya üzerinden Avrupa içerilerine sarmak,

2. Kara Deniz ve Boğazlar yoluyla Akdeniz'e çıkmak, Osmanlı İmparatorluğunu ortadan kaldırmak,

3. Ural Dağları üzerinden ve Hazar Denizi güneyinden Asya içlerine, Orta Asyaya yayılmak.

Rusya bu plana göre işe, Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan Kırım Hanlığını, Osmanlılardan ayırmakla başlayıp 1788'de Kırım'ı ülkesine katmış 1810'de Osmanlılardan Gürcistan'ı 1830'larda Dağıstan'ı elde etmişti. Kazakistan ilhakına 1822'lerde başlayıp 1854'de tamamlamış, 1864-1881 arasında Doğu Türkistan'ın (Uygur ili) bir parçasını ele geçirmiş, batı Türkistan'a 1864'de girmiş, yine bu yılda Taşkent'i, Çimkent'i, 1868'de Buhara'yı, 1870'de Semerkand'i, 1876'da Hokand'ı, 1878'de Hive'yi, 1884'de Merv'i almıştı.

Rusya bugün, Komünist rejimle yönetilmekte, bir çok cumhuriyetlerden oluşmuş bir federasyondur. Bu federasyonda beş de Türk cumhuriyeti vardır. Rusyanın yüzölçümü 22.402.200 km² dir. Bu rakam, dünyamızın yedide birine eşittir. 1985 sayımına göre nüfusu 276.290.000 dir.

Rus anayasası 1936'da kabul edildi.

Rusya 1867 yılında 1.518.800 km.² alanındaki Alaska yarımadasını 7.200.000 dolara Amerika'ya satmıştır. Bugün Amerikanın buradan elde ettiği, orman ürünleri, balık, maden ve turistik gelirin bir günlük geliri belki bu paradan daha çoktur.

M. Kemal Paşa, bir kısmını yaşadığı, bir kısmını da okuyarak öğrendiği bu olaylar ve gelişmeler karşısında Osmanlı İmparatorluğunun bir uçuruma yuvarlanmakta olduğunu gördü. O, çocukluğunun geçtiği Trakya'da Sırp, Bulgar ve Yunan komitacılarının, kendi milli birliklerini güçlendirmek ve bağımsızlığa kavuşmak için nasıl çalıştıklarını, bu kin dolu çabayı, yüzlerce yıllık efendileri Osmanlı İmparatorluğuna karşı sürdürdüklerini acı ibretler olarak izliyordu.

Öte yandan o, sekizyüz yıldır kendileri ile kader birliği yaptığımız, mallarını canlarını ve yurtlarını düşman saldırısından korumak için sıcak ve susuz çöllere ordular yolladığımız Arap dindaşlarımızın, İngiliz, Fransız ve Portekizlerle aleyhimizde işbirliği halinde oldukları acı gerçeğini de Suriye ve Lübnan cephelerinde görev aldığı sırada gözleriyle görmüştü.

Bu çöküşü ve yıkılışı durdurmanın, önlemenin çaresi, yolu ne idi? Osmanlı İmparatorluğu, Avrupanın beşyüz yıla yakın bir süredir geliştirdiği yenilik ve teknik ilerleme karşısında birşey yapmadımı?... Yaptı ama yapılanlar bölük pürçük şeylerdi, geniş kapsamlı ve köklü bir değişikliğe gidilememişti. Örneğin 1. Abdülhamit (saltanatı: 1774-1789), Avrupadan getirttiği uzmanlarla bir "mühendishane-i berri-i hümayun", bir de

“mühendishane-i bahri-i hümayun” açtı. Buralarda deniz ve kara askerlerine ve yeniçeri subaylarına batı tekniği öğretilenekti. Bu, bu alanda bile bir iş halletmeye yetmezdi. İlmiye örgütü, yönetim örgütü kökten bozuktu. Yurttaşın eğitilmesini devlet kendi görevi saymıyordu. Hal böyle iken Anadoludaki yöneticiler buralardaki tımarlı sipahi askerleri nasıl yetiştirilecekti, asıl çoğunluk onlarda idi askerlerde ne bilgi vardı ne disiplin.

İşin kötüye gittiğini anlayan III. Selim (saltanatı 1789-1807), bozukluğun nereden kaynaklandığını, nasıl giderileceğini anlamak için, devlet ileri gelenlerinden birer ıslahat lahiyası (raporu) istemişti. Kendisine onsekiz rapor sunuldu. O, bunların özetlerini yaptırdı, yöneticilere okuttu. Bundan sonra yapılan toplantılarda: 1 - Vergi ıslahatı, 2 - Askeri ıslahat, 3- Adli ıslahat, 4- Rüşvet almanın ve zulmün şiddetle men edilmesi gibi kararlar alındı.

Matbaa, III. Ahmet zamanında 1727’lerde ve Avrupada kullanılışından 300 yıl sonra ülkeye girebildi. 1773’lerde Baron dö Tot’un himmetiyle mühendishanenin ilk nüvesi olan matematik okulu açılmışsa da asıl okul 1825’de II. Mahmut tarafından gerçekleştirildi. Bu değerli hükümdar 1826’da yeniçerileri kaldırarak düzenli ve halktan asker almaya dayanan bir ordu kurdu, 1837’de ilk Maliye Bakanını atadı, 1839’da oğlu Abdülmecit zamanında, yönetimi toptan düzenleme demek olan tanzimat ilan edildi.

Görüldüğü gibi, Osmanlı sultanlarından bazıları, bozuklukların nede-nini araştırmış hatta bunların giderilmesi için bazı tedbirlere başvurmuşlardır. Ama devrim denebilecek ciddi düzeltmelere girişmiş bulunan II. Sultan Mahmut bile büyük dertlere köklü bir çare getirememiştir.

Müsbet düşünceli, akılcı, gerçekçi güçlü bir irade ve sağduyuya sahip bir kişi olan Atatürk, yurdun ihtiyaçlarını ve milletin yeteneklerini iyi biliyor, köklü ve sonuca götürececek planlar hazırlıyordu. O, teori adamı değil aksiyon adamı idi. Yararlı ve pratik gördüğü yenilikleri hemen uygulamaya geçirdi.

O, bu yenilikleri uzmanları çevresinde topladığı günlerce ve sabahlara dek süren sohbet sofralarında kararlaştırıyordu.

Atatürk inanıyordu ki dünya artık eski dünya değildi. Avrupada, Amerikada ve dünyanın öteki bölgelerinde yeni yeni devletler ortaya çıkmış, politik güç dengesi alt üst olmuştu. Ağır sanayiın yarattığı hammadde, pazar, işveren, işçi ilişkileri gibi bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar, eski yıpranmış yasalarla ve teokratik kurallarla çözümlenemezdi. Dünya yüzünde örnek alınacak bir müslüman devlet de yoktu. Esasen I.

Cihan savaşının sonunda yeryüzünde bağımsız ve özgür iki müslüman devlet vardı: Osmanlı devleti ve İran şahlığı. İran hiçbir zaman hiçbir yönden örnek alınacak durumda değildir. O halde Atatürk yeni Türkiye için örneği kendisi bulacaktı. İşte Atatürk devrimlerinin esprisi, onun bu gerçeği iyi kavramasında, köklü uygulamalara geçebilmesindedir. O, ülkenin silkinip gelişmesinin ilk şartı olarak halkın okutulup eğitilmesini görüyordu. Bunun için, pratik ve deneyden geçmiş bir batı eğitim sistemini, okuyup yazması kolay, Türk fonetiğine uygun bir alfabe ile işe girişmek gerektiğine inanmış ve hemen uygulamaya geçmiştir. Okuyup yazmayı kolaylaştırıp yaygınlaştırma çabalarına Enver Paşa ve başkaları da girişmiş fakat sonuç alamamışlardı. Eğer yeni harflerin öğretilmesinde ilk uygulamadaki heyecan iyi sürdürülebilseydi biraz da maddi durum yeterli olsaydı beş on yıl içinde gece ve gündüz okulları ile yürütülen bu girişim, yüzde yüze yakın bir sonuca vardırılabilirdi.

Bu hızlı eğitim seferberliğini, gençliğin ve gelecek kuşakların eski kültür ile ilişkilerinin kesileceğini söyleyerek engel olmak, baltalamak isteyenler vardı. Oysa ki bu işe girildiğinde ülkede okur yazar oranı yüzde beşi geçmemekte idi. Bu orandaki okur yazarlar eski kültürden yararlanmıştı da gelecek kuşaklarını yararlanacaktı? Ama Atatürk hesabını yaptırmıştı. Matbaanın gelişinden yani 1727'lerden yeni harflerin kabul edildiği 1928'e kadar geçen 200 yıl içinde basılan eser toplamı 30.000'i bile bulmamıştı. Bunun da ancak beş altı bini önemli idi, onların da yeni harflere çevrilmesi işten bile değildi, çünkü bugün yıllık eser baskısı 20.000'in üstündedir.

Atatürk, bu yazı seferberliğinden sonra eğitimin tek elden, Milli Eğitim Bakanlığının kontrolünde yapılması (tevhid-i tedrisat) ilkesini ve modern eğitim sistemini getirdi. Çünkü evkaf, mahalle ve devlet okulları ve Avrupa'da okuyup gelenler ayrı düşünce yapısına sahip oluyorlardı. Kadını ve erkeği ile her Türk, devletin açacağı okullarda okumalı, bilgi, sanat ve teknik öğrenmeli idi. Bu, yurt korunması için, toplumun gelişmesi için, ekonomik bağımsızlık için zorunlu ve gerekli idi.

Atatürk'ün, yurt ve ulusun mutlu geleceği için planladığı devrimlerin ikinci basamağında, ülkenin yönetim rejimi ve ekonomik düzeni geliyordu. Avrupada, ağır sanayi ve onun getirdiği türlü sorunların çözülmesi ile, gittikçe sosyal bir karakter alan hürriyet rejimleri ve liberal ekonomi düzeni, doğuda ise komünist rejim vardı ki bu sonuncusunda sosyal adalet, hürriyet bahasına gerçekleştirilmek isteniyordu. O rejimde kişi yok devlet vardı. Atatürk ise kişinin hakkı kişiye, devletin payı devlete dedi. Ona göre ne kişiyi yutan, robot haline getiren devlet, ne de devleti sömüren kişi olmalı idi. O

halde, kendimize özgü bir devletçilik ilkesini temel almalı idik. Böylece de onun amacı ne sağ ne sol, doğru yol oldu. Biz o sırada liberal ekonomi ile kalkınamazdık, çünkü birikmiş sermayemiz, kişilerde atılım (Teşebbüs) gücü, deneyi ve teknik bilgi yoktu. Ana sanayii devlet kurmalı ve böylece çalışanın sömürülmesini önlemeli idi. Bu görüş sosyal idi sosyalist değildi. Çünkü özel mülkiyet tanınmakta ve üretim araçları devlet elinde toplanmakta idi. Atatürk devletçiliğinde devlet, sadece zâbıta ve adalet devleti olmakla yetinmiyerek ekonomik hayata katılmaktadır. Türkiye'nin başlıca endüstrileri bu devletçiliğin ürünüdür. Şu varki, devlet işletmeciliğindeki tecrübesizliğimiz yüzünden bürokrasiye kapılınmış, üretim pahalıya mal edilmiş ve işletmeciliğin bu kusurları devletçilik ilkesine yüklenmiştir. Bu suçlama yanlıştır.

Türkiye'nin en önemli konularından biri de Laiklik yani dinle devlet işlerinin ayrılmasıdır. Laikliğin kabulü cumhuriyet rejiminin doğal bir sonucudur. Cumhuriyet rejimi ile şeriat kuralları bir arada yürüyemezdi. Çünkü cumhuriyet rejiminde yasaları millet meclisleri yapar. Şeriat düzeninde fetvalar ve padişah fermanları kanun yerine geçer. Esasen Osmanlı devletinin son devirlerinde meşrutiyet rejimi ile gelen millet meclisi yasama erkini büyük ölçüde eline almış ve böylece, demokratik rejime doğru çok ileri bir adım atılmış bulunuyordu. Öte yandan, laiklik kabul edilmeseydi, yüz yüzelli yıl önce içtihat kapısının kapandığı söylendiğine göre, yeni çıkan çok çapraşık hukuki problemler nasıl çözülecekti? Bir taraftan da türbeler, tekkeler ve medreseler, evkaf idarelerinde din sömürüleri öylesine çapraşık bir hal almıştı ki dinin temiz ve gerçek özelliği gölgelenmişti. Halkın din sömürücülerinin elinden kurtarılması için onun, vicdanı ile başbaşa bırakılması gerekli idi. Laiklikte kimse kimsenin inancına ve ibadetine karışmamaktadır; ancak din ve mezhep propagandası yapmak yasaktır, çünkü bu, başkalarının dini duygularına baskı yapmak olur. Tekkelerin, zaviyelerin ve türbelerin kapatılmasının nedeni de bu idi. Bunlar halkı, bir lokma ve bir hırka ile yetinmeye yani miskinliğe sürüklüyorlardı. Her tarikat şeyhi, kendi bağlı olduğu tarikatın asıl tarikat ve din olduğunu söylüyor böylece de müslüman halkın, inanç yönünden bölünmesine yol açılıyordu. Zamanın iktidar sahipleri de muayyen tarikatlara dayanmak suretiyle siyasî etki kazanmaya çalışıyorlardı.

Atatürk devrimlerinin en önemlilerinden biri de kadın haklarıdır. Kadın hakları devrimini sadece tek kadınla evlenme ve miras eşitliği olarak ele almak, bu devrimin esprisini anlamamak olur. Bu, yüzyıllarca toplum dışı bırakılmış hatta bir mal gibi sayılmış nüfusun yarısının, yeniden

topluma alınması, onların fonksiyonları, sosyal yaşantıya katkıları bakımlarından bir nevi güçlü bir elektrik santralının devreye girmesi gibidir. Kadına erkekle eşit hak tanımayan toplumlar, geri kalmış toplumlardır.

Kadının toplumdaki rolü, bir bakıma erkeğinkinden daha önemlidir. Çünkü onların doğurduğu nüfusla toplum meydana gelir. Bu nedenle tahsilli, kültürlü, sağlıklı ve bilgili olmayan kadının yetiştirdiği çocuklardan oluşan toplum sakat bir toplumdur. O halde kadına hak ettiği değer verilmeli, sağlıklı, tahsilli ve bilgili yetişmelerini sağlamalı, kişiliğine, benliğine kavuşmalı, geleceğinden güvenli olmalı. Medeni nikah, kadına maddi ve manevi güven vermiştir; Çünkü artık koca, canı istediği zaman ona, boş oldun evimden çık git diyemez. Evlenme de yaş sınırlarını belirlemekle, doktor muayenesini şart koşmakla, aile sağlığı geniş ölçüde güven altına alınmıştır.

Takvimin değiştirilmesi, saat, ölçü, tartı, paralarda desimal sistemin, uzunluk ölçülerinde metrik sistemin kabulü de, sırf Avrupa toplumlarına benzemek için değildi. Bu işlerde birliğe yönelen dünya devletleri arasında yerimizi almaktı. Geleneklerine bağlı Anglosakson toplulukları bile, bu yeni gelişmeye sırt çevirememiş bunları birer birer kabul etme yoluna girmiştir; parada, ısı ölçümünde desimal sisteme geçme gibi. Atatürk devrimleri bir bütündür. Birbirine bağlı olarak tümleşirler ve hiç bir yerden örnek alınmamıştır. Yüzyıllarca geri kalmış büyük bir ulusu dünya milletleri arasında bilgili, güçlü ve itibarlı bir duruma getirmek amacını güder ve geleceğe dönüktür. Bugün bütün dünya milletleri, sınırları aşan ortak kurumlar demeti içinde ortak temellere dayanan dünya uygarlığına doğru gidiyor. Çağımız bir endüstri, iş, tecim ve ekonomi çağıdır. Teknoloji üstünlüğü savaş araçlarında da yarış halinde bulunduğundan, bu alanda güçlü olan yetersizi eziyor ve yutuyor. Bağımsız bir devlet olarak yaşayabilmek için bu ortak uygarlığa girmek, kaçınılmaz bir zorunluktur ki buna batılılaşma diyoruz.

Batılılaşma genel anlamda uygarlığı ifade eder. Uygarlık ise coğrafi bir bölgenin değil, bütün insanlığın ortak malı olan akılcı, hürriyetçi bir hayat görüşüne yönelmektir. Bu görüşü oluşturmakla, bizim de içinde katkımız bulunan islam uygarlığının da payı vardır. bu niteliğinden dolayı batılılaşma, sanıldığı gibi bir yabancılaşıma değil, tersine, kendimize geliştiren, uygarlığa giriştir.

Buraya kadar söylediklerimizi bir kaç cümlede özetleyecek olursak Atatürk devrimlerinin amacı ve esprisi, bunların bir kül halinde, bugün

dünya yüzündeki hiçbir toplumun, dışında kalamıyacağı ortak dünya uygarlığına sarsıntısız geçmemizi sağlayacak ortamı hazırlamak için kendimize özgü bir ölçü ve tutum içerisinde hazırlanmış olmasıdır.

Yüce Atanın gerçekleştirdiği bu devrimler, bugün sayıları elliye yaklaşan müslüman devletlerin özgürlüğe kavuşmalarını hazırlamış, onlara yol göstermiş ve örnek olmuştur. Ama üzülerek söyliyeyim ki biz onlar kadar sağduyulu olamadık, kişisel çıkarlara yönelik kısır partizanca düşünce ve davranışlarla Atanın gösterdiği amaçtan sapıp yolumuzu şaşırdık. İnşallah 12 Eylül 1980'de başlayan yeni yönetim, bu kör döğüşünü, bir daha Atatürk'ün çizdiği uygarlığa giden doğru yoldan sapılamayacak biçimde düzene kor, en az Avrupa devletleri kadar hakkımız olan dünya uygarlığından nasibimizi alırız.

Yazıma burada son verirken büyük ve eşsiz Ata'ya binlerce minnetle rahmet dilerim.

HUKUK DEVRİMİNİN NEDENLERİ

Prof. Dr. COŞKUN ÜÇÖK

Sayın Dinleyiciler

Bugünkü konuşmanın konusu olarak hukuk devriminin nedenlerini seçmiş bulunuyorum. Aslında cumhuriyetten sonra Atatürk devrimleri dediğimiz devrimleri bir tek devrime indirgemek bence olanak içinde. O da lâikliğin kabulü. Zaten hukuk devrimine baktığımız zaman da aynı şeyi görüyoruz: Hukukta lâikleşme. Hepimiz biliyoruz, 1926 yılında ceza Kanununu İtalya'dan, Ticaret Kanununu Almanya'dan, Medenî Kanunu ve Borçlar Kanununu İsviçre'den ve Hukuk Yargılama Usulü Kanununu da yine İsviçre'nin bir kantonu olan Nöşatel'den aldık. Ancak, bunların içinde yeni olan, devrim niteliği taşıyan yalnız Medenî Kanundur. Çünkü daha önce diğer saydığım alanlarda, Osmanlı İmparatorluğu zamanında da, yabancı hukuk, resepsiyon yoluyla alınmış bulunuyordu. Biraz sonra onlara ayrıca değineceğim. Şöyle diyebiliriz: Aslında hukuk devrimi 1839 Tanzimat hareketiyle başlamıştır. Daha o zaman neden buna gereksinme duyulmuştur? Ve neden o zaman Avrupa hukuku alınmağa başlanmıştır? Bunu anlayabilmek için de daha önceki dönemde Osmanlı Hukukunun durumu neydi? Onu bilmek gerekir. Osmanlılarda İslâm Hukuku uygulanıyordu. İslâm Hukukunun kapsamadığı, yetişmediği alanlarda da Örfî Hukuk denilen ve padişahlar tarafından konulan kurallar uygulanmaktaydı. Ancak hemen söyleyeyim ki, bu örf ve adet hukukuyla karıştırılmamak gerekir. Örfî Hukuk doğrudan doğruya şer'î hukukun karşısı olarak kullanılmıştır. Örf ve adet hukuku olarak değil, şeriatın kapsamadığı hukuk olarak kullanılmıştır.

Gene Tanzimattaki gelişmeyi anlayabilmek için İslâm Hukukunun yapısına da bir parça bakmak gerektiği kanısındayım. Hele dinleyicilerin arasında genç yaşta olanların çokluğunu görünce.

Hz. Muhammed, İslâm dinini bildirirken, yayarken, aynı zamanda bir de devlet, bir Arap devleti kurdu ve bu devletin kurallarını da beraber getirdi. Şöyle ki, İslâm Hukukunun asıl buyrukları

olan Kur'an ve Hadis'te özel hukuk kuralları oldukça geniş bir şekilde yer aldığı halde devletle, daha geniş bir anlamda anayasayla ilgili hükümler yoktu. Bunlar sonradan alınmıştır. Bu söylediklerimden de anlaşılıyor ki, İslâm Hukukunun iki ana kaynağı var. Biri Kur'andır, ikincisi ise, Hz. Muhammed'in sözlerini, yaptıklarını bize bildiren hadislerdir. Bu iki kaynağa aslı kaynaklar deniyor.

Bundan sonra gelen iki kaynağa da fer'i kaynaklar deniyor. Yani ana kaynağa bağlı kaynaklar. Bunlar da İcmâ' ve kıyastır.

İslâm Hukuku kısa zamanda gelişti. Ve göçebelikten yerleşikliğe geçen bir ulusun hukuku haline geldi. Araplar genel olarak Arabistan yarımadasında yaşayan Bedevî denilen göçebelere. Ancak, İslâmiyetin başdöndürücü bir surette bütün Orta Doğu'ya, Kuzey Afrika'ya ve Hindistan ve Orta - Asya içlerine doğru ilerlemesi sonucu Araplar buralara gittiler ve gittikleri yerlerde yerleştiler. Böylece, gelişme çağı içinde İslâm Hukuku göçebelikten yerleşikliğe geçen bir ulusun hukuku haline geldi. Türkler de Müslüman olduklarında göçebeydiler, tıpkı Araplar gibi. Dinle birlikte hukuku da aldılar ve kendileri de yerleşik duruma geçtiler. Böyle aynı sosyal süreç içinden geçen iki ulus, aynı hukuku almış oldular. Şimdi İslâm Hukukunun gelişmesi nasıl oldu? Ona da kısaca bakmak istiyorum.

İslâm Hukukunda önceleri bir hukuk sorunuyla karşılaşıldığı zaman Kur'ana bırakılıyordu. Bir ayet var mı, yok mu? Bu ayet bulunursa uygulanıyordu. Yoksa, o zaman hadis'e bakılıyordu. Eğer uygulanabilecek bir hadis varsa, o hadis uygulanıyordu. Eğer yoksa, ne Kur'anda ayet, ne de hadis'te hüküm yoksa, o zaman ne yapılacağı tartışma konusu oldu ve bundan da mezhepler dediğimiz hukuk okulları doğdu. Bu mezhepler üzerinde uzun durmak istemiyorum; ancak sonunda sünî mezhepler dediğimiz mezheplerin dördü de akla müracaat edip kıyas yoluyla bir sonuç çıkarmayı kabul etmek zorunda kaldılar. Kur'anda yok, hadis'te yok. Ortada çözülmesi gereken bir sorun var. O zaman kıyas yoluyla buna en yakın ayet veya hadis hangisiyse onu bulup madem orada öyle, burada da böyle olması gerekir kıyaslamasıyla sonucu çıkarmaya çalıştılar ve buna da "ictihad" dendi. Ancak bugün nasıl memleketimizin içlerine kadar yayılmış olan mahkemelerimiz aynı kanunun aynı maddesini başka başka yorumlıyor ve başka başka kararlar veriyorlarsa, hatta Yargıtay'ın başka başka daireleri de çoğu kez birbirine uymayan

bu kararları da onaylıyorsa, yorumdan dolayı, yani aynı ayetin veya aynı hadis'in çeşitli yorumlarından dolayı çeşitli sonuçlar çıkartıldı veya her müctehid bir başka ayeti, veya bir başka hadisi, dayanak olarak aldı, neticede birbirinden ayrı, çoğu kez birbirine zıt içtihatlar ortaya çıktı. Her İçtihat, bir ayete veya hadis'e dayanmış ve usulüne uygun oluşturulmuşsa yürürlükte sayılır. Bu, Mecelle'ye de sonradan bir kural olarak girdi: "İçtihad ile içtihad nakzedilmez". Yani bir içtihad diğer içtihadı ortadan kaldırmaz; içtihadların tümü yürürlükte. Bir örnek vermek isterim: Vakıf müessesesi İslâm Hukukunda çok geniş bir yer tutmaktadır. Fakat ne Kur'an'da vakıfla ilgili ayet vardır, ne hadiste vakıfla ilgili bir hüküm vardır. Ancak, peygamberin Fedek arazisini kendi ailesi için ayırmış olmasına dayanılacaktır ki, bütün vakıfla ilgili hükümler çıkartılmıştır. Şimdi aynı mezhep içinde, örneğin Ebu Hanife'nin kurmuş olduğu Hanefi mezhebi içinde acaba bir kimse vakıf yaptığında bu vakıftan cayabilir mi? sorunu çıkmıştır ortaya. İmam-ı Azam Ebu Hanife diyor ki, vakıf yapan, eski deyişle vâkıf her zaman vakfından cayabilir; yani vakfı yaptı yirmi yıl sonra pişman oldu; cayabilir. Ebu Hanife'nin öğrencisi İmam Ebu Yusuf diyor ki: Vakıf yapanın bir defa ağzından vakfettim sözü çıktı mı? bir daha cayamaz; tam tersi. Yine Ebu Hanife'nin ikinci ünlü öğrencisi İmam Muhammed Hasan ul-Şeybânî de diyor ki: Eğer vakfedilen şey mütevellîye teslim edilmemişse vâkıf cayabilir, teslim edilmişse cayamaz. Yani, ak, kara ve gri, üçü de yürürlükte. Ve İslâm Hukukunun özelliği mahkemeye müracaat ettiğinizde, kadiye gittiğinizde, "ben felân imamın felân içtihadına göre hareket ettim dediniz mi kadı ona uymak mecburiyetindedir; çünkü demin de söyledim, "İçtihadla, içtihad ortadan kalkmaz". Bu, şu sonucu doğurmuştur, İslâm Hukuku tedvin edilememiştir, yeni deyişle derginleştirilememiştir. Hangisini yazacaksınız. Süt kardeşle evlenilemez. Evet, Kur'an süt kardeşle evlenmeyiniz diyor; açık; ama süt kardeş kimdir? Süt kardeşlik ne zaman meydana gelir? İçtihatlar başlıyor. Bir damla almışsa gelebilir, hayır beş damla almışsa gelebilir, hayır bir doyumluk almışsa gelebilir, üç ay süreyle almışsa gelebilir, iki yaşına kadar almışsa meydana gelebilir, yedi yaşına kadar almışsa meydana gelebilir veya kaç yaşında olursa olsun almışsa gelebilir, hepsi yürürlükte. Hepsi içtihat. Bir içtihat diğerini yürürlükten kaldırmıyor. Farzediniz ki, siz bunlardan birini aldınız, madde haline getirdiniz yazdınız. Ama mahkmeye giedip de ben felân iç-

hada göre hareket ettim. Bu benim süt kardeşim sayılmaz onun için evlendim dedi miydi, o evliliği bozmak artık mümkün olamaz. Onun içindir ki Tanzimattan sonra Mecelle hazırlandığında, Mecelle'nin içinde, sanıldığına aksine, aile hukuku miras hukuku yer almamıştır; çünkü koyamamışlardır içine. Hangisini koyacaklar, hangi hükmü koyacaklar? Ne bileyim nikâhta Ebu Hanîfe'ye göre bir erkek, iki kadının tanıklığıyla nikâh olur. İmam Şâfiî'ye göre muhakkak yalnız erkek bulunması gerek. Hangisini yazacaksınız? Memlekette hem Şâfiî var, hem de hanefî var. Hele o zaman Mâlikisi de var, Hanbelisi de var. İşte bunun içindir ki XIX. yüzyıldaki çabalara rağmen İslâm Hukuku'nun özellikle aile ve mirasla ilgili hükümleri tedvin edilememiştir. Yoksa Mecelle gibi bir eseri meydana getiren Ahmet Cevdet Paşa, tabiidir ki, aileyi ve mirası da gayet güzel tedvin edebilirdi.

Şimdi tekrar Osmanlı İmparatorluğuna dönelim. Osmanlı İmparatorluğunda işte bu içtihatlarla meydana getirilmiş olan İslâm Hukuku uygulanmaktaydı; kapsadığı alan içinde. Kapsamadığı alanda ise örfî hukuk denilen hukuk yürürlükteydi. Ancak, İslâm Hukuku müslimlerle gayr-ı müslimleri eşit tutmuyordu, özellikle vergi alanında. Bunun sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan hristiyanlar, özellikle Avrupa çağ değiştirip de Yeniçağın da sonlarına yaklaştığı sıralarda kendilerine eşit muamele yapılmamasından şikâyeteye başlamışlardı. Ve bizim sınırlarımız içinde yaşayan gayr-ı müslimlerin büyük çoğunluğu da Ortadoks Hristiyan: Rum menler, Bulgarlar, Sırp lar, Arnavutların bir kısmı ve bütün bugün Rum dediğimiz Yunanlılar; hepsi bunların Ortodoks. Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içine girmemiş bir tek Ortodoks devleti vardı: Rusya. Ve Rusya da XVIII. yüzyılda büyük devlet olduğunu dünyaya tanıtmıştı. Bir tek Ortodoks bağımsız devlet var, bunun dışındaki bütün Ortodokslar ise Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşıyanlardı. Onun içindir ki, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Ortodokslar üzerinde Rusya koruma iddialarına başladı. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu kendi tabasının hukukuyla da ilgilenmiyordu. Gayet tuhaf bir durumdur: Bir Ermeni, doğuyor, ölüyor, evleniyor, boşanıyor, miras bırakıyor, miras alıyor, Osmanlı devletinin bundan haberi yoktu. Çünkü, bütün bu işleri kendi kiliselerine bırakmıştı. Ermeni, Ermeni - Gregoriyen Kilisesinde, Ortodoks, Ortodoks kilisesinde evleniyor, boşanıyor, doğuyor, mirasını

bölüştürüyor, Osmanlı İmparatorluğunun hiçbirinden haberi yok. Onlarda, kiliselerde sicil var. Evlenme, boşanma, doğum, ölüm sicilleri. Onlar hiç olmazsa kiliselerinde tescil ediliyorlar. Osmanlı Devletinin diğer tabası, Müslüman tabası ki büyük çoğunluğu da Türkler teşkil ediyordu son zamanda. Onların ölümünden, doğumundan evlenmesinden, boşanmasından da devlet haberdar değildi. Çünkü, kendi aralarında evlenirler, boşanırlar; ancak miras davası meydana çıkarsa kadiya giderler, yani demek istediğim şu: Osmanlı Devletinde yaşayan gayr-ı müslim tabayı merkeze, devlete bağlayan bir hukuki bağ da mevcut değil. Ve biz istiyorduk ki, bunlar yine bu Osmanlı camiası içinde yaşamağa devam etsinler.

1774 Küçük Kaynarca barışıyla Ruslar, Osmanlı sınırları içinde yaşayan tüm Ortodokslar üzerinde koruyuculuk hakkı elde ettiler ve bu koruyuculuk hakkını kullanarak Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine özellikle Ortodokslarla ilgili işlemlerine müdahale etmeğe başladılar. Bunun üzerinedir ki, özellikle, İngiltere, sonra Fransa Osmanlı İmparatorluğunda hukuk alanında bir şeyler yapılmasını ve Rusların elinden bu kozun yani bu müdahale kozunun alınmasını istemişlerdir. Tanzimatın ilânının nedeni budur. Yoksa şimdi bazıların savladığı gibi değil; iki grup var: Bir grup diyor ki, efendim çok kuvvetli devlettik biz Osmanlı devleti olarak, şeriatı terkederek o zaman yıkılacağımızı anladılar, onun için bizi İngilizler, Fransızlar zorladılar. Tanzimatı ilân edin de neticede zayıflayın, biz de sizi yutalım.

Bir başka grup da, daha doğrusu adıyla söyleyelim. Bu ilk söylediğimiz sağcılar; şimdi söyleyeceğimi de solcular söylüyorlar. Onlar da diyorlar ki, İngiltere 1838 de bir ticaret anlaşması imza etti, bu ticaret anlaşmasından daha iyi faydalanabilmek için Osmanlı İmparatorluğunu Tanzimat'ı ilâna mecbur etti. Halbuki ikisi de değil; çünkü, Osmanlı İmparatorluğu zaten yıkılma sınırına gelmiş bulunuyor. Şeriatı terk etmemişti daha, fakat, değil dış düşmanlara, iç düşmanlara bile karşı çıkamıyordu. Netekim, Mısır'da ayaklanan valisine, karşı Rusya'dan yardım istemiş, daha önce de Mora'da ayaklanan Rumlara karşı aynı Mısır Valisinden yardım görmüştü. İmparatorluğun merkezden uzak bütün bölgeleri kaynaşma halindeydiler: Vidin'de Pazvantoglu, Irak'ta Müntefikler, Yemen zaten aldığımız günden beri isyan halinde. Mısır'da Mehmet Ali Paşa, Epir'de Tepedelendi Ali Paşa kaynaşma halinde. O halde birinci iddia

doğru değil. İkinci iddiaya gelince o da doğru değil; çünkü, İngilizlerin elinde kapitülasyonlar var. Vermişiz kapitülasyonları. Şöyle diyorlar: Tanzimat'ı ilân ettirip gayr-i müslümlere eşit haklar tanıttırıp böylece Türkiye'deki gayr-i müslim tüccar aracılığıyla ticaret mukavelesinin hükümlerini daha kolay yürütmek. Hiç ihtiyaçları yok buna. Çünkü istedikleri anda o gayri müslimi kendi tabiiyetlerine alırlar, o şahıs kapitülasyonlardan da faydalanmağa başlar. Asıl amaç Ortodoksları himaye etme kozunu Rusya'nın elinden almaktır. Artık Rusya demesin, bak gayr-i müslim Ortodokslara burada eşit muamele yapılmıyor; bunun için onların koruyuculuğu tek bağımsız, büyük devlet olan Ortodoks Rusya'ya düşer. Bunun içindir ki, zaten hemen Boğazlar meselesi ortaya çıkmıştır (1841). Hünkâr İskelesi aulaşmasından sonra bize Tanzimat Fermanını ilân ettirmişlerdir ki, bundan böyle Rusya Ortodoksları koruyuculuk iddiasında bulunmasın, Osmanlı İmparatorluğunun sebebi felâketi oldu deniyor Tanzimat'ın ilânı. Ne dendi Tanzimatta? Üstü kapalı olarak, dolaylı olarak müslimle, gayr-i müslimin eşit olduğu söylendi. O da açık olarak değil. Ceza davaları bundan böyle aleni olacak. Kimse yargılanmadan idam edilmeyecek; hüküm giymeyecek dendi. Askerlik usule bağlanacak, vergiler bir usul dairesinde ve âdilâne alınacak dendi. Bunlar niye sebep-i felâketi oluyor Osmanlı İmparatorluğunun? Bunu anlamak mümkün değildir.

Tanzimat'ın hemen arkasından Avrupa'dan kanunlar alınmaya başlandı. Neden alındı? Demin açıkladım; İslâm Hukukunun içti-hatlara dayandığını genellikle. Ancak, üçüncü Hicrî yüzyılda içti-had donduruldu. Bundan böyle içti-had yapılamaz dendi ve şu neden ortaya atıldı; dendi ki: içti-hat ya bir ayete ya bir hadise dayanacaktır. Artık bütün ayetlerin her türlü insan aklının varacağı yorumu yapılmıştır. Bütün hadislerin de her türlü yorumu yapılmış ve o yorumlara göre de içti-hatlar çıkmıştır; neticelere varılmıştır. Bundan böyle ayrı, yeni bir yorum yapıp da o dayanaktan başka sonuç çıkartmak olanağı yoktur ve böylece donduruldu İslâm Hukuku. Avrupa çağ değiştirdi. Yani hukuk müesseseleri, sosyal müesseseler değişti. İslâm Hukuku üçüncü Hicrî yüzyıldan beri olduğu gibi duruyor. Şimdi şunu söyleyim, örneğin bugün, anonim şirketsiz, kommandit şirketsiz, limited şirketsiz bir ticaret hayatı düşünmek mümkün mü? Değil. Hepsi İslâm Hukukunda mekruhtur. Faiz?. Bugün kredisiz, faizsiz bir ticaret hayatı düşünmek, ekonomik hayat düşünmek müm-

kün mü? Değil. O da mekruh! Sigorta Haram! Bugün sigorta ettirmeden bir eşyayı bir yere naklettirmek mümkün mü? Tabii, eşyadan maksadım, ticari emtia. O halde ne yapacaksınız. Ya çağdaş ekonomik hayatın içine gireceksiniz, ve o zaman da onun hukuk kurallarını alıp kabul edeceksiniz veya dışında kalacaksınız. Geri kalmışlığınız büsbütün artacak. Onun içindir ki Avrupa'dan kanunlar alınmağa başlanmıştır.

İlk alınan kanun ceza kanunudur. Neden? Çünkü, İslâm Hukukunda cezalar ya belliydi, sayılabiliyordu parmakla veya suçlar ve cezalar kurala bağlanmamıştı. Yani şimdi ceza hukukunun tek ve ilk temel kuralı olan "kanunsuz suç ve ceza olmaz" kuralı İslâm Hukukunda parmakla sayılan suç ve cezalar dışında geçersizdi. Ve o parmakla sayılan cezaların da uygulanması artık imkânsız hale gelmişti. Onun içindir ki, daha Tanzimat'tan çok önce, daha XVI. yüzyılda yapılmış olan Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna aykırı hükümlerin padişah tarafından kabul edilmiş olduğunu görüyoruz. Örneğin diyor ki, "Bir kimse at çaldıkta elini kesmeli olmaya" Şu kadar sopa atılıp şu kadar akçe ceza alına. Halbuki, İslâm hukukuna göre elini kesmek gerekir. Kaldırıyor. Onun içindir ki ilk ihtiyaç kendini ceza alanında gösterdi; hemen 1840 da, yani Tanzimat'ın ilânından bir yıl sonra ilk ceza kanunumuz çıktı. Bu yetişmedi, yedi sene sonra yeni bir ceza kanunu, ondan sonra 1858 de bir üçüncü ceza kanunu Fransa'dan alındı. Arkasından Deniz Ticareti Kanunu alındı ve nihayet 1879 da, tarihin üzerinde lütfen durunuz ceza yargılama usulü kanunu yine Fransa'dan alındı. Şunun için diyorum lütfen üzerinde durunuz: 1879, II. Abdülhamid'in saltanatının üçüncü yılıdır. Kim almış, Abdülhamid kendisi almış, şimdi gericilerin şeriata bağlı olduğu için, şeriattan hiç ayrılmadığı için göklere çıkardıkları Abdülhamit, kendisi Fransa'dan Ceza Yargılama Usulü Kanunu'nu aynen tercüme ettirerek almış ve İslâm Hukukunda hiç rastlanmayan savcılık müessesesini beraber getirtmiş, Osmanlı mahkelelerine oturtmuş. Yalnız bu değil, tabii o zaman kanun hükmünde kararnameler veya nizamname adı altında kararname çıkıyordu; bakacak olursak bunların tümünün Fransa'dan alındığını görüyoruz. Örneğin, 1876 da yine Abdülhamit zamanında kabul edilen ilk anayasamız da Prusya'dan alınmıştır. 1850 tarihli Prusya anayasasından, ufak bazı değişikliklerle alınmıştır. Demek istediğim şudur ki, 1839'da başlayan ve bu Avrupa'dan alınma kanunların uygulanmasıyla gelişen durum

1923 Cumhuriyetin ilânına kadar devam etti ama İslâm Hukuku da bazı alanlarda muhafaza edildi. Özellikle aile hukukunda, mirasta devam etti. 1926'da yapılan Hukuk Devrimi dediğimiz devrimle aslında bir tek yenilik getirilmişti o da Medeni Kanunun kabulüdür. Yoksa Fransız Ceza Kanunu yerine İtalya Ceza Kanunu geçmiş, Fransız Ticaret Kanunu yerine Alman Ticaret Kanunu geçmiş. Yine Fransız usul kanunları yerine de, Ceza usulünde Almanya'nın-ki, Hukuk usulünde de, İsviçre'nin Nöşatel kanunu geçmiştir. Bunun dışında yalnız Medenî Kanun, devrim olarak karşımıza çıkıyor; çünkü artık XX. yüzyılın başında anayasa kabul edildikten, insanlara eşit hak tanındıktan sonra, kadını erkeğin yarısı sayan bir hukuku uygulamak mümkün değildi. Mirasta kadın erkeğin yarısı, tanıklıkta kadın erkeğin yarısı. İki kadın bir erkek yerine geçiyor. Bir yandan kanun önünde insanlar eşittir, diyeceksiniz, öbür taraftan kadın olduğu için mirasta yarım alacak. Tanıklığa çağrıldığı zaman tek kadın işe yaramıyacak, iki kadın olacak ki bir erkek yerine geçsin. Bu mümkün değildir, ayrıca demin söylediğim Osmanlı Hukukunun uygulandığı dönemde tab'a ile devlet yönetimi arasındaki hukuksal bağın yokluğu da giderilmek gerekiyordu; çünkü medenî kanunumuzu kabul edinceye kadar gene ülkemizdeki gayri müslimler, kendi dinsel tapınaklarında evleniyorlar, boşanıyorlar, miraslarını dağıtıyorlardı. Hatta elimizde vesika var, yeni çok yeni zamana ait, yani XX. yüzyılın başlarına. Bir gayri müslimin şehadet etmesi için yemin etmesi gerekiyor. Şer'îye mahkemesinden o adamın mezhebi'nin mümessilliğine mektup yazılıyor, deniyor ki, filân şahıs mahkememizde şahitlik yapacaktır, yemin etmesi gerekiyor, mübaşirle birlikte kendisini gönderiyoruz sizin kilisenize. Orada yemin etsin, yemin ettiğine dair zabıt tutup bize gönderin ve o mektupla gitmiştir adam oraya. Altına, huzurumuzda yemin etmiştir, diye şerh verilmiştir, onunla gelmiş bizim mahkememizde artık yemin etmeden tanıklığını yapabilmiştir; yani Cumhuriyetin ilânına kadar gayri müslim, yönetime bir hukukî bağla bağlanmamıştı. Bunu da bağlamak gerekiyordu. Onun içindir ki, bu kanunlar kabul edilmek mecburiyeti hasıl oldu.

Bir de son zamanlarda şu çıkıyor ortaya: Efendim, bünyemize uygun mu, değil mi? Ben daha Türkiye'nin hukukî bünyesini tespit eden kimseye rastlayamadım. Bilmiyoruz Türkiye'nin hukukî bünyesi nedir? Sonra kanunlar hukukî bünyeye uygun olsun diye yapılmaz.

Bünye kanunlara uydurulsun diye yapılır. Yani kanun, rahmetli hocamız Sabri Şakir Ansay'ın deyimiyle ileriye aydınlatan otomobil farları gibidir. Geriyi aydınlatmak için değil, ileriye aydınlatmak ve toplumu oraya götürmek için yapılır. Ve diyorlar ki, efendim, bakın Japonya'ya bizim gibi mi yaptı. Japonya geleneklerine örfüne, âdetine bağlı kaldı da onun için böyle gelişti. Bu da tabii kulaktan dolma. Açın bakın Japonya'ya, Ceza Kanunu, Medeni Kanun, Ceza Yargılama Kanunu, hepsini Almanya'dan almış 1889 da. Anayasası tabii şimdiki anayasası değil, İkinci Cihan Savaşından sonraki anayasası değil, ilk kabul ettiği ve II. Cihan Savaşı sonuna kadar uyguladığı anayasası, tıpkı bizim birinci anayasamız gibi aynı kaynaktan: 1850 tarihli Prusya anayasasından gelme. Onlar almışlar uygulamışlar, uygulayabilmişler, biz almışız uygulayamamışız. Aradaki fark o. Yoksa onların örf ve adetlerine uygun olmasından değil, Türkiye'nin hukuki bünyesine göre yapacak olsaydık medenî kanunumuza ne diyecektik. Evlenme madde 1. Evlenmek isteyen erkek, kızı kaçırır. Madde 2. Eğer kaçırmazsa bir başlık öder. Bu başlığın ödenmemesi halinde kızın babası mahkemeye müracaat ederek icra yoluyla başlığı talep edebilir ve bunun gibi. Hukukî bünyemiz bu. Biz bunu mu saptamak istiyoruz. yoksa toplumumuzu çağdaş ve uygar bir düzeye mi çıkartmak istiyoruz? Onu gözönüne almak gerekti. Atatürk'ün yaptığı da bundan başka bir şey değildi ve böylelikle bütün devletin uyruklarını ilk defa olarak hukukî bağla yönetime, Devlete bağlayabildi. Bugün Ermenisi, Rum'u Süryani'si artık kilisesinde mi evleniyor, yoksa evlenme memurunun karşısında mı evleniyor?

Miras davasıyla karşı karşıya geldiği zaman gidip kendi kilisesinde yahut Yahudi ise havrasında mı çözdürüyor sorununu? Yoksa bizim Asliye Hukuk mahkemesine gidip orada mı davasını görüyor? Ancak Cumhuriyet'ten sonradır ki, yurtdaşlarımızdan din bağıyla veya soy bağıyla bize bağlı olmayanlar tam bir hukukî bağla devlete bağlanmışlardır. Bu bile büyük başarıdır.

Sözlerimi burada bitiriyorum efendim, soracak bir şeyiniz varsa hazırım.

CUMHURİYET EĞİTİMİNE GEÇİŞTE ATATÜRK'ÜN ETKİSİ

HIFZIRRAHMAN RAŞİT ÖYMEN

Emekli Öğretim Üyesi

Konumuzu Cumhuriyet eğitime geçiş dönemi sınırları içinde ele alacağız ve geçiş yıllarını da hesaba katarak Atatürk'ün etkisini belirtmeğe çalışacağız. Bu dönem bilindiği gibi 23 Nisan 1920 de Türkiye Büyük Millet Meclisinin Anakra'da toplanması, 25 Nisan 1920 tarihinde de İcra Vekilleri Heyetinin kurulmasıyla başlar. Cumhuriyetin ilanı olan 29 Ekim 1923 yılına kadar süren bu dönemin eğitime ait durumu ve gelişimi üzerindeki incelemelerimizi açıklarken kurtuluş savaşlarının başlatılmasında ve yeni devletin bu savaşların temel felsefesi üzerine kurulmasında öncülük eden *Atatürk*'ün Cumhuriyet öncesinden başlayan eğitime etkilerini de belirteceğiz. Bu süreyi, üç kademede incelemek mümkündür.

1. İşgal kuvvetlerinin vesayetine ve kontrolüne tâbi olan eski başkent İstanbul ve çevresiyle Yunan askerleri tarafından işgal edilen *Batı Anadolu dışındaki illerin öğretim ve eğitim kurumlarına el koyma ve onları millî kurtuluş savaşları anlayışı içinde yürütme devri*. Buna *mevcut örgütleri muhafaza ve idare etme devresi* demek mümkündür. Bu durum Büyük Millet Meclisi Riesi Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanan İcra Vekilleri Heyetinin mecliste okunan 9 Mayıs 1920 tarihli programında eğitim işleri için saptamış olduğu metinden ve ilk Umur-u Maarif Vekilinin bu işe başlarken 5 Mayıs 1920 tarihli bildirilerde de açıkça görülmektedir. Tarihî özelliği bakımından 1920 yılının ilk eğitim çabaları durumunu anlatmak için bu ilk belgeyi buraya alıyoruz.

“Maarif işlerindeki gayemiz, çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla *dini ve millî* bir hale koymak ve onları *cidal-i hayatta muvaffak kılacak, istinatgâhlarını kendi nefislerinde bulduracak kudret-i teşebbüs ve itimad-ı nefis* gibi seciyeler verecek, *müstahsil bir fikir ve suur* uyandıracak bir derece-i âliyeye isâl eylemek, tedrisatı resmiyeyi, bütün mekteplerimizi *en ilmi ve asrı* olan bu esasat ile kavaid-i sıhiye

dairelerinde yeniden tanzim ve *programlarını ıslah etmek*, mizac-ı millete ve şeraiti coğrafiye ve iklimiyemize, *ananat-i tarihiye ve ictimaiyemize* muvafık *ilmî ders kitapları* meydana getirmek, *halk kütlesinden lûgatleri toplayarak dilimizin kamusunu* yapmak, bizde ruhu milliyeyi nemalandıracak *asâr-i tarihiye, edebiye ve ictimaiyeyi* erbabına yazdırmak, âsarı atikai-milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, garp ve şarkın *müellefat-ı ilmiye ve fenniyesini* dilimize *tercüme ettirmek*, hasılı bir milletin hıfz-ı hayat ve mevcudiyeti için en mühim âmil olan maarif umuruna dikkat ve gayreti mahsusa ile çalışmaktır. *Bugün ise ilk işimiz mekâtib-i mevcudiyeyi hüsnü idare etmektir.*”

Bu ilk meclis programının son cümlesinde “*bugün ise ilk işimiz mevcut mektepleri iyi idare etmektir*” cümlesi yukarıda belirttiğimiz işe el koymanın resmî ifadesini vermektedir. Bu programın mecliste okunmasını izleyen 10 Mayıs 1920 de Umur-u Maarif Vekilinin Maarif Müdürlüklerine gönderdiği ilk genelgede de şunlar yazılıdır:

“Ankara’da umum mebusların (milletvekillerinin) intihabiyle maarif vekâletine ait umur-u rüyeteye tayin olundum. Gayem millete hizmettir. Bu da bütün maarif memurlarının gayret ve istikametleriyle edecekleri yardıma muhtaçtır. Bütün mülhakat ile merkeze ait mekâtib ve müessesatın isim ve mahalleriyle derecelerini emr-i idare ve tedris hususatını gösteren *istatistiklerle muallimlerin sicillerini*, ihtiyacat, nevakıs ve şikâyatı ve her yerdeki mekâtib-i vakfiye ve hususiyeyi, her kazadaki köylerin ve mekteplerin adetlerini (sayılarını) süratle göndermenizi rica ederim. İdare-i hususiyeden maaş alan muallimlerin hal-i perişanisi malûmdur. Maaşların muntazaman itâ ettirilmesini taht-ı temine almakla meşgulüm.”

Umur-u Maarif Vekili

Dr. Rıza Nur

Bu genelgede de görülüyor ki, mevcut öğretim ve eğitim kurumlarını, sayıları ve durumları ile tanımak ve bilmek ihtiyacı başta ele alınmak gerekmiştir. Bu nedenledir ki, 1920 merkez teşkilâtının ilk yeni kuruluşu *istatistik ve sicil müdürlüğü* mecliste okunan programda önemle belirtilen Türk kültürü hazinesini değerlendirme ihtiyacıyla bir de *Hars Dairesi* kurulmuştur. Bu dairenin işleri 1926 tarihinde 789 numaralı teşkilât kanunuyla kurulan Talim Terbiye Dairesinin işe başlamasına kadar devam etmiş, özellikle birinci Maarif Vekilinden sonra bu göreve atanan *Hamdullah Suphi Tanrıöver*’in vekilliği zama-

nında da önemli direktifler ve yönetmeliklerle konu üzerinde çalışılmıştı . Anketler ve derlemelerle çaba harcanmıştır. İstatistik Dairesi sayı ve malzemece Maarif Vekilliği çalışmalarını ayarlamak ve düzenlemek için ne kadar gerekli sayılmışsa Hars Dairesi de *Kurtuluş savaşlarının temel gücünü Atatürk'ün* deyimiyle *halktan ve millettten alan öz kaynağını değerlendirmek* ve bu açıdan eğitimi millileştirmek amacına yararlı olmak için ele alınmıştır. Bu araştırmalar Türk romantizminin de bir nevi kaynağı ve beşiği olmuştur.

2. *İkinci safha* ; Cumhuriyet eğitimine hazırlık safhalarıyla geçen süredir ki, 1921 Sakarya Harbi arifesinden zaferin kazanılmasına ve Lozan Barış'ının imzalanmasına kadar bir dönemi kapsamaktadır.

3. *Cumhuriyet Eğitimi doğrudan doğruya geçiş safhasıdır* ki, buna Cumhuriyet Eğitiminin hamle (atılım) devresi demek yerinde olur. Nitekim 1923 ve 1924'ten başlayarak çıkarılan yeni kanunlar değiştirilen yönetmelikler, programlar, dersler ve kitaplar üzerinde yeni zihniyetle yapılan çalışmalarında kendini göstermektedir. Bu üç safha ilerde niteliğini açıklayacağımız Cumhuriyet Eğitimi sistemine geçişin birbirini tamamlayan geliştirmeleri gibi değerlendirilecektir. Ancak bu arada eskiyle yeninin, kültür değişimleri kanunlarının doğal bir gereği olarak zaman zaman bir arada var olduğu ve bazan yeterince anlaşılmamış olduğu da inkâr edilemez.

Kesinlikle belirtmek isteriz ki, bu safhaların başından sonuna kadar Cumhuriyetin hamle yıllarında birbirini izlediğini gördüğümüz gelişmelerin eğitim alanındaki eğilimlerini ve değerlerini son nefesine kadar etkinliğini belirten derinliğine ve yaygınlığına ilişkin rehberliğini gözle görülen, elle tutulabilen belirgin karakteriyle ortaya çıkarmakta önderlik etkisi Atatürk'ten gelmiştir.

Cumhuriyet Eğitiminin Temel ilkeleri aslında ona vücut veren kurtuluş ve özgürlük savaşlarımızın ilkelerinden doğmuştur. Bütün gücünü de bu savaşların ruhundan almıştır. Çünkü bu savaşları başlatan, zafere ulaştıran ve ilkelerini içe ve dışa karşı dile getiren eşsiz kahraman Atatürk, önem verdiği Cumhuriyet Eğitiminin temel ilkelerini de daha Sakarya savaşlarına girmeden önce açıklamaya başlamıştı. Çünkü her şeyden önce Osmanlı Devletinin süre gelen kozmopolit bir eğitim anlayışının yanında yeni Türk Devleti'nin yeni eğitim görüşlerinin belirtilmesinin ve bunun gerçekleştirilebilmesi yollarına başvurulmasına ihtiyaç vardı ki, bu koşullar ve olanaklar Atatürk tarafından bir devrin bütünü içinde öne sürülmüş Cumhuriyetin

korunması ve yaşatılması için vazgeçilmez bir dayanak olarak değerlendirilmiştir. Bu geçiş devresinin yeni zihniyetini ise gene onun direktifleri ışığında aydınlatan Eğitim Bakanlığının bir dizi çalışmaları harekete getirilmiştir. Bunları incelemeye geçmeden önce I. safhada işe başlayan ihtilâl Hükümetinin eğitim örgütleri ve mensuplarını uyarmak ihtiyacı ile önemli bir bildirisini, o günlerin özelliğini göstermesi yönünden yazımıza alıyoruz:

10 Mayıs 1920 genelge: 2.

.....Maarif Müdürlüğüne

“Garbın köle etmek isteyen emperyalist tecavüzüne dûçar olan vatan ve milletimizin ne müthiş bir buhran karşısında olduğu malûmdur. Demek din ve milletimizin hayatı tehdit altındadır. Tarih sayfalarından açıkça görüldüğü veçhile, Avrupalıların müstemleke yapmak istedikleri memleketlerde tatbik ettikleri, bir vatan evladını, bir millet efradını, birbirine düşürüp kırdırmak ve sonra gelip hepsine birden boynuna esaret halkası geçirmek usulü, bugün bize de aynıyle tatbik edilmek isteniyor. Bu hale düşmüş olan milletlerin hal-i fecilerini tarihten öğrenip ders almazsak biz de sonunda onlar gibi dövünüp inleyeceğiz. Fakat iş işten geçmiş olacaktır.

İşte bunun içindir ki, siz Maarif Memurları *milletin en münever tabakası ve ilk sınıf-ı âlisi* olduğunuzdan bu babta *milleti irşad etmek vazifesiyle mükellefsiniz*. Ecnebilere satılmışların ilkaatına kimsenin kapılmamasını temin ediniz. *Bugün muhalefet ve muvafakat meselesi yoktur. Sadece bir vatan meselesi vardır*. Bütün cehdimiz onu kurtarmağa matûftur. Bu gayenin huzur-u mübarekinde ise her ne içtihad-ı siyâsî sahibi olursa olsun bütün milletin bir kitle teşkil etmesi lâzımdır. İşte kemal-i sükûn ve azimle *el ele vererek* çalışarak neticeye muntazır olmalarını herkese tavsiye etmek ile sizi tavzif ediyorum. Bunu irfan ve hamiyetinizden bekliyorum.

Büyük Millet Meclisi vahdet-i milliyeyi ihlâl edecek gafil ve hainler için bir *Hıyanet-i Vataniyye Kanunu* yapmıştır ki, şiddetle ve bilâmüsamaha tatbik edilecektir. Böyle şedit bir kanundan umumu haberdar ediniz. Milletimiz arasında bu kanuna mahall-i tatbik olacak bir fert yaratmamış olmasını tanrıdan temenni ve bunun tatbikini bana göstermemesini tazarru etmekteyim. Bu tahriratımı bütün mekteplere der’akap tamim ediniz.

Umur-u Maarif Vekili
Dr. Rıza Nur

Bu genelgenin temel nedenini bir de Gazi M. Kemal'in B.M.M. de yaptığı konuşmasından izleyelim:

"İlk meclisimizin açılış günü, İstanbul'dan yönetilen ayaklanma, Ankara'nın sekiz saat yakınına kadar gelmiş bulunuyordu. Samsun ve dolaylarında baş gösteren korkunç isyan, bütün çevreyi sarmak üzereydi. Yurdun doğusu, batısı, güneyi düşman ateşleri içinde yanıyordu. İşte davranışımızın başlangıcındaki görünüş!...

"Bugünkü parlak sonuca ulaşmak kolay olmadı. Başlangıç noktasıyla varış noktası arasındaki mesafenin büyüklüğünü ve kullanılan zamanın azlığını bir düşününüz!

Bu anıyı her zaman için taze tutmamız gerek. Çünkü bu bizim için gelecek çalışmalarımızda güven kaynağı olacaktır. Sizden önceki yüce meclis, ilk günlerin dehşeti karşısında yılgınlık göstermedi. Ulustan aldığı büyük güçle ödevini yürüttü. Yeni devletin hükümeti yiğitlikle savaşa atıldı. *Kışkırtmalara kurban olan halk kendine getirildi. Topsuz, tüfeksiz, cephanesiz, araçsız bir yığıntı haline getirilmiş olan ordu, diriltildi. İlk savaş günlerinde çok acı zorluklarla toparlanan düzensiz kuvvetler hemen düzgün birliklere çevrildi. Bu değişikliği kendi çıkarlarına aykırı bazı toplulukların haince direnişi kökünden kazındı. Memleketin talihi ve huzuru düzgün bir ordunun eline emanet edildi. Ulusal ordunun daha ilk kuruluş günlerinde gördüğü büyük ve değerli yararlıklar, milletçe hep şükranla hep minnetle anılsa yeridir¹."*

¹ Umuru-Maarif vekaletinin yukardaki tamimi üzerine Muallimler arasında ve halkın itibarlı kimselerinden Heyet-i Nasıha adıyla bazı heyetler kurulmaya başlanmıştır.

Bu bildiriyle ilgili bir anımızı buraya ilâve etmekten kendimizi alamıyacağız. Bakanlık genelgesinin okullara duyurulduğu günlerde Kastamonu Erkek Öğretmen Okulunun Fenni terbiye ve Ruhیات öğretmenliği ile başlayan Hocalığının ilk yılını yaşıyordum. İstanbul Hükümetinin harekete geçirdiği bozguncu kuvvetler, Adapazarı, Düzce, Bolu üzerinden Gerede'yi de kendilerine katarak Kastamonu'nun Araç İlçesi yakınlarına kadar sokulmuşlardı. Böylece hem Ankara'nın o zaman tek bağlantı yolu İnebolu, Kastamonu-Ankara irtibatını kesecekler, hem de Ankara'yı çevirmiş ve isyanları Anadolu topraklarına yaymış olacaktı. Vilâyet erkânı oluk başında milis bölüklerini hazırlayıp yola çıkarmak talimlerine başlamışlardı. Hapishanenin boşaltılması bile düşünülmekteydi. Vali Cemal Bey (Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin Mabeyinciliğini yapmış şair ruhlu fakat Ankara hükümetine sadık bir zattı) makamında Vilâyet Kadısı Aşir Efendi olduğu halde, Kastamonu Lisesi Müdürü Mehmet Behçet (Yazar), Darülmuallimin Fenni Terbiye (Pedagoji) öğretmen-i Hıfzırrahman Raşit, ve Ulum-u Diniye Öğ-

O zaman İcra Vekillerinin her biri Büyük Millet Meclisi tarafından doğrudan doğruya seçiliyordu. Bu usule göre, Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Umur-u Maarif Vekili olarak seçilmişti. Ancak bu seçim Hamdullah Suphi Tanrıöver ile kendisi arasında birkaç tur çekişmesinden sonra hattâ Hamdullah Suphi Tanrıöver'in söz alarak kendisine verilen oyların Rıza Nur Bey'e verilmesini önermesi üzerine sonuçlanmıştı ki, bu sahneyi, o günlerdeki Millî Birlik havasının takdirle anılacak bir örneği olduğu için Meclis zabıtlarından bu yazımıza alıyoruz²:

"3 Mayıs 1920'deki seçime 137 kişi katılmış, Eğitim Bakanlığı adaylarından Hamdullah Suphi Bey 60 ve toplantıda bulunmayan öteki aday Rıza Nur Bey 43 oy aldıklarından çoğunluğu sağlayamayan iki aday da seçilememişti. İkinci oylamada H. Suphi Bey 66 ve Rıza Nur Bey 42 oy aldıklarından yine hiçbiri çoğunluk sağlayamamış ve ertesi günü yapılan oylamada 64 salt çoğunluğa karşı 65 oy alan Rıza Nur Bey Eğitim Bakanı olmuştu. Durumu öğrenen Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey, hemen meclise gelip söz alarak kürsüye çıkmış; oylamanın üç kere yapılması zorunluğunda kalınmasının ken-

retmeni Nuri Efendileri Araç istikametine gönderilecek bir Heyet-i Nasıha (öğüt verme heyeti) olarak görevlendirdiğini bu Genelgeden de bahsederek emirlerini şöyle açıklamıştı:

"Atalarımız, Peygamber'in emrine uyarak bir elde kalem, bir elde seyf (kılıç) düşmanları yüz geri etmek için savaşmışlardı. Bugün memleket, öğretmen ordusundan da bu kutsal hizmeti bekliyor. İstiklâl savaşına girişenlerin çabalarını engellemek için her yerde halkı zehirlemeye koyulmuşlardır. Hemen bu asilerin sızdığı bölgelere yetişmek üzere hazırlığınızı görüp, sefere çıkma zamanınızı da makama bildirmenizi rica ediyorum."

Bu ciddi sahnenin derin düşüncesi içinde Vilâyet makamına ne için çağrıldığımızı, bu konuşma üzerine öğrenmiş bulunuyorduk. Birinci Dünya harbi içinde Trabzon'un işgali nedeniyle Kastamonu'ya göç etmiş olan Tüccardan Ruhi ve Cemal Beyler aracılığıyla bir portatif karyola tedariki için buşvurmamın ertesi günü yola çıkmayı düşündüğümüz bir anda asilerin Gerede Boğazında mills kuvvetler tarafından bozguna uğratılıp geri çekilmeleri haberinin gelmesi üzerine Vilâyet, bizi de görevden alıkoymak kararını vermiştir. Fakat, beraber çalıştığımız öğretmen arkadaşlardan Riyaziyeci Kemal bey (Filistin Cephesinde şarapnal parçalarıyla yaralanarak görme kabiliyetini oldukça yitirmiş ve sonra Bursa, Lisesind verimli çalışmalarıyla çalışmış bir arkadaştı) Öğretmen Okulu talebesini silâhlendirmamız için Mustafa Kemal'e müşterek imzamızla çekilecek bir telgraf hazırlamıştı.

² Mahmut Goloğlu, "Üçüncü Meşrutiyet 1920" 1970 - Ankara, sayfa 171 - 172.

³B Bir notumuz B. M. M. üyelerinin tereddüdünün sebepsiz olmadığı, ölümlünden sonra kötü maksatlarla yayınlanan eserinden de anlaşılmıştır. H. R. Ö.

disi hakkında bir tereddüdün² ifadesi olduğunu, son oylamada aldığı oy sayısının da bu kararı pekiştirdiğini, salt çoğunluktan bir tek sayı fazla olan zayıf güven oyunun anlamlı olduğunu, parlamenter düzenin bunu gerektirdiğini anlatarak istifa etmiş ve adaylıkta rakibi olan Hamdullah Suphi Bey'i överek "Hamdullah Suphi Bey gerçekten bu işe yeterli ve lâyıktır. Onu tavsiye ederim." demiştir. Hamdullah Suphi Bey ise, oylama sonucunun böyle oluşunun oylarının iki adaya dağılmasından ileri geldiğini, yoksa Rıza Nur Bey'in çok daha fazla oya lâyık olduğunu belirterek "Memleketimizdeki siyaset hayatta gerçekten iyi bir ün yapmış ve yurtseverliğini ispatlamış olan bu arkadaşımıza karşı Yüksek Meclisinize düşen görev vardır. Bu da, ona büyük çoğunlukla güven göstermektedir." demiş, Meclis Başkanı da Hamdullah Suphi Bey'in bu isteğini oya koymuş ve "kabul, oybirliği ile kabul, yaşasın birlik" sesleri arasında, Rıza Nur Bey'e oybirliği ile güven gösterildiğini açıklamış, o da bu durum karşısında bakanlık görevini kabullenmiştir."

"Yaşasın Birlik" sözündeki içtenlikle biten bu ilginç seçim yankısının birbirini izleyen biçimde yüklenilen Umur-u Maarif Vekâletinde Rıza Nur'dan sonra Tanrıöver Türk kültürü ve Türk dili üzerinde denebilir ki, birleşik doğrultuda çabalar harcamışlardır. Ne var ki, siyasî hayatımızın başka konularda da görüldüğü gibi Dr. Rıza Nur Lozan anlaşmasından sonraki davranışlarında menfi bir doğrultuya kendini kaptırarak çıktığı yurt dışında Atatürk'ün büyük varlığını ve kişiliğini yeren, küçültmek isteyen bir biçimde yayınların da yazarı olmak talihsizliğine uğramıştır. Sayın Tanrıöver ise, ikinci defa Maarif Vekili olduktan sonraki ayrılışını ve Atatürk'ün ölümünden sonra Türkocaklarının kapatılarak daha geniş kapsamlı bir halk eğitimi örgütü olan Halkevlerinin kuruluşu arifesinde bu ocakların Genel Başkanı olarak direnişte bulunmayı kendi prestiji hesabına bir davranış özgürlüğü olarak ortaya koymuştur. Her iki bakanın daha çok Ziya Gökalp'ten esinlenerek eşdeğer çizgideki çabaları Türk dilini ve Türk harsını (kültürünü) Bakanlık otoritesiyle değerlendirmede öncülük yaptıklarını söylemek yerinde olacaktır. Örneğin Dr. Rıza Nur'un o günlerin havasına uygun davranışları göstermedeki direktifleri yanında resmî yazışmalarda "*sade bir Türkçe ile yazılmasını, lüzumsuz Arapça ve Farsça kelimelerin, terkiplerin, cemilerin, edatların terkedilmesinin*, kısa Türkçe sözlerle ve kesik cümlelerle maksadın anlatılmasını, eskisi gibi elkab (lapaklar) ve sonlarında da birtakım lüzumsuz ibarelerin kullanılmamasını sağlamıştır. Ayrıca Millî Kamus'un Umur-u Maarif Vekâletinin görevleri

arasında yer alan özelliğini gerçekleştirmek için giriştikleri hareketlerde birbirini tamamlayan direktifler ve örnekler vermekte her iki bakanın âdeta yarışa giriştikleri görülmektedir. Bu görüntüyü açıkça belirten Bakanlık emirleri örneklerini de bu yazımıza alıyoruz³.

“Türk Harsı Dairesinin vazifesi; Millî lisan ve edebiyat hakkında tetkikatta bulunmak, Millî vazinle yazılı âsar ile son asrın Osmanlı Türkleri tarafından yazılmış mühim eserleri, atasözlerini, bilmecelelerini, hikâye ve masalları, Millî oyunlar, kıyafetleri, Millî anane, itiyad ve itikatları toplamak; şarkılar, türküler ve maniler derlemek, Millî âsar ve abideleri muhafaza ile Millî eserlerden mürekkep müzeler ihdas etmek, Millî opera ve tiyatrolarla meşgul olmak, tarih-i Millîyi kayd ve tesbite müteallik vesikaları hazırlamak, milletin âlimlerini, mucitlerini hulâsa milletin ne olduğunu kendisine göstermeğe ve tanıtmaya çalışmak...”

“Kuvvetli bir Harsa malik bulunan rakip milletler muvacehesinde mevcudiyetimizi koruyabilmek için dilimizi, harsımızı kuvvetlendirmek ve bu türlü siyasî ve içtimâî tesirlerin tahribinden korumak vazifesini bir dakika unutmamak mecburiyeti karşısında bulunduğumuzu izaha hacet yoktur. Münevver ve asrın icabatını müdrik bulunan arkadaşlarımın bu hususta irşada muhtaç bulunmadıklarına kaniim. İstanbul lehçesinde gaip olmuş ve fakat halk dilinde yaşamakta bulunmuş olan bütün kelimeleri zabt ve kaydederek mükemmel bir Türk kamusu yapmaya teşebbüs ettim. Maiyetinizdeki her muallimin bulunduğu şehir, kasaba ve köy halkının kullandığı Türkçe lügatlerden İstanbulca malûm olmayan ve Kamus-u Türkide bulunmayan yahut telâffuz ve manaca yanlış kaydedilmiş olan kelimelerin izahat-ı lâzimesi ile kayt ve zabt edilmesini rica ederim.”

“Bu maksat için muallimler köylü ve şehirli ahali ile temasa gelerek mükâleme esnasında tesadüf edecekleri lügatleri kaydetmekle beraber dükkânları ve saireyi dolaşarak eşya ve aletlerin, hayvanat ve nebatatın ve maadinin isimlerini sorup öğrenmek ve mümkünse resimlerini de yapmak iktiza eder. Evvelce de bu bapta yapılmış tetkikat varsa onların da birer suretinin irsalini temenni eylerim.”

“Darbı-meseller, millî masallar ve türkülerin de aynı zamanda zabtı lüzumunu hassaten ilâve eylerim. Bu pek büyük ve mühim vatanî bir hizmet olduğundan ilim ordusu kumandanlarından olan

³ Sayın Halil İbrahim Akçam'ın günü-gününe tutulmuş özel notlarından.

muallimlerin tatil müddetlerini, diğer zamanlardan kesecekleri vakitleri seve seve bu maksad-ı millîye hasredeceklerinden eminim. Keza idadî ve sultanî mekteplerinde oraya mahsus mahallî ve millî birer tarih-i tabîî müzeleri tesis ve bunun için de ora nebatat, hayvanat ve ahcarının (taşlarını) toplanıp ahaliden isimlerini öğrenmek kayd ve hayvanatı tahnit ile hıfzeylemeleri lâzımdır. Artık memurlarımız bu asrî tarzda çalışmazsa, vatanımız ecnebi ellere geçecek ve neticeten mevkilerinden mahrum kalacaktır. Keyfiyeti lâıyk olduğu ehemmiyetle telâkki ederek husulüne bezl-i himmet olunmasını ve netice-i mesâinin de peyderpey bildirilmesini ve hizmet-i mahsusası sebkedeceklerin taltif olunacağını ilâve eylerim. Her kelime bir kâğıt üzerine aynı zamanda *lâtin harfleriyle* de yazılsın. Manası izah, müştakkatı kayd ve kullanıldığı şehir, köy işaret edilsin efendim.”

Bu genelgenin yanı sıra “Türk varlığının 9 asırlık Anadolu’daki hayatını ispatlayan millî abidelerinin tahribattan korunması gereği maarif örgütlerine ve mensuplarına önemle duyurulduğu gibi belediye meclislerinin de murakabe ve mesuliyet ortaklığına katılması ve bu konuyu kapsayan eserlerin tutulacak numaralı listelerinden birer örneğinin de Vekâlete gönderilmesi lüzumu bildirilmiştir. Gene bu cümleden olarak bulunulan yerdeki camilerin, tekkelerin, türbelerin, tarihî mezarlıkların, sebillerle çeşmelerin, köprülerin, hanların, hamamların, kütüphanelerin, çinilerin, kervansarayların, elyazması kitapların, eski silâhlara ait takımlar ve işlemeleri, bakır kapların, eski halı ve seccadelerin, peşkirlerin, çevrelerin, Türk sanat ve zevkini gösteren eserlerin, Turanî menşei olan Hititlerin heykeller üzerindeki yazı, işaret ve şekillerin de derlenmesi” bu görevin ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Maarif Vekilliği sırasında da *Hars Dairesi* işleri üzerinde millî eğitimin kökleri olarak anılan bu konuyu ilk genelgede olmayan bazı açıklamalar eklenmiştir. Her iki vekilin Türkçülük ve Milliyetçilik yolunda bilinen duygusallığı tarih ve güzel sanatlar dallarındaki ilişkileri Tanrıöver’in İstanbul Darülfünununda ve Darülmuallimininde geçen Sanat tarihi ve terbiye hocalığı sırasındaki ilgisinin ve Türkocakları başkanlığı kişiliğinden gelen etkileri de olmuştur. Örneğin Tanrıöver’in, dil ve edebiyat konusunda bozlak, mani, koşma, ilâhi, ağıt, ninni gibi yaygın parçaların notaları ile birlikte zabtolunmasını, destan, masal, bilmece

ve atasözleriyle kandil, bayram, düğün, ölüm gibi törenlerle yaşanan âdet ve geleneklerin, İslâm ve Türk eserleriyle abidelerinden oymacılık, tahta işleri, kakma, taşçılık, mozaik, çini, sedef itibarıyla köşeleri, cepheleri, minber, mihrap, kapı, pençere, kubbe, levha, görz, şamdan, kandil gibi parçaların da asıllarının veya resimlerinin gene yazma kitaplardan tezhip (süsleme), ciltleme, tasvirçilik, minyatürler, iç çamaşırlarının özelliklerini gösteren gelinlik, kızlık, kadınlık, çocuk, güveylik gibi elbiselerle ahali, eşraf, her sınıf halk giysilerinden örnekler araştırılıp saklanması ve mümkünse gönderilmesi de ilk vekilin yukarıda geçen genelgesine ek olarak örgütlere bildirilmiştir.

Ancak her iki vekilin de üzerinde önemle durdukları bu konular o günlerin olanaklarının azlığı, savaş haline yeniden girişin istikrarsız durumu öğretmenlerin özel bir alâka ve uzmanlık isteyen bu konulardaki ilgi ve hazırlıklarının yeterli olmayışı gibi nedenlerle önemli bir başarı ve gelişme sağlanamadığı gibi *Hars Dairesi* 1926 daki teşkilât kanunuyla lâğvedilmiştir. Buraya bir müşahedemizi de katmak için Sayın Hamdullah Suphi Tanöver'in Ankara'daki mütevazî vekâlet makamında ziyaret ettiğimiz zaman Hars Dairesi Müdürü genç Hâmit Zübeyr (Koşay) ın elinde tarihî bir kılıç ile odasına girip üzerindeki yapılaş tarihi ile yapanın adını göstererek bilgi verdiğini, Bakanlık çalışmaları için başka bir deyimle klâsik öğretim usullerinin dışına çıkmayan bir bakanlıkta görülmemiş bir hal olarak bugünkü gibi hatırlıyorum⁴. Bu konudaki çalışmaların romantik bir görünüş olarak kalmasının bir nedeni de denebilir ki, bakanlık teşkilâtının hemen her dairesinin birer müdür ve kâtipten oluşması sonraki gelişmelerinde görülen ve özellikle Atatürk'ün Onuncu yıl Nutku'nda belirtilen güzel sanatları sevmek ve onda yükselmek şiarını Türk varlığındaki değer ve istidadının açıklanması ve bununla ilgili olarak ileriki bölümlerde incelemesine gireceğimiz güzel sanat kuruluşları ile halk eğitiminin teşkilâtlandırılması, Türk tarih tezinin açıklanması ve Türk Tarih Kurumu'nun birer Enstitü gibi çalışmaları gerekmiştir. Ancak gene de o günlerden başlayan bu davranış ilk çevre müzelerinin kuruluşuna ve çevre bilgisinin derlenmesine ön ayak olmuştur.

⁴ Maarif vekâleti binası o sırada eski Taş mektep Ankara idadisi bahçesinde (şimdiki numune hastahanesinin altında) merdiveni dışardan çıkılan 2 katlı bir şantiye binası kadar ufak bir yerdî. H. R. Ö.

İlk Umur-u Maarif Vekilliğinin bu doğrultuda önemli bir davranışı da “atalarımız tarafından kullanıldığı halde sonradan özellikle islâmiyeti kabulden sonra yavaş yavaş terkedilen ve son zamanlarda büsbütün ortadan kalkmış olan Türk adlarının öğrencilere verilmesine çalışılması, birbirlerini bu adlarla çağırma ve teşvik edici olmaları ve her Türkün bir aile adı ve bir Türk adı bulunması lüzumu da maarif örgütlerine duyurması olmuştur. Nitekim bu vekâlet duyurusuna uyarak o tarihlerde Eskişehir Öğretmen Okulunda öğretmen bulunan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’da tahsil arkadaşlığımızı beraber yaptığımız arkadaşlardan Fuat ve Hakkı’dan birincisi Gündüzalp, ikincisi de Tonguç soyadlarını vekâletin bu duyurusu üzerine almışlardır. Ancak Hakkı bu soyadını Gündüzalp’ten çok sonra soyadı kanunu çıkınca kullanmıştır. Besim Atalay yeni vekâletin ilk Hars Dairesi Müdürü ve Kütahya milletvekili bu maksada yararlı olmak için “*Eski Türk Adları*” derlemesini yazmış ve bastırmıştır. Cumhuriyet yıllarında doğan çocuklara ad vermede olduğu kadar soyadı kanunuyla sonradan genelleştirilen bu durum için bu esercikten yararlanan aileler çok olmuştur.

Görülüyor ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin 1920 de Ankara’da kurulan Umur-u Maarif Vekâletinin 1920-1921 yıllarındaki çalışmalarının başında millî intikaller ve halka dayalı bir öğretim ve eğitim hazırlığıyla dilin sadeliği ve halkın sanat eserlerinin değerlendirilmesine önem verilmiş, ayrıca bir millî kamus hazırlama işi de programa alınmıştır. Aslında bu konu o tarihlerdeki Türkiye Büyük Millet Meclisi ve o meclisin hükümetinin aynı zamanda başkanı olan Mustafa Kemal’in başkanlık ettiği İcra Vekilleri Heyetinin ilk maarif programında yer almıştır.

Fikrin köklülüğüne ve ortaya ilk atılışına kadar gerilere gitmek bir cümle ile tarihî seyrini ve gelişimini izlemeye geçince burada adlarını birer birer anmayı düşünmediğimiz öncülerden bu yana Selânik’deki Genç Kalemler hareketine katılan Türk düşünürü *Ziya Gökalp* etkisini hatırlatmadan da geçemeyiz. Çünkü bu görevi yüklenen Hars Dairesinin taşıdığı isim *Hars* kelimesi bile kültür karşılığı olarak onun tarafından bulunmuş ve Türkçülüğün Esasları kitabında yer aldığı gibi iki vekilin ele aldıkları konuyu bu eserinde “Türk edebiyatı halkın atasözleriyle bilmecelelerinden halk masallarıyla halk koşmalarından, destanlarından, halk cenknameleriyle menkıbelerinden, tekkelerin ilâhileriyle nefeslerinden, halkın güldürücü kukla-

larından ve halk tiyatrosundan ibarettir. Atasözleri doğrudan doğruya halkın hikmetleridir. Bunlar Türkün mitolojik çağlarından başlayarak gelenek yoluyla zamanımıza kadar gelen peri masallarıyla dev masallarıdır. Dede Korkut kitabındaki masallar da ozandan ozana sözlü bir surette aktarılacak ancak bir kaç yüzyıl önce yazılmıştır. Kısacası millî kültürün (harsın) canlı bir müzesi olan halktır” diyen O’dur⁵.

İlk defa onun Meşrutiyet devrinde kullandığı “hars” deyişiyle kapsamının ayrıntılarını da belirttiği, bu konuyu Türkün destanı ve haması anıları bir nevi romantizmi olarak millî mücadele yıllarının benimsediği bu çabalar, eğitimin millî yapısı için değerlendirilmiş ve Bakanlıkta kurulan *Hars Encümeni*’nden başka 1 Ocak 1924 de (*Hars Müfettişleri ile Hars ressam ve mimarlarının görevlerine dair bir de talimatname* çıkarılmıştır. Bu yönetmeliğin ikinci maddesinde “Hars Müfettişleri doğrudan doğruya Maarif Vekâletine merbut olup, ilmî ve idarî işler için Vekâletin Hars Genel Müdürlüğü ile muhabere ederler” denilmiş, dördüncü maddesinde de “Müfettişler gezdikleri mahallerde etnografya tetkikleri de yaparak halk arasında deveran eden ve halkiyyat (*folklor*) namı altında toplanan bilcümle mahallî deyimleri, darb-ı meselleri, hikâyeleri, efsaneleri, türküler, şüirleri, destanları, ninnileri, ilâhileri, masalları, bilmeceleri v.b. kayıd ve zabt eserler. Türkü ve ilâhilerin notalarını da kaydetmeğe çalışırlar. Teftiş ettikleri bölgelerin eski ve yeni tarihiyle coğrafyasına ait malûmat toplamak ve tetkikler yapmakla da mükellef tutulurlar. Ayrıca belediyenin, zabitanın, mülkî ve askerî makamların dikkatlerini çekip desteklerini isterler. Bu yönetmelikten aldığımız maddeler (ki aslı onüç maddeyi bulmaktadır) de gösteriyor ki, birinci Maarif Vekili Dr. Rıza Nur ve Hamdullah Suphi zamanlarında 1920-1921 yıllarında) girilen bu yeni çalışma alanı Cumhuriyetin ilânını müteakip plânlamak istenmiştir. Bu görüş, 1932 de Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu gibi millî benliğin özünü teşkil eden temel konular yanında Halkevlerinin açılması türlü dernekler kurulması radyo ve televizyonlarda bu yaşantılara yer verilmesi, genel ölçülerde canlandırılmasına etken olmuştur. Bu anlayış, Meşrutiyetin ünlü pedagogu İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’na “*Türke Doğru*”⁶ adlı eserini yazdırdığı

⁵ Türkçülüğün Esasları, Ziya Gökalp “Millî Kültür ve Medeniyet, Halka Doğru” hazırlayan: Mehmet Kaplan.

⁶ Millî Terbiye ve Maarif Meselesi, Ziya Gökalp Maarif ve Hars, yeni Mecmua sayı 2, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm yayınları.

gibi “Türk Gencine Öğütler” başlığını taşıyan şu cümlelerle 1973 de gene onun tarafından böylece tekrarlanmış oluyor: “Türk Kültürü, efsanelerde, masallarda, Nasreddin Hoca, Bektaşî fıkralarında, ata-sözlerinde, halk şairlerinde, kahramanlardadır”⁷.

Millî - Demokratik - Eğitime Geçiş

Dinî inançlar ve bunların ibadet ve törenleri Cumhuriyete karkî öğretîm programlarında ve yönetmeliklerinde Osmanlı İmparatorluğunun teokratik düzenine uygun olarak genellikle mecburiyet kayıtlarıyla uygulandığı halde saltanatın ve hilafetin kaldırılmasından sonra öğretîm ve eğîtim daha çok *millî, demokratik ve lâik bir istikamette* gelişmiştir. Bu durum Ziya Gökalp’in sıraladığı umdeler arasında çağdaşlaşmak (muasırlaşmak) ilkesini de karşılamıştır denebilir. Ancak Kurtuluş savaşları boyunca Cumhuriyetin ilânına kadar olan öğretîm programları ve yönetmelikleri ve bakanların tutumu milliyeti zaman zaman din ile bir arada ayrılmaz bir bütün gibi ele almalarına karşı bazen her iki ilkeyi tercihler yapmak suretiyle değerkendirme eğîlimlerini de göstermiştir. Bu hususta kesin bir sonuca varmak için eğîtim dinî mi olmalıdır, millî mi olmalıdır sorusu da ortaya atılmıştır. Bu soruyu Atatürk bir ara kendisini ziyarete gelen İstanbul Darülfünun heyetinin o zaman başkanı sıfatıyla *Darülfünun Emîni* yani (rektörü) Sayın İ. H. Baltacıoğlu’na da sormuştur.

Belirttiğimiz gibi Cumhuriyet eğîtimine geçiş devresini kurtuluş savaşları sonrası yıllarında eğîtimin Cumhuriyet öncesindeki intikallerden (geleneklerden) kalan dinî eğîtim ile millî eğîtimin uzlaştırılması üzerindeki yazışmalar ve tartışmalar B. M. M. içinde de eksik değildi. Atatürk’e bir konuşmasında kullandığı namütenahi (sonsuz) sözünü bir daha kullanmamasını hulûs ile söyleyen mebuslar bile I. Millet meclisinde vardı⁸.

“Örneğin İkdâm Gazetesi Başyazarı Ahmet Cevdet bu konuyla ilgili bir yazısının sonunu şöyle bitiriyordu. “Tedisat-ı Diniye, tedrisat-ı milliye ile birlikte sevkölunabilir. Yalnız müderrisleri bulmalı ve dinin ne veçhile tedris edileceğini (öğretileceğini) bir heyet-i ilmiyye tayin etmelidir” diye bitiriyordu. Bu cümleyi Türkiye Maarif

⁷ Yeni Adam Mecmuası, Ekim 1973 sayı: 866.

⁸ Hakan lakabı ile tanınan Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey gibi.

tarihi adlı eserinin son cildine aktaran Sayın Osman Ergin⁹ şu yorumda bulunmuştur: “Cumhuriyetin ilânından sonra terbiyenin millî mi yoksa dinî mi olması münakaşası bizde de başgöstermiş ve nihayet millî olmasında karar kılınmıştır.” diyor ve konuya Atatürk’ün bir davranışı ile ilişki kurarak şöyle devam ediyor:

“Atatürk’ün bu kararı vermeden önce adeti veçhile, bu mevzuu ne suretle ve kimlerle münakaşa etmiş olduğunu ve sonunda katî adımı nasıl atmış bulunduğunu gösteren bir vesikaya sahibiz. O vesika, Profesör İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun hatıratında görülen bir yazısıdır. Baltacıoğlu diyor ki:

1924 Şubatı içinde Ankara’da bulunuyoruz. Maksadımız Darülfünun ihtiyaçları hakkında Maarif Vekâletiyle temas etmektir. Bir heyet halinde idik. Bu heyetin içinde Edebiyat Fakültesi Reisi Köprülüzade Fuat, Hukuk Fakültesi Reisi Aynîzade Tahsin, Tıp Fakültesi Reisi merhum Dr. Vasıf ve Fen Fakültesi müderrislerinden riya-ziyeci Şükrü vardı. Başvekilimiz Darülfünun heyetini akşam yemeğine çağırılmışlardı. Başvekilimizi daha çok tanımak fırsatını elde ettiğim için çok sevinmiştim. Umumî mefhumlar içine kendini hapsedmeyen, realiteleri bütün mudîliği ve tafsîlâtıyla kavrayan bir zekâ karşısında bulunuyorduk. Cevaplarımızda objektif ve katî olmak için bütün cehdimizi sarfediyorduk. Hiç şüphe yok ki, idealist olduğu kadar da realist olan bir zekânın karşısında bulunuyorduk. Maarif Vekili merhum İsmail Safa da bu yemekte idi.

İzmir’e vardık. Gazi, Millî kahraman¹⁰ karşılamak üzere istasyona gelmişlerdi. Trenin penceresinden kendisini gördüğüm zaman gayrı ihtiyarî heyecan duydum. Hemen aşağıya indik. Gazi her birimizin ayrı ayrı elini sıktı ve iltifat etti. “Buyurun” dedi, yürüdük. İstasyon kapısında veda edildi, ayrıldık. O gün bir yaver geldi. “Bu akşam saat beşte Gazi Paşa hazretlerine davetlisiniz, sizi tam saat beşte kendi vesaitimizle alacağız, dedi. Biz çok heyecanlı idik. Saat beşi dört gözle bekliyorduk. Kendileri ufak bir odada bizi kabul ettiler. Gazi tunçtan bir sanat eseri, bir heykel gibi ayakta ve hareketsiz duruyordu. Bu manzara çok haşyet verici idi. Bütün samimi-yetimle söylüyorum, ulu bir mabette mabudunun huzuruna çıkmış bir âbit gibi vect, huşû duymakta idim. Elini sıktım. Hiçbir şey

⁹ Türkiye Maarif Tarihi, cilt 5, sayfa 1359.

¹⁰ Sözü geçen Kahraman Başvekil İsmet İnönü’dür. H. R. Ö.

söylemedi ve oturmamızı işaret etti. Heyetin duyduğu saadet halini kendilerine ifade etmek için müsaadesini istedim.

Hemen ilmî bir görüşme başlamıştı. Mesele şu idi: *Terbiye dinî mi olmalı, millî mi olmalı?* Bu soruyu bana soruyorlardı. Bu, Türkiye'de yıllarca terbiye mevzuları üzerinde çalışmış, ders vermiş, şimdi de memleketin en yüksek ilim müessesesini temsil eden bir adama karşı sorulan soru idi. Bahsin büyük ve tarihî ehemmiyetine kavuşuyordum. Bütün dikkatimi topladım. Verdiğim cevabın hulâsasını buraya yazıyım. "*Din içtimâî bir müessesedir. Realitede yaşamaktadır. Fakat devlet onu mekteplerinde öğretmeye mecbur değildir. Devlet terbiyesini lâikleştirmelidir.*"

Gazi ikinci sorusunu sordular: "Böyle bir lâisizasyon (Laikleştirme) hareketini halk nasıl telâkki eder?" Hiç tereddütsüz cevap verdim: "*Türk milleti lâik terbiye esasını çok iyi kabul edecektir. Çünkü dünyanın en realist en müsbet kafalı bir milletidir.*"

Aslında Atatürk ilerki sayfalarda ye alan tam metnini vereceğimiz ve daha Sakarya Muharebesinin başlamasından önce 1921 yılı 16 Temmuz'unda Ankara'daki Maarif Kongresini açış nutkunda eğitimin millî olması esasını ve hattâ yapısını temel çizgileriyle açıklamış ve uzmanlardan sadece bunun program ve metodlarının hazırlanıp uygulanmasına geçilmesini bir deriktif halinde belirtmiştir. Fakat her işaret ve direktifin yarattığı hareket gücünün etkisiyle bir takım şekillerin ortaya çıkması da doğaldır. Örneğin Lâtin harflerinin kabulü 1928 de olduğu halde üzerinde konuşmalar en azından 10 sene öncesine kadar uzayan süre içinde türlü biçimle de hattâ Enver Paşa'nın bitişmeyen harfler şeklinde eski alfabenin ıslâhı konusunda ileri sürülmüş, fakat hiçbirisi yürürlük gücüne kavuşturulmamıştır. Yukarıda soru cevap biçiminde geçen diyalog gibi bir başlık da bu cümleden olarak İstanbul Muallimler Cemiyeti tarafından yayınlanan Muallimler Mecmuasında "*Lâtin harfleri hakkında bir istimzaç*" başlığıyla o zamanki basında önemli bir tartışma diye görüyoruz. Bu münasebetle derginin açtığı ankete verilen cevaplardan birinin sonunda şu mütalaa yer almıştır. "Türkler, muhtelif devirlerde birkaç defa harf değiştirmiştir. Bunu bir din ve milliyet meselesi yapmakta isabet olamaz ¹¹".

¹¹ Muallimler Mecmuası, Sayı 2, Sayfa 23 - 1922.

Eğitimin millîleştirilmesi konusunda Cumhuriyetten önceki 3 bakan zamanında dinî eğitimle millî eğitim birlikte ve ayrılmaz bir parçası olarak hattâ üçüncü Maarif Vekili Mehmet Vehbi Bulak zamanında medreseler ve dinî eğitim konuları yeni bir ıslahatla ele alınmak istenmişse de eğitimin Cumhuriyetin ilânı ile *demokratik* ve *lâik* bir yönde geliştirilmesi çabaları yepyeni bir yapıya dönüşülmesi fikrini daha çok güçlendirmişti. Bu değişimde başta gelen etken ise Türk devrimlerinin başta devlet şeklinin hanedan ve saltanat ve hilâfet müesseselerinden sıyrılarak modern bir niteliğe kavuşturulması olmuştur. Nitekim Cumhuriyeti izleyen ilk yılda bu anlamda öğretim birliği kanunu çıkarılmış olduğu gibi aynı günde bir kısım öğretim örgütlerinin idaresine hâkim olan şeriye ve evkaf vekâletleri aynı günde çıkan kanunlarla lâğvedilmiş ve Cumhuriyetin ilânıyla saltanat ve onu izleyen yılda da hilâfet müessesesi tarihe kavuşmuş ve bu temel değişiklikler nedeninin öğretim ve eğitimde yapacağı değişiklikleri birbiri arkasından gerektirmiştir. Bu bölümün Cumhuriyete geçişten sonraki dönemde ayrıca inceleyeceğiz. Burada sadece gelişme istikameti olarak eğitimin dinî bir başlangıçtan *millî* bir yapıya dönüştüğü Cumhuriyetten bu yana ise Kurtuluş savaşlarının doğal bir sonucu olarak güçlenen bu akım vatandaşlık hakları ve görevleri ve tam bağımsızlık ilkesinin gerekleri olarak *demokratik* ve *lâik* bir doğrultuda ve çağdaş ölçülere uyularak İlkokul kademesinden üniversiteye kadar Yönetmelikler, programlar, dersler ve kitapları üzerindeki yeni zihniyetle yapılan çalışmalarda kendini göstermektedir. Bu üç safha ilerde niteliğini açıklayacağımız Cumhuriyet Eğitimi sistemine geçişin birbirini tamamlayan aşamaları gibi değerlendirilebilir. Ancak bu arada eskiyle yeninin, kültür değişimleri kanunlarının doğal bir gereği olarak zaman zaman bir arada var olduğu ve bazan yeterince anlaşılmamış olduğu da inkâr edilemez.

Kesinlikle belirtmek isteriz ki, bu safhaların başından sonuna kadar Cumhuriyetin hamle yıllarının birbirini izlediğini gördüğümüz gelişmelerin eğitim alanına sardırılmasında Atatürk'ün etkinliği derinliğine ve yaygınlığına ilişkin rehberliği gözle görülen elle tutulabilen belirgin karakteriyle ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyet Eğitiminin Temel ilkeleri aslında ona vücut veren kurtuluş ve özgürlük savaşlarımızın ilkelerinden doğmuştur. Bütün gücünü de bu savaşların ruhundan almıştır. Çünkü bu savaşları başlatan zafere ulaştıran ve ilkelerini içe ve dışa karşı dile getiren

eşsiz kahraman Atatürk önem verdiği Cumhuriyet Eğitiminin temel ilkelerini de daha Sakarya savaşlarına girmeden önce açıklamaya başlamıştı. Çünkü her şeyden önce Osmanlı Devletinin süre gelen kozmopolit bir eğitim anlayışının yanında yeni Türk Devleti'nin yeni eğitim görüşlerinin belirtilmesine ve bunun gerçekleştirilebilmesi yollarına başvurulmasına ihtiyaç vardı ki bu koşullar ve olanaklar Atatürk tarafından yeni bir devrin bütünlüğü içinde gene onun tarafından öne sürülmüş, Cumhuriyetin korunması ve yaşatılmasının vazgeçilmez bir dayanağı olarak değerlendirilmiştir. Bu geçiş devresinin yeni zihniyetini ise gene onun direktifleri ışığında millî Eğitim Bakanlığının bir dizi çalışmaları izlemiştir. Örneğin yeni programlar kapsamlarında gerekse metodlarda bu devrin damgasını taşıyan temel değişiklikler Cumhuriyetin 10. yılı boyunca türlü reformlar halinde kendini göstermiştir. Bu devreye *Cumhuriyet eğitiminin atılımı devresi* diyebiliriz. Bundan önceki zamanı da şöyle özetleyebiliriz:

- 1 — *Mevcudu sürdürme ve yürütme devresi*, 1920.
- 2 — *Yeni eğitim ilkelerine göre yapılacak reformlara hazırlanma devresi 1921-1923*. Nihayet,
- 3 — Cumhuriyet esaslarına göre kökten değişmelerin uygulanmasına girişme, başka bir deyimle Cumhuriyet eğitiminin *hamle ve kökten değişme dönemi 1924-1936*.

Atatürk'ün Cumhuriyet Eğitimi etkileyen konuşmaları:

Atatürk'ün Cumhuriyet Eğitiminin kurulmasında ve geliştirilmesindeki etkin önderliği aşağıda sıraladığımız biçimlerde olmuştur:

a) Öğretim ve eğitimle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi olan güçleri uyarmak ve bu doğrultuda harekete getirmek için yaptığı açık konuşmalar.

b) Bunların halka ve millete de mal etmek için öğretmen toplulukları dışında yaptığı konuşmalar.

c) Ulusun özgürlük haklarını kurtarmak ve korumak için kurduğu siyasî partisinin kurultaylarında Büyük Millet Meclisi kürsülerinde yüklendiği sorumluluklar yoluyla yaptığı konuşmalarda açıkça görülür.

d) Bu uyarma ve aydınlatmaların sonucu olarak onların realize edilmesi gerçekleştirilebilmesi için Cumhuriyet Kanunlarını hazırlamak, çıkartmak ve yürürlüğünü sağlamak, uygulamalarını ya-

kindan izlemek, denetlemek ve gerektiğinde örnek rehberlik hareketiyle tahta başına geçmekten başlayarak *toplum bilgisi, dil bilgisi, tarih bilgisi* programlarının ve ders kitaplarının Türk devrimi açısından hazırlanmasına ve yeni metodlarla öğretilmesine varıncaya kadar baş öğretmenlik görevini yüklenmesi sureriyile kendini göstermiştir. O derecede ki *Dumlupınar Başkumandanlık Muharebesi*nin ikinci yıl dönümünde yaptığı konuşmanın sonunda: “Ey yükselen gençlik! Cumhuriyeti biz kurduk onu yaşatacak sizlersiniz” diyen Atatürk’e bu konuşmasından sonra Cumhurbaşkanı olmasaydınız ne olmak isterdiniz sorusuna verdiği cevapta “Maarifin başına geçmek isterdim sözünü Atatürk bu anlayış ve davranışlarıyla yaşadığı sürece yerine getirmiş olmakla değerlendirilebilir. (Onun bu davranış ve ilişkilerinin çok önceleri öğrencilik hayatından başlayan bir yakınlıkla belirlediği gibi Çanakkale Zaferinden sonra bir ara 1916’da Edirne’ye gittiği zaman erkek öğretmen okulunu ziyareti ve tarih dersine girerek öğretmenleri ile yaptığı açıklatmalı konuşmasında da belirtmiştir¹².

Atatürk’ün eğitimle ilgili açık ve umumî konuşmaları –Meclis konuşmaları tutanakları hariç– 1921-1925 arasında yani Kurtuluş savaşları boyunca ve onu izleyen yeni Türk devletinin kuruluşu yıllarında olmuştur. Bu konuşmaların savaş yılları içinde Ankara’da 16 Temmuz 1921’de, büyük 30 Ağustos zaferiyle biten savaş sonrası Bursa’da 1922 de ve Cumhuriyetin ilânını izleyen 1924 yılında biri Samsun İstiklâl Ticaret Okulunda onuruna verilen çay davetinde, öbürü de 25 Ağustos 1924 de Ankara’da toplanan Muallimler Birliği Umumî Kongresinde olmuştur. Tarihî değeri özellikle demokratik eğitimin ruhunu belirten ve irticalen yapmış bulundukları bu son konuşması ile ilk konuşmasını bu açıklamamıza ekliyoruz¹³.

“*Bu içtimai tertip ve bilhassa hakkımda ibzal buyurdıkları sözlerle bana da huzurunuzda bir kaç söz söylemek fırsatını bahsettiklerinden Vasıf Beyefendiye sureti mahsusada teşekkür ederim.*”

¹² Bu tarihî ziyarete ait bir resim. Sayın Uluğ İğdemir tarafından Anafartalar Muharebelerine dair tarihçe adı ile yayınlanan eserde vardır.

¹³ Bu tercih örneklerini savaş içinde ve sonrasındaki özellikleri bakımından veriyoruz. Yoksa aslında bütün konuşmaları, *Millî demokratik ve lâik* bir doğrultuda Cumhuriyet eğitimi geçişin oluşturulmasını hazırlamakta baş rolü oynamıştır. H. R. O.

Hanımlar, Beyler

Güzide Heyetinizin içinde bulunmaktan mütehassıl sürurum bîpayandır. (sonsuzdur). Türkiye Muallimler Birliği'nin Ankara'da aktettiği kongresini çok büyük bir memnuniyetle karşıladım. Memleketimizin sizler için kıymetli muallim hanım ve beylerinin burada toplanması Cumhuriyetimiz için çok feyizli neticelerin tecellisine vesile olacaktır. Türkiye Muallimler Birliği'nin bütün memlekette taazzuvuna Konya'yı olduğu gibi Van'ı ve Hakkari'yi de teşkilâtı dahiline almasına ve her köyde azaya malik bulunmasına derin bir alâka ile intizar edeceğim.

Muallimler! yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbileri siz yetiştireceksiniz. Yeni nesil, sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti sizin maharetiniz ve fedakârlığınız derecesiyle mütenasip olacaktır. Cumhuriyet fikren, ilmen, fennen, bedenlen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir. Mümtaz vazifenizin ifasına âli himmetlerle hasr-ı mevcudiyet edeceğinize, kendinizi vereceğinize asla şüphe etmem.

Arkadaşlar,

Ben millî Maarifimiz ve millî terbiyemiz hakkındaki noktai nazarlarımı muhtelif zamanlarda ve muhtelif vesilelerle söyledim. Fakat bu noktai nazarlarımı bir kaç kelimede teksif (yoğunlaştırarak) ederek tekrar etmeyi faydasız görmüyorum.

Muallimler! Erkek ve kız çocuklarımızın aynı suretle bütün tahsil derecelerindeki talim ve terbiyelerinin amelî olması mühimdir. Memleket evladı her tahsil derecesinde iktisadî hayatta âmil, müessir ve muvaffak olacak surette tehziz olunmalıdır (donatılmalıdır). Millî ahlâkımız medenî esaslar ve hür fikirlerle tenmiye ve takviye olunmalıdır. Bu çok mühimdir. Bilhassa nazari dikkatinizi celb ederim. Tehdit esasına müstenit ahlâk, bir fazilet olmadıktan başka itimada da şayan değildir.

Efendiler! Bu noktai nazarlarımda sizin tamamen benimle beraber olduğunuza şüphe etmiyorum. Umumî Maarif ve terbiye programımızda bu esasatı câmidir (toplamıştır). Fakat biliyorsunuz ki, noktai nazarların, programların katî ve vazîh olması, çok mühim olmakla beraber, feyiz ve eser verebilmesi onların muktedir, müdrik ve fedakâr muallimlerimiz tarafından mekteplerimizde çok büyük dikkat ve himmetle tatbikine vabestedir (bağlıdır). İşte bilhassa sizden rica edeceğim husus budur. Sizin muvaffakiyetiniz Cumhuriyetin muvaffakiyeti olacaktır.”

Arkadaşlar,

Yeni Türkiye'nin bir kaç seneye sığdırdığı askerî, siyâsî, idarî inkılâplar sizin, muhterem muallimler sizin içtimâî ve fikrî inkılâptaki muvaffakiyetleriyle teyit olunacaktır. Hiç bir zaman hatırınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden "fikrî hür, vicdanî hür nesiller ister."

Bu özlü konuşmada Atatürk'ün bundan önce yaptığı konuşmaların bir özetini yapması yanında dikkati çeken yönü kız ve erkek öğrencilerimizin demokratik eğitimimizin bir kuralı olan *eşit haklara ve fırsatlara değinmesi* her tahsil derecesinde *yaratıcı ve yapıcı unsurlara önem vermesi* ve özellikle çok partili hayata geçtikten sonra da tam uygulanmasına *başaramadığımız hür fikirleri, millî ahlâkımızın temeli* olarak *değerlendirmesi* ve *tehdit esasına dayanan bir disiplinin eğitimi*¹⁴ karakterine uyamayacağını önümüze sürmesidir. Öte taraftan öğretmenlerin inanç ve başarılarının askerî, siyâsî ve idarî sahalardaki kazançların teminatı olacağını ve buna göre yetişmelerinin gerekliliğini de ortaya koymasındır.

Büyük eserinden başka O'nun sadece bu konuşması bile çağdaş eğitim düşüncelerinin parlak bir abidesini teşkil etmektedir. Bu nedendir ki, Başkent Ankara'nın o yıllarda ve bu konuşma üzerine binasının kuruluşuna ve yükselişine özenle emek verilen ve büyük Türk Mimarı Kemalettin'in bir sanat eseri olan Gazi Eğitim Enstitüsü binasına *Gazi Mustafa Kemal Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü* adı verilmiştir¹⁴.

Hatırlatmak isteriz ki, Cumhuriyet eğitiminin atılım devresinin Eğitim Bakanı olarak haklı bir şöhret yapan Mustafa Necati'nin hattâ daha önce Cumhuriyetin birinci Eğitim Bakanı olan İsmail Safa Özler'in yazılarında ve bildirilerinde, gece yarılara kadar fitili tükenen lâmbada çalışan öğretmenlerin hakkı ve emeği sözleriyle idealize ettikleri meslek gücü ve değeri, aslında Gazi Mustafa Kemal'in öğretmenlere değer ve itibar sağlayan bu ve benzeri konuşmalarından ve onun kişiliğinden etkilenerek söylenmiş ve böyle bir değerlendirme yolu ile meslek kanunları, yürürlük gücü kazanabilmiştir. Gene bu konuşmalar ışığında der ki Cumhuriyet Maarifinin Büyük Millet

¹⁴ 19 Mayıs Stadyumu yapılıncaya kadar 19 Mayıs Gençlik Bayramı gösterileri de bir süre Gazi Eğitim Enstitüsü binasının açık tribünlerinde yapılmıştır. Konya'da daha önce Orta Muallim Mektebi adı ile kurulmuştur. H. R. Ö.

Meclisi konuşmasında¹⁵ Saltanat devri Maarifiyle kıyaslama fırsatı bulan Mustafa Necati aradaki farkı şu cümlelerle özetlemişti:

“Bu fark, Maarifimizin amacının değişmesinden ileri gelmiştir. *Dünkü Maarif dünyevî değildi, Millî değildi. Bittabi demokratik de değildi. Bugünkü maarif, dünyevîdir* (Lâik anlamına kullanılmıştır). Yani tefekkür ve vicdan hürriyetini daraltan, her türlü tesirlerden uzaktır. *Bugünkü Maarif modernidir*. Yani terbiyenin esaslarında, usul ve tarzlarında tamamen ilmi esaslar hâkimdir. Bugünkü maarif *millîdir*. Yani gençleri, bütün yaşatan müesseselere, emele ve mefkûrelere elhasıl Türk Cemiyetine intibak ettirmek ve onlara azamî sosyal (içtimaî) kabiliyet vermek hedefini takip eder. Hulâsa maarifimizin hedefi, büyük Reisicumhurumuzun en veciz ve en belîğ (açık) surette 1923’de ifade ettiği şu yüksek düstur ile gösterilebilir:

“Türkiye Maarifinin hedefi, *malûmatı insan için fazla bir süs ve bir vasıtai tahakküm* veya medenî bir zevkten ziyade maddî hayatta muvaffak olmayı sağlayan, *amelî, kabili istimal bir cihaz haline getirmektir*.” Vekâletiniz bu büyük yolda yürüyor.”

Ölüm yıldönümlerinde hâlâ sevgi ve saygı ile anılan Mustafa Necati, bu meclis konuşması ile Atatürk’ün meclis ve meslek topluluğu önünde yaptığı konuşmalarında geçen sözlerini Bakanlığın nasıl benimsediğini ve içtenlikle yürüttüğünü dile getirmiştir.

Aslında Atatürk, bu direktifleri, konuşmamızın başında belirttiğimiz gibi, millî kurtuluş davasına kendini adadığı günlerden bu yana açıklamış ve yürürlük gücü kazanması koşullarını da hazırlamak suretiyle gerçekleştirilmelerinin de yine kendisi, baş etkeni ve rehberi olmuştur. Bu oluşma safhaları O’nun 1921 yılının 1 Martında Büyük Millet Meclisi Reisi olarak yaptığı meclis konuşması ile bundan üç ay sonra düşman topraklarının Ankara’dan işitileceği ve hükümetin Ankara’da verilecek savaşın gerektirdiği koşullar bakımından da Genelkurmaylıkça görülen lüzum üzerine Kayseri’ye taşınmağa başladığı günlerin arifesinde, ilk Maarif Kongresinde esaslı bir şekilde açıklamıştır. Onun bu konuşmasına uyan hazırlığın yapılması istikametindeki durumu adım adım izleyen ve her yeniliğin gelişme safhalarını Büyük Millet Meclisine duyuran Mustafa Kemal bu tespitlerini raporlardan değil, kendi müşahedelerinden çıkardığını realist ölçüleri ile şöyle açıklıyor:

¹⁵ 1927 yılı Maarif bütçesi müzakereleri. Maarif Vekâleti Mecmuası.

“Özlemini çektiğimiz eğitim kurumlarının gerektirdiği öğretmen ve yapı sayısı ve niteliği, daha uzun yıllar, tamamlanamıyacak bir genişliktedir. Bunu biliyoruz. Bununla beraber, sekiz aylık bir süre içinde yeni ilkelerin başarı ile uygulanmakta olduğu da meydandadır. Daha şimdiden kadın ve erkek Cumhuriyet öğretmenlerinin yetiştirmekte oldukları öğrencilerle, gerçek bir kültür ordusu yaratmakta olduklarını, yurdu dolaşıp gözlerimle görmüş buluyorum.”

Bu aydın toplulukların bulundukları çevrelerde ders verdikleri öğrencilerden başka doğrudan doğruya halk üzerindeki verimli etkiyi büyük bir sevinçle anmak istiyorum. Bu, Cumhuriyeti kavrayan ve ilerlemeye gönül veren halkımızın okula, ışığa olan özlemini ve dar kafalı bilgisizliğe karşı duyduğu hınçın büyüklüğünü gösteren en belirli belgedir.” (1 Kasım 1924 Büyük Millet Meclisinin 2. dönem toplantı yulını açış nutkundan) ¹⁶.

Atatürk'ün gözleriyle gördüğünü sevinçle belirttiği bu durumu açıklarken, 1 Mart 1921 yani üç yıl önceki meclis nutkunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Reisi olarak yaptığı konuşmada Millet Meclisi üyelerini ümitlendiren sözlerinde yanılmadığını göstermesi bakımından da özel bir değer taşımaktadır.

O cümlelerini de 1 Mart 1921 deki meclis nutkundan buraya alıyoruz:

“Daha eğitimde, sağlıkta, bayındırlıkta pek göze görünür sonuçlar alacak kadar zaman geçmedi. Bu konuda sevindirici başarılarla ulaşabilmemiz daha çok çabaya, araca, gerece, paraya bağlı bulunmaktadır. Ne de olsa ülkenin ve ulusun isteklerini karşılamak ve yerine getirmek için gereken çabalar harcanmakta, araştırmalar yapılmakta, incelemler sürüp durmaktadır. Yakın bir gelecekte sevindirici sonuçlar alacağımız ümidindeyiz” ¹⁷ :

Unutmamak lâzımdır ki, Atatürk bu umutlu durumunu açıklarken memlekette istiklâl Mahkemelerinin faaliyette bulunması da bir zaruretti. Çünkü 1920 Nisanında Büyük Millet Meclisinin toplantıya çağrıldığı ve onun hükümetini kurmağa giriştiği günlerde yine onun Cumhuriyetin ilânı üzerine yaptığı Meclis konuşmasında açıkladığı gibi, düşmanla işbirliği yapan saltanat hükümetinin çıkarttığı isyanlar bugünkü sür'at ölçüleriyle Ankara'nın iki saat yakınına kadar gelmiş ve yurdun bir çok yerlerine de sıçramağa başlamıştı.

¹⁶ B. M. M. açış konuşmasından 1924.

¹⁷ 1 Mart B. M. M. 1924 nutkundan.

Bir yıl sonraki yani 1 Mart 1922'deki Meclis konuşmasında Kurtuluş Savaşlarının devam ettiği o günlerde Atatürk eğitim görevinin öneme ve izleyeceği programına hattâ o büyük kurtuluş savaşlarının felsefesine dayanan düşüncelerini de şöyle açıklamıştır:

“Hükümetin en verimli ve en önemli görevi, Millî Eğitim işidir. Bu işte başarı sağlayabilmek için, Ulusumuzun durumuna sosyal ve hayatî ihtiyaçlarına, çevrenin koşullarına ve yüzyılımızın gerçeklerine uygun bir program izlenmelidir. Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları öğrenim sınırı ne olursa olsun her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine, ulusal geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla savaşmak, mücadele etmek gereği öğretilmelidir.”

Atatürk'ün 1922 Martında Meclis kürsüsünden açıkladığı bu savaş ruhu, aslında kurtuluş savaşlarının ruhunun eğitim alanına gelecek nesillerin yetiştirilmesi görevine ışık tutması bakımından özel bir değer taşımaktadır. Bu konuşmasından önce bu temel felsefeyi Sakarya savaşı arifesindeki Maarif Kongresini açış konuşmasıyla belirtmiş, zaferden sonra 1922 Eylülünde İstanbul ve Bursa Öğretmenlerinin O'nun için yaptıkları bir toplantıda daha da açıklığa kavuşturmuş ve dinleyicilerini etkilemişti. Bu konuşmaların tahlilini yaparken ileriki sayfalarda bunların tam metinlerini de bulacaksınız.

Atatürk'ün Sakarya savaşı arifesindeki konuşması saltanat devri eğitiminin imparatorluğu çöküntüye götürdüğünü başta belirtmiş sonra da muhtaç olduğumuz millî eğitimi tanımlamıştır. Bu konuşmasında şarkın ve garbın rastgele alınan görüşlerinden ve baskılarından sıyrılan ve ancak milletin istiklâline ve özgürlüğüne güç katabilecek bir eğitimi değerlendirmesi elbetteki sebepsiz değildi. Çünkü Cumhuriyet öncesi eğitimin temel dayanakları *kozmpolit bir eğitim karakterini* taşımaktan tamamen kurtulamamıştı.

Biliyoruz ki Ziya Gökalp bir benzetmesinde meşrutiyete kadar olan devrin eğitimi,

1. *Cübbeli eğitim* (İslâmî Devre)

2. *Redingotlu eğitim* (Tanzimattan bu yana başlatılan eğitim) deyimleri ile ifade etmiştir. Tıpkı medresenin Türk'ü gayritürk, Enderunun da gayritürkü Türk yaptığını söylemesi gibi¹⁸.

¹⁸ Ziya Gökalp, Milli Terbiye meselesi.

Dinî eğitimin esas olduğu devirlerde yalnız Türkiye’de değil batıda da eğitimin millî niteliğini gölgeleyen bir etki bırakmadığı söylenemez. Bu durum ortaçağ boyunca hattâ rönesans’tan sonra milliyet cereyanlarının ve romantizmin uyanışına kadar oralarda da etkisini göstermişti. Örneğin 17. yüzyılda Paris Üniversitesinde Fizik derslerini ana dilinde vermek isteyen bir profesör Üniversiteden atılmakla tehdit edilmiş ve neden sonra buna muvaffak olarak arkadaşlarını da kendi tarafına çekebilmiştir.

İşte Atatürk, Türk millî eğitiminin temel ilkelerini millî kurtuluş savaşlarının temel felsefesinden çıkararak ortaya koyduğu zaman bu eğitime yabancı olan unsurlarla mücadele etmek ve onların etkisinden uzaklaşmak gereğini bu Sakarya Savaşı arifesindeki konuşmasında haklı olarak vazgeçilmez bir koşul olarak öne sürmüştür.

Gene biliyoruz ki, Cumhuriyet öncesi eğitim bellibaşlı üç devreden geçmiştir:

1. *İslâmî devir* ki 19. yüzyıla kadar mutlak bir etki ile Türk eğitimine de hâkim olmuş, Millî dil, millî tarih bir kelime ile millî benlik ve bilinç ile bağdaşması güç bir doğrultuda kısacası dünyanın öbür yüzüne dönük bir biçimde cereyan etmiştir. Bu devir sadece ana dile ve millî tarihe değil, bütün öğretim ve eğitime hâkim olarak tesirini göstermiştir. Derslerin adı, okulların adı bütün muhteva ve terimler kutsal kitabın dili sayılan Arapça ile söylenmiş ve yazılmıştır. Bir cümle ile Türk öğretim ve eğitimine *Lisanı Şeriat* olan *Arapça* ve *Lisanı Zarafet* sayılan *Farsça* hâkim olmuştur. O derecedeki 16. yüzyıllarda çıkarılan bir fetvâ örneğinde (Cennette konuşulan dil hangisidir?) sorusuna “elcevap Arapçadır” biçiminde fetvâ verilmiştir¹⁹. İşte Atatürk’ün dil, tarih ve yurt bilgisi anlayışında ve uygulamalarında yürüttüğü savaş bu yabancı tesirler yerine kendi değerlerimizi ve gücümüzü varlığımızın temeli haline getirmesinde toplanır.

Genel karakteri ile alınınca dünyanın öbür yüzüne bakan ortaçağ eğitimini dünyanın beri yüzüne yönelen bir eğitime çevirme teşebbüsü, bizim yakın tarihimizde en azından 150 yıllık bir gecikmeden sonra tanzimat hareketiyle başlayabilmiştir. Batı dünyasında müsbet bilimlerin ve onun verilerinin hayata uygulanmasından başka bir şey olmayan teknik gelişmelerin hattâ bir nevi endüstri ihtilâlinin karşı-

¹⁹ *Behçet-ül-fetava* adlı eserden. Nakleden Ömer Asım Aksoy. T. D. K. Konfe-ransları.

sında birbirini kovalayan yenilgilerimiz, öte yanda Osmanlı İmparatorluğunun *kozmpolit* yapısı içinde Osmanlı Devletinin dışında sahip arayan azınlıkların, haklarını ve isteklerini korumakta kendi çıkarlarını da hesaba katan yabancı devletlerin, etkilerini de kabul ettirmeleri sureitnde ortaya çıktığı için tanzimattan umulan sonuçlara gereğince ulaşamamıştır. Üstelik köktenlikle yapılamayan bu değişiklik, ikili bir sistemin yâni teokratik bir eğitim düzeni ile dünyevi bir eğitim sisteminin birbirine yan bakan bir biçimde bir arada yaşamasına sebep olmuş ve böylece üretilen kozmpolit bir eğitim görüşü, Türk millî eğitiminin kendi benliğine kavuşmasını Cumhuriyetin kuruluşuna kadar engellemiştir.

Eğitim alanımızda askerî eğitimin yenilenmesiyle başlayan reform hareketlerini izleyen sivil kuruluşlar ise, devletin daha çok kendi hükümlerini sürdürme âmacının yeni kadrolarına olan ihtiyacı ile açılmıştır. Bu nedenle bazı yazarların yorumlarına rağmen bu kuruluşlarda eğitsel anlamda bir yenilik modern eğitim görüşlerinin izlerini bulmak bizim açımızdan mesnetsiz kalmaktadır.

Ancak meşrutiyetin, liberal katkılarının ve eğitim sahasında batılı ölçülerde çok yetersiz bir seviyede görülen *Darülfünun-u Osmani* (Üniversite) ile ona öğrenci sağlayan *Sultanî*'lerin yâni liselerin ıslah hareketiyledir ki, elit-seçkin bir rehber kadronun yetiştirilmesine girişilmiştir ve ne var ki bir taraftan yenilgi ile sonuçlanan Birinci Dünya Savaşının uzun harp yılları, öte taraftan halkın tümünün hukuk ve kültür devleti anlamında ele alınamamış olması, umulan sonucu verememiştir.

*Ortaçağın berisinde, millî, demokratik ve lâik bir eğitimin ilkelerini değerlendiren Cumhuriyet eğitiminin bu yepyeni ilkelerine geçilmesinden İmparatorluk devresinde söz etmek elbette mümkün olamazdı. Bunun içindir ki, Atatürk, Ankara Üniversitesinin ilk fakültesi sayılan Hukuk mektebinin açılış konuşmasında "Bütün dünya karşısında İstanbul'u Türk'e mal eden büyük güç, yaklaşık olarak aynı yıllarda ortaya çıkan ve kültür gücünü hızla artıran matbaacılığın, memleketimize girişine karşı direnen gerici ve tutucu hukuk anlayışını göğüsleyememiştir". diyerek Hukuk Fakültesinin gençlerine Cumhuriyetin yeni anayasasının ve kanunlarının bekçileri olacağını söylemiş ve bu yeni hukuk zihniyeti ile kurulan müessesenin açılışından duyduğu sevincin, âdeta eşsiz olduğunu söylemekten kendini alamamıştır*²⁰.

²⁰ Ankara Hukuk mektebinin açılış konuşması, 1925.

Cumhuriyet öncesi eğitimin durumunu böylece belirttikten sonra bu yeni döneme geçiş çabalarının ve başta Atatürk olmak üzere Onun yönettiği etkileri belirtmeğe devam edeceğiz. Bu münasebetle Atatürk'ün yanı başında savaşan ve Lozan barışında eğitimi geçmiş devirlerin eğitim kapitülasyonunun engellerinden kurtarma savaşı da veren bu savaşın anılarını Cumhuriyetin 50. yılını T. T. Kurumu'nun kutlama seminerinde saatlerce anlatan *İnönü*'yü de şükranla hatırlamak yerinde olacaktır. Atatürk'ün ileri sürdükleri devrimci eğitim ilkelerini Başvekil olarak yürütmek, devrimci kanunları çıkarmak hattâ kısa bir süre de olsa Millî Eğitim Bakanlığını da üzerine almak gibi hareketleri ve siyasi partilerin kurultaylarında Atatürk'ün direktiflerini açıklamada gösterdiği çabalar, bu anışımızın yeter nedenleri sayılabilir.

Bilindiği gibi her türlü eğitimin temelinde kişinin ve içinde birlikte yaşadığı ulusunun özel yatırımı vardır. Bu, eğitimin başta gelen koşuludur. Atatürk bu özel yatırımlarla yüklü olarak dünyaya gelmiş ve ulusunun da kendisi gibi en zor koşullar altında dahi güçlü olabilme niteliğine inanmış, dünya çapında bir liderdi. Eğitim olayının kendisi ise kişinin, değer taşıyan bir toplumda, değer taşıyan bir şahsiyet haline erişmesi demekti ki Atatürk, ulusunu ve onun yetişen kuşaklarını bu açıdan güçlendiren bir eğitimci olduğunu bütün dünyaya da kabul ettirmiştir.

Şurası bir gerçektir ki, Cumhuriyet eğitimi, O'nun öncülüğünde kazandığı bu yeni değerleri Türk insanına, Türk varlığına mal etme savaşının ve çabalarının verimi olan bir eğitim dönemidir. O'nun önderliği kurtuluş savaşlarının felsefesinden çıkardığı Türk eğitiminin temel ilkelerini, önce konuşmaları sonra bu ilklere uygun kanunların uygulanmalarını yerlerinde izlemesi, gerektiğinde tahta başına ve öğretim kürsülerine çıkması, kitaplarını yazdırması, hattâ üzerlerinde bizzat düzeltmeler yapması suretiyle cereyan etmiştir. Bunları, bir-biri arkasına izleyince Cumhuriyet eğitiminin, tarihî yönden bir devrim eğitimi olduğu kadar yetişen kuşaklar hesabına bir eğitim devrimi de olduğu anlaşılacaktır.

Osmanlı devri eğitiminin aksaklıklarının ilerleme yolunda ne kadar engelleyici olduğunu ve yeni bir hukuk düzenine olan ihtiyacı Osmanlı devri sonuna kadar inceleyen bir görüşü de Bilim âleminde tanınmış bir eserden buraya aktarıyoruz²¹:

²¹ Türkiye öğretiminin durumu (sayfa 1020 W. Rein, Eğitim Ansiklopedisi).

“Türkiye, eski ve yeni öğrenim kuruluşlarını birbirine düşman gibi bakan durumunun bir bütünlük haline getirilemeyişinin bunalarını sürdürmektedir. Tamamen Ruhanîlerin elinde olan eski öğretim işletmesi (*Medreseler*) yanında yapılan yeni ilâveler de benzeri biçimde bir öğretimi devam ettirmişlerdir. 1846 dan bu yana –hiç olmazsa kâğıt üzerinde– batılı örneklerine göre kurulmuş olan umumî öğretim Kurumları, bu adla örgütlenen nezaretin gözetimini ve ruhanî meslekten gelme olmayan bir zümrenin yürütümüne tâbi tutulmuştur. Ancak, yabancı bir kuruluş gibi yeteri kadar hazmedilmemesi ve Ruhanî zümrece pek benimsenmemesi yüzünden hükümetin des-teğine ve çabasına rağmen uzun yıllar başarı gösterememiştir.

İslâmın hemen bütün ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de, Yeniçağ’a kadar her türlü öğretim hâkim karakteriyle dinî nitelik-teydi. Yani, *öğretim ve bilim dinin esaslarına göre* ele alınmıştı. Bunun da başlıca kaynağı olan Kuran (Kelâm-ı Kadîm) İslâm’ın bu kutsal kitabı başka dillere çevrilemezdi. Bu da Arapça metin halinde olduğu için, ana dili Arapça olmayan Türklerin de bu dili öğrenmelerini gerektiriyordu. Böylece daha başlangıçta ilâhiyattan hareket ederek Arap Filolojisini geliştirdi. Ayrıca Kuran, sadece din kitabı değil, aynı zamanda hukuk kitabı da olduğu için, hukuk bilimi de *fıkıh* bilimi olarak ondan çıkarılmak yoluna gidildi. Felsefe de, öteki bi-limler gibi Kur’ana dayanan bir doğrultuda kelâm ilmi olarak mü-himseniyordu. Böylece İslâm bilim adamları, Arap Filolojisi, İslâm Hukuku; Kelam ve Tefsir üzerinde çalışmaya mecbur oluyorlardı. Bununla beraber, İslâm’ın (ilk yüzyıllarda) ilme karşı düşmanlık gösterdiği söylenemez. Tersine olarak, zamanın ilmini de öğrenmek hattâ Batı’ya aktarmakta büyük bir anlayış göstermiştir.

Öğretim, ilk, orta ve yüksek olmak üzere ikiye bölünmüştür. İlk kademeye mektep, ikincisine de Medrese denilmiştir. Bunlar da vakıflar yoluyla kurulup yürütülmüş devlet büyüklerinden destek görmüş, fakat Osmanlı İmparatorluğunda da görüldüğü gibi, Ruhanî baş olarak Şeyh-ül-İslamlığa bağlı bulunmuştur. Onun emrinde bulunan ders vekâleti, dinî ve ahlâkî bir eğitimin temeli olarak Kuran’ın okunması, ezberlenmesi ve ilmihal, yani dinî bilgiler, ve uygulamaları okulun esas dersleri sayılmıştır. 1846’ya kadar, Osmanlı Devleti Müslüman olmayan teb’anın öğretimiyle bu yüzden ilgilen-memiş, bu iş kendi dinî cemaat teşkilâtına bırakmıştır. Kendi umumî

okullarında ise, hayat için ameli bir faide sağlanması hususunda pek verimli olamamıştır ²².”

16 Temmuz 1921 de Ankara’da toplanan ilk Maarif Kongresini açış nutkunun başında Türk Millî Eğitiminin geçmiş devirlerdeki bu acıklı durumunu Atatürk bir eğitim tarihçisi gibi yakından izlediğini de göstermiştir. Türk eğitimini çağdaş düzeyine yükseltmek için yapılması gerekenleri zaferden sonra İstanbul’a onu ziyaret için gelen bir grup öğretim heyetinin de katıldığı Bursa’da 1922 Eylülündeki ikinci konuşmasında daha da genişletmiş, bilimsel zihniyet ve çağdaş eğitim doğrultusunda değerlendirmiştir. Dil devriminin ilk belirtilerini kadın ve erkek bütün vatandaşların eşit fırsatlardan yararlanmaları gereğinin hattâ öğretim birliği kanunun ilk işaretlerini de bu konuşmada vermiştir.

O’nun bu konuşması kişiliği ve o tarihî günlerin durumu yönünden de bir özellik taşır. Bir yanadan Büyük Zaferin parlak sonuçlarının izlerinin üzerinde taşıdığı tazeliği, öte yandan 1919 Mayısından bu yana savaş boyunca yaşadığı hasretliğini dindirir gibi görünen İstanbul öğretmenlerinden bir grubun O’nu görmeğe gelişleri belli idi ki, Bursa konuşmasında Atatürk’ü ayrıca etkilemişti: “*Şimdi karşınızda içime dolan samimî duyguyu müsaadenizle açıklayayım. İsterdim ki çocuk olayını ve sizi ders vermekle ı ışık saçan çevrenizde bulunayım, sizden feyz alayım, siz beni yetiştiresiniz. O zaman ulusum için daha faydalı olurum. Ama ne çare ki artık elde edilemeyecek bir isteğin karşısındayım. Bu isteğin yerine başka bir dilekte bulunacağım: Bugünün çocuklarını yetiştiriniz. Onları ülkeye, ulusa yararlı insanlar yapınız. Bunu sizden bekliyorum*” ²³.”

Bu konuşmadan aldığımız yukarıdaki cümleler O’nun öğrenme tükenmezliğini ve öğretimcilere olan saygısını olduğu kadar Çanakkale Savaşlarında bir defa daha kurtardığı İstanbul’u özleyişinin belirtileri bu satırların içtenliğinde yansımaktadır. Eğitim alanında olduğu kadar devrimlere tümü ile girişme zamanının geldiğini de anlatması bakımından bu konuşmanın önemli gördüğümüz pasajlarını buraya alıyorum:

“*Bayan Öğretmenler Bay Öğretmenler!*

Belki de eski deyimle “muallime” demediğim için beni hatalı sayıyorsunuz. Ben dilimizde ta’i-tenis (dişilik hemzesi) gibi yabancı ekler kullanıl-

²² Adı geçen eserden

²³ Atatürk’ün 1922 - Eylül Bursa’da öğretmenlere karşı yaptığı konuşmadan.

masının gerekli olmadığını sanıyorum. Evet, Bayan ve Bay Öğretmenler” diyerek anlatmak istediği dilin arınmasına doğru gidişin bir başlangıç özelliğinin taşıyor.

“Bilirsiniz ki ulusumuz, uğradığı saldırılardan aydınlarının doğruluğu namusu, ulusu ve yurdu sevip kollayan çabaları ve hele günlük çıkarları hiçe sayan yüce duygularıyla kavuşabilmiştir. Fakat bugün ulaştığımız nokta, gerçek kurtuluş noktası değildir. Asıl kurtuluş, sosyal yapıdaki hastalığı bulmak ve iyileştirme yollarını aramakla elde edilir. Ancak bilimsel yol tutulmuş olursa sağlık gerçekleşebilir Yoksa derme çatma tedbirlerle hastalık hiç iyi edilemez bir hale gelir. Bir sosyal toplumun eksikliği ne olabilir? Ulusu ulus yapan, ilerleten ve geliştiren güçler vardır: Düşünce güçleri, sosyal güçler. . . .

Düşünceler anlamsız, faydasız, akla sığmaz saçmalarla dolu olursa o düşünceler hastalıktır. Bir de sosyal yaşayış akıldan, mantıktan uzak faydasız, zararlı bir takım görenek ve geleneklerle dopdolu olursa bu yaşama sayılmaz. İyiniyet, feragat gereklidir ama, bunların yanında bilgi de teknik de gereklidir. Bunların oluşma çevresi ise okuldur. Okul adını hep birlikte saygı duyarak, kutlayarak ayakta analım²⁴.”

Konuşmasının bu cümlesini bitirince dinleyenlerin hepsi ayağa kalkarak O’nun işaretini verdiği ihtiram durumunda bulunmakta gecikmediler. Bu cümlelerde Atatürk’ün okula ve öğretmene verdiği önem bir bayrak gibi gösterilmiştir. Ayrıca sosyal güçler ve düşünce güçleri için de beslediği içten ilgileri (zaferin kazanılmasındaki sırrın kullanılmasına kadar götürdükten sonra “ulusumuzun siyasal, sosyal yaşamında da ulusumuzun düşünce eğitiminde de rehberimizin bilgi ve teknik olacağını” söylemiş ve “Türk ulusunun sanatı, ekonomisi, şiir ve edebiyatı bütün ince güzellikleriyle belirip gelişecektir” diyerek) bundan sonra tutulacak yolu göstermiştir.

Bu yolu bir çeşit direktif niteliğinde olan aşağıdaki sözleriyle daha da kuvvetlendirmiştir:

Bayanlar, Baylar! Üklemiz içinde uygar düşüncelerin, çağdaş ileriliklerin vakit kaybetmeksizin yayılması ve gelişmesi zaruridir. Öğretmenlerimiz, ozanlarımız, yazarlarımız ulusa geçmiş yıkılış günlerini, bunun gerçek nedenlerini anlatacaklardır. Bu kara günlerin geri dönmemesi için yeryüzünde uygar ve çağdaş bir Türkiye’nin varlığını tanımak istemeyenlere onu tanıtmak zorunda olduğumuzu hatırlatacaklardır. Görülüyor ki en önemli ve verimli ödevlerimiz

²⁴ Ata’nın adı geçen konuşmasından.

öğretim ve eğitim işleridir. Bu işlerde ne yapıp yapıp başarıya ulaşmamız gerekir. Bir ulusun gerçek kurtuluşu ancak bu yoldadır. Bu zaferin sağlanması için hepimizin bir vücut gibi belirli bir program üzerinde çalışmamız gerekmektedir. Bence bu programdan beklenen iki şey vardır :

- 1- *Toplum yaşamışımızın ihtiyaçlarına uygunluk.*
- 2- *Çağımızın getirdiği ve gerektirdiği gerçeklere uygunluk.*

“Gözlerimizi kapayıp herkesten ayrı ve dünyadan uzak yaşadığımızı düşünemeyiz. Ülkemizi bir çenber içine alıp dünya ile ilgisiz yaşayamayız. İleri ve uygar bir ulus olarak çağdaş uygarlık alanının ortasında yaşayacağız. Bu yaşama da ancak bilgi ile teknik ile olur. Bilgi ve teknik nerede ise oradan alacağız. Ulusun her bireyinin ayrı ayrı kafasına koyacağız. Bilgi ve teknik için başka koşul yoktur.”

Bu sözleriyle Atatürk dünyaya açılan bir doğrultuyu yani çağdaş uygarlık halkasına faal bir biçimde katılmayı içtenlikle benimsediğini ve ulusca bu yoldaki çabalara sarılmadıkça yerimizde sayacağımızı da, hattâ “yerinde duran bir şeyin ise geriye gidiyor demektir” sözü ile açıkça ifade etmiştir. Bu suretle Atatürk eğitimi yalnızca millî sınırlar içinde dönüp dolaştırmakla yetinmeyip tüm dünyaya çevrilen yüzü ile de değerlendirenerek genişletmiştir.

Atatürk'ün Bursa nutkunun bu bölümü Osmanlı devletinin ilk kuruluşundaki başkentinde ve o yıllardaki gelişmenin İstanbul'un fethine ve ötesine kadar uzanan ilerleme devresinin sınırlarını bundan sonraki gerileme ve çökme devirlerinin nedenlerini de bir arada göstermesi bakımından ayrıca önemli sayılması gerekir. Nitekim bu önem bu muhtevasıyla Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada hemen hemen aynı anlamda ve kuvvetle tekrarlanmış ve Cumhuriyet eğitiminin ilk temel direktifleri halinde güçlendirilmiştir. Bursa konuşmasının başka bir önemi de Osmanlı devletinin gerileme ve çökme durumunun vardığı sonuç bir yok olma derecesine kadar geldiği için ondan artık fayda beklemenin de boşuna olacağına işaret etmesi ve siyaset alanında yapılacak büyük devrimlerin ilk işaretini de öğretmenlere karşı yaptığı bu konuşmada kesinlikle ortaya koymasıdır. Bilindiği gibi bu durumu son yüzyılların siyaset adamları “Bosfor'un hasta adamı” diye tanımladıkları ve onun mirasını paylaşmağa giriştikleri dönemdir. Osmanlı hanedanının yurdu işgale başlayan düşman kuvvetleriyle işbirliği yapması suretiyle ulusal davamıza hıyanet etmesi ise bu yargının yürürlüğe konmasını gerektir-

miştir. Bu nedenledir ki Atatürk konuşmasının sonlarına doğru “Aşağılık çıkarları için, kendi kişiliklerini korumak için ülkenin bağımsızlığını ve ulusun özgürlüğünü düşmana peşkeş çekmekte sakınca görmeyen bağımsızlığı yok edecek hükümlerle dolu Sevr andlaşmasını kabulden çekinmeyen sultanların bu davranışlarını Türk ulusu artık bir daha görmeyecek, ancak tarihte okuyup ibret alacaktır²⁵.” sözleriyle padişahlığın ve arkasından hilâfetin sürdürülmesine yer kalmadığı gerçeğini ilân etmiştir. Gene eğitim ordusuna dönerek konuşmasını “Ordularımızın kazandığı zafer sizin eğitim ordularınızın zaferi için bir yol hazırladı. Gerçek zaferi ise siz kazanacak, siz koruyup sürdüreceksiniz. Bunu başaracağınızdan şüphem yoktur.” sözleri ile bitirmiştir.

Bu toplantıya İstanbul’dan katılan öğretmenlerin kendisine yukarıda da belirttiğimiz gibi duygulandırması nedeniyle “Getirdiğiniz selâmları bütün ulusa ulaştıracağız. Benim de sizden isteğim odur ki, oradaki kardeşlerimize selâmlarımızı götürünüz. İstanbul’un tarihî, İstanbul’da yaşayan öztürklerin gönlündeki, vicdanındaki isetklere uygun olarak belirip parlayacaktır.”

İbrahim Alâeddin Gövsa, Büyük Zafer’den sonra, Ona öğretmen arkadaşlarının ve öğrencilerinin şükran duygularını iletmek için bir kafilenin başında Bursa’ya gitmişlerdi. Bu seyahatin manasını ve Atatürk’le bir arada bulunmanın insana verdiği gücü, İstanbul Öğretmen Okulu’nun o zamanki müdürü, “Küçük Eğitimciler, Büyük Eğitimcinin Huzurunda” başlıklı bir yazısında şöyle anlatıyor²⁶:

“Müessesemiz, bu ders yılına en canlı ve heyecanlı bir ders ile başlamış oluyor. Öğretmen adayları, küçük eğitimciler, milletin en büyük eğitimcisi ile temas ettiler ve idealin iksirini kaynağından içtiler.”

24 Eylül Perşembe günü Bursa’ya giden 45 öğrenci idare kadrosundan 6 kişi, İstanbul’un Erkek Öğretmen Okulu’nun ufak bir şükran hatırası olarak, Gazi Mustafa Kemal’e, resim dersliğinden seçilmiş bir koleksiyon, el işleri dersliğinden yapılmış iki vazo, bir silâh arması, bir tabura ve tahnit dersliğinden de ipek böceğinin gelişme safhalarını gösteren bir tablo sundular.

25 Eylül Cuma günü saat 6,5 da İstanbul Öğretmen Okulu heyeti Gazi tarafından kabul edildi. Müessesenin, hayatı, çalışmaları ve çeşitli derslerin konuları ve öğretmenleri üzerindeki sorularla yakından ilgilendiler. Aynı gece, öğrencilerin, Bursa Muallimler Birliği salonunda hazırladıkları müsamereye Gazi Şeref verdi. İstiklâl

²⁵ Atatürk’ün adı geçen konuşmasından 1922 Eylül.

²⁶ Tedrisat-ı iptidaiye Mecmuası, Eylül - Ekim No. 68.

Marşı, Öğretmen Okulu Marşı söylendikten sonra, Okulun Müdürü İbrahim Alâeddin (Gövsâ) şu konuşmayı yaptı:

“Bu gece, bir insan için mukadder olabilecek saadetlerin en büyüğünü idrak ediyoruz. Biz İstanbul Muallim Mektebi Heyeti, Öğrencilerimizi buraya getirirken düşündük ki, Büyük Gazi'mizin pek kudretli bir şahsiyeti var. *Ona temas eden herkes, güneşten ayrılmış bir parça gibi senelerce bir karanlığı aydınlatmaya yetecek bir iman gücü kazanır.* Gelecek kuşakların huzuruna çıkacak olan bu öğretmen adayları Büyük Gazi'mizden aldıkları nuru, gelecek nesillere ulaştıracaklardır. Gazi Paşa, bir okul müsameresini teşrif buyurmak suretiyle yeni bir büyüklük gösterdiler. Müsamere, yazık ki pek nâçizdir. Fakat *şu içtimanın en büyük şiiri ve en büyük güzelliği burada Gazi Paşa hazretlerinin isbat-ı vücut etmiş bulunmalarıdır.*”

Başlarında müdürleri olduğu halde İstanbul'dan gelen öğretmen adayları, *Gazi'nin gösterdiği arzu üzerine*, Bursa öğretmenlerinin ertesi akşam için hazırladıkları müsamereye de katılmak üzere bir gün daha Bursa'da kaldılar ve o gece, öğrencilerin başta zeybek olmak üzere, oynadıkları millî oyunlar, Gazi Paşa tarafından defalarca tekrar ettirildi. Ve gençlere iltifat ettiler.

Tanınmış eğitimci, Fikret'in âşiyân'ından sonra bir daha karşılaşmaktan edindiği izlenimlerini, Gazi'nin daha devrimlere girişmeden önceki görünüşüne değinen karakter çizgilerini bakın nasıl belirtiyor:

“Gazi Paşa, vasatı biraz tecavüz eden mutedil ve mütenasip bir kametin üstünde, geniş omuzlarla ve vüs'atlı bir göğüsle heykeli (heykel gibi) bir endam taşıyor. Bu heybetli heykele altın sarısı saçlarla, eşya ve hâdiselerin ruhuna nüfuz eder gibi bakan gök mavisi gözlerle, tunç salabetini veren adalı bir sima ile cidden mümtaz (üstün) bir baş, riyaset ediyor. *Belli ki, O baş, yalnız Mustafa Kemal'in değil, bütün Türklerin başıdır ve milletin zekâ ve irade kudretleri orada toplanmıştır.*”

“Muhtelif konular hakkında konuştuğu zaman inanıyorsunuz ki: Çanakkale'nin istikbalini Anafartalar'dan, İzmir'in ve Türkiye'nin, kurtuluşunun Dumlupınar'dan sezen o, eşsiz kahraman yalnız bir askerî dehâ değildir. *Millî hayatın, iktisadî ve içtimâî safhaları, medenî ve asrî dünyanın hakikî ve gerçek ihtiyaçları onun kudretli görüşü önünde billurlaşmış ve apaçık bir halde duruyor.*” “Fıtratın bir çok bedayii (güzel-

likleri) vardır. Fakat şüphe yok ki mükemmel bir insan bütün o be-dayiin fevkinde (üstünde) bir şaheserdir. Şu hükme tam bir kanaatle iştirak etmek için büyük Gazi'nin huzurunda bir an bulunmak yeter²⁷."

Gazi Mustafa Kemal'in, Bursa öğretmenleriyle ve daha önce Mart 1922 de daha Cumhurbaşkanı olmadan, Büyük Millet Meclisindeki senebaşı nutkunda eğitim ve öğretim usulünün amelî ve tatbikî (pratîk ve uygulamalı) olması yani yararlı ve fayda sağlıyacağı, bir kelime ile pragmatik olması anlayışıyla de uyulmasının şart olduğunu ileri sürmesi ise, Türk eğitiminin modernleşmesinde büyük rol oynamıştır. Başlıbaşına bir konu olan iktisadî hayatın gelişmesi ve millî iktisadın kurulabilmesi olanaklarının elde edilebilmesinin de ilk hazırlıklarını teşkil etmiştir. Bu öylesine, bir farktır ki, Cumhuriyet maarifinden önceki devirlerde (kız ve erkek) bu iki basit hizmet okulunun ileri gitmeyen bir öğretim dışında, lonca devrinden kalma, çıraklık kursları seviyesinde kalmıştı. Maddî hayata hâkim olmanın gücünü kazandıracak olan, böyle bir öğretim ve eğitim, ilk işaretlerini Gazi Mustafa Kemal'in Sakarya Savaşı arifesi konuşmalarından başlayarak izlemek mümkündür. Hattâ bu alanda da Gazi Mustafa Kemal'in, sadece, yön vermekte değil, doğrudan doğruya bu müesseselerin çabalarını ve başarılarını kontrol etmede, ne kadar titiz olduğunu görmemek mümkün değildir²⁸.

Meşrutiyet devri maarifinin merkez örgütlerine yani Maarif Nezaretinde bir meslek öğretimi, bir teknik öğretim müdürlüğü olmadığı halde dikkati çeken bir örnek olarak İzmir Sanat okulunun Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilk yılından başlayarak, üç yıl üstüste görmeğe gitmiş ve her defasında da intibalarını ve direktiflerini günü gününe tesbit etmiştir. Bütün seyahatlerindeki konuşmaları da izlenince görülür ki, gittiği yerdeki toplu konuşmalarının birini öğretmenlerle ve onların çalıştıkları okullarda yapmıştır.

İzmir Sanat Okulu'nu 13 Şubat 1923 de gördüğü zaman, Okulun defterine şunları yazmıştır:

²⁷ Maarif Vekâleti Mecmuası, sayfa: 147. 16 Nisan 1927. Resmî Ceride. İkinci intihap devresi, dördüncü toplantı ve zaptı.

²⁸ Konya'da 3.IV.1922 de Nalband Okulunun diploma töreninde yaptığı kısa bir konuşmasında da Mustafa Kemal, onların çabalarını ve emeklerini övmekten ayrı bir zevk duymuştur. Babalık Sayı: 363. Söylev ve Demeçler.

“İzmir Sanatlar Mektebi tarih-i ihyasından (yeniden canlandırılmasından) henüz iki ay geçmiş olmakla beraber, çok ümit ve itminan (güven) veren bir mahiyet (nitelik) gösteriyor. Müdür ve Muallimleri *yeni Türkiye Devletini ve Türkiye Büyük Millet Meclisini ve hükümetini bütün manasıyla, bütün yeni emelleri ile tanıtmıştı*. Bu, çok memnuniyeti mucibtir. Ancak böyle zihniyetlerin terbiye ve talimi (eğitimi ve öğretimi) içinde, talebelik halini ve mesaisini (çalışmalarını) görmekten mütehasıl (doğan) neş’e ve sürûr (sevinç) ile malî (dolu) dakikalar geçirdiğim İzmir Sanatlar Mektebi 31 sene zarfında 100 sanatkâr yetiştirmiş (tahkik neticesi takribî) (yaklaşık olarak) kâfi değildir. Her sene 100 talebe yetiştirseydi 3000 i mütecaviz (aşan) sanatkâra malik olacaktık.” *Yeni Türkiye Devleti” İzmir Sanat Mektebinden bu nisbette sanatkâr ister. Çok himmet, çok gayret ve çok dikkat lâzımdır. Vasil olmağa mecbur bulunduğumuz seviyeye bugünkü kadar uzak kalışımızın mühim sebeplerinden biri sanata ve sanatkârlığa lâyık olduğu derecede ehemmiyet verilmemiş olmasıdır.*”

13 Şubat 1339 (1923) Gazi Mustafa Kemal ertesi yıl 16 Ocak 1340 (1924) de gelişinde de şunları yazmış: “On bir ay evvel mektebi ziyaret etmiştim. O zamanki meşhudatımla bugün gördüklerim arasında mühim, müsbet farklar vardır. Çalışılıyor, mesai ümitbahş (ümit verici) noktaya müteveccih (yönelmiş) şayan-ı memnuniyet bir surette yürüyor. *Türkiye Cumhuriyeti bu sanat mekteplerinin tam inkişafına çok muhtaçtır*, mensuplarının daima bu hakikati, bu ciddî ihtiyacı nazar-ı dikkatte (gözönünde) bulundurmalarını bu vesile ile de hatırlatırım. Gazi M. Kemal²⁹.

Ertesi yıl, -14 Ekim 1925- gelişinde Gazi, miladî yılını kullanıyor.

“Bu defaki ziyaretimde daha çok memnun oldum. Her sene biraz daha terakki var. *Daha çok lâzım*. Gazi M. Kemal.

Altını çizdiği satırlarda ise, Mustafa Kemal, bir sanat okulunda dahi her şeyden önce, Yeni Türkiye Devletinin temel anlayışının eserlerini görmek istiyor ve gene görülüyor ki, sürekli alâka ve takip, işin tamamlanması için baş şartı Mustafa Kemal, bütün öğretim ve eğitim alanında sadece ilkelerinin tesbitinde değil, onların uygulan-

²⁹ Türkiye’de Teknik Öğretim I. Sayı: 2 - 21. İstanbul Basımevi.

malarında da örnek bir dikkatle göstermiştir. Bu ilgi, Üniversiteden³⁰ tâ, Konya'daki askerî bir nalbant okuluna kadar izlenebilecek zenginliktedir.

Cumhuriyet maarifinin, İstanbul'un düşman işgalinden kurtarılmasından sonra, Maarif Vekilliği teşkilâtına eklenebilen (çünkü Anadolu'da o zaman bir tek yüksek okul yoktu) (H. R. Ö.). Yüksek öğretim Dairesinin bir şubesi Meslekî Öğretim Müdürlüğü olarak adlandırılmış, bu Müdürlük daha sonra 1927 yılında Umum Müdürlük, 1933 yılında da Meslekî ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü ve nihayet Teknik Öğretim Müsteşarlığı seviyesine yükseltilmiş. Bu işlere başlarken, önce eserleri ile tanınmış fizik hocası Müsteşarlık, Merkez Bankası Genel Müdürlüğü ve Milletvekilliği yapmış olan Kemal Zaim Sunel, ondan sonra da Rüştü Uzel Teknik Öğretimin başına getirilmiş ve dünyaca tanınan, Belçika'lı O. Boiz'in 1926 sonlarında Türkiye'ye çağrılarak verdiği proje ve raporları değerlendirme görevini de bu iki meslek eğitimcimiz yürütmüşlerdir. Bu yönden, öğüt olarak ve iş olarak Cumhuriyet maarifin, geçmiş devirlerin maarifinden farkları arandığı zaman başta bu yeni ilâve görev gelir ki, bu da, Gazi Mustafa Kemal'in bilimci olduğu kadar akılcı ve realist görüşlerini ortaya koymasından bu yana verdiğimiz örneklerde de gösterildiği gibi hareket hızı kazanmıştır.

Bu vesile ile Sayın Kemal Zaim Sunel'in bir muhtırasından birkaç cümleyi buraya aksettirmeyi yerinde buluyoruz:

Gazi Mustafa Kemal'in konuşmalarında ileri sürülen ameli ve işe yarar bilgilerin ve hünelerinin kazandırılması ve böylece memleketin iktisadî hayatına güç katılması fikri, meslek ve teknik öğretimin doğrudan doğruya ve bütün icapları ile benimsiyeceği bir saha olmakta da ileri olarak, bu görüş yeni ilköğretim programlarından başlayarak, *"İş Prensipleri" ve iş esaslarına uygun öğretim biçiminde öğretim programlarının başında yer almıştır*³¹.

³⁰ Exil-u Bildungshilfe Horst Widmann Prof. Dr. 1933 ten sonra Türkiye'ye sığınan Alman ilim adamlarının serüveni ve Türkiye Üniversitesindeki çalışmalarını inceleyen bu ciddi araştırma eserinde Dr. Reşit Galip'in Üniversite ıslahatı ile ilgili sözleşmenin asılları. Dr. Schvartz beyanlarına dayanılarak Maarif Vekili Reşit Galib'in Gazi ile yaptığı temas ve konuşmalar ünlü cerrah. Sauerbruch'un Başvekil İsmet Paşa ile temasları ve önerileri dikkat çekicidir.

³¹ Maarif vekâleti mecmuası Sayı: 13 - 14, sh. 447 .ve 1926 ilköğretim programların ilk cümlesi.

Böylece öğretim, orta çağdan beri süregelen ezbercilik ve basma kalıpcılıktan da kurtarılmış olacaktı. Bütün öğretim alanı için bir metod anlayışı halinde benimsenen bu yeni görüş, çağdaş eğitimin özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra ileri ülkelerin hepsinde değer bulmuş, nihayet endüstri devriminin ve teknik dünyanın da doğal bir basamağı olmuştur. Gazi Mustafa Kemal'in, bugünkü teknik başarılarla ışık tutan bir istikamette öğretimin geliştirilmesini, nerede ise, 50 yıl öncesinden Türkiye için de benimsenmesini istemesi, uzağı ve ileriye görüşün aynı alanda yeni bir belgesini verdiği gibi, onun kamu hizmetlerine sadece kumandan olarak bakmadığını da gösterir.

Kabul etmek lâzımdır ki, uzun yüzyıllar, sadece toprak kültürü el sanatları ve meharetleri devresinden kalmış olan Türkiyemiz için, bu alandaki kuruluşlar ve onları yürütenlerin bilgisi ve görgüsü pek iptidaî olacaktı. Bu nedenledir ki Cumhuriyet Türkiye'si'nin iş ve meslek hayatı ile ilgili öğretim ve eğitim problemlerini ele almakta, uzmanların kılavuzluğuna ihtiyaç vardı. Bunu daha Bursa'daki konuşması ile, dünya ile irtibatımızı kurmalıyız. Gözlerimizi dünyaya çevirmeliyiz, diyen Gazi Mustafa Kemal, mesuliyet taşıyanlara hatırlatmış oluyordu. İşte bu hayatî davranışın verimli olabilmesi için batıda bu öğretimi organize etmiş ve yürütmüş uzmanlardan yararlanmak yoluna gidilmiş ve Almanya'dan Dr. Kühne, ve Belçika'lı meslek öğretimi umum müdürü Omer Boyse memleketimize davet edilmiştir. Her ikisi de, memleketlerinde birinci plânda bu işlerle uğraşmış ve eserleri dünyaca tanınmış kişilerdi³². Üst tarafı için, yani öteki yabancı uzmanlar için –Güzel Sanatlar hareketinin ve operanın kuruluşu hariç– lüzumlu veya lüzumsuz idi kabilinden sözler söylenebilir. Fakat işaret ettiğimiz bu konularda durumumuz, böyle bir rehberliğe muhtaçtı.

Bu durumu, meslekî öğretim hakkında bir muhtıra hazırlıyan o devrin yüksek öğretim Umum Müdürü Sayın Kemal Zaim Sunel, konuyu her yönü ile bu muhtırasında ele alırken, raporuna: "*Milletimiz, Büyük rehberi Gazi Hazretlerinin idaresi altında, asırlardan beri kay-*

³² Ömer Boyse. Birleşik Amerika'nın teknik öğretimi hakkında üç büyük cilt halindeki eseri (Umumi ve Âli Amerika Terbiye Usulleri) adı altında Dr. Abdullah Cevdet Karlıdağ tarafından dilimize çevrilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığınca basılmıştır. Her iki uzmanın, raporları da Türkçe olarak bütün ayrıntıları ile basılmıştır. Maarif Vekâleti dergilerinde özel baskı olarak. (H. R. Ö.).

betmiş bulunduğu siyaset istiklâlini elde etmiş bulunuyor. Şimdi mütevali (birbir arkası sıra) sabvaşların, memleketimizin iktisadî bünyesinde tevhit ettiği (meydana getirdiği) sarsıntuların âsarını (eserlerini) tamir etmek ve memleketimize iktisadî istiklâlini (ekonomik bağımsızlığı) te'min ederek refah ve tekâmül vadisinde lâıyk olduğu istiklâli hazırlamak için mücahedeye, savaşa girmek lâzımdır." dedikten sonra, bu yeni sistemin esas çizgilerini açıklamağa girişmiş ve ilk iş olarak o zamanın Ankara'yı meslekî ve teknik öğretim için memleketin dimağı ve ışık merkezi haline getirme plânı içinde, iki önemli müessesenin kuruluşunu ileri sürmüştür. Bunlardan biri:

"Gazi Mustafa Kemal İş Darülfünunu (Üniversitesi) dir. İş Darülfünunu 1100 öğrenci alabilecek³³ ve tam randımanla işlemeğe başladığı zaman yılda 240 kalifiye işçi, 50 teknisyen, 20 öğretmen ve 10 uzman yetiştirilecektir³⁴. Bu müessese modern bütün vasıtalarla donatılacak, teşkilâtı itibariyle de en son mükemmelliği gösterecektir. Ayrıca memlekette mevcut diğer sanat müesseselerinin sayısını, eserlerini, izliyen bir teknoloji müzesi, zengince bir kitaplığı, araştırma Lâboratuvarları ve çeşitli koleksiyonları olacaktır³⁵.

Bu adı ile kurulamamış olan bu iş Üniversitesinin eksikliğini İstanbul Teknik Üniversitesi haline getirilen ilk Yüksek Mühendislik Okulu ve Teknik Okullar, ve nihayet Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin kuruluşu bu alanda daha o zaman başlanmasını öngören bir davranışın geciktirilmiş olmasının boşluğunu bir dereceye kadar gidermişlerse de, konunun düşünülen, mükemmelliğine hâlâ kavuşturulamamış olduğu da bir gerçektir. Özel paralı yüksek okulların, meslek alanındakilerden başlamış ve kısa zamanda üremiş olması da bu boşluğu bir daha ortaya koymaktadır.

Gazi Mustafa Kemal'in iş eğitimi üzerindeki teorilerinin ve kadın - erkek vatandaşlara eşit öğretim fırsatı isteyen doğrultusunda hareket hızı kazanan müesseseler için, Gazi Mustafa Kemal İş Darülfünundan sonra yapılmış ikinci teklif ise, "Kız Enstitüsü" nün kuruluşudur. "İsmet Paşa Kız Enstitüsü" nün kuruluşu bu teoriden çıkmıştır.

³³ Maarif Vekâleti Mecmuası. Kemal Zaim Sunel. Meslekî tedrisat hakkında muhtıralar. Sahife: 447.

³⁴ O tarihe göre 1927 - 1928 lerde.

³⁵ Etraflı bilgi için Maarif Vekâleti Mecmuası'nın 13 ve 14. sayılarına başvurulabilir.

Kemal Zaim Sunel, muhtırasında, bu iki yeni kuruluş teorisi için, şu tanımlamayı yapmaktadır:

“İş Darülfünunu erkekler hakkında ne ise, Kız Enstitüsü de kızlar hakkında o olacaktır.”

İlâve etmek isteriz ki sonradan, Vilâyet merkezlerine, hattâ bazı büyücek kazalara kadar götürürken bu ikinci kuruluşların, akşam kursları dahil, kadın iş ve meslek hayatından, verimli etkilerinden başka, kıyafet kanunu ve insan gibi yaşama yolunda devrimci davranışlara ve kadın hayatı inkişâfına da büyük hizmetleri olmuştur. Böylece eğitim görevinin kapsamının bu anlayış ile genişletilmiş ve bilimsel, disiplinin rehberliğine önem verilmiştir. Ve hepsi de söyleniş tarihlerine ve yerlerine göre ayrı bir manâ taşımıştır ki hepsinin keşiştiği mihver Türk eğitiminin *millileşmesi*, *modernleşmesi*, *demokratlaşması* ve *laikleşmesi* gibi çağdaş eğilimlerin düzeyine ulaşmasının da birleştirilmiş olmasıdır.

Bilimin önemi ve bilimsel kuruluşlar

Şimdi, eğitim görüşlerini, temel felsefesi ile belirten bu konuşmaların Samsun İstiklâl Ticaret Okulunda söylenmiş olanı da karakteristik çizgileri ile inceliyelim:

Aslında Mustafa Kemal’in bütün konuşmalarının ışığı altında geniş bir hazırlık faaliyetinin ve harekete geçiş hamlelerinin, Cumhuriyetin ilânı ile hızlandığı ve onun, yakın dikkat ve ilgisi ile yolunu aldığı görülür.

Gazi Mustafa Kemal esaslı konuşmalarından bir başkasına 22.IX. 1924 deki Samsun konuşması ise şöyle başlıyor:

“Hayatta her şey için, uygarlık için, başarı için en hakikî mürşit, (en gerçek uyarıcı) *ilimdir*, (bilimdir)³⁶, tekniktir. Bilimin, teknik dışında bir uyarıcı aramak dengesizliktir. Cehalettir, gaflettir. Bilimin ve tekniğin yaşadığımız hergün nasıl olgunlaşıp geliştiğini kavramak ve ilerlemelerini gözden kaçırmamak Ankara dahil, Anadolu’da da gereklidir. Atatürk’ün bu sözleri söylediği zaman bu uyarıya cevap verecek olan bilim merkezlerinden bir tekinin dahi Anadolu’da olmadığını düşünecek olursak, işe nereden ve nasıl başlanması gerektiğini belirttiği nedenleri ile bir arada kavramış olur” İşte bu neden-

³⁶ Bu sözü D. T. C. Fakültesinin ön cephesinde yazılıdır.

ledir ki Atatürk hemen Cumhuriyetle başlattığı eğitim reformlarının ilk kademelerini yeni düzenine koydurur koydurmaz, çağdaş bir Üniversite olmaktan çok bir seviyede kalmış olan İstanbul Darülfünun'un ıslahını, Maarif Vekili Doktor Reşit Galib'e vazife olarak vermiş, Ankara Üniversitesinin kuruluşuna girişmiş ve Doğu Anadolu için de Van'da bir bilim merkezi'nin temellerinin atılmasını, zamanın Maarif Vekili Saffet Arıkan'a vazife olarak vermiştir. Ne var ki, Atatürk'ün ölümünden sonra, bu hız, onun ölçülerine göre geliştirilememiş, hattâ bu üniversite için hazırlanan ilk rapor, -taşıdığı güçlükler gibi nedenler dahil- ortadan kaybolmuştur. Ve yeri de onun seçişi gibi olamamıştır.

Adı geçen Samsun konuşmasında Mustafa Kemal, dünyanın gelişme devrini ve bu konuşması sırasında karşılaştığı eski öğretmenin şahsında eğitimin değerini de şöyle açıklamıştır:

“— Gerçi biz, belki de burada bulunanların hepsi dünyaya geldimiğiz zaman, bu topraklar üzerinde yaşayanlarla beraber kahredici bir istibdadın pençesinde idik. Ağızlar kilitlenmiş gibi idi. Muallimler ve Mürebbiler, yalnız bir noktayı dimağlara yerleştirmeye mecbur tutulmakta idi. Beniliğini, herşeyini unutarak, bir heyulâya boyun eğmek, onun kulu kölesi olmak. .”

Gazi Mustafa Kemal, bu sözleri, 1924 Eylülünde Samsun'da İstiklâl Ticaret Okulunda onuruna verilen bir çay ziyafetinde öğretmenlere yaptığı tarihî konuşmasında söylemişti:

“— Benden önce konuşan arkadaşlarımızdan biri, bana nereden ilham ve güç aldığımı sordu. Bu soruya kısa bir karşılık vermiş olmak için diyebilirim ki, biz bugünkü uyanıklığımızı düne, geçmişe borçluyuz. Babalarımızın, analarımızın, yetiştiricilerimizin ruhlarımızda ve kafalarımızda verimli etkileri vardır. Hatırlatmak lâzımdır ki, o baskı altında dahi, bizi bugün için yetiştirmeye çalışan hakikî fedakâr Muallimler ve mürebbiler eksik olmamıştır. Onların şimdi burada (dinleyiciler arasında) bir zat-ı âliye (yüksek bir kişiye) tesadüf ettim. O, benim rüstiye birinci sınıfında muallimim idi *. Bana henüz temel bilgileri öğretirken istikbal için ilk fikirleri de vermişti. .³⁷”

* BİR NOTUMUZ: Atatürk'ün öğretmeni için kullandığı “zat-ı âli” sözünü Behçet Kemal Çağlar Türk Dil Kurumunca yayınlanan bir çeviride “pek sevdiğim bir kişi” olarak almıştır. Bu saygı bağıni yeterince karşılamamaktadır. Ayrıca aynı çeviride Rüstiye Okulu da (İlkokul) olarak dilimize çevrilmiştir ki yanlıştır. (Bugünün diliyle Atatürk'ün söylevleri) T. D. K. yayımları 1968, Sh. 143. H. R. Ö.

³⁷ Sayın Naki Yücekök. Bak, Eğitim Hareketleri Sayı: 198-199-1971 ve Kültür Sanat Dergisi sayı: I, 1973 H. R. Öymen.

Mustafa Kemal, bu sözleriyle hem eğitimin geleceğe yönelen bir yatırım olacağını öğretmeninin davranışında açıklıyor, hem de “nereden ilham aldınız” sorusunu cevaplarırken Rüştiyenin ilk sınıflarındaki öğretmeninin etkisini de belirtmek istiyordu. Nitekim bu öğretmenini bir örnek olarak hatırlattıktan sonra “İşte, eğitimidir ki, bir milleti şanlı, ünlü veya esir yapar. .” diyerek eğitimin önemini başta değerlendirmiş ve hayatı boyunca konuşmaları ve davranışlarıyla bu görüşüne sadık kalmıştır.

“Eğitim sözüne herkes kendine göre, kendi amacına uygun bir anlam verebilir. Söz derinleşince eğitimin erekları, amaçları değışir: Dinsel eğitim, ulusal eğitim, uluslararası eğitim vardır. Bütün bu eğitimlerin erekları, amaçları da başka başkadır. Ben burada yalnız yeni Türkiye Cumhuriyetinin yeni kuşaklara vereceğı eğitimin, ulusal eğitim olduğunu bütün kesinliğı ile belirttikten sonra ötekileri üzerinde durmayacağım bile. Yalnız ulusal eğitimle ne demek istediğimi bir örnekle açıklamış olacağım :

“Yeryüzünde üçyüz milyondan çok islâm vardır. Bunlar, ana, baba, öğretmen eğitimi ile yetismekte, ahlâklı olmanın yolunu öğrenmektedir. Ama acınılacak gerçek şudur ki bütün bu milyonlarca insan yığınları şunun ya da bunu tutsaklık zincirleri altındadır. Aldıkları eğitim, edinmekte oldukları ahlâk, onlara bu tutsaklık zincirlerini kırabilecek insanlık meziyetini verememiştir, veremiyor. Çünkü bu yığınlar ayrıca bir ulusal eğitimden geçmemiştir!

Ulusal eğitimin ne demek olduğunu kavramakta artık hiç bir karanlık yön kalmamalıdır. Bir kere ulusal eğitim ilke olarak alındıktan sonra onun dilini, yönetimini, araçlarını da ulusal hale sokmanın gerekliliğı tartışılmaz olur. Ulusal eğitimle geliştirilen, olgunlaştırılan bu kafaları bir yandan da, paslandırıcı, uyuşturucu, gereksiz, saçma sapan inanışlar ve düşünişlerle doldurmaktan da özenle sakınmak gerekir.

Demin konuşan bir hoca efendi düşüncesini açıklamak için “Vettin-i vez-zeytûni” âyetini kendince yorumladı. İncir ve zeytin çekirdeğinden “düstür” çıkardı. İncirin çekirdeğindeki çokluğu, zeytinin çekirdeğindeki tekliğı belirtecek oldu. Âyetin anlamı bu mudur, değil midir, bir şey diyemeyeceğim. Yalnız bu yolculuğum sırasında bu âyetin kavramını bir başka hocaya soracak oldum da yarım saatlik bir inceleme yaparak karşılık verebileceğini söyledi. Ömrünü medreselerde din bilgisi okumak ve okutmakla geçiren bir adam bile bir kitabın bir satırını Türkçe anlatabilmek için böyle güç durumda kalırsa işin derinine varamayan halk ne yapsın, ne desin? Bunun içindir ki, genç kuşağın, ışıık

almaya ve içine sindirmeye elverişli kafasını yormadan, gerçeğin izleriyle besleyip süslemek en doğru yol olacaktır. . . 38"

Cumhuriyet Eğitimiine Geçişte Hamleci Atılımcı Başlangıçlar:

Cumhuriyet eğitimiine geçiş devrinin dördüncü, fakat Cumhuriyetin ilanı üzerine de bakanlıkta kalan birinci Maarif Vekili olarak İsmail Safa Özler'in eğitim üzerine olan düşüncelerinin giriş bölümünü yukarıdaki satırlarda değerlendirmiş bulunuyoruz. Hiç şüpheye düşmeden denebilir ki, ondan önceki bakanların hiçbiri İsmail Safa Özler gibi millî Eğitimin temel sorunlarına inememiş, özellikle kuruluş savaşları sonunda girişilecek eğitim devriminin ilkelerine böylesine ihtilâlcî bir kavrayışla değinmemiştir. Fransız büyük ihtilâlinin öncelerinden halk eğitimi üzerine dikkati çeken savaşlarıyla tanınan Kondorse'yi benimseyen sözleri ve yorumlarıyla da Safa Özler'in kendinden önce gelenlerden daha köklü reform hareketlerine yakın ve taraftar olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Cumhuriyetin ilânından 10 yıl sonra kanunlaşabilen Maarif Şûrası toplantılarının ilk nüvesi sayılabilecek olan geniş ilmi heyetlerin birincisini göreve çağırmakta ve bu toplantıyı açarken yaptığı konuşmada ileri sürdüğü geniş anlayış ve kavrayış da bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Bu söylediklerimizi o yıllarda İstanbul'da yayınlanan meslek dergilerinden de izlemek mümkündür. O derece ki o yıllarda yurdun geniş topluluğunu tarihin bir görüntüsü olarak içinde toplayan İstanbul öğretmenlerinin önemli bir problem haline gelen huzursuzluklarının da giderilebileceği umudu İsmail Safa Özler'in bakanlığa tayini ile kuvvetlenmiştir.

Örneğin "Safa Beyefendi ilmi heyetin ilk celsesinde açık gönüllü, mütevazî ve samimî hilkatli bir idare adamı sıfatiyle konuşmuştur..." "Maarif müesseselerimizin şahsî icraata bağlı istikrarsız ve istinatsız kalması bugünkü kurak ve elemli manzaranın en büyük amilidir. Vekâlete geldiğim gün hastalığı bu noktada gördüm." diyebilmiştir. "İlmi heyetin çıkardığı kanun projeleri dünyanın maarif ve terbiye cereyanlarına uyduğu gibi bizim terakkimizi de temin etmeğe müsaittir". Bu izlenimler 1922 yılında İstanbul'da yayınlanan ve her derecedeki öğretmenleri temsil eden *Muallimler Mecmuası*'ndan okuyabiliyoruz (Sayfa 244 - 245). Cumhuriyet eğitiminin bir nevi anaya-

³⁸ Gazi M. Kemal'in Samsun İstiklâl Ticaret Okulundaki konuşmasından.

sası sayılan *Öğretim Birliği* kanunu da Millî Eğitimin Kurtuluş savaşlarına dayalı millî yapısına olduğu kadar çağdaş görüşlerine uygunluğu da yepyeni bir aşama olarak kendini göstermiş ve meclisin o zamanki yapısı ve geleneksel nedeniyle hararetli tartışmalara hattâ çekişmelere de yol açmıştır. Aslında bu akımı destekleyen ve etkileyen yukarıdaki sayfalarda kapsamını özetlediğimiz Atatürk'ün Bursa konuşmasında ilk tohumlarını atmış bulunmaktaydı. Özler'in kendinden önce gelen bakanlardan önemli bir farkını burada aramak yerinde olur. Çünkü birinci ve ikinci Umur-u Maarif Vekilleri Dr. Rıza Nur ve Hamdullah Suphi Tanrıöver daha çok Hars kelimesiyle tanımlanan millî kalıtlar ve intikaller üzerinde durmakla yetinmişler, onları takip eden üçüncü Umur-u Maarif Vekili Mehmet Vehbi Bolak da bunlara *dini eğitimin* sorunlarını ve konularını katma yolunda bir davranış göstermiş ve derslere ilâhiler koydurmak, öte yandan medreselerin öğretmen ihtiyacını orta dereceli umumî okul öğretmenleriyle kuvvetlendirmek suretiyle ikili öğretim düzenini yürütme çabasına girişmişlerdir. O devrileri yaşayan öğretmenler arasında daha çok idareci bir meslekten gelen ve bildirilerini doğrudan doğruya maarif örgütlerinin başına değil de vekilliklere ve muhasarlıklara göndermek suretiyle öğretim ve eğitim özgürlük ruhunu bağlayıcı bir davranışı benimsemek özelliğini göstermiştir. Onun bu durumu işe başladığı zaman 20 Kasım 1337/1922 de idare âmirliklerine duyurmasıyla başlayan ilk yazısında da bu özelliği fark etmek mümkündür: "Büyük Millet Meclisinin teveccüh ve itimadına istinaden maarif vekilliği zavifesini deruhde ettim³⁹. Birçok asırların kötü idaresi tesiriyle lâayık olduğu tefeyyüz ve itilâya mazhar olmayan memleket gençliğini *hakikî bir Aşk-ı Dinî ve Millî, sarsılmaz bir seciyye ve ahlâk ile teşhiz ederek ecdadımıza lâayık* bir nesil ihzar etmek mesaimin umde-i esasısı olacaktır. İstiklâl ve mevcudiyetimizi kurtarmak için kudsi bir mücadele açtığımız şu anda her türlü varlıkların mesnet ve esası olan hayat-ı maarifimizi şaibelerden ve inhitatlardan kurtarmak için bütün arkadaşlarımı azamî müzaheret ve mesaisini Cenabı Hakkın tevfiyatının refakatini temenni ederek vazifeme ümid ve itminan ile başlıyorum." Bu bildiride geçen aşk-ı dinî deyiimi Cumhuriyetin ilânı yılı dahil gelen bakanların bildirilerinde böylesine

³⁹ Cumhuriyete gelinceye kadar olan sürede kabine usulü uygulanmadığı için Meclis namına hizmet alan Vekiller doğrudan doğruya meclis tarafından teker teker seçilmekte idiler. H. R. Ö.

içtenlikle benimsenerek ifade edilmediği gibi gerek Rıza Nur'un gerekse İsmail Safa Uzler'in kısa ve daha çok realist üslûpta görünen bildirilerinde Tanrı deyiminin daha kurtuluş savaşları yıllarında da kullanılmış olduğunu göstermektedir. İşe başlama bildirisini bu eleştirimize aktardığımız Mehmet Vehbi Bulak'ın zamanında sürdürülen eğitimin dini ilkeleri Cumhuriyetin ilânını izleyen yılda öğretim birliği kanunuyla girilen reformlarda o zamana kadar *şer'iyye ve evkaf bakanlıkları* tarafından yürütülen *medreselerin* ilgası ve din görevlilerinin yetiştirilmesine mahsus müesseselerin de ancak millî eğitim bakanları tarafından yürütülmesi ve nihayet bu akımın hilâfet müessesesinin de aynı yılda kaldırılması surerile lâik Cumhuriyetin lâik öğretimi doğrultusunda bu konuya ait öğretimin vicdan hürriyeti görüşü ışığında ihtiyari biçimde programlarda yer alması kararlaştırılmıştır. Şunu da söylemek yerinde olur ki Mehmet Vehbi Bulak kadar dinî eğitimden yana görünmemekle beraber, 16 Temmuz 1921'de Sakarya savaşları arifesinde Ankara'da toplanan İlk Maarif Kongresinin kapanış konuşmasını yapan Hamdullah Suphi Tanrıöver de "*Milliyet aşkının telkininde kusur edilmemesinin elzem olduğunu*" açıkladıktan sonra şu cümleyi "*Bazılarında görüldüğü üzere terbiye-i milliyeyi dinden hariç telâkki etmenin bir hatay-ı fâhiş (büyük hata) olduğunu*" söylemiştir*⁴⁰. Atatürk ve İnönü'nün Cumhuriyet ilânı arifesinde ve öğretim birliği kanununun kabulünde açıklanmış, daha çok dinin siyasete alet edilmesinde yarar yerine zarar gördükleri için bu konuyu lâik öğretim anlayışında daha samimi bir bağlılıkla değerlendirilebileceğini belirtmek istemişlerdir. Bu fikirler kanunun meclise gönderilmesi arifesinde, Atatürk'ün konuşmasında ve kanunun müzakeresi sırasında başvekil İsmet İnönü'nün söze karışmasında kendini belli etmektedir.

Konu insanlık tarihi içinde derinliğine giden bir sosyal münasebet taşıması, öte yandan milliyet cereyanlarından ve müsbet bilimlerin hayatı etkilemesi bakımından dünyaca zaman zaman özel bir eleştiri halinde eğitim sorunları içinde de yer aldığı düşünülecek olursa çok partili hayata geçişten sonra yeniden ele alınması veya Türkçeleştirilen ezanın tekrar Arapçaya dönüştürülmesi gibi durumlar son zamanlara kadar tartışma konusu olmaktan çıkmamıştır. Ancak bu kısımdaki hareketler Cumhuriyet sonrasının sınırları içinde geçtiği

⁴⁰ Bak. Ek 2. 1921 Maarif Kongresinin kapanış konuşması - Hamdullah Suphi (Tanrıöver)

için sözü burada kesmemiz yerinde olur. Cumhuriyetin ilânına kadar geçen süre içinde eğitimin millî yapısı ve anlayışı üzerinde gerek Mehmet Vehbi Bulak'ın zamanında gerekse İsmail Safa (Özler)'in Bakanlığı zamanında Özel yabancı okulların kapitülasyon devirinden kalma hareketler de eksik olmamıştır. Fakat özgürlük ve tam bağımsızlık savaşına giren Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetleri ve Cumhuriyete geçişte görev alan bakanlar bu özlemleri önleyecek davranışlardan asla geri kalmamışlardır. Bu konuda iki örneği vermemiz bu yargımızı daha da aydınlatacaktır. 30 Temmuz 1338/1922 tarihli bir Vekiller Heyeti kararnameyi Amerika Şark-ı Karip Heyeti misyoner şirketleri tarafından Türkiye'de Dar'ül - Eytam (Öksüzler Yurdu) ve okullar açılması için izin istemesi üzerine çıkarılmıştır. Bu isteğe "ecnebi tebaasından olanların mektep açabilmesi için o yerde kendi tebaalarından okula ihtiyaç gösterecek sayıda nüfusun bulunması ve o devletler memleketinde de Osmanlı tebaasının mektep açmasına müsaade usulünün yürürlükte olması şart koşulduğundan bu müracaatların istedikleri yerde Amerika tebaası bulunmaması sebebiyle adı geçen talimatname hükümlerinin muhafazası ve muavenet heyetleri tarafından açılan Dar'ül - Eytam'lardaki öğretimin hususî okullar talimatnamesine göre Türk tebaası namına ruhsatnameye bağlanması ve Fransızlarla olan itilâf mucibince harpten önce mevcut mektepleri hakkında kanunlarımıza riayet ettikçe müsaadede bulunulması ve fakat yeniden mektep açmalarına izin verilmemesi kararlaştırılmıştır. ⁴¹"

Maarif Vekili Mehmet Vehbi Bulak zamanında çıkarılan bu vekiller heyeti kararını izleyen yılın 20 Aralık 1923 yılında Maarif Vekili İsmail Safa Uzler'in bakanlığı sırasında benzeri bir bildiri de Vilâyetlere ve müstakil Mutasarrıflıklara şöylece bildirilmiştir:

1- 1918 mütarekesinden önce mevcut ecnebi mektepleri (Fransız, İngiliz, Amerika ve İtalyan mektepleri hükümetimizin kanunlarına ve emirlerine kayıtsız ve şartsız riayet etmek, ilk sınıflarında haftada 4, orta sınıflarında ikişer saat Türkçe, her sınıfında birer saat Türkiye Coğrafyası ve ikişer saat Türk Tarihi okutmak ve bu dersleri

⁴¹ Maarif Düsturu I. cilt 1927 - Maarif Vekâleti Basımevi - Toplayan: Faik Reşit (Unat) Sayfa 325.

1950 den sonra Millî Eğitim Bakanı olan Avni Başman da 1922 yılında Samsun'da evvelce açılmış olan Amerika Şark-ı Karip Heyeti tarafından yürütülen Darüleytam'ın Müdürlüğünde bulunmuştur. H. R. Ö.

öğretecek Türk muallimlerine derecesi aynı olan Türk mekteplerinde verilen maaştan aşağı olmamak üzere aylık verilmesi ve genel olarak teftiş ve murakabemizi kabul etmek şartıyla yeniden öğretimlerine devam edebilirler. Adı geçen koşullara uydukça öğretimlerine karşı gelinmeyecek ancak, sabık hükümetlerden alınmış olan ferman ve ruhsatnameleri Türkiye Cumhuriyeti adına tescil ettireceklerdir.

2. Bundan sonra kurulacak müesseseler hakkında özel okullar yönetmeliğinin 4. maddesindeki şartlar aranacaktır.

3. Mondros mütarekesiyle Lozan andlaşmasının kabulü arasındaki sürede açılan mektepler vekâlet tarafından yapılacak incelemelerden sonra verilecek karara bağlıdır. Bu gibi mektepler varsa derhal bildirilecektir.

4. Adı geçen mektepler daimî surette teftiş edilecektir.

5. Kanunlara ve nizamlara riayet etmedikleri teftişler sonunda anlaşılan ecnebi mektepleri ve gayri ecnebi bilûmum hususî mektepler hakkında gereken muameleye başvurulacak, vekâlete derhal bilgi verilecektir.

Yukarıda yazılı maddelerin hakkıyla tatbikine önem verilmesi ve maarif idarelerinin bu gibi mektepler idare heyetlerine karşı müşkülâta tesadûf edildiği takdirde derhal vekâlete malûmat verilmesi tebliğ olunur.”

Çoğu misyoner okulları olan bu yabancı okulların durumu 1931, 1932 lerde çıkarılan bir kanunla umumî ilköğretimin Türk okullarında bitirmemiş olan Türk çocuklarının bu okullara devamlarının yasaklanması herbirine birer Türk müdür tayin edilmesi ve okullarda bulunan dinî kişilerin heykellerinin kaldırılması, kıyafetlerin dinî kisvelerden ve giysilerden arınması gibi kayıt ve şartlarla daha da millî yapımıza yer vermesi gibi şartlarla kayıt altına alınmışlardır, ki bu yabancı okulların Cumhuriyetten önce Türk çocuklarının milliyetlerine ve dinlerine karşı girişmiş oldukları yıkıcı çalışmalara Cumhuriyet öncesi saltanat devrinin nasıl rıza gösterdiğine şaşmamak elden gelmez⁴².

⁴² Ecnebi mekteplerinde Türkçe Tedrisatı, Sayı 36, 1926 Aralık, Muallimler M. Sayfa 1920, Yazan: Alman Mektebi Müdürü Richard Dreuser, Derginin yorumu H. R. Öymen tarafından ibretli şekilde yazı sonunda açıklanmış ve Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri kitabında da ayrıca eleştirilmiştir.

İsmail Safa Özler'in Cumhuriyet eğitimini Atatürk'ün direktifleri ışığında aydınlatan önemli bir bildirisini de bu eleştirimize son bölüm olarak katmayı gerekli görüyoruz.

"Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü içtima yılını teşkil eden 1338-1922 malî yılı sona erdi. Dördüncü sene 1923 başladı. Terakki merhalelerinden şimdiye kadar türlü sebeplerin tesiriyle geri kalan milletimiz şu yenileşme devrinden sonra takip edeceği meslek, hakikî maarifseverlik azmi ve gayretiyle dolu olmadıkça istikbalin sağlanması için beslenen bütün ümitler bir hayalden ibaret kalacaktır. Yarınki neslin manevî hayatı ile her türlü sorumluluğu yüklenmiş olan maarif memurları, kendilerini müşterek ve mukaddes gayelerinin gerçekleşmesine ulaştıracak çizgilerini açıkça bilmelidirler. Vekâlet teşkilâtının birçok noksanına rağmen vazifesinin değindiği her noktada bir faaliyet eseri uyandırmak maksadiyle çalışıyoruz. Hamiyeti vataniyelerinin yüksek derecesini takdir ve şükranla karşıladığım muhterem arkadaşlarımla bütün mesai ve icraat yollarında kıymetli yardımlarının gittikçe daha feyizli, daha meşkûr (şükrettirici) eserlerle hissedeceğime eminim."

Cumhuriyet Eğitime geçişin ilk genelgesi

CUMHURİYET EĞİTİMİNE GEÇİŞİN İLK GENELGESİ

Maarif-i Umumiye'nin Maksatı Nedir?

"Şimdiye kadar maarif idaresi en doğru anlamıyla bir mektep nezaretinden başka bir şey değildi. İstanbul'da ilk maarif teşkilâtının temeli 1254 de yayınlanan bir ferman ile atıldı. Bunun bütün muhteviyatı mahalle mekteplerine aitti. Mekteplerin biraz daha asrî bir şekle çevrilmesi düşünüldüğü sırada yalnız okuyup yazmanın tamimi, yalnız cehaletin giderilmesi, yalnız yetişecek neslin aktan karayı seçmesi söz konusu idi.

Yıllarca maarifin resmî programı bu dar ve sıkışık çerçeve içerisinde soluk bir istihale geçirdi. Birbirini izleyen gürültülü ve tantanalı fermanlarla o zamanki Maarif-i umumiye nezaretlerinin, encümen-i danışlarının, maarif-i umumiye meclis-i muvakkatlerinin hattâ meclis-i vâlânın şuray-ı nafia gibi heyetlerin maarife ait mukerreratında iptidai tahsilin temininden başka hiç bir esas gözetilmiyordu. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse bu hâl *Tanzimat devrine zorla izafe edilen o tecdüt ve intibah temayülâtından çok uzaktır*. Şarkın yaşlı mütefekkir tarihi ile garp medeniyetine bir noktada temas eden İstanbul muhitinde 19. asrın terbiye ve maarif gayelerine bu kadar az nüfuz edilmesi, teessürle düşünülecek bir hâldir. Şarktaki bu gerilgi

hangi faktörlerin doğurduğunu uzun uzadıya incelemeye gerek yoktur. Terbiye ve maarifin asıl millî, heyecanlı ve serbest cereyanları, bir memlekete *siyasî inkılâplarla beraber dahil olur. Fikrî temayüllerin en sonra geçebileceği hudutlar, sarayların aşılmaz duvarlarıdır.* Fransa ihtilâlinin insan kanıyla vücuda getirdiği Hukuk-u beşer mevzuu, hiç şüphesiz kendi intihabatını kendi vicdanının da taşımaya şüursuz bir cemiyete istenmeden bahşedilmiş bir imtiyaz, bir rütbe değildir. *Batı çoktan bu imtiyaza lânyktı. İstihkakını da azimle, cüret ve metanetiyle bilfiil ispat etmişti.* Fakat inkılap fikrini yaşatanlar daha doğrusu yaşatmak isteyenler, daha ciddi düşündüler. İhtilalin bütün şer'î haklarına, yüksek mefkûrelerine rağmen halkın seviyesi, elde edilen hakların her türlü inceliğiyle muhafazasında kâfi derecede sağlam bir kuvve-i müeyyide, bir zıman (belge) teşkil etmiyordu. Hâkimiyet-i Milliye ileride tehlikeye uğramamak için büyük, küçük bütün efrad-ı milletin, *bütün millî içtimâî zümrelerin fikren daha yükselmesi, onun esaslarını şuurulu bir imanla kavraması lâzımdı.*

Maarif Teşkilâtını ilk defa bir inkılâpçı zihniyetiyle düşünen ve bunu her cemiyetin müstakbel ihtiyaçlarıyla tevhid etmek vasıtalarını arayan (kondorse) Fransız millet meclisinde okuduğu uzun lâyhalarında özellikle iki umdeye kuvvet verdi. Birincisi şüdyu. İnkılâbın mesut neticelerini idrak eden vatandaşlar arasında hiç bir ferdin yarın millet meclisine bilhassa hükümet kapısına gelip de "Bana hakkımı verin, fakat ondan nasıl faydalanacağımı bilmiyorum. Ben cahilim" diyememesi lâzımdı. *İkinci umde, her ferdin mensup olduğu meslekte ileri gitmesi için muhtaç olduğu en amelî vesaiti kendi muhiti içinde kolaylıkla bulmasıydı.* Muazzam bir inkılâbı takip eden bu program hiçbir zaman yeniliği zail olmayan kıymetli bir numunedir.

Kondorse'nin sözleri ispat eder ki, maarif-i umumiye idaresinin deruhde edeceği vazife yeni nesli yetiştirmekten ibaret değildir. Nesl-i hazırın irfanen yetişmesine çalışmak, *onun fikren muhtaç olduğu terakki ve tekâmül esbabını düşünmek ve temin etmek maarif idaresinin mesuliyeti altındadır. İstikbali uzak senelerde değil, yarının tekâmülünde aramak en mühim vazifelerimizden birini teşkil eder. Terbiye ve maarifi iptidâî mekteplerinin sıralarına sığdırmak bütün ihtiyaçlarınızı tatmin etmez. Bize mekteplerden sonra meslekî ihtisasları kolaylaştıracak ve teşvik edecek birçok ilmt müesseseler lâzımdır.* Sulhün takarrürü irfan ve ihtisas ocaklarımızla uğraşmamıza müsait bulunduğu dakikada mesaimizi en evvel birbiriyle ahenkli ve mütesanit üç gayeye tevcih etmek mecburiyetindeyiz:

TERBİYE, TAHSİL, İHTİSASLAŞMA

“Bu esaslar hakkında programlarımızı ayrı ayrı prensipler dahilinde izah etmemiz mümkündür. İlk gayemiz, *millî ve asrî terbiyeyi* vatanımızın en uzak köşelerine kadar dağıtmak ve yaymak olacaktır.”

Cumhuriyet eğitimine geçiş döneminin dördüncü, Cumhuriyetin başlangıcında ise birinci Millî Eğitim Bakanı sayılan İsmail Safa Uzler’in bu önemli genelgesinin son cümlesinde kesinlikle belirtilen “İlk Gayemiz”, *millî ve asrî terbiyeyi*, vatanımızın en uzak köşelerine kadar dağıtmak ve yaymak olacaktır” sözleri, bizce *Cumhuriyet eğitime girişin ilk aşamasıdır* ki, aslında Atatürk’ün 1922 de Bursa konuşmasında açıkladığı eğitim ilkelerinin ve görevli bakanlığın genelgesinde yerini alan *bir tekrarı gibidir*. Cumhuriyetin ilânından sonraki aşamalar ise, *bu çağdaş görüşü, demokratik ve lâik doğrultusunda gelişmeleri kapsayacaktır ki*, bu dönemi ilerde ayrıca inceleyeceğiz.

İsmail Safa Uzler’e gelinceye kadar 1920-1922 Kurtuluş savaşı yılları arası ise, önceki bölümlerde açıklandığı gibi *dinî, millî* eğitim mihverî etrafındaki davranışlar ve hareketlerle geçmiştir. Ancak Atatürk 1921-25 yıllarına kadar uzanan direktif niteliğindeki konuşmaları ve davranışları, siyaset felsefesindeki görüşleri ve girişimleri ile *Millî eğitim, çağdaş, demokratik ve lâik* eğitim ilkesi üzerinde karar kılmıştır. Bu dönem de aslında İsmail Safa Uzler’in vekilliği zamanında Cumhuriyetin ilânından üç ay önce Ankara’da toplanan (*Birinci İlmî Heyet*) kararlarında ve onu izleyen yılda (Öğretim Birliği) Kanununun çıkarılması ile başlar.

Cumhuriyet eğitiminin bir nevi anayasası saydığımız (*Tevhid-i Tedrisat*) (Öğrenim Birliği) Kanununun Büyük Millet Meclisindeki tartışmaları ki adı geçen kanunu şeriye ve evkaf vekâletlerinin yukarıda belirtildiği gibi Atatürk’ün Başbakan olarak İönnü’nün kanunların meclise sevki arifesinde veya müzakeresi sonunda konuşma ihtiyacını duymaları da bu kanunun bir belgesi olarak değerlendirilmelidir.

Bu tarihe kadar Millî Eğitimde yapılan değişiklikler, meşrutiyet döneminin *lisanı osmanî, Tarihi Osmanî* şeklinde adlandırılan ders gruplarının Türk dili ve Türk tarihi mihverî etrafında bütünleştirilmesi çabalarından ve bu yönetmeliklerde yer alan *sadık bir teb’a* yetiştiren amacının ve padişahın doğum ve tahta çıkış (Velâdet ve Cûlûs-u Padişahî) günlerinin okul tatili günlerinden sayılmaması şekline çevrilmesinden ibaret kalmış, üst tarafına el sürülmemiştir.

Nitekim bu kayıtlar dışında 1913 tarihli tedrisat-ı iptidaiye Kanunu ile ona göre hazırlanan 1915 tarihli öğretim Yönetmelikleri de Cumhuriyetin ilânına kadar yürürlükte kalmış hattâ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri tarafından işaret ettiğimiz çıkar-malar dışındaki içerliği ile aynen bastırılıp örgütlere gönderilmiştir.

Atatürk'ün Sakarya Savaşı arifesindeki ilk konuşmasının anlamında belirttiği yeni bir eğitim düzeninin kurulması direktifine uyularak Cumhuriyetin ilânı arifesinde hazırlanan *Birinci İlmî Heyetin* eğitim konularını Orta ve Yüksek derecelerine kadar, ayrıca öğretip eğitim yolu dışında yaygın ve halka da açık hareketlerini ve vatan-daşın devlet hayatına aktif bir şekilde katkısı olacak bilgi ve ilgilerini öne süren girişimidir ki, bu heyeti Cumhuriyet Milli eğitimin yeni ilkelerini ve örgütlerini ortaya koyma ve yürütme çabalarına öncülük etmiştir.

1920 - 1922 yılları arasında Atatürk'ün yukardanberi aydınlattığımız doğrultularına uyan bir Eğitim düzeninin hazırlanışı çabaları sürdürülürken Osmanlı İmparatorluğundan kalma dinî eğitim kuruluşlarının ıslahına girişme hareketleri de dikkati çekmektedir. Öğretim Birliği kanunun çıkarılmasından önce Şeriye ve Evkaf vekâletlerine bağlı bulunan bu kuruluşların Maarif vekâleti ile iş birliği kurması da Gazi Mustafa Kemal'in bir konuşmasında öne sürülmüştü. Bu durumu suretini verdiğimiz şu belgede⁴³ bulmak mümkündür:

ŞERİYE VEKİLİ FEHMİ EFENDİ HAZRETLERİYLE MÜLÂKAT

Memleketimizin pek mühim ve muhtacı ıslah işlerinden biri de medreselerimiz ve evkafıdır. Şeriye vekâletinin nasıl çalıştığını ve atıye ait ne gibi tasavvurlarda bulunduğunu anlamak için muharrirlerimizden birini şeriye vekili Hasan Fehmi Efendi nezdine gönderdik. Efendi hazretleri muharririmize nezaketle kabul ettiler ve aşağıdaki soruları cevaplandırdılar.

S — 1) Medari-si-ilmiyenin ıslahı için neler tasavvur buyuruyorsunuz?

C — 1) *Musa Kâzım* ve *Hayri Efendi*'lerin⁴⁰ zaman-ı meşihatlarında medaris iki kısma ayrılmıştır: Bir kısmı halî üzere bırakılmış diğer kısmı ise mühim bir teşkilata tabii tutularak *darülhilafe medarisi* ünvanı

⁴³ "Hâkimiyet-i Milliyeden" 24.2.1921.

altında üçer sınıflı *ihzarî*, *iptida-i hariç*, *iltida-i dahil*, *sahn*, *süleymaniye* namları ile beş devreye taksim ve müddeti tahsilîyeleri on beş sene olmak üzere tesbit edilmiş idi.

Bu devrelere ait teşkilât bi tamamiha yalnız İstanbul'da tatbik edilebilmiştir. Memleketimizin diğer aksamında ise otuz kadar bu nam altında açılan şubelerde son yeni devreye ait teşkilât yapılamamıştır. İstilâdan masun olan bilâdımızda el-yevm mevcudu 2200 ü mütecaviz on dört darülhilâfe medreseleri dokuz sınıflıdır. Hakikî ve asrî malûmat ile mücehhez ulema-ı din yetiştirmek için teşekkül eden bu medaris programlarına ulum-u riyaziye, tabiiye, felsefe, tarih-i edyan, eşya, türkçe, farisi gibi mühim bir hayli ulam ve fûnan-u nafi ilave edilmiştir. Bu suretle medaris'in cidden ıslah ve tekemmülüne pek sağlam bir temel atılmış olduğu kanaatindeyiz.

İnşallah-ı taâla zamanı geldiğinde bu medarisin son devrelerine ait aksamında bazı mühim merakiz-i ilmiye'de açmak istiyoruz.

Alahalihi terk olunan medreselere gelince bunların da ihya ve ıslahı ve halkımızın azamî derecede istifadesi nazara alınmak üzere mütahassıs zevattan mürekkep bir komisyon teşkil ettik. Müzakerat muvaffakiyetle ilerlemektedir. Cenab-ı hak muvaffak ederse bu medaristen de halkımızı tenvir ve irşat edecek hakikî ulema ve evsafı matlubeyi haiz eimme ve huteba yetiştirebileceğimizi ümit ediyoruz⁴¹.

“*Hakimiyet-i Milliyyeden*” 24-2-1921

Demek oluyor ki Cumhuriyetin ilânına gelinceye kadar Meşrutiyette medreselerin ıslahı teşebbüsünden sonra kurtuluş savaşları yılları sırasında da bu medreselerin (Kasaba ve köylerde) kendi haline terkedilenler dışında halifelîğe nispet edilerek isimlenen “Dar-ül Hilâfetül Aliye” lerden başlanarak yeni bir onarıma gidilmiş ve hattâ Cumhuriyetin ilânı arifesinde umumî ve hususî vakıf mekteplerininde bağlı bulundukları şerîyye ve evkaf vekâleti ile Maarif vekâletine bağlı bulunan umumî mekteplerin arasında bir işbirliğinin kurulmasının zorunluluğu Gazi Mustafa Kemal'in 1923 tarihli Meclis nutkunda ileri sürülmüştür. Ne var ki bu işbirliği önerisinin bir nevi öğretim birliği anlamına kullanıldığı halde bu hususta gerekli ıslahatın yine de yapılmaması 1924 yılında kökten bir reform hareketi ile yani “Tevhidi tedrisat - Öğretim birliği” kanunu ile o tarihte medreselerin idaresi de Millî Eğitime bağlanmış ve (Şerîyye ve Evkaf vekâletleri bu arada hükümette ayrı bir vekâlet adı taşıyan Erkân-ı Harbiye Vekaleti de

(Genel Kurmay Vekâleti'de) ordunun siyaset dışında kalması gerekçesi ile kaldırılmıştır. Bunu belgeleyen öğretim birliği kanunu tasarısının gerekçesindeki satırlarda göstermektedir. Bu nedenler de bu gerekçeyi bu incelememize alıyoruz.

Umumî okullarda süregelen umumî öğretim ise lâikliğin kabulüne kadar bazı değişikliklerle yürütülmüş ancak saltanattan sonra hilafetin de kaldırılması suretiyle bu köktenli reform gerçekleştirilerek din öğretiminin vicdan hürriyeti esasına dayanılarak çocuğun veya velisinin ihtiyacına bırakılmıştır. Böylece din dersleri de 1930 programına kadar ders cetvellerinde yerini korumuştur. Ancak uygulamada medrese yolu ile yetişen öğretmenler bulunmadığı için bu dersler okulun yaşlı, istekli veya elverişli görülen öğretmenlerinin uhdesine bırakılmıştır.

İstiklâl Marşı'na Ait Bir İlam

Büyük Millet Meclisi hükümetinin kuruluşundan ve istiklâl savaşının açılışından kısa bir süre sonra bu savaşın ruhunu ve heyecanını yansıtmak ve yaşatmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif vekâleti bu görevi üzerine almıştır. Gerek şairinin kişiliği gerekse (Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklâl) mısrasındaki anlamın genişliği de dikkate alınınca manevî güçlerin taşıdığı değer bu savaşta ve onun bu adı taşıyan marşında özel bir yeri vardır denebilir.

Bu bakımdan öğretim birliği kanunu ile güdülen temel amaç gerekçede de belirtildiği gibi dinin bir siyaset aracı, daha doğrusu Osmanlı tarihinin son yüzyıllarında çeşitli örnekleri ile görüldüğü gibi terakkiye susamış olan Türk toplumunun bu zaferden sonra başlaması doğal olan atılımlarını dini politika yolundan engellenmesini bertaraf etmektir. Bu açıklamadan sonra Maarif vekaletinin istiklâl marşı ile ilgili teşebbüsüne ait ilân edilişini bu incelememize ekliyoruz⁴⁴.

Türk şairlerinin nazarı dikkatine! başlığı ile Maarif vekâletinden şu ilânı okuyoruz:

“Milletimizin dahilî ve haricî istiklâlî uğruna girişmiş olduğu mücadelâtı ifade ve terennüm için bir *istiklâl marşı* müsabakaya vaz edilmiştir. Hür ve meşgul memleketlerimizin bütün erbab-ı kalemini

⁴⁴ 26 Ekim 1920 (Hâkimiyeti Milliye).

hizmete davet ederiz. İthaf olunacak âsar için biri iki ay sonra 23 Aralık 1336 (1920) de maarif vekâleti nezdinde bir heyeti edebiye tarafından ithaf olunacaktır”

İntihap olunacak eserin yalnız güftesi için 500 lira mükâfat vardır. Yine lâakal 500 lira tahsis olunacak beste için bilahare ayrıca müsabaka açılacaktır. Bütün müracaatlar Ankara Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâletine yapılacaktır.”

Öte taraftan dinî öğretimin özellikle Maarif vekili olan Balıkesir Milletvekili Mehmet Vehbi Bulak zamanındaki bildirilerle değerlendirilmek istenildiği, musiki derslerine ilâhilerin eklendiği ayrıca öğretmenlerin öğrencilere toplu namaz kıldırılmaları gibi davranışlar okul idarelerine bildirilen genelgeler arasında yer almıştır.

Ancak aynı yıllarda öğretim ve eğitim alanında köktenci ıslahat isteyen ve öneren yazılar ve fikirler de ortaya atılmıştır. Bir örnek vermek için 26 Teşrinievvel 1920 tarihli Hâkimiyeti Milliye’de: BUH-RAN ÖNÜNDE SON ÇARE başlığını taşıyan bir yazıdan şu satırları buraya alıyoruz:

İstiklâl mücadelesi yanında bir de derunî istiklal mücadelesi açmak mecburiyetindeyiz. Bu fikir ordusunun siperleri mektepler, erkân-ı harpleri terbiyeciler ve âlimlerdir. Şu halde her şeyden evvel iki siper, iki erkân-ı harp bulmak lâzımdır. Fakat burada iyi, çok mücerret bir manayı ifade ediyor. Bunun yerine diyebiliriz ki ruhlarımızdan yekcephe bir kuvvet vücuda getirecek insanlardan yekcephe kuvveti sağlayacak ve onları harekete getirecek en müsait şekilleri haiz olacak siperler lâzımdır.

İstiklâl cidalinde muvaffakiyeti, ancak tesanüdü temin edecek fertleri hotkâmlıktan kurtaracak, fedakârlaştıracak terbiye sistemleri, medeniyet ve dünyanın muvazenesini temin edecek ilim adamları ile mümkün olacak hulâsa *bunlara çara maaarif siyasetimiz* olacaktır.

Darülfünun’un Nazır Şükrü Bey zamanında (1316-1332) uzmanlığa göre ıslaha girişmesi Darülfünun’un *millî bir müessese* ve *sarî bir ilim merkezi* olabilmesi Lise ıslahatı ile mümkündür.” (Hâkimiyet-i Milliye sayı 71 1920).

Görülüyor ki Kurtuluş yılları savaşlarına girildiği yıllarda cepheelerde savaşacak ordular yanında bir de fikir ordusunun siperlerinden söz edilmekte ve bu ordunun erkânıharplerinin, terbiyecilerin ve bilginlerin olması gereği ileri sürülmektedir ki, Mustafa

Kemal, bu gereği Sakarya savaşı arifesinde başkanlığını ve açış konuşmasında açıkça ileri sürmüş ve uzmanlardan yeni bir öğretim, yani kurtuluş savaşları felsefesine uyan *millî ve çağdaş* bir eğitim sisteminin hazırlanmasını istemiştir. Öte yandan o tarihte Türkiye'nin tek Üniversitesi olan İstanbul Darülfünunun *Millî bir müessese ve çağdaş bir bilim merkezi* olması gereği de gene onun bilimsel zihniyete göre, Dr. Reşit Galib'in Maarif Vekilliği zamanındaki Üniversite Reformu ile gerçekleştirilmiş ve sayıları da bugün yurdun geniş bölgelerine kadar yayılmıştır.

Bu fark, Cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı bilim kuruluşlarımız bakımından önemli bir özellik taşımaktadır ki bu gelişmede Nazi Almanyasının bu gerici görüşlerle işlerinden uzaklaştırılan dünyaca tanınmış bilim adamlarından ve Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak batıya gönderdiği genç kuşakların seçkin elemanlarından yararlanılmıştır⁴⁵.

Cumhuriyet öncesi eğitim hareketlerinin Atatürk'ün nutukları doğrultusunda aydınlatmaya çalışan bazı meslek dergilerini de bu arada hatırlatmamız yerinde olacaktır. Bu tarihlerde Ankara'da yayınlanan "*Anadolu Terbiye*" mecmuası ile (*Maarif* ve tarafımızdan Trabzon'da yayımlanmaya başlayan) "*Yeni Mektep*" dergisini bu münasebetle burada anmamızın bir nedeni de Gazi Mustafa Kemal'in düşüncelerini izleyen bu dergilere verdiği değerlerle ilgili bulunmasındandır.

Yukarıki satırlarda dinî ve millî bir eğitimden demokratik bir eğitime geçiş döneminde dikkati çeken bir davranış da Millî Mücadeleye başlanışından itibaren öğretmen kuruluşlarına önemli bir yer verilmesi Muallim Cemiyetleri ile derneklerinin kurulmasını vekâletçe büyük teşvik görmesi ve yeni Türk eğitiminin hazırlık çalışmalarında düşüncelerine yer verilmesi, çeşitli anket soruları ile kitaplar ve programlar üzerinde mütalâalarının sorulması, öğretmenlerin kendi aralarında ve halka açık toplantılar yapmak suretiyle onları hem millî mücadelenin anlamı hem de meslek, görevlerinin daha esaslı şekilde değerlendirilmesini istemeleri bugün bile özenilerek anılacak bir davranış daha doğrusu saltanat devirlerine nazaran

⁴⁵ Bu yeni İstanbul Üniversitesinin kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgileri ve belgeleri için, bir zamanlar Türkiye'de İlahiyat Fakültesinde benimle beraber çalışan ve şimdi Almanya'da Profesör olan Dr. Horst Widmann'ın (EXIL. U. BILDUNGS-BILFE Seit 1933) adlı ciddi araştırma eserinde bulmak kabildir. H. R. Ö.

yeni zihniyette bir davranış diye nitelendirebiliriz. O yıllarda Kastamonu ve Trabzon Öğretmen Okullarında görev almış genç bir öğretmen olarak bulunduğumuz yerin halkını içerleyen konuşmaları yazıları bu türlü girişimleri o günlerin heyecanı ile hatırlıyorum. Cumhuriyetin 10. yılı arifesinde kurulan Halkevleri teşebbüsü bu dernek kollarının birleştirici bir değişikliğini getirmiş ve çok partili hayattan sonra da sendikal biçimlerde kuruluşlara geçilmiştir. Aslında İstanbul Hükümetinin pek benimsemediği “Muallim Cemiyetleri”ne Ankara Hükümeti daha ilk kuruluş yıllarından buyana öğretmenlerin kendi dâvalarını ortaya koymak vekâleti de uyarmak için o kara günlerin bir nevi demokratik anlayışı ile kurulmasına ve yayılmasına önayak oldu. Hattâ tüzüklerinin bir taslağının hazırlanarak gönderildiği ve bu meslek kuruluşunun “Türkiye Muallimler ve Muallimler Birliği” halinde geliştirildiği görülür.

Birinci Dünya savaşının sonlarına doğru yani Meşrutiyet döneminde aslen Öğretmen okulu çıkışlı olan Sivas Mebusu Rahmi (Katoğlu) Bey’in Başkanlığında İstanbul’da “Darül-Muallimîn Mezunları Cemiyeti” kurulmuş ve birinci dünya harbi dolayısıyla hükümetçe işgal edilmiş bulunan İstanbul Kumkapı Fransız Okulu binasında ilk yıllık kongresini de yapmıştır. Denebilir ki bu ilk kuruluştur. tarafımızdan da izlenmiştir. 1916’da İstanbul’da toplanan “İttihad ve Terakki Kongresine” Ziya Gökalp’ın sunduğu Eğitimle ilgili sorunlar arasında “*Muallim Kulüplerinin*” açılması lüzumu da önerilmiştir. Yukarda adı geçen ilk meslek kuruluşunun daha sonraki yıllarda ortaya çıkmış olması bu girişimin Gökalp’ın önerisiyle bağlantılı olabileceği hatıra gelebilir ⁴⁶.

Ancak bu telkinlerin ve teşebbüslerin Türkiye’de yaygın biçimine geçirilmesi kurtuluş savaşları yıllarının Maarif Vekâletlerince vücutlandırılabilmiş ve bu kuruluşlar Halkevlerinin birleştirici bir görüşle (Türk Ocakları dahil) olmak üzere açılmasından sonra dağılmış ve yer yer bu evlerde faaliyette bulunmuşlardır.

İstanbul “Muallimler Cemiyeti”nin en hareketli durumu, bütün İstanbul Öğretmenlerinin Ankara Hükümetiyle bağlantılarının İstanbul’un işgal altında bulunması nedeniyle kesik olduğu yıllarda görülür. Bu cemiyetin çıkardığı (*Muallimler Mecmuası*) da bu ihti-

⁴⁶ Şevket Baysanoğlu, Ziya Gökalp’ın eserlerini tanıtmaya derneğinin yayınlarından: Gökalp ve Millî terbiye.

yaçtan doğma bir yayın olarak ortaya çıkmış ve öğretmenlerin dâvasını Ankara Hükûmetine tanıtma ve bağlantı kurmada etkili olmuştur. Dr. Reşit Galib'in bakanlığı zamanına kadar cemiyet faaliyetle devam etti. Son yıllarda Rahmetli Profesör Şekip Tunç'un başkanlığını benim de genel sekreterliğini yapmış olduğum Muallimler Birliği'nin bu dergisinin son sayısı da tarafımızdan çıkarılmıştır. Hattâ o yıl Muallim birlikleri de Halkevlerine katılmak suretiyle bu özel kuruluşlar dağılmıştır.

Büyük zaferden sonra İstanbul'da işgal altında kalan öğretmenlerin kritik bir durumunu önlemeye yararlı olan bir belgeyi de bu vesileyle incelememize alıyoruz:

Ankara Maarif Kongresi Riyaseti Aliyesine (Başkanlığına)

"Bütün Muallimleri, sıkı bir kalp ve dimağ ittihadı ile teşkilât altına almak için toplanan İstanbul Muallimler cemiyeti heyet-i umumiyesi bugün Türk harikalarının Mihrak-ı intişarı olan Ankara'mızda toplanarak Maarif siyasetinde bir devrin tuluunu "doğuşunu" tebşir edecek (müjdeliyecek) heyetimizi hürmet ve hasretle selâmlamak istemiş ve bu şerefli vazife-i irfanı bendenize tevdi etmiştir.

İstanbul Muallimler cemiyeti, bu müttehit hâl ve istikbalin emrettiği kutsî vazifede maddî ve manevî varlığını temsil eden heyetinize muaffakiyetler dilediği sırada millî irfan'ın yabancı tasallutlarından kurtarmak ve korumak için yakında akdedilecek umumî kongrede kıymetdar muzaharetlerine istinat ettiğini arz eder. 5.7.1921 İstanbul Muallimler Cemiyeti Heyet-i Umumiye Reisi *Hakkı Tarık* (US).

Ankara Öğretmen Okulu binasının salonunda 16 Temmuz 1921'de *Mustafa Kemal* tarafından açılışı yapılan bu ilk Maarif Kongresi ikinci günü Maarif Vekili *Hamdullah Suphi* (Tanrıöver) in başkanlığında ve gündemindeki ilk ve orta öğretim konularını görüşmeden önce İstanbul öğretmenlerinin yukardaki yazısı okunmuş ve alkışlarla karşılanmıştır. Kongre adına *Hamdullah Suphi* (Tanrıöver) bu mesaja şu cevapla karşılık vermiştir:

İstanbul Muallimler Cemiyeti Riyasetine (Başkanlığına)

Ankara'da toplanan Muallimler ve Muallimler Kongresine hitaben gönderdiğiniz tezkere ilk içtimamızda okundu. Meslekdaşlarımız daima muhabbet ve tahassürle düşündükleri İstanbulumuzdan

yükselen bu müheyyiş (heyecanlı) kardeş hitabından dolayı en derin ve mesmut bir teessür duydular.

Hiç bir sebebin bizden ayıramıyacağı kan, iman ve meslek kardeşlerimizin sözleri yalnız burada hazır olanlar için değil geniş Türk Vatanının her köşesinde çalışan diğer meslekdaşlarımız için de unutulmıyacak bir tesir bırakmaya kâfi olduğuna itimad ediniz.

Harp cephesinde millî varlığın halâsı için kahramanlarımız kanlarını mebzûl bir surette akıtırken arkada Muallimler aynı maksat için diğer bir sahada mücadele ediyorlar. Bu mücadelede bin kerre aziz İstanbulumuzda çalışan kardeşlerimizin daima bizimle beraber olmalarından bir saniye şüphe etmedik. Sizi bizden ayıran sebepler sizin ve bizim ihtiyarımızdan hariç olan sebeplerdir. Ve bu ayrılış yalnız şeklidir. Daima hür insanlar olarak yaşamalarına çalıştığımız yavrularımızı terbiye eder, yetiştirirken uzak, yakın memleketin her köşesinde Muallimi sevk eden ana kuvvet birdir: *Millî İmanımız* ve *aşk-ıstihlâsımız (Kurtuluş aşkımız)*.

Kongre azası mukabeleten size en büyük hasret ve muhabbet hisleriyle dolu selâmlarını gönderiyorlar. Ben de bu vesileyle cümlelizin sevgili ellerinizi sıkarak müazzez halâsımızın en hakikî âmilleri olan ve asırlar arasında en büyük cihadı yapan meslek arkadaşlarımıza muhabbet ve tebcilimizi teyit ve müzaharetimizin daima kendilerine müteveccih olduğunu söylemekle mesuldum. 18 Temmuz 1337 (1921) *Maarif Vekili ve Türkiye Muallim ve Muallimleri Cemiyeti Reisi Hamdullah Suphi* (Tanrıöver)

Bu yazışmalar büyük zaferden sonra sahneden çekilen İstanbul hükümeti zamanında bir süre aylıklarını alamayan ve sonra da kadro yenileşmelerine ve kısıntılarına uğrayan İstanbul öğretmenlerinin bu pürüzlü durumlarının yoluna konulmasında etkili bir belge olarak İstanbul Öğretmenleri temsilcileri sıfatıyla Ankara'daki temasları sürdüren eğitimci İbrahim Alâeddin Gövsa ve tarihçi Ahmet Hamit Ongunsu'nun savunmalarına da destek olmuştur.

1921'deki Maarif Kongresi İlk öğretimin (*Halkokulu* adına) çevrilerek dört yıllık bir süreyi kapsaması üzerindeki vekâlet önerisini o zamanki İlk Öğretim Dairesi Müdürü Edip Bey açıklamış ve konu üzerinde tartışmalara geçilmiştir. Kongrenin üçüncü toplantı günü de Vekâletçe hazırlanan İkinci Öğretim (Tâlî Tedrisat) yani Orta Öğretim durumu ve önerileri Kâzım Nami (Duru) tarafından açık-

lanmıştır ve bir gün sonraki son toplantıda amaç ve program üzerinde “Öğretimin sadeleştirilmesi, amelileştirilmesi, ve geliştirilmesi” yolundaki vekâlet görüşünde beraberlik olduğu kanısına varılarak gerekli programların hazırlanması araya giren Sakarya muharebesi nedeniyle uzmanlık komisyonlarına bırakılmıştır. Verilecek Sakarya muhaberesi dolayısıyla vekâlet kadrosu Kayseri’ye nakledilmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu konuşmalar sırasında ortaya atılan tenkitler ve eleştiriler Darülfünun Emmini terbiye Müderrisi *İsmail Hakkı* (Baltacıoğlu)nun ve âlî dersler delegesi *Cemal Hüsnü* (Taray) ın açıklamaları program direktiflerini daha da aydınlatmıştır.

Mustafa Kemal’in Başkanlığını yaptığı bu kongrenin kapanış konuşması Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) tarafından yapılmıştır. Tarihi önemi bakımından Mustafa Kemal’in eğitime yeni bir yön veren açış konuşmasının orjinalini ve adı geçen kapanış konuşmasını bu incelememizin ekleri bölümünde bulacaksınız.

Bu Millî ve Demokratik anlayış, Öğretmenlerle iş birliği halinde çalışma yollarını açık tutma çabaları denebilir ki kurtuluş savaşlarına girilen yıllarda başlar. İşgal altında bulunan bölgelerin dışındaki teşkilâta gönderilen ilk genelgeler ışığında bu durum açıkça görüldüğü gibi Tanrıöver’in ilk kongrenin kapanış konuşmasında da bir daha tekrarlanır ve bu kongrelerin her yıl yapılması istenir. Bu yargıyı kongreyi toplama girişiminin gerekçesini de belirtmesi bakımından bu konudaki duyuruyu da tarihi değeri bakımından buraya alıyoruz:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Maarif işlerine milli bir gidiş vererek bunu halka daha yaklaştırmak düşüncesiyle ilkokulları (*Halk Mektepleri*) adı altında halka ısındırmak için vekillik, Maarif işleriyle uğraşmakta olanların düşüncelerini almak ve bundan edineceği sonuçlara göre bir program hazırlamak için Ankara’da bir Maarif kongresi toplamaya karar vermiştir. 1.1.1921 “tatil esnasında Maarif müdürleriyle tâlî (Orta) ve iptidâî (İlk) Mektepler müdürleriyle Muallimlerinden mürekkep bir kongre akdi mukarrer bulunduğu idare ve tedrisat hakkında vaki olacak teklifat ve müzakerat için şimdiden hazır bulunmaları tamimen bildirilir.”

Umur-u Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver)

Bu toplantının günü, ek bir genelge ile 15.7.1921 olarak tesbit ve tebliğ olunmuştur. Ancak toplantı bir gün sonra yani 16 Temmuz Cuma günü öğlenden sonra eski Darül-Muallimîn salonunda Tür-

kiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal tarafından açılmıştır. Maarif Vekâleti yayınlarında da basılı olarak görülen 15 Temmuz günü çağırısı tarihi olarak yazılmış fakat gerçek toplantı günü olan 16 Temmuzda önce yapılmış gibi gösterilmektedir ki yanlıştır.

Bu tarihî toplantıya kendi olanaklarıyla katılmak şartıyla öğretmenler için serbestlik tanınmış fakat görevli olarak şöyle bir kadro ileri sürülmüştür:

- 1 — Elyevm bilfiil Muallim ve Muallime olanlar (o günlerde öğretmenlik görevinde bulunan bütün erkek ve kadın öğretmenler)
- 2 — Maarif Müdürleri
- 3 — Okul Müdürleri (Sultanî, Darül-Muallimin, Darül-Muallimat, İdadî Müdür ve Müdireleri (bugünkü adlarıyla Lise, erkek ve kız Öğretmen Okulları Orta Okullar Müdürleri)
- 4 — Merkez teşkilâtından telif ve tercüme heyeti azaları (üyeleri)
- 5 — Maarif Vekâleti Dairesi Müdürleri
- 6 — Ankara'da âli dersler ve konferanslar Müderrisleri (o tarihte Anadolu'nun hiç bir yerinde Üniversite ve yüksek okul bulunmadığından) âli dersler adıyla kurulan bu dersler Hukuk Fakültesinin kuruluşundan başlayarak Ankara Üniversitesinin temelini teşkil eder.
- 7 — Gazete mümessilleri çağırılmışlardır.

Hasan Âli Yücel'in kitabındaki ilgili bilgiler de dahil olmak üzere bu kadroyu dolduran kişilerin dışından Yakup Kadri Karasmanoğlu'nun da bulunduğunu hatırlatırız.

O günlerin malî konuşlarına göre geleceklere yol parası yetiştiremeyecek durumda olan Vekâlet, gelebileceklerin Ankara'da kalacakları günlerde barındırılmaları ve iâşeleri yani yiyeceklerini karşılamayı üzerine almıştır ⁴⁷.

Türkiye için o yıllarda bu kurtuluş savaşını zafere ulaştırmaktan başka birinci plânda yer alacak bir konu düşünülemez. Ayrıca çoğou

⁴⁷ Tatil aylarına rastlayan bu kongreye kendiliğinden katılan Eskişehir Öğretmen Okulu Öğretmenlerinden Fuat Gündüzalp bu arada Eskişehir'in düşman tarafından işgali üzerine Ankara'nın boşaltulmasına karar verildiği için Maarif Vekâleti kendilerine Kastamonu'ya gitmelerini ve oradaki Muallim Mektebinde barınmalarını tavsiye etmiş o da öğrencilerle beraber yaya olarak Kastamonu'ya gelmişlerdir (Özel anılarından).

kişinin büyük dünya savaşının yenilmişleri arasında yer alan Türkiye'nin bu davasının gerçekleşmesi olanağını ham bir hayâl gibi karşıladıkları bilinmektedir. Oysa ki Mustafa Kemal'in önderliğinde bu zaferin nasıl eşsiz bir başarıya kavuşturulduğu da Türk tarihinin hattâ dünya tarihinin göz kamaştırıcı parlak sayfalarına yazılmıştır.

Okuyucularımızın dikkatini üzerine çekmek istediğimiz gerçek Sakarya muharebesi arifesinde Ankara'da toplanan ve Mustafa Kemal tarafından açış konuşması yapılan bu Maarif kongresinin büyük zafer imanının gücünü de isbatlayan bir belge oluşudur.

Hiç bir Devlet başkanı ve kumandanı gösterilemez ki böylesine bir savaş yıllarında Milletin Eğitim plânlarını ele almak ve başta değerlendirmek cesaretini ve anlayışını ortaya koymuş olsun. Onun için bu kongrenin müstesna bir önemi vardır ve düşmanın hükümet merkezi olarak seçtiği Ankara'yı zaptetmeğe hazırlandığı günlerde düşmana bir göz dağı verme ve zaferden emin olan ihtilâlcî Mustafa Kemal'in yeni kuracağı devletin yeni eğitim ilkelerini ve yönetimini tam bu sırada ileriye sürmesi beklenmedik bir olay gibi bütün karamsarları ve düşman devletlerini şaşırtacak bir değer taşımaktadır. *Mustafa Kemal* bu kongre konuşmasıyla kısaca karşısına çıkan düşmanlara meydan okumuş, Türk Öğretmeninin bu millî kurtuluş davasına bütün kalbiyle sarılmasını da sağlamıştır. Nitekim adı geçen 1921 İlk Maarif kongresinin başkanlığını ve açış konuşmasını yapan Mustafa Kemal'e kongre üyeleri adına cevap veren Sivas delegesi Osman Nuri Bey özetle şunları söylemiştir:

“Büyük fikirlerinizin manevî bayrağı altında toplanmak en büyük emelimizdir. Çektiklerimiz ve çekeceklerimiz şahsî ve meslekî emellerin üstünde olan Memleket için bir borçtur. Bu fikirlerinizin manevî bayrağı altında topraklarımızda Millî ve asrî bir hayat-ı irfan tecelli edecektir.

Kongremize riyaset buyurduğunuzdan ötürü derin şükran duygularımızı arza müsaadelerinizi rica ederiz. Milletin evlâtlarını seciye, iman ve aşk-ı millî ile mücehhez olarak yetiştirmeye çalışırken bugünkü sözlerinizi daima hatırlayacağımıza itimat buyurunuz⁴⁸”.

⁴⁸ Adı geçen Osman Nuri Bey Sivas Maarif Müdürlüğünde daha sonra Sinop Maarif Eminliğinde bulunmuş ve Eminlik teşkilâtı lâğvedildikten sonra İstanbul Öğretmen Okulunda okuttuğum meslek derslerinin bir kısmını üzerine alan rahmetli arkadaşımızdır. H. R. Ö.

Kurtuluş savaşlarını girişten, zafere ulaşana kadar, geçen yıllarda öğretim ve eğitim alanında ilerisi için özlenen yeni fikirler ve akımları yansıtan yazılardan başka bizzat maarif vekillerinin benimsediği konular dahi bugünkü problemler arasında bile ilgi çekici ve tekrarlanabilecek bir değer taşımaktadır. Örneğin, II. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'in önceki sahifelerde üzerinde durduğumuz 1921, 16 Temmuz tarihli I. Maarif kongresinden üç ay önce kendisiyle bir mülakat yapan, bir gazeteciye üç sütun halinde verdiği etraflı beyanatın şu başlıkları taşıdığı görülür:

Maarif Siyaseti —Okullarda işçilerin yetiştirilmesi— Müneverlerle halk tabakası arasındaki uçurumun doldurulması lüzumu —Öğretimin mahallî özellikleri dikkate alması ihtiyacı, (meselâ, Ticaret ve transit bölgeleri illerindeki okullarda ticaret derslerinin konulması) —Ucuz muallim, ucuz müdür ucuz insan yetiştirir. —Umumî ve mecburî öğretim— Seyyar konferanslar,— idman ve spor alanları gibi ara başlıkların bir kısmı 1974 yılının 9. Millî Eğitim Şûrasında ele alınan konuların bir çoğu daha o yıllarda hatırlanmaktadır. Bu konuları kapsayan konuşmanın sonunda Maarif Vekili Tanrıöver'in şu sözleri yer almaktadır:

“Kısacası mekteplerimiz ameli adam yetiştirecektir. Onu içinde bulunduğu köyün ve kazanın faaliyetine iştirak ettirecek, milletinin çektiği her cins mahrumiyetten, ıstıraptan haberdar edecektir. Onun, tecrübî ve nazari malûmatıyla memleketin, ziraî, sınaî, ticarî alanlarında bütün istihsal (üretim) ve vasıtalarından azamî surette faydalandırmak için eğitecek ve donatacaktır. Ders programları “bu maksada göre değiştirilecek ve mahallî şartlar gözönünde bulundurulacaktır.”

Kurtuluş savaşları yıllarının eğitim bakanının bu sözlerinde pragmatik bir görüşün ip uçlarını bulmamak ve köy enstitülerinin kuruluşuna kadar geçen süre içindeki erkek ve kız sanat enstitülerinin ve kurslarının ve nihayet 9. Eğitim Şûrasında seçmeli dersler listesini dolduran bir takım işlerin temel görüşlerini bulmamak mümkün müdür?

Kurtuluş Savaşı yılları döneminde dikkatimizi çekmeye değer bir özü de eğitime ait sorunların gerçekçi yönü ile ortaya konulabilmesinde ve bunların hükümet organlarıncada da sempati ile karşılanmasında görülmektedir. Bu görüntüye bir örnek vermek için, “Muallim buhranı.” başlığını taşıyan bir yazıda şu satırları okuyabiliyoruz:

“Dünyanın neresinde görülmüş aynı şehrin sultan-î (lise) öğretmenleri muvazene-i umumiye (devlet bütçesine) bağlı oldukları için maaşlarını alırlar. Fakat zavallı iptidai muallimlerin (ilkokul öğretmenleri) Talim ve Terbiye emeğinin en zahmetlisini ve en büyüğünü yüklenen bu biçare muhterem öğretmenler aylarca, maaşsız, maişetsiz sefalet çeker. Meslekten değil, canından hayatından ve dünyasından bezer. Hamdullah Suphi Bey’in (yani maarif vekilinin) bu teşebbüsü bir an evvel T. B. M. M.’ne getirmesini bekliyoruz.”

Bu acıklı durum aslında meşrutiyet devrinde uygulanan, “Vilâyetler, umumî ve hususî idaresi” kanunları ile buna paralel “Tetrisat-ı iptidaiye” kanunlarının memleket gerçeklerine uymamasından ileri gelme bir durumdur ki yazarın beklediği ödeme garantisini ancak 25 yıl sonra gerçekleştirebilen idarî ve malî kanunlarla sağlamak mümkün olabilmektedir.

Kurtuluş Savaşları yıllarının dikkati çeken ilginç bir davranış da savaş cephelerindeki kumandanların çevrelerinin öğretim ve eğitim ihtiyaçları ile yakından ilgili olmasıdır. Örneğin, Garp cephesi kumandanı İsmet İnönü (Başvekil ve Cumhurbaşkanı) harp halindeyken sıkışık durumda olsalar dahi, ordu birliklerinden okul binalarına dokunmamalarını ve öğretimin sekteye uğratılmamasının gerektiğini ısrarla istemiş ve yapılan teklifleri yerine getirtmemiştir. Gene bu çeşit davranışları doğuda I. Dünya harbi sırasında Rusların işgali altına giren bir takım illerin, tahrip edilen okullarının veya işgal edilen okullarının bu harp sonunda tekrar açılmalarına girişildiği zaman Yakup Şevki, Kâzım Karabekir, ve kolordu kumandanı Ali Sait Paşa’ların gösterdikleri ilgi ve yardımlarda görüyoruz. Nitekim adı geçen bu ordu kumandanları Trabzon öğretmen okullarının bina, karyola, yatak, kap, kacak hattâ maaş ödemelerinde çekilen zorlukları karşılamak için bu askerî makamlarca yapılan yardımlarla okullar faaliyete geçirilmişler⁴⁹.

Bu arada şark cephesi komutanı Kâzım Karabekir, şehitlerin yetim çocuklarını toplayarak, Sarıkamış’ta açtığı ve çalışmalarıyla yakından ilgilendiği bu cephe okulunun harekete geçirilmesini, hattâ

⁴⁹ Kurtuluş savaşları sırasında bu öğretmen okulunun pedagoji öğretmeni bulunduğum sıralarda gördüklerimi ve işittiklerimi ayrıntılarıyla tespit etmiş olan okul müdürü Mustafa Reşit Tarakçıoğlu’nun yayımlanmamış olan yazılı anılarından.

öğrencilerinin okul bandolarıyla beraber, Ankara'ya bir nev'i okul seyahati yaptıkları ayrıca, Kâzım Karabekir'in (*şarkılı ibretler*) adı altında manzum bazı piyeslerin yazılıp sahneye konuluşunu ve ahlâkî öğütler veren parçaları ile batıl inançları yıkmak amaç edinen temsillerini değerlendirmek te yerinde olur. Gene aynı doğu cephesi süvari F. Kumandanı Albay Sami Sabit Bey'in vali vekili olarak Trabzon'da bulunduğu sırada Maarif Vekâletinden gelen genelgelelerin eleştirilmesi ve cevaplandırılması vilâyet makamında her derecedeki öğretmenleri davet ederek tartışmalara katılmasını ve bu çeşit toplantıların sürdürülmesine önem vermesini de bu ilgi sırasına eklemek istiyoruz.

Unutmayalım ki Tanzimat arifesinde ve sonrasında başlayan eğitim yeniliklerinin, ilk örnekleri Askerî Eğitim kuruluşlarıyla başlamıştır. Ve bu etki yukardan beri incelemekte olduğumuz konuya en geniş ve en derin etkiyi gösteren Atatürk'te böyle bir eğitimden geçerek hayata atılmıştır. Ancak Büyük zaferden sonra Kurtuluş savaşının felsefesi üzerine kurduğu Cumhuriyetin önderliğini ve demokratik doğrultuda gelişmesini sağlamada sivil devlet adamlığı vazifelerinin de eşsiz örneklerinden biri olmuştur. Onun büyük zaferinin sonuçlarından sürüp gelen siyaset felsefesinin içinden doğal olarak çıkarıp öne sürdüğü Türk Eğitim felsefesinin temel kavramı ve uygulamaya geçilerek Cumhuriyet vatandaşının öğretim ve eğitim amaçları ve ilkeleri de doğrudan doğruya böyle bir bütünlük içinde yoğrulmuştur.

Bazı yabancı eleştiriciler bu gerçeği yeterince kavrayamamışlardır. Örneğin (Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk) eserinin yazarlarından California Üniversitesinde Eğitim Fakültesi dekanlığı yapmış ve Ford vakfının desteği ile Türkiye Eğitim Millî Komisyonunun raporunun hazırlanmasında^{50a} önemli bir görev almış olan Haarvard. E. Wilson, bu eserin son sayfelerinde (5h. 238)^{50b}. Atatürk'ün "Yüz yılımızın gereklerine uygun eğitim" fikrinin modern eğitim taraftarlarından S. C. Antel ile Celâl Nuri'nin fikirleri ile bağdaştırılacağını âdeta onlardan mülhem olmuşçasına bir biçimde

^{50a} Millî Eğitim Bakanlığı yapmış olan B. Celâl Yardımcı'nın zamanında ele almış bir girişimle başlayan bir harekettir. H. R. Ö.

^{50b} Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk - E. Wilson - İlhan Başgöz - Dost Yayınlarından.

önce sürmekte, “bütün yabancı etkilerden uzak bir eğitim” sözünün ise meclisteki dinî ve tutucu grubun görüşüne yakın düştüğünü bir taviz taktığı olarak göstermeye çalışmaktadır. Oysa ki Atatürk yabancı tesirler sözünü söylerken (garpten) yanında (şarktan) da gelen tesirler sözünü kullanmış ve yazarların bir az da maksatlı olan bu görüşlerine asla değer vermemiştir.

Modern Eğitim anlayışının tarifine gelince, M. Kemal daha evvel kendi okulunu böyle bir anlayışla kendisi seçmiştir.

Kurtuluş savaşı yılları bir yandan sürerken daha ilk Maarif vekilleri zamanından başlayarak halka bu davanın amacını anlatmak ve meslek meselelerini de içtenlikle ele almak için muallim cemiyetlerinin kurulmasına Millî Eğitim konuları üzerinde toplantılar yapmak sonuçlarını ve önerilerini vekâlete bildirmeleri bir gelenek halini almıştı. O arada her öğretmenden okutulan ders kitapları hakkında eleştiri raporları istemek ve değerlendirmek yeni girişimlere ve reformlara yararlı bir ortam hazırlamıştır. O, kurtuluş savaşı yıllarında benimsenen bu girişime bir iki örnek vermekle yetineceğiz. 1950 den sonra bakan olan maarifçiler arasında İngiliz Avni diye tanınan Avni Başman'ın (hars ve hars-i ruhî) adı ile İngilizceden çevirdiği bu günün deyimi ile bir çeşit eğitim psikolojisine benzer kitapta öğrencilerin ihtiyacı yönünden ve o zamanlarda pek benimsenmiş olmayan devrik cümlelerle tercümesini eleştiren bir raporumuzu Maarif Vekâletinin sorusuna cevap olarak gönderdiğimi hatırlıyorum. Elbet-teki böyle bir cevap için eser üzerinde özel bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Benzeri istekler, denebilir ki bugün için de özenilecek davranışlar olduğunu ve bu ders kitabı tenkitlerinin en iyi kitabı meydana çıkarmada faydalı bir yol olacağını hatırlatmak yerinde olur.

Bir başka örneğin Sivas Öğretmen okulu usulü tedris öğretmeni ve tatbikat mektebi müdürü Fuat Gündüzalp arkadaşımızın “Talim ve Terbiye Teşkilâtımızda Buhran” adı ile yazdığı ve “Büyük Millet Meclisi Maarif Encümeni azayı muhteremesine ithaf” derkenarı ile bastırıldığı kitapçığın ilk sayfasında şunları okuyoruz:

“Vehbi Bey'in (3. Maarif Vekili) zamanında bütün muallimlerden dersleri sahasında incelemeye dayalı bir risale istenmişti. O zaman Bartın'da İdadî Müdürü idim. Memleketimizin Talim ve terbiye teşkilâtındaki buhrana ve bunların izalesi çarelerini dahi çoktan beri söylemek istediğim fikirlerin duyurulması ve açıklanması için

münasip bir zaman zuhur etmiş demekti. İşte bu esercik o zaman kaleme alınıp vekâlete takdim olunan risalenin yeni bazı tecrübelerin ilâvesi ile genişletilmesinden meydana gelmiştir.”

“İzmir, Bursa, Sivas ve Trabzon’a kadar Anadolumuzun yüzlerce köylerini, kasabalarını ve şehirlerini gördüm ve inceledim, özellikle memleketimizin dörtte üçünü teşkil eden köylülerimizin dertlerini çok dinledim. Bu saf insanlarda bazan öyle faziletler gördüm ki iftiharla göğsüm kabardı. Bazan öyle facialara şahit oldum ki ırkımın sukutu karşısında gözyaşları döktüm.”

“Türk vatani ve milleti denince hatırıma daima ıssız ovaların ortasında sıtma, menba bataklıklar kenarında veyahut çıplak dağların eteğinde odun parçalarından ve kerpiçten yapılmış köy evlerinin tasavvur edilemeyen mihnetler içinde hayatlarını sürükleyen gözü yaşlı insanlar gelir. Mektep denilince de o ıssız ovaların çıplak dağların kenarındaki sefil kulubelerin arasında bir toprak dam, bir iki yırtık hasır, bir kaç kırık rahle, paçavralara bürünmüş Sarı benizli sıska çocuklar ve sonra levhayı tamamlayan perişan kıyafetli çocuklara karşı müstebit bir hükümdar, aciz bir dilenci vaziyetinde zavallı bir adam öğretmen hayalimde canlanır⁵¹.”

“Köylüye rehberlik ettikleri zannedilen imamların kahir ekseriyeti (ezici çoğunluğu) cehaletçe köylüden farksızdır. Köylüye isnat edilen taassup ise tamamen yanlış ve kahrısızdır.” (Sayfa 12)

İşte Cumhuriyet kendinden önceki devirden böyle bir anadolu, böyle bir köy topluluğu, böyle bir okulu devralmıştır. Atatürk’ün ilk meclis nutuklarında köylünün halini tevsir eden cümleleri bu acıklı durumu dile getirdikten sonra “Kemal-i hicap ile eğilelim” sözü boşuna söylenmemiştir. Bu acıklı durum öğretmenlerin sevgili Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati’nin Hayat Mecmuasında çıkan yazıları başka mecmualarda da yansıtılmıştır.

1924 de maarif reformu hareketine girişilirken memleketimize çağrılan John Devey raporunda köy okulları için ayrı bir sistemin öğütlenmiş olması da sebepsiz olmadığı gibi Köy Enstitülerinin kuruluşundan sonra oradan yetişen “Bizim Köy” veya “Yılanların Öcü” adlı romanlarını yazanları bu satırlardan daha iyimser anıları ile dile getirmemişlerdir. Ancak bu durum köy okullarında da umumî

⁵¹ Talim ve Terbiye Teşkilâtımızda Buhran - F. Gündüzalp, Sivas Basımevi.

öğretimin gerçekleştirilmesi için Başvekil İsmet İnönü 1932 de başlattığı savaşı sürdürmüş ve bu sayede köylerin büyük çoğunluğu öğretim ve eğitim hakkından bu günkü mütevazî ölçüleri kadar da olsa yararlanmışlardır. Meşrutiyet devrinden kalma üç sınıflı güdük bir köy ilkokulu birinci Maarif Şûrasında (1939) tarafımızdan verilen bir muhtıra üzerine Sûraca da kabul edilerek öğretim birliği kanununun bu anlamdaki gereği yerine getirilmiştir⁵².

Bu devrin gazete ve dergilerde yer alan açık ve serbest yayınlardan bir örneği de İstanbul Muallimler Cemiyeti Mecmuasının sayfaları arasında Ali Haydar (Taner) ve Sadrettin Celâl (Artel) in Emek Mektebi, Halk Hükümetinde Maarif teşkilâtı başlıklı seri yazılarından izlemek mümkündür. 1926 yeni ilkokul programlarının başında iş prensibi ile ele alınan ilke bu yazıda Ali Haydar (Taner) tarafından "Emek Mektebi" diye kullanılmış ve bu maksatla şu görüşlere yer verilmiştir:

"Az zamanda en koyu bir istibdattan meşrutiyete ve daha sonra Halk Hükümetine geçtik. Halk Hükümetine lâıyk bir idare makinası kurmak, halkın ihtiyaçlarına göre İktisat ve maarif plânlarını hazırlamak üzere mütehasısları iş başına davet etmelidir."

Halk Hükümetinin programı nasıl olmalıdır, ana başlığında ise şöyle değinilmektedir:

1 — Avam, havas, ilmiye, sofiye, mülkiye, seyfiye gibi birbirine yabancı hattâ düşman sınıflar yetiştiren eski usul-ü terbiye ve tedris terk edilmeli, bunun yerine büytün efrad-ı millîye ale's-seviye vatandaş terbiyesi veren bir terbiyei umumiye verilmelidir.

Bizden evvel Halk Hükümeti tesis etmiş olan Rusya ve Almanya'da halk maarifinin programı Emek Mektebi şekline inkılap etmiştir⁵³." diyerek bu mektebin tarihçesine geçilmektedir.

Aslında bu yeni fikirler bugün de aktif metod adı ile yeni gibi gösterilmek istenilen Birinci Dünya Harbi sonrası yeni ve eski dünya okullarında değer bulan ve öğrencinin kendi girişimlerine bir başka deyimle öğretmen yok öğrenme vardır anlayışına uyan ve yaygın bir ilgi toplayan hareketin bizdeki yani kurtuluş savaşları yılları

⁵² Tek öğretmenli 5 sınıflı köy okulları. I. M. E. Şûrası dökümanlarından H. R. Öymen, 1930, M. E. Bakanlığı Basımevi.

⁵³ (Emek mektebi) Ali Haydar Taner - Darülfunun ve Darülmuallimat öğretmenlerinden - Muallimler mecmuası Sayı 8, 30 Nisan 1923.

içinde Atatürk'ün 1921 yılındaki nutkundan bu yana gelişen yenileşmeler adı altında toplanabilir.

Kurtuluş savaşları yıllarında ve Cumhuriyetin kuruluşu arifesinde yayın yolu ile ve meslekî kuruluşlar girişimleri ile Cumhuriyet eğitiminin oluşumuna katılan çabalara da böylece değindikten sonra yürürlük gücü kazandıran ATATÜRK'ÜN EĞİTİMLE İLİŞKİLERİ VE TÜRK EĞİTİMİNE ETKİLERİNİN ANA ÇİZGİLERİ İLE BELİRLİYEBİLİRİZ:

Atatürk'ün eğitimle köklü ilişkisi denilebilir ki doğuşuyla başlar ve ölümü bir nevi küçük görme psikolojisine dayanan askerlik öğreniminden, subaylık görevine başlamasına, hattâ başkumandan ve devlet başkanı oluncaya kadar sürer. İstiklâl ve Kurtuluş savaşları sırasında ise bu köklü ilişkisinden, sürüp gelen görüşlerini, O'na özgü cesaret ve inançla giriştiği tam bağımsızlık savaşını kazanması üzerine büyük zaferinin teminatı olarak savaş yıllarından bu yana harekete ve eyleme geçirir. Başka bir deyimle gerçekleştirir.

Yazımızın başında saptadığımız bu doğuştan ilişkiyi şöylece tanımlayabiliriz:

1 — Mustafa Kemal, özel yatırımları ve yetenekleri ile yüklü olarak dünyaya gözünü açan bir öğrencidir.

2 — Bu özel yatırımın başında zaman zaman öğretmenlerini durduran, dikkatlerini hayranlıkla üzerine çeken, hattâ kendisine “Kemal” adının eklenmesine sebep olan parlak bir zekâ üstünlüğü ile donatılmış olması gelir.

3 — Sonsuz ve tükenmez bir öğrenim şevki ve gücü ile büyük Alman Şairi Goethe'nin öğretmenler için kullandığı “Ebedî öğrenicilik” vasfını ömrü boyunca sürdüren bir çabaya enerjiye doğal olarak sahip oluşu, O'nun bu zekâ ve istidat potansiyelini arkadaşlarından farklı olarak genişletir ve derinleştirir.

4 — Eğitim'in ilk temel şartı olan bu özel yatırımının ilerisinde kendi rekorlarını sonuna kadar zorlama azmi ve her türlü engelleri aşma iradesi belirgin karakteri olarak ilk gençliğinden bu yana kendini gösterir.

5 — Eğitim'in son aşaması olan kendi kendini eğitime ve tercihlerini ayarlama ve yürütme kudretine sahip oluşu O'nun bu ilişkilerini devlet başkanı olduktan sonra da tahta başına geçerek Başöğretmenlik yapması ve Çankaya'daki Akşam Sofrası'nda sürdürdüğü İlmî ve Akademik Toplantı'larda kendini gösterir.

6 — Ve nihayet bütün üstün kabiliyetleri kendi girişimleriyle çizdiği yaşam programında kendisi için değil, belki daha çok Ulus'u ve tüm insanlık için yararlı olma, onların varlığına mal etme ihtirası ile dolup taşan yaradılışının ve davranışlarının doğrultusunda değerlendirme davasına kendisini adanmış olmasında görülür.

7 — Böyle bir ruh yapısına sahip genç Mustafa Kemal'in üzerinde çevresinin etkisi ve içinde yaşadığı zamanın koşulları da katılınca daha küçük yaşında iken babasını kaybetmiş olması, ilk gençlik çağından bu yana şahidi olduğu İstibdad ve Saltanat Devri'nin baskıları, Vatan Bütünlüğünü parçalama hareketlerinin düşündürücü görüntüleri ve nihayet devlet hayatında kötü yönetim sonuçları olan büyük yenilgiler ve çöküntüler O'nun ruhunda özgürlük ve özverilik duygularının erdemliğini yoğurur.

Haksızlıklara, tehditlere boyun eğme yerine öylesine davranışlara baş kaldıran şerefli ve haysiyetli insan karakterinin belirgin nakışları O'nun ilk öğretiminden başlayarak kişiliğinin meziyeti olarak ulusunun ve insanlığın kurtuluşu uğruna ömür boyunca üzerine titredığı yaşantıları haline gelir.

Mustafa Kemal'in Öğretim ve Eğitim konuları ile ilişkisinin bu anlamını kavrayabilmek ve devlet hayatında yüklendiği büyük mes'uliyetlerin üstesinden gelme gücünü değerlendirebilmek için O'nun tüm yaşamını doğuşundan ve çocukluğundan başlayarak izlemek ve incelemek bu yargılarımızın doğruluğuna sadece Türk Dünyası'nı değil, ezilen ve sömürülen milletler topluluğunu ve nihayet tüm insanlık dünyasını da inandırmıştır.

İşte bu nedenledir ki O'nun ölümüne —ebediyet sırrına erişmesine rağmen— bütün Türk anaları, Türk istiklâlinin evlâdı ve bütün dünya ağlamıştır.

Atatürk'ün Cumhuriyet Eğitimi'nin kurulmasında ve geliştirilmesindeki etkin önderliği ise aşağıda sıraladığımız biçimlerde olmuştur:

- a) Öğretim ve Eğitim'le doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi olan güçleri uyarma ve bu doğrultuda harekete getirmek için öğretmen topluluklarına yaptığı açık konuşmalar. 1) 1921 16 Temmuz - Ankara. 2) 1922 Eylül Bursa öğretmenleri ile 3) 1924 Samsun İstiklâl Ticaret Okulu'nda toplanan öğretmenlere hitabı. 4) Ankara Muallimler Birliği çayında Milli Eğitim Bakanı Vâsıf Çınar'a verdiği cevap konuşmasında.

- b) Bunları halka ve millete de mal etmek için öğretmen toplulukları dışında yaptığı konuşmalar. Bütün seyahatlerinde Halk Teşekkülleri ve Okul ziyaretlerinde.
- c) Ulus'un özgürlük haklarını kurtarmak ve korumak için kurduğu Siyasî Parti'sinin kurultaylarında ve Büyük Millet Meclisi kürsülerinde yüklendiği sorumluluklar yoluyla yaptığı konuşmalarda açıkça görülür.

2 — Bu uyarma ve aydınlatmaların sonucu olarak onların realize edilmesi, gerçekleştirilebilmesi için Cumhuriyet Kanunları'nı hazırlatmak, çıkartmak ve yürürlüğünü sağlamak, uygulanmalarını yakından izlemek ve denetlemek ve gerektiğinde örnek rehberlik hareketiyle tahta başına geçmekten başlayarak *Toplum Bilgisi, Dil Bilgisi, Tarih Bilgisi* kitaplarının programlarının ve ders kitaplarının Türk Devrimi açısından hazırlatılmasına ve yeni metotlarla öğretilmesine varıncaya kadar Başöğretmenlik görevini yüklenmesi suretiyle kendini göstermiştir. O derecede ki Dumlupınar Baş Kumandanlık Muharebesinin ikinci yıl dönümünde yaptığı konuşmanın sonunda: “*Ey Yükselen Gençlik, Cumhuriyet'i biz kurduk, O'nu yaşatacak sizlersiniz*” diyen Atatürk'e bu konuşmasından sonra -Cumhurbaşkanı olmasaydınız ne olmak isterdiniz?- yolundaki soruya verdiği cevapta “*Maa-rif'in başına geçmek isterdim*”⁵⁴ sözü Atatürk'ü bu anlayış ve davranışlarıyla yaşadığı sürece yerine getirmiş olarak da değerlendirmeye yeter. O'nun bu davranış ve ilişkileri İstiklâl Savaşı'ndan önce öğrencilik hayatından başlayan bir yakınlıkla belirttiği gibi Çanakkale Zaferi'nden sonra 1916 da bir ara Edirne'ye gittiği zaman Rıdvan Nafiz Edgüer'in Müdürü bulunduğu Erkek Öğretmen Okulu'nu ziyareti ve tarih dersine girerek öğretmeniyle yaptığı açıklamalı konuşmasında da belirtilmiştir (Ziyaret resmi ilişkidir).

Atatürk'ün bu tarihî resmi “Türk Tarih Kuruma Genel Müdürdü Sayın Uluğ İğdemir'in derlediği” Anafartalar harbi, kitabında olduğu gibi Eğitim Hareketleri dergisinin 244-245 sayılı Kasım-Aralık 1975 tarihli sayısında İstanbul meclisi-mebusan Reisi Edirne mebusu Hacı Adil Bey'e verilen imzalı özel örneğinden kopya edilerek ölümünün 37 yılı hatırası olarak yayınlanmıştır.

⁵⁴ Geschichte der Türkischen Republik. 1935. Devlet Matbaası - Türk Tarih Kurumu yayınlarından.

EK 1

Atatürk'ün Millî Eğitim üzerine ilk açış konuşmasının tam metni.

PEK VECİZ BİR NUTUK

Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin kongrede irad
buyurdukları nutkun metn-i aslisi

Şimdiye kadar takip edilen tahsil ve terbiye usulleri tarih-i tedenniyatımızda (gerileme tarihimizde) en mühim bir âmildi, silâhiyle olduğu gibi dımağıyla da mücadele mecburiyetinde olan neslimiz birincisindeki kudreti ikincisinde de gösterecektir.

Geçen Cuma¹ Maarif Kongresini küşad buyuran Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri resm-i takdimden sonra kongreye iştirâk eden âzâya hitaben millî maarifimize dair pek vecîz ve müessir bir nutuk irad buyurmuşlardı. Paşa Hazretlerinin, hazırın üzerinde pek büyük bir tesir icra etmiş olan bu nutuklarının, muharrirlerimizden biri tarafından alelacele zaptedilebilmiş olan aksamını Pazar günü nüshamız ile neşreyledik. Paşa Hazretlerinin millî maarifimize dair serdeyledikleri mutalâattan pek ziyade mütehassis olan erbab-ı irfanımızdan bir çokları Matbaamıza müracaatla bu nüshalardan birer tane talep etmekte ve halbuki Pazar nüshamızın mevcudu kalmadığından bu arzuları is'af edilememektedir.

Esasen acele ile zaptedilmesinden dolayı maatteessüf esaslı ve ruhlu nukatının pek çoklarından mahrum olan bu kıymetli nutku kongrede hazır bulunan diğer muharrirlerimizin tuttuklarıyla tashih ve ikmâl etmek suretiyle bir kere daha neşrini erbabı irfanımızın arzusunu bu suretle yerine getirmeği bir vecibe addederek bugünkü nüshamızda aynen takdim eylemekteyiz :

Muhterem Hanımlar, Efendiler

Harbi umumî memleketimize bir mağlûbiyet tevcih etti. Düşmanlarımız bunu vesile ittihaz ederek milletimizi tamamen imha etmek istediler. Buna karşı vukua gelen galeyan-ı milliye, Ankara, muazzam bir sahne oldu.

¹ 16 Temmuz 1921 Cuma günü saat 14.'te.

Bizi yaşatmamak isteyenlere karşı yaşamak hakkımızı müdafaa etmek üzere toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, burada, Ankara'da inikad etti.

Bugün, Ankara, millî Türkiyenin "Millî Maarifini" kuracak olan Türkiye Muallime ve Muallimler Kongresinin inikadına da sahne olmak mazhariyetiyle müftehirdir.

Asırların mahmul olduğu derin bir ihmali idarinin bünye-i devlette vücuda getirdiği yaraları tedavi için masruf olacak himmetlerin en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda ibzal etmemiz lâzımdır.

Gerçi bugün maddî, manevî menabî -Kuvamızı, hududu milliyemiz dahilindeki memleketlerimizde müstevli bulunan düşmanlara karşı istimal etmek mecburiyetindeyiz. İrfan-ı memleket için tahsis edilebilen şey müstakbel maarifimize mâ-bihî'l-istinat olacak bir temel kurmağa kâfi değildir. Ancak vâsi ve kâfi şerait ve vesait malik oluncaya kadar geçecek eyyamı cidalde dahi kemali dikkat ve itina ile işleyüp çizilmiş bir millî terbiye programı vücuda getirmeğe ve mevcut maarif teşkilâtımızı bugünden müsmir bir faaliyetle çalıştıracak esasları ihzar etmeğe hasrı mesai eylemeliyiz.

Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatundan ve evsafı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garpten gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye millîye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü davayı millimizin inkişâfı tammı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lâale'ttayin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (Hareseti Fikriye) zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesidir.

Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile, birliği ile tearuz eden bilûmum yabancı ana-sırla mücadele lüzumu ve efkâr-ı milliyeyi kemali istigrak ile her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün kuvayı ruhiyesine bu evsaf ve kabiliyetin zerki mühimdir. Daimî ve müthiş bir cidal şeklinde tebarüz eden hayatı akvamın felsefesi, müstakil ve mesut kalmak isteyen her millet için bu evsafı kemali şiddetle talep etmektedir.

Teferruatını tamamen erbabı ihtisasına bırakmak istediğim bu mesele hakkındaki umumî nıkatı-nazarımı ikmalen ifade için yeni neslin techiz olunacağı evsafı maneviye meyanında kuvvetli bir aşk-ı fazilet ve kuvvetli bir fikr-i intizam ve inzibattan da bahsetmek zaruratindeyim.

İşte biz, bu kongrenizden yalnız, çizilmiş eski yollarda alelâde yürümenin tarzı hakkında müdavelei efkâr etmediği değil belki serdettiğim şeraiti haiz *yeni bir san'at ve marifet yolu bulup millete göstermek ve o yolda yeni nesli yürütmek için rehber olmak gibi mukaddes bir hizmet bekliyoruz*. Maarif Vekâletinin halkı tanımış, muhiti ve memleketi takdir etmiş *muallim ve mütehassıslardan mürekkep bir ilim ve irfan kongresini Ankara'da toplamağı düşünmüş olmasını* ve bugünkü şeraiti müşkileye rağmen bu teşebbüsünde muvaffak olmuş bulunmasını kemali takdir ile yâd ederim.

Huzurunuzda ve huzur-u millette millî maarifimiz hakkındaki noktai nazarımı ifadeye imkân bahşolan bu vesileden bilistifade halâs-ı müstakbelimizin pişvay-i mükerrerleri olan Türkiye Muallime ve Muallimleri hakkındaki hissiyat-ı hürmetkâranemi tezkâr etmek isterim.

İstikbal için hazırlanan evlad-ı vatana, hiç bir müşkül karşısında serfûrû etmeyerek kemal-i sabır ve metanetle çalışmalarını ve tahsildeki çocuklarımızın ebeveynine de yavrularının ikmâl-i tahsil için her fedakârlığı ihtiyardan çekinmemelerini tavsiye ederim. Büyük tehlikeler önünde uyanan milletlerin ne kadar sebatkâr oldukları tarihen müsbettir. Silâhiyle olduğu gibi dimağıyla da mücadele mecburiyetinde olan milletimizin birincisinde gösterdiği kudreti ikincisinde de göstereceğine asla şüphem yoktur. Milletimizin saf seciyesi istidat ile malîdir. Ancak bu tabii istidadı inkişaf ettirebilecek usullerle mücehhez vatandaşlar lâzımdır. Bu vazife de sizlere tevaccüh ediyor. Hükümeti milliyemizin kemali ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiği derecede Türkiye Muallime ve Muallimlerinin hayat ve refahını henüz temin edememekte olduğunu bilirim. Fakat milletimizi yetiştirmek gibi mukaddes bir vazifeyi deruhte eden heyeti-mübeccelelizin bugünün vaziyetini nazar-ı itibara alacağından ve her müşkülü iktihâm ile bu yolda gayet metinane yürüyeceğinden şüphem yoktur. Vazifeniz pek mühim ve hayatidir. Buna muvaffak olmanızı cenabı haktan temenni ederim.” 19 Temmuz 1921 Hakimiyyeti Milliyeden

BİR NOT : Bu konuşma önce "Hâkimiyeti Milliye"nin 17 Temmuz tarihli nüshada çıkmış fakat buraya aldığımız metin, tashihten geçtikten sonra 19.6.1921 de yeniden ve açıklanması nedeni ile bir arada basılmıştır. H. R. Ö.

EK 2

CUMHURİYET EĞİTİMİN YENİ VEÇHESİNİ GÖSTEREN DEĞİŞİKLİK İLKESİ

29.12.1923 de Maarif Müdürlüklerine gönderilen bir genelge

Terbiye usullerine yeni bir veçhe vermek mecburiyetindeyiz. Bir milletin terbiyesi kendi mevcudiyetinin koşullarını sınırlayan vasıtalaradır. Ağır mücadeleden büyük zaferle çıkan Türk milleti her sahada ebediyyen yaşamak kararını verirken terbiyesini de bu kararları teyid edecek mahiyette derin inkılaplara uğratarak tesis ve takrip etmek mecburiyetindedir.

Dünün kör bir itaat isteyen çocuğu ve genci münfail bir vaziyette bırakan mektep terbiyesi artık mevkiini genci, hür ve mesul bir millet ferdi telâkki eden faal bir terbiyeye bırakmalıdır. Milletin hâkimiyetine istinad eden genç Cumhuriyet hükümetimizin mektepleri tedrisatında cumhuriyetin esaslarına sadık kalmayı telkine mecburdur. Milletimiz efradının ilim ve faziletleriyle beslenen ve bütün feyzini Türklerin fazilet ve seciyelerinden toplayan bu şekil idarenin muhafaza ve tealisi için de terbiyesinin gençlere en feyizbahş bir şekilde tedvin etmelidir. Milletin siyasî ve içtimaî hayatlarını terbiyelerinde görmek mümkündür. Geçmiş günlerin mektep terbiyesinde bugün artık tarihe karışmış bir saltanatın izleri mahsustu. İradelerimizin fevkinde bütün kuvvet ve meşruiyetini maziden toplayan fuzulî bir idare vardı. Mektepler bu idarenin tesirlerini derece derece teşkilâtla çocuklara indiriyordu.

Bugün kendi irademizle cemiyetimizin yüksek ve müsterek menfaatlerinden başka nefsimize bir hâkim tanımıyoruz. Binaenaleyh irademizi şaşkın ve alil olmaktan kurtarmak kendimize ve memleketin menafi-i âliyesine en faydalı bir kudrette bulundurmak için iyi bir terbiye vermek lazımdır. Mektep terbiyesinin en şayanı tenkid taraflarından biri çocuklara ve gençlere iradelerini istimal edecek fırsatlar ve vesileler vermemekte olmasıdır. Genç yalnız derslerinden mesuldür. Mektep hayatında tevkif ve izinsiz gibi bazı cezaların tehdidiyle harekâtı tanzim olunmak istenmiştir. Bu neviden cezaların kıymet-i terbiye-

sinin kalmadığı yeni mektepten tamamiyle kaldırılmış olmalarıyla sabittir.

Bizde Dar'ül Mualliminlerden ve Dar'ül Muallimatlardan bu nevi cezaların kaldırılmış olması bu mekteplerin terbiyesini ihlâl değil tanzim etmiştir. Her nevi erbab-ı mesaiye hafta tatilini en meşru bir hak olarak tanıdığımız bir devirde terbiye maksadiyle çocuklardan Cuma istirahat ve eğlencesi hakkından nez etmek tabii doğru olmaz. Gençliğin hayat-ı maddiye ve maneviyelerini ihlâl eden sakat terbiye vasıtalarına müracaat etmektense onları mektep hayatının müdrik ve mesul birer uzvu telâkki ederek cezalarımızı ve mükâfatlarımızı bu noktai nazardan tatbik etmek elbette doğru olur. İctimaî hayatın bütün inceliklerini haiz bir enmuzeci teşkil eden mektep içinde çocuğun ve gencin mesuliyetini bizzat deruhte ederek ifa edeceğini pek mütenevvi işler vardır.

Mektebin temizliği, alelumum mektep eşyasının temizliği ve hüsnü muhafazası, bahçe işleri, inzibat v.s. gibi mektep hayatının istilzam eylediği bir çok vazife vardır ki, bizzat talebeyi işgal eden bu işlerin ifası mektep heyetinin nezareti altında tedricen gençlerin mesuliyetlerine tevdi olunduğu takdirde şimdiye kadar mektep aile-i içtimaiyesi dahilinde yalnız münfail bir vaziyette kalarak iradelerini işletme imkânlarını bulamayan talebeye bu imkânı vermiş olacaktır.

18 yaşında intihap gibi en mühim bir vazife-i siyasiye ile gençleri mükellef tutan yeni Türkiye Cumhuriyeti çocukları, gençleri daha evvelki yaşlarda yapabilecekleri vazifelerle tavzif etmek ve onları ifadan mesul tutmakta istikbalinin kudret ve emniyetini düşünmektedir. Bu nokta-i nazardandır ki, liseler talimatnamesinin 118. maddesinde “Tâlî devrelerde inzibat meclisinin intihabiyle her sınıftan ayrılacak birer şakird arkadaşlarının inzibat ve idaresi hususunda yardım ettirilebilir.” denilmiştir. Bu maddenin yukarıdaki izahat dairesinde tevsii ve hüsnü tatbiki ve talebeye mektebi ve mektep hayatını benimseterek onun intizam ve ahenginden müşterek bir hiss-i mesuliyet tevcihi terbiye-i içtimaiye ve seciyemiz için pek lâzım görünmekte olduğundan bu madde hakkında mekteplerin inzibat ve muallimler meclislerinde sık sık müdavele-i efkârda bulunularak tatbikatının eserleri hakkında malûmat verilmesini ehemmiyetle rica ederim.

Maarif Vekili namına
Müsteşar

EK 3

MAARİF KONGRESİ

16 Temmuz 1921

Dün Son İçtimasını Akteyledi

Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Beyefendinin
Kongrenin Ehemmiyeti ve Atı Hakkındaki Mühim Bir

N u t k u

Dünkü nüshamızda Maarif Kongresi hakkında kısaca malûmat vermiştik. İlk celseden beri tedrisat-ı iptidaiye 'tâliye münakaşatına' ikiyüz elliden fazla muallime ve muallim iştirâk etmiştir. Ve her iki derece-i tedrisatın hedefi, programı hakkında vaki olan müzakerelerde bir vahdet nazar-ın mevcudiyeti tahakkuk etmiştir. Bütün müderrisler ve muallimlerin, vekâletin tedrisatı sadeleştirmek, amelileştirmek ve mahallileştirmek hususundaki düşüncesiyle muvafakat-i tâmmeye oldukları tebeyyün etmiştir. Darülfünun Fen Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) beyle âli dersler muallimlerinden Cemâl Hüsnü (Taray) Beyin izahatı kongre âzâsı üzerinde maksadın tavazzuhu noktaf nazarından çok müsait bir tesir ika' etmiştir. Ders intihap ve tevziinde muhtelif teklifler serdedilmişse de mukarreratı kat'iyenin ittihazı memleketin en marûf mütehasıslarından mürekkep bir encümen-i mahsusa terkedilmiştir. En son tedrisat-ı iptidaiye Müdürü Umumi Edip Bey vâki olan sualler ve bazı noktalar hakkındaki itirazına dair icap eden izahatı vermiş ve müzakeratı reye konularak kâfi görülmüştür.

İçtimaa nihayet verirken Maarif Vekili Beyefendi: Kongrenin toplanmasından mütevellit olan menafii kayıt ve işaret ederek kendileriyle şahsen tanışmağa fırsat bulduğundan pek mesut olduğunu müzakere esnasında kıymetli bir takım istidatların mevcudiyeti taayyün ettiği gibi bir takım istidatların çoğu çocuklarımızın emr-i tedris ve terbiyesinde hakikaten mucibi-i istifade olacak isabet ve vuzuha malik olduğunu söylemiş ve bu mütalaâların mevcut projelerin şekli-i kat'isi üzerine mühim bir tesir ika' edeceğini de ilâve etmiştir. Memleketin iktisat noktaf nazarından iki büyük parçaya ayrıldığını ve yakın zamanlara gelinceye kadar şark vilâyetlerinden Anadolu merkezine kadar Ermenilerin ve Akdeniz kıyılarından yine vasata kadar Rumların nüfuz-ı iktisadîsi hissedildiğini ihtar ettikten sonra maarif siya-

setimizin milletin kütle-i esasiyesini teşkil eden *çiftçi ve işçi sınıfını her şeyden evvel nazar-ı dikkat önünde tutması icap ettiğini* ve yeni *istikametini bu umdeye istinat ettiğini* söylemiştir. Eski Anadolu'nun san'at itibariyle bütün dünya'da umumî bir şöhrete mazhar olmuş masnuatını (Sanayi mamullerini) tafsil ile anlattıktan sonra bu *sanat merkezlerinin yeniden uyandırılması ve memleketin hayatını idame eden bütün menab-i kudreti kendi istihsalâtından ibaret olan çiftçi ve işçi sınıfının mensup çocukların aile maiyetlerine göre bir terbiye almaları ve bu maiyeti ıslâh ve ilâ edecek (yükselecek) ve nazarı ve amelî malûmatı elde etmeleri iptidai ve talî tedrisat dahil muallimlerin hedef-i aslisi olacağını* ve haricî düşmanlardan ziyade dahildeki anasır mücadelâtında diğerlerine karşı *iktisadî zaferi temin edemezsek bütün emeklerin bir hiçe müncer olacağını* 'kemali ehemmiyetle tasrih etmiş ve sırası kesilmeyen harplerin ortada babasız bıraktığı yüz binlerce şehit çocuklarının babalarının herkesten evvel muallimler olduğunu ve *bunları kimseye el uzatmayacak bir terbiye ile yetiştirmek*, onları hayat ortasında kendi *ellerinin emeğiyle kendi ekmeklerini kazanabilecek kabiliyete mazhar kılmak vazifelerinin esasını teşkil ettiği noktasında ısrar etmiştir*. Hamdullah Suphi Bey bu noktalardan maada *millî terbiyenin, milliyet aşkının telkininde kusur edilmemesi elzem olduğunu* ve bazılarında görüldüğü üzere terbiyeî milliyeyi dinden hariç telakki etmenin bir hatayı fâhiş olduğunu dinin milliyeti teşkil eden anasır arasında *lisan kadar mühim tutulması zarurî olduğunu* söylemiştir. Meslek tedrisatı hakkında da bazı izahat verdikten sonra İngilizler Japonlar, Amerikalılar, İsveçliler gibi amelî milletlerin aynı derece tedrisatta mevzuubahis olan istikametini takip ettiklerini ve Anadolu'daki Amerika mekteplerinin gayrı Türk unsurların çocuklarını marangoz demirci, tenekeci, boyacı, terzi gibi mükemmel esnaf olarak yetiştirdiklerini ve bunların yarın yine aynı tedabiri kendi çocuklarımız için alamadığımız takdirde Anadolu iktisadiyetine hâkim olacaklarını ilâve etmiştir.

Esas kabul edildikten sonra seneler arasında derece derece maksada yetişeceğimizi ve çocuklarımızı fitrî harukülade istidatlarının temin edeceği bütün inkişafata mazhar kılmak mümkün olduğunu söyleyerek bu yolda çalışmalarını tavsiye etmiş, ellerinde sanatları, kalplerinde aşk milliyetleri ve faziletleri olan yeni nesillerin muhakkak büsbütün kurtulacak olan ana yurdunda mesut bir istikbale nâil olmalarına kanaati katiye ile intizar ettiğini de beyan etmiştir.

En son, gelecek sene vaki olacak içtimanın memleketin ekser muallime ve muallimlerini toplayabilmesini temenni etmiş, o zamanki şahsî vaziyeti ne olursa olsun sıfatı asliyesi olan muallimlikle tekrar kendileriyle müftehirane buluşacağını ve muallimliği hayatta ihraz edeceği şereflerin en büyüğü telekki ettiğini söylemiş ve meslek arkadaşlarına muvaffakiyeti tâmmem temenniyatında bulunarak kongreye nihayet vermiştir.

ATATÜRK, BİLİM VE ÜNİVERSİTE

AYDIN SAYILI

Bilim Tarihi Ordinaryüs Profesörü

Atatürk'ü doğumunun yüzüncü yılında bütün dünya saygı ile, hayranlıkla anıyor. Biz ona bağlılığımızı, ona sonsuz saygımızı nasıl dile getirelim? Biz ona neler borçlu değiliz ki! Bugün özgür ve saygın bir millet olarak varlığımızı koruyorsak, dünya ulusları arasında şerefli bir yere sahipsek, bunun için en başta Atatürk'e şükran borçluyuz.

Birinci Cihan Savaşında Atatürk'ü Çanakkale savunmasının en can alıcı noktasında görüyoruz. Düşman hareketleri ve planlarının ayrıntıları konusunda yaptığı bütün tahminler hiç şaşmadan doğru ve isabetli çıkıyor, ve sonunda Atatürk düşmanı durdurarak Çanakkale'yi ve dolayısıyla İstanbul'u ve yurdu kurtarıyor. Bu başarısı Atatürk'e büyük ün getiriyor.

Çanakkale'de kazanılan Türk zaferi münasebetiyle bir İngiliz resmî raporunda şöyle yazılıyor:

Tarihte büyük bir savaşta, tamamen birbirinden ayrı üç can alıcı durumun her üçünde de, aynı bir komutanın, yalnız savaşın bir bölümünü değil, tümünün kaderini ve hatta bir milletin alınyazısını bu derecede temelden etkilemiş olması misali çok nadirdir.¹

Birinci Cihan Savaşının bitiminde, Atatürk Suriye cephesinden İstanbul'a döndüğünde İtilâf Kuvvetleri donanmasını İstanbul'da demirlemiş görünce, tepkisini, bir anda, "Geldikleri gibi giderler" sözleriyle dile getiriyor ve bu sözlerini bizzat kendisi doğru çıkarıyor. Bu sözü Atatürk'ten başkası ne söyleyebilir ve ne de gerçekleştirebilirdi. ... Birçok kişinin bunu kanıtlayan beyanları da var. Nitekim, bunlardan bir tanesi de İstanbul Hükûmetinin son sadrazamından gelmiştir.

O, İstiklal Mücadelesini "muvaffakiyet için o güne kadar malûm olan miyarları iflas ettiren hadise-i tarihiye" biçiminde betimliyor.²

¹ Lord Kinross, *A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey*, New York 1965, s. 111.

² Salahaddin Çiller, *Atatürk İçin Diyorlar Ki*, İstanbul 1978, s. 111.

İstiklal Savaşımızın başarıya ulaşması üzerine istifa etmek zorunda kalan İngiliz Başbakanı Lloyd George, parlamentoda sorguya çekildiğinde şöyle konuşuyor:

Arkadaşlar, yüzyıllar nadir olarak dâhi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki, o büyük dâhi çağımızda Türk ulusuna nasip oldu.

Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelirdi?³

Atatürk, Özgürlük Savaşlarından sonra da bir devlet adamı ve devrimci bir önder olarak olağanüstü başarılar kazanıyor ve bütün dünyanın dikkatini üzerine çekiyor. Ünü doruk noktasına ulaşıyor.

Dünyanın hayranlığını kazanan Atatürk'ü övmek, onu ululamak, onunla kıvanmak bizim için içten duyulan bir gereksinme, bizim boynumuzun borcu; fakat bu vicdanî görevimizi nasıl yerine getirebiliriz? Bu maksatla, başkalarının sözlerine bir bakalım.

İngiliz tarihçisi Arnold J. Toynbee Atatürk için şunları yazıyor:

Öyle bir an düşünün ki, Batı Dünyamızda Reform, Rönesans, onikinci yüzyıl sonunun bilimsel ve kültürel devrimi ve endüstri devrimlerinin hepsi bir insan hayatının içine yığılmış olsun; ve bunlar kanunla mecburî kılınsın. İşte Atatürk, 1920 ile 1930 arasında, bu kadar kısa bir süre içinde ve hiçbir ülkede uygulanmamış en devrimci bir programı gerçekleştirdi.⁴

1942 yılında bir Amerika Dışişleri komisyonu başkanı şöyle demiştir:

Atatürk'ü her zaman hatırlayacağız. . . .Atatürk'ten önce, tarihe mal olmuş hiç bir kimse Atatürk kadar ulusal hayata kendi damgasını vurmak yoluyla dünyayı hayretler içinde bırakmamıştır. Atatürk, Türkiye'de modern anlayışın yaratıcısı olmuştur, ve öyle kalacaktır.⁵

Faruk Nafiz Çamlıbel şöyle diyor:

Türk tarihinin yüzyıllardan beri asık duran yüzüne ilk tebesümü işleyen, o yüzden gözyaşlarını silen ve onun gözlerine en aydınlık ufukları işaret eden kudretli el O'nun eliydi.

³ Çiller, s. 134-135.

⁴ Çiller, s. 112.

⁵ Çiller, s. 123-124.

Memleketimizde doğru, yeni, güzel her şeyin tarihi hemen O'nunla başlıyor. Yarınki çocuklar babalarına hangi eserin başlangıcını sorsalar O'nun adını işitecekler.

Biz toplum olarak da, fert olarak da O'nun eseriyiz. ...

Bizden çıkacak eserler de O'nundur.⁶

Yakup Kadri Karaosmanoğlu şöyle yazıyor:

Mustafa Kemal'i kendinden önce gelip geçmiş Türk ulularından ayıran tek özellik O'ndaki "intuition: sezgi" kudreti idi. Bu kudret sayesinde ki, O, milletin şuuru altında yaşayan emelleri, temayülleri, kabiliyetleri, imkânları keşfedip aydınlığa çıkarmıştır.⁷

Orhan Seyfi Orhon'un düşüncesi şu merkezde:

O, bu ulusun sağduyusunun gösterdiği yönde, hepimizin mutluluğu için bilinen ışığında yürüdü. Onun için Atatürk'ü anlatan tarihçiler ve O'nun en yakınları:

"Atatürk realist bir insandı" derler.

Ne yapmak gerekiyorsa onu yapmıştır.⁸

Fransız Başbakanı Edouard Herriot'nun Atatürk hakkındaki izlenimi şöyle:

Onda hayran olduğum iki olağanüstü nitelik var:

Biri alev gibi parlayan yurt sevgisi, diğeri eserine mutlak bir mantık ve birlik sağlayan nefse güven. ...

Bir tek adam her şeyi tasarlamış, her şeyi gerçekleştirmiştir. O'nun kazandığı ün ve gördüğü saygınlığın yüceliği, eşsizliği, kolayca anlaşılır. Tanıyanların hiçbiri O'na "büyük devlet adamı" unvanını vermekten kendini alıkoymaz.⁹

İngiliz generali Sir Charles Townshend ise Atatürk'le yaptığı görüşmeden sonra kısaca şunları söylemiştir:

Ben şimdiye kadar onbeş hükümdar ve cumhurbaşkanı ile özel ve resmî konuşmalar yaptım. Bu geceki kadar ezildiğimi hatırlamıyorum.

⁶ Çiller, s. 35.

⁷ Çiller, s. 11; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İstanbul 1946, s. 56, 76-77.

⁸ Çiller, s. 13.

⁹ Çiller, s. 135-136.

Mustafa Kemal'de büyük bir ruh kudretinin esrarı var.¹⁰

Ankara Hukuk Fakültesi Siyasî Tarih Profesörü Yusuf Akçura Atatürk'ü şu şekilde değerlendiriyor:

Gerçeği dolaysız görebilenler dâhidirler, kahramandırlar. Bunlar yüzyılları aydınlatan tanrısal varlıklardır ve bunlara çok seyrek rastlanır. Bunların nurundan güç kazananlar gerçeği seçerler ve gerçek yolunda ilerlemeyi bilirler. İşte biz, şimdi öyle bir dehadan nur ve güç almaktayız.¹¹

Tarih yazarı Herbert Melzig şu müşahedede bulunuyor:

Büyük Yunan filozofu Platon'un "Kırallar filozof olsa ve filozoflar kıralların tahtlarına otursaydı ..." tarzındaki temennisi iki bin senelik bir tarih çağında tahakkuk etmedi. Halbuki yirminci asırda birinci defa olarak Atatürk'ün şahsında Platon'un istediği gibi, kelimenin tam manasıyla bunu görmekteyiz. O, bir dâhi, bir mütefekkir olarak, bir milletin, yani Türk milletinin mukadderatını ele almış ve bu milletle atıldığı istiklâl savaşı, bu milletin medenî durumunu değiştiren bir inkilâp ve diğer milletlerin haklarını koruyan bir sulh ile insaniyete muhteşem bir misal vermiştir.¹²

Burada küçük bir parantez açarak şunu söylemek istiyorum ki, toplum yöneticilerinin bilgin ve bilge kişiler oluşunun insanlara büyük mutluluklar getireceği tezi Platon'dan daha tutarlı ve daha ayrıntılı bir biçimde büyük Türk düşünürü Farabî tarafından ele alınıp işlenmiştir. Bu bakımdan, Atatürk'e ilişkin zengin bir manevî anlam taşıyan Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi bu yılki açılış yıldönümü toplantısının Farabî'nin adıyla adlandırılan bir salonda yapılmış olmasının mutlu bir rastlantı olduğuna değinmek istiyorum.

Fransız yazarı René Pinon Atatürk'ün eğitici yönüne değinerek şöyle yazıyor:

Atatürk özellikle yetiştirici olarak gerçekten büyük adamdır. O, ulusunu bir intikal çağına bağlı tutmadan modern hayatın ve bilim uygarlığının akımlarına attı. İrade, zekâ, ve yaratıcılığı ile "Türk Mucizesi"ni gerçekleştirdi ve ATATÜRK adına hak kazandı.¹³

¹⁰ Çiller, s. 134.

¹¹ Çiller, s. 73-74.

¹² Herbert Melzig, *Atatürk Dedi Ki*, Ankara 1942, s. 3.

¹³ Çiller, s. 123.

Atatürk konusunda bir az da ozanlarımıza kulak verelim; onların güzel denemelerinden birkaç örnek alalım:

Sende de dünyalar devirenlerin
Ayakta tutmayan darbesi vardı.
Zamanı yolundan çevirenlerin
Zincire vurulmaz hür sesi vardı.

* * *

Bu arzın o aziz evlâdısın ki
Sesinde dünyanın davaları var;
Her esir toprağın üzerindeki
Mazlumlar seninle bir gurur duyar.
Ne mutlu sana ki doğduğun toprak
Dünyanın en mutlu bucağı oldu;
Zaferle diktığın alevden bayrak
Her ırkın hürriyet sancağı oldu.

Mehmet Emin Yurdakul

* * *

Yine başlarda oturmuş, yine göklerde başı,
Yıldırımlar yine bir eski silah arkadaşı.

.....

Toptan verilen şeyleri bir bir geri aldı.
Türk'ün koca tarihi bugün yoksa masaldı.

Mithat Cemal Kuntay

* * *

Gidiyor, rast gelemez bir daha tarih eşine;
Gidiyor, onyedi milyon kişi takmış peşine!
Gidiyor, sonsuz olan kudreti sığmaz akla;
Gidiyor, göğsünü çepçevre saran bayrakla.
Gidiyor, harbin o en korkulu arslan yelesi;
Gidiyor, sulhun ufuklarda yanan meşalesi.

Orhan Seyfi Orhon

* * *

Vuruyor kalbinin örsünde çelik sözlerini,
Tunç akisler yapıyor memleketin her taşına.
Nasıl aldıysa baş üstünde o şahin yerini,
Hakkıdır kaplasa tarihini bu ses tek başına.

Faruk Nafiz Çamlıbel

* * *

O'dur Torosta esen, Sakaryalarda akan,
Küf kesilmiş maziyi O'dur bu hızla yakan.
Şimdi bir güneştir O, yurda ışık, can verir;
Şimdi bir yıldırımdır, önünde düşman erir.
Yaşı tarihten eski, yaşı tarihten uzun
Bir millet arkasından akıyor bu Oğuz'un.

Haşim Nezihi

Tarihi O çevirdi gittiği sapa yoldan,
.....

Tarih kaydetmemiştir daha böyle kahraman.

Yaşar Nabi

* * *

Kendini yere çal, parçalan tarih;
Ey Timur, Atilla, Yıldırım, Fatih,
Alp Arslan, İskender, Cengiz, Napolyon,
Ey evvelce ölen yüzlerce milyon!
Kâfi değil gökten muhayyel tavaf;
Kalkın mezarlardan, toplanın saf saf;
Doğrulun: gelen bir eşsiz kahraman.
Doğrulun: geliyor en büyük insan.

* * *

Pireneden, Tunadan, Mohaçtan, Plevneden
Sakaryaya kadar girisin geri giden
Müthiş makûs bir bahtı yenebilir ancak O,
En haklı ihtilâlin en başında sancak O.

Behçet Kemal Çağlar

Bunlar gerçekten hepsi güzel, özlü, isabetli sözler. Fakat, aslında, Atatürk'ü övmek pek öyle kolay bir iş değil. O, hangi yönü ile ele alınırsa alınsın, hangi bakımdan araştırılıp incelenirse incelenir, O'nu daha iyi tanıdıkça, O'nun, bizim kavrayış kabiliyetimizi aşan bir kişiliğe, bir yeteneğe sahip bir insan olarak karşımıza çıktığını görürüz.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ya da, o zamanki adıyla, İstanbul Darülfünunu Edebiyat Medresesi, 1923 Eylülünün 19'unda yaptığı bir toplantıda, Yahya Kemal Beyatlı'nın önerisiyle, Atatürk'e fahri müderrislik, yani onursal profesörlük unvanı verilmesini kararlaştırıyor ve bu kararı Atatürk'e telgrafla bildiriyor. Atatürk, bu telgrafa verdiği üç cümlelik bir cevapta teşekkürlerini bildirerek bundan kıvanç duyduğunu ifade ediyor. Bu yanıtta Atatürk Edebiyat Fakültesine iki kez atıf yapıyor ve her ikisinde de medrese sözcüğünü değil de, medrese sözcüğüne sarıh bir tepki ifade edecek şekilde, fakülte sözcüğünü kullanıyor. Kısa bir süre sonra, bu onursal profesörlük beratını Atatürk'e sunmak üzere Ankara'ya getiren heyeti Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisine ilişkin bir toplantısına bir süre ara vererek kabul ediyor, heyet üyeleriyle yaptığı kısa bir konuşma sırasında tarih konusuna çok ilgi duyduğunu ifade ediyor. Bir ara da heyette bulunan ve sonradan Başbakanlık ve Tarih Kurumu Başkanlığı yapacak olan Şemseddin Günaltay'a dönerek, "Tarihçilerle çok konuşacağız" cümlesini sözlerine ekliyor.¹⁴

Bundan açıkça görülüyor ki, Atatürk, daha cumhuriyetin ilanından önce İstanbul Üniversitesinin Batı örnekleri ışığında daha modernleştirilme ihtiyacında olduğu kanısındaymış ve 1929-1930 yıllarından itibaren tarih alanında başladığı ve başlattığı yoğun çalışmaları daha 1923 yılında düşünmekte ve tasarlamaktaymış. İstanbul Üniversitesi reformunu da nitekim Atatürk 1933 yılında gerçekleştirdi ve ondaki köhneleşmiş medrese sisteminden kalmış izleri kesinlikle kaldırma yolunda elinden gelen her şeyi yaptı.

Atatürk'ün medrese terimi yerine fakülte sözcüğünü kullanmakta ısrar etmiş olması ister istemez dikkati üzerine çekiyor. Gerçekten, Atatürk'ün bu jesti üzerinde durulmaya değer. Denilebilir

¹⁴ Şemseddin Günaltay. "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Belleten* (Tarih Kurumu), cilt 3, 1939, sayfa 273-274; Melahat Özgü, *Atatürk'e Sevgi*, Ankara 1972, s. 10-12.

düzeyine ulaşip ona ayak uydurmak için ilk olarak Mühendishane-i Bahri-i Hümayunu, yani Deniz Kuvvetleri Mühendislik Okulunu 1773 yılında, bundan bir süre sonra da Mühendishane-i Berri-i Hümayunu, yani Kara Mühendislik Askeri Okulunu kurmuştur. Böylece, silahlı kuvvetler ve mühendislik alanı bizde Batılılaşmanın öncüleri ve yol göstericileri oldu. Ondokuzuncu yüzyıl başlarında ve özellikle o yüzyılın ikinci çeyreği içinde de tıp alanında Batı modellerine uyan ilk yüksek tıp okulumuzu açmayı başardık. Bu alanda da yolu açan Askeri Tıbbiye olmuştur. 1869 yılı sıralarında ise bu tatbiki veya kılğısal yüksek okulların gerçek kaynağını ve dayanağını teşkil etmesi gereken temel bilimlerin büyük önemi anlaşıncı, Batı üniversitelerini örnek alan ilk Türk üniversitesinin, İstanbul Darülfünunu'nun çekirdeği oluşturuldu.

Bu Batılılaşma çabalarımız bizim için gerçekten büyük değer taşır. Bunun en büyük ve açık seçik kanıtı, Atatürk'ün kendisinin bu Batılılaşma hareketimizin somut bir ürünü oluşudur. Çünkü, yüzyılı aşan bir süre Batılılaşma akımı ile kazandığımız tecrübe ve edindiğimiz bilgileri gerek kuramsal yönden ve gerekse uygulama alanında büyük bir ustalıkla değerlendirmesi sayesinde ki, Atatürk modern Türkiye'nin temelini etkin biçimde atabilmiştir.

Batılılaşmanın özü ve kilit düşüncesi insan yaşamının onarılmasında ve insan mutluluğunun sağlanmasında, mümkün olduğu kadar, sağlam ve güvenilir bilgi ışığında yürüme yönteminin benimsenmesiyle oluşur. Atatürk'ün hayatta en gerçek yol göstericinin bilim olduğuna parmak basan özlü sözü bunu en veciz bir biçimde dile getirmektedir. Atatürk bu gerçeği, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren hatta ondan da daha önce, savaş sonrası devrenin en erken yıllarından başlayarak, hemen hemen her vesile ile vurgulamıştır.¹⁶

İstiklal Savaşımızın zafere ulaşmasının hemen peşi sıra, 22 Ekim 1922'de Bursa'da yaptığı bir konuşmada, Atatürk, Türkçesi biraz sadeleştirilmiş şekliyle, şöyle söylemiştir:

Yurdumuzun en bayındır, en göz alıcı, en güzel yerlerini üç buçuk yıl kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferin sırrı nedir, bilirmisiniz? Orduların sevk ve idaresinde bilim ve fen ilkelerinin kılavuz edinilmesindedir.

¹⁶ Örneğin, bkz.: Aydın Sayılı, "Atatürk ve Bilim", *Araştırma, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, cilt 11, 1979, s. 13-17.

... Milletimizin siyaset ve ictimai hayatı ile ulusumuzun düşünömsel eğitiminde de yol göstericimiz bilim ve fen olacaktır. Türk milleti, Türk sanatı, Türk ekonomisi, Türk şiiri ile edebiyatı, okul sayesinde ve okulun vereceğı bilim ve fen sayesinde bütün olağanüstü incelikleri ve güzellikleriyle oluşup gelişecektir.

Batı Anadolu seyahatinde 1923 yılı Ocak ayının son haftasında Alaşehir'de halkla yaptığı bir konuşmada Yunan işgali günlerinden söz ettikten sonra Atatürk şunları söylüyor:

Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler memleketimizi halâsı hakikiye sevk etmiş sayılamaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferatı Askeriyemizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.

26 Ocak 1923'te de Salihli istasyonunu dolduran topluluğa hitap ederken, kara günlerin artık gerilerde kaldığını hatırlatarak sözlerine şöyle devam ediyor:

Bundan sonra memleketimizi kat'i halâsa isâl için pek kuvvetli ve esaslı tedbirler itihaz eylemek icabeder. Bu tedbirlerin en mühimi ve en birincisi ilim ve irfandır. İşte şurada gördüğüm küçük mektepliler ilim ve irfan ordularını teşkil edeceklerdir.¹⁷

Bütün devrim ve reformlarında Atatürk hep aklın kılavuzluğu altında ve geçmişteki uzun tecrübelere dayanan sağlam bilgi ışığında yürünmesi temel ilkesini her zaman için etkin ölçüde başarılı tutmaya özen göstermiştir. Bir yandan da cahilliğin ve bilgisizliğin karanlığında barınıp göveren karakuvvetlerle temelsiz ve bâtıl düşünce ve inançlara, evliya ve tarikat büyüklerine ilişkin keramet ve mucize masallarıyla hurafe ve efsanelere, sihir, büyü, muska, efsun, ve üfürükçülük gibi çağdışı davranış ve uygulamalara karşı dizgeli ve yoğun bir mücadeleye girişmiş, ayrıca, üniversite inkılabı ile en yüksek öğretim kurumlarımızda bilimsel araştırmanın canlı bir süreç durumuna ulaştırılması tutumunun benimsenip edimselleştirilmesine doğru yakın tarihimizde en etkili adımın atılmasında önyak olmuş, böylece de yurdumuzda bilimin ve bilim zihniyetinin zafer yollarını açmıştır.

¹⁷ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, cilt 2, 1959, s. 72.

30 Ağustos 1924'te Atatürk Dumlupınar'da yaptığı bir konuşmada şöyle diyor:

Dünyadaki her topluluğun mevcudiyeti, değeri özgür ve bağımsız yaşama hakkı, sahip olduğu ve yarattığı ortaya koyacağı medenî eserlerle orantılıdır.

..... Uygarlığın yeni buluşlarının ve fennin harikalarının cihanı değişmeden değişmeye sürükleyip durduğu bir devirde yüzyılların eskittiği köhne zihniyetlerle, geçmişe kölecesine bağlılıkla varlığımızı devam ettirmemiz mümkün değildir.

1933 yılı Cumhuriyet bayramını açış konuşmasında ise Atatürk,

Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müsbet ilimdir
diyor.

Türkiye'nin geleceği konusunda Atatürk hiç karamsar değildi. İyimserliğinin temel dayanağı da yurdumuzda bilim zihniyetinin egemen olacağına ve işlerimizi bilimin kılavuzluğu ışığında yürüteceğimize olan inancıydı. Nitekim, kendisi Cumhuriyet bayramının onuncu yıldönümü nutkunda şöyle söylüyor:

Aslâ şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile, âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.

Atatürk yine aynı söylevinde şu sözleri de söylemiştir:

Milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, bilime bağlılığını, güzel sanatlar sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek geliştirmek millî ülkümüzdür. Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, onu, bütün beşeriyete huzur temini yolunda, kendisine düşen vazifeyi yapmakta muvaffak kılacaktır.

Bu sözlerinden açıkça görüldüğü üzere, Atatürk, bilim ve uygarlıkta gelişmelerin ancak uluslararası işbirliği ve katkılarla gerçekleşebileceğine ve Türk ulusunun uluslar topluluğu ile, uygarlığın her alanında öncülük düzeyinde yapıcı ve bilinçli bir işbirliği içine girmesi gerektiğine inanmaktaydı. Esasen, böyle bir çalışma birliğini gerçekleştiremeyen bir topluluk uygarlığın ön saflarında yer alamaz ve ileri uygarlık gelişimlerine ayak uyduramaz.

Atatürk'ün çok isabetli bir şekilde vurguladığı devingen veya dinamik şekilde gerçek bilimi her şeyden önce üniversite temsil eder. Bu sebeple, Batı uygarlığına ayak uydurmak için, her şeyden

önce, Batının en yüksek irfan düzeyini temsil eden üniversitelerine ayak uydurmak gerek. Atatürk'ün de zihnini işgal eden en önemli konulardan biri bizim üniversitelerimizin bilim düzeyini, Batı üniversitelerindeki en yüksek düzeye ulaştırmaktır.

Üniversitemizi modernleştirme işini Atatürk Milli Eğitim Bakanı Doktor Reşit Galib'e verdi. Fakat o zaman yurdumuzun tek üniversitesi olan İstanbul Darülfünunu'nun islahı muhtaç olduğuna Atatürk bizzat karar vermişti. Atatürk üniversite hocalarımızdan birçoğunu şahsen az çok tanıdığı gibi, özellikle tarih ve dil konularında İstanbul Üniversitesinde okutulan ders kitap ve notlarını getirtmiş, bunların birçoğunu dikkatle okumuş ve bu konu üzerine ciddiyetle eğilmişti. Üniversite işi ile Doktor Reşit Galib'i görevlendirince de, "Doktora gıpta ediyorum. Üniversite reformu gibi çok güç, çok şerefli bir işi başarmak ona nasip oldu" diyerek bu işe verdiği büyük önemi dile getirmiştir.¹⁸

Batı Avrupa Üniversitesi onüçüncü yüzyıldaki doğuşundan başlayarak uluslararası bir mahiyet taşımıştır. Avrupa'da çeşitli memleketlerin üniversiteleri bu müessesenin geçirdiği gelişme aşamalarını birlikte idrak etmişler, birlikte gerçekleştirmişlerdir. Bugün de, Batı, üniversite adını taşıyan Kurumun tanımının, bilimsel ve düşünsel düzeyinin belirleyicisidir. Ayrıca, dünya üniversiteleri arasında pratik açıdan bir denklik sorunu da ciddiyetle söz konusudur. Bu konu kısmen rektörler toplantılarında ele alınır. Bazen de, üniversiteler, denkleri kabul etmedikleri üniversitelerin mezunlarını üniversite mezunu saymamak, böyle üniversite hocalarına hocalık hakkı ve bazı üniversitelere mezuniyet sonrası eğitim hakkı tanımamak gibi davranışlara çeşitli yollardan girmektedirler. Türkiyemizin üniversitelerine bugün Batı üniversitelerinde genellikle bir denklik statüsü tanınıyorsa, bunu biz, büyük ölçüde, 1933'te Atatürk'ün gerçekleştirdiği üniversite inkılabımıza borçlu olduğumuzu kesinlikle söyleyebiliriz.

Avrupa Ortaçağ Üniversitesi ilk başta özellikle hukukçu ve tabip yetiştirmeye yönelik iken, özellikle Rönesans ve Reform hareketleri sonucunda yedi özgür sanat konuları ile kafaları bezeme faaliyetine öncelik tanımaya başlamış, daha sonraları da üniversiteler, modern bilim akımı ile Aydınlanma Çağının etkisi altında, giderek

¹⁸ Bkz. Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, Ankara 1976, s. 124.

soyut ve objektif düşünce alışkanlıkları kazandıran ve özellikle araştırma ve yeni bilgi üretme yetisi veren kurumlar haline gelmiş, yüksek düzeydeki meslekî eğitim daha fazla üniversitelere bağlı ya da üniversite dışında kalan özel yüksek okullara bırakılmıştır. Batı üniversitesinde en son gelişme ise mezuniyet sonrası eğitimin ağırlık kazanması sürecinde görülmektedir.

Atatürk'ün önyak olduğu üniversite inkılabımız, gerek fen bilimleri ve gerekse beşerî bilimler alanlarında üniversitelerimizin Batı örneklerine uygun araştırma geleneklerine ayak uydurmalarını birinci planda olmak üzere öngörmekte idi. Tarih ve dil alanlarında, Atatürk, canlandırmak istediği bu akımı Tarih ve Dil Kurumlarını kurmak suretiyle güçlü biçimde destekledi. Ayrıca, İstanbul Üniversitesinde temsil edilen kürsü ve enstitülerle bölümlerin sayısını arttırmak ve bunların bilimsel seviyesini yükseltmek, kütüphane, laboratuvar ve diğer araştırma araç ve gereçleri bakımından üniversiteyi zenginleştirmek de şarttı. Atatürk'ün gerçekleştirdiği üniversite devrimimizde temel ilkelerden biri, üniversitenin memleketin mevcut entellektüel kültür düzeyini değil, kendisi için ideal olarak kabul ettiği kültür düzeyini temsil etmesiydi. Bu da, neticede, Türk toplumunda, Batı anlamında bir bilim geleneğinin kurulması ve topluma mal edilmesi düşüncesine dayanmaktaydı.

Üniversite reformumuz için İsviçre'den Profesör Albert Malche'a bu konuda bir rapor hazırlama görevi verildi. Malche 1932'de yurduмуza gelerek bir süre kaldı ve raporunu sundu. Daha sonra da Türkiye'de bir yılı geçen bir süre kalarak Türk hükümeti nezdinde danışman olarak görev yaptı. Ayrıca, Almanya'dan gelen patolojik anatomi profesörü Philipp Schwartz'ın da bu konuda himmeti geçti.

Fakat eldeki mevcut hoca kadrosu ile bu işi arzulanan çapta yapmak olanaksızdı. O zamana kadar üniversitede temsil edilmemiş olan yepyeni kürsülerin kurulması da söz konusuydu. Tam bu sıralarda büyükçe bir sayıda bilim adamının ve üniversite hocasının Almanya'yı terketmek arzusunda veya zorunda olmaları bizim için büyük bir şans eseri idi. Derhal elli kadar önemli kürsü temsilcisi, yanlarında yardımcıları da olduğu halde, Türkiye'ye davet edildi. Az sonra bunlara yenileri de eklendi.

1933 yılı Türkiye'ye Avrupa'dan ve özellikle Almanya'dan büyük bir beyin göçünün başladığı yıldır. Türkiye bu göçmen pro-

fesörleri ilk bağrına basan memleket olmuş ve İstanbul Üniversitesi 1933'te ve onu takip eden yıllar içinde bu profesörlerin en büyük toplantı merkezi vasfını kazanmıştır.¹⁹

Türkiye'ye beyin göçü bakımından çok elverişli şartların var olmasından faydalanılarak Ankara'da 1933'te Yüksek Ziraat Enstitüsü, çok sayıda yabancı profesörden oluşan bir yüksek öğretim kurumu olarak kuruldu. İçinde Yüksek Veteriner Okulu ile fizik, kimya, ve tabii bilimlerde iki yıllık hazırlık eğitimi veren bir Temel Bilimler Önlisans, ya da F. K. B. Yüksek Okulu kısmı da vardı.²⁰

Ankara Hukuk Mektebi 1925'te açılmış, sonradan Siyasal Bilgiler Fakültesine dönüşen Mülkiye Mektebi de 1935'te İstanbul'dan Ankara'ya nakledilmişti. Böylece, Atatürk'ün Ankara'da da bir üniversite kurulması arzusu doğrultusunda birhayli yol alınmış bulunuyordu. Ve yine, 1935 yılında Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi kurulunca bu amaca bir adım daha yaklaşıldı.²¹

Gecesini gündüzüne katarak yurdunun ve milletin hizmetinde çalışan Atatürk, bilgin kişileri ve özellikle tarihçilerle dilcileri yemek sofrasına davet eder, gerek bu yoldan ve gerekse başka yollardan kültür sorunlarıyla tarih ve dil konularında kendileriyle çok ciddi ve seviyeli konuşmalar yapardı. Bu konuşma ve tartışmalarda Atatürk'ün farkettiği bir husus şu olmuştu ki, genellikle eldeki bilgiler ilk elden olmaktan fazla ikinci ya da üçüncü eldendi, ilk ve asıl kaynaklara inmekten fazla bu kaynaklara inebilen ya da daha yakın olan Batı kökenli kitaplardan derlenmekteydi. Oysa, bu konuların

¹⁹ Bkz., *Cumhuriyet*, 5-9 Ağustos 1968; Horst Widmann, *Exil und Bildungshilfe, Die Deutschsprachige Akademische Emigration in die Türkei nach 1933, 1937*; Uluğ İğdemir, *Tulların İçinden*, Ankara 1976, s. 90, 123-125.

²⁰ Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Almanya'da üniversite yöneticiliği tecrübesi de kazanmış hocalardan rektörü ve dekanlarıyla ve büyük sayıdaki yabancı profesörleriyle, ayrıca büyük çaba ve masraflarla hazırlanmış geniş ve zengin bina ve tesisleriyle, birkaç büyük bölümden oluşan kısmi bir üniversite mahiyetini taşımaktaydı. Açılışı zamanın başbakanı İsmet İnönü tarafından ve kendisinin bir konuşma ile katıldığı bir törenle yapılmıştır. Bkz., Nihal Erk, *Veteriner Tarihi*, ikinci baskı, Ankara 1978, s. 219-228; Arif Akman, *Türkiye'de Yüksek Ziraat Öğretim Reformunun Anatomisi*, Ankara 1978; Nihal Erk ve Ferruh Dinçer, *Türkiye'de Veteriner Hekimlik Eğitimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi*, Ankara 1970.

²¹ Bkz.: A. Afet İnan, "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kuruluş Hazırlıkları ve Açılışı", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, D T C F Yayını, Ankara 1974, s. 9-55.

Türk bilginleri tarafından da ilk elden araştırılması, Türk bilginlerinin de bilim dünyasında ilk safta yer alması ve söz sahibi olmaları bir zorunluluktur.

İşte Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesini kurmayı Atatürk bu maksatla, dil, tarih, coğrafya, ve düşünümsel kültür alanlarında ilk elden araştırmalar yapabilecek Türk bilginlerinin yetiştirilmesi amacıyla kararlaştırdı. Her başlangıç gibi bu Fakülte de, ister istemez, kuruluşunda, mütevazı ölçülerle işe başladı. Fakat Fakülte adına layık bir kurum olarak, tinsel temeli bakımından, yani kuruluşunda egemen olan bilimsel tutum ve anlayış açısından, çok sağlam ve kusursuz bir üniversite zihniyetini belirgin bir biçimde temsil etmekteydi. Bu, gerçek anlamı ile bir fakülte idi. Henüz kendisi somut biçimde ortada bulunmayan ileri bir üniversitenin fakültesi olarak tasarlanmış, planlanmıştı. Fakülte sözcüğünün içinde mündemiç olması, saklı bulunması lüzumlu, bu kısa sözcüğün ifade etmesi gerekli anlama tamamen sahipti.

Atatürk'ün İstanbul Üniversitesince kendisine tevcih edilen onursal profesörlük pâyesine ilişkin olarak gönderdiği teşekkür yazısında medrese yerine fakülte terimini kullanmış olmasının taşıdığı manayı ve onun bu konuda takındığı tavrı İstanbul Üniversitesine ilişkin olarak gerçekleştirdiği üniversite reformuyla olduğu kadar kendi eliyle kurduğu bu fakülte yoluyla, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi için çizdiği bilimsel yol yardımıyla su yüzüne çıkarmak, daha açık seçik biçimde yorumlayıp anlamlandırmak, mümkündür.

Gerçekten, fakülte terimi yabancı bir sözcük olduğu için ve, belki biraz da, dilimizde bu sözcükten üretilme ve yakın anlamlarda akraba sözcükler pek bulunmadığından, bu kelime bizde sarıh bir çağrışım ya da çağrışım başlangıcı yapmaz, kendiliğinden, ya da hiç olmazsa kolaylıkla zihnimizde bir imaj uyandırmaz. Fakat bu kısa sözcüğün içerdiği anlam, bu lâfzın tazammun ve ifade ettiği mana, okul kelimesinin, mektep ve medrese terimlerinin delalet ettikleri anlamlardan birhayli farklıdır. Fakülte sözcüğü, doğru kullanılışı ile, yüksek okul sözcüğünden, ve özellikle medrese teriminden farklı bir işleme ve kaplama, ya da eski terimleriyle, tazammuna ve şumule, sahiptir. Fakülte, toplumun günlük pratik ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan belli mesleklere insan yetiştirmekten fazla tarafsız ve objektif düşünce alışkanlıkları kazandırmayı, insan kafasını yüksek bir kültür

düzeyine ulaştırmayı, onu bilim zihniyeti ve bilimsel düşünce için yoğurmayı ve bu yoldan topluma büyük yarar sağlamayı amaçlayan bir öğretim ve araştırma kurumu anlamına gelir.

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin örneğin tarih, sanat tarihi, Türk dili ve edebiyatı, felsefe, ve felsefe tarihi kürsülerini düşünelim. Bu konularda toplumumuzun lise öğretmenine ihtiyacı var. Fakat Fakültenin bu kürsüleri, temsil ettikleri bu disiplinleri lise sıralarındaki genç kuşakların öğrenim düzeyinin kat kat üstünde ele alırlar. Bu kürsüler kendi alanlarında uluslararası bilim dünyasında geçerli katkılarda bulunmaya çalışırlar ve bu çalışmaların evrensel tarihi ve özellikle milli tarihimizi beklenmedik yönlerde aydınlatması her zaman için umulabilir. Yine, örneğin, sümeroloji, hititoloji, arkeoloji, sinoloji ve hindoloji gibi alanlar, dünyanın saygın üniversitelerinde olduğu gibi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde de temsil edilirler. Bu alanlar günlük ihtiyaçlarla doğrudan bağlantı kuran mesleklerle insan yetiştiren disiplinler değildirler. Ama bu alanlarda yapılan araştırmalar tarihsel sürecin ve insanın uygarlık kurma faaliyetinin mahiyetine ilişkin önemli bilgilerin üretilmesine yardımcı olan, kendi tarihimizin verimli biçimde incelenmesi için gerekli kaynak bilgilerini sağlayan ve insan zihninin düşünömsel kültür düzeyinin yükselmesine önemli katkıda bulunan kalburüstü bilim ve düşünce alanlarıdır. Bu sebeple, Atatürk bu gibi disiplinlerin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde temsil edilmelerine büyük önem vermiş, ve aslında, Fakülteyi, ilk planda olmak üzere, bu gibi amaçlarla kurmuştur.

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi kurulalı kırk beş yıl geçti. Fakülte yarım asıra yakın bir süre içinde önemli gelişmeler gösterdi. Ayrıca, bu gelişim Atatürk'ün öngördüğü ve belirlediği bilim anlayışı doğrultusundan fakülteyi saptırmadan, bu yapıtı için Atatürk'ün çizdiği rotadan ve onda geliştirmeyi amaçladığı bilimsel ruhtan onu ayırmadan gerçekleştirilmiştir. Bu da ayrıca ve gerçekten sevindirici bir husustur. Bu, fakülte mensuplarının Atatürk'ün bilim emanetine gösterdikleri sadakati kanıtlamaktadır.

ATATÜRK'ÜN UYGARLIK ANLAYIŞI

Doç. Dr. ABDURRAHMAN ÇAYCI

29 Ekim 1973'de Cumhuriyet elli yılını dolduruyor. Cumhuriyet'in ilân edildiği yıl doğanlar, şimdi memleketin kaderine hâkim bulunuyorlar. Artık memleketin geleceği, Devletimizin kurucusu Atatürk'ün büyük ümitlerle cumhuriyeti emanet ettiği, "*cumhuriyet nesli*"nin ellerinde bulunuyor. Teşekkülünden bu yana cumhuriyeti yönetenler, her türlü ilhamı "*Atatürkçülük*" den almışlardır. Bundan sonra da aynı kaynaktan beslenmeğe devam edeceklerdir. Bu hususta fikir birliği vardır. Ancak cumhuriyet idaresinin ilham kaynağını yorumlamak bahis konusu olunca fikirler, kanaatlar değişmekte ve genellikle ilgili şahsın fikir ve ideolojik temayülüne uygun bir biçime girmekte, bazan da pek çelişmeli hükümler ortaya çıkmaktadır. Aynı kaynaktan ilham aldıklarını söyleyen kimselerin fikirleri arasında bu kadar çelişmeli hükümler nasıl meydana çıkabilmektedir? Bunun sebepleri nelerdir? Bu durumun başlıca nedeni Atatürkçülüğün temel özelliğinin, anafikrinin gerektiği gibi dikkate alınmamasıdır. Burada haliyle başka bir soru hatıra gelmektedir: Atatürkçülüğün herkes tarafından tartışmasız kabul edilecek temel özelliği nedir? Atatürkçülüğün temel özelliği anafikri şüphesiz ki "*medeniyetçiliktir*". Bunda asla şüpheyeye mahal yoktur. Atatürk, bir "*ferd-i millet*" olarak girdiği Millî Mücadele'nin en karanlık günlerinden, 10 Kasım 1938'de Dolmabahçe sarayında hayata gözlerini kapadığı zamana kadar, "*medenileşmek*", "*medenî milletler camiasına girmek*", "*muasır medeniyeti iktisap ile onun seviyesinin üstüne çıkmak*", "*asrileşmek*", ve "*garplılaşmak*" üzerinde ısrarla durmuştur. Millî Mücadeleyi zaferle taçlandırdıktan sonra, büyük kurtarıcının en büyük arzusu, her bakımdan tam istiklâline sahip T.C. nin dünyanın en medenî ve en müreffeh bir devleti haline getirmektir. Atatürk'ün Millî Mücadele günlerinden hayatının sonuna kadarki sözleri bunu açıkça göstermektedir. Kısaca bunları gözden geçirelim:

Yıl 1919 dur. Aralık ayının son günleridir. "*Askerlikden müsta'fî Mustafa Kemal*" 27 Aralık'da Ankara'ya gelmiştir. Sıfatı, Sivas Kongresinde teşekkül etmiş olan "*Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti*

Temsil Heyeti Reisi"dir. O günlerde manzara karanlıktır. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşından mağlûp çıkmıştır. İmzalanan mütareke hükümleri hergün çiğnenmekte, hergün yeni bir yurt parçası işgal edilmektedir. Padişah ve hükümeti korkak ve âcizdir. Halk yorgun ve fakirdir. Bu şartlarda teşekkül eden Millî Teşkilât, milletin hak istiyen sesini cihana duyurmak ve gerekirse bunu silâhla savunmak için hazırlanmaktadır. Mustafa Kemal, Ankara'ya gelişinin ikinci günü, kendisini ziyarete gelen Ankaralılarla yaptığı konuşmada, genel durumu izah ve millî teşkilâtın vatanı taksimden ve milleti esaretten halâs edeceğini belirttikten sonra, *"bence bundan sonra da pek mühim vazife-i vataniye ve milliyemiz vardır. Ezcümle ahval-i dahiliyemizi ıslah ile mil-el-i mütemeddine meyanında faal bir uzuv olabileceğimizi fiillen isbat etmek lâzımdır."*

Yıl 1923 Ağustosun 13'ü. Aradan üç buçuk yıldan fazla bir zaman geçmiştir. Bu süre içinde güçlenen, devlet haline gelen millî teşkilât *"düşmanı memleketin harim-i ismetinde boğmuş"*, Lozan'da hukukî varlığını dünyaya yeni kabul ettirmiştir. Millî Mücadele döneminin gazi meclisi görevini tamamlamıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa yeni meclisi açış konuşmasında yapılanları şöyle özetler: *"Bugüne kadar istihsal ettiğimiz muvaffakiyet, bize ancak terakki ve medeniyete doğru bir yol açmıştır. Yoksa terakki ve medeniyete henüz isal etmiş değildir. Bize ve ahfama düşen vazife, bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemektir"*. Aynı yıl, 4 Aralık 1923'de Tercüman-ı Hakikat gazetesi başmuharririne verdiği demeçte, geleceğin Türkiyesinin hedefini ve kararlılığını açık ve net olarak belirtir: *"Memleket behemahal asrî, medenî ve müteceddit olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır. Bütün fedâkarlıklarımızın semere vermesi buna mütevakıftır. Türkiye ya yeni fikirlerle mücehhez namuslu bir idare olacaktır veya olamayacaktır. Halk ile çok temasım vardır. O saf kitle bilemezsiniz, ne kadar teceddüt taraftarıdır. İcraatımızda hiç bir zaman mevânî bu kesif tabakadan gelmeyecektir... Terakki yolumuzun önüne dikilmek isteyenleri ezip geçeceğiz. Teceddüt vadisinde duracak değiliz Dünya müthiş bir cereyanla ilerliyor. Biz bu ahengin dışında kalabilir miyiz?"*.

Nitekim bu yolda engel görünen hilâfet kaldırılıp devlet idaresi ve eğitim laik bir düzene konulduktan sonra, 30 Ağustos 1924'de Dumlupınar'da yaptığı konuşmada medenileşmek zarureti şu sözlerle dile getirir: *"...Efendiler, milletimizin hedefi, milletimizin mefkûresi bütün cihanda tam manasıyla medenî bir heyet-i ictimaiye olmaktır. Bilirsiniz ki, dünyada her kavmin mevcudiyeti, kıymeti, hakk-ı hürriyet ve istiklâli, malik*

olduğu ve yapacağı medenî eserlerle mütenasıptır. Medenî eser vücuda getirmek kabiliyetinden mahrum olan kavimler, hürriyet ve istiklâllerinden tecrit olunmaya mahkûmdurlar. Tarih-i beşeriyet baştan başa bu dediğimi teyit etmektedir. Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak, şart-ı hayattır. Bu yol üzerinde tevakkuf edenler veyahut bu yol üzerinde ileri değil geriye bakmak cehil ve gafletinde bulunanlar, medeniyet-i umumiyenin huruşan seli altında boğulmaya mahkûmdurlar”.

Bir yıl sonra, 24 Ağustos 1925’de Kastamonu’da aynı konuda şu kararlı sözlerle halkı uyarır: “...Fikrimiz, zihniyetimiz medenî olacaktır. Şunun bunun sözüne ehemmiyet vermiyeceğiz. Medenî olacağız. Bununla iftihar edeceğiz. Bütün Türk ve İslâm âlemine bakınız. Zihinleri medeniyetin emrettiği şümül ve tealiye uymadıklarından ne büyük felâketler, ne ıstıraplar içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve nihayet son felâket çamuruna batışımız bundandır. Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak; bu zihniyetimizdeki tebeddüldendir. Artık duramayız. Behemehal ileri gideceğiz. Geriye ise hiç gidemeyiz. Çünkü ileri gitmeğe mecburuz Millet vazıhan bilmelidir. Medeniyet öyle bir kuvvetli ateşdir ki ona bigâne olanları yakar mahveder. İçinde bulunduğumuz aile-i medeniyette lâayk olduğumuz mevkii bulacak ve onu muhafaza ve ilâ edeceğiz. Refah, saadet ve insanlık bundadır.”

Atatürk 1927’de yapmakta olduğu inkılâpların gayesini şöyle açıklar: “...Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, T.C. halkını tamamen asrî ve bütün manâ ve eşkâliyle medenî bir heyet-i içtimaiye haline isal etmektir. İnkılâbatımızın umde-i asliyesi budur. Bu hakikatı kabul edemiyen zihniyetleri tarümar etmek zaruridir.”

Görüldüğü gibi, Atatürk medenileşmeyi yaşamak varolmak için elzem olarak görmektedir. Bu yolda karşısına çıkacak engelleri de bertaraf etmeğe kararlıdır. Nitekim bu kararlı tutum neticesinde, 3 Mart 1924’de hilâfet ile Evkaf ve Şer’iye Vekâleti ilga edilmiş, bütün okullar Millî Eğitim Bakanlığı denetimine konulmuş böylece devlet idaresi ve eğitim laikleştirilmiş, 1925’de tekke ve zaviyeler kapatılmış. kılık ve kıyafet değiştirilmiş, 1926’da Türk toplumunu hayatını değiştiren medenî kanun ile onu tamamlayan diğer kanunlar birkaç yıl içinde tamamlanmış, yeni hukuku yaratmak ve öğretmek maksadıyla 1925’de Hukuk Mektebi açılmış, 1928’de topyekûn batılaşmayı sağlamak için latin alfabesi kabul edilmiş, 1930’da ilk defa olarak kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmış, 1931’de Türk

Tarih Kurumu, 1932'de Türk Dil Kurumu kurulmuş, 1934'de kadına milletvekili seçilmek hakkı verilmiş, 1936'da Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Böylece Türk toplumunu çağdaş medeniyete ulaştıracak tedbirler bizzat Atatürk'ün eliyle alınmıştır. Büyük devlet adamı onu kaybetmemizden bir yıl önce T.B.M.M.'nin 5. dönemini açarken o zamana kadar yapılanları anlatırken: "... *Milletimizin lâıyk olduğu yüksek medeniyet ve refah seviyesine varmasını alıkoyabilecek hiçbir engel düşünmeğe yer bırakılmadığını ve bırakılmıyacağını*" belirttiikten sonra, T.C.'nin en büyük davasının "*en medenî ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmek*" olduğunu bir kere daha en açık ve net şekilde ifade eder.

Bütün bu sözlerden açıkça anlaşıldığı gibi, T.C. yaratıcısına ve ilham kaynağına göre, Türk milletinin cihanda varlığını muhafaza edebilmesi için bir tek yol vardır. O da tektir ve medeniyet yoludur. Acaba Atatürk "*medeniyet*" derken onu nasıl yorumlamakta ve Türk Milletinin hangi medeniyet camiasına girmesini istemektedir.

Atatürk'ün yakınlarından Prof. Dr. Afetinan'ın yazdığı (*M. Kemal Atatürk'ten yazdıklarım*, İstanbul, 1971, s. 37) aşağıdaki satırlar büyük devlet adamının medeniyeti nasıl yorumladığını bize göstermektedir:

"Medeniyetin ne olduğunu başka başka tarif edenler vardır. Bence medeniyeti harstan ayırmak güçtür ve luzumsuzdur. Bu nokta-i nazarımı ifade için, hars ne demektir tarif edeyim :

a) Bir insan cemiyetinin devlet hayatında, b) Fikir hayatında, yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda ; c) İktisadî hayatta yani ziraatte, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava münakalatçılığında yapabildiği şeylerin muhassasıdır.

Bir milletin medeniyeti dendiği zaman hars namı altında saydığımız üç nevi faaliyet muhassasından hariç ve başka bir şey olmayacağını zannedirim..."

Bu tarif kültürle medeniyet arasında kesin bir ayırım yapılamıyacağını ileri süren sosyologların görüşüne uygundur. Bunlara göre, "*kâinata bakış tarzı, medeniyete bir kül olarak şekil vermektedir.*" Gene bunlara göre, "*kültür-medeniyet, insanın cemiyetle ve kâinatla münasebetlerinde, belli bir yorumlama ve değerlendirme sistemidir ve bunlar organik bir bütün teşkil ederler.*"

Bu kısa açıklamadan anlaşılacağı gibi, Atatürk, medeniyeti bir kül olarak ele almakta ve onu bütün hayat ve davranışlara şekil ver-

mesi icap eden bir unsur olarak kabul etmektedir. Bu nokta son derece önemi haiz olup Atatürk devrimlerinin anlaşılmasında bize anahtar vazifesi görecektir.

Medeniyeti kültürle bir kül olarak kabul eden Atatürk, medenileşmek derken hangi medeniyeti kastettiğini çeşitli zamanlarda, kendine mahsus güçlü üslubu ile ifade etmiştir:

Lozan anlaşmasının imzasından hemen iki ay kadar sonra, 27 Eylül 1923 de, Neue Freie Presse muhabirine verdiği demeçte, İmparatorluk devri hükümetlerinin, Türk milletinin Avrupa ile temasına mâni olmak için ellerinden geleni yaptıklarını ve Türk milletini terakkiden mahrum bıraktıklarını belirterek ve milletimizin mütemeddin milletlerle temasını teshil etmek menfaatimiz icabıdır sözleri ile batı ile sıkı irtibat kurulacağına işaret etmiştir.

Bu tarihten bir ay sonra, 29.x.1923'de bir fransız gazetecisine verilen demeçte Gazi Mustafa Kemal Paşa ne tarafa teveccüh edileceğini kesinlikle ifade eder: "...*Memleketter muhtelifdir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sükûtu, garbe karşı elde ettiği muvaffakiyetlerden çok mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlayan rabitaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi. Bunu tekrar etmiyeceğiz... Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de asrî, binaenaleyh garbî bir hükümet meydana getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip te, garbe teveccüh etmemiş millet hangisidir?... Türklerin asırlardan beri takip ettiği hareket, devamlı bir istikamet muhafaza etti. Biz daima şarkdan garba doğru yürüdük.*"

Bu sözlerden açıkça anlaşılacağı gibi, Atatürk "medenileşmek derken batı medeniyetini kasetmektedir. Sebep nedir? Çünkü bu hâkim medeniyettir. Rakipsizdir. Topluma ve tabiata damgasını vurmuştur. Üstelik başka bir tercih imkânı da yoktur. Bu medeniyet çağın en güçlüsü olduğuna, karşı da konulamıyacağına göre, ona katılmak zaruridir. Bu açıklamalardan "batılaşma"nın Atatürkçülükde kilit noktayı teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Atatürkçülüğü, doğru olarak yorumlayabilmenin ilk şartı, batı medeniyetinin ne olduğunu anlamaktır. Acaba batı medeniyeti nedir? Onu nasıl tanımlayabiliriz? Gayemiz batılaşmak olduğuna göre, elbette onu doğru tanımak zorundayız.

Batı medeniyeti yahut ta kaynağı dikkate alınırsa Avrupa medeniyeti nedir? Bu soruya hemen bir cümle ile herkesi tatmin edecek

şekilde cevap vermek kolay değildir. Ancak Batı medeniyetinin kaynağını teşkil eden Avrupa medeniyetinin nasıl meydana geldiğini gözden geçirmekle, tatmin edici bir yorumlama yapabiliriz.

Avrupa herşeyden önce bir kıt'a ismidir. Adı yunancadan geliyor. Önceleri kıt'anın güney doğu bölgesine isim olarak kullanılmış sonra yaygınlaşarak bütün kıt'aya alem olmuştur. Avrupa on milyon kilometrekarelik yüzölçümü ile kıt'aların en küçüklerinden biridir. Küçüklüğüne mukabil Avrupa'nın önemli avantajları vardır. Her şeyden önce yeri merkezidir. Asya'ya bitişiktir. Akdeniz ile Afrika vasıtasıyla birleşir. Atlas Okyanusu, onu Amerika'ya bağlar. 1869'da açılan Süveyş kanalı, Avusturalya ile ulaşımını kolaylaştırmıştır. Bugün Avrupa, dünya kara, hava ve deniz ulaşımının merkezi durumundadır. Bütün bunların yanı sıra, ikliminin genellikle mutedil ve insanların yaşamasına elverişli olması, burada üniversal bir medeniyetin gelişmesini kolaylaştırmıştır.

Batı medeniyetini yaratan Avrupa'da dil birliği yoktur. Çok eski bir mazide aynı kökten gelmekle beraber, Hint-Avrupa dil gurubu zamanla büyük farklarla çeşitli dil gurupları meydana getirmiştir. Birbirinden ayrı birer dil haline gelen Islav, Cermen, Helenik, İtalik ve Keltik dillerinin yanı sıra, Türkçe, Macarca, Fince ve Bask dilleri gibi tamamen değişik kaynaklardan gelen diller de vardır.

Avrupa'da ırk birliği de yoktur. Genellikle üç tip ırk olduğu görülür. 1) Akdeniz ırkı: Esmer cilt, siyah saç ve gözler, dolikisefal kafa, küçük el ve ayaklar. Bunlar Akdenizin iki kıyısına dağılmıştır. 2) Kuzey ırkı (Nordik ırk): Uzun boy, beyaz cilt, sarı ve kumral saçlar, mavi göz, büyük el ve ayaklar. Bunlar Avrupa kuzeyine dağılmışlardır. 3) Alpliler: Esmer cilt, kestane saç ve gözler, brakisefal kafa, orta boy. Bunlar, yukarıda bahis konusu edilen iki ırkın arasında otururlar.

Bu kısa bilgiden anlaşılacağı gibi, Batı medeniyetini yaratan Avrupa'da ırk ve dil birliği yoktur. Irk ve dil birliği olmıyan Avrupa'da müşterek bir medeniyet nasıl meydana gelmiştir. Hangi değerler manzumesi bu medeniyetin vucut bulmasını kolaylaştırmıştır?

Genellikle Avrupa medeniyetinin ve manevî birliğinin üç kökten hayat bulduğunda birleşilmektedir. Bunlar Grek, Roma ve Hristiyan unsurlarıdır. Acaba bunların herbirinin Avrupa'yı yaratmakta ne katkıları olmuştur.

Herşeyden önce şunu unutmamak gerekir ki, medeniyet bütün insanlık âleminin müşterek malıdır. O haliyle sınırları aşar ve bir çevrenin malı olur. Tabiatıyla hiç bir medeniyet kendiliğinden meydana gelmemiştir. Avrupa medeniyetinin de kökü ilkçağlara kadar gider.

İlkçağda medenî âlem Akdeniz çevresinde meydana gelmiştir. Bu deniz etrafındaki milletler, ticarî mübadelenin yanı sıra dil, âdet, itikat ve düşünce alışverişi de yapmışlardır. İlkçağ medeniyeti kemalini Hellen medeniyetinde bulmuştur. Bu medeniyetin yaratıcısı olan Grekler eski çağın en medenî milletlerine yakın bir yerde oturuyorlardı. O devirde, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır medenî âlemin merkezleri durumunda idiler. Grekler, coğrafyanın bahsettiği imkânlar neticesi olarak, Mısır'dan orak ve sabanı, soğan ve mercimek yetiştirmeyi, maden işleme ve kuyumculuğu tarım ve endüstri ile ilgili şeylerin çoğunu öğrenmişlerdir. Bağ ve zeytinağacı yetiştirmeyi, şarap ve zeytinyağı kullanmayı, tapınaklar inşa etmeyi, heykeller ve kabartmalar yapmayı, duvarları süslemek için boya kullanmayı, dörtköşe burçları olan tahkimatı, surları yıkmak için gerekli kuşatma aletlerini kullanmayı Mısır'dan veya Anadolu'dan öğrenmişlerdir. Kaldelilerden de uzunluk, ağırlık, zaman ölçülerini, bir çenberi 360 dereceye bölmeyi, zamanı ölçme aletlerini (güneş saati, su saati gibi), yedi günlük haftayı, büyücülük ve falcılığı, paranın menşecini teşkil eden sabit ağırlıkta gümüş külçe kullanmayı, astrolojiyi öğrenmişlerdir. Medeniyetin en önemli vasıtası olan alfabeyi de doğudan almışlardır. Netice itibarıyla Hellen medeniyeti tamamiyle yakınoğu kaynaklarına dayanmaktadır. Fakat Hellenler bunları bir sentez haline getirerek ilkçağın hâkim medeniyetini meydana getirmişlerdir.

Diğer Yakınoğu milletlerinden farklı olarak Grek bilginleri, bâtil inançları hesaba katmaksızın gözlem ve muhakeme usulu ile çalışarak ve çoğu zaman sadece gerçeği öğrenmeye gayret ettiler. Bunu yaparken nedenlerin derinliğine inmek için rasyonel bir metot kullandılar. Bu metodu matematiğe, astronomiye, fiziğe, tıp ve siyasete tatbik ettiler. Bugün halen kullanılmakta olan çeşitli ilmî terimler bu çalışmaların günümüze intikal eden delilleridir.

Plastik sanatlar, genellikle duvara resim yapmak doğu milletlerinin eseri olmakla beraber, Grekler bu sanatlara geometrik ahengi getirerek klasik sanatın en güzel örneklerini ortaya koymuşlardır.

Böylece Hellenler yarattıkları sanat ve bilimle geleceğin Avrupasının manevî birliğini hazırlamışlardır. Avrupa medeniyetinin doğuşunda temel rolü oynayan husus, sadece başka topluluklardan alınıp geliştirilen bilim ve sanat değildir. Asıl önemli olan bilime yön ve istikamet veren metot ve zihniyettir. Hellenler her şeyden önce gerçeği aramak ve bu yolda müşahade ve muhakemeye dayanan rasyonel bir metot kullanarak akıl dışı her türlü düşünceyi bertaraf ederek, bilime ve düşünceye riyazî berraklığı, sanata da geometrik ahengi getirmişlerdir. Başka bir deyişle, eski Grekler tenkidî düşünceyi benimsiyerek her türlü dış etkilerden arınmış olarak gerçeği bulmaya çalışmışlardır. İşte bugünkü Batı medeniyeti'nin üstünlüğünü temin ve temelini teşkil eden objektif ve rasyonel düşünce tarzı bu kaynaktan beslenmiştir.

Dil ve ırk birliğinden mahrum olan Avrupa'nın manevî birliğini meydana getiren ikinci unsur Roma'dır. Objektif ve rasyonel muhakemeyi Hellenlerden alan Batı medeniyeti, acaba Roma'ya neler borçludur?

Hellenler ferdiyetçi idiler. Site devletleri halinde yaşamışlar ve siyasî birlik kuramamışlardır. Avrupa'da siyasî birliği Roma sağlamıştır.

Roma İtalya'da Tiber nehri üzerinde küçük bir şehirdir. Medeniyeti Anadolu kaynaklı bir kavim olan Etrüsklerden almıştır. Bu küçük ve ehemmiyetsiz şehir, önce Orta İtalya'yı, sonra M.Ö. III. yüzyılda bütün İtalya'yı ele geçirdi. Kartaca savaşları Roma'yı Akdeniz'e hâkim hale getirdi. Daha sonra, Anadolu, Suriye, Galya, İngiltere ve Kuzey Afrika Roma'nın hâkimiyeti altına girdi. Avrupa'da sınırlar Ren ve Tuna nehirlerine ulaştı.

Roma bu geniş topraklara "*Pax Romana*" denilen barış ve huzuru, bir başka deyişle, siyasî birliği götürdü. Siyasî birlik, dil ve hukuk birliğini yarattı. Roma hukuku İmparatorlukta evlilik, mülkiyet, veraset ve sözleşme işlerini nizama koydu. Yurttaşlar ile yabancılar arasındaki ilişkileri düzenledi. Bundan milletler hukuku meydana geldi. Roma hüküm sürdüğü yerlerde sanat ve ilime büyük bir yenilik getirmedi. Fakat hâkim olduğu yerlerde, hukuk anlayışı ve askeri disiplini ile bir toplum düzeni getirdi. İşte hukuka dayalı bu toplum disiplini, hukuka saygı anlayışı, Avrupa medeniyetinin ikinci temel taşını teşkil etmiştir.

Avrupa manevî birliğinin meydana gelmesinde 3. önemli faktör Hristiyanlık, Avrupa'da din birliğini, ahlâk birliğini, kişisel sorumluluk fikrini kitleye mal etti. Roma hakları birleştirmişti. Hristiyanlık Avrupa uluslarının vicdanlarını birleştirdi. Roma âlemi ile Cermen âlemini manevî çatı altında bir araya getirdi.

Yukarıda özetlemeğe çalıştığımız üç önemli faktör, ırk ve dil birliğinden mahrum Avrupa'nın manevî birliğini sağlayan hususlardır.

Fakat IV. yüzyılda başlıyan kavimler göçü, Roma'nın getirdiği nizamı yıkmış, 476'da Batı Roma çökmüş, buna mukabil Avrupa taze Cermen kanıyla takviye görmüştür. Her ne kadar bir ara Bizans VI. yüzyılda Romayı yeniden ihyaya çalıştı ise de başaramadı. Bu arada tarih sahnesine giren yeni bir güç, İslâmlık nisbeten kısa bir süre içinde Suriye, İran, Mısır ve Kuzey Afrika'yı, İspanya'yı ele geçirerek bir yandan Fransa'yı ve diğer taraftan Bizans'ı tehdide başladı. 673 ve 717'deki İstanbul muhasaraları bir netice vermediği gibi, Araplar Anadolu'yu fethetmeğe muvaffak olamadılar. Fransa'yı istilâ teşebbüsü ise, 732'de Poitiers'de önlendi. Fakat müslümanlar Akdeniz egemenliğini ele geçirdiler. Böylece Batı ile Doğu arasında irtibat kesilmiş oldu. Bu arada Batı, Şarلمان İmparatorluğu ile siyasî birliğini muhafaza etmeğe çalışmışsa da bu devletin 843'de taksim edilmesi üzerine, tekrar büyük bir anarşi içine düşmüştür. 962'de teşekkül eden Mukaddes Roma-Cermen İmparatorları da birliği tekrar kuramamışlardır. Üstelik Avrupa'nın manevî birliğinin sahibi olan papalar ile imparatorlar ve güçlenmeğe başlıyan krallar arasındaki otorite mücadeleleri, güvensizliğin doğurduğu Feodalite nizamı ve kilisenin empoze ettiği iskolaistik düşünce tarzı, Avrupa'yı tekrar karanlığa sürüklemiştir.

Avrupa ortaçağın karanlığında bocalarken, medeniyet meşalesi doğuda İslâm âleminde tutuşmaktadır. Müslümanlar Grek-Roma menşeli medeniyete yeni unsurlar katarak orijinal bir medeniyet yaratmışlardır. Zamanının hâkim medeniyeti olan İslâm medeniyeti, Haçlı seferleri vesilesiyle Sicilya ve İspanya yoluyla Avrupa'yı tesiri altına almıştır. Bunun neticesi olarak Avrupa'da kaynağa yönelme hareketleri başladı. Buna bilindiği gibi, Rönesans (yeniden doğuş) adı verilmektedir. Bu yeni akım önce Humanizm alanında daha sonra da güzel sanatların her dalındaki eserler verdi. Hümanizm ve Rönesans ile fikir ve düşünce hürriyeti, Reform ile de vicdan hürriyeti

gerçekleşti. Böylece kilisenin peşin hükümlerine dayanan iskolaistik düşünce yerine, hür düşünceye ve ilim zihniyetine elverişli ortam hazırlayan bir yol açılır. Bu şekilde yaratılan “*hür ortamda*” sanat ve bilim süratle ilerledi. 1450 dolaylarında kullanılmaya başlıyan matbaa da, bilimin, seçkinlerin varlıklarının bir imtiyazı olmasına son verdi ve bilimin yayılmasını, kitleye mal olmasını kolaylaştırdı. Dış baskılardan kurtulan ve rasyonel düşünceyi rehber edinen insan kafası, bilimde gözlem ve deneye dayanan yeni metotlar ortaya koydu. Bu yeni metotların tatbiki ve bilhassa hür ve rasyonel düşüncenin mahsulü olan “*ilim zihniyeti*” ilmi en yüksek seviyesine ulaştırdı. Bilimin verilerinin pratik hayata tatbiki, teknolojiyi yarattı. Kas ve rüzgâr gücünün yerine, makina gücüne dayanan teknolojinin meydana gelişi, Avrupalıyı tabiata hâkim hale getirdi. Ve onun ekonomik rafahını, diğer toplumlara üstünlüğünü sağladı. Bu üstünlük kompleksi, Avrupalıyı mağrur, mütehakim bir davranışa, diğer insanları küçümseyen ve onları idareye muhtaç kimseler gözüyle görmeğe sevketti.

Diğer taraftan, Rönesans ve Reform hareketleri zamanında yapılan yeni coğrafi keşifler, Amerika'nın ve Ümit burnu yolunun bulunması neticesinde, o zamana kadar iktisadî hayatın mihverini teşkil eden kara ticaret yolları önemlerini kaybetti. Buna mukabil yeni deniz yolları ehemmiyet kazandı. Atlantik limanları ile beraber Batı Avrupa, Avrupa medeniyetinin merkezi haline geldi. Coğrafi keşiflerle gelişen ticaretin neticesi olarak ortaya çıkan varlıklı, fakat siyasî haklardan mahrum burjuvazi tabakası, haklar konusunda yeni siyasî gelişmelere yol açtı.

Ne varki 19. yüzyıl başlarında yukarıda belirtilen duruma giren Avrupa, siyasî haklar bakımından İngiltere hariç, hâlâ kanun karşısında eşitsizlik esasına dayanan derebeylik devrinin hükümlerine tâbi bulunuyordu. Gerçi 16. yüzyılda, Şarlken-François I mücadelesi, sonra 1618-1648 Otuz Yıl Savaşları neticesinde millî krallıklar güçlenmiş ve Ortaçağın siyasî anarşisi bertaraf edilmişti. Fakat krallar hâlâ ilâhî hukuk nazariyesine göre milleti yönetiyorlar, halk bir takım sınıflar halinde farklı muameleye tâbi tutuluyordu. Hattâ bazı ülkelerde, özellikle Rusya'da ortaçağın toprağa bağlı kölelik nizamı sürüp gidiyordu. 1789'da başlıyan Büyük Fransız İhtilâli Avrupalıya insan haklarının en kutsal unsuru olan *ferdî hürriyeti* getirdi. İhtilâl fikirlerine karşı birleşen krallarla yapılan savaşlar, daha sonra İmpa-

rator Napoléon Banaparte'ın Avrupa'yı istilâsı ile sürüp giden uzun savaş yılları, Fransız İhtilâlinin sosyal neticelerini bütün Avrupa'ya mal etti. Her ne kadar 1815 Viyana Kongresi krallık idarelerini tekrar kurdu ise de, başlamış olan milliyetçilik ve hürriyetçilik akımlarını durduramadı. Neticede ferdin vekarına saygıyı temin eden demokratik rejim ve liberal idare anlayışı, Avrupa milletleri tarafından genellikle benimsendi. Böylece ferdî hürriyetin kutsallığı, insan vekarına saygı Avrupa, dolayısıyla Batı medeniyetinin vaz geçilmez bir değer unsuru haline geldi.

Buraya kadar kısaca özetlemeğe çalıştığımız gelişmelerden anlaşıldığı gibi, batı medeniyetinin en önemli unsurları, bilime gelişme imkânını bahşeden “*ilim zihniyeti*”; ilimin pratik hayata tatbikinden meydana gelen ve insan oğluna tabiata hâkim olmak ve ekonomik refahını sağlamak imkânını veren teknoloji; her türlü medeniyetin yaratıcısı olan insanın vekarını ve haklarını teminat altına alan hukuk anlayışı ile insanın mutluluğunu sağlayan hürriyete dayalı rasyonel devlet yönetimidir.

Atatürk bu manada tanımladığımız batı medeniyetine geçişi bir ölüm ve kalım savaşı olarak benimsedikten sonra, bu medeniyetin en fazla göze çarpan unsurları olan bilim ve onun tabî neticesi olan teknoloji üzerinde bilhassa durmuştur.

Yıl 1922, Ekimin 27 sidir. Anadolu istilâdan yeni kurtarılmıştır. Büyük zaferi kutlamak için İstanbul'dan gelen kalabalık bir öğretmenler gurubuna, Gazi Mustafa Kemal şöyle hitap eder: “Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çenber içine alıp cihan ile alâkasız yaşyamayız... Bilâkis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşıyacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur.” Gene aynı konuşmada, “milletimizin siyaset ve ictimâî hayatında, milletimizin fikrî terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır.” sözleriyle geleceğin Türkiye'sinin ilham kaynağını göstermiştir. 22 Eylül 1924'de Samsun'da öğretmenlere seslenirken, “Dünyada herşey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için, en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlmin ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir” ifadesi bu husustaki düşüncesini en açık ve en veciz şekilde gösterir. Onuncu yıl nutkunda da, “Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve

kafasında tuttuğu meşale müsbet ilimdir” sözleri ile meselelerimize hangi yoldan çözüm aranması gerektiğini, şüpheye mahal kalmıyacak bir surette göstermiştir.

Bütün bu sözlerden anlaşılacağı gibi, Atatürk’e göre, ilim dolayısıyla ilim zihniyeti, Türkiye Cumhuriyeti’nin *“her hareketine bütün kültüre şekil veren temel prensip ve bir hayat görüşü olarak hâkim olmalıdır.”*

Bununla beraber, Atatürk, Batı medeniyetini benimsemenin kuru bir taklitçilik haline gelmemesi, millî değerlerle bezenmiş, yaratıcı bir nitelik kazanması ve Türk milletinin batı medeniyetine geçiş ameliyesini, tarihinden aldığı güven içinde gerçekleştirmesi için, millî kültürü ilmî yollardan geliştirecek kurumlara bilhassa önem vermiştir.

Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, devletimizin bânisinin batıya yönelirken, ilmî, fennî rehber edinirken, millî kültürü billurlaştırmak maksadıyla bizzat kurduğu ve aramızdan ayrılınca kadar da en sıcak ilgisini esirgemediği kurumlardır. Bunlardan Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu’nun devamları için vasiyetnamesine özel hükümler koydurduğu malûmdur.

Netice itibariyle Atatürkçülüğün gayesi, Türkiye Cumhuriyetini çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmaktır. Bu yol tektir ve Batı medeniyeti yoludur. Batı medeniyetinin temel unsuru ise *“ilim zihniyeti”*dir. Yapılacak şey, Büyük Atatürk’ün arzu ettiği gibi, her türlü faaliyetimize *“müsbet ilmi”* ve onun kaynağını teşkil eden *“ilim zihniyeti”*ni rehber edinmekten ibarettir.

KISA BİBLİYOGRAFYA

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III cilt, 1945-1954.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938), Ankara, 1964.

Büyük Nutuk, III. cilt.

Prof. Dr. Afetinan, *M. Kemal Atatürk'den Yazdıkları*, İstanbul, 1971.

Prof. Dr. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1968, 2. baskı.

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1971, çev. Doç. Dr. Metin Kıratlı.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, 1967.

Halil İnalcık, *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, Belleten, 108, s. 625 v.d.

Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri, (9-11 Kasım 1967), Ankara, 1972.

Yeni Türkiye, İstanbul, 1959.

Prof. Enver Ziya Karal, *Atatürk'den Düşünceler*, 3. baskı, Ankara, 1969.

Charles Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul, 1960.

Claude Delmas, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, çev. Nihat Önel, İstanbul, 1973.

Shepard B. Clough, *Uygarlık Tarihi*, çev. Nihat Önel, Uygarlık Tarihi, İstanbul, 1965.

Henry S. Lucas, *A short history of civilization*, second edition, New York. Toronto, London, 1953.

ATATÜRK VE TÜRK SANATLARI

TAHSİN ÖZ

Türk sanatlarına dair etüdlere XIX. yüzyılın sonlarına doğru başlanılmış olduğu ve bazı yabancı âlimler tarafından ele alınan bu konunun “İslâm Sanatı” başlığı altında incelendiği görülmektedir. Halbuki Çin’den tâ İspanya’ya kadar yayılmış olan milyonlarca İslâmların asırlar boyu devam eden çeşitli sanatlarını bir din birliğine bağlamağa imkân var mıdır? Böyle bir etüd imkânı olsa idi, bütün dünya sanatlarını dinî zümrelere, yani birkaç gruba ayırmakla mesele halledilmiş olurverirdi.

Sanatların ihtiyaçtan doğduğu, malzeme ve muhite göre değiştiği, halkın refahı, sanat kabiliyeti ve zevkinin de pek mühim tesirleri gözönüne getirilince, çeşitli sanatları değil, tamamen dinî mevzuların bile bu zaviyeden tetkiki yine imkânsızdır. Nitekim tamamiyle İslâmiyete ait mimarî bir unsur olan minare, Türk’lerde, Arap’larda, İran’lılarda, Hint’lilerde bambaşkadır. Yine İslâmın kitabı olan Kuranı - Kerim, yazı, tezhip, cilt itibariyle her milletin karakterine göre nekadar çeşitli ve farklıdır. Hiç şüphesiz bu farklar minyatürde, halıda, çinide, kumaşta, elhasıl her sanat zümresinde pek bâriz belirmekte ve devirlere göre de değişiklikler arz etmektedir. Hattâ bir milletin aynı sanatlarında bile bölgelere göre farklar bulunduğu ve bugünün sanat tarihçileri bunları ayırdetmeğe uğraştıkları bir devrede, artık Türk sanatlarının İslâm sanatı ismi altında etüdünün düşünülmesi bile bahis mevzuu olamaz. Belki İslâmiyetin Türk sanatına tesiri hatıra gelebilir ki, bu tamamen ayrı bir madde olup dünya sanatlarının incelendiği sırada daima gözönünde tutulması gereklidir. Hattâ bir de buna mukabil, Türk sanatlarının Arap sanatlarına tesiri üzerinde durulması da zaruridir.

İşte Türk sanatlarının, İslâmî ve dinî bir zaviyeden tetkik edilmesi yüzünden hakikat tebarüz edememiştir. Mamafih bu hususta bazı indî mütalâa ve kanaatların da dahli bulunmaktadır. Bilfarz mimarimiz etüd edilirken Gosset “çoban ve muharip bir kavim olan Osmanlı’ların ne sanatı ve ne de sanatkârı vardır?”, veya Viollet le Duc de, Türk sanatı var mıdır? Türklerin âdet ve dinlerine uyan

bir sanatı veya sanatları tatbik etmeleri gayet tabiidir. Fakat orijinal ve şahsî bir sanat yarattıklarını da ispat güçtür"¹ veyahut, Türkler göçebe yaşadıklarından yalnız dinî maksatlarla binalar kurdukları ve (bunların temsili bir devlet sanatının halka yabancı örnekleri olduğu)² yolunda iddialar serdedilmiştir.

Türk minyatür ve resmi içinde bir kısmı "Türk minyatürlerini ihmal ve birkaç sözle geçmekte"³ bazıları da yaptığı tasnifte hiçbir esasa dayanmıyarak —belki de görebildiği mahdut malzemeye bağlanmış olduğundan— Türk minyatürlerini "1574—1594 senelerine sıkıştırmıştır"⁴ hattâ "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 1874 tarihine kadar ancak iki sanatkâr isminin keşfine müncer olduğunu"⁵ yazanlar da vardır. Diğer bir yazarsa, mevzuun dışına da çıkarak "Osmanlı Türkleri ihtimalki en az orijinalitesi olanlardır. Anadolu'ya hükûmet teşkilâtının ne olduğunu bilmiyen bir göçebe halinde geçmişler ve ellerine parça parça düşen toprakların idaresini, Rum tebaalarından öğrenmişlerdir" dedikten sonra deniz savaşlarını, Mercidabık muharebesini, mimarî eserlerimizi, elhasıl bütün Türk varlıklarını yabancı unsurlara bağlamaktadır. Ancak ondan sonra mevzua girerek "resimde üstadları İran'lılardır. İran'lı ressamların, sanatlarını Doğuda Hindistan'a, Batıda Türkiye'ye kadar yaymaları, zekâlarına delildir. Osmanlı'ların İran resmine ilgi göstermeleri İstanbul'un fethinden sonraki zamana rastlar. Bunda Sultan Hüseyin oğlu Bediüzzaman'ın İstanbul'a getirdiği kıymetli malzeme müessir olmuştur. Böylece İran resminin yüksek devirlerinde yapılan minyatürler, Osmanlı sanatkârları tarafından kullanıldığı, fakat XVII. asır sonlarına doğru Safevî ressamlarını taklide kalktukları tahmin edileceği gibi İran sanatkârları, Boğaz kıyılarına kurulmuş olan bu devletin önüne parlak sanat eserlerini serdiler. Türk ressamlarının gösterdikleri orijinalite, İran'lılarda model bulmadıklarından padişah ve saray adamlarının kıyafetleriyle, bilhassa deniz savaşları resimlerine münhasır kalmıştır)⁶ diyor.

¹ L. Parvillée, *L'Architecture et la Décoration au XVe siècle* Paris, 1874.

² E. Diez, *Türk Sanatı*. İstanbul, 1946.

³ E. Blochet, *Musulman painting*. London.

⁴ A. K. C. Vamary, *Les Miniatures Orientales*. Bruxelles, 1929.

⁵ A. Thalass, *L'art Ottoman et les peintures de Turquie*.

⁶ T. W. Arnold, *The Islamic Book*. London, 1929.

Türk kumaşları hakkında 1934 yılında Moskova Akademisi tarafından yayınlanan "Kumaş Süslemelerine dair incelemeler,, isimli kitapta N. Sobolof "Asya'nın içerilerinden tedricen batıya doğru hareket eden Türkler, birbiri arkasından gelmiş muhtelif kültürlerin mirascıları... XIV. yüzyılda katî surette Küçük Asya'da yerleşmişlerdir. Türkiye XV. asırda sınırlarını Avrupa'ya doğru genişletmiş ve XVI. asırda Kanunî Süleyman, askerî feodal imparatorluğu tesis etmiştir. Türkler en kuvvetli devirlerinde bile müstakil bir kumaş bezeme sanatı vücuda getirememişlerdir. Türk halk sanatı dahi müstakil ve dikkate şayan başarılar elde etmişse de henüz az tanınmaktadır,, sözlerine tesadüf olunuyor.

Türk çinileri, cildi ve diğer bazı sanatları da ele alınırsa, sözü geçen iddiaların veya benzerlerinin ortaya atılmış olduğu görülecektir.

Bu yersiz ve hattâ tecavüzkâr iddiaların sebebi araştırılacak olursa, bir kısmında kökleşmiş ve zamanla intikal etmiş bir taassup ve kinin tesiri derhal belirir. Diğer bir sebep de bu yazarların, tetkiklerin pek sathî olması, ellerine geçen malzemenin mevrini katî bilmemekle beraber, bilhassa mevzuu aydınlatacak kaynaklara ve arşiv malzemesine malik olmamalarıdır. Eğer bu gibi mevzular memleketimizde etüd edilerek neşredilseydi, munsif muharrirlerin bu gibi iddialarının devam etmeyeceği ve hattâ tashihe geçeceklerinden şüphe edilmemelidir. Ne hazindir ki mimarî eserlerimiz üzerinde etüd etmek değil, öyle zamanlar olmuştur ki asıl taş cepheleri badana edilmiş, mermer kemerler, en nefis oyma mihrap ve minberler boyanmıştır. Devrinin kalem işleri badana edilerek üzerlerine kaba ve yabancı süslemeler yapılmıştır. Pek kıymetli çinilerin bile boyandığı vakidir. Hele yapılan tadil ve ilâveler bu kıymetli anıtların plânlarını bozmakla kalmamış, tanınmaz bir hale getirmiştir.

Çini, halı, kumaş, işleme, cilt, minyatür ve benzerlerine gelince, artık bunları yapmak değil, hattâ dedelerimizin, ninelerimizin sanat eseri olduğu bile unutulmuş, kıymetsiz ve yabancı bir madde gibi bigâne davranılmıştır. İşte bu gaflet bazı antikacıların işine yaramış, en aşağı bir asırdan beri binlerce sanat eserimiz yok bahasına toplanmış ve yabancı memleketlere akmış, gitmiştir.

İşte bizim attığımız bu eserler bir taraftan zamanla yabancı memleket müzelerinde, hususî koleksiyonlarında yer almaya başlamış ve diğer taraftan da, hatalı da olsa, yapılan neşriyat sayesinde sanat tarihine intikal etmiştir.

Sanat eserlerimizin mahiyetinin anlaşılmasının başlıca sebeplerinden biri de, müzelerimizin kuruluş şeklidir. Bilindiği veçhile, memleketimizde müze tesisi ancak 100 seneyi doldurmuştur⁷. Bu müze St. İren (Cebahanelik)de Ahmet Fethi Paşa tarafından “Mecmai-Eslahayi Atika” ve “Mecmai-Asarı Atika” namı ile iki daire olarak kurulmuş olup, birinci bölümde silâhlar, ikinci bölümde Yunan, Bizans ve Roma eserleri bulunmaktadır. Ancak sikkeler arasında Türk paralarının mevcudiyeti tahakkuk etmektedir.

İşte ilk müzemizin kapıları, millî sanat varlıklarımıza kapalı bulunuyordu. Bu müze yıllarca yabancı müdürler elinde kaldıktan sonra pek kıymetli mimarî bir eserimiz olan Çinili Köşke intikal ediyor. Maalesef bu köşkte müze haline getirilmek üzere pek hazin tadil ve tahripler görmüştür⁸. Hele bu narin binada tonlarca ağırlıktaki heykellerin ve benzerlerinin teşhiri de ayrı bir hâdisedir. Bu sıralarda Vakıflar, bazı kıymetli eserleri müzeye göndermeye başlamıştı. Ne çare ki müsait yer bulunmadığından bunlar depolarda kalmıştır. Nihayet Sayda mezarlarının da keşfi üzerine 1891 tarihinde bugün mevcut olan İstanbul Arkeoloji Müzesi binasının birinci kısmı yapılmıştır. Bu binanın alt iki salonu sözü geçen Sayda mezarlarına tahsis olunmuş, yukarı katta bir salonda da teraküm eden Türk sanat eserleri teşhir edilmişti. Bunları, zamanının müze rehberi⁹ “üst kat merdivenden çıkıp sola döndükten sonra kısmı intihadaki salona girersek burada senayi-i islâmiye asarının mevzuu mevkii teşhir olduğunu görürüz” dedikten sonra, “senayî-i islâmiye” hakkında verilen umumi bilgi “çini imâl sanatı bir vakitler pek ileri gitmiş idi. Acemkâri büyük kâse, kavanoz ve bahusus elyevm cami ve türbe duvarlarını tezyin etmekte olan çiniler gerek renkleri ve gerek şekil ve resimleri cihetile doğrusu bir zerafet ve mükemmeliyeti harikulâdeyi haizdirler. . . eslahayi muhtelif dahi şayanı tezkârdır. Şam şehri, esliha namlularının derece-i metanetleri ve altın ve gümüş kakma işleri ile birçok zaman şöhretiyab olmuştur. En ziyade asarı maharet halıcılık sanatında meşhudu basirei iftihar oldu. Şam, Tokat, İsfahan ila-âhır şehirlerinde her tarafça maruf ve meşhur halı tez-

⁷ Öz, Tahsin, Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler. İstanbul 1948.

⁸ Öz, Tahsin, Topkapı Sarayı Müzesinde Fatih Sultan Mehmet II.'ye ait eserler. Türk Tarih Kurumu yayınlarından, Ankara 1954.

⁹ Müzeyi Hümayun Rehnüma, İstanbul 1319.

gâhları mevcuttur,, yolunda cümleler sıralanmıştı. O zamanın Koca Türkiyesi, hudutlarına nazaran ancak bir salonun köşesindeki bu eserler hakkında verilen bilgi, bu zayıf koleksiyondan daha düşkündür.

İşte yarım asır evvel, müzemizde bulunan millî eserler bundan ibarettir ki, verilen izahatta Türk sanatı yönünden, yabancı neşriyata nazaran pek de farklı olmadığı belirmektedir. Filhakika 1902, 1908 senelerinde Arkeoloji müzesi binasının iki yan ilâveleri de yapıldıktan sonra Çinili köşk tamamen boşaltılmış ve bir müddet sonra Türk sanatı eserleri buraya nakledilmiştir. Bu koleksiyona zamanla birtakım eserler ilâve edilmiş olmasına rağmen, Türk sanatlarının herhangi bir bölümünü ifade etmesine imkân yoktu, çünkü bir asırdan beri yalnız halkın elindeki değil, devlet teşekkülleri bile fersude ve hurda eşya diye nice eserleri hıttâ mezatla satmıştı. Binaenaleyh telâfisi gayri kabil bir boşluk bulunuyordu. Nitekim Çinili Köşkün son tanziminde merhum Halil Ethem Bey ile hayli çalışmış olduğumuz halde, koleksiyon o kadar zayıftı ki verimli bir netice alınamıyordu.

Meşrutiyet devrinde Vakıflar İdaresi Hayrat binalarda, kütüphanelerde bulunan müzelik mahiyetteki eserleri bir heyet marifetiyle toplatarak 1914 yılında Evkaf Müzesini “Türk İslâm Eserleri Müzesi,, tesis etti. Süleymaniye imaretinde kurulan bu müze, Türk sanatları yönünden mühim bir adım idi. Bilhassa halılar miktar ve kıymet itibariyle cidden zengin bir durumda olup o tarihe kadar ancak bazı neşriyatta ismi geçen Selçuk halıları ortaya çıkmıştı. Türbelerde her nasılsa kalmış bazı kıymetli kaftanlar, kumaşlar ve işlemeler de bulunuyordu. Yazı ve cilt yönünden mühim eserler de vardı. Ancak bina müsait olmamakla beraber, teşkilât da inkişafına müsait bir durumda bulunmadığından, bu malzemeye dair yabancı memleketlerde bazı neşriyat yapıldığı halde yine yurt içinde bir neşriyat sahası açılmadı.

Cumhuriyet devrinde, 1924 yılında beş asırlık bir tarih yuvası olan Topkapı sarayı müze haline inkılâp etti. Vaktiyle 600.000 metre kare bir sahayı kaplıyan bu muhteşem saraydan toplu halde kalan 100.000 metrekarelik bir sahada bulunan ve mimarî bakımından ve iç süsleme yönünden birer şaheser olan binalar kapılarını cihana açmıştı.

Bu suretle Türk sivil mimarisi geniş ve zengin bir etüd mevzuu kazanmıştır. Yine sarayın çeşitli depolarında, köşesinde bucağında

birer vesile ile toplanılmış onbinlerce eser bulunuyordu. Fakat ne kadar hazindir ki zaman ve bilhassa sanat mevzuu üzerindeki gerileme bu tarihî eserleri ne hale getirmişti. Kıtalarla hükümler, fermanlar salan kubbealtı, bir harabe halinde, yüzlerce odadan müteşekkil harem dairelerinde ise yüzlerce kırık cam bulunuyor, akmayan çatı ve tavan yoktu. Hele mutfakların kubbe kurşunları alınmış, her tarafını yabani ağaçlar bürümüşü, Fatih devri Ağalar camii de aynı durumda bulunuyordu ¹⁰. Hele tadiller, tahrifler korkunçtu. Çinili duvarların ve sedefkâri kapıların önüne yerli dolaplar ilâve edilmiş, çiniler badanalanmış, bu badanalar mermer ve mozaik sütunlara kadar sirayet etmişti. En itina gösterilen Bağdat köşkünün kubbesinden bile sular nüfuz ediyordu. Diğer eşyanın hali ve ekseriyetinin bakımı bundan farksızdı. Devrinin en güzel möbleleri kapı aralarına atılmış ve hattâ IV. Sultan Murad'ın abanoz üzerine fildişi kakma süslemeli tahtı harabe halinde bulunan Enderun mektebinin altındaki hırdavat deposuna atılmıştı. Fildişi babaları noksandı, sedirliği yoktu, senelerden sonra mutfaklardan enkaz arasından çıkmıştı. Mamafih enkaz arasında daha neler yoktu. Bodrumlarda altın kakmalı miğferler paslar içinde bulunuyordu. Binlerce yazma ve nadir kitap sandıklarda, emsalsiz olan arşiv malzemesi de bodrumdaydı. Bu durum, muazzam bir imparatorluğun yıkılışını ve kültürsüzlük yüzünden ne hale düştüğünü pek acı gösteriyordu. Hele bu anlayışla Hazine kâhyalarının nezareti altında zaman zaman mezatla satılan eşya da gözönünde getirilecek olunursa, nelerin elden gitmiş olduğu ve nice eserin mahvolup eridiği biraz olsun tebarüz eder. İşte bu feci duruma, Cumhuriyet idaresi set çekmiş ve bir taraftan da en âcil tamirler başlamış ve eşyanın kurtarılması, tasnifi de ele alınmıştır.

Asırların ihmali ve keşmekeşi içinde perişan olan bu eserlerin kurtarılması ve tasnifi hayli müşkül olmuş, fakat her sanat zümresi ortaya kondukça, Türk'ün ne varlıklar ve şaheserler yarattığı tam mânasiyle belirmiştir.

Bir vakitler Çinili Köşk'te, iki çatma ile ifade olunan Türk kuşaşılığına mukabil, emsali görülmemiş altın telli kemhâlar, zerbafılar, altın telli çatmalar, çeşitli kadifeler, seraserler birer varlık halinde devir devir ortaya yayılmıştı. İşlemelere gelince, kaftanlar-

¹⁰ Öz, Tahsin, Topkapı Sarayı Müzesi Onarmaları, İstanbul 1948.

dan yorgan çarşaflarına, muazzam çadırlardan uçkurlara, muhteşem nihailerden mendillere kadar, çeşit çeşit eşyaya tatbik edilmiş olan bu sanat, renk, kompozisyon itibariyle Türk zevkinin inceliğini belirtiyor, mevcudunu salonlar almıyordu.

Silâhlar, Türk'ün üstün kültüre dayanan sanat kudretini ve yüce zevkini asır asır aydınlatmakta ve tarihî olayların armağanı olan bazı parçalar da bunları tamamlamakta idi.

Minyatürlerin sayısı onbinleri buluyordu. Tablolar, çeşitli yazılar, ciltler, tezhipler ayrı birer âlemdi.

Tahtlar, murassa eserler, saatler, binlerle Çin ve Avrupa porselenleri, İran ve Avrupa kumaşları yığın halinde idi. Bunlar yalnız Türk zevkinin inceliğini ve orijinalitesini ifade etmekle kalmıyor, üstün esere gösterilen rağbeti ve anlayışı da belirtiyordu¹¹. Kütüphanelerde binlerce eser tetkike arzedilmiş ve buna muvazi olarak sayısı yüzbinleri geçen beş altı asırlık arşiv vesikasının tasnifi, tarihî olaylardan başka mimariden başlayarak çeşitli sanat mevzularımızı aydınlatmakta olup cihanın tetkikine arz olunmuştu¹². Başbakanlık arşivi de muazzam bir kaynak haline girmişti.

Konya Asarı atika Müzesinin açılması (1926 senesi) Selçuk devrinden başlayarak muhtelif devirlere ait millî sanat eserlerimizden nadir parçaların tanınmasına imkân vermiştir¹³. Yine Ankara Etnoğrafya Müzesi (1924 senesi) muhtelif sanat bölümlerinde bilhassa bakır ve ağaç oyma işlerinde sanat kudretini belirtmiştir.

Görülüyor ki memleketimizde, müzelerin kuruluşu, yüzyılı doldurmuş olmasına rağmen, millî sanat eserlerimizi belirtecek müzelerle bazı kaynakların tesisi Cumhuriyet idaresine nasip olmuştur.

Binaenaleyh Atatürk, Türk Tarih Kurumu'nun nasıl bânisi ise, Millî Sanat Tarihimizin inkişafında da o kadar âmildir. Çünkü Türk tarihi ele alınmamış olsaydı, onun bir parçası olan Türk sanatları mevzuunda yine âtil bir durumda kalacağı şüphesizdi. Binaenaleyh Türk sanat eserlerinin ortaya çıkarılması, teşhir edilmesi ile beraber, bunlar üzerinde etüdler yapılarak tarihinin, geçirdiği istihalelerin,

¹¹ Öz, Tahsin, Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi. İstanbul 1933.

Öz, Tahsin, Guid to the Museum of Topkapı saray.

Öz Tahsin, The Topkapı Saray Museum 50 Masterpieces İst. 1952.

¹² Öz, Tahsin, Topkapı Sarayı Arşiv kılavuzu. İstanbul 1936.

¹³ Akyurt, Yusuf, Konya asarıatika müzesi rehberi.

mahiyetinin belirtilmesi ve dünya ilim âleminde tanıtılması gerekli idi. Ne çare ki yazımıza başlarken kısaca temas ettiğimiz veçhile, birtakım yabancı âlimlerin, mimarimizden başlıyarak çeşitli sanat eserlerimiz hakkındaki neşriyatı, bu varlığı inkâr eder şekilde veyahut mahiyetleri hakkında tereddütler uyandıran bir durumda bulunuyordu. Bu yayınlar yalnız yurt dışında değil, memleketimiz içinde de mühim izler yaratmış, hattâ bu mevzularla vazifeli olanların mâneviyatını bile hırpalamıştı. İşte Atatürk bu Gordium düğümünü de çözdü. Fakat kılıç darbesi ile değil, ilmî hamlelerle.

Atatürk'ün, ilmin en büyük mürşid olduğu ve Türk gözü ile görünüz, vecizeleri geniş çalışma yollarını açmıştı. Bir taraftan da yurdun köşesinde bucağında yapılmasını temin ettiği kazılar, araştırmalar ve müzelerle ve yapılan etüdlerle yakından alâkadar oluyordu. Bu çalışmalar kıymetlendiriliyor, neşrediliyor ve takdirler görüyordu.

Bu büyük kumandanın, sanat eserleri mevzuunda da görüşü cidden engindi. Cumhuriyeti müteakip, millî saraylarda bulunan hükümdar resimlerinin toplanması kararlaştırılmıştı. Topkapı Sarayında da hayli resim bulunuyordu, fakat Millî Eğitim Vekâleti bunların teşhir edilmemesini bildirmekte ve ayrıca keyfiyetin Emniyet Müdürlüğüne yazılmış olduğu da ilâve ediliyor. Mamafih müze idaresi senelerce mühmel kalmış bu tabloların imkân mertebesinde kurtarılmasına çalışıyor ve kapalı bir dairede ilk bir tasnifini yapmakta idi. İşte bu esnada Atatürk bu eserleri gördü, izahat aldı. İkinci bir ziyarette mevzu hakkında daha etraflı görüştükten sonra, bunların teşhir edilerek umuma açılması emrini verdi. İşte Atatürk, tarihi, sanatı, cumhuriyeti böyle geniş mânada anlıyor, böylece tatbikini istiyordu. Büyük Önderin buna benzer nice irşad ve teşvikleri vardır. Atatürk bu gibi mevzularda gayet açık konuşur, sualler sorar, düşüncelerini bildirir, makul ve ilmî mütalâaları kabul eder, mesaide şevk ve enerji uyandırır¹⁴.

Bilhassa Tarih Kongreleri, ecnebi âlimlerle yakından temaslara, birçok hakikatlerin belirmesinde âmil oldu. Bu gibi mevzularda çalışanların mâneviyatı yükselmekle beraber, bu metodlu ve zengin kaynaklara dayanan etüdler, yabancı âlimlerde de bir intibah yarattı. Hattâ muhaberele ve müsterek çalışmalar başladı.

¹⁴ Öz, Tahsin, Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesini Ziyaretleri. Yeni Tarih Dünyası özel sayı 1953. Atatürk ölüm yılı hâtırası.

Nihayet bu mesai hayırlı neticelerini verdi ve millî sanatlar üzerindeki kapitülasyonlar kalktı, Türk sanatı İslâm sanatının bir ekolu olmaktan, İran veya herhangi bir sanatın mukallidi bulunmaktan kurtularak istiklâlini kazandı, hakikî ismi ile "Türk Sanatı" neşriyatı başladı¹⁵.

Yukarıda kısaca arzettiğimiz veçhile, bir vakitler müzelerimizde Türk sanatı eserleri koleksiyonlarının vücutte getirilmesi ihmal edilmişti. Fakat şehirlerimizi, köylerimizi süsleyen camiler, semalara yükselen minareler, hanlar, hamamlar, türbeler, evler, saraylar, medreseler, sebiller, köprüler ve kervansaraylar hakkında da bir mesai yoktu. Bunların mahiyeti de hakkile belirtilememiş olduğundan, yersiz iddialar hüküm sürüyordu. İşte bu mühim mevzu ile beraber bakımsız bırakılan bu anıtların onarım ve restorasyonunun ele alınması da yine Atatürk'ün başkanlığında yapılan toplantılarda kararlaştırılmıştır. Bir taraftan yer yer bu eserler onarılmaya ve diğer taraftan mahiyetlerini aydınlatacak monografiler intişara başladı. Bu çeşitli şaheserler üzerindeki etüdler ilerledi. Mimarimizin asaleti, plân hususiyeti, karakteri nefis süslemeleri bütün ihtişamı ile belirdi¹⁶.

¹⁵ Arseven, Celâl Esat, Türk Sanatı. İstanbul 1928.

Arseven, Delâl Esat, L'art Turc. İstanbul 1939.

¹⁶ Arseven, Celâl Esat, Türklerde Mimari. İstanbul 1934.

Çetintaş, Sedat, Osmanlı Türk Mimarisi. Ankara 1934.

Eldem, Halil Ethem, Anadolu Selçukluları devrinde Mimari ve tezyini sanatlar.

Uzluk, Şahabettin, Selçukluların Konya Sarayı. İstanbul 1936.

Altan, Kemal, Klâsik Türk Mimarisi. Arkitekt sayı 7/8, sene 1936/37.

Orgun, Zarf, Hassa Mimarları. Arkitekt No: 12, sene 1938.

Kumbaracılar, İzzet, İstanbul Sebilleri. İstanbul 1938.

Dayıgil, Feyzi ve Orgun, Zarf, Mudanya'da Tahir Paşa köşkü ve eski evler.

Arkitekt 5/6, 1939.

Çetintaş, Sedat, Sivas Darüşşifasında yapılan Hafriyat. Belleten No: 18, 1939.

Çetintaş, Sedat, Saray ve Kervansaraylar arasında İbrahim Paşa sarayı.

İstanbul 1939.

Kocainan, Ziya, Mimar Sinan ve yirminci asır mimarisi. İstanbul 1939.

Orgun, Zarf, Boğaziçinde eski Türk yalısı. İstanbul 1939.

Su, Kâmil, Mimar Sinan eserlerinden Muradiye Camii. İstanbul 1941.

Ülgen, Saim, Niğde'de Akmedrese, Topkapı'da Ahmet Paşa camii ve heyeti, Ankara'da Cenabî Ahmet Paşa Camii, Kırşehir'de Türk eserleri. Vakıflar Dergisi, 1941.

Kunter, H. Baki, Ülgen, Saim, Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı. İstanbul 1943.

Tanışık, İbrahim Hilmi, İstanbul Çeşmeleri. Cilt I/II, 1943.

ve belirlemektedir. Bu hususta yabancı âlimlerin neşriyatı da gıpta edilecek bir duruma varmaktadır¹⁷.

Yalnız mimaride değil, hangi sanat bölümü ele alınsa durum böylece tecelli ediyordu. Merhum Halil Edhem Türklerde Resim ve Minyatür mevzuuna dair yaptığı bir incelemede nakkaş Levnî hakkında yabancı bir kaynaktan bir satırlık izahat bulabilmiş ve bu sanatkarın ancak bir minyatürünü de neşredebilmişti¹⁸. Hünername hakkında tanınmış zevatın intişar eden yazılarında ise bu kıymetli eserin birinci cildinin bulunulamamış olmasından bahisler

Öz, Tahsin, Mimar Mehmet Ağa ve Risalei Mimariye. İstanbul 1943.

Tamer, Cahide, Kanlıca'da Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı. Arkitekt, 1947.

Çetintaş, Sedat, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı devri. Cilt I. İstanbul 1948.

Akok, Mahmut, Çoruh'un eski evleri. Arkitekt, 9/10.

Akok, Mahmut, Trabzon'da eski evler. Arkitekt, 5/8. 1951.

Eldem, Sedat, XVII - XVIII nci asırlarda Türk odası. G. Sanatlar. N: 5, 1945.

Öz, Tahsin, Tavanlarımız. Güzel Sanatlar, N: 5, 1945.

Kural, Macit, Çelebi Mehmet Türbesi. " "

Kunter, Halim Baki, Türklerde Spor Mimarisi. " "

Ünsal, Behçet, Mimar Tarihi. İst. 1949.

Akok, Mahmut, Çankırı eski evleri. Arkitekt, 7/6, 195.

Akok, Mahmut, Merzifon'da Çelebi Mehmet medresesi. Mimarlık, N: 1 - 2, 1952.

Çetintaş, Sedat, Türk Mimari Anıtları. Osmanlı devri, cilt II. İstanbul 1952.

Çetintaş, Sedat, Bursa Darüşşifası. İstanbul, 1953.

Çetintaş, Sedat, Sivas Darüşşifası. İstanbul, 1953.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, Fatih devri mimarisi. İstanbul, 1953.

Ünsal, Behçet, Mimar Tarihi. İstanbul, 1949.

E. Diez Oktay Aspanapa - Türk Sanatı. İst. 1955.

¹⁷ A. Gabriel, Ornaments Turcs d'Anatolie. I - II. Paris, 1931—1934.

A. Gabriel, Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, I - II. Paris, 1931—1934.

Taut, Bruno, Mimarî Bilgisi. İstanbul, 1938.

A. Gabriel, Murat I. Camii ve Osmanlı mimarisinin menşei meselesi. Vakıflar dergisi N: 2, 1941.

A. Gabriel, Châteaux Turcs du Bosphore. Paris, 1943.

R. M. Riefstahl, Cenubi-Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi. İstanbul, 1941.

H. Baldaci, Celâlettin Rodoslu, Rodos'ta Türk Mimarisi. Türk Tarih Kurumu Ankara 1945.

Eğli E., Sinan der Baumeister Osmanischer Glanzzeit Zürich. 1954.

¹⁸ Eldem, Halil Ethem, Elvahi nakşiye koleksiyonu. İstanbul, 1924.

vardı ¹⁹. Halbuki Türk sanatı mevzuu ele alınınca, müzelerimizde ve kütüphanelerimizde bulunan onbinlerce minyatür ve resim meydana çıktı. Bunlara ve nakkaşlarımıza dair malzeme bulundu. Hünernamenin birinci cildi bulunmakla kalmadı ²⁰, daha nice şaheserlerin mevcudiyeti görüldü. İşte bu zengin malzeme ve kaynaklar sayesinde Türk resminin Orta Asya'dan intikali ve geçirdiği safhalar bir seri halinde belirmeye başladı. Bir taraftan bunlar salon teşhir edilmekle beraber, diğer taraftan da devir devir karakterleri, hususiyetleri ve sanatlarının hüviyetleri tespit edildi. Şark minyatür-cülüğünde mevzu tenevünün Türklere nasip olduğu tahakkuk etti ²¹.

Hele Türk kumaşçılığı, katiyen bilinmiyen, tanınmiyan bu mevzuda, şaheserler serisi bir koleksiyon vücut buldu ki, dünya sanat tarihçilerini teşhir etti. Bu sanata ait bulunan arşiv malzemesi, bunların bütün hususiyetlerini ve çeşitlerini hattâ atkı ve çözgüsüne ve fiatlerine kadar teferruatını da gösterdi. Zaten son senelerde bütün sanat tarihçilerini meşgul eden Türk dokumacılığı bu suretle hakkile

¹⁹ Tarihi Osman mecmuası, No. 2, 1910.

Yeni mecmua No. 9, 1917.

²⁰ Öz, Tahsin, Hünername Tom I. The journal of the Palestine Oriental Society. vol XVIII, 1938.

Öz, Tahsin, Hünername ve Minyatürleri, Güzel Sanatlar dergisi, N/I, 1939.

²¹ Ünver, Dr. Süheyl, Selçuk ve Osmanlılarda resim, tezhip ve minyatür. İstanbul, 1934.

Öz, Tahsin, Barbaros'un Otantik resmi. Arkeolojiya dergisi, 1936.

Ünver, Dr. Süheyl, Minyatür ve dirilen ince sanatlar. İstanbul, 1941.

Öz, Tahsin, Türk el işlemeleri ve resim dairesi. Güzel Sanatlar, N: 4, 1941.

Berk, Nurullah, Türkiye'de resim. İstanbul, 1943.

Elif, Naci, Şarkta resim. İstanbul, 1943.

Uzluk, Şehabettin, Mevlâna'nın resimleri. Konya Halkevi, 1945.

Ünver, Dr. Süheyl, Ressam Nigâri, hayatı ve eserleri. İstanbul, 1946.

Ünver, Dr. Süheyl, Ressam Levni, hayat ve eserleri. İstanbul, 1949.

Ünver, Dr. Süheyl, Ressam Nakşi. Hayatı ve eserleri İst. 1949.

Berk, Nurullah, La Peinture Turque. Ankara, 1950.

Ayverdi Ekrem Hakkı. Lâle. İst. 1950.

Ünver Dk. Süheyl Müzehhir Karamemi. İst. 1951.

Ünver Dr. Süheyl. Turkish Design. İst. 1950.

Arseven Celâl Esat. Les Arts Décoratifs Turcs. İst. 1940.

Öz, Tahsin, Türk Minyatür kaynaklarına bir bakış. İlâhiyat dergisi, N: I, 1952.

Aslanapa Oktay. Türkische Miniaturmalerei am Hofe Mehmet des Erobers in İstanbul. Ars Orientalia 1 - 1954 Michigan.

tanınmıştır diyebiliriz²². Yalnız sözümüze şunu da ilâve edelim ki, bu kadar kıymetli eserler birer sebep ve suretle saklanabilmiş olduğu halde, bir vakitler en mütevazî evlerimizde bile bulunan sedir örtüleri ve yastıklar elden çıkmış ve yabancı müzelerde sıralanmıştır. İşte son senelerde, bunlardan bir miktarının memleket içinde ve dışında satın alınması, koleksiyonun bu köşesini de mânalandırmıştır.

Türk işlemeciliği, kumaş mevzuu ile pek yakın alâkası bulunan bu sanat hakkında memleketimizde ufak bir etüd yapılmamış olduğu halde bazı yabancı âlimler Türk'ün bu sanatı üzerinde durmuşlar, eserler vermişlerdi²³. Daha ziyade halk sanatını belirten bu bölüm Türklerde fitrî sanat kabiliyetini ve zevk üstünlüğünü ve hele renk ahengini ne derece gösteriyor. Kısa zamanda teşhir olunabilen malzeme memleketimizde de neşriyata vesile olmakla beraber, bilhassa kız sanat enstitüleri bu malzemeden çok istifade etmişlerdir. Bunlardan aldıkları ilhamla yaptıkları işlemler birçok tatbik sahası bulmuş ve milletlerarası sergilerde de takdirlere mazhar olmuştur²⁴.

Dünyanın hayran olduğu Türk çinçiliğine gelince, bu sanatımızın mahiyeti hakkında yine yersiz bir takım iddialar devam ediyordu. Memleket dahilinde yapılan etüdlere, kazılar ve bilhassa İranla Hazer havzasında Kurgan'da bulunan eserlerle arşiv malzemesi, bu mevzuu kesin olarak aydınlattı, bütün safhalarını, istihale-

²² Migeon, G. *Art Musulman*. Paris, 1927.

Wace, A. J. B. *The Dating of Turkish Velvets*, London 1934.

Yatman Nurettin, *Türk Kumaşları*. Ankara 1945.

Öz, Tahsin, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*. Cilt I, İstanbul 1946.

Öz, Tahsin, *Bursa Kumaşları (Bursa)*, İstanbul 1948.

Öz, Tahsin, *Turkish Textiles and Velvets*. Ankara 1950.

Öz, Tahsin, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, cilt II, İstanbul 1951.

²³ Bernard, Dr. Dietrich, *Kleinasiatische Stickeriein*. Plauen 1911.

Wace, A. J. B., *Mediterranean and Near Eastern Embroideries*. London 1935.

Palotay, Gertud, *Les influences turques dans la broderie Hongroise*. Budapest, 1937.

²⁴ Melek, Celâl, *Türk İşlemleri*. İstanbul, 1939.

Öz, Tahsin, *La Broderie Turque, La Turquie Kémaliste*. 1941.

Öz, Tahsin, *Türk El İşlemleri, Güzel Sanatlar*, No: 4, 1942.

Türk İşleme Sergisi. Ankara Halkevi, 1944.

Berry, B. Y., *Embroideries from the Burton Y. Berry Collection*, The Art Institute of Chicago 1951.

Berry, B. Y., *Turkish and Greek Embroidery Designs*. 1951.

lerini belirtti. Bu sanatta Türklerin nekadar verimli ve çeşitli eserler verdikleri tebarüz etmekle beraber, Türk çiniciliğinin erişilmez bir sanat şahikasına varmış olduğu da tahakkuk etti. Çini ile bezenmiş anıtlarımız o derece zengindir ki, bu kadar kıymetli ve mebzul malzemeye dünyanın hiçbir yerinde tesadüf edilemez. Ancak evani denilen kâse ve tabak kabilinden olan parçalar ve hattâ cami kandilleri bile yabancı illere gitmiş olduğundan, son yıllarda müzelerimiz için Paris'te bulunan İznik tabak ve sürahileri satın alınmıştır. Bu intibah devlet teşekküllerinden başka halkta da belirmiş ve memleket dahilinde ve haricinde buldukları sanat eserimizi edinmekte ve kıymetli koleksiyonlar yapmaktadırlar. Bu hal tarihe intikal etmiş olan sanatlarımız üzerindeki çalışmaların, yayımların tesir ve şümülünü göstermektedir²⁵.

Elhasıl Atatürk'ün, senelerce ihmal edilmiş olan Türk sanatları mevzuunda açtığı yol, semerelerini vermiş olup ele alınan her konuya ait ortaya konulan malzeme, yapılan yayınlar hiçten nasıl başladığını,

²⁵ Raymond, A., *Alttürkische Keramik*. München 1922.

Migeon, G., Sakisan, *La Céramique d'Asie Mineure*. Paris 1923.

Book of Turkish pottery, Victoria and Albert Museum. London 1929.

Hobson, R. L., *Guide to the Islamic Pottery of the Near East*. London 1932.

Öz, Tahsin, *Les Faïences Turques*. Transation of the Oriental Ceramic Society. London 1933/1934.

Öz, Tahsin, *Çinilerimiz*. Yedigün 1934.

Öz, Tahsin, *Çinilerimiz*. Güzel Sanatlar dergisi, No: 4, 1940.

Lane, Arthur, *Guide to the Collection of Arthur Lane Tiles*. Victoria and Albert Nuseum 1939.

Öz, Tahsin, *En Nadir Türk Çinileri*. Türk Tarih ve Arkeologya dergisi, No: 4, 1940.

Kocabaş, Hüseyin, *Porselencilik Tarihi*. Bursa 1940.

Dayıgil, Feyzi, *İstanbul Çinilerinde Lâle*. Vakıflar dergisi, No: 2, 1940.

Öz, Tahsin, *Sultanahmet Camiinin tezyini hususiyetleri*. Vakıflar dergisi, No: 2, 1940.

Yatman, Nurettin, *Eski Türk Çinileri*. Ankara 1941.

Ünver, Dr. Süheyl - Sözer, Mihriban, *Çiniliköşkün Altın renkli süslemeleri*. İstanbul 1941.

Otto - Dorn, Katharina, *Das Islamische Iznik*. Berlin 1941.

Behrami, Mehdi, *Gurgan Faïances*. Cairo 1944.

H. İzzet, *Türk Çiniciliği*. Ülkü 1944.

Aslanapa, Oktay, *Osmanlı Devrinde Türk Çinileri*. İstanbul 1949.

H. İzzet, *Bibliyografya, Osmanlı Devrinde Kütahya Çinileri*. Belleten 1950.

Öz, Tahsin, *Turkish Ceramics*. İstanbul 1954.

nasıl ilerlediğini bir grafik halinde belirtmektedir²⁶. Türk sanatı mevzularının daha çok genişlemek istidadında olduğunda şüphe edilmemelidir. Karşımızda bir sanat ummanı olduğu tahakkuk etmiştir.

İlmî ve metodlu mesai, müzelerimizi bir anbar olmaktan kurtardığı gibi, yapılan yayınlarda milletlerarası yakın alâkayı ve fikir birliğini yaratmış, yersiz iddialar ve kanaatler düzelmiş ve düzeltilmektedir.

Sanat tarihinin ve müzelerin bir vazifesi de yalnız geçmişi hatırlatmak ve onunla bir iftihar vesilesi vermek olmayıp, bugünün sanatlarına da ilham kaynağı olmasıdır ki, bu sahada da feyizli neticeler görülmektedir. Hele Edebiyat Fakültesinde Sanat tarihi bölümünün kurulmuş olması, ilerisi için büyük ümitler vermektedir. Bu sahada yetişecek gençlerimiz, Türk sanat varlığını belirtmekle Atatürk ülküsüne bağlılıklarını göstermiş olacakları şüphesizdir.

²⁶ Notlarda, her sanat bölümüne dair verilen bibliyografya yayının inkişafını göstermek üzere tarih sırası ile tertiplenmiştir.

ATATÜRK'ÜN EDEBİYAT VE SANAT ANLAYIŞI

Prof. Dr. MELÂHAT ÖZGÜ

Sayın Dinleyiciler,

Sözlerime başlamadan önce, Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu ile, bu Kurumun Yönetim Kurulu Üyeleri Meslektaşlarıma, Atatürk'ün 25. ölüm yıldönümünde, bütün bir yıl verilecek konferanslar dizisinde, bana da yer ayırdıklarından ötürü, kendilerine, önünüzde teşekkür etmek isterim.

Atatürk'ün edebiyat ve sanat anlayışı ve bu alanlardaki başarılarıyla ben, yıllardır, yalnız ilgilenmiş değil, aynı zamanda o çağın havasını da içime almış ve başlangıçtan bugüne değin onun sağladığı hız içinde edebiyat ve sanatımızın gelişme basamaklarını izlemiş bulunuyorum.

Atatürk'ün sanatla ilgisi iki yönlü olmuştur :

1. Şairliği, edebiyatçılığı, sanatçılığı.
2. Sanatseverliği ve koruyuculuğu.

Onun bu nitelikleri kültür anlayışına dayanıyor :

*"Kültür ; okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mâna çıkarmak, intibah almak, düşünmek, zekâyı terbiye etmektir. -Yine insan enerjisiyle ve fakat tabiatın ona iltifat edildikçe tükenmez yardımıyla, yükselen, genişleyen insan zekâsı, hudutsuz kavrayış anlamında 'insanım' diyen bir vasf-ı mahsus olurlar. - İnsan, hareket ve faaliyetin, yani dinamizmin ifadesidir. Bu böyle olunca kültür.. insanlık vasfında insan olabilmek için bir esasî unsurdur."*¹

Ve :

*"... eski devrin hurafatından ve evsâf-ı fikriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Şarktan ve Garptan gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i millîye ve tarihimize mütenâsip bir kültür!"*²

* Bu yazı Türk Tarih Kurumunca düzenlenen "Atatürk yıllık Konferansları" serisinde 25 ocak 1963'de verilmiş Konferanstır. Ayrıca Konferanslar serisinde basılacaktır.

¹ Âfetinan : *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, 1959, s. 261.

² Maarif Kongresini açarken : 16. VII. 1921 (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 16).

Çünkü :

“... dehâ-yi millimizin inkişâf-ı tâmmı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lâlettâyin bir ecnebî kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhîp neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (harsesi fikriye) zeminle mütenâsıptır. O zemin, milletin seciyesidir.”¹

Kültür, milletin seciyesinden, onun “ibda” ve “icat” kabiliyetinden doğar.

Kendi sözü :

“İnsanların hayatına, faaliyetine hâkim olan kuvvet ibda ve icat kabiliyetidir.”²

Bu “kabiliyetle” insan, kültürünü alır ve verir. Bu alıp verme de insandan insana, en çok ruh alanında olur. Bu alan edebiyat ve sanattır; çünkü, edebiyat ve sanat inanca dayanır ve Goethe’nin dediği gibi yürekten konuşur :

“Yürekten yüreğe ulaştıramazsınız
Yüreğinizden gelmiyeni...”³

Ulusumuzu “muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak” kaygısında⁴ edebiyat ve sanat sorunları da vardır. Devrimleri yaparken Atatürk, sanat gücümüzün artmasını, ihmal edilmiş sanatımızın yeniden ele alınmasını, bu alandaki gücümüzün tanınmasını yürekten istemişti. Kendisi, her şeyi bütün inceliğiyle sezmiş, olayları güçlükleri içinde izlemiş, her biri üzerinde düşünmüş, her birini yargılamış, her birini etkilemesini bilmiştir. İçine aldıklarının derin anlamını anlamış ve yalnızca bu anlayışın değil, bu anlayıştan çıkacak sonuçları da sözlerine katarak onları sanat biçimi içinde vermiştir. Bu da şüphesiz kültürsüz başarılamazdı.

Mustafa Kemal kültürlüydü; okullarda, matematiğe çok çalışmakla beraber, Fransızcaya daha Selânik Rüştüyesi’nde başlamış, Manastır İdadisi’nde de sonraları Fransızcaya öylesine çalışmış ki, tâtıl aylarında, Selâniğe geldiği zaman, hep Frère’lere giderek bu yabancı dilini ilerletmiş.⁵

¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 17.

² Âfetinan, Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler, s. 262.

³ Goethe, Faust I. Bölüm, mısra: 533-45.

⁴ Onuncu Yıl Söylevi, 29.X.1933 (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 271).

⁵ Fransız Yazarı Maurice Pernot’va Demec. 29.X.1923. (Atatürk’ün Söylev

Karlsbad kaplıcalarında Fransızca olarak tuttuğu bir 'Hâtıra Defteri'nden söz edilmektedir. Büyük bir ihtimalle bu defter onun Karlsbad'da özel olarak Fransızca dersi aldığını gösterdiğini Falih Rıfkı Atay söylüyor.¹

Sonra da Mustafa Kemal Sofya'da ataşemiliter iken Balkan Harbinde, Vize savaşında şehit düşen dostu Ömer Lütfi Bey'in aslı İtalyan, ama ailece Türkiye'de yerleşmiş ve Türk uyrukluğuna girmiş olan karısı Corinne'e yazdığı mektuplardan, onun Fransızca'yı iyi bildiği anlaşılmaktadır. Gerçi ilk mektuplarında hafif bir Fransızca acemiliği, imlâ yanlışları varmış ama, sonraları bu kusurlar, çabucak düzeltilmiş, hem de öylesine ki, Madame Corinne, onun mektuplarını bir başkasına yazdırdığından bile kuşkulandığını gizlememiştir.

*"Tu m'écrits que comme ma dernière lettre ne contenait pas autant de fautes d'orthographe. Tu avais conclu, de là, qu'elle sortait de la plume d'un autre. Je considère cette petite remarque comme un compliment de ta part, car je ne me fais encore aucune illusion au sujet de mon française, si je connaissais cette langue aussi bien que le Turque, no seulement je vous aurais écrit plus souvent mais encore je saurais l'exprimer sous une forme plus élégante et plus choisie, mes sentiments de sincère attachement."*²

Atatürk'ün bu mektubundan anlıyoruz ki, Madame Corinne'e yazdığı Fransızca mektuplar hep kendi kaleminden çıkmıştır.

Cumhurbaşkanı olduktan sonra da bir yabancı ile değil yalnız özel görüşmelerinde, gerektiği zaman diplomatik anlaşmalarda da onun bu dili iyi konuştuğunu yakınları hep onamıştır. Cumhuriyet Bayramında, resmî bir akşam ziyafetinde, sefirler arasında bir görüşme-de hele, tercümanın yaptığı araçlığı beğenmiyerek, kendisi atılmış ve :

'Sizler hep Fransızca konuşuyorsunuz, ben de Fransızca biliyorum, şu halde bu dilde konuşalım'

demiş ve siyasal bir konu üzerinde çok güzel konuşmuş.³ 25.X.1931 tarihinde, ikinci Balkan Konferansının Ankara'da, Büyük Millet Meclisinde yaptığı son oturumundaki konuşması da Fransız diliyle-

¹ F. Rıfkı Atay, *Çankaya*, II, s. 612.

² 14/27 Aralık, 1913 (*Milliyet Gazetesi*'nde Peyami Safa yayımladı: 24 Kasım 1954. Bu mektubu ve daha başkalarını Peyami Safa'ya 1953 yazında oğlu Reşat Ersü vermiş).

³ Âfetinan'dan dinledim.

dir.¹ Pierre Loti'ye de, Fransızca bir mektup yazmış. Bu mektubun Türkçe metni 1922 yılı "Hâkimiyet-i Milliye" koleksiyonlarında şöyle çıkmıştır :

*"Türkiye Büyük Millet Meclisi, Paris Mümessilinin hareketinden istifade ederek Türklerin büyük ve asil dostuna karşı perverde ettiği hissiyat, minnet ve şükranı tekrar beyan etmeyi kendine bir borç bilmiştir. — Tarihin en karanlık günlerinde sihrengiz kalemyle daima Türk Milletinin hakkını teyit ve müdafaa etmiş olan büyük üstad için Türk Milletinin beslediği derin ve sarsılmaz muhabbet hislerine, İstiklâl Mücadelesinde şehit düşen erkeklerimizin yetim bıraktığı kızlarımız tarafından gözyaşları arasında dokunan bu hali şahadet edecektir. — Nağiz kıymeti, delâlet ettiği mânadan ibaret olan bu hediyeimizi haksever ve civanmert büyük Fransız'a beslediğimiz şükran hissine delâlet olarak telâkki ve kabul buyurmanızı rica ederiz."*²

Gerçi bu mektup Devlet adına yazılmış bir mektuptur. Atatürk bunu özel kâtibine de yazdırmış olabilir, ama bu mektup, aynı zamanda, "sihrengiz kalemyle" Türk milletinin hakkını teslim eden ve savunan bir sanatçıyı nasıl değerlendirmesini bildiğini de gösteriyor.

Atatürk Almanca da biliyordu. Veliâht Vahdettin ile birlikte Almanya'ya gitmiş, Kaiser Wilhelm'in sofrasında oturmuş ve Ludendorff ile gerçi Fransızca konuşmuş ama, İmparator Ludendorff'a Almanca, kendini kastederek: *'Sağdaki adamla konuş'* deyince, Ludendorff: *'Konuşuyorum'* cevabını vermiş. Atatürk de bu olayı anlatırken şöyle diyor :

*"Bittabi, bu mükâlemeleri anlıyacak kadar Almanca bildiğim için, İmparatorun ihtarına ve Ludendorff'un cevabına intikal etmiştim!"*³.

Onun Çankaya'daki kitaplığında da birçok Almanca kitaplar vardı. General Litzmann'ın "Takımın Muharebe Talimi" adlı eserini de Almancadan çevirmiş olsa gerek.⁴

¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II. s. 268.

² Hâkimiyet-i Milliye koleksiyonu : 1922, — Krş. Sadi Borak, Atatürk'ün Özel Mektupları, Varlık Yayınları : 18.

³ Türk Altın Kitabı, 1928, s. 552-55 - Bk. Arıburun: Atatürk. Anektotlar-Anılar, s. 95-96.

⁴ Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri. Bir Önsözle yayımlayan Prof. Dr. Âfetinan, Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi: 8, Son Bölüm.

Atatürk'ün Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı köşkünün üst katında, Ankara'ya doğru bakılınca, köşkün sağ ucunu veren 'L' biçimindeki kitaplığında, askerlik, hukuk ve tarih kitapları arasında büyük sayıda edebiyat alanından eserler de varmış. Bunları zaman zaman özel toplantılara getirir ve iyi okuyanlardan dinlermiş¹. Dolmabahçe Sarayı'ndan Yalova'ya okumak üzere getirdiği kitaplar arasında Homeros'un, Paul Bourget'nin, Victor Hugo'nun, Musset'nin, d'Annunzio'nun da kitapları varmış². Son günlerinde bile, ölüm döşğinde, hikâye ve seyahatname gibi kitapları okutup anlatırmış³.

Atatürk Harb Okulunda (Harbiye'de) yetişmişti; ölünceye dek de okuyarak dinleyerek ve çevrelerindekiilere sorular açarak kendi kendini tamamlamağa çalıştığını bütün yakınları söylemiş ve yazmışlardır. Okuduğu eserler, kaç cilt olursa olsun, bitirir, önem verdiği cümlelerin altlarını kırmızı, ya da mavi kalemle çizer ve metin kenarına kendine özgü işaretler koyarmış. Nitekim 'x' işareti önemli anlamına gelirmiş. Bu yıldızlar ne kadar artarsa, önemi de cümlelerin ona göre öylesine çok olurmuş. 'D' işareti de 'dikkat' demekmiş⁴. Bütün bunlar onun kitapları nasıl okuduğunu gösterir. Okuduğu kitaplardan hoşuna giden ve düşüncesine uyan yerler mektuplarına bile geçmiş. Bunun için Madame Corinne'e 1916 yılında, 6 Mayıs'da Siirt'den yazdığı bir mektupta Mignet'nin şu cümleleri var :

*"L'action mécanique des armées, qui durais encore, allait finir; car les soldats manquent lorsque l'ardeur publique s'éteint... généraux ne se forment plus lorsque arrive l'épuisement de l'esprit et les victoires casse... avec les soldats, les généraux et l'argent..."*⁵.

Aynı mektubun son sözünü de Chateaubriand'ın bir cümlesi ile bitirmiştir :

*"Je voudrais n'être pas né, ou n'être pas jamais oublié..."*⁶

¹ Âfetinan : *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, s. 291.

² 21 adet kitap teslim edilmiş. Liste Uluğ İğdemir'de. Bir kopyasını bana da verdiler, burada kendilerine teşekkür etmek isterim.

³ Âfetinan : *Atatürk'ün Karakter Hususiyetlerinden Birkaç Örnek ve Onun Son Günleri*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 1950, Cilt VIII, Sayı 3, s. 342.

⁴ Âfetinan'dan dinledim ve kitaplığındaki kitapları üzerinde gördüm. —F.R. Atay, yalnızca işaretlediğinden söz etmektedir. Bk. *Çankaya*, II, s. 612.

⁵ Peyami Safa : *Atatürk'ün bir Kadına Mektupları*, Milliyet Gazetesi, 1 Aralık 1954, s. 3.

⁶ Aynı mektubun sonu.

Atatürk biyografilerinin hemen hepsinde, onun şiir ve edebiyatla uğraşmasının, şiir ve roman okumak zevkinin köklerini Manastır İdadisinde Ömer Naci ile arkadaş olduğu günlerde buluyorlar. Ömer Naci, Bursa İdadisinden onların sınıfına gelmiş. Daha o zamandan şairmiş. Mustafa Kemal'den okunacak bir kitap istemiş. Onun gösterdiği kitaplardan hiç birini beğenmemiş. Anılarında şöyle diyor :

“Şiir ve edebiyat diye birşey olduğuna o zaman muttali oldum ve ona çalışmaya başladım. Şiir bana cazip göründü. Fakat kitabet hocası diye yeni gelen bir zat beni şiirle iştigalden menetti : Bu tarz iştigal seni asker olmaktan uzaklaştırır dedi¹.

Mustafa Kemal hocasının bu sözünü Harbiyeye geçtikten sonra da unutamadığını gerçi onaylamıştı ama, asıl hevesinin daha çok güzel söylemek ve güzel yazmak olduğunu açıklamıştır :

Kendi sözleri :

“Şiir yazmak hakkında idadî hocasının vaz'ettiği memnu'iyeti unutmuyorum. Fakat güzel söylemek ve yazmak hevesi bâki idi. Teneffüs zamanlarında hitabet tâlimleri yapıyorduk. Saati ellerimize alıyor bu kadar dakika sen, bu kadar dakika ben söyleyeceğim diye müsabaka ve münakaşalar tertip ediyorduk.”²

'Güzel söylemek' ve 'güzel yazmak' hevesi kendinde eleştirme yeteneğini geliştirmiş, yazı hayatında kalemini kuvvetlendirmişti. Büyük Nutkunu nasıl yazdığını izleyecek olursak, burada da gene, Dolmabahçe Sarayının geniş salonlarında her gece arkadaşlarını toplar, büyük 'Nutuk'tan parçalar okur, okutur ve üzerinde açıklamalar yaparak tartışmalara yol açarmış³. Bu da gene bir çeşit, daha yüksek bir basamakta bir 'hitabet tâlimi' idi.

Atatürk, daha Askerî Rüstiye'sinde iken, mahallelerinde oturan bir Paşa kızına âşık olduğu ve bu ilk aşkına 'şarkılar' düzdüğü söyleniyor. Makidonya Türküsünü de hiç ağzından bırakmamış. Ama bunlar, henüz güvenilir kaynaklara dayanmamaktadır⁴. Sonraları da,

¹ Uluğ İğdemir : *Atatürk 1880-1938*. Ulus Basımevi Ankara 1939, s. 17.

² Aynı yazar, aynı eser, aynı yer.

³ Âfetinan : *Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi Üzerine* (Üniversiteli Kadınlar Derneği Ankara Şubesi Yayını: 1 (27 Mayıs İnkilâbını Anma Töreni), 1960, s. 20.

⁴ Enver Behnan Şapolyo da kaynak vermeden, gerçek gibi anlatıyor. *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, ilk baskı 1944, s. 25.

akşam yemeklerinden birinde, Karlsbad'da bulunduğu zamana ait güncesini getirerek, aşka dair parçalar okumuş. Bu güncesinde 'aşkın tarifi' ile kendisinin aşkları yazılmış¹. Belki şiirleri de. . Bazıları da bunun Fransızca bir not defteri olduğunu söylüyorlar. Bu defter ne oldu? Kimdedir? Bu da hâlâ bilinmemektedir. Atatürk öldükten sonra, onun özel kâğıtlarını bir komisyon toplamış ve yirmibeş yıl sonra bu belgelerden faydalanmak suretiyle saklanmış. Belki de bu kâğıtlar arasındadır.

Manastır İdadisinde de Namık Kemal'in ve Tevfik Fikret'in gizli şiirlerini ezberler ve her vesile ile hiç çekinmeden bunları tekrarlamış. Sonraları büyük Kumandan olarak Âşîyan'ı hep sık sık görmeğe gitmesi de bunu gösteriyor. Bu eğilimini bir gün (18.VIII. 1917) İbrahim Alâettin'e (Gövsâ'ya) şu sözü söyleyerek belirtmiş :

'Ben edebiyatı ve şiiri severim!²

İbrahim Alâettin Gövsâ'nın *Çanakkale İzleri* ozaman henüz bir kitap halinde çıkmamış, ancak *Tanin* gazetesinde parça parça yayımlanmıştır.

Atatürk hayran olduğu şeylerin de hep biçimini bulurmuş. Âfet İnan söylüyor : Atatürk'ün 'yeşil'e olan hayranlığı, en çok Faruk Nafiz'in şu şiir parçasını tekrarladığı zamanlarda belli olurmuş³:

"Yeşil hem de: Ben bu rengi taşıyım can köşemde.
Yeşilde ne arar da bulamaz insanoğlu?
Yeşil bu... varlık dolu, gök dolu, umman dolu.
Bir ucu gözlerinde, bir ucu engindedir.
Meyve veren ağaçlar bu çini rengindedir.
Bu çini rengindedir bahar, deniz, kır, orman,
Bana Tanrım gözükür, yeşil dediğim zaman.'

Kendi de şiirler yazmış⁴, gazeller düzmüş⁵, ve Fransızcadan birçok şiir çevirileri yapmış. Bunların hepsi henüz yayımlanmamıştır; yayımlananlardan da gerçekten Atatürk'ün olduğu henüz kesin olarak söylenemiyor. Nitekim Ziya Şakir ilk şiir çevirilerinden biri diyerek *Bir Askerin Mezarı* adlı bir şiiri 1938 tarihinde çıkardığı *Atatürk* adlı kitabına almış ama, bu şiirin hangi tarihte, yayımlandığını bildirme-

¹ E. B. Şapolyo: *Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, s. 31-32.

² İ. Alâaddin Gövsâ: *Acılar*, 1940, s. 8-9.-Krş. K. Arıburun : *Atatürk. Anektotlar, Anılar*, Ankara 1960, s. 71-72.

³ Âfetinan: *Atatürk'ten Hâtıralar*, Ankara 1950, s. 187.

⁴ U. İğdemir: *Atatürk*, s. 16.

⁵ F. R. Atay: *Çankaya*, cilt II, s. 611.

miştir. Yalnız 'vakit buldukça mensur şiir çevirileri yapıyor ve o zamanın önemli bir yayın aracı olan *Malûmat* dergisine yolluyordu' diyor¹. Şiirin ilk çeviri bölümü şöyle :

"Şuradaki kabrin üzerine konulmuş bir
beyaz taş var.. Onun altında -bayraklar
temevvüç ederken, kelleler uçuşurken..
başındaki mehabetli sorgucun üstünde seyf-i
celâdeti tâbân olurken aldığı ceriha-i
mevt ile bu âlem-i hiçiye vedâ etmiş -bir
asker yatıyor.." ²

Enver Behnan Şapolyo da, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*'ne sekiz bölümlü olan bu şiir çevirisinin yalnızca üç bölümünü "Mustafa Kemal'in Harbiye Mektebi'nden mecmualara gönderdiği mensur şiirlerinden bir nümune" başlığıyla almıştır³. Bunu alırken, o da, kaynak göstermemiştir. Herhalde, Ziya Şakir'den almış olacak. Bu şiir çevirisi, bu kitaplardan daha başka kitaplara ve dergilere de aktarılmış ve böylelikle bu yanlışlık alanı genişletilmiştir. Oysa bu şiir çevirisinin Atatürk'le uzaktan yakından hiçbir ilgisi olmadığı, bu şiirin gerçi 28 Eylül 1315 (1899) tarihli haftalık *Malûmat* dergisinde çıktığı ve çevirinin "*Çuşima Muharebesi*" adlı eserin yazarı deniz subaylarından bir başka Mustafa Kemal'in olduğu son zamanlarda anlaşılmıştır. Bunu da ilk olarak Münir Süleyman Çapanoğlu çıkarmıştır. Kendisi şöyle demektedir :

"Mustafa Kemal imzalı bu tercümeleri ben de görmüş, Ata'ya ait yeni bir şey keşfettiğim için sevinmiştim. Hattâ buna dair bir de yazı yazdım. Fakat "*Çuşima Muharebesi*"ni dikkatle okuduğum ve tercüme edenin Mustafa Kemal adında bahriyeli bir yazar olduğunu hatırladığım için ihtiyatlı davrandım, yazıyı neşretmedim. İşi tahkika koyuldum. Basının elli yıllık emektarı ve tarihî bilgisi çok üstün olan hocamız Ali Rıza Seyfi'ye başvurdum. Değerli dostum ve üstadım, bu tercümelerin Atatürk'e ait olmadığını Bahriyedeki arkadaşlarından Mustafa Kemal'e ait bulunduğunu ve arada, bir isim benzerliği olduğunu söyledi.- İşi sağlama bağlamak için üstad, Hakkı Tarık Us'a vaziyeti anlatarak Atatürk'e sormasını rica ettim. Bir fırsatını düşürüp sormuş "benim değil" cevabını almış.." ⁴.

¹ Z. Şakir: *Atatürk. Büyük Şefin Hususî-Askerî-Siyasî Hayatı*. Ülkü Basımevi, İstanbul 1938, s. 26.

² Z. Şakir: *Atatürk* kitabının son sayfalarında.

³ E. B. Şapolyo: *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, 1. baskı, s. 35.

⁴ Tarih-Hazinesi Dergisi, 15 Ocak 1951, sayı 5. - Krş. Sadi Borak: *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Varlık Yayınları, sayı 810, s. 83-84.

Atatürk'ün kendi şiir denemelerine gelince : Bunlardan birini 'Şanlı Ordu' adındaki gazete, 24 Kasım 1908 tarihinde yayımlamış bulunuyor. *Kadîd-i İstibdat* yahut *Kırmızı İzler* başlıklı bu şiir, İstibdadın karanlık günlerini bütün gücüyle duyurması bakımından çok ilginçtir :

*Bir köhne kadîd parçası, bir çehre-i menhûs
Zulmetler içinde, mütereddit mütelâşi,
Dâim mütefekkir görünür, kendine mahsûs
Efkâr-ı sakîmâne ile âleme karşı
Âteş saçarak etmede her gün bizi tehdîd,
Âmâl-i harîsânesini eyledi tezyîd...
Gördükçe bu mazlûmlarını sînesi mağrûr
Tırnaklarını âileler kalbine saplar,
Mağdurlarının herbiri bir gûşede ağlar,
Katlandı vatan görmeye evlâdını makhuur...
Birçoklarımız mahbesü menfâda süüründük
Bir gaazi-i mecrûh-i vega-dîdeye döndük
Ey kanlı eliyle vatan âmâline hâil,
Ey enmîle-i sürh cinâyâta delâil,
Teşkil eden ey köhne kadîd, kaatil-i efkâr,
Ey kaatil-i şübbân-ı vatan, kaatil-i ahrâr,
Ey varlığı bir millet için bâdî-i zillet,
Ey çehresi İfrî'te veren dehşetü vahşet!
Zindanları, menfâları, mahbesleri doldur,
Zincîr-i esâretle bütün hisleri dondur,
Tesmîm-i nefis, nef-yi ebed, sonra denizler
Her girdiğin evlerde durur kırmızı izler...
Kâbûs-ı hiyânetle vatan can çekişirken,
Âtimizi dendân-ı harîsin kemirirken,
Bir gün Rumeli dağları envâra boyandı,
Hürriyetin enfâsı ile herkes uyandı...*

MUSTAFA KEMAL¹

Tevfik Fikret'in üslûbunu andıran bu şiir, İstibdadın karanlık günlerini böylesine içinde duyan, o karanlıkları ancak yırtabilecek gücü içinde bulan Mustafa Kemal yazabilirdi. Şiiri, sonraları "Yücel" dergisi de

¹ Şanlı Ordu Gazetesi, 24 Kasım 1908.

1945 yılında basmıştır¹. Fikret'i, Atatürk, nutuklarında da sık sık andığı bilinmektedir. İzmir Kız Öğretmen okullarında, öğrencilere sorulan sorulardan : 'Türk kadını nasıl olmalıdır?' sorusu üzerinde yaptığı konuşmada, Türk kadını kendisi târif ettikten sonra : '*Her halde kadın çok yüksek olmalıdır*' diyerek Fikret'in şu dizesini hatırlatmıştır : '*Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer.*'²

Atatürk, bir kurmay yüzbaşı iken, İstanbul'da, Vezneciler'de sık sık görmeğe gittiği arkadaşı Evrenos zâde Mahir Bey'in konağında, haftanın bâzı geceleri toplanıp şiirler okuduklarını, bu arada Mustafa Kemal'in de kendi şiirlerini arkadaşlarına, hem de dikkati çeken bir içlilikle okuduğunu ressam Arif Kaptan babasından dinlediğini söylüyor ve örnek olarak iki şiirini veriyor. Biri şöyle :

"*Gafil, hangi üç asır, hangi on asır?
Tuna ezelden Türk diyarıdır.
Bilinen tarihler söylememiş bunu.
Kalkıyor örtüler örtülen doğacak
Dinleyin sesini doğan tarihin :
Aydınlıkta karaltı, karaltıda şafak
Yalan tarihi görüp, doğru tarihe giden."*

Son parçası da şöyle :

"*Asya'nın ortasında Oğuz oğulları
Avrupa'nın Alplarında Oğuz torunları
Doğu'dan çıkan biz, Batı'da yine biz,
Nerde olsa, ne olsa kendimizi biliriz.
Hep insanlar kendilerini bilseler
Bilinir o zaman ki hep biliriz.
Türk sadece bir milletin adı değil,
Türk bütün adamların birliğidir.
Ey birbirine dış bileyen yığınlar,
Ey yığın yığın insan gafletleri,
Yırtılsın gözlerdeki gafletten perde
Dünya o zaman görececek hakikat nerde,
Hakikat nerde?"*³

¹ Yücel Dergisi, sayı 109, s. 84, Kasım 1945.

² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II. s. 235.

³ Arif Kaptan: Atatürk ve Sanat, Türk Dili Dergisi, 1 Kasım 1955, cilt V, sayı 50, s. 79.

Ama bu şiirlerin kaynakları bilinmemektedir. Arif Kaptan, gerçi 1950 yılında çıkan bir gazetenin sanat ve edebiyat sayfasında yayımlandığını söylüyor ama, gazetenin adını bildirmiyor. Yalnız ilkinin gerçekten Atatürk'ün olduğu, İsmail Habib Sevük'ün bir anısı doğruluyor.¹ *İltifat Gecesi* başlıklı yazısında, Atatürk, Cumhurbaşkanı olduktan sonra, Vali konağında düğün sofrasında, Tuna üzerine okuduğu bir şiiri beğenmiyerek :

'Al eline kalemi kâğıdı, Tuna'yı ben dikte ettireceğim'

demiş ve yazdırmağa başlamış. Doğaştan ve ağır ağır söylediği sözler dizeli sanki birkaçı hele aruza bile uygun, birkaçı da tam, birkaçı ise yarım, özgür ve uyaksızmış (kafiyesiz); yazdırırken de bir ara İsmail Habib'e şöyle demiş :

'Bunların şimdi veznine, kafiyesine falan bakma, onları sen bir şeyle koyacaksın, ben yalnız fikri dikte ettiriyorum... Sen bunu yarın akşama kadar eser yapacaksın!'

İsmail Habib hiç kurtuluş çaresi bulamayınca, 1925 yılında, erkekli kadınlı yirmibeş öğretmenle bir ay kadar Bulgaristan'da inceleme gezisi sırasında Pilevne İskelesinden Rusçuk'a gitmiş ve Tuna boylarında dolaşmış olduğundan, bu anılarından da faydalanarak, "ırmağa vurangüneş ışıklarını altın saçlar ve suların lâcivert su çevrimlerini de mavi gözler" halinde, Tuna'nın göğünde, Gazi'ye sembol olan bir portre halinde tasarlayarak, ondan gelen sözleri, altı üstü besliyerek, 'measuremsi' bir taslak meydana getirmiş. Bu taslağı sonra Faruk Nafiz, Cumhuriyetin onuncu yılında *Anayurd* dergisinde yayımlamış². O zamanlar, bunun ne olduğu açıklanmadığı için, yazı anlaşılmadan kalmış olsa gerek. Gerek taslakta, gerekse, boş bulunmamak için İsmail Habib'in ne olur ne olmaz diye hazırladığı ikinci bir taslakta, Atatürk'ün Vali Konağında dikte ettirdiği esas metinleri de içine alarak (değiştirerek) yalnız onların nesirle nazım arasındaki o orijinal, belirsiz, göklerden iner gibi duygu veren bir eda havasını da koruyarak *Tuna Üstündeki Ses* adı altında bir yazı yazmış. Bu yazı da Ârif Kaptan'ın verdiği şiir de var :

"Gafil! hangi üç asır, hangi on asır?

Tuna yalıları Türk diyarıdır.

Ne vakittenberi diyemem bilmem

Bilinen tarihler bilemez bunu,

¹ İ. Habib (Sevük), *Atatürk İçin*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası 1939.

² *Anayurt*, 16 İkinciteşrin 1933, yıl 1. No. 4, s. 6.

Onun söylenmesi asıl tarihe kaldı.
 Odur söyliycek doğrulukları.
 Dinleyn sesini asıl tarihin:
 İğri tarihi gömüp doğru tarihe gidin!"¹.

Bu şiirin yukarıda Arif Kaptan'ın verdiği şiirle bir benzerliği yok mu? Yalnız ne var ki o şiirde değişik olan dizeler çok daha güçlü. Yalnız ikinci dize de: 'Tuna yalıları' yerine '*Tuna ezelden*' denmiş olması, son dizede de: 'İğri tarihi gömüp' yerine '*Yalan tarihi görüp*' sözü, anlamı çok daha iyi açıklıyor, sonra da karşıtları düşünce bakımından değil, sözcüklerdeki sesli harfler bakımından da simgeleştiriyor. İsmail Habib'in şiirinin yazarı kendisi ise, kendinin dediği gibi de: "Burada yazıya değil, Edebî Şefin aziz nefesinden sinen hâtıratın vecdine bakmalı". Bu bakışla da şiirin aslı, Atatürk'ün Vezneciler'de Mahir Bey'in konağında okuduğu şiir oluyor.

Bu konakta okunan ikinci şiir de Atatürk'ün tarih görüşüne uymaktadır, onda da gene yurtseverlik heyecanı ve yürekten duyuş ile insanlık anlayışı şiirleştirilmiştir. Hepsinin, gerçekten Atatürk'ün olduğuna inandıran bir şey varsa o da konularının hep tarihten alınmış olması ve belli bir tarih görüşünü, yaşanılmış bir tarihin kaynağından yaratılmış olmasıdır. Buna da onun şairlere verdiği öğütler desteklemektedir :

"Şairlerimiz, esaslı kültür sahibi olmalı ve tarihi iyi bilmelidir."²

Yahya Kemal'i de işte, sırf tarih kültürü olduğu için severmiş. Onun tarih kültürü içinde yoğruluşu, Doğu ve Batı kültürünü ve bu kültürlerin temellerini kavramış olmasında imiş. Onun hakkındaki hükmünü de şöyle formüle etmiş :

"Yahya Kemal, geniş tarih kültürünün eserdir."³

Onun sesinden, gerek Fransız şiirlerini, gerekse şairin kendi şiirlerini dinlemekten de zevk duymuş.⁴

Mustafa Kemal'in R o m a n da okuduğunu Corinne'e yazdığı mektuplar anlatıyor. Uzunköprü yolu ile Maydos'dan 20 Temmuz

¹ İsmail Habib (Sevük) : *Atatürk İçin*, 1939, s. 152.

² Âfetinan: *Hâtıralar ve Belgeler*, 1959, s. 276.

³ Âfetinan: *Hâtıralar ve Belgeler*, 1959, s. 276.

⁴ Âfetinan : *Hâtıralar ve Belgeler*, 1959, s. 274.

1915 tarihinde Aziz Madame diye yolladığı Fransızca mektubunda şöyle demektedir :

“Sizin akıllıca öğütlerinizi beklerken günün olayları yüzünden kazandığım sert karakteri yumuşatacak romanlar okumağa ve böylece, ümit ederim ki hayatın hoş ve iyi yanlarını duyacak hale gelmeye karar verdim. -Herkesi büyüleyen sevimli ve nükteli konuşmanızdan en büyük zevki almak benim için imkânsız olmasaydı, aşk duygularından ve kendisiyle pek seyrek düşüncelerimin birleştiği bir insanın hayat görüşünden başka bir şey ilham etmeyen bir romanın tefrikalarını okumak ihtiyacını duymazdım. Ama olan ve bana kısa bir süre içinde bitecek gibi görünmeyen olaylar beni, Hulki Efendi'ye birkaç roman adı vermenizi rica etmek zorunda bırakıyor; gidip satın alabilsin diye.”¹

Halide Edib'e de, romanlarını daha Harp Okulunda okuduğunu kendisi söylemiş.²

Yakup Kadri'nin “Nur Babasını” bildiğini, Üsküdar'da çağırttığı bir şeyhin karşısında, ona; “size ilhâm bu şeytandan mı geldi?” sorusu gösterir.³

Bütün bu eserleri içine alan “E d e b i y a t” kavramı üzerinde Atatürk'ün özel bir düşüncesi de vardı. “Edebiyat”ı şöyle tarif etmişti :

“Söz ve mânayı, yâni insan dimağında yer eden her türlü bilgileri ve insan karakterinin en büyük duygularını, bunları dinleyenleri veya okuyanları çok alâkalı kılacak surette söylemek ve yazmak sanatı . . .”⁴

Burada “çok alâkalı kılacak surette söylemek ve yazmak” dan Atatürk sanatlı biçim vermeği anlamış olsa gerek, çünkü dinleyenleri, okuyanları çeken ancak biçimdir. Biçimsiz bir söz, etkili olamaz. Kendi de sonraları konularını geliştirerek, halkın psikolojisine inerek, düşündüklerini ve duyduklarını ulusuna bir biçim içinde söylemiş değil midir? Büyük “Nutuk başlı başına bir şaheserdir. Hele sonunda *Ey Türk Gençliği* diye başlayan ve *Ey Türk İstikbalinin Evladı* diye biten *Gençliğe Hitabesi* bütün vecizliği ve heyecanı ile bugün de yaşıyor; yaşıyor, çünkü özlü ve biçimlidir, yürekte kopmuş güzel bir parçadır. Onun

¹ P. Safa yayımladı : *Milliyet* Gazetesi, 30 Kasım 1954, s. 3.

² Âfetinan'dan dinledim.

³ Âfetinan'dan dinledim.

⁴ Âfetinan: *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, 1959, s. 272.

bütün söylevlerinde bu özdeyiş, bu heyecanlı güzellik vardır. Herbiri, edebiyatımızda, hitabet sanatı için gösterilecek en güzel örneklerdir. Gençliğin dilinden düşmiyen, gençliğe güç veren ruh, ateş, bunun bir sanat eseri olmasından ileri gelmiyor mu? İleriyi gören, emanetini kendinden sonra aynı inançla korunacağına inanan Atatürk, gençliğe gereken yolu gösteriş tarzı, ulusal edebiyatımızın en güzel örneğini vermiştir :

“*Ey Türk Gençliği !*

Birinci vazifen, Türk İstiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. . .”¹

Nutuk dil devriminden önce yazıldığı için, Namık Kemal edebiyatı etkisinde idi. Atatürk’ü besleyen edebiyat, Namık Kemal edebiyatıydı. Birinci İnönü Savaşı üzerinde konuşulurken de, Türklerin kahramanlığını, düşmanlarının küçüklüğü üzerine söylenen sözlerden sonra, milletin o günlerde, geçmişinde olduğundan çok daha umutlu olduğunu anlatabilmek için, Namık Kemal’in *Vatan Manzumesi*’nden hiç ağızdan bırakmadığı bağlamasını (nakaratını) anlayarak şöyle der:

Namık Kemal demiştir ki :

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini;

Yok mudur kurtaracak bahtı kara mâderini?

İşte bu kürsüden bu Meclisi âlinin reisi sıfatıyla heyet-i âlinize teşkil eden bütün âzanın herbiri namına ve bütün millet namına diyorum ki :

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini

B u l u n u r kurtaracak bahtı kara mâderini.’²

Atatürk’ün asker-şair ruhunu coşturan bu dizelerin ilkinde: ‘dayadı’ yerine ‘dayasın’, ikincisinde de ‘yok mudur’ yerine ‘bulunur’ sözcüklerin geçmesi, şiirde, dünyaya küstüren karamsar hava, yepyeni bir umutla ışıklanır ve mısra, bütününü Mustafa Kemal’in olur.

Ama, dilinin türkçeleşmesi gerektiğine inandıktan sonra Atatürk, düşünceleri uğruna bütün zevk ve alışkanlıklarını bıraktığı gibi, çok sevdiği üslubunu da “içilmiş bir cigara” gibi atıvermiş ; yeni harfler alındıktan sonra da, eski harflerle bir tek sözcük bile yazmamış.³

¹ Büyük Nutkun sonunda.

² Büyük Millet Meclisi, 13 Kânunsani 1337 (13 Ocak 1921), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, I, s. 154.

³ F. R. Atay: *Çankaya*, II. cilt, s. 611.

Dilimizin türkçeleşmesini gerekli bulmuştur Atatürk; çünkü bu ulusun, ana dil olarak iki dili, öz edebiyatı olarak da iki edebiyatı olamazdı. Osmanlıca divan edebiyatını yaratmış, aydın çevrelerin edebiyatı olmuştu. Türkçemiz de, gerçi halkımızın düşüncelerini, duygularını veriyordu ama, mahallî kalmıştı. İkisi arasında bir de mistik-panteist çizgilerle bir dervişler (tekke) edebiyatı duruyordu. Dilimiz öylesine Arapça ve Acemce ile karışmıştı ki, türkçemiz bunlara ancak yardımcı olabiliyordu. Başlıbaşına işlemeğe elverişli görülmediği için de bir türlü gelişmiyordu. Gerçi Selânikte bulunan genç yazarlar, Türk dilini kesin olarak sadeleştirmek, en çok da dilimizdeki yabancı terkip ve kuralları kaldırmak için ulusal bir heyecanla ağırbaşlılıkla ve iddialı bir kımıldanışta bulundular. Başta Ömer Seyfeddin ile Ali Canib, sonra da Ziya Gökalp onlara katılınca, kımıldanış akım halini aldı; adına da 'Yeni Lisan' dediler, 11 Nisan 1911 tarihinde, Selânik'te *Genç Kalemler* dergisinde başlayan bu 'Yeni Lisan' akımı İstanbul'da ve bütün Türkiye edebiyatında çabucak gelişti. Ama 'Yeni Lisan' gerçekten bir 'Yeni Lisan' değildi. Türk edebiyatını uzun yıllardan bu yana böyle bir dil sadeliği içinde çalışan bilgin ve sanatçıların ötedenberi ileri sürdüklerini yalnızca uygulamalarına aktarılıyordu. Bunun için de işte gene de, Arap ve Acem öğeleri devamla Türkçenin bir niteliği olarak kaldı. Biz Arapçaya, Batı ülkelerinde Lâtinceye verilen anlamı vermiş, okullarda hep bu dili öğrenmiş ve öğretmiştik; terimlerimizi Arapçadan almış, Arapçadan çıkarmıştık; düşüncelerimizi duyusharlarımızı da hep Arapın ve Acemin biçimleri içinde veriyorduk. Böylesine karışık bir dille de şüphesiz, öz bir edebiyat doğamazdı. Bunun için işte, her şeyden önce, dilimizden bu yabancı öğeleri atmak ve yerine daha arı sözcükler geçirmek gerekti. Yeni sözcüklerle de deyiş tarzımız haliyle değişecek, yeni tarzda yeni edebiyat doğacaktı. Yalnız Arapça harflerle yazılan bir dilden Arapça sözcükleri atmak imkânsızdı. Bunun için harflerin değişmesi gerekti; yeni harfler bizi ancak eski edebiyattan kurtarabilirdi. Atatürk, yeni harflerin eski edebiyattan kurtaracağına, arı bir yazı dilinin ancak yeni bir edebiyat yaratacağına inanmıştı. Dil ve harf devrimi işte bunun için zorunlu oldu. Amacı, yaşayışımızı Batı anlayışına yöneltmek, Türk toplumunu Avrupa toplumlarının seviyesine çıkarmaktı. Bu seviyede, toplumumuzun meseleleri kendiliğinden değişecek, düşünceleri ve duyusharları yeni biçimler arıyacaktı. Eski hayat ancak yeni bir dille

korunabilir, yeni hayat da yeni bir dille kurulabilirdi: Bunun için işte şöyle dedi :

“Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardanberi kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığımızın âsarına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Buna kat’iyetle eminim”¹

Dil ve harf devrimi işte bunun için gerekti, çünkü :

“Ülkesini, yüksek istikbalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır”²

düşüncesinde idi. Bu inançla, toptan bir davranışla bir sonuca varılmasını sağladı. Amacı, yaşayışımızı Batı anlayışına, yöneltmek Türk toplumunu Avrupa toplumlarının seviyesine çıkarmaktı. Bu seviyede, toplumumuzun sorunları kendiliğinden değişecek, benliğini duyacak, duyuşlarına, düşüncelerine yeni biçimler arıyacaktı. Bunun için de işte bir gün gene şöyle demiş :

“Reisicumhur olmasaydım Maarif Vekili olurum”³

Atatürk’ün bu sözü her halde, gençliği bu yollarda yetiştirmek isteğinden gelmiş olsa gerek. *Gençliğe Hitabe*’sini bitirdikten sonra da şu telkinlerde bulunmuş :

‘Gençliği yetiştiriniz. Onlara ilim ve irfanın müspet fikirlerini veriniz. İstiklâlî aydınlığına onlarla kavuşacaksınız. Hür fikirler tatbik mevkiine geçtiği vakit Türk Milleti yükselecektir.’⁴

Ve sözünü öğretmenlere yöneltti :

“Yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz; yeni nesil sizin eseriniz olacaktır.”⁵

Peki ama, edebiyat öğretimimizde uyandırıcı, yürütücü, işleyici araçlar ne olacaktı? Afet İnan “Hâtıralarında”, Atatürk’ün bu araç-

¹ İstanbul, Sarayburnu Söylevi, 8. VIII. 1928, (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 254).

² Sadri Maksudi’nin ‘Türk Dili İçin’ adlı eserine sunut.

³ Âfetinan’dan dinledim.

⁴ Âfetinan: Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi Hakkında (Üniversiteli Kadınlar Derneği Ankara Şubesi Yayını: 1 (27 Mayıs İhtilâlini Anma Töreni), s. 21.

⁵ Muallimler Birliği Kongresi üyelerine, 25. VII. 1942 (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 174).

lara götürecektir yolda dört noktaya önem verilmesini istediğini saptamış bulunuyor :

1. Türk çocuğunu, doğuştan beraberinde getirdiği yeteneklere göre geliştirmek.
2. İyi korunmuş zekâları açmak.
3. Türk çocuklarının kafalarına müspet ilim ve teknik kavramlarını yalnız nazari olarak değil, pratik alanda araç olarak kullanabileceği gibi birleştirmek.
4. Çocukların yeteneklerini, karakterlerindeki sağlamlıklarını sarsmadan, zorlamadan, olduğu gibi göstermeğe, söylemeğe alıştırmak¹.

Böyle yetişirse eğer Türk çocuğu, konuşurken söyleyiş ve anlatış tarzı, yazarken de deyiş üslûbu ile, kendini dinleyenleri, yazısını okuyanları peşine takar ve Türk ulusuna iletebilir.

Bunun için işte :

*"Çocuklarımız ve gençlerimiz yetişirlerken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile, birliği ile, tearuz eden bilûmum yabancı anasır-
mücadele lüzumunu ve efkârı milliyeyi kemalî istiğrak her mukabil fikre
karşı şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin edilmelidir."*²

Atatürk, edebiyat öğretiminin kaynağını ve amacını böyle açıklarken, sanatın yapıcı gücünden faydalandığı muhakkaktı. Kendi deyişi :

*"Edebiyat, ister nesir, ister nazım şeklinde olsun, tıpkı resim gibi, heykel-
traşlık gibi, bilhassa musiki gibi, güzel sanatlardan sayılalmaktadır."*³

Sanat, onun için yapıcı bir güçtür :

*"Sanat, yaratıcılıkta insanın tabiata tefevvuk etmesidir."*⁴

Bunun için de :

*"Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş olur".*⁵

Bu sözü, İstiklâl Savaşını başaran bir kahraman, yerimizi, uluslararası şerefle sağlayan bir diplomat, ihtiyaçlarımızı derinliğiyle duyup

¹ Âfetinan: *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, 1959, s. 273.

² Maarif Kongresini açarken 16. VII. 1921 (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 17).

³ Âfetinan: *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, s. 272.

⁴ Mehmet Ali Ağakay bu sözüne şahit olmuş.

⁵ Adana esnaflarıyla konuşma, 16. III. 1923 (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, s. 125.)

onları yeni bir dünya görüşü içinde karşılamağa çalışan bir devlet adamı söylüyordu. Hem de dünya görüşünün verimi devrimcilik olduktan, Cumhuriyet kurulduktan sonra Adana'da söyledi bunu.

Bu sözde muhtevanın derinliği sanat biçimi içinde beliriyor, biçimin plâstikliği de düşünceye canlılık veriyor. Burada sanat, insan vücudunun bir damarına benzetilmiş, hayat da vücut olmuştur. Hayat damarlarından biri koparsa eğer, yaşamaz o vücut artık... Sanatı içinde duymasaydı Atatürk, geleceğe uyandırma olan bu düşüncesini doğrudan doğruya söyleyecek, yalnızca: "milletimiz sanatsız kalamaz, kalırsa ölür" diyecekti. O zaman onun ne demek istediği belki daha iyi anlaşılacak, daha kolaylıkla kavranılacaktı ama, etkisi öylesine büyük olmayacak, üzerinde böylesine düşündürmeyecek, sözü veciz olmayacak ve yaşamıyacaktır.

Sözün değeri, yalnızca ne söylendiğinde değil, aynı zamanda nasıl söylendiğindedir. Atatürk, halk önderi olarak yaptıklarıyla tam bir sanatçıydı. Türk dünyasına yepyeni bir çığır açan başarılarının değeri yalnızca ne başardığında değil, aynı zamanda nasıl başardığındadır. Sanatı içinde duymasaydı Atatürk, milletine bütün bu devrimleri yaptıramazdı. Onun yalnız sözlerinde değil, davranışlarında da bir üslûp vardı. Halka etki yapan işte bu üslûp oldu. Güzel Sanat karşısında Türk ulusunun durumunu şöyle deyimlemiştir :

"Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettireyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihi vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir".¹

Bu ne demektir?

Tarihimizde Güzel Sanatların ilk izlerine bakacak olursak, Turfan'da bulunan heykellerin hiç de Eski-Yunan heykellerinden aşağı kalmadığını görürüz.² Selçuk Türklerinin, Harzem Türklerinin, İlhanilerin, Timurilerin Osmanlıların ve Akkoyunlu Türklerinin Mısır'da, Irak'ta, Suriye'de, Anadolu'da, İran'da, Türkistan'da, Hint'de ve Afganistan'da yaptırdıkları camiler, saraylar türbeler, köprüler, ve çeşmelerin, dünyanın en güzel eserleri oldukları artık herkesçe bilinmektedir. Türk masallarıyla halk şiirleri, efsaneler, menkıbeler, üstürelere, ata sözleri, bilmeceler, mâniler, koşmalar, destanlar, ilâhiler, Dede Korkut Kitabı, Âşık Kerem, Şah İsmail, Köroğlu gibi hikâyelerle

¹ 10. Yıl Söylevi, 29. X. 1933 (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 272).

² Bk. Von Le Coq: *Buried Treasures*, s. 76-79.

Cenknameler, Yunus Emre, Kaygusuz, Karacaoğlu, Dertli gibi tekke edebiyatı ve saz şairleri, Karagöz ve Nasreddin Hoca gibi canlı eserler de ilk çağlarda edebiyat alanındaki zenginliğimizi gösterir.

Sanatı sevmeseydi eğer Türk ulusu, bütün bu heykelleri, camileri, sarayları, türbeleri, köprüleri, çeşmeleri yapabilir miydi? Edebiyatını böylesine zenginleştirebilir miydi?

Sevgi, yaratıcılığın kaynağıdır. Sanatçılar, bu kaynağa eğilmedikçe kabiliyetleri ne ölçüde olursa olsun gelişemez, eserleri canlanamaz. Sanatçı olmıyanlar da bu kaynaktan içmedikçe sanat eserlerini benimseyemezler.

Ama sanatı sevebilmek için onu her şeyden önce anlamak, anlamak için de onunla ilgilenmek gerekir. Henüz görmeğe alışmamış, kavramasını öğrenmemiş olan bir insan, sanattan söz açılırsa, ona bilmediği bir dille konuşuluyormuş gibi gelir. Dilini anlamadığımız bir şiir okunursa, biz bu şiiri sevebilir miyiz? Sanat anlaşıldığı zaman ancak yürekleri dolduran, insanlara aşk, ümit ve rüya ilham eden bir varlık olur. Bu varlıkla insan, çevresinin darlığından kurtulur. Küçük-lükleri yener, iç hürriyete kavuşur, devrimler yapar, ülkeler fetheder. Ancak sanatta yükselir insan.

Milletimizin birçok kabiliyetleri arasında güzel sanatlara olan sevgisini de besliyerek geliştirmeye Atatürk millî ülkümüz olarak saymıştır :

*“Bunun içindir ki milletimizin... güzel sanatlara sevgisini... her türlü vasıta ve tedbirlerle besliyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür”.*¹

Çünkü insanlar sanat alanında birbirlerini bulurlar, sanat alanında birbirlerini anlarlar. Müşterek hayatlarına, duyularına ve düşüncelerine bu alanda bir biçim verirler. Uluslar, bu ruh alanında iç hayatlarını birbirlerine tanıtırlar, seviyelerini birbirlerine gösterirler; kültürlerinin üstünlükleri de bu alanda belirir.

Çünkü sanat dış hayatı düzenlemek için çareler aradığı gibi, iç hayatı ölçülü bir biçimde söylemek için de bir araç bulur. Şairin aracı ana dilindeki sözcüklerdir. Ressamınki ise yurdunun renkleri, çizgileri, ışıklarıdır. Mimar ve heykeltarihi de ana toprağının taşlarını, tunçlarını, mermilerini yoğurur. Hepsî ellerindeki malzeme ile bir “dünya” yaratmağa çalışırlar ve bu dünyaya, gerçekleştirmek istedikleri hayal-

¹ Onuncu Yıl Söylevi, 29.X.1933. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 272).

lerindeki düzeni verirler; içinde de görüşlerinin insanını oturturlar ve hepsini nesnel olarak tasvire çalışırlar. İşte onların bu nesnellikleri, eserlerini yurttaşlarına benimsetir. Herkes bu eserlerde kendi ruhundan, kendi düşüncesinden bir parça bulur, hayatlarını bu eserlerde biçim almış görür.

Düşünceler, duygular geçicidir; insan da ölümlü... Uluslar ise tarih boyunca durmadan göçüp gidiyor. Her birinin düşüncesi, duygusu ancak almış oldukları sanat biçimlerinde yaşıyor. Tarihten önceki milletler bile bize eserleriyle varlıklarını duyuruyorlar. İnsanlar, eserlerinde ölümsüz oluyor; uluslar, eserlerinde yaşıyor.

Atatürk'ün hakkı var: Ulusumuzu yaşatacak en önemli temellerden biri sanattır. Eserlerimiz hayat temelini sarsılmaz taşlarıdır. Çünkü :

“Bir millet sanattan ve sanatkârdan mahrumsa tam bir hayata malik olamaz. Böyle bir millet bir ayağı topal, bir kolu çolak, sakat ve alil bir kimse gibidir.”¹

Ruhun her türlü bağlardan kurtulduğu, Cumhuriyet devrinin gerçek devrimciliğinde Atatürk, sanata önem verilmesini istedi :

“Bir millet sanata ehemmiyet vermedikçe büyük bir felâkete mahkûmdur. Birçok unsurlar o felâketin derecesini farketmez. Farkettiği gün de, ne kadar müthiş bir faaliyetle çalışmak lâzım geldiğini tahmin eyleyemez...”²

“Sanatın ehemmiyetini takdir etmeli ve bu takdirin bugünün icabatına göre lâzım gelen vesaitte tevessül ile olacağını anlamalıyız.”³

Bu sözlerini Atatürk gerçi esnafa yönelterek söylemişti, ama görüşleri Güzel Sanatların her bölümü için de bir değer taşıyordu. Böylece Atatürk, Türk sanatının yeni bir ruhla, modern araçlarla gelişmesini istedi. Taassup, canlı resme saldırdığı zaman bile Türk ulusu, Arap harflerinin düz ve kıvrımlı çizgileriyle tanrısal çehreler yaratmasını, tabiatın ince ve canlı bitkileriyle soyut bir biçim dünyası kurmasını, yaradılışın en önemli unsurlarından biri olan su ile de camilerine, evlerine süs vermesini bilmisti. Zevkleri ve buluşları böyle-

¹ Adana, 16. III. 1923 (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 125).

² Adana, 16. III. 1923 (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 126).

³ Adana, 16. III. 1923 (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 127).

sine ince olan Türk sanatçılarının yepyeni bir dünya içinde, dev gücüyle çalışmalarını istemekte Atatürk haklıydı. Bunun için de sanatçılara, sanatçı ruhiyle elini uzattı :

“Sanatkâr, cemiyette uzun ceht ve gayretlerden sonra alnında ışığı ilk his eden insandır” dedi.¹

Böylece sanatçı da, toplum içinde şerefli insanlığını bulmuş, üstün varlığını kazanmıştı.

Bu görüşlerle artık sanatı desteklemek, sanat alanında yeni yollar açmak gerekeceği pek açıktır :

İlk iş olarak, beşyüz yıllık bir tarih yuvası olan Topkapı Sarayı müze haline kondu (1924). Vaktiyle 600.000 metrekare bir alanı kaplayan bu gösterişli saraydan toplu halde kalan 100.000 metrekarelik alanda bulunan, mimarî bakımdan olduğu gibi iç süsleme yönünden de birer üstün eser olan yapılar, kapılarını dünyaya açmıştı. Böylelikle Türk sivil mimarisi geniş ve zengin bir etüd konusu kazanmıştır. Gene sarayın çeşitli köşelerinde, depolarında, birer vesile ile toplanmış onbinlerce eser bulunmuştur. Aynı yılda da Etnoğrafya Müzesini açtırdı Atatürk. Burada da çeşitli sanat bölümlerinde, en çok da bakır ve ağaç oyma işleri bir araya getirilecekti. İki yıl sonra da (1926'da) Konya Âsarı Atika Müzesi açıldı ve Selçuk devrinden başlayarak çeşitli çağlara ait millî sanat eserlerimizden çok değerli parçaları tanıttı.² Ve o yıl, Şanayi Nefise Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisine çevrildi. Mimarlıkla heykelcilik bölümleri düzenlendi. Türk süsleme sanatları okulu kuruldu ve bu okula kız öğrenci de alındı. Bu da bu devreye kadar olanca hızı ile devam edegelmekte olan taassuba vurulan ilk darbe oldu.

Müzeler gibi kitaplıklar da binlerce eseri incelemeğe sunuyordu. Sayısı yüzbinleri geçen beş altı yüzyıllık arşiv belgeleri bölümlenmeğe başlandı. Bu çalışmalar yalnız tarih olaylarını değil, mimarîden başlayarak, sanat alanındaki çeşitli konuları da aydınlatıyordu. Başbakanlık Arşivi de güçlü bir kaynak haline girmişti.

Böylece yurdumuzda, millî sanat eserlerimizi belirtecek müzelerin kurulması ve kaynakların tanıklıkları Cumhuriyet devrinde Atatürk'ün

¹ İ. Ceyhan : *Atatürk'e Ait Hâtıralar*.

² Tahsin Öz : *Atatürk ve Türk Sanatları* (Belleten, 1956, cilt XX, sayı 80, s. 589).

desteği ile olmuş, yerli ve yabancı sanat tarihçilerin Türk sanatlarını İslâm sanatı adı altında incelemelerinden kurtarmıştır¹.

Özel olarak r e s i m konusuna gelince :

Tanzimattan bu yana Türkiye’de resim yapılıyordu, ama, bir müzemiz yoktu. Gelip geçmiş ressamlarımızdan pek azının adları biliniyordu, ama hiç birinin eserlerini tanıımıyorduk. Cumhuriyetin Onuncu yıldönümü için bütün ressamlar seferber edildiler. “Yurt Gezileri” tertip edildi. Bu da plâstik sanatların hayatında önemli yenilikler yarattı : Sanatçı, köşesinden çıktı, hayal dünyasından sıyrıldı, tabiata atıldı, gerçeği gördü. Anadolu’nun kucagında üslûbuna en elverişli gelen konularının en güzelini seçti ve ona gücü ölçüsünde güzel biçimini verdi. Millî Mücadelenin tarihçesini yaşatan büyük çapta tablolar böyle yaratılmıştır. Atatürk, eski, yanan Maarif Vekâleti binasının altında tertiplenen ve “Türk İnkilâp Sergisi” diye adlandırılan bu sergide heyecanını ve memnunluğunu gizlememiş, saatlerce sergide kalıp eserleri birer birer incelemiştir².

Böylelikle Yıllık Plâstik Sanatlar Sergileri Atatürk devrinde kurulmuştu. Prensibi de şu idi: Ressamlar, heykeltraşlar, yıl boyunca çalışarak büyük çapta eserler yapacaklardı. Bu eserlerin en güzelleri devletçe satın alınarak resmî yapılara asılacaktı ve böylece, hâlâ bugün peşinde koştuğumuz : “Resmî yapılarda sanatın “payı” prensibinin gerçekleşmesine ilk adımlar atılmış oldu.

Tanzimat devrinden arta kalan düşüncelerde, Türk aydınınının skolâstik anlayıştan kendisini bir türlü kurtaramayışını uzun zaman gerçekçilikte, hattâ gerçekçiliğin kalkındırıcı etkileriyle ilgisini kesmiş olmasında aramak gerekir. Oysa, beri yanda, Türk ulusunun gerçekler karşısında edindiği etkilerle karşılaşacağı olaylara hâkim olabilecek kabiliyeti var. Bundan ötürü Atatürk, eskimiş Osmanlı düşünüşünden kurtulmanın yolunu halkın kafasındaki gerçekçiliği geliştirmekte bulmuştur. Sanat alanında durumun böyle olduğunu anladığından, her kolda ulusal bir sanat yaratmak ve böylelikle uluslararası bir değere ulaşmak için halkın sanat zevkini yükseltmek gerektiğine inanmıştı. Bunun için resim alanında müzelerin, halkın plâstik sanat eğitimindeki rolünü sezmiş ve 1937 yılı Dolmabahçe Sarayı Veliaht

¹ Tahsin Öz : *Atatürk ve Türk Sanatları* (Belleten, cilt XX, sayı 80 s. 591).

Dairesinin resim ve heykel Müzesine tahsis edilmesini emretmişti.¹ Bu resim ve Heykel Müzesinin kapısının üstünde :

“Atatürk emriyle 1937’de tesis edilmiştir” sözü vardır.

Bir Müzenin bir emirle açılması, belki bugün bizleri hayrete düşürebilir. Ama, şunu da itiraf edelim ki kültür hayatımızda hayırlı başarılar, hep tek kişilerin, ya insanüstü çabaları, ya da aydın devlet adamlarının emirleriyle olmuştur. Atatürk’ün emri olmasaydı, Dolmabahçe Sarayı’nın Velihaht Dairesi gibi geniş ve oldukça elverişli bir yapı bulunamazdı. Müze olsun diye de yeni baştan, belki de günümüze değin yapılamıyacak, hâlâ bina peşinde koşacaktık. Nitekim Ankara’da hâlâ bir galerimiz yoktur.

Nurullah Berk anlatıyor : İstanbul’da, Güzel Sanatlar Akademisine giren hocalar: Burhan Toprak, Cemal Tollu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Sabri Berkel, Halil Dikmen aralarında bir resim ve heykel müzesi açma düşüncesini işliyorlarmış. Yüzyıllık plâstik sanatımızın en seçkin eserleri, ya Dolmabahçe Sarayı’nda, ya eski köşk ve konaklarda, ya da Bakanlıkların rutubetli depolarında. Böylece saraylarda, konaklarda, köşklere, depolarda bekleyen eserler, bir bir toplanarak saraya getirilmiş... XIX. yüzyıl “primitif”lerin Süleyman Seyyid’in, Şeker Ahmed Paşa’nın, Hüseyin Zekâi Paşa’nın, Halil Paşa’nın, Osman Hamdi Paşa’nın, sonra empresyonistlerin, sonunda yeni kuşağın eserleri, tabloları, heykelleri toplanmış, her birine birer salon ayrılmış ve bu müzenin açılışında Atatürk de bulunmuş; bir bir salonları gezmiş, her tablonun, her heykelin önünde uzun uzun durmuş, Müdüründen (o zaman Halil Dikmen’den), Türk resminin başlangıçtan 1937 yılına kadarki değişme ve gelişmelerini öğrenmek istemiş².

Bir devlet adamı, sanatın tekniğinden, özelliklerinden habersiz olabilir. Sanatı kavraması, sevmesi, sanatı toplum içinde kökleştirmek istemesi başka, sanatın teknik ve işçilik özelliklerini bilmesi, akımlarını kavraması başkadır. Atatürk’ün o savaş dolu hayatı içinde, Türk resminin akımlarından habersiz oluşu kadar doğal bir şey olamazdı. Ama onun Müzeyi saatlerce gezip, Müdürün açıklamalarını dikkatle dinlemesi ve Müdürü terletecek ölçüde, sorular sorması, örnek olmuştur. Eseriyle de, yıllardan bu yana karanlıkta kalmış bir

¹ Krş. Âfetinan : *Resim Galerisi (Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler)*, s. 168).

² Nurullah Berk: *Atatürk ve Sanat* (Varlık Dergisi: 1 Kasım 1962, sayı 585, s. 12).

çok değerlerimiz ulusca tanındı ve bize kendi kendimizi anlamak fırsatını verdi. O zamana değin gelip geçmiş birçok ressamımızın eserlerine artık kavuşmuştuk. Eski konakların çatı katlarında örümceklere yuva olmuş nice tablolar, Atatürk'ün bu işaretiyle gün ışığına çıktılar. Tek kişinin malı olmaktan kurtulup, halkın gözleri önüne serildiler. Bütün sanat kuşakları resim müzemizin klâsikleri sayılan birçok değerli Türk ressamını böylece tanımış oldu.

Adana söylevinde Atatürk (1923 yılında), Osmanlı devrinde milletimizin sanattan mahrum olduğunu acınarak söylemiş ve “*asıl milletimiz sanattan mahrumdu*” demişti¹. Bunun nedeni de ortadadır. Çünkü Osmanlı devrinde sanatçılarımız azdı; onlardan bir çoğu da gereken ölçüde sanatlarında usta değillerdi. Bunu da Atatürk itiraftan çekinmemiş ve şöyle demiştir :

“*Artık tarihe karışan Osmanlı Hükümeti, maatteessüf asırlarca yanlış bir zihniyet sahibi oldu; çünkü onlar, sanatı ve sanatkârları kendi milletlerinden yetiştirmiş görmekten zevk almazlardı. Hattâ en şevketli Osmanlı padişahlarından biri, zannedersem Kanunî Sultan Süleyman, askerlerinden bir Türk müslümanın saraçlık sanatına sahip olduğunu görünce fevkalâde meyus müteessir olmuştu. Onların nazarında sanatkârların gayri müslimden olması müreccahtı. Onlar, sanattaki hayat menbalarını başka milletlerin elinde bulundurmanın zararlarını görmüyorlardı.*”²

Atatürk'ün bu sözlerinden tam on beş yıl sonra ancak İstanbul Müzesi açılmıştı (20 Eylül 1937). Kasım ayında da Büyük Millet Meclisinde 5. Dönemin 3. toplanma yılını açarken :

“*İlk resim galerimizi de bu yıl açmış bulunuyoruz*” diyebilmiştir.³

Eski eserlerimizi biraraya topladıktan sonra, koleksiyonlar, XIX. yüzyıl boyunca (hele ikinci yarısından sonra) yurdumuzda değerli sanatçıların yetiştiğini gösterdi. Türk resim çığırı (ekolü), hem de kendine özgü ruhu, rengi, havası ile açıkça görüldü. Gençlik ateşi, megalomanisinin etkisiyle dün inkâr ettiğimiz, küçümsediğimiz eski ustaların eserleri arasında bugün hayran kaldıklarımız bile var. Yalnız şu var ki, Atatürk devrimlerinden önce plâstik sanatlar, birer ser çiçeği gibi, sanki utana utana gelişmişler, tablolar, heykeller meydana

¹ Adana, 16. III. 1923 (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 126).

² Adana, 16. III. 1923 (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 126).

³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s. 402.

çıkamamış. Ressam, saray bahçelerinden yaptığı resminin altına “kulları” diye imzalayarak padişaha sunar, birkaç altın alarak gözden kaybolurmuş, resim de sarayın bir odasına, bir sofasına asılır ve orada unutulup kalırmış. Böylelikle resimlerin toplum ve toplumun kültürü ile ilgisi kesilivermiş. Aslında, bir bakıma da, resim yapmak günahmış da, hele gölgesi yere vuran, heykel yapan, düpedüz cehennemlikmiş.

Bugün bile bizi şaşırtan bir ustalıkla bir ressam olan son halife Abdülmecid’e kadar, Galatasaray sergilerine kadar, plâstik sanatların yazgıları, Türkiye’de bu idi. Sanata toplumun yollarını açan Atatürk devrimleridir. Atatürk’ün kendisidir. Topkapı Sarayı’nın duvarlarını Gentile Bellini’nin freskleriyle süsleyen Fatih Sultan Mehmet¹, Dolmabahçe Sarayı’nın Resim ve Heykel Müzesi’ne tahsisini emreden, Ayasofya’yı bir müze haline koyduran Kemal Atatürk, sosyal büyük-lüklerinde olduğu gibi, sanat sevgilerinde de birleşmişlerdi. Bu iki büyük adam, sanatın toplum içindeki yükseltici rolünü kavramışlardı. Her ikisi de kültür alanında İslâm geleneklerini bir yana atmaktan korkmadılar ve bu cesaretleriyle Ortaçağ karanlıklarından kurtulma çabasında, birkaç adım daha ileri gittiler.

Atatürk, ulusa, ayrı ayrı sanatçı yetiştirmeği yeter bulmuyordu: *“Yalnız şunu söyleyeyim ki, milletlere ferdan sanatkâr yetiştirmek kâfi değildir. İnsanlar ferdî olarak çalışırlarsa muvaffak olamazlar. Çünkü Allah insanları yaratırken onlara öyle bir hacet vermiştir ki, her insan hemcinsi insanlarla çalışmağa mecbur ve mahkûmdur. Bu iştirak faaliyeti âdeta bir ihtiyacı ilâhî olunca, maksatları birleştirmenin nasıl zaruret olduğunu kolayca anlarız. İlk hakikat olarak anlarız ki, herhangi sanatta emniyetle terakki arzu edilirse aynı meslek ve sanatta bulunan insanların mütesanît bir şekil altına girmesi lâzımdır.”*²

Bununla Atatürk, insanların sanatta da güvenle ilerlemek istediler mi, aynı meslek ve sanattan olanlar bir araya gelsinler ve uygun bir biçim altında toplansınlar demek istiyordu. Bunun için de sanatçıların kendi sanatları içinde birer biçim almaları, birlikler, dernekler kurmalarını Atatürk de hoş karşılamıştı. Dernekler ve birlikler sonra

¹ L. Thuasne : *Gentile Bellini et Sultan Mohammed*, II, s. 46.

² Adana, 16. III. 1923 (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 126).

sergilerini açtılar. Avrupa'ya da güzel sanatlar alanında kültürlerini geliştirmek ve yeni teknik yolları öğrenmek üzere öğrenci gönderildi.

Türkiyede h e y k e l sanatının doğuşunu da gene Atatürk'e borçluyuz. Yurdumuza yalnız 'heykel' kavramı girsin diye yabancıların yaptıkları kendi heykellerini hoş karşılıyordu; çünkü ancak O'nun heykeli bu güç kavramı yurda sokabilecekti; sağlığında yapılan heykellerine de sırf bunun için razı olmuştur. Mithat Cemal Kuntay'ın, Taksim'deki heykelini yapan Kanonika'ya bir şiir yazdığını öğrenince gülmüş ve '*ne istedin ondan?*' diye sormuş. Mithat Cemal Kuntay da: '*Sizi istedim Paşam*' deyince: '*Öyle ise şiirini oku dinleyeyim*' demiş¹ Şiir şu :

Elbette bilirsin O'nu herkes gibi kimdir,
Lâkin O'nu sen anlatamazsın O, bizimdir.

Bilmem ki bu ellerle O, temsil edilir mi?
Her neyse... nedir malzemen taş mı, demir mi?

Mermerse eğer cansız olan rengine nûr at,
Yok, tunç ise bünyanı avuçlarla alev kat.

Yıldızları mezcet gece renginde demirse,
Yansın içi, nisyan O'nu, hâşa, kemirirse.

Yıldızlar, alev oklu fecirler avucunda,
Bir meş'ale olsun kürenin binbir ucunda!

Nabzındaki kan taştaki nabzına da vursun,
Gökten iniyormuş uçuyormuş gibi dursun!

Hayretle bakıp seçmeliyim kol mu kanat mı?
Dinlendiği bir dal mı cihan, bindiği at mı?

Sırtında tutuşsun da, uçsun da şafaklar,
Tarihe 'benimdir' diye bassın o ayaklar.

Hür başların ikbali biriksin de başında,
Kurtardığı bayrak alev olsun bakışında.

İnsan boyu olsun fakat eflâke sürünsün,
Göğsünde de bir milletin ebâdı görünsün.

Dağ parçalarından da mehip olsun omuzlar
Sırtında bütün mâmelekim var, vatanım var.

Bu şiir, bütünüyle Atatürk'ün istediği yaratıcılığı, kendi kişiliğiyle de uyarılmış olsa, bütün derinliğiyle anlatıyordu: Türk'ün, Türk ruhun-

¹ K. Arıburun: *Atatürk - Anekdötler-Anılar*, Ankara 1960, s. 194.

dan, Türk duyuşuyla, Türk'ü yaşatması. Bunun için de işte Türk Tarih Kurumu'na '*Sinan'ın heykelini yapınız!*' diye 2. VIII. 1935 tarihinde verdiği yazılı emir, başlı başına bu görüşün deyimidir.¹ Unutulmaktan korumak için yalnız bir devlet adamının değil, yalnız siyasî ve askerî çağlarda yetişmiş tarihsel büyüklerin değil; O, bir Fatih'in, bir Kanunî Süleyman'ın, bir Barbaros Hayreddin'in heykellerinin arasında, başta Mimar Koca Sinan'ın heykelinin yapılması için emir vermesi, Güzel Sanatlar alanındaki görüşlerinin şümülü içinde yer alır. Sonraları Türk İnkilâbını sembolize eden Atatürk adına dikilen ve Türk heykeltraşlarına yaptırılan heykeller, heykeltraşlığımızın da varlığını ispat etmiş, açılan 'Türk Heykeltraşlar Sergileri' bu alandaki gücümüzü göstermiştir.²

Atatürk, özel olarak m ü z i k sanatıyla de çok ilgilendi. Bunun nedenini kendisi söylemiş bulunuyor :

*'Montesquieu'nün 'bir milletin musikideki meyline ehemmiyet verilmezse, o milleti ilerletmek mümkün olamaz' sözünü okudum, tasdik ederim. Bunun için musikiye pek çok itina göstermekte olduğumu görüyorsunuz.'*³

Bu söz Montesquieu'de şöyle :

*'Platon ne craint point de dire que l'on ne peut faire de changement dans la musique, qui n'en soit un dans la constitution de l'Estat.'*⁴

Türkçesi :

*'Eflatun müzikte yapılacak en küçük bir değişikliğin Devletin yapısında da değişiklik yapılmasını gerektireceğini söylemekten çekinmiyor.'*⁵

Atatürk, devlette 'değişiklik' yapmıştı. Şimdi sıra müziğe gelmişti. Müziğe de önem verilmesini gerektiren bu düşünceyi benimsediğini ve uygulamak gerektiğini görmüştü. İzmir Kız Öğretmen Okulunda, öğrencilerle yaptığı bir konuşmada : 'Hayatta musiki lâzım mıdır?' sorusunu kendisi şöyle cevaplandırmıştır :

¹ Türk Tarih Kurumu Arşivinde.

² Nurullah Berk: *Türk Heykeltraşları* (Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatından, İstanbul 1937).

³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, s. 89.

⁴ Montesquieu: *'De l'Esprit des lois'* Livre IV. Chapitre 8.

⁵ Fehmi Baldaş çevirisi, Montesquieu: *Kanunların Ruhu*, M. E. B. Dünya Edebiyatından Tercümeler, Fransız Klâsikleri : 223, s. 106.

‘Hayatta musiki lâzım değildir. Çünkü hayat musikidir. Musiki ile alâkası olmayı mahlukat insan değildirler. Eğer mevzuubahs olan hayat insan hayatı ise musiki behemehal vardır. Musikisiz hayat zaten mevcut olamaz. Musiki hayatın neşesi, ruhu, süruru ve herşeyidir. Yalnız musikinin nevi şayanı mütaleadır.’¹

Batılılar, doğu müziği derken, Türk müziğini de içine alırlar ve bunun kulaklarına hoş gelmediğini, anlıyamadıkları tek sanatın bu müzik olduğunu söylerler. Atatürk, bu düşüncüyü şiddetle reddetmiş ve Doğu müziğinin Türk müziği olmadığını söylemiştir :

‘Bunlar hep Bizans’tan kalma şeylerdir. Bizim hakiki musikimiz Anadolu halkında işitilebilir.’²

Batı müziği, bugünkü seviyesine ulaşmak için aşağı yukarı dört yüzyıl kadar bir zaman harcamıştı. Bizim halk sanatımızın da bu seviyeye gelebilmesi için bu kadar beklemek Atatürk’e çok geldi ve

‘Bizim bu kadar zaman beklemeye vaktimiz yoktur. Bunun için, Garp musikisini almakta olduğumuzu görüyorsunuz’ dedi.³

Atatürk, bunları, ölümünden birkaç yıl önce huzuruna kabul ettiği ünlü biyograf Emil Ludwig’e söylemişti.³ Amacı, modern bir devlet kurmaktır. Bunun için de bütün köhne sistemlerden sıyrılmak gerekiyordu.

Atatürk’ün çabası, Ortaçağdan kurtulmanın yollarını aramak oldu. Eski müziği Batı müziğine üstün çıkarmağa çalışanların bir ufak gerçeği ayırmadıklarını söyleyerek düşündüklerini B. Kemal Ünal’a şöyle not ettirmiş :

“Bütün bu ihya ameliyesinde ele alınan musiki parçaları, Türklerin herhangi bir âyinde, şenlikte, bütün maddi ve hissi kabiliyetlerini yüksek derecede kullanarak oynamalarına yarayan nağmelerdir. Bu fasıldan olan musikiyi bugünün dans parçaları gibi saymakta hata yoktur. Ancak bugünkü Türk kafası, musikiyi düşündüğü zaman, yalnız basit ve geçici heyecan verecek musiki aramıyor. Musiki dendiği zaman yüksek duygularımızın, hayat ve hatıralarımızın ifadesini bulan bir musiki murad ediyoruz.”⁴

¹ Hâkimiyet-i Milliye, 15.X.1925 (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 235).

² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, III, s. 89.

³ Ayın Tarihi 1930, cilt 22, sayı 73, s. 6054-55.

⁴ B. Kemal Ünal: *Musikiye Ait Bir Not*, Ulus, 10 Senteşrin 1939.

X. Yıl kutlanmasından 5 gün önce de Musiki Muallim Mektebine giderek, öğrencilerin bulunduğu odaya girmiş ve onlara şöyle demiş :

*“Çocuklarım, şimdi size bir mısra söyleyeceğim. Bunun gerisini beraberce yazacağız. Meydana çıkan güfteyi hemen besteleyip bana söyleyeceksiniz.”*¹

Küçük masanın başına geçerek, sonraları, Ankara Kız Lisesi edebiyat öğretmeni olan Celâl Emren’le birlikte öğrenciler de yerlerini aldıktan sonra Atatürk’ün söylediklerini Kâzım Nami Duru’nun oğlu Mübaccel not etmiş :

*“Büyük karakterli Türk, çalışır yorulmazsın.”*²

Arkasını öğrenciler getireceklerdi. Hepsi birşeyler söylemişler. Atatürk beğenmemiş ve Celâl Bey’e dönmüş, Celâl Bey, kendi anlattığına göre, bir esinle (ilhamla): *“Zekân cihandan büyük”* demiş. Bu cümle Atatürk’ün çok hoşuna gitmiş ve sonunu getirmiş:

“Müspet ilme bağlısın.”

Üçüncü dizeyi yazdırırken gene tartışmalar olmuş. Atatürk’ün aklından geçenleri öğrenciler anlamıyor ve onun istediği dizeleri yazamıyorlarmış. Ama Celâl Bey’e bir daha sormamış ve daha çok, hem de yarım saat kadar, öğrencilerle tartışmış. Sonunda şiir, o yarım cümleyi dikkate almazsak, Atatürk’ün olan şu aşağıdaki dizeler ortaya çıkmış :

“Büyük karakterli Türk, çalışır yorulmazsın.

Zekân cihandan büyük, müspet ilme bağlısın.

Güzel sanat sevgisi, yüreğine atestir

*Türk’ün büyük ülkesü, bu dünyaya güneştir.”*³

Burada da gene Atatürk’ün şairliği, şairliğinin de niteliği açıkça beliriyor : O, gençlerden, sanat alanında yalnızca teşvik için örnek olmak ve yaratıcılıklarının kaynağını, kendi tarihlerinden, kendi edebiyatlarından almalarını, yabancı konular ele alsalar bile kendi benlikleriyle işlemelerini istemiştir.

Atatürk, Türklerin de bugün musikiden, başka ulusların istedikleri hizmeti beklediğini anlatmış, klâsik Osmanlı müziğini ihyaya çalışanların çok dikkatli bulunmaları gerektiğine işaret ederek şöyle demiştir :

¹ B. Kemal Ünal: *Musikiye Ait Bir Not*, Ulus, 10 Senteşrin 1939.

² B. Kemal Ünal: *Musikiye Ait Bir Not*, Ulus, 10 Senteşrin 1939.

³ B. K. Ünal: *Musikiye Ait Bir Not*, Ulus, 10 Senteşrin 1939,

*“Biz, bir Türk bestesini dinlediğimiz zaman, ondan geçmişin intibah bırakması lâzımgelen hikâyesini kalbimize giren oklar gibi duymak isteriz. Acı olsun tatlı olsun biz bir beste dinlerken ve farkında olmaksızın hislerimiz inceler olduğunu duymak isteriz.”*¹

Müzik yapacaklardan istediğini de şöyle söylemiştir :

*“Musikiden beklediğimizin maddî, fikrî ve hissî uyanıklık ve çevikliğin takviyesi olduğuna şüphe yoktur. Yeni şairlerimizden, ediplerimizden ve bilhassa ses sanatkârlarımızdan istediğimiz ve aradığımız budur.”*²

Atatürk doğu müziğiyle yetişmişti ve eski müziği dinlemekten çok hoşlanırmış. Alaturka saz çalarken, çoğu zaman kendileri de şarkılara katılır, ama peşrevinden başlayarak saz semaisine dek bütün kural-lariyle dinlemeğe tahammül edemezmiş. Yarı yerde faslı kestirir, aynı makamdan olsun olmasın, kendi sevdiği şarkılara başlatırmış.

Sarayburnu’nda, bir gece *“güzel bir tesadüf eseri olarak Şark’ın en mümtaz iki musiki heyetini”* dinledikten sonra³, yaptığı bir görüşmede, duyularına uymayıp, devrimin ruhunu ve ulusun gelecek günlerini düşünerek eskiyi bırakıp yeni yola katılmanın zorunluğunu duyarak *“alaturka musiki”* üzerinde şöyle demiştir :

*“Fakat benim Türk hissiyatı üzerindeki müşahedem şudur ki, artık bu musiki, bu basit musiki, Türkün çok münkesif ruh ve hissini tatmine kâfi gelmez. Şimdi karşıda medenî dünyanın musikisi de işitildi. Bu ana kadar Şark musikisi denilen terennümler karşısında kansız gibi görünen halk, derhal harekete ve faaliyete geçti. Hepsini oynuyor ve şen şatırdırlar tabiatın icabatını yapıyorlar. Bu pek tabiidir. Hakikaten Türk, fitraten şen, şatırdır. Eğer onun bu güzel huyu bir zaman için fark olunmamışsa, kendinin kusuru değildir. Kusurlu hareketlerin acı, felâketli neticeleri vardır. Bunun fâriki olmamak kabahatti.”*⁴

Ve işte onun müzik görüşündeki büyüklük de buradan geliyordu : Doğu müziğini sevdiği ve değerlendirmesini bildiği halde Batı müziğine yönelmesi. Doğu ülkeleri arasında nasıl bir özelliğimiz olmuşsa, şimdi de biz, bu özelliğimizi Batı ülkeleri arasında aramalıyız. Artık

¹ B. K. Ünal: *Musikiye Ait Bir Not*, Ulus, 10 Senteşrin 1939.

² B. Kemal Ünal : *Musikiye Ait Bir Not*, Ulus, 10 Senteşrin 1939.

³ Sahneye birinci olarak Arap mugannilerinden Müniretül Mehdiye çıkmış ve sanatında başarılı imiş. (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 254).

⁴ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 255.

Doğu dünyası içinde değil, Batı dünyası içinde kendimizi bulmamızı, bundan böyle de Doğulular arasında eşlik ve andırırlarımızı Batılılar arasındaki eşlik ve andırırlarla değıştirmemizi istiyordu.

Çünkü :

“Bugün dinlenilmeğe yöneltlen musiki, yüz ağartacak değerde olmaktan çok uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz.”¹

Atatürk'ün en büyük isteklerinden biri, Türk müziğini canlandırmak oldu. Bunun için de Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarından bu yana, Ankara'da halkın duygularını bu yüksek sanat zevkine hazırlamak amacıyla yanlış olarak “alafranga müzik” adını verdiğimiz büyük insanlık müziğine içten bir ilgi gösterdi. Çağının orkestrası pek güçlü olmadığı halde, her hafta verdirdiği konserlerde, uluslararası müzik üstadlarının eserlerinden birçok parçalar, iyi kötü halkın kulaklarına duyurulmasını sağladı. Atatürk, bu müzik kımıldanışını kendisine tez olarak almış ve onu kesin usullerle yürütebilmek için kendisi bizim saz müziğini sevdiği halde, susturmağa kalkmıştı. Radyolardan da birara kaldırttı ama, sonradan bu tedbirde ısrar etmedi, çünkü bu müzikle o müzik arasında hiçbir ilgi olmadığını anlamıştı. Bununla da onun iki yansıca halinde halkın kulak anlayışını bulandırmıyacağına inanmıştı. Nitekim bu iki çeşit müzik, batı ülkelerinde de yanyana ve ayrı ayrı yaşamakta, halkın duygululuğu ile tartışmaya asla yer vermemektedir. Her ulusun kendi folklorundan kalma bir saz müziği vardır. Bunun yanında da lirik ve dramatik müzik yer almaktadır. Birinin yürüdüğü yol, ötekinin yürüdüğü yol ile çatışmaz. Çok kez de lirik ve dramatik müziğin saz müziğinden faydalandığı bile olur. Ona millî melodileri veren kaynakların en zengini, en gürü bu saz müziğidir. Teknikte ve enstrümantasyonda bir olan bütün batı müziklerinin birbirinden ayrı ulusal nitelikleri olmasını sağlayan nedenlerden biri de budur.

Atatürk 1934 yılı Büyük Millet Meclisi'nin açılışında da müziğin nasıl işlenmesi gerektiğine işaret etmekte ve böylece bu sanata karşı ilgisıyla, bu sanat hakkındaki bilgisini ortaya koymaktadır :

“Arkadaşlar, güzel sanatların hepsinde ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğini bilirim. Bu yapılmaktadır. Ancak, bundan en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bir ulusun

¹ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, III, s. 363.

yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği olabilmesi, kavriyabilmesidir. Bugün dinlenen musiki yüz ağartacak değerden uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak bu gözeyde Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini bulabilir.”¹

Açış söylevinin bu parçası, aynı zamanda Musiki Muallim Mektebinin yeni bir teşkilâta yönelmesi nedenini ve Konservatuvar tarihinin bu dönüm noktasını aydınlatıyor.

Bir yıl sonra da (1935) şöyle demiştir :

“Ulusal musikimizi, modern teknik içinde yükseltme çalışmalarına bu yıl daha çok emek verilecektir.”²

Gerçekten de büyük bir emekle Avrupa kıt’ası üzerinde, ulustan ulusa, iklimden iklime değişen sesler, bizi ahenk ve melodi zenginliği karşısında bulundurdu. Bir yanda Beethoven’i, öte yanda da Puccini’yi, Çaykowski’yi dinledik; bu Alman, bu İtalyan, bu Rus müziği dedik ve Adnan Saygun’un *Yunus Emre* ve Nevid Kodallı’nın *Atatürk* oratoryaları bu düşünüşün verimleri oldu. Bir İdil Biret’in, bir Suna Kan’ın piyano ve keman resitallerini de bütün Avrupa duydu.

Bizde bir o p e r a n ı n kurulması da gene Atatürk’ün en büyük isteklerinden biriydi. Gerçi İstanbul’da, Avrupa truplarının verdikleri misafir oyunları bir köşeye koyulursa, 1840 yılından bu yana, devamlı bir opera sahnesi vardı, ama öz değildi. Atatürk’e, bu öz yaratıcılığa teşvik için güzel bir fırsat çıktı. İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye’ye gelecekti. Bu vesileyle Atatürk, ilk kez olarak opera tarzında orijinal bir Türk eserinin sahneye konmasını düşünmüş, bu işi de o zaman yeni Avrupa’dan dönen bestecimiz Ahmet Adnan Saygun’a havale etmiş, Adnan Saygun’un *Özsoy* adlı ilk küçük operası işte böyle bir teşvikle yazılmıştı. İran Şahı huzurunda temsil edilirken, biraz da kendi eseri sayılan bu Avrupalı anlayışında ilk Türk operasının, misafirin üzerinde bıraktığı güzel etkiyi görmekten sonderece

¹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, I, s. 378.

² *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, I, s. 385.

memnunluk duymuş¹. Bir Leylâ Genç'er'in, bir Ferhat Onat'ın Avrupa sahnelerinde Türk opera artistleri olarak oynayabilmeleri hep bu teşviklerin eseridir. Adnan Saygun'un *Kerem ile Aslı*'sı, Sabahattin Kalender'in *Nasrettin Hoca*'sı da hep bu teşviklerden doğmuştur.

Çok karakteristiktir ki, opera, modern tiyatro kurulurken de tamamıyla önde idi. Ankara'da, bir tiyatro ve rejisörlük okulu ile bağlı bir Konservatuvara çağrılan Rejisör Carl Ebert, 1947 yılına dek operaları sahneye koyma bakımından, en iyi başarılarını verdi. Ama, ikinci Dünya Savaşının ortasında büyük bir ciddiyetle işlenmiş olan *Antigone* ve *Kıral Oidipus* temsilleri öyle bir etki bıraktı ki, Avrupa ruhunun, Doğunun içe kapatan islâm havası içinde büyümüş olan bir Türk için, en çok güç olduğu yerde de duyurmağa çalışıyordu. Burada, trajedinin köklerine inilmişti.

Muhakkak olan bir şey varsa, Türk tiyatrosuna yeni tohumlar Atatürk devrinde, Konservatuvarın açılmasıyla atıldı. Gerçi ondan önce bir tiyatromuz yok değildi, ama hayatı bunun çok kahrılı geçti. Zaman zaman istipdadın hışmına uğruyor, aktörleri dağılıyor, yazarları sürülüyor ve bir gecede, yıkılıveriyordu. Sonra gene zaman oluyor, kendi kendine diriliyor, dilsiz, düzensiz, dekorsuz, hattâ kadınsız, sırf yaşamak kaygısıyla sürünüyordu. Onun bu karanlık devirde bir koruyucusu olmadı. Bunun için de hep zan altında kaldı. Ruh özgürlüğü isteyen bir sanat, istibdat devrinde yaşamadı. Meşrutiyet devrinde de, bu alanda, hevesliler gün ışığına çıktıkları halde dağıldılar. Dağılmasaydılar gene de, bir şey yapamıyacaklardı; çünkü hürriyet gerçi vardı ama, kadın henüz esaretten kurtulamamıştı. Onun kap-kara peçesinin altında hapsolunan yüzünü görmek, sesini işitmek "namahrem"e haramdı. Atatürk Cumhuriyeti, işte, bu köhne düşünceleri yıktı ve yepyeni bir hayat alanı açtı. Aydın Türk kadını, pürüzsüz söyleyişi ve tertemiz sesiyle sahneye çıktığı anda, Türk tiyatrosu gerçek varlığını ortaya koydu.

1930 yılının Nisan ayında, İstanbul Darülbeydâyi artistleri Yeni Türk Ocağı tiyatrosunu açmak üzere Ankara'ya gelmişler, temsiller veriyorlar. Repertuvarlarında *Hamlet*, *Mürâî*, *Muhayyel Hasta* gibi klâsiklerle Alman, Fransız modern piyesler var. Atatürk, bu oyunları

¹ Bk. A. Kaptan : *Atatürk ve Sanat*, Türk Dili, 1 Kasım 1955, cilt V, sayı 50, s. 78.

seyrettikten sonra, Muhsin Ertuğrul başta olmak üzere bütün artistleri Marmara köşkü'ne çağırır ve onlara şu sözleri söyler :

*'Siz, benim tâ ateşemiliterlik çağımdan beri memleketimizde görmeyi candan özlediğim bir hayali gerçekleştirdiniz. Böylesine birbirine bağlı bir sanat topluluğunu kendi imkânlarınızla hazırlayıp bize getirdiniz, gösterdiniz.'*¹

dedikten ve Türk Tiyatro Sanatçıları için çömertçe dağıttığı binbir övgüden sonra, sözlerini çevresindekilere yönelterek şöyle bitirmiş :

*'Efendiler.. Hepiniz mebus olabilirsiniz, vekil olabilirsiniz, hattâ Reisicumhur olabilirsiniz. Fakat sanatkâr olamazsınız. Hayatlarını büyük bir sanata vakfeden bu çocukları sevelim!'*²

Bunu söylemekle de, sanatın, edimsel, yalnız çalışmakla elde edilmediğini, büyük sanatçı, kişiliğini kazanmak için sanatçı olarak doğmak gerektiğini anlatmak istemiştir. Onun bu anlatış tarzı, ve bu tarz ile beliren tiyatro ilgisi, bugünkü düzeye ulaşan tiyatromuz için çok teşvik edici olmuştur. Konuşmalarının birinde de şöyle demiş:

*"Hayatta herkes bir aktördür."*³

Bununla da herkesin, kendi hayatını kendisi yaşadığını söylemek istemiş olacak. Atatürk'ün bu sözü de, tiyatro sanatına gösterdiği sevgi kadar, bu yolda sanat gücünün hayattaki gereğini belirtiyor.

Bir tiyatro eseri bile yazmak istediğini Meslektaşım Âfet İnan'dan dinledim. Konu : Timur. Onun Ankara'ya gelişi ve Yıldırım Bayezid ile karşılaşması. Bunun için de Âfet Hanımla birlikte meydan muharebelerinin yapıldığı yerleri keşif için geziye çıkarak bu tarihî yerlerde incelemeler bile yapmış. Önce telsizlerin bulunduğu yerleri gezmişler, Atatürk'ün *"burada bu meydan muhaberesi yapılmaz"* sözü üzerine, Çubuk ovasına, Esenboğa'ya gitmişler ve *"burada olabilir işte"* deyince⁴ olayları burada düşünmüşler. Kişiler belirtildikten sonra da, Âfet İnan'a yazdırmağa başlamış. Hep Timur'u, öteki kişileri de gene Timur'un ağzından konuşturmuş. Bu böyle olmaz, can sıkar, bir az da ötekiler konuşsun denince, Atatürk, *"Timur varken başkaları konuşamaz"* demiş. Bu da onun, tiyatro eserlerini, dramatik anlayıştan

¹ Muhsin Ertuğrul: *Bir Dönüm Gecesi*, Cumhuriyet, 14 Nisan 1963.

² Muhsin Ertuğrul: *Bir Dönüm Gecesi*, Cumhuriyet, 14 Nisan 1963.

³ Âfetinan'dan dinledim.

⁴ Âfetinan'dan dinledim.

çok, tarih görüşünden gelen bir epik kavrayışa dayandığını ve tarihi yalnız okumak, ya da okutmakla yetinilmeyip, sahnede de canlandırılmasını istediğini gösteriyor; çünkü olaylar ve bu olayların içindeki kişiler, sahnede olduğu kadar hiçbir yerde, insana daha çok etki yapamaz. Ne yazık ki metin elde değil. Günün birinde ortaya çıkarsa, bu alandaki görüşleri ve işleyiş tarzı üzerinde daha çok durulabilir. Ama önemli olan onun bu yoldaki teşvikleridir.

Faruk Nafiz Çamlıbel'in tarihi bir konuyu işleyen manzum piyesi : 'Akın', ilk kez olarak İstanbul'da oynandığı zaman çok hoşuna gitmiş ve sanatçıları en güzel sözlerle kutlamış,¹ gençleri bu alanda da yetiştirmek üzere, Avrupa'ya gönderilmeleri için hükümetin dikkatini çekmiştir. Bunların arasında "Görmeğe Geldim" başlıklı ve güçlü bir şiiriyle Atatürk'ün sevgisini kazanmış olan Behçet Kemal Çağlar kültür ve tarih bilgisini arttırmak ve ileride tarihî piyesler de yazabilmek için İngiltere'ye gönderilmişti. Giderken de ona "iyi tarih bilersen iyi piyes yazarısın" demiş Atatürk.² Amacı : Bu alanda da Batı anlayışında humanist bir yaratıcılığa yönelmektir. Behçet Kemal Çağlar'ın *Timurlenk*'i, Aka Gündüz'ün *Mavi Yıldırım*'ı, Selâhattin Batu'nun "Oğuzata" sı ve "Güzel Helana" sı, Orhan Asena'nın "Gilgamış" ı ve "Hürrem Sultan" ı, Celâl Esad Arseven'le Salâh Cimcoz'un "Üçüncü Selim"i, Haldun Taner'in Baltacı Mehmet Paşa üstüne kaynak tartışmaları eytişimini (dialektiğini) ele alan "Lütfen Dokunmayın" adlı sahne eserleri, hep bu görüşün, yurdumuzda kök tutmağa başlıyan yeni insancıl Batı anlayışının verimleridir.

Sanatımızın kalkınması için, Atatürk, devletin yardımını gerekli bulmuştur :

"Güzel Sanatların her şubesi için kamutayın göstereceği alâka ve emek, milletin insanî ve medenî hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir."³

Her yıl da, Büyük Millet Meclisi açılış nutuklarında, Güzel Sanatlardan, devlet adamı olarak söz açmış ve "Güzel Sanatları geliştireceğiz" demiştir; çünkü Güzel Sanatlar gelişmezse, kısır kalır toplum.

¹ Lütfi Ay: *Atatürk ve Tiyatro*, Ulus, 10 Kasım 1947, s. 6.

² Âfetan'dan dinledim.

³ Yıl 1936. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III. s. 373.

Güzel Sanatları yurttta kökleştiren onun bu nutukları oldu. Sanattan söz açması, etrafındakilere ilgi ve sevgi aşıladı ve onları uyandırdı.

Cahit Külebi'nin şiiri :

“Sana borçluyuz tâ derinden;
Çünkü yardımuzu sen kurtardın !
Hasta, yorgun düşmüştük,
Yaralarımızı iyice sardın.
Yiğittin, inanç doluydun, yapıcıydın,
Sanatkârdın, denizler kadar engin;
Kimsenin görmediğini görürdü
Sevgiyle bakan gözlerin.”¹

Yeni şairlerimizin yazdıkları şiirler, yeni ressamlarımızın yaptıkları resimler, heykelticilerimizin diktikleri heykeller, yeni mimarlarımızın da kurdukları anıtlar, henüz daha dünya çapında ölçülerini bulamamışlarsa da, yeni bir Türk sanatının varlığını ortaya koymağa çalışmışlardır, hâlâ da çalışmaktadırlar.

Bütün bu araştırmaların sonucu bizi şu gerçeğe ulaştırdı : Atatürk'ün edebiyat ve sanat anlayışının kökleri geçmişimizde, tarihimizde, benliğimizde, verimleri de geleceğimizdedir.

¹ Cahit Külebi'nin *Atatürk Kurtuluş Savaşı'ndan*.

ATATÜRK HAKKINDA ŞİİRLER (1915- 1938) BUNLARIN TARİH VE EDEBİYAT BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

FEVZİYE A. TANSEL

Türk edebiyatının yeni devirleri üzerinde çalışanlar için, henüz ciddi olarak işlenmemiş, ele alınması gerekli konulardan biri de Atatürk hakkında yazılmış olan eserlerdir. Hâtıra, Roman, Hikâye ve başkaca nevi'lerde kilerden daha çok şiirlerde ondan bahsedildiği gibi, yine muhtelif nev'ilerde ona ayrılmış eserlerimiz de vardır.

Elimizde, Atatürk hakkında yazılanları içine alan başlıca altı bibliyografya bulunmaktadır; 1941 - 74 yılları arasında yayımlanan bu eserlerden ba'zılarında yer-yer, ba'zılarında ayrı bir bölüm hâlinde onun için yazılmış şiirlerin künyeleri verilmiştir.

Mustafa Kemal için halk ve aydın sınıf şâirlerimizin söyledikleri, yazdıkları şiirlerin çokluğu, bunlardan seçilmiş, daha doğrusu derlenmiş örnekleri içine alan, sayıca yüzü aşan antolojinin yayımlanmasına yol açmıştır. Bunlar, Muallim Şerif Mikâil Gürfiliz'in *Ata'ya Gözyaşları* adlı 1938'de basılan, dergi ve gazetelerden derlenmiş kırksekiz şiiri içine alan antolojisinden sonra, 1959'a kadar bu nevi'de neşredilen eserler sayıca çok olmadığı gibi, az-çok emek de verilerek hazırlanmıştır. N. Sâmî Özerdim'in *10 Kasım - 31 Aralık, 1938 Günlerinde Türk Basınında Atatürk için Yazılmış Yazıların Bibliyografyası* 1958'de; Muzaffer Gökman'ın *Atatürk ve Devrimler Bibliyografyası*'nın 1957 - 74 yıllarında muhtelif basımları dolayısıyla hakkındaki şiirleri içine alan antolojiler yalnız sayıca değil, sayfa ade-di bakımından da artmağa başlamıştır. Bunların çoğu, bu nevi'de daha önce yayımlanmış antolojilerdeki şiirlerin aktarılmasıyla, sözünü ettiğimiz bibliyografyalardan faydalanılarak yapılmış eklemelerle meydana getirilmiştir; bu yüzden, bir kısmındaki şiirlerin yarından çoğunun *Ağıt'lar* olduğu görülür. Kolayca hazırlanıveren, sürümü de yolunda giden böyle eserlerin birleşik yanlarından biri, çoğunda, metinlerin gelişi-güzel sıralanması ve nereden alındığını bildiren kayıtlara yer verilmeyişi, bir başkası ise, metinlerin aydın sınıf şâirlerimizin yazdıklarından seçilmesi, ba'zılarında halk şiirlerinin pek az, hattâ hiç bulunmayışıdır. Yalnız halk şâirlerimizin eserlerinden seçilen örnekleri içine alan bir tek antolojimiz vardır: Dr. Sâmî

Sakaoğlu — Dr. Turgut Günay'ın hazırladığı, Erzurum Atatürk Üniversitesi tarafından, 1974'de yayımlanan *Halk Şiirinde Atatürk...*

Yalnız aydın sınıf değil, halk şairlerimizin de Mustafa Kemal için şiirleri üzerinde duracağımız bu makalemizin malzemesi, ötedenberi araştırdığımız gazete, dergilerin taranması, birkısımının adı Mustafa Kemal'le hiç ilgili olmayan muhtelif kitap ve şiirlerin incelenmesiyle elde ettiğimiz notlara dayanmaktadır. Şiirleri, yansıttıkları vak'a ve hâdiselerin geçtiği zamâna göre, kronolojik sıraladık. Bu arada, her şâirin, yazılış tarihi, bu bilinmiyorsa, neşredildiği zamân bakımından en önceki şiirinden başlayarak, ondan sonra yazdıklarını da sırasıyla ele aldık. Böyle bir sınıflandırma dolayısıyla, yalnız o tarihî vak'a ve hadiselerle ilgili şiirleri değil, her şâirin onun hakkındaki, konu ve işlenen fikir yönünden çok değişik ve zengin şiirlerine âit bilgi, bunların san'at değerini anlatan örnekler vermeğe çalışacağız¹.

Şiirimizde Mustafa Kemal adı, önce, Mehmed Emin Yurdakul'un *Ordu'nun Destanı*nda yer almıştır. 18 Mart, 1915'de kazandığımız Çanakkale deniz zaferi ardından yazılmağa başlanılan bu eser, 28 Eylül, 1915'de tamamlanmış, aynı yıl ilk baskısı yayımlanmıştır. Mustafa Kemal adı, eserin X'uncu bölümünün ilk dördlüğünde, 10 Ağustos, 1915'de, idâre ettiği Anafartalar Cebhesi taarruzunda düşmanı geriye atması dolayısıyla Çanakkale kahramanlarının sembolü olarak görülür :

Ey, bugüne şâhid olan sarp hisarlar!
Ey, kahraman Mehmed Çavuş Siperleri!
Ey, Mustafa Kemaller'in aziz yer'i!
Ey, toprağı kanlı dağlar, yanık yarlar!

1915 Haziran'ında Karârgâh Umûmî İstihbârât Müdürlüğü'nün da'veti üzerine otuz kadar şâir, ressam, bestekâr, v.b. san'atkâr, Temmuz'un 15'inde İstanbul'dan hareketle Çanakkale'ye gitmişlerdir. Kılıcın kaleme ve bütün san'at vâsıtalarına bu yol göstericiliği, askerin cevherine,

¹ Bu çalışmamız, *Belleten*'de yayımlanan iki incelememizde verilen bilginin kısaltılması, kaydettiğimiz örneklerden bazılarının seçilmesi ile hazırlanmıştır; gerekli dip-notlar için bu makâlelerimize bakılabilir: *Atatürk Hakkında Ozanlarımızın Söylediği Şiirler (1919 - 1938)*, c. XLII., nu. 167, Temmuz, 1978, s. 465-94. — *Atatürk Hakkında Aydın Sınıf Şairlerimizin Yazdığı Şiirler (1915 - 1938)*, c. XLV, nu. 177, Ocak, 1981, s. 287-325. Bunların basımından sonra elde ettiğimiz bilgi ve örnekleri, bu incelememiz dolayısıyla dip-not olarak vermiş bulunuyoruz.

milletin kâbiliyetine dâir gördükleri, duydukları şeyleri yazıp tasvir etmeleri içindi. Bu hey'ette bulunan İbrâhim Alâaddin Gövsa, hâtıralarında Kemal-yeri hakkında da bilgi vermiştir: Mareşal Liman von Sanders Karâr-gâhı'ndan birbuçuk saat ötedeki Kemal-tepe'ye gelmişler, orada arabadan inip on dakika kadar yürüyerek Kemal-yeri ismindeki, siperle hâkim yere gelmişlerdir; "Kemal-yeri, Ondokuzuncu Fırka Kumandanı Mustafa Kemal Bey'in Arı-burnu'ndaki muvaffakiyyâtına mukâbil, ona nisbetle tesmiye edilen mevki⁶" diyor. İşte, Mustafa Kemal adı, şiirimizde önce, *Ey, Mustafa Kemaller'in aziz yer'i mısra'*nda perçinlenmiştir.

M. Emin Yurdakul'un 25 Şubat, 1923'de tamamladığı *Mustafa Kemal* adlı eseri ile, sonraları yazdığı *Devrim*, bütünü ile onun hakkındadır; *İstiklâl Destanı* ile *Kurtarıcı*'ya adlı şiirlerinde de ondan yer-yer bahsedilmiştir.

Yunan kuvvetlerinin 15 Mayıs, 1919'da İzmir'de karaya çıkıp topraklarımızı ele geçirmeğe başlamasından, Mustafa Kemal'in 27 Aralık, 1919'da arkadaşları ile Ankara'ya gelip yerleşmesinden sonra, anonim halk şiirlerimizde onun adına sık-sık rastlamaktayız. Böyle şiirlerden en eskisi, Hâmid Zübeyr Koşay'ın 1928'de Sandıklı'da tesbit ettiği, Mehmed-cik ağzından söylenilmiş gibi tertiplenen,

Atımı bağladım delikli daşa
Oniki Kaymakam bir Kemal Paşa
Yaşa Kemal Paşa, sen binler yaşa
Askerin yürüsün dağınan daşa².

dörtlüğünü içine alan *türkü*'dür.

Ruslar'ın 1878'de, Türk-Rus Savaşı'nda ele geçirdikleri Kars, 3 Mart, 1918'de Brest-Litovsk Andlaşması ile Türkiye'ye bırakılmıştır; Taşnak Ermeniler buna karşı koymuş, 24 Nisan 1918'de Kars'ı ateşe vermekle başlayan mücadelelerinden "altı ay kadar sonra, burada kalan Türk kuvvetleri Mondros Bırakışması hükümlerine göre geri çekilmeğe başlayınca, 6 Kasım, 1918'de", Kars İslâm Şûrâsı adı verilen, geçici, yerli bir Türk idâresi kurulmuştur. Bu idârenin, "17-18 Ocak, 1919'daki kongresinde, Batum'dan Nahcivan'a kadar uzanan sahalardaki yerli Türk ahâlisi ile, top-

² Mehmed Tuğrul, *Çal Köylerinden Derlenmiş Türkü, Mânî, Nizni, İlâhî ve Tekelermeler üzerine (Türk Halkbilim Araştırmaları - 1977)*, Ankara, 1979, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 242. Bu incelemede, İzmir'in kurtarılmasıyla ilgili, Kemal Paşa adı da geçen, anonim bir şiir daha vardır. (Bk., *Belleten*, s. 470, not - 10).

raklarını Ermeni ve Gürcüler'e karşı koruyan Millî Şûrâ'ya Cenûb-garbî Kafkas Hükûmeti adı verildi. 12 Nisan, 1919'da İngilizler bu hükûmet merkezini Kars'ta dağıtarak ertesi gün buraları Ermeni idâresine bıraktılar; Ardahan ile Poshof da Gürcü işğaline uğradı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kâzım Kara-Bekir Paşa idâresindeki XV. Kolor-du'su, Ermeni kuvvetlerini bozguna uğratarak" Kars'ı, 30 Ekim, 1920'de ele geçirmiştir. İşte, Kars'ın bu ikinci kurtuluşundan duyulan sevinci, Kars çevresindeki halk şâirlerimiz destanlarında yansıtmışlar, Kâzım Kara-Bekir'i, Mustafa Kemal'i, başka kumandanları da minnetle anmışlardır. O günlerde yirmibeş yaşlarında olan Bardızlı Âşık Nihânî ile, Kars'ın Kalo-köyü'den, 1939'da seksen yaşlarında bulunduğu söylenen Âşık Kahraman'ın destanlarında, Kemal Paşa'nın da anıldığı birer kıt'ayı veriyoruz:

*Kemal Paşa teşkilâtı bitirdi
Kâzım Paşa Kars'ı aldı oturdu
Halil Bey kurt gibi sürdü götürdü
Sonra yalın-kılıc Yunan'a döndü*

*Kemal Paşa Meclis başında durur
Kara-Kâzım Paşa serdârdır yürür
Hâlid Paşa önden çevirir vurur
Düşmanı alt-eden merdân bizde var*

Birinci İnönü zaferi kazanıldıktan (4-6 Ocak, 1921) sonra, 13 Ocak'taki Birinci Büyük Millet Meclisi toplantısında birçok Millet Vekili kürsüye gelerek ordularımıza, aziz şehidlerimize, kahraman kumandanımıza saygı ve teşekkürlerini bildirmişlerdir. Meclis Reisi Mustafa Kemal, o günki konuşmasını şöyle bitirmiştir :

"Arkadaşlar, Muhiddin Bey'in gâyet kıymetli sözlerinin hâsıl ettiği hissiyyâta tercemân olmak üze bir-iki kelime 'arz edeceğim. Milletimiz bu gün, bütün mâzisinde olduğundan daha çok ve ecdâdından daha çok ümid-vârdır. Bunu ifâde için şunu 'arz ediyorum. Kendilerinin ta'biri vec-hile, Cennet'ten vatanımıza nıgeh-bân olan merhûm Nâmık Kemal demiştir ki,

*Vatanın bağrına düşman dayadı harçerini
Yok mudur kurtaracak bahtı karâ mâderini*

"İşte bu kürsüden, bu Meclis-i âli'nin Reis'i sıfatıyla hey'et-i 'âliyyeni-zi teşkil eden bütün a'zânın nâmına ve bütün millet nâmına diyorum ki,

*"Vatanın bağına düşman dayasın hançerini
Bulunur kurtaracak bahtı karâ mâderini!"*

N. Kemal'in sözünü ettiğimiz beyti, Türk-Rus Savaşı'nda uğradığımız bozgundan, Berlin Andlaşması'ndan (13 Temmuz, 1878) sonra, Midilli'de iken Hikmet Bey'le birlikte yazdıkları *Vatan Mersiyesi*'nin her kıt'asının sonunda yer alan kavuştak beytidir; Mustafa Kemal tarafından günün şartlarına uygun olarak değiştirilen mısra'ı, onun bu konuşmasını dinleyen bir Millet Vekili tarafından *tazmîn* edilmiş, beş kıt'alık bu Bulunur Kurtaracak adlı müseddes, 15 Ocak, 1921 tarihli *Hâkimiyyet-i Milliye*'de yanyana üç yıldız (***) işaretiyle yayımlanmıştır.

Halil Nihad Boztepe'nin İkinci İnönü Savaşı'ndan (28 - 31 Mart — 1 Nisan, 1921) hemen sonra yazdığı "*Mustafa Kemal için*" *Kasîde*'sinden başka, Sakarya Savaşı dolayısıyla (29 Ağustos — 13 Eylül, 1921) *Mustafa Kemal Paşa* adlı,

*Ben kimim, dağ başında bir Pâşa
"Sâhib-i hükm ve sâhib-i da'vâ"*

beyti ile başlayan bir şiiri de vardır; bunlara, ona sunduğu 1923'de, Cumhuriyet'in i'ânından sonra yazdığı *Kasîde-i Vatan'ı* ile, sonunda 19 Şubat, 1924 tarihi bulunan *Gazel*'ini de katabiliriz.

Sakarya zaferi (23 Ağustos — 13 Eylül, 1921), birçok şâirlerimizin Mustafa Kemal hakkındaki şiirlerinin ilk basamağı olmuştur. İşte, Suhâ Zahir imzâlı, zaferin sona erdiği gün, 13 Eylül, 1921'de Bolu'da yayımlanan *Derdli* gazetesine ilâve olarak basılan ve orduya dağıtılan, Garb Cebhesi Kumandanlığı'nın isteği üzerine tekrar birkaç bin nüsha neşredilip orduya gönderilen *Mehmedcik'in Sakarya Destanı*.. Mehmedcik ağzından söylenilmiş gibi tertiplenen, harbin muhtelif safhaları baştan-sona canlandırılan, tarih ve edebî kıymet bakımından mühim ve çok güzel olan bu destanın Mustafa Kemal'den bahsedilen kıt'alarından ikisi :

*Mustafa Kemal'e Hak oldu mu'în :
Orduyu bozgundan eyledi emîn;
Bir gece uğraşıp sabaha değin
Düşmanlara kurdu bir eyi kapan!*

.....

*Çıkmağa başladı Gâzî'nin sözü,
Her zaman Tanrı'ya doğrudur özü;*

*Kör oldu Yunan'ın çıkası gözü,
Fırâra yüz-tuttu kaldırıp taban!*

Ali Ekrem Bolayır'ın, *Hoşnud musun Paşa Baba* adlı şiirinin bir kıt'ası:

*Süngülerin uclarından Yıldız-yıldız doğdu vatan!
Türk alnında yeni doğan Hak güneşi benzer sana;
Hoşnud musun Paşa Baba?*

Bu şâirimiz, sonraları, çocuklar için yazdığı *Cumhur Reisi*'nde, İstiklâl Savaşı'mızın milletimize neler kazandırdığını anlatıp duyurmağa çalışmıştır:

*Mustafa Kemal adını Defterin başına yazın
Onun büyük simâsını Küçük kalbinize kazın*

Sakarya zaferi üzerine yazılanlara, Naim Hâzım'ın *Büyük Ordumuz'a*, Zeki Fahri'nin, *Büyük Serdâr'ına İthâf* ettiği *Sakarya* başlıklı şiirini de katabiliriz.

Muzaffer Hâmid, *Kahraman Türk Askeri*'ne adlı, sonunda Ankara 1337 (1921) tarihi bulunan şiirinde, Anadolu ve Tırakya'da Yunanlılar'ca ele geçirilen vatan topraklarımız, bu arada 1921 Temmuz'unda Bursa ve Edirne'nin işgâli üzerinde durmuş, askerlerimizin ve *Şu Şanlı Rehber'i, asker unutma, candan sev* mısra'ıyla anlatmak istediği Mustafa Kemal'in kahramanlığını, yol göstericiliğini öğmüştür.

Halk şâirlerimizden Baba Sâlim (doğumu: 15 Mart, 1887)'in M. Kemal için ilk şiiri, onun 5 Ağustos, 1921'de Büyük Millet Meclisi'nce Başkumandanlık'a getirilmesi ve Sakarya zaferi (13 Eylûl, 1921) üzerine söylenen,

*Mustafa Kemal Paşa, Hakk'ın Arslanı
Nûr ile doludur cism ile canı
Parladı göğsünde zafer nişanı
Yaşasın Türkler'in Başkumandan'ı*

dörtlüğünü de içine alan *Zafer Destanı*'dır. Şâirin, Gâzî hakkında üç şiiri daha vardır.

İstiklâl Savaşı'mızla ilgili millî bir destanımız var; söyleyeni belli değil... Cebheden-cebheye koşuşan askerlerimizin söylediği bir destan...

Meydana gelişi de millî destanlarımız gibi.. Elimize geçen ilk şekli iki dörtlüktür; Mustafa Kemal'den söz edilmemiştir; onun, 27 Aralık, 1919'da arkadaşları ile birlikte Ankara'ya gelip yerleşmesinden sonra söylenildiği anlaşılr:

<i>Ankara'nın taşına bak</i>	<i>Gözlerimin yaşına bak</i>
<i>Biz Yunan'a esir olduk</i>	<i>Şu Feleğin işine bak</i>
<i>Ankara'da harb olacak</i>	<i>Tarihlere şan dolacak</i>
<i>(Biz) Yunan'a esir olursak</i>	<i>Yüzümüze âr olacak</i>

Destanın ikinci varyantı yine iki dörtlüktür; ikinci dörtlüğünde, ilk şeklinden farklı olarak üçüncü mısra'ı değiştirilmiştir :

<i>Ankara'nın taşır yolu</i>	<i>Sağı-solu asker dolu</i>
<i>Yetiş Kemal Paşa-Kolu</i>	<i>Kan ağılıyor Anadolu</i>
<i>Ankara'nın taşına bak</i>	<i>Gözlerimin yaşına bak</i>
<i>Biz düşmanı esir aldık</i>	<i>Şu feleğin işine bak</i>

Bunun, zaferle sona eren Birinci ve İkinci İnönü Savaşı sırasında söylenildiğini sanıyoruz. Aynı destanın daha sonraki varyantının ilk dörtlüğü bir öncekinin aynıdır; onun dışındaki dörtlüklerini veriyoruz :

<i>Yağmur yağar için-için</i>	<i>Kemal ağlar millet için</i>
<i>Kemal Paşa yemîn etti</i>	<i>Şu Bursa'yı almak için</i>
<i>İstihkâma indirdiler</i>	<i>Kanlı gömlek giydirdiler</i>
<i>Melûl olma garib anam</i>	<i>Bir oğlunu öldürdüler</i>
<i>Kazancık'ta harb olacak</i>	<i>Tarihlere kayd olacak</i>
<i>Atalardan mirâs kalan</i>	<i>Yeşil bayrak asılacak</i>
<i>Ankara'da Şanlı ordu</i>	<i>Her tarafa çadır kurdu</i>
<i>Gâzi Paşa harb edecek</i>	<i>Hep askerler hazır durdu</i>

Yunanlılar'ın Bursa'yı alması 8 Temmuz, 1920'dedir. Mustafa Kemal'e Büyük Millet Meclisi'nce Gâzî unvânı, Müşirlik (Mareşallık) rütbesi verilmesi Sakarya zaferinden sonra, 19 Eylül, 1921'dedir. Bursa, 10 Eylül, 1922'de kurtarılmış olduğundan, *destan*'ın bu tarihler arasında meydana getirildiğini söyleyebiliriz. Yine bu sıralarda, M. Kemal'e Gâzî unvânı verildikten sonra söylenildiği anlaşılan, *Düşman Polatlı'dan çevirdi yüzün*, mıs-

râ'yle başlayan, Arab-Ören Alevî köyündeki katl-i 'âmın işlendiği anonim bir destanımız daha vardır.

Birçok şâirlerimizin Gâzî hakkındaki şiirleri için, Afyonkarahisar - Dumlupınar Büyük Meydan Savaşı, bu 30 Ağustos zaferinden sonra 1 Eylül'de, "Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir!", 9 Eylül'de İzmir'in kurtuluşu, 18 Eylül'de Anadolu'nun düşmandan temizlenmesi, 1922'de biribiri ardınca akıp giden bu tarih vak'aları bir başlangıç noktası olmuştur. Savaş sırasında Mehmed Emin Yurdakul ile askerlerimize vatan borcunun kudşiliğini anlatan hitâbeler veren Rifat, 30 Ağustos, 1338 Gecesi - Karahisar'da adlı, *Sarı Arslan*, *İntikam*, *Toplanış*, *Bayram*, *Baskın* bölümlerini içine alan şiirinde Sarı Arslan ile, Başkumandan Mustafa Kemal'i canlandırmıştır :

*Önde giden Sarı Arslan,
Seslenecek bir kayadan;
Onun, "Yürü!..." dediği ân
Doğacak bir kanlı şafak;
Türk vatanı kurtulacak!*

Akdeniz Kıyılarında başlıklı, Yastı gittim, şen geldim mısra'yle başlayan,

*Yürü, ey şanlı Gâzî,
Kılıcı kanlı Gâzî,
Seni Meriç bekliyor,
Büyük unvanlı Gâzî!*

dörtlüğünü içine alan bestelenmiş şiiri çok ün kazanmıştır. Ondan bahsettiği beş şiiri daha vardır; sonuncusunu, Âfet Hanımefendi'ye, 18 Mart, 1930 tarihli mektubuna ek olarak göndermiştir; M. Kemal'in kahramanlığı, ümit ve tesellî dağıtan kudreti üzerinde durduğu bu şiirine, *Seni unutanlara bu vatan harâm olsun mısra'yle* son vermiştir.

Kuvâ-yi Milliye'nin ma'nevi zenginlik ve kuvvetiyle, Yunan askerlerinin bu bakımdan zayıf yönlerini *Ordumuzda Bir Şâir* adlı şiirinde karşılaştırıp canlandıran Abdülhak Hâmid'in, bütünüyle Gâzî hakkında, veyâ onunla yer-yer ilgili beş şiiri vardır; bunlar 1922-34 yılları arasında yayımlanmıştır.

*Rüce Türk-oğlu, Türk olan neferât,
Rücedir hem sizin Kumandan'ınız,*

*Azamettir demek ki her yanınız
ve bu, halkın dilindedir nekarât!*

dörtlüğünü de içine alan *Gıyâben Dumlupınar*'da adlı şiirini "Gâzî Paşa Hazretleri'ne" sunmuştur. Mustafa Kemal'in dehâsını, milletimizi temsil kudretini en güzel anlatan şiirleri edebiyatımıza kazandıranlardan biri de Hâmid'dir; onun bu üstün varlığını yalnız düşünce, duygu, hayâl ve heyecanlarına dayanarak değil, mısralarının yer-yer dalgalanıp yükselen âhenğiyle de duyurmaktadır. Bu konuyu işlediği *Dâhi-i Teceddüd*'e adlı uzunca şiirinden aldığımız mısralar san'at değeri, kelimelerin gittikçe yükselen mûsikîsi bakımından fikir verebilir :

*Büyük gazâ, Büyük zafer bu inkılâb!
Büyük gazâ teğallübe :*

*Büyük zafer taassub ü teseyyübe..
Gazây-i Mustafâ Kemâl!*

*Evet, cehâlete ilmin bu bir büyük zaferi;
Cihân-şumûl olacaktır onun bu şâh-eseri!*

*Yarın bu seyre denir kahramanların seferi,
Kuvây-i Mustafâ Kemâl :*

Dehây-i Mustafâ Kemâl!

Mustafa Kemal'in 1927 Temmuz'unda İstanbul'a gelişi dolayısıyla yazdığı,

*Sen ki hilkat denilen ummânın
En büyük incisisin!*

beytiyle başlayan, *Büyük Gâzî*'ye adlı bir şiiri de bulunan Hâmid, *Halk* başlıklı, altmış altı beyti içine alan şiirinde dâhilerin meydana gelişindeki muhtelif te'sirler, bu arada o toplumu meydana getiren halkın da fikir ve temâyülleri üzerinde durmuş ve Gâzî'yi dâhiliği bakımından ele almıştır. *Halk* 'ta işlenen fikrin özü sayabileceğimiz bu mısraları veriyoruz:

*Ey halk, senin demek o gözler;
Hattâ seni gösterir o sîmâ,*

*Ben söylüyorum sanırlar, amma,
Sen bil ki bütün senin bu sözler..*

*İlhâmı fakat Dehâ'dan aldım;
Tûfân-ı zekâ içinde kaldım.*

*Tekrâr edeyim şu fikri inşâd :
Ferdiyyetidir cemâ'atın bu,
Cem'iyyetidir dehâ'etin bu!
Ey Türk, sana Türk'ten oldu imdâd :*

*Gâzî ki bu gün mümessilindir;
Elbette senin mümâsilindir.*

*Gençler, yazınız - sükût et ey pîr -
Sizden gelecek gelirse hamle,
Tedbîr alınır mı tek kalemle!*

*Çok hamle gerekti, çok da tedbîr,
Gâzî bunu fî'len etti isbât,
Milliyette en büyük mükâfât!*

Nazif Alp'in M. Kemal'e sunduğu *Halâskârımız* adlı şiiri, Rifat Ahmed'in,

*Yol verin yiğitlere
Sel gibi coşa-coşa*

*Keşiş, Boz-dağ, Yamanlar,
Geliyor Kemal Paşa*

dörtlüğünü içine alan *İstikbâl*'i, Ermenekli Hasan Rüşdî'nin İzmir'in işgali ve kurtuluşu dolayısıyla yazdığı *Üç Sene Evvelki* ve *Bu Günki* başlıklı şiirleri gibi, o zafer günlerini her yönüyle canlandıran pek çok eserimiz vardır. İhtiyar Asker iğreti adıyla 4 Eylûl'de yayımlanan,

*Zaferleri(i) tebrik için
Arar iken târîh-i sâle,
Savt-ı hâtif dedi bana :
Yaz : (Gâzî Mustafa Kemal)
ياز : (غازى مصطفى كمال)*

tarih kıt'asının son mısra'ındaki *Gâzî Mustafa Kemal*'in Arab harfleriyle yazılışının rakam karşılığı Mâlî sene 1338 (1922)'yi gösterir. Hulûsî Yetkin'in, İzmir'in kurtuluşundan hemen sonra yazdığı,

*Mustafâ'dan muktebestir azm ü imânın senin
Seyfinî dâr-ı cihânâ şu'le kıldı Zü'l-Celâl*

beytini içine alan kıt'ası, Gâzî'nin hey'et-i Temsiliyye'ye hediye edilen resminin altına yazılmış, Anteb'deki 9 Eylül şenliklerinde öğrenciler elinde şehirde dolaştırılmıştır.

Ziya Gökalp'in de Gâzî hakkındaki ilk şiiri, 11 Eylül, 1922'de neşrettiği, onu Anadolu'da başa geçen bir *alp* olarak vasıflandırdığı *İzmir Bayramı*'dır; *Alp*'i asıl adıyla, gördüğü işlerin büyüklüğüyle, 19 Ekim, 1922'de neşrettiği *Dişarbakir Dârü'l-Eylâmı'nın Sünnet İlâhî*'sinde canlandırmıştır:

*İlâhî! Sen mümkün ettin muhâlî,
Avrupa'ya alkışlattın Hilâl'i,
Başımızdan eksik etme Kemâl'i,
Yer yüzünün de şimdi odur arslan'ın,
Umacısı İngiliz'le Yunan'ın.*

kıt'asında canlandırmıştır. 3-11 Ekim, 1922'de Mudanya Konferansı'ndan sonra, 30 Ekim'de T.B.M. Meclisi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulduğuna ilişkin kararı kabûl ettiği günlerde, 23 ve 30 Ekim'de neşrettiği *istid'â* ile *İkinci İstid'â* adlı şiirlerini "*Gâzî Paşa Hazretleri'ne*" sunmuştur. Bütününü Gâzî hakkındaki *N'îçin* adlı şiirinin yayımlandığı 11 Aralık, 1922 tarihini ve işlenen fikirleri gözönüne alırsak, neden yazılmış olduğunu anlayabiliriz :

Seçim Kanûnu'nun değiştirilmesiyle ilgili teklifin ondördüncü maddesinde, "Büyük Millet Meclisi'ne a'zâ intihâb olunabilmek için, Türkiye'nin bugünkü hudûdları dâhilindeki mahalle ahâlisinden olmak meşrûttur. Ondan sonra muhâcereten gelenlerden Kürt ve Türkler tarih-i iskânlarından i'tibâren beş sene murûr etmişse intihâb olunabilirler" denilmekte idi. Gâzî, 2 Aralık, 1922'deki Meclis konuşmasında, bu kanûn teklifi husûsî bir maksadı içine aldığından, "bu maksad-ı mahsûs doğruca şahsa tealluk ettiğinden", kendi fikrini 'arz etmek istediğini söylemiş, "Erzurum Meb'usu Süleyman Necâtî ve Mersin Meb'usu Salâhaddin ve Canik Meb'usu Emin Beyefendiler tarafından teklif olunan *Lâyihâ-i Kânûniyye*, doğrudan-doğruya benim şahsımı vatandaşlık hukûkundan ıskat etmek nokta-i nazarına ma'fûttur" diyerek sözlerine devâm etmiştir. Gökalp, *N'îçin* adlı,

*Millet fedâyîdir kahramânına,
Kim taş atabilir onun şânına?
Dil uzatma sakın Türk Arslanı'na,
Anlatayım sana bilmezsen n'îçin?*

dörtlüğündeki gibi fikirleri içine alan bu şiirini, sözünü ettiğimiz *Kânûn Lâyihası*'ndaki madde dolayısıyla yazmıştır. Onun, *Dede Korkut*'daki *Tepegöz ve Dirse Han oğlu Boğaç* adlı, Âzerî lehçesinden Anadolu lehçesine çevirdiği, 1917'de *Yeni Mecmua*'da basılan bir şiiri vardır; sonraları, Oğuz-ili'nin Tepegöz'den kurtulması ile İstiklâl Savaşı'mız, Tepegöz'ü mahveden Arslan Basat'ın kahramanlığı ile Türkler'in yetiştirdiği kahramanlarla Mustafa arasında bağlilik yaratmıştır. Bu hikâyenin 1923'de *Altun Işık* adlı eserinde basılan metninin, 1917 basımından bir farkı da, Gâzî'nin kahramanlığını, kurtarıcılığını öğdüğü altı beyti, son kısmına eklemiş olmasıdır:

*Dede Korkut tebrik etti Oğuz'u,
Destanlar okudu, çaldı kobuzu.*

*Dedi kahramandır Türk'ü yaşatan,
Türk-ili'nde eksik olmaz kahraman.*

*Bir zamân gelecek yine Türk-yurdu,
Görecek Rûm adlı mel'ûn bir ordu.*

*O zamân çıkacak Ortac-dağı'ndan,
Bir Mustafa Kemal adlı kahraman!*

*Kurtarıp Türklük'ü bu Tepegöz'den,
Kılacak vatani bahtiyâr, şâd, şen!*

*Türk'ün Basat gibi çoktur arslanı,
Mustafa Kemal'dir baş-kahramanı!*

İstiklâl Savaşı sırasında İstanbul'dan Ankara'ya kaçanlardan biri de Veled Çelebî'dir. Devlet Şûrâsı (Danıştay) a'zâsı iken üç gün izin almış, bir *İtalyan* vapuruna binerek Antalya'ya gelmiş, Millî Kuvvetler'e katılmak için Ankara'ya gidebilmek iznini beklediği günlerde, Sâmih Rif'at bu Mevlevî Şeyhi hakkında şu kıt'ayı söylemiştir :

*Duydum Antalya'ya gelmiş Çelebî,
Onu gurbette süründürmeyiniz;
Ana-yurdundan edip âvâre,
Mevlevî'dir diye döndürmeyiniz!*

Veled Çelebî'nin, kendi ifâdesiyle Gâziyyü'l-guzât (Gâziler Gâzisi) Mustafa Kemal için üç şiirini bulabildik :

*Bâreka'llâh ey Hudâ'nın mu'cizât-î ekberi
Bâ's-i bâ'de'l-meve nâil eyledin mü'minleri*

beytiyle başlayan, *kasîde* 'sinden başka,

*Arş'a asmam ügünî, habs eylemem iğrak için
Koyma Bi'llâhi niyâma, almadıkca her yeri*

gibi onun kahramanlığını anlatan beyitlerini içine alan altmışaltı beyitlik bir *Kudûmiyyesi* var: 9 Eylül, 1922'de İzmir'in kurtuluşundan, 18 Eylül'de Anadolu'nun düşmandan temizlenmesinden sonra M. Kemal, bu ayın yirmi dokuzunda İzmir'den ayrılmış, 2 Ekim'de Ankara'ya dönmüştür. *Kudûmiyye*'nin 3 Ekim'de *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanması, onun Ankara'ya dönüşü dolayısıyla yazıldığını gösterir. Gâzî'nin hakkını ödeyemeyeceğimiz üstün başarılarını değerlendiren, 1924'de neşrettiği bir *kıt'a*'sı ile, onun 1928 Haziran'ında İstanbul'a gelişi üzerine yazdığı *Sevgili Gâzimiz'e* başlıklı bir şiiri de vardır.

Mustafa Kemal için en lirik, en âhenkli, ma'nâca en kuvvetli şiirleri yazarların sayıca da başta gelenlerinden biri de Fâruk Nâfiz'dir. *Çankaya* başlıklı,

*Bu hıyâbân avutur cümle yası,
Dinlen altında yeşil bir dalının:
O kızıl saçlı Zafer-kartalı'nın
Bu hıyâbânda kurulmuş yuvası!*

dörtlüğü ile son bulan ünlü şiirini 1922'de yazmıştır. Bunun dışında, onun adı geçen, katıldığı savaşları konu aldığı, bütünüyle ona ayırdığı, yazılışı sonraki zamanlara âit oniki şiiri daha vardır: *Çanakkal'a, İnönü, Dumlupınar, En Büyük, Adsız Şiir³, Atatürk, Ata'm, Büyük Misâfir, Atatürk'e, Gâzî Söylüyor, Destan, Sitâyîş-i Gâzî* başlıklı bu şiirlerinden son ikisi mizâhîdir. *Büyük Misâfir*, Gâzî'nin 1 Temmuz, 1927'de İstanbul'a gelişi üzerine yazılmış, 30 Haziran'da yayımlanmıştır. Gâzî'nin, kendisini Dolmabahçe Sarayı'nda karşılayan İstanbullular'a hitâbesini, "Hicrân ve tehassürle geçen dakikaların bile, ne kadar uzun geldiği düşünülürse, sekiz senelik hasretin, İstanbul'un muhterem ahâlîsi için rûhumda ateşlediği iştiyâkın büyüklüğü kolaylıkla takdir olunur"; "Sekiz sene evvel muhtarib, ağlayan İstanbul'dan kalbim sızlayarak çıktım; teşyi⁴ edenim yoktu. Sekiz sene sonra kalbim müsterih olarak, gülen ve daha güzelleşen İstanbul'a geldim" dediği bu hisli konuşmasını şâirimizin de dinlediği anlaşılıyor. Bu şiirinin bütününi veriyoruz:

³ *Belleten*'in Ocak, 1981 tarihli 177 nci sayısında (Bk., *Belleten*, s. 305, not - 52). bahsettiğimiz bu şiir, yine *Adsız Şiir* başlığıyla, şâirimizin *Akarsu* adlı eserinde de, vardır (İst., 1940, Kanâat kitabevi, s. 29 v.d. eserin Birinci Basımı, 1936'dadır).

*Bir sevinç incilemiş gözleri yaşlar yerine,
İzi üstünde gül açmış kapanan her yaranın.
Bir bahar yağmuru hâlinde, derinden-derine,
Çağlıyor her yanı alkışla yeşil Marmara'nın...*

*Bu misâfirdir, inan, memleketin neyse varı!
Böyle bir yüz mü görür bir daha fânî ömrün?
Gelin, ey Bahr-i Muht'ın köpüren dalgaları,
Kırk asırlık yolu bir hızda alan Türk'ü görün!..*

Gâzî Söylüyor adlı, bütününü vereceğimiz şiirini ise, Gâzî'nin 15-20 Ekim, 1927'de söylediği, *Türk Gençliği'ne* hitâbesiyle sona eren Büyük Nutuk'unun te'siriyle yazdığı, sonundaki, Ankara - 1927 kaydinden anlaşıl-maktadır :

*Döğüyor kalbinin üstünde çelik sözlerini,
Tunç akisler yapıyor memleketin her taşına :
Nasıl aldıysa baş üstünde o şahin yerini,
Hakkıdır, kaplasa târîhi bu ses tek başına!*

*Söylüyor, dinle: Sesin göklere yalvardığı gün
Duyanın, dinleyenin varsa o şahidin senin.
Dinle: Bel-bağladığın dağları kar sardığı gün,
Bu sesin sâhibi son yolda nöbetçindi senin!..*

Birçok şâirlerimiz gibi, Çankırılı Tal'at Bey'in de, Gâzî için ilk şiiri İzmir'in kurtuluşu hakkındadır; sonunda 9 Eylül 1341 (1922) tarihi bulunan bu *tarih kütâsının*,

*Bir kılıc attım 'adüyâ söyledim târîhini
Oldu manşûr ü muzaffer leşker-i İslam heb*

بر قلیج ادم عدویه سویله دم تاریخی

اولدی منصور و مظفر لشکر اسلام هب

beytinin ikinci mısraındaki yalnız noktalı harfleri hesablanınca, bunların Arab harfleri ile rakam karşılığı H. 1342'yi, ilk mısra'ında işâret edildiği üzere bir rakamı çıkarılınca Hicrî 1341 (1922)'i gösteren *Mücevher* bir *tarih* olduğu anlaşılır.

3-11 Ekim, 1922'de, Mudanya Bırakışması'nda öne sürülen şartlardan biri de, Doğu Trakya'nın Yunanlılar'ca boşaltılması idi; 15 Ekim'de

yürürlüğe giren bu Mütâreke'ye göre, buranın boşaltılması 1922 Kasım sonunda tamamlanmıştır. Çankırılı Ahmed Tal'at'ın şimdi vereceğimiz kıt'alarından ilkinin Tırakya'nın Yunanlılar'ca boşaltılması, ikincisinin Kurtuluş Savaşı sona erince yazıldığı anlaşılır :

BÜYÜK GÂZİ'MİZE

*Sen hemân fermân buyur, ey Gâzi-i Sâhib-Kemâl
Ellibin süğü hazır bu gün Tırakya emrine
Mustafâ'yi Hak Kemâl'yle mu'ammer eylesün
Can fedâ etmek için âmâde dünyâ emrine*

BENİM FIKRİMCE GÂZİ PAŞA'YA TAKDİME

*O, bizim cânımızı, yurdumuzu kurtardı;
O, bizim cânımızın, yurdumuzun pertevidir!
Aradım Hazret'ine doğrusu en 'âlî yurd
Bence takdîme sezâ milletimin cân-evidir!*

Mîsâk-ı Millî'yi Kabûl ve Tarih kıt'asındaki,

*Bir Mücevherli kalem aldım yazın tarihini
Aldı istiklâlini Mîsâk-ı millî vech ile
Ârzûsü milletin buldû Kemâl'yle husûl
Müttefikler eyledi Mîsâk-ı Millî'yi kabûl*

son mısra H. 1342'yi, 1'in çıkarılmasıyla 1341'i, Türkiye'nin Hatay dışında bu günki sınırlarını gösteren Lozan Andlaşması (24.VII.1923), bunu sağlayan Misak-ı Millî'ye sadâkat yemini (B. M. Meclisi'nin 18 Temmuz, 1920 gizli toplantısında) anlatılmak istenilmiştir.

A. Tal'at'ın, *Vâlîde-i Gâzî'ye Tarih-i İrtihâl* (14 Ocak, 1923/1341) adlı:

*Başkumandan'ımızın vâlîde-i sâlihasın,
Mazhar-î mağfîret ü rahmet ede subhân'ım
Bi'l-bedâhe dedi cevher gibi Tal'at tarih
Dâhil-i dâr-ı Na'im oldu Zübeydâ hanım*

kıt'asından başka, uzunca bir *Serpûş-nâme* adlı, Şapka Kânûnu (25 Kasım, 1925) dolayısıyla yazdığı uzunca bir *tarih*'i de vardır; Gâzî ile ilgili ba'zı mısra ve beyitlerini veriyoruz :

*Bu gün elden-ayaktan düşmeğe mahkûm olan Türkler
O Server sıyesinde gezmede ser-tâ-be-pâ başta*

*Bu bellî- başlı, şanlı inkılâbın bir de târihi
Bulunsun istedim mânend-i cevher Ta'atâ başta
Başımdan bir fesi attım, dedim Mîlâd'dan târîh
Te'ammüm etti hürmetlerle şapkâ bâ'de-mâ başta*

تعمم ایتدی حرمتلرله شاپقه بعدما باشده

Son mısra'nın rakam karşılığı, 1924'ü, 1 rakamının eklenmesiyle 1925'i gösterir. Şiirin sonundaki 15 Ağustos, 1925 tarihi, bu kânûnun çıkarılmak üzere olduğu günlerde yazıldığını gösterir.

Cumhuriyet'in ilânından önce, 15 Ağustos, 1923'de *Hâkimiyet-i Millîye*'de, bundan alınarak Konya'da basılan *Babalık* gazetesinde yayımlanan, İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiş bir şiirimiz de var: *Onun Kalpağı* başlıklı bu şiir, yedi yıl New York Maârif Nâzırlığı'nda da bulunan, *Times* muhâbiri Mr. Finley'indir. Amerika İzcileri Millî Cemiyeti'nin a'zâsı da olan bu şahıs Ankara'ya gelip Gâzî ile görüşmüş, onun pek beğendiği koyu-boz renkteki kalpağının bu cemiyete hediye edilmesini istemiş, Gâzî, "kendilerinin kullandıkları sûrette giyilmesi" ni şart koşarak, Yaver Rusûhî Bey aracılığıyla Mr. Finley'e hediye etmiştir :

*Papa'nın tâcından heybetli, büyük tâclardan yüksek
Şapkadan çok biçimli, tetik ve kullanışlı
Şehrin içindeki her serpûştan daha güzel
Gâzî Mustafa Kemal'in giydiği kalpak*

Kurtuluş Savaşı sona erdiği sırada, Muhâcirin Müdiriyyet-i Umûmiyesi'nce, "Ordumuzun Anadolu'da ihrâz eylediği muazzam zaferin takdîs hâtırası" olmak üzere *Ordumuzun Zafer Kitâbeleri* adlı, 1922'de yayımlanan eserdeki şiirlerden birkısımının bütünü Gâzî hakkındadır; Cemal Nâdir'in, Gâzî'nin portresi altındaki başlıksız şiiri ile, Sâmih Fethî (Turhan Tan)'ın, yine Gâzî'nin canlandırıldığı *Münci'nin Tasvir-i Cihân-rubâsı* na manzûmesi, işlenilen konunun kendine öz yanı bakımından dikkati çeker.

Halk şâirlerimizin İstiklâl harbini anlattıkları destanlarının çoğunda, pek tabîî olarak, yer-yer Gâzî'den bahsedilmiştir. Bu ozanlardan ba'zıları bu savaşa katılmış oldukları için, destanları, daha sonraki genç ozanların

eserleri gibi başkalarından duyup işittikleri, hayâllerinde canlandırdıkları savaş sahnelerini değil, içinde bulundukları o hayâtı, gerçekleri yansıtmaktadır. 1922'de söyledikleri destanların çoğu, 18 Eylûl, 1922'de Anadolu'nun düşmandan temizlenmesi dolayısıyledir. Türklük - İslâmlık duygularının kaynaştığı böyle eserlerin en başarılı örnekleri Çankırı'nın Özbek-köyü'nden Ali-oğlu Ali'nin, Malatyalı Torun-oğlu Âşık Hasan'ın ve Tarsus'un bir köyünde doğan Âşık Sâdık'ın,

*Kemal Paşa şanlı hudut kuşatır
Umarım milleti serbest bırakır
Yunan'ın değdi nişadır
Eritmeğe koştı denize düşman*

dörtlüğünü içine alan destanı, Sivas'ın Kocabey - köyü'nden Çoban Süleyman'ın,

*Her nefer boynuna Kur'ân'ı taktı
Bütün evliyâlar ayağa kalktı
Dediler Sakarya hep de kan aktı
Düşman cendekleri ırmak berâber*

.....

*Bursa'ya girdik biz, Fırka Yirmiüç
Alayımız Topçu, Bölük'ümüz Dört
Sağda-solda sancak, sen onları öp
Onbeş kınalı koç, kurbân berâber*

.....

*Yaşa Kemal Paşa, sen binler yaşa
Vurdum (da) süngümü işledi taşa
Cihâna gelmemiş böyle bir paşa
İsmet, Re'fet, Kâzım, Fevzî berâber*

dörtlüklerini de içine aldığı destanıdır. Çay-ili'nin Demir-hisar köyünden Topal Osman diye anılan Osman Reis'in de, Gâzî'nin, askerlerimizi ma'nen nasıl kuvvetlendirdiğini, zaferlerin kazanılmasındaki üstün başarılarını anlatan iki *destan*'ı, yine 1922'deki savaşlarımızla ilgilidir. Gâzî'nin Konya'ya ilk gelişi 1923'dedir; 19-21 Mart'ta burada kalmıştır. Konyalı Âşık Mehmed'in, Dumlupınar zaferiyle sona eren Büyük Taarruz (26-30 Ağustos 1922) dolayısıyla söylediği destanından başka, Gâzî'nin Konya'ya gelişinin bura halkı üzerinde uyandırdığı te'sirleri muhtelif yönleriyle anlattığı bir *destan*'ı da vardır; Konyalı ünlü şâir Şem'i'nin torunu bir kadın

ozanımızın, Emine Hanım'ın *destan*'ı da, yine Cumhuriyet'in i'ânından önce, aynı seyâhat üzerine söylenilmiştir.

1923'de, Cumhuriyet'in i'ânı, Gâzî'nin Cumhur Reisi seçilmesi üzerine Sivas Dârü'l-Hilâfe Medresesi Müdürü Fazlullah Moralı'nın Gâzî'ye telgrafındaki tebrik kıt'asının,

Gâzî kemal Pâşâ oldi Reis-i Cumhûr

mısrâ'ındaki harflerin rakam karşılığı, 1 fazlasıyla H. 1341 (1923)'in *Mücevher tarih*'ini gösterir; Gâzî'nin buna karşılık, *Aceledir* kaydıyla çekilmiş bir telgrafı vardır: "Teşekkür eder, milletimiz hakkında bâ'is-i saâdet olmasını Cenâb-ı Hak'tan dilerim." Neyzen Tevfik'in, Mütâreke (Mudanya Bırakışması: 3-11 Ekim, 1922) yıllarında başlayıp Cumhuriyet'in i'ânından sonra tamamladığı *Na'î*'nin son kıt'alarında üzerinde durduğu Kurtuluş Savaşı'mız dolayısıyla, bu "millî mu'cize" nin yaratıcısı sıfatıyla Gâzî'den de bahsedilmiştir. Ozanlarımızdan da, asıl adı Ali olan Karamanlı Gufrânî ile, Nâilî iğreti adını kullanan Koçhisarlı Mustafa'nın, kendi deyişleriyle Gâzî Arslan Reis-i Cumhûrumuz'a Nûh yaşıncâ ömür diledikleri, *destanlar*'ında Anadolu'nun işgâlden Cumhuriyet'in i'ânına kadar olup-bitenler anlatılmıştır.

Aydın sınıf şâirlerimizin Cumhuriyet'in i'ânından sonra; 1924'den başlayarak 1937'ye kadar Mustafa Kemal hakkındaki şiirleri konu bakımından epeyi zengin, sayıca tutarı da epeyi kabarıktır. Bu şiirlerin çoğunda zaferlerin yıldönümleri dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'mızın acı, tatlı hâtıraları yaşatılmakta kökleri minnete dayanan sevgi, bağlılık duyguları dile getirilmektedir; kabûl edilen yeni kanûnlar, yapılan inkılâblar (Şapka giyilmesi, tekyelerin kapatılması; 25,30.X.1925) ve bunlara karşı ba'zı ayaklanmalar, hattâ sû'î-i kasd teşebbüsleri, heykelleri, muhtelif seyâhatleri, işlenilen konuların başta gelenlerindendir.

Mustafa Kemal hakkında epeyi şiiri bulunan Tahsin Nâhid Uygur'un *Gâzî*; Tefik Abdurrahman'ın, "Milletimin Kemâlî'ne, Kemâl'immin Milleti'ne" ithâflı Kurtuluş; Besim Atalay'ın *Dumlupınar'a doğru* adlı şiirleri, 1924'de, 30 Ağustos zaferi üzerine yazılmıştır. Besim Atalay'ın bu zafer üzerine 1927'de yazdığı *Dumlupınar'da* adlı şiirinden başka, İkinci Ergenekon sayılan Ankara'nın, bu def'a Bozkurt yerine Al-yeleli Arslan'ın yerini aldığı iki şiiri daha vardır: *Ne günlerdi* ve *Ergenekon* adlı bu şiirler, 1931'de yazılmıştır. Ahmet Kemal'in, Şeyh Said ayaklanması (11-15 Şubat, 1925) üzerine, 5 Mart 1925'de yazdığı *İsyan Karşısında* adlı, kara kuvvet aleyhindeki şiirinin son mısralarını veriyoruz :

*Türk rûhunu temsil eden, ey sevgili Gâzî
Türk gençliği her emrine can vermeğe râzı
Zîrâ senin, â mâlini ifade selâmet
Bulduk, buluruz... Türkiye'nin hayına mâ tûf :
Efkârına, şiddetli tedâbirine hürmet!*

Ahmed Burhâneddin'in, anavatan ağzından, kahraman oğlu Gâzî Kemal'e söylenilmiş gibi tertiplenen *Öz Anne'min Duâsı* da 1925'de yayımlanmıştır.

Maiyyetiyle birlikte İzmir'e gidecek olan Gâzî'ye silâh çekme teşebbüsü, bu seyâhatin gecikmesi yüz-suyu hürmetine önlenmiştir; Gâzî ve kazandırdığı zaferleri hatırlatıcı başka şiirleri de bulunan Şükûfe Nihal Başaran'ın *İnsanlığa - Gâzî'ye Sû-i kasd Günlerinde*; Feyzullan Sâcid'in *Gönlüm'den Bir Ses* adlı şiirleri, 14 Haziran, 1926'da meydana çıkarılan bu üzücü teşebbüs üzerine, o sıralarda yazılıp yayımlanmıştır. Gâzî'nin yurdumuz hayrına tarihe yerleşmiş, vicdanlarda kökleşmiş büyük hizmetlerinin hatırlatılmasına yol açan hâdislerin bir başkası, Heinrich Krippel'in eseri olan Konya'daki heykelinin, 29 Ekim, 1926'da açılış törenidir: Muzafer Hâmid'in,

Dikti Gâzî'ye büyük heykel-i şükrân Konya

دیکدی غازی به بیوک هیکل شکران قونیه

mısrâ'ıyla sona eren *tarih kıt'ası* dışında aynı konuda, o günlerde *Babalık* gazetesinde yayımlanan o çevre şâirlerinin üç şiiri daha vardır.

Gâzî'nin 1 Temmuz, 1927'de İstanbul'a, sekiz yıldan sonra ilk gelişi, şâirlerimiz için Kurtuluş Savaşı zaferlerinin duygu ve heyecanlarını yansıtan şiirlerinin kaynağı oldu: Hâmid'in *Büyük Gâzî'ye*, Fâruk Nâfiz'in *Büyük Misâfir* adlı, daha önce bahsettiğimiz şiirleri dışında, Merdân-zâde Necib'in *Zafer-Nâme*, İzmir *Zafer-ı nâmesi* başlıklı iki şiiri, Filorinalı Nâzım'ın *Çankaya'sı*, Ali Ekrem'in *Gâzî Hazretleri'ne*, Orhan Seyfi'nin *Gâzî-miz'e* başlıklı şiirleri, İstanbullular'ı sevindirici bu seyâhat üzerine 1927'de yazılıp yayımlanmıştır. *Gâzî* adlı bir şiiri de bulunanERCÜMEND EKREM'in bu seyâhatin tarihini perçinleyen iki kıt'asından ilki İstanbul'a gidişiyle, ikincisi Ankara'ya dönüşüyle ilgilidir.

Geldi Gâzî'miz kudümiyle gönüller oldu şâd

کلدی غازیز قدوميله کوکلر اولدی شاد

Geldi Gâzî-i müebbed mehd-i cumhûriyyete
 کلدی غازی مؤبد مهد جمهوریتہ

Enis Behic'in, *Gâzî Hazretleri'ne* armağanı *Mîrâs* adlı eserinin başına yazdığı, sonunda 14 Ağustos, 1927 tarihi bulunan, şiirinin ilk kıt'asını veriyoruz:

Ey sen: Alev saçlı zafer küheylânıyla
Kurtardığın vatanda en yüce iftîhârsın;
Bir şimşek çağlayanı hâlinde Türk kanıyla
Aldığı şana lâıyk, tarihte bir sen varsın!

Celâl Sâhir Erozan'ın *Büyük Kurtarıcı'ya* başlıklı 1928'de yayımlanan bir *akrostiş*'i var, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışını anlatan *O Geliyor* adlı şiiri ise, ma'nâ ve âhengiyle, tasvir kudretiyle, kısacası her yönüyle te'sirli, onun için yazılanların en güzel örneklerinden biridir; 1933'de basılan bu şiirin ikinci kıt'asını veriyoruz :

Yıl 1335,
Mayıs'ın ondokuzu.
Uyanın Samsunlular;
Uyumak ölüme eş;
diriltin rûhunuzu,
Ufukta bir gemi var!
Fakat bu gemi n'çin böyle yavaş geliyor?
Acabâ yolumu az, yoksa yükü mü ağır?
Bu gemi umut yüklü, inan yüklü, hız yüklü;
içinde bu vatanın derdiyle yanan bağır,
Kurulacak yarını düşünen baş geliyor!
Bir baş ki gökler gibi bir küme yıldız yüklü;
Bu gemi onun için böyle yavaş geliyor!

Büyük Gâzî adlı uzunca bir mesnevisi bulunan Hüseyin Suad'ın, *Gâzî'nin* 14 Haziran, 1928'de İstanbul'a gelmesi dolayısıyla *Gâzî-i Devrân Gelecek* adlı bir *kasîde*'si de vardır. Yusuf Ziya Ortac'ın, onun için yazdığı dört şiirinden biri olan *Gâzî'ye Tarih* başlıklıсында, aynı seyâhatin tarihi düşürülmüştür.

Buraya kadar bahsettiğimiz şiirlerin pek azı dışında hemen hepsi, Arab harfleri ile, yeni harflerimizin kabûlünden (Kânûn, 1 Kasım, 1928)

önce yayımlanmıştır. 1928-37 tarihleri arasında neşredilenlerin çoğu, yaşca genç şâirlerimizin eserleridir: Emin Receb⁴, Ömer Bedreddin, Hâlid Fahrî Ozansoy, Yaşar Nâbî Nayır, Gâlib Nâşid, Kâzım Sevinç, Necmeddin Halil, Nazif Tûfan, İlhamî Bekir, Fuad Hulûsî, Fethî Tevetoğlu, Abdülkadir Karahan, H. Adnan, Hüseyin Sîret, Vasfî Mâhir, Ahmed Cemil Miroğlu, Hâşim Nezihi, Midhat Cemal, Behçet Kemal, Hasan Basrî Çantay, İshak Re'fet, Sarac Hacı-oğlu, Hüseyin Hüsnü Kalkışlı Paşa⁵, Yalçın Tekin, Mes'ud Kâmî, İ. Rüşdî, Fâzıl Ahmed, Rizâ Vural, Münir Müeyyed Bekman, Rizâ Polat, İsmet Uluku, Oğuz Turgut Yaylalı, Sâlih Zeki, Nâci Receb Yıldan, Hüsnü Çağlar, Hasan Âli Yücel, Gâzî için, çoğunun birden çok eserini tesbit ettiğimiz şâirlerimizdir. Bunların çoğunda işlenen konu, 1924-28 yılları arasındaki şiiirlerde görüldüğü gibi, Kurtuluş Savaşı zaferlerinin, Cumhuriyet'in i'ânının yıldönümleri, yapılan inkılâblar, seyâhatleri, dikilen heykelleri; te'sir edici duygulu, fikirce yüklü konuşmaları, kurtarıcılığı, yol göstericiliği dolayısıyla ona karşı duyulan minnet, şükran, sevgiyle bağlılık hisleridir. Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü dolayısıyla Üniversite Millî Talebe Birliği'nin karârı üzerine açılan Marşlar yarışması, bunları kendi gazeteleri olan *Birlik*'te yayımlamaları, aynı duygu ve düşüncelerle beslenerek yetişmekte olan bir neslin varlığını göstermektedir.

1928-37 yıllarındaki şiiirlerin öncekilerden başkaca bir yanı, kırk, hattâ yetmiş dördlüğü içine alan *destanlar*'ın yazılmış olmasıdır: Ba'zıları, Hasan Basrî Çantay'ın Âşık Hasan iğreti adıyla yayımladığı,

*Arık toprağa yaslanı-yaslanı,
Sığır güderken yazdım bu destanı,
Nasıl medhetmeyim böyle Arslan'ı,
Medhini söylerim Kıyâmet'edek!*

dördlüğü ile sona eren *Gâzî Destanı* gibi, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devri ile ilgilidir. Ba'zılarında, Çankırlı Sarac Hacı-oğlu'nun :

*Eğer olmasaydı Mustafa Kemal,
Türk'e inkırâzdı âkıbet ahvâl;*

⁴ Emin Receb'in, çocuklar için yazdığı, Atatürk'ü tanıtan *Altın Kitap* adlı çok güzel bir şiiri de vardır (Sabiha Zekerya - Ercümen Ekrem - M. Zekerya, *Yeni Kırâet*, Üçüncü Sınıf, İst., 1928, *Resimli Ay* Matbaası, s. 74-79. - Bk., *Belleten*, s. 177, s. 311, not - 83).

⁵ Mirilivâ Hüseyin Hüsnü Kalkışlı, *Manzûm Türk Tarihi*, İzmir, Birinci Teşrin, 1933 : Eserin *Millîyetin Kalkışması ve Türkiye Cumhuriyeti* adlı son bölümünde, yer-yer Gâzi üzerinde durulmuştur (S. 107 v.d.d.).

*Acıyıp hâline Rabb-i müt'âl,
Eyledi Gâzî'yi dermânı Türk'ün!*

dörtlüğünü içine alan *Türk'ün Destanı* gibi, büyük devlet adamları ve zaferleriyle muhtelif Türk devletleri ele alındıktan sonra, Çanakkale zaferinden, 1 Kasım 1928'de çıkarılan yeni harflerin kabûlünü de içine alan tarih vak'alarından dolayısıyla Mustafa Kemal'den de sık-sık bahsedilmiştir. Hacı Şeyh-oğlu mahlasıyla, Çankırılı Ahmed Kemal'in *Ergenekonlar* adlı destanında, 552'de Gök-Türkler'in istiklâllerini elde etmelerinden meydana gelen *Ergenekon Destanı*'mız anlatıldıktan sonra, bunun bir benzeri olarak Cumhuriyet'in ilânını hazırlayan Kurtuluş Savaşı, dolayısıyla gençlerin örnek alması gerekli bir kahraman olarak cesurluğu, v.b. yönleriyle Gâzî canlandırılmıştır. Yalçın Tekin'in *Gâzî'nin Destanı - İnkılâb Tarihi* adlı kitabı ise, Gâzî'nin doğumu, öğrenimi, katıldığı savaşlar, v.b. konularda, Harf İnkılâbı ile sona eren muhtelif şiirlerini topluca içine alan, 19 Mayıs, 1932'de neşredilen, şiir san'atı bakımından da epeyi başarılı bir monografi sayılabilir. Kılıklı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın *Manzum Türk Tarihi*'nin Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti bölümü de, pek tabîî olarak yer-yer Gâzî ile de ilgilidir.

Halk şâirlerimizin 1924-37 yılları arasındaki şiirlerinde işlenen fikirler, aydın sınıfın eserlerindekiyle pek farklı değildir. Halk Şâirleri Kuruma Derneği'nin 5 Kasım, 1931'de Sivas'ta tertipledeği Halk Şâirleri Bayramı'nda o çevre ozanlarından Âşık Ali, Sûzânî, Tâlibî'nin şiirlerinde yer yer Gâzî'den bahsettiklerini görürüz. Gürnlü Âşık Rizâ'nın Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü üzerinde söylediği *Destan*'ında Türk Milleti'nin faziletlerinden, Tırablus, Balkan, Birinci Dünyâ Savaşları'ndan, Dumlupınar zaferinden (30.VIII.1922), Kurtuluş Savaşı'ndan yüzümüzün aklıyla çıktığımızdan, Osmanlı Devleti'nin sona erip, Saltanat'ın (30 Ekim, 1 Kasım, 1922) ve Hilâfetin kaldırılmasından (3 Mart, 1924), tekye ve türbelerin kapatılmasından (30 Kasım, 1925), yeni harflerin kabûlünden (1 Kasım, 1928) bahsedilmiştir;

*El açıp Tanrı'ya duâ edelim
Gâzî'nin tuttuğu yola gidelim
Onun hizmetini yüce bilelim
Türk olan eylemez (bu yolda) küfrân*

dörtlüğüyle sona eren *Destan*'ının beş dörtlüğünün bütününde Gâzî üzerinde durulmuştur. Âşık Mazhar'ın *Kurtuluş ve İnkılâb Destanı*'nda Adana'nın Firansızlar tarafından boşaltılmasından (20 Aralık, 1921 - 5 Ocak,

1922), Dumlupınar zaferinden, v.b. Kurtuluş Savaşı ile alâkalı şeylerden başka, Şeyh Said isyânından (11-15 Şubat 1925), şeri'at uğruna çıkarılan fesadlardan ve Kubilay'ın Menemen'de (23 aralık, 1930) şehid edilmesinden söz edildiğine göre, bu şiir, Mustafa Kemal'e bir kânunla Atatürk soyadı verilmesinden (24 Kasım, 1934) önce söylenilmiştir. Sivas'ın Kangal ilçesine bağlı Mescidli-köyü'nden Âşık Maslekî'nin Gâzî için söylediği *Koşması*'nın da, aynı kânûn'un çıkarılmasından önce söylenildiği anlaşılır; Fıransızlar'ın ele geçirdiği, *İbtidâ harbini Mer'aş bitirdi* mısraını içine alan, buranın kurtuluşu (21 Ocak - 11 Şubat, 1920) yıldönümlerinden biri hakkındaki *destan*'ın ba'zı dörtlüklerinde, Atatürk'ten aldıkları cesâretle bu işi başarabildikleri anlatılmıştır⁶.

1937-38'de şâirlerimizin Atatürk'e dâir şiirleri için yeni bir konu başgöstermiştir: Hatay'ın bağımsızlığa kavuşması.. Birinci Dünyâ Savaşı'nda altı defa bombardımana uğrayan İskenderûn, 9 Kasım, 1334 (1918)'de İngilizler'ce işgâl edilmiş, ertesi yılın sonbaharında Fıransız idâresine bırakılmıştır. 1937'de, Fıransa-Sûriye Andlaşması'na göre, İskenderûn Sancağı yerine Mustakil Hatay Devleti, Türkiye'nin bu işe el atması sâyesinde kurulmuştur. Bu andlaşma 4 Temmuz, 1938'de yürürlüğe girmiştir; bağımsızlığa kavuşması ise 2 Eylûl, 1938'dir.

Hatay Türkleri'nin Fıransız idâresi altında tutsak olarak yaşadığı o günlerde, Antakya'nın bir köyünden ondört-onbeş yaşındaki Deli Ali-oğlu Âşık Ârif'in, esirlikten kurtulabilmeleri için Atatürk'ün yardımını dilediği "Bu sancaktan sür bunları" dediği *Destan*'ının bir dörtlüğünü veriyoruz:

*Türkiye bu gün (de) hazırdır hazır
Yardım etsin bize Hazret-i Hızır
Altmış tabur asker burada hazır
Tez günde gel Kemal Paşa*

Yine Hataylı Âşık Kul Mehmed'in buranın esirlik günlerinde çekilen acıları, bağımsızlığına kavuşunca duyulan sevinci duyuran iki *Destan*'ı, bağımsızlığına kavuşmasından onbeş gün kadar önce *Yeni Gün* gazetesinde 16 Ağustos, 1939'da yayımlanmıştır⁷; örnek olarak, Atatürk'e nasıl güvendiklerini anlatan bir kaç mısra'ını veriyoruz :

⁶ Ayşe Berk adlı kadın ozanımızın da, Atatürk hayatta iken söylediği anlaşılan uzunca bir şiiri vardır (İbrâhim Aslanoğlu, *Ayşe Berk, Sivas Folkloru*, nu. 22, Kasım, 1977, s. 21-22).

⁷ Bk. *Bellelen* nu. 167, s. 494, not - 54'e ilâve: Kul Mehmed'in bu iki *Destan*ı *Yeni Gün* gazetesinde yayımlanmıştır (16, 17 Ağustos, 1939).

*Emir verdi bize Ata Baba'mız
Birgün olur selâmettir çabamız*

.....
*Her saatte Ata'm gelir dilime
Kim göz diker imiş nazlı ilime
İnkâr mıdır, Hatay işi yoluna
Malını mezatta sattı Antakya*

Tırabzon'lu Baba Sâlim'in de, Hatay'ın Türkiye topraklarına katıldığından (23-30 Haziran, 1939) önce, Atatürk hayatta iken söylenildiği anlaşılan, ondan "İleri!" emrini beklediklerini anlatan güzel bir *Destan*'ı vardır.

Ozanlarımız dışındaki şâirlerimizin de Hatay'ın kurtuluşuyla ilgili epeyi şiirleri vardır: İstiklâlî için çalışmaların yürütüldüğü 1937'de yayımlanan *Ata'ya ve Hatay'a* adlı şiirinde Afif Evren,

*Doğduñ üstünde Ata'm, verdi ıstık nurlu başın
Kalbi Türk, varlığı Türk, herşeyi Türk, Türk Hatay'a*

diyordu. Hatay Devleti'nin kuruluşu üzerine (4 Temmuz, 1938), Antakyalı Reşid Lâmi' Efendi, Atatürk'e yazdığı *Bayram Tebriki* kıt'asında, Hatay'ın tam anlamıyla kurtulacağını müjdeleyen Atatürk'e,

*Gel yetiş imdâda artık, Ey Halaskâr, el-emân
Kalmadı sabrâ tahammül kurtar, artık bizleri*

diye sesleniyordu. Nuri Gençosman'ın *Hatay'dan Ata'ya* adlı, ba'zı beyitlerini vereceğimiz şiiri, duygu, fikir zenginliği, âhenk bakımından da bu konudakilerin en değerlilerindendir; Hatay Devleti'nin kuruluşundan bir hafta kadar sonra, 13 Temmuz, 1938'de yazılmıştır :

*Sızlarken yüreklerde uzun yılların yası,
Hatay kurtulacaktır dedi Türk'ün Ata'sı.*

.....
*Bu ses şîrin Hatay'ın kurtuluş müjdesiydi,
Bu ses hakkın, kuvvetin, azmin o gür sesiydi.
Çınladı bir yıl önce hasretli gönüllerde,
Esir yaşatmam dedi Türk'ü doğduğu yerde.
Bu seste içten gelen derin bir sızı vardı,
Bu seste şimşeklerin kırılmaz hızı vardı.*

.....

*Bu sesti kavuşturan bizi güzel Hatay'a
Tarih bir çelenk ördü yine büyük Atay'a!
Zaferden başka zâten ne beklenirdi ondan,
Kurtaran sensin Ata'm, Türk'ü Ergenekon'dan!*

4 Temmuz, 1938'de Hatay Andlaşması'nın yürürlüğe girip buranın bağımsızlığa erişmesi Atatürk'ü çok sevindirmiş, yurdun her köşesinden aldığı kutlama tellerine, *Hatay millî mes'elemizin, dostça tedbirlerle müsbet neticelere ulaştırılmasından duyulan sevinç yerindedir* cevâbını verdirmişti; Hatay Devleti'nin kuruluşunu da, 3 Eylül'de, "Cumhuriyet Hükûmetinin bir başarısı olarak kutlamış, *Kurulan yeni devletin Başkan'ına, Meclis'ine başarılar, halkına saâdetler dileğini*" bildirmişti. Bunlar, artık iki ay kadar ömrü kalan Atatürk'ün millî sevinç ve kutlamalarının sonuncusu idi. Halk ve aydın sınıf şâirlerimizin, onun için, hayatta bulunduğu sıralarda işledikleri konu bakımından sonuncusu da Hatay millî mes'elemiz, bu ilimizin bağımsızlığına kavuşması olmuştur.

Buraya kadar verdiğimiz bilgi ve örneklerden anlaşıldığı üzere, şâirlerimiz, Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşı'nda Anafartalar Gurubu Kumandanlığı sırasında, 10 Ağustos, 1915'de düşmanı bu cebheden geri püskürtmesi kahramanlığından başlayarak, 2 Eylül, 1938'de Hatay devleti'nin kuruluşuna kadarki tarih vak'alarını işlemişlerdir; bu arada, annesinin ölümü, husûsî hayâtıyla ilgili ba'zı hâdiseler, ba'zı ayaklanmalar, esirlik ve savaş günlerinin acıları, kazanılan zaferlerin sevinci, yapılan inkılâplar, seyahatleri, heykelleri, resimleri, nutukları dolayısıyla hatiblik kudreti, sesinin te'sir ve âhengi, savaş meydanlarındaki kumanda emirleri, veciz ve güzel cümleleri şâirlerimiz için bitip-tükenmez ilhâm kaynağı olmuştur. Şâirlerimizin eserlerinde Mustafa Kemal için kullandıkları, ona yakıştırdıkları isim ve sıfatları tesbit ettik :

Alp, Arslan, Al-yeleli Arslan, Hakk'ın Arslanı, Sarı Arslan, Türk Arslanı, Yavuz Arslan, Yurdun Arslanı, Ata Baba; Bozkurt, Büyük Müncî, Büyük Önder; Dahi, Dahi-i Teceddüd, Demir-el; Gâzî-i Müebbed, Gâzî-i Sâhib-Kemal, Gâziyyü'l-Guzât; Güneş, Güneşler Güneşi; Halâskâr, Hazret; Baş Kahraman, Kemal-i Zafer, Baş Kumandan, Kurtarıcı; Millet Esiri; Paşa Baba, Yüce Paşa; Rehber; Server; Şâhin; Ülkü Tanrımız; Vatan Fedâisi; Zafer Kartalı.. Bu isim ve sıfatlar onun vatanseverliğini, fedâkârlığını, cesurluk ve kahramanlığını, yol göstericiliğini, kurtarıcılığını, büyüklüğünü, eşsizliğini, bu yüzden kendisine karşı duyulan güven ve minnetin, şükran ve sevginin birer sembolüdür. Gâzî Mustafa Kemal Atatürk ma'nevî, maddî kendine öz birçok yönleri ve unutulmaz yüce varlığıyla şîirlerimizde de yaşatılmış ve yaşamaktadır.

ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI

BİLÂL N. ŞİMŞİR

Türk Tarih Kurumu Üyesi

İlk Hastalık Haberleri

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, Atatürk'ün sağlığı konusunda ilk haber, Kasım 1923'te çıktı. Cumhuriyet ilan edileli henüz on gün kadar olmuştu. Bir gün Gazi, öğle yemeği sırasında, sofrada başında birdenbire bir kriz geçirdi. Eşi Lâife Hanım'ı tedavi için rastgele orada bulunan Dr. Refik (Saydam) Bey hemen bir morfin iğnesi vurdu. Kriz geçti. İki gün sonra, öğle yemeğinden sonra Cumhurbaşkanı bir kriz daha geçirdi. Bu biraz daha hafifti. Bunun üzerine, kalp mütehassısı Prof. Dr. Neşet Ömer (İrdelp) 13 Kasım 1923 günü İstanbul'dan Ankara'ya çağırıldı. Ertesi günü Çankaya'da Cumhurbaşkanı'nı muayene etti. Rahatsızlığın "çok çalışmadan ve yorgunluktan" ileri geldiğini, asabî bir hal olduğunu söyledi. Dinlenme; alkol, tütün ve kahveyi azaltmayı öğütledi. Gazi, iki ay kadar rejim yaptıktan sonra tamamen iyileşti. Bu konuda önce bir bildiri yayınlanmadı. Gazeteler konuyu kurcaladılar. Sonunda Hükümet, Prof. Dr. Neşet Ömer (İrdelp) imzasını taşıyan sağlık raporunu yayınladı. 2 Şubat 1924 tarihli bu raporda, "Gazi Paşa'nın tamamen ve katiyen afiyette bulundukları" kesinlikle açıklandı. Atatürk aslında beş-on gün kadar iyice dinlenip perhiz yapmış, ondan sonra doktorun öğütlerine pek aldırılmamış, yine eski yaşamını ve yoğun çalışmalarını sürdürmüştü.¹

Aradan üç yıldan fazla zaman geçti. 22-23 Mayıs 1927 gecesi Gazi, bir kriz daha geçirdi. Bu günlerde tarihî Büyük Nutuk'unu hazırlıyordu. Çok yoğun çalışıyordu. Aralıksız otuz saat çalıştığı zamanlar oluyordu. Kriz üzerine Dr. Refik (Saydam) ile Dr. Asım İsmail (Arar) hemen Çankaya'ya yetiştiler. İstanbul'dan Prof. Dr. Neşet Ömer (İrdelp) çağırıldı. Profesör, bu krizin de "fazla yorgunluktan doğan asabî bir hal" olduğunu söyledi. Kendi teşhisini kontrol için Avrupa'dan mütehassıs çağırılmasını teklif etti. Gazi'nin de uygun bulması üzerine, Berlin'den Prof. Dr. Kraus ile Münich'ten Prof. Dr. Von Romberg getirildiler. Profesörler, Cumhurbaşkanı'nın "çok sigara içmekten" ileri gelen bir "anjin" geçirmiş olduğu-

¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul 1973, cilt II, s. 722-724.

na karar verdiler. Dr. Asım İsmail Arar buna, çok sonra, “hafif geçen bir enfarktüs” dedi. Alman mütehasşıs lar dört beş gün Ankara’da kalmışlar, Gazi’ye, alkol ve sigarayı çok azaltmasını ve kendisini fazla yormamasını öğütlemişlerdir. Bir de rapor hazırlanıp Hükümet’e sunulmuştur. Hükümet, raporun bir örneğini Cumhurbaşkanı’na göndermiştir. Genel Sekreter’i bunu kendisine arz edince Atatürk, alaycı bir edayla gülmüş, “Aman efendim aman... Ben o bunakların raporuyla mı hareket edeceğim?” demiştir².

Sekiz ay kadar sonra, dış basında durup dururken bir haber çıktı. Haberi çıkaran *L’Echo de Paris* adlı Fransız gazetesi oldu. Biraz sansasyon eğilimli bu gazete, 13 Şubat 1928 günü, “Kemal Paşa’nın sağlığı tehlikede” başlıklı bir haber verdi. Bu “flaş” habere göre, Gazi Mustafa Kemal, sözde, Ankara’da sokak ortasında baygınlık geçirmişti. Ancak “enerjik müdahale” ile kendisine gelebilmişti. Bu olay, Ankara ve İstanbul’da oldukça karamsar yorumlara yol açmış, kaygı yaratmıştı. Türk devriminin kaderi, büyük ölçüde Cumhurbaşkanı’nın kişiliğine bağlıydı. Bu bakımdan habere büsbütün önem veriliyordu³. Fransız gazetesi bu haberin kaynağını tam açıklamadı. Türkiye’de “gayet ciddî bir kaynağı” ileri sürmekle yetindi. Bu kaynak neydi; kimdi; inanılır, güvenilir miydi? Belli değildi.

Fransız muhabirinin verdiği haber, yine 13 Şubat günü Londra’da, *The Daily Telegraph* Gazetesi’nde çıktı. İngiliz gazetesi de Türkiye Cumhurbaşkanı’nın “birkaç gün önce sokakta düşüp bayıldığını, neden sonra kendine gelebildiğini... ve Türk makamlarının bu olayı gizlemeye çalıştıklarını, ama Mustafa Kemal’in sağlık durumunun bir süredir iyi olmadığını” yazdı⁴. Aynı gün Londra Büyükelçisi Ahmet Ferit (Tek), kısa bir şifre telgrafla haberi Ankara’ya iletti; yalanlanıp yalanlanmayacağını sordu :

“*Daily Telegraph*, Paris muhabirine atfen Reisicumhur Hazeretlerinin şehirde gezerken rahatsızlandıklarından ve bir müddetten beri devam eden rahatsızlıkları mucibi endişe olduğundan bahsediyor. Tarzı tehzibin emir buyurulması...”⁵ dedi.

Haber bu iki gazetede çıkar çıkmaz, *Reuter* Ajansı bunu olduğu gibi aldı; hemen Avrupa basınına yaydı. Böyle bir haberi sorumsuzca yaymak,

² *Ibid.*, s. 724-728.

³ “La santé de Kemal Pacha serait compromise”, *L’Echo de Paris*, 13.2.1928 ve R.B.A.-K. 160/1.

⁴ “Turkish President. Fall in Angora street. From a Franch Correspondent”, *The Daily Telegraph*, 13.2.1928.

⁵ L.B.A.-Atatürk’ün hastalığı, Londra Büyükelçiliği’nden Hariciye Vekâleti’ne. Şifre tel. Londra, 13.2.1928, No. 3966/57.

biraz nazik bir işti. Fransız muhabirinin her nasılsa yakaladığı bu haber acaba doğru muydu? Belli bir amaçla çıkarılmış olamaz mıydı? O zamanlarda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Mustafa Kemal'den sonra yaşamaya-
cağını sananlar vardı. O günü bekleyenler henüz çoktu. Gazi yaşadıkça umutlarını yitirmeye başlayan bu gibi kimseler için hastalık haberi bir "moral takviyesi" gibiydi adeta. Ama *Reuter* Ajansı, işin inceliğini hesaba katmadan Fransız muhabirinin haberini sorumsuzca dört bir yana telleyiverdi. Ertesi gün, yani 14 Şubat 1928 günü, çeşitli Avrupa gazeteleri sözde hastalık haberini yaydılar. İngiltere'de, *The Daily Telegraph* bu kez Gazi'nin bir fotoğrafını bastı ve O'nu, "Sağlık durumu kaygı yaratan Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa" diye okuyucularına tanıttı⁶. *The Daily Express*, "Mustafa Kemal bayıldı" diye başlık attı⁷. *The Daily Herald*, haber başlığında "Mustafa Kemal bayılıp düştü" dedi. Bunu, "Türkiye Cumhurbaşkanı'nın sağlığı kaygı yaratıyor" diyen bir alt başlıkla perçinledi⁸. *The Morning Post* Gazetesi'nde haber "Mustafa Kemal'in sağlığı" başlığıyla verildi⁹. *The Guardian* Gazetesi de "Türkiye Cumhurbaşkanı'nın sağlığı" diye başlık koyduktan sonra, "sokakta düşüp bayıldığı haber veriliyor" dedi¹⁰. Daha çok ekonomik konulara ağırlık veren *The Financial Times* Gazetesi bile bu ilginç haberi atlamadan geçemedi. Kısa haberler sütununda, Mustafa Kemal'in sağlık durumunun "pek nazik" olduğunu yazdı¹¹... İtalyan gazeteleri de 14 ve 15 Şubat günleri hastalık haberini verdiler. Roma'da, Fransızca olarak yayınlanmakta olan *L'Italie* Gazetesi'nde haber, 16 Şubat günü çıktı¹².

Birdenbire Avrupa basınını kapsayan bu yayınlar Türkiye'de şaşkınlık yarattı. Haber Ankara'ya ulaşır ulaşmaz Dışişleri Bakanlığı bunu, *Anadolu Ajansı* aracılığıyla tezelden yalanlattı. Türkiye Cumhurbaşkanı'nın hasta olduğu yolunda Avrupa'da çıkarılmış olan haberin hiçbir aslı, esası olmadığı kesinlikle belirtildi. Dışişleri Bakanlığı bu kadarla yetinmedi, haberin yurt dışında da yalanlatılması için elçiliklere telgrafla talimat gönderdi.

⁶ "Mustafa Kemal Pasha, President of the Turkish Republic, the state of whose health is causing anxiety", *The Daily Telegraph*, 14.2.1928.

⁷ "Mustafa Kemal Faints", *The Daily Express*, 14.2.1928.

⁸ "Kemal's collapse - Anxiety over Turkish President's health", *The Daily Herald*, 14.2.1928.

⁹ "Mustafa Kemal's health", *The Morning Post*, 14.2.1928.

¹⁰ "Turkish President's health-Reported collapse in street", *The Guardian*, 14.2.1928.

¹¹ "The President of the Turkish Republic, Mustafa Kemal, is stated to be in a very precarious state of health", *The Financial Times*, 14.2.1928.

¹² *L'Italie*, 16.2.1928.

Roma Büyükelçiliği'nin yalanlaması 17 Şubat günü Roma gazetelerinde çıktı¹³.

Dışişleri Bakanlığı, hastalık haberinin İngiliz basınında da yalanlatılmasını istedi ve biraz gecikmeyle, 19 Şubat'ta, Londra Büyükelçiliği'ne şu talimatı telledi:

“Reisicumhur Hazretlerinin rahatsız bulundukları hakkındaki neşriyat külliye bi asıl ve esastır. Keyfiyet Anadolu Ajansile tekzip edilmiştir. Tarafı Devletlerinden dahi matbuatı mahalliye ile tekzibi mercudur.”¹⁴

Londra Büyükelçisi Ahmet Ferit (Tek) Bey, iki gün sonra, 21 Şubat'ta Dışişleri Bakanlığı'na karşılık verdi. İngiliz basınında hastalık haberini yalanlatmayı uygun görmediğini bildirdi. Görüşünü şöyle anlattı:

“Reisicumhur Hazretlerinin rahatsızlıkları hakkındaki bi asıl ve esas neşriyat Makamı Vekâletpenahilerince Anadolu Ajansı vasıtasile tekzip edilmiş olduğu, Londra'daki neşrinden itibaren bir haftadan fazla zaman geçerek tamamen unutulmuş bulunduğu cihetle yeniden tekzip ile meseleyi hatıra getirmeyi muvafık bulmadığım için, buradaki tekzibe teşebbüs etmedim ve esasen *Echo de Paris*'den naklen intişar ettiği için Londra'da mühim ve mevsuk telâkki edilmedi. Mehafili resmiyenin telâkkisini tespit ve icabında tekzip için dünkü gün beraber bulunduğum Sir Austin Chamberlain'a gazetelerin bir hafta evvelki neşriyatının temas mevzuu olduğunu söyledikten sonra bu hususta Sir George Clerk'ten¹⁵ bir haber varit olup olmadığını sordum. “Haber, hiçbir tesir yaratmadı, bu da gösterir ki havadis külliye esassızdır. Reisicumhur Hazretleri rahatsız olsaydılar muhakkak Sefaret bina yazardı” dedi.

“Beraî malûmat mâruzdur Efendim Hazretleri.”¹⁶

¹³ *L'Italie* Gazetesi'nin 17.2.1928 günlü sayısında çıkan yalanlamanın metni aynen şudur:

“La Santé de Kemal Pacha n'est pas compromise.-L'Ambassade de Turquie à Rome déclare dénuée de fondement la nouvelle reproduite hier dans *l'Italie*, d'après laquelle la santé du Président de la République Turque serait compromise.”

¹⁴ *L.B.A.*-Atatürk'ün hastalığı. Hariciye Vekâleti'nden Londra Büyükelçiliği'ne şifre tel. Ankara, 19.2.1928.

¹⁵ İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi.

¹⁶ *L.B.A.*-Atatürk'ün hastalığı: Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Londra, 21.2.1928, No. 393/73.

Büyükelçi “tekzibe teşebbüs etmedi” ama, ertesi gün, 22 Şubat’ta, *The Times* Gazetesi’nde bir çeşit yalanlama yayınlandı. Bu yazı, Türkiye Büyükelçiliği’nden değil, gazetenin Ankara özel muhabirinden verilmişti. Muhabir, belki Dışişleri’nin de aracılığıyla, 20 Şubat 1928 günü Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ile görüşebilmiş, hastalık söylentilerinin asılsız olduğunu anlamıştı. Gazetede “Gazi Paşa’nın sağlığı - Asılsız yabancı haberler” başlığı altında yayınlanan yazıda muhabir şöyle diyordu :

“Son günlerde yabancı gazetelerde, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın ağır hasta olduğu ve sokakta baygınlik geçirdiği yolunda haberler çıktı. Oysa ki tersine, kendisinin sağlık durumunun iyi olduğunu ve hattâ son zamanlarda kilo aldığını belirtmeğe yetkiliyim. Dün (20 Şubat) benimle yaptığı görüşmede Cumhurbaşkanı’nın bütün fizikî ve fikrî melekelerinin yerinde olduğunu gördüm. Bu görüşü, kendisiyle son zamanlarda temas etmiş öteki yabancılar da paylaşmaktadır.

Gazi Paşa epey zamandır ilk kez bir yabancı gazeteciyi kabul ettiği için, onun günlük yaşantısından bazı ayrıntıları belirtmek yerinde olur. Hemen hemen her gün arabasıyla, Ankara dışında Çankaya’daki ikametgâhından Büyük Millet Meclisi’ne gitmekte, orada Bakanlarla günlük işleri görüşmekte, önemli iç ve dış işler konusunda bilgi almaktadır. Ayrıca sık sık Ankara’ya birkaç mil uzaklıktaki çiftliğine gitmekte, hayvan beslenmesiyle uğraşmaktadır. Açık toplantılara katılmaktadır. Dün (20.2.1928) de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey’in verdiği büyük baloda bulundu. Ekim ayında İstanbul’dan Ankara’ya dönüşünden beri Başkent’te ve civarında kaldı; ama, yakında Güney Anadolu’ya bir gezi yapmak, Antalya’yı ziyaret etmek niyetindedir.”¹⁷

Bu gibi yazılara ve Türk makamlarının kesin yalanlamalarına rağmen, Mustafa Kemal’in hasta olduğunu ileri süren havadislere birkaç gün daha Avrupa gazetelerinde rastlandı. Bazı taşra gazeteleri, geçten geç duydukları haberi yeniymiş gibi yayınladılar. Venedik’te yayınlanan *Ultima Notizie* adlı akşam gazetesinin 27 Şubat 1928 günlü sayısında haber “Mustafa Kemal ağır hasta” başlığı ile abartılmış olarak çıktı. Gazete, “birkaç günden beri hasta olan Mustafa Kemal’in sağlık durumunun günden güne kötüleştiğini” ileri sürdü. Çalışmaya giderken bayılıp düştüğü söylentisini tekrarladı. Bununla da yetinmeyerek Gazi’ye bir de “verem” hastalı-

¹⁷ “The Ghazi Pasha’s Health - Unfounded Foreign Reports”, *The Times*, 22.2.1928.

ğı kondurdu. Havadise biraz daha heyecan kattı ve “buradaki tıp çevreleri hastalığın çok ilerlemiş bir safhada bulunduğunu bildiriyorlar; bu yüzden Türkiye’de kaygı duyuluyor” dedi¹⁸. Triyeste Konsolosu Nüzhet Haşim (Sinanoğlu), *Il Popolo di Trieste* ile *Piccolo* adlı Gazetelerde de hastalık haberlerinin çıktığını ve Dışişleri Bakanlığı’nın talimatı üzerine bunların 3 Mart 1928 günü yalanlatıldığını bildiriyordu.¹⁹

Bu yalanlamalardan sonra artık yayınların arkası kesildi. 1928 yılı Şubat ortalarına doğru bir Fransız gazetesinin çıkardığı hastalık haberi, iki hafta boyunca çeşitli Avrupa gazetelerinde görülmüş ve hemen her görüldüğü yerde yalanlanmıştı. 1928 Mart ayında artık Mustafa Kemal’in sağlığından söz edilmez oldu. Asılsız olduğu anlaşılan haber unutuldu. Türkiye Cumhurbaşkanı’nın sağlık durumu iyi, enerjisi yerindeydi. Mayıs 1928’de Afganistan Kralı Türkiye Cumhurbaşkanı’na resmî bir ziyarette bulundu. Aynı yıl sonuna doğru Gazi, harf devrimini yaptı. Yeni Türk harflerini tanıtmak için “Baş Muallim” olarak yurt gezisine çıktı. Ondan sonra da yıllarca devrimlere ve Devlet yönetimine devam etti.

Kasım 1936’da Atatürk yeni bir rahatsızlık geçirdi. Dr. Refik Saydam ile Dr. Asım İsmail Arar kendisini muayene ettiler. Göğsünde “İhtikan”, yani kan toplanması, kan uyuşması belirtileri buldular. Dikkat edilmezse bunun zatürre’ye dönüşebileceğini belirttiler. Zatürre o zamanlar tehlikeli bir hastalıktı. Atatürk, “Ya !! Öyleyse bu ihtimali herhalde üzerimizden atmaya çalışalım” dedi ve doktorların öğütlerine ilk defa harfi harfine uydu. Beş gün tedavi edildikten sonra iyileşti.²⁰

Gizli Söylentiler

1937 yılı sonlarına doğru, Atatürk’ün sağlığı konusunda yeniden söylentiler çıktı. Bu söylentiler, gazetecilerden değil, diplomatlardan çıktı.

¹⁸ “Mustafa Kemal E Molto Grave”, *Ultima Notizie* (Venezia), 27.2.1928.

¹⁹ Triyeste Müstakil Şehbender Vekilliği’nden Roma Büyükelçiliği’ne yazı. 3.3.1928, No. 1228/24:

“1205/21 numaralı ve 28/2/928 tarihli tahrirâtı âcizaneme zeyildir:

Triyeste’de münteşir (Piccolo) ve (Popolo di Triyeste) Gazetelerinin muazzaz Reisi-cumhurumuz Hazretlerinin sıhhatleri hakkındaki neşriyatları üzerine (...) Vekâleti Celile’den alınan 1 Mart 928 tarihli telgrafnamede neşriyatı vakıanın asılsız olduğu ve binaenaleyh tekzibi iş’ar buyurulmakla ber mucibi emri Vekâletpenahi keyfiyetin bugünkü (3.3.1928) gazetelerde tekzip ettirildiğini berai malûmat arza mücaseret eylerim efendim hazretleri.

Triyeste müstakil Şehbender Vekili

(İmza) Nüzhet Haşim.”

R.B.A. - K. 160/1.

²⁰ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, Cilt II, s. 728-729.

Bir süre diplomatlar arasında gizli yazışmalara yol açtı. Gazetecilere yansımadan önce aylarca gizli kaldı. Hatay sorununun gergin bir dönemde bulunduğ u sıralarda, Ankara'daki Fransız Büyükelçiliğ i Atatürk'ün sağ lığıyla da yakından ilgileniyordu. Fransız Büyükelçisi M. Ponsot, Aralık 1937'de, Atatürk'ün sağ lık durumunun kötüye gittiğ ini hükümetine rapor etti. Fransa Dış işleri Bakanlığ ı, bu raporları gizlice Paris'teki İngiliz Büyükelçiliğ i'ne duyurdu. İngiliz Büyükelçisi Sir Eric Phipps, 28 Aralık 1937 gün ü bu gizli haberleri Londra'ya ilet ti. Ş unları yazdı:

“... Saint-Quentin, Kemal Atatürk'ün sağ lığı konusunda Fransa Dış işleri Bakanlığ ı'nın Ankara'daki Büyükelçilerinden pek kayg u verici raporlar aldıklarını belirtti ve birkaç gün önce ge len bir raporu okudu.”

“Ponsot'nun, Cumhurbaşkanı'na yakın çevrelerden aldığı sa nilan bilgiler, O'nun (Atatürk'ün) zihnî ve fizikî bir çöküntüye gitmekte olduğ u izlenimini veriyor. Atatürk, son aylarda sık sık kendini kaybediyormuş.”²¹

Bunları yazdıktan sonra İngiliz Büyükelçisi, Fransız raporunu aktarmaya devam etti. Buna göre; Atatürk'ün son hastalık belirtileri, yıllardır bilinen içkiye düşkünlüğünden ileri gelmiş değildi. Bir süre önce Atatürk, Anadolu'da uzun bir geziye çıkmıştı. Türk basını, oldukça dolgun olan bu gezi programını Atatürk'ün bütün ayrıntılarıyla yerine getirdiğ ini yazmıştı. Ama, Fransız Büyükelçisi'nin duydukları başkaydı. Bu gezi sırasında Cumhurbaşkanı'nın özel treni zaman zaman kuytu yerlerde durdurulup saatlerce bekletilmişti. Kimi zaman da bütün bir günlük gezi programı son dakikada bırakılmıştı. Atatürk, baygınlık durumundan kurtulunca da şaşırtıcı davranışlarda bulunuyordu. Hükümet yetkililerini sürprizler karşısında bırakıyordu. Yabancı Büyükelçileri çağırıp sabahın erken saatlerine kadar onları konuşturuyor, eğlendiriyor, ağırılıyordu. Böyle bir “fasıla” sırasında ki, en sadık dostu İsmet İnönü'nün Başbakanlık görevine son vermişti. Atatürk'ün çöküşü son zamanlarda hızlanmıştı. Öyle ki, Fransa Hükümeti, “Büyük Adam'ın göçüp gideceğ i, Türk Devlet gemisinin birdenbire motörsüz ve dümensiz kalacağı gün için hazırlıklı olmak durumunda” idi ve o gün, belki pek uzak değildi²².

²¹ F.O. 371/21925/E. 69: Sir E. Phipps'ten Sir A. Cadagon'a. Özel ve gizli yazı. Paris, 28.12.1938. *Sonyel*, s. 541-542, fotokopi 1.

²² *Ibid.*

Bu adamakıllı karamsar raporda dikkat çekici bir cümle daha geçiyordu: “Bu durumda, Atatürk, herhangi bir çılgınca veya ölçüsüz davranışta bulunursa, Fransa Hükümeti buna şaşmamalıdır” deniyordu²³. Buna bir nokta koymak gerek. Bu sözlerin arkasında Hatay sorunu yatıyor gibidir. Fransız diplomatları Atatürk’ün sağlığının artık “anormal” olduğu ve bu sıralarda alacağı bir kararın da “çılgınca veya ölçüsüz” olabileceği söylentisini yayarken ve bunu gizlice İngiltere’ye duyururken, siyasî bir amaç gütmüyorlar mıydı? sorusu akla gelmektedir. Atatürk, Hatay’ı Anavatanına katmayı millî bir dava haline getirmişti. Bundan dönmek, gerilemek niyetinde değildi. Bu konuda daha da ileri gidebilir, kesin kararlar alabilirdi. Acaba Fransa diplomasisi, muhtemel bir Türk kararını önceden zayıf düşürmek, bunu “hasta bir adamın çılgınlığı” biçiminde göstermek için zemin mi hazırlıyordu? Atatürk’ün alabileceği kesin bir karara karşı Fransa’nın kaygı duymakta olduğu sezilmektedir. Atatürk’ün hasta, hem de ağır hasta olduğu söylentisinin, Fransa’dan çıkması manalı görünüyordu. Hastalık söylentisinin gizlice İngilizlerin kulağına da fısıldanmasını ise sadece bir “bilgi alış-verişi” gibi görmek oldukça zordu. Acaba hastalık haberi gerçekten doğru muydu? Doğruysa, hastalık Fransızların ileri sürdükleri kadar ağır mıydı? Fransız raporları asılsız değilse bile, çok aşırı, çok karamsar değil miydi?

Atatürk’ün sağlığı konusunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na ilk gelen haber bu oldu. Bu konuda daha önce Londra’ya herhangi bir haber gelmemişti. Fransız çıkışlı haberin aslı ve nedeni ne olursa olsun, İngiltere Dışişleri Bakanlığı konuya hemen önemle eğildi. Paris Büyükelçiliği’nin yazısı Londra’ya gelir gelmez, ertesi gün, 29 Aralık 1937 günü, İngiltere’nin Ankara Büyükelçiliği’ne çok acele ve gizli bir şifre telgraf çekildi. Atatürk’ün rahatsız olduğunu bildiren Fransız çıkışlı haber özetle Ankara’ya iletildi. Dışişleri Bakanı Mr. Eden’in İngiltere dışına geziye çıkmak üzere olduğu da belirtilerek, Büyükelçilik’ten 48 saat içinde bilgi istendi²⁴.

Ankara’daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine ertesi gün, yine özel ve gizli bir şifre telgrafla karşılık verdi. “Atatürk’ün zihni ve fizikî durumunda bir gerileme olduğunu doğrulayamam” dedi ve devam etti: Biraz yaşlanmış görünmekle beraber Atatürk, yine aynı Atatürk idi. Gündüzden ziyade geceleri yaşıyordu ama bol uyku alıyordu. Yaşantısı oldukça düzgündü. O’nun dinamik canlılığı ile durgunluğu arasındaki değişimler

²³ *Ibid.*

²⁴ *F.O. 371/21925/E. 69*: Oliphant’tan Loraine’e şifre tel. Özel ve gizli. Londra, 29.12.1937, No. 137. *Sonyel*, s. 542-543.

veya anî kararları yeni bir şey değildi. Büyükelçi, Atatürk'ü en son bir ay kadar önce, 25 Kasım'da görmüştü. Bu görüşme sırasında, Atatürk'te herhangi bir çöküntü veya O'nun zihnini toparlama ve dikkat gücünde bir azalma belirtisi sezmemişti. Görüşmede hazır bulunmuş olan Maliye Uzmanı Mr. Nixon ile Mr. Waley de bu görüşü doğrulayacaklardı. İsmet İnönü'nün Başbakanlık'tan ayrılması ise Atatürk'ün rahatsızlığına bağlanamazdı²⁵.

Bunları belirttikten sonra Büyükelçi dedi ki :

"Ve sonra ortada sancak (Hatay) sorunu var. Fransız görüşünü belki bu etkilemiştir. O (Atatürk) bunu kendisine mesele yapmıştır; Türkiye'nin kabul edebileceği nihaî bir çözüm sağlanmasında, O'nun şahsî prestiji söz konusudur ve bu ülke O'nu sonuna kadar destekleyecektir"²⁶.

Fransız raporunda Atatürk'ün yakında ölebileceği ihtimali de belirtiliyor ve "... Türk Devlet gemisinin birdenbire motörsüz ve dümensiz kalacağı gün için hazırlıklı olmak" gerektiği söyleniyordu. İngiliz Büyükelçisi bu noktaya da cevap verdi: Fransız raporu olmasaydı, Atatürk'ün beş-on yıl daha yaşayacağı görüşünü ileri sürebilecek olduğunu söyledi. Atatürk ne kadar uzun süre başta kalırsa bunun rejim bakımından o kadar hayırlı olacağını, anayasal rejimin her geçen yıl biraz daha tecrübe kazanarak kökleşeceğini ve Atatürk'ün arzusunun da bu olduğunu belirtti. Büyükelçi, raporunu düğümlerken, Atatürk sonrası sorunu da kısaca değindi: Atatürk ölünce, bir an için karışıklık ve şaşkınlık olacaktı. Kendisinin yerine geçecek kimse belli değildi. En kuvvetli kişiler Mareşal Çakmak ile İsmet İnönü idiler. Cumhurbaşkanlığı'na en layık kişinin seçilmesi konusunda Başbakan ile Halk Partisi Genel Sekreteri kendi aralarında ve Büyük Millet Meclisi ile çabucak anlaşabilecekleri umuluyordu. Ölüm, şüphesiz güç bir an olacaktı. Ama, rejim ve iç barış sarsılmadan bu güçlük atlatılabilecekti.²⁷

İngiliz Büyükelçisi'nin bu telgrafı ölçülü ve iyimserdi. Kötümser Fransız raporlarını az çok dengeliyordu. Büyükelçi Loraine, Atatürk'te herhangi bir hastalık belirtisi sezmemişti. Şimdiye kadar bu konuda bir haber de almamıştı. O da herhalde Atatürk'ü izlemekteydi. Ama, son yurt gezisi sı-

²⁵ F.O. 371/21925/E. 70: Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şifre tel. Özel ve gizli. Ankara, 30.12.1937, No. 192. *Sonyel*, s. 543.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

rasında Atatürk'ün baygınlık geçirdiğini, bu yüzden Cumhurbaşkanı özel treninin kuytu yerlerde durdurulup saatlerce bekletildiğini duymamıştı. Telgrafında bu noktaya hiç değinmiyordu. Atatürk'ün, etrafındakileri şaşkırtan anî kararları yeni bir şey değildi. O'nu tanıyanlar bunları zaten biliyorlardı. Bu gibi davranışlarına bakarak, Atatürk'ün rahatsız olduğu herhalde ileri sürülemezdi. Fransızlar Hatay sorununun etkisi altındaydılar. Fransız raporları belki bu etkiyle kaleme alınmıştı.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı bu son noktaya parmak bastı. Müsteşar Yardımcısı Sir Lancelot Oliphant, telgrafı okur okumaz, "İskenderun konusunda ilginç bir ima var" dedi ve ayrıca telgrafa şunları not etti : "Bu (telgraf) kısmen yatıştırıcı, ama Sancak (Hatay) konusundaki sözler hayra alâmet değil."²⁸

Telgrafın bir örneği, "özel" olarak Paris Büyükelçisi'ne gönderildi. Gönderilirken çok dikkatli davranıldı. Bu konuda önceden Bakan'a danışılmıştı. Bakan, sırf Büyükelçi'nin kendi bilgisi için gönderilmesini uygun görmüştü. Yani telgraf, Fransızlara ulaştırılmak üzere gönderilmiyordu. Ama, Fransa Dışişleri Bakanı'na mutlaka bilgi vermek gerekirse, yalnız şu kadarı söylenebilirdi ki, Atatürk'ün sağlığı konusunda İngiltere'nin aldığı bilgiler Fransız raporlarını doğrulamıyordu. Fransızlara bilgi verirken çok uyanık davranmak gerekiyordu. Çünkü, Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan dışarıya gizli haberler sızdırılıyordu, bu defa da sızdırılabilirdi. Bu yüzden Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi güç durumda kalabilirdi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı bunu istemiyordu²⁹.

Demek ki İngilizler, Fransızlara güvenemiyorlardı. Ankara'daki Büyükelçi Loraine, Atatürk'ün hastalığı konusundaki Fransız raporlarını kuşkuyla karşılamıştı. Bunların asılsız olduklarını açıkça söylememişti; ama Fransız Büyükelçisi M. Ponsot'nun raporlarının Hatay sorununun etkisiyle kaleme alınmış olabileceğini yazmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı da bu konuda Fransızlarla bilgi alışverişine yanaşmak niyetinde görünmüyordu. Çünkü Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan dışarıya gizli bilgi sızdırıldığı kanısındaydı. Atatürk'ün sağlığı konusunda da dışarıya ve mesela basına bilgi sızdırılabilirdi. Bu sızdırmanın kasıtlı olduğu söylenmiyordu. Hastalık haberinin kasıtlı olarak çıkarıldığı ileri sürülüyordu. Ama Fransızlara karşı kuşku beslendiği görülmüyordu.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *F.O. 371/21925/E. 70*: Oliphant'tan Phipps'e özel mektup, Londra, 3.1.1938. *Sonyel*, s. 543-544.

Bu kuşku belki büsbütün yersiz değildi. Atatürk'ün ağır hasta olduğu yolundaki Fransız raporlarında siyasî bir amaç, belli bir kasıt olmasa bile bol mübalağa olduğu şüphesizdi. Fransız iddialarına bakılacak olursa, Atatürk'ün artık son günlerini yaşadığı sanılacaktı. Raporlar aşırı derecede karamsardı. Aslında Atatürk 1937 yılı sonlarında bu derece hasta değildi. Bununla beraber 1938 yılı başlarında Atatürk'ün bazı ilaçlar almaya, bir çeşit rejim yapmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün sağlığı konusunda, 1937 yılı sonunda, Paris-Londra-Ankara arasındaki gizli yazışmalar bir hafta kadar sürdü. 1938 yılının ilk günlerinde kesildi. Bundan sonra, iki ay kadar bu konuda bir yazışma olmadı. 1938 yılı Şubat sonlarına kadar İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na hastalıkla ilgili herhangi bir rapor veya haber ulaşmadı. Bu arada Türk makamlarının kendi aralarında yazışmalar oluyordu.

Paris'ten İlaçlar

4 Ocak 1938 günü saat 16.45'te Ankara'dan Paris'e "acele" kayıtlı bir telgraf çekildi:

"*Vaccin Enterococcique* stop Elli dört rue Faubourg Saint Honoré stop Doktor Cuny mamulâtı stop Yirmi beş kutunun âcilen gönderilmesini saygılarımla dilerim - Süreyya Anderiman."³⁰

Anderiman, Türkiye Cumhurbaşkanı Özel Kalem Müdürüdür. Telgrafı Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a çekmektedir. Paris'ten acele ilaç istenmektedir. İlacın adı verilmekte, bunun hangi adresten sağlanabileceği bildirilmekte, herhangi bir yanlışlığa, karışıklığa meydan verilmemesi için ilacın "Dr. Cuny mamulâtı" olması gerektiği açıklanmaktadır. İlaça, daha doğrusu aşıya, bolca miktarda tezelden ihtiyaç vardır. 25 kutu yollanması istenmektedir.

Telgrafta, bu ilaçların kimin için istendiği açıklanmıyordu. Ama, başka yazışmalardan, bunların Atatürk için ısmarlandığı anlaşılmaktadır. Demek ki, Atatürk'te rahatsızlık belirtileri görülmüştü. Bu belirtiler ne zaman başlamıştı? Belli değildi. Yalnız Atatürk muayene edilmiş, rahatsızlık belirtilerine teşhis koyulmuş olmalı ki, ilacı tespit edilebilmişti. Büyükelçi Suat Davaz, telgrafı aynı gün akşam üzeri, saat 19.15'te aldı. İlaçları tezelden Ankara'ya yollattı. Arkasından faturalarını yolladı. İlaçların bedeli 740.65 Frank, posta masrafı da 246 Frank tutmuştu³¹.

³⁰ P.B.A.-K. 180/A-1: Anderiman'dan Davaz'a tel. Ankara, 4.1.1938.

³¹ P.B.A.-K. 180/A-1: S. Davaz'dan S. Anderiman'a yazı. Paris, 21.1.1938.

Paris Büyükelçisi Suat Davaz, 24 Ocak 1938 günü Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Celâl (Ömer) imzasıyla bir başka telgraf daha aldı. Bu da acele kaydıyla çekilmişti. Tezelden bazı ilaçlarla maden suları gönderilmesi isteniyordu. Telgrafta: "Üç kutu *Chophytol*, üç kutu *Hepascol* küçük şişelerde, bir sandık *Vichy celestin* küçük şişelerde, bir sandık *Vichy grande grille*, üç şişe *Elisor Boldo Verne*, üç şişe *Solution Detich*. İlk vasıta ile namına gönderilmesini saygılarımla ile dilerim. - Başyaver Celâl" deniyordu.³² Telgraf, Kaplıcalardan çekilmişti.

Burada yeni bazı ilaçlardan başka, iki sandık Vichy maden suyu da istendiğine bakılırsa, Atatürk'ün bir çeşit rejime girdiği, söylenebilir. Gerçi bunların Cumhurbaşkanı için istendiği yine belirtilmiyordu. Ama, bunlar Başyaverin kendisi için ısmarlanmış değildi. Büyükelçi bu ilaç ve maden sularını da gecikmeden yolladı. 4 Şubat'ta da faturalarını postaladı. İlaç ve maden sularının bedeli 483.60, ulaştırma masrafı ise 1857 Frank tutmuştu³³.

Paris Büyükelçiliğimiz arşivlerindeki bir notta, Süreyya Anderiman'ın 5 Şubat 1938 günlü bir telgrafiyle yeniden bazı ilaçlar istendiği ve bunların da gönderildiği anlaşılmaktadır. Bunların bedeli 256.30 Frank, gönderme masrafı ise 625.50 Frank tutmuş³⁴. Bu telgrafın metnine arşivde rastlayamadık. Ayrıca, zaman zaman telefonla da ilaçlar ısmarlandığı anlaşılmaktadır. Süreyya Anderiman'ın İstanbul'dan Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a gönderdiği 8 Şubat 1938 günlü bir yazıda; "Önderimizin emirlerine binaen telgrafla ve telefonla vaki olan siparişlerden bazılarının geldiğini teşekkürle arz ve faturalarının da gönderilmesini rica ederim" denmektedir³⁵.

28 Şubat'ta Paris'ten yeniden ilaçlar ısmarlandı: "Beş kutu *Pilules de haut*, on iki şişe *Solution Tisch*, on kutu *Agocholine zizine*, on iki kutu *Extra-it hepatique ampoule choay*" diye belirtildi³⁶. Bu ilaçların çoğu yeni ısmarlanıyordu, daha önceki siparişlerde bunlardan yalnız bir tanesinin adı geçiyordu. Paris Büyükelçisi, 7 Mart'ta bu ilaçların da gönderildiğini, bedelinin 790.80, posta ücretinin de 731 Frank tuttuğunu Ankara'ya bildirdi³⁷.

³² P.B.A.-K. 180/A-1: Başyâver Celâl'den S. Davaz'a. Tel. Kaplıcalar, 24.1.1938, saat 15.00 (Alınış saat 17.45).

³³ P.B.A.-K. 180/A-1: S. Davaz'dan Başyâver Celâl'e. Yazı. Paris, 4.2.1938.

³⁴ P.B.A.-K. 180/A-1: İlaçlarla ilgili hesap listesi.

³⁵ P.B.A.-K. 180/A-1: S. Anderiman'dan S. Davaz'a yazı. İstanbul, 8.2.1938.

³⁶ P.B.A.-K. 180/A-1: S. Anderiman'dan S. Davaz'a Tel. Ankara, 28.2.1938, saat 20.50. (Alınış, 1.3.1938, saat 7.15).

³⁷ P.B.A.-K. 180/A-1: S. Davaz'dan S. Anderiman'a yazı. Paris, 7.3.1938.

Atatürk için 1938 yılının ilk günlerinde başlayan ilaç siparişleri, aralıklarla sürüp gitmektedir. Atatürk sürekli olarak ilaç almakta, maden suyu içmekte, bir çeşit rejim yapmaktadır. Belli ki, 1938 yılına biraz rahatsız olarak girmişti. Rahatsızlığın ne olduğu açıklanmamaktadır. Paris Büyükelçiliği'ne de bu konuda herhangi bir bilgi verilmiş değildi. Resmî bir açıklama yapılmadığı gibi, özel olarak bile rahatsızlığın nedeni bildirilmiyordu. Anlaşılan, rahatsızlık, henüz resmî bir açıklamayı gerektirecek kadar ciddi görülüyordu. Pek ağır değildi. Atatürk, tedavi olmakla beraber, gezilerine devam ediyordu. Yatağa düşmüş değildi.

İlaçlarla birlikte bazı eşyalar da ısmarlanması dikkati çekiyordu. Örneğin, Süreyya Anderiman, Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a yolladığı 8 Şubat 1938 günlü bir mektubunda, Atatürk için golf çorapları yollanmasını rica etmektedir: "Bu mektubumla birlikte numune olarak bir golf çorabı gönderilmiştir. Aynı büyüklükte ve aynı şekilde, yani üst tarafı kıvrık olmayan, muhtelif renkte bir düzine çorabın irsaline ve numunenin iadesine müsaadenizi diler(im)" demektedir³⁸. Golf çorabı açık havada giyilir, herhalde yatağa düşmüş bir insan için gerekli değildir³⁹. Buna ve ayrıca boyunbağı, elbise gibi eşyalar da ısmarlandığına bakılırsa, bu tarihlerde Atatürk'ün henüz ağır hasta olmadığı kesinlikle söylenebilir. Cumhurbaşkanı için *Savarona* yataının satın alınması da bu sıralara rastlıyordu⁴⁰.

Atatürk, belli ki, biraz rahatsızdı; biraz sarsılmıştı. İlaç alıyor rejim yapıyordu. Ama, devlet işlerini yine aksatmadan yürütüyordu. Ne var ki, Atatürk'ün rahatsızlığı gizli gizli söylentilere, çeşit çeşit yorumlara yol açmaya başlamıştı. Bu konuda bir açıklama yapılmaması söylentileri yatıştırıyordu. Bu hava içinde, 24 Şubat 1938 akşamı, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, ilk defa Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi'ne Atatürk'ün sağlığı konusunda bilgi verdi. O'nun bir süre önce "soğuk almış" bulunduğunu açıkladı. Büyükelçi Sir Percy Loraine, 25 Şubat günü, bu konuşmayı "çok gizli" olarak Londra'ya şöyle anlattı:

³⁸ P.B.A.-K. 180/A-1: S. Anderiman'dan S. Davaz'a. Yazı. İstanbul, 8.2.1938.

³⁹ P.B.A.-K. 180/A-1: Dosyadaki bir hesap listesi: "Sayın Bay Süreyya'nın 5 Şubat 1938 tarihli telgrafnamesiyle sipariş olunan ilaçlar ile Atatürk'ün boyun bağlarının bedeli... 2542 F." S. Davaz'dan S. Anderiman'a yazı. Paris, 7.3.1938 "... Atatürk için ısmarlanmış oldukları 3 kat kostümden ikisi derhal gönderilmiş... üçüncü kostümün de bir ay sonra gönderilmesi takarrür etmişti...". S. Anderiman'dan S. Davaz'a yazı. Ankara, 15.3.1938: "... Üçüncü kostüm ve ilaçların geldiğini teşekkürle arzederim."

⁴⁰ 30.3.1938 günlü *Le Matin* Gazetesi'nde yayınlanan New-York çıkışlı bir haberde, Kemal Atatürk için *Savarona* yataının Filâdelfiyalı Mrs. Richard Cadwaider'den satın alındığı bildiriliyordu. Aynı gazete, 31.3.1938 günlü sayısında da "Kemal Atatürk'ün Yataı" başlığıyla *Savarona*'nın bir fotoğrafını yayınladı.

“T. R. Aras, dün akşam Büyükelçilik’te verilen bir partiye geldi ve uzun uzun konuştuk.

Kendisine, şüphesiz onun da bildiği gibi, kısa bir zamandan beri Atatürk’ün sağlığının ve gücünün kötüye gittiği yolunda etrafta ısrarlı söylentiler dolaştığını söyledim. Bunları doğrulayabilecek durumda olmadığımı, hastalık raporlarına inanmadığımı ve Cumhurbaşkanı’nın daha uzun yıllar yaşayacağı kanısında olduğumu Mr. Eden’e bildirdim, dedim. Ancak, şahsî gözlemlere pek imkân bulamadığımı ve Kasım ayından beri Cumhurbaşkanı’nı görmediğim için, benim görüşlerimi kendisinin, Aras’ın, doğrulayıp doğrulamacağını öğrenmekten memnun kalacağımı söyledim.

Aras, bana tamamen hak verdi. Atatürk’ün hâlâ çelik gibi olduğunu, melekelerinin eskisi kadar sağlam, muhakemesinin serî ve emin, gerçekleri kavrama hissinin keskin, yoğun çalışmadan yorulmak bilmez ve... dimağının her zamankinden daha fazla uyanık olduğunu belirtti. O’nun son zamanlarda kötüce bir soğuk almış bulunduğunu, ama yakalandığı bu hastalığın normal rahatsızlıklardan olduğunu söyledi. O daha uzun yıllar yaşayacaktır (dedi). (Meslekten doktor olan Aras’ın tıbbî bakımından görüşleri özellikle değer taşır.)

Aras, fakat, diye devam etti. Atatürk’ün sağlığı ve başta kalması bakımından herhangi ciddi bir kaygu olursa, size derhal şahsen ben haber vereceğim. Böyle bir ihtimali, durumda önemli bir gelişme ve mahiyeti bakımından bunu da, size her zaman derhal haber vermeyi görev bildiğim hususlar kategorisinde sayacağım. Dahası var: mesele bu raddeye varırsa bizim, yani Türk Hükümeti’nin, beklenmedik bir olay karşısında ne gibi tedbirler almak niyetinde olduğunu dahi size söyleyeceğim.

Kanaatimce, Aras’ın bir önceki paragraftaki beyanının samimî olduğu tamamen şüphesizdir”⁴¹.

İngiliz Büyükelçisi’nin, Atatürk’ün sağlığı konusunda, son iki aydan beri Londra’ya yolladığı ilk yazı buydu. Geçen iki ay içinde duyduğu söylentiler Büyükelçi’yi pek etkilememişti. Şimdi ilk defa resmî bir ağızdan kesin bir demeç almıştı. Bunu hem “çok gizli”, hem de pek önemli saymıştı. Yazıyı yollarken bir de özel mektup postaladı ve Aras’ın bu önemli demecinin İngiliz Kabinesi’ne de sunulmasını telkin etti⁴².

⁴¹ F.O. 371/21925/E. 1434: Loraine’dan Oliphant’a yazı. Çok gizli. Ankara, 25.2.1938. Fotokopisi: *Sonyel*, belge 3.

⁴² *Ibid*: Loraine’dan Oliphant’a. Özel mektup, Ankara, 25.2.1938. Fotokopisi: *Sonyel*, belge 4.

Yazı İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda gerçi Kabine'ye sunulacak önemde görülmedi ama verilen haber "oldukça tatmin edici" sayıldı⁴³.

Dr. Aras'ın, "soğuk algınlığı" olarak gösterdiği hastalık Mart ayında da geçmedi. Bu ay içinde Paris'ten yine maden suları ve ilaçlar ısmarlandı. 19 Mart 1938 günü Paris Büyükelçisi Suat Davaz, bir miktar daha Vichy maden suyu yolladığını bildirdi⁴⁴. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman, 25 Mart'ta, maden sularının alındığını ve parasının da gönderildiğini Paris'e yazdı⁴⁵.

Maden suyu istenmesini pek karamsar yorumlamamak uygun olur. Atatürk, maden suyu içmeye başladığına göre, önce yollananlar bittikçe parti parti tekrar yollanması olağandır. Hem sonra, sağlığına düşkün birçok kimse, hiç hasta olmadıkları halde maden suyu kullanmayı tercih etmezler mi? Ama istenen yalnız Vichy suları değildi.

29 Mart 1938 günü Ankara'dan Paris'e yine "acele" bir telgraf çekildi:

"Dört kutu *Ampoules Biolipase Haffmann Roche* stop Adresse rue Crilon No.10 stop iki kutu *Hormantoxone* stop Taze ananasın soyulup suyu sıkılması için aletler ve makine stop Acele gönderilmesini saygılarımla dilerim — Süreyya Anderiman"⁴⁶.

Paris Büyükelçisi, istenen ilaçları hemen ertesi gün postaladı ve yollandığını Ankara'ya telgrafla bildirdi⁴⁷. Aynı telgrafla istenmiş "mixer"i ise Paris'te bulamadı. Bu yabancı sözcük o tarihte henüz dilimize girmemişti. Büyükelçi Davaz şöyle yazdı: "Bugünkü tel yazımla gönderildiği bildirilen ilaçlar meyanında sipariş buyurulan ananas suyu çıkarmaya mahsus alet yerine her nevi meyve ve bunlar meyanında ananas suyu çıkarır bir alet takdim olundu.

Yaptığım tahkikat neticesinde, sırf ananas suyu çıkarmaya mahsus aletin Paris ve Fransa'da mevcut olmadığı anlaşıldı. Bu alet Amerika'da ve Kaliforniya'da mevcutmuş; sipariş edildiği takdirde mümkün mertebe az bir müddet zarfında celp edileceği temin olunmaktadır..."⁴⁸.

⁴³ *Ibid.* Sir Oliphant'ın 5.3.1938 günlü yorumu. Fotokopisi: *Sonyel*, belge 5.

⁴⁴ *P.B.A.-K. 180/A-1*: S. Davaz'dan S. Anderiman'a yazı. Paris, 19.3.1938.

⁴⁵ *P.B.A.-K. 180/A-1*: S. Anderiman'dan S. Davaz'a yazı. Ankara, 25.3.1938.

⁴⁶ *P.B.A.-K. 180/A-1*: S. Anderiman'dan S. Davaz'a. Tel. Acele. Ankara, 29.3.1938, saat 11.11. (Alınış saat 12.10).

⁴⁷ *P.B.A.-K. 180/A-1*: S. Davaz'dan S. Anderiman'a tel. Paris, 30.3.1938.

⁴⁸ *P.B.A.-K. 180/A-1*: S. Davaz'dan S. Anderiman'a yazı. Paris, 30.3.1938.

Doktorlar Atatürk'e ananas suyu içmesini öğütlemişlerdi. Ama bu suyu sağlamakta güçlük çekiliyordu. Ananas, Türkiye'de yetişen bir meyve değildi. Tropik iklimlerde sömürgesi olan Fransa'da bol yeniyordu. Buna, ve ısmarlanan ilaçların Paris'te hangi adresten alınacağını açık seçik belirtildiğine bakarak, Mart sonuna doğru Atatürk'ün bir Fransız doktoruna muayene ettirildiği söylenebilirdi. Gerçekten Fransız Profesörü Dr. Fies-senger'in Türkiye'ye gelip Atatürk'ü muayene ettiği tam bu günlerde açıklanacaktı.

Mart sonlarına doğru, hastalıkla ilgili söylentiler gittikçe yayıldı, yabancı diplomatik yazışmalar çoğaldı; İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir hafta içinde dört yazı geldi. 24 Mart'ta, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir P. Loraine, Fransız Büyükelçisi M. Ponsot'nun durmadan Atatürk'ün sağlığıyla ilgilendiğini Londra'ya rapor etti. Fransız meslekdaşıyla yaptığı konuşmayı anlattı: M. Ponsot, Atatürk'ün sağlığından şüpheliydi. Hiç değilse O'nun, son iki yılda epeyce ihtiyarladığını ısrarla ileri sürüyordu. Daha da ileri gidiyordu. Sözde, duyduğuna göre, Atatürk, 1939'da görevi bitince yeniden Cumhurbaşkanlığı'na seçilmek istemeyecekmiş, yerini İsmet İnönü'ye bırakacakmış ve kendisi arka planda bir önder olarak kalacakmış. İngiliz Büyükelçisi bu teoriye katılamıyordu. Ona göre, Atatürk, isterse 1939'da da seçilecekti, Üstelik, hâlâ bütün melekeleri yerinde, sıhhati sağlam olan Atatürk için arka plana çekilmek kolay mıydı? Ve acaba İnönü, hâlâ muazzam prestij sahibi ve heybetli şefinin her önemli meselede arka sahnede belireceği bir durumda Cumhurbaşkanlığı'nı kabul eder miydi?⁴⁹. Ankara'daki yabancı diplomatlar artık bu gibi konuları konuşmaya başlamışlardı.

"Söylentilerin çoğalması üzerine", Dışişleri Bakanı T. R. Aras, 28 Mart günü İngiliz Büyükelçisi'ne şu demeci verdi:

"Atatürk, birkaç hafta önce, ağır şekilde karaciğerini üşüttü. İyileşmeye yüz tuttuğu halde, kendi dikkatsizliği yüzünden, hastalık üç defa nüksetti. Muayene, karaciğerin kısmen şiştiğini, ama bunun giderilebileceğini, organik bakımdan endişelenecek birşey olmadığını, genel sağlık durumunun her zamanki gibi mükemmel ve iyi olduğunu gösterdi. Bununla birlikte, hastalık ve gerekli tedavi O'nu tabii epeyce sarstı. Bu arada, rastgele Türkiye'yi ziyaret etmekte olan ünlü bir Fransız mütehassısına yeniden muayene ettirilecektir"⁵⁰.

⁴⁹ F.O. 371/21925/E. 1851: Loraine'den Oliphant'a yazı. Özel ve gizli. Ankara, 24.3.1938. *Sonyel*, s. 545, 559.

⁵⁰ F.O. 371/21925/E. 1819: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. Gizli. Ankara, 28.3.1938, No. 90. *Sonyel*, s. 546.

Atatürk'ün bir Fransız doktoruna muayene ettirileceğini İngiltere Dışişleri Bakanlığı, başka kaynaklardan da haber almıştı. Aynı gün Ankara Büyükelçiliği'ne şu telgraf çekildi: "Çok gizli, ama güvenilir bir kaynaktan öğrendiğime göre, Atatürk, karaciğerinden rahatsızdır ve durumu kaygı vericidir. O'nu tedavi etmek için, görünürde İstanbul Üniversitesi'nde bir konferans vermek veya Hastaneyle ilgili danışmalarda bulunmak üzere, bir Fransız mütehassısı Ankara'ya çağırılıyor." Bu telgrafın üzerine "çok gizli ve okunduktan sonra imha edilmesi ricasiyle" kaydı düşülmüştü⁵¹. Oysa ki, telgraf Ankara'ya ulaşmadan önce, Türk Dışişleri Bakanı bu bilgileri zaten İngiliz Büyükelçisi'ne açıklamıştı.

30 Mart akşamı Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri de İngiliz Büyükelçisi'ne bilgi verdi: Fransız mütehassısı Atatürk'ü muayene etmiş, eski teşhisi, yani karaciğerini üşütmüş olduğunu doğrulamış; ancak zayıf düştüğü için Atatürk'e altı haftalık zihnî ve bedenî dinlenme öğütlemişti⁵².

İlk Resmî Açıklama : Grip

Fransız doktorun Türkiye'ye gelişinden sonra Atatürk'ün hastalığı artık gizlenemez olmuştu. Ankara'daki yabancı diplomatlar bunu biliyorlardı. Türk kamuoyu da dolaşan söylentilerden öğrenmişti. Bu durumda, resmen açıklama yapmak kaçınılmaz gibiydi. Hastalık konusunda yabancı diplomatlara bilgi verilirken, Türk halkına açıklama yapmamak olacak şey değildi.

Nihayet 30 Mart 1938 akşamı, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği Anadolu Ajansı aracılığıyla şu resmî bildiriği yayınladı:

"Türkiye Reisicumhuru Atatürk, geçen Ocak ve Şubat aylarındaki Yalova, Bursa ve İstanbul seyahatlerinde kuvvetli bir grip geçirmişlerdi; Ankara'ya avdetlerinde grip nüksettiğinden konsültasyon için Fransa'dan Prof. Fiessinger davet edildi. Prof. Fiessinger, tetkik ve muayene neticesinde, Atatürk'ün sıhhatlerinde ehemmiyete şayan bir vaziyet olmadığını tespit etmiş ve kendilerine birbuçuk ay kadar istirahat tavsiyesini kâfi görerek avdet etmiştir"⁵³.

⁵¹ F.O. 371/21925/E. 1791: Oliphant'tan Loraine'e. Şifre tel., çok gizli ve okunduktan sonra imhası ricasiyle, Londra, 28.3.1938. Fotokopisi; *Sonyel*, belge 7.

⁵² F.O. 371/21925/E. 1928: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. Ankara, 31.3.1938, No. 93.

⁵³ Dışişleri Bakanlığı, 2.4.1938 günlü ve 112/110 (48) sayılı açık telgrafla, bildirinin Fransızca çevirisini elçiliklere ilettili. Telgrafta, Atatürk'e öğütlenmiş dinlenme süresinin önce

Bu bildiri üzerine hastalık haberi dış basına da yansıdı. *Havas* Ajansı, 31 Mart sabahı bildiriye Avrupa basınına telledi. 1 Nisan günü, hemen hemen bütün Avrupa gazeteleri Atatürk'ün rahatsız olduğu haberini verdiler. Örneğin, Paris'in ünlü *Le Temps* Gazetesi, "Kemal Atatürk'ün sağlığı" altında bildirinin tam çevirisini yayınladı⁵⁴.

Le Matin Gazetesi bildiriye, Atatürk'ün bir fotoğrafıyla birlikte verdi⁵⁵. *Le Journal des Débats* Gazetesi de bildiriye tam olarak yayınladı ve "Kemal Atatürk'ün sağlığı" diye başlık koydu⁵⁶. Bazı gazeteler bildiriye kısa geçtiler ve yalnız "Atatürk gripten rahatsız" demekle yetindiler⁵⁷.

Artık dış basın Atatürk'ün sağlığıyla yakından ilgilenmeye başlamıştı. 1 Nisan'da başlayan bu ilgi, özellikle Fransız basınında, daha sonraki aylarda da sürüp gidecek ve zaman zaman Türk yetkililerini adamakıllı sinirlendirecekti.

1938 yılı Nisan ayına oldukça iyimser girildi. Atatürk'ün sağlığı konusunda yayınlanan resmî bildiri, genellikle ferahlatıcıydı. Duyulan kaygıları yatıştırıcı, karamsar kuşku-ları giderici, aşırı söylentileri az çok önleyici nitelikteydi. Kış aylarında grip olağan bir şeydi. Atatürk bir süre dinlendikten sonra bu rahatsızlığı atlatabilecekti. Bildiri üzerine, basında karamsar yorumlar yoktu henüz. Yabancı diplomatların da bildiriye iyimserlikle karşıladıkları anlaşılıyordu. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi, bildiriye, "tamamıyla yatıştırıcı nitelikte" diye yorumladı⁵⁸.

Bildiri kısaydı. İngiliz Büyükelçisi tedavi konusunda biraz daha ayrıntılı bilgi verdi ve gelişmeleri olumlu karşıladı: Doktor, Atatürk'e altı hafta sırtüstü yatarak, hiçbir zihin işi yapmamasını öğütlemişti. Başbakan ile Dışişleri Bakanı'nın söylediklerine göre, Atatürk, böyle hareketsiz kalmaktan nefret ediyordu, ama doktorun öğüdüne uyacaktı. Hastalık, organik değil, fonksiyonel idi. Atatürk'ün tansiyonu, 25 yaşındaki bir delikanlının tansiyonunu andırıyordu. Fransız mütehassısı, altı haftayı dinlenerek geçirirse Atatürk'ün tamamen iyileşeceğini ve daha 25 yıl yaşayacağını söyle-

"birbuçuk" ay olduğu belirtilmişti. Arkadan ikinci bir telgrafla bu süre "bir ay" diye düzeltilmiştir. İngiliz belgelerinde bu süre "altı hafta" diye geçmektedir. Yabancı gazetelerde ise "uzunca bir süre" sözleri geçmektedir.

⁵⁴ "La santé de M. Kemal Atatürk", *Le Temps*, 1.4.1938.

⁵⁵ "Le Président de la République Turque est souffrant", *Le Matin*, 1.4.1938.

⁵⁶ "La santé de M. Kemal Atatürk", *Le Journal des Débats*, 1.4.1938.

⁵⁷ Örneğin, *Ere Nouvelle* Gazetesi (1.4.1938)....

⁵⁸ F.O. 371/21925/E. 1928: Loraine'den Foreign Office'e şifre tel. Ankara, 31.3.1938, No. 93.

mişti. Atatürk'ün şimdiden neş'esi yerine gelmişti. Tedavi olmak ve dinlenmek için, belki, Adana yakınlarına gidecekti. Bundan sonrası kendisine kalmıştı. Türk doktorlarının teşhisinin Fransız mütehassısınca da doğrulanması, Hükümet üyelerine ve Atatürk'ün yakın dostlarına rahat bir nefes aldırılmıştı⁵⁹.

Bu haberlerin Londra'ya ulaşması üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan yorumlar da genellikle iyimserdi. Şunlar not edilmişti: Atatürk, siroz'dan rahatsızdır. Fransız doktorunun teşhisi bunu doğrulamıştır. Türk doktorlar daha iyimser görünmektedirler. Altı haftalık dinlenmeden sonra Atatürk'ün üç ay da nekahat devresine ihtiyacı olacaktır. Kalbi oldukça muntazamdır. Sonunda tamamen iyileşecektir. Siyasal bakımdan hastalığın iki önemli etkisi olacaktır: (i) Atatürk iyileşinceye kadar, Fransa Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'ye yapmayı tasarladığı ziyaret ertelenecektir, (ii) Cumhurbaşkanlığı'na bir halef bulma sorunu önemini kaybetmiştir⁶⁰.

Yayınlanan bildiriden ve Fransız profesörünün teşhisinden sonra, Atatürk'ün yakında tamamen iyileşeceğine artık gerçekten inanılıyordu. Bildiriden bir hafta kadar sonra, 9 Nisan 1938'de, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi, Londra'ya gönderdiği uzun bir siyasî raporda, Türk-İngiliz ilişkilerini daha da geliştirmek amacıyla, bir İngiliz devlet adamının Atatürk'e ziyarette bulunmasını ısrarla Hükümetine telkin etti. İngiliz Bakanlarının programları doluyrsa, tanınmış devlet adamlarından birinin, mesela Mr. Lloyd George'un veya Mr. Winston Churchill'in, veyahut da Kraliyet ailesinden bir kimsenin Atatürk'e ziyarette bulunabileceğini söyledi. Böyle bir ziyaretin çok yararlı olacağını belirtti. Ziyaret eden kim olursa olsun, bunun, "Atatürk ve Türk Hükümet üyeleriyle genel dünya sorunları ve özellikle Türk-İngiliz ilişkileri üzerinde karşılıklı görüş teatisinde bulunacağını yazdı⁶¹. Atatürk artık iyileşiyordu ve İngiliz Büyükelçisi O'nunla siyasî görüşme yapılmasını Hükümetine tavsiye edebiliyordu.

İki hafta sonra, 24 Nisan'da, İngiliz Büyükelçisi Londra'ya daha iyi haberler verdi. Dedi ki: "Dün Başbakan'dan öğrendiğime göre, Cumhurbaşkanı tedavisini titizlikle yaptırmakta, şimdiden üç kilo almış, epeyce ilerleme kaydetmiş bulunmaktadır. Şimdi evinde dolaşmasına müsaade

⁵⁹ F.O. 371/21925/E. 2106: Loraine'den Foreign Office'e şifre tel. Ankara, 1.4.1938, No. 15 Saving.

⁶⁰ F.O. 371/21925/E. 2106: İngiltere Dışişlerinde yapılan 12.4.1938 günlü yorum. Fotokopisi: *Sonyel*, belge 9.

⁶¹ F.O. 371/21930/E. 2170: Loraine'den Foreign Office'e. Siyasî rapor. Ankara, 9.4.1938, No. 163.

edilmiş ve kendisi bunu, nekahat devresindeki bir çocuk sevinciyle karşılamıştır”⁶².

Bu haberler doğrudu. Atatürk, 1938 baharına gittikçe iyileşerek giriyordu. Nisan ayında, Atatürk için artık Paris’lerden ilaçlar ısmarlanmasına lüzum görülmediği de dikkati çekiyordu. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü veya Genel Sekreter Yardımcısı Süreyya Anderiman ile Paris Büyükelçisi Suat Davaz arasında yine bir iki yazışma vardı. Ama bunlar, Ocak, Şubat, Mart aylarının acele ve telaşlı telgrafları gibi değildi. Yeni ilaçlar, maden suları ısmarlanıp gönderilmiyor; eskiden gönderilmiş olanlar için yazışmalar oluyordu. Paris Büyükelçisi, 7 Nisan günlü bir yazısında, gönderilmiş bir paranın alındığını bildirdikten sonra, “27 Mart tarihli telgrafname ile sipariş olunan ilaçlar ve meyve suyu sıkmaya mahsus alet ile bunların sevki için yapılan masraflara ait üç adet makbuzu” yollamakta olduğunu bildiriyordu⁶³ 20 Nisan’da Süreyya Anderiman buna cevap veriyor ve Mart ayında gönderilmiş ilaçlarla meyve suyu sıkmaya mahsus aletin alındığını bildirdikten sonra, “bunların faturalarının karşılığı olan 789.45 Frank bu kerre takdim kılındı” diyordu⁶⁴.

Bütün bunlar iyiye alâmetti. Mart sonunda yayınlanan ilk resmî bildiri, kaygıları yatıştırıcıydı. Samimi görünüyordu. Göz boyamak için yayınlanmamıştı. Yabancı basında henüz kötümser yorumlar yoktu. Ankara’daki diplomatlar ve özellikle İngiltere Büyükelçiliği, gelişmeleri umutlu görüyorlardı. Türk Devlet adamları da genellikle iyimserlik içinde görünüyordular. Atatürk’ün kendisi, neş’esini bulmaya başlamıştı. Yalnız ne var ki, resmî bildiri, Atatürk’ün hastalığını “grip” olarak gösteriyordu. Aslında ise, hastalık, basit bir grip değildi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda buna “siroz” diyorlardı. Ve ilerisi için bu, düşündürücüydü.

Saltanatçıların Kıpırdanışları

Atatürk’ün hastalığı açıklanır açıklanmaz, Osmanlı Saltanatçıları yeniden umuda kapıldılar. Bunlar Saltanatı ve Halifeliği Türkiye’ye geri getirebilmek için Atatürk’ün ölmesini yıllardır bekliyorlardı. Bekledikleri günün artık yaklaştığını sandılar. Umuda kapılmakla kalmadılar, kıpırdamaya da başladılar. Bu kıpırdanışların bir örneği, Prens Bahaeddin Sami’nin, Osmanlı Saltanatı’nı diriltebilmek için 4 Nisan 1938 günü İngiltere-

⁶² F.O. 371/21934/E. 1914: Loraine’den Oliphant’a. Yazı. Özel ve gizli. Ankara, 24.4.1938.

⁶³ P.B.A.-K. 180/A-1: S. Davaz’dan S. Anderiman’a. Yazı. Paris, 7.4.1938.

⁶⁴ P.B.A.-K. 180/A-1: Anderiman’dan Davaz’a. Yazı. Ankara, 20.4.1938.

re'ye başvurması oldu. Prens'in projesi üzerine eğilmeden önce, bu karanlık işi biraz aydınlatabilmek için, birkaç ay geriye dönelim.

1 Kasım 1937 günü, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Başkâtibi Hikmet Anlı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Mr. Bowker'i ziyaret etti. Özetle şunları anlattı:

"Türk Hükümeti'nin aldığı haberlere göre, Osmanlı Saltanatçıları, son zamanlarda yıkıcı çalışmalarını hızlandırmışlardır. 150'liklerden bazılarının kurmuş bulundukları "Osmanlı Hanedanı'nın ve Hilâfetin Haklarını Korumaya Cemiyeti (Ligi)", Türkiye'ye karşı yeniden yıkıcı faaliyetler planlamaktadır. Cemiyet, eski Halife Abdülmecid ile sıkı temastadır. Ayrıca, Cemiyetin "bir yabancı devlet" ile de ilişkileri vardır. Bunların İngiltere'de de ajanları olabileceği düşünülmektedir. Cemiyetin ileri gelenleri Prens Şevket, Rıfki, Aziz Nuri ve Gümülcineli İsmail Hakkı'dır. İngiltere Hükümeti, bu Cemiyetin ajanları, teşkilatı ve emelleri hakkında bilgi verebilirse Türk Hükümeti bundan memnun kalacaktır"⁶⁵.

Bu Türk teşebbüsü, İngilizleri telaşlandırdı ve oldukça güç durumda bıraktı. Osmanlı saltanatçılarının "ajanları, projeleri ve çalışmaları" hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın elinde epeyce bilgi vardı. Saltanatçıların bir kolu, gerçekten İngiltere'ye de uzanıyor ve Prens Bahaeddin Sami, Londra'da faaliyet gösterenlerin başında bulunuyordu. Ayrıca Mr. Keith Williams ve Mr. Biddulph adlarında iki İngiliz de işin içinde bulunuyordu. Bu bilgiler Türk Hükümeti'ne verilemezdi. Ama, Türk Hükümeti Londra'daki saltanatçı faaliyetlerini de duymuşsa sorusu akla geliyordu. İngilizlerin kendi aralarında telaşlı yazışmalar yapıldı. Yeniden 30 sayfa kadar yazı yazıldığı arşivden anlaşılmaktadır. Türkiye Büyükelçiliği'ne, "sözlü olarak ve yalnız sözlü olarak", çok kısa bir iki şey söylenmekle yetinilmesi uygun görüldü.

13 Kasım 1937 günü, Başkâkip Hikmet Anlı, bilgi almak için yeniden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gitti. Kendisine, baştan savma, birkaç cümlelik bilgi vermekle yetinildi. Mr. Bowker bunu şöyle anlatır:

"Bay Anlı, randevu isteyerek 13 Kasım'da beni ziyaret etti. Kendisine, eski Osmanlı ailesinin faaliyetleri hakkındaki bilgilerimizin çok yetersiz ve müphem olduğunu, bunları Türk Hükümeti'ne iletebilecek değerde görmediğimizi söyledim. Bu bilgiler yalnız şunlardan ibarettir dedim: eski hanedan sülalesinin Türkiye'de saltanatı yeniden kurmayı (restoration)

⁶⁵ F.O. 371/20864/E. 6448/G.: Mr. Bowker'in 1.11.1937 günlü servis notu.

umduğu, bu sülalenin iki zıt hizbe ayrılmış olduğu, birinci grubun ölü Sultanın (Vahdettin'in), ikinci grubun ise eski Halifenin (Abdülmecid'in) etrafında kümeleşmiş bulunduğu yolunda bize bir iki kaynaktan bilgi geldi. Ayrıca bu kimselerin, Sultan Abdülhamid'in terekisini karşılık gösterecek City'den (Londra borsasından) para bulmaya çalıştıklarını öğrendik, dedim"⁶⁶.

Verilen bilgi bu kadarıktı. Osmanlı saltanatçıların, *Vahdettin grubu* ve *Abdülmecid grubu* diye iki hizbe ayrılmış oldukları doğrudur. Ama, verilen bilgi çok eksikti. Aslında, Abdülmecid grubu Alman taraftarıydı, Almanya ile ilişkileri vardı. Vahdettin grubu ise İngiliz taraftarıydı. Bu grubun da İngiltere ile ilişkileri vardı. Gerçi İngilizlerin kaçırdıkları Vahdettin'in kendisi 1926 yılında ölmüştü. Ama, bu grup dağılmamıştı. Vahdettin'in ölümünden sonra, İngiliz taraftarı grubun elebaşı, Sultan Abdülaziz'in yeğeni olan Prens Sami idi. Vahdettin grubu, Saltanat sırasının şimdi Prens Sami'de olduğu kanısındaydı ve onu Osmanlı tahtına çıkarmak için uğraşıyordu. Prens Sami'nin oğlu, babasından aldığı "tam yetki ile", üç yıldır Londra'da oturuyordu. Çok aktifti. Babasını Osmanlı tahtına çıkarabilmek için İngiltere'nin desteğini sağlamaya çalışıyordu. Ayrıca, Londra Piyasasından 100.000 İngiliz Lirası tutarında para sağlamak için uğraşıyordu. Bu işte, İngiliz sermayedarlarından Mr. Keith Williams kendisine yardım ediyordu⁶⁷.

Prens Sami ve oğlu Bahaeddin Sami'nin çalışmaları hakkında, İngiltere İçişleri Bakanlığı, 4 Aralık 1937 günlü bir yazıyla Dışişleri Bakanlığı'na uzun bir Gizli Emniyet Raporu (Special Branch Report) yolladı. Altı daktilo sayfası tutan bu gizli raporda, öz olarak, şunlar bildirildi: Prens Sami grubu, Türkiye'de Saltanatı yeniden kurabilmek için Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'e suikast tertipliyorlardı. Yapılacak suikastin tarihi Şubat 1938 olarak tespit edilmişti. Prens Sami'nin Türkiye'deki adamları, Atatürk öldürülür öldürülmez, Türkiye tahtına oturması için kendisine teklifte bulunmuşlardı. Bu maksat uğrunda kullanılmak üzere, Prens Bahaeddin Sami, Londra Borsasından 100.000 İngiliz Lirası sağlamaya çalışıyordu. Mr. Keith Williams adındaki İngiliz sermayedarı, para bulma işinde Prese yardım ediyor ve 100.000 İngiliz Lirasını sağlayabileceğini söylüyordu⁶⁸.

⁶⁶ F.O. 371/20864/E. 6448/G.: Mr. Bowker'in 15.11.1938 günlü servis notu.

⁶⁷ *Ibid.* 8-19 Kasım 1938 günlü servis notları.

⁶⁸ F.O. 371/20864/E. 7191: İçişleri Bakanlığı'nda Sir Russel Scott'tan Dışişleri Bakanlığı'nda Sir R. Vansittart'a gizli yazı. Londra, 4.12.1937 ve yazının eki 4.11.1937 günlü Gizli Emniyet Raporu.

Raporda daha ayrıntılı bilgiler veriliyor ve başka kimselerin de adları geçiyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 13 Aralık 1937 günü, İçişleri Bakanlığı'na ayrıntılı rapor için teşekkür etti, ayrıca dört sayfalık bir rapor gönderdi. Bunda belirtildiğine göre, Atatürk'e suikast hazırlığını Dışişleri Bakanlığı daha önce, Bahriye Bakanlığı İstihbarat Servisi'nin 15 Eylül 1937 günlü bir raporundan öğrenmişti. İki rapor, esas itibarıyla birbirini tutuyordu. Dışişleri Bakanlığı, Prens Sami'nin çalışmaları hakkında ayrıca tamamlayıcı bilgiler veriyordu. Şöyle ki: Prens Sami, ailesinin sıkıntıda olduğunu ileri sürerek birçok defa İngiltere'den para istemişti. Bu isteklerini kimi zaman oğlu Prens Bahaeddin Sami aracılığıyla, kimi zaman da Lord Lloyd aracılığıyla İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na iletmişti. İstekleri iki sebepten dolayı reddedilmişti: (i) Prens Sami'ye para verilirse, Osmanlı Hanedanı'nın öteki üyeleri de para isteyeceklerdi. (ii) Prens Sami, Osmanlı Saltanatı'nı diriltmek için çalışıyordu ve verilecek parayı bu uğurda kullanacağından şüphe edilmişti⁶⁹.

Prens Bahaeddin Sami'nin Londra Piyasasından para sağlama çabaları, Sultan Abdülhamid'in meşhur mirası işiyle ilgiliydi. Bu 100 milyon İngiliz Lirası büyük bir işti. Sultan Abdülhamid'in Filistin, Irak, Suriye ve Kıbrıs'taki malları üzerindeki hak iddialarını İngiltere reddediyordu. Bu mallar, 1908-1909 yıllarında Türkiye Hükümeti'ne ve 1923 tarihli Lozan Antlaşması'yla da Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi olan devletlere geçmişti. Ama Sultan Abdülhamid'in mirasçıları, bu mallar üzerindeki iddialarından vazgeçmemişlerdi. İş, hâlâ askıdaydı. Prens Bahaeddin Sami, bu terekeyi karşılık göstererek para sağlamaya çalışıyordu. Londra'dan borç bulmaya çalıştığını İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na da haber vermişti⁷⁰.

Aylar geçti. Prens Sami para bulamadı. Bu arada Atatürk hastalandı. Belki parasızlık, belki de Atatürk'ün hastalığı yüzünden, Şubat 1938'de tertiplenmesi düşünülen suikast yapılamadı. 30 Mart 1938 günü, Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği Atatürk'ün hastalığını resmen açıkladı. 1 Nisan 1938 günü, hastalık haberi Avrupa gazetelerinde yayınlandı. O tarihte hâlâ Londra'da bulunan Prens Bahaeddin Sami, hemen İngiltere Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Sir Lancelot Oliphant'a telefon etti. Arkasından, 4 Nisan 1938 günü, Sir L. Oliphant'a, kendi el

⁶⁹ F.O. 371/20864/E. 7191/G.: Dışişleri'nde Sir R. Vansittart'tan İçişleri Bakanlığı'nda Sir R. Scott'a gizli yazı. 13.12.1938 ve eki Dışişleri Bakanlığı "Memorandum"u.

⁷⁰ *Ibid.*, aynı "Memorandum".

yazısıyla bir mektup yolladı. Altı sayfa tutan bu gizli mektubunda Prens, Atatürk'ün yakında öleceği düşüncesinden hareketle, Türkiye'de Saltanatın yeniden kurulması konusunu işlemektedir. Bu uğurda İngiltere'nin desteğini sağlayabilmek için, konuya İngiliz-Alman rekabeti noktasından girmekte, "Alman korkusunu" körüklemek ister görünmektedir. "Bana bildirildiğine göre: (i) Almanya, Türkiye'de, özellikle ordu içinde propagandasını yoğunlaştırmıştır, (ii) Bir antlaşma imzalamak amacıyla Mustafa Kemal ile Alman Hükümeti arasında gizli görüşmeler yapılmaktadır", dedikten sonra, İsmet İnönü'nün, Fethi Okyar'ın ve diğer bazı kimselerin Türkiye'de "İslamiyetçilik akımını desteklediklerini ve eski Halife Abdülmecid'i yeniden Halife olarak başa geçirmek istediklerini" ileri sürmekte ve şöyle devam etmektedir:

"4. Almanya aynı zamanda, Panislamizm akımını kendi emelleri uğrunda kontrol edebilmek amacıyla Abdülmecid'in Türkiye'ye geri dönmesini kuvvetle desteklemektedir.

5. (Mustafa) Kemal'in sağlığı yüzünden durum iki bakımdan naziktir ve onun ölmesi halinde Abdülmecid'in (Türkiye'ye) geri dönmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu, Türkiye'nin tamamen Alman kontrolüne girmesi demek olacaktır. Bunu önlemenin çaresi, bir karşı propaganda örgütüdür. İngiliz taraftarı yüksek seviyeli subaylar (ki bunların çoğu babam şahsî dostlarıdır), yüksek memurlar arasında ve diğer çevrelerde esasen güçlü ve önemli bir unsur çok şükür vardır. Bu unsur, böyle bir örgütün çekirdeği olacaktır.

6. İngiliz taraftarı üyeleri örgütlendirme işini üzerine alması için, Türkiye içindeki ve dışındaki dostları son zamanlarda ve özellikle geçen ay babama teklifte bulundular.(...)

9. Bugün Türkiye'de durum şöyledir: Üç siyasî grup vardır. Birincisi ve en önemlisi Anti-Kemalistler, diğer ikisi Alman taraftarları ve İngiliz taraftarlarıdır. Alman taraftarlarının gücü, Anti-Kemalist duygulardan ve bizim (İngiliz taraftarı) partimizin hareketsizliğinden ileri gelmektedir.(...)

11... Eğer bizim partimiz vakit geçirmeden propagandaya girişirse, Anti-Kemalist kesimin önemli kısmını çabucak kendisine çekecek ve en önemli parti olacaktır.(...)

12... Kemal'in hayatına bağlı olan bugünkü rejim son bulunca ve herhangi bir kimsenin şahsında saltanat yeniden diriltilince, Türkiye tahtı için artık rekabet zemini kalmayabilir. Karşılıklı çıkarlarımız bakımından

ben, Türkiye tahtının Alman taraftarı bir sultanın eline geçmeyeceğini umarım.”⁷¹

Prens Bahaeddin Sami'nin uzun mektubundan birkaç parça yukarıya aktarıldı. Prens, Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'de yeniden saltanatın ve hilafetin kurulacağından emindir. Ama, tahtının ve hilafet postunun “Alman taraftarı” olarak adlandırdığı Abdülmecid'in eline geçmesinden kaygı duymaktadır. İngiltere'nin desteğiyle, İngiliz taraftarı bir Sultan'ın, yani babası Prens Sami'nin tahta oturtulması için çalışmaktadır. Prens, mektubunun son paragrafında, “mesele son derece önemli olduğu için”, bunu, yüzyüze görüşmek ve daha etraflı tartışmak için, Sir Lancelot Oliphant'tan randevu istiyordu.

Prens Bahaeddin Sami'nin mektubu İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda, resmî ve gizli bir belge olarak kayıt gördü. Gizli belgeler dosyasına girdi. İngiliz görevlileri, mektup konusundaki düşüncelerini, yorumlarını uzun uzun yazıya döktüler. Üç sayfa yazı yazdılar. Dosyada, mektupla birlikte, yine gizli olarak muhafaza edilen bu yazılardan, mektupta ileri sürülen görüşlerin nasıl değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Dışişleri görevlilerinden Mr. Bowker, mektup konusunda şunları yazmıştır :

Prens Bahaeddin Sami'nin mektubunun özü şudur:

“Türkiye Cumhurbaşkanı'nın hayatı tehlikededir ve herhalde Türkiye'de güçlü bir Anti-Kemalist duygu vardır. Bay Atatürk ölünce, bugünkü durumda, eski Halife Abdülmecid'in Sultan olarak Türkiye'ye döneceği şüphesizdir. Onun geri dönmesi, eski Başbakan General İsmet İnönü'yü, Türkiye'nin bugünkü Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ı ve Enver Paşa'nın kardeşlerini de içine alan bir partinin çalışmalarıyla sağlanacaktır ve Almanya tarafından desteklenmektedir. Bunu önlemek için, (babası) Prens Sami'ye (ki duyguları İngiltere'den yanadır) bir karşı parti örgütleyip yönetmesi teklif edilmiştir. Bu karşı partinin amacı, Abdülmecid'in yerine, muhtemelen Prens Sami'yi Türkiye Sultanı yapmaktır. Prens Bahaeddin Sami, babasının partisi için muhtemelen İngiltere Hükümeti'nin malî desteğini sağlamak için Sir L. Oliphant veya Sir R. Vansittart ile görüşme istemektedir.”⁷²

⁷¹ F.O. 371/21934/E. 1914: Prens Bahaeddin Sami'den Sir Lancelot Oliphant'a gizli yazı. Londra, 4.4.1938.

⁷² F.O. 371/21934/E. 1914: Mr. Bowker'in 6.4.1938 günlü yorumu.

Bunları belirten İngiltere Dışişleri görevlisi Mr. Bowker, Prens'in mektubu üzerindeki yorumlarına devam ediyor :

“Prens Bahaeddin Sami'nin delilleri, Atatürk'ün ölümü üzerine Osmanlı Saltanatı'nın kaçınılmaz şekilde geri geleceği faraziyesine dayanmaktadır ki, bence bu aldatıcıdır, safsatadır (fallacious). Kanaatimce şimdiki rejim, bazı değişik biçimde bile olsa, Atatürk'ten sonra da yaşayacak kadar güçlü şekilde yerleşmiş bulunmaktadır. Ama, o an gelince herhangi bir değişiklik olsa bile, Osmanlı sülalesinin geri gelmesi asla muhtemel değildir. (return of the Ottoman family is the most unlikely)”. Bundan başka, Prens Bahaeddin Sami, mektubunda pek yanlış gibi görünen birçok şeyler söylemektedir. Şöyle ki :

(i) (Madam Metaxas adında birinin verdiği bilgilere göre) Türkiye ile Almanya arasında bir antlaşma imzalamak amacıyla görüşmeler yapıyormuş (Paragraf 1-2).

Bizim aldığımız bütün haberler, Türkiye'nin Almanya ile antlaşma yapmak niyetinde olmadığını göstermektedir.

(ii) General İsmet İnönü, Abdülmecid'i Halife ve Sultan olarak geri getirmeye taraftar bir panislamist imiş ve birkaç ay daha Başbakan olarak kalsaymış, eski Halife Abdülmecid bugün Türkiye Padişahı olacak imiş” (Paragraf 3).

Bunun tamamen saçma olduğu kanısındayım. (This, I believe to be pure moonshine)⁷³.

İngiliz görevlisi, Prens Bahaeddin Sami'nin safsatalarına böylece neşteri vurduktan sonra, yazısını şöyle tamamlamaktadır :

“Prens Bahaeddin Sami, pek yoksul kalmış ailesine malî yardım yapılması için birçok defa İngiltere Hükümeti'ne başvurmuştur. Müracaatlarının reddedilmesinin bir nedeni, onun ailesinin, Osmanlı saltanatını geri getirme planlarına katılmış olmasıdır. Verilecek parayla bu planları gerçekleştirmeye kalkışacağı için, Majesteleri Hükümetince (Prensin) ailesine para sağlanması tasavvur olunamaz ve mektubunda belirttiği amaçlar için kendisiyle görüşülemeyeceğinin kibarca Prens Bahaeddin Sami'ye söylenmesini teklif ediyorum”⁷⁴.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ *Ibid.*

Prens'in mektubu, bu yazıyla birlikte, Müsteşar Yardımcısı Sir L. Oliphant'a sunuldu. Oliphant, her iki yazıyı okuduktan sonra şunları not etti: "Mustafa Kemal'in sağlığı şüphesiz kaygı yaratmaktadır. Görünürde bir iki konferans vermek, aslında kendisini muayene etmek amacıyla bir Fransız mütehasssının Ankara'ya çağrıldığını biliyoruz. Gazi meydandan çekilince herşey olabilir. Ama ben de, Mr. Bowker gibi, Almanya'nın mutlaka nüfuz sağlayabileceğinden şüphe ederim. Teklif edilen tutum uygundur... Ayrıca, mektubun bir örneğinin, görüşünü almak için ilk kuryeyle (Ankara Büyükelçisi) Sir P. Loraine'e gönderilmesini teklif ederim."⁷⁵

Prens'in görüşme arzusunun reddedilmesi ve mektubun Ankara'ya da iletilmesi teklifleri kabul edildi. Müsteşar Yardımcısı Sir L. Oliphant, 13 Nisan 1938 günlü "özel ve gizli" bir yazıyla, Prens Bahaeddin Sami'nin mektubunu Büyükelçi Sir P. Loraine'e yolladı. Yollarken, mektup konusunda herhangi bir işlem yapılmadığını bildirdi, "sadece telefonla mektubun alındığını bildirdim" dedi ve "mektup konusundaki görüşlerinizi bildirirseniz büyük bir ilgiyle okuruz" diye ekledi⁷⁶.

Ankara Büyükelçisi Sir P. Loraine, 24 Nisan'da, özel ve gizli bir yazıyla cevap verdi. "Samimi" müşahedem şudur ki, "Sami'nin mektubu tümüyle saçmadır" (all bunkum) dedi. Ondan sonra kendi görüşlerini şöyle belirtti :

"Atatürk'le Alman Hükümeti arasında gizli görüşmeler yapıldığına inanmıyorum.

İsmet'in (İnönü) halifeliği diriltme fikri beslediğine inanmıyorum. Türk Hükümeti'nin ve Atatürk'ün, halifelikle bütün ilişkilerini kesmiş olduklarına ve bunun (halifeliğin) Türkiye'de veya başka yerde yeniden diriltmesini istemediklerine tamamıyla eminim.

Eğer Almanya Abdülmecid'in geri dönmesini fiilen destekliyorsa, körükörüne boşluğa doğru gidiyor demektir.

Atatürk'ten sonra ne olacağı konusunda spekülasyon yapmak boşuna olacaktır. Yerine kimin geçeceğini bilmiyoruz. Ama, Atatürk'ün yarın öleceğini farzetsek bile, Türkiye politikasının

⁷⁵ F.O. 371/21934/E. 1914: Sir Lancelot Oliphant'ın 7.4.1938 günlü notları.

⁷⁶ F.O. 371/21934/E. 1914/G.: Lancelot Oliphant'tan Percy Loraine'e. Yazı. Özel ve gizli. Londra, 13.4.1938.

genel çerçevesinde herhangi bir değişiklik olacağını sanmam. Atatürk'ün hayatta kaldığı her geçen yılın, böyle bir değişme tehlikesini azaltacağı kanısındayım.”⁷⁷

Büyükelçi, Türkiye’de İngiltere taraftarı duyguların gelişmekte olduğunu da söyledikten sonra, Atatürk’ün sağlığının iyiye doğru gitmekte olduğu haberini verdi: Tedavisini titizlikle yapıyordu, kilo almaya başlamıştı, evinin içinde dolaşmasına müsaade edilmişti. Atatürk bunu “nekahat devresindeki bir çocuk sevinciyle” karşılamıştı⁷⁸.

“Kasıtlı” Yayınlar ve Tepkiler :

İngiliz Büyükelçisi Atatürk’ün sağlığının iyileşmekte olduğunu söylerken, Fransa’da, hastalığın gittikçe kötüleştiği ileri sürülmekteydi. Fransız basınında kötümser yayınlar yapıyordu ve bu yayınlar Fransız Devlet Radyosu’na da sızmıştı. Fransız basını ve radyosu, Atatürk’ün hastalığına karamsar açıdan bakıyordu. Fransızlar, Atatürk için Paris’ten ilaç sipariş edildiğini mi haber almışlardı, yoksa Atatürk’ü muayene etmiş olan Fransız Profesörü Dr. Fiessinger’in çevresinden karamsar haberler mi sızıyordu? Bu yayınların kökü nereden geliyordu? Sebebi neydi? Pek anlaşılamıyordu, ama, Atatürk’ün iyileşmesinin umulduğu bir sırada, böyle olumsuz haberler çıkarılması, Türk Milletinin hislerini rencide edecek nitelikteydi. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, bu haberleri “kasıtlı” sayıyordu ve her çıktıkça tepkiyle karşılıyordu.

1938 Nisan ayı sonlarına doğru Fransız radyosunda Atatürk’ün ağır hasta olduğu yayınlanınca, Dışişleri Bakanlığı, Paris Büyükelçiliği’ne telgrafla talimat gönderdi ve Fransa Dışişleri’nin sert bir şekilde dikkatinin çekilmesini istedi. Büyükelçi Suat Davaz talimatı yerine getirdi ve 30 Nisan 1938 günü Ankara’ya şu telgrafi çekti :

26 numaralı telgrafname cevabıdır :

“Fransız radyolarının Atatürkümüz’ün vahim surette hasta olduğuna dair işaati hakkında hariciyenin şiddetle nazarı dikkatini celbettim ve bunu dostane bir maksada hamletmek imkânı olmadığını ve Atatürkümüz’ün sıhhat ve afiyetinin tamamıyla berkemal olduğunu kendilerinin bizim kadar iyi bildiklerini ileri sürerek derhal tashih etmeleri lüzumunu söyledim. Bu hadise-

⁷⁷ F.O. 371/21934/E. 1934/G.: P. Loraine'den L. Oliphant'a. Yazı. Özel ve gizli. Ankara, 24.4.1938.

⁷⁸ *Ibid.*

den son derece müteessir olduklarını ve derhal tashihi keyfiyet ettireceklerini söylediler. Arzı keyfiyet eylerim efendim”⁷⁹.

Bu sert teşebbüs üzerine Fransız radyoları susturuldu mu? Yazışmalardan iyice anlaşılamıyor. Ama radyo yayınlarından yeni bir şikâyet görülmedi. Belki, Fransa Dışişleri Bakanlığı, radyoların dikkatini çekmişti. Devlet Radyosu bakımından durum nispeten kolaydı. Yetkili memurların dikkati çekilmekle istenen sonuca ulaşılabilirdi. Ama, basın özgürlüğü olan Fransa gibi bir ülkede, gazete yayınlarını önlemek daha zordu. Kötümser haberlerin radyolara ve gazetelere kasten verildiği kuşkusuna da akla geliyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Fransa Dışişleri Bakanlığı’ndan dışarıya haberler sızdırıldığı kanısındaydı. Bazı yayınlar, bu kuşkuju kuvvetlendiriyordu. Ankara’daki Fransız Büyükelçisi M. Ponsot, Mart ayında, Atatürk’ün ağır hasta olduğunu, Cumhurbaşkanlığı’na yeniden adaylığını koymayacağını, yerini İsmet İnönü’ye bırakacağını ileri sürmüş ve bunu İngiliz Büyükelçisi’yle tartışmıştı. 17 Mayıs 1938 günü, *Paris-Soir* Gazetesi’nde, hemen hemen aynı haber çıktı. Haberi sanki gazete muhabiri değil de Fransız diplomatları vermiş gibiydi. Bu haber, Türk makamlarını yeniden fena halde sinirlendirdi. Türk Dışişleri Bakanlığı, aynı gün, Paris Büyükelçiliği’ne şu telgrafı çekti :

“Bugünkü *Paris-Soir* Gazetesi’nde, Atatürk’ün sıhhati hakkında inişar eden ve hakikate külliye muhalif olan bedhahane haber, herhalde, masumane bir maksadın ifadesi olmasa gerektir.

Atatürk, her gün, gezintiler yapmakta ve pek neş’eli bir halde devlet işleriyle meşgul olmaktadır. Rahatsızlığın gripten ileri geldiği ve bir müddet istirahatı sonra hasıl olan salâhın bugün artık tam bir eyilik vaziyetine inkılap etmiş olduğu malûmunuzdur. (Fransa) Hariciye Nezareti’nin nazarı dikkati celbedilmekle beraber, haberi tekzip etmenizi rica ederim”⁸⁰.

Paris Büyükelçisi Suat Davaz, talimatı aynı 17 Mayıs günü aldı. Hemen harekete geçti. Fransa Hükümeti’nin dikkatini çekti. Geç saatlerde gazete başyazarlarını arattı. Atatürk’ün ağır hasta olduğu, Cumhurbaşkanlığı’ndan çekileceği yolundaki haberleri yalanladı. 18 Mayıs 1938 sabahı, çeşitli Fransız gazetelerinde Büyükelçiliğin yalanlaması yayınlandı. *La Ré-*

⁷⁹ P.B.A.-K. 180/A-1: Paris Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na. Şifre Tel., Paris, 30.4.1938, No. 60.

⁸⁰ P.B.A.-K. 180/A-1: Hariciye Vekâleti’nden Paris Büyükelçiliği’ne Şifre Tel. Ankara, 17 Mayıs 1938, No. 42.

publique Gazetesi, "Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk kat'iyen hasta değil" başlığı ile Büyükelçiliğin yalanlamasını yayınladı. "İki ay önce hafif rahatsız olan Cumhurbaşkanı, bugün tamamen iyileşmiş bulunmaktadır" diye yazdı⁸¹. *Le Jour, L'Echo de Paris* Gazetelerinde haber, "Türkiye Büyükelçiliği'nin bir yalanlaması" başlığıyla yayımlandı⁸². *Excelsior* Gazetesi, Büyükelçiliğin yalanlamasını, "Kemal Atatürk'ün Sağlığı" başlığıyla verdi⁸³. *L'Ordre* Gazetesi, Atatürk'ün artık iyileşmiş olduğu haberini, doğrudan doğruya Ankara'dan alıp yayınladı⁸⁴. Hastalık haberi Londra'da da yalanlanmıştı. *Agence Economique et Financière* adlı Fransız Gazetesi, Londra Büyükelçiliği'nin yalanlamasını yayınladı⁸⁵. Türk teşebbüsü ve yalanlaması Büyükelçi'de etkisini göstermişti. 18 Mayıs günü, Paris Büyükelçisi Ankara'ya şu cevabı telledi:

"Dün geç vakit *Paris-Soir*'in Atatürkümüz'ün sıhhati hakkında garazkârane havadis neşretmesi üzerine Hükümet (Fransa Hükümeti) nezdinde teşebbüste bulundum. Gerek Hariciyenin ve gerek bizzat Dahiliye Nâzırı Mösyö Sarraut'nun nazarı dikkatini celbettim ve kendisiyle konuştuğum esnada bu haberin aslı esası olmadığından dolayı, fevkalade memnun olduğumu ve derin tazimat ve sarsılmaz dostluk hislerinin derhal Atatürkümüz'e arzını rica etti. Gazete başmuharrirlerini de gece geç vakit buldurarak ve ayrıca ajans vasıtasıyla da bu bedhahane haberi tekzip ettirdim. Bu sabahki bütün Fransız gazeteleri tekzipimizi neşrettiler. Bu düşmanca haberin menbâı hakkında yaptığım tahkikat neticesinde de bunun Fransa'dan değil, harıcdan verildiği anlaşıldı. Bu bedhahane haber Fransız radyoları vasıtası ile de tekzip ettirilmiştir"⁸⁶.

Fransa İçişleri Bakanı M. Albert Sarraut, Atatürk'e dostluk duygularıyla bağlı olan yabancı devlet adamlarından biriydi. Atatürk'ün iyileşmiş olduğunu duyunca sevinmişti. Atatürk'e, "sarsılmaz dostluk duygularını" arzedilmesini rica ederken, aynı zamanda Türk-Fransız ilişkilerini kuru-

⁸¹ "Le président Kémal Ataturk n'est nullement malade", *La République* (Paris), 18.5.1938.

⁸² "Un démenti de l'Ambassade de Turquie", *Le Jour, L'Echo de Paris*, 18.5.1938.

⁸³ "La Santé de Kémal Ataturk", *Excelsior*, 18.5.1938.

⁸⁴ *L'Ordre*, 18.5.1938.

⁸⁵ "La Santé de Kémal Ataturk", *Agence Economique et Financière*, 18.5.1938.

⁸⁶ *P.B.A.-K. 180/A-1*: Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne şifre tel. Paris, 18.5.1938, No. 69.

mak istiyor gibiydi. Kasıtlı yayınlar, iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyebilecek nitelikte görünmeye başlamıştı. Büyükelçi Suat Davaz da, “bedhahane haber”in Fransa dışından verilmiş olduğunu söylerken, bunun iki ülke ilişkilerine olumsuz etkilerini azaltmak arzusunda olduğu izlenimini veriyordu. Kötümser haberi birçok Fransız gazeteleri yalanlamıştı; ama Büyükelçi’nin Ankara’ya bildirdiği gibi “bütün Fransız gazeteleri” yalanlamayı yayınlamış değillerdi. Büyükelçi’nin telgrafının Ankara’ya gönderildiği gün, kötümser yayınları sürdüren Fransız gazeteleri de vardı. Aynı 18 Mayıs günü, *L’Ère Nouvelle* Gazetesi “Kemal Atatürk’e felç mi indi?” başlıklı bir haber veriyordu. “Daily Telegraph” ve “Morning Post” adlı İngiliz Gazetelerinin Beyrut muhabirlerine atfen ve ihtiyat kaydıyla verilmiş olmakla beraber, bu haber de, sıcak sığına yalanlanmış olan *Paris-Soir* haberinin tıpkısıyla bir tekrarıydı. Haberde, Atatürk’e felç indiği, kendisinin artık Cumhurbaşkanlığı görevini yapamayacağı ve yerini Başbakan Celâl Bayar’a bırakacağı ileri sürülüyordu⁸⁷. Büyükelçi, belki kendisinin Fransa Hükümeti ve basını üzerindeki başarılı etkisini hafifletmemek, belki de Ankara’yı yeniden sınırlendirip Türk-Fransız ilişkilerini kötüleştirmemek amacıyla, bu haberi Ankara’ya duyurmaktan kaçınmıştı.

Türk Dışişleri Bakanlığı, Atatürk’ün sağlığı konusunda Fransa’da yapılan kasıtlı yayınları, diğer ülkelerde de yalanlatmaya çalışıyordu. Bu yayınların Ankara’da nasıl kızgınlık yarattığı ve nasıl yorumlandığı başka belgelerde daha açık-seçik görülmüyordu. 18 Mayıs 1938 günü, Dışişleri Bakanlığı’ndan Roma Büyükelçiliği’ne şu telgraf yollandı :

“*Paris-Soir* Gazetesi’nin dünkü nüshasında intişar eden ve Beyrut menşeli olarak Avrupa ve Amerika’ya gönderildiği anlaşılan bir haberde, Reiscumhurumuz’un hastalığının ağırlaşmış olduğu ve Atatürk’ün devlet işleriyle meşgul olması imkânı kalmadığından yerine Başvekilin gelmesi melhuz bulunduğu bildirilmektedir.

Bu haber, Hatay intihabatı esnasında Fransızların yaptıkları adî ve menfur bir propagandadan ibarettir. Atatürk, mutad veçhile, neş’eli bir halde devlet işleriyle meşgul olmaktadır. Rahatsızlığının gripten ileri geldiği ve bir müddet istirahatden sonra hasıl olan salâhın tam bir eyilik vaziyetine inkılâp etmiş olduğu ve onbeş günden beri mutad tenezzühlerine çıkmakta bulunduğu ajans haberlerinden malumunuz olmuştur.

⁸⁷ “Kémal Atatürk paralysé?”, *L’Ère Nouvelle*, 18.5.1938.

Hariciye nezdine malumat vermekle beraber tekzip etmenizi rica ederim”⁸⁸.

Roma Büyükelçiliği, aldığı bu talimat üzerine, İtalya Dışişleri Bakanlığı’na bilgi verdi. İtalyan yetkilileri, Atatürk’ün artık iyileşmiş bulunduğunu zaten bildiklerini, bunun Türkiye Büyükelçiliği’nce de doğrulanmasına sevindiklerini, “mahiyeti kolaylıkla kabili tahmin aksi mahiyetteki haberlere zaten inanmamış olduklarını” söylemişlerdir⁸⁹. Büyükelçilik, İtalya basınında haberi yalanlatmayı gerekli görmemişti. Fransa’da görüldüğü gibi, İtalyan gazetelerinde kasıtlı haberlere pek rastlanmamıştı.

Paris-Soir Gazetesi’nin haberi, Ankara’da, *Anadolu Ajansı* aracılığıyla da yalanlandı. Bazı yabancı gazeteler, *Anadolu Ajansı* haberini verdiler. 19 Mayıs 1938 günlü *Agence Economique et Financière* Gazetesi, Ankara muhabirinden aldığı uzunca bir telgrafi yayınladı : Atatürk’ün sağlığı konusunda çıkarılan kötü haberler, Türkiye’de şaşkınlık ve infial yaratmıştı. Aslında Atatürk, bütün Ankaralıların gözleri önünde, on-onbeş gündür gezintiler yapıyordu. Bu durumda, kötü haberler yaymak, yalnız bilgisizlikle açıklanamazdı. Bu kötü haberleri yayanlar, Türklerin milli duygularını derinden yaralamak amacı güdüyor olmalıydılar... Bunları belirttikten sonra, muhabir, *Anadolu Ajansı* yalanlamasını olduğu gibi veriyordu⁹⁰. Dışişleri Bakanlığı’nın, ve Anadolu Ajansı’nın yalanlamaları aynı doğrultuydaydı. Türk Devlet Başkanı’nın sağlığı konusunda, Beyrut’tan yani Fransız mandası altında bulunan bir şehirden, dünyaya yayılmaya çalışılan kötü haberler, kasıtlıydı, Hatay kavgasıyla ilgiliydi.

Kasıtlı haberlere, Fransa’nın taşra gazetelerinde de rastlanmıştır. Bunlar da Türk Konsolosluklarınca yalanlanmıştır. 21 Mayıs 1938 günü, Marsilya Başkonsolosluğu şunları bildirdi : “Marsilya’da çıkan *“Le Soleil”* Gazetesi’nin 18.5.1938 tarihli nüshasında, Cumhurreisimiz Atatürk’ün hastalanmış olduğuna dair Ankara’dan çekilmiş bir telgraf intişar etmesi üzerine, keyfiyet bura matbuatında, örneği ilişik tebliğ ile, tekzip edilmiştir. Bu tekzipname Marsilya’da çıkan *“Le Soleil”*, *“Le Petit Marseillais”*, *“Marseille Soir”*, *“Le Radical”*, Gazetelerinde intişar etmiştir”⁹¹. Başkonsolosluğun

⁸⁸ R.B.A.-K. 228/7: Hariciye Vekâleti’nden Roma Büyükelçiliği’ne Şifre tel. Ankara, 18.5.1938, No. 19.

⁸⁹ R.B.A.-K. 228/7: Roma Büyükelçiliği’nden Hariciye Vekâleti’ne Şifre tel. Ankara, 20.5.1938.

⁹⁰ “A Propos des Faux Bruits Relatifs A la Santé Du Président Atatürk”, *L’Agence Economique et Financière*, 19.5.1938.

⁹¹ P.B.A.-K. 180/A-1: Marsilya Başkonsolosluğu’ndan Paris Büyükelçiliği’ne. Yazı. Marsilya, 21.5.1938, No. 124/12.

Marsilya gazetelerine yolladığı “tebliğ”de, hastalık haberinin tamamen asılsız, Türkiye Cumhurbaşkanı’nın sağlığının yerinde olduğu belirtiliyordu⁹².

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, yalnız *Paris-Soir* Gazetesi’nde değil, başka Fransız gazetelerinde de kasıtlı haberler çıktığına bakarak, Fransa’da Atatürk’ün sağlığı konusunda adeta bir kampanyaya girişilmiş olduğu kanısına vardı. Biraz gecikmeyle, *Europe Nouvelle* adlı dergide de çirkin bir habere rastlandı. Haberde, Türkiye Cumhurbaşkanı için satın alınan *Savaro*na yatının Haliç’e getirilmiş olduğu, ama “Türk diktatörü”nün yata henüz ayak basmadığı, ağır hasta olduğu için Ankara’da sarayındaki yatağından kalkacak durumda olmadığı söyleniyor ve alay edercesine, “Savaro na acaba kaptanına kavuşabilecek mi? Kaptanının ölümü üzerine kopacak diplomatik fırtınada yok olacak birçok şey ile birlikte acaba o da kaybolup gitmeyecek mi?” diye soruluyordu⁹³. Türk Milletinin duygularını yaralayacak nitelikteki bu yazı üzerine Dışişleri Bakanlığı, Fransa Dışişleri Bakanlığı nezdinde yeniden teşebbüs yapılmasını istedi. 21 Mayıs 1938 günü Paris Büyükelçiliği’ne gönderilen talimatta şöyle denilmekteydi :

“Atatürk’ün sıhhati hakkında *Europe Nouvelle* Gazetesi’n(de)... çıkan bedhahane yazı sureti ilişik olarak takdim kılındı.

Bundan evvel (...) telgrafla da arzedilmiş olduğu veçhile, son zamanlarda Fransa’da bizim için çok kıymetli bir mevzu olan Atatürk hakkında gerek radyo, gerek gazetelerle sistematik olarak ve adeta “campagne” şeklinde musanna, yanlış ve tamamen maksadı mahsusla yapılan bu gibi neşriyata son verilmesi için Fransa Hariciye Nezareti nezdinde gereken teşebbüsün icrasını rica ederim.”⁹⁴

Böylece teşebbüsler, tekzipler birbirini kovalıyordu. Fransız radyo ve basınında görülen bu haberler Atatürk’ün Fransız Profesörü Dr. Fiessinger’e muayene ettirilmesinden bir iki ay sonraki döneme rastlıyordu. Fransız doktoru bir aylık (veya altı haftalık) bir dinlenme süresi öngörmüş, ondan sonra Atatürk’ün iyileşebileceğini söylemişti. Atatürk, doktorun öğütlerini yerine getirmiş, tedavisini titizlikle yaptırmış ve Mayıs ortalarına doğru gerçekten yataktan kalkmış, dolaşmaya başlamıştı. Tamamen

⁹² *Ibid.* Marsilya gazetelerinde yayınlanan tektip örneği.

⁹³ *L'Europe Nouvelle*, 7.5.1938, P.B.A. -K. 180/A-1.

⁹⁴ P.B.A.-K. 180/A-1: Hariciye Vekâleti’nden Paris Büyükelçiliği’ne. Yazı. Ankara, 21.5.1938, No. 10828/192.

iyileşmemişti. Ama hastalığı gerçekten atlatacağı, tamamen iyileşeceği bekleniyor, umuluyordu. Tam bu hassas umut günlerinde, adeta sistematik bir kampanyaya girişilmesi, Atatürk'ün bundan böyle devlet işlerini yürütemeyeceği, Cumhurbaşkanlığı görevini bırakacağı haberlerinin yayılması yangına körükle gitmek gibiydi. Türk Milletinin duygularını yaralıyordu. Gerçi bu kötü haberler Türk basınına pek yansıtılmıyor, Türk kamuoyu bunları etraflıca duymuyordu. Ama, yabancı gazeteleri yakından izleyen Dışişleri Bakanlığı'nda ve dış temsilciliklerde bu haberler haklı bir tepkiyle karşılanıyordu. Bu kötü haberleri, Fransız gazetecilerinin meslek aşkı, haber alma hürriyetleri ile açıklamak da imkânsız gibiydi. Yalnız Fransız radyocuları ve gazetecileri mi mesleklerine aşkla bağlıydılar ve yalnız onlar mı başka kimsenin duymadığı "flaş" haberler yakalayabiliyorlardı? Ve basın hürriyeti yalnızca Fransa'da mıydı? Neden basın hürriyetinin en az Fransa kadar geniş olduğu İngiltere gibi ülkelerde böyle kötümser haberlere pek fazla rastlanmıyordu? Rastlansa bile neden oralarda sürekli yayın yapılmıyordu da Fransa'daki yayınlar adeta sistematik bir kampanya gibiydi? Bu sorular, Fransız basın ve radyosu üzerinde haklı olarak kuşkular yaratıyordu. Fransız yayınlarında bir kasıt payı aramak büsbütün yersiz olmasa gerekti. Bu kasıt, büyük ölçüde Hatay sorunuyla ilgiliydi. Hatay'ı Türkiye'nin millî bir davası haline getiren ve bunu şahsen kendine vazgeçilmez bir dava edinen Atatürk'tü. Fransız gazetecileri, şimdi hassas bir konu yakalamışlar, çirkince öç almak istiyor gibiydiler.

Atatürk, 19 Mayıs 1938 Gençlik Bayramı töreninde hazır bulundu. Bu, Türkiye Cumhurbaşkanlığı'nın ağır hasta olduğu için artık devlet işlerini yürütemeyeceğini, görevinden çekilmek zorunda kalacağını ileri sürenlere, bunu inatla yayanlara karşı en kestirme bir cevaptı. Diplomatik teşebbüslerden, tekziplerden daha etkili oldu. Ertesi günkü yabancı gazeteler, Türkiye Cumhurbaşkanlığı'nın 19 Mayıs törenlerinde hazır bulunduğunu bildirdiler⁹⁵. Haber kısaydı, ama etkili ve susturucuydu. Gençlik Bayramı törenleri biter bitmez, yine aynı gün, Atatürk, özel trenle Mersin'e hareket etti. Bu davranış gerçekten manalıydı. Atatürk "İstikamet Hatay" diyor ve haftalardan beri aleyhte yayın yapan Fransızlara küçük bir ders veriyor, gibiydi. Fransız gazeteleri, Atatürk'ün Mersin'e, oradan da Adana'ya gittiği, daha sonra da Ankara'ya döndüğü haberlerini yayınladılar⁹⁶. Ondan sonra, uzunca bir süre, Fransız basınında ve radyosunda derin bir sessizlik göze çarpmaktadır. Atatürk'ün hastalığı haberi çıkmaz oldu.

⁹⁵ *Le Temps*, 21.5.1938; *Le Journal des Débats*, 21.5.1938, vs.

⁹⁶ *Agence Economique et Financière*, 20.5.1938; *Le Journal des Débats*, 21.5.1938; *Le Temps*, 21.5.1938; *Le Matin*, 21.5.1938; *L'Agence Economique et Sociale*, 25.5.1938 vs.

14 Haziran 1938 günü Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris Büyükelçiliği'ne şu telgraf çekildi :

“*Europe Nouvelle*'in son nüshasında “Amazons Turques” başlığı altında inkılap pratiklerimize Türk kadınının iştirakini vesile ederek Atatürk'ün sıhhatleri hakkında hilafı hakikat ve terbiyesizce bir yazı intişar etmiştir.

İki memleket münasebatının sıkı bir imtihan geçirdiği ve efkârı umumiyemizin fevkalade hassas bulunduğu böyle bir zamanda bu gibi neşriyatın yapacağı tesir (? izahtan) varestedir.

Vaki iki teşebbüse rağmen bu mecmuanın bu şekilde neşriyata devam etmesi şayanı dikkattir.

Şimdiye kadar ciddî bir gazete olarak bildiğimiz bu mecmuanın neşriyatında görülen bu hal bizi idhalini menetmek tedbirine sevkedecektir.

Hükümet nezdinde bir daha teşebbüste bulunmanızı rica ederim”⁹⁷.

Bu talimat üzerine, yeniden Fransa Dışişleri Bakanlığı nezdinde teşebbüs yapılmıştır. Büyükelçi Suat Davaz'ın bildirdiğine göre, Fransız makamları yazıdan dolayı “çok müteessif olduklarını” söylemişler ve bu gibi yazıların bundan böyle tekerrür etmemesi için “sıkı tebdir alacaklarını” vadetmişlerdir. Büyükelçi ayrıca dergi müdürlüğü ile de görüşerek yazıyı “şiddetle protesto” etmiştir. Dergi müdürlüğü de yazının kasıtsız olarak çıktığını söylemiş, bundan sonra böyle yazılar çıkmaması için tedbir aldıklarını bildirmiş ve özür dilemiştir⁹⁸.

Aldatıcı Nekahet

1938 yılı Mayıs ortalarından Temmuz sonlarına kadar ki dönemde Atatürk iyileşmiş görünmektedir. Haziran başında, haftalık *Europe Nouvelle* Dergisi'nde, istisnai olarak görülen ve çabucak protesto edilen bir hastalık haberinden sonra, iki ay boyunca, dış basında kötümser haberlere artık rastlanmamaktadır. Ankara'daki yabancı diplomatlar da, Atatürk'ün artık iyileşmiş olduğu kanısında görünmektedirler. İngiliz Büyükelçiliği Nisan

⁹⁷ P.B.A.-K. 180/A-1: Hariciye Vekâleti'nden Paris Büyükelçiliği'ne. Şifre tel, 14.6.1938, No. 61.

⁹⁸ P.B.A.-K. 180/A-1: Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne Şifre Tel., 18.6.1938, No. 94.

ortalarından Temmuz sonuna kadar, Atatürk'ün sağlığı konusunda Londra'ya herhangi bir yazı yollamamıştır. Bu dönem içinde Atatürk, törenlerde görülmüştür. Yabancı devlet adamlarını kabul edip görüşmüştür, yurt içi gezilere çıkmıştır. Kısacası, Cumhurbaşkanı hastalığı atlatmış, devlet işlerini normal yürütmektedir. Ve Cumhurbaşkanı için kısa zaman önce satın alınmış *Savarona* yatı "kaptanına kavuşmuştur."

Dış basında ara sıra yine bazı haberler görülmektedir. Ama bunlar hastalık haberleri değil, Atatürk'ün devlet işlerini yürütmesiyle ilgili haberlerdir. 20 Mayıs günlü yabancı gazetelerde görülen bir haberde, Türkiye Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, resmen Ankara'yı ziyaret eden Yugoslavya Savunma Bakanı General Mariteh'yi kabul ettiği, kendisiyle görüştüğü bildirilmişti⁹⁹. Bundan bir ay sonra, dış basında, Atatürk'ün Romanya Kralı Carol ile İstanbul'da görüşmeler yaptığı haberleri çıktı. Kral, iki yıl önce İngiliz Kralı'nın yaptığı gibi, özel yatıyla İstanbul'a gelmiş, Atatürk'ü ziyaret etmişti. Atatürk, Kral Carol'ü, *Savarona* yatında kabul etmiş ağırlamıştı. Haber önce İstanbul'dan, sonra da Bükreş'ten dış basına verilmişti¹⁰⁰.

Bu aylar içinde İngiliz diplomatik belgeleri arasında da Atatürk'le ilgili bazı yazışmalar görülmektedir. Bunlar da hastalık ile ilgili değildir. İngilizler, Atatürk'ün iyileşmiş olduğu kanısındadırlar. Türk-İngiliz ilişkilerini ileride daha da geliştirmek için Atatürk'ün şahsen birinci derecede rol oynayacağını düşünmekte ve bu amaçla bazı tasarıları görüşmektedirler. Bir İngiliz devlet adamının Atatürk'e ziyarette bulunması fikri vardır. Bundan başka Atatürk'e bir İngiliz nişanı veya madalyası verilmesi düşünülmektedir. Ayrıca Oxford veya Cambridge Üniversiteleri'nden birinin Atatürk'e Fahri Doktorluk payesi vermesi fikri İngiliz diplomatları arasında görülmektedir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, gıyaben Fahri Doktorluk payesinin ve diplomasının verilmesinin güç olacağı kanısındadır ve Atatürk'e G.C.B. nişanı verilmesini düşünmektedir¹⁰¹. Ankara'daki Büyükelçi Sir P. Loraine ise Atatürk'ün İngiliz nişanını takmayacağını, bundan memnun da kalmayacağını, çünkü Türkiye'de nişan ve madalyaların kaldırılmış bulunduğunu belirtmekte ve Fahri Doktorluk payesinin verilmesini savunmaktadır. Büyükelçi, Atatürk'ün böyle bir bilimsel payeye tamamen layık olduğunu anlatmakta, O'nun bilim, kültür, sanat ve uygarlık alanlarındaki eserlerini sayıp dökmektedir¹⁰².

⁹⁹ Örneğin *L'Epoque* Gazetesi, 20.5.1938.

¹⁰⁰ 20.6.1938 günlü *L'Ordre*, *Le Matin*, *L'Humanité* Gazeteleri ve 21.6.1938 günlü *Le Journal des Débats*, *La République*, *L'Ordre* Gazeteleri vs.

¹⁰¹ *F.O. 371/21930/E.2170*: Oliphant'tan Loraine'e. Özel yazı. 21.5.1938.

¹⁰² *F.O. 371/21930/E.3437*: Loraine'den Oliphant'a. Özel yazı. Ankara, 2 Haziran 1938.

İngilizler bu gibi konuları görüşüyorlardı. Atatürk'ün hastalığından söz etmez olmuşlardı. İngiliz Büyükelçisi Sir P. Loraine, 1938 yazında, üç ay boyunca hastalık konusunda birşey yazmamıştı. Daha doğrusu bu konuda yazacak bir haber almamıştı. Atatürk iyileşmişti, kendisini toplama-ya devam ediyordu.

25 Temmuz'da Büyükelçi, Londra'ya özel ve gizli bir yazı yolladı. Üç aydan beri ilk kez Atatürk'ün hastalığı konusuna değindi. Ama, bu yazı da kaygı verici karamsarlıkta değildi. Büyükelçi, birkaç gün önce, Büyüka-da Yat Kulübü'nde Dışişleri Bakanı Aras ile konuşmuş, Atatürk'ün sağlığı konusunda yeniden ortada dolaşmaya başlayan söylentilerin nedenini sormuştu. Aras'a göre, söylentilerin nedeni, soğuk algınlığının nüksetmiş olmasıydı. Atatürk, biraz dikkatli davranarak bundan kaçınılabirdi. Bu arada Atatürk, yeniden aynı Fransız doktoruna muayene ettirilmişti. Doktor'un söylediğine göre, nükseden hastalık kurbanına çok zaman aksak bir hayat yaşatırdı, ama Atatürk bunu atlatmıştı. Sonuç olarak, tamamen iyileşmede biraz gecikme olmuştu. Doktor Atatürk'ün Eylül ayının ikinci yarısında tamamen iyileşebileceği kanısındaydı. Doktorun bu kanaatine bakılarak, Fransa Dışişleri Bakanı M. Georges Bonnet'nin, Türkiye'ye yapmayı tasarladığı resmî ziyaretin 20 Eylül'de veya biraz sonra yapabileceği bildirilmişti. Tamamen iyileşmede gecikme olmakla beraber Atatürk'ün hastalığı atlatmış olması, Fransız doktorunu bile şaşırtmıştı. Doktor, "Cumhurbaşkanı bize anlaşılan kötü şaka yapıyor; demir gibi bünyesiyle şaka yapabiliyor; daha zayıf kimseler olsaydı göçüp giderlerdi" demişti. Gerçi bazı söylentilere göre Atatürk, keyifsizdi, bezgindi; kolay kolay yanına kimseyi yaklaştırmıyordu. Ama buna pek şaşmamalıydı. Hastalığı nüksettiği için iyileşmesi gecikmişti. Ayrıca, hayatta iki zevkinden, sigaradan ve içkiden vazgeçmişti¹⁰³.

30 Temmuz'da, yine özel bir mektubunda, Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi yeniden Atatürk'ün sağlığı konusuna değindi. İngiliz Mebuslarından Mr. R. A. Butler'e gönderdiği özel mektubunda Büyükelçi, Ankara'daki Fransız Büyükelçiliği'nden aldığı bilgileri kısaca anlattı: Fransız doktoru Atatürk'ü muayene ettikten sonra Fransız Büyükelçiliği'nde soruguya çekilmişti. Doktor, ketum davranmış, ağzından bir şey kaçırmamıştı. Yalnız Fransız Büyükelçiliği şu kadarını öğrenebilmişti: Doktor, Atatürk'ün ancak iki yıl daha yaşayabileceğini sanıyordu. İngiliz Büyükelçisi ise bu karamsar görüşü paylaşmıyordu. "Şimdiye kadar hemen hemen

¹⁰³ F.O. 371/21925/E.4580: Loraine'den Oliphant'a. Özel yazı. Gizli. Ankara, 25.7.1938. *Sonyel*, s. 547-548.

bütün kötümser raporlar Fransız kaynaklarından geldi” diyor, bu son haberin de, bundan öncekiler gibi aşırı kötümser olduğunu söylemeye getiriyordu. Başka bir deyimle, İngiliz Büyükelçisi, Atatürk’ün iki yıldan daha fazla yaşayacağı kanısındaydı. Büyükelçi, diğer diplomatik çevrelerde Atatürk’ün karaciğer kanserinden rahatsız olduğu söylentisini de duymuştu. Bu söylentilere de katılmıyordu¹⁰⁴.

Bu arada, yaz aylarında Atatürk’ün tedaviye devam ettiği, Paris’ten yine ilaçlar ısmarlandığı görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman, Dolmabahçe’den Paris Büyükelçiliği’ne gönderdiği 4 Haziran 1938 günlü bir yazıyla yeniden beş kalem ilaç ısmarladı¹⁰⁵. Bir hafta sonra, 11 Haziran’da Paris’e şu “acele” telgrafı çekti:

“Üç kutu *ampoules Biolipase Haffmann Roche* stop Adresi rue Crillon 10 stop Üç kutu *ampoules Sodathormon Byla* stop Acilen gönderilmesi Saygılarla.”¹⁰⁶

İstenen bu ilaçlar zamanında gönderildi¹⁰⁷.

22 Haziran’da, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, “Atatürk’ün kullandıkları *Listerin*’den altı düzine alınıp faturalar ile birlikte gönderilmesini” Paris Büyükelçiliği’nden rica etti¹⁰⁸. Ama bu, doğrudan doğruya hastalıkla ilgili görünmemektedir. Atatürk’ün, karaciğer hastalığına yakalanmadan önce de *Listerin* kullandığı anlaşılmaktadır. Büyükelçilik bunu da gönderdi¹⁰⁹. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri, 20 Temmuz’da, ilaçların tutarı 4788.20 Frank’ı İş Bankası aracılığıyla Paris Büyükelçiliği’ne transfer ettirdi¹¹⁰.

25 Temmuz’da Süreyya Anderiman Dolmabahçe’den Paris’e bir acele telgraf daha çekti: “Beş kutu *Dyspentine Hepp*, üç şişe *Eupnine Vernade*, altı

¹⁰⁴ F.O. 371/21925/E.4596: Loraine’dan Butler’e, Özel ve gizli yazı. İstanbul, 30.7.1938.

¹⁰⁵ P.B.A.-K. 180/A-7: S. Anderiman’dan Paris Büyükelçiliği’ne yazı. Dolmabahçe, 4.6.1938, No. 4/405. Bu yazıya ekli bir faturada, beş kalem ilaç şöyle belirtilmektedir: 6 Btes Extr. Hép. Choay à 50, 55; 6 Diurène à 15; 12 Formocarbène à 14, 35; 6 Psyllium Langlebert à 12; 4 Gastrocalcine bism. à 21, 50.

¹⁰⁶ P.B.A.-K. 180/A-7: S. Anderiman’dan Paris B.E.’ne. Tel. Acele. Dolmabahçe, 11.6.1938, saat 18.30 (Alınışı saat 19.30).

¹⁰⁷ P.B.A.-K. 180/A-7: S. Davaz’dan S. Anderiman’a. Yazı. Paris. 25.6.1938.

¹⁰⁸ P.B.A.-K. 180/A-7: H. R. Soyak’tan S. Davaz’a. Yazı, 22.6.1938.

¹⁰⁹ P.B.A.-K. 180/A-7: S. Davaz’dan H. R. Soyak’a. Yazı. Paris, Temmuz 1938. (Yazının günü belli değil.)

¹¹⁰ P.B.A.-K. 180/A-7: H. R. Soyak’tan S. Davaz’a. Yazı. 20.7.1938. (Yazının nereden gönderildiği belli değil. Dolmabahçe’den gönderilmiş olacağı sanılmaktadır.)

kutu *Gastrocalcine Bismuthée oberlin*" gönderilmesini istedi. Bu ilaçlara da acele ihtiyaç vardı¹¹¹. Büyükelçilik bunları tezelden yolladı, arkasından, 30 Temmuz'da faturasını postaladı¹¹². Süreyya Anderiman, 6 Ağustos'ta "iki şişe Mendelium" istedi¹¹³. İki gün sonra da, "ayrıca iki kutu *Mendelium kâsesi*" diye telgraf çekti¹¹⁴. Telgraflar hep Dolmabahçe'den ve "acele" kaydıyla çekiliyordu. İlaç siparişleri sürüp gidiyordu.

Demek oluyor ki, Atatürk'ün nekaheti sadece görünüşteydi. Aslında hastalık devam ediyordu. Yaz aylarında Atatürk'ün yabancı devlet adamlarıyla görüşmeler yapmasına, 19 Mayıs töreninde bulunmasına, yurt içi gezilere çıkmış olmasına bakılarak hastalığı artık atlattığı sanılmıştı. Hemen hemen aralıksız ilaçlara devam ederken bile, bunun sadece "tamamen iyileşmedeki gecikmeden" ileri geldiği kanısı doğmuştu. Dolmabahçe önlerinde, *Savarona*'nın güvertesinde Atatürk zaman zaman beyazlar giymiş, biraz yorgun ve düşünceli görünürken, O'nun artık son aylarını yaşadığını kimse kestiremiyordu. Herkes bunu bir "nekahet dönemi" sanıyordu. En karamsar olan Fransızlar bile, Atatürk'ün daha iki yıl yaşayabileceğini sanıyorlardı. Kötü bir ihtimali gizlemiyor değil idiyse, Fransız Profesörü Dr. Fiessinger dahi bu görüşte olduğunu söylemişti. Büyük çoğunluk ise bu "kötümser" görüşe katılmıyordu. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi, Atatürk'ün ömrünün iki yıl kadar kısalmış olabileceğine ihtimal veremiyordu. Aslında ise Büyük Adam'ın artık yılları değil, ayları sayılıydı.

Nükseden Siroz

"1. Bu akşam geç saatte Cumhurbaşkanı'nın (Atatürk'ün) sağlığının ciddi şekilde kötüleştiği yolunda haberler çıktı. Yarın Dışişleri Bakanı'nı (Aras'ı) göreceğim ve tekrar rapor vereceğim.

2. Bu telgraf, yarın sabahki basında telaşlı haberlerin çıkması ihtimaline karşı sizleri hazırlamak içindir. Cumhurbaşkanı'nın karaciğer sirozundan rahatsız olduğu artık kesindir. Ekselansı tedavi için dün iki Alman mütehassısı geldi.

3. Krala haber verilmesini rica ederim"¹¹⁵.

¹¹¹ P.B.A.-K. 180/A-7: S. Anderiman'dan S. Davaz'a. Tel. Acele. Dolmabahçe, 25.7.1938, saat 20.45. (Alınışı 25.6.1938, s.7.15).

¹¹² P.B.A.-K. 180/A-7: S. Davaz'dan H.R. Soyak'a. Yazı. Paris, 30.7.1938.

¹¹³ P.B.A.-K. 180/A-7: S. Anderiman'dan S. Davaz'a. Tel. Acele. Dolmabahçe, 6.8.1938, saat 16.30 (Alınışı saat 20.55).

¹¹⁴ P.B.A.-K. 180/A-7: S. Anderiman'dan Paris Büyükelçiliği'ne. Tel. Acele. Dolmabahçe, 8.8.1938, saat 22.20. (Alınışı 9.8.1938, saat 7.15).

¹¹⁵ F.O. 371/21925/E. 4580: Loraine'den Foreign Office'e Şifre tel. Yıldırım. Dağıtımı yapılamaz. İstanbul, 3.8.1938, No.47.

3 Ağustos 1938 gecesi son dakikada, Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine, Londra'ya bu yıldırım telgrafı çekti. Telgraf, İstanbul'dan saat 23.50'de çekildi, ertesi sabah saat 9.30'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaştı.

Üç aydan beri Atatürk'ün iyileşmekte olduğu sanılıyordu. Bu süre içinde Londra'ya ulaşan bütün haberler iyimserdi. Şimdi durum birdenbire değişivermişti. Hastalık, beklenmedik biçimde, aniden kötüleşivermişti. Öyle ki, Atatürk'ün artık son günlerini yaşadığı düşünülerek İngiliz Kralı'na haber verilmesi isteniyordu. Haber, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı oldukça şaşırttı. Bir görevli, "Bu haber hiç beklenmiyordu" dedi ve devam etti: "Uzunca bir süre dinlendikten ve bütün sert içkilerden vazgeçtikten sonra Atatürk'ün sağlığında kesinlikle iyileşme olduğuna inandırılmıştık. Anlaşılan, bütün sağlamlığına rağmen, bünye tamamen sarsılmış. Söylenti doğruysa, bunun Türk politikasında etkisi büyük olacaktır"¹¹⁶. Foreign Office'de bir başka görevli şunları ekledi: "Dün duyduğuma göre Gazi, her an göçebilir... Yakında Türkiye'de gelişmelerle karşılaşabiliriz, ama şimdilik durumun iyiye gitmesini dilemekten başka yapılabileceğimiz bir şey yok"¹¹⁷.

Londra, durumu kaygıyla izliyor, gelişmeleri bekliyordu. 4 Ağustos günü İngiliz basınında hastalıkla ilgili henüz haber yoktu. Ertesi gün, Büyükelçi Loraine'in ikinci telgrafı yetiştii, yüreklere biraz soğuk su serpti. Büyükelçi, Türkiye Dışişleri Bakanı'nın söylediklerini anlatıyordu: "Atatürk'ün durumu ciddi olmakla beraber asla ümitsiz değildi. Bir soğuk algınlığı hastalığı yeniden nüksettirmişti. Bunun önü alınabilirse Cumhurbaşkanı (yüzde elli ihtimalle) en az iki ve en çok sekiz yıl daha yaşayabilecekti. Hastalık önlenemezse Atatürk birkaç aydan fazla yaşayamazdı. Komplikasyon olursa, hastalık birdenbire kötüye gidebilecekti. Ama şimdilik böyle bir ihtimal görülüyordu. Cumhurbaşkanı, bakanların Ankara'ya dönmelerini istemişti. Hastalığı yüzünden Başkent'in İstanbul'a kaydırıldığı izlenimini yaratmak istemişti. Atatürk'ün morali iyiydi. Ağır hasta olduğunu bilmekle beraber, iyileşme umudunu asla kesmiyordu." Bunları anlattıktan sonra Büyükelçi "Atatürk bülten yayınlanmasını istemiyor, lütfen ketum olunuz" dedi ve durumdan Kral'ın haberdar edilmesi dileğini tekrarladı¹¹⁸.

¹¹⁶ F.O. 371/21925/E. 4580: Mr. J.R. Colville'in 4.8.1938 günlü yorumu.

¹¹⁷ F.O. 371/21925/E. 4580: Sir L. Oliphant'ın 5.8.1938 günlü yorumu.

¹¹⁸ F.O. 371/21925/E.4614: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. İstanbul, 4.8.1938. (Alınışı 5.8.1938)

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, elden geldiğince ketum davranıyordu. Ama basında yeniden yazılar görülmeye başlamıştı. 6 Ağustos günlü bazı İngiliz gazeteleri, bu arada *The Daily Herald* Gazetesi, Atatürk'ün ağır hasta olduğu haberini verdiler. Resmen "grip" denmekle beraber, aslında Atatürk'ün karaciğerinden rahatsız olduğu, başucunda beş doktor beklediği, bir Avusturyalı, bir de Alman doktoru çağırılmış olduğu yazıldı¹¹⁹. Bu haberler çıkmaya başlayınca Türkiye Dışişleri Bakanlığı yeniden tedirgin oldu. 8 Ağustos günü Dışişleri Bakanlığı, Londra Büyükelçiliği'ne gönderdiği bir şifre telgrafta, "*Daily Chronicle*'nin Reiscumhurumuza sıhhatleri hakkında neşriyatta bulunduğu istihbar olundu" dendikten sonra, bu yazının çevirisinin telgrafla bildirilmesini istedi¹²⁰.

Londra Büyükelçiliği, 9 Ağustos'ta, *Daily Mail* Gazetesi'nin bir süreden beri artık çıkmadığını bildirdikten sonra şunları telledi:

"Madde 2 - Evvelki akşam *Daily Mail*'den telefonla Reiscumhur Hazretlerinin ahvali sıhhiyeleri hakkında yeni bir haber olup olmadığı soruldu. Resmî malumatım olmadığını söyledim.

Madde 3 - Bazı gazeteler dünkü nüshalarında şiddetli nezleden rahatsız olmuşlar ise de geçirdiklerine dair *Agence Reuter*'in verdiği kısa bir telgrafi neşr eylemişlerdir. Bunun haricinde neşriyat yoktur.

Madde 4 - Bugünkü (9.8.1938) *Daily Telegraph*'da İstanbul'dan çekilmiş, resmî malumata müstenit olduğu anlaşılan bir telgraf vardır. Hastalıklarının Mart iptidasında (influenza) şeklinde başladığı, sonra karaciğer iltihabatından mustarip oldukları, Türk ve Fransız mütehassısları tarafından tedavi edildikleri ve Temmuz sonlarında şiddetli soğuk alarak tekrar hastalandıkları ve ahvali sıhhiyeleri merakı mucip oldu ise de Viyana, Berlin ve Dresden'den getirilen mütehassısların tedavileri sayesinde hastalığın önüne geçildiği yazılıdır."¹²¹

İngiliz basınında hava, kısaca buydu. Aynı günlerde Fransız basınında da benzer yayınlar yapıldığı görülmektedir. 8-9 Ağustos günleri Paris ga-

¹¹⁹ *The Daily Herald*'dan (6.8.1938) naklen *Le Matin*, 8.8.1938.

¹²⁰ L.B.A. - Atatürk'ün hastalığı. Hariciye Vekâleti'nden Londra Büyükelçiliği'ne. Şifre tel. Ankara, 8.8.1938. No. 61.

¹²¹ L.B.A. - Atatürk'ün hastalığı. Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Londra, 9.8.1938, No. 637/320.

zetelerinde İstanbul çıkışlı bir haber görüldü. Bunda, Atatürk'ün Temmuz sonunda kaygı yaratan rahatsızlığının yeniden iyileşmeye yüz tuttuğu bildiriliyordu¹²². Ayrıca 9 Ağustos günlü Fransız gazetelerinde, Paris Büyükelçiliğimizin bir yalanlaması yayınlandı. Bunda da Atatürk'ün hasta olmadığı söyleniyordu¹²³. *Le Matin* Gazetesi, Türkiye Büyükelçiliği'nin yalanlamasını olduğu gibi yayınladıktan sonra, bunun altına kendi görüşünü ekledi: Atatürk'ün hasta olmadığına söylenmesine rağmen, Paris Tıp Fakültesi Profesörlerinden N. Fiessinger'in muayene için iki defa Türkiye'ye çağırılmış olduğunu belirtti¹²⁴. Aynı gün bir başka Fransız gazetesi, Atatürk'ün *Savarona* yatında ağır bir hastalığa yakalandığını, yedi doktorun kendisini tedavi etmekte olduğunu, yayınlanan bültenin hastalığı "soğuk algınlığı" gibi göstermekle beraber, kendisinin karaciğerden rahatsız olduğunu yazdı¹²⁵. *L'Oeuvre* Gazetesi ise, yine 9 Ağustos'ta, "Yeni Türkiye'nin Önderi Kemal Atatürk ağır hasta" diye büyükçe bir başlık attı¹²⁶. Türkiye Büyükelçiliği'nin yalanlaması ancak kısmen etkili olabilmisti. Yalanlamaya rağmen, bazı Fransız gazeteleri, hastalığın devam ettiğini ısrarla yazıyorlardı. Haber bir defa patlak verince, bunu bastırmak kolay oluyordu. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Büyükelçiliğin yalanlaması düpedüz bir inkâr niteliğindeydi. Bu yüzden pek inandırıcı olamamıştı.

Bu günlerde Türk basınıni susturmak bile tamamen mümkün olamamıştı. 13 Ağustos'ta, İngiliz Büyükelçisi'nin İstanbul'dan bildirdiğine göre, bir süre önce, Türk gazeteleri, Atatürk'ün sağlığı konusunda hiçbir şey yazmamaları için uyarılmışlardı. Anlaşılan panik yaratmamak için alınan bu tedbire rağmen, Ahmet Emin Yalman, *Tan* Gazetesi'nde Atatürk'ün ağır hasta olduğu yolunda bir yazı yayınlamıştı. Aynı yazı *Haber* Gazetesi'nde de çıkmıştı. Bu yüzden *Tan* Gazetesi üç ay, *Haber* Gazetesi de birbuçuk ay kapatılmışlardı. Yalman'ın yazısının çevirisini yayınlamış olan İstanbul'da çıkan bir Rumca gazeteyle üç Ermenice gazete de onar gün kapatılmışlardı¹²⁷.

İngiliz Büyükelçisi'nin bunları Londra'ya bildirdiği gün, yani 13 Ağustos 1938 günü, aynı haberin bu defa Bağdad'dan Avrupa basınına

¹²² *Paris-Midi*, 8.8.1938; *L'Epoque*, *Le Figaro*, *L'Ere Nouvelle* 9.8.1938.

¹²³ *L'Agence Economique et Financière*, 9.8.1938; *Le Journal des Débats*, 10.8.1938.

¹²⁴ *Le Matin*, 9.8.1938.

¹²⁵ *L'Information*, 9.8.1938.

¹²⁶ "Kémal Atatürk, Chef de la Nouvelle Turquie est gravement malade", *L'Oeuvre*, 9.8.1938.

¹²⁷ F.O. 371/21925/E. 4866: Lorraine'den Foreign Office'e. Yazı. İstanbul, 13.8.1938, No. 412.

tellendiği görüldü. Bunun, Bağdad'daki İngiliz makamlarından sızdırılmış olabileceği akla gelmektedir. Haber ertesi gün ayrıntılarıyla Paris gazeteslerinde yayınlandı. *La République* ve *Le Petit Journal* Gazetelerinde görülen Bağdad kaynaklı haber özetle şöyleydi: Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ağır hasta olduğu yolunda bir süredir ısrarla dolaşan söylentiler, Türk kamuoyunu ciddi olarak kaygılandırmaktadır. Bu söylentilerin asılsız olmadığı anlaşılmaktadır. İki aydan beri Dolmabahçe'den çıkıp *Savarona*'da oturmaya başlayan Atatürk, yata ancak çok yakınlarını ve bakanları kabul etmektedir. Artık eskisi gibi dolaşmamakta, akşam yemekleri için aldığı büyük lokantaya gitmemektedir. Bir süre önce Paris'ten çağrılan Dr. Fiessinger, rahatsızlığın ağır olmadığını bildirmişti. Ama, 1 Ağustos'ta hastalık birdenbire ağırlaşmıştır. Çağrılan iki Alman doktor da, Fransız Doktoru Fiessinger gibi, hastalığa oldukça ilerlemiş karaciğer sirozu teşhisini koymuşlardır. Türk kamuoyunun kaygısı, Türk gazetelerine de yansımıştı. Yeni Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün hastalığı konusunda bir yazı yayınladığı için *Tan* Gazetesi üç ay kapatılmıştır. Oysa bu saygılı bir yazıydı. Aynı yazı için *Haber* Gazetesi de bir buçuk ay, diğer dört gazete onar gün kapatılmışlardı. Türk basını, bu konuda hiçbir şey yazmama emri almıştır.¹²⁸

Bağdad çıkışlı bu haberin yanısıra, bazı Fransız gazeteleri Ankara'dan aldıkları bir haberi yayınladılar. Daha kısa olan Ankara haberinde de Atatürk'ün hasta olduğu belirtiliyor. *Savarona* yatında Cumhurbaşkanı'nın kimseleri yanına yaklaştırmadığı, ancak bazı Bakanlarla ve çok yakınlarıyla görüştüğü söyleniyordu.¹²⁹

Fransız basınında yeniden hastalık haberlerinin görülmesi üzerine, Paris Büyükelçiliğimiz bir kez daha bunu kesinlikle yalanladı. 17 Ağustos günlü Paris gazetelerinde çıkan bu yalanlamada aynen şöyle denilmekteydi: "Türkiye Büyükelçiliği, Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün hasta olduğu yolunda son günlerde yayınlanan haberleri resmen yalanlar. Cumhurbaşkanı'nın sağlığıyla ilgili söylentiler hiçbir asla esasa dayanmamaktadır ve daha önce de birçok defa kesinlikle yalanlanmış bulunmaktadır."¹³⁰

On günden az bir zaman içinde Paris Büyükelçiliğimiz iki kez yalanlama yayınlamış oluyordu. Her ikisinde de Atatürk'ün hasta olmadığı, hastalık haberlerinin hiçbir asla esasa dayanmadığı ileri sürülüyordu.

¹²⁸ "Le Président Kemal Atatürk serait gravement malade" *Le Petit Journal*, 14.8.1938; "L'état de santé du président Atatürk donne de vives inquiétudes", *La République*, 14.8.1938.

¹²⁹ *Le Jour*, *L'Echo de Paris*, 14.8.1938.

¹³⁰ *La République*, *Le Jour*, *L'Echo de Paris*, 17.8.1938.

Böylesine kesin bir inkâr, ancak görev gereği sayılabilir. Aslında Atatürk'ün hastalığı artık gizlenme safhasını aşmıştı. Avrupa basını, aralıklarla, Nisan ayından beri bunu yazıyordu. Hele Avrupa'dan doktorlar çağırıldıktan sonra hastalık artık hiç saklanamazdı. Olsa olsa şu söylenebilirdi: Atatürk'ün hastalığı Ağustos başında nüksetmiş olmakla beraber, son günlerde yeniden hafiflemiş ve Cumhurbaşkanı'nın sağlığı iyiye doğru gitmektedir, denilebilirdi. İşin doğrusu da buydu.

Türkiye Büyükelçiliği'nin üstüste yalanlamalarına rağmen Paris gazeteleri büsbütün susmadılar. 26 Ağustos günü, bir Paris gazetesinde yine uzun bir yazı görüldü. "Ankara'nın muamması: Savarona yatında müzik sustu. Ve Kemal Atatürk, akşamları artık yatın güvertesinde görünmüyor" başlıklı bu uzun yazıda, saygılı, ama hüzünlü bir dille Atatürk'ün hastalığı anlatılıyordu. Yazıyı, gazetenin Ankara Muhabiri M. René Clermont kaleme almıştı ve diyordu ki:

"Heyhat! Atatürk, belki karakterinin yüceliğinden, kendi sağlığını koruyamadı. Türkiye'yi tedavi etti, ama kendisine bakamadı... Muazzam sarayın önünde demirli o bembeyaz *Savarona*'nın artık eski neşesi yok... Son zamanlarda, güneş batarken, Türkiye'nin kahramanı, beyazlar giymiş olarak, yalnız ve düşünceli üst güvertede görünüyordu; şimdi artık görünmüyor."¹³¹

Bu yazının çıktığı günlerde hastalık yine biraz hafifleme belirtileri göstermişti. Ağustos ayının daha ikinci haftasında Cumhurbaşkanı'nın devlet işleriyle yakından ilgilendiği haberleri görülmeye başladı. 8 Ağustos günü Atatürk, izinli olarak Türkiye'de bulunan Paris Büyükelçisi Suat Davaz'ı Dolmabahçe'de kabul etmiş, kendisiyle bir süre görüşmüştü. Bu haber, hastalık haberleriyle birlikte, 9 Ağustos günlü bazı Paris gazetelelerine verildi¹³².

Atatürk'ün, bu günlerde dış politikayla yakından ilgilendiği anlaşılıyordu. Şüphesiz, Avrupa'nın bir İkinci Büyük Savaş'a doğru gitmekte olduğunu anlamıştı. Hastalığına bakmayarak, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki durumunu düşünüyordu. Ağustos ayının ikinci yarısında, yabancı ülkelerdeki Türkiye elçilerini sırayla İstanbul'a çağırıyor, her biriyle ayrı ayrı görüşmeler yapıyordu. Paris Büyükelçisi'nden sonra Moskova, Varşo-

¹³¹ René CLERMONT, "L'Enigme d'Ankara: A Bord du 'Savarona' la musique s'est tuée... Et, le soir, Kemal Atatürk ne paraît plus sur le pont de son yacht", *Le Jour-l'Echo de Paris*, 26.8.1938.

¹³² *Le Journal des Débats*, 9.8.1938.

va ve Tahran Büyükelçilerini Dolmabahçe'de kabul edip, her biriyle görüşmeler yapmıştı. Arkasından Türkiye'nin Brüksel, Sofya ve Bağdad elçileriyle görüşmüştü. Bu haberler de yabancı gazetelerde çıktı¹³³.

Bunlar iyiye alâmetti. Cumhurbaşkanı, elçileri kabul ettiğine ve kendileriyle dünya siyasi durumunu görüştüğüne göre, hiç değilse biraz olsun iyileşebilmiş demektir. 20 Ağustos'ta İngiliz Büyükelçisi, bir şifre telgrafla bunu resmen doğruladı: "Cumhurbaşkanı'nın fizikî durumunda belirli bir iyileşme var. Bunu Dışişleri Bakanı'ndan ve Cumhurbaşkanı Özel Kalem Müdürü'nden öğrendim" dedi¹³⁴. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda haber "tatmin edici" diye yorumlandı¹³⁵.

Bundan sonra bir buçuk ay kadar karamsar raporlar görülmedi. Dış basında hastalık haberleri çıkmadı. Belki biraz da Atatürk'ün sağlık durumunu daha yakından izleyebilmek amacıyla, Ankara'dan İstanbul'a taşınmış olan İngiliz Büyükelçisi de Ekim başlarına kadar bu konuda yeni bir şey yazmadı. Görülen iyileşme belirtilerinden sonra yazacak bir şey duymamış olmalıydı.

1938 yılı Eylül ayı durgun bir aydı. 10 Eylül'de İngiliz Maslahatgüzarı Mr. Morgan, Londra'ya kısa ve özel bir haber verdi: "Dr. Aras dün bana, Atatürk'ü muayene için Fransız mütehasssının üç dört gün önce tekrar geldiğini ve muayene sonucundan memnun kalarak Paris'e geri döndüğünü söyledi. Atatürk biraz daha iyi" dedi¹³⁶. Eylül içinde başkaca bir haber yoktu.

Eylül başlarında Atatürk'ün "biraz daha iyi olduğu" şüphesizdi. Bütün Eylül ayının sessiz olduğu da görülüyordu. Ama bu sessizlik yaklaşan büyük felaketten önceki geçici bir sessizlikti. Yeniden nüksetmiş olan karaciğer sirozu biraz yatıştırılabilmiş olmakla beraber, büsbütün önlene-memişti. Ağustos başında Dr. Aras, "yeniden komplikasyon çıkarsa Atatürk birkaç aydan fazla yaşayamaz" demişti. Bir daha komplikasyon çıkmayacağını ise kimse garanti edemiyordu. Ve tam bu günlerde, 5 Eylül 1938 günü, Atatürk Dolmabahçe'de kendi eliyle kendi vasiyetnamesini yazdı¹³⁷.

¹³³ *Le Temps*, 21.8.1938.

¹³⁴ *F.O. 371/21925/E. 4939*: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. İstanbul, 20.8.1938, No. 60.

¹³⁵ *Ibid.* Mr. L. Baggallay'ın yorumu.

¹³⁶ *F.O. 371/21925/E. 4939*: Mr. Morgan'dan Sir L. Oliphant'a. Özel yazı., İstanbul, 10.9.1938.

¹³⁷ *Ayın Tarihi*, II. Teşrin 1938, No. 60 Mükerrer, s. 86.

Hastalık Azıyor

Atatürk, vasiyetnamesini yazdı, ama hemen noter çağırıp bunu onaylatmadı. Vasiyetnameyi bir zarfa koydu ve bekledi. Durumu biraz iyice görünüyordu. Kolay kolay hayattan umut kesilemiyordu. Kimbilir belki...

Derken, Eylül sonlarına doğru yeni ilaç siparişleri başladı. 21 Eylül'de telgrafla Paris'ten üç kutu "*Urosiphon*", iki kutu "*Biolipaze Roche*" ısmarlandı¹³⁸. Ne oluyordu? Hastalık yeniden şiddetleniyor muydu? Telgrafta açıklama yoktu. Arkasından 2 Ekim'de, Dolmabahçe'den Paris Büyükelçiliği'ne bir "acele" telgraf daha çekildi :

"*Clorure Ethyle* pur stop *Kelene* stop Labaratoire produits usunes du Rhone stop 21 Rue Gouzon stop Markası 68 stop Otuz altı şişe gönderilmesi ve taklitlerine dikkat buyurulması müsterhamdır - Saygılar - Süreyya"¹³⁹.

Bir hafta sonra, Paris Büyükelçiliği, Dolmabahçe'den üçüncü bir telgraf daha aldı: "Oniki kutu komprime ve beş şişe mayi olarak *Amylodiastase Thepenier* gönderilmesi müsterhamdır"¹⁴⁰.

"Acele" telgraflar birbirini kovalıyor. Belli ki Dolmabahçe'de telaş vardı. Ekim ayına telaşlı girilmişti. Ama bu kaygıların aslı etraflıca anlaşılmıyordu. Türk telgraflarında herhangi bir açıklama yapılmıyordu. İlaçların Atatürk için olduğu bile belirtilmiyordu. 6 Ekim günlü bir İngiliz telgrafı durumu biraz aydınlattı. İngiliz Büyükelçisi, "Cumhurbaşkanı'nın (Atatürk'ün) sağlığı konusunda yine telaşlı haberler çıktı" dedi ve devam etti: Dr.Aras'ın söylediklerine göre, hastalık yine nüksetmişti. Atatürk'ün vücudunda biriken su alınmıştı. Hasta biraz kendine gelir gibi olmuştu. Atatürk'ün morali yüksekti, hastalıkla boğuşma azmini yitirmemişti. Tıbbî bakımdan bir tahmin yürütülemedi. Şimdiye kadar her iyileşmeyi bir nüksetme izlemişti. İyileşme yönünde bir duruklama olup olmayacağını kimse kestiremiyordu. Bu arada Atatürk, Ankara'da yapılacak 29 Ekim törenlerinde bulunmak istiyordu. Ama törene katılıp katılamayacağı hakkında karar vermek gerekiyordu¹⁴¹.

¹³⁸ P.B.A.-K. 180/A-7: S. Anderiman'dan S. Davaz'a tel. Dolmabahçe, 21.9.1938, saat 15.15 (Alınış saat 17.35)

¹³⁹ P.B.A.-K. 180/A-7: S. Anderiman'dan S. Davaz'a. Tel. Acele. Dolmabahçe, 2.10.1938, saat 15.15. (Alınış saat 16.05).

¹⁴⁰ P.B.A.-K. 180/A-7: S. Anderiman'dan S. Davaz'a Tel. Dolmabahçe, 10.10.1938, saat 12.00 (Alınış saat 13.10).

¹⁴¹ F.O. 371/21925/E. 5969: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. Gizli. Ankara, 6.10.1938, No. 23 Saving.

Demek ki, hastalık bir kez daha nüksetmişti. Dışişleri Bakanı Dr. Aras, bunu İngiliz Büyükelçisi'nden gizlemiyordu. Ama bu son nüksetmenin vahametini azaltmak istercesine konuşmuştu. Büyükelçi'nin telgrafı Londra'ya ulaşınca, İngiliz Dışişleri görevlilerinden Mr. R.J. Bowker, "pek tatmin edici değil" dedi ve sözünü tamamladı: "Dışişlerine ulaşmamış, inanılır bir kaynaktan alınmış bir başka rapordan öğrendiğime göre, Cumhurbaşkanı'nın bir daha yataktan kalkması beklenmiyor"¹⁴².

Bu defaki "nüksetme", öncekilerine benzemiyordu. Hastalık, Atatürk'ü artık son defa yatağa düşürmüş görünüyordu. Şimdi kaygı, çok daha ciddiydi, vahimdi. Birkaç gün sonra, 10 Ekim'de, Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi de bu korkuyu belirtti. Londra'ya çektiği bir telgrafında "Pek korkarım ki, dedi, sağlınıda açık ve umutlu bir iyileşme olmazsa, Atatürk artık birkaç aydan fazla yaşamaz"¹⁴³.

İngiliz Büyükelçisi Sir P. Loraine, şimdiye kadar genellikle iyimserdi. Fransız raporlarını karamsar buluyor, onlara katılamayacağını bildiriyordu. Fransızlardan aldığı bilgilerden ziyade, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın söylediklerine önem veriyordu. Bakan meslekten doktordu, bu tıbbî konuda yetkiyle konuşabiliyordu. Ama Aras, 4 Ağustos'ta komplikasyon olursa, hastalık önlenemezse Atatürk'ün çok yaşayamayacağını da söylemişti. Hastalığın önüne geçilememiş olduğu görülüyordu ve şimdi Büyükelçi, Bakan'ın o zamanki sözlerini hatırlamış gibiydi. Hastalık, kontrol edilemez oluyor, gittikçe azıyor görünüyordu.

Hastalığın fena halde kötüye gittiği Ekim ortalarında henüz basına yansımamıştı. Dış basın genellikle susuyordu. 15 Ekim'de, bir Fransız gazetesi, Atatürk'ün hasta olduğunu ve Cumhurbaşkanlığı'ndan ayrılmayı düşündüğünü yazdı¹⁴⁴. Ama, belliydi ki, gazete son durumdan henüz habersizdi. 17 Ekim'de, *L'Epoque* adlı gazetede uzun bir makale çıktı. Bu yazı da son gelişmelerden habersiz olarak, eski bilgilere dayanılarak kaleme alınmıştı. Yazar şöyle diyordu:

"Çağımızın en güçlü ve en olağanüstü adamlarından biri olan Kemal Atatürk, bir çeşit esrar perdesiyle çevrilidir.

Zaman zaman hasta, çok hasta olduğu yolunda haberler alıyoruz. Arkasından, Ankara'nın hoşnutsuz ve biraz kızgın yalanlaması yetiyor: yalan, Atatürk sapasağlam.

¹⁴² *Ibid.*, Mr. Bowker'in 14.10.1938 günlü yorumu. Fotokopisi, *Sonyel*, belge 20.

¹⁴³ *F.O. 371/21925/E. 6034*: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. Çok gizli. İstanbul, 10.10.1938, No. 18 Saving.

¹⁴⁴ "La Santé du président Ataturk", *l'Homme Libre*, 15.10.1938.

Buna rağmen... ızdıraplı bir karaciğer hastalığından rahatsız olduğu biliniyor. Etrafında hiçbir gürültüye, hiçbir harekete tahammül edemediği belirtiliyor...

Bunlar doğruysa, bütün hayatı hareketle geçmiş bir aksiyon adamı için bu ne garip, ne ağır mukadderattır. Ve Kemal Atatürk daha altmışında yok.

Kemal Atatürk, şahane bir umursamazlıkla kendi hayatını yedi bitirdi. Dansı, alkolü ve gece hayatını sever... Ama bu eğlence zevki, O'nun muazzam bir eseri gerçekleştirmesine, fevkalâde bir devrimi başarıya ulaştırmasına ve gücü, başarısı saygı empoze eden yepyeni bir millet yaratmasına engel olmadı...

Ve nihayet işte, kapalı sözlerle O'nun halefi konusu konuşuluyor...¹⁴⁵

Fransız gazeteci, son durumdan habersiz olmakla birlikte, gerçeklere dokunuyor ve Atatürk'ün üzerine gerilmiş esrar perdesinden yakınıyordu. Bu perde nihayet aynı gün öğleden sonra, çaresiz aralandı.

17 Ekim 1938 günü öğleden sonra saat 15.00'te Türkiye Dışişleri Bakanlığı, bütün Türk Elçiliklerine şu hüznümlü genelge telgrafı çekti:

“Reisicumhur Atatürk Hazretlerinin sıhhatleri hakkında bugün neşredilecek rapor aşağıda yazılıdır. Bundan dairenizdeki konsolosluklara da malumat verilmesi:

17 Birinciteşrin 1938 Riyaseticumhur Umumî Kâtipliğinden :

- 1 — Reisicumhur Atatürk'ün sıhhi vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabipler tarafından bugün verilen rapor ikinci maddededir.
- 2 — Reisicumhur Atatürk'ün düçar oldukları karaciğer hastalığı normal seyrini takip ederken 16 Birinciteşrin 1938 tarihine tesadüf eden Pazar günü birdenbire aşağıdaki ârazı göstermiştir.
 - A) Saat 14.30 dan 22.00'ye kadar gittikçe artarak devam eden umumî zaaf ile birlikte hazzmî ve asabî âraz. Bu saate kadar nabız dakikada 116, nefes 22, ve hararet derecesi 36 buçuk idi.

¹⁴⁵ Yves LAROCHE, “Bay Fethi, compagnon d'Ataturk, sera-t-il demain le maître de la Turquie?”, *L'Epoque*, 17.10.1938.

- B) Saat 22.00'den bu sabah saat 10.00'a kadar yukarıda ismi geçen âraz hafiflemiş ve nabız dakikada 104, teneffüs 22 ve hararet derecesi 37 olmuştur.
- C) Yapılan muayene ve müşavere neticesinde tespit ve tatbik edilen müdavattan sonra umumî ahvalde hafif bir salâh görülmekle beraber vaziyet ciddiyetini muhafaza etmektedir.

3—Müteakip sıhî vaziyet raporları neşredilecektir.¹⁴⁶

Bu telgrafın anlamı açıktı. Hastalık, kontrolden çıkmakta, azmaktadır. Atatürk, yirmidört saattir ölümle boğuşmaktadır. Durum ciddîdir. Ve bundan sonra telgraflar, telgraflar birbirini kovalayacaktır. Bütün millet artık nefes nefesedir. Hazin bir bekleyiş içindedir. Telgraf, aynı gün saat 19.00 sularında Paris, Londra, Roma Büyükelçiliklerine ulaşmıştır. Oralarda da acıklı haber resmen öğrenilmiştir. Ertesi sabah, bağlı bütün Konsolosluklar da haberi alacaktır. Raporlar, acıklı raporlar dalga dalga bütün dış teşkilata yayılacaktır. Dışişleri Bakanlığı artık geceli gündüzlü nöbettedir. 17 Ekim, gece yarısı. Saat 23.25. Dışişleri bütün elçiliklere ikinci genelgeyi teller:

“17 Birinciteşrin 1938 akşam. Reisicumhur Atatürk Hazretlerinin sıhhatleri hakkında bu akşam neşredilen ikinci rapor aşağıda yazılıdır. Konsolosluklara da malûmat verilmesi:

Riyaseticumhur Umumî Kâtipliğinden :

Madde 1 — Reisicumhur Atatürk'ün sıhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabipler tarafından bu akşam saat 20.00'de verilen rapor ikinci maddededir.

Madde 2 — Bugün, bu akşamkine nispetle daha iyi geçmiştir. Asabî arazda bir değişiklik yoktur. Nabız muntazam 116, teneffüs 20, hararet derecesi 37'dir (Ve altında 8 doktor imzası)¹⁴⁷. Bu telgraf sabaha karşı, saat 3.00 sularında elçiliklere ulaşmıştır.

¹⁴⁶ L.B.A.-Atatürk'ün hastalığı; P.B.A.-K.180/A-1; R.B.A.-K. 228/7: Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere. Genelge Tel. Ankara, 17.10.1938, saat 15.00, No. 141 (Alınış; Londra, saat 20.45; Paris saat 21.05).

¹⁴⁷ *Ibid.*, Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere. Genelge tel. Ankara, 17.10. 1932, No. 142. Saat 23.25. (Alınış: Londra, 18.10.38, saat 1.25; Paris, s. 2.45)

Raporun altındaki doktorların adları:

Müdavi doktorlar: Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. M. Kemal Öke, Dr. Nihat Reşat Belger.

Haber, aynı akşam yabancı Hükümetlere de erişmiştir. İngiliz Büyükelçisi, durumu saat 18.10'da İstanbul'dan Londra'ya tellemiştir. Yıldırım telgraf, saat 20.20'de Londra'ya ulaşmıştır. Büyükelçi, yayınlanan iki resmî açıklamayı özetle vermiştir. Sonra kendi görüşünü eklemiştir: "Cumhurbaşkanı'nın durumu ciddiyetini muhafaza etmektedir." En kötü ihtimali de düşünen Büyükelçi, durumu doğrudan doğruya İngiliz Kralı'na da tellemiştir¹⁴⁸. Telgraf, Londra'da hemen değerlendirilecektir. İngiliz Dışişlerinde bir görevli şunları not edecektir: "Atatürk'ün sağlığıyla ilgili haberler şimdiye kadar büyük bir gizlilik taşıyordu. Türk Hükümeti, bunu açıklamak gereğini duyduğuna göre, en kötü bir gelişmeyi bekliyor demektir." İkinci bir görevli de "Durum kötü görünüyör" diyecektir¹⁴⁹.

17 Ekim akşamı, bütün dış basın da durumu öğrenmiştir. *Reuter* ve *Havas* Ajansları, Türkiye'den aldıkları haberi dünya basınına yaymışlardır.

17/18 Ekim gecesi, tedirgin bir gecedir. Tedirginlik, yurt dışına da çabucak yayılmıştır. Dışardaki Türk Elçilikleri de bekleyiş içindedirler. Alınan ikinci rapor, yürekleri ferahlatmamıştır. Atatürk'ün hastalığı, bütün ciddiyetiyle sürüp gitmektedir. Aslında Atatürk komadadır. Bu kadarı resmen açıklanmıyordu. Ama belliydi ki, Atatürk ölüm yatağındaydı. Başucunda sekiz doktor çırpınıp duruyor. Çaresizlik içindeydiler. Büyük Adam her an gitti gidecek, göçtü göçecek.

18 Ekim sabahı tedirginlik devam etti. Elçiliklerden konsolosluklara yayıldı. Bakanlığın iki genelge telgrafı, Paris Büyükelçiliği'nden Marsilya Başkonsolosluğu'na ve Paris Konsolosluğu'na aynen iletildi¹⁵⁰. Londra Büyükelçiliği, Bakanlık telgraflarını Kudüs ve Kıbrıs Konsolosluklarına telledi¹⁵¹. Telgraflar, Roma Büyükelçiliği'nden Bari, Milano, Napoli, Trieste ve Rodos Konsolosluklarına telgrafla yollandı¹⁵²... Bütün Türk Dış Teşki-

Müşavir Doktorlar: Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya Hidayet Serter, Dr. Abravaya Marmaralı, Dr. Mehmet Kâmil Berk.

¹⁴⁸ *F.O. 371/21925/E. 6049:* Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. Yıldırım. İstanbul, 17.10.1938, No. 87 (R). Saat 6.10 p.m. (Alınış 8.20 p.m.)

¹⁴⁹ *Ibid.* Mr. J.R. Colville ile Mr. R.J. Bowker'in yorumları. Fotokopi: *Sonyel*, belge 22.

¹⁵⁰ *P.B.A.-K. 180/A-1:* Paris Büyükelçiliği'nden Paris Konsolosluğu'na ve Marsilya Başkonsolosluğu'na yazı. Paris, 18.10.1938, No. 1126/1127.

¹⁵¹ *L.B.A.-Atatürk'ün hastalığı.* Londra Büyükelçiliği'nden Kudüs ve Kıbrıs Konsolosluklarına. Açık tel. Londra, 18.10.1938, No. 820/69.

¹⁵² *R.B.A.-K. 228/7:* Roma Büyükelçiliği'nden Bari, Milano, Napoli, Trieste ve Rodos Konsolosluklarına. Açık tel. Roma, 18.10.1938.

latına derin bir üzüntü çöktü. Paris Büyükelçisi Suat Davaz, aynı gün, Dışişleri Bakanlığı'na şunları telledi:

“Halaskânımız Ulu Atatürkümüz'ün rahatsızlığının birdenbire kesbi vehamet etmesi haberleri, burada hepimizi son derece yeis ve teessüre garketmiştir. Bütün resmî ve diplomasi mehafil teessür içindedir. Matbuat bilâ istisna teessürünü gösterir yazılar yazmaktadır. Bura Hariciyesi de çok teessür içindedir.

Arzı keyfiyet eylerim. — DAVAZ”¹⁵³

Ağır hastalık haberi, her tarafta aynı üzüntüyü yarattı. Lefkoşa'dan Konsolos Fuat İrdelp, aynı gün Londra'ya şu telgrafı çekti: “Tel yazıları alınmıştır. Cumhurbaşkanı Ulu Atatürk'ün rahatsızlıkları Ada muhitinde büyük teessür uyandırmıştır. İadei afiyetleri candan temenni olunmaktadır. Keyfiyeti, teessür ve temennilerimle arzederim.”¹⁵⁴

Dış basının zaten eli kulağındaydı. Yabancı gazeteler, Nisan ayından beri, zaman zaman Atatürk'ün hasta olduğunu yazmış durmuşlardı. Ama her defasında Türk makamlarının sert ve kesin yalanlamalarıyla karşılaşmışlardı. Şimdi ilk defa, Türk Hükümeti resmen hastalığı dünya kamuoyuna açıklamıştı. Gazeteler için artık yalanlanmak, güç durumda kalmak kaygısı yoktu. Haberi şimdi rahatça, istedikleri gibi verebilirlerdi. 18 Ekim günü, bütün yabancı basın, haberi geniş ölçüde verdi. Gazetelerin çoğu habere baş sayfalarını ayırdılar.

18 Ekim günü, Paris'te, dokuz gazete, birer sütunda Türk bildirisini yayınladı. Haber başlıkları, dokuz gazetede de hemen hemen aynıydı. “Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk ağır hasta.” Bu gazetelerde ayrıca yorum yapılmadı. Haberler, *Reuter* ve *Havas* Ajanslarından alınarak verilmişti¹⁵⁵. *Le Matin*, *L'Epoque*, *L'Oeuvre*, *Excelsior* Gazeteleri, hastalık haberini ikişer sütunda, baş sayfalarında Atatürk'ün birer fotoğrafıyla birlikte yayınladılar. *L'Epoque*, “Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ağır hasta olduğu ilk defa Türk Hükümeti'nce doğrulandı. Şimdiye kadar hastalıkla ilgili bütün karamsar haberler muntazaman yalanlanmıştı” dedi¹⁵⁶. *Excelsior*, hastalığın

¹⁵³ P.B.A.-K. 180/A-7: Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre Tel. Paris, 18.10.1938, No. 151.

¹⁵⁴ L.B.A.-Atatürk'ün hastalığı. Lefkoşa Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne. Açık tel. Nicosia, 18.10.1938, saat 18.10.

¹⁵⁵ *Le Journal des Débats*, *Le Journal*, *Le Temps*, *Agence Economique et Financière*, *L'Ère Nouvelle*, *Le Populaire*, *l'Action Française*, *l'Ordre*, *L'Homme Libre*, 18.10.1938.

¹⁵⁶ “L'Etat de santé de M. Kemal Ataturk s'est subitement aggravé”, *L'Epoque*, 18.10.1938.

Türkiye'deki etkilerini de kısaca anlattı: Atatürk'ün, Cumhuriyet'in onbeşinci yıldönümü törenlerinde hazır bulunması ve 1 Kasım'da Büyük Millet Meclisi'ni açması beklenirken, yayınlanan resmî bildiri, Türk kamuoyunda ve siyasî çevrelerinde büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Türk halkı ve İstanbul'daki yabancılar, Atatürk'ün iyileşmesini hararetle temenni ediyorlardı¹⁵⁷. Bu satırlar, *La République* Gazetesi'nde de "Kemal Atatürk ağır hasta" başlığı altında ve iki sütunda aynen yayınlandı¹⁵⁸. *L'Oeuvre* ve *Le Matin* Gazetelerinde, haber iki sütunda ve resimli olarak verilmekle birlikte, yorum yoktu¹⁵⁹. *Le Jour-L'Echo de Paris* Gazetesi ise, Atatürk üzerine dört sütunluk uzun bir yazı yayınladı. Resimlerle süslü yazıda, Atatürk'ün hayatı, eserleri anlatıldıktan sonra, halefinin kim olabileceği sorunu üzerinde duruluyordu¹⁶⁰.

Bazı gazeteler, Atatürk'ün hastalığı yüzünden, Fransa Dışişleri Bakanı M. George Bonnet'nin, Ekim sonunda Türkiye'ye yapmayı tasarladığı resmî ziyaretten vazgeçtiğini bildirdiler¹⁶¹.

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, 18 Ekim günü iki bildiri daha yayınladı. Doktorların, saat 10.00'da ve saat 20.00'de verdikleri sağlık raporlarını kamuoyuna duyurdu. Atatürk'ün durumunda değişme yoktu. Hastalık, üç günden beri hemen hemen aynı ağırlıkta sürüp gidiyordu. Saat 10.00 raporunda:

"Atatürk'ün umumî vaziyetinde büyük bir değişiklik yoktur. Gecayı daha iyi geçirdiler. Nabız 90-100 arasında, teneffüs 18, hararet derecesi 36,4'tür"

deniyordu. On saat sonra, 20.00'de verilen rapor ise şuydu:

"Reisicumhur Atatürk'ün rahatsızlığı aynı halde devam etmektedir. Nabız 120, teneffüs 22 ve hararet derecesi 38'dir."

Dışişleri Bakanlığı, bu raporları kapsayan iki bildiriye, aynı gün saat 13.15'te ve saat 22.35'te elçiliklere telledi. Telgraflardan birincisi öğleden

¹⁵⁷ "Kemal Ataturk, président de la République Turque est gravement malade", *Excelsior*, 18.10.1938.

¹⁵⁸ "Kemal Ataturk est gravement malade", *La République*, 18.10.1938.

¹⁵⁹ "Le Président de la République Turque est gravement malade" *Le Matin*, 18.10.1938; "Kemal Ataturk est gravement malade", *L'Oeuvre*, 18.10.1938.

¹⁶⁰ René Clermont, "Kemal Ataturk, successeur des Sultans est très gravement malade" *Le Jour-L'Echo de Paris*, 18.10.1938.

¹⁶¹ *Le Journal des Débats*, *Excelsior*, *Le Matin*, 18.10.1938.

sonra, ikincisi de gece yarısı elçiliklere ulaştı¹⁶². Ertesi gün bunlar elçiliklerden konsolosluklara tellenecekti.

18 Ekim 1938 günü böyle bitti. Atatürk'ün biraz iyileşmesi umudu o gün de boşa gitti. Hastalık "aynı halde" sürüp gidiyordu. Atatürk hâlâ komadaydı.

19 Ekim saat on raporunda da bir umut ışığı yoktu. Bu, beşinci rapordur. Atatürk, dördüncü günde de ölümle pençeleşiyor gibiydi. Raporunda:

"Umumî vaziyette değişiklik yoktur. (Atatürk) Geceyi rahatça geçirmişlerdir. Nabız muntazam 88, teneffüs 18, hararet derecesi 36,4'tür" deniyordu.

Bundan öncekiler gibi, bu rapor da Dışişleri Bakanlığı'ndan elçiliklere, elçiliklerden konsolosluklara tellendi¹⁶³. Bütün Türk Milleti gibi, Türkiye'nin Dış Teşkilatı'nda Atatürk'ün durumunu büyük bir üzüntü ve heyecanla izliyordu. Her gelen telgraftan umut verici bir haber çıkacak diye yürekler çarpıyordu. Şimdiye kadar Atatürk'ün "son geceyi rahatça geçirmiş" olmasından başka herhangi bir umut ışığı görülüyordu. Bu "rahatlık" ise ne anlama geliyordu, pek belli değildi. Herhalde kaygıları yatıştırıcı olmaktan çok uzaktı. Atatürk hâlâ komadaydı.

19 Ekim günü de üzüntülü raporlar, telgraflar, gazete haberleri devam ediyordu. Lefkoşa Konsolosu Fuat İrdelp, hastalık haberinin Kıbrıs'taki yankılarını Londra Büyükelçiliği'ne rapor etti: Ada'daki Türkçe olarak haftada üç gün çıkan *Söz Gazetesi*, sansür yüzünden fazla bir şey yazamamış, yalnız *Reuter*'in bu konudaki telgrafını yayınlatabilmişti. Rumca gazeteler "keyfiyeti teessürle kaydetmişler" di. İngilizce çıkan *Embros Gazetesi* ise, "Bir Büyük Adam" başlığıyla Atatürk hakkında bir makale yayınlamıştı. Ada halkı, her zaman Konsolosluktan bilgi alıyor, ayrıca durumu Ankara Radyosu'ndan ve yabancı radyolardan izliyordu. İtalya Konsolosu Signor Ugo Teodoli, bir yazıyla, kendisi ve eşi adına üzüntüsünü bildirmiş, Atatürk'e acil şifalar dilemiş "Son olaylar, İnsanlığın, O'nun çapında insanlara ne kadar ihtiyacı olduğunu göstermiştir" demişti¹⁶⁴.

¹⁶² L.B.A.; P.B.A.-K.180/A-1, R.B.A.-K. 228/7: Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere. Genelge tel. Ankara, 18.10.1938, No. 143 ve 144.

¹⁶³ *Ibid.* Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere. Tel. Ankara, 19.10.1938, No. 145.

¹⁶⁴ L.B.A.- Atatürk'ün hastalığı. Kıbrıs Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. Lefkoşa, 19.10.1938, No. 676/23. Eki: Signor Teodoli'den F. İrdelp'e mektup. Nicosie, 18.10.1938.

İmbros Gazetesi'nin 18 Ekim 1938 günlü sayısında yayınlanmış yazı ise şöyleydi:

"Türkiye'nin Büyük Gazisi Mustafa Kemal Atatürk'ün çok ağır hasta olduğu haberi, bütün okuyucularımızca çok ciddî bir ilgi ve üzüntüyle karşılanmıştır. Türk, Rum, Ermeni, İngiliz ne olursak olalım, Türkiye'nin Bağımsızlık Savaşı'ndaki eşsiz Başkumandanlığından sonra, geniş fikirli ve yapıcı siyaseti sayesinde Yakın-doğu'yu temiz insanların yaşayabileceği bir bölge durumuna getiren ve kendi ülkesini demokrasiye kavuşturan bu Ulu Türk'e hepimiz çok şey borçluyuz.

Çağımızda başka hiç kimse İnsanlığa O'nun kadar büyük hizmette bulunmamıştır. O, kendi halkının eğitimini, kültürünü, prestijini ve iş yapma yeteneğini çok yüksek bir düzeye çıkarmış, Balkan Milletlerinin harp kundakçılığından barış bekçileri haline gelmelerinde, başlıca âmil olmuş, yönetimindeki azınlıklara şefkatli davranmış ve daha birkaç hafta önceki kaygılı günlerde İngiltere'nin güvenilir ve sağlam bir dostu olduğunu ispat etmiştir.

Dünya, Atatürk gibi bir adamın eksikliğini duymamazlık edemez. İçinde bulunduğumuz şu buhranlı günlerde böyle bir kayıp daha da önemli olacaktır.

Gazilerinin kısa zamanda iyileşmesi duasında Türk Milletine bütün samimiyetimizle katılırız."¹⁶⁵

19 Ekim günü dış basın, Atatürk'ün sağlık durumuna yine geniş yer ayırdı. Hemen hemen bütün Avrupa gazeteleri, özellikle Fransız gazeteleri Büyük Adam'ın durumunu yakın bir ilgiyle izliyorlardı. Paris'te, onüç gazete, Aziz Hasta'nın durumuyla ilgili haberleri, birer ikişer paragrafta verdiler. Bunlarda yorum yoktu. Sağlık bültenleri kısaca özetleniyordu¹⁶⁶. *L'Epoque*, *Excelsior*, *L'Ordre* Gazeteleri, hastalık haberiyle birlikte, Türk kabine üyelerinin, bazı milletvekillerinin İstanbul'a toplandıklarını da bildirdiler. *L'Epoque*, İstanbul'a gelmiş olanlar arasında, bir yıldır uzakta duran eski Başbakan İsmet İnönü'nün de bulunduğunu belirtti. Onüç Paris gazetesinden ayrı olarak, diğer üç Fransız gazetesi, Atatürk'ün durumuna daha genişçe yer ayırdılar: Ünlü *Le Temps* Gazetesi, yayınlanan sağlık ra-

¹⁶⁵ *Ibid.* aynı yazı eki.

¹⁶⁶ Bu 13 gazete şunlardır: *L'Ere Nouvelle*, *L'Epoque*, *Le Journal des Débats*, *Excelsior*, *Le Temps*, *L'Agence Economique et Financière*, *Le Petit Journal*, *L'Information*, *L'Ordre*, *L'Homme Libre*, *L'Oeuvre*, *Le Populaire*, *Le Matin*, 19.10.1938

porundan başka, hastalığın Türkiye'de yarattığı büyük üzüntü hakkında da bilgi verdi¹⁶⁷. *Le Jour-Echo de Paris*, "Kemal Atatürk'ün durumu hâlâ çok ağır" diye başlık atmış, haberleri iki sütunda vermişti. Bu gazete, Türkiye'deki üzüntüyü de anlatıyor ve "Bütün halk tabakaları, içten gelecek, kendiliğinden Gazi'nin şahsına karşı sevgi duygularını ve O'nun, bütün millet yararına gerçekleştirdiği eserine karşı minnettarlığını belirtmektedirler" diyordu. Ayrıca, Başbakanın, Bakanların ve eski Başbakan İnönü'nün İstanbul'da toplandıklarını bu gazete de bildiriyordu¹⁶⁸. *L'Epoque* Gazetesi'nde M. Raymon Cartier'in uzun bir yazısı vardı. "Baştanbaşa bütün Türkiye, Atatürk'ün hastalığının sonucunu kaygıyla bekliyor" başlığını taşıyordu. Yazar diyordu ki:

"Bu günkü telgraflar, Kemal Atatürk'ün durumunda değişme olmadığını bildiriyor. Kendisini kurtarma umudu beliriyor. Ben, bütün bir milletin, yaratıcısının yakalandığı bu hastalıktan kurtulmasını nasıl büyük bir kaygıyla beklediğini tasavvur edebilecek kadar modern Türkiye'yi tanırım.

Burada O'nun eserlerini hatırlatmak veya yirmi yıldan kısa bir zaman içinde ülkesini ulaştırdığı akıl almaz mesafenin safhalarını tekrar belirtmek niyetinde değilim. Kendisi ve politikası hakkında ne düşünülürse düşünülün, O'nun cesaretinden ve yurtseverliğinden ders almaya ihtiyacımız var"¹⁶⁹.

Bunları söyledikten sonra, Fransız yazarı, bir cesaret ve yurtseverlik örneği olarak, Atatürk'ün hayatını, çocukluğundan başlayarak Kurtuluş Savaşı sonuna kadar uzun uzun anlatmakta, gazete de buna dört sütunluk yer vermektedir.

Yine 19 Ekim günü, İngilizlerin, artık Atatürk'ün hayatından umutlarını kesmekte oldukları görülmektedir. O gün, saat 10.00'da yayınlanan sağlık raporunu da gördükten sonra, Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi, Londra'ya iki satırlık bir telgraf çekti:

"Korkarım ki, Cumhurbaşkanı'nın durumu ümitsiz ve her an ölebilir. Krala duyuruldu." dedi¹⁷⁰.

¹⁶⁷ "La Santé de Kemal Ataturk," *Le Temps*, 19.10.1938.

¹⁶⁸ "L'Etat de Kemal Ataturk reste très grave", *Le Jour-Echo de Paris*, 19.10.1938.

¹⁶⁹ Raymond CARTIER, "La Turquie entière attend dans l'anxiété le dénouement de la maladie d'Ataturk", *L'Epoque*, 19.10.1938.

¹⁷⁰ F.O. 371/21926/E.6111: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. "Önemli". Ankara, 19.10.1938, No. 175 (R). Saat 7.2 p.m.

“Önemli” kaydını taşıyan bu şifre telgraf, akşam saat 19.20’de, yani, saat 20.00’de yayınlanacak altıncı sağlık raporundan biraz önce çekilmişti.

İngiliz Büyükelçisi, hemen arkasından, birkaç dakika arayla, iki telgraf daha çekti. Bu telgrafların birinde, Türk Hükümeti’nin, Aziz Hasta’nın her an ölebileceğini düşünerek, almakta olduğu tedbirleri bildirdi. Atatürk’ün ölümü halinde, yeni Cumhurbaşkanı’nın hemen seçilebilmesi amacıyla 24 saat içinde Büyük Millet Meclisi’nin toplanabilmesi için tedbir alınmaktaydı¹⁷¹. Öteki telgrafında ise Büyükelçi, Atatürk’ün cenaze törenine İngiltere Kralı’nın da bir “Özel Temsilci” gönderilmesini Hükümetine telkin ediyordu¹⁷². İngiltere’de artık Atatürk’ün ölümü halinde yapılacak işler düşünülmeye başlanmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nda, ölüm halinde İngiliz resmî binalarında bayrakların yarı çekilip çekilmeyeceği konusu, 18 Ekim’den beri görüşülmekteydi. Henüz karar verilememişti¹⁷³. Şimdi, Büyükelçi’nin son telgrafı üzerine, İngiltere Kralı’nın cenaze töreninde özel temsilciyle temsil edilemeyeceği konusu, Backingham Sarayı ile yazışma konusu olacaktı.

İngilizler cenaze töreni için hazırlıklara başlarken, 19 Ekim akşamı Atatürk’ta, çok hafif umut belirtileri sezildi. Dışişleri Bakanlığı’ndan elçiliklere saat 21.20’de altıncı genelge telgraf çekildi:

“19 Birinciteşrin 1938 saat 20.00 raporu:

Madde 1 - Diğer raporlarınkinin aynısıdır.

Madde 2 - Asabî arâzdan hafif, fakat aşikâr bir iyilik var. Umumî hal daha iyi. Nabız muntazam 108, teneffüs 20, hararet derecesi 36.9”¹⁷⁴.

Atatürk henüz komadan kurtulamamıştı. 16 Ekim’den beri kendinden geçmiş halde yatıyordu hâlâ. Ama, bünyesinin sağlamlığı ve doktorların tedavileri sayesinde üç gündür öldürücü krize dayanabilmişti. Şimdi, çok hafif de olsa bir iyileşme görülüyordu.

¹⁷¹ F.O. 371/21926/E.6129 ve F.O. 424/282, p. 24-25, No. 27: Loraine’dan Foreign Office’e, Şifre tel. “Önemli ve gizli”, Ankara, 19.10.1938. Saat 7.00 p.m.

¹⁷² F.O. 371/21926/E.6128: Loraine’dan Foreign Office’e. Şifre tel. Önemli. Ankara, 19.10.1938, No. 176.

¹⁷³ F.O. 372/3301/T.13276: Foreign Office’den Mr. Light’in 18.10.1938 günlü notu.

¹⁷⁴ P.B.A.-K.180/A-1; L.B.A.; R.B.A.-K.228/7: Hariciye Vekâleti’nden Elçiliklere. Açık Tel. 19.10.1938, No. 147, Saat 21.20.

Atatürk komaya girince doktorlar telefonla Paris'teki Prof. Fiessinger ile de temasa geçmişlerdi¹⁷⁵. Böyle bir telefon görüşmesi sırasında olacak, 19 Ekim akşamı, Atatürk'ün yanında bulunan doktorlardan Abravaya Marmaralı, Aziz Hasta'da kurtuluş belirtileri görüldüğünü Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a da haber vermiştir. Büyükelçilik o akşam umutlu, bir gece geçirmiştir. Ertesi sabah Büyükelçi Davaz, bunu bir mektupla Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a şöyle anlattı:

"Dün gece geç vakit Doktor Abravaya'nın telefonla verdiği sevinçli haberi meyus ve mahzûn kalplerimizi teskin etti. Bir iki gündür geçirmekte olduğumuz elim dakikaları tarif etmek mümkün değildir. Bütün memlekette olduğu gibi burada da hemen her sınıf halk teessürünü gizlememekte ve hatta "*Temps*" "*Débats*" gibi büyük gazete müdürlerinden aldığım hususî mektuplarda¹⁷⁶ Büyük Atatürkümüz'ün rahatsızlıklarını endişe ile takip etmekte ve iktisabı âfiyet ve sıhhatleri için temenniyatta bulunmaktadır. (...)

Fartı muhabbetle gözlerinizden öper ve yetim kalmamaklığımızı Allah'tan dilerim."¹⁷⁷

20 Ekim günü böyle dileklerle, bekleyişle geçti. Elçilikler, dışişlerinden aldıkları raporları konsolosluklara tellediler. Arkasından Ankara'dan yeni telgraflar geldi. Saat 10.00'da yayınlanan sağlık raporu, birbuçuk saat sonra elçiliklere iletildi:

"Geceyi çok rahat geçirdiler. Asabî arâz zail olmak derecesinde azalmıştır. Umumî hal daha iyi, nabız muhtazam 102, teneffüs 20, hararet derecesi 36.8'dir."¹⁷⁸

Bu, dört gündür yayınlanan sağlık raporlarının yedincisiydi ve bir öncekinden daha iyiydi. Komadan henüz kurtulamamış olmakla birlikte, Atatürk iyiye doğru gidiyordu. Umutlar artıyordu. Yaslı yürekler azar azar yatışıyordu. Elçilikler bu raporu da konsolosluklara iletiler ve ondan sonra yayınlanacak raporu beklemeye koyuldular. Bakanlıkla dış temsilcilikler arasında bugünkü gibi telsiz, telex haberleşmesi henüz olmadığı için

¹⁷⁵ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İst. 1973, cilt II, s. 763.

¹⁷⁶ Bu özel mektuplar Paris Büyükelçiliği arşivinde yok. Büyükelçi'nin özel arşivine girmiş olmalı.

¹⁷⁷ P.B.A.-K.180/A-7: Suat Davaz'dan Hasan Rıza Soyak'a. Yazı. Paris, 20.10.1938, No. 1150.

¹⁷⁸ P.B.A.;L.B.A.;R.B.A. anılan dosyalar: Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere. Açık tel. Ankara, 20.10.38, No. 142 (sic), saat 11.40.

telgraflar, postaneler kanalıyla geliyordu. Elçilikler telgraf dağıtıcılarının yollarını gözlüyorlardı.

20 Ekim günü saat 20.00'de yayınlanan sekizinci rapor, Dışişleri Bakanlığı'ndan elçiliklere gece saat 22.40'ta tellendi. O gece saat 23.08'de Londra Büyükelçiliği'ne ulaştı. Saat farkı da rol oynuyordu. Paris ve Roma Büyükelçiliklerine ise rapor ertesi sabah vardı. Dışişlerinin genelge telgrafı şuydu:

Madde 1 - Reiscumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabipleri tarafından bu akşam saat 20.00'de verilen rapor ikinci maddededir.

Madde 2 - Asabî arâzlar tamamen geçmiştir. Umumî salâh artmaktadır. Nabız muntazam 94, teneffüs 20, hararet derecesi 37.1'dir¹⁷⁹.

Atatürk biraz daha iyileşiyordu, ama iyileşme pek fazla değildi. O gün İngiltere Büyükelçiliği, hastalık konusunda Londra'ya bir şey yazmadı. Belki durumun biraz daha aydınlığa kavuşması bekleniyordu. Dış basında da belirtilmeye değer bir şey yok gibiydi. Gazeteler yine hastalık haberini veriyorlardı. Paris'te, 12 gazetede haber vardı. Ama, bunlar bir önceki günün raporlarındaki bilgilerdi, Atatürk'ün durumunda bir değişme olmadığı yazılmaktaydı. Yalnız iki gazete, *Le Populaire* ve *Le Petit Journal*, 18 Ekim akşamı yayınlanan raporu da alabilmişlerdi. Atatürk'ün durumunda "hafif ama net bir iyileşme belirtisi" görüldüğünü yazdılar¹⁸⁰. *L'Ordre* Gazetesi'nde Atatürk hakkında uzun bir yazı vardı, ama bu doğrudan doğruya O'nun son sağlık durumuyla ilgili değildi. Tam o günlerde, Fransa'nın eski Ankara Büyükelçisi M. de Chambrun, *Revue des Deux Mondes* Gazetesi'nde Atatürk'ten anılarını yayınlamıştı. Gazete, Aziz Hata'ya bir saygı belirtisi olarak bu anıları sayfalarında yeniden yayınlıyordu¹⁸¹. Hem hastalıkla ilgili olmadığı, hem de zamanında Türkçe'ye çevrilmiş bulunduğu¹⁸² için bu anılar kitaba alınmadı.

21 Ekim Cuma günü Saat 10.00'da yayınlanan raporu Dışişleri Bakanlığı saat 13.05'te elçiliklere gönderdi:

¹⁷⁹ P.B.A.;L.B.A.;R.B.A.: Anılan dosyalar-Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere. Açık tel. Ankara, 20.10.1938, No. 149 saat 22.40.

¹⁸⁰ "La santé de Kemal Atatürk s'est légèrement améliorée", *Le Petit Journal*, 20.10.1938 ve "La Santé d'Atatürk", *Le Populaire*, 20.10.1938.

¹⁸¹ "A Travers les Revues: Mustapha Kemal reçoit M. de Chambrun", *L'Ordre*, 20.10.1938.

¹⁸² Bkz. *Cumhuriyet*, 23.10.1938; *Ayın Tarihi*, No. 59, s. 350-352.

“Riyaseticumhur Umumî Kâtipliğinden:

- 1 — Reisicumhur Atatürk'ün sıhhi vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabipleri tarafından bu sabah saat 10.00'da verilen rapor ikinci maddededir.
- 2 — Geceyi rahat geçirdiler. Umumî salâh artmaktadır. Nabız muntazam 94, teneffüs 20, hararet derecesi 36.9'dur.”¹⁸³

Atatürk o gün komadan sıyrılmak, kendine gelmek üzereydi. Saat 10.00 raporunu okuduktan sonra İngiliz Büyükelçisi Sir P. Loraine, Londra'ya şunları telledi:

“Cumhurbaşkanı'nın genel durumunda hafif bir iyileşme var.

(Gizli) : İyileşme sadece sonun gecikmesidir. O'nu ancak bir mucize kurtarabilir. Öğrendiğime göre, vücudunda biriken su beynine gitmiş ve kendisini mantığından mahrum etmiştir.

Kral'a duyurulması mercudur.”¹⁸⁴

Büyükelçi'nin telkini uyarınca, telgrafın bir örneği Kral'a iletilti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda hareketlenme görüldü. Yorumlar, konuşmalar yapıldı. Notlar düşüldü. Görevlilerden Mr. Bowker, “Cumhurbaşkanı hafta sonunda ölebilir” dedi. Türkiye'ye yollanmak üzere “uygun bir mesaj” hazırlanmasını telkin etti. Antlaşmalar Şûbesi görevlilerinden Mr. E.W. Light, bir mesaj müsveddesi hazırladı. “Bunun Türkiye'de kime gönderileceği kestirilemedi. Konuşmalar oldu yeniden. Mr. Bowker, fikrini söyledi. Atatürk ölünce, herhalde bir kimse Cumhurbaşkanlığı'na Vekâlet edecek. Öyleyse mesaj, “Cumhurbaşkanı Vekiline” tellenebilirdi...”¹⁸⁵. Bu görüşmeler Cuma günü yapılyordu. Atatürk'ün hafta sonunda, yani Cumartesi veya Pazar günü ölebileceği tahmin ediliyordu.

21 Ekim günü Fransız basınında Atatürk üzerine 14 yazı vardı. Gazeteler bir ağızdan, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın durumu “daha iyi” diyorlardı. Gazetelerden on tanesi ayrıca, Türk Hükümeti'nin olağanüstü bir

¹⁸³ L.B.A.-P.B.A.-R.B.A.: Anılan dosyalar: Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere. Açık tel. Ankara, 21.10.1938, No. 150. Çekilişi saat 13.05.

¹⁸⁴ F.O. 371/21926/E.6158: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. Önemli. Gizli. Ankara, 21.10.1938, No. 182 (R). saat 1.40 p.m.

¹⁸⁵ Ibid. Foreign Office'in 21.10.1938 günlü yorumları, notları.

toplantı yaptığını yazıyorlardı. Yeni Cumhurbaşkanı sorunu görüşülüyordu¹⁸⁶.

Aynı gün saat 20.00'de daha da iyi bir bildiri yayınlandı. Dışişleri Bakanlığı bunu saat 22.30'da Elçiliklere telledi:

"Madde 1 - Reiscumhur Atatürk'ün sıhhi vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabipleri tarafından bu akşam saat 20.00'de verilen rapor ikinci maddededir.

Madde 2 - Bugünü çok iyi geçirdiler. Umumî ahvaldeki iyilik devam etmektedir. Nabız muntazam, kuvvetli 80, teneffüs 20, hararet derecesi 36.9'dur.

Madde 3 - Bundan sonra 24 saat zarfında yalnız bir rapor neşredilecektir"¹⁸⁷.

21 Ekim Cuma sabahı Atatürk komadan sıyrıldı. Yanındaki sesleri duymaya başladı. Doktorlar, kendisini tam bir sükûnet içinde bırakmayı uygun gördüler. O günü sakın geçirdi. Akşama doğru derin bir uykuya daldı. Ertesi sabah, seher vakti uyandı. Nöbet bekleyen Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak yanına koştu. Genel Sekreteri görünce Atatürk'ün ilk sözleri şunlar oldu:

"Gel bakalım, ne dersin; biz gittik, geldik!..

Bu doktorlar insana adeta can veriyorlar..."¹⁸⁸

Geçici Salâh

Evet, "doktorlar insana adeta can veriyorlardı". Daha doğrusu Aziz Hasta'yı kurtarabilmek için başucunda dört dönüyorlar, çaresizlik içinde çırpınıyorlardı. Atatürk, hemen hemen bir hafta boyunca, pazardan cumaya kadar (16-21 Ekim), komada kaldıktan sonra kendine gelebilmiş, gözlerini açabilmişti. Bu başarıda, Büyük Adam'ın dayanıklı bünyesi kadar, doktorların sürekli çabaları da rol oynamıştı, kuşkusuz. Türkiye'nin seçkin

¹⁸⁶ *Le Journal des Débats, L'Epoque, L'Ère Nouvelle, Le Jour-L'Echo de Paris, L'Homme Libre, L'Information, La Liberté, Le Populaire, Le Temps*, (21.10.1938) Gazeteleri, hastalık haberiyle birlikte Hükûmet toplantısını da yazmışlardır. *Excelsior, L'Agence Economique et Financière, Le Petit Journal* (21.10.1938) Gazeteleri ise yalnız hastalık haberini vermekle yetinmişlerdir.

¹⁸⁷ *L.B.A.-P.B.A.-R.B.A.*: Anılan dosyalar: Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere. Açık tel. Ankara, 21.10.1938, No. 151, s. 22.30.

¹⁸⁸ H.R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt II, s. 766.

doktorlarıydılar. Avrupa'nın ünlü mütehassıslarından fikir almışlardı. Tıp ilminin en son sınırları zorlanmıştı adeta. Elden gelen hiçbir şey esirgenmemişti. Atatürk'ün karnı delinmişti (punctuation), vücudundan 12 litre su alınmıştı. Bilinen en son ilaçlar getirtilmişti. Büyük Hasta komaya girince, başucundaki doktorlar ecel terleri dökmüşlerdi, fır fır dönenmişlerdi. Canla başla çalışmışlardı. Emekleri boşa gitmemişti. Bir salâh sağlanmıştı. Ne var ki, bu, geçici bir salâhtı. Şimdi ne olacaktı?

Atatürk komadan kurtulur kurtulmaz, 22 Ekim günü Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris Büyükelçiliği'ne şu önemli şifre telgraf çekildi:

“Madde 1 — İkinci maddedeki yazının Profesör Fiessinger'e tevdi ile cevabının serian gönderilmesi mercudur.

Madde 2 — Fransızca'ya müracaat”¹⁸⁹.

“Etat comateux terminé. Actuelle adynamie et amaigrissement prononcé, augmentation notable de l'ascite et de l'oedème des membres inférieurs. Diurène oscille entre 900 et 1300 sans albuminurie. Etat cardio-vasculaire satisfaisant stop envisagent néccessitée prochaine ponction stop

Quelle mesure préventive pour éviter réapparition d'acidents nerveux après évacuation même partielle stop

Que pensez vous de salyrgan (lyrgan) stop

Prière câbler, amitiés.”¹⁹⁰

Önemi ve teknik özelliği dolayısıyla, telgraf olduğu gibi aktarıldı. Aktarılırken aslına harfî harfine sadık kalındı. Profesör Fiessinger, Paris Tıp Fakültesi üyelerindendir; birkaç kere Türkiye'ye gelip Atatürk'ü muayene etmiştir. Karaciğer sirozu konusunda mütehassıstır. Mesajın altında imza yoktur, ama Atatürk'ü tedavi etmekte olan doktorlardan geldiği bellidir. Cevabı da Atatürk'ün başucunda bulunan Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp'e gönderilecektir. Mesajda, koma hali henüz sona eren Atatürk'ün sağlık durumu kısaca anlatılmakta, bundan sonra ne gibi müdahale düşünüldüğü söylenmekte ve Prof. Fiessinger'den akıl danışılmaktadır. Fransızca mesajın şöylece Türkçeleştirilebileceğini sanıyoruz:

¹⁸⁹ Bu cümle, şifre telgrafın ikinci maddesinin Türkçe şifre anahtarıyla değil, ancak Fransızca şifre anahtarıyla açılabilceği anlamı taşımaktadır.

¹⁹⁰ P.B.A.-K. 180/A-7: Hariciye Vekâleti'nden Paris Büyükelçiliği'ne. Şifre telgraf. 22.10.1938, No. 115.

“Koma hali sona erdi. Halen, sinir zaafiyeti, aşırı zayıflık, asitte önemli artış ve iç organlarda şişkinlik var. Albüminüri’siz idrar artışı 900 ilâ 1300 arasında değişmektedir. Kalp damar durumu tatminkârdır stop Yakında karnını delerek su almak (punctuation) gerekeceği düşünülmektedir stop

Suyun kısmen de olsa alınmasından sonra asabî arızaların yeniden ortaya çıkmasının önüne geçmek için ne gibi önleyici tedbir gerek stop

Salyrgan hakkında ne düşünüyorsunuz stop
Lütfen telleyiniz. Saygılar.”

Anlaşıldığına göre, doktorları en çok düşündüren, Atatürk’ün vücudunda biriken suyun alınması sorunudur. Suyun yeniden alınması, Atatürk için ölüm-kalım davasıdır. Daha önce vücudundan su alınmış, ama hasta arkasından komaya girmişti. Şimdi bir defa daha komaya girerse, artık kurtulamayabilirdi. Doktorlar, çaresiz yeniden su almak gerekeceğini, bundan kaçınılamayacağını biliyorlardı. Bunun öldürücü olabileceğini de hesaba katıyorlardı. Son derece sorumlu bir işti bu. Bir kere de Fransız Mütihassısı Prof. Fiessinger’e danışıyorlardı. Belki zaten bildiklerini Fransız Profesörü’ne de doğrulatmak istiyorlardı. Belki yeni bir usul, yeni bir çare umuyorlardı. “Uçan kuştan medet ummak” derecesinde çaresiz günler, saatler yaşıyordu. Atatürk’ün günleri, saatleri sayılı olduğu biliniyordu. Ne yapmalı, ne etmeliydi ki, bu Aziz Hasta’nın, bu Büyük Adam’ın ömrü biraz daha uzatılabilirdi?

Bu arada, 22 Ekim akşamı saat 20.00’de onbirinci ve sonuncu sağlık bülteni yayınlanmıştı. “Bir hafta evvel zuhur eden arızalar tamamıyla geçmiştir. Nabız muntazam, kuvvetli 80, teneffüs 19, hararet derecesi 38.8’dir. Hastalık normal seyrine avdet etmiştir. Günlük tebliğ neşrine lüzum kalmamıştır” deniyordu. Bu, bütün milleti sevindirdi, yatıştırdı. Dışişleri Bakanlığı bülteni saat 23.50’de elçiliklere tellendi¹⁹¹. Ertesi gün, Türkiye’nin Dış Teşkilatı da sevindi, sakinleşti. Şimdi asıl korkulu saatler yaşayan Atatürk’ün başucundaki doktorlardı. İşin içyüzünü asıl onlar biliyorlardı.

23 Ekim Pazar günü Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Prof. Fiessinger’in cevabını, doğrudan doğruya Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Dolmabahçe adresine telledi:

¹⁹¹ L.B.A.-P.B.A.-R.B.A.: Anılan dosyalar: Hariciye Vekâleti’nden Elçiliklere. Açık tel. Ankara, 22.10.1938, No. 152, saat 23.50.

“Atideki telgrafın Profesör Neşet Ömer’e (İrdelp) tevdiini rica ederim.

DAVAZ

Madde 2 - Ne tentez salyrgan que si azotémie au-dessus cinquante centigrammes, toujours prudemment et par voie intramusculaire Stop Continuez les injections d'acide ascorbique à raison de dix milligrammes par jour par voie sous-cutanée Stop Si l'azotémie est au-dessus (de) cinquante centigrammes, à la place de salyrgan joindre en plus d'acide ascorbique pendant cinq jours des injections de biolipase Stop Avant la (?po)nction prochaine (?sou)s-cutanées ou intraveineuses de sérum glucosé isotonique et reprendre (le)s injections d'extrait de foie Stop Alimentation hydrocarbonée avec beur(re)... ? ni um protides boissons abondantes peu de sel Stop Le tre... partie (am) itiés Fiesinger”¹⁹².

Yine teknik özelliği ve önemi dolayısıyla bu belgeyi de aynen almayı uygun gördük. Paris Büyükelçiliğimiz arşivinde, karbon kağıdıyla çıkarılmış bir kopyası saklı bulunan bu Fransızca telgraf, çok okunaksız, çok silitir. Karbon kağıdının dar gelmiş olmasından, satır sonlarındaki kelimelerin bazıları kesilmiş bulunmaktadır. Parantez içinde eklediğimiz harfler ve sözcüklerle telgrafı tamamlamaya çalıştık. Son satırlarda yine kopukluklar, anlamsızlıklar kaldı. Eksikliklerine rağmen, Atatürk'ü tedavi için Prof. Fiessinger'in Türk doktorlarına ne gibi öğütler verdiği anlaşılmaktadır. Tıp ilminin son gelişmeleri karşısında bunları hakkıyla değerlendirmek mütehassısların işidir. İhtiyat kaydıyla, bu teknik telgraf şöyle Türkçeleştirilebilir, sanırız.

“Salyrgan”¹⁹³, ancak, azotemi elli santigramın üzerindeyse, (o da) daima ihtiyatla ve adele-arası yolla deneyiniz. Günde on miligramlık askorbik asit enjeksiyonlarına cilt-altı yolla devam ediniz. Stop Azotemi elli santigramın üstündeyse¹⁹⁴ salyrgan yerine biolipaz enjeksiyonlarına beş gün boyunca daha fazla askorbik aşıit ilave ediniz. Stop Yapılacak karın delinerek su alma (ponction) ameliyesinden önce glikozlu izotonik serum ve karaci-

¹⁹² P.B.A.-K.180/A-1: Paris Büyükelçisi Suat Davaz'dan Dolmabahçe'de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne. Tel. Paris, 23.10.1938.

¹⁹³ Bu kelime bazen “Salyrgan”, bazen de “Salygran” olarak geçmektedir.

¹⁹⁴ Aslında “au-dessu” (üstünde) olarak yazılmış olmakla beraber, cümlelin gelişinden “au-dessous” (altında) olacak gibi görünmektedir.

ğer hulâsası enjeksiyonlarına yeniden başlayınız stop Tereyağ ile hidrocarbonlu gıda... tuzsuz bol içecek...¹⁹⁵ Saygılar. Fiessinger.”

Bu tıbbî öğütler, Atatürk'ü tedaviyle görevli Türk doktorlarınca nasıl karşılandı, nasıl değerlendirildi ve nasıl uygulandı? pek bilmiyoruz. Atatürk'ün başucundaki doktorların, yalnız Fransız Profesörü'nün öğütleriyle yetinmedikleri, başka çareler bulmak için çırpındıkları anlaşılmaktadır. Prof. Fiessinger'in mesajından iki gün sonra, 25 Ekim 1938 günü, Dışişleri Bakanlığı'ndan bu defa Londra Büyükelçiliği'ne aşağıdaki şifre telgraf çekildi:

“Hitchen-Hatch Bagdad... Sevenoaks adresinde “Lady Erski-ne” imzasıyla gelen bir mektupta Londra'da “Harley Street 88” adresinde oturan Dr. Vic. Ellwood isminde bir doktorun “Kappa” şırıngaları ile karaciğer hastalığını iyi ettiği bildirilmektedir. Bu haber kaydı ihtiyatı ile telâkki edilmekle beraber, tahkiki münasip görülmüştür.

A - Teşhis. Cyrrhose hépatikue, forme ascétikue, très prononcée, datant (duditlafi) olan karaciğer rahatsızlıklarının zikri geçen ilaç ile tedavi edilip edilemeyeceğinin, edilebilirse şimdiye kadar bu tedavi tarzı ile elde edilen neticelerin bütün teferrüatı ile “Dr. Ellwood”dan tahkiki,

B - Bu zatın şahsı ile vereceği izahat hakkında “Saint-Bart-holomews Hospital” Doktoru Profesör Fraser ile Saray doktoru Lord Dawson of Pen tarafından verilecek malûmatın aynen bildirilmesi ve icabında İngiltere Hariciye Nezareti'nin bu baktaki yardımına müracaat edilmesini rica ederim.”¹⁹⁶

Bu telgraf aynı gün Londra Büyükelçiliği'ne ulaştı. Büyükelçi Fethi Okyar, o günlerde Türkiye'deydi. Maslahatgüzar Kadri Rızan talimatı hemen yerine getirdi ve ertesi gün, yani 26 Ekim'de, Dışişleri Bakanlığı'na aşağıdaki şifre telgrafi gönderdi:

“Madde 1—Hastanın hüviyeti hakkında malûmat vermeden Doktor Ellwood ile görüştük. Kendi şırıngaları ile beş kişi tedavi etmiş. Bunlardan dördü iyi olmuş. Tarzı tedavisi henüz tecrübe devresinde imiş. Bu sebeple henüz tıbbî cemiyetlere tebligatta bulunmamış. Telgrafnamei devletlerinde

¹⁹⁵ Son satırlarda kopukluk vardır, anlam çıkmamaktadır.

¹⁹⁶ L.B.A.- Atatürk'ün hastalığı. Hariciye Vekâleti'nden Londra Büyükelçiliği'ne, şifre tel. Ankara, 25.10.1938, No. 64. (Alınışı 25.10.1938)

teşhisi hulasa edilen hastalığı tedavi edip edemeyeceği sualine karşı doktor hastada kanser olup olmadığını sordu. Alınacak cevabın bildirileceği söylendi.

Madde 2 - Kralın doktoru Amerika'da bulunmaktadır. Bir haftaya kadar gelecekmiş. Profesör Fraser ile uzun uzadıya görüşüldü. İfadesine nazaran, Lady Erskine tıbbî tetkikatta bulunan ve ciddî telakki edilmeyen bir amatörmüş. Dr. Ellwood'un İngiltere tıp alanında bir mevkii yokmuş. Asarı ile, tetkikatı ile tanınmış bir kimse değilmiş. Profesör Doktorun yukarıda adı geçen hanım ile teşriki mesaisini istihfaf ile telakki ediyor. Profesör, hemen muhtelif meslekdaşları ile telefonla görüştü. Doktoru tanıyıp tanımadıklarını sordu. Aldığı cevapların hepsi menfi idi.

Madde 3 — Bu vaziyet karşısında, emir buyurulursa, Doktorun şırınga ile tedavi tarzının mahremiyetini taahhüt etmek şartıyla almak ve Büyükelçiliğin bir memuru ile İstanbul'a göndermek şıkkı var. Formül orada doktorlarımız tarafından tetkik edilir. Ona göre bir karar verilir. Doktor ile bu esas dairesinde temasa müsaade eder misiniz? Muvafakat takdirinde ücret hakkındaki emrinizi de rica ederim.”¹⁹⁷

Londra Büyükelçiliği'nin bu telgrafı üzerine ne gibi bir işlem yapıldığı anlaşılmadı. Telgrafa, Dışişleri Bakanlığı'nca bir cevap verilip verilemediği de saptanamadı. Londra Büyükelçiliğimiz arşivinde Dışişleri Bakanlığı'nın cevabına rastlanamadı. Muhtemelen, cevap verme gereği duyulmamış, Dr. Ellwood'un, henüz deneme döneminde olduğu anlaşılan tedavi metodu pek ciddiye alınmamıştır. Bu yoklama, sonuçsuz kalmış olsa bile, tıp ilminin son buluşlarının da araştırıldığını göstermesi bakımından ilginçtir. Büyük Atatürk'ü kurtarabilmek için, başucundaki doktorlarla birlikte, Dışişleri Bakanlığı da seferber olmuş, görünmektedir. Belki başka ülkelerde de buna benzer soruşturmalar, yoklamalar yaptırılmıştır. Almanya'da, Avusturya'da, Amerika'da acaba başka tedavi usulleri yok muydu? Araştırılmış mıydı? Bilemiyoruz. Tıp ilminin son sınırlarına kadar dayanıldığı anlaşılmaktadır. Çaresizlik devam etmektedir. Bu arada Atatürk'ün sayılı günleri, saatleri, dakikaları teker teker geçmektedir. Büyük Kurtarıcı'yı kurtarma umutları günden güne, saatten saate azalmaktadır.

Atatürk'ün bu sayılı günlerinde, bir kere daha Paris'ten ilaç ısmarlandığı anlaşılmaktadır. 27 Ekim günü, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem

¹⁹⁷ L.B.A.- Atatürk'ün Hastalığı: Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Londra, 26.10.1938, No. 849/424.

Müdürü Süreyya Anderiman, Dolmabahçe'den Paris Büyükelçiliği'ne şu telgrafı çekti:

"Otuz altı şişe *Chlorure Ethyle* pur stop Labaratoire Produits Usines du Rhône mamulâtından olmalıdır stop Fabrika ismine bil-hassa dikkat buyurulması müsterhamdır. Saygılarla. Süreyya." ¹⁹⁸

Bu, Paris'ten ilaç siparişlerinin sonuncusudur. Ocak ayında başlayan siparişler, aralıklarla, 27 Ekim'e kadar sürmüştü ve orada kesilmiştir.

Aziz Hasta'nın ilk komadan kurtulmasından sonraki günlerde, hastalıkla ilgili haberler, telgraflar, basındaki yazılar epeyce azalmıştır. Herkes, sessiz bir bekleyiş içinde gibidir. İngiliz Büyükelçisi, 21 Ekim'de, Atatürk'ün durumunda nisbeten iyileşme olduğunu bildirdikten sonra, bu konudaki telgraflarına biraz ara vermişti. Büyükelçi, 26 Ekim'de Ankara'dan Londra'ya yeniden bir telgraf gönderdi ve şunları yazdı:

"Artık bülten yayınlanmıyor. Cumhurbaşkanı, geçen haftaki krizi tamamıyla kendi irade gücü sayesinde atlatabilmiştir ve buna rağmen yarı koma hali üç gün daha sürmüştür. Şaşılacak taraf şu ki, kendisi (Atatürk) hastalığın kesinlikle öldürücü olduğunu hiç anlamamıştır. Kendine geldikten bir gün sonra gazete aratmış ve devlet işlerini sormuştur. Her zamanki gibi, hastalığından bahsedilmesinden şiddetle nefret ediyor. Belki bültenlere bu yüzden ara verilmiştir.

O'nun ömrü şimdi gün meselesi değil, hafta meselesidir. Kalbinin ve böbreklerinin iyi durumda olduğu söyleniyor. Heyecanlanmaz ve komplikasyon olmazsa, şimdi yapılan tedavi hastalığı önleyebilir ve kendisinin bir iki yıl daha yaşama şansı olabilir.

Cumhurbaşkanı'nın hastalığı sırasında Kabine içinde tam bir ahenk hüküm sürmüştü ve önemli her konuda İsmet İnönü'ye danışılmıştır.

Bu bilgileri Dışişleri Bakanı'ndan sağladım.

Kral'a duyurulmasını rica ederim." ¹⁹⁹

Bu günlerde, Atatürk'ün hastalığıyla ilgili belli başlı telgraflar İngiltere Kralı'na da arzediliyordu. İngiliz makamları, Atatürk'ün ölümü halinde

¹⁹⁸ P.B.A.-K. 180/A-1: Süreyya Anderiman'dan Paris Büyükelçiliği'ne tel. Dolmabahçe, 27.10.1938, saat 13.00 (Alınış saat 13.20).

¹⁹⁹ F.O. 371/21926/E. 6308: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. Ankara, 26.10.1938, No. 185.

yapılacak işler konusunda çalışmalar yapıyorlardı. Daha doğrusu bu çalışmaları hızlandırıyorlardı.

Atatürk, komadan kurtulur kurtulmaz devlet işlerini sormuştu. Son günlerinde de Cumhurbaşkanlığı görevini yerine getirmeye çalıştı. Cumhurbaşkanı'na arz edilmesi gereken devlet işleri vardı. Bu işlerden biri, Fransa'nın yeni Ankara Büyükelçisi M. Massigli'nin agremanı işiydi. Fransa'nın eski Ankara Büyükelçisi M. Ponsot görevinden ayrılmış ve yeni büyükelçinin atanması Atatürk'ün komaya girdiği günlere rastlamıştı. Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz, 13 Ekim günü, Fransa Hükümeti'nin Büyükelçi olarak Ankara'ya M. Massigli'yi göndermeye karar verdiğini, agreman istendiğini bildirdi²⁰⁰. Tam o günlerde Atatürk yeniden ağırlaşmış ve üç gün sonra da komaya girmişti.

19 Ekim günü Dışişleri Bakanlığı Paris Büyükelçiliği'ne şunları bildirdi: "M. Massigli hakkında agreman talebini Cumhuriyet Hükümeti Reisis-cumhuru'na arz etmeye karar vermiş iken, malûm vaziyet dolayısıyla, buna henüz muvaffak olamadı. İlk imkânda bu tasvip... kararı Atatürk'ün muvafakatine arz edecek. Fransa Hükümeti ve sureti münasebede bizzat M. Massigli'ye malûmat verilmesini rica ederim."²⁰¹ Ertesi gün Paris Büyükelçiliği, "Atatürk'ün sağlık durumu dolayısıyla" M. Massigli için agreman isteğinin Cumhurbaşkanı'na arz edilemediğini yazılı olarak Fransa Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. M. Massigli'ye de sözlü olarak bilgi verdi²⁰².

İki gün sonra Atatürk'ün, krizi atlattığı komadan sıyrıldığı öğrenildi. Fransa Dışişleri Bakanlığı agreman işini hatırlattı. Birçok Fransız elçisinin yapılmak üzere olan tayinlerinin M. Massigli'nin agremanına bağlı olduğunu, Atatürk'ün sağlığının da çok şükür iyiye gittiğinin öğrenildiğini bildirdi ve bu durumda cevabın çabuklaştırılmasını rica etti. Paris Büyükelçiliği Fransa'nın bu arzusunu hemen Ankara'ya ilettili²⁰³. 24 Ekim'de Türkiye'nin cevabı geldi. Dışişleri Bakanlığı Paris Büyükelçiliği'ne durumu şöyle bildirdi: "Mösyö Massigli'nin Fransa Hükümeti'nin Ankara Büyükelçiliğine tayini keyfiyeti Reisiscumhura arz ve yüksek muvafakatlari istihsal olunmuştur. Fransa Hükümeti'ne tebliğ edilmek üzere keyfiyet arz olunur."²⁰⁴

²⁰⁰ P.B.A.-K. 180/A-3: Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Paris, 13.10.1938, No. 146

²⁰¹ *Ibid.*: Hariciye Vekâleti'nden Paris Büyükelçiliği'ne. Şifre tel. 19.10.1938, No. 112.

²⁰² *Ibid.*: Paris Büyükelçiliği'nden Fransa Dışişleri Bakanlığı'na nota. 20.10.1938.

²⁰³ *Ibid.*: Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Paris, 22.10.1938, No.

154-

²⁰⁴ *Ibid.*: Hariciye Vekâleti'nden Paris Büyükelçiliği'ne. Şifre tel. 24.10.1938, No. 116.

Demek ki Atatürk, komadan çıktığının ertesi günü devlet işleriyle uğraşmaya başlamıştı. Bazılarının yanlış olarak zannettikleri veya ileri sürdükleri gibi, Büyük Adam bu son günlerinde “mantığından yoksun” değildi. Aklı melekeleri, bilinci, mantığı yerindeydi. Yine o günlerde Atatürk’e başka işlerin de arzedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 1 Kasım 1938 günü Büyük Millet Meclisi açış nutkunu Başvekil Celâl Bayar Cumhurbaşkanı’na okumuştur. Atatürk, nutku dikkatle dinlemiş, bunun bazı cümlelerini tekrarlatmış ve sonuna kendisi de bir cümle eklemiştir. 29 Ekim 1938 günü Türk Ordusu’na göndereceği mesajı ise, Mareşal Fevzi Çakmak’la birlikte hazırlamışlardır...²⁰⁵

Yine bu günlerde İngiltere Kralı Beşinci Georges’un bir mesajı da Atatürk’e arzedilmiştir. 30 Ekim günü Dışişleri Bakanlığı Londra Büyükelçiliği’ne şu telgrafi çekti:

“Madde 1 - Kral Hazretlerinin buradaki Büyükelçileri vasıtasıyla Atatürk’e göndermiş oldukları telgrafa bilmukabele Cumhuriyet Hükümeti’nin şükran ve minnetleri arzedilmekle beraber, telgrafın ilk imânda Reiscumhurumuza arzedileceği Büyükelçiye bir mektupla tebliğ edilmişti. Bu kere sıhhatleri daha çok müsait bir safhaya giren Atatürk’e Kral Hazretlerinin telgrafları arz olundu. İkinci maddedeki cevaplarının aynen ve Hariciye Nezareti vasıtasıyla Kral Hazretlerine isal olunmasını rica ederim.

Madde 2 - Sa Majesté le Roi Georges V. Vivement touché de la délicate attention que Votre Majesté a eue en m’adressant son télégramme dont je viens de prendre connoissance avec une réelle gratitude, je La prie d’agréer l’expression de ma respectueuse amitié. ATATÜRK”²⁰⁶.

İngiliz Kralı’nın Atatürk’e gönderdiği mesajın metnini bulamadık. Ama bunun Atatürk’ün hastalığıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Londra Maslahatgüzarı Kadri Rızan, Cumhurbaşkanı’nın teşekkür mesajını Kral’a sunulmak üzere İngiltere Dışişleri Bakanı’na iletirken, Kral’ın mesajının “Atatürk’ün hastalığı dolayısıyla gönderilmiş olduğunu” belirtmiştir²⁰⁷. Kral, herhalde Büyük Hasta’ya acil şifalar dilemiştir. Atatürk buna pek duyulanmış: “Majestelerinin telgraflarını minnetle aldım ve bu suretle göster-

²⁰⁵ H.R. Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, Cilt II, s. 768-769.

²⁰⁶ L.B.A.- Atatürk’ün hastalığı: Hariciye Vekâleti’nden Londra Büyükelçiliğine. Açık tel. Ankara, 30.10.1938, saat 22.46.

²⁰⁷ *Ibid.* Kadri Rızan’dan Halifax’a. Yazı. 1.11.1938, No. 858/139.

miş oldukları nâzik ilgilerinden dolayı pek mütehasşıs oldum. Dostça saygılarımı kabul buyurmalarını dilerim” demiştir.

Türk-İngiliz dostluk ilişkilerini de gözönünde tutarak İngilizler, Atatürk'ün hastalığına çok yakın ilgi göstermişlerdi. Başta Kral olmak üzere, Büyük Adam'ın bir an önce iyileşmesi için çeşitli mesajlar göndermekten geri kalmamışlardı. Bir başka mesaj, “İhracat Kredisi Dairesi” Başkanı Mr. Nixon tarafından gönderilmiştir. Mr. Nixon, Türkiye'ye yapılmaya başlayan İngiliz Kredisi işlerini yürütmekteydi. Daha önce Türkiye'ye gitmiş ve Atatürk tarafından da kabul edilmişti. Atatürk'ün komadan çıkıp iyileşmeye başladığını duyunca, hemen bir telgraf çekmiştir. Atatürk'e arz edilmemiş olan bu mesaja, Hükümet adına teşekkür edilmiştir. 3 Kasım'da Dışişlerinden Londra Büyükelçiliği'ne gönderilen bir telgrafta: “Büyük Önder Atatürk'ün sıhhatleri hakkında vaki olan halisane temenniyatından dolayı malî mütehasşıslardan Nixon'a Başvekilimizin teşekkürlerini tebliğ etmenizi rica ederim” denildi. Londra Maslahatgüzarı Kadri Rızan, Başvekilin teşekkürlerini yazıyla ilettili. Kendi teşekkürlerini de ekledi²⁰⁸.

Kıbrıs İngiliz Valiliği de Lefkoşa Türk Konsolosluğu'na bir yazı yolladı. Atatürk'ün sağlığı konusunda sempatisini bildirdi²⁰⁹. Kıbrıs'ta çıkan İngilizce “*Embros*” Gazetesi ise, 25 Ekim 1938 günü Atatürk'e bir yazı ayırdı. O'nun eserlerini, siyasetini övdü. “Gazi'nin önderliğinde güçlü bir Türkiye'nin önemi hiçbir zaman şimdiki kadar duyulmamıştır” dedi. Ve şunu yazdı:

“Türkiye'nin babası ve Cumhurbaşkanı Ekselans Kemal Atatürk'ün iyileşmesiyle dünya büyük bir felaket atlattmıştır.”²¹⁰

Neş'esz Bayram

25 Ekim 1938 günü, Dışişleri Bakanlığı'ndan bütün Türk elçiliklerine şu genelge tellendi:

“Cumhuriyet'in bu yıl dönümünde gündüz bir çay vererek resmî kabul yapmakla iktifa olunması ve Atatürk'ün rahatsızlığı dolayısıyla balo ve

²⁰⁸ L.B.A.- Atatürk'ün hastalığı. Kadri Rızan'dan Mr. Nixon'a yazı. Londra, 4.11.1938.

²⁰⁹ *Ibid.* Kıbrıs Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne. Yazı. Lefkoşa, 27.10.1938, No. 707/26.

²¹⁰ *Ibid.* Aynı yazı eki. *Embros*, 25.10.1938.

soirée tertip edilmemesi rica ve Ankara'da balo yapılmayacağı arzolu-
nur.”²¹¹

Bakanlığın emri, elçiliklerden konsolosluklara ulaştırıldı²¹².

Üç gün önce, “hastalık normal seyrine avdet etti” diyen son resmî bültenden beri, Dış Teşkilata bu konuda bilgi verilmemişti. Gerçi Paris ve Londra Büyükelçilikleri durumu başka telgraflardan anlamışlardı. Ama, belki bazı elçiliklerle konsolosluklar, yersiz bir iyimserlik içinde olabilirlerdi. Tehlikenin atlatıldığı sanılabilirdi. Bunun sevinciyle Cumhuriyet Bayramını daha da coşkuncu kutlamaya kalkışabilirlerdi. Dışişleri Bakanlığı Dış Teşkilatı uyarıyordu. Kapalı olarak şunlar söylenmek isteniyor gibiydi: tehlike atlatılmış değildir. Atatürk hâlâ ağır hastadır.

Atatürk Dönemi'nde Cumhuriyet Bayramları coşkuncu kutlanırdı. Dış Teşkilat da bu coşkunluğu içten duyar, yaşardı. Elçiliklerden Cumhuriyet'in Kurucusu'na telgraflar çekilirdi. Atatürk'ten cevaplar gelirdi. Gelen cevaplar, elçiliklerde, konsolosluklarda Türk vatandaşlarına, yurt dışındaki öğrencilere okunurdu. Sevinç bir kat daha artardı. Hele Cumhuriyet'in önemli yıldönümleri, unutulmaz bir bayram olurdu. Onuncu yıl böyle olağanüstü bir bayram olmuştu. Bu defa yine önemli bir yıldönümü yaklaşıyordu. Cumhuriyet onbeş yaşını dolduruyordu. Normal bir zaman olsaydı, bu bayram da şüphesiz çok büyük bir sevinçle kutlanacaktı. Ama şimdi Cumhuriyet'in Babası ölüm yatağındaydı.

Bir bakıma, yine çok şükür denebilirdi. Cumhuriyet'in Kurucusu henüz sağdı. Türk Milleti O'nun sağlığında bir Cumhuriyet Bayramı daha yaşayabilecekti. Bir hafta-on gün önceki kriz atlatılamamış olsaydı, bu bayram tarifsiz bir mateme boğulurdu. Atatürk yatakta olsa bile yaşıyordu ya. Bunu duymak bile bir mutluluktı. Ne var ki, bu defaki bayram çelişik duygular içinde geçecekti. Herhalde, Cumhuriyet'in Onbeşinci yılı sönük kutlanacaktı. Türk Milleti gönlünce sevinemeyecekti. Törende, Cumhuriyetin Kurucusu'nu bir defacık daha görmek nasip olmayacaktı.

Dışişleri Bakanı Dr. Aras'ın daha önce İngiliz Büyükelçisi'ne söylediği gibi, Atatürk Cumhuriyet Bayramında bulunmayı çok istiyordu. Bunu, Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'da doğrular ve şöyle anlatır:

²¹¹ *L.B.A.-P.B.A.-R.B.A.*: Atatürk'ün hastalığı dosyaları. Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere. Şifre tel. Tamim No. 46. Ankara, 25.10.1938.

²¹² Örneğin: *R.B.A. -K. 228/7*: Roma Büyükelçiliği'nden Bari, Milano, Napoli, Triyeste ve Rodos Konsolosluklarına. Şifre tel. Roma, 26.10.1938, No. 27.

“Atatürk... Ankara’ya gitmek niyetini besliyordu; elim akıbetini sezmiş olmakla beraber...bilhassa Cumhuriyet’in 15 inci yıldönümü münâsebetiyle yapılacak geçit resminde bulunarak bir kere daha halka ve orduya doğrudan doğruya hitap etmek için vakit kazanabileceğini ümit ediyordu.

Bu düşünce ile ölçüleri epeyce değişmiş bulunan vücuduna uygun yeni elbiseler ısmarlanmıştı; bir taraftan da Ankara’da geçit resimlerinin yapıldığı Hipodrom’daki şeref tribününe asansör koydurulmakta idi.

Fakat acaba istediği vakti kazanabilecek miydi?... İlk komadan çıktığının ertesi günü muhterem Dr. Nihat Reşat Belger, bana: “Ancak daha 20 gün kadar yaşayabilir” dediğine göre bu, biraz şüpheli görünüyordu. Sonra acaba böyle bir yolculuk ve faaliyet hastalığı üzerinde ne gibi tesirler yapardı; zayıf vücudu bunlara dayanabilir miydi?...

Elim bir imkânsızlık karşısında bulunuyorduk...

Bereket versin ki tereddütle geçen birkaç gün zarfında hastalığın nasıl seyrettiğini gören kendisi de vaziyeti kavramış, kararından vazgeçmişti.”²¹³

Atatürk, bayram töreninde bulunamayacaktır.

Türk elçilik ve konsolosluklarında Cumhuriyet’in Onbeşinci yıldönümü, Atatürk’ün hastalığı hatırlanarak anıldı. Aziz Hasta’nın iyileşmesi için dileklerde bulunuldu. Suare veya balo yapılmadı. Anma törenleri sönüktü, neş’esizdi. Temsilciliklerde toplanan Türk vatandaşları, kendi aralarında daha çok Atatürk’ün sağlığını konuşmakla yetindiler. Herkes düşünceliydi. O günün yazışmalarında, yurt dışındaki Türk vatandaşlarının Atatürk’ün sağlığını düşündükleri görülür. Örneğin, Milano Konsolosluğu Roma Büyükelçiliği’ne şunları yazdı:

“Cumhuriyetimizin Onbeşinci yılını Konsolosluğumuzda kutlayan Milano’daki yurttaşlarımız Zatı Devletlerine tebrik ve tanzimlerini sunarken Cumhuriyet Hükümeti’ne olan bağlılıklarını teyit ederler. Büyük Kurtarıcımız Atatürk’ün sıhhat ve afiyetleri için içten gelen en har temennilerinin Yüksek huzurlarına arzına delâlet buyurulmasını Zatı Devletlerinden istirham ederler.”²¹⁴

Bu gibi dilekler Atatürk’e arzedilmedi. Büyükelçilerden Cumhurbaşkanı’na hitaben çekilen tebrik telgraflarının da Yüksek Makama arzedile-

²¹³ H.R. Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, Cilt II, s. 767-768.

²¹⁴ *R.B.A.-K. 228/7*. Milano Konsolosluğu’ndan Roma Büyükelçiliği’ne açık tel. Milano, 29.10.1938.

bildiğini sanmıyoruz. Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a, Atatürk imzasıyla bir cevap da gönderilmişti. "C. Teşekkür ederim. Büyük gün size de kutlu olsun" deniyordu²¹⁵. Ama, bu gibi telgrafların Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem'i'nden çekilmiş olduğunu sanırsınız. Atatürk bunları herhalde görmemişti.

Cumhuriyetin Onbeşinci yılı yurt içinde de sönük geçti. Büyük Millet Meclisi'nde yapılan törende, tebrikleri Cumhurbaşkanı adına B.M.M. Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda kabul etti. Atatürk, Dolmabahçe'de yatağındaydı. O günü ve geceyi çok düşünceli ve heyecanlı geçirmişti. Bu O'nun için son Cumhuriyet Bayramıydı.

Onbeşinci yıl, Türkiye için başka bir anlam taşıyordu. O gün, Türk devlet adamları ve yetkilileri "Atatürk sonrası" düşüncesi taşıyorlardı artık. Atatürk'ün günlerinin sayılı olduğunu biliyorlardı. Bundan sonra, Cumhuriyet rejimi Atatürksüz olarak yaşatılacaktı. Bu düşünceyle, bir kez daha millî birlik, beraberlik ve rejime bağlılık duygularının perçinlenmek istendiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Bayramı, 28 Ekim 1938 günü, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın bir konuşmasıyla açıldı. Bu konuşma, Türk Milletinin Cumhuriyet'e, Atatürk'e bağlılık duygularının perçinlenmek istendiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Şükrü Kaya şöyle konuşmuştu:

"Yurtdaşlarım;

Büyük Şefimiz Atatürk'ün emriyle... Cumhuriyet'in 15 inci yıl dönümünü hep birlikte açarken ve kutlarken, yalnız... vatandaşların huzurunda değil, medeniyet âleminin yüksek muvacehesinde bulunduğumuzu da biliyorum..."

(Cumhuriyet öncesinin kara günleri kısaca anlatıldıktan ve haysiyetsiz Saltanat rejimine saldırıldıktan sonra konuşma devam ediyor):

"Atatürk inkılâbının neticelerini ve eserlerini ölçebilmek ve Cumhuriyet rejimi hakkında sağlam bir hüküm verebilmek için o yanlış itikat ve itiyatları ve o sakîm siyasetleri ve görüşleri de mülâhaza etmek şartıyla muhakememizin hareket başlangıcını o kara günlere çıkarmak icabeder. Atatürk, asil Türk Milletinin tarihin her safhasında eserlerini gösterdiği mümtaz hasletlerine dayanarak kahraman Türk Ordusu ile müstevliyi vatanın harimi ismetinde boğduktan sonra -hatta vakıalara ve tarihe sadık kalarak diyebilirim ki- İstiklâl Savaşı'nın daha ilk zamanlarında bu millete

²¹⁵ P.B.A.-K. 180/A-1: K. Atatürk'ten S. Davaz'a. Açık tel. Dolmabahçe, 30.10. 1938.

lâyık olan rejimin esaslarını bulmuş ve kurmuştu. Bu rejimin norması milletin iradesiyle milletin kendini idare etmesidir...

Bu rejimin 15 sene içinde yarattığını her ferdin görmesi ve anlaması için mülâhaza ve muhakeme külfetine ihtiyaç yoktur. Bugünün Türkiye-si'ne ve Türklerine bakmak kâfidir...

Medeniyet cihanına bu azîm vakıayı ve bu manzarayı veren rejim, Atatürk inkılâbıdır. Dün ve bugün yapılan ve yapılmakta olan işler Türk inkılâbının yüksek idealli hedefine varmak ve Türk Milletini medenî camia arasında mümtaz bir heyet haline getirmek için atılmış temellerdir.

Biz bu inkılâbı, bu rejimi yalnız Türk Milletinin istiklâli, refahı ve menfaati için değil, aynı zamanda medeniyetin ve cihan sükûnunun ilerlemesi ve korunması için Atatürk'ün emrinde ve izinde tutmaya, yükseltmeye, yürütmeye borçluyuz. Bütün bu hakikatlara rağmen dışarda bizi yanlış görenler... ve belki içerde de sakat görüşlü, yanlış muhakemeli vatandaşlar bulunabilir. Dışarda ve içerde bunların adetlerinin az ve tesirlerinin hiç olduğunu bilirim. Fakat, vazife icabı olarak asıl bildiğim şey, yapılan sinsî tahrik ve iğfal ne olursa olsun Atatürk'ün emrinde ve zinde Türk Milletinin sağa ve sola sapmadan dosdoğru yürüyeceğidir...

Var ol Atatürk, sana sonsuz bağlılık ve minnet..."²¹⁶

Bu konuşmanın altında, rejim kaygısı sezilmektedir. Atatürk'ten sonra Cumhuriyeti ve Kemalist devrimleri yaşatabilmek davası, o günlerde Türk devlet adamlarını için için düşündürüyordu. Bir saltanatçı ve hilâfetçi tepkisinden ciddiyetle kaygı duyulduğunu ileri sürmek zordur. Ama ne de olsa Cumhuriyet henüz gençti. O güne kadar Atatürk'ün kanatları altında serpilebilmişti. Kurucusu'nun ölümü halinde bu rejim hayatî bir sınav geçirecekti. Ölümü fırsat sayanların başkaldırmaya yeltenmeyeceklerinden yüzde yüz emin olabilmek kolay değildi. Atatürksüz Cumhuriyet rejimi henüz denenmemişti. Saltanatçı tepkisi düşünülme bile, acaba Cumhuriyetçiler kendi aralarındaki ahengi, birliği, dayanışmayı başarıyla sürdürebilecekler miydi? Henüz bir anlaşmazlık belirtisi sezilmiyordu. Atatürk'ün ağır hastalık günlerinde, Hükümet içinde tam bir ahenk hüküm sürüyordu. Eski Başbakan İsmet İnönü'ye de zaman zaman akıl danışılıyordu. Hükümet, Meclis, Halk Partisi ve Ordu arasında şimdiye kadar herhangi bir ayrılık, sürtüşme yoktu. Millî birlik tamdı. Birliği, dayanışmayı, ahengi sarsmadan, zedelemeyen ilerde de sürdürebilmek; Atatürk'ün eserlerini

²¹⁶ Metin: *Aydın Tarihi*, Birinci Teşrin, No. 59, s. 33-36.

sağlığında olduğu gibi ölümünden sonra da yaşatabilmek kaygısı o günlerde düşüncelere hakim gibidir. Cumhuriyet Bayramı, rejime Atatürk'e bağlılığı tazelemek için bir fırsat sayılmaktaydı.

O günlerde Türk basınındaki yazıların, yorumların da bu doğrultuda olduğu görülmektedir. Atatürkçü yazarlar, Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla, rejime bağlılık temasını işlemişlerdir. Atatürk devrimlerinin yaşatılması görevini Türk ulusuna hatırlatmışlardır. Yazarların düşüncelerinin arkasında da "Atatürk sonrası" kaygısı sezilmektedir. *Ulus Gazetesi*'nde Falih Rıfkı Atay şunları yazdı: "Atatürk vatani, zaferi ile; milleti ise, inkılapları ile kurtarmıştır. Cumhuriyetçiler, kalplerinde zaferin fedakârlık ahlâkını, ve kafalarında, Kemalizm inkılaplarının fikir disiplinini muhafaza ederek, büyük inşayı tamamlayacaklardır. Şimdi, hep beraber, on yedi milyon, hepiniz, kadın erkek ve çocuklar, O'na dönünüz; her isimden mukaddes ona Atatürk adına ahdinizi tekrarlayınız: Cumhuriyetçiyiz, milliyetçiyiz, devletçiyiz, laikiz, inkılapçiyiz. Bu and, bu topraklarda millî varlığın, millî hürriyetin, şan ve refahın, insanî bütün değerlerin müdafaası demektir... Yarın gene dünkü şevk ve hamle ile, yirminci yıldönümünü hazırlamaya başlayacaksınız."²¹⁷

Yeni Sabah'ta Hüseyin Cahit Yalçın şöyle dedi:

"İnkılâp bizi kurtardı, takip edeceğimiz yolu gösterdi ve bu yol üzerinde manevî engelleri ortadan kaldırarak tefekkürümüzü serbest bıraktı. Millî hakimiyet rejimini hakkıyla tatbik etmek ve kökleştirmek için bütün milletin elbirliğiyle çalışması, öğrenmesi, ahlâkî faziletlerle manen kuvvetlenmesi ve yükselmesi lazımdır. İnkılâba bağımlılığımızı bu suretle izhar ve ispat edebiliriz. Şimdiye kadar katettiğimiz yol ümitleri arttıracak ve bize her an yeni yeni şevk ve heyecan verecek kadar büyük ve şerefli dir."²¹⁸ *Kurun Gazetesi*'nde Asım Us, şunları ekledi: "Atatürk, Millî Nutku'nda Cumhuriyet'in Türk Milleti için yalnız bugün değil, istikbalde dahi her türlü muhtemel tehlikelere karşı yegâne kurtuluş vasıtası olduğunu söylemiş, ve bu nimetin muhafazası vazifesini Türk gençliğine emanet etmiştir. Türk Milleti ve Türk gençliği bu vazifesini yapacaktır."²¹⁹

Atatürk'ün kendisi ise, Onbeşinci Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Türk Ordusu'na son bir defa daha seslenmek, orduya görevini hatırlat-

²¹⁷ F.R. Atay, "15", *Ulus*, 29.10.1938; *Ayın Tarihi*, No. 59, s. 52

²¹⁸ H.C. Yalçın, "Cumhuriyet'in Onbeşinci Yılı", *Yeni Sabah*, 29.10.1938; *Ayın Tarihi*, No. 59, s. 54.

²¹⁹ Asım Us, "Atatürk'ün emaneti", *Kurun*, 29.10.1938; *Ayın Tarihi*, No. 59, s. 53.

mak gereğini duydu. Mareşal Fevzi Çakmak ile birlikte hazırlamış olduğu ve 29 Ekim günü Atatürk adına Başbakan Celâl Bayar'ın okuduğu mesajın metni şuydu:

“Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan, her zaman zaferle beraber medeniyet nurlarını taşıyan kahraman Türk Ordusu;

Memleketini en buhranlı ve müşkül anlarda zulümden, felâket ve musibetlerden ve düşman istilasından nasıl korumuş ve kurtarmış isen Cumhuriyet'in bugünkü feyizli devrinde de askerlik tekniğinin bütün modern silah ve vasıtaları ile mücehhez olduğun halde vazifeni aynı bağlılıkla yapacağına hiç şüphem yoktur.

Bugün, Cumhuriyet'in 15 inci yılını mütemadiyen artan büyük bir refah ve kudret içinde idrâk eden büyük Türk Milletinin huzurunda kahraman ordu, sana kalbî şükranlarımı beyan ve ifade ederken büyük ulusumuzun iftihar hislerine de tercüman oluyorum.

Türk vatanının ve Türklük camiasının şan ve şerefini dahilî ve haricî her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeni her an ifaya hazır ve âmade olduğuna benim ve büyük ulusumuzun tam bir inanç ve itimadımız vardır. Büyük ulusumuzun orduya bahşettiği en son sistem fabrikalar ve silahlar ile bir kat daha kuvvetlenerek büyük bir feragatinefis ve istihkarı hayat ile her türlü vazifeyi ifaya müheyya olduğunuza eminim. Bu kanaatle kara, deniz, hava ordularımızın kahraman ve tecrübeli kumandanları ile subay ve eratını selâmlar ve takdirlerimi bütün ulus müvacehesinde beyan ederim.

Cumhuriyet Bayramı'nın 15 inci yıldönümü hakkınızda kutlu olsun.”²²⁰

Atatürk'ün, ömrünün son günlerinde Türk Ordusu'na görevini hatırlatmasının altında derin bir anlam vardı. Özellikle, vatanın ve Türklüğün yalnız dış tehlikelere karşı değil, aynı zamanda iç tehlikelere karşı da korunmasını söylerken, ne gibi ihtimalleri hesaba kattığı sorusu düşündürücüydü. Acaba, Büyük Adam, kendisinden sonra yurt içinde kargaşalıklar çıkarabileceğini mi kastediyordu? Atatürk'ün derin düşüncesini bütününü kavrayabilmek biraz güçtür. Ama bu son mesajda, orduya son bir öğüt, son bir emir yattığı kuşkusuzdur. Mesaja, Atatürk'ün bir çeşit vasiyeti gözüyle bakmak da pek yanlış olmasa gerek.

²²⁰ Metin: *Ayın Tarihi*, No. 59, s. 36.

Cumhuriyet Gazetesi'nde Yunus Nadi, Atatürk'ün orduya mesajının "çok yüksek manalı" ve "çok büyük bir kıymet ve ehemmiyeti haiz" olduğunu belirttikten sonra şunları yazdı: "Atatürk orduya hitap eden son mesajında, "Türk vatanının ve Türk camiasının şan ve şerefini dahilî ve haricî her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan" bu vazifelerin her zaman hakkıyla ve tamamıyla ifa olunacağına ait kat'î inanç ve itimadını söylüyor. Millet ve ordu Büyük Şef'in bu kanaatine bütün varlıkları ile ve olanca kuvvetleriyle müsbet cevap vermekte tereddüt etmemiştir ve edemez, bunda zaten şüphe caiz değilken, Büyük Kumandan tarafından onun bu suretle söylenmiş olması millete ve orduda bu hususa ait zaten mevcut azim ve iradeyi perçinleyen yeni bir kumanda sayılabilir."²²¹

Ulus Gazetesi'nde Falih Rıfkı Atay'ın yorumu ise şuydu:

"Büyük Reis, Cumhuriyet'in Onbeşinci yıldönümünde Türk Ordusu'na sevgi ve itimat hitabını bir daha tekrar etti. Bu hitabın içinde Başbuğ'un bir ve değişmez emri vardır: Kurtuluş nizamını, iç ve dış, her türlü tehlikeler karşısında korumak!

Başbuğ'un tek ve değişmez emrine, kara, deniz ve hava kahramanlarının tek ve değişmez bir cevabı vardır: Evet Sancak ve silahın yemini bu! Türk kalbi şeref hissi ile çarptıkça sözün ve emrin yerine gelecektir..."²²²

Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine, Cumhuriyet Bayramının bu yıl pek sönük geçtiğini Londra'ya şöyle anlattı:

"29 Ekim Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun Onbeşinci yıldönümü olmasına ve normal zamanda bunun adeta tantanalı şenliklerle kutlanmasına rağmen Cumhurbaşkanı'nın ciddi hastalığı yüzünden Ankara'daki resmî kutlama bu yıl hemen hemen adet yerini bulsun kabilinden yapıldı.

Kemal Atatürk'ün yokluğunda, mutad resmî kabulü B.M.M. Başkanı Abdülhalik Renda yerine getirdi. Kendisi aynı zamanda öğleden sonra askerî geçit resmini selâmladı. Resmî geçitten önce Başbakan, Cumhurbaşkanı'nın silâhlı kuvvetlere bir mesajını okudu. Bu mesajında Atatürk, silâhlı kuvvetlerin geçmişteki hizmetlerinden dolayı kendisinin ve memleketin teşekkürlerini ve gelecek hakkındaki güvenini belirtti. Geçit resmî pek dar ölçüdeydi ve iki saatten kısa sürdü...

²²¹ Yunus Nadi, "Büyük Şef'e sonsuz hürmet ve tanzim", *Cumhuriyet*, 31.10.1938; *Ayın Tarihi*, No. 59, s. 55-57.

²²² Falih R. Atay, "Orduya mesaj", *Ulus*, 30.10.1938; *Ayın Tarihi*, No. 59, s. 55.

Geçen yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi tarafından, gece bir resmî kabul yapıldı, bu defa yapılmadı.”²²³

İngiliz Büyükelçisi, Londra'ya gönderdiği bir diğer raporunda da, Şükrü Kaya'nın 28 Ekim 1938 günü yaptığı konuşmayı yorumladı. Konuşmada, eski saltanat rejiminin sert bir dille yerildiği, Cumhuriyet rejiminden övgüyle söz edildiği kısaca anlatıldıktan sonra Büyükelçi şunları yazdı:

“Şükrü Kaya, halk egemenliğinin ve Büyük Millet Meclisi'nin rolünü önemle belirtirken, Türkiye'de bugün hüküm süren devlet rejiminin, Atatürk'ün ölümüyle sona ermeyeceğine dair ulusu temin etmek amacı gütmektedir. Cumhurbaşkanı ölebilir, ama halk iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi ölmeyecektir. Atatürk devrimi ve Cumhuriyet rejimi, halk temsilcilerinin önderliğinde sarsılmadan sürüp gidecektir.”²²⁴

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda, Türkiye'de Atatürk'ten sonra da Cumhuriyet rejiminin yaşayacağına, bu rejimin yaşayabilmek için gereği kadar köklü ve sağlam olduğuna esasen inanılıyordu. Saltanatçıların ise, Fransa'nın Nis şehrinde yaşayan küçük bir gruptan ibaret olduğu biliniyordu. Büyükelçi'nin raporunu okuduktan sonra, İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Mr. J. R. Colville şunları not etti:

“Atatürk'ün ölmesi ihtimalinin kesinleştiği bir sırada eski rejime karşı bu sert saldırı şunu gösteriyor gibidir: Hükümet Türkiye'de bazı gerici ve karşı-ihtilâl tesirlerinin bulunduğunu bilmektedir; ama (saltanatçıların yaşadıkları) Nis dışında hiç kimse Saltanatın geri getirilmesi ihtimalini ciddi olarak düşünemez.”²²⁵

Atatürk'ün Halefi Sorunu

Atatürk'ün hastalığıyla birlikte önemli bir sorun ortaya çıktı: Aziz Hasta kurtulamazsa yerine kim geçecekti? O zamana kadar böyle bir sorun yoktu. Atatürk, her dört yılda bir yeniden Cumhurbaşkanı seçiliyordu. Sağ kaldıkça da, kuşkusuz, devletin başında kalacaktı. Cumhuriyet O'nun eseri idi. Kendi eserinin tabii başıydı, bekçisiydi Atatürk. Başka

²²³ F.O. 371/21926/E. 6621: Lorraine'den Foreign Office'e. Yazı. Ankara, 4.11.1938, No. 552.

²²⁴ F.O. 371/21926/E. 6622: Lorraine'den Foreign Office'e. Yazı. Ankara, 4.11.1938, No. 553.

²²⁵ *Ibid.*: Mr. Colville'in 11.11.1938 günlü yorumu. Fotokopi: *Sonyel*, belge No. 27.

türlüsü düşünülemezdi bile. Ama hastalık, düşündürmeye başladı. Atatürk'ün halefi kim olacaktı? Türkiye'nin İkinci Cumhurbaşkanı olarak kim bulunacak, kim seçilecekti?

Gerçekten önemli bir sorundu bu. Atatürk'ten sonra da Cumhuriyet rejiminin, Kemalist devrimlerin yaşatılması, güçlendirilmesi davası, halef sorunuyla doğrudan doğruya ilgiliydi. Yaklaşmakta olan kara günün kazasız-belasız atlatılabilmesi bir bakıma halefin seçilmesine bağlıydı. Saltanatın diriltilmesi ihtimali olmasa bile, Cumhuriyetçilerin kendi aralarında bir karışıklık çıkıp çıkmayacağı halefin seçilmesinden belli olacaktı. Kısacası, Atatürk'ün ölümüyle genç Türkiye Cumhuriyeti hayatı bir sınav geçirecekti. Bu sınavdan başarıyla çıkıp çıkmayacağı halefin seçiminden anlaşılacaktı. Atatürk'ün halefi sorunu Türkiye bakımından olduğu gibi, yabancı devletler bakımından da önem taşıyordu. Atatürk'ten sonra Türkiye dış politikasını halefi çizecekti. Avrupa'nın hızla İkinci Dünya Savaşı'na doğru gittiği o günlerde, Türkiye Cumhurbaşkanlığı büsbütün önem taşıyordu. Konuyu, yabancı ülkeler yakından izliyorlardı.

Atatürk'ün halefi konusu konuşulmaya başlayınca dört devlet adamının adı ortaya atıldı: İsmet İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak, Fethi Okyar ve Celâl Bayar. O günlerde İnönü Başbakan değildi. Çakmak, Genelkurmay Başkanı; Okyar, Londra Büyükelçisi; Bayar ise, Eylül 1937'den beri Başbakan bulunuyorlardı.

Bu dört kişinin içinde, en önce İsmet İnönü'nün adı ortaya çıktı. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine, Atatürk'ün hastalık haberrinden epeyce önce ve İsmet İnönü'nün Başbakanlık'tan ayrıldığı günlerde İnönü'nün ileride Türkiye Cumhurbaşkanlığı'na gelebileceğini Londra'ya bildirdi. İnönü'nün Başbakanlık'tan istifası, geniş diplomatik yankılar yaratmıştı. Yunanistan, Sovyetler Birliği ve bir dereceye kadar da İngiltere, bu haber üzerine telaşa kapılmışlardı. Başbakan'ın değişmesiyle birlikte Türkiye'nin dış politikasında da değişiklikler olabileceğinden kaygı duyulmaktaydı. Bu konuda epeyce yoğun diplomatik yazışmalar oluyor, telgraf-lar gidip geliyordu. Bu hava içinde, 26 Ekim 1937 günü İngiltere Büyükelçisi Londra'yı yeniden aydınlattı. Büyükelçi'nin yazdığına göre, İnönü'nün değişmesiyle Türk dış politikası değişmeyecekti. Atatürk'le İnönü arasında bir anlaşmazlık da yoktu. Başbakanı değiştirmekle Atatürk İnönü'nün biraz dinlenmesini, dinlenmiş ve güç toplamış olarak yeniden başa geçmesini tasarlamıştı. Atatürk ölünce İnönü, muhtemelen Cumhurbaşkanlığı'na gelecekti. Şimdi bir nevi yedek kuvvet olarak duruyordu. Ye-

dekta hazır bekleyen tecrübeli bir devlet adamının Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi, Başbakanlık'tan Cumhurbaşkanlığı'na getirilmesinden daha kolay olacaktı²²⁶. İngiliz Büyükelçisi, 31 Ekim 1937'de bu görüşünü yeniden Londra'ya bildirdi. Dışişleri Bakanı Eden'e gönderdiği özel ve gizli bir yazıda, İnönü'nün istifası konusunda ortalıkta hâlâ birçok söylenti dolaştığını anlattıktan sonra, "İsmet İnönü'ye harcanmış bir kuvvet olarak bakmıyorum ve yeniden Başbakan olarak veya Cumhurbaşkanı olarak başa geçmezse, şaşarım" dedi²²⁷.

Bazı kimselerin, Başbakanlık'tan ayrılmış olan İnönü'nün artık sahnedan çekilmiş, harcanmış bir kimse olarak görme eğiliminde oldukları bir zamanda, İngiliz Büyükelçisi'nin tam tersine, İnönü'nün bir yedek kuvvet olarak hazırda bekletilmekte olduğunu söylemesi ilginçti. Büyükelçi, hiçbir zaman İnönü'ye harcanmış bir kimse gözüyle bakmamıştı. Başbakanlık'tan ayrıldıktan sonra da onunla sıkı ilişkilerini sürdürmüştü. Sanki yine Başbakanmış gibi onu İngiliz Büyükelçiliği'nde verilen kabullere çağırmış, İnönü de çağrıları her defasında kabul etmişti. Atatürk'ün hastalığından henüz haber yoktu. Ama, İngiliz Büyükelçisi, Atatürk'ün, yerine geçirmek üzere şimdiden İnönü'yü hazırladığını sezmiş gibiydi.

30 Aralık 1937 günü İngiliz Büyükelçisi Loraine, yeniden Atatürk'ün halefi konusundaki görüşlerini Londra'ya bildirdi. Atatürk'ün hasta olduğu haberini İngilizlere duyuran Fransızlar, karamsar görünüyordular. Atatürk'ten sonra "Türk Devlet gemisinin birdenbire motörsüz ve dümen-siz kalacağını" söylüyorlar, Türkiye'de büyük karışıklıklar çıkabileceğini ima ediyorlar ve bu günlere Fransa'nın şimdiden hazırlıklı olması gerektiğini söylüyorlardı. İngiliz Büyükelçisi bu karamsar görüşe katılmıyordu. Atatürk'ün hastalığını doğrulayacak herhangi bir belirti henüz görünmüyordu. Ama, Atatürk bir gün ölürse, yerine geçebilecek en kuvvetli kişi iki vardı: İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak. Bu önemli konuda Türk yöneticileri kolaylıkla bir anlaşmaya varabileceklerdi. Bu sayede, Atatürk'ün ölümü halinde ortaya çıkabilecek karışıklık çabucak atlatılabilecekti²²⁸. Sir Percy Loraine'in görüşü buydu. İlk defa, Atatürk'ün hastalığı ve yerine geçecek kimse konuşulmaya başlanmıştı. Yine ilk defa, muhtemel halef olarak, İnönü ile birlikte Mareşal Fevzi Çakmak'ın da adı ortaya çıkıyordu.

²²⁶ F.O. 371/20864/E. 6453: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. Ankara, 26.10.1937, No. 22.

²²⁷ F.O. 371/20864/E. 6770: Loraine'den Eden'e. Özel ve gizli yazı. Ankara, 31.10.1937.

²²⁸ F.O. 371/21925/E. 70: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. Ankara, 30.12.1937, No. 192.

Atatürk'ün hastalığı Şubat 1938'den sonra ısrarla söylenmeye başlandı. Henüz resmî bir açıklama yapılmamıştı. Türk basını bir şey yazmıyordu. Dış basına da haber sızmamıştı. Ama, konu, diplomatlar arasında konuşuluyordu. Mart 1938'de Ankara'daki İngiliz ve Fransız Büyükelçileri arasında bu konuda uzunca bir konuşma oldu. Tabii hastalık söylentisiyle birlikte, Atatürk'ün halefi konusu da konuşuldu. Fransız Büyükelçisi M. Ponsot, Atatürk'ün hasta olduğunu ısrarla ileri sürdü. Ayrıca duyduğu bir haberi söyledi: Atatürk güya 1939'da yeniden Cumhurbaşkanlığı'na adaylığını koymayacakmış ve yerini İsmet İnönü'ye bırakacakmış. Kendisi arka planda yol gösterici bir önder olarak kalacakmış. İngiliz Büyükelçisi bu görüşü paylaşmadı. Onun kanaatine, Atatürk isterse 1939'da da seçilecekti. Hâlâ bütün melekeleri yerinde, sağlığı iyi olan Atatürk için arka plana çekilmek kolay bir şey olamazdı. Ayrıca İnönü de Atatürk'ün sağlığında Cumhurbaşkanlığı'nı kabul edemezdi. Bunları Londra'ya anlatırken Büyükelçi, Atatürk'ün ölümü halinde Cumhurbaşkanlığı'na getirilmek üzere İnönü'nün "yedek kuvvet" olarak hazır bekletildiği görüşünü tekrarladı. "Atatürk'ün halefi olarak Cumhurbaşkanlığı'na getirilmek üzere İnönü'nün yedekte tutulduğunu, 26 Ekim 1937'de bildirmiştim, hatırlarsınız" dedi²²⁹.

Hastalık ve halef konuları bir arada düşünülüyor ve henüz gizli gizli konuşuluyordu. 30 Mart 1938'de, Atatürk'ün "şiddetli gripten" rahatsız olduğu resmen açıklanınca, hastalık konusu artık basına da, daha doğrusu dış basına da yansdı. 1 Nisan'da Avrupa gazeteleri Atatürk'ün rahatsız olduğunu yazdılar. 4 Nisan'da Prens Bahaeddin Sami, Atatürk'ten sonra Türkiye'nin başına bir Halife-Sultan getirilmesi için İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazıyla başvurdu. Prens hayaline göre, Atatürk ölünce Saltanat yeniden kurulacaktı. Ama, Türkiye tahtına Almanya taraftarı Abdülmecid'in değil, İngiltere'den yana olacak bir başka Prens getirilmeliydi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı saltanatçıyı ciddiye almadı. Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin Atatürk'ten sonra da yaşayacak kadar güçlü ve köklü olduğu biliniyordu.

Nisan-Mayıs aylarında dış basında hastalık haberleri çıktı. Bunlarda henüz Atatürk'ün halefinden söz edilmiyordu. İlk defa 17 Nisan 1938 günü *Paris-Soir* Gazetesi, Atatürk'ün ağır hastalığı yüzünden artık devlet işlerine bakamayacak durumda olduğu ve yerini Başbakan Celâl Bayar'a bırakmayı düşündüğü yolunda bir haber yayınladı. Berut'tan verilen, Pa-

²²⁹ F.O. 371/21925/E. 1851: Loraine'den Oliphant'a yazı. Ankara, 24.3.1938.

ris'te yayınlanan bu haber, Türk makamlarını fena halde sinirlendirdi. Atatürk'ün rahatsız olduğu ileri sürülmekle yetinilmiyor, üstelik, Cumhurbaşkanlığı'ndan çekilmek zorunda kalacak kadar ağır hasta olduğu ileri sürülüyordu. İlk defa, muhtemel halef olarak Celâl Bayar'ın adı ortaya atılıyordu. Dışişleri Bakanlığı, bu haberi, Hatay seçimleri dolayısıyla Fransızların yaptıkları "adî ve menfur bir propaganda" saydı; bunu çabucak yalanlattı.

1938 yılı Mayıs ortalarından Temmuz sonlarına kadar Atatürk nispeten iyileşmiş görünüyordu. Hastalıkla ilgili haberlerin arkası kesilir gibi olmuştur. Buna paralel olarak Atatürk'ün halefi konusu da konuşulmaz oldu. Ağustos başlarına doğru hastalığın yeniden nüksettiği söylentileri çıkınca, halef konusu yine konuşulmaya başlandı. Ankara'daki diplomatik çevrelerde Fethi Okyar'ın Cumhurbaşkanı Yardımcılığı'na atanacağı söylentisi çıktı²³⁰. Anlaşılan Ankara'daki diplomatlar Atatürk'ün artık devlet işleriyle gereği gibi uğraşamayacağını tahmin ediyorlardı. Hastalık günlerinde Cumhurbaşkanlığı işlerini yürütecek bir Cumhurbaşkanı Yardımcısı seçileceği söylentisi böyle bir tahminin sonucuydu. Henüz açıkça söylenmemekle birlikte Atatürk ölünce "Yardımcısının" Cumhurbaşkanlığı'na geleceği düşünülüyor olmalıydı. Türkiye'de bir "Cumhurbaşkanı Yardımcılığı" yoktu. Ankara'daki yabancı diplomatlar bunu konuşmaya başlarken, Amerikan sistemini hatırlıyor gibiydiler. Nasıl Amerika'da görev süresi sona ermeden önce ölen bir başkanın yerini hemen yardımcısı alırsa, Atatürk'ün zamansız ölümü halinde de yerine "Yardımcısı" Fethi Okyar'ın geleceği söylenmek isteniyordu. Başka bir deyimle, Ankara'daki diplomatlar arasında, Fethi Okyar'ın kademeli bir biçimde Atatürk'ün halefi olacağı söylentisi dolaşıyordu. İngiliz Büyükelçisi bu söylentiyi Londra'ya bildirmekle yetindi. Ama kendisi bu görüşe katıldığını söylemedi. Sir P. Loraine, Atatürk'ten sonra Türkiye Cumhurbaşkanlığı'na İsmet İnönü'nün geleceği görüşündeydi.

Yine 1938 Ağustos başlarında, Atatürk'ün halefi konusunda bir karar vermek üzere Türk Hükümeti'nin toplantılar yaptığı söylentileri çıktı. Ankara'daki yabancı diplomatların kafalarını Atatürk'ten sonra Türkiye'de karışıklık çıkıp çıkmayacağı sorusu durmadan kurcalıyordu. Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, bu konuda İngiliz Büyükelçisi'ne bilgi ve teminat vermek gereğini duymuştu. Büyükelçi 4 Ağustos'ta Londra'ya gönderdiği iki telgrafla Aras'la yaptığı görüşmeleri anlattı. Atatürk'ün has-

²³⁰ F.O. 371/21925/E. 4596: Loraine'den Butler'e. Gizli yazı. İstanbul, 30.7.1938.

talık günlerinde Türk yöneticileri arasında tam bir ahenk bulunduğunu bildirdi. "Cumhurbaşkanlığı makamı için Atatürk'ün yerini alacak bir halef göstermek... üzere Kabine'nin ivedi ile Ankara'da toplanmakta olduğu haberleri asılsızdır" dedi ve arkasından şunları yazdı: "Bir talihsizlik eseri olarak Atatürk ölse bile, memlekette karışıklık çıkmayacağına ve rejimin eskisi gibi normal devam edeceğine dair Dr. Aras beni temin etti. Atatürk, Cumhurbaşkanlığı için kendi halefini kendi gösterirse, Türkiye'nin bütün yöneticileri bunu oybirliğiyle kabul edeceklerdir; halef göstermezse, O'nun yerini kimin alacağı konusunda yöneticiler kendi aralarında anlaşmaya varmış bulunuyorlar. İsmet İnönü'nün seçileceğini tahmin ediyorum. Aras bunu açıkça söylemedi, bende sormadım. Herhalde, Cumhurbaşkanlığı'na gösterilecek aday konusunda, Türk liderleri arasında oybirliği vardır."²³¹

1938 Ekim ayı başlarında muhtemel halef olarak Fethi Okyar'ın adı yine söylenmeye başlandı. Londra Büyükelçisi olan Okyar'ın, Atatürk'ün hastalığının ilerlediği günlerde Türkiye'ye gelmiş ve Londra'ya dönüşünü ertelemekte olması, söylentileri güçlendirdi. Bazı kimseler Atatürk'ün kendisine halef olarak Okyar'ı gösterdiği, bu yüzden Okyar'ın Londra'ya dönmediği söylentisini yaydılar. İngiliz Büyükelçisi, Atatürk'ün kendisine halef olarak Fethi Okyar'ı gösterdiği yolundaki söylentileri kuşku ve biraz da kaygıyla karşıladı. 10 Ekim 1938 günü İstanbul'dan Londra'ya gönderdiği "çok gizli" bir şifre telgrafında, Okyar'ın Londra'ya dönüşünü iki kez ertelediğini söyledikten sonra şunları yazdı:

"(Okyar'ın bu davranışı) onun, Atatürk'le olan güçlü şahsî dostluğundan ileri gelmiş olabilir. Ama, Atatürk'ün Fethi'yi (Okyar'ı) kendisine halef olarak Cumhurbaşkanı adayı gösterdiği söylentisi de var. Bu söylentiye kontrol etmek çok güç. Doğruysa, Atatürk ölünce rejimin bir sınava tabi tutulmasından korkarım. Atatürk'ün vasiyetine kimse karşı gelmek istemeyecektir. Fethi'nin (Okyar'ın) gerek memlekette, gerek Büyük Millet Meclisi'nde kendisini destekleyecek kadar popüler olduğundan çok kuşkulu-yum. Sağlık durumu yeteri kadar elverişli değil. Onun Cumhurbaşkanlığına yükseltilmesi, Türk liderleri arasında, Atatürk'ün güçlü karakterinin tamamen kontrol altında tuttuğu şahsî kıskançlıkların patlak vermesine yol açabilir.

Benim kanaatimce, Atatürk'ün halefi olarak her tarafta memnuniyetle karşılanacak olan, millet önünde muazzam popülaritesi bulunan ve çabu-

²³¹ F.O. 371/21925/E. 4614: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. 4.8.1938, No. 48, 49.

cak otoritesini kurabilecek kimse İsmet İnönü'dür. Mareşal (Çakmak) yeteri kadar güçlü karakter sahibidir, ama bu görevi isteyeceğini sanmam" dedi²³².

Demek oluyor ki, Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi, Fethi Okyar'ın Cumhurbaşkanlığı'na aday gösterilmesi halinde Türkiye'de karışıklıklar çıkabileceğinden kaygı duyuyordu. Atatürk böyle vasiyet ederse, Okyar Cumhurbaşkanı olabilirdi. Ama, memlekette karışıklıklar da başgösterir. Cumhuriyet rejimi sarsıntı geçirebilirdi. Bu nedenle Büyükelçi, en uygun halefin İsmet İnönü olacağı görüşünü koruyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı da, Fethi Okyar'ın ileride Cumhurbaşkanı seçilmesi ihtimalini hiç akla getirmemişti. Büyükelçi'nin telgrafı Londra'ya gelince, bir Dışişleri görevlisi, "Atatürk'ün Fethi Okyar'ı kendisine halef yapmak isteyeceğini hiç düşünmemiştim" dedi. Bir ikinci Dışişleri görevlisi, 17 Ekim günü, "Söylenti şimdi İngiliz basınına da yansımış bulunuyor. Bunun gerçek olup olmadığını söylemek güç" diye not düştü²³³.

Öte yandan *The Daily Telegraph* Gazetesi, 10 Ekim 1938 günü, Atatürk'ten sonra Türkiye Cumhurbaşkanlığı için en güçlü adayın Mareşal Fevzi Çakmak olduğunu yazdı. Mareşal'in, Atatürk ve İnönü ile birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin üç temel direğinden biri olduğunu belirtti. Onu İngiliz okuyucularına tanıttı. Gazete ayrıca Mareşal Fevzi Çakmak'ın Atatürk'çe izlenmekte olan Türk İngiliz dostluk politikasına bağlı olduğunu da söyledi. Bazı İngilizler, İngiltere'yle dostluk politikasını sürdüreceği düşüncesiyle Mareşal'in Cumhurbaşkanlığı'nı arzu ediyorlar gibiydi.

Atatürk'ün Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün ölümünden otuzbeş yıl sonra yayınladığı hatıralarında, bu konuya ilişkin önemli bir fikir veya iddia ortaya attı. Yazdığına göre, Atatürk'ün kendisi de, Cumhurbaşkanlığı'na Mareşal Fevzi Çakmak'ın gelmesini arzu etmiş. Ama zamanın Başbakanı Celâl Bayar, Atatürk'ün bu arzusunu dikkate almamıştır. Soyak, Atatürk'ün Dolmabahçe'de vasiyetnamesini kaleme aldıktan sonra 15-20 dakika kadar kendisiyle konuştuğunu ve sonra sözü Devlet Başkanlığı'na getirerek şunları söylediğini yazmaktadır:

"Elbette bunda söz ve intihap hakkı sadece milletin ve onun mümesili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir; yalnız ben (Atatürk) bu me-

²³² F.O. 371/21925/E. 6034: Loraine'den Foreign Office'e. Şifre tel. İstanbul, 10.10, 1938, No. 18 Saving. Çok gizli.

²³³ *Ibid.* Foreign Office görevlilerinden Mr. Bowker ile Mr. Baxter'in 17.10.1938 günlü notları.

seledeki mütaleamı ifade edeceğim. Evvela akla İsmet Paşa gelir; evet! O, memlekete pek büyük hizmetler ifa etmiştir. Fakat nedense umurun sempatisini kazanamadığı görülüyor; bu yüzden durumu pek de cazip olmasa gerek... Bir de Mareşal Fevzi Çakmak var. O, hem memlekete büyük hizmetler etmiş, hem de herkesle iyi geçinmiş, selâhiyet sahiplerinin mütalealarına daima kıymet vermiştir; kimse ile münazaa halinde değildir. Bu itibarla bence, Devlet Başkanlığı için en münâsip arkadaş odur. Filhakika kendisi ordu işleriyle uğraşmaktan çok hazzeder, belki ordudan ayrılmak istemez... Ama Cumhurreisliğinde, aynı zamanda Başkomutanlık mevkiinde de olacağı için bu meşguliyetine devam imkânı daima mevcut demektir; binaenaleyh, kanunî bir yol bulup kendisi namzet gösterilir ve seçilirse çok iyi olur zannederim..."²³⁴

Soyak, Atatürk'ün ağzından bunları yazdıktan sonra devam ediyor:

"Bu mevzu üzerinde (Atatürk'le) biraz daha konuştuk; sözlerinden anladık ki, İsmet Paşa'nın tenkide tahammülsüzlüğünü, hoşgörülük hassasının yetersizliğini.. her işte yalnız kendi arzu ve fikirlerini yürütmeye çalışmasını beğenmemekte... memleketi, o zamanlar Avrupa'da mevcut bazı şef idarelerine doğru götürüleceğinden edişe etmektedir..."

Atatürk'ün Devlet Reisliği ... hakkındaki mütalealarını hemen o günlerde Dolmabahçe Sarayı'ndaki Başyâverlik odasında, Başyâver rahmetli Celâl Önder ve Gaziantep mebusu Ali Kılıç hazır olduğu halde, Başvekil Celâl Bayar'a bildirdim....

Bayar, bana:

"Hasan Rıza! Benim sana itimadım vardır; fakat sen de takdir edersin ki, Devlet Reisliği meselesi çok mühimdir ve bu hususta tedbir almak için İsmet İnönü ve diğer arkadaşlarla mutabık olmamız lazımdır; bunun için de bizzat kendisinin aynı şeyi bize de tekrar etmesi icap eder; her halde umarım ki görüştüğümüz zaman meseleyi bana da açacaktır," cevabını verdi. Bundan sonra, Bayar, Atatürk'le birçok defa görüştü ve her yanından çıkışında bana: "Söylediğim şeyden bu kere de bahsetmediğini" garip bir eda ile tekrarladı durdu.

Halbuki Atatürk; esas vazifesi Hükümetle, Devlet Reisi arasında irtibat sağlamak olan Umumî Kâtibine ifade eylediği her mütaleanın asıl alâkalılara behemehal intikal edeceğini bilirdi, bu sebeple tekrarına lüzum görmeyeceği aşikârdı.

²³⁴ H.R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, 1973, Cilt II, s. 758.

Aslında, bizzat Bayar'ın meseleyi kendisine, hem de sıhhatinin mutlaka düzeleceğine emin olduğu cihetle bu tarzda konuşmasından çok müteessir olduğunu arzetmek suretiyle açması gerekirdi; böylece benim ifademi kontrol etmiş olurdu...Maateessüf, ricalarıma rağmen bunu yapmadı ve ben... ağır bir töhmet altında kaldım..."²³⁵

Soyak'ın bu söylediklerini kontrol etmek artık imkânsızdır. Atatürk'ün kendisine halef olarak Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cumhurbaşkanı seçilmesini arzuladığını doğrulamak ya da yalanlamak da bugün imkânsız gibidir. İngiliz diplomatik belgelerinde ve dış basında Atatürk'ün halefi konusunda çeşitli yazılar arasında bunu doğrulayacak bir satıra rastlayamadık. Mareşal'in adı, muhtemel halefler arasında zaman zaman geçmektedir. Ama, Atatürk'ün Mareşali tercihi konusunda bir haber veya söylenti göremedik. Kaldı ki, İngiliz Büyükelçiliği'nin ya da yabancı gazetecilerin kullandığı, ikinci, üçüncü kaynaktan duyacakları böyle bir haber, Genel Sekreter Soyak'ın anlattıklarını doğrulamaya ya da yalanlamaya yetmez. Herhalde bu önemli nokta, yazılı belgelerle aydınlatılması çok güç ve belki de imkânsız gibidir. Belki yakın tarihimizin dikkate değer soru işaretlerinden biri olarak kalacaktır.

Atatürk'ün ilk komaya girdiği günlerde, Türkiye'nin gelecek Devlet Başkanı konusundaki tahminler yayınlar biraz daha sıklaştı. Dış basında daha sık haberler, yazılar görüldü. 17 Ekim 1938 günlü *L'Epoque* Gazetesi'nde, Yves Laroche imzasıyla bir yazı çıktı. "Atatürk'ün arkadaşı Bay Fethi (Okyar) yarın Türkiye'nin lideri olacak mı?" başlığını taşıyan yazıda şunlar söyleniyordu:

"Cumhurbaşkanı olarak Atatürk'ün yerini alacak kimse, muhtemelen, O'nun eski silah arkadaşı ve dostu Bay Fethi (Okyar) dır. Fransa Bay Fethi'yi Paris Büyükelçisi olarak tanıdı. İngiltere kendisini aynı rolde Londra'da tanıdı. Bay Fethi aynı zamanda bir aralık Başbakanlık yaptı. (Gazi'nin arzusuyla bir muhalefet partisi kurdu). Ama Fethi ile Kemal arasındaki ilişkiler bir saniye bile değişmedi.

Sözde muhalif, sadık Büyükelçi Bay Fethi, Atatürk tarafından gösterilince, yarın Türkiye'nin âmiri olacak mıdır? Olacağı sanılmaktadır. Ancak görev ağırdır, bir millet yaratıcısının yerini almanın kolay bir iş olmadığını tarih göstermektedir."²³⁶

²³⁵ *Ibid.*, s. 758-761.

²³⁶ Yves Laroche, "Bay Fethi compagnon d'Atatürk sera-t-il demain le maître de la Turquie?", *L'Epoque*, 17.10.1938.

18 Ekim 1938 günü, *Le Jour-Echo de Paris* Gazetesi bu konuda şunları yazdı:

“Ve Atatürk ölürse?

Dün bütün Hükümetler şu soruyu sordular: O’nun yerine kim geçecek?

Çözülmesi kolay bir sorun değil bu. Çünkü Atatürk yerine geçecek ikinci adamı göstermemiştir.

Anayasa, Büyük Millet Meclisi’nce seçileceğini öngörmektedir. Ama ülkeyi biraz tanıyan, Meclis toplandığı zaman kararın önceden zaten verilmiş olacağını bilir.

Olaydan hemen önce veya biraz daha erkence yapılacak gizli toplantılarda, yüksek seviyeli onbeş-yirmi kişi, bir kişi üzerinde uyuşacaklar ve Meclisi bu karara uyduracaklardır.

Aday sayısı fazla olmayacaktır. İki yıl önce olsaydı, Türk ve Dünya kamuoyu, o zaman Başbakan olan General İsmet Paşa’ya onda dokuz şans tanırdı. Aslında emekli generaldır, ama derin bir diplomattır. Gerekli prestije yalnız o sahipti, ancak hastalık kendisini zayıf düşürdü...

Başbakan Celâl Bayar’ın da birkaç kez adı geçti. Ama “sivil” olması onun aleyhinde bir puandır...Gerçekten, iktidar yarışında kendisinin pek az şansı vardır.

Gerek yalnız Türkiye bakımından, gerek Avrupa açısından en tam aday Londra Büyükelçisi Ekselâns Fethi Bey’dir.

O da eski bir askerdir, bağımsızlık için Atatürk’ün savaş arkadaşıdır; nâzik, derin, maharetlidir; Avrupa’daki ekonomik akımlardan haberdardır... Ankara’da iktidar sorumluluğunu yüklenecek ondan daha iyi durumda kimse bulunmadığı düşünülmektedir.

Ama henüz o safhaya gelmiş değiliz... Mukadder akıbet anında, bir tek kişi üzerinde çabucak uyuşma ve oybirliği olmasını dilemek gerek. Çünkü, Büyük Meclis’te iki baş ve iki parti çarpışırsa, bu, Türkiye için onbeş yıllık eşsiz çabanın yıkımı demek olur.

Aynı zamanda bu, Türkiye’nin Büyük Devlet mevkiinin ve Yakın-Doğu ve hatta Güney-Doğu Avrupa politikasındaki merkezî rolünün muhakak ki kaybı olur.”²³⁷

²³⁷ René Clermont, “Kemal Atatürk, Successeur des Sultans est très gravement malade. Déjà, à Ankara, on songe à sa succession et le nom de Fethi bey est sur bien des lèvres”. *Le Jour-Echo de Paris*, 18.10.1938.

İki Fransız gazetesi, daha doğrusu iki Fransız yazarı, Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanlığı'na en kuvvetli aday olarak Fethi Okyar'ı görüyorlardı. Bu gazetelerde Mareşal Fevzi Çakmak'ın adı geçmiyordu. Öteki adaylara ise fazla şans tanınmıyordu. Fransız yazarlarının Okyar'ı tercih eder gibi görünmeleri, belki, kendisini Paris'te şahsen tanımış olmalarından ileri gelmekteydi. Eski Osmanlı borçlarının altınla ödenmesi konusunda Okyar'ın tutumu, acaba, Fransızları etkilemiş olabilir mi diye bir soru da akla gelmektedir. Ama, Fransızların Okyar'ı tercih ettiklerini çok genelleştirmek gerektiği de anlaşılmaktadır. Birçok Fransız gazetesi bu konuda yorum yapmıyordu. İsmet İnönü'ye daha çok şans tanıyan Fransız gazeteleri de vardı.

Yine 18 Ekim günü, *L'Oeuvre* adlı bir başka Fransız gazetesi, "Atatürk'ün Muhtemel halefi" başlıklı kısa bir yazı yayınladı. Yazıda, Atatürk'ün hastalığının pek büyük kaygı yarattığı belirtildikten sonra, O'nun muhtemel halefi konusunda şunlar yazıldı: "Almanya taraftarlığıyla tanınan Başbakan Celâl Bayar ile İngiliz taraftarı olarak bilinen Londra Büyükelçisi Fethi Okyar arasındaki mücadele çetin olacaktır. Bu nâzik seçim konusunda Türk Milletinin ise kesinlikle İnönü'den yana olduğu sanılmaktadır. İnönü, öteki ikisinden daha az aktif bir Cumhurbaşkanı olacaktır"²³⁸.

21 Ekim günü birçok Avrupa gazetesinde Atatürk'ün halefi sorunuyla ilgili haberler vardı. Gazeteler, bu önemli konuyu görüşmek üzere Türk Hükümeti'nin toplantılar yapmakta olduğunu bildirdiler. Cumhurbaşkanı'nın hastalık, ölüm veya istifa hallerinde Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın Cumhurbaşkanı Vekili olduğunu belirttiler. Türk Anayasası gereğince, bu Vekâlet etme görevi şimdi T.B.M.M. Başkanı Abdülhalik Renda'ya düşüyordu. Gazeteler, Türk Hükümeti'nin Dolmabahçe'de toplandığını, Abdülhalik Renda'nın da Ankara'dan İstanbul'a geldiğini haber verdiler. Ama, muhtemel Cumhurbaşkanı adayı veya adayları konusunda gazeteler herhangi bir kimsenin adını vermediler. Bu konuda yorum yapmadılar²³⁹.

Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi, bu günlerde de yine, Atatürk'ün yerine İsmet İnönü'nün seçileceği görüşündeydi. 19 Ekim'de Londra'ya çektiği bir gizli telgrafında, Atatürk'ün ölümü halinde yeni Cumhurbaşkanı'nı seçmek üzere, B.M.M.'nin 24 saat içinde toplanabilmesi için Türk

²³⁸ G.T., "La succession éventuelle du Président Atatürk", *L'Oeuvre*, 18.10.1938.

²³⁹ Örneğin, *Le Jour-Echo de Paris*, *Le Journal des Débats*, *L'Ère Nouvelle*, *L'Ordre*, *L'Époque*, *Le Temps*, *L'Homme Libre*, *Le Populaire*, *La Liberté*, *L'Information* Gazeteleri, 21.10.1938.

Hükümeti'nin tedbir almakta olduğunu bildirdi ve sonra: "Cumhurbaşkanlığı için iki aday vardır, bunlardan biri İsmet İnönü'dür ve onun seçileceğini sanırım" dedi. Büyükelçi ayrıca, mebus olmadıkları için, Mareşal Çakmak ile Fethi Okyar'ın Anayasa uyarınca aday gösterilemeyeceklerini söyledi²⁴⁰. İkinci adayın kim olabileceğini açıklamadı. Muhtemelen Celâl Bayar'ı kastediyordu.

Büyükelçi'nin bu telgrafını okuduktan sonra, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda bir görevli: "General İsmet İnönü'den başka ikinci adayın kim olacağını bilmiyoruz. Ama, Fethi Okyar ile Mareşal adaylık dışında tutulduklarına göre, İsmet'in seçileceğinden şüphe edilemez" dedi. Mr. Bowker adlı bir görevli ise şu notları düşü: "

"Mareşal veya Fethi Okyar Cumhurbaşkanı seçilmek istenirlerse, onları mebus yapmak güç olmaz sanırım. Bu makama General İnönü'nün seçileceği muhakkak görünüyor. Gösterilecek adayın oybirliğiyle seçilmesi için herhalde tedbir alınır. Böyle bir sırada, birbirine hasım hiziplerin ortaya çıkması doğru olmasa gerek. Türkiye Cumhurbaşkanı dört yıllık süre için seçilir. Atatürk, her sürenin sonunda yeniden seçiliyordu; halefi belki aynı usulle seçilmeyebilir. Ama, Cumhurbaşkanı'nın sık sık değişmesi, Türkiye'nin bugünkü anayasa gelişimi açısından uygun olmaz."²⁴¹

Demek oluyor ki, 1938 yılı Ekim sonlarına doğru, Atatürk'ün halefi konusunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı hemen hemen kesin bir görüşe varmıştı. Aylardan beri bu konuda çeşitli haberler, söylentiler gelmiş ve sonunda fikirler kristalleşmişti. Atatürk'ten sonra Türkiye Cumhurbaşkanlığı'na İsmet İnönü'nün seçileceği artık şüphesiz görülüyordu. Seçimde hizipleşme olmaması ve seçildikten sonra da Cumhurbaşkanı'nın sık sık değişmemesi temenni ediliyordu.

Seçim arifesinde Fransız, İngiliz ve İtalyan basını da artık hemen hemen bir ağızdan Atatürk'ün halefinin İsmet İnönü olacağını yazdılar. Londra'da çıkan *The Star* Gazetesi, Cumhurbaşkanlığı'na İnönü'nün seçileceğini yazdı. Onu, "Büyük bir hatip olmamakla birlikte, sağlam siyasî içgüdüleri olan, sakin ve metodlu bir kimsedir" diye tanıttı. Türk halkı tarafından ve özellikle ordu içinde İnönü'nün çok sevildiğini söyledi ve "Onun Atatürk'ün İngiltere'yle dostluk politikasını saptırmadan sürdürece-

²⁴⁰ F.O. 371/21926/E. 6129: Lorraine'den Halifax'a şifre tel. Gizli ve önemli. Ankara, 19.10.1938, No. 177.

²⁴¹ *Ibid.*, Foreign Office'in 20.10.1938 günlü notları, yorumları.

ğine emin olunabilir" dedi²⁴². *The News Chronicle* Gazetesi, "Eski Başbakan General İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi hemen hemen kesindir" diye yazdı. Onun İngiltere Kralı Altıncı George'un taç giyme töreninde bulunduğunu hatırlattı²⁴³. Öteki İngiliz gazeteleri de bunu hatırlattılar. *Le Matin* Gazetesi, "İnönü'nün, Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmesi kesindir" dedi. İtalyan basını da bir ağızdan İnönü'nün adaylığının kesin olduğunu yazdı. *Il Messaggero* ile Milano'da çıkan *Il Corriere della Sera* Gazetelerinde Ankara çıkışlı ilginç bir telgraf görüldü: Bu iki büyük gazete, Atatürk'ün halefinin İnönü olacağını yazmakla yetinmediler, bu konuda Atatürk'ün bir vasiyeti bulunduğunu da ileri sürdüler. Atatürk sözde, halefinin on yıl Cumhurbaşkanı kalmasını vasiyet etmiş imiş!²⁴⁴

Atatürk'ün böyle bir siyasî vasiyeti olduğunu bilmiyoruz. Haber belki, seçildikten sonra Cumhurbaşkanı'nın çabuk değiştirilmemesi düşüncesiyle çıkarılmış olabilir. O günlerde, Atatürk'ten sonra Türkiye'nin başına geçecek kimsenin uzunca bir süre başta kalmasının yerinde olacağı fikirleri başka çevrelerde de vardı. Sık sık Cumhurbaşkanı değiştirilmesinin Türkiye'deki Cumhuriyet rejiminin ve devrimlerin kökleşmesi bakımından uygun olmayacağı düşünülüyordu. Avrupa bunalımı ve yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı karşısında Türkiye'nin oturmuş, sağlam bir devlet olarak kalabilmesi bakımından da Cumhurbaşkanı'nın sık sık değiştirilmemesinde yarar umuluyordu. Bu düşünceleri veya dilekleri perçinlemek amacıyla, Atatürk'ün de böyle bir arzusu bulunduğu söylentisi çıkarılmış olabileceği akla gelmektedir. Ne olursa olsun, seçim arifesinde, Atatürk'ün yerine İnönü'nün seçileceği hemen hemen kesin gibi görülüyordu ve artık halefin kim olacağı sorunu değil, seçildikten sonra uzunca bir süre başta kalıp kalamayacağı konusu konuşulmaya başlanmıştı.

Son Koma

"İstanbul'dan gelen bir telgraf, Kemal Atatürk'ün baygınlık geçirdiğini ve yeniden ağır hasta olduğunu bildirmektedir. Bu, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın sağlığı konusunda 24 Ekim'den beri alınan ilk haberdur. O tarihte gelen bir telgraf, sekiz doktor sekiz gün boyunca başucunda kaldıktan sonra Atatürk'ün tehlikeyi atlattığını bildirmişti"²⁴⁵.

²⁴² *The Star*, 10.11.1938.

²⁴³ *The News Chronicle*, 11.11.1938.

²⁴⁴ *Il Messaggero* ve *Il Corriere della Sera*, 11.11.1938.

²⁴⁵ *Le Matin*, 8.11.1938.

Bu kısa haber, 8 Kasım 1938 sabahı bazı Avrupa gazetelerinde görüldü. Söz konusu İstanbul telgrafı 7 Kasım'da çekilmişti. Demek ki, Atatürk'ün hastalığı yeniden ağırlaşmaya başlamıştı. Gerçekten, birinci komayı atlattıktan sonra Atatürk'ün sağlığı günden güne kötüye gidiyordu. Kasım başından beri Aziz Hasta'nın iştahı büsbütün kesilmiş, zaafî son derece artmıştı. Daha kötüsü, karnında biriken su günden güne çoğalmış, göğsünü, kalbini tazyike ve nefes almasını güçleştirmeye başlamıştı. Atatürk, dayanılmaz bir acı çekiyordu. Yeniden karnını delerek suyu almak kaçınılmaz bir zorunluluk olmaktaydı.

Doktorların en çok korktukları da, biriken suyun O'nun vücudundan alınması sorunuydu. Birinci defa karnı delinip su alındıktan sonra Atatürk, komaya girmişti. Bir defa daha komaya girerse artık kurtulamayacağını doktorlar iyi biliyorlardı. Bu bakımdan geçici salâh günlerinde bir kez daha Fransız Profesörü Fiessinger'e telgrafla akıl danışılmıştı. Hastanın vücudundan su alınınca yeniden komaya düşmesini önlemek çaresi olup olmadığını sormuşlardı. Fransız Doktoru gerçi bazı öğütlerde bulunmuştu. Ama bu öğütler uygulansa bile, biriken su çekilince arkasından koma gelecek gibi görünüyordu ve bu artık Atatürk'ün ölümü demek olacaktı. Bu yüzden doktorlar, biriken suyun alınmasını elden geldiği kadar geciktirmeye, başka bir deyimle Atatürk'ün ömrünü biraz daha uzatmaya çabalamışlardır. Ama, Atatürk'ün çektiği acı da insan tahammülünün sınırına ulaşmıştı.

7 Kasım 1938 Salı günü Atatürk, artık daha fazla dayanamayacağını, vücudundaki suyun hemen alınmasını kesin bir dille emreder. Doktorlar yine biraz oyalamaya, bu işi ertesi güne bırakmaya çalışırlar. İlk defa vücudundan suyu almış olan Prof. Operatör Mim Kemal Öke'nin Dolmabahçe Sarayı'nda olmadığını, öğrencilerine ders vermekte olduğunu ileri sürerler. Atatürk, diretir, orada bulunan Dr. Mehmet Kâmil Berk'in suyu almasını emreder. Kararsız görünen doktorlara sinirlenir. Çaresizlik içinde, suyu alma hazırlığı için doktorlar odadan çıkınca, Genel Sekreteri'ne döner, kaşlarını çatarak, kızgın bir sesle:

“Niçin tereddüt ediyorlar, olacak olur” der²⁴⁶.

Bunun üzerine doktorlar, aynı gün saat 12.20'de Atatürk'ün vücudundaki suyu çekmeye başlamışlardır. Kendisi suyun hepsinin çekilmesini ve kaç litre su alındığının sayılmasını istemiştir. Doktorlar, yine de bütün su-

²⁴⁶ Nakleden: Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt II, s. 770.

yu çekmeye kadar gitmemişler, altı litre su almışlar ve bunu Atatürk'e 12 litre diye söylemişlerdir. Vücudundaki suyun kısmen alınmasına rağmen Atatürk, 8 Kasım 1938 günü saat 19.00 sularında, yani suyun çekilmesinden 30 saat sonra komaya girmiştir. Başucunda duran Dr. İrdelp'e dikkatle bakmış ve "Aleykümesselâm" deyip kendinden geçmiştir. Atatürk'ün son sözü bu olmuştur²⁴⁷.

8 Kasım gece yarısına doğru, bu son koma halinin ilk raporu yayınlandı. Durum, resmen ve kısaca kamuoyuna açıklandı. Ertesi sabah saat 10.50'de Dışişleri Bakanlığı'ndan elçiliklere şu genelge telgraf çekildi:

"Madde 1 — Reisicumhur Atatürk'ün sıhhatleri hakkında dün gece saat 23.00'de verilip Riyaseticumhur Umumî Kâtipliği'nden tebliğ edilen rapor ikinci maddededir. Konsolosluklara da malûmat verilmesi.

Madde 2 - Bugün saat 18.30 da hastalık birdenbire normal seyrinden çıkarak şiddetlenmiş ve sıhhi vaziyetleri yeniden ciddiyet kesbetmiştir. Hararet derecesi 36.4, nabız muntazam 100, teneffüs 22'dir."²⁴⁸

Bu telgraf bir buçuk, iki saat içinde yani 9 Kasım öğle üzeri Avrupa'daki elçiliklere ulaştı. Bakanlığın emri gereğince hemen aynı gün, Paris Büyükelçiliği'nden Marsilya Başkonsolosluğu'na ve Paris Konsolosluğu'na yazıldı²⁴⁹. Londra Büyükelçiliği telgrafı Kudüs ve Kıbrıs konsolosluklarına telledi. Londra Konsolosluğu'na yazıyla yolladı²⁵⁰. Roma Büyükelçiliği de Atatürk'ün son sağlık durumunu hemen Bari, Milano, Napoli, Trieste ve Rodos Konsolosluklarına telgrafla ilette²⁵¹. Haber, hızla Bakanlıktan elçiliklere, elçiliklerden konsolosluklara ve yurt dışındaki vatandaşlara ulaştırıldı.

Son komanın ilk raporu 8 Kasım gece yarısına doğru yayınlanmış olduğu halde, *Reuter* ve *Havas* Ajansları bunu aynı gece Avrupa basınına yetiştirdiler. 9 Kasım sabahı birçok Avrupa gazetesinde, Atatürk'ün yeniden

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 771.

²⁴⁸ *L.B.A. -P.B.A.*: Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere açık tel. Ankara, 9.11.1938, saat 10.50, No. 160. (Londra'da alınışı saat 11.58).

²⁴⁹ *P.B.A. -K. 180/A-7*: Paris Büyükelçiliği'nden Paris Konsolosluğu'na ve Marsilya Başkonsolosluğu'na yazı. Paris, 9.11.1938, No. 1332, 1333.

²⁵⁰ *L.B.A.* Atatürk'ün hastalığı: Londra Büyükelçiliği'nden Kudüs ve Kıbrıs Konsolosluklarına tel ve Londra Başkonsolosluğu'na yazı., Londra, 9.11.1938, No. 866/75.

²⁵¹ *R.B.A. -K. 228/7*: Roma Büyükelçiliği'nden Bari, Milano, Napoli, Trieste ve Rodos Konsolosluklarına tel. Roma, 9.11.1938.

ağır hasta olduğu haberi çıktı. Örneğin Paris gazetelerinde haber şu başlıklarla yayınlandı:

- Epoque* : “Kemal Atatürk ağır hasta.”
Excelsior : “Kemal Atatürk’ün sağlık durumu ağırlaştı.”
Journal : “Kemal Atatürk’ün sağlığı.”
Matin : “Cumhurbaşkanı Atatürk’ün zaafiyet hali pek büyük kaygı yaratıyor.”
Petit Journal : “Kemal Atatürk’ün sağlık durumu yeniden kaygı yaratıyor.”
Populaire : “Kemal Atatürk’ün durumunun ağırlaşması”... vb.

Haber, birer sütundu; birer, ikişer paragrafta verildi. Gazeteler, yayınlanan sağlık raporunu olduğu gibi veya özetleyerek vermekle yetindiler; yorum yapmadılar. *Le Matin* Gazetesi’ndeki haber biraz uzuncaydı. Resmî sağlık raporunun çevirisi olduğu gibi verildikten sonra, Başbakan Celâl Bayar’ın alelacele İstanbul’a gittiği, doktorların Hasta’yı kurtarmak için bütün çabayı harcadıkları, ama genel zaaf halinin pek büyük kaygı yarattığı belirtildi.

9 Kasım son derece korkulu bir gündü. Atatürk artık son saatlerini yaşıyordu. O gün, üstüste üç sağlık raporu yayınlandı: Saat 10.00’da, 20.00’de ve sonuncusu gece yarısı. Saat 10.00 raporunu Dışişleri Bakanlığı saat 13.00’te elçiliklere telledi:

- “1. Reiscicumhur Atatürk’ün sıhhatleri hakkında bu sabah saat 9.00’da²⁵² verilip Riyaseticumhur Umumî Kâtipliğinden tebliğ edilen rapor ikinci maddededir. Konsolosluklara da malûmat verilmesi.
2. Geceyi rahatsız geçirdiler. Umumî hallerindeki vaziyet ciddi-yetini muhafaza etmektedir. Hararet derecesi 36.8, nabız muntazam 128, teneffüs 28’dir²⁵³.

²⁵² Burada bir yanlışlık var gibi. Başka belgelerde raporun saat 9.00’da değil, 10.00’da yayınlandığı belirtilmektedir.

²⁵³ *L.B.A. -P.B.A. -R.B.A.* Anılan dosyalar: Hariciye Vekâleti’nden Elçiliklere açık tel. Ankara, 9.11.1938, saat 13.00. No. 161. (Londra’da alınışı saat 14.49, Paris’te alınışı saat 16.45)

Bu telgraf Londra Büyükelçiliği'ne saat 14.49'da, Paris Büyükelçiliği'ne 16.45'te, Roma Büyükelçiliği'ne de o saatlerde ulaştı. Aynı gün akşam üzeri elçiliklerden konsolosluklara iletildi. Bu telgrafın konsolosluklara ulaştığı saatlerde, akşam saat 20.00'de üçüncü sağlık raporu yayınlandı. Dışişleri Bakanlığı bu raporu da saat 22.47'de telgrafla elçiliklere bildirdi:

“Madde 1 - Atatürk'ün sıhhi vaziyetleri hakkında saat yirmi tebliği ikinci maddededir.

Madde 2 - Bu günü yorgun ve dalgın geçirdiler. Umumî ahvaldeki ciddiyet biraz daha ilerlemiştir. Nabız muntazam 124, teneffüs 40, derececi hararet 37.6'dır.”²⁵⁴

Aziz Hasta'nın durumu daha da ciddileşmiştir. Bu telgraf 9 Kasım gecesi Londra'ya ulaştı. Paris ve Roma Elçilikleri telgrafı ertesi sabah alabildiler. Birçok görevli gibi Dışişleri görevlileri de o gece nöbet başındaydılar. Raporların sonuncusu 9 Kasım gecesi saat 24.00'te yayınlandı. Dışişleri Bakanlığı bunu sabaha karşı saat 02.07'de elçiliklere telledi:

- “1. Riyaseticumhur Umumî Kâtipliğinden: Reisicumhur Atatürk'ün sıhhi vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabipler tarafından bu gece saat 24.00'te verilen rapor ikinci maddededir.
2. Saat 20.00'den itibaren dalgınlık artmıştır. Umumî ahval vahamete doğru seyretmektedir. Hararet derecesi 37.6 nabız 132, teneffüs 33'tür.”²⁵⁵

Dışişleri Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nce yayınlanan son sağlık bültenini, olduğu gibi elçiliklere tellemiştir. Telgraf, Londra'ya 10 Kasım sabahı saat 3.10'da, Paris'e ise saat 7.35'te ulaştı. Elçilikler Atatürk'ün durumunun artık “vahamete doğru” gittiğini bildiren bu son raporu, sabah gazeteleriyle birlikte aldılar. 10 Kasım sabahı bütün Avrupa gazeteleri haberi birinci sayfalarında yayınladılar. Paris'te, onaltı gazetede haber aşağıdaki başlıklarla çıktı:

— “Kemal Atatürk'ün sağlık durumu ağırlaştı.” (Action Française).

²⁵⁴ L.B.A. -P.B.A. -R.B.A. Anılan dosyalar.: Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere açık tel. Ankara, 9.11.1938, saat 22.47 No. 163. (Londra'da alınışı 22.45, Paris'te alınışı 10.11.38, saat 7.20.)

²⁵⁵ L.B.A. -P.B.A. -R.B.A. Anılan dosyalar: Hariciye Vekâleti'nden Elçiliklere açık tel. Ankara, 10.11.1938, saat 02.07, No. 164. (Londra'da alınışı 3.10 a.m., Paris'te alınışı 7.35)

- “Atatürk’ün sağlığı. Atatürk bilincini kaybetti” (Ere Nouvelle).
- “Cumhurbaşkanı Atatürk’ün sağlık durumu ciddi kaygılar yaratıyor.” (Epoque).
- “Kemal Atatürk bilincini kaybetti.” (Excelsior).
- “Kemal Atatürk bilincini kaybetti.” (Humanité).
- “Kemal Atatürk çok ağır bir durumda. Kemal Atatürk ümitsiz bir durumda.” (Jour-Echo de Paris).
- “Kemal Atatürk’ün durumu çok ağırlaştı.” (Information).
- “Atatürk’ün sağlığı” (Journal).
- “Kemal Atatürk’ün sağlığı” (Journal des Débats).
- “Kemal Atatürk’ün durumu umutsuz görünüyor. Bütün mebuslar acele Ankara’ya çağrıldılar.” (Matin).
- “Kemal Atatürk ağır bir durumda.” (Oeuvre).
- “Kemal Atatürk gittikçe zayıf düşüyor. Dolmabahçe Sarayı’nda kaygı hüküm sürüyor. Başvekil İstanbul’a gitti” (Petit Journal).
- “Cumhurbaşkanı Atatürk bilincini kaybetti.” (Populaire)
- “Türk mebusları acele Ankara’ya, Atatürk’ün başucuna çağrıldılar.” (République).
- “Kemal Atatürk’ün sağlık durumu birdenbire ağırlaştı.” (Temps).
- “Cumhurbaşkanı Atatürk komada.” (Home Libre).

Fransız gazeteleri, hemen hemen bir ağızdan, Büyük Adam’ın durumunun artık umutsuz olduğunu bildiriyorlardı. Doktorların Aziz Hasta’yı kurtarmak için çırpındıklarını anlatıyorlardı. Altı gazete, bütün mebusların derhal Ankara’ya çağrıldıklarını yazdılar. Beş gazetede, gerekli tedbirleri almak üzere Başbakan’ın İstanbul’a gittiği haberi vardı. *Le Populaire* ile *Le Petit Journal* Gazeteleri, Atatürk’ün çok yakın arkadaşı olan Londra Büyükelçisi Fethi Okyar’ın da İstanbul’a gittiğini bildirdiler. *Le Jour-Echo de Paris* Gazetesi, Atatürk’ün halefinin kararlaştırılmış olduğunu, ama henüz gizli tutulduğunu, Mareşal Fevzi Çakmak’ın adının söylenti olarak dolaştığını yazdı...

Elçilikler, gazete haberlerini son resmî raporla birlikte okudular. 9 Kasım günü yayınlanan üç rapor, Roma Büyükelçiliği'ne biraz geç ulaşmıştı. Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur, bu üç raporu bir telgrafta birleştirdi ve 10 Kasım sabahı Bari, Milano, Napoli, Triyeste ve Rodos Konsolosluklarına telledi²⁵⁶. Paris ve Londra Büyükelçilikleri, saat 10.00 ve saat 20.00 raporlarını aynı 9 Kasım akşamı konsolosluklara yollamışlardı. Gece yarısı yayınlanan ve 10 Kasım sabahı büyükelçiliklere ulaşan son raporu da o gün öğleden önce Konsolosluklara yollamak üzereydiler. Paris Büyükelçiliği'nde, Bakanlığın son telgrafı yazıya dökülmüş, Marsilya ve Paris Konsoloslukları'na yollanmak üzere imza alıyordu. Vakit kalmadı. Kara haber yıldırım gibi Paris'e erişti!

²⁵⁶ *R.B.A.-K. 228/7* Roma Büyükelçiliği'nden Bari, Milano, Napoli, Triyeste ve Rodos Konsolosluklarına tel. Roma, 10.11.1938.

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ: FRANSA'DA YANKILAR

Kara Haber

... Ve ölüm, Dev Adamı da yıktı!

10 Kasım 1938, Perşembe. Atatürk ölüm yatağında. Saat tam dokuzu beş geçe. Ulu Hasta birdenbire gözlerini açtı. Bir an, askerce selam verirdesine, sert bir hareketle başını sağa çevirdi ... ve ebediyyen gitti. Başucunda hıçkırıklar koptu. Genel Sekreter Soyak hıçkırarak diz çöktü. Aziz Ölü'nün sağ elini yüzüne gözüne sürdü, öptü. Operatör Öke gözlerini kapattı. Dr. Berk çenesini bağladı²⁵⁷. Sonra doktorlar, şu kara, kısa raporu yazıp imzaladılar:

“Reisicumhur Atatürk'ün umumî hallerindeki vehamet dün gece saat 24.00'de neşredilen tebliğden sonra her an artarak bugün, 10 İkinci Teşrin 1938 Perşembe sabahı saat dokuzu beş geçe Büyük Şefimiz derin koma içinde terki hayat etmişlerdir.”²⁵⁸

Saat 13.25'te Dışişleri Bakanlığı bütün Türk Elçiliklerine aşağıdaki telgrafi çekti:

“1 — Atatürk bu sabah saat dokuzu beş geçe vefat etmiştir. Hükümetin bu hususta neşrettiği beyanname ikinci maddede aynen maruzdur. Konsolosluklara da malûmat verilmesi.

2 — (Hükümet bildirisi) Müdavi ve müşavir tabiplerin neşredilen son raporu Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını bildirmektedir.

Bu acı hadise ile Türk vatani büyük yapıcısını, Türk milleti ulu şefini, insanlık büyük evladını kaybetti. Milletimize, içimiz yanarak bu tarife sığmayan ziyandan dolayı en derin taziyetlerimizi sunarız.

Kederlerimizin tesellisini ancak ve ancak O'nun eserine bağlılıkla ve aziz vatanımızın hizmetinde ararız.

²⁵⁷ Soyak, *op. cit.*, cilt II, s. 773.

²⁵⁸ Raporu sekiz doktor imzalamıştı. Müdavi tabipler: Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Dr. Nihat Reşat Belger; Müşavir tabipler: Prof. Dr. Akil Muh-tar Özden, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya H. Serter, Dr. M. Kâmil Berk, ve Dr. Abravaya Marmaralı.

Şurasını da her şeyden evvel beyan etmeliyiz ki, ölmez olan O'nun büyük eseri Cumhuriyet Türkiye'si'dir.

Hükümetiniz içinde bulunduğumuz bu mühim anda bugüne kadar olduğu gibi dikkatle vazife başındadır. Müesses olan nizamı ve vaziyeti idare hususunda da büyük Türk Milletinin Hükümetiyle tek vücut olarak teyit ve temin edeceğine şüphe yoktur.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 33 üncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda, Reisicumhur Vekâleti vazifesini deruhte etmişlerdir.

Yine Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 34 üncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi derhal yeni Reisicumhuru intihap edecektir.

Türkiye'nin en büyük makamına Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na göre geçecek olan zatın etrafında Hükümetiyle, şanlı ordusuyla ve bütün kudret ve kuvvetiyle Türk Milleti sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve yükselmesinde devam edecektir.

Bugün ayrılığına ağladığımız Büyük Şefimiz Atatürk, her vakit Türk Milletine güvendi, eserlerini bu güvenle yaptı, idamesi esbabını da istikmal ederek güvenle büyük milletimize bıraktı. Ebedî Türk Milleti O'nun eserlerini ebediyetle yaşatacaktır.

Türk gençliği O'nun kıymetli vediası olan Türkiye Cumhuriyeti'ni daima koruyacak ve O'nun izinde yürüyecektir.

Kemal Atatürk, Türk'ün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır.”²⁵⁹

Dışişleri Bakanlığı, 10 Kasım 1938 tarihli ve 23751/74 sayılı bir genelge notayla Ankara'daki yabancı elçiliklere de ölümü resmen haber verdi:

“Dışişleri Bakanlığı, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün 10 Kasım günü saat 9.05'te öldüğünü pek büyük bir üzüntüyle Ekselâns Misyon Şeflerinin bilgilerine sunar.

Dışişleri Bakanlığı, Anayasa'nın 33. maddesi gereğince Büyük Millet Meclisi Başkanı Bay Abdülhalik Renda'nın Cumhurbaşkanlığı Vekâletini üzerine aldığını bildirmekle onur kazanır.”²⁶⁰ dendi.

²⁵⁹ L.B.A. -P.B.A. -R.B.A.: Atatürk'ün ölümü dosyaları: Hariciye Vekâleti'nden Türk Elçiliklerine açık tel. Ankara, 10.11.1938, No. 241/239., saat 13.25.

²⁶⁰ Örneği: F.O. 371/21926.

Bu resmî yazılar yerine erişmeden önce kara haber çoktan sınırları aşmıştı. Ajanslar, radyolar, haberi resmî telgraflardan önce verdiler. Türk Elçilikleri, Bakanlığın genelgesinden önce yerel radyolardan, ajanslardan bunu öğrendiler. Türkiye sanki şiddetli bir deprem atlatmıştı. Haber, yurdu bir uçtan bir uca sarsmıştı. Türk Ulusunun geçirdiği şok, yabancıları da ürpertti. Olayın titreşimleri yerküresinin her ucunda duyuldu. Türk elçiliklerine akın başladı. Yabancılar, Türk Milletinin büyük yasına içtenlikle katılmak için Türk elçiliklerine koşuştular. Uzaktakiler telgraflar gönderdiler. Yakındakiler kart bırakıyor, Özel Defterleri imzalıyorlardı. Haberin üzerinden birkaç saat geçmeden Paris Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na şunları telledi.

“Bu sabah bir taraftan ajansların ve diğer taraftan radyoların verdiği elim haber, her Türk'ün kalbini dondurduğu ve durdurduğu gibi bizim de kalplerimizi parçaladı. Teessürümüze hudut tasavvur etmek imkânı yoktur. Yegâne tesellimiz O'nun lâyemut oluşudur. O, kalplerimizde daima yaşayacaktır.

Bu zıyâ elimi haber alan Reiscumhur Mösyö Albert Lebrun, askerî maiyetinden Kolonel Chaudessolle'ü göndererek ve birçok Nazırlar ve Sefirler de bizzat Sefarete gelerek taziyette bulunmuşlardır. Bütün Sefaretler bayraklarını Atatürk'ün elim üfûlü dolayısıyla yarıya çekerek Türk Milletinin matemine iştirak etmişlerdir. Reiscumhur bu elim zıyân Fransa için de bir matem teşkil ettiğini ifade etmiştir. İngiliz Sefiri bütün İngiliz Milletinin çok takdir ettiği ve sevdiği Atatürk'ün üfûlünden dolayı son derece teessür içinde bulunduğunu söyleyerek muhabbet ve tâzim hislerini izhar etmiştir. Matbuat hemen denecek şekilde teessürle dolu yazılar yazmaktadır. Dahiliye Nazırı Albert Saro'nun Akşam Gazetesi'ne vaki beyanatında, Atatürk'ün üfûlünün Türkiye için azîm bir zıyâ olduğu gibi Fransa ve sulh için de sonsuz ve acı bir zıyâ teşkil ettiğini bildirerek alenen ve resmen taziyede bulunmaktadır. Maruzdur.”²⁶¹

Bunlar, daha ilk saatlerde Büyükelçiliğe gelip taziyette bulunanlardı. Daha arkası gelecekti. Büyükelçilik ayakta ve nöbetteydi. Bütün Paris, hatta baştan başa Fransa adeta kaynaşmış gibiydi. Her taraftan telgraflar yağmaya başlamıştı. Öte yandan Büyükelçi Suat Davaz, telgraflarına devam

²⁶¹ P.B.A.-K. 180/A-1: Paris Büyükelçisi Suat Davaz'dan Hariciye Vekâleti'ne. Açık tel. Paris, 10.11.1938. (numarasız)

ediyordu. Kendisi Atatürk'ü yakından tanıyanlardandı. Ayrıca Atatürk'ün manevî kızı Afet İnan ile kızkardeşi Makbule Atadan'ı ailece tanıyorlardı. Bir defa Makbule Atadan'ı Büyükelçilik'te misafir etmişlerdi. Avrupa'ya bilgi, görgü veya konferans vermek için giden Afet İnan'ı da, eşiyile birlikte, birkaç kez ağırlamışlardı. Şimdi Suat Davaz ve eşi Fatine Davaz, Makbule Atadan ile Afet İnan'a bir özel telgraf çektiler ve:

“Bu sabah aldığımız haber kalplerimizi parçaladı. Teessürümüze haddut tasavvur etmek imkansızdır. Atamız lâyetmüttur. O'nun ruhu bizi bırakmayacak ve kalplerimiz de onu daima taşıyacaktır. Hepimize sabır ve metanet dileriz” dediler²⁶².

Büyükelçi Davaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda ile Başvekil Celâl Bayar'a kısa ama duygulu bir telgraf yolladı. Duygularını şöylece açıklamaya çalıştı:

“Türk Milletinin kurtarıcısı Büyük Atatürk ölmemiştir. Atatürk lâyetmüttur. Fâni olan vücududur. Ruhu bize telkin ettiği mevcudiyeti her Türk'ün kalbinde derin surette yaşayacaktır. Her Türk, Atasının izinde yürümeyi kendine bir vatan borcu bilecektir. Hepimiz Kemalist olarak kalacağız. Bu bizim için en büyük şereftir. Fani Atatürk ölmüştür. Atatürk daima yaşayacaktır. Varolsun Türk Milleti. Derin teessürlerimizin ifadesinden âciz olduğumu arz ederim.”²⁶³

Büyükelçi Davaz “hepimiz Kemalist olarak kalacağız” derken, Paris'teki Türk Öğrenci Birliği Yöneticileri de Büyükelçiliğe gelerek Atatürk'ün izinde yürüme andlarını tazelediler. Büyük acı, Atatürk'e bağlılık duygularını bir kez daha yenileyip güçlendiriyordu. Türk öğrenci yöneticileri de oradaki Türk gençliğinin duygularını dile getiriyorlardı. Büyükelçi bu duygulara aracı oldu. Gençler, Büyükelçilik kanalıyla Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir telgraf çektiler. Suat Davaz bu telgrafı ilettili:

Büyük acımız dolayısıyla Türk Talebe Birliği'nin Yüksek Makamlarına hitaben gönderdiği telgraf aynen aşağıda maruzdur:

“Büyük matem ruhlarımızı sardı. Hepimiz yas içindeyiz. Atamızın bâki ve ebedî ruhu kalplerimizde yaşıyor. O'nun yolunda yürümek andımızı tazeleyerek taziye ve tazimlerimizi sunarız.”²⁶⁴

²⁶² P.B.A.-K. 180/A-1: Suat ve Fatine Davaz'dan Makbule Atadan ile Afet İnan'a. Tel. Paris, 10.11.1938.

²⁶³ P.B.A.-K. 180/A-1: Suat Davaz'dan Abdülhalik Renda ve Celâl Bayar'a. Tel. Paris, 10.11.1938.

²⁶⁴ P.B.A.-K. 180/A-1: Suat Davaz'dan Türkiye Kamutay Reisliği'ne. Tel. Paris, 10.11.1938.

Paris'te bulunan öğrenciler, yurttaşlar Büyükelçiliğe gelip ağlaşıyorlardı. Özel Defteri imzalıyor, tarifsiz üzüntülerini açıklamaya çalışıyorlardı. Fransa'nın uzak yerlerindeki yurttaşların Büyükelçiliğe kadar gelebilme olanakları yoktu. Bunların duygularını Konsolosluklar, Fahri Konsolosluklar dile getirmeye çalıştılar. Büyükelçilik, Bakanlığın telgrafını yalnız muvazzaf Konsolosluklara, yani Paris ve Marsilya Konsolosluklarına iletmişti. Fahri Konsolosluklar kara haberi ajanslardan, radyolardan duymuşlardı. Yabancı uyruklu olan Fahri Konsoloslar da, öz be öz Türk gibi büyük acıyı paylaştılar. Büyükelçiliğe telgraflar çektiler. Havre Fahri Konsolosu M. Monthiers, acı haberi öğrenince, "Bu hazin anda, Havre bölgesinde oturan Türk vatandaşları adına ve kendi adıma, millî mateme katıldığımı zı belirtir ve saygılı taziyetlerimin kabulünü Ekselânslarından dilerim" dedi...²⁶⁵

Kara haber üzerine Atatürk'ün eski Fransız dostları da vurulmuşa döndüler. Bunlardan biri General Mougin idi. Onun Atatürk'le dostluğu Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar geri gidiyordu. Fransızlarla Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, o zaman Albay olan M. Mougin, Fransa'nın bir çeşit temsilcisi veya irtibat subayı olarak Ankara'da bulunmuş, Türk-Fransız dostluğu için çalışmıştı. Mustafa Kemal ile o zaman tanışıp dost olmuştu. Lozan Konferansı arifesinde, barışın geciktirilecek gibi görüldüğü nâzik günlerde Albay Mougin üstüste Paris'e telgraflar çekmiş, barışın geciktirilmemesini telkin etmiş, yoksa muzaffer Türk Ordusu'nun sabrının taşabileceğini bildirmişti. Mustafa Kemal'e karşı o günlerde başlamış hayranlık ve dostluk duyguları daha sonra da sürüp gitmişti. 1938'de M. Mougin, Fransa'nın ileri gelen Generallerindendi. Ölüm haberini duyar duymaz Büyükelçi Davaz'a hemen bir telgraf çekti: "Güzel Türkiyeniz'in muazzam kaybını duydum. Büyük dostumun göçüşü bana pek büyük ızdırıp verdi. Hararetili sempatimi ve içten taziyetlerimi sunarım." dedi²⁶⁶.

Paris'teki yabancı elçiler, Türkiye Büyükelçiliği'ne kadar gelip Özel Defteri imzalıyorlar, kart vizitlerini bırakıyorlar, kimileri sözlü olarak Türkiye'nin büyük acısını paylaştıklarını bildiriyorlardı. Kimi elçilikler ise yazılı olarak Türkiye'nin acısına katıldılar. 10 Kasım günü, örneğin Nikaragua ve Romanya Elçiliklerinden birer yazı geldi. Romanya Elçisi, "Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümüyle ülkenizin uğradığı kayıp dolayısıyla

²⁶⁵ P.B.A.-K. 180/A-1: Havre Fahri Konsolosu M. Monthiers'den Paris Büyükelçisi S. Davaz'a. Tel. Havre, 10.11.1938, saat 15.45. (Alınışı saat 17.05)

²⁶⁶ P.B.A.-K. 180/A-1: General Mougin'den S. Davaz'a tel. Paris, 10.11.1938.

en içten taziyetlerimi sunarım” diyordu²⁶⁷. Nikaragua Elçiliği ise yazısında “Cumhuriyetinizin kahraman kurucusu ünlü Başkan Kemal Atatürk’ün ölümüne pek üzölmüş olarak yürekten taziyetlerimin kabulünü dilerim” deniyor, “elemli sempatiler” sunuluyordu²⁶⁸.

Kara haber, bir iki saat içinde Avrupa sınırlarını aşmış, Fransız kolonilerine de yayılmıştı. 10 Kasım günü Cezayir’den de Türkiye’nin Paris Büyökelçiliği’ne sempati mesajları gönderilmişti. Cezayir’in Tlemcen şehrinde M. Charif Ghaouti imzasıyla gönderilen mesajda: “Ekselâns Kemal Atatürk’ün ölümüyle Türk halkının uğradığı büyük ızdırabı paylaşmak bizim için bir görevdir” deniyordu²⁶⁹. Cezayir’in Marnia şehrinde Karaca Routsî, Türkiye Büyökelçisi’ne gönderdiği mesajda: “Babamız ve şefimiz Atatürk’ün amansız kaybı için, şu ızdıraplı dakikada en heyecanlı taziyetlerimi sunarım” dedi²⁷⁰.

Tunuslu gençlerin duygularını da Abdölderim Osman adında bir öğrenci dile getirdi. Cezayirîler mesajlarını Fransızca kaleme almışlardı. Tunuslu Abdölderim Osman ise, Paris’te, yaşayan Doğu Dilleri Okulu’nda Türkçe okumuş, Dr. Adnan Adıvar’dan ders almıştı. Türkiye Büyökelçiliği’ne doğrudan doğruya yeni öğrendiği Türkçesi’yle yazdı. Gerçi Türkçesi epeyce kırık-döküktü. Ama, anlatmaya çalıştığı duygular içtendi. Bu gencin yazısı olduğu gibi aşağıya aktarıldı. Tunuslu A. Osman şöyle yazmıştı:

“Muhterem Sefir Hazretleri,

En Büyük Türkiye Cumhuriyetin Reisi Merhum Kemal Atatürk vefatın için, ismim - ve vatanım - ve bütün Tunuslu Müslöman gençliğin isminde Yüksek Cenabinize en mahzun kalpten teessöflerimi ve te’azziyetlerimi gönderiyorum. Temenni ediyorum ki, yeni Cumhuriyetin Reisi çok mustahak, ve büyük Merhumun en mühim yaraları mütemmem olacak, ve Türkiye Devletin aliye en daha kavi ve büyük edecek.

Yüksek Cenabinize en iyi Selâm ve tehiyetlerim.”²⁷¹

²⁶⁷ *Ibid.*: Paris’te Romanya Elçiliği’nden Türkiye Büyökelçiliği’ne. Yazı. Paris, 10.11.1938.

²⁶⁸ *Ibid.*: Paris’te Nikaragua Elçiliği’nden Türkiye Büyökelçiliği’ne yazı. Paris, 10.11.1938.

²⁶⁹ *Ibid.*: M. Charif Gaoutsi’den Türkiye’nin Paris Büyökelçiliği’ne, yazılı kartvizit. Tlemcen (Cezayir), 10.11.1938.

²⁷⁰ *Ibid.*: Karaca Routsî’den Paris B.E.’ne yazılı kartvizit. Marnia (Cezayir), 10.11.1938.

²⁷¹ *Ibid.*: Tunuslu Abdölderim Osman’dan Türkiye’nin Paris Büyökelçiliği’ne. Mektup. Paris, 10.11.1938.

Daha bağımsızlığa kavuşamamış Kuzey Afrika ülkelerinden böyle mesajlar gelirken, öte yandan ülkesinin bağımsızlığının yakında tehlikeye düşeceğini sezmış olan bir Arnavut yurtseveri de Atatürk'ün zamansız ölümüne üzüntülerini belirtti. Paris'te oturduğu anlaşılan ve siyasî mülteci gibi görünen Dr. Constantin A. Chekrezi adlı Arnavut, 10 Kasım günü Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a şunları yazdı:

“Güney-Doğu Avrupa'nın güç bir durumda bulunduğu şu sırada Büyük Gazi Atatürk'ün zamansız ölümü beni kedere boğdu. Onun ölümüyle bizim Doğu en büyük adamlarından birini kaybetti. Arnavutluk ise güçlü bir dosttan yoksun kaldı. Gerçekten, en yüksek insanî değerdeki eserlerinden dolayı, çağdaş Devlet adamları içinde benim en çok hayran olduğum adam Büyük Atatürk idi.

Kendi adıma ve Fiéri Ayaklanması Millî Demokrat grubu adına Ekselânslarına en içten taziyelerimi sunarken, yeniden yaratılmış Türkiye'de Dâhi Mustafa Kemal'in başlattığı mutluluk, yücelik ve şeref çağının O'nun haleflerince tamamlanmasını ve... bölgemizde barışın korunmasını dilerim...”²⁷²

10 Kasım akşamı Paris Büyükelçiliği ertesi sabah Fransız basınına verilme üzere bir bildiri metni hazırladı. Günün bir çeşit bilançosunu yaptı. Kara haber öğle üzeri duyulmuştu. Birkaç saat içinde Büyükelçiliğe birçok sempati mesajı gelmişti. Büyükelçilik basın bildirisinde, “Büyükelçiliğe sempati durmadan yağdığı” belirtildikten sonra, Büyükelçilikte açılmış bulunan Özel Defter'in daha ilk saatlerde birçok imzayla dolduğu ve bunlar arasında aşağıdaki kişiler de bulunduğu bildiriliyordu:

“Koloniler Bakanı Ekselâns M. Georges Mandel, İngiltere Büyükelçisi Ekselâns Sir Eric Phipps, Fransa Dışişleri Bakanı Ekselâns M. Georges Bonnet, İçişleri Bakanı Ekselâns M. Albert Sarraut, Senato Başkanı M. Jules Jeanneney, Adalet Bakanı M. Marchandea, Yunanistan Elçisi ve Bayan Politis, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Ekselâns M. Massigli²⁷³, Litvanya Elçisi, Fransız Enstitüsü üyesi M. Charles Rist, Emniyet Müdürü M. Roger Langeron, Yüksek Savunma Konseyi üyesi General Huntziger, Belediye Başkanı M. Provost de Launay, Brezilya Büyükelçisi Ekselâns Souza Dantas, vs. vs. Ayrıca Romanya Elçisi M.N. Cesiano, Fransa Cum-

²⁷² *Ibid.*: Dr. Constantin A. Chekrezi'den Türkiye'nin Paris Büyükelçisi'ne. Yazı. Paris, 10.11.1938.

²⁷³ Atatürk, 24 Ekim günü Büyükelçi Massigli için AGREMAN vermişti. Ama Büyükelçi Atatürk'e güven mektubunu sunmaya vakit bulamamıştı. Henüz Paris'teydi.

hurbaşkanı Ekselâns Albert Lebrun, Çekoslovakya Maslahatgüzarı vs. Büyükelçi Suat Davaz'a sempati mesajları göndermişlerdir.”²⁷⁴

Türkiye Büyükelçiliği'nin bu basın bildirisi, ertesi gün, (11 Kasım) Paris'in 17 gazetesine dağıtılacaktı. 10 Kasım'ın Paris'teki bilançosu kısaca buydu. Cumhurbaşkanı, Bakanlar, Büyükelçiler, Elçiler, Generaller Türkiye Büyükelçiliği'ndeki Özel Defteri imzalamışlar, ya da Büyükelçi Suat Davaz'a sempati mesajları göndermişlerdi. Ayrıca, basın bildirisinde adları geçmeyen bazı kimseler de telgraflar, mesajlar yollamışlardı. Yalnız Fransa içinden değil, Cezayir'den Arnavutluk'a kadar, başka yerlerden de Paris'e mesajlar gelmişti.

Taziyyette bulunmak, Özel Defteri imzalamak için Büyükelçiliğe gelenlerin birçokları kart vizitlerini de bırakmışlardı. Kartların çoğu yazısızdı. Bazılarında bir iki kelimelik yazılar vardı. Yunan Elçisi M. Politis, kartvizitinin üzerine, “pek elîm sempatiimin heyecanlı ifadesiyle” kelimelerini yazmıştı. 1937 yılında, “Atatürk ve Modern Türkiye'nin gerçek yüzü” (Atatürk et le vrai visage de la Turquie moderne) başlıklı bir kitap yazmış bulunan yazar ve gazeteci M. Gérard Tongas ise, 10 Kasım günü Büyükelçiliğe bıraktığı kartvizitinin üzerine şunları yazmıştı:

“(M. Gérard Tongas) Kemal Atatürk'ün şahsında Türk Milletinin uğradığı amansız yas için Sayın Büyükelçi'ye içten taziyelerini sunar. Pek derin saygı duyduğu ve tarihiyle kafasını doldurmuş olduğu Adam'ın kaybindan dolayı bugün, her Türk vatandaşı kadar derin acı çeker. Saygı ve bağlılık duygularıyla.”

Sempati Mesajları.

11-12 Kasım günleri, Paris Büyükelçiliği'ne birçok yerlerden sempati mesajları, taziyet telgrafları geldi. Fransa içinden gelen mesajlardan başka, Fransız sömürgesi Cezayir'den de telgraflar çekilmişti. Cezayir gençleri Türk Milletinin acısını paylaşıyordu.

11 Kasım sabahı saat 8.32'de Cezayir'in Tlemcen gençliği adına Paris Büyükelçiliği'ne bir telgraf çekildi. Telgraf, 11.20'de alındı. “Atatürk'ün amansız kaybını şaşkınlıkla öğrendik. Kardeş milletin büyük acısını paylaşıyoruz. Tlemcen gençliği adına hüznü taziyetler sunarız” deniyordu. Gençlik adına telgrafı Bendimered Mohamed imzalamıştı²⁷⁵.

²⁷⁴ P.B.A.-K. 180/A-7: Communiqué par l'ambassade de Turquie à Paris. 11.11.1938.

²⁷⁵ P.B.A.-K. 180/A-7: Bendimered Mohamed'den Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne. Tel. Tlemcen (Cezayir), 11.11.1938, saat 08.32 (Alınış saat 11.20).

Sidibellabes Müslüman Gençliği imzasıyla gelen bir başka telgraf da yine aynı şekilde kaleme alınmıştı: "Atatürk'ün amansız ölümünü şaşkınlıkla öğrendik. Kardeş Türk Milletine hüznü taziyetler sunarız - Bellabes Müslüman Gençliği"²⁷⁶.

Bazı yerlerden, gençlik adına değil, bütün bölge veya şehir halkı adına sempati mesajları gönderildi. Örneğin, Oran şehrinden gelen bir telgrafta, "Oran halkı olarak millî yasınıza katılır, üzgün taziyetlerimizi sunarız" deniyordu²⁷⁷.

Tamatava'dan gelen bir telgrafta şöyle kaleme alınmıştı: "Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in ölümünü, Tamatava Müslüman topluluğu büyük bir üzüntüyle öğrendi, Büyük Millet Meclisi'ne sempatiilerinin iletilmesini diler ve İslâm davasının muzaffer kahramanı için Allaha dua eder."²⁷⁸

Belli şehirlerin halkı, gençliği veya bölge toplulukları adına gelen telgrafların yanı sıra, bütün, bir ülke adına da telgraflar çekilmişti. Cezayir Halk Partisi adına Paris Büyükelçiliği'ne yollanan bir telgrafta, bölgelerin veya şehirlerin değil, bütün Cezayir'in duyguları dile getirilmek istenmişti. Telgraf şöyleydi: "Büyük Başkan Kemal Atatürk'ün kaybına derinden sarılan Cezayir Müslüman halkı, en muzaffer evladını kaybetmiş olan kardeş milletin yasını içtenlikle paylaşır - Cezayir Halk Partisi"²⁷⁹.

Cezayir'den Paris'e çekilen bu telgraflar, kısa kısa kaleme alınmıştı. Birer ikişer cümleyle, Türk Milletinin büyük yasına katıldıkları bildiriliyordu. Duygular uzun uzun açıklanmıyordu telgrafla. Ama, Paris yakınında öğretmenlik yapan, Fransızlaşmış bir Cezayirli gencin Türkiye'nin Paris Büyükelçisi'ne yolladığı bir mektup daha ayrıntılıydı. Bu ilginç ve içten mektubun çevirisi aşağıya aktarıldı. Genç öğretmen şöyle diyor:

"Sayın Büyükelçim,

Ben basit bir kişiyim ve belki Ekselanslarına yazmaya hakkım yoktur. İyice Fransızlaşmış bir Cezayirli aileden doğdum. Bununla birlikte, bizde babadan oğula değişmeden geçen geleneği asla unutmadım. Bu geleneğe

²⁷⁶ *Ibid.* Bellabes Müslüman Gençliği'nden Paris Büyükelçiliği'ne. Tel. Sidibellabes, 12.11.1938.

²⁷⁷ *Ibid.* Saul Rodrigue'den Paris Büyükelçisi'ne. Tel. Oran, 11.11.1938.

²⁷⁸ *Ibid.* Tamatave Müslüman topluluğundan Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne tel. Tamatave, 12.11.1938.

²⁷⁹ *Ibid.* Cezayir Halk Partisi'nden Türkiye Büyükelçisi'ne. Tel. 12.11.1938.

göre biz, Fransızların işgalinden önce Cezayir'e yerleşmiş olan o Türk soyundan gelmekteyiz. Doğum şehrimiz Tlemcen'de bize Kourgoules lakabı verilir. Araplar ve Avrupalılar bizden aynı şekilde nefret ediyorlarsa, bu, ecdadımızın hatırasından ve bizim asıl gurur duygusu taşımamızdandır.

Günümüzde bizim gözlerimiz bir tek adama çevrilmişti. Kader o adamı bir milleti kurtarmak ve hakir görülmekten korumak için seçmişti. Fetihten topraklarına, Libya'ya, Tunus'a, Cezayir'e serpilmiş aynı milletin bazı çocukları, ne yazık ki, hakir görülmekten kurtulamadılar. Evet bizler, artık geri dönememek üzere Fransızlaştık. Ama ecdadımıza taparcasına saygı beslemeyi hiç kimse bize yasaklayamaz. Şu halde Ekselans, şunu söylemeye müsaade buyurunuz ki, Türkiye sınırları dışında, burada, Fransa'da da kendi kendini (Türklüğünü) hatırlayan yürekler vardır. Kemal Atatürk öldü ve sizin gibi bizler de ağlıyoruz. Medenileşmek için milliyetini değiştirmiş olan bizler, o Büyük Yenilikçi Adam'a, o Mustafa Kemal'e (Mustapha le Parfait) sizlerin neler borçlu olduğunuzu biliriz!

Bu saygının biçimini hoşgörünüz Ekselans. İnanınız ki, son derece içtenlikle kaleme alınmıştır.”²⁸⁰

Mektubun altında, Maison-Lafitte (s.-o.) Fransızca Öğretmeni A. Merad imzası vardır. Bu içten mektup, insanı duygulandırır, düşündürür. Bir millet yaratan Atatürk'ün, Türk Milletine verdiği benlik bilinci, Türklük gururu, tâ nerelerde etkisini göstermiştir. Atatürk, “Ne mutlu Türküm diyene!” derken, yalnız Türkiye içinde ve civarında değil, uzaklarda ve derinlerde gömülü yüreklerle de Türklük gururu vermiştir. İyice Fransızlaşmış, Fransız öğretmeni bir genç de bu gururu yeni baştan duymuştur; için için yaşamaktadır. Bu genç “Medenileşmek için milliyetini kaybetmiş olan bizler” derken, “sizler, Atatürk sayesinde, Türklüğünüzü kaybetmeden medenileştiniz” diyor gibidir. “Artık geri dönememek üzere” Türklüğünü kaybetmiş olmanın derin elemi çektiği bu genç öğretmen, Atatürk'ün Türk Milletine ne büyük bir mutluluk kazandırdığının bilincine varmıştır. “Sizin O'na neler borçlu olduğunuzu biliriz” derken bunu anlatmaya çalışmaktadır. Her Türk gibi o da, için için kan ağlamaktadır. A. Merad, aslen Cezayir'in Tlemcen şehridendir ve anlattığına göre, bu şehir halkı, Türk soyundan gelmekte ve bunu bilmektedir. Böyle olunca, Tlemcen halkının Atatürk'e yürekten bağlılığı daha iyi anlaşılmaktadır. 1922 yılında, Başkumandanlık Zaferi üzerine bu şehir halkının bayram şenliği yaptığını Paris Büyükelçiliğimiz arşivlerinde gördük. O zaman

²⁸⁰ *Ibid.* A. Merad'dan Türkiye'nin Paris Büyükelçisi'ne. Mektup, Paris, 12.11.1938.

Atatürk'ün Paris Mümessili olan Ferit (Tek) Bey'e gelen çeşitli tebrik telgrafları arasında, Tlemcen'den çekilen telgraflar dikkati çekmektedir. Atatürk'ün ölümü üzerine Cezayir'den Paris Büyükelçiliği'ne çekilen ilk telgrafta yine oradan gelmiştir. Tlemcen, Türk Milletinin büyük yasını ilk paylaşan Cezayir şehri olmuştur. Herhalde orada, aslen Türk soyundan olan kimseler, için için Atatürk'le gurur duymuşlar, O'nun Türk Milletine kazandırdıklarını gıptayla izlemişler ve ölümü üzerine de Türk Milletiyle birlikte gözyaşı dökmüşlerdi.

Ancak, Atatürk'ün ölümüne ağlayanlar, Türk Ulusunun büyük yasını paylaşanlar, yalnız Türk kanı taşıyanlar değildi. Her soydan, her renkten milyonlarca insan bu büyük kaybı yürekten duymuştur. Örnekler, belgeler sayısızdır. Araştırılınca kimbilir daha neler ortaya çıkacaktır. Yine Paris Büyükelçiliği arşivlerinden örnekler 12 Kasım günü, Kazablanka'dan, Saatchian adlı bir Ermeni'den Paris Büyükelçiliği'ne çekilen Türkçe bir telgrafta, Türk vatanını bürüyen mateme iştirak ettiği, Atatürk'ün eserleriyle yaşayacağı belirtiliyordu²⁸¹. 11 Kasım günü, Paris'in Neuilly semtinde yaşayan Sam Levy adlı Musevi de, kendine has Türkçesi'yle Türkiye Büyükelçiliği'ne şu mektubu yolladı:

“Efendim,

Sevgili Reis Cumhuriyetimiz Kemal Atatürk Paşa'nın vefati, Paris'te ikâmet eden Türk Musevileri yes ve matem deriasına duşurdu.

Efrad vatanın geçirmekte oldukları bu nazik ve hazin dukakalara bütün mevcudietimizle iştirak ederiz.

Samimi teesufatımızın kabul ve Meclisi Milli Reiaset aliesine arz etmenizi temeni ve berai ihtiram eileriz.”²⁸²

Mektubun altında “Sam Levy, Sabik Selanik Gazetesi Baş muhareri” imzası vardır.

Ermeni, Musevi'den sonra bir de Bulgar: Nelia Pavlova adlı Bulgar kadın yazarı da Atatürk'ü taparcasına seven ve O'nun ölümüne ağlayan milyonlardan biridir. Bu yazar, daha çocuk iken Büyük Adamı tanımıştır. 1938'de, “Gazi'nin Ülkesinde” adlı bir de kitap yazıp Paris'te yayınlamış-

²⁸¹ *Ibid.*, Saatchian'dan Türkiye'nin Paris Büyükelçisi'ne. Tel. Casablanca, 12.11.1938, saat 11.30. (Alınış saat 15.35)

²⁸² *Ibid.* Sam Levy'den Türkiye'nin Paris Büyükelçisi'ne. Mektup. Neuilly (Seine), 11.11.1938.

tır. 1938'de de Paris'tedir. 11 Kasım günü, Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a, aşağıdaki uzunca mektubu yollamıştır:

“Büyük Savaş sonrasının en Büyük Devlet Adamı Gazi Kemal Atatürk'ün ölümünü derin bir sarsıntı ve muazzam bir üzüntüyle öğrendim.

O Büyük yurtseverden, o ince diplomattan söz edebilecek yetenekte hiç değilim. Bildiğim yalnız şudur ki, O'nun olağanüstü eseri bana “Gazi'nin ülkesinde (1930)” adlı mütevazi kitabımı ilham etti. Yine O'nun büyük kişiliği yüzünden bu kitap üzerine çok mürekkep harcandı.

O'nu, çocukluğumda, benim asıl memleketim Sofya'da Ateşemiliter olarak; daha sonra da Ankara'da, Çiftliğinde tanıdığım gibi hep gözümün önüne getiriyorum: Sade, sadık, insana bağlı; kimi pek ciddî, kimi de yumuşak. Öylesine asil bir tecessüs, öylesine insanca bir yumuşaklık vardı ki O'nda, herşeyi bir öğrenme fırsatı ve harekete geçme nedeni sayıyordu. Kimilerini hoşgörme, kimilerini affetme biçiminde görünen o evrensel anlaşma, uyuşma duygularıyla doluydu. Her modern fikri, çağdaş hayatın her yönünü sempatiyle karşılıyordu.

Renan'ın dediği gibi, “İlâhî bir seçim kararıyla”, mukadderatça insan sırrını kavramak için önceden ayrılıp seçilmiş o büyük ve ender kişilerden biriydi O. İnsanların büyük çoğunluğunun içine giremedikleri bu sır dünyasına O, zahmetsizce, kolayca nüfuz edebilmiş, kendisi de bu dünyanın sınırlarını genişletmiş, sonsuzluk içinde yeni ufuklar fethetmişti. Cesareti ise hayatının bölünmez bir parçasıydı; başdöndüren çeşitli özelliklerini ahenkleştiriyordu ve O'nun yaratıcı gücünü izah eder.

Azizim Büyükelçi, Gazi Kemal Atatürk'ün değeri, ancak O'nun şerefine dikilmiş anıtların ayakları dibinde ölçülebilir. Hayır. Varlığının da ötesinde, diğer insanlar üzerindeki yön verici etkisiyle, üstün bir ruha bahşedilmiş bir ölümsüzlük demektir O. İstikbal O'nu ebedî zirveye yükseltecektir. Bizim Sevgili Gazi Atatürkümüz için bu ölümsüzlük, Mütârekenin 20 nci yıldönümü olan bugün, 11 Kasım 1938'de başladı.

Bizler, Gazi Atatürk'ün seçkin veya mütevazi dostlarıyla hayranları göçüp gideceğiz. Siyasal ve sosyal faaliyetlerinde O'nunla doğrudan doğruya veya dolayısıyla işbirliği yapmış olanların; O'nun verimli tohumlarla dolu zengin hayatına tanıklık etmiş olan imtiyazlı kişilerin sayıları azalacaktır. O'nun hatırasını taparca yaşatmak için bizim sofuca sevgimiz her zaman bulunmayacaktır. Ama, O'nun yeniden yarattığı sevgili milleti ve ölümsüzlüğü ebediyyen ayakta kalacaktır.

Benim için pek asil, pek cömert olan Gazi Atatürk'ün hatırasıyla, O'nun ölümsüz kişiliği için yüreğimdeki muazzam ızdırabın hatırasıyla, sevgili ülkeniz ve şahsen sizin için hüzünlü duygularımı sunarım Sayın Büyükelçi."²⁸³

Atatürk'ün zamansız ölümüne Fransızlar da gözyaşı döküyorlardı. Dillerinin döndüğü kadarıyla bu duygularını Türkiye Büyükelçiliği'ne anlatmaya çalışıyorlardı. Marcelin-Emile-Henri adlı bir Fransız vatandaşı, Atatürk'ün iyileşeceğini umarken birdenbire feci haberi duyunca şaşırılmış kalmıştı. Şöyle yazıyordu:

"Sevgili ve Aziz Cumhurbaşkanınız'ın iyileşmekte olduğunu sanarak mes'uttum. Kendi köşemde birdenbire feci haberi öğrendim.

Atatürk gibi iyi bir adam niçin böyle zamansız gitti... Milleti için o ne büyük kayıptır...

Herkes gibi ben de uzaktan uzağa o Büyük Adamı, o Asil Kemal Atatürk'ü düşünceleriyle, duygularıyla, eserleriyle takdir edenlerden biriydim...

Herkes O'na ağlıyor. Ben de ...

O gitti ama hâlâ oradadır; eseri ayaktadır.

Hüzünlü düşüncelerle saygılarımı sunarım."²⁸⁴

Fransız gençliği, Atatürk'ün yarattığı genç Türkiye'nin hayranıydı; Kemalist Devrimleri ilgiyle izliyordu. Yabancı gençlerin gözünde yeni Türkiye prestij kazanmıştı, saygı kazanmıştı. Atatürk'ün başarısıydı bu. Büyük Adam'ın ölümü üzerine, Fransız gençleri, bu duygularını, düşüncelerini açıklamaktan geri kalmadılar. Örneğin, 12 Kasım günü, Roubaix Okulları Öğrenci Birlikleri Federasyonu adına Paris Büyükelçiliği'ne gönderilen bir sempati mesajında şöyle deniyordu:

"Genç ve enteresan Türk Milletini yas içinde bırakan feci kayıp için, yukarıdaki birlikler adına, en içten hüzünlü taziyetlerimizi sunarız. En hararetle ve en samimî taziyet duygularımızın, kendisine karşı her zaman en derin ve en samimi takdir duyguları beslediğimiz Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne iletilmesini dileriz..."²⁸⁵

²⁸³ P.B.A.-K. 180/A-1: N. Pavlova'dan Suat Davaz'a. Mektup. Paris, 11.11.1938.

²⁸⁴ *Ibid.*, Marcelin-Emile-Henri'den Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne. Yazı. 12.11.1938.

²⁸⁵ *Ibid.* Roubaix Okulları Öğrenci Dernekleri Federasyonu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne. Yazı. Roubaix, 12.11.1938.

Bazı Fransızlar, Atatürk'ün ölümünü Fransa için de bir kayıp sayıyorlardı. Bu kaybın Fransızlar için de büyük bir acı olduğu belirtiliyordu. A. Carteaud adlı bir Fransız doktoru, Paris'teki Türkiye Büyükelçisi'ne şunları yazdı:

"Ailem ve ben, hüznü taziyetlerimizi sunarız. Ünlü Cumhurbaşkanı'nın ölümü, Sevgili Vatanınız için muazzam bir kayıp olduğu gibi, biz Fransızlar ve Türkiye'nin bütün dostları için de aynı derecede fecidir. Bu yası günde, bütün kalbimizle sizin yanınızdayız."²⁸⁶

Atatürk'ün ölümüyle, yalnız Türk vatani büyük yapıcısını, Türk Ulu-su büyük önderini kaybetmiş olmuyordu. Türk Hükümeti bildirisindeki deyimle, aynı zamanda, "İnsanlık büyük evlâdını kaybetmiş" oluyordu. Madama De Jouvenel adlı bir Fransız hanımı, bu duyguyu Türkiye Büyükelçisi'ne şöyle anlatmaya çalıştı:

"Sayın Büyükelçi,

Cumhurbaşkanınız'ın kaybını bütün Fransızlar da yürekten duydu.

O'nun mükemmel aksiyonunu başından beri izlemiş; durmadan yücelen düşüncesini, yüreğinin cömertliğini, ruhunun liberalizmini tanımış olanlar, büyük bir dünya vatandaşının göçüp gittiğini anlamaktadırlar.

Cumhurbaşkanı'na sizi şahsen yaklaştıran bağların hararetini bilirim; acınızın hiçbir sözle hafifletilemeyecek kadar büyük olduğunu da anlarım. Ama dost düşüncelerin sizi anlayıp acınızı paylaştığı duygusu sizin yüreğinize biraz hoş gelebilecekse, biliniz ki, sizi saran bu düşünceler arasında benimki de bulunmaktadır."²⁸⁷

Böylece çeşitli sempati mektupları, mesajları durmadan geliyordu. Askerlerden ve eski muharıplerden de mesajlar gelmişti. Metz şehri Hava Kuvvetleri Komutanı kısa bir telgraf çekmişti. Taziyetler sunuluyordu²⁸⁸. 12 Kasım günü, "Çanakkale Eski Muharıpleri Milli Derneği" adına Başkanları Mebus M. Pinelli'den Türkiye Büyükelçisi'ne bir mektup gönderilmişti. "Bütün eski muharıpler ve cemiyetlerine mensup bilcümle zevat namına Atatürkümüz'ün elim zıyaı münasebetiyle, bu dâhi şefin hayranı olan bilcümle cemiyetleri mensuplarının derin teessür ve kederlerini" bil-

²⁸⁶ P.B.A.-K. 180/A-1: Dr. A. Carteaud'dan Suat Davaz'a mektup. Paris, 11.11.1938.

²⁸⁷ Ibid. Mme Boas de Jouvenel'den Suat Davaz'a mektup. Paris, 12.11.1938.

²⁸⁸ Ibid. Metz Hava Kuvvetleri Komutanı'ndan Paris Büyükelçiliği'ne tel. Metz, 11.11.1938.

dirmekte ve bunun bütün Türk Milletine iblâğı zımında Hükümete arzını rica etmekte idi²⁸⁹.

11-12 Kasım günleri, doğrudan doğruya Türkiye Büyükelçiliği'ne gelerek taziyyede bulunanların, Özel Defteri imzalayanların, kart bırakanların, akını hiç yavaşlamamıştı. Paris Büyükelçiliği, 11 Kasım günü Büyükelçiliğe gelenleri ertesi sabah Paris basınına şöyle açıkladı:

“Özel Defteri imzalamak üzere Büyükelçiliğe akın dün, bütün gün devam etti. Daha önce adları anılmış olanlara aşağıdaki kimselerin adlarını da eklemek gerekir:

“Ekselâns Papalık Temsilcisi, Bahriye Bakanı M. Cézar Campinchi, Fransa Büyükelçilerinden Ekselâns Alexis Léger, İran Elçisi Ekselâns Sepahbadi, M. Pierre Lyautey, Papalık Temsilciliği Kâtibi Mgr. Pierre Sigismondi, Eski Bakan Pierre Cathala, Arjantin Büyükelçisi ve Bayan Carcano, Çin Büyükelçisi Ekselâns Wellington Koo, Hava Kuvvetleri Bakanı M. Guy la Chambre, Eski Bakan M. Yvon Delbos, İspanya Cumhuriyeti Büyükelçisi Ekselâns M. Pascua, İtalya Maslahatgüzarı M. Prunas, Suriye Başbakanı Ekselâns Cemil Mardam, Suriye'nin Ankara Temsilcisi M. Emir Adil Arslan, Paris Eski Belediye Meclisi Başkanı Baron de Fontenoy, Barones de Fontenoy, General Nollet, Yunanistan Elçiliği Müsteşarı M. Delietos, Danimarka Elçisi, Bay ve Bayan Lucien Ronnier, Sovyetler Birliği Büyükelçisi Ekselâns M. Souritz, Irak Maslahatgüzarı, Mısır Elçisi Ekselâns Fahri Paşa, Fransız Akademisi'nden Paul Valéry, Almanya Büyükelçisi Ekselâns Kont de Welczeck, Fransa Büyükelçilerinden ve Bayan Kamerer, Hollanda Büyükelçisi Ekselâns L. Loudon, Afganistan Elçisi Mareşal Şah Wali, Monako Elçisi Kont de Mallevillé, Belçika Büyükelçisi Ekselâns M. Pol le Tellier, Macaristan Elçisi, M. Lucien Lacoureux, Prens ve Prenses Samad Han, Venezuela Elçisi ve Bayan Aristimuno-Coll, İrlanda Maslahatgüzarı M. Cremin, Mebus Kont de Lyrot, İsveç Elçisi Ekselâns Hennings, Sir Robert ve Lady Cahill, Bulgaristan Maslahatgüzarı M. Radeff vs.”²⁹⁰

Paris Büyükelçiliği, Fransız basınına bu kadarcık bir bildiri yayınlamakla yetinmişti. Yukarıdaki listede 46 kişinin adı geçmektedir. Aslında, 11 Kasım günü Paris Büyükelçiliği'ne gelip Özel Defter'i imzalayanların sayısı bunun üç mislinden fazladır. Başka bir listeden anlaşıldığına göre o

²⁸⁹ *Ibid.* Mebus Pinelli'den Suat Davaz'a mektup, Paris, 12.11.1938. ve Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Yazı. Paris, 18.11.1938, No. 184/1385.

²⁹⁰ *P.B.A.-K. 180/A-1*: Paris Büyükelçiliği'nin 12.11.1938 günlü basın bildirisi.

gün Özel Defteri 152 kişi imzalamıştır. Büyükelçiliğin çalışma saatleri hesaba katılınca, kısa bir zaman içinde büyük bir akın olduğu, defteri imzalamak için kuyruğa girildiği kendiliğinden anlaşılır. Yukarıdaki listede adları geçmeyenler arasında gazeteciler, yabancı elçilik kâtipleri, bakanlıklar özel kalem müdürleri, bazı subaylar, bazı genel müdürler, hahambaşı, tanınmış Ermeni Misyoneri Gülbenkiyan ve eşi vs. bulunmaktadır. Türk vatandaşlarıyla Türk öğrencileri listede genişçe yer tutmaktadır. Paris'te bulunan Türk stajyerleri, Türk öğrenciler küçük gruplar halinde Büyükelçiliğe gelip Özel Defteri imzalamışlardır...

12 Kasım günü Paris Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir telgrafta, başka noktalar yanında Büyükelçi, Suriye Başbakanı'nın ziyaretine değinerek şöyle demektedir:

"Taziye için Büyükelçiliğe gelenler arasında Suriye Başvekili Cemil Mardam'la, Suriye'nin Ankara Mümessili Arslan Adil de ziyaretimde bulundular. Atatürkümüzün yalnız Türkiye için değil, bütün yakın şarkın akvamı için de büyük bir önder olduğunu ifade ile teessürlerini bildirdiler ve kederlerimize iştirak ettiklerini söylediler..."²⁹¹

Suriyeliler gibi İranlılar da Türkiye'nin acısına katılıyorlardı. Paris'teki İran Elçisi, Türkiye Büyükelçiliği'ndeki Özel Defteri imzaladıktan başka, ayrıca bir taziye mektubu yolladı. "Türkiye'nin uğradığı amansız matem İran'da da şiddetle hissedilecektir ve bütün vatandaşlarımız dost milletin acısına yürekten katılacaklardır" dedi²⁹².

İran'dan kuzeye doğru gidince Azeri Türkleri gelir. Bunların, tıpkı Türkiye halkı gibi kan ağladıkları, gözyaşı döktükleri kolaylıkla tahmin olunabilirdi. Azerî Türkleri'nin duygularını da Paris'teki "Azerbaycan Millî Delegasyonu" dile getirdi. Bu Delegasyon, 12 Kasım 1938 günü Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a duygulu bir taziyet mektubu yolladı. Mektubu Delegasyon Başkanı Dr. Mir Yakub ile birlikte dört üye ortaklaşa imzalamışlardı: Dr. M. Maharrem, Dr. A. Atamalis, D. Hacıbeyli ve A.Ş. İslâmzade. Bir de kâtip A.A. Topçubaşı'nın imzası vardı. Bu altı imzalı mektup şöyleydi:

"Büyük Dâhi Atatürk'ün, tarihî şeref dolu asil milletin yetiştirdiği ve Türk ırkına has bütün büyüklük ve cesareti kendi kişiliğinde birleştiren,

²⁹¹ P.B.A.-K. 180/A-1: Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Paris, 12.11.1938, No. 165.

²⁹² *Ibid.*, Paris'te İran Elçiliği'nden Türkiye Büyükelçiliği'ne. Yazı. Paris, 12.11.1938.

bütün Türk halklarının manevî önderi olan Büyük Şef'in ölümü dolayısıyla, en heyecanlı ve kardeşçe tazimlerimizin Türk Hükümeti'ne ve Türk halkına ulaştırılmasına bütün Azerbaycanlılar adına rica ederiz. O'nun şerefli ve ölümsüz hatırası bütün Türklerin kalbinde ebediyyen yaşayacaktır, ve kaybına yalnız Türkiye'de değil, bütün Azerî Türklerince de acı acı gözyaşı dökülmektedir.

O'nun verdiği örnek, çizdiği yol hiçbir zaman unutulmayacaktır. Biz şu inançtayız ki, Atatürk'ün büyük zekâsının tasarladığı ve giriştiği muazzam eser hiç duraklamadan devam edecek ve tamamen gerçekleşecektir.

Bugün yabancı boyunduruğunda, hürriyetinden yoksun olan Azerî halkının, bu büyük mateme istediği gibi katılamayışını; duyduğu muazzam acıyı ve şaşkınlığı bütün ölçülerıyla açıklama olanaklarından yoksun bulunmasını derin bir üzüntüyle karşılıyoruz. Ama, Büyük Şef'in ölümü üzerine damarlarında Türk kanı taşıyan bütün insanların döktükleri gözyaşlarını, duydukları büyük acıyı Azerî Türkleri de yürekten paylaşırlar..."²⁹³

Fransız Basınında İlk Yankılar

Atatürk'ün ölümü, Fransız basınında geniş yankı yaptı. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne sempati mesajları yağarken Büyükelçilik'te açılan Özel Defteri imzalamak için birçok kimse kuyruğa girip sıra beklerken, Fransız gazeteleri de yoğun yayın yapıyorlardı. Fransız radyolarında da olaya geniş yer verilmişti. Ama radyo yayınlarının metinlerini bulamadık. Buna karşılık basını sistematik olarak taradık. Bu bölümde Paris gazeteslerinin yalnız 11 Kasım 1938 günü yazdıkları gözden geçirilecektir. Gazeteler, birer birer, alfabetik sırayla ele alınacaktır.

Action Française Gazetesi, olayı, "Kemal Atatürk'ün ölümü: Türkiye'nin Kurtarıcısı dün sabah öldü"²⁹⁴ başlığıyla verdi. 10 Kasım günü saat 9.05'te öldüğü bildirilen Atatürk, kısaca tanıtıldı. Gazete, "Makedonya'nın eski bir Türk ailesinden doğduğunu" belirttiği Atatürk'ün hayatını, Manastır Askerî Rüstiyesi'ne girişinden Kurtuluş Savaşı sonrasına kadar, özetle anlattı. "Savaş bittikten ve yeni Türkiye'nin sınırları çizildikten sonra Mustafa Kemal, çalışmalarını Türkiye'yi Avrupa tipinde bir devlet durumuna getirmeye hasretti" dedi.

²⁹³ *Ibid.*, Paris'te, "Azerbaycan Milli Delegasyonu"ndan Türkiye Büyükelçiliği'ne yazı Paris, 12.11.1938.

²⁹⁴ "La Mort de Kemal Atatürk" -Le Libérateur de la Turquie s'est éteint hier matin", *L'Action Française*, 11.11.1938.

Bundan sonra gazete, Türkiye Büyükelçiliği'ne gönderilen sempati mesajları konusunda bilgi verdi. 10 Kasım günü Büyükelçiliğe gidip taziye bulunanların adlarını ünvanlarını sıraladı. Fransa Cumhurbaşkanı M. Albert Lebrun da, maiyetinden Albay Chaudessole'ü Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz'a gönderip taziyede bulunmuştu. Fransa Cumhurbaşkanı ayrıca, Türkiye Cumhurbaşkanı Vekili Abdülhalik Renda'ya aşağıdaki telgrafi göndermişti:

“Hayatını yurdunu yeniden şerefle diriltmeye hasretmiş olan hararetili yurtseverin ve Büyük Devlet Adamı'nın göçtüğü şu anda, derin bir heyecanla Türkiye'nin yasına katılıyorum. O'nun, akıllı ve barışçı metodlarla gerçekleştirilen eseri, milletler tarihinde seçkin bir yer tutacaktır. Türk Milletine samimi dostlukla bağlı bulunan Fransız Milleti, Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün uğradığı kaybı, elim bir sempatiyle duymaktadır.”

Öte yandan Ankara'daki Fransız Büyükelçiliği, Türkiye Hükümeti'ne taziyede bulunmak için görevlendirilmişti. Gazetede haber, özetle bu kaddardı. Haberin son cümlesinde gazete bir de yanlışlık yapmıştı: Fransız Büyükelçisi'nin “Osmanlı Hükümetine” taziyede bulunmakla görevlendirildiğini yazmıştı!

Yine *Action Française* Gazetesi'nde, J. Le Boucher imzasıyla “Gazi'nin Ölümü” başlıklı bir makale vardı²⁹⁵. Yazar, önce Mustafa Kemal'i Kurtuluş Savaşı Lideri olarak tanıtıyordu. Osmanlı askerinin cesaretine rağmen, 1919 yılında Türkiye adamakıllı ezilmiş bulunuyordu. Ama, Büyük Savaş'ın yarattığı olağanüstü adamlardan olan Mustafa Kemal Paşa bunu böyle kabul etmemişti. Anadolu'ya atlamış, ordunun başına geçmişti. Millet arkasından yürümüştü...

Bundan sonra yazar Atatürk Devrimlerini anlatıyor ve şöyle diyordu:

“Savaş meydanında Yunanlılara hükmünü empoze ettikten sonra Mustafa Kemal aynı enerjisini yurt içinde ispatladı... Halkın başından ecattan kalma fesi attı, kadınları çarşafsız sokağa çıkmaya mecbur etti, Halifeligi kaldırdı; İsviçre Medenî Kanunu'nu, İtalyan Ceza Kanunu'nu, Avusturya Ticaret Kanunu'nu empoze etti; (eski) Türk alfabesini kaldırdı, herkese soyadı verdi.

Bin yıllık geçmişi silip süpürmek için bu olağanüstü adama birkaç yıl yetti...

²⁹⁵ J. Le Boucher, “La Mort du Ghazi”, *L'Action Française*, 11.11.1938.

Osmanlı zamanıyla kendi zamanını birbirinden ayırmakta ne kadar ileri gideceğini belirtmek için, Yunanlılara karşı zaferinden sonra, Başkentini Ankara'da kurmaya karar verdi. Pek eski zamanlardan beri İstanbul Boğazı'nın romantik kıyılarına yerleşmiş bulunan elçilikler sakinlerinin keyifleri kaçtı. Boğaziçi'nden vazgeçip bu tâviz vermeyen adamın istediği yere gitmeleri gerekti. Avrupa'nın tatlı sularında hoş kayak ve motor gezintileri sona ermişti. Önce Sovyetler, Ankara'da adına Büyükelçilik denen büyük bir kale kurdular. Öteki ülkeler bu örneği izlemek zorunda kaldılar. Geçmişle bütün bağları birdenbire koparmak isteyen bir tek adamın iradesi sonucu, Anadolu'nun çöl yaylasında yeni bir başkent doğdu. İstanbul Türklerinin buna biraz direneceklerinden kaygı duyuldu, ama hiçbir direniş olmadı...

Şüphesiz ki sallanan, ama temelleri çok köklü sanılan bin yıllık bir binayı yıkmak için bir baston vuruşu yetti.

Kemal'in büyük sırrı, Osmanlı İmparatorluğu'nun romantik danteli arkasında, vatan topraklarını savunmaya hazır insanlardan başka artık hiçbir şey kalmamış olduğunu kavramasında değil midir?

Mustafa Kemal'in sonsuz cesareti, hem vatanına hem de kendisine büyük yarar sağladı.

O'nun kişiliği, Türkiye'nin bütün siyasî, fıkri ve iktisadî hayatına hükmediyordu.

Vatanın babası Kemal Atatürk, Batıların her zamankinden daha ziyade gözlerini tam Çanakkale Boğazı'na çevirdikleri bir sırada gitti. Halefinin işi ağır olacaktır."²⁹⁶

Ere Nouvelle Gazetesi'nde, "Kemal Atatürk öldü" başlığı altında kısa haberler ve bir de Louis Bresse imzalı, "Kemal Atatürk'ün ölümü" başlıklı bir yazı vardı²⁹⁷. Haberlerde, Atatürk'ün derin bir koma içinde öldüğü, yeni Cumhurbaşkanı'nın 11 Kasım sabahı seçileceği; Fransa Dışişleri Bakanı M. Georges Bonnet'nin, Protokol Müdürü M. Lozé aracılığıyla Türkiye Büyükelçisi'ne taziye de bulunduğu bildirilmekteydi.

"Kemal Atatürk'ün ölümü" başlıklı makalede ise şöyle denilmekteydi:

"Türkiye Cumhuriyeti, Kurucu Başkanı'nı kaybetti...

O'nun ölümü her tarafta çok büyük üzüntü yaratacaktır.

²⁹⁶ J. Le Boucher, "La Mort du Ghazi", *L'Action Française*, 11.11.1938.

²⁹⁷ "Kemal Atatürk est mort", *L'Ere Nouvelle*, 11.11.1938.

İstanbul'da, Dolmabahçe'de hayata gözlerini kapayan Gazi, gerçekten yeni Türkiye'nin yaratıcısıydı ve O'na can verdi.

Kemal Atatürk'ün arkada bıraktığı eser muazzamdır ve bütün dünyaya yalnız hayranlık empoze eder...

Yunanlılara karşı Anadolu zaferinden sonra kendisine "Gazi", yani Muzaffer unvanı verildi.

Ordu Kumandanlığı vasıflarına bir de dâhî siyaset vasfını ekledi...

Bizim ihtilâlimize ve onun müesseselerine karşı gerçekten büyük bir saygı besliyordu.

Kendisini Türkiye'nin Büyük İskender'i ve Napoléon'u olarak kutlamak isteyen birine, bizim Convention adamlarından birinin verecekleri karşılık gibi cevap verdi:

"Ben onlardan hiçbirisi değilim. Buraya, temsilcisi bulunduğum Cumhuriyet'e hakaret edilerek bana iltifatta bulunulsun diye gelmedim."

Uzak bir görüşle de şunları ekledi:

"Bende iki kişilik vardır. Biri kendi şahsımdır ki, yok olacaktır, fanidir, önemsizdir; diğeri ise ki buna biz diyeceğim, milleti teşahhus ettirir, ebedî olarak yaşayacaktır."

Yeni Türkiye'nin ve medeniyetin O'na çok şey borçlu olduğu muhakkaktır.

Hayatının sonuna doğru eserinin hemen hemen tamamlandığını, Türkiye'nin devletler arasında önemli bir yere kavuşmuş olduğunu görmesi en ufak bir teselli olamaz.

Cumhuriyet Fransası, Türkiye Cumhuriyeti'nin yasına katılır."²⁹⁸

Epoque Gazetesi haberi, "Modern Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk öldü" başlığıyla verdi²⁹⁹. İstanbul'dan aldığı bir telgrafı yayınladı. Kara haber, Türkiye saatiyle 12.45'te, radyoyla Türkiye halkına duyurulmuştu. Vurulmuşa dönen halk yığınları, Dolmabahçe Sarayı'na doğru koşmuşlardı. Hükümet, radyoda okunan bildirisiyle, orduya ve halka dayanarak Atatürk'ün eserini devam ettireceğini açıklamıştı....

²⁹⁸ Louis BRESSE, "La Mort de Kemal Atatürk", *L'Ere Nouvelle*, 11.11.1938.

²⁹⁹ "Kemal Atatürk, Fondateur de la Turquie moderne est mort", *L'Epoque*, 11.11.1938.

Gazete, Türkiye haberlerini kısa kısa verdikten sonra, olayın Paris'teki yankılarını anlatıyordu: Türkiye Büyükelçiliği'ne gidip Özel Defteri imzalaayanlar, taziye de bulunanlar... ve Fransa Cumhurbaşkanı M. Lebrun'un, Abdülhalik Renda'ya gönderdiği taziye telgrafının metni. Gazete bir de Atatürk'ün fotoğrafını basmıştı. Sabiha Gökçen pilot elbiseleriyle, Atatürk'ün elini öperken gösteriliyordu. Fotoğrafın altında: "Atatürk modern hayatın her biçimini, özellikle havacılığı hararetle destekliyordu. Burada (fotoğrafta), hava akınlarında ün yapan evlâtlık kızı Sabiha ile görünüyor." diye üç satırlık da açıklama yapılmıştı. İki sütunda yayınlanan bu fotoğraf ve haberlerden başka *Epoque* Gazetesi'nde ayrıca yazı yoktu.

Excelsior Gazetesi Atatürk'ün ölüm haberine çok geniş yer ayırdı. Atatürk'ün yedi fotoğrafını birden yayınladı. O'nun hayatını, 1922'den 1938'e kadar fotoğraflarla canlandırmaya çalıştı. Fotoğrafların birinde Atatürk, 1922 yılında, İsmet ve Fevzi Paşalarla birlikte, Yunanlılara karşı taarruz planlarını inceliyordu. İkinci fotoğrafta, yine Çakmak ve İnönü ile birlikte, 1937'de, askerî manevraları izliyordu. Bir başka fotoğrafta Atatürk, "Baş Öğretmen" olarak halka yeni Türk alfabesini öğretiyordu. Sonra, sivil kıyafette, Sabiha Gökçen'le birlikte otururken görünüyordu. Kendisi onuruna verilmiş bir kabul resminde ve birde fraklı, Cumhurbaşkanı olarak büyük boyda bir fotoğrafı vardı. Son olarak da Atatürk'ün öldüğü Dolmabahçe Sarayı'nın fotoğrafı basılmıştı. Gazete, hemen bütün baş sayfasını Atatürk fotoğraflarına ayırmıştı.

Resimlerin yanı sıra *Excelsior* Gazetesi, Atatürk'ün hayatı ve eserleri üzerine dörder sütunluk iki uzun yazı yayınlamıştı. "Gazi'nin Başdöndürücü Hayatı" başlığını taşıyan birinci yazıda, asker, devlet adamı ve devrimci olarak Atatürk'ün hayatı ve gerçekleştirdiği eserler oldukça ayrıntılı anlatılıyordu: Öksüz Mustafa, "zekâ ve karakter bakımından fevkalâde bir kadın olan" annesi tarafından yetiştirilmişti. Sonra hızlı bir hayat: Askerî okullar, genç subaylık yılları, gizli "Vatan" Cemiyeti, İttihat ve Terakki, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı... Bunları anlattuktan sonra gazete, Mustafa Kemal'in Savaşı Almanya'nın kaybedeceğini önceden gördüğünü ve söylemekten de çekinmediğini belirtmektedir.

"Kemal Paşa'nın cürekâr yaratılışını açıklayıcı nitelikte bir anekdot" diye, gazete bu konuda şunları anlatır: Almanya gezisi sırasında Kayzer Wilhelm kendisine askerî durumu nasıl gördüğünü sorar. Mustafa Kemal Paşa:

—“Haşmetmeap, fikrimi soruyorsunuz, öyleyse söyleyeyim. Kanaatimce Türkiye, Almanya'nın yanında savaşa girmekle kendi ölüm fermanını imzalamıştır. Yeri İngiltere'nin yanındaydı. Böyle olması için şahsen elimden geldiği kadar çalıştım.” der.

Gazete devam ediyor: Yunan orduları İzmir'e çıktıktan sonra Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'ya geçer. “Bundan sonraki üç yıl boyunca Mustafa Kemal, millî direnişin kalbi ve ruhudur.” Devrimci Mustafa Kemal'in eserlerini de gazete uzun uzun anlatır ve özetle şunları söyler:

İdarî, malî, askerî alanlarda Türkiye'nin gerçek bir kalkınmasına girişmiş, aynı zamanda dışarda Türkiye'nin prestijini yükseltmiştir. Kısa zamanda Türkiye tekstil sanayii, kâğıt sanayii, çimento sanayii kurmuştur. Elektrikleştirmeyi, ulaştırmayı geliştirmiş, modern şehirciliği uygulamış, okullar, hastahaneler, kamu binaları kurmuştur. Dış politikada bütün komşularıyla dostluk gerçekleştirilmiştir. Batılı ülkelerle de dostluk bağları kurulmuştur. Bu arada, birbiri arkasına bir seri devrimler yapılmış ve Sultanlar Türkiyesi'nden hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır. Gazete, “Objektif olarak söylemek gerekirse, Kemal Atatürk, kendisinden sonra da yaşayacak, başdöndürücü bir eser gerçekleştirmiştir” demektedir. Kadın hakları konusuna da bir paragraf ayırdıktan sonra, “Sekiz milyon kadın hürriyetlerini O'na borçludur” diye eklemektedir³⁰⁰.

Excelsior Gazetesi'nin uzun yazılarından birinin kısaca özeti budur. “Türkiye'deki iki Fransız Büyükelçisi'nin gördüğü Atatürk” başlığını taşıyan ikinci yazıda ise gazete, Atatürk'ün nezdinde bulunmuş M. Charles de Chambrun ile M. Albert Kammerer'i konuşturmuştur.

1928-1933 yıllarında, Türkiye'de Fransa Büyükelçisi bulunmuş olan M. Charles de Chambrun, 11 Kasım 1938 tarihli *Excelsior* Gazetesi'nde Atatürk'ü şöyle anlatır:

“O, demokratik ve cumhuriyetçi prensiplere sahipti... Eğitimi laikleştirmek ve inanç hürriyetini gerçekleştirmek için çalıştı. Asker olarak her yerde, bütün görevini yerine getirdi. Bütün ihtilâlcı komiteleri dolaştıktan sonra askerliğin emrine uydu.

Ama, bunca eski geleneği altüst etmiş bir kimse için, yaratılıştan ihtilâlcı değildi denemez. Saltanatı yıkacak kadar geçmişten kopabildiyse, bunu, millî Türkiye'nin geleceğini güven altına almak için yapmıştır.

³⁰⁰ “La vie prodigieuse du Ghazi”, *Excelsior*, 11.11.1938.

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümünü büyük bir heyecanla öğrendim. O'nun nezdinde, beş yıl boyunca Fransa'yı temsil ederken her zaman pek dostça hayranlıkla karşılaşmıştım. Kendisiyle, her konuda konuşmuştum: Irklar, dil, etimoloji, gramer, tarih ve günün politika sorunları gibi.

Bir Selânik çocuğuydu, Avrupa Türkiye'sinde, Makedonya'da doğmuştu. Asyalı fatihler Avrupa'ya gelince her şeyi kırıp geçirirler. Avrupalı fatih ise Asya'ya girerse uygarlık meşalesini götürür ve oraya yerleşir. Atatürk Ankara'ya yerleşti, oradan İstanbul'u savundu. Çökmekte olan bir İmparatorluğun yerine modern bir Devlet kurmuş kimse olarak adı tarihte yaşayacaktır... Kendisini her zaman çok eski bir uygarlığın temsilcisi sayardı. Kökünün çok eskiye gittiğini kafasına sokmuştu.

Cahilliğe karşı giriştiği unutulmaz kampanya sırasında, eğitimi halka yaymak amacıyla reform projesini sunarken müdahalesini şu sözlerle bitirdi ki, bunlar muzaffer bir kumandanın ağzında dikkate değer: "Türk halkının eline okuyup yazma anahtarını vermek gerekir. Bu anahtar, Latin alfabesine dayanan Türk alfabesinden başka bir şey olamaz... Vatandaşlarımızı cahillikten kurtarmak için sade bir öğretmen olmanın manevî hazzı bizim bütün benliğimizi sardı.

Kemal Atatürk bir idealistti ve gerçekleştirdikleri her zaman mutlu olmuşsa, bunun nedeni, yüce ilkeleri üstün tutarak ihtiraslarını sınırlandırmayı bilmiş olmasıdır.

Demokrat ve Cumhuriyetçiydi, ölünceye kadar da öyle kaldı. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra bir daha hiç üniforma giymedi. Önünde resmî geçit yapan askerlerine frakla bakardı." Bana derdi ki:

—Bugünden çok yarınlara beni ilgilendiriyor; güngörmüş askerlerimin geçit törenleri kadar gençliğin eğitime ve izcilerin yetiştirilmesine de önem veririm."³⁰¹

Ankara'da, 1933-1936 yıllarında Fransa Büyükelçisi olarak bulunmuş M. Albert Kammerrer ise Atatürk'ü şöyle tanıtmaktadır:

"O'nu, gelmiş geçmiş bütün devirlerin en büyük adamlarından biri sayarım. Türkiye'yi, tam anlamıyla ümitsiz bir durumda ele aldı... İngilizleri atlatarak Anadolu içlerine gitti, içerde, hayal edilemeyecek kadar mu-

³⁰¹ "Atatürk vu par deux Ambassadeurs de France en Turquie", *Excelsior*, 11.11.1938.

azzam bir işe girişti... Bir ordu kurdu... Çok modern silâhlanmış 130.000 kişilik Yunan ordusunu yendi...

Bir seri etkileyici reformla müesseseleri baştanbaşa değiştirmeye girişti: medenî kanun yerini tutan dinî kanunların kaldırılması, yerine Avrupa kanunlarına dayanan modern kanunların konulması, çok kadınla evlenme yasağı, kadın eşitliğinin ilânı, millî eğitimde muazzam reformlar, okumayazma bilmeyenler oranının % 30 azalması, açık, dengeli bir bütçe, yazıda Avrupa alfabesinin alınması, demiryolları ağının genişletilmesi,.. yabancı imtiyazlarının satın alınması, bütün alanlarda modern bir yönetim kurulması, bunun yararlı etkinliğinin kendini göstermekte gecikmeyeşi.

Orta boylu, ama oldukça hükmedici bir kimseydi; olağanüstü nüfuz edici gözleri vardı. Prestiji muazzam, otoritesi tam olmasına rağmen kendisiyle konuşmak kolaydı... Konuşmayı sevdiği kadar dinlemeyi de seviyordu.

İlk zamanlar kendisine kolayca yaklaşılıyordu. Özellikle Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla 29 Ekim'de verilen resepsiyondan sonra herkesle memnuniyetle konuşuyordu. Sonraları yanına yaklaşmak zorlaştı...

Tekrar belirtmek isterim: O, büyük bir adamdı, çok büyük bir adamdı, bir siyasî deha idi. Ülkesine en büyük hizmeti yaptı. Türkler hakkında evvelce beslenen hakir görüşün düşüncelerin yanlış olduğunu gösterdi...

Sözün en iyi anlamıyla bir diktatördü elbet, ama hiçbir zaman zorba (tiran) olmadı, muazzam eseri kanlı davranışlarla lekelenmiş değildir..."³⁰²

Excelsior Gazetesi, Fransız Büyükelçilerini konuşturduktan, Atatürk'ü fotoğraflarla, yazılarla geniş olarak okuyucularına tanıtmaya çalıştıktan sonra halef konusu üzerinde duruyordu. "Dün sabah ölen Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk'ün yerine dört aday: Eski Başbakan İsmet İnönü, Türkiye'nin millî savunmasını yeniden teşkilatlandıran Mareşal Fevzi Çakmak, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar ve bugünkü Başbakan Celâl Bayar" deniyordu. Gazete, İstanbul'dan aldığı bir telgrafa dayanarak, Halk Partili mebusların İnönü'yü desteklemeye karar verdiklerini, bu durumda İnönü'nün seçilmesinin fiilen sağlanmış sayılabileceğini belirtiyordu³⁰³.

Figaro Gazetesi'nin 11 Kasım 1938 günlü sayısında, Atatürk'ün üç fotoğrafı, ölüm haberleriyle ilgili dört yazı vardı. "Cumhurbaşkanı

³⁰² *Ibid.*

³⁰³ "Quatre candidats à la succession de Kemal Ataturk, fondateur de la Turquie moderne qu'il est mort hier matin", et "La Mort de Kemal Ataturk", *Excelsior*, 11.11.1938.

Atatürk'ün Ölümü" başlıklı yazıda, ölüm haberinin Türkiye'deki etkileri kısaca anlatılmıştı: Türkiye'de bütün eğlenceler, törenler durmuştu. Son derece heyecanlı büyük bir halk yığını Dolmabahçe Sarayı'nı sarmıştı. Meclis Başkanı Renda, Cumhurbaşkanlığı'na vekâlet ediyordu...³⁰⁴ Bu kısa yazıya bir de fotoğraf eklenmişti: Atatürk, dürbünle son askerî manevraları izliyordu.

Gazetede bir de küçük fıkra vardı: "Atatürk'ün kasketi". Yazının yanında Atatürk'ün kasketli küçük bir fotoğrafı da görünüyordu. Şapka devrimine değinen fıkra şöyleydi:

"Bugeaud'nun kasketi gibi Atatürk'ün kasketi de efsaneleşecektir. Bilişildiği gibi Kemal Atatürk, öteki devrimlerinin yanısıra bir de fesi yasakladı. Bu bizim için önemsiz görünürse de Türkiye'de pek fazla heyecan yarattı. Loti'nin pek sevdiği fesi atmakla Cumhurbaşkanı, Boğaziçi'nin çekiciliğini ve şiirini de silip süpürdü. Ama aynı zamanda modern bir millet yarattı. Kendisi de sık sık basit bir bisikletçi kasketi giyerdi."³⁰⁵

Figaro Gazetesi'nde, "Atatürk'e saygı" başlıklı bir kısa makale de yayımlanmıştı. Yazıyı kaleme alan, Fransa'nın eski Ankara Büyükelçilerinden M. Charles de Chambrun idi. Büyükelçi, "Excelsior" Gazetesi'ne demec vermekle yetinmemiş, aynı gün bir de *Figaro*'ya yazı yazmıştı. Diyor ki:

"... Bu akşam, bu satırları yazarken, O'nun (Atatürk'ün) beş yıl bana göstermiş olduğu dostça yakınlığını, ılık saçan tarihini sevdiği Fransa'ya karşı bağlılığını düşünüyorum. Mustafa Kemal medenileştirici eseriyle övünür, zaferlerinden ise alçak gönüllüce söz ederdi. Her şeyin tâ ruhunu okurdu. General Gouraud ile karşı karşıya geldikleri günü hiç unutmaya-
cağım. Ankara'daydı, Çanakkale'de ölenler için dikilen anıtın açılış töreni arifesiydi. Bu savaştan sağ kalan iki büyük adam ayakta, karşı karşıya duruyorlardı. Aralarında artık siper yoktu... Mustafa Kemal, muhatabının boş sarkan yenini heyecanla göstererek, bana doğru yaklaştı ve alçak sesle: "Türk toprağında istirahat eden onun şerefli kolu, ülkelerimiz için son derece değerli bir bağdır" dedi³⁰⁶.

Gazi uzun uzun konuşmayı severdi, çünkü ikna etmek isterdi. İdealisti... ama emellerini sınırlandırabiliyordu.

³⁰⁴ "La Mort du Président Atatürk", *Le Figaro*, 11.11.1938.

³⁰⁵ "La casquette d'Atatürk", *Le Figaro*, 11.11.1938.

³⁰⁶ General Gouraud bu savaşta bir kolunu kaybetmişti.

İstanbul'da bir türbede mi istirahat edecek yoksa yeniden diriltiği Ankara'da mı? Bilmiyorum. Yeter ki, mezarının etrafında ihtiraslar uyanmasın ve vatanının sınırlarına göz dikilmesin.”³⁰⁷

Yine *Figaro* Gazetesi'nin 11 Kasım günlü sayısında, André Pogny imzasıyla “Cumhurbaşkanı Atatürk öldü” başlıklı bir yazı vardı. Yazar, şunları yazıyordu:

“Yeni Türkiye’de bütün bir millet üzüntü içinde: Türkiye Cumhuriyeti’nin babası gözlerini kapadı...Avrupa’nın en seçkin üstadlarının temsil ettiği tıp ilminin bütün çabaları boşa gitti ve ünlü hastayı tedavi için 1938 yılında iki kez Ankara’ya çağrılan Prof. Fiessinger de Fransız bilimini değerince temsil etti...

29 Ekim 1923’ten beri Atatürk, Türkiye Cumhurbaşkanı görevini yapıyordu... Hitler ya da Mussolini gibi değildi. Atatürk, hem Türkiye’nin kurtarıcısı, hem de halkının eğitimcisiydi.

... Zaferinden sonra ülkeyi modernleştirme işine cesaretle sarıldı... Türkiye’yi çağdaş ülkeler düzeyine çıkaracak bir seri derin devrimler yaptı... Üstelik bu büyük adam hayatı da hararetle, yoğun bir biçimde seven bir adamdı....

Büyük adamın ölümünden sonra ne olacaktır?

Büyük ölünün halefleri O’nun eserini yaşatabilecekler midir? İşte bütün mesele budur.”³⁰⁸

Humanité Gazetesi’nde, Atatürk’ün ölümü konusunda, iki sütunluk imzasız bir yazı vardı. Daha ziyade haber niteliğindeydi. Gazetenin eğilimine göre bir iki de kısa yorum yapılmıştı. “Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk Öldü” başlığını taşıyan yazıda, Mustafa Kemal’in askerlik hayatı kısaca anlatıldıktan sonra şöyle devam edilmekteydi:

“Mondoros Mütarekesi’nden sonra Mustafa Kemal, Anadolu’da yeni bir siyasî düzeni kurmaya girişti... Bu düzen yeni Türkiye’nin temeli olacaktı.

İngilizlere karşı savaştı, Sultana karşı ayaklandı, ölüme mahkûm edildi. Ama Ankara’da Kemalist otoriteyi örgütledi. S.S.C.B. O’nun millî kurultuş Hükümetini 1920’de tanıdı...

³⁰⁷ “Homage à Mustapha Kemal”, par Charles de Chambrun, *Le Figaro*, 11.11.1938.

³⁰⁸ André Pogny, “Le Président Atatürk est mort”, *Le Figaro*, 11.11.1938.

Lozan Antlaşması, Mustafa Kemal'in yeniden fethettiği Anadolu'yu Türkiye'ye geri verdi...

Başlıca devrimleri: Halifeliğin kaldırılması, dinî mahkemelerin ve haremî kaldırılması, dinle devletin birbirinden ayrılması, peçenin ve fesin yasaklanması, uluslararası takvimin kabulü, Şeriat Kanunu'nun yerine 1926'da Medenî Kanun'un kabulü, Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin alınmasıdır.

Bununla birlikte belirtelim ki, Atatürk Hükümeti sosyalist ve komünist harekete karşı vahşice baskı yaptı.

Dış politikasını millî bağımsızlık, S.S.C.B. ve Fransa ile dostluk temeline dayandırmış olan bu adamın ölümü, Yakın-Doğu'ya Hitler'in daha da sızmasına müsaade için Türk gericilerine fırsat vermiş olmayacak mıdır?"³⁰⁹

Bu kısa yazıdan başka *Humanité* Gazetesi, Atatürk'ün küçük boy bir de resmini koymuştu. Resmin altında şunlar yazılıydı: "Türkiye'yi halifeliğin boyunduruğundan ve İngiliz emellerinden kurtarmış olan Kemal Atatürk. Ölümü Hitler ilerlemesini kolaylaştırabilir."³¹⁰

Information Gazetesi, haberi "Türkiye yas içinde: Başkan Atatürk bu sabah öldü" başlığıyla verdi. Atatürk'ün hayatına iki sütun ayırdı: İlk askerliği, Trablusgarp, Balkan ve Çanakkale Savaşlarına katılması, Büyük Savaşın sonu, Mütareke, Anadolu'ya geçiş, Kurtuluş Savaşı'nı yürütmesi vs. sırayla anlatılmıştı. Gazete, "Yeni Türkiye'nin sınırları çizildikten sonra Mustafa Kemal memleketi Avrupa tipi bir devlet yapmak uğrunda çalışmalara kendisini verdi" diyor. O'nun belli başlı devrimleri özetle sıralanıyordu. Gazete bundan sonra, Fransa'nın eski Ankara Büyükelçilerinden Kont Charles de Chambrun'ün "Revue des Deux Mondes" Dergisi'nde çıkan bir makalesinden parçalar aktardı. Büyükelçi, Ankara'dan Roma'ya atanır. Temmuz 1933'te Atatürk'e veda ziyaretinde bulunur. Ayrılırken Gazi, Büyükelçi'nin ellerini tutar ve "Türkiye'ye dost kalınız, sizin daima dostunuz olurum" der. Bunu hatırlatan *Information* Gazetesi, yazısını şöyle düğümler:

"Paris'le Roma arasında normal diplomatik ilişkilerin yeniden başladığı bir sırada Gazi'nin yargısı ayrıca değer kazanıyordu. Bu O'nun Fran-

³⁰⁹ "Le Président de la République Turque Kemal Ataturk est mort hier", *L'Humanité*, 11.11.1938.

³¹⁰ *Ibid.*

sa'ya karşı dostluğu ile birlikte ileriye gören büyük devlet adamlığını ispat eder. O'nun kaybının siyasî sonuçlarını şimdiden kestirmeye imkân yok; bu kayıp bizde de (Fransa'da da) acı bir heyecan yaratacaktır.”³¹¹

Intransigeant Gazetesi Atatürk'ün ölümü haberine iki fotoğraf, ikişer-üçer sütunluk üç yazı ayırmıştı. Önce, “Türklerin Babası Kemal Atatürk öldü” başlığıyla haber verilir Atatürk'ün fraklı Cumhurbaşkanı kıyafetinde bir fotoğrafı yayınlanmıştı. Bunu, Sabiha Gökçen'i pilot elbiseleriyle Atatürk'ün elini öperken gösteren ikinci bir fotoğraf tamamlıyordu³¹². Bunun arkasından “Kemal Atatürk'ün ölümü” başlıklı bir yazı vardı. Burada, Kurtuluş Savaşı sonuna kadar Atatürk'ün hayatı, oynadığı rol özetleniyordu³¹³.

Gazetede, Gallus imzasıyla “Diktatörler ve diktatörlükler” başlıklı ve oldukça kuşkulu bir yazı çıktı. Atatürk'ü diktatörler arasında sayan ve diktatörlerin eserlerinin uzun ömürlü olamadığını ileri süren yazıda şöyle deniliyordu:

“Türkiye'nin diktatörü öldü ve O'nun ülkesinde şimdi neler olup biteceğini seyretmek heyecanlı olacaktır. Bütün bir milletin hayatını kendi hayatlarına bağlamış görünen bu gibi insanlar arkalarında geniş bir sarsıntıya sebep olmadan göçüp gidemezler. Hepsi ebedî eser kurduklarını söylerler. Ama Büyük İskender'den sonra ne kaldı? Sezar'dan sonra ne kaldı? Cromwell'in, Napolyon'un arkasından geriye ne kaldı?...

Türkiye Atatürk devrimlerinden bakalım ne koruyabilecek, yakında göreceğiz...”³¹⁴

Intransigeant Gazetesi'nin aynı sayısında, Marcel Sauvage imzalı “Atatürk'ü nasıl tanıdım” başlıklı bir başka yazı daha vardı. M. Sauvage, Atatürk'ü yakından görebilmiş bir gazeteciydi. Gördüklerini, O'ndan duyduklarını anlatıyordu kısaca:

“...Hitler'i Mussolini'yi Salazar'ı yakından gördüm. Ama Avrupa diktatörlerinin hiçbirisi bende yeni Türkiye'nin Şefi Kemal... kadar derin iz bırakmadı.

Kendisine ilk defa Ankara Halkevi'nde, bir Rus müzik festivali dolayısıyla yapılan şenlikte takdim edildim. Daha sonra, insanı şaşırtan bu dâhi-

³¹¹ “La Turquie en Deuil: Le Président Atatürk est mort ce matin”, *L'Information*, 11.11.1938.

³¹² “Le Père des Turcs Kemal Atatürk est mort”, *L'Intransigeant*, 11.11.1938.

³¹³ “La mort de Kemal Atatürk”, *L'Intransigeant*, 11.11.1938.

³¹⁴ Gallus, “Dictateurs et dictatures”, *L'Intransigeant*, 11.11.1938.

nin iradesiyle step ortasında doğmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin, yeni başkenti Ankara'ya hükmeden Çankaya'da, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde kendisini yeniden gördüm...

O'nun kişiliğinde, yalnız etraflarında hayat ve ölüm mistiği yaratmaya kadir şeflere has tuhaf bir manyetizma vardı.

Bununla birlikte dalgın görünürdü. Daha önemli başka şeyler düşünürcesine sizi dinlerdi...ve sonra birdenbire gözlerini size çevirirdi. Karşısındaki insanı delip geçen keskin bir bakışla size bakardı. İşte o zaman Atatürk sizi yargıladı... Sizi kabul ederdi... gülümserdi...

Fransızca'yı çok güzel, hemen hemen hiç aksansız konuşurdu ve Fransızca konuşmaktan zevk alırdı. Bir akşam bana hâlâ hatırladığım şu sözleri söyledi:

“— Çok büyük milletlere ait küçük ülkeler vardır. İstikbal, diğerlerinden ziyade işte bu milletlerindir.”

Bu cümleyi aklımda tuttum. Çünkü bu cümle ölümünün arifesinde, Yakın-Doğu'nun, hatta bütün Doğu'nun en bilinçli, en uyanık, en güvenilir en büyük ıslahatçısı olarak ortaya çıkan Atatürk'ün harikalar dolu hayatının anlamını azçok aydınlatır. O'nun varlığı ülkeden ülkeye geçerek adeta efsaneleşmiştir.”³¹⁵

Journal Gazetesi Atatürk'ün ölüm haberini “Kemal Atatürk öldü” başlığıyla kısaca verdi³¹⁶. Gazetede ayrıca, Saint-Brice imzasıyla “Başkan Kemal Atatürk'ün ateşli hayatı” başlıklı bir yazı vardı. Yazar şöyle diyordu:

“Kemal Atatürk göçüp gitti!

Ölüm, bir kez daha normalin üstünde büyük adamlardan birinin hayatına son verdi...”

Yazar, Mustafa Kemal'in hayatını başından Kurtuluş Savaşı sonuna kadar anlattıktan sonra devam ediyor:

“(Zaferden sonra) Mustafa Kemal bu defa eski Türkiye'nin tasfiyesine döner. Mahkûm edilen yalnız eski rejim değildir, Muhammed'in mirası Halifelik de hüküm giyer. Cumhuriyet'in ilanı, Halifeliğin kaldırılmasına doğru bir adımdır. Fesin yasaklanması, yazının değiştirilmesi, soyadı alınması, Gregoryen takviminin kabulü gibi üstüste gelen devrimler, eski İmparatorluğun İslâmi özelliğine karşı bir dizi tepki demektir.

³¹⁵ Marcel Sauvage, “Comment j'ai vu Atatürk” *L'Intransigeant*, 11.11.1938.

³¹⁶ “Kemal Atatürk est mort”, *Le Journal*, 11.11.1938.

Artık Kemal Atatürk adını alan adamın eserinde, yapıcı ve dayanaklı pek önemli bir bölüm de vardır. Anadolu yaylasında yepyeni bir başkent doğmuştur. 1920'de kabul edilen esaslara göre yeni anayasa belirlenmiştir. En yüksek iktidar Millet Meclisi'ndedir. Bu Meclis, bütün yürütme gücünü elinde tutan ve Bakanlarını seçen bir Devlet Başkanı seçer. Eski siyasî gruplar bastırılmıştır. Birkaç komplo denemesinden sonra, eski İttihat ve Terraki Komitesi yenildiğini itiraf etmek zorunda kalmıştır. Ayakta duran yalnız Halk Partisi'dir...

O'nun bütün yapıcı eseri, uyanık ve dinamik bir aydın kadronun yönettiği kitlelerin disiplinli çalışmasına dayanır.”³¹⁷

Bundan sonra *Journal Gazetesi*, ölüm haberinin Paris'teki yankılarına genişçe yer vermişti. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nde Özel Defteri imzalayanlar, Büyükelçi'ye taziye de bulunanlar sırayla belirtilmişti. Bu arada Fransa Cumhurbaşkanı'nın da maiyetinden bir subay aracılığıyla Türkiye Büyükelçisi Saut Davaz'a taziye de bulunduğu bildirilmekteydi.

Journal des Débats Gazetesi'nde Atatürk'ün ölüm haberi bir sütunluk yer tutuyordu: Fransa Dışişleri Bakanlığı Protokol Müdürü M. Loze'nin Türkiye Büyükelçiliği'ne gidip Dışişleri Bakanı'nın taziyetlerini sunduğu; Türkiye'de yeni Cumhurbaşkanı'nın 11 Kasım günü seçileceği, halefin İnönü olabileceği; Türkiye halkının şaşkınlık içinde bulunduğu... kısaca haber veriliyordu³¹⁸.

Aynı gazetede “Kemal Atatürk” başlıklı uzun bir makale vardı. Maurice Pernot'nun imzasını taşıyordu. Yazar, saygılı bir dille Atatürk'ü ve eserlerini şöyle anlatıyordu:

“... Yeni Türkiye Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı gün doğdu ve Türk halkı hemen bunun bilincine vardı... Bu genç Generali Önder ve Kurtarıcı olarak kabul etti. Doğu'da önder, bir çeşit Peygamber gibidir... Doğu hiçbir zaman tamamen uyumuş değildir; iki peygamber arasında uyuklar.

Mustafa Kemal bir defa daha uyuklayan Asya'yı uyandırdı: Batı'nın karşısına Doğu'yu çıkardı; yenilgiden zafer yarattı. Ve O'nun çevresinde, O'nun sayesinde, yüzyıllardır kımıldamadan duran birçok şey değişti: Siyasi iktidar, dinî otorite, devlet ve vatandaş hukuku aile teşkilatı, kadınların durumu, kıyafet, alfabe ve hatta zaman ölçüsü, saat ve takvim.

³¹⁷ Saint-Brice, “La vie ardente du président Kemal Atatürk”, *Le Journal*, 11.11.1938.

³¹⁸ “La Mort du Président Atatürk”, *Le Journal des Débats*, 11.11.1938.

Mustafa Kemal'i ilk defa Ağustos 1923'te, Ankara Meclisi'nde gördüm. Hemen hemen hiç dikkati çekmeden toplantı salonuna girdi; bir sıranın ucuna oturdu, O'na yer vermek için hiç de, istifini bozmayan bir meslekdaşını hafifçe iterek kendisine yer açtı. Sonra, iki mebusla birlikte, oyları saymak üzere kura ile seçildi; salona girdiği gibi aynı sakin adımlarla yarım daireyi terkedip oyları saymaya gitti. Onbeş dakika sonra söz istedi, kürsüye çıktı. Ve işte birdenbire... daha ilk söz, ilk jest kumanda etmek için doğmuş o otoriteyi, o iç kuvveti hemen belli ediverdi. Alkışla birlikte herkesin O'na itaate hazır olduğu görülüyor, seziliyordu...

Birkaç gün sonra Mustafa Kemal beni Meclis'te, toplantı salonuna bitişik küçük bir odada kabul etti... Görüşme uzadı. Bir ara, sıcağından sıkılarak başındaki gri astragan kalpağını çıkardı. Bambaşka bir adam karşısında bulunduğumu sandım. Kalpağın altında, sarışın ince saçlar, geniş ve düzgün alnı tahmin etmemiştim.... Sakin ve açık-seçik konuşuyordu; ama aynı zamanda bakışları çok uzaklarda başka bir düşünce peşinde gibiydi.

Sorularıma cevap verirken, yabancı aleyhtarı bir politika izlemediğini savunuyor ve benim kaygılarımı gidermek istiyordu... Henüz çok güçlü olan dış etkilerden Hükümeti'ni uzak tutabilmek için bu Asya şehrini (Ankara'yı) başkent olarak seçişini açıklıyordu:

“— Bu hürriyet bize çok pahalıya mal oldu, onu kaybetmekten korkarız ve ne pahasına olursa olsun korumak isteriz.....”

İki yıl sonra tekrar gördüğüm zaman kendisini epeyce yaşlanmış buldum...³¹⁹

M. Maurice Pernot yazısına devam ediyor:

“Bu devrimcinin ana düşüncesini nasıl kavramalı ve başarısını nasıl açıklamalı? Sanırım ki, basit ama temel bir düşünceden hareket edilebilir: Mustafa Kemal'i, Batı uygarlığının kanunlarını, uygulamalarını, hatta dış görünüşlerini Türkiye'ye kabul ettirmeye iten düşünce; O'nun Batı'nın açgözlülüğüne karşı Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığını yaman bir enerjiyle savunmaya iten aynı ve tek düşüncedir. Bazı gözlemcilerin biraz hafiflikle ileri sürdükleri gibi O'nun kaygısı Batı'yı taklit etmek değildir; Batı'ya karşı kendini savunabilmek için yine Batı'dan ilerleme araçları, hatta silah almaktadır. Daha 1924'te yeni Cumhuriyet'in Başkanı, Halifeliği kaldırdı ve dinin devletten ayrılığını ilân etti...

³¹⁹ Maurice Pernot, “Kemal Atatürk”, *Le Journal des Débats*, 11.11.1938.

1925'te yurdunun erkeklerini Avrupa şapkası ve elbisesi giymeye ve kadınları da çarşafı atmaya zorladı... Kemal: "Harem artık bir efsanedir. Yeni Türkiye yeni adamlara muhtaçtır. Bunu ancak yetiştireceğimiz yeni anneler bize verebilir" dedi. 1926'da saat ve takvim ıslahatını yaptı... Gazi Türkiye'de sosyal hayattan sonra ekonomik hayat koşullarını da biraz daha Batı'nın koşullarına yaklaştırdı.

Hukuk ve adalet ıslahatı biraz daha uzun soluklu oldu. 1924'te başladı, üç yıl sonra bitti. İsviçrelilerden Medenî Kanun, İtalyanlardan Ceza Kanunu, Almanlardan ve Avusturyalılardan da Ticaret Mevzuatı alındı... Ve nihayet 1928 yılında Kemal... birdenbire harf devrimini ilân etti: "Arkadaşlar, yüzyıllardan beri içine kapandığımız demir çemberden çıkabilmek için yeni Türk alfabesini almaya karar verdik. Yeni harfleri çabucak öğreniniz ve köylüye, çobana, hamala, mavnacıya öğretiniz. Bu bir millî vatanseverlik borcudur" dedi. Ve işte Gazi, elinde tebeşir, karatahta önünde, örneği kendi verdi. Başbakan İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı, mebuslar öğretmen oldular ve Türkler, çoğunlukla eski yazıyı bilmedikleri için yeni yazıyı daha çabuk öğrendiler. 1935'te uygulanan soyadı gibi yeni yenilikler daha kolaylıkla kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa, Kemal Atatürk, yani Türkiye'nin babası oldu. Bunu hak etmişti.

Başarısının nedenlerine gelince, şüphesiz bunu, önce O'nun kendisinde, O'nun zekâ ve iradesinin olağanüstü kaynaklarında aramak gerekir. Ama şunu da düşünmek gerekir ki, Atatürk, eserini bomboş bir alanda kurdu ve birçok devrimcilerin karşılaştıkları engellerle karşılaşmadı..."³²⁰

Bu noktada Fransız yazarı yanılıyor, Atatürk'ün engellerle karşılaşmadığını söylemek biraz güçtür. Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Fransız gazeteleri bol bol yazıp çiziyorlardı. Yalnız ölüm olayı üzerinde durulmuyor, tüm Atatürk devri gözden geçiriliyordu. 11 Kasım 1938 günlü Fransız gazetelerinin yazılarını gözden geçirmeye devam edelim.

Jour-Echo de Paris Gazetesi'nde, Atatürk'ün ölümüyle ilgili iki fotoğraf, üç yazı yayınlanmıştı. Yazılardan biri, "Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra: Gazi'nin halefi bugün seçilecek" başlığını taşıyor ve muhtemelen İnönü'nün seçileceği söyleniyordu. Bu yazıya, Atatürk'ün kalpaklı bir resmi ile birlikte İsmet İnönü'nün de bir fotoğrafı eklenmişti. Haber biçimindeki bu yazıda, Atatürk'ün ölümü üzerine Türk Hükümeti'nin yayınladığı bildiriden parçalar da vardı³²¹.

³²⁰ *Ibid.*

³²¹ "Après la Mort de Kemal Atatürk: Le Successeur du Ghazi sera désigné aujourd'hui", *Le Jour-Echo de Paris*, 11.11.1938.

İkinci yazıda, yine Atatürk'ün muhtemel halefi üzerinde duruluyordu. Birkaç yıl önce, kendisinden sonra Türkiye'nin başına kimin geçeceği konuşulurken Atatürk, bir yabancı diplomata: "Türkiye'de benim yerimi alacak en az bin kişi vardır" der. Orada bulunan İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk "Ekselâns bin defa mübalâğa ediyorlar" diye cevap verir. Şimdi gazete bu konuşmayı da hatırlatarak, Atatürk'ün yerini alacak Türkiye'de çok insan bulunmadığını söylemekte, İnönü'nün, Bayar'ın, Okyar'ın muhtemel adaylıklarından söz etmekte ve daha çok İnönü'ye şans tanımaktaydı³²².

Yine *Jour-Echo de Paris* Gazetesi'nde Antoine de Courson imzasıyla üç sütunluk bir yazı yayınlanmıştı. "Diktatör ve asker: Kemal Atatürk Türkiye'yi modern ve savunması iyi bir devlet haline getirdi" başlığını taşıyan bu yazıda Atatürk'ün eserleri anlatılıyordu. Yazar şöyle diyordu:

"Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüyle Türkiye en ulu evlatlarından bir tanesini ve dünya en büyük çağdaş simalardan birini kaybettiler. Çağımızda başka ünlü kişiler az değilse de hayatında hiçbir zaman başarısızlık ve gerileme nedir tanımamış O'nun gibisi yoktur.

Atatürk göçüp giderken arkasında, sapasağlam bir ordunun iyice koruduğu hür ve bağımsız bir Türkiye bırakıyor...

O'nun en büyük manevî özelliği, kendi halkının ruhunu mutlak olarak tanımasıydı...

İttifak devletleri şefleri arasında, Birinci Dünya Savaşı'nın ve yenilginin utandırıcılığını, elinde silahla üzerinden atabilen yalnız Mustafa Kemal oldu... Lozan'da Türkiye, büyük devletlerle eşit olarak müzâkereye oturdu. Müzâkereci İsmet Paşa, Türkiye için, daha dar fakat bütünüyle Türk olan topraklar üzerinde onuruyla yaşama hakkı sağladı.

Muzaffer asker Atatürk, o zaman büyük bir teşkilatçı olduğunu ispatladı.

Ülkeyi yönetti, ıslah etti, kendisine güvenen halk, O'nun arkasından gitti. Denilebilir ki, iç ve dış politikasının ana hatlarında hiçbir zaman yarılmadı...."³²³

Liberté Gazetesi, 11 Kasım günlü sayısında, Atatürk'ün ölüm haberini kısaca vermekle yetindi. "Kemal Atatürk bu sabah öldü" diye başlık attı.

³²² "Il est toujours prêt à me corriger ou à me critiquer" disait le Ghazi en parlant de İsmet İnönü", *Le Jour-Echo de Paris*, 11.11.1938.

³²³ Antoine de Courson, "Dictateur et soldat. Kemal Ataturk fit de la Turquie une nation moderne et bien défendue", *Le Jour-Echo de Paris*, 11.11.1938.

Abdülhalik Renda'nın Cumhurbaşkanlığı'na vekâlet ettiğini, yeni Cumhurbaşkanlığı'nın 11 Kasım günü seçileceğini bildirdi. Başka bir ayrıntı vermedi³²⁴. Gazete, 11 Kasım tarihini taşımakla birlikte 10 Kasım öğleden sonra çıkmış ve henüz duyulan haber üzerine uzun uzun yazmaya vakit bulamamıştı, denilebilir.

Matin Gazetesi'nde bir haberle bir yazı çıktı. Haber, "Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk öldü" başlığıyla verilmişti. Kısaydı. Dolmabahçe Sarayı'nın dış kapısında, parmaklıklara dizilmiş sessiz sessiz bekleyen halkın, bayrağın yarıya çekildiğini görür görmez nasıl şaşkına döndüğüne değiniliyor, 11 Kasım günü yeni Cumhurbaşkanı'nın seçileceği bildiriliyordu. Halefin İsmet İnönü olacağı söyleniyordu. Habere, Atatürk'ün küçük bir fotoğrafıyla birlikte İnönü'nün de fotoğrafı eklenmişti³²⁵.

Gazetede bir de "Modern Türkiye'nin yaratıcısı Kemal Atatürk" başlıklı uzunca bir yazı vardı. Atatürk'ü ve eserlerini tanıtmaya çalışıyordu. İmzasız olan yazıda şöyle denilmekteydi:

"Mustafa Kemal modern Türkiye'nin yaratıcısı ve Yakın-Doğu'da meydana gelen rönesansa can veren kimseydi.

Kurucusu ve ilk Başkanı olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde sınırsız yetkileri vardı... Bununla birlikte bu yetkilerini hiçbir zaman kötüye kullanmadı, çünkü günümüzün objektif ve sakin düşünceli büyük adamlarından biriydi, gerçekten.

Büyük Savaş'a kadar Kemal hemen hemen hiç tanınmıyordu. Trablusgarp Savaşı'na katılmış, İttihat ve Terakki Komitesi'ne girmişti ama, gölgede kalmıştı. Gölgede kalmayı da seviyordu.

Parlak asker olarak Çanakkale'de ün yaptı. Türk direnişinin kahramanı oldu....

Büyük Savaş'tan sonra Yunanlıları Anadolu'dan geri atmaya girişti. Bu görevini pek büyük bir başarıyla yerine getirdi.

Mustafa Kemal'in bundan sonraki adımı, Müttefiklere İstanbul üzerinde kontrol yetkisi veren ve Avrupa'dan Türkleri fiilen atan Barış Antlaşması'nı (Sevr Antlaşması'nı) yıkmak oldu. Kemal, yeni Barış Antlaşmasıyla, Lozan Antlaşması'yla, vatanına Avrupa devleti statüsü sağladı.

³²⁴ "Kemal Ataturk est mort ce matin", *La Liberté*, 11.11.1938.

³²⁵ "Kemal Ataturk, président de la République turque est mort", *Le Matin*, 11.11.1938.

Aynı zamanda, İstanbul'da oturan yabancıların kapitülasyon haklarını kaldırmakla büyük bir prestij kazandı.. Kemal, Türkiye'ye refah sağlayan bir seri reformun da başıydı..."³²⁶

Yine *Matin* Gazetesi'nde, bazı parçaları yukarıya alınan yazıdan başka, taziye haberleri de verilmekteydi. Fransa Cumhurbaşkanı M. Lebun'den başka Hitler ve Ribbentrop da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'na birer taziye mesajı yollamışlar ve Atatürk'ün "ebedî olarak yaşayacak bir anıt kurduğunu" söylemişlerdi.

Oeuvre Gazetesi, 11 Kasım 1938 günlü sayısında önce, "Kemal Atatürk dün sabah hayata gözlerini kapadı" diyerek ölüm haberini verdi³²⁷. Aynı zamanda gazete, "Modern Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk" başlıklı uzunca bir yazıyla O'nun hayatını ve eserlerini tanıttı. Özetle şunları anlattı: Mustafa Kemal, ilkokulda Arapça öğretmenince hırpalandığı için oradan kaçıp Askerî Okula gitmişti. Orada büyük başarı göstermişti. 1904 yılında teğmen olarak orduya katılırken, Abdülhamid'i tenkid ettiği için tutuklanmıştı. Şam'a yollanmıştı. 1908 ihtilâlini yapan şeflerle görüş ayrılığına düşerek siyasetten çekilmiş, kendisini orduya vermişti. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında çarpışmıştı. Birinci Dünya Savaşı çıktığı zaman Sofya'da ataşemiliterdi. Türkiye'nin bu savaşa katılmasını erken buluyor ve Almanya'nın yenileceğini söylüyordu. Bu yüzden, kendisine önceleri orduda aktif görev vermek istenmemişti. Israrı üzerine orduda tekrar aktif göreve getirilmişti. 1915'te İngiliz saldırısına karşı Çanakkale Boğazı'nı başarıyla savunmuştu. Paşalığa terfi ettirilerek Kafkas cephesine, oradan da Hicaz ordusu Kumandanlığına gönderilmişti... Mütârekeden sonra, Anadolu'da başlattığı millî direniş hareketinin "kalbi ve ruhu oldu." Başkumandan seçildi... "Yunan Ordusu'nun ezilmesi, Lozan Barışı, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilânı Mustafa Kemal'in eseridir."

Bundan sonra gazete "devrimci" olarak Atatürk üzerinde durmakta, Türkiye'yi Batılı bir devlet yapmak amacıyla Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği devrimlerin pek çok olduğunu belirtmekte ve özellikle bir tanesi üzerine eğilerek şöyle demektedir:

"En önemli reform, eski Medenî Kanun yerine İsviçre Medenî Kanunu getiren reformdur. Bu kanunun alınmasıyla Osmanlı mevzuatı İs-

³²⁶ "Kemal Atatürk, créateur de la Turquie moderne", *Le Matin*, 11.11.1938.

³²⁷ "Kemal Atatürk s'est éteint hier matin", *L'Oeuvre*, 11.11.1938.

lâm etkisinden tamamen kurtarıldı. Evlenme, boşanma, miras mevzuatı değiştirildi, çok kadınla evlilik yasaklandı.

Atatürk'ün yönetimi altında Türk kadını toplum içinde önemli rol oynamaya başladı...Şimdi Parlamento'da, Devlet yönetiminde, adliye, barolarda, hastanelerde ve teknik okullarda kadınlara rastlanır.

Sekiz milyon kadın, hürriyetlerini O'na borçludurlar.

Dış politikada ise Kemal Atatürk, bütün komşularıyla dostluk ilişkileri kurmayı başardı...Öte yandan Batılı ülkelerle de samimî ilişkiler kurdu ve yüzyıllık Fransız-Türk dostluğunu yeniledi..."³²⁸

Paris-Midi Gazetesi, Atatürk'ün ölüm haberini, "Millî kahraman Kemal Atatürk tahtı reddedip Cumhuriyetçi diktatör olmuştu" başlığı altında duyurdu. Türk Hükümeti'nce yayınlanan resmî bildirinin tam metnini verdi. Türkiye'deki yankıları anlattı. Özetle şunları yazdı: Türk öğrencileri meydanda toplanarak Atatürk ilkelerini korumaya and içmişlerdi. Hükümet, cenaze töreni programını hazırlıyordu. Yabancı elçiler, Dışişleri Bakanı'na Hükümetlerinin taziyetlerini bildirmişlerdi. Parlamento grubu Cumhurbaşkanı adayını göstermek için toplantı yapmaktaydı... Bazı mebuslar, Ankara şehrinin adının "Atatürk" olarak değiştirilmesini teklif etmişlerdi. Başkent'in adının değiştirileceği yolunda söylentiler dolaşıyordu...³²⁹ *Paris Midi*'nin haberi kısaca buydu.

Paris-Soir Gazetesi ölüm haberine geniş yer ayırdı. İri bir başlık attı: "Kemal Atatürk bu sabah saat 9.05'te İstanbul Sarayı'nda öldü." Yine başlık biçiminde şunları yazdı: "Sırasıyla ihtilâlcî Hükümete karşı âsi ve muzaffer general olan Türklerin Babası yeni Türkiye'yi yarattı. Padişahı kovdu, kadınları hürriyete kavuşturdu, fesi yasakladı, millî endüstriyi teşvik etti ve memleketini temelden değiştirdi." Bu başlığın altında, Atatürk'ün son resimlerinden biri vardı. Golf pantolonla, ayakta, muhtemelen "Savarona" yatında görünüyordu³³⁰.

Gazetede, Fransa İçişleri Bakanı M. Albert Sarraut'nun "Atatürk" başlıklı kısa ama duygulu bir yazısı çıktı. Türkiye'de Fransa Büyükelçisi olarak bulunmuş olan M. Sarraut, Atatürk'ün cenaze töreninde Fransa'yı

³²⁸ "Kemal Atatürk-Fondateur de la Turquie moderne", *L'Oeuvre*, 11.11.1938.

³²⁹ "Héros national Kemal Atatürk refusa un trône et fut un dictateur républicain", *Paris-Midi*, 11.11.1938.

³³⁰ "Ce matin à 9 heures 5 au Palais d'Istanbul Kemal Atatürk est mort...", *Paris-Soir*, 11.11.1938.

temsil edecekti. Ölüm haberini duyar duymaz adeta sarsılmıştı. Şunları yazdı:

“Başkan Atatürk’ün ölümü, o güzelim Türkiye için muaz-
zam bir kayıptır; O’nun kahramanlığı ve dehasıdır ki, Türkiye’yi
bağımsızlığa kavuşturmuş ve kalkınma yoluna koymuştur. O’nun
ölümü Fransa için de son derece acı bir kayıptır; çünkü
Atatürk, Fransa’nın sadık ve içten bir dostuydu. Ölüm, barış da-
vası bakımından da üzücü bir kayıptır; çünkü O, Devlet Başka-
nı, yüksek bir vicdanla, yorulmadan barışı korumak için çaba
harcıyordu.

O’nun ölümü şahsen bana pek büyük bir elem verdi. Anka-
ra’daki Büyükelçiliğim sırasında, o zamanlar Gazi Mustafa Ke-
mal adını taşıyan o adama birçok defa yaklaşabilmişim. Ara-
mızda içten ve sağlam bir sevgi doğmuştu. O’nun hayranıydım
ve kendisini seviyordum. Türkiye’deki bütün sevgili dostlarım
bugün benim nasıl bir acıyla, Türk Milletinin büyük matemine
katıldığını bilirler.”³³¹

M. Albert Sarraut gerçekten içten konuşuyordu. Atatürk’ün ölümüne,
gözyaşları dökebilecek kadar üzülmüş olanlardandı.

M. Sarraut’nun kısa yazısının yanı sıra *Paris-Soir*’da bir başka kısa ve
özlü yazı daha vardı. İmzasızdı. “Savaş sonrası diktatörlerinden birincisi
öldü” başlığını taşıyordu. Ama saygılıydı. Atatürk’ün hakkını vermek isti-
yordu birkaç cümle içinde:

“Kemal Atatürk öldü. Eski dünyayı batıran bir savaştan tam yirmi yıl
sonra, yeni dünyanın ilk temsilcisi, savaş sonrasının ilk diktatörü öldü.

Yirmi yıl. Uzun değil. Ama bu yirmi yıl içinde neler olup bitmedi ki!
Hele Türkiye’de neler olup bitmedi ki! Bütün bir ülke baştan başa yerin-
den oynadı ve bambaşka bir ülke oldu. Bu, Atatürk’ün eseridir, o ola-
ğanüstü kaderin eseri. Ve Doğu’nun uzun tarihi içinde, hamlelerin en
önemlisi olarak yaşayacaktır.

Bu ölüm, ülkede ve sistemde karışıklık da yaratmayacak gibi
görünmektedir. Halefi belli değilse de Kemal Atatürk sonrası sağlama
bağlanmış gibidir.”³³²

³³¹ Albert Sarraut, “Ataturk”, *Paris-Soir*, 11.11.1938.

³³² “Le premier des dictateurs d’après guerre est mort”, *Paris-Soir*, 11.11.1938.

Bunlardan başka aynı tarihli *Paris-Soir* Gazetesi'nde Jean Laubaspın imzasıyla bir yazı yayınlanmıştı: "Atatürk adını alan Kemal'in harika hayatı" başlığını taşıyan bu yazıda Atatürk'ün hayatı ve devrimleri anlatılıyordu. Mustafa Kemal'in başındaki fesi çıkarıp melon şapka giymeye Paris'te karar verdiği söyleniyordu (1910'larda). Atatürk bunu Fransa Büyükelçisi'ne kendisi söylemiş. Yazısının başında buna değinen yazar şöyle demektedir:

"Fesin kaldırılması gerçekten bir ihtilâl sembolüdür. Eskiden Doğu, insanlığı iki hasım gruba bölüyordu: Müminler, yani fesliler ve kâfirler, yani şapkalılar. Serpuşların birleştirilmesi, bir Türk için, o zamana kadar iki dünyayı ayıran uçurumun kapatılması demektir..."³³³ Yazıda bundan sonra Atatürk'ün harika hayatı oldukça ayrıntılı olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Aynı gazete, aynı gün, Atatürk'ün halefi konusunda bir yazı yayınlamış, muhtemel halef adaylarının adlarını saymıştı.

Petit Journal Gazetesi'nde Atatürk üzerine aynı anda üç yazı çıktı. Birinci yazı ölüm haberiyle birlikte kısa bir yorumdu. Pierre Schacre, "Yeni Türkiye'nin Kurucusu Kemal Atatürk öldü" başlıklı yazısında, İsmet İnönü'nün ikinci Cumhurbaşkanı olarak seçilebileceğini söyledikten sonra şöyle diyordu:

"Cumhurbaşkanı'nın ölümünden sonra Türkiye politikasında bir değişiklik beklenmeli midir? İslâmcılık akımının yeniden güçlenmesi mümkündür; ama İsmet İnönü'nün başa geçmesi dış politikada hiç bir şey değiştirmeyecektir..."³³⁴

Gazetede "Kemal Atatürk'ün hareketli hayatı" başlıklı ikinci bir yazı vardı. İmzasızdı. Başından sonuna kadar Atatürk'ün hayatına ayrılmış bir yazıydı. "Diplomat, kanun koyucu, asker Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu..." diye vasıflandırılan Atatürk'ün askerlik hayatı sonuna kadar anlatıldıktan sonra "Yunan Ordusu'nun imhası, Lozan Barışı, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı Mustafa Kemal'in eseridir" deniyor ve şunlar ekleniyordu: "Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, gerek özel, gerek resmî hayatında çok cömert olarak tanınmıştı. 1938 Mayıs ayında bütün taşınmaz mallarını devlete bağışlamakla millete bağlılığını bir kez daha parlak biçimde gösterdi"³³⁵.

³³³ Jean LAUBESPIN, "La vie prodigieuse de 'Kemal le Parfait' devenu Atatürk, 'Père des Turcs'", *Paris-Soir*, 11.11.1938.

³³⁴ Pierre SCHACRE, "Kemal Atatürk, fondateur de la nouvelle Turquie est mort", *Petit Journal*, 11.11.1938.

³³⁵ "La vie mouvementée de Kemal Atatürk", *Petit Journal*, 11.11.1938.

Petit-Journal Gazetesi'nde yayınlanan üçüncü yazı "Gazi'nin Büyük Eseri" başlığını taşıyordu. Burada da, başka konular yanında şunlar belirtilmişti:

"Kemal Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden yeni bir Türk Devleti diriltibildi. İdarî, malî, askerî bakımdan ise gerçekten memleketi yükseltmeye girişti. Bugün Türkiye'nin bir tekstil sanayii, kağıt sanayii, çimento sanayii, kimya sanayii ve sentetik suni benzin imal eden fabrikaları vardı. Türkiye bugün en çok krom ihraç eden ülkedir. Yılda 500.000 ton maden ihracına devam etmekle birlikte Türkiye'nin kendi endüstri ve savunma ihtiyaçlarına yetecek kadar demir ve çeliği de olacaktır.

Dış politikada Atatürk bütün komşularıyla dostluk ilişkileri kurdu. Afganistan, İran ve Irak ile Temmuz 1937'de Sadabat'ta "Asya Paktı" imzalandı, 1934'te Atina'da da "Balkan Paktı" imzalandı. Öte yandan Atatürk, batılı ülkelerle de samimî ilişkiler kurdu...

Türkiye'yi bir "batı" ülkesi durumuna getirmek için Kemal Atatürk birçok devrimler yaptı..."³³⁶ Gazete bundan sonra başlıca Kemalist devrimleri sıralıyor, özellikle kadın hakları üzerinde duruyordu. "Sekiz milyon Türk kadınının hürriyetlerini Atatürk'e borçlu oldukları" burada da tekrarlanıyordu."

Petit Parisien Gazetesi, Atatürk'ün ölüm haberine, birçok Fransız gazetesinden daha geniş yer ayırdı. Haberi, dört sütunda, birinci sayfada, "Türkiye'nin babası Kemal Atatürk öldü" başlığıyla verdikten sonra ayrıca çok uzun bir yazı ve Atatürk'ün iki büyük fotoğrafını yayınladı. Ölüm haberi, gazetenin İstanbul özel muhabiri Willy Sperco tarafından, Türkiye'deki yankılarıyla birlikte bildirilmişti. 10 Kasım sabahı saat 11.00'de İstanbul'da polis karakollarına bayraklar yarı çekilmişti. Ölüm haberi önce böyle duyulmuştu. Muhabir İstanbul sokaklarını dolaşmış, her yaştan, her seviyeden insanın, sahte bir utanma göstermeden ağlaştıklarını görmüştü. Gazeteler öğleyin siyahlar içinde çıkınca halkın ızdırabı büsbütün artmıştı. Bütün milletin, Büyük Şef'e karşı duyduğu sevgi sonsuzdu. Ölüm haberi üzerine Türkiye'de sosyal ve ticarî hayat birdenbire felce uğramıştı..."³³⁷ Gazeteye Londra'dan verilmiş başka bir haber İstanbul haberini tamamlıyordu. Ölüm haberi öyle bir darbe olmuştu ki, Salih Bozok tabancayla intihar etmek istemişti ve ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılmıştı..."³³⁸

³³⁶ "L'Oeuvre considérable du Ghazi", *Le Petit Journal*, 11.11.1938.

³³⁷ Willy SPERCO, "Kemal Atatürk, le père de la Turquie es mort" *Le Petit Parisien*, 11.11.1938.

³³⁸ *Ibid.*

Aynı gazetede Horace Berger, Atatürk'ün hayatını adeta bir roman kahramanı gibi, uzun uzun, akıcı bir üslupla dile getirmeye çalıştı. Yazının başlığı "Kemal Atatürk'ün hareketli ve trajik hayatı" idi. Alt başlıkta, "Bir adam nasıl bir milleti diriltti, fakat kendisi için mutluluk bulamadı..." deniyordu. Tarihçi gözüyle bakılınca bu uzun hayat hikâyesinde bazı maddî hatalar yapıldığı görülmüyordu. Ama yazar, genellikle heyecanlı ve güzel anlatmıştı, Mustafa Kemal'in hayatını. Anlatışta, altı yıl önce H.C. Armstrong tarafından yayınlanan ve o zaman epeyce gürültü koparan "Bozkurt-Mustafa Kemal" adlı kitabın etkisi vardı. Makale sahibi bu kitaptan yararlandığını söylemiyordu. Ama yazıyla kitap yanyana getirilince aynı yanlışlıkların yapıldığı, hatta yer yer dilin tekrarlandığı dikkati çekiyordu. Makale sahibinin ana teması, Mustafa Kemal'in mutsuz ve trajik bir hayat geçirmiş olduğu iddiasıdır. Bu tema çerçevesinde Kurtuluş Savaşı ve Kemalist Devrimler anlatılır.

Kurtuluş Savaşı'na girilirken Mustafa Kemal'in nasıl güç koşullar altında bulunduğu canlandırılır, bir tablo çizilir: Ankara, "çamur içinde, bir köydür"; yoksulluk, imkânsızlık son kerededir. "Padişah boyun eğmiş, hiç sesini çıkarmadan, mırıldanmadan Türkiye'nin ölüm fermanını imzalamıştır." Venizelos, Başkenti İstanbul olacak bir "yeni Elen İmparatorluğu" peşindedir. Türkiye'nin demiryolu kavşakları, limanları müttefiklerin askerî işgali altındadır... Türkiye bitmiştir. Ama genç ve mutsuz bir general bunu böyle görmez. Uyku uyumaz. Günde "yüz kadar sigara içer" ve birkaç subay arkadaşıyla birlikte direnişe karar verir. Ölüm-kalım savaşına girer, sözün tam anlamıyla.

Yazar, Sakarya Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in nasıl atından düştüğünü doktorların dört hafta istirahat etmesini söylemelerine rağmen, nasıl vücudunda sargılarla yine savaş meydanına koştuğunu anlatır ve sonra şöyle der:

"Bir Amerikan filmindeki gibi, olaylar üstüste birbirini kovaladı. Mustafa Kemal Meclisi topladı, egemenliğin millete ait olduğunu ilân etti, Sultanı devirdi, kendisini Cumhurbaşkanı seçtirdi... Aynı zamanda Halifeliği, yani Müslümanların Papalığını kaldırdı... Çamura boğulan zavallı Ankara köyü Başkent oldu... Kemal, işaret parmağıyla çölün dört bir yanına işaret etti:

"Burada Parlamento binası yükselecek; orada Hükümet Sarayı kurulacak. Sağ tarafta şık mahalle ve büyük mağazalar olacak. Sol tarafta yeşillikler, fışkiyeler içinde büyük park yapılacak..." dedi.

O günden bu güne onbeş, onaltı yıl geçti. Türkiye can çekişmeden kurtuldu ve kurucusunun bütün rüyaları gerçekleşti...

Ankara bugün modern bir şehirdir ve savaş öncesinde Avrupa'nın "büyük hastası" olan Türkiye şimdi modern ve uygar bir devlettir...

Kemal Atatürk'ün reformlarının Türkiye'de girmediği hiçbir alan yoktur. Cumhuriyet, Türk alfabesini değiştirdi, Latin alfabesi mecburiyetini koydu...

Türk kadınına hürriyete kavuşturmakla Kemal'in Cumhuriyeti daha da büyük bir reform yapmış oldu. Haremlere elveda...

Ama memleketin ekonomisi de değişti. Peri masalları ülkesi olan Türkiye, bugün modern bir endüstri ülkesidir. Tarım baştan başa organize edilip makinalaşmıştır....

Türkiye bugün, pek az istisnaıyla, kendi makinasını, kendi alet ve edavatını kendisi imal eder. Kendisinin yüksek okulları ve uzmanları vardır..."³³⁹

Bunları söyledikten sonra M. Horace Berger, tıpkı "Bozkurt" yazarı Armstrong gibi yazısına devam eder. Mustafa Kemal'in önce Fikriye Hanımla, sonra da Lâtife Hanımla evlendiğini, ama aradığı mutluluğu bulamadığını söyler. Kadınlar gibi, erkeklerin de, hatta yakın dostlarının da kendisini hayal kırıklığına uğrattıklarını ileri sürer ve Armstrong'un işlediği aynı hatayı işleyerek Arif Bey'in idamı konusuna değinir. "Bozkurt" kitabındaki bu yanlışlara zamanında cevap verilmişti³⁴⁰. Ama *Petit Parisien* yazarı M. Berger, bu cevapları görmemiş, ya da görmemezlikten gelmişti. Yazar, Atatürk'ün bir devlet yarattığını, ama kendi özel hayatında mutlu olamadığını ileri sürer ve yazısını şöyle bitirir:

"Kadınlar kendisini hayal kırıklığına uğratmışlardı. Erkekler ve dostları da aynı şekilde O'nu hayal kırıklığına uğratmışlardı...

³³⁹ Horace Berger, "La vie tragique et mouvementée de Kemal Ataturk...", *Petit Parisien*, 11.11.1938.

³⁴⁰ İngiliz yazarı H.C. Armstrong'un "Bozkurt" adlı kitabı, Türk basınında sert tepkiyle karşılanmıştı. Başka yazıların yanı sıra, 9-20 Aralık 1932 tarihli *Akşam* Gazetesi'nde Necmettin Sadak, 12 gün süren bir yazıyla Armstrong'un iddialarına cevap vermişti. Yazı "Bozkurt: Mustafa Kemal, Yüzbaşı Armstrong'a cevap" başlığıyla yayınlanmış ve cevap amacıyla kaleme alınmıştı. Bu uzun yazı dizisi, biraz kısaltılarak, Londra'da da yayınlandı: "Grey Wolf: Mustafa Kemal". Answer. By Necmettin Sadak, *The Near East and India*, August 10, 1933, No. 1160, p. 653-656.

Bir Devlet yaratmıştı ve bir tek dostu yoktu. Ne kadın, ne erkek. Hastaydı. O'nun yerinde bir başkası olsaydı çok daha önce ölüp giderdi: Savaşlar, aşırı mahrumiyetler, viski ve sigara. Yıllardır uykusuzluk da kendisini harap ediyordu...

Kemal Atatürk böyle yaşadı ve böyle savaştı. Yarattığı ülkeyi güçlü ve mutlu yapmak için savaştı, kendisini kemiren hastalığa ve ızdıraba karşı da yapayalnız ve umutsuzca savaştı...

Hayatının büyük rüyasını gerçekleştirmiş olan, bütün bir milletin hayranlıkla taptığı Kemal Atatürk mutlu bir insan değildi..."³⁴¹

Atatürk, mutlu olduğunu söylerdi. "Mes'utum, çünkü muvaffak oldum" demişti. Fransız yazarı, tam zıddını ileri sürüyordu.

République Gazetesi, Atatürk'ün ölüm haberini şu başlıkla verdi: "Türkiye matem içinde - Başkan Kemal Atatürk dün saat 9.05'te öldü - Genç Cumhuriyet'in kurucusunun yerine Parlamentoca İsmet İnönü'nün seçileceği sanılıyor." Bu başlık dışında, haberde yeni bir şey yoktu³⁴². Ölümün Türkiye'deki ilk yankıları ve Paris'te, Türkiye Büyükelçiliği'ne taziyetler kısaca anlatılıyordu. Bunlar, daha önce gözden geçirilen öteki Fransız gazetelerinde çıkmış olan haberlerdi. Burada tekrarı yersizdir.

Buna karşılık, *République* Gazetesi'nin 11 Kasım günlü sayısında "Büyük bir örnek: Yeni Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk" başlıklı güzel bir yazı vardı. Pierre Dominique imzasıyla çıkan bu yazıda Mustafa Kemal'in kahramanlığı övülüyor, Fransa'da da örnek alınması gerektiği söyleniyordu. Yazının başlıca parçaları aşağıya alındı. Pierre Dominique şöyle diyordu:

"Kemal Atatürk olmasaydı yeni bir Türkiye görür müydük? Belki hayır. Felâketin tam ortasında, son derece trajik koşullar altında Atatürk, uzun zamandır can çekişen o eski Türk Devleti'nden yepyeni, dipdiri ve güçlü bir devlet çıkardı ki, bu yeni devlet daha ilk anda dünyayı şaşırttı ve yirmi yıldır tek bir başarısızlık görmedi.

Kanun dışı ilân edilmiş olarak işe girişirken Atatürk'ün karşısında resmî iktidar ile müttefikler vardı. Ama o ne istediğini biliyordu; Napoléon'un sevdiği tiplerdendi, İmparatorun deyimiyle, açık, kesin, karakter

³⁴¹ Horace Berger, aynı makale.

³⁴² "La Turquie en deuil. Le président Kemal Atatürk est mort hier à 9 heures 05. M. İsmet İnönü semble devoir être désigné par le Parlement pour remplacer le fondateur de la "Jeune République", *La République*, 11.11.1938.

sahibi olduğu kadar da zeki. İdeali uğruna hayatını feda etmeye zaten hazırды, ama aynı zamanda bu yolda Türk ve yabancı birçok kimsenin hayatını feda etmeye de hazırды. Vatanseverleri etrafına topladı, yeni bir iktidarın temellerini attı, silaha sarıldı, üç yıllık amansız bir savaştan sonra Yunanlıları yendi, İngilizlere rağmen İstanbul'u geri aldı. Ondan sonra Fransızlara karşı döndü, ve biz (Fransızlar) Kilikya'yı boşlatmak, Suriye'de savunulamayacak bir çizgiye çekilmek zorunda kaldık...

O'nun siyasî ve sosyal ıslahatçı rolü üzerinde pek durmayacağım. Türkiye'den (İmparatorluktan) arta kalmış 750.000 km. karelik toprak üzerinde 15-16 milyon nüfusu eline aldı, bir çağdaş Büyük Petro gibi, aynı kesin ve bazen sert kararlar bu kitleyi modernleştirmeye koyuldu. İnsanüstü bir çabaydı bu. Çünkü burada artık karşısında ordular değil, din müessesesi, gelenekler ve bir derece de insan ruhu vardı.

Bununla birlikte bütün engeller aşıldı. Önce padişah kovuldu, arkasından kadınlar hürriyete kavuşturuldu, Türkler batı elbiseleri giymeye zorlandı, fes atıldı... O'nun ekonomik eserinden, nasıl bir kızgınlıkla yeni-baştan bir endüstri yarattığından, hiç söz etmeyeceğim. Avrupa'da nüktedan geçinen bazı kimseler O'nun katıksız laikliğine gülümsediler; bu laiklikten ne kalacağını bilemem; bildiğim şudur ki, Türkler bugün, dört beş yüzyıl önce Avrupa'yı titretmiş olan aynı güçlü millet haline gelmişlerdir. Kemal Atatürk, 1919'dan beri eserine bağlı ve sapasağlam kalmıştır. Ancak ölüm O'nu çökertmiştir. Ve bu akşam o büyük ölünün başında nöbet tutan Türkiye, yeniden dirilmiş olan sapasağlam bir Türkiye'dir.

Bu geçen on dokuz yıl içinde birkaç eski Türk, birkaç komplocu asılmış olabilir... Bazı hassas kişiler bütün bunları Kemal Atatürk'ün zarar hanesine kaydetmiş olabilirler. Ama geçerken, sert ve çok sert olan Louis XI veya Richelieu gibi bazı büyük Fransızları da hatırlatarak şunu söyleyebiliriz ki, böyle bir bakış, olayları gerçekten küçük açıdan görmek demektir. Kemal Atatürk Devleti kurtarmış mıdır, kurtarmamış mıdır? Adına layık olan her Türk bu soruya evet, kurtarmıştır diye cevap verir. Bu kâfidir...

Adına savaş öncesi dönem denen o biraz kısır ve yavan dönemde, bizde (Fransa'da) olağanüstü kişiler mimlenip kara listeye geçirilmiş değil-lerse bile kuşkuyla karşılanmışlar ve yakından göz hapsinde tutulmuşlardır. Bize büyüklük duygusunu kaybettiren nedenlerin biri ve oldukça önemlisi budur... Belki şimdi bu büyüklük duygusunu yeniden bulabiliriz.

Kemal Atatürk, büyük bir siyaset adamı ve büyük bir devrimci olmadan önce bir kahramandı. 1919'da, karanlık politikacıların vatana iha-

net ettiklerini görünce ayaklanmıştı: Bu kahramanca bir jestti. Sakarya Meydan Savaşı sabahı atından düşüp bir göğüs kemiğini kıran Mustafa Kemal sendeleyip bocalamaz, savaşa devam eder ve zaferi kazanır. Ancak zaferden sonra tedavi olur. Bu da bir kez daha kahramanca bir jest demektir.

Hayatın güç bir dönemine giriyoruz; diğer taraflarda olduğu gibi Fransa'da da gençlerin dikkatlerini kahraman tipine çevirmenin tam zamanıdır.”³⁴³

Populaire Gazetesi Atatürk'ün ölüm haberini kısa geçti. “Cumhurbaşkanı Atatürk öldü” dedi. Ondan sonra, birkaç paragrafta Atatürk'ün hayatını özetlemekle yetindi³⁴⁴.

Soir Gazetesi olayı biraz daha geniş olarak ve Atatürk'ün bir fotoğrafıyla birlikte haber verdi. “Kemal Atatürk öldü: Yeni Türkiye'nin kurucusunun olağanüstü hayatı” diye başlık kullandı. O'nun askerlik hayatını, devlet adamlığını, devrimciliğini övdü, kısaca anlattı:

“(Savaşın sonra Kemal) memleketi tam bir kurtuluşa götürecek bir yol çizdi: Bundan böyle bütün çabalar, memleketi yabancıların ekonomik boyunduruğundan ve Cumhuriyet'in serbestçe gelişmesini engelleyen ortaçağ hurafelerinden kurtarmaya yöneltildi.

Kurduğu Cumhuriyet'in başına seçildikten sonra, harem ve çarşaf geleneğini kaldırdı. Bu gelenekler, kadının toplumdaki düşük rolünü belirten karakteristik özelliklerdi. Kemal Paşa, kadın erkek bütün Türk vatandaşlarının millî rönesans hareketine katılmalarını istiyordu. O'nun sayesinde kadınlar artık kapalı kalmayacaklar, erkeklerle eşit haklara sahip olacaklar ve yüksek öğrenim onlara da açılmış olacaktır...”³⁴⁵

Temps Gazetesi, 11 Kasım günü, Atatürk'ün ölüm haberini kısaca verdikten, yeni Cumhurbaşkanı'nın 11 Kasım sabahı seçileceğini ve Fransa Dışişleri Bakanı M. Georges Bonnet'nin taziyyede bulunduğunu bildirdikten sonra Atatürk üzerine bir yazı yayınladı. Louis Réville imzasıyla ve “Kemal Atatürk'ün ölümü” başlığıyla yayınlanan yazıda, Atatürk'ün hayatı ve eserleri şöyle anlatılmaktadır:

³⁴³ Pierre DOMINIQUE, “Un grand exemple. Kemal Ataturk, fondateur de la Turquie nouvelle”, *La République*, 11.11.1938.

³⁴⁴ “Le Président Ataturk est mort”, *Le Populaire*, 11.11.1938.

³⁴⁵ “Kemal Ataturk est mort -L'extraordinaire existence du fondateur de la nouvelle Turquie”, *Le Soir*, 11.11.1938.

“Yeni Türkiye’nin mimarı artık hayatta değil. Bütün bir millet, bu ululaştırılan şefe, bu vatan kurtarıcısına ve ülkeyi değiştiren devrimlerin ustasına gözyaşı döküyor.

Atatürk son nefesinde, o can çekişen Osmanlı İmparatorluğu’nun yerine genç ve hayat dolu bir devlet kurmaya yeten hayatının son yirmi yılını, yıldırım hızıyla bir kez daha gözünün önüne getirebildiyse ne harika bir destan hatırlamıştır!

Yıl 1918... Çanakkale’nin şerefli savunucusu General Mustafa Kemal Suriye Cephesine kumanda etmektedir... Sallanan tahtının muhtemel tek desteğini İngiltere’de gören ve her tavizi vermeye hazır olan Padişah, bir İngiliz askerî birliğinin İskenderun’a çıkartma yapmasına müsaade etmesini bu generale emreder. Şerefli mağlup, gururlu bir biçimde reddeder, istifa tehdidinde bulunur ve bu vatan parçasını geçici olarak muhafaza eder. Bu O’nun Sarayla ilk çatışmasıydı; ondan sonra 1919 yılında da çatışmalar sürüp gittiğinden Mustafa Kemal, kendisini uzaklaştırmak amacı güden müphem bir ordu müfettişliğine atanır...”³⁴⁶

M. Louis Réville, “destanî savaş” diye vasıflandırdığı Türk Kurtuluş Savaşı’nı kısaca anlattıktan sonra yazısına şöyle devam ediyordu:

“Padişah kendi kendisini elimine etmişti, Türk vatani yeniden şerefle kurulabilmişti; General Mustafa Kemal artık kesin hükümet şeklini tespit etmeyi düşündü: Cumhuriyet şeklini seçti, 29 Ekim 1923 günü ilân edilen Cumhuriyet’in başına da, 158 oyla, yani hazır bulunan mebusların oybirliğiyle kendisi seçildi.

Kılıcını kınına yerleştirdikten sonra Gazi, yaman bir enerjiyle ve bazan gerekli sertlikle memleketi modernleştirmeye koyuldu. Türkiye bir İmparatorluk kaybetmişti, ama ahenksiz ve asimile edilmesi güç unsurlardan sıyrılmış olarak, bütün millî güçleri toparlayıp modern bir devlet seviyesine yükselebilirdi... Atatürk artık general üniformasını giymedi... Kanunlar yazdı, orduyu organize etti, bir üniversite açtı, en cesur reformları empoze etti, ama daima Türkiye’nin barış arzusunu tekrarladı: Savaşan adamın yerini devlet adamı almıştı.

Sakallı, kırmızı fesli, peçeli kadınlarını hareme kapatan Türk tipi artık tamamen tarihe karıştı. İlk devrimlerden biri olan fes, kesinlikle yasaklanmıştır. Atatürk Cumhuriyeti’nin traşlı vatandaşı eşini balolara, plajlara

³⁴⁶ Louis Beville, “Mort de Kemal Atatürk”, *Le Temps*, 11.11.1938.

götürüyor artık. Kadının kendisi de oy kullanıyor, Parlamenteoya seçiliyor. Pilotluk yapıyor, milletlerarası bilimsel kongrelere katılıyor. Onbeş yılda yüzyıllar aşıldı; bütün bunlar, memleketi esasen yabancı boyunduruğundan kurtarmış olan bir tek adamın iradesiyle oldu.

Yoğun, ölçsüz bir hayat süren, viskinin arkasından şampanyanın veya millî rakının içildiği resepsiyon gecelerinden sonra kâtiplerini adeta öldürürcesine çalıştıran Atatürk'ün olağanüstü bir bünyesi vardı.

Hayata gözlerini kapayan ve arkasından en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün bir milletin toptan gözyaşı döktüğü adam böyle bir kimseydi. Sağlığı bir süredir kaygı yaratıyordu, ama bunca aşılmaz engeli atlatmış olan böyle bir kimsenin yok olup gidebileceğine inanılmıyordu.

Yenilmez adamı ancak ölüm yendi; O'nun hükmedici bakışlı gri metal gözleri ebediyyen kapandı; ama muazzam eseri kaldı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişi, geleceği için kesin bir teminattır. Balkan Antantı lideri, Doğu Paktı'nın (Sadabat Paktı) öncüsü Türkiye, dünyada yerini almıştır ve büyük şefin arkadaşları memleketin prestijini korumayı bileceklerdir.”³⁴⁷

Buraya kadar, Paris'te çıkan 22 Fransız gazetesinin 11 Kasım 1938 günü Atatürk'ün ölümü üzerine yaptıkları yayınlar gözden geçirildi. Yazıların bir çoğundan parçalar verildi. Bazılarının başlıkları not edilerek geçildi. Toparlamak gerekirse şu söylenebilir: Paris gazeteleri gerçekten Atatürk'ün ölümüne geniş yer ayırmışlardı. 22 gazetede, bir gün içinde 22 haber, 25 makale ve 26 fotoğraf yayınlanmıştı. İstisnasız bütün gazeteler ve yazarlar, Atatürk'ün büyük kişiliğini ve büyük eserini dile getirmeye çalışmışlar, dillerinin döndüğü kadar övmüşlerdi. Gazeteler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve devrimlerin O'nun ölümünden sonra da yaşayacağını belirtmişlerdir. Yalnız bir gazete, Atatürk'ten sonra devrimlerin yaşayabileceğini kuşkuyla karşılamıştır. Gazeteler içinde Komünist Partisi organı *Humanité*, Atatürk devrinde Türkiye'de sosyalistlerle komünistlere baskı yapıldığını söylemiş, bunun dışında Fransız basınında Atatürk dönemine veya O'nun kişiliğine karşı bir yergi görülmemiştir.

Atatürk'ün ölümünün Fransız basınında ilk yankıları bunlardı. Ama bundan sonra da yankılar devam etmişti. Fransız gazetelerinin 11 Kasım'dan sonraki yazıları üzerinde ayrıca durulacaktır.

³⁴⁷ *Ibid.*

"Karşılıklı Ağlaştık"

Atatürk'ün ölümü üzerine, Fransız basını yoğun yayın yaparken, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nde de gözyaşları devam ediyordu. Büyükelçi Suat Davaz, 15 Kasım günü bir şifre telgrafla Ankara'ya şunları bildirdi:

"(Cenaze töreninde) Fransız heyetine riyaset edecek olan M. Albert Sarraut'nun bizzat gelerek taziye bulundugunu ve *Paris-Soir* Gazetesi'nde çok hazin bir lisanla dostane hissiyatını mübeyyin yazı yazdığını arzetmiştim. Bu elim münasebetle nezdinde bulunduğuşnada çok derin teessüre kapılan mümaileyhin kendisini zaptedemeyerek hakikî bir dosta lâıyk çok samimî heyecanını izhar ettiğini ve karşılıklı çok ağlaştığımızı ve Sefaretten gözyaşları içinde ayrıldığını arzeylerim..."³⁴⁸

M. Albert Sarraut, o tarihte Fransa İçişleri Bakanıydı. Türkiye Büyükelçisi'yle birlikte karşılıklı gözyaşı dökerken herhalde samimiydi. Gerçekten, yabancı bakanlar, büyükelçiler Büyük Adam'ın ölümü üzerine derinden sarsılmışlardı. Sempati mesajlarında bunu açıklamışlardı. Türkiye'nin büyük matemine katılanlar birbirini kovalıyordu hâlâ. Büyükelçi Davaz, bir başka telgrafında da şunları bildiriyordu: "Sabık Başvekil ve Sosyalist Partisi Lideri M. Leon Blum'dan aldığım pek samimî bir mektupta, büyük adam ve zamanımızın kahramanlarından biri diye tavsif ettiğuşn Atatürkümüz'ün ziyat elimi dolayısıyla milletimizin matemine iştirak ettiğini bildirmekte(dir)"³⁴⁹

Öte yandan, Fransa Cumhurbaşkanı'nın ve Dışişleri Bakanı'nın sempatı mesajlarından ayrı olarak, Fransa Başbakanı M. Daladier de Başvekil Celâl Bayar'a şu telgrafi çekmişti:

"Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün ölümü dolayısıyla, (Fransa) Cumhuriyet Hükümeti'nin heyecanlı taziyelerine Türk Hükümeti nezdinde tercüman olmalarını Ekselânslarından rica ederim.

Fransa, bunca dostluğunu gördüğüşn o insanın canlı hatırasını daima hafızasında muhafaza edecektir."³⁵⁰

³⁴⁸ P.B.A.-K. 180/A-7: Paris Büyükelçiliğuşnden Hariciye Vekâleti'ne şifre tel. Paris, 15.11.1938, No. 174.

³⁴⁹ *Ibid.*, Paris Büyükelçiliğuşnden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Paris, 14.11.1938, No. 171.

³⁵⁰ Bu mesaj, 12.11.1938 günlüşn bazı Fransız gazetelerinde, bu arada, *Le Journal des Débats* Gazetesi'nde yayınlanmıştır.

Başvekil Celâl Bayar, Türkiye Büyükelçiliği aracılığıyla, M. Daladier'e aşağıdaki cevabı iletti:

"Türk Milletinin uğradığı acı kayıp dolayısıyla, Ekselâns M. Poust aracılığıyla Fransa Hükümeti adına ilettiğiniz sempati ve dostluk mesajına pek duyulandım. Derin minnettarlığımı sunarım."³⁵¹

Resmî görevli kimseler tarafından gönderilen mesajlardan başka, görevli olmayanlardan da yeni yeni mektuplar alınıyordu. Kurtuluş Savaşı yıllarında Türk-Fransız dostluğu için çalışmış olan M. Franklin-Bouillon, Atatürk'ten günü gününe tam bir yıl önce ölmüştü. Onun ölüm yıldönümü için mezarı başında toplanan Fransızlar, Atatürk ile Franklin-Bouillon arasındaki dostluğu hatırlatmışlar, her iki ölüyü birlikte anmışlardı. Franklin-Bouillon'un mezarı başında yapılan anma törenine katılmış olan M. A. Gerson, 14 Kasım 1938 günü Türkiye'nin Paris Büyükelçisi'ne şu mektubu gönderdi:

"Franklin-Bouillon'un dostlarıyla birlikte, Aziz Ölü'nün mezarı başında toplanmak üzere gittiğim Carteret'den geliyorum.

Sevgili dostum Franklin'den günü gününe bir yıl sonra hayata gözlerini kapayan büyük Türk'ü hafızamda canlandırdım.

Mezarı başında yaptığı konuşmada M. Cathala, bu iki büyük adamın dostluğunu ve bunların ölümlerinin memleketlerinde nasıl derinden hissedileceğini hatırlattı.

Şahsen heyecanlı taziyelerimi sunar ve bağlılık duygularıma inanmalarını Ekselânslarından rica ederim."³⁵²

Çeşitli nedenlerle Paris dışında bulunan bazı Fransızlardan da, geçen geç mektuplar geldiği oluyordu. Atatürk'ün ölümünde Dordogne'da izin geçirmekte olan Fransız Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden M. Jean Fazzi, 22 Kasım günü Büyükelçi Suat Davaz'a aşağıdaki mektubu yolladı:

"Atatürk'ün ölümünü nasıl bir heyecanla öğrendiğimi tahmin edersiniz. Derin taziyemi bildirmek için derhal Ankara'ya bir telgraf çektim ve değerli bir teşekkür telgrafi almış bulunuyorum.

³⁵¹ Bayar'ın mesajı, Paris Büyükelçiliği tarafından 17 Kasım günü M. Daladier'e iletilmiştir: *P.B.A.-K. 180/A-1* : Türkiye'nin Paris Büyükelçisi S. Davaz'dan M. Edouard Daladier'e yazı ve eki. Paris, 17.11.1938.

³⁵² *P.B.A.-K. 180/A-1* : M. A. Gerson'dan Türkiye'nin Paris Büyükelçisi'ne mektup. 14.11.1938.

Paris'te olsaydım gelip Büyükelçilik'te sizi görürdüm, ama bir aydır Dordogne'dayım ve ancak hafta sonunda Bakanlığa döneceğim.

İlk Cumhurbaşkanı'nıza karşı beslediğim muazzam hayranlığı ve memleketinize olan eski bağlılığımı bilen Dordogne Valisi ile Akademi Müfettişi "Atatürk'ün hayatı ve eseri" hakkında bugün Périgueux'de bir konferans vermeme benden rica ettiler. Yüzyılın en büyük adamlarından birine karşı saygımı belirtmek için bu fırsata kavuştuğumdan dolayı mutluyum.

Önümüzdeki bir günde sizi şahsen görme zevkini bulacağımı umuyorum. Sefire Hanımefendi'ye saygılarımı iletmenizi dilereyerek derin saygılarımı sunarım." ³⁵³

Paris Büyükelçiliği'nden başka Fransa'daki Türk Konsolosluklarına da çeşitli sempati mesajları gönderilmiş, birçok kimse Konsolosluklara gelerek taziyede bulunmuşlardı. Marsilya Başkonsolosu H. Basri Danişmend, Paris Büyükelçiliği'ne şunları bildirdi:

"Atatürk'ün ölümleri münasebetiyle Bouche du Rhône Prefesi ve Konsoloslar, Başkonsolosluğa kart bırakmak suretiyle tâziyette bulundular. Marsilya usu bahrisi kumandanı Amiral Musélier mektupla taziyet etmiştir. Kart bırakanlara kartla, mektup yazanlara mektupla mukabele edilmiştir." ³⁵⁴

O tarihte Marsilya ve Paris'ten başka Fransa'da, başka muvazzaf Türk Konsolosluğu yoktu. Bazı Fransızlar, Fahri Konsolosluklara gelerek veya mektup göndererek, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Türk Milletinin acısına katıldıklarını bildirmişlerdi. Lyon Fahri Konsolosluğu Paris Büyükelçiliği'ne şunları yazdı:

"Yeni Türkiye'nin kurucusunun ölümü için bütün taziyetimi Türk Hükûmetine iletmelerini Ekselânslarından rica ederim. O'nun kişiliğine ve eserine karşı büyük hayranlık besliyordum ve kendi çevremde tanınıp takdir edilmesi için mütevazî ölçüde çalıştım. Kaybolan, insanlığın en büyük simalarından biridir ve bu kayıp şiddetle hissedilmiştir. Birçok kimseden, bu arada bizzat bana ziyarette bulunan Rhône Valisi'nden, Konsoloslardan taziyetler aldım. Atatürk'ün ölümünün ertesi gününe rastladığı için, matem işareti olarak benim katılmadığım bir toplantısından sonra Konso-

³⁵³ *Ibid.* M. Jean Tazzi'den S. Davaz'a mektup. Bergerac, 22.11.1938.

³⁵⁴ *P.B.A.-K. 180/A-1* : Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne yazı. Marsilya, 25.11.1938, No. 282/30.

loslar Heyeti bana taziyetlerini bildirdi, ayrıca çeşitli konsoloslar kendi şahsi taziyetlerini bildirdiler. Hepsinin listesini ve mahallî basında bu konuda çıkan yazıları Ekselânslarına göndereceğim..."³⁵⁵

Türkiye'nin büyük yasına katılanlar yalnız Fransızlar ve Fransa'daki konsoloslar değildi. Fransız sömürgelerinden, Cezayir'den, Tunus'tan, Madagaskar'dan da mesajlar gelmişti ve geliyordu. 14 Kasım günü Paris Büyükelçisi Ankara'ya şu şifre telgrafı çekti:

"Büyükelçiliğe gerek bizzat gelerek, gerek telgraf ve mektup göndererek taziyede bulunan pek çok zevat ve heyetler meyanında Cezayir ve Tunuslu genç Müslümanlar ve Araplar Cemiyeti namına ve Madagaskar Adası'ndan Cause Islame namına telgraflar ve mektuplar alındığı gibi buradaki Gürcü mültecisi olarak bulunan eski Gürcistan Hükümeti erkânı da vardır.

Azerbeycan Millî Delegasyonu namına Reisleri Mir Yakub, azaları ve kâtipleri imzasıyla pek müessir lisansla yazılmış mektuplar alınmıştır. Arzu keyfiyet ederim."³⁵⁶

Ölüm haberini duyar duymaz Cezayirlilerin Paris Büyükelçiliği'ne çeşitli sempati mesajları yolladıkları daha önce belirtilmişti. 10 Kasım'dan sonra da yeni yeni telgraflar gönderilmişti. Bunların başlıcalarının metinleri yukarıki sayfalara aktarılmıştır. Telgraflar devam etmişti. 16 Kasım günü Paris Büyükelçiliği'ne çekilen bir Cezayir telgrafı Türkçe olarak kalemle alınmıştı. Cezayir şehir halkı adına Mehmet Ali imzasıyla gönderilmişti ve şöyleydi:

"Atatürk'ün ani bir surette Türk Milletinin içinden ayrılması umumî bir teessüre badi olmuştur. Derin bir duygu ile sonsuz saygıya malik Yüce Kemal'in ölümünü hazin taziyet.

Alger'in Cezayirliler namına Mehmet Ali."³⁵⁷

Telgrafın dili olduğu gibi bırakıldı. Atatürk'ün ölümü üzerine duyulan derin üzüntünün Türkçe olarak anlatılmaya çalışılması ayrıca güzel bir jestti. Cezayirli Mehmet Ali bunu düşünmüş olmalı.

³⁵⁵ *Ibid.* Lyon Fahri Konsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne yazı. Lyon, 14.11.1938.

³⁵⁶ *Ibid.* Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Paris, 14.11.1938, No.

170.

³⁵⁷ *P.B.A.-K. 180/A-1* : Cezayirli Mehmet Ali'den Türkiye'nin Paris Büyükelçisi'ne tel. Alger, 16.11.1938.

Ölüm olayının Cezayir’de gerçekten derin bir üzüntüyle karşılandığı anlaşılmaktadır. Kişiler gibi topluluklar, gruplar ve kurullar adına da telgraflar gönderildiği görülmektedir. Örneğin Cezayir Şehri Meclis üyeleri toptan Paris Büyükelçiliği’ne bir telgraf çekmişler ve şöyle demişlerdir:

“Cezayir Şehir Meclisi Müslüman üyeleri, Atatürk’ün şahsında Türk Milletinin uğradığı feci kayıp dolayısıyla size derin sempatisini gönderirler. O’nun sosyal yenilik ve kuruculuk eseri, gelecek kuşaklar için eğitici bir örnek olarak kalacaktır.”³⁵⁸

Cezayirliler, Atatürk Devrimlerinin bilincine varmış görünmektedirler. Belki yabancı yönetiminde oldukları, belki de telgrafla anlatmak durumunda bulundukları için duygularını uzun uzun açıklamıyorlardı. Ama, yine de Atatürk’ü bir örnek olarak almayı arzuladıkları anlaşılabilirdi. O’nun eserlerinin gelecek kuşaklar için öğretici bir örnek olarak kalacağına söylenmesi ilginçti.

Kuzey Afrika’da olduğu gibi Ortadoğu’da da Atatürk’ün ölümünün üzüntüyle karşılandığı görülmektedir. Ortadoğu ülkelerinden de Paris Büyükelçiliği’ne taziye de bulunanlar, Türk Milletinin yasına katıldıklarını bildirenler olmuştur. O günlerde Paris’te bulunan Suriye Başbakanı ile Suriye’nin Ankara Mümessili Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz’ı ziyaret ederek üzüntülerini bildirmişlerdi. Aynı kimseler 14 Kasım günü tekrar Türkiye Büyükelçisi’ni ziyaret etmişler, bir defa daha üzüntülerini bildirmişlerdir. Büyükelçi Davaz bunu şifreli olarak Ankara’ya şöyle bildirdi:

“Suriye Başvekili, refakatinde Ankara’daki Suriye mümessili Emin Adil Arslan olduğu halde ikinci defa olarak nezdime geldi ve Atatürkümüz’ün elim ziyai dolayısıyla gerek kendilerinin ve gerek bütün Suriyelilerin millî matemimize candan iştirak eylediklerini lisanı teessürle bildirdiler. Emin Adil Arslan’ın da merasime (cenaze törenine) memur edildiğini ve yarın hareket edeceğini ifade etti. Maruzdur.”³⁵⁹

Paris’teki İran Elçisi de Türkiye Büyükelçiliği’ne gelerek Özel Defteri imzalamış ve ayrıca bir mektupla Atatürk’ün ölümünden duyduğu acıyı bildirmişti. İran Elçisi, 15 Kasım günü yeniden Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz’ı ziyaret etmiş ve bu defa yalnız kendi adına değil, bütün İran Mil-

³⁵⁸ *Ibid.* Cezayir Şehir Meclisi üyelerinden Türkiye’nin Paris Büyükelçisi’ne tel. Alger, 23.11.1938.

³⁵⁹ *P.B.A.-K. 180/A-1* : Paris Büyükelçiliği’nden Hariciye Vekâleti’ne Şifre tel., Paris, 14.11.1938, No. 169.

leti adına taziye de bulunmuştur. Suat Davaz bunu Ankara'ya şu telgrafla bildirdi:

"İran Sefiri ziyaretime gelerek, hükümetinden emir aldığını beyanla yaptığı bu ziyaretin resmî olduğunu ifade eyledi ve Türk Milletinin büyük acısına İran'ca da aynen iştirak edilmekte olduğunu bildirerek Tahran'da sarayın bir ay müddetle matem tutacağını ve hükümetinin talimatı mucibince Sefaretimizde olduğu veçhile kendi Sefaretleri üzerinde yarı çekilen İran bayrağının cenaze merasiminin hitamına kadar muhafaza edileceğini ilâve eyledi. Kendisine, hükümetinin ve kardeş milletin izhar eylediği bu samimî hissiyattan dolayı teşekkürata bulunarak keyfiyeti hükümete arzedeceğimi bildirdim. Maruzdur."³⁶⁰

İran, özellikle İran Şahı, Atatürk'e karşı beslemekte olduğu derin saygıyı bir kez daha ve son defa olarak gösteriyordu. Şah'ın Atatürk'e, sevgi, saygı ve hayranlık duyguları gerçektir ve bu defa Tahran Sarayı'ndaki yas da içtendi. İran Elçiliklerinde cenaze töreninin sonuna kadar bayrakların yarı çekilmesi ve Tahran Sarayı'nda bir ay sürecek matem ilân edilmesi, normal protokol çerçevesini fazlasıyla aşan çok samimî bir jestti.

İran gibi Afganistan da yas içindeydi. Paris Büyükelçisi 14 Kasım günü Ankara'ya şu telgrafi çekmişti :

"Afgan Kralı namına cenazede bulunmaya memur edilen Kral'ın Amcası Prens Şah Veli Han bugün nezdime geldi. Bütün Afgan Milletinin millî matemimize iştirak eylediğini ve derin teessürler içinde bulunduğunu ifade ettikten sonra, salı günü refakatinde Sefaret Müsteşarı bulunduğu halde Simplon treniyle buradan hareketle cuma sabahı İstanbul'da bulunacağını bildirdi maruzdur."³⁶¹

Dikkatler artık Atatürk'ün cenaze törenine çevriliyordu. 10-15 Kasım günleri Paris Büyükelçiliği'ne yüzlerce kimse akın halinde ziyarette bulunup Özel Defteri imzalamış kart bırakmış, Büyükelçiye sözlü olarak da derin üzüntülerini bildirmişti. Ağlayarak üzüntülerini belirten yüksek seviyeli kişiler de olmuştu. Atatürk'ün ölümü üzerine Paris Büyükelçiliği'nde açıldığı anlaşılan Özel Defteri Büyükelçilik arşivinde bulamadık. Daha doğrusu, baştan başa taradığımız bu arşivde Özel Defter yoktur. Nereye gittiği hakkında herhangi bir ize de rastlayamadık. Bu yüzden defteri kaç

³⁶⁰ *Ibid.*, Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Paris, 15.11.1938, No. 176.

³⁶¹ *Ibid.*, Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Paris, 14.11.1938, No. 168.

kişinin imzaladığını ve bunların adlarını, unvanlarını kesinlikle tespit edemedik. Yalnız Büyükelçilik arşivinde uzun bir listeye rastladık. Kendilerine teşekkür mektubu veya teşekkür kartı göndermek üzere çıkarıldığı anlaşılan bu listede, 323 kişinin adı bulunmaktadır. Ama, Büyükelçiliğe taziyede bulunanların bu rakamın üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Paris ve Fransa dışından Büyükelçiliğe sempati telgrafları veya mektuplar göndermiş olanların adları da anılan listede yoktur. Bunlar da hesaba katılınca yalnız Paris Büyükelçiliği'ne 500 kadar kişinin taziyede bulunduğu söylenebilir. Bazı mesajların arşivde izlerine rastladık, metinlerini bulamadık. Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Büyükelçiliğe taziyede bulunmuş olanları 15 Kasım günü Ankara'ya özetle bildiren şu telgrafi çekti :

"Doyen Papa Vekili, İngiltere, Rusya, Almanya, Brezilya, Arjantin, Belçika, İtalya, Çin, Amerika, İspanya Büyükelçileri bizzat nezdime gelerek taziyede bulundukları gibi bu Sefaretler erkânından birçokları defteri mahsusuna vaz-ı imza etmişlerdir. Burada bulunan Büyükelçiliklerden yalnız Polonya ve Japonya Büyükelçileri ve Sefarete mensup herhangi bir memurları ziyarette bulunmadıkları gibi tahriren veya kart gönderme suretiyle de millî matemimize buraca iştirak etmediklerini arzını vecibeden addeyledim. Bunlardan maada bütün Avrupa Orta Elçileri ve Cenubî Amerika ve Asya diğer bilcümle Orta Elçiler ve Maslahatgüzarlar ayrı ayrı ziyarette bulunmuşlardır. Büyükelçiler meyanında bilhassa dostumuz İngiltere Hükümeti Büyükelçisi nezdimde uzun müddet kalarak büyük matemimize candan iştirak ettiği ve Atatürkümüz'ün mezayasını uzun uzadıya ve bir saatten fazla bahse mevzu etti. Alman Sefiri, Büyükelçilik maktul kâtibinin matemi içinde bulunduğu halde bizzat nezdime gelerek bir saatten fazla Atatürkümüz'ün senasından ve bütün Alman Milletinin başta Hitler olduğu halde hissettikleri meftuniyet ve takdir hislerinden uzun uzadıya bahsederek beni tesellide bulundu. Her ikisi de Hükümetlerinin eskârına tercüman olmak itibarıyla bu gönül alıcı hareket ve sözleri, bana karşı dostluk eserinden ziyade milletimin bu acı matemine candan iştiraklerini göstermek itibarıyla keyfiyeti ayrıca arza müsaraat eylerim." ³⁶²

Bu telgraf, Paris'teki yabancı elçiliklerin taziyelerini özetler. İki elçilik dışında, bütün ülkelerin büyükelçileri orta elçileri, maslahatgüzarları

³⁶² P.B.A.-K. 180/A-1 : Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne. Şifre tel. Paris, 15.11.1938, No. 177.

Türkiye Büyükelçiliği'ne gelip Atatürk'ün ölümünden duydukları üzüntülerini belirtmişlerdi. Bunlar dışında, Fransa resmi çevrelerinden, Fransız kolonisi ülkelerden yüzlerce sempati mesajı gelmişti. Türkiye Büyükelçiliği kadrosu telgraf, mektup gönderenlerin, kart bırakanların, Özel Defteri imzalayanların herbirine teker teker mektupla teşekkür etmeye elverecek ölçüde değildi. Kalburüstü kişilere, kurumlara mektupla teşekkür edildikten sonra, geri kalanlara gönderilmek üzere, siyah çerçeveli özel bir kart bastırıldı. Kart şöyleydi:

"Türk Milletinin Şefi Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün şahsında uğradığı büyük mateme gösterdiğiniz sempatiye, Türkiye'nin Fransa Büyükelçiliği size pek içten teşekkür eder."³⁶³

İkiyüz kadar kişiye bu kartla teşekkür edildi.

Yabancıların Paris Büyükelçiliği'ne gönderdikleri sempati mesajlarının yavaş yavaş arkası kesilmişti. 15 Kasım'dan sonra mesajlar artık tek-tük gelmekteydi. Ama, Atatürk'ün ölümünün yankıları bir süre daha sürüp gitti.

Paris'te bulunan Türk öğrencileriyle vatandaşlarının gözyaşları hâlâ devam ediyordu. Türkler, kendi aralarında birbirlerine başsağlığı dileklerinde bulunup Büyük Ölü'ye son bir defa daha saygı ve bağlılık duygularını belirtmekteydiler. Büyükelçi ve Türk öğrencileri Paris'ten gönderdikleri taziyet telgraflarına karşılık Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda'dan şu telgrafı aldılar:

"Atatürk'ün ölümünden duyduğumuz acı derin ve müsterektir. Taziyenize teşekkür eder ve size başsağlığı dilerim."³⁶⁴

Bu telgrafın bir örneği, Paris Türk Öğrenci Derneği Başkanlığı'na iletilmişti. Atatürk'e en çok ve en içten gözyaşı dökenlerin adeta başında öğrenciler geliyordu. Ölüm dolayısıyla Paris'teki Türk öğrencileri de, gözyaşları içinde, Atatürk'e bağlılıklarını bir kez daha tazelediler. Paris Devlet Radyosu, Fransız basını gibi Atatürk'ün ölümüne geniş yer veriyor ve sürekli yayın yapıyordu. Radyo, Paris Türk Öğrenci Derneği Başkanı Bay Baki'yi de bir programında konuşturdu. Öğrenci Başkanı Fransız Radyosuna kısaca şu demeci verdi:

³⁶³ P.B.A.-K. 180/A-1.

³⁶⁴ *Ibid.*, A. Renda'dan Paris Büyükelçisi S. Davaz'a. Tel. 11.11.1938. Renda aynı telgrafı 15 Kasım günü yeniden Paris Büyükelçiliği'ne göndermişti ki, bu, Öğrenci Derneği'nin telgrafına karşılık yerineydi.

“Ülkemizin tarih boyunca gördüğü en samimî Demokrat Şefi’ne nasıl bağlı olduğumuzu bu yaslı günde en acı bir heyecanla hatırlatırken, emim ki, bütün Türk gençliğinin ortak duygularını dile getirmekteyim.

Kendisi için gözyaşı döktüğümüz adamın onbeş yılda Cumhuriyet’e getirdiği mutluluk, Osmanlı Sultanları İmparatorluğu’nun savaşlar, ihmal-ler ve hurafeler ile dolu yüzyıllarca süren devrinde görülüş müdür? Türk gençliği, Atatürk’ün eseri demokrasiye karşı görevinin bilincine bugün her zamakinden daha fazla sahiptir.”³⁶⁵

Fransız Radyosu’na verilen bu demeçten sonra Türk gençleriyle öğrenciler 17 Kasım’da ayrıca bir toplantı yaptılar. Toplantıya Büyükelçi Suat Davaz Başkanlık etti. Bir kez daha karşılıklı gözyaşları döküldü ve Atatürk’ün eserine olan bağlılık belirtildi. Toplantıdan sonra, Büyükelçilikten “Cumhuriyet” Gazetesi’ne, “Hususî Muhabir” imzasıyla şu telgraf çekildi:

“Paris’te muhtelif şubelerde tahsilde bulunan talebe ve Türk gençleri, Maison de la Mutualité’de, Büyükelçimizin riyasetinde bir toplantı yaparak Atatürkümüz’ün vefatından duydukları acı ve kederleri, Atatürk’ün çok sevdiği Türk gençliğinin millî şiarına yakışır tarzda ve gözyaşları içinde izhar ederek, Cumhuriyet’e olan merbudiyetlerini teyit eylemişlerdir. Bu toplantıda talebe müfettişimiz ile birçok talebe söz alarak tahsilde bulunan umum talebe ve gençlerin bu elim zıyayı dolayısıyla duydukları hissiyata veciz bir şekilde tercüman olmuşlar ve İsmet İnönü’nün Yüksek Riyaseticumhur makamına intihapları münasebetiyle kalbî tebrikat ve temenniyatta bulunmuşlardır. Onlardan sonra Büyükelçimiz de bu münâsebetle, çok alkışlanan ve talebemizin bu duygularını iftiharla anan çok açık ve güzel bir nutuk irad ederek, Atatürk’ün İsmet İnönü ile birlikte yarattıkları Cumhuriyet’in yüksek faziletlerini birer birer anlatmış ve kendilerini Atatürk’ün emanetini iyi muhafaza ve bunun için burada iyi tahsille mücehhez olmaya dâvet eylemiştir.”³⁶⁶

Yine Fransız Basını

Atatürk’ün ölümü üzerine Fransız basınında, 11 Kasım 1938 günü yapılan yayınlar gözden geçirilmişti. Fransız gazetelerinde 11 Kasım’dan

³⁶⁵ P.B.A.-K. 180/A-1 : Paris Türk Öğrenci Derneği Başkanı Bay Baki’nin “Service de la Radiodiffusion Nationale” e demeci. 11.11.1938.

³⁶⁶ *Ibid.* Paris “Hususî Muhabirinden” Cumhuriyet Gazetesi’ne tel. Paris, 17.11.1938.

sonra da bol yazılar çıktı. Bu bölümde, 12 Kasım ve ondan sonraki günlerde Paris gazetelerinde görülen belli başlı yazılar üzerinde durulacaktır.

12 Kasım günü Fransız gazetelerinde yine birçok yazı vardı. Ama bunlar çoğunlukla İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle ilgiliydi. Doğrudan doğruya Atatürk'le ilgili yazılar daha azdı.

Action Française Gazetesi'nde 12 Kasım günü "Kemal Atatürk" başlıklı bir fıkra vardı. Gazete, "Atatürk'ün hayatından alınacak dersler bulunduğunu" söylüyor, bir gün önce *République* ve *Intransigeant* Gazetelerinde çıkmış yazılardan parçalar veriyordu. Fıkra, bir polemik açmak amacı güdüyor gibiydi. Daha çok Fransızların kendi aralarındaki tartışmaları niteliğindeydi. "Action Française", sağcı ve kralcı bir gazeteydi. Atatürk'ün ölümü üzerine, öteki Fransız gazetelerinde yayınlanmış yazılardan, kendi görüşüne uygun pay çıkarmak istiyordu. "République" Gazetesi'nde Pierre Dominique, Atatürk'ün bir kahraman olduğunu ve O'nun gibi kahramanların hayatından Fransız gençlerinin ders almaları gerektiğini yazmıştı. "Intransigeant" Gazetesi'nde Gallus imzasıyla çıkan bir yazıda ise, Atatürk'ten sonra O'nun eserinin yaşayamayacağı, çünkü diktatörlerin arkasında birşey kalmadığı iddiası ortaya atılmıştı. Bu iki yazıya değinen "Action Française", kendi kralcı görüşüne uygun delil ortaya çıkarmaya çalışıyordu: "Diktatörlüğün sağlam olmayışıdır ki, bizi monarşist yapmaktadır; çünkü kral ölmez" diyordu³⁶⁷. Bu gazetenin yazısı ancak dolayısıyla konumuzu ilgilendirir. Fransa'da monarşinin son defa kaldırılışının üzerinden yetmiş yıla yakın bir zaman geçmişti. Böyle olduğu halde, "Action Française" hâlâ krallık hayaliyle yaşıyordu. Tabii tarih geriye doğru değil, ileriye doğru akıyordu ve bu gazetenin görüşü de ham bir hayal olarak kalmaya mahkumdu. Fransa'da krallığın kurulamayacağını tarih gösterecekti. Gazete, Fransız tarihi bakımından yanıltığı gibi, Atatürk rejimi hakkında da yanıltmaktaydı. Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, o zamanlar İtalya'daki Faşist, Almanya'daki Nazi ve Sovyetler Birliği'ndeki Komünist diktatörlüklerinden bambaşka, kendine has bir rejimdi. Gerçek anlamda bir diktatörlük olmaktan uzaktı ve Türkiye Cumhuriyeti Atatürk'ten sonra da yaşayacaktı.

Humanité Gazetesi, 12 Kasım günlü sayısında, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Sovyet liderlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'na taziyet telgrafları çektiklerini haber veriyordu: "Cumhurbaşkanı Kemal

³⁶⁷ "Kemal Atatürk", *L'Action Française*, 12.11.1938.

Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Kalinin, Molotov ve Litvinov Türkiye Millet Meclisi Başkanı'na pek içten taziyet telgrafları göndermişlerdir. Lenin'in deyişiyle Atatürk'ün adı, büyük Türk halkının bağımsızlık ve ilerleme uğrunda verdiği bütün bir kahramanca savaş devrini sembolize eder" di-yordu³⁶⁸. Aynı haber aynı tarihli *Temps* Gazetesi'nde de verildi.

Intransigent Gazetesi, Atatürk'le ilgili üç kısa fıkra yayınladı. Birinci fıkrada, Türk kadınlarının Atatürk'e bağlılıklarına değiniliyordu: 1 Kasım günü Dolmabahçe Sarayı'nın balkonuna çıkarılmasına müsaade edilen Atatürk, akşam üzeri, Boğaziçi'nde güneşin batışını seyredirken kendisini pek duygulandıran bir şey görmüş. Türk kadınları, Atatürk'ün pek sevdiği siyah güllerden yapılan bir buketi sarayın mermer merdivenine bırakmış-lar ve üstüne şu yazıyı yazmışlar:

"Kurtardığınız kadınların size şifa dilekleriyle."³⁶⁹

Gazetede, "Ankara'nın Bozkurdu" başlığıyla çıkan ikinci fıkrada Atatürk'ün olağanüstü karakteri kısaca anlatılmaktaydı. Özetle şunlar söyleniyordu: Efsanevi bir şahsiyet olan Atatürk, kaderinde olduğu gibi ki-şiliğinde de çarpıcı tezatları birleştirmekteydi. Bazen içine kapalı ve münzeviydi. Bazen de kabına sığmayan, hayat dolup taşan bir kimseydi. Harika bir canlılığı vardı. Bu olağanüstü canlılık, bu yorulmak nedir bil-meyen yaratılış O'nun kendi sağlığını ihmal etmesine, zamansız ölümüne sebep olmuştu. Şafak sökerken bir resepsiyondan çıkıp doğruca bürosuna gittiği ve hiç yatağa girmeden akşama kadar durmaksızın çalıştığı sık sık görülmüştü. Üstelik Atatürk, birbirinden çok çeşitli alanlarda yeni yeni şeyler öğrenmeye susamış bir kimseydi. Olağanüstü bir hafızası vardı. Bu hafıza sayesinde, birkaç ayda Fransızca'yı mükemmel öğrenmişti. Hareket-siz çehresi, gri teni ve bakışları yüzünden O'na "Ankara'nın Bozkurdu" adı takılmıştı. Bunları söyledikten sonra gazete, Türklerin İstanbul'u fethet-derken Bozkurt başlı bayraklar taşıdığı için Atatürk'ün bu lakaptan hoş-landığını ileri sürmektedir³⁷⁰. Atatürk'e "Bozkurt" dendiği gerçi doğrudur, ama kendisinin bu sıfattan hoşlandığını pek sanmıyoruz. İngiliz yazarı H.C. Armstrong'un kendisi hakkında yazdığı "Bozkurt" (Grey Wolf) adlı kitaptan, belki yazarın kasıtlı satırları yüzünden, Atatürk hoşlanmamıştı. Bir gün, bir rozete sembol olarak "Bozkurt" başı konmasına da Atatürk itiraz etmiş, medeniyetin hayvan başından değil, insan başından çıktığını

³⁶⁸ *L'Humanité*, 12.11.1938.

³⁶⁹ "Les roses de Djénané", *L'Intransigent*, 12.11.1938.

³⁷⁰ "Le loup gris d'Angora", *L'Intransigent*, 12.11.1938.

söylemişti. Türk mitolojisinde, efsanelerinde bozkurt adeta kutsallaştırılmış bile olsa, Atatürk bunun kendisine yakıştırılmasını pek sevmemiştir, sanırım.

Intransigeant Gazetesi'nde yayınlanan "Günde bir kararname" başlıklı üçüncü fıkrada da, Atatürk döneminde çıkarılan kanunlara değinilmişti. Şunlar yazılıyordu: Atatürk'ün çıkarttığı kanunlar, kararnameler beş bine yakındı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk üç döneminde 3.486 kanun, karar çıkarılmıştı, yani yılda ortalama 300 kadar. Hafta sonu tatilleri hesaba katılınca bu, günde bir kanun demekti. Atatürk, çıkan kanunların geciktirmeden uygulanmasını da sağlamış, gerektiğinde uygulamaya kendisi örnek olmuştu. Bir akşam verilen bir baloda, dansı yarıda kestirip, elinde tebeşir, karatahta başına geçmiş ve hazır bulunanlara yeni Türk alfabesini öğretmeye koyulmuştu. Ertesi gün yeni alfabeyi mecbur eden kanun çıkarılmış ve bu harfleri öğretmek için Atatürk bir yurt gezisine çıkmıştır. Yeni Türk alfabesini öğrenmeleri için memurlara belli bir süre tanınmış ve bu süre içinde öğrenmeyenlerin işlerine son verilmiştir³⁷¹.

Yine 12 Kasım tarihli *Intransigeant* Gazetesi'nde, Atatürk'le ilgili ilgi çekici bir yazı, daha doğrusu bir mülakat yayınlandı. Gazete yazarlarından Maurice Montabré, Atatürk nezdinde Fransa Büyükelçisi olarak bulunmuş olan Kont Charles de Chambrun ile bir mülakat yapmıştı. Mülakat gazetede "Beş yıl Ankara'da Büyükelçilik yapan M. de Chambrun Kemal Atatürk'ün harika hayatını anlattı" başlığıyla yayınlandı. Bu ilginç yazı aşağıya alındı. M. Montabré şöyle yazmaktadır:

"Mustafa Kemal'e içli dışlı yaklaşma fırsatı bulabilmiş kişilerin arasında, 1928-1933 yıllarında Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olan Kont Charles de Chambrun'de bulunmaktadır. Bu yıllarda, Fransız-Türk ortak sorunları nadir görülen bir mutlulukla çözümlendi. Türkiye-Suriye sınırı, Suriyelilerin Türkiye'de, Türklerin Suriye'deki malları sorunları çözümlendiği gibi 1930'da dostluk paktı imzalandı. Borçlar sorunu bir çözüme bağlandı, çeşitli ticaret sözleşmeleri yapıldı. Gazi'nin M. de Chambrun'e dostça güveni vardı.

Bu nedenle dün kendisini ziyaret etmeyi düşündüm.

Kendisini, robdöşambr ile, ağzında pipoyla, gülümseyen ve nâzik bir filozof olarak, kitap yığılı çalışma odasında buldum...

— Verdiğiniz hazin habere çok heyecanlandığımı görüyorsunuz, dedi. Cumhurbaşkanı Atatürk'ü çok yakından tanıdım. Beş yıllık Doğu görevim

³⁷¹ "Un décret par jour", *L'Intransigeant*, 12.11.1938.

sırasında kendisine şahsen bağlıydım, O'nun dostça hayranlığı görevimi kolaylaştırdı.

Kendisiyle yaptığı son bir görüşmeden çıkarken, bir gün M. Venizelos bana, "O büyük bir adam, çok büyük bir adam; Devlet işlerini böylesine iyi bilen bir generale hayatımda rastlamadım" dedi.

Gerçekten Gazi Mustafa Kemal, bir asker, bir kanun koyucu, bir reformcu ve kendisini empoze eden bir Devlet Başkanıydı."

Seçkin muhabatım, asker olarak O'nun destanını birkaç fırça vuruşuyla çiziverdi:

Dürzi ayaklanmasının bastırılması, Tarblusgarp'ta Türk-İtalyan Savaşı, Trakya'da Bulgarlara karşı muharebe, yeniden fethedilen Edirne'ye giriş. Sonra, savaş içinde Çanakkale'nin savunulması, Avustralyalıların Anafarta çizgisinde durdurulması, morali bozulan Rusların 1917'de Ermenistan derinliklerine kadar kovalanması. Nihayet, Osmanlı İmparatorluğu Sèvres Antlaşması'nı imzalar ve Sultan, kendisinden kurtulmak için Mustafa Kemal'i Doğu illerinde Üçüncü Ordu'yu kumanda etmeye (sic) gönderir. Mustafa Kemal, Anadolu'da, Ankara'da millî bir Hükümet kurar ve onun Başkomutanı olur. Anadolu hakimiyetini sağlayan büyük zaferler işte o zaman kazanılır.

Mudanya Mütarekesi imzalanır. Türkler İstanbul'a geri dönerler. Lozan Konferansı, Türkiye'nin Avrupa'ya ilişkilerini kararlaştırır.

Saltanatın kaldırılmasından sonra Mustafa Kemal artık hiçbir zaman üniformasını giymez. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, samimî bir demokrat olarak kalır ve kendisini tamamıyla sosyal ve politik reformlara verir.

M. de Chambrun söze devam etti:

"— Reformcu olarak da fevkalâdeydi. Eskiye bağlı olanların hoşuna gitmese de reformları O'nun şeref unvanları olarak kalacaktır. Ve o reformlar nasıl bir hızla birbirini kovalamıştı! Fes gitti, haremeler açıldı, yerli renkleri solup uçtu, alfabe batılıştı, dil sadeleşti.

Yüzyıllardan beri alışılacelmiş geleneklere dokunmak demek, bir hal-
kın genel zihniyetini değiştirmek demektir.

— Bu yenilikler kalacak mı?

— Hiç kuşku yok. Her ne kadar Doğu'da kahramanların eserleri onların ünlerinden daha kısa ömürlü olsa bile. Hürriyetine kavuşmuş

olan, vatandaş olarak devlette erkeklerle eşitlik güden, mebus olabilen Türk kadınının yeniden hareme kapatılmaya boyun eğebileceğini düşünmek bile güçtür. Büyük Petro'nun hürriyet verdiği Rus kadınları, bir daha o Slav haremi demek olan "terem"e hiçbir zaman geri dönmemişlerdir.

Şövely de Vergennes misyonunda İstanbul'a gönderilmiş olan Baron de Tott'un tâ XVIII. yüzyılda demode ve karışık diye hüküm verdiği eski yazıya da artık geri dönülemez.

Esasen Yunan asıllı olan ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Sultan Abdülmecid tarafından Osmanlılara empoze edilen fese gelince, onbeş yıldan fazla bir zaman sonra onun da geri gelebileceğini tasavvur etmek güçtür.

— Ya din sorunu?

— Atatürk her zaman inanç hürriyetine saygı gösterdi. Kendisi sofu değildi.

— O'nun karakterinin temelinde ihtiras mı yatıyordu?

M. de Chambrun bir an düşündü, sonra şu fıkrayla cevap verdi:

— Bir gün, Toros geçidini zorlamadan önce Ankara'da duraklamış olan Büyük İskender'den söz ediyorduk; Gazi'ye, bu Makedonya Kralının da kendi yöresinde, Selânik yakınında doğduğunu hatırlattım.

Atatürk:

— "Benzerlik orada biter, diye cevap verdi. İskender dünyayı fethetti. Ben etmedim. Fethederken o asıl kendi ülkesini unuttu. Ben kendi yurdu-mu hiçbir zaman unutmayacağım." dedi.

— Sayın Büyükelçi, son bir soru daha: Atatürk hayatının hayalini gerçekleştirmiş midir?

İnce diplomat burada da bir mesel ile cevap verdi. Oldukça manalı:

— Genç bir subay iken Atatürk, şimdi öldüğü Dolmabahçe Sarayı'nda Abdülhamid'in huzuruna kabul edilir; Mustafa, Kızıl Sultan'ı saygıyla selâmlar, ama protokolün gerektirdiği biçimde Sultan'ın kaftanının yenini öpmez. Daha sonra bu sahneyi anlatırken Atatürk, Sultan'ın huzurunda bulunduğu anda genç zihninden geçenleri bana şöyle açıkladı:

Ben de aynı semtte oturduğuma ve bu bina da hoşuma gittiğine göre, niçin gelip bu saraya yerleşmiyeyim?"³⁷²

³⁷² Maurice Montabré, "Un conte des mille et une nuits: M. de Chambrun, qui fut, pendant cinq ans, ambassadeur à Ankara, nous parle de la prodigieuse vie de Kemal Atatürk", *L'Intransigeant*, 12.11.1938.

Eski Fransız Büyükelçilerinden Kont de Chambrun, "Intransigeant" Gazetesi yazarlarından Maurice Montabré'ye anlattıkları bunlardır. Bu anılar, Atatürk'ün hayatı bakımından ilginçtir. Fransız gazeteleri, Atatürk'le ilgili olarak anı, haber, fıkra ne bulabildilerse yayınlıyorlar ve böylece Büyük Ölü'ye saygılarını göstermeye çalışıyorlardı. 12 Kasım günlü gazetelerdeki yazı ve haberlerin ağırlık noktası, İnönü'nün Atatürk'ün halefi olarak Cumhurbaşkanı seçilmesi konusunda toplanıyordu. Ama doğrudan doğruya Atatürk'e ayrılmış yazı ve haberler de görülüyordu.

Journal des Débats Gazetesi, Atatürk'ün ölümü üzerine, çeşitli taraflardan Ankara'ya çekilen taziyet telgrafları konusunda haberler veriyordu. Fransa Cumhurbaşkanı M. Albert Lebrun'dan, Hitler ve Ribbentrop'lar-dan sonra, Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri M. Joseph Avenol da Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. T. R. Aras'a şu mesajı göndermişti:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Kemal Atatürk'ün ölümüne de-rinden heyecanlanmış olarak, Türk Milletinin uğradığı büyük mateme Milletler Cemiyeti Sekreteryası'yla katılır ve en samimî taziyelerimin Türk Hükümeti'ne iletilmesini rica ederim."³⁷³

Yine *Journal des Débats* Gazetesi'nin verdiği habere göre, Milletlerarası Çalışma Bürosu Müdür Vekili M. Phellen'da Dr. Aras'a aşağıdaki telgrafi çekmiştir:

"Şefinin şahsında ülkenizin uğradığı büyük millî yas dolayısıyla, Mil-letlerarası Çalışma Bürosu adına ve kendi adıma size pek içten taziyet duygularımı gönderirim."³⁷⁴

Aynı gazete, Ankara'daki yabancı elçiliklerin de Türkiye Dışişleri Baka-nı'na taziyelerini bildirdiklerini, Fransa Başbakanı M. Daladier'nin de Başbakan Celâl Bayar'a bir taziyet telgrafi gönderdiğini bildiriyordu.

12 Kasım tarihli Fransız gazeteleri, bir gün önce başka ülkelerin bası-nında Atatürk konusunda çıkan yazılardan da parçalar verdiler. *Le Petit Journal* Gazetesi, İngiliz ve Amerikan basınından bazı parçalar yayınladı. İngiliz basını üzerinde daha aşağıdaki bölümlerde ayrıca durulacaktır. New-York gazeteleri ise Atatürk'ten sonra, yarattığı eserlerin yaşayıp yaşa-mayacağı konusu üzerinde durmuşlardı. *New-York Times*, "Bir diktatörün ölümü üzerine, "Ondan sonra memleket ne olacak?" sorusunun ortaya

³⁷³ "Après la mort de Kemal Atatürk", *Le Journal des Débats*, 12.11.1938.

³⁷⁴ *Ibid.*

çıkması, bir tek adamın hayatına bağlı olan milletlerin durumlarının ne kadar nâzik olduğunu ispatlar; hele bu adam bir dâhiye” demişti. *New-York Herald Tribune* Gazetesi de şunları yazmıştı:

“Atatürk, dalı budağı koparılmış bir eski devletin kütüğünü teslim aldı: çürümüş ve can çekişen bir devlet. Bundan, sapasağlam kuruluşu, kısmen modernleşmiş, her türlü yabancı vesayetinden kurtarılmış olan ve dünyada bir pozisyonu bulunan yeni bir devlet yarattı. Eseri yaşarsa bu devletin dünyadaki durumu bir gün dışarda da hissedilecektir.

Eseri yaşayacak mıdır?

Türkiye'nin durumuna bakarak diğer diktatörlüklere uygulanabilecek sonuçlar çıkarmak belki doğru değildir. Ama, yepyeni ve örnek bir yönetim metodu getirmiş olan bu adamın ölümünden sonra, birçok kimse bu sorunun karşılığını merakla bekleyecektir.”³⁷⁵

République adlı Fransız Gazetesi de, Suriye basınında Atatürk'ün ölümünün nasıl yankı yaptığını kısaca anlattı. Ölüm haberi Şam'da heyecanla karşılanmıştı. Suriyeliler, Gazi'yi Doğu'nun en büyük siması sayıyorlardı. Suriye gazeteleri de Atatürk'e saygı göstermişler, O'nun cesaretini ve enerjisini övmüşlerdi³⁷⁶.

Yine 12 Kasım günlü *République* Gazetesi'nde Atatürk Türkiye'si'nin ekonomisi üzerine bir makale vardı. Şimdiye kadar Fransız gazeteleri daha çok Atatürk'ün kişiliği, askerliği, sosyal ve siyasal alandaki devrimleri üzerinde durmuşlar, ama Kemalizm'in ekonomik yönüne pek eğilmemişlerdi. Bu defa Sammy Béracha imzasıyla bu konuda bir yazı kaleme alınmıştı. Yazı “Atatürk'ün mirası: Devlet bankalarının yönetilen bir ekonomi” başlığını taşıyordu. Yazar, önce Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisine kısaca bir göz atıyordu: Güçlü zamanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl gücü ekonomiye dayanmaktaydı. Yeni zamanın terimiyle, ileri zamanlarında Osmanlı Devleti bir otarşiye sahipti, yani kendi ihtiyaçlarını kendisi giderebiliyordu. Gıda bakımından otarşi, iki kıtada bir büyük ordu beslemeye yetiyordu. O zamanlar Osmanlı sanayii de her alanda ileriye, bir iktisadî bağımsızlık sağlıyordu ve imparatorluğun asıl gücü buydu. Osmanlı maliyesi ve vergi sistemi de diğer ülkelere örnek olabilecek bir seviyedeydi. O devirlerdeki bütün ihtiyaçları giderebiliyordu. Ama zamanla durum değişmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, ekonomik

³⁷⁵ Nakleden: *Le Petit Journal*, 12.11.1938.

³⁷⁶ *La République*, 12.11.1938.

gücünün gerilemesiyle at başı beraber yürümüşü. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı İmparatorluğu artık iktisadi bakımdan tamamen geri bir ülkeydi. Sanayi devrimine, kapitalizme ayak uyduramamıştı. Yalnız hammadde ihraç ediyor, buna karşılık ihtiyacı olan hemen hemen bütün mamul maddeleri dışardan ithal etmek zorundaydı. 1913 yılında, bütün İmparatorluğun sanayisi şu kadarcıktı: Tarım sanayiinde 76, seramik sanayiinde 20, dericilik sanayiinde 12, orman sanayiinde 19, tekstil sanayiinde 75, kimya sanayiinde 12 fabrikamsı kuruluş vardı. Tabii bu cılız sanayi bütün ülkeye yetecek düzeyde olmaktan çok uzaktı.

Mustafa Kemal ülkeyi kurtardığı zaman, bu cılız sanayii de ayakta bulamamıştı. Bu nedenle, tarımda zenginleşmek ve ayrıca sanayileşmek, Kemalizm'in başlıca amaçları olmuştu. Yeni rejimi kurar kurmaz Atatürk, "köylüler efendimizdir" derken, tarımı zenginleştirme amacı güdüyordu. Gerçekten köy, memleketin zenginlik kaynaklarından biriydi. Bu rejimin ilkesi "köylüye toprak" sözünde toplanmıştı. Kemal Atatürk, bir yandan modern tarımı teşvik ederken, aynı zamanda tarım kooperatiflerinin geliştirilmesini de arzuluyordu. Modern Devlet Çiftlikleri kurulmuştu. Gerek alet ve edevat, gerek üretim bakımlarından bu çiftliklere tek türlü bir ahenk sağlanmıştı. Türkiye'de özel toprak mülkiyeti esastır, kolektivizm yoktur; ama tarımın toplum yararına geliştirilmesi amacı güdülür ve Ziraat Bankası bu amaçla krediler açar. Bu banka, Türk tarımının kaderine hükmeden bir devlet bankasıdır. Tarımla ilgili bütün eserlerin, tarım okullarının, siloların, sulama tesislerinin ve bu konulardaki yeniliklerin arkasında hep Ziraat Bankası vardır. Bu banka aracılığıyla, Türk tarımının gerçek şefi devlettir.

Bunları söyledikten sonra yazar, Kemalizm'in devletçi ekonomisini anlatmaya devam ediyor ve yine özetle şöyle diyordu:

Yalnız tarım alanında değil, ekonominin bütün dallarını kapsayan çeşitli alanlarda da birer devlet bankası vardı. 1925 yılında bir Sanayi ve Maden Bankası kurulmuştu ve bu banka yeni doğan endüstriye ilk hamleyi yaptırmıştı. O banka aracılığıyla ayakkabı sanayii kurulmuş, yeni tekstil fabrikaları açılmış, şeker fabrikaları yapılmış ve elektrifikasyona gidilmişti. 1937 yılında Atatürk, Sanayii Teşvik Kanunu'nu çıkartmış, bunun sayesinde yeni yeni sanayi tesisleri kurulmuştu. Sonra Sanayi ve Maden Bankası ikiye bölünmüş, daha sonra, 1933'te kurulan Sümerbank bunları yutmuştu. Sümerbank gerçek bir devlet kuruluşudur. 1933-1938 yıllarını kapsayan beş yıllık planın uygulanmasına hizmet etmişti. Özellikle dokuma sanayiine, maden sanayiine, selüloz sanayiine, kimya sanayiine

ve seramik sanayiine önem verilmişti. Beş yıllık planın uygulanmasından sonra ithalatın dörtte bir oranında azalacağı umuluyordu.

Yine sanayileşme ve devletçilik düşüncesiyle Atatürk Etibank'ı kurdurmuştu, bununla madencilik alanındaki devlet iktisadî teşebbüsleri finanse ediliyordu. Denizbank ise, limanların, tersanelerin, denizyollarının işletilmesi amacına yönelmişti. Atatürk ayrıca, eski rejimin imtiyaz verdiği bütün yabancı şirketleri peyderpey satın aldırılmıştı. Halefler O'nun eserini yaşatacaklardı. Kemalizm sisteminin orijinalliği, dört beş devlet bankası yoluyla güdümlü bir ekonomi kurmuş olmasıydı....³⁷⁷

République Gazetesi'nde bu yazıdan başka, J.M. Blanchet imzasıyla, "Türkiye'nin kurtarıcısı demokrat diktatör Kemal Atatürk" başlıklı bir başka yazı daha yayınlandı. Yazıda Kemalist Devrimler anlatılıyor ve Atatürk'ün demokrat ruhlu bir Devlet Başkanı olduğu belirtiliyordu. Önce, Cumhuriyet'in kuruluşu ve Atatürk'ün çizdiği amaçlar kısaca özetleniyordu: 29 Ekim 1923'te yeni Türkiye Devleti'ne kesin bir biçim verilmiş, Cumhuriyet ilan edilmişti. Cumhurbaşkanlığı'na seçilen Gazi, ilk konuşmalarında ulaşılacak hedefleri göstermişti. Türkiye, zengin ve mutlu hale getirilecekti. Yüksek bir uygarlık düzeyine ulaştırılacaktı. Bunun için yepyeni bir zihniyet ve ciddiyetle çalışmak gerekiyordu. Türkiye'nin emeli uygar bir ülke olmaktı. Uygarlık yolunda başarılı olabilmek için yenileşmek gerekiyordu...

Bunları söyledikten sonra yazar devam ediyor ve şöyle yazıyordu:

"Mustafa Kemal, çizdiği programı madde madde gerçekleştirdi. Artık işe yaramayan geçmişi silip süpürdü; sebat gücü, cesaret, enerji ile eski Osmanlı İmparatorluğu toprağı üzerinde yepyeni bir millet yarattı. Önce yeni bir mistik yaratmakla işe koyuldu. O'nun etrafına toplanan yenilikçi ve öncü bir ekip, yine O'nun güçlü itisi ve dinamizmi ile yurdun çehresini değiştirdi.

Gazi haremeleri açtı, çarşafı kaldırdı, fesi yasakladı, ailede ve devlette kadınların erkeklerle eşitliğini sağladı... Bunları yapabilmek için birçok önyargıları yenmek, ecdattan kalma geleneklerle savaşmak zorunda kaldı.

Ama Mustafa Kemal daha da ileri gitti. Din ve dünya işlerini birbirinden ayırdı. Müminler için yine kutsal olan Kuran'ı, yalnız bir din kitabı olarak bıraktı ve onun insanların sivil hayatı üzerindeki etkilerini gider-

³⁷⁷ Sammy Béracha, "L'héritage de Kemal Atatürk: une économie dirigée par des banques d'Etat", *La République*, 12.11.1938.

di. Şeriat kanunlarını kaldırarak, çok kadınla evliliği yasaklayarak şahsi statüleri değiştirmeye kadar gitti.

Dün bu sütunlarda Pierre Dominique, modern Türkiye'nin Şefi'nin okulları laikleştirdiğini hatırlattı. O ayrıca takvimi değiştirdi, eski alfabeyi kaldırdı ve toplum düzeninde, sağlık alanında öyle tedbirler aldı ki, birkaç yıl içinde halkının ruhunu değiştirdi.

Yüzyıllık gelenekleri yıkmak, milyonlarca insanın uyuşuk durgunluğunu sarsmak, ağır altın boyunduruğu kırmak, can çekişen ülkeyi gençleştirmek ve o ülkeyi bir kuşaktan az bir zaman içinde büyük devletler arasına sokmak... İşte, böyle bir devrimcinin insanı şaşırtan kişiliği üzerinde durmayı gerektiren noktalardan bazıları.

Savaş sonrasında Avrupa'nın ilk diktatörünün değişik, meraklı siması, üzerinde yeteri kadar yazabilmek için burada pek yerimiz yok. Diktatördü ama, ölmeden önce, kendi deyimiyle "dünyaya şahıs iktidarının zararlı örneğini vermek istemeyen" bir diktatördü. Ve Ankara Meclisi içinde bir muhalefet partisi kurdurdu, başına da o zaman Paris Büyükelçisi olan Fethi Bey'i getirdi. Doğu'da eşsiz bir denemedir bu. Kabul edilir ki, tâ tarihin en eski devirlerinden beri Doğu'da iktidar paylaşılmazdı...

Gazi, görünüşüne rağmen kendi rejiminin hür ve parlamenter bir Cumhuriyet olduğunu söyleyebilirdi.

Atatürk'ün eseri her alanda büyüktür. Bu eseri gerçekleştirmek, halkı sömürenlerin tekelinde bulunan, güçlü bir dine cephe aldığı için pek güç olmuştur.

Kemal Atatürk gibi gerçek bir kahramana belki bir tek sitemde bulunulabilir: O da bizim Batı uygarlığının değerine pek fazla inanmış olmasıdır.

Bu konuda hükmü ancak Tarih verecektir. En büyük insanlardan biri olarak O'nun adını hatırlayacak olan Tarih.³⁷⁸

Fransız Gazetecisi Jean-Marie Blanchet, Atatürk Devrimlerini anlatırken ilginç noktalara değiniyordu. Atatürk'ün büyük bir adam olduğuna, eserinin de o ölçüde büyük ve önemli olduğuna yazarın hiç kuşkusu yoktur. Yalnız yazarın kafasında bir tek soru vardır: Acaba Batı uygarlığı, Atatürk'ün inandığı kadar değerli miydi? Bu konuda da yazar kesin bir

³⁷⁸ Jean-Marie Blanchet, "KEMAL ATATÜRK, Dictateur démocrate et rédempteur de la Turquie", *La République*, 12.11.1938.

yargıda bulunmamakta, son sözü Tarihin söyleyeceğini belirtmektedir. Böyle bir soru sorarken yazar, belki de iki dünya savaşı arasında epeyce yaygın olan karamsar felsefenin de biraz etkisi altındaydı. *Untergang des Abendlandes* gibi karamsar eserlerin Batı uygarlığının gerileyip çökmekte olduğunu ileri sürdükleri, Avrupa kamuoyunu oldukça etkiledikleri ve hatta Nazizm ve Faşizm gibi diktatörlüklerin doğuşunu besledikleri bir dönemde Atatürk'ün Türkiye'yi batılılaştırmaya doğru götürmesi bazı kimselere çelişik gibi görünmüş olmasına pek şaşmamak gerekir. Atatürk karamsar değildi. Türkiye'nin batılılaşacağına, ileri bir uygarlık düzeyine ulaşacağına inanıyordu. Karamsar filozofların etkisi altında kalıp Almanya'da ve İtalya'da görüldüğü gibi bir diktatörlük rejimi kurması da beklenemezdi. Fransız yazarının da belirttiği gibi Atatürk, aslında demokrat ruhlu bir kimseydi. Türkiye'yi demokrasiye hazırlamak için çalışmıştı. Haklı mıydı, değil miydi? Elbette son sözü Tarih söyleyecekti. Ama herhalde Tarih, Kemal Atatürk'ün gelmiş geçmiş en büyük simalardan biri olduğunu daima hatırlayacaktı.

12 Kasım tarihli *Temps* Gazetesi'nde de, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi haberlerinden başka, doğrudan Atatürk'le ilgili haberler genişçe yer tutuyordu. "Kemal Atatürk'ün Ölümü" genel başlığı altında gazete, Türk Hükümeti'nce yayınlanmış bildirinin tam metnini, Fransa Cumhurbaşkanı'nın taziyet telgrafını, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne gelip taziyede bulunanların listesini, Londra basınının Atatürk'ün ölümü üzerine yaptığı yayınları, Almanya'dan ve Sovyetler Birliği'nden Ankara'ya çekilmiş sempati mesajlarını veriyordu. Gazete ayrıca Atatürk için muazzam bir cenaze töreni yapılacağını bildiriyordu³⁷⁹. Bu konu ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

13 Kasım 1938 tarihli Paris gazetelerinde yine 20 kadar yazı ve haber vardı. Bunların çoğu Atatürk için yapılacak cenaze töreniyle ilgili haberlerdi. Yeni Cumhurbaşkanı İnönü ile yeni Türk kabinesi konusunda da birkaç haber ve yazı çıkmıştı. Birkaç Fransız gazetesi, Ankara'nın adının "Atatürk" olarak değiştirildiğine dair bir İstanbul telgrafı yayınladılar. Bu haberde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, yeni Türkiye'nin kurucusu Atatürk'e ebedi bir saygı nişanesi olarak Başkent Ankara'nın "Atatürk" olarak adının değiştirilmesi hakkında oybirliği ile bir karar aldığı bildiriliyordu³⁸⁰.

Petit Journal Gazetesi'nin 13 Kasım tarihli sayısında, Jean Lecoq'un "Kemal'in Heykelleri" başlıklı bir yazısı vardı. Yazar önce heykel bakımın-

³⁷⁹ "La Mort de Kemal Atatürk", *Le Temps*, 12.11.1938.

³⁸⁰ *L'Homme Libre*, *Le Journal des Débats*, *Le Soir*, *Le Temps*, 13.11.1938.

dan Müslüman ülkelerinin durumuna değiniyordu. Müslüman ülkelerde dolaşanlar, camileri, sarayları, çeşitli anıtları görenler, oralarda hiçbir insan heykeli bulunmadığını farkedерler. Muhammed öyle istemiştir. İslâm da insan heykeli kesinlikle yasaktır. Avrupa'nın meydanlarını, köşebaşlarını, sokaklarını dolduran sayısız bronz ve mermer heykellere İslâm diyarında rastlanmaz. Kemal Atatürk'ün iradesiyle yapılan büyük devrime kadar Türkiye'de de durum buydu. Bunları söyledikten sonra yazar şöyle devam ediyordu:

"Bin üç yüz yıl boyunca Muhammed'in iradesine dikkatle saygı gösterildi. İslâm ülkelerinde bir tek heykel, bir tek büst dikilmedi. Ama Kemal'in kanunlarda ve örflerde yaptığı büyük reform ile, diğer birçok kanunlarla birlikte bu kanun da (heykel yasağı da) kaldırıldı. Türkiye batı uygarlığına doğru dev adımlarla ilerledi ve kendisini geçmişe bağlayan bağları hiç tereddüt etmeden kopardı. Türkler bu modernizme direnmek şöyle dursun, vatanın yenileştiricisi Gazi'ye minnettarlık ve hayranlıklarını göstermek için meydanlarda O'nun heykellerini diktiler.

Hayatlarında heykellerinin dikildiğini gören insanlar seyrek tir. Bizim Clemenceau bunu bir defa görebildi, Kemal iki defa. 1926 yılında, Haliç'e girişte, Sarayburnu Parkı'nda Kemal'in ayakta bir heykeli dikildi. Bunun için gönüllü olarak halk 45.000 lira toplamıştı. O zamandan beri O'nun bir heykeli daha dikildi, bu defaki at üzerindeydi.

Bu heykel, XIV. Louis gibi Kemal'i şaha kalkmış bir at üzerinde temsil etmektedir. Oysa şahlanmış at "Eski Türklerin" sembolüydü. "Eski Türkler" boş yere şahlandırılmıştı; Kemal, ata boyun eğdirdiği gibi onlara da boyun eğdirmişti. Hiçbir şey O'nun iradesine karşı gelemedi. O öyle istediği içindir ki, Türkler çok kadınla evlenmekten vazgeçtiler; Muhammed'in kanunlarına rağmen kadınların sosyal ve siyasal eşitliğine razı oldular; en çok riayet edilen Kur'an geleneklerini bile feda ettiler.

Hiçbir halk, tarihin hiçbir devrinde, bu kadar çabucak ve bile bile eski geleneklerinden vazgeçmiş değildir. Ve bunun için bir tek adamın iradesi kâfi geldi.

İtiraf ediniz ki, böyle bir mucizenin yaratıcısını kutlamak için iki heykel çok değildir."³⁸¹

Bunları söyleyen Fransız yazarı yalnız bir noktada yanılmıştı: Atatürk'ün 1938'e kadar dikilmiş olan heykelleri iki tanecik değildi. İtal-

³⁸¹ "Le billet de Jeun Lecoq: Les Statues de Kemal", *Le Petit Journal*, 13.11.1938.

yan Profesörü Heykeltraş Canonica ile Avusturyalı heykeltraş Krippel, Atatürk'ün sağlığında Türkiye'de epeyce Gazi ve Zafer heykelleri dikmişlerdi. Ankara'da Ulus ve Zafer Meydanlarındaki heykellerden başka İstanbul'da Sarayburnu'nda ve Taksim Meydanı'ndaki heykeller ilk dikilenler olmuştu. Yine Ankara'da Güven Anıtı, Samsun, Konya ve Afyon'daki heykeller hep Atatürk'ün sağlığında yapılmıştı. Türk Milleti, vatanın kurtarıcısına, devrimlerin yaratıcısına olan bağlılık, minnettarlık ve ebedi saygı duygularını O'nun heykellerini yükselterek de göstermeye çalışmıştı. 1930'larda yabancı heykeltraşlara yaptırılan heykellerden sonra, yeni yeni yetişen Türk sanatkarlarının yaptıkları heykelleri de anmak gerekir.

Petit Parisien Gazetesi'nin 13 Kasım 1938 tarihli sayısında Maurice Prax imzasıyla ilginç bir fıkra yayınlanmıştı. Bu eski gazetecinin "Hem nalına hem mihına" diye bir köşesi vardı gazetede. Fıkra o köşede yayınlandı. Fıkranın başlığı: "Mustafa Kemal bir mankafa sayıldığı günlerde" idi. "Mankafa" sözcüğünü yazar tırnak içine almıştı. Maurice Prax tâ 1919'larda Atatürk'ü nasıl, nerede tanıdığını anlatıyordu. Fıkra şuydu:

"Hiç böbürlenmiyorum. Ama bir gazetecinin Kemal Atatürk ile yaptığı ilk mülâkat, şüphesiz ki *Petit Parisien*'de benim imzamla yayınlanmıştır. Gerçekten bu tâ Ocak 1919'daydı. Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk o zaman General Mustafa Kemal idi, açıktaydı.

General, benim gibi Pera Palas'ta kalıyordu; oldukça içine kapalı, oldukça gizli yaşıyordu; birkaç genç subaydan başka kimseyi kabul etmiyordu; bütün zamanını okumaya ve düşünmeye ayırmış görünüyordu...

General Mustafa Kemal'den bir mülâkat istemeyi bana, zeki, alçak gönüllü ve saygılı bir Fransız olan Pera Palas Müdürü yiğit Montagnon öğütledi.

Montagnon bana:

— Sizi temin ederim ki, pek enteresan bir adamdır, dedi.

General beni kibar ve soğuk bir nezaketle kabul etti. O'nun olağanüstü gözleri -çelik gözleri- enerjik ve donuk çehresi beni hemen etkiledi. Bana sert bir açık yüreklilikle ve tamamen askerce şunları söyledi:

— Ben size herkesin söylediğini söylemeyeceğim... Bugün yenilmiş ve yıkılmış olarak, Almanların müttefikleri olmamızdan pişmanlık duyduğumuzu söylemeyeceğim... Ben şunu söyleyeceğim ki, Almanların kollarına düşmüşsek bu, sizin memleketinizin hatasıdır, bize karşı kıskanç, açgözlü,

doymak bilmeyen bir politika gütmüş olan Fransa'nın hatasıdır. Bu sözleşim, burada tanıdığımız Alman askerî şeflerine karşı pek az saygı duyduğumu söylememe de engel değildir...

General Mustafa Kemal benim önümde uzun uzun, sert bir biçimde şikâyetlerini ve hayal kırıklıklarını sayıp döktü, daha sonraki günlerde kendisini sık sık gördüm... Kimi zamanlar aynı masada birlikte yemek yedik. Montagnon bize kendi usulüyle küçük bir pilâv hazırlardı!...

... Hâlâ gülerim: General Mustafa Kemal ile mülâkat yaptıktan sonra bu mülâkatı hatırını sayarak bizim Türkiye'deki Yüksek Komiserimize, Amiral Amet'nin halefi olan parlak diplomatımıza bildirdim.

Parlak diplomat bana kahkahayla güldü:

— İlâhi beyciğim, o General Mustafa Kemal ile gevezelik etmek de nereden kafanıza esti! O mankafanın tekidir! Burada onun esamisi okunmaz! dedi.

General Mustafa Kemal'in çok enterasan, çok zeki ve çok çekici bir adam olduğuna dair bizim temsilcimizi -ki kendisi onunla hiç karşılaşmamıştı- ikna etmek için boş yere çabaladım.

İki ay sonra Kemal dünyayı şaşırtıyor ve bütün Avrupa'ya meydan okuyordu..."³⁸²

Bu ilginç anısını anlatan Fransız Gazetecisi Maurice Prax, Mütâreke günlerinde Mustafa Kemal Paşa'yı "mankafa" diye vasıflandırmış olan "parlak" Fransız diplomatının adını vermemektedir. Yalnız bunun o zaman İstanbul'da Fransız Yüksek Komiseri bulunan kişi olduğunu belirtmektedir. 1919 yılında Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri M. Defrance'dir. Kim olursa olsun, Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkleri ve Mustafa Kemal'i anlayamayan Batılı "mankafa" diplomatlar ve devlet adamları yüzünden Türkiye çok çekmiştir. Burunlarının dibindeki gelişmeleri kavramaktan, insanları anlamaktan âciz olan birçok yabancı kodaman yüzünden çok Türk kanı akıtılmış ve Türk'ün özyurdu Anadolu'nun yeni-baştan fethi Türklere çok pahalıya mal olmuştur. Şimdi, o Büyük Adam'ın arkasından anılar ortaya dökülüyor, geçten geç Büyük Ölü'ye saygı gösteriliyordu. Kabul etmek gerekir ki, her şeye rağmen Fransız basını şimdi Atatürk'e saygıda kusur etmiyor, elinden geldiği, dilinin döndüğü kadarıyla O'nun büyüklüğünü dile getirmeye çalışıyordu.

³⁸² Maurice PRAX, "Quand Mustapha Kemal n'était considéré que comme une "gache" *Le Petit Parisien*, 13.11.1938.

13 Kasım günü bazı Fransız gazeteleri, Türk gençliğinin Atatürk'e ve devrimlerine bağlılığını bir kez daha belirttiğini bildirdiler. Üniversite gençleri Cumhuriyet Anıtı önünde bir kez daha toplanmışlar ve Atatürk'ün gençliğe emanet ettiği Cumhuriyet'e bağlılıklarını tazelemişlerdi. Üniversite gençleri Atatürk'ü taparcasına seviyorlardı ve Kemalizm'e, Cumhuriyet ilkerine yürekten bağlıydılar³⁸³.

Fransa'nın Ankara Büyükelçisi M. Ponsot, Türkiye'den ayrılmak üzereyken "Cumhuriyet" Gazetesi'ne Atatürk konusunda bir demeç vermişti. Bu demeç, özetle, 14 Kasım günlü *Le Jour Echo de Paris* Gazetesi'nde de yayınlandı. Büyükelçi, "Fransa bakımından Atatürk, her zaman prestijle çevrili kalacaktır" diyordu. Büyük Ölü'nün askerliğini, devlet adamlığını övüyordu. Türkiye'nin Atatürk'ün izinde yürüyeceğini, başarılarını ve refahını sürdüreceğini söylüyordu³⁸⁴.

14 Kasım'ı izleyen günlerde Fransız gazetelerinde Atatürk'le ilgili yazılar daha çok cenaze töreni hazırlıkları konusunda toplanıyordu. Atatürk'ün kişiliğine, eserlerine ayrılmış yazılar daha seyrekti.

15 Kasım günü Fransa Millet Meclisi Başkanı M. Edouard Herriot, Belley'de Cumhuriyetçilik üzerine bir konferans vermiş ve Atatürk'ün övgüsünü de yapmıştı. M. Herriot, eski Fransız Başbakanlarındandı. Sağlığında Atatürk'ü ziyaret etmişti. O'nun özellikle Lâiklik ve Cumhuriyetçiliğine hayrandı. Konferansında Büyük Ölü'nün hatırasını anmadan geçememişti. Bu konferanstan uzunca parçalar 16 Kasım günlü *Ere Nouvelle* Gazetesi'nde yayınlandı. M. Herriot, Büyük Atatürk'ün gereği gibi anlaşılamamış olduğunu söylüyor, gerek iç gerek dış politikadaki "miyopları" yeriordu: "Ön yargılar yüzünden iyi anlaşılamamış bir Büyük Adam'ın ölümünü haber aldık. Gerek dış, gerek iç politikada miyopça davranışlar vardır. Sözünü ettiğim adam, Türkiye Cumhuriyeti'nin başında fevkalâde bir eser gerçekleştirdi. O'nun bir diktatör olduğu söylendi. Kendisi, Padişahlıktan ve Halifelikten vazgeçmişti, yalnız Cumhurbaşkanı olmak şerefini yüklenmişti. O'nun hakkında diktatörlükten söz etmek, hürriyete kavuşturmuş olduğu büyük bir halkı kızdırmak olur... 1933 yılında Mustafa Kemal'i, Atatürk'ü, ziyaret ettiğim zaman O'nun bana ilk sözü şu oldu: "Ben bir lâikim." Bu sözlerin bütün anlamını hissediyorum..."³⁸⁵

³⁸³ "(En Turquie) La Jeunesse universitaire proclamera a nouveau sa fidélité à la République", *La République*, 13.11.1938.

³⁸⁴ "Ataturk restera pour la France entouré de prestige", *Le Jour-L'Echo de Paris*, 14.11.1938.

³⁸⁵ "Herriot parle à Belley", *L'Ere Nouvelle*, 16.11.1938.

16 Kasım 1938 tarihli *Le Soir* Gazetesi'nde, Kont Sforza'nın önemli bir yazısı yayımlandı. Gazete bunu "Kemal Atatürk. Söz Kont Sforza'nın" başlığı altında, dört sütunda verdi. Telif hakkı satın alınmış, yazının kısmen olsun başka yerde yayımlanamayacağı da belirtilmişti. Gazete, Sforza'nın yazısını şu sözlerle okuyucularına sunmuştu:

"21 Kasım günü Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün millî cenaze töreni yapılacaktır. Bütün ülkelerin temsilcileri bu muazzam cenaze töreninde hazır bulunacaklardır. Fransa'yı temsil etmek üzere de M. Albert Sarraut seçildi.

Atatürk'ü çok yakından tanımış tek Avrupa devlet adamı olması dolaşıyla, Kont Sforza'dan, yeni Türkiye'nin kurucusu hakkındaki anılarını rica ettik. Gerçekten Kont Sforza, 1919 yılında İngilizlerce sürgüne gönderilmekten Kemal'i kurtarmış olan kimsedir. Burada Kont Sforza, Türkiye'nin Araplarla ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusunda Atatürk'ün görüşlerini ilk defa açıklamaktadır. Arap dünyasında kaynaşmaların arttığı bir sırada bu yazı daha da büyük ilgiyle okunacaktır."

Yazıda Kont Sforza, Atatürk'ü şöyle anlatır:

"Muzaffer general, devlet kurucusu, kuruluşundan son nefesine kadar o Devletin Başkanı, sürekli olarak vatandaşlarının mutlak güvenini kazanmış bir insan. Bu ne olağanüstü bir başardır!

Bu kadarını herkes görür. Ama Kemal Atatürk'ün durumu daha da olağanüstüdür; aslında O, tarihte eşsizdir. (en vérité il est unique dans l'histoire) Kemal, eserini yaratmış, bunu barış içinde geliştirmiş, kökleştğini gözleriyle görmüş olarak, şöhretinin ve gücünün zirvesinde, kendi yatağında, bütün Türk halkının gerçek üzüntüleri içinde hayata gözlerini kapamış olan tek diktatördür. O'nunkine kıyasla, bir Cromwell'in, bir Washington'un, bir Bonapart'ın, bir Cavour'un, bir Bismarck'ın... meslekleri ne kadar kısa ömürlü menkıbelerdir. Öyleyse Kemal'in başarısının sırrı neydi? Tarih her zaman pek karışık bir şeydir; Kemal Atatürk'ün böylesine olağanüstü zaferinin asıl ve temel nedenini, kanaatimce, belirtmeden önce, Türk kahramanının girişimlerine yardım eden olayları hatırlamak gerekir.

Eski İslâm sadakatı yerine bir Türk vatanseverliğinin uyanışı, Kemal'in siyasal başarısının başlangıcıyla aynı zamana rastla-

dı ve adeta bilinçsizce O'nun eseriyle bütünleşti. Kutsal Cermen İmparatorluğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu da asla millî bir devlet değildi. Ancak XIX. yüzyıldadır ki, - yani Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya arka arkaya Babıâli'nin egemenliğinden kurtulduktan sonradır ki- Türk Anadolu, İmparatorluğun merkezi olmaya başladı. XX. yüzyılın başında edebiyat da işe karıştı. Diyarbakırlı bir Türk olan Ziya (Gökalp), Kur'an'ı Arapça'dan Türkçe'ye çevirmek fikrini ortaya atmış, bütün camilerden Arapça yazıların kazınması için ateşli çağrılarda bulunmuştu ve Kemal'in öğrenim yaptığı Selânik'te "temiz Türkçe" kampanyasını açmıştı. O sıralarda gencecik bir diplomat olarak Türkiye'de bulunuyordum. Daha sonra Kemal'i tanıdım; bu akımın O'nun gençlik heyecanını uyandırmış olduğunu duyunca şaşmadım.

Wilson, Lloyd George ve Celemenceau ile birlikte belki hatalarının en ağırını işledi ve Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i almalarına mücade etti. Çanakkale'de İngiliz-Fransız ordularına karşı büyük başarısıyla ün yapmış olan genç Kemal, o zaman İstanbul'da hiç kimsenin düşünmeye bile cesaret edemeyeceği bir şeye tek başına karar verdi: Türkiye, Yunanistan'a ve gerekirse İtilâf Devletlerine karşı direnecektir.

Doğuştan hatip olan Kemal, Samsun Camii'nde bir nutuk söyleyerek Türk halkına imdat çağrısında bulundu; bir hafta sonra nutku, Müslüman ülkelerde haberlerin yayıldığı o esrarengiz hızla yayıldı ve Türkiye'nin bütün camilerinde tekrarlandı. O sırada İstanbul'da İtalya Yüksek Komiseri olarak bulunuyordum, Sadrazam bana gelip dedi ki:

— Kendisini sevdiğinizi bilirim; ama O bir çılgındır, kendisini kurtarmak gerek. Sultan, geri dönmesi için kendisine emir verecek, döner dönmez İtalya'ya bir gezi yapmasına müsaade eder misiniz?

— O geri dönmeyecektir, diye cevap verdim ve o anda zavallı Damad Ferid'in gözlerindeki dehşeti ve aynı zamanda hayranlığı okudum. Kendi kendime, genç asiye hiçbir Türk'ün karşı durmayacağını söyledim. Nitekim öyle oldu. Anadolu içlerinde Kemal'in çeteleri güçlendikçe kendisine katılan Türklerin sayısı artıyordu.

Bundan sonra artık Yunanistan'ın askerî yenilgisi, İtilâf Devletlerinin diplomatik yenilgileri Avrupa tarihinin birer parçası oldu. Bu konuda ma-

kale değil, kitap yazılır. Ben burada, kendi kanaatime göre, Kemal'in sürekli başarı sırrını belirtmekle yetineceğim; Sürekli başarı diyorum, çünkü asıl başarılar sürekli olanlardır. Bu sırrı belirtmek şu bakımdan da zahmete değer ki, Kemal'in metoduyla savaş sonrası öteki diktatörlerin metodları arasındaki derin fark da böylece kavranabilir. Diktatörler genellikle felâkete uğramaya mahkûmdurlar, çünkü bir prestij ve blöf politikası izlemek zorunda kalırlar. Yalnız Kemal, daha başa geçtiği ilk günde, İmparatorluğun Arap toprakları üzerindeki iddialarından vazgeçtiğini ilân etme gücünü gösterebilmiştir ve üstelik sözünü tutmuştur ki, bu daha da ender görülen bir şeydir.”³⁸⁶ Kont Sforza Atatürk'ü anlatmaya devam ediyor:

“Trablusgarp (Sirenayka) Arapları konusunda Kemal ile yaptığım görüşme, psikolojik bakımından en ilginç anılarım arasındadır. İstanbul'da Yüksek Komiser olarak, Büyük Savaş'ta Bursa'ya sığınmış olan Sünnisi Şefi'nin Libya'ya geri dönmesi için görüşmeler yapıyordum. İtalyan egemenliğini sadakatle kabul etmesi şartıyla Sünnisi Şefi'ne geniş otonomi teklif ediyordum. Ahmet el Sünnisi boyun eğmeye hazırды. Ama onun tarikati İslâm dünyasında pek güçlü olduğu için, Kemal'in hareketine engel olmayacağından emin olmak istiyordum. Kemal bana şöyle cevap verdi:

— İstediginizi yapınız; görüşmelerinizin başarısından pek memnun oldum; artık Araplardan söz etmek istemiyorum; Araplar üzerinde Türk egemenliğini sürdürmek bizim zayıf düşmemizin nedenlerinden biridir.

Kemal, daha sonra Türkiye'de pek güçlendiği zaman da bu görüşünü asla değiştirmedii. Bununla birlikte kendisini birçok kez yoklayanlar olmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu, Halifelik aracılığıyla artık çoktan çağdışı kalmış bir dünya politikası gütmeye iddiasındaydı. Türkiye'nin hakimi olmak, Türkiye'nin hakimi kalmak kararını veren Kemal, bir ülkenin tam bağımsızlığını sağlamanın en iyi çaresinin sınırlar ötesindeki entrikalara artık karışmamak olduğunu kavramıştı. Fatihler milletin çocuğu olduğu halde, bazı Avrupa Devlet Şeflerinin hâlâ kavrayamadıkları şu gerçeği kavramakla Kemal, daha da büyük bir meziyet gösterdi: Toprak kazançları bir avantaj olmak şöyle dursun, tersine uzun sürede bir devleti batırır. Kemal şu derin düşünceyi kavramakla büsbütün büyük olduğunu göstermiştir: İmpa-

³⁸⁶ “La parole est à... M. le comte Sforza: Kemal Atatürk”, *Le Soir*, 16.11.1938.

ratorluk Türkiye'si, Avrupa ile Asya arasında kaderi belirsiz olan zayıf bir devletti; Cumhuriyet Türkiye'si ise, esas itibarıyla bir Anadolu Devleti olarak, bir ilerleme faktörü ve Asya sahnesinde önemli bir unsur olabilirdi.

Asya'da dolaşırken, yeni Türkiye'nin yükselen prestijini kaç defa gözlerimle görmüşümdür... Bütün bunlar Kemal'in eseridir ve yalnız Kemal'in. Eski kıtanın en ücra köşelerinde, belki ilk kez, devrimciye karşı muzaffer savaşçıdan bin defa daha fazla hayranlık besleniyordu.

Bir dış belirti de Kemal'in diktatörlüğü ile savaş sonrasının öteki diktatörleri arasındaki derin ayrılığı göstermeye yardım eder. Demokrasinin dış biçimini dikkatle korumuş olduğu için Türkler Kemal'e minnettardılar. Doğuda uzun süre, hatta Abdülhamid döneminde bile yaşamış olanlar bilirler ki, Türkler derin eşitlikten yanadırlar. Sadrazam (Damad) Ferit Paşa'nın bana konağının bahçesinde anlattığı şu fıkrayı hâlâ hatırlarım: 1909 yılında Konyalı bir köylü, bir dilekçe vermek üzere Saray'a gelir ve Divanda vezirlerinin arasında oturan Padişahın yanına kadar çıkar. Ve köylü sadelikle sorar:

— Hanginiz Hünkâr?

En bireyci ve ilerici olan Türkler bile şunu hissettiler ki,.. Kemal'in diktatörlüğünün amacı, yeni bir hayata atılmak isteyen bir milletin başından Doğulu tipi otokrasi tehlikesini ebediyen uzaklaştırmaktır. Son defa kendisini gördüğüm zaman Kemal de bana şunları söylemiştir:

— Benim diktatörlüğümün tek bir amacı vardır, o da Türkler için yeni bir diktatörlüğü imkânsız hale getirmektir.

Batı Avrupa'da bu cümle çelişkili görülebilir. Ama Boğaz kıyısında söylenince hiç de öyle çelişkili değildi.

Ulusların kendi kendilerini kurtarmaları gereğine inanmış bir kimse olarak, o zaman açıkça şunu hissettim ki, Kemal'in cümlesi O'nun dudaklarında asla bir lâtife değildi, O, bana, düşündüğünü söylüyordu ve söylediklerini hararetle arzuluyordu.”³⁸⁷

Bu ilginç yazısında Kont Sforza, Atatürk'ün “sürekli başarısının sırrını” anlatmaya çalışırken önemli noktalara değinmektedir. Mustafa Kemal'in “zuhuru” anlatılırken tarihî koşullar, eksik, ama oldukça doğru değerlendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu içinde, Balkan milletleri birer millî devlet kurup teker teker ayrıldıktan sonra, bir “Türk vatanseverliği”

doğduğu ve genç Kemal'in bu akımdan etkilendiği elbette doğrudur. Atatürk'ün, Birinci Dünya Savaşı sonrasının öteki diktatörlerinden, başka bir deyimle Hitler'den, Mussolini'den tamamen farklı olduğunu söylerken de Kont Sforza doğru bir değerlendirme yapmıştır, denebilir. Atatürk, imparatorluktan millî devlet yaratmıştı; öteki diktatörler ise başına geçtikleri millî devletleri imparatorluk yapmaya çalışıyorlardı. Öteki diktatörler kendi ülkelerini demokrasiden diktatörlüğe götürmüşlerdi; Atatürk ise Türkiye'yi otokrasiden demokrasiye götürmeye çalışıyordu. Hangi yönden bakılırsa bakılsın Atatürk'ün yolu, amacı, ülküsü ötekilerden yüz seksen derece ayrıydı. Demek ki, Atatürk, diktatörlerle kıyas bile edilemezdi. Kont Sforza, Atatürk'e saygıda kusur etmeksizin, O'nu diktatörlerle kıyaslamıştı. Kontun diktatörler konusundaki kehaneti ise, İkinci Dünya Savaşı sonunda doğru çıkacaktı. Bir prestij ve blöf politikasına saplandıkları için diktatörlerin sonu felâket olacaktı. Atatürk ise başarısının zirvesinde, milletin gerçek sevgileri arasında ve kendi yatağında gözlerini kapamıştı. Araplar konusunda Atatürk'ün görüşü de O'nun milli devlet politikasının mantığına uygundu. Bu mantıktan ayrılması, Arap ülkeleri üzerinde hak iddia etmesi elbette beklenemezdi. Herhalde Kont Sforza, "O tarihte eşsizdir" derken Atatürk'ü övmüş olmuyor, sadece doğruyu söylüyordu.

17 Kasım 1938 tarihli *La Tribune des Nations* Gazetesi'nde André Clot imzasıyla "Mustafa Kemal ve yarınki Türkiye" başlıklı uzun bir yazı çıktı. Yazar, Atatürk'ün tam Birinci Dünya Savaşı sonrası barış düzeninin "temelden sarsıldığı" bir sırada öldüğünü belirttikten sonra bu olayın, Türkiye'nin iç ve dış politikasında ne gibi etkileri olabileceğini sormakla yazıya giriyordu. Ondan sonra Atatürk'ün kişiliği ve eserlerini anlatıyordu. Özetle şunları söylüyordu:

1919'da Türkiye, sözün gerçek anlamıyla batmış bulunuyordu. Lloyd George'lar Türkiye'yi haritadan silmek istiyorlardı. Mustafa Kemal'in böyle bir zamanda giriştiği ve başarıya ulaştırdığı Kurtuluş Savaşı'nın etkileri muazzam olmuştu. Türkiye, Büyük Savaş'ın yenilgisinden sonra ayağa kalkabilen ve Avrupa diplomasisini yenilgiye uğratan tek ülkeydi.

Zaferden sonra Mustafa Kemal üstüste bir seri reformlara girişmişti. 3 Mart 1924 günü Halifeliğin kaldırılması, "İnsanlık tarihinin büyük bir olayıydı". 680 yılından beri var olan ve 1513 yılından beri de Osmanlı Hanedanının tekelinde bulunan bu kuruluş ebediyen tarihe karışmıştı. Bu olayı "İstanbul'un fethi", "Viyana kuşatması", "Verdun Antlaşması" ayarda saymak gerekir. Halifeliğin kaldırılması, Muhammed'in devletinin

yeryüzünden silinmesi demekti. Bunun yankıları geniş olmuştu. Protestolar yükselmışti. Ama Türkiye Cumhurbaşkanı bunlara aldırmamıştı. Mustafa Kemal, Türkiye'yi Yunanlılardan, kapitülasyonlardan, İngilizlerden, Fransızlardan ve şeriat kanunlarından kurtardıktan sonra yepyeni bir devlet yaratmıştı. Bu devlet, toprakları bakımından Asya Devleti olduğu halde, politikası ve uygarlığı bakımından bir Avrupa Devleti olmuştu. Atatürk, dinle devleti ayırmıştı. Avrupalılaştırmanın bir sembolü olarak şapka mecburiyetini koymuş, fesi attırmıştı. Çok kadınla evliliği kaldırmıştı. Kadınları peçeden kurtarmıştı. Arka arkaya şer'i mahkemeler kaldırılmış, tarikatler yasaklanmış, tekkeler kapatılmıştı. Türk milliyetçiliğinin Arap etkisine karşı bir tepkisi olarak Arap harfleri kaldırılıp, Latin alfabesi kabul edilmiştir. 1932 yılında Kur'an da Türkçe'ye çevirilmişti. Bütün bu tedbirler, "İslâm etkisinden bağımsız yeni bir Türkiye yaratmak amacı güdüyordu". Mustafa Kemal, "Türkiye Türklerindir" parolasını ortaya atmıştı. Bunun sonucu Yunanistan'dan 800.000 kadar Türk'ün mübadele yoluyla Türkiye'ye getirilmesi olmuştu. Aynı zamanda bu formül, Türkiye'nin Avrupa ülkelerinin ekonomik pençesinden kurtarılması anlamı taşıyordu. İmparatorluk zamanında Türkiye'nin demiryolları, madenleri, her çeşit şirketleri İngilizlerin, Fransızların, Almanların ellerindeydi. Atatürk, Türkiye'yi geniş ölçüde bu yabancı vesayetinden kurtarmıştı...

Bunları anlattıktan sonra André Clot, Türkiye'nin dış politikası üzerinde duruyordu:

Dış politikada Atatürk, bütün ülkelerle iyi ilişkiler kurup sürdürmek; ama bunu yaparken Türkiye'nin bağımsızlığından ayrılmamak ve hareket serbestliğini kaybettirmemek amacını gütmüştü. Bir ara çok sıkı olan Türk-Sovyet ilişkileri şimdi normaldi. Ankara'nın İngiltere ve Almanya'yla ilişkileri de iyiydi. Son olarak Türkiye bu iki ülkeyle ayrı ayrı önemli ekonomik anlaşmalar yapmıştı, bağımsızlığından ayrılmamaya ve yabancı etkisi altına girmemeye de dikkat etmişti. Türkiye'nin İtalya'yla ilişkileri ise "sadece iyi" idi. Roma Hükümeti'nin Anadolu konusundaki bazı açıklamaları bu ilişkilerin daha da iyi olmasına yardım etmemişti. Fransa ile Türkiye arasındaki Hatay anlaşmazlığı da Temmuz 1938'de giderilmişti. Aslında Türkiye'nin dış politikası daha çok Balkan Paketi ile Sadabat Paketi'ne dayanmaktaydı. Sadabat Paketi içinde yer alan Irak, Türkiye ile Arap dünyası arasında bir köprü rolü olacak gibi görünüyordu. Türkiye bu kanalla Ortadoğu ülkeleri arasındaki nüfuzunu yeniden geliştirmek amacı güdüyordu.

Özetle bunları da anlattıktan sonra yazar, Atatürk'ün ölümünden sonra laiklik politikasında bir gerileme olabileceğini, dış politikada Türki-

ye'nin daha ziyade Doğu'ya, İslâm dünyasına dönebileceğini söylemekte ve Atatürk'ün haleflerinin O'nun onbeş yıldır yürüdüğü doğru yoldan sapmamaları dileğinde bulunmaktadır³⁸⁸.

Atatürk'ün nâşının İstanbul'dan Ankara'ya ve geçici kabrine taşındığı günlerde Fransız basınında bol haberler vardı. Ama bunlar hep cenaze töreniyle ilgili haberlerdi. Bununla birlikte ara sıra yine doğrudan doğruya Atatürk konusunda yazılar çıktığı görülüyordu. 22 Kasım 1938 günü *Paris-Soir* Gazetesi'nde tanınmış yazar Emil Ludwig'in bir yazısı çıktı. Napoléon gibi bazı tarihi kişiler üzerine kitaplar yazmış olan Emil Ludwig, Ankara'ya gelip Atatürk'le de görüşmüştü. Gazetece telif hakkı satın alınmış olan yazıda, bu görüşme anlatılıyordu. Yazı "Atatürk bana dedi ki" başlığını taşıyordu. Yazar, görüşüp konuştuğu Atatürk'ü anlamaya ve anlatmaya çalışıyor ve şunları yazıyordu:

"Türk subayı üniformasıyla yirmi yıl önceki fotoğraflarına bakılırsa, ince çehreli Atatürk... o zaman biraz melânkolik görünüyordu. Yalnız fesiyle bıyığı savaşı belirtiydi dışarı vururdu... Birkaç yıl önce kendisini ziyaret ettiğim zaman da Atatürk bu ince, nârin halinden birşey kaybetmemişti, yalnız, artık sivil giyiniyordu. Seyrekleşmiş saçlarıyla alındaki derin çizgiler, aradan geçen zaman içinde O'nun bütün yaşantısını ve yaptıklarını anlatıyordu.

Başkent'in kenarında bir tepeye tünemiş olan villası iddiasızdı, mobleleri, Türklerin Fransız stiline hayran oldukları dönemden kalmaydı. Hizmet ve muhafız personeli gerekli asgarî ölçüye indirilmişti.

Garip bir incelikle Atatürk, koyu loş bir köşeye oturdu, kendisini adeta göremiyordum; bana ise ışıkları büsbütün gözlerimi kamaştıran bir avizenin altında yer gösterdi. Ancak ara sıra sigarasını yakarken, kibrit ışığında O'nun yaşla zedelenmiş yüz çizgilerini birkaç saniye, yarı karanlıkta görebiliyordum. Açık mavi, biraz da cam gibi gözleri, hemen hemen tam hareketsiz hali, ve ciddî, boğuk, üstelik kısık sesi ile önce, kendisine yaklaşamayacak bir kimse gibi görünüyordu.

Eskiden pek çevik ve canlı olduğu halde sonraları durgun, düşünceli bir hal aldığı ve kimi zaman haftalarca asık yüzlü kaldığı bana önceden söylenmişti. Gerçekten, savaşın kahramanlık diye adlandırılan olaylarından birini deşerek konuşmaya girişmeseydim Atatürk, hiç kuşkusuz, soğuk bir ihtiyatı bütün görüşme boyunca sürdürecekti.

³⁸⁸ André Clot, "Mustapha Kemal et la Turquie de demain", *La Tribune des Nations*, 17.11.1938.

1916'da Gelibolu yakınında (sic) geçen o meşhur olayı bana objektif olarak tam bir kesinlikle anlattı:

—Karşımızda bulunan İngilizlerin, dedi, ateş için toplarını ayarlamaya heniz vakit bulamadıklarını biliyordum, öyleyse tehlike yoktu. Bu basit bir hesaptı ve ben yalnız elverişli bir andan yararlandım.

Bu vesileyle Gazi'nin bariz vasıflarından birini belirtmek uygun olur: O asla hayalci ve fantezist bir kimse değildi. Kendisi de sık sık bunu belirtir ve bundan gurur duyardı. Benim iki kitabımı Türkçe'ye çevirmişti ve Napoléon'la ilgili eserim konusunda kendi görüşlerini uzun uzun anlattı. O'nun kanaatince büyük Korsikalı'yı hayalleri mahvetmişti. Diyordu ki:

— İzlenen amaçlar asla kişisel olmamalıdır. Çağdışı kalmış sistemlere yapışık kalan, gelenekleri aşamayan bir kimse hiçbir zaman çağdaş bir devlet yaratamaz. Napoléon, kendisine ihanet ettiğini bile bile Fouché'yi yanında tuttu, sonra da bu şaşkınlıkla Fouché'nin amansız düşmanına kendisi saldırdı. Plansız işe girişmişti, geniş projeler yapmaya onu olaylar itiyordu. Demokrasinin zaferini altmış yıl geri itti.

Bu yargılar bana Gazi'nin siyasal programını anlattı... Kendi milletinden başka hiçbir millete güvenmeyecek kadar milliyetçi... Rakamla anlatılmayacak hiçbir şeyden hoşlanmaz. Mistiklerle, halifelerle, din adamlarıyla mücadelesinde hararetli taraftarı olduğu akılcılığı hakim kılmaktadır. Şöyle demektedir:

— İlk defa Kur'anı Türkçe'ye çevirttim. Muhammed'in hayatını da. Halk bilsin... Günden güne camilerin boşaldığına şaşıyorsunuz, oysa kimse camileri kapatmayı düşünmüyor. Nedeni şudur ki, Türk aslında Müslüman değildir. Bu çoban millet yalnız güneşi, yıldızları, bulutları düşünür. Bu bakımdan, toprağın havaya bağlı olduğunu bilen öteki dünya çiftçilerinden hiç farkı yoktur. Türk, tabiatın başka bir şeye tapmaz.

— Bu konuda kendisinin, uygarlığımızın en aydın düşünürleriyle aynı fikirde olduğunu belirttim. Göthe buna "Tanrı-Tabiat" (Gott-Natur) derdi, dedim.

Felsefe yapan askerlerle hiçbir zaman tartışmaya girişmemek gerektiğini tecrübeyle bildiğim için, ayrıca konuk ve yabancı olduğumdan dolayı, konuyu değiştirdim:

— Milletin başında siz olmasaydınız bu reformları ve yenileşmeyi başaracak başkaları çıkar mıydı? dedim.

— Başkalarının ne düşündüklerini bilmiyorum. Bu reformları ve yenilikleri ben yaptığımı biliyorum, dedi.

Bize tercümanlık yapan Dışişleri Bakanı bu sözleri biraz zafer edası vererek çevirdi. Oysa ki Gazi bu sözleri sadelikle söylemişti ve bu pek hoşuma gitmişti....

Atatürk devam etti:

— Az önce ihtirastan söz ettiniz. Elbette ondan vazgeçilemez. Ama ihtiras hiçbir zaman kişisel olmamalı: Millî menfaat amacı gütmelidir. Şef, büyük kararlarını, dikkatle izleyip inceleyeceği millet hayatına dayanarak almalıdır. Saltanattan kurtulduktan sonra Meclisi topladım, Cumhurbaşkanı olarak imtiyazlarımdan, hatta cezaları affetme yetkimden bile vazgeçtim. Bütün yetki milletin, yani milletvekillerinin elindedir. Zannettiğinizden çok daha az aktifim. Örneğin Bakanım sorunuz, onun yetkisindeki işlere karışıyor muyum? Kendimi okumaya, incelemeye vermeye, Cumhurbaşkanlığından ve hatta ordu şefliğinden ayrılmaya hazırım.

— Ya Parti Başkanlığından?

— Ondan asla (vazgeçmem), Çünkü benim partim, elzem saydığım millî politikayı temsil eder.”³⁸⁹

Bu konuşmaları aktardıktan sonra Emil Ludwig devam ediyor:

“Gerçekten, memleketin siyasal hayatını iyi tanıyan yabancı gözlemciler oybirliğiyle şunu kabul etmektedirler ki, Atatürk, demokratik ilkeleri yürürlüğe koymak için çok şey yapmıştır. Bu O’nun mütevazî menşesine ve milletin “Atası” olma prestijine uygundur. 1924 yılında kendisine Padişahlık ve hatta Halifelik teklif edilmişti. Bu amaçla birçok Müslüman ülkelerinden Ankara’ya özel heyetler gelmişti... Ama Atatürk teklifleri reddetmişti. Bu bakımdan Napoléon’u yeriye, haklı olduğunu itiraf etmek gerekir.

Türkiye’nin her köşesinde O’nun resimleri görülür. Bir banknotu ışığa karşı tutunca filigranında Gazi’nin çizgileri göze çarpar, sembolik bir uyarı gibi. Kendisinden korkulduğunu söyleyince Atatürk şaşı :

³⁸⁹ Emil Ludwig, “Ataturk m’a dit”, *Paris-Soir*, 22.11.1938.

— Bu evin kapıcısına sorun, o bile benden korkmaz. Korku üzerine hiçbir iktidar kurulamaz. Top namlularına dayanan bir iktidar pek iğretidir... Bugün burada barışçı bir ülke görüyorsunuz. Bizim ülkemiz nüfusumuza göre fazlasıyla geniştir. Bugünkü topraklarımızdan bir metre kare bile fazla toprağa ihtiyacımız yoktur. Bütün ülkelerle barış ve hakemlik antlaşmaları imzaladık. Ordumuzun görevi sadece saldırı halinde topraklarımızı korumaktır.

Atatürk bana Avrupalıların amansız bir düşmanı gibi göründü. Bu O'nu nâzik bir durumda bırakıyordu. Çünkü halkını ezen Batı boyunduruğunu kırabilmek için, Batı'ya kafa tutabilmek için gereken her şeyi yine aynı Batı'dan almak zorunda kalmıştı.... Bütün Türkler gibi ciddî olan Gazi bu çelişmeden hiç rahatsız olur gibi görünmedi ve O'nun realite duygusu, bazı etkilere keyfi bir sınır çizilebileceğine kendisini inandırır duruma getirmişti. Batı müziğinden söz ederken bu durum açıkça belirdi.

— Montesquieu'de okudum, dedi, bir milletin müzik zevkini hesaba katmadan o milleti kalkındırma olanağı yoktur. Çok haklı. Bu nedenledir ki müzik sanatını geliştirmeye çalışıyorum.

Kendisine, Avrupalıların kulaklarına göre doğu müziğinin hiçbir inceliği bulunmadığını ve anlayamadığımız tek doğu sanatının bu olduğunu söyledim. Bu müziğin Türk müziği olduğunu reddetti :

— O Bizans uyşukluğudur elbet! Bizim millî havalarımız ancak kırlarda, çobanların yanında dinlenilebilir.

— Öyleyse bu halk sanatı devamlı durgun ve ilerleyemeden kalmış olmuyor mu?

— Batı müziğinin şimdiki düzeyine erişebilmesi için ne kadar zaman harcadı?

— Dört yüzyıl kadar.

— Bu çok beklemek olacaktır. İşte bunun içindir ki, biz Avrupa müziğini almaya çalışıyoruz.

Bu reformcu adamın realite duygusu işte böyledir. Ve bana fotoğrafını imzalarken imzasının sonundaki "l" harfini aşağı doğru uzattığını görünce hiç şaşmadım : Atatürk sanki burada bile toprakla teması kaybetmemeye çalışıyor gibiydi.³⁹⁰

Alman yazarı Emil Ludwig de Atatürk'ü böyle görmüştü. Yazarın Atatürk'le ilgili başkaca yayınları bulunup bulunmadığını saptayamadık. Yalnız *Paris-Soir* Gazetesi'nde gördüğümüz bu yazısından anlaşıldığına göre yazar, Atatürk'le çeşitli konuları kısa kısa görüşmüştür. Politikadan müziğe kadar birçok konuya değinilmiştir ve yazar, Atatürk'ten çeşitli sözler aktarmaktadır. Bu kısa görüşmeye dayanarak, Atatürk'ün psikolojik tahlilini yapmaya çalışmıştır. Tahlil yapmak isterken edebiyat yaptığı da göze çarpmaktadır. Elbette kısa bir görüşmeyle Atatürk'ü anlayabildiği ile ri sürülemez. Soyadı kanunundan önceki dönemde yapıldığı anlaşılan bu görüşme yine de bazı yönlerden ilginçtir ve Alman yazarının makalesini, birkaç cümle atlayarak buraya almayı uygun gördük.

Yine 22 Kasım 1938 günü *La République* Gazetesin'de de Pierre paraf imzasıyla "Kemal Atatürk" başlıklı bir yazı vardı. Yazıda Atatürk'ün hayatı, eserleri kısaca anlatılıyordu, ama pek yeni bir şey söylenmiyordu. Atatürk'ün, Hitler ve Mussolini'den çok farklı olduğu belirtiliyordu. Önce padişahlıkla halifeliği ayırmak, sonra Cumhuriyet kurmakla reformlara giriştiği, kanunları laikleştirdiği, fesi kaldırdığı, kadınları kurtardığı, Arap harflerine savaş açtığı sırayla anlatılıyordu. "Güçlü ve bağımsız bir ülke yarattı", "uygarlığa karşı değil, cahilliğe karşı zafer kazandı" deniyordu. Yazı şu cümleyle bitiyordu :

"Tarihin saygıyla yargıladığı o kurucu askerlerden biridir."³⁹¹

Buraya kadar, yalnız Paris gazetelerinde çıkan Atatürk'le ilgili yazılar üzerinde duruldu. Bunlardan başka çeşitli Fransız taşra gazetelerinde de Atatürk'ün ölümüne genişçe yer verildiği anlaşılmaktadır. Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne gönderilen bir yazıda, *Le Soleil*, *Le Petit Provençal*, *Marseille-Soir* ve *Marseille Matin* adlı Marsilya Gazetelerinde Atatürk'ün ölümüyle ilgili çeşitli yazılar çıktığı bildirilmektedir³⁹². Bir başka yazıdan *Le Petit Marseillais* ile *Le Petit Niçois* Gazetelerinin de aynı konuda yayınlar yaptıkları anlaşılıyor³⁹³. Marsilya ve Nis gazetelerinden başka Bordeaux ve Lyon'da çıkan gazetelerde de Atatürk'ün ölümüyle ilgili çeşitli yazılar görülmüştür³⁹⁴.

³⁹¹ Pierre Paraf, "Kemal Atatürk", *La République*, 22.11.1938.

³⁹² P.B.A. -K. 180/A-1: Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne yazı. Marsilya, 15.11.1938.

³⁹³ Aynı dosya: Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne yazı. Paris, 1.12.1938.

³⁹⁴ Aynı dosya: Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne yazı. Marsilya, 29.11.1938. Ve Bordeaux Fahri Konsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne yazı. Bordeaux, 24.11.1938.

Cherbourg Fahri Konsolosu, aynı şehirde çıkan *Cherbourg - Eclair* ve *Ouest-Eclair* Gazetelerinin de Atatürk'ün ölümüyle ilgili çeşitli yazılar yayınladıklarını bildirmektedir³⁹⁵.

Ayrıca Paris'te çıkan Ermenice *Haraç* ve *Abaka* Gazeteleri de Atatürk'ün ölümü üzerine yazılar yayınlamışlardır³⁹⁶. Ermeni gazetelerinin Atatürk hakkında söyledikleri ilginç olabilir. Ama Ermenice bilmediğimiz için bu yazıları inceleyemedik. Araştırmalarımızı taşra gazetelerine kadar ilerletme olanağını da bulamadık.

Paris gazeteleri gerçekten Atatürk'ün ölümüne geniş yer ayırmışlar, Büyük Ölü'ye saygı göstermişler, O'nun hayatını, eserlerini elden geldiği kadar dile getirmişlerdir. Bu ilgi, başta Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği olmak üzere, Türk makamlarını duygulandırmıştır. Ankara'dan aldığı talimata dayanarak Paris Büyükelçiliği bu yayınlardan dolayı Fransa Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla, Fransız basın organlarına teşekkürlerini sunacaktır.

³⁹⁵ Aynı dosya: Cherbourg Fahri Konsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne yazı. *Cherbourg*, 24.11.1938, No.21.

³⁹⁶ Aynı dosya: Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne yazı. *Paris*, 3.12.1938.

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ: İNGİLTERE'DE YANKILAR

Londra'nın sempatisi

"Cumhurbaşkanı bu sabah saat dokuz sularında öldü. Krala duyuruldu."³⁹⁷

10 Kasım 1938 sabahı İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine, Atatürk'ün ölümünü bu iki cümlelik yıldırım şifreyle İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na duyurdu. Büyükelçi aynı zamanda doğrudan doğruya İngiliz Sarayı'na da bir telgraf çekip Kralı durumdan haberdar etmişti. Türk Hükümeti'nin resmî bildirisi henüz yayınlanmamıştır. Bu nedenle Atatürk'ün "saat dokuz sularında" öldüğü söylenmekteydi. Yine 10 Kasım günü akşam üzeri Büyükelçi Londra'ya ikinci bir yıldırım şifre daha çekti. İlk habere şunları ekledi:

"Cumhurbaşkanı'nın öldüğünü ve Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın geçici olarak Cumhurbaşkanlığı görevini üzerine aldığını açıklayan resmî bildiri yayınlandı. Cumhurbaşkanı Vekili, Anayasanın 34. maddesi gereğince, yeni Cumhurbaşkanı'nı seçmek üzere Meclisi 11 Kasım saat 11.00'de toplantıya çağırdı."³⁹⁸

Bu telgrafın arkasından Büyükelçi P. Loraine, yine aynı gün, Türk resmî bildirisinin ve Atatürk'ün öldüğünü bildiren müdavi ve müşavir doktorlar raporunun çevirilerini Londra'ya postaladı. Bu belgeleri gönderirken şunları da yazdı:

"Lord Hazretlerinin görecekları gibi, hükümet bildirisinde müteveffa Cumhurbaşkanı'na güzel bir biçimde saygı ve takdir nişanesi gösterilmekte ve şimdiki düzenin korunması görevinde Hükümetin millette olan güveni belirtilmektedir. Anayasa uyarınca Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın Cumhurbaşkanlığı Vekâletini üzerine aldığını ve yine Anayasa uyarınca Meclisin hemen bir halef seçeceğini kaydettikten sonra bildiri, milletin,

³⁹⁷ F.O. 371/21926/E.6638 ve F.O. 424/282, p. 30, No.36.: Loraine'den Halifax'a şifre tel. Yıldırım. Ankara, 10.11.1938. No. 194.

³⁹⁸ F.O. 371/21926/E.6647: Loraine'den Halifax'a. Şifre tel. Ankara, 10.11.1938, No. 195 (R).

Hükümetin ve Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin seçilecek Cumhurbaşkanı'nı tam destekleyeceklerini eklemektedir."³⁹⁹

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 10 Kasım günü bir genelge notayla Atatürk'ün öldüğünü, Abdülhalik Renda'nın Cumhurbaşkanlığı Vekâletini üzerine aldığını Ankara'daki yabancı diplomatik temsilciliklere bildirmişti. İngiliz Büyükelçisi bu notanın da bir örneğini Londra'ya gönderdi⁴⁰⁰.

Bu resmî yazışmalar yapılırken kara haber zaten her tarafta duyulmuştu. Ajanslar, radyolar haberi, resmî telgraflardan daha önce yaymışlardı. Atatürk'ün ölümü Londra'da sürpriz yaratmadı. Bu haber beklenmeyen bir şey değildi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Atatürk'ün artık son günlerini yaşadığını biliyordu. Hastalığını günü gününe izlemişti. Ölümü halinde Türkiye'ye iletilecek başsağlığı telgrafı, cenaze töreninde İngiltere'nin temsil edilmesi gibi konularda İngiliz makamları önceden hazırlık da yapmışlardı. Ölüm haberi alınır alınmaz İngiltere Dışişleri Bakanı Viskont Halifax, 10 Kasım günü kendi imzasıyla Büyükelçi Sir Percy Loraine'e şu yıldırım telgrafı çekti:

"Kral, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Başkanı Atatürk'ün ölümünü büyük bir üzüntü ile öğrendiğini ve Türk Milletinin uğradığı bu kaybı Majestenin derinden duyduğunu Türk Devlet Başkanı'na bildirmenizi Ekselânslarından rica etmemi bana emir buyurdu. -Halifax."⁴⁰¹

Büyükelçi ertesi gün, bir mektupla Kral'ın mesajını Türkiye Dışişleri Bakanı'na iletti ve bunun yeni Cumhurbaşkanı'na sunulmasını rica etti. Kral'ın mesajından ayrı olarak İngiltere Hükümeti'nin de başsağlığı dileğini Türkiye Dışişleri Bakanı'na bildirdi. Atatürk'ün ölümünü Ankara'daki Misyon Şeflerine bildiren Türk genelge-notasının alındığını bildirdikten sonra, İngiliz Büyükelçisi şunları yazdı:

"O büyük Devlet Adamı'nın, askerin ve liderin ölümüyle bütün Türk Milletinin uğradığı onarılmaz kayıp dolayısıyla bu kederli anda Ekselânslarına ve Türk Hükümeti'ne Birleşik Krallık Hükümeti'nin en derin sempatilerini bildirir ve en samimî başsağlığı dileklerini sunarım."⁴⁰²

³⁹⁹ F.O. 371/21926/E.6834 ve F.O. 424/282, p. 31-32, No. 39: Loraine'den Halifax'a yazı. Ankara, 10.11.1938, No. 569.

⁴⁰⁰ F.O. 371/21926: Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan yabancı elçiliklere. Genelge nota, Ankara, 10.11.1938, No. 23751/74.

⁴⁰¹ F.O. 371/21926/E.6638: Halifax'tan Loraine'e. Yıldırım tel. 10.11.1938.

⁴⁰² *Ibid.* Loraine'den Türkiye Dışişlerine nota. 11.11.1938, No. 212.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği aracılığıyla iletilen bu sempati ve başsağlığı mesajlarıyla yetinilmedi. Ayrıca Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği kanalıyla da gerek Kralın, gerek İngiliz Hükümeti'nin taziyetleri sunuldu. Londra Maslahatgüzarı Kadri Rızan, 10 Kasım günü Ankara'ya şunları telledi:

"Madde 1. Saray Teşrifat Nazırı şimdi Büyükelçiliğe geldi. Majeste Kralın Atatürk'ün vefatı ile duçar olduğumuz büyük millî felâketten mütehasıl kederimize bütün kalbi ile iştirak eylediğini bendenize tebliği memur edildiğini bildirdi.

Madde 2. Hariciye Teşrifat Müdürü Umumisi de ayrıca gelecek hükümetin ve Hariciye Nâzırının pek samimî teessür ve taziyetlerini bildirdiği maruzdur."⁴⁰³

Türkiye Maslahatgüzarı Kadri Rızan, 10 Kasım günü akşam üzeri İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Lancelot Oliphant'ı ziyaret etti. Atatürk'ün öldüğünü, anayasa uyarınca Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın Cumhurbaşkanlığı Vekâletini üzerine aldığını resmen bildirdi. Bu arada Maslahatgüzar, Atatürk'ün sözde bir "siyâsî vasiyetnamesi" bulunduğu yolunda İngiliz gazetelerinde bazı imalara rastladığını bildirdi ve böyle bir vasiyetin varlığından haberi olmadığını, varsa bunun yakında yapılacak yeni Cumhurbaşkanı seçimini etkileyip etkilemeyeceğini de bilmediğini söyledi. Sir L. Oliphant, Türk Maslahatgüzarına teşekkür etti; İngiltere Hükümeti'nin ve Dışişleri Bakanı Halifax'ın "derin sempatilerini" bildirdi. "İki ülke arasındaki sıkı ilişkiler nedeniyle bu millî kayıp burada (İngiltere'de) derinden duyulacaktır" dedi⁴⁰⁴. Kadri Rızan, 11 Kasım sabahı Ankara'ya şunları telledi:

"Büyük felâket haberini resmen bildirmek üzere dün akşam Hariciye Nezaretine gittim. Nâzır Meclis'te meşgul olduğu cihetle müsteşar ile görüştüm. Son derece mütellim ve müteessir olduklarını, kederimize bütün kalpleri ile iştirak ettiklerini bizi cidden mütehasıs edecek bir lisan ile ifade etti. Türkiye'nin büyük bir şef, cihanın harikulade beynelmîl bir sima, İngiltere'nin büyük bir dost gaip ettiklerini söyledi."⁴⁰⁵

⁴⁰³ L.B.A. -Atatürk'ün ölümü: Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne açık tel. Londra, 10.11.1938, No. 875/435.

⁴⁰⁴ F.O. 371/21926/E.6692: Oliphant'ın 12.11.1938 günlü servis notu.

⁴⁰⁵ L.B.A. -Atatürk'ün ölümü: Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne şifre tel. 11.11.1938, No. 881/441.

İngiltere Dışişleri Bakanı'nın, Hükümeti'nin ve Kralı'nın sempatileri ve taziyetleri hem Türkiye Büyükelçiliği, hem de İngiliz Büyükelçiliği kanalıyla Türk Hükümeti'ne iletilmişti. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi ayrıca Dominyonların da Ankara'ya sempati mesajları göndermelerini arzuladı. Dominyonlar belki kendiliklerinden telgraflar çekerek başsağlığı dileğinde bulunacaklardı. Ama Büyükelçi onların telgraflarını beklemeden ve Londra'dan talimat almadan, kendiliğinden Kanada, İrlanda, Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelânda Hükümetlerine birer telgraf çekerek, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Türk Hükümeti'ne başsağlığı dileğinde bulunup bulunmayacaklarını sordu. Bu telgrafları çektikten sonra da Londra'ya haber verdi⁴⁰⁶.

Büyükelçi'nin bu telgrafı üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı biraz şaşırды. Londra'nın görüşüne göre, Kralın mesajı bütün Britanya İmparatorluğu'nu ve bu arada Dominyonları da kapsıyordu. Bir İngiliz Dışişleri görevlisi, "Kralın başsağlığı mesajı Birleşik Krallığı kapsadığı gibi, Dominyon Hükümetlerini de kapsar diye düşünüyorum" dedi. Bir başka görevli, "Doğrusunu söylemek gerekirse durum budur; ama Dominyon Hükümetleri bunu bizim gibi geniş düşünmeyebilirler" diye ekledi. Bir üçüncü görevli ise, "Türk Hükümeti'nin de bu ilkeyi takdir etmeyeceğine eminim" dedi⁴⁰⁷. İngiliz Dışişleri yetkilileri biraz çelişik ve güç durumda kalmışlardı. Bir yandan İmparatorluğun bütünlüğü düşüncesi vardı; Dominyonlar bağımsız devletler gibi sayılmıyorlardı. Öte yandan da "Kralın başsağlığı mesajı Dominyonları da kapsar" demekle, Türk Hükümeti'nin ve hatta Dominyonların kendilerini de ikna edememek kaygısı görülüyordu.

Londra kararsızlık içindeyken Dominyonlar harekete geçmişlerdi. Avustralya ve İrlanda Hükümetleri doğrudan doğruya Türk Hükümeti'ne birer telgraf çekerek Atatürk'ün ölümü dolayısıyla başsağlığı dileklerini bildirmişlerdi. Ondan sonra da İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'ne haber vermişlerdi. Yani bu iki ülkenin mesajları İngiliz makamları kanalıyla gitmemişti. Kanada, Yeni Zelânda ve Güney Afrika Birliği Hükümetleri de Londra'ya danışmamışlardı. Bunlar, taziyet mesajlarını Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği aracılığıyla Türk Hükümeti'ne iletmişlerdi. Türkiye Dışişleri Bakanlığı da bu üç ülkeye yine İngiliz Büyükelçiliği kanalıyla te-

⁴⁰⁶ F.O. 371/21926/E.6707: Loraine'den Foreign Office'e şifre tel. Ankara, 12.11.1938, No.206.

⁴⁰⁷ *Ibid.* İngiltere Dışişlerinde yapılan yorumlar.

şekkürlerini bildirmişti⁴⁰⁸. İngiliz Hükümeti Dominyonların kendi başlarına Ankara'ya taziyet mesajları çekmelerine ses çıkarmadı.

Atatürk'ün ölümü üzerine Londra Hükümeti, Türkiye Hükümeti'ne çok yakınlık göstermeye özellikle dikkat etmekteydi. İngiltere'nin sempatisi, cenaze töreni dolayısıyla daha da açık olarak görülecekti. Türkiye'nin yası paylaşılırken, aynı zamanda Türk-İngiliz dostluğunun güçlendirilmesi amacı da güdülmekteydi. Yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı karşısında Türk Hükümeti de İngiliz dostluğuna büyük önem veriyordu. Ölüm olayı, her iki tarafın birbirlerine daha da yaklaşması için bir vesile oluyordu. İngiliz Kralı'nın ve Hükümeti'nin ayrı ayrı sempati mesajları göndermeleri, Türkiye'nin millî yasını paylaşmaları Türk Hükümeti'ni duygulandırdı.

12 Kasım günü Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün "en hararetli teşekkürlerinin" İngiliz Kralı'na iletilmesini İngiliz Büyükelçisi'nden rica etti. Kralın mesajının Cumhurbaşkanı'na iletildiğini bildirdikten sonra Saracoğlu şunları yazdı:

"Cumhurbaşkanı, kendisine ve Türk halkına karşı göstermek lütfunda bulundukları dostça ilgiden dolayı Kral Hazretlerine derin minnettarlık ifadesiyle en hararetli teşekkürlerinin iletilmesini Ekselânslarından rica etmek için beni görevlendirdi."⁴⁰⁹

Ertesi gün Cumhurbaşkanı İnönü, İngiliz Büyükelçisi Sir P. Loraine'i özel olarak kabul etti. Atatürk'ün ölümü dolayısıyla gönderdiği taziyet mesajı için Kral'a teşekkürlerinin iletilmesini istedi. Görüşmeden sonra, yine 13 Kasım günü, Büyükelçi İngiltere Kralı'na şu telgrafı çekti:

"Yeni Cumhurbaşkanı bugün beni kabul etti ve büyük millî kayıpları dolayısıyla Majeste Kralın sempati mesajına kendisinin, Türk Hükümeti'nin ve Türk Milletinin ne kadar büyük değer verdiklerini ve bundan ne kadar derinden duygulandıklarını Majestelerine bildirmemi benden rica etti.

Müteveffa Cumhurbaşkanı'nın cenaze törenine Majestelerinin özel bir temsilci gönderme kararına da Cumhurbaşkanı pek duygulanmıştır."⁴¹⁰

⁴⁰⁸ F.O. 371/21927/E.7725: Loraine'den Foreign Office'e yazı. Ankara, 16.12.1938, No. 651.

⁴⁰⁹ F.O. 371/21926/E.6948: Saracoğlu'ndan Loraine'e nota. Ankara, 12.11.1938.

⁴¹⁰ F.O. 371/21926/E.6946: Loraine'den İngiliz Kralı'na yıldırım tel. Ankara, 13.11.1938.

Türkiye, İngiltere'nin göstermekte olduğu sempatinin altında kalmıyor, hem doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı'nın ağızından, hem de Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla İngiltere'ye teşekkürlerini göndermeye dikkat ediyordu. Bu vesileyle iki ülke arasındaki dostluğun bir kat daha güçlendirilmesine önem veriliyordu. Cumhurbaşkanı ile 13 Kasım günü yaptığı özel görüşmeden sonra İngiliz Büyükelçisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şunları rapor etti:

"Kralın sempati ve taziyet mesajı dolayısıyla Cumhurbaşkanı 13 Kasım Pazar günü beni özel olarak kabul etti. Bu vesileyle Cumhurbaşkanı, Türk-İngiliz dostluğuna bağlılığını ve iki ülkenin karşılıklı yararları için bu dostluğu daha ilerletip geliştirmek azmini en kesin bir biçimde belirtti. Cumhurbaşkanı'nın karakter dürüstlüğüne tanımamış olsaydım bile bu ifadelerin samimiyetinden yine etkilenirdim."⁴¹¹

İngiliz Büyükelçisi aynı görüşme konusunda Londra'ya gönderdiği bir şifre telgrafında, Türkiye'nin yasının İngiltere tarafından paylaşılmasının Cumhurbaşkanı'nı pek duygulandırdığını bildirdikten sonra şöyle diyordu:

"Cumhurbaşkanı, ortak stratejik ve politik çıkarlara dayanan İngiliz-Türk dostluğundan hararetle bahsetti ve tam samimiyet, iyiniyet ve imanla bu dostluğu daha da işleyip geliştirmeye kendisinin ve Hükümeti'nin kararlı olduklarını belirtti."⁴¹²

Atatürk'ün ölümü dolayısıyla İngiliz Kralı'nın ve Hükümeti'nin Türkiye'ye gösterdikleri yakınlık, sempati boşa gitmemiş demektir. Türk Devlet Başkanı ve Hükümeti bu sempatiden gerçekten etkilenmişlerdir. Hararetle teşekkür ediliyordu. Teşekkürler ve sempatiler, normal protokol sınırlarını aşıyordu. Türkiye'nin büyük millî yası paylaşılırken, iki ülke bir kat daha birbirine yaklaşmış oluyordu.

Başsağlığı dilekleri:

Atatürk'ün öldüğünü haber veren Dışişleri Bakanlığı genelge telgrafını aldıktan sonra Londra Maslahatgüzarı Kadri Rızan, bir satırlık bir telgrafa kara haberi Kıbrıs ve Kudüs Konsolosluklarına duyurdu: "Atatürk'ün bu sabah vefat ettiğini büyük elemle bildirmekle müteessirim" dedi⁴¹³.

⁴¹¹ F.O. 371/21924/E.7022 ve F.O. 424/282, p. 34, No. 42: Loraine'den Halifax'a yazı. Ankara, 14.11.1938, No. 576.

⁴¹² F.O. 371/21924/E.6727: Loraine'den Halifax'a. Şifre tel. Ankara, 13.11.1938, No. 210.

⁴¹³ L.B.A. -Atatürk'ün ölümü: Londra Büyükelçiliği'nden Kıbrıs ve Kudüs Konsolosluklarına tel. Londra Başkonsolosluğu'na yazı. Londra, 10.11.1938, No.879/77.

Konsolosluklar zaten haberi ajanslardan, radyolardan almışlardı. Büyükelçiliğin telgrafı kara haberi resmen doğrulamış oluyordu.

Lefkoşa Konsolosu Fuat İrdelp, hemen kısa bir telgrafla taziyetlerini ve üzüntülerini Londra Büyükelçiliği'ne bildirdi: "Büyük acımızı paylaştan muhitin, konsolosların ve yurttaşlarımızın taziyetlerini derin teessür ve elemelerimle arzederim" diye yazdı⁴¹⁴. Konsolos İrdelp, ölüm haberinin Kıbrıs'taki yankılarını ertesi günü daha ayrıntılı olarak anlattı ve şunları bildirdi:

"Cumhurbaşkanı Ulu Önder Atatürk'ün elim ziyayı 10/11/1938 öğle üzeri Ankara Radyosu vasıtasıyla Ada'da haber alınınca derhal birçok yurttaş, soydaş ve diğer kimseler Konsoloshane önünde toplanarak Ulusu-muzun bu eşsiz kederini paylaştıklarını candan göstermişlerdir.

Elim habere tebliğ eden tel yazıları alınınca keyfiyetten Mahallî Hükümet ve Ada'daki Muvazzaf ve Fahrî Konsoloslar haberdar edilmiş ve bize imtisalen diğer Konsoloshaneler bayraklarını yarıya kadar çekmişlerdir.

Konsoloshanede 11/11/1938 akşamına kadar açılan deftere içlerinde Kıbrıs Türk Lisesi okurlarından birçok gençlerin de bulunduğu yüzlerce insan imzalarını koymuşlardır.

Lefkoşa kasabası dışında bulunan kimseler de telgraf ve mektuplarla beyanı taziyet etmişlerdir.

Kıbrıs Valisi, (Colonial Secretary) nin Konsoloshane'ye gönderdiği karşılık yazısında Ekselâns Vali ve Başkomutanın teessür ve sempatilerini bildirmişlerdir.

Kıbrıs Hükümeti namına da Lefkoşa Kaymakamı, yanında Kıbrıs Evkaf murahhası olduğu halde Konsoloshane'ye gelmişler ve defteri mahsus imzalamışlardır.

Ada'daki Konsoloslukların da kederimize iştiraklarını mutazammın yazıları alınmış ve yazılar içinde en çok dikkati çeken ve formalite haricinde bir lisanla yazılmış olan Yunan Konsolos Vekili'nin yazısıdır.

Ada'da çıkan Türkçe, İngilizce ve Rumca gazetelerin kâffesi bu büyük kederimize iştirak ettiklerini bildiren ve Ulu Önder ve O'nun eseri Türki-

⁴¹⁴ L.B.A. (Aynı dosya): Kıbrıs Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne açık tel. Lefkoşa, 11.11.1938.

yemize olan hayranlıklarından ve dileklerinden bahseder yazılar yazmışlardır.”⁴¹⁵

Anlaşıldığına göre kara haber, Kıbrıs Adası'nı derinden sarsmıştı. Kıbrıs gazetelerinde geniş yankı yapmıştı. Ada halkı, daha doğrusu Lefkoşa halkı, Türkiye Konsolosluğu'na akın etmiş, açılan Özel Defteri imzalamıştı. Ada'daki İngiliz makamlarıyla yabancı Konsoloslar da Türkiye'nin büyük acısını paylaştıklarını göstermişlerdir. Sarsılan yalnız Ada'nın Türk topluluğu olmamıştır. Öteki unsurlar ve özellikle Rumlar da Atatürk'ün ölümüne üzüldüklerini belli etmişlerdir. Kıbrıs Konsolosu Fuat İrdelp, 13 Kasım günü Londra Büyükelçiliği'ne şunları bildirdi:

“Kıbrıs'ın Baf kazasında ikâmete mecbur edilen ve her vesile ile hakkımızda dostluk gösteren ve son Anadolu yer sarsıntısı dolayısıyla Ada Elen halkından para toplamış olan Kıbrıs Elen Başpiskopos Naibi ve Baf Metropolitisi Eminano Leontios'un Cumhuriyet Hükümetimize iblağı zımında bana çektiği Rumca tel yazısının dilimize çevrilmiş, ilişik olarak sunulan kâğıttadır:

Hâlâ, Ulu Önder Atatürk ve Cumhuriyet Türkiye'si hakkındaki taziyetler ve temenni ve hayranlık yazıları gazetelerde çıkmakta ve Cumhuriyetin XV inci yıldönümünde olduğu gibi halk, evler ve sokaklarda ve dükkânlarda Ankara Radyo İstasyonumuzun yayınlarını pek büyük tehalükle dinlemektedir.”⁴¹⁶

Konsolosun söz konusu ettiği Başpiskopos Naibi'nin telgrafı ise şöyleydi:

“Türkiye Cumhuriyeti Reisi ve banisi şanlı K. Atatürk'ün ölümü münâsebetiyle Kıbrıs Rum Ortodoks Kiliseleri ve Kıbrıs Rum halkının en hararetleli taziyetlerinin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne iblağ buyurulmasını dilerim. Leontiyos, Kıbrıs Rum Başpiskopos Naibi.”⁴¹⁷

Telgraf, bütün Kıbrıs Rum Ortodoks Kiliseleri ve Rum halkı adına çekilmişti. Kıbrıs Rumları, bu kara günde Türkiye'nin acısını paylaşıyorlardı.

Kıbrıs'ta olduğu gibi, bir başka Akdeniz adasında, Malta'da da Atatürk'ün ölümü yankılar yapmıştı. Londra Büyükelçiliği ölüm haberini

⁴¹⁵ L.B.A. (Aynı dosya): Kıbrıs Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. Lefkoşa, 12.11.1938, No.770/39.

⁴¹⁶ L.B.A. (Aynı dosya): Kıbrıs Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. Lefkoşa, 13.11.1938, No.775/41.

⁴¹⁷ Aynı yazı eki: Leontiyos'tan İrdelp'e tel. 12.11.1938.

yalnız muvazzaf konsolosluklara bildirmiş, fahrî konsolosluklara ise resmen haber vermemişti. Böyle olduğu halde Malta'daki Türkiye Fahri Konsolosu haberi duyar duymaz 10 Kasım günü Londra Büyükelçiliği'ne bir telgraf çekti ve "Ekselâns Kemal Atatürk'ün büyük kaybı dolayısıyla en derin sempatimi Ekselânslarına saygıyla sunarım" dedi⁴¹⁸.

Malta Fahri Konsolosu Frederik Gollcher, ertesi günü, "Pek Kahraman Asker ve Ünlü Kumandan ve Devlet Adamı Atatürk için derin yas tuttuğunu" yeniden Londra'ya yazdı. Ayrıca, Malta gazetelerinde ölümün yankılarını bildirdi. *Malta Chronicle* ve *Times of Malta* Gazetelerinin Atatürk'ün ölümü üzerine yayınlar yaptıklarını haber verdi⁴¹⁹. Bir süre sonra da Konsolos, 11 Kasım'ı izleyen günlerde Malta'da yayınlanan beş gazetede Atatürk'ün ölümüyle ilgili 40 kadar haber ve yazı çıktığını bildirdi⁴²⁰.

Malta Fahrî Konsolosluğu'ndan sonra, öteki Fahri Konsoloslardan da çeşitli taziyet mesajları geldi. İngiltere'nin Galler bölgesi merkezi Cardiffteki Türkiye Fahri Konsolosu D. T. Williams, Londra Büyükelçiliği'ne gönderdiği taziyet yazısında, hem kendi adına hem de oradaki öteki Konsoloslar adına sempatilerini bildirdi:

"Büyük Atatürk'ün ebediyete göçüşü dolayısıyla Türk Milletine içten sempatilerimi iletmeme müsaade buyurulmasını dilerim.

Bu şehirdeki Muvazzaf Konsoloslar doyenî ile Fahri Konsoloslar da derin üzüntülerini bildirmemi arzu ettiler." dedi⁴²¹. Birmingham Fahri Konsolosu G. Stanley Hawker de Büyükelçiliğe şunları yazdı:

"Cumhurbaşkanımızın ölümünü büyük bir üzüntü ile öğrendim. Yurdumuzun uğradığı bu onarılmaz kayıp dolayısıyla en derin sempatilerimi Dışişleri Bakanı'na iletmek lütfunda bulunursanız pek minnettar kalırım." ⁴²²

⁴¹⁸ L.B.A. (Aynı dosya): Malta Fahri Konsolosu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne tel. 10.11.1938.

⁴¹⁹ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Malta Fahrî Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. 11.11.1938, No. 33/38.

⁴²⁰ L.B.A. (Aynı dosya): Malta F. Kons.'dan Londra B.E.'ne yazı. 29.11.1938, No. 36/38.

⁴²¹ L.B.A. : Kardif Fahri Konsolosluğu'ndan Londra B.E.'ne yazı. 12.11.1938.

⁴²² L.B.A. (Aynı dosya): Birmingham Fahri Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. 14.11.1938.

Liverpool Fahrî Konsolosu John B. Bower, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'a şu mektubu gönderdi:

"Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ölümü dolayısıyla bu hüznü anda, en acı kayba uğramış bir ülkenin temsilcisi olarak Zatiinize en samimî sempatiyi iletmek isterim.

Müteveffa Cumhurbaşkanı'nın sizin yalnız Lideriniz ve Şefiniz değil, aynı zamanda şahsî dostunuz olduğunu biliyorum.

Türkiye'yi ziyaretimde, Rahmetli Cumhurbaşkanımız'ın, Cumhuriyet yararına yarattığı pek büyük ve kalıcı eserleri kendim de gördüm." ⁴²³

Glasgow Fahri Konsolosu J. Burns Cameron da, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kemal Atatürk'ün ölümüyle uğradığı büyük kayıp dolayısıyla en samimî üzüntülerimin ve sempatiimin Türkiye Makamlarına iletilmesini dilerim." dedi ve Atatürk'ün ölümü üzerine yöresinde çıkan gazetelerdeki yazıları topladığını bildirdi ⁴²⁴.

Bristol Fahri Konsolosu E. V. Shapley, Atatürk'ün cenaze töreni günü Konsolosluk binasının kapanacağını bildirdikten sonra, "böyle büyük bir adamın ölümü dolayısıyla derin üzüntülerimi belirttim" dedi ⁴²⁵.

Newcastle-upon-Tyne Fahrî Konsolosu R. S. Dalglish ise 11 Kasım günü Londra Büyükelçiliği'ne şunları yazdı:

"Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümünü büyük bir üzüntüyle öğrendim. Newcastle-upon-Tyne Belediye Başkanı'ndan, Emniyet Müdürü'nden ve şehir halkından birçok sempati ifadeleri aldım.

Bu, yalnız Türkiye için değil, bütün dünya için büyük bir kayıptır.

Size ve Türkiye Hükümeti'ne samimî sempatiyi sunarım." ⁴²⁶

İngiltere dışında, Hindistan'da Kalküta şehrinde, Yeni Zelanda Auckland şehrinde de Türkiye'nin Fahri Konsoloslukları vardı. Seylon Adası'nda Kolombo şehrindeki Hollanda Konsolosu ise aynı zamanda Türkiye Fahri Konsolosuydu. Buralardan da Londra Büyükelçiliği'ne sem-

⁴²³ L.B.A. (Aynı dosya): Liverpool Fahrî Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. 11.11.1938.

⁴²⁴ L.B.A. (Aynı dosya): Glasgow Fahrî Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. 15.11.1938.

⁴²⁵ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Bristol F. Konsolosluğu'ndan Londra B.E.'ne. Yazı. 18.11.1938.

⁴²⁶ Ibid. Newcastle-u-Tyne F. Konsolosluğu'ndan Londra B.E.'ne yazı. 11.11.1938.

pati ve taziyet mesajları yollandı. Kalküta Fahri Konsolosu kendi taziyet mesajından başka, yerli halkın Konsolosluğa göndermiş oldukları mesajların bazılarını da Büyükelçiliğe iletti. Bunlar, Hindistan'daki yankılar bölümünde gözden geçirilecektir. Kalküta'daki Fransız Başkonsolosu M. P. Dubois Türkiye Fahri Konsolosu'na şu mektubu yollamıştı:

"Türkiye'nin Büyük Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün ölümünü en derin bir üzüntüyle öğrendim.

Temsil ettiğiniz ülkenin bu büyük kaybı için size en içten taziyelerimi gönderirim.

Gazi'nin halefinin de Cumhuriyet'in başında aynı şekilde başarılı olmasını dilerim."⁴²⁷

Auckland Fahri Konsolosu ise, kendi taziyet mesajını ilettikten sonra, Yeni Zelanda Hükümet çevrelerinden, oradaki yabancı konsoloslardan sempati mesajları aldığını, bunlara uygun cevaplar verdiğini bildirdi⁴²⁸.

Fahri Konsoloslar Türk vatandaşı değillerdi, Muvazzaf Konsoloslar gibi maaşlı memurluk yapmıyorlardı. Ama, Türkiye'yi temsil etmeleri bakımından kendilerini yarı yarıya Türk sayıyor gibiydiler. Bu bakımdan Türk Milletinin büyük acısını gerçekten içtenlikle paylaşmaktan geri kalmamışlardı. Atatürk'ün ölümünü duyar duymaz Fahri Konsolosluklar bayraklarını yarıya indirmişlerdi. Öteki Türk Devlet Daireleri gibi yas tutmuşlardı. Bir ay süreyle davetlere, ziyafetlere, suarelere gitmemişlerdi. Bazı Fahri Konsoloslar, kara haberi duyar duymaz Konsolosluk binalarını kapatmışlar ve cenaze töreninin sonuna kadar da açmamışlardı.

Öte yandan ölüm haberi duyulur duyulmaz Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne de taziyet telgrafları, mektupları yağmaya başlamıştı. Bunlar çok çeşitli kimselerden geliyor, toplumun her katını temsil ediyordu. Bazıları kısa, özlü; bazıları daha uzun ve duyguluydu. İngiliz halkı, Atatürk'ün ölümünü derinden duyuyor, şaşılacak bir içtenlikle Türkiye'nin yasını paylaşmaya çalışıyordu. Sempati ve taziyet telgrafları gönderenler arasında, Atatürk'ün eski düşmanlarının da bulunduğu dikkati çekiyordu. Daha doğrusu bunlar, ilk mesaj gönderenler oluyordu.

Mütareke yıllarında İstanbul'da İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkomutanı olan General Sir Charles Harington, Atatürk'ün ölüm haberini, 10 Kasım

⁴²⁷ *Ibid.*, Kalküta'da Fransız Başkonsolosluğu'ndan Türkiye Fahri Konsolosluğu'na yazı. 11.11.1938.

⁴²⁸ *Ibid.*, Auckland Fahri Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. 28.11.1938.

günü saat 12.30'da, Piccadilly Subay Kulübü'nde haber aldı. Emekli bir general olarak kulüpte oturuyordu. Ölüm haberi üzerine yakın tarih bir sinema şeridi gibi gözünün önünden geçmiş olmalıydı. O Büyük Adam'ın "zuhurunu" adeta gözleriyle görmüş, günü gününe yaşamıştı. Bir general olarak Mustafa Kemal'e çok önceden sempati ve hayranlık beslemeye başlamıştı. Sakarya Savaşı arifesinde O'nunla İnebolu'da görüşüp anlaşmayı denemişti. Ama İngiliz diplomatları bu niyetini kösteklemişler, baltalamışlardı. Harington'un kendisine kalsaydı daha 1921'de Mustafa Kemal'le anlaşacak ve kumanda ettiği İngiliz İşgal Kuvvetlerini daha o zaman Türkiye'den çekip gidecekti. Gerçekten Mustafa Kemal'in başarısının kesin olacağını en önce anlamış olanlardan biri oydu. Atatürk'e hayranlığı ondan sonraki yıllarda daha da büyümüştü. Emekli General Harington, 10 Kasım günü saat 12.35'te Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne şu telgrafi çekti:

"Kendisine büyük saygı beslediğim Büyük Lider ve Devlet Adamı'nın kaybı dolayısıyla size ve Hükümetinize en içten sempatilerimi sunarım.

General Harington"⁴²⁹

Telgraf, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın Atatürk'ün öldüğünü bildiren genelge telgrafından önce Londra Büyükelçiliği'ne ulaştı. Harington'un telgrafi, Türkiye Büyükelçiliği'ne olayla ilgili olarak gelen ilk telgraf oldu. Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye'deki İngiliz orduları, daha sonra bütün Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkomutanı'nın bu jesti gerçekten insanı duygulandırıyor. Bu kısa telgraf, ince bir nezaketten öteye anlam taşıyordu. Harington'un Atatürk'e "büyük saygı" beslediği, O'nu "büyük bir lider" olarak tanıdığı doğrudur. Sempatisi yürektendi, denilebilir.

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, bir süredir Türkiye'de bulunuyordu ve Atatürk'ün sağlık durumu ağırlaşınca iznini uzatmış, görevi başına dönüşünü ertelemişti. Harington'un telgrafına, Büyükelçi adına Maslahatgüzar içtenlikle teşekkür etti. "Sevgili Cumhurbaşkanımız Kemal Atatürk'ün acı ölümü dolayısıyla ifade ettiğiniz nazik duygular ve sempati için, henüz Türkiye'den dönmemiş olan Büyükelçi adına içtenlikle teşekkür ederim." dedi⁴³⁰.

⁴²⁹ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Harington'dan Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne tel. Londra, 10.11.1938, saat 12.35 (Alınış 12.50)

⁴³⁰ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Kadri Rızan'dan General Harington'a yazı. Londra, 11.11.1938.

Ölüm haberinin daha ilk saatlerinde Londra Büyükelçiliği'ne sempati mesajları gönderenler arasında İngiliz sınai, ticarî ve malî kuruluşlarının bulunduğu da dikkati çekiyordu. Atatürk'ten önce Türkiye'de kapitülasyonlardan yararlanma gelmiş, kapitülasyonların kaldırılmasıyla güvürlü korpasmaya çalışmış olan bu kuruluşların şimdi Atatürk'e saygı göstermeleri ilgi çekiciydi. Gerçi sempati mesajı gönderen İngiliz kuruluşları Cumhuriyet Türkiye'si ile de iş yapmışlardı, ama kapitülasyonlardan yararlanmaksızın. En son, Atatürk'ün ölümünden az önce Türkiye'yle kredi anlaşması yapmış olan "Kredi Garanti Dairesi" (Credits Guarantee Department) Genel Müdürü F. H. Nixon, 10 Kasım günü Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar'a şu mektubu yolladı:

"Uğramış olduğunuz hemen hemen onarılmaz kayıp dolayısıyla size bütün Türk Milletine derin sempatisini sunmama müsaadenizi dilerim. Büyük Cumhurbaşkanınızın kişiliği, kendisini tanımış olan herkes ve Türkiye'nin bütün dış ilişkileri üzerinde sürekli etkiler bırakmıştır. Ülkenizin dostları olan bizler, acınızda size katılır ve aynı zamanda Türkiye'nin geleceğine olan inancımızı yenileriz. Türkiye'de O'nun tarafından kabul edilmesini değerli bir hatıra olarak saklayan eşim de benimle birlikte ve bütün kalbiyle derin sempatisini sunar..."⁴³¹

Ankara'yı ziyaret etmiş, Atatürk tarafından da kabul edilmiş olan F. H. Nixon, Türkiye Maslahatgüzarı Kadri Rızan'a da şunları yazdı:

"Büyük Lider Kemal Atatürk'ün ölümüyle Türk halkının uğradığı müthiş kayıp üzerine, Maslahatgüzar olarak size ve Türk halkına en derin sempatisini sunmayı arzularım. O, benim ve vatandaşlarımın çoğunun kendisine en büyük saygı ve hayranlık beslediğimiz bir kimseydi ve geçen yıl Türkiye'yi ziyaretimde kendisiyle görüşmek benim için imtiyazların en büyüğü oldu. Büyük Şefiniz'in ölümü üzerine ülkenizin ızdırabını paylaşıyorum. Yaratığı milletin başarılarıyla O'nun eserinin yaşacağını biliyorum.

Ekselans Büyükelçiye de yazdım. Burada bulunmadığını biliyordum, ama kendisine şahsen yazmayı arzuladım. Başbakan'a da bir taziyet telgrafı çektim. Tabii bunların hiçbirine karşılık beklemiyorum. Şu sırada ne kadar büyük bir sinir gerginliği içinde bulunduklarını bilirim."⁴³²

Kadri Rızan, karşılık olarak: "Büyük Cumhurbaşkanımız'ın onarılmaz kaybı üzerine nâzik sempati sözleriniz için içten teşekkürlerimi kabul buyurunuz. Bu bütün vatandaşlarımız için olduğu gibi, Büyük Adamı tanı-

⁴³¹ *Ibid.*, F.H. Nixon'dan F. Okyar'a yazı. Londra. 10.11.1938.

⁴³² *L.B.A.* (Atatürk'ün ölümü): F.H. Nixon'dan K. Rızan'a mektup. 11.11.1938.

mış ve O'na hayranlık beslemekte olan herkes için de şiddetli bir darbe oldu. Bu yas gününde sizin gibi Türkiye dostlarının milletin sonsuz acısını paylaşmaları teselli edici oluyor.” dedi⁴³³.

Türkiye ile iş yapmakta, Türkiye'ye savaş uçakları satmakta olan Bristol Uçak Kumpanyası Genel Müdürü Sir G. Stanley White da 10 Kasım günü Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne şunları yazdı:

“Türkiye Cumhurbaşkanı'nın acı ölümünü bugün derin bir üzüntüyle öğrendik. Kemal Atatürk'ün Türk halkı yararına büyük bir maharet ve başarıyla gerçekleştirmiş olduğu eserini takdir ediyorduk ve şu kanıdayız ki, O'nun kaybı Türkiye için pek şiddetli olduğu gibi bütün dünyada da duyulacak bir kayıptır. İçten taziyelerimizin kabulünü ve Türk halkına, özellikle Türk Hava Kuvvetleri mensuplarına iletilmesini rica ederiz.”⁴³⁴

“Endüstri Kolaylıkları Korporasyonu” adlı İngiliz Kuruluşu Genel Müdürü de Türkiye Büyükelçiliği'ne şu mektubu yolladı:

“Lideri Kemal Atatürk'ün zamansız ölümüyle Türkiye'nin uğradığı kayıp üzerine kendi adıma ve Korporasyonum adına taziyetlerimi sunarım.

O'nun Türkiye ve uygar dünya adına gerçekleştirdiği büyük eserleri, kendisine tarihte ebedî bir yer sağlayacak, büyük millî bir lidere yakışan eserler olarak kalacak ve halefine ilham kaynağı olacaktır.”⁴³⁵

Türkiye Büyükelçiliği'ne en önce sempati ve taziyet mektupları yollayanlar arasında, Osmanlı Bankası Genel Müdürü R. S. C. Pearce ile Genel Müdür Yardımcısı Frank Fisher de vardı. Türkiye Maslahatgüzarı Kadri Rizan, Türkiye dostları olarak Osmanlı Bankası Londra yöneticilerinin bu nazik jestlerinde de ayrı ayrı teşekkür etti⁴³⁶.

Çeşitli İngiliz şirketlerinden, bankalarından olduğu gibi İngiltere'deki Yahudilerden de Türkiye Büyükelçiliği'ne taziyet telgrafları gönderiliyordu. Siyonist Lider Dr. Chaim Weizmann, 10 Kasım günü Türkiye Büyükelçisi'ne şu telgrafı çekti:

“Büyük asker, devlet adamı, yönetici ve yeni Türkiye'nin kurucusunun onarılmaz kaybı dolayısıyla en derin sempatiyerimin kabulünü ve Türk Hükümeti'ne iletilmesini dilerim.”⁴³⁷

⁴³³ *Ibid.*, K. Rizan'dan F.H. Nixon'a cevap. 14.11.1938.

⁴³⁴ *Ibid.*, Sir. G. Stanley White'tan F. Okyar'a mektup. Bristol, 10.11.1938.

⁴³⁵ *Ibid.*, Endüstri Kolaylaştırma Korporasyonu Genel Müdürü'nden Londra Büyükelçisi'ne mektup. Londra, 10.11.1938.

⁴³⁶ *Ibid.*, K. Rizan'dan R.S.C. Pearce ve F. Fisher'e mektuplar. Londra, 15.11.1938.

⁴³⁷ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Weizmann'dan Okyar'a tel. Londra, 10.11.1938.

Leeds şehrindeki Türkiyeli Museviler Kolonisi Başkanı Henry Engel ise, yine 10 Kasım günü Türkiye Büyükelçisi'ne gönderdiği taziyet telgrafında: "Sevgili Büyük Cumhurbaşkanımız'ın ölümüyle uğranılan büyük kayıp üzerine Türkiye doğumlu Leeds Musevilerinin en derin ve en içten taziyetlerini sunarım." dedi⁴³⁸.

Londra'daki yabancı diplomatlar arasında Türkiye Büyükelçiliği'ne en önce taziyet mesajı gönderen Sovyet Büyükelçisi Jean Maisky oldu. Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar'a hitaben şunları yazdı:

"Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda pek büyük rol oynamış Büyük Adam'ın pek acı kaybı dolayısıyla Türk halkına ve Türk Hükümeti'ne en derin sempatiyerimi sunarım.

Samimî umudum ve inancım şudur ki, ülkenizin bu pek büyük kaybına rağmen Türkiye Cumhuriyeti hızlı ilerlemesine ve gelişmesine devam edecektir."⁴³⁹

Londra'daki İran Maslahatgüzarı Fazlollah Nabil de Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar'a şu mektubu gönderdi:

"Sevgili Cumhurbaşkanı'nın ölümüyle dost Türkiye'nin uğradığı amansız kaybı acı bir heyecanla öğrendim; bu amansız kayıp, yalnız kardeş Türk Milletinin bir kaybı değildir. Modern Türkiye'nin kurucusuna karşı beslediği takdir ve büyük sevgi dolayısıyla ve derinden sarsılmış olan asil Türk Milletine olan kardeşçe sevgi bağları nedeniyle İran Milleti de bu kaybı derinden hissedecektir.

Kendi adıma ve bütün İran kolonisi adına en samimî ve heyecanlı taziyet duygularımızı Ekselanslarına sunar ve pek heyecanlı hazin sempati-mizi iletirim."⁴⁴⁰

Sovyet Büyükelçisi'ne Türkiye Maslahatgüzarı Kadri Rizan hemen teşekkür etti. İran Maslahatgüzarı'nın heyecanlı mektubuna ise, biraz daha geç, Büyükelçi Fethi Okyar şöyle teşekkür etti:

"Modern Türkiye'nin kurucusu Cumhurbaşkanı Atatürk'ün şahsında Türk halkının uğradığı amansız ve onarılmaz kayıp dolayısıyla, sizin ve İran kolonisinin taziyetlerini bildirmek için bana göndermek lütfunda bulunduğunuz 11 Kasım tarihli mektubunuzu Londra'ya dönüşümde buldum.

⁴³⁸ *Ibid.*, Henry Engel'den Türkiye Büyükelçisi'ne tel. Leeds, 10.11.1938.

⁴³⁹ *Ibid.*, J. Maisky'dan F. Okyar'a yazı. Londra, 10.11.1938.

⁴⁴⁰ *Ibid.*, F. Nabil'den F. Okyar'a yazı. Londra, 11.11.1938, No. 2371-1-15.

Sayırsız dostluk ve kardeşlik bağlarıyla Türkiye'nin bağlı olduğu kardeş asil milletin temsilcisinin göstermiş olduğu bu derin sempati nişanesine pek duygulanmış olarak, size ve İran kolonisine en hararetle teşekkürlerimi sunarım..."⁴⁴¹

Londra'daki Afganistan Maslahatgüzarı Juma Khan Sıddıki, daha kısa olarak: "Kemal Atatürk'ün ölümünü pek derin bir üzüntüyle öğrendim ve ülkenizin uğradığı bu büyük kayıp dolayısıyla sempatilerimi sunarım" dedi⁴⁴². Fethi Okyar karşılık olarak: "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Kemal Atatürk'ün ölümüyle Türkiye'nin uğramış olduğu büyük kayıp dolayısıyla, sempatilerinizi bildiren 11 Kasım tarihli nazik mektubunuza pek duygulandım. Nazik sözleriniz için teşekkürlerimin kabulünü dilerim" diye yazdı⁴⁴³.

Paraguay Maslahatgüzarı da kısa bir notayla "Paraguay Maslahatgüzarı Türkiye Büyükelçisi'ne saygılar sunar ve Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ölümü dolayısıyla derin sempatilerini ve taziyet ifadelerini gönderir." dedi⁴⁴⁴.

11 Kasım günü yine çeşitli İngiliz firmalarından Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne başsağlığı mektupları gönderildi. "Denizcilik Mimar ve Mühendisleri Kumpanyası" Müdürü W. Scott Hill şunları yazdı:

"Cumhurbaşkanınız'ın ölümüyle ülkenizin uğradığı büyük kayıp dolayısıyla sempatilerimin kabulünü dilerim. Geçen günkü konuşmamızdan sonra kendisinin iyileşeceğini ummuştum.

Ülkesinin gerçek ilerlemesine böylesine büyük ve hızlı hizmette bulunmuş, tarihte bir başka kimse olabileceğinden şüphe ederim."⁴⁴⁵

Bu mektuba Kadri Rizan: "Geçen günkü konuşmamızdan sonra Cumhurbaşkanı'nın sağlığının birdenbire kötüleşmesi ve feci akıbet, şiddetli bir darbe oldu. Nazik sempati ve başsağlığı sözleriniz için çok teşekkür ederim." diye cevap verdi⁴⁴⁶.

Türkiye'de kapitülasyonların kaldırılmasıyla büyük bir darbe yemiş olan "Vickers-Armstrong Ltd." adlı İngiliz kumpanyası da, Atatürk'ün ölümü üzerine Türkiye Büyükelçisi'ne şu mektubu gönderdi.

⁴⁴¹ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): F. Okyar'dan F. Nabil'e mektup, Londra, 17.11.1938.

⁴⁴² *Ibid.*, J. Sıddıqui'den Türkiye Büyükelçisi'ne nota. 11.11.1938.

⁴⁴³ *Ibid.*, F. Okyar'dan J. Sıddıqui'ye mektup, 17.11.1938.

⁴⁴⁴ *Ibid.*, Paraguay Maslahatgüzarı'ndan Türkiye Büyükelçiliği'ne nota. 11.11.1938.

⁴⁴⁵ *Ibid.*, W. S. Hill'den K. Rizan'a mektup. 11.11.1938.

⁴⁴⁶ *Ibid.*, K. Rizan'dan W. S. Hill'e mektup. 14.11.1938.

“Ünlü Cumhurbaşkanınız Ekselans Kemal Atatürk’ün ölümünü pek derin bir üzüntüyle öğrendik. Ülkenizin uğradığı bu büyük kayıp dolayısıyla samimî başsağlığı dileklerimizi ve sempatisimizi kabul etmenizi dileriz.”⁴⁴⁷

İngiliz İmalatçılar Millî Birliği Başkanı P. J. Hannon ise şunu yazdı:

“İmalatçılar Millî Birliği, müteveffa Cumhurbaşkanı’nın ülkesi yararına gerçekleştirdiği muhteşem eserin gelişmelerini pek büyük bir ilgiyle gözlemişti ve uğradığı bu büyük kayıp dolayısıyla Türk Milletine derin ve saygılı sempatisini sunar.”⁴⁴⁸

Şirketler, birlikler adına başsağlığı mektupları gönderildiği gibi, tek tek tacirlerin, komisyoncuların da sempati mektupları yolladıkları görülmüyordu. J. A. Baxter adlı bir otomobil satış mağazası sahibi, öteden beri Türkiye’ye karşı yakın ilgi beslediğini bildirdikten sonra “Türkiye’nin bu büyük kaybı dolayısıyla samimî sempatiimi ifade ederim” diyor ve şunları ekliyordu: “Çağımızın en büyük birkaç adamının başında Gazi’nin adı ebediyete geçecektir.”⁴⁴⁹

Uzun zamandan beri Manchester şehrinde iş tutmuş Türk vatandaşı bir Musevi olan Isaac A. Anavi ise Türkiye Büyükelçisi’ne şunları yazıyordu:

“Pek sevgili Gazimiz Ekselans Kemal Atatürk’ün şahsında ülkemizin uğradığı amansız kaybı büyük bir üzüntü ve heyecanla öğrendim. Bu amansız ve onarılmaz kayıp dolayısıyla size hararetle başsağlığı dileklerimi sunarak bütün vatandaşlarıma katılırim.

Otuzbeş yıldan fazla bir zaman önce memleketimden ayrılmış olmakla beraber Türk vatandaşlığımı muhafaza ettim ve ruhumun sevgili Türkiye’ye devamlı bağlı olduğuna inanmanızı dilerim. Rahmetli Cumhurbaşkanı’nın yaptığı büyük değişikliklerden sonra Türkiye’ye bağlılığım daha da güçlendi. Bu değişiklikler Kurtarıcımız’ın şahsına dünyayı hayran bıraktı.”⁴⁵⁰

11 Kasım günü Londra Maslahatgüzarı Kadri Rızan Dışişleri Bakanlığı’na şunları telledi:

“Burada misafir bulunan Yunan Kralı namına Saray Teşrifat Nazırı, Yunan sefiri ile birlikte ziyaretime geldi. Millî felaketimiz muvace-

⁴⁴⁷ L.B.A. - (Atatürk’ün ölümü): Vickers-Armstrong Ltd. Direktörü’nden Türkiye Büyükelçisi’ne yazı. 11.11.1938.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, P. J. Hannon’dan Türkiye Büyükelçisi’ne yazı. 11.11.1938.

⁴⁴⁹ *Ibid.*, J. A. Baxter’dan F. Okyar’a yazı. 11.11.1938.

⁴⁵⁰ *Ibid.*, I. A. Anavi’dan Türkiye Büyükelçisi’ne yazı. 11.11.1938.

hesinde Majeste Kral'ın duyduğu acıyı bildirmeye memur olduklarını, Kral'ın ve Yunanistan'ın Müttefik Türkiye'nin kederine bütün samimiyetleri ile iştirak eylediğini söylediler.”⁴⁵¹

Yalnız Yunan Kralı'nın değil bütün Yunanistan'ın da Türkiye'nin büyük acısına katıldığı başka belgelerle de doğrulanıyordu. Atatürk'ün ölümü bütün Yunanistan'da çok geniş yankılar yapmıştı. İngiltere'nin Atina Elçiliğinin bildirdiğine göre, Yunan basını Atatürk'ün ölümü olayına büyük yer ayırmıştı⁴⁵². Yunan gazeteleri hemen hemen bir ağızdan Atatürk'ün muazzam eserini övmüşler, Büyük Adam'a derin saygı göstermişlerdi. Atatürk yalnız modern Türkiye'nin kurucusu değil, aynı zamanda Türk-Yunan dostluğunun, Balkan Antantı'nın öncüsü ve koruyucusuydu. Yunanistan, Müttefik Türkiye'nin millî yasına içtenlikle katılıyordu. Kralın mesajında mübalağa yoktu. 11 Kasım günü *Eleftron Vima* Gazetesi, “Türk-Yunan anlaşmasını O istemiş ve bu anlaşma için hararetle bir imanla çalışan O olmuştu. O'nun adı, dünya tarihinin kahramanları arasında silinmez bir biçimde kalacaktır” diyordu. *Katimerini* Gazetesi, “Atatürk, herkesin özlediği, dostların ve düşmanların hayran olduğu bir adamdı, O'nun ölümü yalnız Türkiye için değil, bütün uygarlık ve dünya için de bir kayıptır... Türkiye Büyük Kurucusu'nu kaybediyorsa, Yunanistan da büyük ve emin bir dostunu kaybediyor. Yunan Milleti, dost ve müttefik Türk milletinin yasına bütün kalbiyle katılır” diye yazdı. *Etnos*, Atatürk'ün ölümünün “Elenler için de büyük bir kayıp” olduğunu belirtiyor, “Elen Milleti, Büyük Ölü'nün önünde heyecan ve büyük saygıyla eğilir” diyordu. *Kronos*, “Türk-Yunan dostluğunu ve işbirliğini O'na borçluyuz. Elen Milleti, Türk Milletiyle birlikte yas tutmaktadır” diye ekliyordu. *Vradini* Gazetesi de “O, hayatının sonuna kadar Yunanistan'ın samimî dostu olarak kaldı ve iki millet arasında işbirliğinin gereğine bütün gücüyle inandı. Yunan Milleti, dost ve müttefik milletin büyük yasına bütün kalbiyle katılır” diye yazdı... Yunanistan'da görülen hava, özetle buydu. Ve Londra'da konuk olan Yunan Kralı, “Yunanistan Müttefik Türkiye'nin kederine bütün kalbiyle katılır” derken bu havayı yansıtıyordu.

İngiltere'deki hava da Yunanistan'dakinden farklı değildi. Resmî makamların, kumpanyaların, diplomatların başsağlığı ve sempati mesajlarıyla birlikte, doğrudan doğruya İngiliz halkından da Türkiye Büyükelçiliği'ne

⁴⁵¹ *Ibid.*, Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne açık tel. 11.11.1938, No. 880/440.

⁴⁵² *F. O. 371/22360/R. 9385*, H. Hopkinson'dan Halifax'a yazı. Atina, 17.11.1938.

mesajlar yağıyordu. Mesajlar, İngiltere'nin pek çeşitli bölgelerinden, sosyal durumları pek değişik kimselerden geliyordu. Atatürk'ün ölümünün bütün Büyük Britanya Adalarını derinden etkilediği görülüyordu.

11 Kasım günü, Ralph Foulks adlı Liverpoollu bir İngiliz, *Türkiye Büyükelçiliği'ne* şunları yazıyordu:

"Ekselans Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümü dolayısıyla, en derin üzüntülerimin ve yürekten sempatimin kabulünü dilerim. Bu Büyük Adam'ın yönetimindeki Türklerin hayatını ve kültürünü inceledim. Bu bakımdan, büyük ülkesinin iyiliği için durmadan çalışmış, böylesine asil bir insanın ölümünü gerçek bir üzüntüyle okudum." Bunları söyledikten sonra mektup sahibi, "hatıra olarak saklamak üzere Atatürk'ün bir fotoğrafını rica" ediyor ve gönderilirse pek memnun kalacağını yazıyordu⁴⁵³. Bu, Atatürk'ü tanımaya çalışmış bir İngiliz vatandaşının mektubuydu.

Çağdaş tarihî, milletlerarası politikayı incelediğini söyleyen bir başka İngiliz'den gelen mektup da başka bakımlardan ilginçti. Kent şehrinden Miss. M. D. Burnett adlı bir İngiliz kızı, 11 Kasım günü Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne şu mektubu göndermişti:

"Büyük Cumhurbaşkanı'nın ölümü üzerine, tamamen yabancı bir kimsenin yürekten üzüntüsünü lütfen kabul buyurunuz. Türkiye'yi ziyaret etme şansım olmadı, ama çok seyahat ettim ve milletlerarası politikayı derinlemesine inceledim. Gerçekten şunu söyleyebilirim ki, modern tarihte, milletlerarası sorunlarda Kemal Atatürk kadar akıldan ve zekadan yana olan bir başka sima tanımadım. Diktatörlerin kabada-yılık ve sertlikle başardıkları veya başaramadıkları işleri O, parlak zekâ-sını kullanarak başardı. O'nun ileriye görme gücü vardı; bu, uzun sürede, geleceği hesaplamayan öteki devlet yöneticilerinin ucuz zaferlerinden çok daha fazla Türkiye'ye yarar sağlıyordu. O'nun alaycı mizah duygusu da pek hoşuma gidiyordu: Hemen hemen hiç üniformasız görünmeyen o onbaşılar, çavuşlar (Hitler, Mussolini) ile acı acı alay etmek istercesine Atatürk, parlak bir general olduğu halde, törenlerde sivil giyiniyordu. Bir gün Avrupa "kanlarıyla düşünen" o kimseler tarafından yutulursa, o zaman, düşünecek organın beyin olduğunu bilen o güçlü yöneticiyi arayarak hatırlayacağız!"⁴⁵⁴

⁴⁵³ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): R. Foulks'dan Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne mektup. Liverpool, 11.11.1938.

⁴⁵⁴ *Ibid.*, M. D. Burnett'ten Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne mektup. Marden, Kent, 11.11.1938.

Mektup sahibi son olarak, Türkiye'yi Atatürk'ün ruhuyla yönetecek ve yine hızlı ilerletecek bir Cumhurbaşkanı bulunacağı umudunu belirtmektedir.

S. Leader adlı Londra'lı bir avukat da aynı umudu belirtiyor ve şöyle diyordu: "O Büyük Adam'ın, Cumhurbaşkanınız'ın, ölümünü pek büyük bir üzüntüyle öğrendim ve Ekselanslarına içten başsağlığı dileklerimi iletmeyi arzu etmekteyim. Türkiye'ye yaptığım birçok gezi sırasında o güzel ülkeyi pek beğendim ve başarılı ilerleme ve gerek yöneticilerin, gerek halkın enerjisi beni hayretler içinde bıraktı. İçtenlikle umarım ki, müteveffa Cumhurbaşkanınız'ın yönetimindeki refahı devam ettirip geliştirebilecek bir kimse bulunacaktır."⁴⁵⁵

Hull şehrinden J. H. Smart da, 11 Kasım günü Türkiye Büyükelçiliği'ne gönderdiği mektupta, Türkiye'yi dolaştığını, Türklere hayran olduğunu bildiriyor, "Büyük Lideriniz Gazi Mustafa Kemal'in ölümü dolayısıyla mütevazı ve içten başsağlığı dileklerimi sunarım" diyordu⁴⁵⁶.

Londra'dan G. A. McMahon ise Atatürk'ü iyi anlayamamış olanlara sitem ediyor ve o da "mütevazı başsağlığı dileklerini" sunuyordu. "Pek sevilen Cumhurbaşkanınız'ın trajik ölümü üzerine halkınıza pek derin sempatiyi sunmama müsaade ediniz. Kaybınız dolayısıyla birçok kimsenin size ilettikleri sempatiye kıyasla benim başsağlığı dileklerim pek mütevazı kalır" diyordu⁴⁵⁷.

Türkiye Büyükelçiliği'ne başsağlığı mektupları gönderenler arasında üniversite üyeleri, profesörler de göze çarpıyordu. Londra'dan Prof. M. Grothwohl, 11 Kasım günü Türkiye Maslahatgüzarı'na şunları yazmıştı:

"Bu yas gününde duyduğum derin üzüntüyü ve Türk milletine karşı beslediğim sempatiyi anlatmama bilmem ki gerek var mıdır? Atatürk'ün şahsında dünyanın kendisi de yalnız büyük bir adam kaybetmiş değil, aynı zamanda en güçlü terakki ve barış faktörünü de kaybetmiştir.

Ülkenize başsağlığı dileyerek en içten dostluk duygularımı sunarım."⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ *Ibid.*, S. Leader'den Türkiye Büyükelçisi'ne mektup. 11.11.1938.

⁴⁵⁶ *L.B.A.* (Atatürk'ün ölümü): J. H. Smart'tan Türkiye Büyükelçiliği'ne mektup., Hull, 11.11.1938.

⁴⁵⁷ *Ibid.*, G. A. McMahon'dan Türkiye Büyükelçisi'ne mektup. Londra, 11.11.1938.

⁴⁵⁸ *Ibid.*, Prof. M. Grothwohl'dan K. Rizan'a mektup. Londra, 11.11.1938.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı savaşmış olan İngiliz ve Avustralya askerleri de çeşitli başsağlığı mektupları yolluyorlardı. Örneğin Middlessex bölgesinde oturan Bernard Stacey adlı İngiliz piyade yüzbaşı 11 Kasım günü Türkiye Büyükelçiliği'ne uzun bir başsağlığı mektubu göndermişti. Büyük Savaş'ta Türklere karşı savaştığını, Türklerin kahramanlıklarına hayran kaldığını uzun uzun anlattıktan sonra şöyle diyordu:

"Büyük Savaş'ta Türkiye'ye karşı savaşmışsam da Kemal Atatürk'ün Mütarekeden beri ülkesi yararına gerçekleştirdiği büyük esere her zaman hayranlık beslemiştir... *Grey Wolf* (Bozkurt) kitabı da dahil Kemal Atatürk hakkında bulabildiğim her kitabı doymak bilmezcesine okudum. Öyle yüksek cesaret, olağanüstü kahramanlık örneği ve sözün tam anlamıyla Halkının Kurtarıcısı olan o adama hayran kaldım..."⁴⁵⁹

Bunları da yazdıktan sonra İngiliz Yüzbaşı Atatürk'ün ölümüne pek üzüldüğünü belirtiyor ve başsağlığı dileklerini gönderiyordu.

Avustralyalı eski subaylar adına Yüzbaşı Stuart Maclean, 11 Kasım günü Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar'a şu içten mektubu yazmıştı:

"Ekselans,

Bu mektubu, Avustralya Ordusunun birçok eski subayı adına, bizce daha çok Kemal Paşa olarak bilinen Ünlü Önderiniz Ekselans Kemal Atatürk'ün ölümünü nasıl derin bir üzüntüyle öğrendiğimizi bildirmek ve Büyük Şefi'nin onarılmaz kaybı dolayısıyla kahraman Türk Milletinin acısını paylaşmak arzusuyla yazıyorum.

Avustralya Ordusundan olan bizler... Liderinizin pek iyi temsil ettiği Türk askerinin yitiliğini, cesaretini ve güler yüzlülüğünü ateş altında tanıyıp öğrendik.

Bu nedenle, Ekselans Atatürk'ün zamansız ölümü üzerine Türk Milletinin uğradığı büyük kayıp dolayısıyla, bazı Avustralyalı eski askerlerin derin sempatilerini Cumhurbaşkanınız'a ve onun aracılığıyla Türk halkına iletmesini Ekselanslarından rica ederiz."⁴⁶⁰

Bu duygulu mektuba Büyükelçi Fethi Okyar, aynı içtenlikle karşılık verdi. Dedi ki:

"Sevgili Cumhurbaşkanımız Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine, Avustralyalı birçok eski subay adına, onların derin sempatilerini ve başsağlığı

⁴⁵⁹ *Ibid.*, Bernard Stacey'den Türkiye Büyükelçisi'ne mektup. Wembley Park, Middlessex, 11.11.1938.

⁴⁶⁰ *P.B.A.* (Atatürk'ün ölümü), Yüzbaşı S. Maclean'den Fethi Okyar'a mektup. Londra, 11.11.1938.

dileklerini pek duygulu olarak bildiren 11 Kasım tarihli mektubunuzu büyük bir heyecanla okudum.

Yeni Cumhurbaşkanımıza ulaştırmayı ihmal etmeyeceğim. Nazik sözleriniz için en samimî teşekkürlerimi kabul etmenizi ve subay kardeşlerinize iletmenizi rica ederim.”⁴⁶¹

Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri (ANZAC'lar) Çanakkale'de savaşmışlardı. Yüzbaşı Maclean'ın belirttiği gibi, Türk askerinin yiğitliğini o zaman “ateş altında tanıyıp öğrenmişler” di. Mustafa Kemal Paşa'yı da o zamandan beri iyi tanıyorlardı. O kanlı savaşın düşmanlığı zamanla dostluğa dönüşmüştü. Çanakkale ve Türkler, Avustralya ve Yeni Zelanda'da unutulmaz bir kahramanlık hatırası olarak yaşamıştı. Çanakkale Savaşı'nın her yıldönümünü eski ANZAC askerleri tâ Türkiye'ye kadar gelerek anıyorlardı. Türk askerine karşı ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Avustralya'da da büyük hayranlık besleniyordu. Yüzbaşı S. Maclean'in mektubu bu hayranlığı ve Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Avustralya askerlerinin derin üzüntülerini dile getiriyordu.

Avustralyalı askerler Mustafa Kemal Paşa'yı Çanakkale kahramanı olarak tanımışlardı. Öncelikle O'nun askerliğine, kahramanlığına hayran olmuşlardı. Üzüntüleri, daha çok büyük bir askerin ölümüne duyulan üzüntü gibi görünüyordu. Ama “sokaktaki adam” İngilizlerden Türkiye Büyükelçiliği'ne gönderilen başsağlığı mektuplarında Atatürk'ün kurtarıcı, devrimci, akılcı yönleri üzerinde de durulduğu görülmüyordu. Mektuplar arasında gerçekten ilginç olanlar vardı. Örneğin, Surrey bölgesinin Croydon kasabasından Mr. Bayard Simmons, Atatürk'e daha çok kadınları kurtaran önder gözüyle bakıyordu. Mr. Simmons, kadınlara oy hakkı tanınmasını savunduğu için kendi ülkesi İngiltere'de hapse girmişti. Oysaki Atatürk, Türk kadınına seçme, seçilme hakkı da dahil bütün eşitliği sağlamıştı. Bu bakımdan kadın hakları savunucusu İngiliz, Atatürk'e hayrandı. Ölümüne de o ölçüde üzülmüştü. Mr. Bayard Simmons, 11 Kasım günü şunları yazdı:

“Kadınlara oy hakkı kampanyasını savunmuş olduğum için kendi memleketimde hapse girmiş ilk İngiliz olarak Türkiye Cumhurbaşkanının ölümü üzerine derin üzüntülerimi sunabilir miyim? O'nun kendi ülkesinin kadınları için yaptıkları bütün dünyanın feministlerince ebediyen minnetle anılacaktır. Yaşasın Kemal Atatürk ülkelerine dayan Türkiye Cumhuriyeti!”⁴⁶²

⁴⁶¹ *Ibid.*, F. Okyar'dan S. Maclean'e cevap. Londra, 17.11.1938.

⁴⁶² *L.B.A.* - (Atatürk'ün ölümü): Mr. Bayard Simmons'dan Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne mektup. Croydon, 11.11.1938.

Henüz en demokratik sayılan Batı Avrupa ülkelerinin bazılarında bile kadınlara seçme, seçilme hakkı tanınmamışken, Türk kadınlarının erkeklerle tam eşit olarak bütün medenî haklardan yararlanmaları, milletvekili olarak Parlamento'ya girmeleri, Türkiye dışında büyük hayranlık ve gıpta ile izlenmişti. İngiltere'de bile kadın haklarını savunan insanların hapse atıldıkları bir sırada, Atatürk'ün Türk kadınına bahsettiği eşitlik büsbütün değer kazanıyor, takdir ediliyordu. Bu bakımdan kadın haklarını savunan Mr. Simmons, "*Yaşasın Kemal Atatürk ülkelerine dayanan Türkiye Cumhuriyeti!*" demekten kendisini alamamıştı. Bu gibi kimselerin gerçekten Atatürk'ün zamansız ölümüne derinden üzüldükleri görülmüyordu.

İngiltere dışından da Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne çeşitli başsağlığı mesajları gönderildiği oluyordu. İsviçre'nin Lausanne şehrinden Bertha A. Suche adlı bir bayan, gönderdiği mektupta "Türk Hükümeti'ne ve halkına samimî sempatilerini sunuyor, Türkiye'nin üzüntüsüne katıldığını" bildiriyordu ⁴⁶³.

Paris'ten, Mukbil Siyuk imzasıyla Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'a gönderilen 11 Kasım tarihli bir mektupta şunlar yazılmıştı:

"Birader Azizim Fethi Beyefendi,

Size bu mektubumu derin bir teessür ve mahzuniyet içinde yazıyorum, Atatürk'ün vefatı memleket ve millet için pek elim bir zayıfattır. Vatanını bütün ruhuyla seven acizlerine büyük ve samimî bir yeîs ve kederi mucib olmuştur. Cenabı Hak rahmet buyursun.

Bu satırları yazar iken eski dostluğunuz ve silah arkadaşlığınız gözümün önünde (? kuzran) ediyor. Merhumun en aziz ve yakın dostu olmanız hasebiyle taziyelerimi size yazıyorum..." ⁴⁶⁴

Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Atatürk'ün öldüğü gün Türkiye'de bulunuyordu. Okyar adına İstanbul'a başsağlığı telgrafları çekildiği de görülmüyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nin eski Ankara Büyükelçilerinden General Sherrill'in eşi New-York'tan İstanbul'a başsağlığı telgrafi çekmişti. "Derin başsağlığı dileklerimin kabulünü ve iletilmesini rica ederim" demişti ⁴⁶⁵. Fethi Okyar bu telgrafi, Londra'ya dönmek üzereyken İstasyon'da almış ve Bayan Sherrill'e şu cevabı yazmıştır:

⁴⁶³ *Ibid.* Miss Bertha A. Suche'den Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne mektup. Lausanne, 10.11.1938.

⁴⁶⁴ *L.B.A.* (Atatürk'ün ölümü); M. Siyuk'tan F. Okyar'a mektup. Paris, 11.11.1938.

⁴⁶⁵ *Ibid.*, Mrs. General Sherrill'den F. Okyar'a tel. New-York, 11.11.1938.

“Londra’ya dönerken İstanbul’da, İstasyon’da bana verilen Büyük Cumhurbaşkanımız ve Liderimiz’in ölümü üzerine Türk Milletinin uğradığı onarılmaz kayıp dolayısıyla nâzik başsağlığı dileklerinizi bildiren telgrafınıza pek heyecanlandım.

Sınırsız üzüntümüzün Türkiye’nin samimî dostlarınca da paylaşıldığını görmek büyük bir teselli oluyor”⁴⁶⁶.

Londra’daki “Yakın ve Ortadoğu Derneği” Başkanı Lord Leamington da başsağlığı telgrafını Fethi Okyar-Dolmabahçe Sarayı adresine göndermişti:

“Yakın ve Ortadoğu Derneği, Büyük Lideri’nin acı ölümü üzerine Türk halkına en derin sempatisini iletir” demişti⁴⁶⁷.

Fethi Okyar, bu telgrafı da Türkiye’den Londra’ya dönerken almış, Lord Leamington’a hararetle teşekkür etmiş ve “Yakın ve Ortadoğu Derneği” ne de içten teşekkürlerinin iletilmesini rica etmişti⁴⁶⁸.

Buraya kadar, 10-11 Kasım 1938 günleri, Türkiye’nin Londra Büyükelçiliği’ne gönderilen başsağlığı ve sempati mesajları gözden geçirildi. Türkiye’nin muvazzaf ve fahrî konsoloslarından başka, yabancı diplomatlar da mesajlar yollamışlardı. Mesaj gönderenler arasında İngiliz şirketleri ve kumpanyaları vardı. Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’ye karşı savaşmış olan eski askerler vardı. Profesör, avukat, tacir gibi kimselerden başka halktan kimselerin de mesajlar gönderdikleri görülmektedir. Mesajlar, İngiltere’nin çeşitli bölgelerinden gönderilmekteydi. Ayrıca İngiltere dışından mesaj gönderenler de olmuştu.

Mesaj sahipleri, çeşitli biçimlerde Atatürk’e karşı saygılarını, hayranlıklarını belirtiyorlar; Büyük Adam’ın ölümü üzerine duydukları derin üzüntülerini açıklıyorlar; Türkiye’nin millî yasını paylaştıklarını söylüyorlardı. Türkiye Büyükelçiliği, mektup ve telgraf gönderenlerin her birine ayrı ayrı teşekkür etmekteydi. Ama gönderilen mesajları ne teker teker, ne de topluca Ankara’ya bildirmemektedir. Yalnız İngiliz resmî makamlarının gönderdikleri mesajlar ile o günlerde Londra’da bulunan Yunan Kralı’nın mesajı Türkiye Dışişleri Bakanlığı’na iletilmişti.

Atatürk’ün ölümü üzerine, Türkiye’nin Londra Büyükelçiliği’nde bir Özel Defter açılıp açılmadığı anlaşılamamaktadır. Bu konuda Büyükelçilik

⁴⁶⁶ *Ibid.*, F. Okyar’dan Mrs Sherrill’e mektup, Londra, 18.11.1938.

⁴⁶⁷ *Ibid.*, Lord Leamington’dan F. Okyar’a tel. Londra, 11.11.1938.

⁴⁶⁸ *Ibid.*, F. Okyar’dan Lord Leamington’a mektup. Londra, 17.11.1938.

Arşivi'nde herhangi bir ize rastlayamadık. Bu bakımdan Büyükelçiliğe gelip sözlü olarak başsağlığı dileklerinde bulunmuş olanların adlarını, kimliklerini saptamak olanağını da bulamadık. Londra'da bulunan Türk öğrencileriyle yurttaşlarından başka bir kısım yabancıların da doğrudan doğruya Türkiye Büyükelçiliği'ne gelmiş, Atatürk'ün ölümü üzerine duydukları büyük acıyı sözlü olarak Maslahatgüzara duyurmuş olmaları çok muhtemeldir. Ama, bu konuda belge bulamadık. Başka bir deyimle, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Arşivi'nde bulunan başsağlığı ve sempati mesajları, yalnız nota, telgraf ve mektup gibi yazılı mesajlardır; yani eksiktir. Bir Özel Defter açılmış olsaydı, hiç kuşkusuz bunun içinde toplumun çeşitli katlarından yüzlerce kişinin imzası bulunurdu. Paris'teki yabancı diplomatların çoğu, Türkiye Büyükelçiliği'ne gelip sözlü olarak başsağlığı dileklerini iletmışler, kart bırakmışlar, Özel Defteri imzalamışlardı. Yazılı olarak mesaj gönderenlerin sayısı daha azdı. Londra Büyükelçiliği'ne yabancı elçiliklerden gönderilmiş sempati yazıları da pek azdır. Londra'daki yabancı diplomatlarının da çoğunun sözlü olarak başsağlığı dileğinde bulunmuş olduklarını sanırız, ama bunların topluca bir listesini bile Büyükelçilik Arşivi'nde bulamadık.

11 Kasım'dan sonraki günlerde de Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne çeşitli başsağlığı mektupları gönderilmiştir.

12 Kasım günü Londra'daki Kolombiya Elçiliği, bir notayla, "Türkiye Cumhurbaşkanı Ekselans Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine ülkelerinin uğradığı kayıptan dolayı Türkiye Büyükelçisi'ne ve Büyükelçilik üyelerine içten başsağlığı dileklerini sunduğunu" bildirdi⁴⁶⁹.

Hove kasabasında Percival White adlı bir İngiliz kadını ise aynı gün Türkiye Büyükelçisi'ne şunları yazdı:

"Size yazdığım için özür dilemem gerekir, ama haklı bir mazeretim var: Büyük Cumhurbaşkanınız Atatürk'e karşı yıllardan beri hayranlık besliyordum; O'nun zamansız ölümü üzerine en derin sempatiimin kabulünü dilerim. O'nun el yazmalarından acaba küçücük bir parçaya sahip olabilir miyim? Böylesine bir mutluluğa sahip olabilirim, bunu, büyük bir hazine sayar ve dünyamızın gördüğü en büyük bir adamı kendilerine hatırlatması için sülalemin gelecek kuşaklarına devrederdim."⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Londra'daki Kolombiya Elçiliği'nden Türkiye Büyükelçiliği'ne nota. Londra, 12.11.1938.

⁴⁷⁰ *Ibid.*, Mrs Percival White'tan Türkiye Büyükelçisi'ne mektup, Hove, 12.11.1938.

Atatürk'ü "Dünyanın en Büyük Adamı" sayan, bu Büyük Adama uzun yıllardan beri hayranlık beslediğini söyleyen ve bir değerli hatıra olarak O'nun el yazısından bir örnek rica eden bu İngiliz kadınının mektubu, bir Türk olarak elbette insanı duygulandırır. Türkiye Büyükelçisi, kendisine "nazik başsağlığı ve sempati sözleri için" samimiyetle teşekkür etti. Ama, Atatürk'ün el yazısından bir örnek bulup gönderemediğini bildirdi⁴⁷¹.

13 Kasım günü Amiral Sir Percy Grant, Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar'a bir başsağlığı mektubu gönderdi. İngiliz Kralı Beşinci George'un cenaze törenine katılan Türk heyetine mihmandarlık ettiğini de bildiren Amiral, şunları yazdı:

"Cumhurbaşkanınız Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine en derin üzüntümü sunarım. Son olarak O'nun hayatını okudum ve Cumhurbaşkanınız'ın üstün vasıflarının pek etkisi altında kaldım. O gerçekten harika bir insandı. Eşim de, O'nun ölümüyle Türkiye'nin uğradığı büyük kayıptan dolayı başsağlığı dileklerini sunar ve ben de kendisine katılırım."⁴⁷²

Atatürk'e hayran olan, O'nun ölümü üzerine eşiyle birlikte başsağlığı dileklerini sunan İngiliz Amiralî'ne Büyükelçi Fethi Okyar teşekkür etti ve şunları yazdı:

"Nazik sempati ve başsağlığı duygularınız ve Türk halkının ebediyete göçen Büyük Lideri hakkındaki samimî takdirleriniz için size ve Lady Grant'a yürekten teşekkürlerini ifade etmeme müsaadenizi dilerim.

Bu yas gününde derin üzüntümüzün ülkemin dostlarınca da paylaşıldığını görmek teselli edici bir düşünce oluyor."⁴⁷³

Yine 13 Kasım günü, Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine, o günlerde Türkiye'de bulunan Büyükelçi Fethi Okyar'a bir mektup gönderdi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Lancelot Oliphant'ın "en derin ve dostça sempatilerini" ilettili. Bu, Okyar'a özel bir başsağlığı dileği idi. "Büyük kişisel acısı" dolayısıyla ona gönderilmisti⁴⁷⁴. Atatürk'le olan dostluğu dolayısıyla, Okyar'a özel olarak başsağlığı dilekleri gönderildiği görülüyordu.

⁴⁷¹ *Ibid.*, Türkiye Büyükelçisi'nden Mrs White'a mektup, 18.11.1938.

⁴⁷² *Ibid.*, Amiral P. Grant'tan F. Okyar'a mektup, Anglesey, 13.11.1938.

⁴⁷³ *L.B.A.* (Atatürk'ün ölümü): F. Okyar'dan Amiral Sir P. Grant'a mektup, Londra, 17.11.1938.

⁴⁷⁴ *Ibid.*, Sir. P. Loraine'den F. Okyar'a mektup. Ankara, 13.11.1938.

14 Kasım günü Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi, İngiliz Kültür Merkezi'nin (British Council) "içten başsağlığı dileklerini" Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na iletti⁴⁷⁵. İngiliz Kültür Merkezi, başsağlığı dileklerini İngiliz Büyükelçiliği aracılığıyla Türk halkına sunuyordu. Londra'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne göndermemişti. Türkiye Dışişleri Bakanı Saracoğlu, biraz gecikmeyle İngiliz Kültür Merkezi'ne teşekkür etti⁴⁷⁶.

Bu arada Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne yine başsağlığı mesajları gönderilmeye devam olunuyordu. Mesajlar biraz seyrekleşmişti, ama kesilmemişti. 14 Kasım günü Güney Afrika'da Cape-Town şehrindeki "Türk Derneği"nden Londra Büyükelçiliği'ne bir başsağlığı mesajı gönderildi. Mesajı, Dernek Fahrî Sekreteri A.S. Baker Efendi imzalamıştı ve şunları yazıyordu:

"Cumhurbaşkanı Ekselans Kemal Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Derneğimizin sempatisinin Türk Hükümeti'ne iletilmesi için size saygıyla rica da bulunmakla görevlendirildim. Ayrıca, Başkanımızın ve üyelerimizin yeni Cumhurbaşkanı Ekselans General İsmet İnönü'ye sadakatini iletmek üzere görevlendirilmiş bulunuyorum."⁴⁷⁷

Büyükelçi Fethi Okyar, Baker Efendi aracılığıyla, Güney Afrika'daki "Türk Derneği"ne içtenlikle teşekkür etti. "Büyük ve Sevgili Cumhurbaşkanımız Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine, yurt içinde ve yurt dışında Türk Milletinin uğradığı derin üzüntüyle ilgili olarak gönderdikleri nazik başsağlığı dileklerinden dolayı, Cape-Town'daki Türk Derneği'ne içten teşekkürlerimi lütfen iletmenizi dilerim" dedi⁴⁷⁸.

Yine 14 Kasım günü Sir Harry Brittain, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'a şu başsağlığı mektubunu gönderdi:

"Üstün dehanın ebediyete göçüşü üzerine büyük ülkenizin uğradığı kayıp dolayısıyla, kendi adıma ve ailem adına size pek derin sempatinizi sunarım.

Türkiye'nin onarılmaz kaybindan başka, şahsen sizin de gerçek bir dost kaybettiğinizi anlıyoruz. O'nun hayatında gerçekleştirdiği eser, Türkiye ve Türk halkı hakkında az çok bir şeyler bilen bizleri hayranlık ve saygı duygularına garketmişti."⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ F. O. 371/21927/E. 7691: Percy Loraine'den Ş. Saracoğlu'na. mektup. Ankara, 14.11.1938.

⁴⁷⁶ *Ibid.*, Ş. Saracoğlu'ndan P. Loraine'e yazı. Ankara, 9.12.1938, No. 647.

⁴⁷⁷ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): A. S. Baker Efendi'den Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine yazı. Cape - Town, 14.11.1938.

⁴⁷⁸ *Ibid.*, F. Okyar'dan A.S. Baker Efendi'ye cevap. 26.11.1938.

⁴⁷⁹ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Sir Harry Brittain'den F. Okyar'a mektup. Londra, 14.11.1938.

Büyükelçi Okyar, “sempati dilekleri” ve “Büyük Lider’e karşı takdir duyguları” için Sir H. Brittain’e ve ailesine içtenlikle teşekkür ettiğini bildirdi⁴⁸⁰.

General Sir Herbert Lawrence de Türkiye Büyükelçiliği’ne içten bir sempati ve başsağlığı mesajı göndermişti. Türkiye Büyükelçiliği İngiliz Generali’ne 15 Kasım günü hararetle teşekkür etti. “Sevgili Cumhurbaşkanımız’ın ölümü dolayısıyla Türk Milletinin derin üzüntüsünün sizin gibi gerçek dostlarca paylaşıldığını görmek bu yas gününde bir teselli oluyor” dedi⁴⁸¹.

Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Atatürk’ün öldüğü gün Türkiye’de bulundu. Kendisi gibi bazı büyükelçilerimiz de cenaze töreninde bulunmak istiyorlardı. Hükümet, büyükelçilerin bu günlerde görevleri başında kalmalarını uygun gördü. Büyükelçi Okyar da cenaze törenini beklemekten 16 Kasım günü Londra’ya, görevi başına döndü. Aslında bu dönüş kısa bir süre içindi. Londra Büyükelçiliği’ne, Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrılmış olan Dr. Tevfik Rüştü Aras’ın atanması kararlaştırılmıştı. Büyükelçi Okyar’ın Londra’ya dönüşü üzerine kendisine yeni yeni başsağlığı mektupları gönderildi. Bazı kimseler, mesaj göndermek için Büyükelçi’nin Londra’ya dönüşünü beklemiş görünüyorlardı.

16 Kasım günü *The Times* Gazetesi Başyazarı Mr. Philip Graves, Okyar’a gönderdiği mektupta şunları söyledi:

“Ülkenizin ve şahsen sizin kaybınız dolayısıyla derin sempatiimi sunarım. Atatürk’ün ölümüyle dünya pek müstesna bir sima kaybetti. Ama halkı tarafından O’nun etkisinin ve verdiği örneğin unutulacağını sanmam.”⁴⁸²

Bunları söyledikten sonra Mr. Graves, Okyar’ın Londra Büyükelçiliği’nden ayrılacağına şahsen üzüldüğünü bildiriyordu.

Büyükelçi Okyar, bu mektuba hararetle teşekkür etti.

“Büyük Cumhurbaşkanımız Atatürk’ün ölümü üzerine ülkem ve şahsen benim uğradığımız kayıp dolayısıyla, pek duygulu biçimde derin sempatinizi bildiren başsağlığı mektubunuza hararetle teşekkür ederim.

Şunu da ekleyeyim ki, başka hiç kimse sizin kadar yeni Türkiye’yi anlamış ve Sevgili Liderimiz’in başarılarını sizin kadar parlak biçimde anlatabilmiş değildir...”⁴⁸³

⁴⁸⁰ *Ibid.*, F. Okyar’dan Sir H. Brittain’e cevap. 17.11.1938.

⁴⁸¹ K. Rızan’dan General Sir Herbert Lawrence’e mektup. 15.11.1938.

⁴⁸² *Ibid.*, Philip Graves’dan F. Okyar’a mektup. Londra. 16.11.1938.

⁴⁸³ *L.B.A. (Atatürk’ün ölümü): Okyar’dan P. Graves’e mektup, 17.11.1938.*

Yine 16 Kasım günü, Saint Bride Vakfı yöneticisi de Türkiye Büyükelçisi'ne bir başsağlığı mektubu gönderdi. Daha doğrusu bu konuda Vakıf Yönetim Kurulu'nun 14 Kasım'da aldığı şu kararı iletti:

"Bu Müessese, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Başkanı Ekselans Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine uğradığı kayıp dolayısıyla, Türk Milletine sempatiilerini sunmak arzusundaır."⁴⁸⁴

Büyükelçi Fethi Okyar'ın Londra'ya dönüşü üzerine başsağlığı mektupları gönderilmeye devam olunuyordu. Büyükelçi'nin bazı şahsi tanıdıkları, başsağlığı dileğinde bulunmak için onun Londra'ya dönüşünü beklemişlerdi. 17 Kasım günü General Bruce Hay, Okyar'a şu mektubu yolladı:

"Kısa bir süre için buraya (Londra'ya) döndüğünüzü öğrendim. Bundan yararlanarak, Büyük Başkanınız'ın ölümü üzerine ülkenizin uğradığı büyük kayıp dolayısıyla size pek içten başsağlığı ve sempati dileklerini yollarım.

Bütün dünyanın O'na karşı ne kadar büyük takdir beslediğini belirtmek için benim bir şey söylemem gerekmez.

Cenaze töreninde Kralı, Lord Birdwood'un temsil edeceğini öğrenmekten memnun oldum..."⁴⁸⁵

Büyükelçi, "Büyük Liderimiz'in kaybı üzerine gönderdiğiniz sempati mektubunuza pek uygulandım" dedi ve teşekkürlerini sundu.⁴⁸⁶

Büyükelçi Okyar, Türkiye dönüşünde, kendisine hitaben yazılmış çeşitli başsağlığı mektupları bulmuştu. Bunlardan biri Cambridge'in King's College'i Müdürü Mr. Provost'tan gelmişti. Hem Atatürk'ün ölümü dolayısıyla başsağlığı dileklerini sunmuş, hem de Kolejin 500. kuruluş yıldönümü törenlerine Büyükelçi'yi çağırmıştı. Büyükelçi, Mr. Provost'a teşekkür etti, ama yas dolayısıyla çağırıldığı törene katılamayacağını bildirdi.⁴⁸⁷ Yurt dışındaki Türk temsilcileri, 10 Kasım'dan sonra bir ay süre ile hiçbir kabul törenine, ziyafete, eğlenceye katılmamışlardı.

17 Kasım günü, Newcastle-upon-Tyne Şehri Belediye Başkanı William R. Wallace'da Türkiye Büyükelçisi'ne uzunca bir başsağlığı mektubu gönderdi. Şunları yazdı:

⁴⁸⁴ *Ibid.*, St. Bride Foundation (Fleet Street Parliament) ten Türkiye Büyükelçisi'ne mektup. Londra, 16.11.1938.

⁴⁸⁵ *Ibid.*, General Bruce Hay'den F. Okyar'a mektup. Londra, 17.11.1938.

⁴⁸⁶ *Ibid.*, F. Okyar'dan General Bruce'e cevap, 22.11.1938.

⁴⁸⁷ *Ibid.*, F. Okyar'dan Mr. Provost'a mektup. 17.11.1938.

"Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu ve İlk Başkanı Kemal Atatürk'ün ölümünü basından pek gerçek bir üzüntüyle öğrendim. Harika bir biçimde millî enerjiyi yeniden diriltip ülkenizi kalkındırmış olan böyle bir adamın kaybı üzerine, sizin aracılığınızla ülkenize Newcastle-upon-Tyne Belediye Meclisi'nin içten sempatilerini sunmak isterim. O'nun tarımla yakından ilgilendiğini, millî çıkarlar bakımından pek yararlı olan endüstriyi kurduğunu öğrendim. Ölümü, ülkesi için gerçek bir bahtsızlıktır.

Ekselans, bu kayıp dolayısıyla size de kişisel sempatimi sunarım..."⁴⁸⁸

18 Kasım günü ünlü İngiliz Asilzadesi Lord Athlone da Büyükelçi Fethi Okyar'a kendisi ve eşi Prenses Alice adına bir başsağlığı mektubu gönderdi. Prenses Alice ve Lord Athlone, 24-26 Nisan 1931 tarihinde Ankara'yı ziyaret etmişler, Atatürk'le görüşmüşlerdi. Prenses'in ve Lord'un bu ziyaretleri, gerek İngiliz, gerek Türk makamlarınca adeta bir kral veya veliaht ziyareti gibi önemsenmişti. Lord Athlone, Ankara'ya geldiği gün Atatürk tarafından kabul edilmişti. Arkasından Atatürk Türk Hükümeti'nce misafir edildiği Ankara Palas'ta Lord Athlone'a iadeyi ziyarette bulunmuştu. İlk defa bu ziyaret dolayısıyla Atatürk, bir yabancı Büyükelçilikte akşam yemeğinde bulunmuştu. Prenses ve Lord şerefine İngiliz Büyükelçiliği'nde verilen akşam yemeğine gitmişti. Görüşmeler, konuşmalar dostluk havası içinde geçmişti ve Prenses'le Lord'un Ankara ziyaretleri Türk-İngiliz ilişkilerini olumlu yönde etkilemekten geri kalmamıştı. Şimdi Lord Athlone, o ziyareti de hatırlayarak Atatürk'ün ölümüne duyduğu üzüntüyü bildiriyor ve şunları yazıyordu:

"Türkiye'nin Büyük bir Adam, sizin de yakın bir dost kaybetmeniz dolayısıyla Prenses Alice adına ve kendi adıma derin sempatilerimizi sunmam gerekir.

1931 yılında yaptığımız enteresan ziyareti, Gazi'nin bize gösterdiği büyük nezaketi ve kendisiyle görüşmelerimizi hiçbir zaman unutmayacağız. O'nun harikulade bir kişiliği vardı ve ülkesine yaptığı (hizmetler) ise fevkaladedir..."⁴⁸⁹

Bunları söyledikten sonra Lord Athlone, Büyükelçi Okyar'ın Londra'dan ayrılacağına üzüldüğünü söylüyordu.

⁴⁸⁸ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): W. R. Wallace'dan F. Okyar'a mektup. Newcastle-upon-Tyne, 17.11.1938.

⁴⁸⁹ *Ibid.*, Lord Athlone'dan F. Okyar'a mektup. 18.11.1938.

Büyükelçi, Lord Athlone'un bu duygulu sempati mektubundan ötürü Prenses Alice'e ve Lord'a derin minnettarlığını sundu ve "acımızın birçok dostlarca paylaşılması bu şaşkınlık anında bir teselli oluyor" dedi. İngiltere'de geçen günlerini ve buradaki dostlarını unutmayacağını söyledi. "Beni her zaman ülkenizin bir dostu olarak bulacaksınız" diyerek teminat verdi⁴⁹⁰.

Bir hafta-on günden beri Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne gönderilmekte olan başsağlığı ve sempati mesajlarının arkası artık hemen hemen kesilmişti. İlk sempati telgrafı, Mütâreke yıllarında Türkiye'deki İngiliz ve Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'dan gelmişti. Son başsağlığı mektubu da, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de ve Filistin'de Mustafa Kemal'e karşı savaşmış kimselerden kurulu bir İngiliz eski muharıpler derneğinden geldi. "2/4 Battn. Queen's Old Comrades" adlı eski muharıpler derneği, Croydon kasabasında yıllık genel kurul toplantısı yapmış, bu toplantıda Atatürk'ün ölümünden dolayı Türk Milletine sempatilerinin iletilmesine karar verilmişti. Dernek Fahri Sekreteri H. Mann, 24 Kasım günü bu kararı Büyükelçi Fethi Okyar'a şöyle bildirdi:

"2/4 th. Queen's Old Comrades Derneği'nin 300 eski silah arkadaşı adına, Croydon'da yapılan Yıllık Genel toplantısında aşağıdaki karar örneği teklif ve kabul edilmiştir:

En sevgili liderleri Kemal Atatürk'ün acı kaybı dolayısıyla Türk Milletine en derin sempatilerini bildiren bir mektup gönderilmesi.

Gelibolu'da (Çanakkale'de) ve Filistin'de kendisine karşı savaşmış olan bizler, O'nu büyük bir asker, asil bir düşman olarak ve savaştan sonraki yakın yıllarda Türk Milletinin barış ve refah yolunda gelişmesi için O'nun harcadığı büyük çabaları ebediyen hatırlayacağız."⁴⁹¹

Dünkü düşmanlar, Büyük Ölü'nün önünde saygıyla eğiliyorlardı.

Londra Büyükelçiliğimize gönderilmiş olan başsağlığı ve sempati mesajlarından bizim bulabildiklerimiz bu kadardır. Bulamadıklarımız da oldu. Bazı mesajlara Büyükelçilikçe gönderilmiş teşekkür mektuplarını gördük. Ama mesajların metinleri arşivde yoktu. Sözlü olarak Büyükelçili-

⁴⁹⁰ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Fethi Okyar'dan Lord Athlone'a cevap. Londra, 22.11.1938.

⁴⁹¹ *Ibid.*, H. Mann'dan F. Okyar'a mektup. Croydon, 24.11.1938.

ğe iletilmiş başsağlığı dileklerinin ise kaydı-kuydu tutulmamıştı. Büyükelçilik'te bir Özel Defter açılıp açılmadığı, açılmış ise bunu kimlerin gelip imzaladıkları anlaşılamamaktadır. Herhalde, yazılı ya da sözlü mesajlar, bizim bulabildiklerimiz kadar değildi.

Eksik bile olsa, bu mesajlar, Atatürk'e karşı İngilizlerin besledikleri duyguları oldukça açıklar, sanırız. Son başsağlığı mesajını gönderen İngiliz eski muharıpler derneğine teşekkür ederken Büyükelçi Okyar, "Böyle düşüncelerin o Büyük Adam'ın bir zamanki kahraman düşmanlarından gelmiş olması iki misli değer taşır" dedi⁴⁹². Bu değerlendirme genişletilebilir. Bir bakıma, yalnız eski muharıpler değil, tümüyle İngiltere o Büyük Adam'ın eski düşmanıydı. O eski düşmanlar, şimdi, Büyük Ölü'nün arkasından için için gözyaşı döküyorlardı. Gerçi İngilizler soğukkanlı bilinirler, duygularına gem vurmasını en iyi başaran kimseler olarak ün yapmışlardır. Böyle olduğu halde, Atatürk'ün ölümü üzerine duydukları derin üzüntüyü açıklamaktan geri kalmamışlardır.

Başsağlığı dilekleri, sempati mesajları, ev kadınından profesörüne, sokaktaki adamdan asilzadesine, erinden generaline, amiraline kadar pek çeşitli kimselerden gelmişti. Atatürk'ün ölümü, Büyük Britanya'nın dört bucağında derin yankılar yaptıktan başka, Britanya İmparatorluğu'nda da derinden duyulmuştu. Toplumun her katından gelen mesajlar, protokol gereği gönderilmiş değildi. İctendi. Soğukkanlı İngiliz, dilinin döndüğü kadar Türk'ün büyük acısını yürekten paylaşıyordu, duygularını açıklamaya çalışıyordu. Atatürk'ün büyük kişiliğine, eserlerine karşı duyulan hayranlık, takdir sonsuzdu. Kimi mesajlarda O, "Büyük Dahi" diye adlandırılıyordu. Bir İngiliz ev kadını, O'nu, dünyanın tanıdığı en Büyük Adamı olarak gördüğünü söylüyor, kuşaktan kuşağa sülalesine aktarmak üzere O'ndan ufak bir hatıracık elde edebilmek için Türkiye Büyükelçiliği'ne yalvarıyordu. Bir gazeteci "dünya pek müstesna bir sima kaybetti" diyordu. Bir Profesör, Atatürk'ün ölümüyle "dünya en büyük barış ve ilerleme faktörünü kaybetti" diye hayıflanıyordu. İngiltere de büyük ve güvenilir bir dost kaybetmişti. Bir İngiliz kızı, kabadayılık taslayan çağdaş diktatörler karşısında, akıl ve zekânın üstünlüğüne inanmış olan Atatürk'e karşı duyduğu sonsuz hayranlığı dile getirmeye çalışıyordu. Bir gün Avrupa o "kanlarıyla düşünen" (kafasız) diktatörlerce yutulursa, o zaman aklın ve zekânın üstünlüğüne inanmış olan Atatürk'ü "arayarak hatırlayacağız" diyordu. Bir başka İngiliz, Atatürk'ün Türk kadınına tam eşitlik verdiği

⁴⁹² L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): F. Okyar'dan H. Mann'a cevap. Londra, 26.11.1938.

bir dönemde, İngiltere’de kadınlara oy hakkını savunanların hapse atıldığını hatırlatıyor, Büyük Adam’ın büyüklüğünün bir kez daha bilincine varıyor ve kendisini tutamayarak “Yaşasın Kemalist Türkiye!” diyebiliyordu...

Sokaktaki İngiliz Atatürk’e hayrandı. Lord hayrandı. Eski muharip hayrandı; general, amiral hayrandı. Gazetecisi, profesörü, tüccarı, diplomatı hepsi hayrandı. Gerçek olan bir şey vardı: Atatürk büyüktü. Ve bu gerçek, coğrafyayla değişmiyordu. Atatürk, İngilizlerin gözünde de büyüktü, hem çok büyüktü. Bu Büyük Adam’ın kaybına duyulan acı da o ölçüde büyük olmuştu.

İngiliz basınında yankılar.

Atatürk’ün ölüm haberi, 10 Kasım günü öğle üzeri Avrupa’da duyulmuştu. Öğleden sonra çıkan İngiliz akşam gazeteleri Atatürk’le ilgili haberler ve yazılar ile doluydu. *The Evening News*, *The Evening Standard* ve *The Star* Gazeteleri o gün Atatürk’e geniş yer ayırmışlardı.

“Kemal Atatürk çağımızın en ünlü adamlarından biriydi. Başardığı işler muazzamdır. Eski Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıntısından, kaostan, çürüğünden yirmi yıldan az bir zaman içinde çağdaş, güçlü ve ileri bir Türkiye yarattı.

Savaşta yiğit bir şefi; savaş sonrası yıllarda uzağı gören, birinci sınıf pratik deha sahibi ünlü bir politikacı oldu. Eski Osmanlı emperyalizmini bıraktı; kendisini, dar sınırları içinde Türkiye’yi bir millet olarak yeniden yaratmaya verdi. Halkının karakterine uydukça, Batı’dan bir fikir almaktan çekinmiyordu.

Demir iradesini gevşetebilecek kadar uzun yaşadı; ülkesinin eski düşmanlarıyla, özellikle İngiltere’yle barış içinde yaşadığını gördü; emeklerinin sonucu olarak, milletini yeniden doğmuş, özgür, güçlü, müreffeh ve barışsever gördü.

Bu Büyük Adam’ın arkada bıraktığı hatırası, kendi ülkesidir.”⁴⁹³

10 Kasım 1938 tarihli *The Evening News* Gazetesi, “Büyük bir Şef” başlığı altında bu satırları yazdı. Gazetenin aynı sayısında ayrıca “Atatürk” başlıklı uzun bir yazı vardı. O’nu, özetle şöyle tanııyordu:

⁴⁹³ *The Evening News*, 10.11.1938.

Mustafa Kemal Paşa veya Kemal Atatürk, "Türkiye'yi Batılılaştıran, Türk kadınlarını peçenin köleliğinden kurtaran adamdı" Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanıydı. Sarışın saçları, mavi gözleri ve ince dudaklarındaki gülümsemesiyle Batı Avrupalı bir tipi andırıyordu, "hemen hemen Arî soyundandı". Sertti, yurtseverdi. İdeolojisi ve felsefesi "Türkiye Türklerindir" düsturuna dayanıyordu. Teorisyen değildi. "Asla ne sosyalistti, ne de anti-sosyalist". Son yıllarda en önemli dış ilişkileri Rusya ve İtalya ile olmuştu. Esrarengiz bir kişiliği vardı. Boş vakit geçirmek için en çok hoşlandığı şey, poker oynamaktı ve bunu çok iyi oynadığı söyleniyordu. Eğlencesinde ve çalışmasında aşırıydı. Çok sigara içiyordu. Yirmi yıl kadar önce Viyanalı bir müteahhıs kendisine çok içmemesini salık vermişti. Yoksa çok yaşamayacağını hatırlatmıştı. Ama o içkiyi kesmemişti. Ve bir karaciğer sirozunun kendisini alıp götermesi için yirmi yıl gerekmişti. Haşındı. Bir komplo sonunda, 1927'de muhaliflerini astırmıştı.

Gazete, Atatürk'ün Anadolu'ya geçişini, Sultan'a karşı ayaklanışını, Erzurum ve Sivas Kongrelerini toplamasını, bu kongrelerin O'nun "Türkiye'nin parçalanmasına karşı savaşmak" yolundaki programını tamamen desteklediklerini, dört yıl içinde bu programın gerçekleştirildiğini ve 29 Ekim 1923 günü Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Cumhurbaşkanı seçildiğini kısaca anlattıktan sonra devam ediyordu:

1880 yılında Selânik'te doğan Mustafa Kemal, genç bir subay iken politikaya karıştı. Tutuklandı. Şam'a sürüldü. Orada da gizli bir siyasi dernek kurdu. 1908 yılından sonra ise siyasetle uğraşmayı bırakıp kendisini askerlik mesleğine verdi. 1910 yılında Fransız Ordusunun manevralarında gözlemci olarak bulundu. 1911'de İtalyanlara karşı Trablusgarp'ta savaştı. Büyük Savaş çıkınca Sofya'daki Ataşemiliterlik görevinden alınıp cepheye gönderilmesini istedi. Çanakkale Cephesi'ne atandı. "Burada, Türk Yüksek Kumandanlığı bütün ümidini kaybetmiş olduğu bir sırada, O'nun cesareti ve kararlılığıdır ki, durumu kurtardı." Savaşın sonuna doğru Fransa'daki Alman kuvvetlerini dolaştı, Kayzer'i, Ludendorf'u, Hindenburg'u gördü. Ondan sonra alelacele Suriye Cephesi'nde Allenby'ye karşı gönderildi. Mütarekede Anadolu'daki harekâta başladı. İkibuçuk yıl içinde akıl almaz bir program gerçekleştirdi. Yalnız İstanbul Hükümeti'ne karşı değil, aynı zamanda galip Müttefiklere, özellikle İngiltere'ye karşı da harekete geçmişti. 1919 yılında Türkiye, "belki bir İngiliz mandasını kabul edecekti; 1922 yılında ise Türkiye o kadar güçlenmişti ki, artık kendi koşullarını dikte edebildi." 1921 yazında Başkumandan olarak sınırsız yetkiler aldı, 22 gün boyunca, geceli gündüzlü Sakarya Meydan Savaşı'nı ken-

disi yönetti. Ondan sonra Anadolu'daki Yunan Ordularını imha etti. İngiltere'ye "blöf" yaptı. Lozan Barış'ını sağladı. Saltanatı ve Halifeliği kaldırdı.

Bunları da söyledikten sonra *The Evening News*, Atatürk devrimlerini anlatıyor ve özetle şunları yazıyordu:

Zaferden sonra Türkiye'nin kahramanı, ülkesini Batılılaştırmaya koyuldu. Jön Türklerin programını izledi. Cumhuriyeti ilan etti. Ankara'yı başkent yaptı. Yeni bir Anayasa kabul ettirdi. Ama devrimlere girerken, ülkesini çağdaşlaştırmaya çalışırken, Rusya'da Büyük Petro'nun karşılaştığı kadar güç koşullarla karşılaştı. Türk halkının % 90'ı okur-yazar değildi. Toplum tutucuydu, batıl inançlara saplanmıştı. Halkı eğitmek yetmiyordu. Yeniyi kurarken eskiyi yıkmak da gerekiyordu. Atatürk, fesi kaldırdı. Çok kadınla evliliği yasakladı. Alfabeyi batılılaştırdı. Türk dilini yenileştirdi. "Eski camileri hububat deposu yaptı". Sağlık tedbirleri aldı. Metrik sistemi, Avrupa takvimini aldı. Türkiye'de ilk nüfus sayımını yaptırdı. Dene-me niteliğinde bir gazino açtırdı. Her Türk'e bir soyadı verdi. Kendisi de Atatürk soyadını aldı...

Yazı, kısaca şu cümlelerle bitiyordu:

Atatürk, Türkiye'de en iyi giyinen kimseydi. "Bütün elbiseleri Londra'da yapılıyordu". Dansı seviyordu. Türk subaylarına dans mecburiyeti koymuştu. Günde yüz kadar sigara, inanılmaz sayıda kahve, ayrıca şampanya ve rakı içiyordu. Bu bakımdan 58 yaşında ölmüş olmasına şaşmamak gerekirdi. "Çağımızdaki bütün diktatörler arasında, devrimleriyle Napolyon'a en çok yaklaşan kimse" olmuştu. Kemal Atatürk, "İngiltere Kralı'nı kabul eden tek diktatör"dü. 1936 yılında İstanbul'u ziyaret etmiş olan Kral Sekizinci Edward, Atatürk'ü İngiltere'ye davet etmişti. Atatürk'ün İngiltere ile bir başka anısı da manevi kızı Zehra Mehmet Aylin'in, 1936 yılında Londra dönüşünde trenden düşerek ölmesi olmuştu. Oxford Üniversitesi'ne girmeye hazırlanan Aylin, Calais ile Paris arasında trenden düşmüştü ⁴⁹⁴.

10 Kasım 1938 günü *The Evening News* adlı İngiliz akşam gazetesi Atatürk konusunda bunları yazmıştı. Anlaşılabileceği gibi, yazıda maddî yanlışlardan değer yargılarına kadar çeşitli yanlışlar yapılmıştı. Atatürk'ün manevi kızı Zehra Aylin, 1936 yılında değil, 20 Kasım 1935 günü, Fransa'nın Amiens şehrine bir kilometre uzaklıkta trenden düşerek ölmüştü.

⁴⁹⁴ "Atatürk", *The Evening News*, 10.11.1938.

Atatürk'ün “bütün elbiselerinin Londra'da yaptırıldığı” iddiası da yanlış. Atatürk için Londra'dan, 1936 ve 1937 yılında yalnız birkaç yün fanila satın alınmıştı. Bunun dışında Atatürk'ün Londra'dan elbise sipariş ettiğine dair arşivlerde herhangi bir kayda rastlayamadık. Atatürk'ün Birinci Napoléon ile kıyaslanmak istenmesi ise yersizdi. Atatürk, kendisi böyle bir benzetmeden hoşlanmıyordu. “Napoléon'u ihtirasları mahvetti” diyordu. Napoléon, ölçsüz ihtiraslarıyla bütün Avrupa'yı yutmaya kalkışmıştı. Atatürk öyle bir cihangirlik peşinde koşmamış, Türkiye sınırlarını aşmamış ve “durmasını bilmiş” bir kimseydi. İngiliz gazetesi Atatürk'ü “diktatör” olarak adlandırıyordu. Türkiye'nin “tek partili” bir rejim olmasına bakılarak bu yargıya varılmış olmalıydı. Ama, Atatürk'ün diktatörlüğü hiçbir zaman Hitler'in, Mussolini'nin veya Stalin'in diktatörlüklerine benzememişti. Cumhurbaşkanı olarak, Cumhuriyet Halk Partisi Lideri olarak Atatürk, Türkiye'yi demokrasiye hazırlamaya çalışmıştı, çok partili rejimi de iki kez denemişti. Kont Sforza'nın da bir yazısında belirttiği gibi, Atatürk, Türkiye'de ileride şahıs diktatörlüğü olanaklarını ortadan kaldırmak için uğraşmıştı. Şurası kesindi ki, Atatürk, öteki diktatörlerle kıyaslanamazdı. İngiliz gazetesi, Atatürk'ün büyüklüğünü anlatmaya çalışırken, O'nun ruhunu rahatsız edecek sözler de kullanmıştı. Bunlar, Büyük Ölü'ye yeterince saygı demek değildi. Gerçeklere de uymayan saygısızca sözlerdi. Buna benzer sözlerle o günlerde başka İngiliz gazetelerinde de rastlanmaktadır. Bazı İngiliz gazetecileri, Armstrong'un “*Bozkurt*” (Grey Wolf) kitabının az çok etkisinde kalmış görünüyorlardı.

The Evening Standard adlı İngiliz akşam gazetesinin 10 Kasım günlü sayısında, Michael Foot imzasıyla “Atatürk” başlıklı bir yazı çıktı. Bu İngiliz gazetecisi de yazısına Atatürk'ü yermekle başlıyordu. Atatürk'ün Türkiye'yi sıkıyönetim kanunlarıyla yönettiğini söylüyordu. Asker olarak O'nun “başka kanun tanımadığını” ileri sürüyordu. 1930'da bir muhalefet partisini denediğini, ondan sonra yine sıkıyönetim kanunlarına döndüğünü yazıyordu. Yazıda, Armstrong'un *Bozkurt* adlı kitabından aktarılmış cümleler vardı. Atatürk'ün kendi yakın arkadaşlarından Arif Bey'in idam hükmünü eli titremeden imza ettiği iddiası, aynen *Bozkurt* kitabındaki gibi tekrarlanıyordu. Bu iddiaya zamanında cevap verilmiş ve cevap bir İngiliz dergisinde de yayınlanmıştı⁴⁹⁵. Ama gazeteci Mr. Foot,

⁴⁹⁵ *Bozkurt* kitabı, çıktığı günlerde Türk basınında geniş tepkiyle karşılanmış, Türk gazetecileri, İngiliz Yazarı Yüzbaşı H. C. Armstrong'a sert cevaplar vermişlerdi. Bu cevaplar arasında en uzun yazı, 9-21 Aralık 1932 tarihleri arasında, *Akşam* Gazetesi'nde, Necmettin Sadak imzasıyla çıkan “*Bozkurt: Mustafa Kemal*” (Yüzbaşı Armstrong'a cevap) başlıklı yazı

bunları görmemiş veya görmemezlikten gelmişti. Asılsız iddiayı tekrarlıyordu. Bundan sonra İngiliz gazetecisi, özetle şunları söylüyordu:

Atatürk, gençliğinde, Voltaire, Hobbes, Mill gibi Fransız ve İngiliz siyasi yazarlarını okumuştur. İyi bir hatipti, hatta "şair gibi" bir hatipti. Büyük Frederik gibi, okumuş bir askeri ve düşmanının kültürünü tercih etmişti. Büyük Frederik, Prusya'nın bağımsızlığı için savaşırken Fransız edebiyatına hayrandı. Atatürk de Batı Avrupa'nın Türkiye üzerindeki siyasi egemenliğine karşı savaşmış, sonra da Türkiye'ye Batı uygarlığını empoze etmişti. Büyük Frederik gibi, savaş meydanlarında rahattı, ölüme meydan okumuştur. Çanakkale'de, siperin kenarında otururken bir gün birdenbire İngiliz topraklarının yayılım ateşi başlamıştı. Kurmayı O'na sipere sığınmasını söylediği halde Mustafa Kemal, kıpırdamamış, siper almaya kalkarsa, askere iyi örnek olmayacağını söylemiş ve top mermileri arasında oturup sigarasını tellendirmişti. Kendisine şarapnel isabet etmemişti. "O gün ölseydi, yeni Türkiye'nin Şefi olamazdı, ama tarihte yine iz bırakmış olacaktı. Kemal olmasaydı İngilizler, ilk hücumda Çanakkale Boğazı'nı zaptederlerdi. Ve bu son savaş kaç yıl kısaltmış olurdu?"

Michael Foot, Atatürk'ü anlatmaya devam ediyordu:

Mustafa Kemal, parlak bir asker olduktan başka, kendi çağının ilerisinde bir politikacıydı. Tarihçiler, O'nun devrimlerinin askeri başarılarından daha önemli olduğuna hükmedeceklerdir. Türk topraklarını düşmandan temizledikten sonra Müslüman dünyasının Papası demek olan Halife'yi kovdu. Olağanüstü bir enerjiyle Modern Türkiye'yi kurdu. Halifeliği kaldırdıktan sonra medreselerin yerine laik okulları kurdu. İsviçre'den Medeni Kanunu, İtalya'dan Ceza Kanunu, Almanya'dan Ticaret Kanununu aldı. On yıldır, İslâm dini Türkiye Devleti'nin resmî dini değildir. Kemal, Türk kadınlarını kölelikten kurtardı. Latin alfabesini aldı ve bu alfabeyi memlekete tanıtmak için karatahta ve teşebirle Anadolu'da dolaştı. Gre-

olmuştu. Bu yazıda Arif Bey'in idamı konusunda Armstrong'a şöyle cevap verilmiştir: "... Muharrir (Armstrong), Arif'in idam kararını Mustafa Kemal'e Ankara'da Çankaya'daki evinde imza ettirmek suretiyle uydurma bir sahne tertip etmiş... Halbuki Mustafa Kemal, hayatında hiçbir idam kararı imza etmiş değildir. Çünkü, bu selâhiyet kendisine asla verilmemiş ve daima büyük Millet Meclisi tarafından muhafaza edilmiştir. Malûmdur ki bizde, idam hükümleri Meclis kararıyla verilmiştir ve verilir. İstiklâl Mahkemesi kararlarını ise Meclis dahi tasdik etmezdi. Bundan maada Arif İzmir'de idam olunurken Mustafa Kemal, Ankara'da değildi, seyahatte idi..."

Necmettin Sadak'ın *Akşam Gazetesi*'nde çıkan dizi yazısı, Londra'da *The Near East and India Dergisi*'nde de, kısaltılarak yayınlanmıştı. (10 Ağustos 1933 tarihli, 1160 sayılı derginin 653-656 sayfaları).

goryen takvimini, metrik sistemi kabul etti. Ama Türkiye hâlâ fakir bir ülkeydi. Atatürk, tarımı modernleştirdi. Eski dostları ve düşmanlarıyla ticaret antlaşmaları yaptı. Savaşta yıkılmış olan ülkeyi onarıp kalkındırmaya girişti. "Bütün bunlar dışarıdan bir kuruş ödünç para alınmadan yapıldı. Türkiye, bağımsızlık için savaşıyordu ve O (Atatürk), yabancı sermayenin siyasal engel olduğunu anlamıştı." Atatürk, "ailesiz, mirasçısız öldü. Ama arkasında öyle bir eser bıraktı ki!..."⁴⁹⁶

Yine 10 Kasım günü, *The Star* adlı Londra gazetesinde, M. Samuels imzasıyla, "Bir Milleti kurtaran asi" başlıklı bir yazı vardı. Yazıda daha çok, Atatürk'ün halefinin kim olacağı konusu üzerinde duruluyordu. Atatürk konusunda ise, kırık dökük cümlelerle, dağınık bir şeyler söylenmişti. Fikir seviyesi düşük, yanlışlarla dolu, çırpıştırmaya bir yazıydı bu. "Savaş sonrasının büyük diktatörlerinden ikincisi öldü. Lenin'den sonra Kemal de gitti" diyordu yazar. Sonra, O'nun adının ne anlama geldiğini şöyle anlatıyordu: "Gazi, kâfirleri cezalandıran" anlamı taşıyordu. "Atatürk" ise, "Yüce Türk" demekti! Yazıda, Atatürk'ün "uzun yıllardan beri hasta" olduğu söyleniyordu. Hastalığı, O'nun "gençliğinde sürdürdüğü aşırı yaşantının sonucu"ydü. "Olağanüstü bir canlılık, sınırsız bir enerji sahibi bir adamın aşırı yaşantısı gerekliydi", kaçınılmazdı. Asker olmasına rağmen ihtilalci olmuştu. Conkbayırı'nda, Avustralyalıları durdurmuş ve Çanakkale Boğazı'nı kurtarmıştı. Allenby'nin karşısında, ordusunu zamanında geri çekebilmişti. Mütareke'de, Anadolu'da, Padişaha, Yunanlılara ve Müttefiklere karşı direnmişti. Ankara'da bir Parlamento kurmuştu. Saltanatı ve Halifeliği kaldırmıştı. İslâmiyetin sembolü fesi yasak etmişti. İhtilalini başlattığı Ankara kasabasını modernleştirmek için yabancı mimarlar getirmişti. Türkiye'yi Batılılaştırmayı her şeyin üstünde tutmuştu. Kıyafetleri değiştirmişti. Batı Avrupa'dan kanunlar almıştı. Çok kadınla evliliği yasaklamıştı. 1928'de Latin alfabesini almıştı. Başbakanı İsmet Paşa Hükümeti'ne karşı bir de Parlamento muhalefeti kurdurmuştu. İsmet Paşa ile muhalefet liderine (Fethi Bey'e), birbirlerini açıkça tenkit etmelerini, ama yine birbirlerinin en iyi dostları olarak kalmalarını öğütlemişti. "Tıpkı Batı'daki politikacılar gibi."⁴⁹⁷

The Star Gazetesi'nin dağınık yazısında, kayda değer fikirler ve yargılar özetle bu kadardı. 10 Kasım günü İngiliz akşam gazetelerinin Atatürk'ün ölümü üzerine yazdıkları bunlardı.

⁴⁹⁶ Michael Foot, "Atatürk", *The Evening Standard*, 10.11.1938.

⁴⁹⁷ *The star*, 10.11.1938.

11 Kasım günü, büyük İngiliz gazeteleri Atatürk'ün ölümüne geniş yer ayırmışlardı. Yalnız *The Times* Gazetesi'ndeki yazılar, 15-20 sayfalık bir broşür tutacak uzunluktaydı. Bu büyük gazete, Atatürk'e uzun bir yazıdan başka bir de başyazı ayırmıştı. "Cumhurbaşkanı Atatürk" başlıklı başyazıda şöyle denmekteydi:

"Yeni Türkiye'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa olarak da ün yapmış olan Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün kişiliğiyle, bir büyük asker, politikacı ve devlet başkanı göçüp gitmiştir. 1919'da Anadolu'da Türk Ordusunun kalıntılarının kumandanlığına ve millî hareketin başına geçtiği günden beri, Türkiye'nin tarihi O'nun hayatının tarihi demektir. O'nun cesareti ve yurtseverliği, kendisini, bir umutsuz macera gibi görünen, galip Müttefiklerin hadsiz hesapsız isteklerine karşı küçük, bitkin ve başlangıçta dağınık bir milletin direniş hareketinin başına geçirmişti. Cesareti ve sebatı sayesinde, başka her kumandanın cesaretini sarsabilecek güçlükler ve terslikler içinde başarıyla yürümüşü; daha Gelibolu Yarımadası'ndaki o destanî savaşta İngiliz istilacısına karşı dengeyi değiştirmiş olan askerî dehası, O'nun davasını parlak ve tam bir zafere ulaştırmıştı. Ama birçok ünlü generalden farklı olarak O, zaferiyle muhakemesini bulandırmadı. Ağır bir mirası üzerine almıştı. Türkiye, sekiz yıldır aralıksız savaşmıştı. Ulaştırması, ticareti, tarımı yıkıntı ve perişanlık içindeydi; Kürtler ayaklanma halindeydiler; Türkiye'yi Büyük Savaş'a sürüklemiş olan İttihat ve Terakki'nin kalıntıları, kendilerini tenkit etmiş olan adamın ülkeyi iflah olmaz bir felaketten kurtarmış olmasına karşı kıskançlık içindeydiler; panis-lâmist entrikacılar ise, zafer coşkunuğuyla Türkiye'nin yine İslâmın mızrağı olacağı umundaydılar.

Bu umutların nasıl kırıldığı ve muzaffer bir askerin nasıl ileri görüşlü, cür'etli ve bununla birlikte ihtiyatlı bir politikacı ve reformcu olduğu bir başka makalede anlatılmaktadır. Teokrasinin başlıca kalelerinden biri olan Türkiye'de, O'nun yeniliklerinin ve laikliğinin zafer kazanması bütün dünyayı şaşırttı. O "Hasta Adam"a pek sık fatiha okumuş olan Avrupalı birçok otoriteyi yalanladı; bu otoriteler, Türk halkının, uyandırılmak ve devleti yeniden diriltmek için sadece bir şefin sihirli değneğini bekleyen nice gizli hayat kaynakları bulunduğunu gözden kaçırmışlardı. Türkiye'yi ziyaret etmiş birçok Avrupalı'nın tersine, o cür'etli gerçekçi adam pitoresk hayaller ardında koşmuyordu. İstanbul'un camileri, vaizleri, Padişahın etrafındaki debdebe ve şaşaa... O'nun için çekici şeyler değildi. O, sempatisini Anadolu köylüsüne, kuşaklar boyunca savaşlarda kanlarını vermiş, Sultan'ın çağrılarına uyup tarlasını ihmal etmiş olan insanlara çevirdi.

Türk kadınının, kaderi, pek sık dumura uğratılmış zihnî gelişmesi ve sınırlandırılmış sosyal faaliyetleri ile ilgilendi. Gerici tehditlere, O'nun radikalizmi karşısında başlarını sallayan Türk olmayan Müslümanların olumsuz tutumlarına aldırmadı; Doğu'ya sırt çevirdi, yeni milleti Avrupa'ya doğru götürdü; Türklerce düşman sayılmış olan Avrupa'ya doğru.

Başarıları, içerde ülkesini Avrupalılaştırmakla kalmadı. Her zaman ilham ettiği, kimi zaman da kendisi yürüttüğü dış politikası, Türkiye'yi Batı milletleri topluluğuna kattı; Türkiye'ye eski düşmanlardan yeni dostlar kazandırdı... O'nun himayesi altında Türk dış politikası başarı üstüne başarı kazandı. 1936 Montreux Konferansı'nda Türkiye, savaşta kaybettiğini müzakereyle kazandı, konferans uyuşmanın zaferi oldu. Daha yakın zamanda, yeni ve eski diplomasi metodlarının hünerle birleştirilmesi sayesinde, Türkiye'nin İskenderun Sancağı'nı geri aldığı görülüyor. Atatürk'ün bu sorunu nasıl ilgiyle izlediği, O'nun bu yaz öldürücü hastalığa yakalanmış olduğu halde sınıra yaptığı geziyle de belirlendi. Bir ara Avrupa'da tufeyli sayılan Türkiye, O'nun yönetimi altında Avrupa diplomatik topluluğunun değerli ve ileri bir üyesi oldu.

Türk halkı O'na kolay kolay bir halef bulamayacaktır. Türkler bakımından bir mutluluk şudur ki, O, öteki millî şefleri eski arkadaşlarını uzaklaştırmaya iten kıskançlık ve kuşku gibi duygulara kendisini kaptırmamıştı. Kendisini her zaman yürekten desteklemiş yardımcıları vardı. O'nun eseri olan sosyal ve siyasal yapı ise sağlam temeller üzerine kurulmuş görünüyor. Latin harflerinin alınışı, kadınların özgürlüğü, idarî ıslahat, ulaştırmanın düzeltilmesi, tarım metodları, yenî ve insanî kanunların kabulü, kamuoyunca desteklenecek olan reformlardır. Bu reformların, kimi zaman yerli muhalefetin yergilerine rağmen yapıldığı ve Cumhurbaşkanı'nın bu muhalefeti savaşçı bir şef sertliğiyle bastırdığı gerçeği doğrudur. Batılı birçok liberallerin de O'nun ilk zamanlardaki otoriter metodlarına ve kurup yürüttüğü tek parti sistemine hâlâ kötü gözle baktıkları da gerçeği doğrudur. Ama, bu teferruat ve metod tenkitleri, O'nun hazırlayıp gerçekleştirdiği Türk devriminin, erkek, kadın bütün vatandaşlara, Türkiye'nin önceki kuşaklarından hiçbirine nasip olmamış daha özgür, daha dolu ve daha emin bir hayat verdiği gerçeğini gölgelendiremez. Avrupa'da savaş ve ihtilal karışıklıklarından ortaya çıkmış öteki şeflerden hiçbiri, daha fazlasını yapamamış ve hiçbiri O'nun kadar büyük güçlüklerle karşılaşmamıştır. O, halkını yas içinde bıraktı. Türkler şununla (belki) teselli olabilirler ki, eski hasımları, şimdiki dostları İngiltere, yaman bir düşman olarak hayranlık beslediği o pek ünlü adamın ölümüyle, Avrupa'nın ve Türkiye'nin uğradığı kayba derinden üzülmektedir.”⁴⁹⁸

⁴⁹⁸ *The Times*, 11.11.1938.

11 Kasım 1938 tarihli *The Times* Gazetesi'nde bu başyazıdan başka, "Modern Türkiye'nin yaratıcısı Atatürk. Asker, teşkilâtçı ve yönetici" başlıklı beş sütunluk uzun bir yazı daha vardı. Atatürk'ün kişiliği, yaşantısı, eserleri anlatılıyordu uzun uzun. Gazete, Atatürk'ün ölümünü "en büyük üzüntüyle haber veriyor" ve O'nu özetle şöyle tanıtmaya çalışıyordu:

1926 yılında bir Büyük Devletin Büyükelçisi Atatürk üzerine gizli bir rapor kaleme almış ve şu fikri ortaya atmış: Mustafa Kemal Paşa, kabına sığmayan o maceracı fatihler çağında doğmalıymış. Orta Asya'nın, Rusya'nın, Cengiz, Timur, Sabutay Bahadır gibi fatihlere hiçbir siyasî engel çıkarmadığı çağlarda. Bir yaz Kore'de, ertesi yaz ise Macaristan'da at koş-turan Sabutay Bahadır gibi kimselerin çağında doğmalıymış Atatürk. Çünkü, kabına sığmayan büyük bir gücü, ender rastlanan bir enerjisi vardı. Ayrıca sarsılmaz bir entelektüel radikalizmi vardı. Gazi, belki Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya benzetilebilirdi. Askerdi, idareciydi, reformcuydu. Ama, Mehmet Ali Paşa'dan daha çok güçlüklerle karşılaşmıştı. Güçlükleri yenmişti. Büyük Savaş'ın galiplerine meydan okumuştı. Venizelos'un, Kral Konstantin'in mesleklerini söndürmüştü. Osmanlı hanedanını sınır-dışı etmişti. Halifeliği kaldırmıştı. Ve bir fırtına gibi, Anadolu Türk'ü için pek aziz olan eski kuruluşları silip süpürmüştü.

Yazının başında bunlar söylendikten sonra Mustafa Kemal'in hayatı anlatılıyordu: Selanik'te doğuşu, Harbiye'ye girişi, politikayla ilgilenmesi, Şam'a sürülmesi, orada gizli bir siyasî dernek kurması, Selânik'e gönderilmesi, İttihat ve Terakki'yle ilişkileri, "Hürriyet Kahramanları" Enver Bey ve ötekileri tenkit etmesi, Sofya Ataşemiliterliği'ne atanması bir kaç paragrafta özetleniyordu. Ondan sonra Çanakkale'de Mustafa Kemal'in rolü daha ayrıntılı olarak belirtiliyordu. Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında İngiltere Genelkurmay Başkanı olan Feldmareşal Sir Henry Wilson, 1913 yılında Balkan Savaşı alanını dolaşmış ve İstanbul'da Türk subayları hakkında olumsuz kanaatler ileri sürmüştü. Enver ve Cemal Paşalar hakkında da olumsuz fikirler edinen Sir H. Wilson, o zaman bir tek Türk subayını yergilerinin dışında bırakmış ve şunları söylemişti:

— Mustafa Kemal adında genç bir Kurmay Albay var.
Kendisini gözetleyin, çok ileri gidebilir.

Kemal'in yeteneklerini Almanlar da anlamışlar ve Türkiye'deki Alman askerî heyeti O'nu, "kumanda edecek adam" olarak görmüştü. Çanakkale'de kendisine Tümen kumandanlığı verilmişti. Bu Tümen, Çanakkale Savaşı'nın kaderini değiştirmişti. Çanakkale Savaşı üzerine İngiliz res-

mî tarih kitabı, "Türkler bakımından bir şans eseri olarak 19. Tümen kumandanı, olağanüstü bir dahi kumandan olan Mustafa Kemal idi" demektedir ve O'nun nasıl savaşın kaderini tersine çevirdiğini ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Önce 19. Tümen Kumandanı, sonra Anafartalar Grup Kumandanı olan Mustafa Kemal, İngiliz Kumandanlığı'nın planını çöktürmüştü. Ama Enver Paşa, Mustafa Kemal'i kıskanmıştı.

The Times Gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşı'ndaki tarihî rolünü uzun uzun anlatır. Sonra Kafkas ve Filistin Cephelerindeki kumandanlıklarını daha kısa olarak belirtir. Ve Türk Kurtuluş Savaşı dönemine geçer, kısaca şunları yazar:

Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya gönderirken O'nun İttihatçılara karşı olduğunu, içerlerde bir İttihatçı hareketini önle-yeceğini düşünmüştü. Ama Damat Ferit, Mustafa Kemal'in "her şeyden önce bir yurtsever olduğunu unutmuştu." İngiliz İstihbarat Teşkilatının, Karadeniz ordusunun gözleri önünde, Mustafa Kemal'in başlattığı millî hareket çabucak kökleşivermişti. Sevr Antlaşması'nın özellikle İzmir bölgesi hakkındaki hükümleri, Mustafa Kemal'i millî bir kahraman yapmıştı. Türk kamuoyu Sevr Antlaşması'na karşı artık Mustafa Kemal'in arkasındaydı. Ama, karşılaşılan güçlükler büyüktü. Bazı bölgelerde çeteler halkı eziyorlardı. Konya'nın ise "Selçuk özelliği" su yüzüne çıkmış ve burada Kemalistlere karşı ayaklanma olmuştu. Çerkesler de sık sık ayaklanmışlardı. Coğrafya Türklerden yanaydı. Bir de Rusya. Ama Kemal Moskova'ya kolunu kaptırmamaya da dikkat etmişti. Anadolu'ya Bolşevik kuvvetleri gönderilmesini konuşmaya bile yanaşmamıştı. Venizelos'un düşmesi, Yunanistan'ı yalnız bırakmıştı. Fransızlar Kilikya'da sürüp giden gerilla savaşından usanmışlar ve ayrı barış yapmak için manevra çevirmeye başlamışlardı. Sakarya'da, "Türk askerinin sebatıyla coğrafya, Ankara'yı kurtarmıştı". Bir yıl sonra da Yunan Ordusu bozuldu. İngiltere yalnız kaldı. Türklere Lozan zafer yolu açıldı.

Zafer O'nun gözlerini karartmadı. O, şaşılacak başarılarını tehlikeye atmayacak kadar mahir bir politikacıydı. Batı Trakya'nın geri alınması, Edirne'nin, Kırklareli'nin silahlandırılması hareketine kalkışmadı. Türkiye'nin kaderini Sovyetler'e bağlamaktan da kaçındı. Musul sorunu askıda kaldı. Bu konuda Gazi, "propagandayı harekete tercih etti."

1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı, 17 Kasım'da Vahdettin *Malaya* gemisine binip ebediyen Türkiye'den uzaklaştı. 18 Kasım'da Abdülmecid Halife seçildi. Bu ihtilalci kararlar içeride Mustafa Kemal'e karşı muhale-

feti arttırdı. “Saltanatın Hilafetten ayrılamayacağı” yolunda homurdanmalar baş gösterdi. İttihatçılar Gazi’ye karşı homurdanmaya ve komplo hazırlamaya başladılar. Türkiye, Yunanlılara karşı askerî bir zafer kazanmıştı. Lozan’da Avrupa’ya karşı daha parlak bir diplomatik zafer de kazanmıştı; dışarıya karşı birlik görünüyordu. Ama içeride muhalefetin şiddetlenmesi gecikmemişti. Mustafa Kemal, 29 Ekim 1923’te Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, Devlet’in laikliğine üstünlük verdi. Halifelîği, muhalefetin toplanma noktası ve devrimlere karşı bir engel olarak gördü. Ağa Han ile Seyid Amir Ali’nin, Halifelîğin güçlendirilmesini (Papalık gibi ayrı bir devlet haline getirilmesini) isteyen ortak mektuplarının üç İstanbul gazetesinde yayımlanmasından sonra, 3 Mart 1924 günü Halifelik kaldırıldı. Osmanlı Hanedanı üyeleri sınır dışına sürüldüler. Mallarının çoğu müsadere edildi.

The Times, Cumhurbaşkanı olarak Atatürk’ü şöyle anlatıyordu:

Halifelîği kaldırdıktan sonra Gazi, Türkiye’yi hızla laikleştirmeye ve siyasi düşmanlarını tasfiyeye koyuldu. Diktatör gibi davrandı. 1925’te, din adamlarının kışkırtmalarıyla Kürt ayaklanması patlak verdi. Bunun üzerine Gazi, tekkeleri, zaviyeleri kapattı; tarikatları yasak etti. Şapka kanununu çıkardı. Fese, kavuğa, kalpağa darbe indirdi. Türkiye’de şapkaya karşı geniş bir tepki olmaması, Avrupa’yı ve öteki İslâm ülkelerini şaşırttı. Türk köylüsü dinî tutuculuğunu büyük ölçüde yitirmişti, vergileri hafiflettiği için yeni rejime minnettardı. Türk kadınlarının da çoğu Gazi’ye minnettardı; erkek-kadın eşitsizliği kaldırılmış, çok kadınla evlilik yasaklanmıştı. Bu arada Musul sorunu bir çözüme bağlanmıştı. Çok geçmeden Gazi’ye karşı bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarıldı. Suikastçıların elebaşısı “Kara” Kemal intihar etti, İttihatçılardan Dr. Nazım ile Cavid Bey, İstiklâl Mahkemesi’nce ölüm cezasına çarptırılıp asıldılar. Böylece Gazi, İttihatçılardan “öç almış oldu”. Ertesi yıl, ilk defa Gazi İstanbul’u ziyaret etti. Yeni seçim yapıldı ve Cumhuriyet Halk Partisi Meclis’teki bütün sandalyeleri kazandı. Bu, zafer üzerine Gazi, Meclis’te, Cezar’ın *De Bello Gallico*’sunu andıran Büyük Nutuk’unu okudu; Türk milliyetçilerinin zaferini anlattı.

Bu tarihten sonra, Gazi, Bakanlarıyla birlikte, mutlu olarak devrimden devrime yürüdü. Daha önce zaten İsviçre Medenî Kanunu zaten alınmıştı. 1928’de Anayasa değiştirildi ve İslâm dini Türkiye’nin resmî dini olmaktan çıktı. Arkasından Latin harfleri alındı. Geçici bir şaşkınlık yaratmakla birlikte yeni harfler eğitime ve edebiyata yararlı oldu. 1930’da Serbest Fırka kuruldu, ama üç aylık bir denemeden sonra kapandı. Ertesi yıl

Halk Partisi seçimlerde yine parlak bir zafer kazandı, Gazi dördüncü kez Cumhurbaşkanı seçildi. 1932'de Türk dilini Arapça'dan ve Farsça'dan temizleme hareketi başladı. 1934'te bir Beşyıllık Kalkınma Planı kabul edildi. Paşa, Bey, Efendi gibi unvanlar kaldırıldı. Kadınlara mebus seçilme hakkı tanındı ve 1935 seçimlerinde Meclis'e 17 kadın milletvekili girdi. Soyadı kanunu çıkarıldı ve Gazi, "Atatürk" soyadını aldı. Bu süre içinde tarım, sağlık, ulaştırma, eğitim ıslah edildi. 1937'de Kürt ayaklanması bastırıldı. İnönü Başbakanlık'tan ayrıldı, ama Türk politikası sarsılmadı.

Atatürk döneminde Türk dış politikası da önemli bir değişim geçirdi. Rusya ile dostluk devam ediyordu. Ama Gazi, İngiltere'nin artık Kürt bağımsızlığını desteklemediğini, Irak (Musul) Anlaşması'ndan memnun kaldığını anladıktan sonra, Türk-İngiliz ilişkilerini de geliştirdi. Aynı şekilde Türkiye'nin Ortadoğu ve Balkan komşularıyla da ilişkileri düzeldi. Nüfus mübadelesinden sonra Türk-Yunan kavgası artık çağdışı kaldı ve iki ülke dostluk ilişkileri kurdular ve hatta ittifaka gittiler. 1934'te Balkan Paktı kuruldu. 1936'da Montreux'de Türk diplomasisi bir zafer daha kazandı. Türk-İngiliz dostluğuna hararetle taraftar olan Gazi, Habeşistan savaşında İngiltere'nin müeyyide politikasını ve keza Nyon Konferansı'nda İngiliz tutumunu destekledi. Türkiye'nin İran, Irak ve Afganistan ile yaptığı Sadabat Paktı, Batı Asya'daki koşullara istikrar sağladı ve Kürtlere dışarıdan yardım yapılmasına karşı bir garanti oldu. Hatay sorununda Atatürk şahsen müdahale etti. Tehditle karışık mahirane bir diplomasi, Hatay'ı Türkiye'ye kazandırdı. Bu, Atatürk'ün son başarısı oldu.

Özetle bunları anlattıktan sonra, *The Times* Gazetesi'nin uzun yazısı şöyle sona eriyordu:

"Kararı, cesareti ve kudreti Türkiye'yi önce düşmanlarından kurtarmış ve sonra, -ancak Rusya'da Büyük Petro'nun ve Lenin'in empoze ettiği değişikliklerle kıyaslanabilecek- sosyal ve politik değişiklikleri halkına empoze etmiş olan bu şaşılacak adam, böylece öldü. Asker, organizatör ve yönetici olarak O'nun çağdaş Türkler arasında rakibi olmadığı gibi, eski çağların padişahları arasında da pek az rakibi vardı. Başarıları Türkiye'yi bir Avrupa devleti yaptı, Ortadoğu tarihini değiştirdi ve İslâmın gelişmesini de kesinlikle etkiledi.

Karakteri garip biçimde karıştı; kendisinde hislilik izi yoktu; zihni açıktı; fikirlerini açık ve kesin anlatırdı. Bu sevimliliğine rağmen, aşırı sertliğe gidebiliyordu... Zaman zaman strateji ve tarih incelemelerini bırakır, kendisini aşırı içkiye verir, sabahlara kadar dans eder veya geceli

gündüzlü iskambil oynardı. Oyunun sonunda kaybederse borcunu öder, kazanırsa aldıklarını geri verirdi. Dostlarından ve vatandaşlarından para kazanmak istemezdi. Hayatında kadınların pek önemsiz rolü oldu. 1923'te mükemmel bir Türk kadınıyla evlendikten sonra, birdenbire eşinin, siyasi kararlarını etkilemeye çalıştığı kanısına vardı ve hemen boşandı; Sekizinci Henry gibi, boşanma kararını da kendisi imzaladı. Daha sonra savaş yetimleri arasından birçok saygıdeğer kız çocuğunu evlatlık edindi ve bunların ihtiyatlı tutumları, skandal söylentilerine gem vurdu.

Çiftçinin rolü O'nun başlıca ilgilerinden biriydi; Anadolu köylüsünü severdi ve kendisine ayrılan 1 milyon Türk Lirasıyla satın alıp kurduğu çiftliği, Ankara'nın toprak sahipleri için bir örnek oldu. Dostları azdı, tam olarak ancak şimdiki Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'a güvendi. Büyük manyetizmi ve Hükümetindeki adamlara tam güven ilham etme yeteneği vardı; ama asıl sevgisini, çağdaş, laik ve disiplinli bir Türkiye ülküsüne vermişti. "Hiçbir şeyi severmeyen harika bir Şef" diyen bir Türk kadınının tenkidi, belki haksızdı; ama hiç değilse, bu Ortadoğu Cromwelli'nin çelik gibi sertliğini belirtiyordu."⁴⁹⁹

The Daily Telegraph Gazetesi de Atatürk'ün ölümüne geniş yer ayırmıştı. Bu gazete, bütün Kurtuluş Savaşı boyunca sistematik olarak Mustafa Kemal'e karşı yayın yapmıştı. Bu tutumu yüzünden o zamanki Türk makamlarınca "minelkadim Türk aleyhtarı" sayılıyordu. Mart 1924'te Halifeliliğin kaldırılması üzerine de en büyük gürültü koparan yine aynı gazete olmuştu. Zamanla *Daily Telegraph*, Atatürk'ü anlamaya başlamıştı. 1933 yılında Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü dolayısıyla, birer hafta arayla dört "Türkiye sayfası" yayınlamış ve Atatürk'ün eserlerini övmüştü. Şimdi Atatürk'ün ölümüne derin üzüntü duyan büyük İngiliz gazeteleri arasında yer alıyordu. 11 Kasım'da gazetede önce haber niteliğinde bir yazı vardı. "Türkiye Atatürk'ün ölümüne yas tutuyor" başlığını taşıyordu. İstanbul'dan verilmiş bir haberdirdi. Şöyle deniyordu:

"İstanbul, Cumhuriyet'in yaratıcısı Kemal Atatürk'ün ölümüne ağlıyor. İstanbul bu akşam yarı karanlık içinde. Bütün sinemalar, tiyatrolar, gece kulüpleri kapalı. Restoranlarda müzik yok.

Resmî haber bültenlerinden başka radyoda program yok. Dolmabahçe Sarayı'nda bayrağın yarıya indirildiği saat 9.05'ten beri memleket üzüntüye gömülü.

⁴⁹⁹ The Times, 11.11.1938.

Kemal Atatürk 58 yaşındaydı. Aylardan beri karaciğer sirozu'na yakalandığı biliniyordu. Üç hafta önce iyiydi. Ama salı günü artık ölümün kaçınılmaz olduğu anlaşıldı. Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda, Cumhurbaşkanlığı Vekâleti'ni üzerine aldı ve yarın sabah 11.00'de Meclisi toplantıya çağırırdı. Bu toplantıda yeni Cumhurbaşkanı seçilecek....”

Gazete, İsmet İnönü'nün seçilebileceğini söyledikten ve Atatürk'ün ölümüyle ilgili Türk Hükümeti bildirisinden parçalar verdikten sonra devam ediyor:

“Mustafa Kemal'in (Gazi ve Atatürk) ölümü ülkemiz için gerçekten acıdır. O, içgüdüleriyle İngiltere'den yana olan tek diktatördü. Bu İngiliz taraftarlığı çeşitli nedenlerden ileri geliyordu.

Bir yandan, savaş içinde Almanların kendisine karşı takındıkları patronluk tutumlarını ve 1922'den sonra da Fransızların tutumlarını hatırlıyordu.

Gelibolu'da (Çanakkale'de) kendisine karşı savaştık... Birinci Lozan Konferansı'nda Lord Curzon, İsmet Paşa ile öyle tantanalı ilişkiler kurdu ki adeta tuhaf kaçtı. Ankara'ya dönünce bu ufak-tefek General, Fransızların dost görünüp hasım davrandıklarını, İtalyanların yüze güldüklerini, Lord Curzon'un ise ne gürültü koparttığını, ne de yüze güldüğünü Gazi'ye anlattı. Curzon, her noktada generalle savaşırmıştı, yenilince de heybetli bir saflıkta gülümsemişti. Bu hikâyelerden Gazi pek etkilendi.

Gazi ayrıca başka yakınlıklar da buldu. İngilizler genellikle poker oynarlar... Hele Sir Percy Loraine, Gazi'nin tam hoşlanacağı bir tipti. Pek az insan onun kadar uzun boylu ve zevkle poker oynayabilir. Ve sonra Kral Edward Gazi'yi ziyaret etti. Ankara'nın Aslanı pek duyulandı...

O, ülkesini değiştirdi ve muhteşem eserinin çoğu kendisinden sonra da yaşayacaktır. Bununla birlikte Türkler, yaradılışları dolayısıyla, O'nun eserini iyi biçimde koruyabilecek durumda değillerdir.”

Bunları yazdıktan sonra *The Daily Telegraph*, “Modern Türkiye'nin yaratıcısı” ara başlığı altında şunları yazıyordu:

“Bizim kuşağımız, ulusların yaşantısında ve gücünde pek çok değişiklikler ve çeşitli güçlü adamların birdenbire otokrat olduklarını gördü. Tarih, bu olup bitenleri gözden geçirince şu hükme varacaktır: Başka hiçbir halkın ve devletin yeniden yaradılışı, Kemal Atatürk'ün ilham ettiğinden daha iyi ve daha şaşırtıcı olmamıştır.

O'nun reformları pek göze çarpıcı olduktan başka, Türkiye'yi ekonomik bakımdan yeniden diriltmek uğrunda eseri daha da dikkat çekicidir. Çok daha önemlisi şudur ki, Atatürk, halk enerjisini diriltebilmiştir... Büyük Petro, hiçbir zaman Rusya'da böylesine değişikliklere kalkışmaya cesaret edememişti. Şerî mahkemeler medenî kanunla değiştirildi. Avrupa kıyafetleri mecbur edildi. Daha da şaşırtıcı olarak, kadınlar özgürlüğe kavuştu. Hiçbir ülkede birdenbire bu kadar hızlı bir ilerleme görülmemiştir. Gerçekten, bütün bir halkın böylesine toptan değişmesinin tarihte başka bir eşi yoktur. Kemal Atatürk, pek az şefin ve millet kurucusunun hak iddia edebilecekleri bir şerefe hak kazanmıştır.”⁵⁰⁰

The Dail Telegraph Gazetesi, Atatürk'ün ardından bunları yazdı. Aynı gazetenin yine 11 Kasım 1938 tarihli sayısında, “Kemal Atatürk Modern Türkiye'yi Nasıl Yarattı. Balkan Barışı için büyük reformlar” başlıklı daha uzun bir yazı vardı. Bu yazı, aynı gün *The Morning Post* Gazetesi'nde de yayınlanmıştı. Yazıda, Yeni Türkiye'nin doğuşu anlatılıyordu. Atatürk'ün tarihî rolü anlatılıyordu:

“Kemal Atatürk,... 1922'de Türkiye'yi Yunan istilacılarından kurtaran, ülkesine, manevî ve diplomatik bakımdan büyük devletlerle eşit bir durum kazandıran... kimse olarak tarihe geçecektir.

Kendisi, halkı yürekten hâlâ tutucu olan bir bölgedeki sosyal ve dinî koşulları baştanbaşa değiştiren bir şef veya diktatör olarak da anılacaktır.”

Bundan sonra yazı, özetle şöyle devam ediyordu:

Mütarekede Atatürk, dışarıda hemen hemen tanınmıyordu. Türkiye'de öyle değildi. Savaşta kazandığı ün sonucu, kendisi 1919'da Anadolu'daki Türk Orduları Umum Müfettişliği'ne atanmıştı. Atanması müttefiklerce de uygun görülmüştü. Ama, Anadolu'ya geçer geçmez, Türk haklarını savunup koruyacak olan Türk kuvvetlerini örgütlemeye koyuldu. İstanbul telaşlandı. Kendisini geri çağırdı. Kemal, geri dönmeyi düpedüz reddetti. Ondan sonra birkaç yıl boyunca Türklerin “savaş nağrası” olacak ünlü Millî Misakı hazırladı. 1920'de açılan İlk Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçildi. Eski çeteleri düzgün ordu yaptı. Ruslarla anlaştı. Silah ve para aldı. Tam bu sırada, Türkleri büsbütün çileden çıkaran Sevr Antlaşması imzalandı; Yunanlılar Anadolu içlerine yürüdü.

1921 ve 1922'de olaylar hızla gelişti. Kemal'in kumanda ettiği Sakarya Savaşı (Ağustos-Eylül 1921), Yunan başarılarının sonu oldu. 1922'de Yu-

⁵⁰⁰ *The Daily Telegraph*, 11.11.1938.

nanlılar denize dökülünce Kemal'in prestiji büsbütün parladı. Düşmana karşı parlak bir zafer kazanmıştı. Müttefikler, Türklerle ya savaşmak, ya da görüşüp anlaşmak gibi bir durum karşısında kaldılar. Fransızlar savaşmaya yanaşmadılar. İngiliz halkı da yeniden savaşa karşıydı. Mudanya Mütarekesi yapıldı. Anadolu ile Doğu Trakya'nın Türkiye'de kalması kabul edildi. İngiltere'de Başbakan Lloyd George çekildi. Türkiye, Saltanatı kaldırdı. Uzun görüşmelerden sonra Temmuz 1924'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla Türkiye, Millî Misak'la istediklerinin hemen hemen hepsini aldı.

Yazıda, Cumhuriyet dönemi de kısaca şöyle anlatılıyordu:

Gazi'nin rejimi bir diktatörlüktü. Kendisi milliyetçiydi ve din adamlarına karşıydı. İmamın nüfuzunu azaltmak için elinden geleni yaptı ve 1928'de devleti tamamen laikleştirdi. Anayasa'nın dinle ilgili maddeleri kaldırıldı. İlk ilgisi orduydı. Ama, tarımın ıslahına çok dikkat etti. Eğitimi, yönetimi ıslah etti. Atatürk'ün karakteristik bir özelliği, parlak askerlik mesleğini istismar etmeyişiydi. Üniformayı bir kenara koydu. Onun için askerlik bitmişti. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra bir daha üniforma giymedi. Politikası "yurtta barış, dünyada barış"tı. Üniforma giymesinin yersiz ve mantıksız olacağını düşünürdü. Kendisini askerî deha da saymazdı...

Kendisinin yüce bir gücü vardı, ama görevin kötüye kullanılmasına hiç göz yummazdı. Bir küçük memura kötü davranıldığını duyunca hemen sorumluları cezalandırırdı. Başarısızlık ve tembellik O'nun zıddıydı. Başarısızları hiç hoş görmezdi. Türkiye'yi değiştirip batılılaştıran bütün devrimlerin sorumlusu tek başına kendisiydi. Ve yalnız emir verip işi başkalarına da yaptırmazdı. Konuşma konuları engindi. Bir kez, iki saat boyunca yabancı diplomatlara, politika, tarih, Darwin, Napoléon ve Lloyd George konularında tartışma örneği vermişti. Ankara'da her yıl verdiği yıllık baloda, birbirine taban tabana zıt politika güden ülkelerin temsilcilerini bir köşeye çağırıp karşılaştırırdı. Tartışmalarını zevkle dinlerdi.

Çalışmasını bildiği gibi oyun oynamasını da bilirdi. En sevdiği oyun pokerdi. Seçkin ve uzman oyuncularla oynadığı pokerde hemen hemen her defa kazanırdı. Ama kazanınca, jetonları masanın ortasına iter, yalnız eğlenmek için oynadığını söylerdi.

Cömertliği Türkiye'de dillere destandı. Ama kendisi bağış ve yardımlarının reklamını yapmazdı. Subay kardeşlerinin birçok yetim çocuğu, eğitimlerini ve hayatlarını kazanmalarını O'na borçludurlar. Kemal

Atatürk'ün şahsî kazanç düşüncesi yoktu. Halkın ve ülkenin zararına şahsî kazanç peşinde koşan herkesin amansız düşmanıydı. Dünyanın o bölge-
sindeki barışın en büyük faktörü, hiç kuşkusuz Atatürk'tü. Ve O, amacı-
nın tam bilincine varmış, kendi eserini yıkmadan göçüp gitmiş olan tek
diktatördür.

Atatürk, İngiltere'ye hayrandı ve iki ülke arasındaki dostluğun güçlen-
mesini arzu ediyordu. Bir süre önce Türkiye'yi ziyaret eden seçkin bir İn-
giliz çiftiyle konuşurken, Kıbrıs'ın tahkimi konusu ortaya atıldı. Atatürk,
"Niçin Kıbrıs? Türkiye kıyısı daha iyi bir deniz üssü olmaz mı?" diye sor-
du. İngiliz çifti, "Evet olur, yeterli iki ülke her zaman birbirine dost kal-
sın" karşılığını verdi. Cumhurbaşkanı Atatürk, "İngiltere ile Türkiye birbi-
rinin ancak dostu olur ve olmalıdır" dedi. ...

1936 yılında Sekizinci Edward, Türkiye'yi ziyaret eden ilk İngiliz Kralı
olarak İstanbul'a vardığı zaman, Atatürk, onun elini tuttu ve Sultanların
eski başkentine ayak basmasına yardım etti....⁵⁰¹

Daily Telegraph Gazetesi, Atatürk'ün Türk-İngiliz dostluğu konusunda-
ki düşüncelerini anlatmaya çalışırken çok aşırı gitmiş ve ağır bir yanlışlık
yapmıştır. Gerçi Lozan'dan arta kalan pürüzler çözümlendikten sonra,
1930'lardan başlayarak Atatürk'ün İngiltere ile dostluk politikası arzuladığı
doğrudur. Avrupa adım adım yeni bir büyük savaşa doğru yaklaşırken,
Atatürk'ün İngiliz dostluğuna daha da önem verdiği inkâr edilemez. Ama
Türkiye'nin bağımsızlığına toz kondurmayan Atatürk'ün, dostluk uğruna
İngilizlere Anadolu kıyılarında deniz üssü vermeyi aklından geçirdiğini
düşünmek bile yanlıştır. Böyle bir iddia ortaya atmak, Atatürk'ü Sultan
İkinci Abdülhamid'e benzetmek kadar tarihî gerçeklere aykırı düşer ve
Büyük Ölü'ye düpedüz saygısızlık olur. Bununla birlikte, Büyük Adam'ın
ardından ne gibi yalan-yanlış iddialar ortaya atıldığının bilinmesinde de
yarar olabilir, sanırız.

Atatürk'ün ardından geniş yayın yapan sayılı İngiliz gazetelerinden
biri de *Manchester Guardian* idi. 11 Kasım 1938 günü bu gazetede Atatürk
üzerine iki uzun yazı vardı. Birinci yazı "Kemal Atatürk" başlığını taşıyor-
du. Oldukça olgun bir yazıydı. Atatürk'ü tarih açısından değerlendirmeye
çalışıyordu. Yazının altında imza yoktu. Ama, Kurtuluş Savaşı yıllarında
bu gazetenin Türkiye muhabirliğini yapmış olan tanınmış Tarihçi Arnold
Toynbee'nin kaleminden çıkmış izlenimini veriyordu. Yazıda, Atatürk'ün

⁵⁰¹ *The Daily Telegraph* ve *The Morning Post*, 11.11.1938.

önderliğinde zafere ulaştırılan Türk Kurtuluş Savaşı'na daha geniş bir tarih perspektifiyle bakılıyordu. Ağırlık noktası savaşa değil, Türklerin tarihten gelen kurtuluş mücadelesine veriliyordu. Bu mücadele, daha köklü ve daha uzundu. Savaşın kendisi bu geniş mücadele içinde sadece olaylar zincirinden biriydi. Türk tarihini oldukça kavramış bir kimsenin kaleme aldığı anlaşılan yazıda şöyle denilmektedir:

“Osmanlı İmparatorluğu vatandaşları içinde, millî kurtuluşunu en son gerçekleştiren soyun Türkler olduğu haklı olarak söylenmiştir. Atatürk'ün mesleğini ve eserlerini, Büyük Savaş'tan sonra başa geçmiş öteki millî şeflerin yaptıklarıyla karşılaştırırken bu noktayı akılda tutmak gerekir. Atatürk'ün de kavradığı ve Türk Milletine anlattığı gibi, Türkiye bakımından savaş, asıl özgürlüğün elde edilmesi mücadelesinde sadece bir olaydı; öteki mağlup ülkeler için olduğu kadar önem taşımıyordu ve Türklerin zihinlerindeki yarayı durmadan deşebilecekleri bir Versailles veya Trianon Antlaşmasıyla da sonuçlanmamıştı. Böyle sonuçlanmaması hemen hemen sadece Atatürk sayesinde mümkün olabilmiştir. Atatürk, müttefiklere karşı başarı dolu askerî savaşlarıyla Türkiye'ye karşı intikamcı bir barış ihtimalini yoketmiş ve dışarıda düşmanı kalmayan Türkiye için bir gelecek tasarlayabilmiştir. Bu bakımdan Kemal'in havariliğini yaptığı ve ilham ettiği Türk milliyetçiliğini anlayabilmek için, savaşın ötelerine bakmamız gerekir. Çünkü Kemal, tipik bir savaş sonrası adamı gibi görünmekle birlikte, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun mahsulüdür. Yurtsever bir Türk için Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yılları, yoğun biçimde küçük düşme ve utanç yılları oldu. İmparatorluk Libya'da, Suriye'de ve Trakya'da durmadan parçalanırken, Kemal'in kendisi de bu küçük düşmeyi duydu ve bu arada O, İstanbul'da, kim olursa olsun her reformcunun karşılaştacağı aşılmaz engelleri keşfetti. Eski rejimle bir uyuşmaya varmak her zaman mümkündü, ama bu, genellikle öldürücü olurdu. Kemal'in büyüklüğü, çabasının, yavaşlayacağı yerde git-tikçe artmasıyla ölçülebilir.

Türk köylüsünün bildiği tek sadakat kavramları, Saltanat ve Halifelikti; bunlar Kemal'e karşı kullanılabilirdi ve kullanılmıştır da. “Türkiye Türklerindir” doktrini, Yunanlılarla İngilizleri Türk toprağından atmak anlamına geldiği sürece kolaylıkla kavranabiliyordu; ama bu doktrini Halife-Sultan'a karşı saldırdı anlamında

genişletince, tutucu Türkler ayaklandılar. Bu direnişleri yenebilmek için Kemal, yalnız kendi enerjisine ve sertliğine, ordu içindeki şöhretine ve muhaliflerinin birleşmemiş olmalarına güvendi. Pek yumuşak sayılamayacak metotlarla 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan edebildi ve kendisi Cumhurbaşkanı oldu. Bu ihtilali, pek kolay olmayan başka reformlar izledi. Zaten Saltanattan ayrılmış olan Halifelik kaldırıldı, eğitim ve mevzuat laikleştirildi, dil yabancı sözcüklerden temizlendi, ağır olan Arap alfabesi yerine Romen alfabesi kabul edildi, Türk kadını özgürlüğe kavuştu, batı giysileri mecburiyeti kondu ve sert bir sanayileşme hareketi başladı. Türkiye, kendisine ilgi göstermeye başlamıştı. Bütün bunlar büyük adımlarla yapıldı. Batının öğretebileceği ne varsa hepsi denendi: Parlamento, genel seçim, resmî bir muhalefet, izciler, kooperatif bankaları, uçaklar, hastaneler, klinikler, müzeler vb. Türkler, Batıya karşı husumet önyargılarıyla, Batının olgunluk yoluna koyuldular ve Türkleri bu yola koyan Şef, 13. yüzyılda Osmanlı Türklerini Avrupa'ya geçiren ilk göçebe şefler kadar güçlü, hoşgörür, zorba ve sevilen bir kimseydi. Türkiye'nin geleceği ne olursa olsun, Atatürk, on sekiz yıl önce millet adı olmayan ve millet adına layık bile olmayan bu ülkeyi güçlü, saygıdeğer ve kendisine güvenen bir millet olarak bıraktı.⁵⁰²

Manchester Guardian Gazetesi'nin yine 11 Kasım tarihli sayısında, yurtdaki yazıdan ayrı olarak, "Kemal Atatürk'ün ömrü" nü anlatan daha uzun bir yazı vardı. Kısaca şunlar yazılmıştı:

Kemal Atatürk, "diktatörler arasında en ilginç kişiliği olan" kimseydi. Eserleri, birçok bakımdan "Lenin'in yaptıklarıyla kıyaslanabilirdi". Türkiye'de Hükümeti ele aldığı zaman, Türk İmparatorluğu tam batmış; Türk Ordusu çözülmüş ve silahsızlandırılmış; Fransız, İngiliz, İtalyan ve Yunan kuvvetleri başkenti ve ülkenin stratejik noktalarını işgal etmiş bulunuyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri, ürkmüş Padişaha her şeyi dikte edebiliyordu ve çeşitli devletler Anadolu'yu paylaşmaya hazırdılar.

Kemal Atatürk bir diktatördü ve yumuşak bir diktatör de değildi. Ama diktatörlüğü ile padişahların istibdadı arasında büyük bir fark vardı. Padişahların istibdadı, Osmanlı hanedanının adı çıkarları için kullanılmıştı. Kemal Atatürk'ün diktatörlüğü ise Türk halkının gerçek çıkarları uğ-

⁵⁰² "Kemal Atatürk", *The Manchester Guardian*, 11.11.1938.

runda kullanıldı. O Anadolu köylüsünün Osmanlı emperyalizmi uğrunda kan dökmesi kuralını kaldırdı. Yüzlerce yıllık Osmanlı hanedanını kaldırıp çağdaş bir Cumhuriyet kurdu. Yüzyıllarca gerici, aşırı tutucu bir Hükümetin yönetiminde kalmış ülkeyi sistematik olarak batılılaştırdı. Halkının ancak yüzde on kadarı okur yazar olan bir ülkede, Halifelîği kaldırmaya, cahil köylüyü dervişlerin ve gerici imamların nüfuzundan kurtarmaya cesaret etti. Başka hiçbir büyük ülke, on yıl gibi pek kısa bir zaman içinde bu kadar köklü değişiklik geçirmemiştir. Bu denemenin başarısızlığa uğrayacağı kehanetinde bulunanlar oldu. Ama, bu Türk subayının demir pençesi devrimleri dar boğazdan geçirebildi ve sapaş sağlam oturmuş bir rejim sayesinde Atatürk, 18 milyonluk milletini ömrünün sonuna kadar kontrol edebildi. Mussolini, Hitler ve Stalin gibi O da seçkin bir sülalenden gelmemişti, ama onlardan farklı olarak Atatürk'ün arkasında bir askerî eğitim ve parlak bir subaylık mesleği vardı. Daha ziyade Pilsuski'ye veya Napoléon'a benzetilebilir...

Bundan sonra yazıda, Selânik'te doğuşundan başlanarak Atatürk'ün hayatı özetle anlatılıyor, Enver Paşa ve Liman von Sanders ile çatışmalarına değiniliyor, Vahdettin'in tahta çıkması üzerine ayrı barış yapılmasını istediği söyleniyor, Trablusgarp ve Birinci Dünya Savaşlarındaki rolü belirtiliyor ve savaş sonrasına geliniyordu. Yazı yine devam ediyordu :

Büyük Savaş Türkiye bakımından Ekim 1918'de bitti. Müttefik kuvvetler Boğazları ve İstanbul'u işgal ettiler. Kemal ve arkadaşları yurdun parçalanmasını önlemek istediler, Sultan Vahdettin ise kendi güvenliğini düşünüyordu, yetkilerini Müttefik Yüksek Komiserlerine teslim etmişti. Anadolu ayaklandı. Kemal bu ayaklanmanın başına geçti. Son İstanbul Meclisi, milliyetçi çoğunluğa sahipti ve milliyetçilerin isteklerini formüle eden "Millî Misak"ı kabul etti. Bu yüzden İstanbul Meclisi dağıtıldı, milliyetçilerin çoğu tutuklanıp sürüldü, bazıları Ankara'ya sığındı. Mustafa Kemal'in buna cevabı, Ankara'da yeni bir Hükümet ve Meclis kurmak oldu. Anadolu ayaklanmasını bastırmak için Yunanlılar Ankara'ya doğru yürüdüler. Sakarya'da yenildiler. Daha sonra da Anadolu'dan atıldılar. Sevr Antlaşması Lozan Antlaşması'yla değiştirildi. 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyet oldu ve Kemal ilk Cumhurbaşkanı seçildi. Beş ay sonra Halifelîği kaldırdı. Geri ve hurafelere inanan halkın direnişine bakmadan yeni yeni reformlara girişti. Kürtlerin ve Menemen'de dervişlerin ayaklanmaları sert bir biçimde bastırıldı. Bu arada ülkenin sanayileşmesine de devam edildi. Soyadı kanunu çıkınca Kemal, "Atatürk" soyadını aldı ve bunu ikinci adı olarak ölümüne kadar taşıdı.⁵⁰³

⁵⁰³ *The Manchester Guardian*, 11.11.1938.

Atlayarak özetlediğimiz bu yazıda, Atatürk hakkında İngiliz okuyucularına kısaca bilgi veriliyordu. Yakın Türk tarihini bilenler için ise pek yeni bir şey söylenmiyordu. Atatürk, bir “diktatör” olarak niteleniyordu, ama O’nun öteki diktatörlerden ayrı olduğu da belirtiliyordu. Buna benzer yazılar, öteki İngiliz gazetelerinde de çıkmıştı. 11 Kasım 1938 tarihli *The News Chronicle* Gazetesi’nde, Vernon Bartelett imzasıyla çıkan “Yeni Türkiye’yi yaratan adam” başlıklı yazıda da Atatürk’ün “başka kategori” bir diktatör olduğu söyleniyordu ve şöyle deniliyordu:

“Bugün diktatör adı verilen adamlar arasında,.. halkının alışkanlıklarını kesinlikle değiştiren reformları yürürlüğe koymuş olan yalnız Çankaya’nın sakinidir.

Portekiz’in Dr. Salazar’ı ülkenin bütçesini denk hale getirmekle mucize yarattı. Signor Mussolini emperyalist anıları ve birkaç milyon İtalyan’ın ihtiraslarını canlandırdı. Herr Hitler, mistisizmle ve Alman halkının öz duygusuyla ustaca oynadı...

Kemal Atatürk başka bir kategoridendi. Haliç’in epey ötesinde, İstanbul’un Avrupa semtinde bir anıt hatırlarım. Kemal’in önderliğinde Türkiye’nin özgürlük savaşını canlandırır. Anıtın bir yüzünde Kemal, üniformalı olarak, insanların savaşa götürürken görülür. Öteki yüzünde, savaş kazanılmıştır ve O, yeni Avrupa redingotu ile yine redingotlu Bakanları arasındadır.

Gazi’nin ve halkının kendilerine uymayan elbiseler giymeleri için, Türkiye’nin savaştan ve ihtilalden geçmesi değer miydi? diye sorarsınız... Başkentini İstanbul gibi şirin bir yerden alınıp neden Asya yaylasının yüzlerce mil ötesinde Ankara’ya taşındığını kendi kendinize sorarsınız. Bu sorulara ve aklınıza gelen öteki sorulara karşılıkları keşfettikçe, Kemal’e olan saygınız büyüyecektir.

Başkenti değiştirdi. Çünkü İstanbul, büyük bir ülkenin batı kıyısında bulunuyordu ve ülkeyi yöneten memurlar, kendi vatandaşlarını Avrupalılardan daha az tanıyorlardı.

Anadolu’nun en mutassıp bir bölgesinde başında şapka ile görünerek bir değişikliğe başladı ve bunun toplumsal bakımından sonuçları muazzam oldu... Kur’an’ın yazıldığı Arap alfabesi o kadar karışıktı ki, pek az kimse okuma yazma öğrenebiliyordu. Kemal Atatürk cahilliği yok etmeye ve dinî önyargılara meydan okumaya karar vermişti. Latin alfabesini kabul etti ve devlet memurlarının bu alfabeyle öğrenip kullandıklarına emin

olmak için, sık sık kara tahtayla dairelere gelip memurları sınavdan geçirdi. Çarşaf, ekonomik değildi ve ilerlemeye engeldi. Bu nedenle Kemal Atatürk yüzyıllık sert geleneklere meydan okudu ve çarşafsız bir kızla herkesin önünde dans etti.

Birkaç yıl önce Ankara'da büyük bir okulu gezdim. Bin kadar genç kız şapka ve elbise yapmayı, reklamlar yazmayı öğreniyor ve Londra'nın Paris'in ve New-York'un çalışan kadınlarıyla boy ölçüşüyordu...

Eski baskı rejimini Türkiye'ye geri getirecek bir din ayaklanması artık tasavvur edilemez. Kemal Atatürk'ün devrimleri yaşayacaktır, çünkü bunlar Türk halkına özgürlük getirmiştir...

Kimi zaman Çankaya yolundaki nöbetçilerin sayısı alışılmamış ölçüde artardı... Kemal Atatürk geziye çıkardı. Bir kez kendisini orada gördüğüm zaman mavi bir kostüm giymişti... Sarışın saçları, gri-mavi derin gözleri, ince dudakları vardı. Tehlike anında kendisine tam güvenebilirim, ama düşman olarak O'nu karşıma almak istemem. Avrupa'nın herhangi güçlü adamından daha fazla kapalı bir hayat yaşardı... Hiç kuşkusuz Türkiye'nin şefiydi.

Ve Türkiye öylesine değişmişti ki, savaştan önce burayı görmüş olanlar ülkeyi hemen hemen tanıyamazdı. Atatürk, çöküş halindeki Türkiye'yi güçlü ve hatırı sayılan bir ülke haline getirdi ve düşmansız bıraktı. Bu, çağımızın hiçbir diktatörünün başaramadığı bir şeydir. Diktatörlük, sonuçlarıyla meşrulaşır; Atatürk, bize bunu öğretti. Ne derece meşrulaşacağını, ölümünden sonra çıkacak olaylar gösterecektir.”⁵⁰⁴

The News Chronicle Gazetesi'nin 11 Kasım tarihli sayısında Vernon Bartlett'in bu yazısından başka, “Bozkurt” başlıklı kısa bir yazı daha vardı. Bu yazıda şöyle denilmekteydi:

“Atatürk pek nadir adamlardan biriydi ve O olmasaydı tarih bambaşka olurdu. O 1915 yılında kedisine şarapnel parçası isabet ettiği zaman, kalbinin üstünde bir cep saati bulunmasıydı, İngilizler Çanakkale Boğazı'nı zaptederlerdi ve savaş iki yıl kısalmış olurdu.

Atatürk sağ kaldı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntılarından kompakt bir devlet kurdu. Öteki diktatörler arasında, ihtilalinin aşırı pervasızlığı bakımından yalnız Lenin O'nunla kıyaslanabilir. Halifeliğin kaldırılması ve Türk kadınının peçeden kurtarılması öyle yeniliklerdir ki, biz Batılılar bunları ancak şöyle böyle kavrayabiliriz...”⁵⁰⁵

⁵⁰⁴ Vernon Bartlett, “Yeni Türkiye'yi yaratan adam”, *The News Chronicle* 11.11.1938.

⁵⁰⁵ *The News Chronicle*, 11.11.1938.

Yine 11 Kasım günü *The Daily Express* Gazetesi'nde Atatürk üzerine kısa bir yazı vardı. Atatürk'ün, "tarihi renklendirmiş kişilerden biri" olduğu, 1922 yılında Türkiye'yi Yunan istilacılarından kurtardığı ve ondan sonra da Türk Milletini yeniden umuda kavuşturduğu belirtiliyordu⁵⁰⁶. Ama yazı da dikkate değer fazla bir şey söylenmiyordu.

Ölüm haberi üzerine sığağı sığağına İngiliz gazetelerinde çıkan yazıların belli başlıları bu kadardı. 11 Kasım'dan sonraki günlerde de yeni bazı yazılar çıktı. 13 Kasım 1938 günü *The Sunday Times* Gazetesi'nde "Atatürk" başlıklı bir yazı vardı. "Bugün, devlet adamı, büyük asker ve asil bir insan olan Kemal Atatürk'ün ölümüne ağılanıyor" diye başlayan yazıda, O'nun hayatındaki şansın rolü üzerinde duruluyordu. Nisan 1915'te, Avusturyalı askerler, Conkbayırı'na tırmanmaya başladıkları sırada Mustafa Kemal, bir şans eseri olarak orada bulunmuş ve tepeyi zapt etmişti. Böylece İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'nı zaptetmeleri şansını yoketmişti. Mustafa Kemal'in yıldızı böylece parlamıştı. Ondan sonraki zaferleri ile Mustafa Kemal, yepyeni ve disiplinli bir Türkiye kurdu. Bütün dünyanın saygısını kazandı. Savaş bittikten sonra Kemal Atatürk, Avrupa için herhangi bir bunalım yaratmadı. Bununla birlikte İngilizler, Çanakkale'de kendilerini yenilgiye uğratan bu adamın bir İngiliz dostu olduğunu geç anladılar...

Gazete, "dahî bir politikacı" diye adlandırdığı Atatürk'ü biraz daha tanıttıktan sonra şöyle diyordu: "Disiplini ve fedakârlığı sayesinde ülkesini güçlendirdi. Bugün İngiltere, kendisini önce cesur bir düşman, sonra da candan bir dost olarak tanıdığı o adamı selamlar."⁵⁰⁷

Yine 13 Kasım 1938 tarihli *The Observer* Gazetesi'nde "Atatürk" başlığıyla çıkan bir yazıda şunlar söylenmişti:

"Çağdaş tarihte hiç bir isim, Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk veya Gazi Mustafa Kemal Paşa kadar tartışma konusu olmamıştır ve yine hiç kimse O'nun kadar büyük saygı ve derin hayranlık yaratmamıştır. Perşembe günü ölümün O'nu alıp götürmesi, yalnız Türkiye'nin hayatını baştan başa değiştiren bir dahinin değil, aynı zamanda milletlerarası ilişkilere iyilik ve yalnız iyilik yapmış bir adamın sonu olmuştur. Diktatörlerden biriydi. Ama bambaşka sınıftan olan bir diktatördü. Siyasî işleri sevk ve idare mucizesiyle ihtilalin ihtilalini yaptı. Yeni fikirler başka hiçbir yer-

⁵⁰⁶ *The Daily Express*, 11.11.1938.

⁵⁰⁷ *The Sunday Times*, 13.11.1938.

de, Türkiye'de olduğu kadar tiskinti yaratmıyordu. Buna rağmen Atatürk, cesareti, aklı, inceliği, nükteciliği, sevimliliği ve sebatı ile müreffeh bir Türkiye yarattı. Eski toplumsal gelenekler ve önyargılar silindi ve Türkiye çağdaş bir devlet oldu.

Kâhinler, eleştirmenler ve edepsizler, Kemal'in başarılarıyla şaşırıp kaldılar. Eşsiz cesaretini Çanakkale'de göstermiş bir asker olarak işe başladı; Türk Ordusunun Müttefik zaferinden arta kalan kalıntılarından yeni bir ordu yarattı. Yalnız bir ordu değil, millî bir dava yarattı. Galiplerin empoze ettikleri bütün siyasî güçlükleri yendi, hoşnutsuzlukları yatıştırdı, tarımı ve ticareti yenileştirdi, muhalefete rağmen Avrupa âdetlerini aldı ve tek bir düşman bırakmadı. Dışarıda, Yunanistan'la düşmanlığı giderdi; Avrupa, Balkanlar ve Rusya ile dostluk ilişkileri kurdu; İngiltere'nin dostu oldu ve Türkiye'nin savaşta kaybettiğini 1936'da Montreux'de yeniden kazanarak eserini zaferle taçlandırdı.

İngiliz halkı Kemal Atatürk'ün anısına saygı gösteriyorsa sebepsiz değildir. O, diktatörlüklerle demokrasilerin bağdaşmaz olmadıklarının klasik örneğini verdi. Bağdaşmaları demokrat ve diktatöre bağlı. Bütün diktatörler ve bütün demokratlar O'nun kadar iyi ve O'nun kadar büyük olabilselerdi, iki sistem arasında hiçbir zaman çatışma çıkmazdı.”⁵⁰⁸

Empire News Gazetesi'nin 13 Kasım 1938 tarihli sayısında da Atatürk üzerine iki yazı vardı. Con O'Leary imzalı ve “Atatürk'ün iki hayatı” başlıklı birinci yazıda, O'nun gündüzden ziyade geceleri yaşadığı, “geceleri gündüze çevirdiği” söyleniyor, eserleri kısaca anlatılıyordu. Gazetenin yazdığına göre, Çanakkale Savaşı'nda İngiliz Orduları Kumandanı General Sir Ian Hamilton, “Mustafa Kemal Türk Ordusunun en iyi generali” demişti. Çanakkale'de İngilizlerin savaş planlarını altüst ettikten sonra Mustafa Kemal, “bir meşale gibi Anadolu'yu dolaşmış ve umutsuz gönülleri alevlendirmişti”. Daha sonra, Yunanlıları denize dökmüş, Sultan'ı devirmiş, Türklerin giyim kuşamlarını değiştirmiş, sekiz milyon Türk kadını özgürlüğe kavuşturmuştu...⁵⁰⁹

Birinci yazıda kısaca bunlar anlatılmıştı. Aynı gazetede J.D. Ewing imzasıyla yayınlanan ikinci yazıda ise, Atatürk ve kadınlar konusu üzerinde duruluyordu. Atatürk'ün Lâtife Hanımla evliliği, bir süre sonra bu evliliğin sona ermesi anlatılıyor, ondan sonra bir daha evlenmediği belirtiliyordu. “Kadınlardan nefret ettiği söylenmiş olmasına rağmen, savaşta ölen

⁵⁰⁸ “Atatürk”, *The Observer*, 13.11.1938.

⁵⁰⁹ Con O'Leary, “Atatürk'ün iki hayatı”, *Empire News*, 13.11.1938.

birçok kimsenin kız çocuklarını evlatlık edindi, onların okul paralarını ödedi" deniyordu. Yazıda son olarak Atatürk'ün ölümünün, Avrupa politikası bakımından da önem taşıdığı, çünkü O'nun yarattığı Türkiye'nin dünya olaylarında büyük rol oynayacak bir ülke olduğu söyleniyordu⁵¹⁰.

Atatürk'ün ölümü İngiliz basınında epeyce geniş yankılar yapmıştı. 10-13 Kasım 1938 günleri Londra gazetelerinde bu konuda 35 kadar yazı ve haber görülmüştür. Bundan başka İngiltere'nin öteki şehirlerinde çıkan gazeteler de Atatürk'e oldukça geniş yer ayırmışlardır. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıdan anlaşıldığına göre, yine 10-13 Kasım günleri, Newcastle, Birmingham, Nottingham, Leicester ve York şehirlerinde çıkan gazetelerde Atatürk'ün ölümüyle ilgili 25 kadar yazı görülmüştü⁵¹¹. Ayrıca Glasgow, Bristol, Cardiff gazetelerinde de epeyce yazı çıkmıştı⁵¹². Asıl İngiltere'den başka, İskoçya ve Galler bölgesinde de ölüm olayı yakından izlenmiş, duyulmuştu.

Türkiye'nin çeşitli Konsoloslukları raporlarından görüldüğüne göre, Atatürk'ün ölümü bütün Britanya İmparatorluğu'nda da derinden duyulmuştur. Malta Adası'nda çıkan *Malta Gazetesi*'nde 5, *Daily Malta Chronicle* Gazetesi'nde 8, *Berka Gazetesi*'nde 8, *Lehen-is-Sewwa* Gazetesi'nde 9 ve *Times of Malta* Gazetesi'nde 13 yazı olmak üzere toplam 43 yazı ve haber yayımlanmıştır⁵¹³.

Seylon Adası'nda yayımlanan gazetelerde de Atatürk'ün ölümü üzerine 15 yazı çıkmıştır. Özellikle *Times of Ceylon* ve *Ceylon Observer* Gazeteleri genişçe yayın yapmışlardır⁵¹⁴. Hindistan'da Atatürk'ün ölümü derin bir üzüntüyle karşılanmış ve çok geniş yankılar yapmıştır.

Resmî yazışmalardan anlaşıldığına göre, Atatürk'ün ölümü tâ Yeni Zelanda basınında bile yankılar yapmıştır. Auckland Fahri Konsolosluğu'nun bir yazısında, ölüm olayının Yeni Zelanda basınındaki yankıları bildirilmekteydi⁵¹⁵.

⁵¹⁰ J.D. Ewing, "Kemal ölenlerin kızlarını evlatlık edinirdi", *Empire News*, 13.11.1938.

⁵¹¹ *L.B.A.* (Atatürk'ün ölümü): Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne yazı. 28.11.1938, No. 917/461 ve aynı yazının eki.

⁵¹² *Ibid.*, Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne yazı. 6.12.1938, No. 951/480.

⁵¹³ *Ibid.*, Malta Fahri Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. Malta, 29.11.1938, No. 36/38.

⁵¹⁴ *Ibid.*, Colombo Fahri Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. Colombo, 18.11.1938, No. 545 ve Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne yazı. 28.11.1938, No. 917/461.

⁵¹⁵ *Ibid.*, Yeni Zelanda Fahri Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı, 1.12.1938 ve Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne yazı. 23.12.1938, No. 1006/509.

Kısacası, Britanya İmparatorluğu'nun hemen hemen hiçbir köşesi, Atatürk'ün ölümüne kayıtsız kalmamıştır. Türkiye'yi derinden sarsan acı olayın titreşimleri, dünyanın en uzak yerlerinde bile duyulmuştu. Bu yankıların tümünü saptayabilmek, Malta'dan Yeni Zelanda'ya kadar bütün ülkelerin basınını tarayabilmek, apayrı araştırmaları gerektirir. Yalnız İngiltere basınındaki yazılara bakarak şunlar söylenebilir: Atatürk'ün ölümü her tarafa derin üzüntüler yaratmıştı. İngiliz gazeteleri, genellikle, Büyük Adam'ın arkasından saygılı yazılar yayınlamışlardır. Büyük Ölü'ye saygı gösterilmiştir. O'nun kişiliği, eserleri çeşitli biçimlerde övülmüştür. Atatürk'ü "diktatör" diye nitelerken bile İngiliz gazeteleri yine O'nun kişiliğine, eserlerine hayranlıklarını, saygılarını gizlememişlerdir. O'nun Hitler, Mussolini gibi diktatörlere benzemediği, "ayrı kategori bir diktatör" olduğu belirtilmiştir. İngiliz gazeteleri, Atatürk'ün İngiltere'nin dostu olduğu noktasına da özellikle parmak basmaktan geri kalmamışlardır. Kimi gazeteler, bu konudaki yazılarında aşırı gitmişlerdir.

Hindistan'da üzüntü

Hindistan derken, bugünkü Pakistan, Hindistan ve Bengladeş Devletlerini kapsayan yarım kıta kastedilmektedir. Atatürk'ün ölümü, bütün Hind yarım kıtasında derin bir üzüntüyle karşılandı. Bu konuda ilk mesajlar, İngiltere'de yaşayan Pakistanlılar ve Hindlilerden geldi. Ölüm haberini duyar duymaz, "Pakistan Millî Hareketi"nin Londra Şubesi Kurucu Başkanı C. Rahmet Ali, Türkiye Büyükelçiliği'ne 10 Kasım günü şu başsağlığı telgrafını yolladı:

"Cumhurbaşkanı Ekselans Kemal Atatürk'ün acı ölümü do-
layısıyla, Pencap sınır bölgesini, Keşmir'i, Sind'i ve Blücistan'ı
temsil eden Pakistan Millî Hareketi'nin Londra Şubesi adına
Ekselanslarına yürekten başsağlığı dileklerinizi sunar ve bu di-
leklerinizi Türk Milletine iletmelerini kendilerinden rica ederiz.
O'nun ölümüyle *Türkiye yaratıcısını, Asya Kahraman Milliyetçilik
Havarisini ve dünya en büyük Devlet Adamlarından birini kaybetti.*
Büyük Başkan'ın kaybına yas tutarken, Türk Milletinin şan ve
şerefi için dua ediyoruz."⁵¹⁶

Bu telgraf, bir bakıma Asya'nın sesi demektir. 1938'lerde Pakistan, henüz bağımsızlığına kavuşmuş değildi. "Pakistan Millî Hareketi", Pakis-

⁵¹⁶ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): C. Rahmet Ali'den Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne tel. Londra, 10.11.1938.

tan'ın bağımsızlığı uğrunda çalışan ve savaşan çeşitli kuruluşlardan biriydi. Bağımsızlık derken, örnek tuttıkları Türkiye oluyordu. Atatürk, bağımsızlık için çalışan Asya milliyetçilerinin de önderiydi. Asya milliyetçileri O'nu, "Asya'nın Kahraman Milliyetçilik Havarisi" sayıyorlardı. Ölümü, yalnız Türkiye için değil, Asya için de büyük bir kayıptı. Pakistan milliyetçileri, Türk Milletinin büyük yasına yürekten katılıyorlardı.

C. Rahmet Ali, telgrafını Türkiye Büyükelçisi'ne göndermişti. Ama o günlerde Büyükelçi Fethi Okyar Türkiye'deydi. Maslahatgüzar Kadri Rizan, ertesi gün kısa bir mektupla teşekkür etti. "Pek nazik başsağlığı ve sempati sözleri için samimî teşekkürlerinin" Pakistan Millî Hareketi'nin Londra şubesine iletilmesini Rahmet Ali'den rica etti⁵¹⁷. Ama nedense Maslahatgüzar, bu yürekten başsağlığı mesajını Türkiye'ye iletmedi.

İkinci bir mesaj, Cambridge Üniversitesi'ndeki Pakistanlılardan geldi. 15 Kasım günü, Cambridge Üniversitesi Pembroke Koleji'nden Muhammed Yusuf Han, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne şu mektubu gönderdi:

"Çağımızın en büyük kahramanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü dolayısıyla, halen Cambridge Üniversitesi'nde bulunan Pakistan Müslümanları adına, ülkemizin temsilcisi olarak size yürekten üzüntümüzü ve derin kayıp duygumuzu sunarım.

Türkiye'nin uğradığı onarılmaz kaybın tamamen bilincine ermiş olarak, Türk Milletinin en büyük millî yasına yürekten katılırız."⁵¹⁸

Cambridge Üniversitesi'ndeki Pakistanlılar da Atatürk'ü "çağımızın en büyük kahramanı" sayıyorlardı. Daha dikkate değer nokta şuydu ki, Atatürk'ün ölümünü kendileri için de bir kayıp sayıyorlardı. "Derin kayıp duygumuzu sunarız" derken bunu belirtmeye çalışıyorlardı. Bu Asyalı aydınlar artık bilinçlenmişlerdi. Atatürk'ü anlamışlar, kavramışlardı ve O'nun izinde yürümeye çalışıyorlardı. "Kaybın tamamen bilincine ermiş" olduklarını belirtiyorlardı. Türk Milletinin büyük yasını derinden duyuyorlar ve paylaşıyorlardı.

Büyükelçi Fethi Okyar, bu mektuba "pek samimî olarak" teşekkür etti. "Büyük Cumhurbaşkanı'nın ve Sevgili Önderi'nin ölümüyle Türk Mil-

⁵¹⁷ *Ibid.*, Kadri Rizan'dan C. Rahmet Ali'ye mektup. 11.11.1938.

⁵¹⁸ *L.B.A.* (Atatürk'ün ölümü): Muhammed Yusuf Khan'dan Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne mektup. Cambridge, 15.11.1938.

letin uğradığı yası kayıp üzerine, nazik başsağlığı düşüncelerini ve sempatilerini bildiren Cambridge Üniversitesi'ndeki Pakistan Müslümanlarına pek samimî teşekkürlerimi lütfen iletmenizi rica ederim" dedi⁵¹⁹. Bu üniversiteliler, başsağlığı mesajlarını yalnız Büyükelçi'ye göndermişlerdi. Bu mesaj da Türkiye'ye iletilmedi.

Pakistanlıların milliyetçi derneğinden ve üniversite öğrencilerinden sonra, Büyük Britanya Müslümanları Derneği'nden de Türkiye Büyükelçiliği'ne bir mesaj yollandı. Dernek Başkanı İsmail imzasıyla gönderilen 21 Kasım günlü bu mektupta şöyle denilmektedir:

"Büyük Britanya Müslüman Derneği Başkanı olarak Ekselanslarına şunu arz ederim: Cumartesi günü Dernek Genel Merkezinde bir başsağlığı toplantısı yapılmış ve Türkiye'nin rahmetli Cumhurbaşkanı için dua edilmiştir.

Derneğin başsağlığı dileklerine kendi dileklerimi de ekler ve yalnız Türkiye'nin değil bütün dünyanın büyük bir adam kaybedişini şiddetle hissetmekte olduğumuzu bildiririm."⁵²⁰

Asyalı milliyetçiler gibi, Müslümanlar da Atatürk'ün kaybına derinden üzülmüyorlardı. O'nu "dünyanın büyük adamı" sayıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa Halifeliği kaldırmıştır, Türkiye'yi laikleştirmiştir diye bir kırılganlık yoktu Müslümanlarda. O'nun büyüklüğünü kavramışlardı. Ölümü için yas tutuyorlardı. Toplanmışlar, dua etmişlerdi. Büyük Adam'ın kaybını içlerinde şiddetle duymuşlardı.

Büyükelçi Fethi Okyar, Müslüman Derneği'nin "asil ve içten duygularına", "derinden duygulandığını" bildirdi ve teşekkür etti. Dernek Başkanına gönderdiği mektupta:

"Büyük Britanya Müslüman Derneği Başkanı olarak gönderdiğiniz nazik başsağlığı mektubunuz ve derneğin toplanarak rahmetli Cumhurbaşkanımız için dua ettiğini bildirmenize derinden duygulandım. Bu asil ve içten duyguları için Derneğe minnettarlığımı iletirseniz müteşekkirim." dedi⁵²¹.

⁵¹⁹ *Ibid.*, Büyükelçi F. Okyar'dan Muhammed Yusuf Khan'a mektup. Londra, 17.11.1938.

⁵²⁰ *Ibid.*, Büyük Britanya Müslüman Derneği Başkanı İsmail'den Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne mektup. Londra, 21.11.1938.

⁵²¹ *L.B.A.* (Atatürk'ün ölümü): Büyükelçi F. Okyar'dan Büyük Britanya Müslüman Derneği Başkanı'na mektup. Londra, 22.11.1938.

Atatürk'ün ölümüne üzülen yalnız Pakistanlılar olmamıştı. İngiltere'deki Hindliler de Londra Büyükelçiliği'ne başsağlığı mesajları göndermişlerdi. "Hindistan Sosyal Kulübü" Başkanı P. V. Subba Row, 23 Kasım'da Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne içten bir başsağlığı mektubu yolladı. Londra'daki Hind topluluğu adına başsağlığı dileklerini ve sempatislerini bildirdi. Hindlilerin Atatürk'ü nasıl görüp tanıdıklarını göstermesi bakımından bu mektup ilginçti. Hindistan Sosyal Kulübü Başkanı şöyle diyordu:

"Şanlı liderleri Mustafa Kemal Paşa Atatürk'ün ölümü üzerine uğradıkları büyük kayıp dolayısıyla, Ekselanslarının Hükümetine ve Türk Milletine Londra Hind Topluluğu'nun en derin sempatisini Ekselanslarına iletmem Hindistan Sosyal Kulübü üyelerince benden rica edildi. Londra'daki *Hindlilerin kanaatine, Kemal Paşa yalnız Türkiye'ye değil, fakat bütün Asya halklarına da büyük hizmetlerde bulunmuştur. O, kendi ülkesinde yaptığı reformlarla öteki Asyalılara da ilerleme ve özgürlük yolunu göstermiştir. Hatırası sonsuza değin yaşasın.*

Hindistan Sosyal Kulübü'nün Pazar günü, Buckingham Gate, ST. James Court'ta yaptığı toplantıda, Hind Topluluğu ayakta sessiz saygı duruşunda bulunarak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa Atatürk'ün anısına saygısını belirtmiştir. Ekselansları bu mesajımızı Hükümetine iletirlerse minnettar kalırız."⁵²²

Demek ki, Hindliler de Atatürk'ü bir önder olarak bilmişlerdi. O'nun Türkiye'de yaptığı devrimler, bütün Asya halkları için de birer örnekti. Hindliler, Atatürk'ün izinden yürüyerek bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşabileceklerinin bilincine varmışlardı. Ölümü üzerine üzüntü duyuluyordu, "en derin" sempatisler iletiliyordu. Ama, ölmüş olsa bile O'nun anısının sonsuza değin yaşayacağına inanılmıştı. O'nun gösterdiği yol, açtığı çığır belliydi. Hindliler de bu yoldan yürüyeceklerdi. Dışarıdan hiçbir dürtü olmaksızın Hind Topluluğu kendiliğinden toplanmış, Büyük Ölü'nün aziz hatırasına sessiz saygı duruşunda bulunmuştu. Tıpkı kendi liderleri imiş gibi. Atatürk, yalnız Türkiye'nin kurtarıcısı, önderi olarak görülüyordu, O, henüz yabancı egemenliğinden kurtulamamış Asya-Afrika halklarının da önderi sayılıyordu. Başka bir deyimle Atatürk, önderlerin önderiydi. Gandhiler, Cinnahlar ve benzerleri millî liderler, hep Atatürk'ün izinde

⁵²² *Ibid.*, Hindistan Sosyal Kulübü Başkanı P.V.S. Row'dan Türkiye'nin Londra Büyükelçisi F. Okyar'a mektup. Londra, 23.11.1938.

yürüyen, O'ndan ilham alan önderlerdi. Pakistanlılar, "Atatürk, Asya'nın kahraman Milliyetçilik Havarisidir" diyorlardı. Hindliler, "O, Asya halklarına özgürlük yolunu göstermiştir" diye ekliyorlardı. Nereden bakılırsa bakılsın, Atatürk, öncülerin öncüsü; liderlerin lideriydi. Ölümü üzerine, bu gerçek bir kez daha su yüzüne çıkıyordu. Ve Asya halkları, Büyük Ölü'nün aziz hatırası önünde saygıyla eğiliyorlardı.

Büyükelçi Fethi Okyar, Hindlilerin bu önemli mesajını da Ankara'ya iletmedi. Bu ve bunun gibi nice nice derin anlam taşıyan mesajlar Türkiye'de duyulmadı bile. Türk basınında bunlardan söz edilemedi. Bunlar derlenip toplanmadı, kitaplar haline getirilmedi. Atatürk'ün Türkiye millî sınırlarını fazlasıyla aşan, dünya çapında büyük bir adam olduğu yeterince değerlendirilip duyurulamadı. Hind Sosyal Kulübü, mesajlarının Türkiye Hükümeti'ne iletilmesini rica etmişlerdi. Belki Türk Hükümeti'nden bir teşekkür de bekliyorlardı. Teşekkürü Büyükelçi kendi adına iletmekle yetindi. "Büyük ve Sevgili Cumhurbaşkanımız Kemal Atatürk'ün ebediyete göçüşü üzerine, Londra'daki Hind Topluluğu adına bildirdiğiniz nazik duygular için Hind Sosyal Kulübü'ne en içten teşekkürlerimin iletilmesini dilerim. Milletimin derin üzüntüsünün denizler ötesindeki samimî dostlarca da paylaşıldığını görmek, teselli edici bir düşünce oluyor" dedi⁵²³.

İngiltere'de yaşayan Pakistanlılar ve Hindlilerden başka, doğrudan doğruya Hindistan'dan da Londra'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne başsağlığı telgrafları çekilmişti. İlk telgraf, Haydarabad Başbakanı Sir Akbar Haydari'den geldi. Haydari, 1936 yılında İngiltere Kralı Beşinci Georges'un cenaze töreni dolayısıyla, Londra'da, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ile görüşmüştü. Londra dönüşünde Türkiye'den geçerek Atatürk'le de görüşmek arzusunda bulunmuştu. Ama bu arzusuna kavuşma fırsatını bulamamıştı. İki yıl sonra da görüşüp yüzyüze tanışmayı pek arzuladığı Atatürk'ün ölümünü haber almıştı. 14 Kasım 1938 günü Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne çektiği telgrafta, "Müthiş kaybı üzerine Türk Milletine en derin sempatiLERİMİ (sunarım)" dedi⁵²⁴.

Büyükelçi Türkiye'deydi. Maslahatgüzar Kadri Rızan, aynı gün kısa bir mektupla, Büyükelçi adına teşekkür etti: "Büyük Cumhurbaşkanımız

⁵²³ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Büyükelçi F. Okyar'dan Hind Sosyal Kulübü Başkanı'na mektup. Londra, 26.11.1938.

⁵²⁴ *Ibid.*, Sir Akbar Haydari'den Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne tel. Haydarabad, 14.11.1938.

Kemal Atatürk'ün hazin ölümü üzerine bildirdiğiniz nazik başsağlığı ve sempati sözleriniz için, henüz Türkiye'den dönmemiş olan Büyükelçi adına, en derin teşekkürlerimin kabul buyurulmasını rica ederim" diye yazdı⁵²⁵.

14 Kasım günü Kalküta'dan Yunus imzasıyla Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne bir başsağlığı telgrafı çekilmişti. "Cumhurbaşkanı'nın ölümü üzerine uğradığı onarılmaz kayıp dolayısıyla Türk Milletine Müslümanların başsağlığı dileklerini sunarız" deniyordu⁵²⁶.

Aynı gün Kalküta'daki Türkiye Fahri Konsolosu Mausel de Londra Büyükelçiliği'ne bir telgraf çekti: "Hindistan'daki Türk vatandaşları adına ve kendi adıma, Büyük Başkanı'nın ölümü üzerine Cumhuriyetin uğradığı onarılmaz kayıp dolayısıyla, Ekselanslarına derin üzüntümüzü ve geçirdiğimiz şoku bildiririm" dedi⁵²⁷.

Atatürk'ün ölümüyle, Hind yarım kıtasının adeta bir "şok geçirdiği" doğrudur. Kara haber, yalnız Türkiye'yi değil, Hind yarım kıtasını da derinden sarsmış ve oralarda da büyük üzüntü yaratmıştı. Hindistan'daki üzüntünün gerçekten pek yaygın ve derin olduğu resmî yazışmalardan anlaşılmaktadır. Afgan sınırından tâ Bengal'e kadar bütün Hindistan Atatürk'ün ölümüne üzülmüş, üzüntüsünü açıklamaya da çalışmıştır. Okullar, belediyeler, dernekler ve çeşitli kuruluşlar Türkiye'nin üzüntüsüne katılmışlardır. Atatürk'ün anısına bütün Hindistan'da büyük saygı gösterilmiştir. Hindistan yas tutmuştur. Hindistan'ın çeşitli kuruluşları ve dernekleri, Atatürk'ün ölümü üzerine kendiliklerinden çeşitli kararlar almışlar, Türkiye'nin yasına katılmakla kalmayarak kendileri de yas tutmuşlardır. Hindistan'ın çeşitli şehir ve kasabalarında alınan bu karar örneklerinin bir kısmı, Türkiye'nin Kalküta Fahri Konsolosluğu'na da sunulmuştur. Fahri Konsolos L.C. Mausell, 29 Kasım günü Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne bu konuda şunları yazdı:

"Cumhurbaşkanı Gazi Kemal Atatürk'ün acı ölümü üzerine, Hindistan'daki çeşitli kuruluş ve derneklerin kabul edip bana da ilettikleri 63 karar örneğini ilâşikte sunuyorum.

Bütün bu kararlara tarafımdan cevap verildi.

⁵²⁵ *Ibid.*, K. Rızan'dan Sir A. Haydari'ye yazı. Londra, 14.11.1938.

⁵²⁶ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Kalkütalı Yunus'tan Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği-ne tel. Kalküta, 14.11.1938.

⁵²⁷ *Ibid.*, Türkiye'nin Kalküta Fahri Konsolosu Mausell'den Londra Büyükelçi F. Okyar'a tel. Kalküta, 14.11.1938.

18 Kasım günü, bütün Hindistan'da "Kemal Günü" olarak anıldı. Bütün Müslüman dükkânları, okulları ve kamu kuruluşları, Rahmetli Cumhurbaşkanı'na ve Türk halkına saygı gösterisi olarak kapatıldı. Yalnız Müslüman halk değil, Hinduların da büyük çoğunluğu aşırı sempati gösterdiler.

... Milletin uğradığı büyük kaybı yorumlayan Hindistan'ın belli başlı gazetelerindeki yazıların kesitlerini de bugün, ayrı paket halinde, deniz yoluyla postaladım."⁵²⁸

Anlaşıyor ki, bütün Hindistan'da, özellikle Müslümanlar Atatürk için yas tutmuşlardır. Dükkânlar, okullar, daireler kapanmış, "Kemal Günü" ilan edilmiştir. Fahri Konsolos'a, tomar halinde karar örnekleri sunulmuştur. Üç gün sonra aynı Fahri Konsolos, ilk kez gönderdiği 63 karar örneğinden ayrı olarak, 5 karar örneği daha göndermiştir⁵²⁹. On gün sonra Fahri Konsolos, bir miktar karar örneğini daha Londra Büyükelçiliği'ne iletmıştır⁵³⁰.

Atatürk'ün ölümüyle ilgili olarak Hindistan'daki çeşitli kuruluş ve derneklerin kabul ettikleri bu karar örneklerinden ancak onda bir kadarcığını, 9 tanesini arşivde bulabildik. Geriye kalanlar Londra Büyükelçiliği Arşivi'nde bulunmamaktadır. Oysa ki, Türkiye'nin Kalküta Fahri Konsolosluğu'na iletilmiş olan bu karar örnekleri, bütün Hind yarım kıtasında alınmış olan bu çeşit kararların sadece ufak bir parçasıydı. 1938 yılında Türkiye'nin Hindistan'daki tek temsilciliği, Bengal Körfezi'ndeki Kalküta Fahri Konsolosluğu'ndan ibaretti. Doğu Hindistan ve Bengal bölgeleri, aldıkları kararları bu Fahri Konsolosluğa iletmışlerdi. Hindistan'ın diğer bölgeleri ise Atatürk'ün ölümü üzerine duydukları derin üzüntüyü Türkiye'ye iletecek makam bulamamışlardı. Haydarabad, Sind, Blücistan ve Keşmir bölgelerindeki bazı şehir ve kasabalar, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla kaleme aldıkları karar örneklerini, başsağlığı ve sempati mesajlarını en yakın İngiliz makamına gönderip bunun Türkiye'ye iletilmesini rica etmişlerdir. Ama bu kararlar, Hindistan sömürge idaresinin çeşitli idarî kademelerinde aylarca sürüncemede kalmıştır. Kararlar, yöresel idarî makamlardan Hindistan Genel Valiliği'ne ve oradan Londra'daki Hindistan İşleri Bakanlığı'na ve Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılincaya kadar bazen üç-

⁵²⁸ *Ibid.* Kalküta Fahri Konsolusu Mausell'den Londra Büyükelçisi F. Okyar'a yazı. Kalküta, 29.11.1938, No. 40/38.

⁵²⁹ *L.B.A.* (Atatürk'ün ölümü): Kalküta Fahri Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. Kalküta, 1.12.1938.

⁵³⁰ *Ibid.*, Kalküta F. Konsolosluğu'ndan Londra Büyükelçiliği'ne yazı. 10.12.1938.

dört ay geçmiş, 1939 yılının Mart ayına kadar zaman kaybedilmiştir. Ve Hindistan halkının resmi yoldan Türkiye'ye ulaştırılmasını istediği bu mesajlardan ancak bir tanesi İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'ne iletilmiştir. Geri kalanlar ise İngiliz arşiv dosyaları içinde kalmış, daha doğrusu çoğunlukla kaybolup gitmiştir. Hindistan halkının İngiliz makamlarına ilettikleri ve sayıları yüzleri aştığı anlaşılan karar örneklerinden ancak 14 tanesini İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulabildik.

Türk arşivlerinde bulduğumuz 9, İngiliz arşivlerinden çıkarttığımız 14 karar örneği, bütün Hindistan'daki havayı aydınlatmaya elbette yetmez. Bununla birlikte bu belgeler, Hindistan halkının Atatürk'ü nasıl tanıdığını ve O'nun ölümüne ne derece üzüldüğünü az çok gösterir. Bu bakımdan ilginç ve önemlidir. Sömürge idaresine rağmen, Hindistan halkının içten duygu ve düşüncelerini az çok açığa vurması bakımından belgeler daha da önem taşır. Bunları kısaca gözden geçirmek uygun olur.

Londra Büyükelçiliği, Hindistan halkının aldığı başsağlığı kararlarının ilk partisini Ankara'ya iletti ve iletirken, Kalküta Fahri Konsolosluğu'nun yazısındaki noktaları hemen hemen aynen bildirdi:

"Atatürk'ün ölümü münasebetiyle Hindistan'daki muhtelif İslâm teşekküllerinden Calcutta Fahrî Konsolosluğumuza gönderilen ve suretleri mezkûr konsoloslukça Büyükelçiliğe yollanan taziyet kararları ilişik olarak sunuldu.

Calcutta Fahrî Konsolosluğumuz karar suretlerini gönderdiği mektupta, bütün Hindistan'da "Kemal Günü" olarak anılan 18 Teşrinsânide Büyük Ölü'nün hatırasını tekrimen bütün İslâm dükkânlarının, mekteplerinin ve âmme müesseselerinin kapanmış ve buna gayri Müslim Hinduların da iştirak etmiş olduğunu ilave etmektedir."⁵³¹ dedi.

Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde alınan başsağlığı ve sempati kararları, kronolojik sırayla, aşağıda gözden geçirilmektedir.

12 Kasım 1938 günü *Ravalpindi Belediye Meclisi* toplandı ve oybirliğiyle şu kararı aldı:

"B. Prithmi Chand Chadha, Ravalpindi Belediye Meclisi'nin bu toplantısında, Türkiye Cumhurbaşkanı, ülkesinde *Milliyetçiliğin Babası* ve *çağının büyük adamı Mustafa Gazi Kemal Paşa'nın* zamansız ölümüne duyduğu

⁵³¹ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne yazı. 12.12.1938, No. 972/491.

derin acıyı ve üzüntüyü kaydetmesini teklif etti. Toplantıda ayrıca O'nun ülkesinin kurtuluş mücadelesindeki hizmetleri takdir edildi.

Bundan başka, ölüye bir saygı belirtisi olarak, belediye dairelerinin ve okulların kapatılmasına karar verildi. Toplantı ertelendi.

Chaudhri Wasawa Singh, teklifi destekledi ve karar, bütün üyelerin oybirliğiyle, ayağa kalkılarak kabul edildi.

Bütün üyeler ayakta, beş dakika rahmetliye dua ettiler.”⁵³²

Pakistan'ın bugünkü Başkenti Ravalpindi Belediyesi, Büyük Ölü'ye saygısını böylece gösterdi. O'nu, “Milliyetçiliğin Babası” “Çağın Büyük Adamı” diye nitelendiriyordu. Belediye Meclisi, öteki bölgelerin kararlarını beklemeden, kendiliğinden belediye dairelerinin ve okulların tatil edilmesine de karar verdi. Tek kelimeyle, Ravalpindi, yas tutuyordu. Atatürk'ün ölüm haberi üzerine, sığağı sığağına alınan bu karar, Pencap Valiliği'nden Hindistan Genel Valiliği'ne üç ay gecikmeyle, 25 Ocak 1939'da iletilti. Oradan Londra'ya ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılması ise 1939 Şubat ortalarını buldu. Ve Ravalpindi'nin Türk Milletinin yasını içtenlikle paylaştığı Türkiye'de duyulmadı. Öteki başsağlığı ve sempati kararlarının da çoğunun kaderi bu oldu.

Aynı gün *Haydarabad Belediye Meclisi*, 355 sayılı bir karar aldı ve şunları belirtti:

“Belediye Meclisi, Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden dolayı duyduğu büyük üzüntüyü kaydetmek ister. Kemal Atatürk, dünyaca tanınmış kale gibi bir şahsiyetti. O'nun ölümü bütün dünya için bir kayıptır. Belediye Meclisi, bu acı anlarında Türk Milletine sempatisini sunar ve bu karar örneğini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne iletmesini Belediye Başkanı'ndan rica eder.”⁵³³

Yine 12 Kasım günü, *Naçik İlçesi İslâm Derneği* şu kararı kabul etti: “Dernek, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünü büyük bir üzüntüyle öğrenmiştir. Merhumun yaşlı ailesine içten sempatisini iletmesi; dünyanın ve özellikle İslâm dünyasının uğradığı giderilmez kayıptan dolayı duyduğu üzüntüsünü belirtmesi için Başkana yetki vermeyi karar altına alır.”⁵³⁴ Büyük Ölü'ye bir saygı belirtisi olarak, bütün Dernek üyeleri ayağa kalkarak bu kararı almışlardır.

⁵³² F.O. 371/23291/E. 910 eki.

⁵³³ F.O. 371/23291/539.

⁵³⁴ F.O. 371/23290/387.

Haydarabad Atatürk'ü dünyanın "kale gibi" bir adamı görüyordu. Naçik İslâm Derneği O'nun ölümünü "dünyanın ve özellikle İslâm dünyasının bir kaybı" sayıyordu. Sind Eyaleti'nin *Kasur Belediye Meclisi* ise Atatürk'ü "Asya'nın Kurtarıcısı" olarak anıyordu. Kasur Belediye Meclisi, 14 Kasım 1938 günü şu karar örneğini kabul etti:

"Biz, Belediye Meclisi üyeleri Dr. Mohammed Bashir, Hacı Rab Niwaz Kan, Hacı Abdül Kadir, Mian Muammed Serdar ve Han Muhammed Ömer Han, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın acı ve zamansız ölümüne Başkan'ın dikkatini çeker ve Belediye Meclisi'ni olağanüstü bir toplantıya çağırarak bu acı talihsizlikten dolayı, Belediye Meclisi'nin kederini belirtmesini Başkan'dan rica ederiz. Başkan vekilinin emriyle, şanlı ölünün hatırasına bir saygı belirtisi olarak, belediye dairesi ve okullar aynı gün kapatıldı.

Belediye Başkanı, konunun genel komiteye sunulacağını belirtti.

Şu karar alındı: Biz Belediye Meclisi üyeleri, Kudretli Lider, Asya'nın Değerli Evladı, Modern Çağın Üstün Devlet Adamı, En İyi General, Türkiye'nin ve Asya Irkının Kurtarıcısı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın birdenbire ve zamansız ölümüne duyduğumuz içten ve yürek dolusu üzüntü ve sempati duygumuzu belirtiriz.

İşbu karar ayakta kabul edildi.

Kararın örneği basına gönderildi.

İşbu karar örneğinin Türkiye Cumhurbaşkanı'na iletilmesi Yüksek makamdan rica edildi"⁵³⁵.

Yüksek Makam Pencap Eyalet Valiliği, bu kararı da Hindistan Genel Valiliği'ne tâ 25 Ocak 1939'da iletti. Londra'ya 1939 Şubat ortalarında ulaştırılan karar örneğinin, Türkiye Cumhurbaşkanı'na ve halkına duyurulduğunu gösteren herhangi bir ize, ise, İngiliz arşivlerinde rastlayamadık. Belki, bu kan ağlayan yürekler, İngiliz sömürge makamlarını ciddiyeyle kaygılandırmış ve karar örnekleri kasten sürüncemede bırakılıp uyutulmak istenmişti. Ama, yazıları sürüncemede bırakmakla, uyanan kitleleri uyutmak mümkün değildi. Artık Asya bilinçlenmişti. Atatürk, Asya'yı uyandırıp bilinçlendirerek bu dünyadan gitmişti. Bundan böyle Asya, O'nun izinde gidecekti. Pencap Valiliği'nin sinsi taktikleri, bu gidişi önle-

⁵³⁵ F.O. 371/23291/ 910 eki.

yemeyecekti. Asya'nın göbeğinde, Pencap içlerindeki bir kasabada, Büyük Atatürk'ün nasıl derinden anlaşıp sevildiği, bir Türk olarak, insanı sevindirici ve düşündürücüdür. O kasaba halkı Atatürk'ün yüzünü görmedi, sesini duymadı. Ama, O'nu anlamak için yüzünü görmek gerekmemişti. Denilebilir ki, o uzak diyarın halkı, Büyük Atatürk'ü Ankara halkı kadar anlayabilmişti. O'nu anlatabilmek için yeterli söz bulamıyordu. Dilinin döndüğü kadar bütün üstün niteliklerini sayıp döküyordu. Her niteliği, bir saygı belirtisi olarak, büyük harflerle kâğıda döküyordu. Belliydi ki, Büyük Ölü'nün ardından, o kasaba halkı da kan ağlıyordu. Çünkü O, yalnız Türkiye'nin değil, Asya'nın da "Değerli Evladı" (The Worthy Son of Asia) idi. Çünkü O, yalnız Türkiye'nin Kurtarıcısı değildi. "Asya Irklarının da Kurtarıcısı" (The Liberator of Asiatic Races) idi. Kendi kurtarıcılarını, kendi evladını kaybeden Asya halkı, elbette ki kan ağlayacaktı. Karar, ayakta, ağlayarak kabul ediliyordu...

Bütün bunları bilmek ve duymak, bir Türk olarak elbette insanı sevindirir, duygulandırır. Ama, ne var ki, bunlar, bir Türk olarak insanı düşündürür de. Düşündürür, çünkü biz, Büyük Atatürk'ü dünyaya yeterince anlatamamışızdır. Sağlığında böylesine derinden duyulan Atatürk sevgisini gereğince yaşatamamış, yayamamışızdır. "Atatürk büyük adamdır" derken bile, çoğu zaman kendi dar sınırlarımızı pek aşamamışızdır. Atatürk, Asya-Afrika halklarının bir numaralı kurtuluş bayrağıydı. Bu bayrak 1938'lerde kendiliğinden dalgalanıyordu. Biz bu bayrağı yücelerde tutabildik mi? Atatürk, Türkiye sınırlarını fazlasıyla aşan, kıtalar ölçüsünde, dünya çapında bir Büyük Adamdı. Biz bu büyüklüğü, kendi dar sınırlarımız ötesinde de yaşatabildik mi? Asya-Afrika halkları, Atatürk'ü kendilerinin kurtarıcısı gibi görüp bayraklaştırmışlardı. Biz bu bayraklaştırmayı yeterince belgelendirebildik mi? Yukarıdaki belgeler, binlerce belgeden sadece birer örnekti. Araştırılsaydı bunlar gibi daha sayısız belge bulunacaktı. Biz bunları araştırıp derleyebildik mi? Sıcağı sıcağına yayınlanıp yayılacak olan binlerce belgeden bugün ancak pek azını bulabiliyoruz. Zararın neresinden dönülürse kârdır avuntusuyla, Asya derinliklerinde gömülü kalmış duyguları geçten geç gün yüzüne çıkarmaya çabalayalım.

Hind yarım kıtasının başsağlığı kararları devam ediyor.

15 Kasım 1938 günü, yine Pencap Eyaleti'ne bağlı *Kuşab* (*Kushab*) Belediye Meclisi, 265/1 sayılı şu kısa karar örneğini kabul etti :

"Diwan Wishwa Nath'ın teklifi ve Belediye Komiseri Serdar Muhammed Halif Han'ın desteği ile Belediye Meclisi, bu özel toplantısında, Mus-

tafa *Kemal Paşa'nın ölümünün, Doğu için onarılmaz bir kayıp olduğunu* kaydeder ve Türk halkına sempatisini ifade eder. Bir saygı belirtisi olarak, toplantıya beş dakika ara verildi ve bu karar örneği, Mahallî Hükümet aracılığıyla Türkiye Başbakanı'na gönderildi"⁵³⁶.

Mahallî Hükümet Pencap Eyalet Valiliği, öteki kararlar gibi bu karar örneğini de aylarca sürüncemede bıraktı ve Kuşab Belediyesi'nin duyularını hiçbir zaman Türkiye Başbakanı'na iletilmedi.

16 Kasım günü, Doğu Hindistan'da *Budaun İlçe Meclisi* aşağıdaki kararı aldı :

"Budaun İlçe Meclisi üyeleri Sayed Abdul Halim Sahib, Başkan Yardımcısı Moulvi Mohammad Yahya Sahib ve Choudhury Chunna Lal Sahib tarafından verilen 16.11.1938 tarihli önerge.

1. Budaun İlçe Meclisi'nin bu toplantısı, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın zamansız ölümünden dolayı duyduğu derin üzüntüyü belirtir.

2. Ayrıca, saygı ve üzüntü nişanesi olarak oturumun ertelenmesine ve ilçe dairesinin (Kaymakamlığın) kapatılmasına karar verildi.

3. Bu toplantı ayrıca, işbu karar örneğinin *Hindustan Times*, *National Herald* ve *Pioneer* Gazetelerine gönderilmesine karar verildi.

4. Bundan başka toplantı, bu karar örneğinin refakat mektubu ile birlikte Türkiye Cumhurbaşkanı'na gönderilmesini kararlaştırdı.

Karar, toptan ayağa kalkılarak oybirliğiyle kabul edildi"⁵³⁷.

Karar örneği, bir refakat yazısıyla Türkiye'nin Kalküta Fahri Konsolosluluğu'na iletildi ve bunun, bilgi için Türkiye Cumhurbaşkanı'na sunulması rica edildi"⁵³⁸.

Delhi Belediye Meclisi, 17 Kasım günü, 1 sayılı şu kararı kabul etti :

"1. Görüşmelere başlanmadan önce Başkan Yardımcısı K.B. Hacı Raşit Ahmet aşağıdaki karar önerisini verdi ve öneri ayağa kalkılarak kabul

⁵³⁶ *Ibid.*

⁵³⁷ *L.B.A.* (Atatürk'ün ölümü): Budaun İlçe Meclisi'nin 16.11.1938 günlü kararı.

⁵³⁸ *Ibid.* Budaun İlçe Başkanı'ndan Türkiye'nin Kalküta Fahri Konsolosu'na yazı. 29.11.1938.

edildi. Ondan sonra, rahmetlinin hatırasına saygı olarak, toplantıya 10 dakika ara verildi :

“Delhi Belediye Meclisi’nin bu toplantısı, Kemal Atatürk’ün ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü ve acıyı kaydeder. *O, yalnız Modern Türkiye’nin kurtarıcısı ve yaratıcısı değil, aynı zamanda bütün Doğu’nun iftihar kaynağıydı.*

Belediye Meclisi, uğradığı kayıptan dolayı Türk Milletine sempatisini bildirir ve bu karar örneğinin normal yolla, (Türk Milletine) sunulmasına karar verir”⁵³⁹.

Bu karar örneği, resmî yolla 1939 Ocak ortalarında Londra’ya iletilebilmiştir. Türkiye’ye gönderilip gönderilmediği anlaşılamadı. Herhalde Türk halkı, öteki başsağlığı ve sempati mesajlarının çoğu gibi, Delhi şehrinin bu mesajını da duymamıştı.

Yeni Delhi Eyaleti’ne bağlı *Beawar Belediye Meclisi*, yine 17 Kasım günü toplandı. 31 Ekim 1938’den beri ilk defa toplanan Meclis, Atatürk’ün ölümüyle ilgili başsağlığı kararı alıp toplantıya son verdi. Hazır bulunan 14 üyenin oybirliğiyle alınan karar örneği şuydu :

“M. Gulam Hüsseyin Han’ın önerisi ve M. Mahmud Han’ın desteği üzerine Belediye Meclisi, en seçkin reformcu ve Modern Türkiye’nin yaratıcısı Mustafa Kemal Paşa’nın acı ölümünden dolayı duyduğu derin üzüntüyü kaydeder. Aziz Ölü’nün ruhuna saygı nişanesi olarak Meclis, toplantının bugün ertelenmesine ve bu karar örneğinin normal yolla Türkiye Meclis Başkanı’na iletilmesine karar verdi.

Oybirliğiyle kabul edildi”⁵⁴⁰.

18 Kasım 1938 günü, bütün Hindistan’da “Kemal Günü” olarak ilan edilmişti. O gün, Hind yarım kıtası, büyük yas tutmuştu. Bu Kemal Günü veya yas gününde, Büyük Ölü’ye derin saygı gösterilmiş, devlet daireleri, okullar ve dükkanlar kapatılmıştı.

“Kemal Günü”nden sonraki günlerde de çeşitli kuruluş ve dernekler, yeni yeni başsağlığı ve sempati kararları aldılar. 19 Kasım 1938 günü, Pencap Eyaleti’ne bağlı *Lyallpur Belediye Meclisi*, oybirliğiyle ve ayağa kalkılarak şu 1 numaralı kararı kabul etti:

“Başkanın teklifiyle Belediye Meclisi, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün, acı ve zamansız ölümü üze-

⁵³⁹ F.O. 371/23290/388.

⁵⁴⁰ F.O. 371/23290/387.

rine duyduğu yürek dolusu üzüntüyü kaydederek, *O, general olarak büyüktü, diplomat olarak büyüktü, sosyal reformcu olarak büyüktü. Devlet adamı olarak büyüktü, kurucu olarak büyüktü ve ülke milliyetçiliğinin gerçek ruhu olarak büyüktü.* Bu karar örneğinin basına ve Türk Milletine iletilmesi de ayrıca önerildi.”⁵⁴¹

Lyallpur Belediyesi de Atatürk'ün büyüklüğünü sayıp dökmüştü. Özellikle, O'nu “milliyetçiliğin ruhu” diye niteliyordu. Bu başsağlığı ve sempati kararının da Türk Milletine ulaştırılabildiğini gösteren bir ize rastlayamadık. Pencap Eyalet Valiliği bu kararı da aylarca gecikmeyle Hindistan Genel Valiliği'ne iletmisti. Londra'ya ulaştırıldıktan sonra karar örneğinin Türkiye'ye de iletilmiş olduğunu belirten bir kayıt yoktu.

21 Kasım 1938 günü, Atatürk'ün naaşının büyük bir törenle toprağa verildiği gündü. O gün Türkiye yas tutmuştu. Hindistan'ın bazı bölgeleri cenaze töreninin yapıldığı günün yasına da kendiliklerinden katılmışlardır. Örneğin, Hindistan'ın Pencap Eyaleti'ndeki *Süket Devleti*'ndeki bayraklar yarıya indirilmişti. Bu devlet ayrıca, İngiliz makamları aracılığıyla “Atatürk'ün yaslı ailesine yürekten başsağlığı ve sempati” duygularını iletmisti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Süket Devleti'nin bu dileğinin yerine getirilmesi için Ankara Büyükelçisi'ne talimat vermiştir.⁵⁴² Hindistan halkının çeşitli sempati ve başsağlığı mesajları içinde Ankara'ya iletilen yalnız bu olmuştur.

Cenaze töreninden sonra da Hindistan'da ölüm olayının yankıları sürüp gidiyordu. 1938 yılı Kasım ayı sonlarında ve Aralık ayı başlarında da, çeşitli kuruluş ve derneklerin yeni yeni başsağlığı ve sempati karar örnekleri aldıkları görülüyordu.

25 Kasım günü Pencap Eyaleti'nin *Hoshiarpur Belediye Meclisi* şu karar örneğini kabul etti:

“Belediye Komiseri M. Ghulam Nabi'nin önerisi üzerine şu karar alındı: Bu Meclis, Türkiye'nin şanlı diktatörü, Büyük Devlet Adamı, General, Reformcu ve Modern Türkiye'nin Yaratıcısı Mustafa Kemal Paşa'nın acı ve zamansız ölümünden duyduğu derin üzüntüyü kaydederek ve bu ölüm dolayısıyla Türkiye'nin uğradığı kaybı tamamıyla paylaşır.

⁵⁴¹ F.O. 371/23291/910.

⁵⁴² F.O. 371/21927/E. 7665.

Bu karar örneğinin basına gönderilmesi ve Hindistan Hükümeti aracılığıyla şimdiki Türkiye Cumhurbaşkanı'na sunulması ayrıca kararlaştırıldı.”⁵⁴³

Ertesi gün, yine Pencap Eyaleti'nin *Khanewal Belediye Meclisi*, Atatürk'ün ölümü üzerine bir başsağlığı mesajı kabul etti, bunun basına ve Türk makamlarına sunulmak üzere Pencap Eyalet Valiliği'ne gönderilmesini kararlaştırdı. Bu kararı Chaudhri Gulam Nabi teklif etmiş ve kendisi Lala Hukam Chad tarafından desteklenmişti⁵⁴⁴.

Yine 26 Kasım günü, bu kez Doğu Hindistan'da, *Trivandrum İslâm Gençlik Derneği* şu kararı aldı : “Trivandrum Müslüman Gençlik Derneği'nin bu toplantısı, Modern Türkiye'nin Kurtarıcısı Atatürk Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın zamansız ölümünden duyduğu derin üzüntüyü belirtir ve rahmetlinin ebedî ıstarahatı için Ulu Tanrı'ya dua eder.” Karar, A. Osman Sait'in önerisi ve A. Abdül Raman Sait'in desteği üzerine oybirliğiyle kabul edilmişti. Karar örneği, Türkiye Başbakanı'na sunulması ricasıyla, Kalküta'daki Türkiye Fahri Konsolosluğu'na da iletilti⁵⁴⁵.

Ertesi gün yine *Trivandrum kasabası İslâm Cemaati* de hemen aynı biçimde bir başsağlığı kararı alıp Kalküta Fahri Konsolosluğu'na iletti ve bunun Türkiye Başbakanı'na sunulmasını rica etti⁵⁴⁶.

28 Kasım günü Bengal'in *Chittagong Belediye Meclisi* şu kararı kabul etti :

“Chittagong Belediye Meclisi'nin bu toplantısında, Türkiye Cumhurbaşkanı, Modern Türkiye'nin kurucusu, dünyanın şimdiye kadar tanıdığı en büyük adamlardan biri Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın zamansız ölümü dolayısıyla, derin üzüntü ve kayıp duygusunu kaydetmesi kararlaştırıldı.

Bu karar örneğinin mahallî basına, Kalküta'daki Türk Konsolosluğu'na, Basın Birliği'ne ve bütün Kalküta gazetelerine gönderilmesine de ayrıca karar verildi.

⁵⁴³ F.O. 371/23291/910.

⁵⁴⁴ *Ibid.*

⁵⁴⁵ L.B.A. (Atatürk'ün ölümü): Trivandrum Gençlik Derneği'nden Türkiye'nin Kalküta F. Konsolosluğuna yazı. 30.11.1938 ve eki.

⁵⁴⁶ *Ibid.* Trivandrum İslâm Cemaati Başkanı Avukat Muhammed İsmail'den Türkiye'nin Kalküta F. Konsoloslu Mausell'e yazı. 30.11.1938 ve eki karar örneği.

Şanlı Ölü'nün anısına bir saygı belirtisi olarak, 7 Aralık 1938 Çarşamba günü saat akşam 5.30'a kadar toplantıya ara verilmiştir.

Başkan tarafından teklif edildi.

Toptan ayağa kalkılarak kabul olundu.”⁵⁴⁷

Chittagong Belediyesi, on gün süreyle toplantılarına ara vermişti. Yas tutuyordu. “Dünyanın en büyük adamlarından biri” diye nitelendirdiği Atatürk'ün ölümünü, kendileri için de bir kayıp sayıyordu. “Kayıp duygusunu” kaydediyor, tutanağa geçiriyordu. Bengal'de, Belediyelerin, Gençlik Derneklerinin yanı sıra, okulların da Türk Milletinin büyük yasını paylaştığı görülüyordu.

29 Kasım günü *Nadiad kasabası Yeni İngiliz Okulu*'nun bütün öğrenci ve öğretmenleri ortak bir toplantı yaptılar ve Atatürk'ün ölümünden dolayı duydukları üzüntüyü belirttiler. Şu kararı aldılar:

“Nadiad, Yeni İngiliz Okulu'nun bütün öğrenci ve öğretmenlerinin bu birleşik toplantısı, Büyük Kemal Paşa'nın acı ölümüne üzüntüsünü belirtir, Türk halkının uğradığı acıyı ve yası paylaşır, O'nun büyük ve asil ruhunun ebedî istirahatı için Büyük Tanrı'ya dua eder.”⁵⁴⁸

Okul Birliği Başkanı G.V. Patel imzasıyla, karar örneği Kalküta'daki Türkiye Fahri Konsolosluğu'na iletildi ve bunun ilgili makamlara lütfen sunulması rica edildi. Karar örneğini iletirken Birlik Başkanı tamamlayıcı bilgilerde verdi: Atatürk'ün ölümünü biraz geç haber almışlardı. Haberi duyunca bütün öğretmen ve öğrenciler “sonsuz üzüntü” duymuşlardı. “Olağanüstü bir başsağlığı toplantısı” yapmışlardı. Toplantıya Okul Birliği önyak olmuş, Okul Müdürü Başkanlık etmişti. Toplantıda, Büyük Ölü'ye “üç dakikalık saygı duruşu” yapılmıştı...⁵⁴⁹

Yine 29 Kasım günü, Bengal'in *Brahmanbaria Baro Birliği* de bir olağanüstü başsağlığı toplantısı yapmış ve şu kararı kabul etmişti:

“Brahmanbaria Baro Birliği üyeleri bir toplantısında, Modern Türkiye'nin yaratıcısı Kemal Atatürk'ün birdenbire ve erken ölümü üzerine duydukları derin üzüntülerini belirttiler ve Kalküta'daki Türkiye Konsolosluğu aracılığıyla, bu millî yas gününde Türk halkına yürek dolusu başsağlığı ve sempati duygularını sundular.”⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ *Ibid.*, Chittagong'un 28.11.1938 günlü karar örneği.

⁵⁴⁸ *Ibid.*, Nadiad Okulu'nun 29.11.1938 günlü karar örneği.

⁵⁴⁹ *Ibid.*, Patel'den Türkiye F. Konsolusu'na mektup, 29.11.1938.

⁵⁵⁰ *Ibid.*, Brahmanbaria Baro Birliği'nin 29.11.1938 günlü kararı.

Avukatlar gibi hukuk öğrencileri de derin üzüntülerini bildirdiler. Yine aynı 29 Kasım günü, Bengal bölgesinde *Gautai Hukuk Koleji*, yukarıdaki karara benzeyen bir karar aldı:

“Earle Hukuk Koleji görevli ve öğrencileri, bu toplantısında, *Modern Türkiye'nin yaratıcısı ve dünyanın en büyük reformcularından biri Gazi Mustafa Kemal Atatürk*’ün erken ölümünden duydukları yürek dolusu üzüntüyü belirtirler ve O’nun ebedi istirahatı için Ulu Tanrı’ya dua ederler.”⁵⁵¹ Bu karar örneği de Kalküta Fahri Konsolosluğu’na iletilmişti.

Ertesi günü, yine Bengal bölgesinde *Comilla Baro Birliği* bir toplantı yaparak, “Yeni Türkiye’nin Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümünden dolayı duyduğu derin üzüntüyü” bildirdi ve “yaslı ailesine yürekten sempatilerini” iletmeye karar verdi⁵⁵².

2 Aralık 1938 günü, *Surat Belediyesi* Başkanı, Türkiye’nin “Bombay Konsolosluğu’na” bir başsağlığı yazısı gönderdi, Belediye Meclisi’nin bu konudaki kararını bildirdi. O tarihte Bombay’da bir Türk Konsolosluğu yoktu. Surat Belediyesi, başsağlığı dileğini Türkiye’ye iletmek için kararsızlık içine düşmüş ve biraz zaman da kaybetmişti. Türk Konsolosluğu’na değil de, Bombay’daki İngiliz makamlarına ulaşan bu yazısında Belediye Başkanı şöyle diyordu:

“Belediye Meclisimizin geçen ayın 16 ncı günü yaptığı toplantıda, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün acı ölümünden duyduğu derin üzüntüyü belirten bir karar aldığını bildirmekle onur kazanırım. Rahmetli’nin hatırasına saygı olarak, o gün toplantı başkaca herhangi bir iş görüşmeksizin dağıldı. Bu kararın bir örneğiyle İngilizce çevirisi ilişikte sunulmuştur.

Yukarıda anılan karar örneğinin, tez elden ilgili makamlara iletilmesine müsaadenizi rica ederim.”⁵⁵³

Bu karar örneği de, benzerleri gibi, ne “tez elden”, ne de ilgili Türk makamlarına iletebilmiştir. İngiliz sömürge yönetiminin çeşitli kademelelerinde süründükten sonra 16 Ocak 1939’da Londra’ya postalanmış ve orada kalmıştır.

Bir zamanlar Bombay’da Osmanlı Başkonsolosluğu vardı ve şair Abdülhak Hamid de burada Konsolosluk yapmıştı. Bunu hatırlamış ola-

⁵⁵¹ *Ibid.*, Gautai Koleji’nin 29.11.1938 günlü karar örneği.

⁵⁵² *Ibid.*, Comilla Barosu’nun 30.11.1938 günlü karar örneği.

⁵⁵³ *F.O. 371/23291/539.*

caklar ki, Hindistan kasabalarından “Türkiye’nin Bombay Konsolosluğu” na hitaben başsağlığı mesajları gönderildiği görülmekteydi. Surat Belediyesi’nden başka, yine Bombay bölgesinde bulunan *Godhra Belediyesi* de buna benzer bir karar almıştı. Bombay Valiliği’ne gönderilen 3 Aralık 1938 günlü ve 570 sayılı yazıda şöyle deniliyordu:

“Godhra Şehri Belediye Meclisi’nin ilişik karar örneğinin, Bombay’daki Türkistan Elçisi’ne veya Türkistan adına Bombay’da bulunan şahsa iletilmesini rica etmekle onur kazanırım. Türkistan Konsolosluğu’na yazdık-sa da yazımız geri geldi.”⁵⁵⁴

Anlaşıldığına göre, Godhra Belediyesi, hem Bombay’da bir Türk Konsolosluğu bulunduğunu sanmakta, hem de Türkiye ile Türkistan’ı birbirine karıştırmaktadır. Bombay’daki “Türkistan Konsolosluğu’na” yazı yazılmış, tabii mektup geri dönmüştür. Bununla birlikte bu Belediye, başsağlığı dileklerini Türkiye’ye iletme arzusundan vazgeçmemiş, bu kez Bombay Valiliği’ne başvurmuştur. Valilik, belediyenin karar örneğini Hindistan Genel Valiliği’ne iletirken, “Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk’ün ölümü üzerine Godhra Şehri Belediyesi’nin kabul etmiş olduğu başsağlığı mesajının, bir sakınca yoksa, ilgili makamlara iletilmesini” rica etti⁵⁵⁵.

Hindistan halkı, Atatürk’ün ölümü üzerine duyduğu derin üzüntüyü Türkiye’ye duyurmak istiyordu. Ama, mesajlarını Türkiye’ye iletecek makam bulmakta güçlüklerle karşılaşılıyordu. O tarihlerde, Bengal Körfezi’nde Kalküta’daki Türkiye Fahri Konsolosluğu’ndan başka koskoca Hind yarım kıtasında başka herhangi bir Türk temsilciliği bulunmayışı bir şansızlık olmuştu. Hindistan’ın belli başlı şehirlerinde birkaç Türk Konsolosluğu bulunsaydı, hiç kuşkusuz buralara yüzlerce başsağlığı mesajları gelmiş olurdu.

Yüzlerce başsağlığı mesajı derken, mübalağa ettiğimizi sanmıyoruz. Çünkü, Hindistan’daki üzüntünün gerçekten çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız şehirlerde değil, en ücra köylerde bile Atatürk’ün kaybı yürekten duyulmuştu. Bu üzüntülerini Türk makamlarına duyurma olanağını bulabilmiş köyler de olmuştu. Örneğin, Bengal bölgesinde, Hughly ilçesine bağlı *Konnagar Köyü Gençlik Derneği* Sekreteri Prahbat Kumar Mitra, 6 Aralık 1938 günü Türkiye’nin Kalküta Fahri Konsolosu L.C. Mousell’e şunları yazdı:

⁵⁵⁴ F.O. 371/23290/387.

⁵⁵⁵ *Ibid.*,

“Bengal bölgesi Hughly ilçesine bağlı Konnagar köyünde, 4 Aralık 1938 günü akşam saat 7.00’de yapılan büyük toplantıda alınan karar örneğini aşağıda sunuyorum:

Konnagar Gençlik Derneği’nin himayesinde, Konnagar halkının yaptığı bu toplantı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün ani ve acı ölümüne duyduğu en derin ve yürek dolusu acıyı ve üzüntüyü kaydeder ve bu onarılmaz kaybı dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin erkek ve kız kardeşlerine en içten başsağlığı dileklerini sunar. Toplantı ayrıca, En Büyük Millî Kahraman ve Modern Türkiye’nin yaratıcısı rahmetlinin anısına yürek dolusu saygılarını gösterir.

Yaslı yüreğimle derin saygılarımı sunarım, efendim.

(İmza) Prahbat Kumar Mitra

Konnagar Gençlik Derneği Sekreteri.”⁵⁵⁶

Bu kısacık belgenin bir anlamı, bir önemi vardır. Bengal’in tâ köylerine varıncaya kadar Atatürk sevgisinin yayılmış olduğunu göstermektedir bu. Türkiye nerede, Bengal nerede! Ankara nerede, Bengal’in Konnagar köyü nerede! Bu köyü Türkiye’de duyan var mıdır? Türkiye, Atatürk’ü tanıtmak için buralarda çaba harcamış değildir. Bengal köylerine kadar Türk propagandacıları gönderilmiş, Atatürk propagandası yapılmış değildir. Konnagarlı gençler Atatürk’ün yüzünü görmüş, sesini duymuş da değildirler. Böyle olduğu halde bu köy de Atatürk sevgisiyle dolup taşmaktadır. O’nun ölümüne “yürek dolusu” üzüntü duymaktadır, O’nun hatırası önünde saygıyla eğilmektedir. Atatürk, bir çıra gibi buralardaki bilinmeyen gönülleri de tutuşturmuştu. Buralardaki gençler de Atatürk’ün saçtığı ışıktan nasiplerini almışlardı. Kavramışlardır Atatürk’ü. O, “En Büyük Millî Kahraman”dır. Yalnız Türk gençliğinin gözünde değil, Bengal gençlerinin gözünde de Atatürk, kurtuluş bekleyen ulusların kahramanıdır. Atatürk, Türkiye’yi kurtaran, yeniden yaratan adamdır. Ama, bundan daha öte, Atatürk, kurtuluş bekleyen ulusların da umut kaynağı, iftihar kaynağı ve tabii önderidir. Pencap’ta, Bengal’de, Asya’nın veya Afrika’nın bilinmeyen daha nice nice yerlerinde Atatürk, bir kurtarıcı, bir önder, bir milliyetçilik havarisi olarak sevilmekte, sayılmaktadır. Arkasından ağlanmakta, yas tutulmaktadır.

⁵⁵⁶ L.B.A. (Atatürk’ün ölümü): Konnagar Gençlik Derneği Sekreteri’nden Türkiye’nin Kalküta F. Konsolosluğu’na yazı. 6.12.1938.

Konnagar köyü gençlerinin uyanıklığı ayrıca ilginçtir. Gençlik derneği halka önderlik eder. Köyü toplar. Atatürk anılır. Atatürk'ün ölümüne topluca derin üzüntü belirtilir. Kâğıda dökülür, karara bağlanır. Bunu Türkiye'ye duyurma yolu da araştırılır. Kalküta'daki Fahri Konsolosluk akla gelir. O konsolosluk ki, başındaki konsolos Türk değildir. Türkiye'den maaş alıyor değildir. Ama ne de olsa bir aracı olabilir. Konnagar köyü gençleri, Türk gençlerine seslenirler. Kız erkek Türk kardeşlerine başsağlığı dilerler. Atatürk, o köy gençleriyle Türk gençleri arasında bir bağ kurmuş, bir köprü yaratmıştır. Atatürk'ün büyüklüğü öyledir ki, Bengal'in en ücra bir köyüne varıncaya kadar gençliği etkileyebilmiş, uyandırabilmiştir. Anadolu'nun herhangi bir köy gençliği bir yabancı büyük adamın ölümünü duyar mı? Duysa bile köy halkını toplayıp topluca başsağlığı dileğinde bulunmayı akıl eder mi? Etti diyelim, bunu kâğıda döküp o yaşlı ülkenin Türkiye'deki temsilciliğini arayıp bulur ve başsağlığı dileğini o ülke gençliğine iletmek uyanıklığını gösterir mi? Göstermiş midir? Pakistan Devleti'nin kurucusu Kaidi Azam Cinnah'ın, Hindistan'ın kurtarıcısı Mahatma Gandhi'nin ölümlerini kaç Türk köyü derinden, yürekten duymuştur ve kaç Türk köyü Pakistan'a Hindistan'a başsağlığı dilemeyi akıl etmiştir? Bir tek örnek gösterebilir miyiz? Bengal'in balta girmez ormanlarına Atatürk sevgisinin girebilmiş olması büyük anlam taşır. Biz, yeterince araştırma yapmadığımız, araştırmalarımızı derinleştirip belgelendiremediğimiz içindir ki, belki Atatürk'ün büyüklüğünü gereğince kavramakta ve tanıtmakta güçlük çektik. Atatürk, Türkiye'nin hiçbir özel çabası olmaksızın dünyanın en ücra yerlerinde bile tanınmıştı.

Pencap'ta, Sind'da, Haydarabad'da, Bengal'de, tâ köylere, ücra köylere varıncaya kadar Atatürk sevgisinin yayılmış olmasının nedenleri nedir? Neden Konnagar köyü gençleri bu Büyük Adam'ın ardından gözyaşı dökerler? Atatürk bunlar için ne yapmıştır? Ve aynı Atatürk Türkiye için ne yapmıştır? Bir an için durup üzerinde düşünmeye değmez mi? Atatürk, Bengal köylüsünü düşman işgalinden kurtarmadı, o halkın karnını doydurmadı. Atatürk, oraların hayat seviyesini yükseltmedi. Onlara okuma-yazma kolaylığı bahsetmedi. Onların giyimini kuşamını düzeltmedi. Ama Atatürk, bir ruh aşıladı. Atatürk bir çıra yaktı. Yol gösterdi. Bir mesajdı Atatürk. Bu dünyadan gelip geçmişti. Ama bir mesaj bırakarak geçmişti. Bunlar, üzerinde durup düşünülmesi gereken noktalar değil midir?...

Son bir belge daha:

“Sheikhupura İlçe Meclisi, Türkiye'nin herkesçe kabul edilmiş Kurtarıcısı ve *Tarihin en büyük adamlarından biri Mustafa Ke-*

mal Paşa'nın acı ve zamansız ölümünü öğrenmekle pek büyük bir üzüntü duymuştur. İlçe Meclisi, yaşlı millete içten başsağlığı dileklerini ve yürekten sempatilerini sunar. Bu karar örneğinin Türkiye Cumhurbaşkanı'na sunulmasına karar verildi." ⁵⁵⁷

Sheikhupura, Pencap Eyaleti'nin bir kasabasıdır. Yukarıdaki kararın tarihi, 5 Aralık 1938'dir. Bu uzak kasaba, Bengal'in Konnagar köyü gibi, Atatürk'ün ölümünü geç haber almıştır. Atatürk öleli 25 gün, toprağa verileli de 15 gün olmuştur. Türkiye'de yas, hemen hemen sona ermiştir. Ama bu uzak kasaba ileri gelenleri, artık çok geçtir demezler. Toplanırlar, karar alırlar. Atatürk'ün ölümünden duydukları derin üzüntüyü belirtirler, Türk Milletine başsağlığı dileğinde bulunurlar ve bu dileklerinin Türkiye'ye ulaştırılması için, Pencap Eyalet Valiliği'ne başvururlar. Bizim ilçelerimiz bir yabancı devlet adamının ölümü üzerine böyle bir jest göstermiş midir? Türkiye'de adı bile duyulmamış olan o Pencap Eyaleti'nin kasabasını Türkiye'den dürtükleyen mi olmuştur? Yoksa bu kasaba halkı, Türkiye'den bir çıkar mı beklemektedir? Hiçbiri değildir. Kasaba Meclisi, kendiliğinden karar alır. Türkiye bize çok uzaktır, demez. Türkiye uzaksa bile, Atatürk onlara çok yakındır. Atatürk, onların yüreklerinde, kafalarında. Onun ölümüne yakınlık göstermek, Türk Milletine başsağlığı dilemek, onlar için adeta kaçınılmaz bir görevdir.

Asya halkı Atatürk'ün ölümüne ağlar. Çünkü Atatürk, yalnız Türkiye'nin değil, Asya halklarının da önderiydi. Atatürk, Türkiye'yi kurtarmıştı, ama ondan daha öteye, Asya ve Afrika'nın sömürge halklarına da kurtuluş yolunu göstermişti. Tarihte çığır açmıştı Atatürk. Asya-Afrika'nın kurtuluş için savaşıyan halkları bu çığırdan yürüyorlardı. Türkiye'yi örnek alıyorlardı. Atatürk'ü önder biliyorlardı. Türkiye, Batı'nın sömürgecilerine karşı zafer kazanmıştı. Atatürk, sömürgecinin ayağını Türk yurdundan kesmişti. Bir Asya soyu olarak Türkler, öteki Asyalı soylara örnek olmuşlardı. Demek ki, sömürgeciler atılabiliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın insafsız galiplerini yurttan kovmakla, Atatürk, büyük devletlerin sözümona "yenilmezliği" efsanesini yıkmıştı. Mustafa Kemal, büyük devletleri yendiğine göre, demek ki, bunların yenilmezliği boş bir efsaneydi. Asya ve Afrika'nın millî önderleri, Atatürk'ü önder ve örnek biliyorlardı şimdi. Onlar için Atatürk, iftihar kaynağı, güven kaynağı, ilham kaynağıydı. Liderlerin lideri, önderlerin önderiydi Atatürk. Bu bakımdan Asya (ve Afrika) halkları O'nun zamansız ölümüne yüreklerinin derinliklerinden ağlıyorlardı.

⁵⁵⁷ F.O. 371/23291/E. 1261.

O'nun için yas tutuyorlardı. Büyük Ölü'nün önünde Asya halkları saygıyla eğiliyorlardı. Eğilmeyi, boyun borcu biliyorlardı.

İngiltere ile sömürgeleri, Atatürk'ü başka başka görür. Atatürk'ün ölümü üzerine, İngiltere'de duyulan üzüntüyle Britanya İmparatorluğu'ndaki üzüntü birbirinden ayrıdır. Her iki tarafta Atatürk, başka başka değerlendirilir. İngiltere'nin değerlendirmesiyle Hindistan'ın değerlendirmesi, temelden ayrılır. Bu nokta ilginç ve önemlidir.

Atatürk'ün büyüklüğü konusunda Avrupa'yla Asya, Metropol ile İmparatorluk, efendiyle uşak birleşirler. İngilizler de, Hindistan halkı da Atatürk'ün büyüklüğünü temsil eder. Atatürk'ün ölümü üzerine İngiltere'de yaygın ve gerçek bir üzüntü görülür. Atatürk'ün üstünlükleri sayılıp dökülür. İngilizlere göre Atatürk, büyük bir askerdir, büyük bir devlet adamıdır, büyük bir liderdir. Bunu inkâr eden hemen hemen hiç kimse yoktur. İngiliz basınında Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne gönderilen başsağlığı mesajlarında, Atatürk'ün üstün nitelikleri pek sık kullanılır. "Harika insan", "Büyük Dâhi", "Olağanüstü Deha", "Pratik Deha Sahibi" denir. Böyle bir olağanüstü insanın ölümü de büyük bir kayıp sayılır. Yalnız Türkiye için değil, İngiltere hatta bütün dünya için de büyük bir kayıp denir. Türk Milletinin üzüntüsü paylaşılar. Bu, duygulandırıcıdır.

Ne var ki, İngilizler, Atatürk'ün, Asya ve Afrika halklarının da bir bakıma önderi olduğunu belirtmekten dikkatle kaçınırlar. Bu noktada İmparatorluk halkıyla İngiltere birbirinden tamamen ayrılır. İngilizlere göre Atatürk'ün büyüklüğü, Türkiye'ye yaptığı hizmetlerle ve bir de dünya barışına hizmetleriyle ölçülür. Atatürk, "dünyanın en büyük barış faktörü" sayılır. Aynı zamanda Atatürk, İngiltere'nin dostudur. Büyük bir dost kaybetmiş olmaktan dolayı İngiltere üzündür.

Hindistan halkı ise bir önder kaybetmiş olmaktan dolayı ağlar. Henüz bağımsızlığına kavuşmamış Hindistan halkının gözünde Atatürk, "Asya'nın milliyetçilik havarisidir", "Asya'nın kurtarıcısıdır", "Milliyetçiliğin gerçek ruhudur", "Asya'ya kurtuluş yolunu göstermiş olan kimsedir". Atatürk'ün bu özellikleri, İngilizlerin çıkarlarına taban tabana ters düşer. İngilizler bu sıfatları kullanmaktan dikkatle kaçınırlar. İngilizlerin gözünde Atatürk bir "liderdir", bir "millî liderdir", ama bu liderlik, yalnız Türkler içindir. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, yeni Türkiye'nin lideridir. Bundan daha fazlasını söylemeye İngilizlerin dili varmaz. Atatürk, yalnız Türkiye'nin değil, henüz bağımsızlığına kavuşmamış Asya ve Afrika halklarının da lideridir diyemezler. Hindliler, Atatürk'ü "Asya'nın çocu-

ğu", "Asya'nın değerli evladı" sayarlar. İngilizler bu noktayı sessiz geçerler. İngilizler Atatürk'ü "Türkiye'nin kurtarıcısı", Hindliler ise aynı zamanda "Asya soyunun kurtarıcısı" gibi görürler.

Atatürk'ün devrimciliği bakımından da İngiltere ile Britanya İmparatorluğu'nun görüşleri birbirinden ayrılır. İngilizler, Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı devrimleri sayıp dökerler, övmekle bitiremezler. Ama, ondan sonra Atatürk'ü, artık durgunlaşmış, devrimciliği yavaşlatmış ve Türkiye dışına taşırmamış bir kimse olarak görürler. Henüz bağımsızlığına kavuşmamış halkların gözünde ise Atatürk, hâlâ devrimcidir, ihtilalcidir. Asya'da ve Afrika'da patlak verecek devrimlerin ilham kaynağıdır, ruhudur. Başka bir deyimle Atatürk, Avrupa'nın gözünde barışçı, Asya'nın gözünde ise ihtilalcidir. Avrupa, Atatürk'ü "barış faktörü" olarak över, Asya ise "ihtilal ruhu" olarak sever.

Bu noktada, Atatürk'ün olağanüstü büyüklüğü ortaya çıkar. Sömürge-lerde "ihtilâl ruhu" sayılan Atatürk, sömürgecilerin gözünde de "barış faktörü" sayılabilmektedir. Bu iki unsuru kendi kişiliğinde birleştirebilmek, denebilir ki, hiçbir kimseye nasip olmamıştır. Dünya çok ihtilalciler görmüştür. Bunlar, bir tarafı karşılarına, diğer tarafı arkalarına almışlar; bir tarafı kendilerine düşman, öteki tarafı dost bilmişlerdir. Atatürk ise, düşman yaratmaksızın barışçı ve ihtilalcidir. Ölümü dolayısıyla bir kez daha görülür ki, Atatürk'ün yabancı ülkeler arasında tek bir hasmı, düşmanı yoktur. Bütün ülkeler Atatürk'ün ölümüne üzüntü duyarlar. Atatürk, bütün ülkelerle, bu arada İngiltere ile dostluk politikası izler. İngilizlerin güvenini kazanır. Ama, İngiliz İmparatorluğu'ndaki halkların da güvenini kaybetmez. İngiltere'ye karşı barış politikası izlerken, İngiliz İmparatorluğu'ndaki halkların gözünde, Atatürk'ün kurtarıcı ve ihtilalci özellikleri zedelenmiş değildir. Hem sömüren, hem sömürülen Atatürk'ü sever ve sayar. Hem efendi, hem uşak Atatürk'e güven duyar. Bu, Atatürk'ün hem olağanüstü üstünlüğü, hem de öteki ihtilalcilerden ayrılığıdır.

Atatürk, devletlerle, bu arada İngiltere ile dosttur. Dostluğunda dürüsttür. İngiliz İmparatorluğu'na karşı ucuz kışkırtmalara girişmez. Ucuz ihtilalcilik yapmaz Atatürk. Örneğin, Hindistan'a kışkırtıcı ajanlar salmaz. Basit karışıklıklara özenmez. Bu bakımdan İngiltere'nin güvenini kazanır. Ama, öte yandan Atatürk, ihtilalcidir. İhtilalci olarak da samimidir. Yalnız bu ihtilalcilik, Türkiye dışında eylem değil, fikirdir. Atatürk, kurtuluş bekleyen sömürge halklarına ajanlar, kışkırtıcılar göndermez; ama ruh verir, yol gösterir, çığır açar. Bu halklar, özellikle bu halkların

yerli önderleri, Atatürk'ün açtığı çığırda yürürler. O'nu izlerler. Bu, ihtilal ruhudur. Millî kurtuluş yoludur. Özgürlük çığıdır. Atatürk, sömürgelerde fikir kaynağı, ilham kaynağıdır. Ama doğrudan doğruya karışıklık kaynağı olarak görünmez. Sömürgelerde Atatürk fikir önderidir, eylem önderi değildir. Oralarda Atatürk'ün fikirleri vardır, parmağı yoktur. Oralardaki gelişmelerde Türkiye'nin doğrudan doğruya parmağı olmadığı için İmparatorluğun sahibi, Atatürk'e haklı güven besler. Aynı zamanda fikirleri oralarda da yayıldığı için İmparatorluk halkları Atatürk'ü önder bilir.

İngiltere ile Hindistan açılardan yapılan bu karşılaştırma genişletilebilir. Şimdilik elde nisbeten belge azdır. Ama, Fransa ile Fransız İmparatorluğu arasındaki görüş ayrılığı da hemen hemen aynıdır, denebilir. Fransız İmparatorluğu'nda, özellikle Kuzey Afrika'daki Atatürk anlayışıyla, Fransa'daki Atatürk anlayışı az çok Hindistan ile İngiltere'deki iki ayrı anlayışa benzemektedir. Fransızlara göre Atatürk, Türkiye'nin kurtarıcısıdır. Kuzey Afrika halklarına göre ise aynı zamanda kurtuluş bekleyen halkların da önderidir. Araştırmalar derinleştirilince bu nokta daha açık olarak ortaya çıkacaktır, sanırım.

Belirtmek gerekir ki, İngilizlerin ve Fransızların Atatürk'ü değerlendirmeleri, yanlış değilse bile eksiktir. Atatürk'ü yalnız Türkiye'nin kurtarıcısı gibi görmek yetersizdir. Böyle bir değerlerdirme, Atatürk'ü daraltmaktadır. Atatürk, Türkiye millî sınırlarını aşan yüceliktir. Hindistan'daki duygu ve düşünceler, Atatürk'ün Türkiye millî sınırlarını aşan bir önder olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu yöndeki araştırmaları derinleştirmek gereklidir. Şimdiden şu kadarı söylenebilir ki, yurt içinde ve yurt dışında bu güne kadar Atatürk üzerine yazılan sayısız eserler Büyük Adam'ın büyüklüğünü yeterince ortaya koyamamıştır. Çünkü Atatürk, yalnız Türklerin Önderi, Kurtarıcısı, Atası olarak gösterilmek istenmiştir. Aslında Atatürk, yalnız Türkiye'nin değil, bütün dünyanın ve özellikle Asya-Afrika'nın da bir büyük adamıdır. Başka bir deyimle Atatürk, yalnız Türk'ün değil, İnsanlığın da çocuğudur. Hindistanlıların O'nu "Asya'nın kahraman evladı" diye adlandırmalarında bu açıkça görülür. Araştırmalar derinleştirilince, Atatürk'ün nasıl bütün İnsanlığın çocuğu olduğu ortaya çıkacaktır.

İleri ülkeler, özellikle İngiliz, Fransız ve Sovyet yazarları, Atatürk'ü yalnız Türklere maletmişlerdir. İlk bakışta bu Türk'ün gururunu okşayıcıdır. Ama bu yazarlar, Atatürk'ü yalnız Türk'e maletmekle aslında kendi ulusal çıkarlarını gözetmişlerdir. Çünkü Atatürk'ü, Türkiye sınırlarına "hapsetmekle", O'nun yerine kendi değerlerini, kendi büyüklerini sürmek

amacı gütmüşlerdir. Türk yazarlarının ise Atatürk konusunda “tekelci” davranmaları hem yersiz, hem de Atatürk'ün büyüklüğüne aykırıdır. Atatürk, insanlığın malı olmakla, Türklerin kurtarıcısı, yaratıcısı, önderi olmak özelliklerini yitirmez. Türklerin Atası olmak ile İnsanlığın çocuğu olmak bağdaşmaz özellikler değildir. Türk yazarları, Atatürk'ü yalnız Türk'e maletmekle, paylaşmaya yanaşmamakla, farkında olmadan O'nu küçültmüşlerdir. Atatürk konusunda böylesine aşırı kıskançlık, yersiz olmaktan daha öteye, zararlıdır da. Bu bakımdan Atatürk konusundaki araştırmaları, O'nun ne bakımlardan İnsanlığın çocuğu olduğunu ortaya koyacak yönde genişletip derinleştirmek yerinde olacaktır. Bu alanda, yeni bağımsızlığa kavuşmuş Asya-Afrika ülkeleri araştırmacılarının da orijinal eserler ortaya koyacakları umulur. Ama, asıl araştırmaların, Türk yazarlarından gelmesi beklenir. Nispeten kısa ve herhalde pek yetersiz bu araştırmamız bile, Asya-Afrika ülkelerinde de Atatürk'ün önder ve kurtarıcı sayıldığını gösteren bazı belgeleri ortaya çıkarmamıza olanak vermiştir. Araştırmalar derinleştirilince bu konularda kimbilir daha nice nice belgeler ortaya çıkacaktır. Atatürk, yeni yeni araştırmacılar beklemektedir.

TÜRKİYE'Yİ II. DÜNYA SAVAŞI'NA SOKMA ÇABALARI

KÂMURAN GÜRÜN

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmalarıyla Avrupa'da, Versailler sistemi diye isimlendirebileceğimiz yeni bir düzen kurularak, dünya barışının garanti altına alındığı kabul olunmuştu.

Ne var ki bu düşünce çok kısa ömürlü olmuş, her gün bir tarafından çatlak veren bu sistem, 1938 senesine gelindiğinde tamamen iflas etmiş, Anschluss'un gerçekleşmesinden sonra da, artık barışın devam edeceğini düşünmenin dahi hayal olduğu idrak edilmişti.

1938 Avrupası bir bakıma bugünkü gibi muhasım kamplara bölünmüştü. Ancak, bir taraftan bu muhasım kampların çokluğu, diğer taraftan, bitaraf durumdaki devletlerin önem ve ağırlığı bakımlarından genel görünüm bugünkünden hayli farklı idi.

O tarihlerde Avrupa, hatta, dünya dış politikasına istikamet veren en kudretli devlet Almanya idi. I. Cihan Harbi'nde İtilaf grubuna dahil olan İtalya bu defa Almanya ile Mihver grubunu oluşturmaktaydı. Her iki devlet de, hayat sahası sloganı altında, yayılma politikası takip ediyorlardı.

Bunların karşısında Avrupa'da, statükoyu ve kuvvet muvazenesini muhafaza etmeye uğraşır görünen İngiltere ile Fransa vardı. Ancak bu iki devletin takip ettikleri politikalar arasında bir ahenk ve paralellik mevcut değildi. Başlangıçta, Almanya'nın Versailles zincirini kırmaya başlayışını kuvvete baş vurarak durdurmak imkânı varken, İngiltere'nin beraber yürümeişi sebebiyle bu yola başvuramamış ve şimdi de artık böyle bir imkânı bulunmayan Fransa, uzunca bir süreden beri, Almanya etrafında bir nevi "sağlık kordonu" oluşturma çabasındaydı. Polonya, Çekoslovakya ve Rusya ile ikili anlaşmaları vardı. Hatta 1938 yılında, 4 Temmuz'da, Türkiye ile yapılan dostluk anlaşmasına da, iki devletin, içlerinden birine yöneltilmiş siyasi veya ekonomik hiç bir kombinezona girmeyecekleri hükmü konmuştu.

İngiltere'ye gelince o, her ne bahasına olursa olsun, barışın korunmasını hedef almıştı. Bunun sonucu olarak, bir taraftan Almanya'yı tahrik edecek tertiplerden kaçınıyor, bir taraftan da, kendisini bir savaşa

sürükleyecek her hangi bir taahhüd altına girmemeye özel bir itina gösteriyordu. Bu tutumu ile Batı Demokrasilerinin zaafını ortaya koyduğunu, sadece Almanya'yı hareketlerinde daha cesur harekete teşvikle kalmayıp, diğer Avrupa devletlerini çekingenliğe ve itimatsızlığa ittiğini düşünmüyordu.

Askerî kudreti hakkında doğru dürüst bilgi bulunmayan, daha doğrusu bu kudretin fazla bir mana ifade etmediği sanılan Rusya ile Mihver devletleri arasında ideolojik bir düşmanlık vardı. Mihver devletleri, komünizmi ezilecek bir hastalık olarak kabul ediyorlardı. Rusya da, Almanya'nın doğuya doğru yayılma politikasından endişe ediyordu. Fransa ile Rusya'yı yaklaştıran bu endişe olmuştu. Ama İngiltere'nin bu işbirliğine katılmayı, Almanya karşısında denge oluşturmayı mümkün kılmıyordu.

Almanya'nın 1934'lerden sonra gittikçe kuvvetlenmeye ve önündeki hukukî engelleri yok saymaya başlamasından beri, Belçika, Hollanda ve Kuzey devletleri, kendilerini korumak için en iyi politikanın tarafsızlık olduğu görüşüne meyletmişler ve Batı ile askerî bir işbirliğinden kaçıyorlardı.

Avusturya'nın işgalinden sonra, Almanya'nın gözlerini dikmiş olduğu Çekoslovakya, hem Fransa ile, hem de Rusya ile yardımlaşma ittifakı bulunan bir devlet olmasına rağmen, bu iki müttefiki ile de birleşik hududu bulunmadığından, bir saldırı halinde yardım alabilmesine fizikî imkân yoktu. Fransa'dan gelecek yardımın Almanya'dan geçmesi gerekecekti, bu ancak Almanya'nın mağlup olmasından sonra gerçekleşebilirdi. Rusya'dan gelebilecek yardımın ise Polonya veya Romanya'dan geçmesi lazımdı. Halbuki bu iki devlet de, Birinci Cihan Harbi sonunda, Rusya'dan kazanılmış topraklar üzerinde hâkimiyet sürdürdüklerinden, Rusya'nın kendi hudutları içinden kuvvet geçirmesine sureti mutlakada muarız idiler. Ayrıca Polonya'nın, Çekoslovakya üzerinde arazi talepleri de vardı.

Romanya ve Yugoslavya'nın, küçük antant çerçevesinde, Çekoslovakya'ya karşı yardım taahhütleri mevcuttu. Ancak bu da Macaristan'dan gelecek bir tehlikeye karşı idi. Tehlike Almanya'dan gelirse taahhüt işlemecekti.

Etrafı, kendisinden alınmış arazilerle oluşturulmuş veya genişlemiş devletlerle çevrili Macaristan, tabii bir şekilde, emniyetini Mihver devletleri ile yakınlıkta görüyordu.

Balkan devletleri, bölgedeki barış ve güvenliğin sağlanması için aralarında Balkan Paktı'nı kurmuşlardı. Makedonya üzerindeki istekleri

dolayısıyla Bulgaristan bu paktın dışında kalmıştı. Paktın askerî yardımlaşma sistemi tanzim edilirken, Türkiye Rus çekincesini, Yunanistan da, İtalya çekincesini ileri sürmüş ve tarafların birbirlerine olan yardım taahhüdü, Balkan hudutlarının ihlali haline inhisar ettirilmişti. Bu haliyle anlaşma ancak Bulgaristan veya Arnavutluk'un bir saldırı halinde işleyecekti. Dolayısıyla, Avrupa devletlerinden gelecek bir tehlike halinde Balkan Paktı'nın işlerliği olmayacaktı.

Avrupa böyle bir hava içindeyken Südet ihtilafı patlak verdi.

Mihver karşısındaki devletlerin sıkı durmaları halinde Avrupa barışının kurtarılabilceği, hatta Almanya'da Nasyonal Sosyalist rejiminin sona erdirilebileceği bu son şans da kullanılmadı. Münich konferansı ile Çekoslovakya feda edildi. Chamberlain Münich dönüşü barışın bir nesil boyu kurtarıldığını ilan ederken, Münich'e bile çağrılmamış olan Rusya, Batı demokrasilerinin çürümüş, hiç bir şekilde Almanya'ya karşı koyamayacak ve imkân bulurlarsa, Almanya ile Rusya arasında bir savaş çıkmasını teşvik edecek bir tutum içinde oldukları kanaatine vardı.

1939 yılına bu şekilde girildi.

15 Mart 1939'da Almanya, Münich kararlarını hiçe sayarak Çekoslovakya'nın geri kalan kısmını işgal ediyor, Polonya ile Macaristan da kendilerine birer hisse temin ediyorlardı.

Chamberlain'ı, o güne kadar takip ettiği politikadan, İngiltere'deki büyük reaksiyon sebebiyle, kendi meşrebine aykırı olmasına rağmen, vazgeçmeye mecbur eden ve İkinci Cihan Harbi'nin çıkmasına müncer olan budur.

Almanlardan geri kalmak istemeyen İtalyanlar, 7 Nisan 1939 günü asker çıkararak Arnavutluk'u işgal ettiler.

Bu tarihten itibaren, çeşitli devletlerin Türkiye ile ilgili politikalarını özetlemek istersek:

1) İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesi için çalışmışlardır. Bu devletler ayrıca, Türkiye'ye dayanarak, Almanya'ya karşı bir Balkan bloğu kurmak çabalarına girmişlerdir.

2) Rusya, devamlı şekilde, kendi takip ettiği politikanın Türkiye tarafından da uygulanması için gayret sarfetmiştir.

3) Almanya, Türkiye'yi Mihver devletlerinin yanına çekmek, bu mümkün olmazsa, Mihver'e karşı dostane bir tarafsızlık politikası takip etmesini temin etmek istikametinde çalışmıştır.

Evvela Balkan bloğu kurulması konusunu ele alalım.

Balkan Paktı kurulurken, İtalya'nın, Yugoslavya ile silahlı bir anlaşmazlığa düşmesi ihtimali mevcuttu. Bu şekilde İtalya ile çıkabilecek bir savaşa sürüklenmek istemeyen Yunanistan, Pakta, İtalyan çekincesini koydurtmuştu. Zamanla İtalya - Yugoslavya münasebetlerinde bir değişiklik ortaya çıktı. Hırvatistan'daki ayrılıkçılık cereyanından çeken ve hükümeti ellerinde tutan Sırlar, özellikle Başbakan Stoyadinoviç döneminde, İtalya ile bir dayanışma politikasına girmiş ve bunda başarı da kazanmıştı. O derece ki, Arnavutluk'u işgal etmeyi kafasına koyan Mussolini, bu ülkenin İtalya-Yugoslavya arasında taksimi hususunda Stoyadinoviç ile bir mutabakat bile tesis etmişti.

Stoyadinoviç başbakanlıktan düştükten sonra da bu işbirliği devam etti. Bu defa işbirliği Yugoslavya'nın İtalya üzerinden Mihver'e iltihakı istikametindeydi. Hatta 1939 Mayıs'ında, Yugoslavya Kral Naibi Paul, Roma'ya geldiğinde, ona refakat eden Hariciye Nazırı Markoviç'in, Yugoslavya'nın Türk politikasından endişelendiğini ifade ile Türkiye'ye karşı bir Romen-Bulgar-Yugoslav bloğu kurulması fikrini ileri attığı dahi bilinir. Bulgaristan ise, Romanya'ya karşı kendisine garanti verilir ve Yugoslavya da aynı şekilde hareket ederse Mihver'e iltihaka zaten hazır görülmektedir.

Bulgaristan'ın durumu kolay anlaşılır. Birinci Dünya Savaşı sonunda topraklarını elinden alıp başka devletlere dağıtan Batılılara yanaşmaya sebep görememektedir. Bu toprakları geri alabilmesi ancak Mihver'in yardımıyla mümkün olabilir.

Yugoslavya'nın durumunu tahlil daha zordur. Mihver'e yanaşması, onlar aleyhine yürütülecek bir politikanın kendisini İtalyan-Alman işgaline uğratağından korkması, ayrıca Hırvatların, Alman yardımı ile bir ayrılığı gerçekleştirmeleri endişesi ile izah edilebilir. Ani beliren Türk korkusunun izahı ise kolay görülmemektedir. Batı devletleri ile Türkiye'nin işbirliğinin başlaması üzerine kendisini özellikle hissettiren bu korkuyu, bir Türk-İtalyan harbine sürüklenmek endişesi ile izah edemeyiz. Zira İtalya'nın, Türkiye'nin Balkan hudutlarına saldırısı düşünülemez. İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı halinde ise, Yunan çekincesine rağmen, Türkiye yardıma gitse bile Yugoslavya için yardım vecibesi doğmaz.

Bu durumda yegâne düşünülebilecek ihtimal, İtalya'nın Yunanistan aleyhinde bazı projeleri olduğudur. Zira bu takdirde Türkiye'nin Yunanistan'a yardım vecibesi işleyecektir. Bugün dahi bu korkunun

sebebini öğrenebilmiş değiliz. Ancak, o tarihlerde bilmediğimiz ve savaş sonrasındaki neşriyattan öğrendiğimiz bu politik durum sebebiyle, İngiltere'nin gerek kendisinin yaptığı, gerek Türkiye'ye yaptırdığı çeşitli işbirliği teşebbüsleri, Yugoslavya tarafından devamlı şekilde cevapsız bırakılmıştır.

Bu konuda Türkiye'nin Yugoslavya nezdinde 17 Mayıs 1940, 1 Haziran 1940, 12 Ocak 1941 tarihlerinde 3 teşebbüsü olmuş, cevapsız kalmıştır. İngilizler 26 Şubat ve 19 Mart 1941'de Türkiye'den yeni bir teşebbüs yapmasını istemişlerdir. Hatta bu son talep; Almanların Yunanistan'a saldırısı halinde, Yugoslavya Almanya'ya savaş açarsa, Türkiye de savaş açacaktır şeklinde bir mesajın hem Belgrad'a, hem Berlin'e gönderilmesi yolundaydı. Türkiye bu talebi uygun görmedi. İyi ki görmemiş, bir gün sonra Yugoslavya'nın Mihver'le anlaştığı duyuluyor ve 25 Mart'ta da Yugoslavya Üçlü Paketi imza ediyordu. Sonrası malumdur. 27 Mart'ta Simoviç darbesi vuku buldu, bunun üzerine Almanlar 6 Nisan 1941 günü Yugoslavya'yı işgale başladılar ve 17 Nisan'da Yugoslavya teslim oldu.

İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'yi kendi yanlarına çekme teşebbüslerine gelince:

Fransa ile 1938'de imzalanan dostluk anlaşmasından ve hükmünden bahsetmiştim. Filvaki bu anlaşma TBMM'de tasdik edilmeden geri çekildi ve yürürlüğe girmedi ama, belli bir düşünce birliğini ortaya koyuyordu.

Arnavutluk'un işgalinden sonra İngiltere, 11 Nisan 1939'da, Türkiye'ye müracaatla, Yunanistan'a tek taraflı garanti vereceğini bildirip buna Türkiye'nin de iştirakini talep etti. Türkiye 12 Nisan'da, otomatik yardım taahhüdünün ancak TBMM'nin peşin tasvip ve kararı ile verilebileceği, bununla beraber güvenlik konusunun İngiltere ile dostane bir zihniyetle görüşülebileceği cevabını verdi.

O tarihe kadar Fransa'nın ikili yardımlaşma anlaşmalarını tenkitkâr bir gözle gören İngiltere, 180 derecelik bir dönüş yaparak tek taraflı garantiler vermeye başlıyordu. Hakikaten bu şekilde bir garantiyi 31 Mart'ta Polonya'ya vermişti. 13 Nisan'da da, Chamberlain Avam Kamarası'nda, sadece Yunanistan'a da değil, Romanya'ya da garanti verildiğini açıkladı. Aynı açıklamayı aynı gün Daladier de Fransa'da yapmaktaydı.

Almanya ve İtalya'nın son saldırıları Fransa ile İngiltere'yi nihayet aynı çizgiye getirmiş oluyordu. Bu çizgide birleştikten sonra da her iki

devlet, bir savaş halinde kendileriyle işbirliği yapılabilecek devletleri bir araya getirme çabasına giriştiler. Bu durumdaki devletlerden birisi de Türkiye idi.

Garantinin verildiğinin ertesi günü İngiliz sefiri, iki gün sonra, 16 Nisan'da da Fransız sefiri, Türk Hariciyesine müracaatla, hükümetlerinin, Almanya tarafından, nerede olursa olsun, vuku bulacak bir saldırıya karşı, Türkiye'ye, karşılıklı olmak şartıyla garanti vermeye hazır olduklarını bildiriyorlardı.

Hemen aynı tarihlerde, biraz sonra anlatacağımız üzere, Ruslar da, güvenlik konusunu görüşmek üzere Türkiye'ye müracaat ediyorlar ve aynı zamanda İngiltere-Fransa-Rusya arasında, bir karşılıklı yardımlaşma anlaşması müzakereleri başlıyordu.

İngiliz ve Fransızlarla, Rusların bilgisi tahtında yürütülen ve hatta Rusların teşvik ettikleri görüşmeler sonunda ortaya 12 Mayıs 1939 günü ilan edilen İngiliz-Türk deklarasyonu çıktı. Tamamen aynı bir deklarasyon, Fransa ile Türkiye arasında 23 Haziran günü ilan olundu.

Bu deklarasyonlar, iki devletin kendi millî emniyetleri yararına olarak karşılıklı taahhütleri ihtiva edecek uzun vadeli bir anlaşma yapmanın kararlaştırıldığını, bunun akdine kadar, vuku bulacak bir tecavüzün Akdeniz mıntokasında harbe münker olması halinde iki devletin birbirleriyle işbirliği yapmayı ve imkânları dahilindeki bütün yardım ve kolaylığı birbirlerine göstermeyi kabul ettiklerini ortaya koyuyordu.

Deklarasyonların öngördüğü uzun vadeli anlaşmanın müzakereleri de, kısa zamanda tamamlanıp metin ortaya çıktı. Ancak Türkiye bunun imzasını, Rusya ile yapılacak görüşmelerin sonuçlanmasına talik etti. Türkiye'nin düşüncesi, esasen bir süreden beri Moskova'da yürütülmekte olan Fransız-İngiliz-Rus görüşmeleri sonunda ortaya çıkacak anlaşma ile Türk-İngiliz-Fransız anlaşmasını, Türkiye üzerinden irtibatlandırarak ortaya ahenkli bir sistem çıkarmaktı.

Bu sebeble Üçlü Anlaşma dediğimiz Yunanistan ve Romanya'ya verilen garantiler dolayısıyla veya bir Avrupa devletinin Akdeniz'de savaşa münker bir saldırısı dolayısıyla ortaya çıkacak harpte üç devletin birbirlerine yardım etmelerini öngören Türk-Fransız-İngiliz anlaşması, Rus Müzakerelerinin kesilmesinden sonra, 19 Ekim 1939 günü imzalandı.

Bu anlaşma ile de Türkiye Batı demokrasileri yanında yer aldı. Anlaşmaya ekli II sayılı protokol, Türkiye ile Rusya arasında bir savaşa

müncer olabileceğinin anlaşıldığı hallerde, Türkiye'yi yardım taahhüdünden ber'i tutuyordu.

Türkiye'nin bu tercihi yapışının sebebi hükümet tarafından uzun bir şekilde izah edilmiştir. Bunun özeti şudur: "Hitler'in, bizi ilgilendirmeyen ırk nazariyesi, hayati saha nazariyesine dönüşerek Çekoslovakya ortadan kaldırıldıktan ve İtalya da Arnavutluk'u işgal ettikten sonra, Mihver devletlerinin ne vasıtalarla hangi hedefe varmak istedikleri ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet hükümeti dış siyaset programını tam bir tarafsızlığa istinat ettirmekte iken, bir ay içinde vuku bulan bu iki gelişme, bitaraf kalmanın mümkün olmayacağını ortaya koymuş ve kurulan emniyet cephesine Türkiye'nin iltihakının bir zaruret olduğunu göstermiştir."

Bu üçlü anlaşmanın tatbikatı çerçevesinde önce İngiltere, Fransa ile birlikte, daha sonra, Fransa'nın teslim olmasını müteakip, yalnız başına, Türkiye'yi müteaddid defa savaşa katılmaya davet etmiştir. Bu davetler, Rusya'nın kendisi savaşa girinceye kadar II nolu protokol öne sürülerek, ondan sonra da, evvelâ vaad edilmiş askerî yardımın gerçekleştirilmesi talep olunarak kabul edilmemiştir.

Geniş izahata girişmeden bu davetleri kısaca hatırlayalım.

Birinci davet, 1 Haziran 1940, İtalya'nın harbe girmesi halinde Türkiye'nin seferberlik ilan etmesi istendi.

İkinci davet, 11 Haziran 1940, İtalya bir gün evvel savaşa katılmadığından, İtalya'ya savaş ilanı, deniz ve hava üslerinin müttefiklere açılması istendi.

Üçüncü davet, 12 Ocak 1941, Almanya Yugoslavya'dan geçiş talebinde bulunursa, İtalya'ya harp ilan edilmesi ve Almanlara da, Alman kıtalarının Yugoslavya veya Bulgaristan'dan geçirilmelerinin harp sebebi sayılacağını bildirilmesi istendi.

Dördüncü talep, 31 Ocak 1941, Churchill İnönü'ye bir mesaj yollayarak Türkiye'de İngiliz hava üsleri kurulmasını, buradan hem Ploesti'nin, hem Bakû'nün vurulabileceğini, Türkiye'ye bu maksatla 10 filoluk hava kuvveti ile 100 uçaksavar verileceğini bildirdi.

Beşinci talep, 26 Şubat 1941, Ankara'ya gelen Eden ve Genelkurmay Başkanı Sir John Dill, Almanlar, Bulgaristan yoluyla Yunanistan'a saldırırsa harp ilan edilmesini istediler.

Altıncı talip, 18/19 Mart 1941, Kıbrıs'da Saracoğlu-Eden görüşmesinde, Almanların Yunanistan'a saldırısı halinde Yugoslavya harp açarsa

Türkiye’de harp açar diye bir mesaj hem Almanya’ya, hem Yugoslavya’ya gönderilmesi istendi.

Uzunca bir durgunluk döneminden sonra 30 Ocak 1943’de yedinci talep, Churchill tarafından Adana’da İnönü’ye yapıldı.

Sekizinci talep, 5 Kasım 1943, Kahire’de, Eden tarafından Menemencioğlu’na yapıldı.

Dokuzuncu talep, 4 Aralık 1943, Kahire’de İnönü-Roosevelt-Churchill toplantısında yapıldı.

Onuncu talep, 30 Haziran 1944, İngiltere, Almanya ve Japonya ile iktisadi ve siyasî münasebetlerimizi kesmemizi istedi. 2 Ağustos 1944’de bu münasebetler kesildi.

Onbirinci talep, 20 Şubat 1945, İngiltere eğer Birleşmiş Milletler toplantısına katılmak istiyorsak 1 Mart’tan önce savaş açmamızı bildirdi. 23 Şubat 1945’de Almanya ve Japonya’ya savaş açıldı.

Rusya’yı en sona bırakarak Almanya’nın teşebbüslerini gözden geçirelim.

Dışişleri Genel Sekreteri Menemencioğlu 1939 yazında, Fransa’ya yaptığı bir ziyaretten dönerken Berlin’e uğramış ve Ribbentrop ile görüşmüştü. Ribbentrop, onu, Batı ile ittifakı bırakarak Mihver’e iltihak etmeye kandırmak için bir hayli dil dökmüş, Almanya’nın barışçı bir siyaset güttüğünü, sadece Versailles’ın yarattığı anormal durumları düzeltmeye çalıştığını, İtalya ile Almanya’nın, önüne geçilmez bir askeri kudret teşkil ettiklerini, İngiltere’nin ise çökmekte olduğunu uzun uzun anlatmıştı. Polonya konusunun alevlendiği bu dönemde, Numan Bey’in bu izahat karşısında fazla tesir altında kaldığı söylenemez.

Almanya’nın, Üçlü Deklarasyon’un ilanına kadar Türkiye ile fazla ilgilendiği yoktu. Ancak Türkiye’nin Batıya kaydığı belli olduktan sonra onu Batıdan koparma gayretlerine girmişti. Türkiye’yi asıl endişelendiren hususun İtalyan davranışları olduğunu düşünerek, bu konuda İtalyanları Türkiye’ye teminat vermeye imale ettiği de bilinmektedir.

Almanya bu konudaki teşebbüslerini asıl Rusya vasıtasıyla yürütmüştür. Rus-Alman Saldırmazlık Paktı’nı imzalamak için Moskova’ya gelen Ribbentrop’un, 23 Ağustos 1939 gecesi, Stalin ile yaptığı konuşma sırasında Türkiye için şu sözleri sarfettiği bilmekteyiz:

“Ben aylarca evvel Türk hükümetine, Almanya’nın Türkiye ile dostane ilişkiler istediğini söylemiştim. Bu gayeye varmak için Reich

Dışışleri, elinden gelen her şeyi yapmıştır. Bunun karşılığında Türkiye, Almanya'yı kuşatma paktına ilk katılan devletlerden biri olmuştur ve bu tutumu hakkında Almanya'ya bilgi vermeye bile lüzum görmemiştir. İngiltere, Almanya aleyhtarı politika için Türkiye'de 5 milyon sterlin sarfetmiştir."

O tarihlerde Saracoğlu'nu, güvenlik konularını müzakere için Moskova'ya davet etmiş olan Stalin'in cevabı daha da enteresandır. Stalin "Türklerin dalgalanan politikasından buna benzer tecrübeleri Rusların da tattığını" söyledikten sonra, "kendi istihbaratına göre Türk politikacılarını satın almak için İngiltere'nin sarfettiği meblağın 5 milyon sterlinden bir hayli fazla olduğunu" ilave etmiştir.

Almanlar, bu tarihten itibaren, Rusların, Türkiye'yi Batı ile işbirliğinden uzaklaştırması için çok çalışmışlardır. Daha Saracoğlu'nun Moskova'ya gelişinden önce başlayan ve Moskova Müzakereleri süresince devam eden bu Alman teşebbüslerinin hedefi, Türkiye'yi Üçlü Anlaşma'yı imzalamaktan caydırmak, onu tam bir bitaraflığa ikna etmek ve Boğazları Batı devletlerine kapattırmaktır.

Rusların bu Alman taleplerini müsbet karşıladıklarını ve temine çalıştıklarını da biliyoruz. Fakat bunlar netice vermemiş ve Moskova Müzakereleri çıkmaza girdikten sonra Üçlü Anlaşma imza edilmiştir.

Bu tarihten sonra da, Rusya ile Almanya arasında Türkiye ile ilgili görüşmeler devam etmiştir ama bunlar, Türkiye'nin sırtından yapılan görüşmeler şeklindedir; Rusya'dan bahsederken biraz sonra değineceğiz.

Almanların Türkiye nezdinde direkt teşebbüsleri 1941 yılının Martı'nda başlamıştır. Bu tarihte Bulgaristan Mihver'e iltihak etmiş, Yugoslavya da iltihak arifesindeydi.

Almanların gayesi Türkiye'den askerî malzeme ve teknisyen ismi altında asker geçirebilmek, bunları Irak ve Suriye'ye intikal ettirebilmektir. Bunun karşılığında Türkiye'ye garanti verdikten başka, Edirne civarında ve Ege denizi adalarında Türkiye lehine değişiklik vaad ediyorlardı. Türkiye, gizli protokol konusu yapılmak istenen bu gizli vaadleri bir tarafa iterek, ve müzakerelerin seyrinden İngilizlere de bilgi vererek, Almanlarla 18 Haziran 1941 günü bir Saldırmazlık Paktı imza etmiştir.

Türkiye'nin Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetleri kesmesine ve savaş açmasına kadar bu durum devam etmiş, bir değişiklik olmamıştır.

Son olarak Ruslara geliyoruz.

Rusya ile 1939 yılında aramızda bir saldırmazlık paktı vardı. Bu paktın eki, protokoller çerçevesinde de iki devletin, birbirlerini ilgilendiren konularda istişare edecekleri hükme bağlanmıştı.

İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile işbirliği için temasa geçtikleri tarihlerde Ruslardan da muvazi bir talep geldiğine, bu yazının başında değinmiştim. Bu müracaatın tam tarihi 15 Nisan 1939'dur. Molotof, Balkanlar ve Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan yeni durum muracehesinde, bir saldırıya karşı alınması gerekli tedbirleri görüşmek üzere, danışma yapılmasını teklif ediyordu. Görüşme mahalli olarak da, Tiflis veya Batum ileri sürülüyordu.

Davet kabul ama toplantı yeri olarak Ankara veya İstanbul öne sürüldü. Molotof, Moskova'yı teklif etti. Saracoğlu, Moskova'ya itirazı olmadığını ama vakit kazanmak üzere önce Batum'da buluşulmasını istedi. Ruslar, Moskova'da daha sonra buluşmak üzere, şimdi Dışişleri Bakan yardımcısı Potemkin'i Ankara'ya yollayacaklarını bildirdiler. Bütün bu görüşmeler 15-21 Nisan arasında ceryan etmiş ve Potemkin 28 Nisan'da Ankara'ya gelmiştir.

Rusların Potemkin'i yollamalarının asıl sebebinin Türk-İngiliz-Fransız anlaşmasını önlemeye matuf ve Potemkin'in bunda muvaffak olduğu ama deklarasyonun ilanına mani olamadığı ileri sürülür. Potemkin 5 Mayıs'a kadar Ankara'da kaldı. Kendisiyle yapılan görüşmelerde, sınırlı bir hududu ve mesuliyet olacak askerî bir yardımlaşma paktı yapılmasının faydalı ve isabetli olacağı hususunda mutabık kalındığı bilinir.

Ruslardan Ağustos'a kadar bir ses çıkmadı.

4 Ağustos'ta Rus sefiri Terentieff, Potemkin'le esasları konuşulan yardımlaşma paktının yapılması için Saracoğlu'nun Moskova'da beklendiğini bildirdi. Bu tarih Almanlarla Ruslar arasında temasların başladığı ve devam eden Rus-Fransız-İngiliz görüşmelerinden Rusların ümidi kestikleri döneme rastlar.

Saracoğlu, Moskova'ya gitmeden önce Molotof'un kendisine bir anlaşma tasarısı göndermesini istedi. Ruslar buna hazır olduklarını, ancak daha önce, Türkiye'nin nasıl bir anlaşma istediğinin anlaşılması için bazı soruların cevaplandırılmasını talep ettiler. Üzerinde durmadığımız bu 5 sorunun sorulduğu tarih 13 Ağustos'tur. Bu tarihte Almanlar müzakere için Moskova'ya gelmeyi teklif etmişlerdi.

Ruslar aynı soruları 24 Ağustos sabahı yazılı olarak da tevdi ettiler. 24 Ağustos sabaha karşı Rus-Alman saldırmazlık anlaşması imza edilmişti. Türkiye soruların cevabını yazılı olarak 25 Ağustos'ta bildirdi.

Türkiye'nin düşüncesi, karşılıklı bir yardım paktı yapılması şeklindeydi.

Alman Hariciyesi, Türkiye ile Rusya arasında müzakereler cereyan ettiğinin istihbar olunduğunu belirterek, durumun öğrenilmesini 1 Eylül günü Moskova sefirlerinden istedi. Sefirin 2 Eylül günü verdiği cevapta, Molotof'un Türkiye ile görüş teatisinde olduklarını, Sovyet Hükümetinin, Almanların istediği şekilde Türkiye'nin devamlı tarafsızlığını temin için çalışmaya hazır bulunduğunu söylediği kayıtlıdır.

4 Eylül günü Ankara'daki Rus sefiri, değişmiş olan milletlerarası durumun Rusya ile Türkiye arasındaki dostane ilişkiler meselesinin, iki hafta önce taraflarca belirtilenden daha başka bir tarzda ele alınmasını icap ettirdiğini, Türk Hariciyesine ifade ediyordu.

Aynı gün Molotof, Moskova'da, Alman sefirine, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında sadece bir saldırmazlık paktı olduğunu, bir karşılıklı yardım paktı akdi için bir zamanlar görüşmeler yapıldıysa da meyve vermediğini söylemekteydi.

Rusya, Almanlara, yardımlaşma paktının akamete uğradığını bildirirken, daha müzakeresi hiç yapılmamış bu pakttan tamamen vazgeçmiş olduğunu bile Türkiye'ye bildirmemekteydi. Bu sebebledir ki Türkiye bu defa daha sınırlı bir tasarı hazırlamış, bir Avrupa ülkesi tarafından Karadeniz ve Boğazlar bölgesinde Türkiye ve Rusya'ya bir saldırı halinde işbirliği yapılmasını öngören bir anlaşma teklifini Ankara'da Ruslara vermişti.

Rus sefiri 15 Eylül'de Saracoğlu'nu ziyaretle Moskova davetini yeniledi. İki gün sonra, 17 Eylül'de Stalin, Alman sefirine, Türkiye'nin Boğazlar ve Balkanlar'a şamil olacak bir yardımlaşma paktı teklif ettiğini söylüyor, Sovyetler'in bundan pek memnun olmadıklarını, uygun bir yardımlaşma paktı ile Türkiye'nin tarafsızlığını temine çalışacağını ilave ediyordu.

Bu tarihle Saracoğlu'nun, bütün bunlardan habersiz, 25 Eylül'de Moskova'ya geldiği tarih arasında, Almanlar, Ruslar nezdinde, bu konuda ne beklediklerini belirten teşebbüslerine devam ettiler.

Moskova müzakereleri dediğimiz dönem, ilk toplantının yapıldığı 26 Eylül ile son toplantının yapıldığı 15 Ekim arasındaki günlerdir. Zaman uzun gibi görülür ama sadece 4 toplantı yapılmıştır.

26 Eylül toplantısında Ruslar sadece Türk-İngiliz-Fransız anlaşması hakkında bilgi istemişler, Türk-Rus anlaşmasına değinilmemiştir. 27 Eylül'de Ribbentrop yeniden Moskova'ya geldiğinden, ikinci toplantı, ancak o gittikten sonra, 1 Eylül'de yapıldı.

Müzakerenin teferruatını anlatacak değiliz. Stalin'in de katıldığı bu toplantıda, Ruslar önce, üçlü anlaşmada bazı tadiller yapılmasını istediler. Rus-Türk anlaşmasına Alman rezervi koymayı ve Boğazlar rejiminde değişiklik yapılmasını teklif ettiler. Saracoğlu'nun ısrarı neticesinde Stalin, Alman rezervinden vazgeçtiğini, Boğazlar rejimi getirdiği teklifi de geri aldığı, ama üçlü anlaşmadaki değişiklikleri istediğini söyledi.

Üçlü anlaşmadaki değişikliklere, İngiltere ve Fransa'nın mutabakatının alınması için geçen zaman zarfında Alman teşebbüslerinin devam ettiğini biliyoruz.

Üçüncü toplantı 13 Ekim'de oldu. Saracoğlu üçlü anlaşmadaki değişikliklerin kabul edildiğini bildirdi. Molotof Alman rezervi ve Boğazlar konusunu açtı.

Son toplantı 15 Ekim'de, Molotof gene Boğazlar konusunda ısrar edince müzakereler kesildi ve bir anlaşmaya varılmadan Saracoğlu 20 Ekim günü Türkiye'ye eli boş döndü. Üçlü anlaşmanın 19 Ekim'de imzalanması üzerine, Molotof'un Sovyet Yüksek Şurası'nda 31 Ekim günü, Türkiye'yi savaş yörüngesine girmekle suçlandığını da biliyoruz.

Molotof'un, 12 Kasım 1940 da Berlin'e gittiği zaman, Mivrer'e iltihak konusunun ele alındığını, ve Rusya'nın, İstanbul Boğazı ile Çanakkale'de, uzun vadeli kira ile birer üs teminini şart koştuğunu, ayrıca Bulgaristan'da, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının menziline de kira ile üs teminini istediğini biliyoruz. Almanya bu talepleri kabul etmemiştir.

Almanya 22 Haziran'da Rusya'ya saldırdıktan sonra tabii tutum değişmiştir. Rusya Türkiye'nin müttefikler saflarında savaşa girmesini ister olmuş ama bu talebini de İngilizler vasıtasıyla yaptırmış, ayrıca Alman-Türk Saldırmazlık Paktı'nı da tenkide başlamıştır.

Türkiye'nin savaşa girmesi için İngilizlere, Rusların ilk müracaatı, 16 Aralık 1940 da Eden'in Moskova'ya gelişindedir. Molotof bu toplantıda 12 Adaların, Bulgaristan'ın bir kısmının ve hatta Suriye Kuzeyinin bir kısmının Türklere verilebileceğini de söylemiştir.

28 Kasım 1942 de Stalin, Türkiye'nin savaşa girmesinin Hitler'in mağlubiyetini çabuklaştırması bakımından çok önemli olduğunu Churchill'e yazmıştır.

Stalingrat zaferinden sonra Rusya, bu konuda eskisi gibi ısrarlı olmaktan çıkmış görünür. Bununla beraber 19 Ekim 1943 de Moskova'daki Cordell Hull-Eden-Molotov görüşmesinde, Rusların, Türkiye'nin savaşa katılması için zorlanmasını teklif ettiğini, eğer girmezse askerî yardım yapılmamasını istediği de biliyoruz.

Tahran Konferansı'nda (28 Kasım 1943) Stalin bu konuda fazla hiyişkâr görünmemektedir. 1944 yılında, İngilizler, Türkiye'den, Almanya ve Japonya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin kesilmesini talep ettiği zaman ise Stalin, resmen bunun karşısına çıkmış ve Türkiye'yi kendi iradesi ile başbaşa bırakalım, harp sonrasında özel taleplerde bulunmak hakkı da ortadan kalkar, demiştir.

Böylece savaş öncesinden başlayıp savaş sonuna kadar, değişik devletlerin Türkiye'ye yaptıkları teklifleri özetlemiş oluyoruz. Netice olarak şunu söylemek mümkündür:

Fransa ve İngiltere, Almanya'ya karşı ne kadar fazla devleti kendi taraflarına çekebilir ve savaşa iştirak ettirirlerse, bunun ancak lehlerine olacağı politikası ile işe başlamışlardır. Ancak İngiltere'nin bu politikaya çok geç gelişi, aslında, savaşın ilk başlayacağı cephelerde, Almanya'nın karşısına onunla boy ölçüşecek bir kuvvet çıkarılması şansını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Ruslarla yapılan müzakereler, Rusların Batı demokrasilerinin ciddiyeti hakkında şüphe uyandırmıştır. Bu iki devletin, İtalya'nın savaşa katıldığı 11 Haziran'dan sonra, Türkiye'nin savaşa girmesini talep etmelerinin mantıkla uyuşur yönü yoktur. Zira o tarihte, Fransa'nın mağlubiyeti adeta kesinlik kazanmıştı. Kaldı ki 12 Adalar dışında Türkiye'nin savaşa fiilen katılabileceği cephe de yoktu. 12 adalara gelince, Türkiye'nin ne hava, ne deniz kuvvetleri bu adalara bir çıkartmayı düşünmeye müsaitti.

Bu tarihten, Rus-Alman savaşı başlayıncaya kadar İngilizlerden gelen talepleri, kısa bir süre için bile olsa, üzerlerindeki baskıyı azaltmak uğrunda Türkiye'nin feda edilmesi şeklinde yorumlayabiliriz.

Rusya savaşa girdikten sonra ki talepleri de, 4 Aralık 1943'de Kahire Konferansı'nda yapılmış olan hariç, aynı şekilde görmek mümkündür.

Kahire Konferansı'nda Churchill'in ısrarını bu defa, Rusların Balkanlar'a inmesini önlemeye matuf bir manevra şeklinde görmek kabildir. Eğer istediği silah ve teçhizat verilseydi. Türkiye o talebi müsbet sonuçlandırmaya karar vermişti. Türkiye için büyük zararlara sebep olacağı muhakkak bulunmakla beraber 1944 başında savaşa iştirakin, savaş so-

nu Balkanları'nın daha değişik bir görünümde olmasına imkân sağlayabileceği düşünülebilirdi. Ancak silah ve malzeme bakımından hazırlıksız şekilde savaşa katılmakla bu düşünce tabiatıyla gerçekleştirilmezdi ve belki Türkiye bile kurtarılmış ülkeler arasına girebilirdi.

Almanlar, Ribbentrop'un ilk talebinden sonra, Türkiye'nin Mihver'e iştiraki konusu üzerinde durmamışlardır. Türkiye'den asker ve malzeme geçirmeyi kâfi saymışlardır. Buna izin verilmiş olsa, o tarihte henüz ABD'de savaşta olmadığı cihetle, Suriye üzerinden Mısır'a inmeleri ve orta Doğu'yu ellerine geçirmeleri, Rus Savaşı'nı da diğeri Kafkasya'dan olmak üzere iki cepheden yürütmeleri mümkün olabilirdi. Türkiye bu talebi kabul etmeyince, Türkiye'nin işgalinin de bir ara düşünüldüğü, ama Hitler'in bunu kabul etmediği söylenir. Almanya açısından Türkiye'nin tarafsızlığı, krom ithalatının devam etmesinden fazla bir fayda sağlamamıştır denebilir. Zira saldırmazlık paktı yapılmasa dahî Türkiye'nin bir saldırıya geçecek imkânı olmadığını Almanya bilebilecek durumdaydı.

En enteresan durum, tabiatıyla Rusya'nındır. Rusya, başlangıçta Türkiye'nin kendisi gibi tarafsız kalmasını istemiş, bunu temin edemeyince Türkiye'yi savaş taraflısı olarak suçlamıştır. Aynı Rusya, Türkiye ve Bulgaristan üzerindeki talepleri kabul edilirse, Mihver'e iştirak edebileceğini beyan etmiştir. Gene aynı Rusya, Alman saldırısından sonra, Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nı tenkit unsuru yapmış ve uzun süre Türkiye'nin savaşa girmesini, hatta bunun için zorlanmasını istemiştir. Savaşın neticesi belli olduktan sonra ise, 1944 ortalarından itibaren, Türkiye'nin kendi iradesi ile başbaşa bırakılması görüşüne gelmiştir. Bu görüşün ne mana ifade ettiği 1945 yılında, dostluk anlaşmasının feshedilmesinden sonra cereyan eden olaylarla açıklığa kavuşmuş bulunmaktadır.

Birinci Cihan Harbi'nde, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ile kıyaslandığında, Cumhuriyet Hükümeti'nin, dört taraftan gelen baskılar karşısında mukavemetini yitirmeyerek savaşın dışında kalabilmiş olmasını, başarılı bir politika olarak tarif etmemek imkânı yoktur.

Propriétaire et rédacteur en chef :
Au nom de la Société d'Histoire Turque
PROF. DR. YAŞAR YÜCEL

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes :	Page
YÜCEL, YAŞAR: Avant-Propos (en turc).....	775
İNÖNÜ, İSMET: Atatürk Fondateur d'Etat (en turc)	777
ÇUBUKÇU, PROF. DR. İ. AGÂH: La Guerre d'Indépendance et l'Union nationale (en turc)	795
YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR: Les Principes kémalistes (en turc)	807
AFETİNAN, PROF. DR.: Atatürk et la Démocratie (en turc, avec 1 illustration)	825
EROĞLU, PROF. DR. HAMZA: Atatürk et l'Etatisme (en turc)	833
TURAN, ŞERAFETTİN: Le Nationalisme d'Atatürk (en turc)	849
İNAN, M. RAUF: L'Idéal de Populisme de Gazhi (d'Atatürk), Les Maisons du Peuple et la Période suivante (en turc, avec 1 illustration)	896
OLGUN, İBRAHİM: La Nécessité du Laïcisme en Turquie (en turc)	913
BAYUR, HİKMET: Souvenirs d'Atatürk (en turc)	939
ARAR, İSMAİL: Certaines Idées d'Atatürk éclairant aussi les Problèmes actuels (en turc)	953
BAYUR, HİKMET: Trois Exemples de la Capacité d'Atatürk de Pressentir l'Avenir et sa Connaissance de l'Homme (en turc)	975
İNALCIK, PROF. DR. HALİL: Atatürk et la Modernisation de la Turquie (en turc)	985
ÇAĞATAY, NEŞET: Les Objectifs et l'Esprit des Réformes d'Atatürk (en turc)	993
ÜÇÖK, PROF. DR. COŞKUN: Les Causes de la Réforme juridique (en turc)	1003
ÖYMEN, HIFZIRRAHMAN RAŞİT: Le Rôle d'Atatürk dans le Passage à l'Éducation républicaine (en turc)	1013
SAYILI, AYDIN: Atatürk, Science et Université (en turc)	1089
ÇAYCI, DOÇ. DR. ABDURRAHMAN: La Conception de Civilisation d'Atatürk (en turc)	1105
ÖZ, TAHSİN: Atatürk et Les Arts manuels turcs (en turc)	1119
ÖZGÜ, PROF. DR. MELÂHAT: La Conception littéraire et artistique d'Atatürk (en turc)	1133
TANSEL, FEVZİYE A.: Les Poèmes sur Atatürk (1915-1938) (en turc)	1169
ŞİMSİR, BİLÂL N.: La Maladie d'Atatürk (en turc)	1195
GÜRÜN, KÂMURAN: Les Efforts d'Entraîner la Turquie dans la Seconde Guerre mondiale (en turc)	1455

BELLETEN

PÉRIODIQUE PARAISSANT TOUS
LES QUATRE MOIS

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : LII

No. 204

Novembre 1988

ANKARA - IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

2001